

מחקרי תפילה ופיוט

מאת

דניאל גולדשמידט

הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים

**מהדורה ראשונה תשל"ט
מהדורה שנייה מתוקנת תש"ם
הדפסה חוזרת תשנ"ו**

ההפצה: הוצאת מאגנס, ת"ד 7695, ירושלים 91076, פקס 02-633370

©

**כל הזכויות שמורות
להוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס
האוניברסיטה העברית
ירושלים תשנ"ו**

מסת"ב 965-223-366-8 ISBN

נדפס בישראל

עם הספר

בספר זה כונסו המאמרים על תפילה ופיוט שפירסם דר' דניאל גולדשמידט בכתבי-עת ובקבצים שונים. לא הוכנסו כאן המבואות שכתב לספרים שההדיר (הגדה של פסח, סליחות, קינות, מחזור לימים נוראים וסדר רב עמרם גאון). גם כמה רשימות קצרות, שפירסם לעת מצוא, לא קובצו בספר.

בראש הספר הובא מאמרו של פרופ' א"א אורבך, ידידו של המחבר, שנכתב בשביל הספר כשנה לאחר פטירתו של המחבר (המאמר ראה אור גם באנגלית בשנתון מכון ליאו בק מס' 19 [1974]).

המאמרים מובאים, בדרך כלל, ככתיבתם וכפרסומם הראשון. דרכי הבאת מראי המקום והכתיב אוחדו על-פי הנהוג בשנים האחרונות וכן תוקנו — במידת האפשר — טעויות-דפוס שנפלו בהדפסה הראשונה. המאמר האחרון, "מחקר הליטורגיה היהודית בגרמניה", חורג במקצת מן המסגרת של הספר. לאחר שזאת אירופה, מסכם המאמר את תרומתם המיוחדת של יהודי גרמניה במחקר הליטורגיה היהודית (הוא נתפרסם, לפי הזמנת ראשי מכון ליאו בק, בשנתון מס' 2 [1957]). הנושא חייב את המחבר לחד-צדדיות מסוימת והוא עצמו מתנצל עליה, אך עם זאת מבטא המאמר, במידה רבה, את ה"אני מאמין" של המחבר על דרכי המחקר של הליטורגיה היהודית ולכן סבורים אנו שמקומו בספר זה.

לספר צורפה רשימה ביבליוגרפית של חיבורי דר' גולדשמידט שנתפרסמה על-ידי נפתלי בן מנחם ב'קרית ספר' כרך מח (תשל"ג) והיא יועדה בשעתה גם לספר זה. הביבליוגרפיה מובאת כאן בשינויים קטנים ועם קצת השלמות. כמו כן צורפו מפתחות בנושאי תפילה ופיוט אשר בוודאי יקלו על המעיין למצוא את מבוקשו. נכדיו של המחבר עזרו הרבה בהכנת המפתחות.

הספר יוצא לאור הודות לעזרה הכספית הגדולה של קרן משה (גוסטאב) וורצוויילר בניו-יורק. תודתנו להנהלת הקרן ובמיוחד לרב דר' מ' גרינוולד, מראשי נאמניה. עובדי דפוס 'אחווה' בירושלים השקיעו עמל רב, הריצות ורצון טוב כדי להוציא מתחת ידם ספר זה, שקשיי ההדפסה שלו מרובים מאוד, והם ראויים על כך לשבח גדול. הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס קיבלה על עצמה להוציא את הספר לאור ונתונים לה תודה וברכה.

תוכן העניינים

1	דר' דניאל גולדשמידט מאת א"א אורבך
9	מחזור ק"ק וורמייזא
31	על סדר הסליחות כמנהג קוילן
38	מנהגי רבי חיים פלטיאל
61	ליקוטי מנהגים מהמאה הי"ג
	א. מסידור רבי שמואל ב"ר ברוך 61. ב. ליקוטי מנהגי תפילה שחיבר תלמיד ר' חיים 62. ג. ליקוטים שונים 64
66	נוסח התפילות של מחזור ויטרי לפי כתב־יד רג"ו
80	לקט שכחה ופאה למחזור אפ"ם
122	על מחזור רומניא ומנהגו
153	מנהג בני רומא
177	סדר תענית ציבור במחזור רומא
187	סדר התפילה של הרמב"ם על־פי כתב־יד אוקספורד
217	מחזורים כמנהג קהילות יוון
	מחזור רומניא 218. מנהג ק"ק איטליה 220. מנהג סיסיליה 222. מנהג קורפו 250. מחזור ק"ק אשכנז 252. מחזור מנהג קאשטיליה 265. מנהג פורטוגאל 271. מחזור קאטאלוניה 272. מחזור אראגון 279
289	סידור תפילות כתב־יד מן המאה החמש־עשרה
297	קטעי דפוס קדום של סידור ספרדי
303	על דפוס של מחזור ספרדי
315	על נוסח התפילה של קהילות החסידים
322	תפילות לערב ראש חודש
341	מפיוטיו של ר' שלמה הכבלי
349	סדר עבודת יום הכפורים לרבי אברהם אבן עזרא
363	השלמה למחזור ליום הכפורים
369	וידוי
372	ספר־ספרו
375	שני מעריכים לראש השנה
381	מעריב לליל שביעי של פסח לרבי יוסף טוב עלם
384	על תענית בכורות
387	בעבור זה ... / לבירור ההגדה

390	הערות לחג הסוכות
395	על קריאת החג
399	הנרות הללו
403	זוטות לחנוכה
407	סדר רב עמרם גאון
413	סדר רב סעדיה גאון
421	הגדה שלמה מאת הרב מנחם כשר
429	מחקר הליטורגיה היהודית בגרמניה

445	רשימת חיבוריו של דר' דניאל גולדשמידט
-----	--------------------------------------

מפתחות:

455	התפילות
466	המנהגים
468	האישים
471	הפיוטים

דר' דניאל גולדשמידט ז"ל

בלכתו מאתנו לפני שנה, הסתלקה מתוך קהלנו היהודי בכלל, ומתוך עדת החוקרים במדעי היהדות בפרט, דמות מיוחדת. הזמן שחלף מאז – שרגיל הייתי לראותו כמעט יום-יום במשך עשרות בשנים – מכליט רק ביתר שאת, שעם כל היותו מעורב בין הבריות, מאיר פנים לכל אחד ומתרחק כמטחוי קשת מכל דבר שהיה נראה כאבק התבלטות, הרי דווקא הוא – דר' ארנסט דניאל גולדשמידט – היה אישיות בעלת קווי אופי מוגדרים ומוצקים. הוא נהג כעצת התנא 'לעולם יהא אדם רך כקנה ולא יהא קשה כארז'. אבל יחד עם זה, הגיע לשיעור קומה בעצמאות רוחנית, באי-תלות בדעת הזולת בהכוונת מעשיו ודעותיו לגופם של דברים, שרבים מאלה ששמם הולך לפניהם כתקיפים בדעתם וכבעלי עקרונות מובהקים שבהם הם אומרים לדבוק בעקשנות – טורחים לשוא להשיגו.

שמו לא הופיע מעל דפי העיתונות. הוא לא נטל חלק במאבקים ציבוריים ובוויכוחים אידיאולוגיים ומבחינה פורמאלית לא שימש כמורה הוראה לרכים וכמחנך; אבל עצם מהלך חייו, פרשת מעשיו, אופי מחקריו וסגולותיהם, יש בהם כדי לחנך ולהאיר נתיב.

היתה בו בדר' גולדשמידט מזיגה מופלאה של שמירת מצוות תוך דקדוק על כל תג ותג ושל מידת סבלנות גדולה ומלבבת, צירוף מושלם של יראת שמים עמוקה וצנועה ושל אהבת הבריות המלאה אורך-רוח.

מבחינת זמנו וחינוכו בבית אביו הרב ובחוג המקורב לבית המדרש לרבנים בברלין, השתייך לכאורה לאורתודוקסיה המודרנית הגרמנית, אבל רק לכאורה. בעצם, זר היה לאידיאולוגיה שלה והוא המשיך להיות יהודי מסורתי – קדם-אורתודוקסי. מכאן משיכתו המיוחדת ליהודי מזרח-אירופה ולבתי התפילה שלהם בשבתו בברלין ולאנשי היישוב הישן בירושלים. ברם, זיקה זו לא העיבה במאומה על מידת חרותו כחוקר ועל הזדהותו המלאה עם השגיה הגדולים של התרבות המערבית בתחום הספרות והאמנות. הוא לא הכיר את המשבר שהיה נחלתם של רבים מאנשי המסורת בפגישתם עם עולם התרבות הכללית ועם הביקורת המדעית וגם לא ייצג את הצירוף הידוע כ'תורה עם דרך ארץ'. בגולדשמידט ניתן לראות יותר ממשיך דרכו של שד"ל; ואמנם הראה חיבה יתירה ליהדות איטליה, למורשתה ולתרבות סביבתה.

דר' גולדשמידט היה פילולוג קלאסי ממדרגה גבוהה. כתלמידים של ווילמוביץ-מלנדורף ושל ורנר יגר, רכש לו שליטה גמורה בדרכי החקירה המקובלות בפילולוגיה הקלאסית וקנה לו שם טוב כבקי בכמה וכמה תחומים של הספרות היוונית והרומית.

בפני פילולוג קלאסי צעיר, שלא היה בעל אמצעים, עמדה הברירה בין עבודת הוראה לבין עבודה כספרן. אמנם דר' גולדשמידט עמד גם בבחינה כמורה לבתי-ספר תיכוניים, אבל ביכר את העבודה כספרן וקיבל משרה בספריה הממלכתית הפרוסית. עבודתו במחלקת האינקובולים, הביאה אתה גם תחום מחקר חדש והוא חקר הדפוסים הראשונים, תיאורם המדויק מבחינת תכנם וצורתם הטיפוגראפית ועד למלאכת הכריכה. דר' גולדשמידט תרם תרומה חשובה ביותר לקטלוג הגדול של האינקובולה, ולשם ביצוע פרויקט הרישום ביקר בתקופות זמן שונות כמעט בכל הספריות החשובות – הציבוריות והפרטיות – של ארצות אירופה. ביקורים אלה היו להם תוצאות לוואי – הוא העמיק את ידיעותיו בלשונות המודרניות. שליטה זו נודע לה צד מעשי, שכן כספרן החשיב אותה לצורך מלאכתו עד כדי כך שלמד גם רוסית. אבל לא פחות מזה שקלה העובדה, שלבו נמשך אחרי היצירות הגדולות של הספרות האירופית המודרנית ורצה להכירן מכלי ראשון.

בשנים אלה של עבודתו בספריה הגדולה בברלין, ובנסיעותיו, שבהן פרסם – מלבד הדיסרטאציה שלו בשנת 1925 Studia Aeschinea על הריטוריקן Aeschines – מאמרי ביקורת על חיבורים הקרובים לתחום ההתמחות בספרות הקלאסית בכתב-העת Gnomon ועל דפוסים ראשונים בתוך Zentralblatt für Bibliothekswesen, גדלה התעניינותו בכל הנוגע לתולדות התפילה ומנהיגיה ותולדות נוסח התפילה ומקורותיה. הוא התחיל בחקירותיו בתור עיסוק צדדי – מעין חובבנות – אך עיסוק שנבע מתוך יחסו העמוק לתפילה עצמה ומתוך עמדתו כמתפלל, והגיע לדרגת מומחה ממדרגה ראשונה. במשך שלושים ושש השנים שחלפו מאז הופעת ההגדה של פסח עם פירושו בלשון הגרמנית בהוצאת שוקן בשנת 1936 ועד לפטירתו, הספיק להוציא מהדורות מדעיות של כמעט כל הספרות הליטורגית הקלאסית בתוספת שורה ארוכה של מחקרים ומאמרים.

ההוצאה הראשונה של ההגדה שהוכרנו, שזכתה למהדורות אחדות בעברית ובאנגלית, ראויה להיחשב כאחת ההוצאות והפירושים המעולים של יצירה עתיקה בספרותנו. דר' גולדשמידט לא ויתר במאומה על הדיוק הפילולוגי, האיר את כל השאלות ההיסטוריות, הסביר את ענייני ההלכה, ודייק בהשתלשלות הנוסחאות ובבירור המקורות. את חידושי הצניע וגמגום מדברי פולמוס ולפיכך קריאת פירושו קלה היא גם לקורא המודרני שאינו מומחה. מתוך המבוא שהקדים להוצאה הנ"ל, צמח וגדל חיבורו 'הגדה של פסח', מקורותיה ותולדותיה במשך הדורות בצירוף הנוסח הבדוק' שהופיע בהוצאת מוסד ביאליק בתש"ך. בפתיחה הוא כותב בדרך הענווה האופיינית לו על היסוסיו אם לקבל עליו עבודה זו שהוצעה לו על-ידי מוסד ביאליק. 'אבל' – הוא המשך – 'ידידי דיברו על לבי שאטול עלי את המלאכה כדי למצוא פיתרון לכמה בעיות וקושיות הכרוכות בספר קטן זה... כיוון שכך

היה עלי לחזור על כמה עניינים שעסקתי בהם... וגם לשאת ולתת עם דעות החכמים... ולמדתי מהם לא מעט. מצד אחר לא יכולתי לקיים כל מה שכתבתי תחילה לאחר שנתברר לי שהדברים טעונים תיקונים. הוא מסיים את פתיחתו בתפילה שיהא חיבורו עולה לרצון לפני המעינים. הבעיות הכרוכות בתולדותיו של חיבור כמו ההגדה של פסח, שעברו עליו גלגולים כה רבים, קשות וסבוכות הן. דר' גולדשמידט ביצע את משימתו בשיטה פילולוגית מובהקת ובדייקנות מופתית בפרטים. עיקר עיונו הוא בחומר המצוי הן בכתבי-היד של ההגדה עצמה והן במקורות המקבילים ומגמתו היתה להגיע לדורות הראשונים, מבעד לשינויים שחלו במשך הדורות בנוסח ההגדה ומבעד לעיבודים ולהוספות. בדרך-כלל התרחק מהשערות, אבל תוך כדי עיוני ודיוני התמוטטו כמה וכמה פירושים תיאולוגיים וסברות היסטוריות-מדיניות שנאמרו על-ידי חוקרים אחרים. גם מי שלא יסכים לכל מסקנותיו של גולדשמידט ויעדיף להעלות הסברים אחרים או הערכה שונה של הממצאים יוכל לעשות זאת רק מכוח חיבירו של גולדשמידט.

הדברים שכתבם בפתיחה ושהבאנום לעיל, נשארו מעין פרוגרמה שבה החזיק במהדורותיו של סדר הסליחות כמנהג ליטא, של סדר הסליחות כמנהג פולין (ירושלים תשכ"ה), של סדר הקינות לתשעה באב (ירושלים תשכ"ח), של המחזור לימים הנוראים (כרך א – ראש השנה, כרך ב – יום הכיפורים; ירושלים תש"ל) ושל סדר רב עמרם גאון (ירושלים תשל"ב). הוא נטל עליו את מלאכת הההדרה וההגהה של המקורות שבהם טיפל כדי להגיש למעיין נוסח מובחר תוך שמירה על כל השינויים שבכתבי-יד, דפוטים עתיקים ועדי נוסח אחרים.

הביאורים וציוני המקורות באים להקל על הקורא בהבנת הטקסט ולא לשם גיבוב חידושים, ועלה בידיו למצוא מידה נכונה בין ציון המקור גרידא לבין הבאת מובאות ארוכות ומסורבלות. המבואות מוקדשים לבעיות ולקושיות הכרוכות ביצירתם, צורתם, תוכנם ומגמתם, סידורם ועריכתם של התפילות, הפיוטים, הסליחות והקינות והתהוותם של המנהגים והנוסחים השונים.

הוא נסתייע רבות בהכנת מהדורותיו בשיטות הפילולוגיה הקלאסית שעל ברכיה היה אמון. נגד מגמות אחרות הוא טוען, שכל יצירה ספרותית ניתנת לניתוח ולבדיקה לפי כללים פילולוגיים ולא עוד אלא שלגבי הטקסטים של התפלה יש בידיו לחשוף שינויים שנעשו בהם על-ידי המתפללים... ועוד יש לומר שמסקנות רבות של ניתוח פילולוגי בקטעי התפילות הוכחו כנכונות ע"י מה שנמצא בתגליות של טקסטים עתיקים (מבוא למחזור ראש השנה, עמ' יח, הערה 18).

דר' גולדשמידט הביא אתו גם הבנה לצד האמנות, שכן מחונן היה בחוש מוסיקאלי בלתי רגיל והיה יודע גנן בכלי נגינה אחדים וכיכד את קונו בגרונו. גם כתחום זה לא נשאר בגבולות החובבנות, אלא רכש לו ידיעות מופלגות, עד שאנשי המוסיקה ראו בו אחד הבקיאים הגדולים בתולדות המוסיקה. בעל טעם מעודן והבנה עמוקה. מעטים כמותו ידעו את כל הלחנים והמסורות המוסיקאליות של העדות השונות. לפיכך, הקפיד גם להדפיס במהדורותיו – שלא כמהדורות הרגילות – את הפיוטים בהתאם לצורתם כי 'כל הרוצה לחוש ביופי הפיוטים חייב להבין ולקבל את כל פרטי

הקישוטים הצורניים מהם בנויים שירים אלה' (סדר סליחות, מבוא, עמ' 13). בהקדמתו לחיבורו הראשון הצהיר: 'במסגרת מהדורתי לא נתכוונתי בשום פנים לגישה פילוסופית או תיאולוגית כלשהי'. גישתו הביקורתית, שאיננה יודעת התחסדות, השתמטות או העמדת פנים של הצנעה, הביאה אתה נקיטת עמדה והערכה שיש בה משום גילויי השקפותיו ודעותיו. כשהוא כותב על הקינה הידועה 'ארזי הלבנון' (סדר הקינות, עמ' 21), שנושאה הוא הסיפור על 'עשרה הרוגי מלכות', אין הוא מסתפק בציונה של הספרות הענפה על נושא זה, אלא אומר במפורש בלשון האופיינית לו: 'מבחינה היסטורית העניין הוא מפוקפק למדי'.

בדיונו על תוכן הסליחות (במבוא לסדר הסליחות) הוא מקדיש סעיף מיוחד למוטיב השגור בסליחות, והוא — שהפייטן פונה אל מתווכים וסניגורים שידברו בעדו לפני כיסא של מעלה. הוא מעמיד על הניגוד שבין ההלכה שהתנגדה להתבטאויות מסוג זה לבין ההשקפה העממית שלא נכנעה והכניסה לתפילותיה את אמונותיה בכוחם של מלאכי רחמים. הוא מביא את עמדותיהם של בעלי ההלכה בארצות שונות ובזמנים שונים ובתוכם דרכם של רבנים וקהילות שלמות שלא רצו לוותר על אמירת הפיוטים והתפילות המקובלים, אלא שהתאימו אותם להלכה על-ידי שינוי נוסחם — שלעיתים נעשו על-ידם בלתי מובנים. את הדיון הוא מסיים במעין הוראה הלכה למעשה: 'אין היום מקום לשינויים, אך אם נקבל עלינו האיסור ההלכתי אין ברירה אלא לדלג על הפיוטים הנידונים'.

בסליחות מצויות קללות נמרצות נגד אדום וישמעאל. 'זוהי' — כותב גולדשמידט — 'תגובה פרימיטיבית אך טבעית על היסורים הנוראים שבאו על העם מידי אומות העולם... אין צורך לכסות על עובדות אלה. הצנזורה הפנימית המאוחרת של יהודי התפוצות ניסתה להחליק ולטשטש ביטויי שנאה אלה ולפעמים שינו מלים בטקסטים... אך אין לזה קשר לכוונתם המקורית של הפייטנים' (שם, עמ' 13; ראה גם במבוא למחזור ראש השנה, עמ' לח).

עם כל אהבתו לפיוטים — ואין ביטוי נעלה יותר לאהבה זו מאשר העבודה שהשקיע בהגהתם ובביאורם בשני כרכי המחזור — הרי הערכתו נשארה שקולה ומאוזנת. אין ערכם של כל הפיוטים שווה: 'יש פיוטים אשר תוכנם הרעיוני העמוק מתאחד עם צורה מושלמת ויש פיוטים עמוסים בחומר אגדתי-מדרשי בהם נאבק המחבר כדי לעגל בעזרת הלשון את התוכן המחוּספס ולהכניסו למסגרת הצורה המסורתית של הפיוטים ויש פיוטים אשר לא נוצרו אלא בשביל צורתם. המחברים רק חורזים זה אל זה תארים של הקדוש ברוך הוא או תיאורים של מלאכים כדי להשלים את הא"ב... במשך הזמן ניסו הקהילות לגוון את אמירת הפיוטים ע"י הבלטת חלק מהם — ולא דווקא המעולים שבהם — באמרם אותם לפני ארון קודש פתוח' (מבוא למחזור ראש השנה, עמ' מח). דווקא מתוך הערכתו הגדולה של התפילות והפיוטים, המצטיינים בעומק הגותם הדתית ובעצמת רגישותם של מחבריהם, הגיע לאמת-מידה של ביקורת כנה וגלויה. זאת היתה דרכו גם ביחסו לחוקרים שקדמו לו. הוא מזכיר מתוך הערכה והכרת טובה את תרומתם — של כל אחד מהם — ולא רק את הגדולים שביניהם — שי"ר, שד"ל וצונץ. אך גם ביחסו

הביקורתי, בבדיקה ובבחינה הדקדקנית, אין הוא נוקט במידת איפה ואיפה. הוא ההדיר את המבוא למחזור בני רומא של שד"ל (תל-אביב תשכ"ז); ובהקדמתו הוא עומד על חריפותו הרבה של המחבר שבזכותה הקדים את צונץ ואחרים בכמה מהשגותיו והרבה מחידושיהם נכסי צאן ברזל של מחקר התפילה עד היום. אבל, דבר זה לא מנע ממנו מלהשלים ומלתקן את דברי שד"ל על יסוד המקורות החדשים הרבים שנתגלו בינתיים, ויש שהוא דוחה את דבריו כלשון: 'השערת שד"ל אין לה שחר' (שם, עמ' 51, הערה 37), או 'השערת שד"ל נחשבת כעת כבטלה' (שם, עמ' 73, הערה 81), מתוך חומר הראיות שהיה מצוי כבר בזמנו בנספח על 'מנהג בני רומא', כותב גולדשמידט: 'שד"ל לא עסק בנושא התפילה ולא הרחיב את היריעה על מנהג בני רומא לפרטיו. לעניות דעתי רצוי הוא להשלים את מבואו בכיוון זה. נוסח מנהג בני רומא דורש עיון מיוחד, לפי שהוא כנראה הנוסח הראשון שיצא אל מחוץ לגבולות ארץ ישראל ולבבל. אפילו לא היה נפוץ ביותר – הוא נהג כך באיטליה ובבתי כנסת אחדים בקושטא ושלוניקי – הריהו חוליה חשובה בתולדות התפילה. יש בידינו תיאור של נוסח זה מאת צונץ אלא שיש להשלימו ולתקנו בכמה נקודות'. בדרך צנועה זאת עשה גולדשמידט בהערותיו ובהשלמותיו את המבוא למחזור בני רומא במלאת מאה שנה לפטירתו של שד"ל – לחיבור חי ומעודכן.

לרוב נמנע גולדשמידט מלהיכנס בפולמוס. מקיף עם מחברים שהפליגו בהשערותיהם והוא מסתפק בהערות קצרות, כגון: 'אין בידי להכיר בדברים רמז לזה' (הגדה של פסח, עמ' 13, הערה 17); 'משמעו של הלשון לפי פשוטו אינו כן' (שם, עמ' 25, הערה 11); 'דעתו של פלוני אינה נראית' (שם, עמ' 56, הערה 20), או בהערות דומות. רק פעם אחת יצא מגדרו וזה בדיונו החוזר על תפילת 'נשמת'. מוכן היה לשמוע דברי ביקורת וציפה ממש לכך, שיכתבו מאמרי ביקורת של ממש על חיבוריו ולא רק סקירות קצרות או דברי הלל בעלמא. אבל במקרה הנדון לא שכנעו אותו ההוריו של הכותב ואף לא קביעתו (מחוסרת ההוכחות) ש'מותר לנו להתעלם מדעותיהם של אלה הרואים ב"נשמת" צירוף של קטעים בודדים מרובים', לפיכך, יצא לברר בראיות מפורטות, שלאורן יקשה לדבר על "נשמת" כיצירה אחידה'.

את עבודתו המקיפה בתחום הליטורגיה עשה דר' גולדשמידט במשך למעלה מעשרים וחמש שנה, אגב היותו עסוק במשרה מלאה כמנהלן של מחלקות שונות בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, שבהן הקדיש זמן רב לרכישה של כתבייד וספרים יקרי מציאות ולבעיות הכרוכות בקטלוגם של ספרים עבריים. כממונה על מחלקת הכריכה דאג גם לשימורם ולכריכתם התואמת של כתבייד והספרים. מחלקת המוסיקה נהנתה מהשכלתו המוסיקאלית הרחבה. באותן שנים העשיר את 'קריית ספר' במאמרי ביקורת בתחום הספרות הקלאסית: על מהדורה מדעית של 'תרגום השבעים' ועל ה'הקספלה', על תרגומיו של הירונימוס לספר תהלים, על תרגומי המקרא ליוונית מאת יהודים בני המאה הט"ז ועל תרגומים מודרניים מיוונית לעברית.

הוא גם חזר לעתים לאהבתו הראשונה, לחקר הריטוריקה היוונית. בבלותו שנת שבתון בחו"ל, הכין מהדורה מדעית של Aeschines שכמעט והשלים אותה. ברם, מרבית מאמריו ודבריו הביקורת שלו מוקדשים לענייני תפילה ומנהגים. ואמנם, מפעלו המחקרי בתחום הליטורגיה היהודית הוא יחיד במינו מבחינת היקפו. מלבד החיבורים הגדולים שהזכרנו ושנושאם היה בעיקר סדרי התפילה של נוסח אשכנז ו'מחזור בני רומא', הרי הקדיש מונוגרפיות גם לארצות אחרות. במיוחד יש לציין את 'סדר התפילה של הרמב"ם על-פי כ"י אוקספורד', שבו הוכיח שהרמב"ם לא קבע נוסח משלו, אלא מסר מה שהיה נהוג בזמנו במצרים. הוא העמיד על חשיבות עובדה זו, שכן בפוסטאט — מקום מושבו של הרמב"ם — היתה גם קהילה ארץ-ישראלית וגם בבליית, ושני המנהגים השפיעו זה על זה. למחקרו זה נודעת גם חשיבות לחקר נוסח תימן. מאמריו על מחזור רומניה ומנהגו, ועל התפילות והפיוטים מנהג אפ"ם (קהילות אסטי, פוסאנו ומונקלאוו) שבארץ פיאמונטה — שריד אחרון של מחזור צרפת הקדום — משלימים את המעגל.

דר' גולדשמידט לא מנע את הגשת עזרתו ממפעלים, לכאורה 'פשוטים', שראה בהם צורך הזמן. כך נתן את ידו לפרסום 'סידור תפילת ישראל לפי נוסח האשכנזים בארץ ובחו"ל' בצרוף תוספות שהושמטו בידי הצנזור ותפילות הנהוגות במדינת ישראל (תל-אביב תשכ"ה). הוא סידר וערך את הסידור המתוקן והנאה, שהוא עשוי לצורכם של המתפללים, מנוקד ומדויק בהגהתו. מן הראוי להביא את דבריו של הבלשן חנוך ילון שכתבם עם פרסום הסידור, ואלה דבריו: 'יבורך המהדיר. כשהגיע סידור זה לאוניי, נתעורר חשש בליבי: מלומד בקי בנוסחאות סידורים ומחזורים, כמו דר' דניאל גולדשמידט, שמא נתפתה לעצת בקיאותו להכניס "שיפורים", כגון החלפת מלים במלים המצויות בכ"י והן נראות נאות יותר, ומי יידור הנאה מהן? שמא נמצא כאן תוספות קלות, או מחיקות של "מיותרות". ב"ה, נתבדיתי'.

באותה שנה גם סידר וערך את 'סדר התפילה לפי מנהג קהילות החסידים' שהוא נוסח האר"י הנקרא בפי העם 'נוסח ספרד'. לסידור זה הקדים ראשית דבר ושני העמודים האלה הם ללא ספק המאמר החשוב ביותר על התהוותו של נוסח זה ועל השתבשותו בדפוסים השונים. גולדשמידט אומר בסוף דבריו:

'לארצנו הקדושה יש חשיבות מיוחדת למהדורה שכזו. בארצות אירופה (פולין, ליטא וכו') נתקבל נוסח זה רק בחוגים שהצטרפו לכת החסידים, ובבית הכנסת העירוני של כל מקום נשאר כמובן נוסח אשכנז המקובל. לעומת זאת קבעו בגליל העולים הראשונים מארצות אשכנז, שהיו דוקא תלמידי הבעש"ט שהגיעו לצפת ולטבריה, את נוסח התפילה שלהם כמנהג המדינה, ואין שם קיים נוסח אשכנז כלל. הדור הצעיר הגדל בקהילות הגליל זקוק לסדור תפילה הגון, נקי משבושי לשון ובנוי על המסורת שבידינו'.

כמו-כן שיתף גולדשמידט את עצמו בהגהת התנ"ך היפה בהוצאת קורן בירושלים.

אחרי הנאמר, אין צורך עוד לנמק במיוחד את מה שכתבנו בתחילת מאמרנו, שמפעלו המחקרי הגדול של דר' גולדשמידט על התפילה בישראל, צמיחתה והסתעפותה במשך הדורות ועתידה במדינת ישראל המתחדשת – היו לו צורך לא רק כעיסוק אינטלקטואלי, אלא צורך נפשי של אהבה מיחסו הוא עצמו לתפילה. עדות על היחס הזה נשארה לנו בדברים שכתב על צעיר בן 22 שנפל במערכות ישראל. בדברים הנושאים את הכותרת 'המתפלל' הוא כותב:

‘עניין תפילה עצמה הוא כידוע בתקופה זו פרובלמתי למדי, בחוגים רחבים נראית התפילה כדבר בלתי מודרני או מיותר. אף בעלי רגש דתי עמוק התנגדו לא פעם לכיטוי קרבנם לגבוה לפי נוסח מקובל ומילים קבועות מראש, החזירות עליהן מדי יום ביום. לפיכך שאפו למתן בטוי ספונטאני יותר ואינדיבידואלי יותר של מה שמתרחש בקרבם. בחוגים המחזיקים במסורת אבותם לומדים הילדים להתפלל בגיל צעיר מאד, כשהם אינם מוכשרים עדיין לעמוד על תוכן התפילות ומשמעותן. אמנם נוסח התפילה שגור בפה, אבל רבים ביניהם אינם חושבים כלל או כמעט שאינם חושבים על תכנם, ומצב זה נמשך על פי רוב גם כשמתבגרים. רבים ממתפללי יום יום יבואו במכוכה אם יצטרכו להשיב על משמעות מקומות מסוימים בנוסח תפילתם.

מבחינה זו היה אברהם ז"ל יוצא מן הכלל לגמרי. התפללנו במשך שנים ביחד באותו בית כנסת, והיתה לי הזדמנות לראות את התנהגותו בתפילה מקרוב. אף על-פי שגם הוא רגיל היה להתפלל מילדותו, תפילתו לא הגיעה אף פעם לידי שגרה. את מאמר חז"ל "אל תעש תפילתך קבע אלא רחמים ותחנונים לפני המקום" קיים באמונה. בהתאם לטבעו היה גם יחסו לתפילה פשוט, בלתי מסובך, כמובן מה אפילו אישי. בעמידתו ובהתנהגותו בשעת התפילה לא היה שום דבר חיצוני שיעיד על מצב של אקסטאז: היה נוהג לעמוד גם בתפילת שמונה עשרה, בנחת, בלי תנועות מופרזות, בלי אריכות יתרה על המידה. אבל כל מה שאמר העיד על חשיבה מרוכזת. בביצוע פרטי התפילה היה מדקדק בהלכותיה כמו שלמד אותן. מעטים יימצאו היום הקוראים קריאת שמע כמוהו, בדקדוקיה, בטעמיה, בריח בין הדביקים. גם אם איחר פעם לבוא לבית הכנסת והיה צריך לסדר או לגמור תפילתו ביחידות, לא שנה מנהגו. בקריאת התורה התמחה מהר לאחר שהגיע למצוות והיה ממש למומחה לרבים. הוא התגבר בקלות על המקומות הקשים ביותר ואפילו קריאתה של מגילת קהלת הידועה כקשה במיוחד, היתה מדויקת עד לאחת.

אברהם התעניין גם בתולדות התפילה ומנהגיה השונים ובתולדות נוסחי התפילה ומקורותיהם. מכמה שיחות שהיו בינינו אני זוכר את תשוקתו לברר קדמותן של תפילות ומקורם של מנהגים ושל נוסחאות שונות ואת שאיפתו להגיע לכלל נוסח מבוסס ומתוקן. (סגן אברהם יהודה אורבך זכרנו לברכה, שמחת לבב, ירושלים תשכ"ח).

א"א אורבך : דר' דניאל גולדשמידט

בדבריו אלה מעיד דר' גולדשמידט על עצמו כמתפלל. מי שהיה בין המתפללים כשעבר לפני התיבה במניין מצומצם בביתו והתפלל תפילות ראש השנה בשנה האחרונה לחייו, זכה לשמוע תפילה שלא היתה בה מחיצה כלשהי בינה לבין המתפלל, כשכל מלה שיצאה מפיו טעונה היתה מטען של רגש ושל משמעות. לדר' גולדשמידט מובטח מקום של כבוד בין גדולי חוקרי התפילה והפיוט ומנהגיהם בישראל. אבל, מעבר לזה, ייזכר שמו לטובה על-ידי המוני המתפללים ואומרי ההגדה של פסח כל עוד יהיו מתפללים בישראל.

א"א אורבך

ירושלים, תשל"ד

מחזור ק"ק וורמייזא

ק"ק וורמייזא שייך לסוג הקהילות המפורסמות ששמרו בקפדנות על מנהגיהן המיוחדים. עוד במאה ה־יז רשם אותם בספר מיוחד ר' יוסף יופא שמשו. מנהגי התפילה והפיוטים שנהגו לאמרם ושאינם נמצאים במחזורי האשכנזים, הגיעו לדפוס רק במאה ה־יח, שבה הופיעו שתי מהדורות:

א. מערבות ויצרות וסליחות עם הפסוקים ומנהגים דק"ק וורמייזא... וסדרתי אותם... סיני בן... יצחק זעקלין לואניץ. פראנקפורט דמיין, דפוס יוהאן קעלנער, (תע"ד). מו דף. 4° קטן.

מכיל את הפיוטים והסליחות שאומרים בוורמייזא ושחסרים במחזור אשכנז: דף א, ב: הפיוטים, היינו מערבות ויצרות מר"ה עד פרשת שופטים; דף כב, א: הסליחות לכל השנה, עד כמה שהן שונות ממנהג אשכנז, מסומנות במספרים א-כג; דף לה, א: הפסוקים לסליחות לפי מנהג הקהילה, בשלמות; דף מד, א: מנהגים מכל השנה, בכתב רשימי; דף מו, א: רשימת הסליחות (לפי סימני הסליחות מנהג אשכנז, והסליחות המיוחדות רשומות כ־סימן חדש"א וכו'). המשתמשים בספר זה מתפללים מתוך מחזור אשכנז ולוקחים את החסר מכאן. – ספר זה מובא הלאה בשם "מערבות".

ב. סדר סליחות עם פסוקים ומערבות ויצרות וזולת יום כפור קטן ע"פ סדר ומנהג ק"ק וורמייזא אשר ליקט ואסף... הר"ר אהרן הלוי מוורמייזא... זולצבאך, דפוס משלם זלמן בן אהרן, תצ"ז. [2], ק דף. 2°.

מכיל את העניינים השונים ממנהג אשכנז, כמו הספר הקודם, אבל לנוחיות המתפללים ביתר אריכות: דף [2] א: אבינו מלכנו. דף [2] ב: סדר סליחות מיום א עד ערב ר"ה, בשלמות. דף כ, א: מעריב לשני לילות של ר"ה בשלמות (עם התפילות). דף כב, ב: יוצר לשבת שובה. דף כד, א: סליחות מצום גדליה עד ערב י"כ, בשלמות. דף מה, א: מעריב ליל י"כ בשלמות. דף נא, ב: סליחות לשחרית מוסף מנחה ונעילה לי"כ. דף סו, ב: יצרות מהשבת אחרי י"כ עד פרשת שופטים. דף עו, א: מעריב ליל ב של שבועות. דף עז, ב: סליחות לשני חמישי ושני ולתעניות. דף צה, א: תפילת יום כיפור קטן. דף ק, א: מנהגים. – ספר זה מובא הלאה בשם "סליחות".

1. עליו ועל החלקים שנדפסו מספר זה ראה א"מ הברמן, מנהגי חודש אדר מתוך ספר מנהגי וורמייזא לר' יוסף יופא שמש, סיני, ספר היובל, ירושלים תשי"ח, עמ' תפב.

אין אנחנו יודעים, על איזה מקור בכתב־יד ביססו עורכי הספרים האלה את מהדורתם. הדעת נותנת שהיו אז העתקי הסליחות והפיוטים בידי אנשי הקהילה, ומהשינויים שבשתי המהדורות יש ללמוד ששאבו ממקורות שונים זה מזה. ברור גם כן מגרסאות הדפוסים ששתי המהדורות לא נבעו מהמקור העתיק ביותר שבידינו, הלא הוא המחזור המפורסם של החזנים, שהיה במשך מאות שנים רכוש של הקהילה ושעבר בזמן האחרון אל אוסף כתב־היד של בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים (סימנו: Heb. 4° 781). מחזור זה ראוי לעיון מדוקדק כאחד הספרים הקדומים ביותר שנשמרו בשטח הליטורגיה האשכנזית. התרומות לידיעתנו הכלולות בו הן נושא השורות דלקמן.

א. תיאור הספר

הספר נכתב כולו על קלף במאה ה־יג. בכרך הראשון נמצא תאריך גמר כתיבתו, כח טבת ל־ב [לאלף הששי], היינו שנת 1272 לספּה־ג. הכרך השני נכתב כנראה קצת אחרי הראשון, וייתכן שנכתב בידי סופר שני. שני הכרכים (226; 219 דף) נמצאים כעת לפינוי בכריכת עור מודרנית.

בין שני הכרכים יש הבדלים ניכרים: בכרך השני אין המערבות, ובראשון ישנן. בכרך ב נמצאים לכמה פיוטים פירושם, אבל רק בדפים הראשונים, ולעתים בקיצור נמרץ בין השורות; ביאורים כאלה אין בכרך הראשון. מאידך גיסא יש דמיון רב בין שני הכרכים: שניהם כתובים בתכלית היופי ובניקוד (שהוסף כנראה זמן לא מועט אחרי גמר הספר), ובשניהם יש לפעמים תמונות וציורים בצבעים שונים. ואלה המקומות המצויירים:

בכרך א: דף 35א	ביוצר ליום ב דשבעות
39ב	ביוצר לפרשת שקלים
53א	ביוצר לפורים
58ב	ביוצר לפרשת פרה
86ב	ביוצר ליום א של פסח
91א	בתפלת טל (המזלות)
127א	ביוצר ליום ח של פסח
151א	ביוצר ליום א של שבועות
170ב	ביוצר ליום ב של שבועות

בכרך ב: דף 73א ביוצר ליום כיפור, תמונת שער (בהמשך למלים: "הפותח לנו שערי רחמים")².

גם עריכת התפילות דומה בשני הכרכים. המחזור, שהיה מיועד לחזן בבית הכנסת הגדול של הקהילה, מוסר לנו את מנהגה של קהילה מפורסמת זו כמו שהיה בתקופת כתיבת הספר. בכל הקרובות שבמחזור קיימים הפסוקים שלפני הכ'רוג', וכמעט בכל

2. על תמונה דומה מתוך כתב־יד אחר ראה מאמרו של ארנסט רות בתוך הקובץ, Lamm, Von Juden in München, München 1958, p. 45.

המקומות כתבה יד מאוחרת שאין אומרים אותם. כן יש גם בהרבה תפילות אחרות סימנים לקצץ על-פי מנהג מאוחר יותר. הספר היה בשימוש כמה מאות שנים, והמשתמשים בו לא נמנעו מלהשמיט או להוסיף, לעתים אפילו במחיקות, כדי להתאים את הספר למנהג המשתנה. ולפעמים השאיר המנקד פסקאות, שבתקופתו לא נהגו לאומרן, בלי ניקוד.

בתיאור המפורט שאני נותן רשמתי את התפילות לפי התחלותיהן. ברובן מתאימות הן למנהג אשכנז (מערב גרמניה) כמו שנדפס במחזורי הרו"ה (רדליים תק"ס ואילך), ורק במקרה של סטיה מהמנהג הנ"ל ראיתי צורך להעיר על המקורות, שבהם נמצא הנוסח, או להעתיק אותו כאן.

כרך א

דפים 1–38: קונטרסים שנוספו כנראה לאחר כתיבת המחזור

דף א1: חלק.

א1: ברכות השחר: בא"י אמ"ה אקב"ו על גטילת ידיים... אשר יצר... אלקי נשמה... אשר נתן לסכוי... שלא עשאוני גוי... אשה... עבד. [כאן נפסק באמצע].

א2: מגילת קהלת, כתובה בשלוש עמודות. מתחיל באמצע א, י: זה חדש הוא כבר היה לעולמים. נסתיים בדף א6: כי זה כל האדם.

ב6: ספר איוב. מתחיל: איש היה בארץ עוץ איוב שמו. ונסתיים בדף א20.

א21: ספר ירמיהו, נמשך עד הפסוק כג, ה'. אחר-כך בא קרבן גוים לשמע (ישעיה לד, א עד לה, י). בסוף החתימה דלקמן:

א34: אני שמחה בר' יהודה הסופר כתבתי זה המחזור לדודי ר' ברוך בר' יצחק בתוך מ"ד שבועות וערכתי וסדרתי הכל מראש ועד סוף כל התפילה כשאומר החזן וסיימתי אותו בעזרת שדי לחודש טבת כ"ח בו בשנת שלשים [בשולים הרשלים: ושתיים] [= 1272 לספ"ה] לפרט המקום יזכהו להודות להלל לומר לשבח בו ליוצר נשמתו. ולהניחו לשם מצוה בעבור יחידתו. כאשר עלה בדעתו. כי לטובה כוונתו. ולעד תעמוד צדקתו. ואני שמחה הלביל אתן שבח והודאה ותפארה. לצורי מן מלאכתי ההדורה. שהיא יפה ואורה. שעשיתי אותו באמונה ובטהרה. ויזכני לראות בנים ובני בנים עוסקים בתורה. ויושיעני מכל צוקה וצרה. אמן ואמן מהרה.

א35: במקום זה הוכנסו בטעות 4 דפים המיועדים לבוא במקום דף 170 והלאה: יוצר ליום ב של שבועות: אדיר ונאה בקדש קדשה מתנאים. אופן: כבודו אות ברבאות משובחות, שנדפס ב"מערכות" דף טז, א וב"סליחות" דף עז, ב.

דף 39–78: ארבע פרשיות

א39: יוצר לפרשת שקלים: אל מתנשא. (אין אופן). זולת: אתה אהבת. קרובה: אז ומאז זמות. מוסף לפרשת שקלים: אשכול אויר.

א47: יוצר לפרשת זכור: זכור את אשר עשה. (אין אופן). זולת: אתה מלא רחמים. קרובה: אוכיר סלה.

א53: קרובה לפרים: ויאהב (עם כל הפיוטים שבברכת המינים).

58ב: יוצר לפרשת פרה: **אום אשר בכ דבוקה**. (אין אופן). זולת: **אשרי כל**. קרובה. **אצולת**.
64א: יוצר לפרשת חודש: **אות זה**. (אין אופן). זולת: **אל עושה נפלאות**. קרובה: **אתית עת דודים**. [בשולי כתב-היד נרשם האופן לשבת וראש חודש: **משרתיו עומדים אהובים ונחמדים** (נדפס על-ידי בנדסהוט, עמודי העבודה, עמ' 166)]. מוסף: **ראשון אמצת**.
72ב: יוצר לשבת הגדול: **אתי מלבנון כלה**. (אין אופן). זולת: **אומרת אני**. קרובה: **אוני פטרי רחמתיים**. אחרי "ויהי בחצי הלילה" בא הטלוק, ולמוסף אחרי המלים "זכר למעשה בראשית" בא הסדר **אדיר דר מתוחים**.

דף 79–128: פסח

79א: מעריב ליל א: **ליל שמורים אותו אל חצה עם הבכור: אזכרה שנות עולמים**.
80ב: מעריב ליל ב: **ליל שמורים אור ישראל עם הבכור: אור יום הנף**.
 מעריב ליל ז: **אור לשביעי גש צר להלחמה** (נדפס על-ידי הרו"ה לליל ח כמנהג קצת קהילות).
84א: מעריב ליל ח: **אורי וישעי על הים נגלה** (נדפס על-ידי הרו"ה לליל ז).
86ב: יוצר ליום א: **אור ישע**. אופן: **ראשו כתם**. זולת: **אהבוך**. גאולה: **ברח דודי עד שתחפץ**.
91א: תפילת טל (עם הפסוקים). נוסח התפילה במגן עד "למען שמו באהבה", ואחר-כך: **בדעתו**, במחיה עד "ונאמן אתה להחיות מתים", ואחר-כך: **תהומות**. אחרי הקרובה: "ממית ומחיה ומצמיח ישועה ואין דומה לך בא"י מחיה המתים" (ועיין מה שכתב הרו"ה).
100א: יוצר ליום ב: **אפיק רנן**. אופן: **גן נעול**. זולת: **אודך כי עניתני**. גאולה: **ברח דודי אל מכון**. קרובה: **אסירים**.
108ב: יוצר לשבת חוה"מ: **אהבוך**. אופן: **דודי שליט**. זולת: **אלה וכאלה**. גאולה: **ברח דודי אל שאנן נוה**.
115ב: יוצר ליום ז: **ויושע שושני פרח**. (אין אופן). זולת: **אי פתרוס**. (אין גאולה). קרובה: **אימת נוראותיך** (נדפסה על-ידי הרו"ה ביום ח).
127א: יוצר ליום ח: **אתה הארת יומם ולילה**. (אין אופן). זולת: **אי פתרוס** (כנראה נכתב יוצר זה או בטעות או כדי להחליפו ביוצר שני שנכתב בדף 147א). קרובה: **אותותיך** (נדפסה על-ידי הרו"ה ביום ז).

דף 139–146: רשויות ותרגומים להפטרות ולשירת הים

139א: **אתא ודוגמא בריבבתא** (רשות לתרגום הפטרות, נדפס במחזור ויטרי, עמ' 159).
איסב רשותא מכולכון (אחר, שם, עמ' 158).
אלימו כען דמינכון כוזי (אחר, שם, עמ' 164).
140ב: **צלוחא דצלי חבקוק** (תרגום להפטרות יום ב דשבועות).
141א: **והוה בסוף ארבע מאת** (תרגום להפטרות יום א דשבועות).
ושבח דוד (תרגום להפטרות יום ח דפסח).
141ב: **אילו פומי נימי** (רשות לווישע, שונה במקצת מהנוסח שבמחזור ויטרי, עמ' 160).
142א: **והוה כד שלח** (תרגום לפרשת בשלח ליום ז דפסח, עיין מחזור ויטרי, עמ' 305) עד: "וידחלון ויתבון למצרים".

3. על סדר דומה מכתב-יד מינכן ראה רות, שם, עמ' 47.

מחזור וורמייזא

אית חזותא ודוגמא (רשות לתרגום), נדפס על-ידי גינזבורגר, ZDMG, כרך 54 (1900), עמ' 114, ומפני נדירותה יבוא הטכסט כאן. הטכסט של פיוט זה ושל כל הפיוטים הנעתקים במאמר הזה ניתן כמו שהוא לפנינו בכתב-היד, בלי תיקון ועיבוד נוסף⁴.

סימן: א"ב

אית חזותא ודוגמא	בעבדיה בשרא ודמא
גמיריה ליה בקיומא	דבי אנטונינוס קומא
הוה דאין בבימא	וחשיך ליה יומא
זמנין דשהי בסיומא	חשיכין בנוהי תמא
5 טרי קמיהון פנסין	יקרא להון מחסין
כד קריבין טקסין	לגבי הפרכין ודוכסין
מימר להון אמרין	נחנא נקטין ונהרין
סדיר להון סדרין	עדא תהוון זהירין
פנסא דטרינא בחבתא	צרוך ליתא וחובתא
10 קבענא לבני רבותא	רגילות יקר וחשיבותא
שבילא ודוגמא מעקרא	שקולו מינאי לסקרא
תהוון זהירין לבקרא	תנהגון לבניי ביקרא

142ב: אבונן דבשמיא וברייין (פיוט, דוידיון א139), נדפס על-ידי גינזבורגר, שם, עמ' 116, והטכסט כדלקמן⁵:

סימן: א"ב מאיר ברבי יצחק חזק ואמץ

אבונן דבשמיא וברייין	ברי בוכרי קריין
גדפיי נשרין טריין	דליק קמיהון מגריין
הודעא חובתין לברייין	ולאומי דבעלמא שריין
זהירין להון ומתריין	חביבין לן ואוקרויין
5 טפילא ומסתיין	יקורין דלא בעיין
כנישין עלן ואתיין	לשעבד בן ולמחויין
מחן וקטלן משניין	נטיר לההוא עניין
סדר יואל בחזיין	עממי לכנושי בזיין
פילוג דינא משרייין	צבירין משרייין משרייין
10 קשיט פורפורן וגויין	רוי קטילין ושביין
שקיל וטרי ועניין	תקיפא דישראל ודיין
מצרים ואדום זויין	אחד מחטרא זויין
יתעתדי כתרין תניין	רישא דפרעצה לסניין
בטיבו דהוון אכסניין	רחוקי דלא מגיין

4. שינויי כתב-יד שהיה לפני גינזבורגר: שורה 6 וטכסין
 5. שינויי כתב-יד שהיה לפני גינזבורגר: שורה 2 קמן
 8 עממין | ביזין 10 דגיין 11 בעיניין
 14 דחרו | רחיק
 8 עלדא 12 בבניי.
 4 להו ומותריין | חבובי 5 יהורי
 12 זמין | מסטרא יהויין 13 יתעדדי

יהורי וסתורי בניין	15 ברא דלא בעיין
צליבין יתעבדון כסיין	ירושלם באתרא דפסיין
קטילהא תמן ומתרמיין	חייבתא דאיתרגשתהא סניין
קני לעמיה בקניין	חסינא זכאי תניין
(ו)אנהרות עלם מתמליין	ובזוי שכינתיה מתהנהיין
ציהריה יממי וליליין	20 מתפוקין ומתעדנין ומתעליין

אזיל משה וקם על ימא (המשך לתרגום פרשת בשלה, עיין מחזור ויטרי, עמ' 306) עד "וחמון ישראל ית מצראי מייתין על כיף ימא" (שם, עמ' 307). וירא (תרגום פסוק זה הושמט בטעות).
 143א: אלהא עלם מלקדמין (רשות לתרגום השירה, דוידון א4321) נדפס על-ידי גינזבורגר, שם, עמ' 118, והטכסט כדלקמן6:

סימן: א"ב מאיר ביררבי יצחק ברבי שמואל זכור לטוב
 [נראה ששורות 46–47 אינן שייכות לשיר]

צררי כסף ודהב תווי דדבירא	אלהא עלם מלקדמין במימריה עלמא ברא
קשית ומהימן הוא בהימי קייסטרא	בתושבחה אנא מנן שבח שירה דברא
20 רחימוהי מרחם אלפיי דר לנטרא	גבורן עלמין ליה ונצחוני תדירא
שביל אורחתי דין ולא בטל דברא	דליה טכסיה מלכו וקילוס ליה סדרא
תקיף הדר שופריה ולא לדמויי סךרא	5 הלא פריש יאות לגו מכילתא סבירא
מצע אילי מרומא שחקים ומדורא	ודמי מילתא למלכא דאיכלע לגו בירא
אתא הוא בגו רבבוך ודוגמא והכירא	זריון כל קמוי מקלסין דבירא
25 יקרא כעין דוגמא בשבועא חמירא	חכימא דין ועתיר ורחמן וגברא
רשים בשבח שבחין דלשלמה אמירא	טפיסא הוא ומסבן וחלש ואכורא
בפום טלי וינקי ובמעז עוברא	10 יתירא חניפותא חדא לא איתגורא
יהבי ליה שבחא לפום חיל לסוברא	כלילא דשבחא ותגא דהדרא
רגש חיל קדישין בשילהי אדר בתרא	לנות מרא מלכין בכל סטרא דהדרא
30 רבי שמך ריבונן תקיף מכל אתרא	מסהדי ביה קראי דדיליה היא גבורא
בגו טנס איגלאי קרא ליה בוכרא	נפיש לפרושי למטרה ציבורא
יקרתיה אנאיתיה כליל חג לאידכרא	11 סגיא היא חוכמתא ומנדעא יתירא
יתירא על ימא במלאכא דנורא	עדיפא היא עותריה בפומבי עתירה
צביתי לשבוחי במלכותא לגבךרא	פרקמטיא דיליה ספינתא רבא צבירא

15 בדא לא 16 ויתעבדון כיסיין 17 דאיתרגשותהא | קטוללא | מתרמיין 18 תיניין
 19 מתחניין אנהרות.
 6. שנינוי כחביד שהיה לפני גינזבורגר: שורה 1 דמלקדמין 2 בתושבחן 3 ונצחני 4 טפיסא |
 סדירא 6 מתל 9 טיפשא 12 מריה 15 חכמתיה ומנדעיה 17 דידיה
 19 קשוט... בהימנו קיים טרא 21 תרדא 22 תקוף 25 יקריה | דוגמיה | כשבועא
 27 ובמעז 30 רבו | תקוף מה בכל 31 בגו ענם אנאי לי קרא לי ברא בוכרא
 32 יקריה | כליל 33 במלאך דברא 34 כמלכות

- 35 חביבא לישנא פתח משח ספרא
 קביל כל ישראל תקלינן בספרא
 בְּאֵזִי דִּנְחָמִי פִתְחוּ לֵאִיתְעֲרֵא
 רבו מלכו וג'או דלא לשערא
 באיתגליותיה לגיותניה תבירא
 40 ימכח ויעלח לגו מחילי עפרא
 שביל כן איכפל לגאותיה בשופרא
 מטול עתיד למיתי לאמטויי עפרא
 ותתגלי פורקנא כאיילתא דצפרא
 ארי את הוא מרי דישראל נהירא
 45 לאודייך ורוממך בתושבחך תדירא
- [לעידן זעירא לאיתעורי נגה בשפֿרפֿרא]
 [לעידן דאיתגלי למפרק אשאר]
 וכו וְנִצְחָנִין לך לשמך לאשאר
 רוח לְשִׁן דוכרא שבחא לזומרא
 50 לחלופי שיטתא דבנעם איתאמרא
 טפילא היא לגבה כלל לא מתעקרא
 ושעבוד מלְכוּתא למיקרי עיקרא
 בארעא ובשמיא שבחא מתגברא
 לבי סלקן וקלסן רמיכי ארעא ומדברא
 55 מנא הא מילתא רמיזא ומשתיירא
 כאז יסיר שבח הדא שְׁיֵרָה

144א: אז יסיר משה, הכדין שבח משה (תרגום השירה, עיין מחזור ויטרי, עמ' 307), ממשיך עד:
 "עזי וזמרת יה. תוקפן ורוב ותושבחן ... והוה לן לפריק", ואחרי זה באה הוספה ניכרת שנדפסה על-ידי
 גינזבורגר, שם, עמ' 120, והטקסט דלקמן:

דכד אִישְׁתַּעֲבִידוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם בְּתַר מוֹתָא דְיוֹסֵף צְדִיקָא
 גִּזְרוּ עֲלֵיהוֹן תַּלְתָּא גִּזְרִין תְּקִיפִין. גִּזְרָא קִמִּיתָא לְמִירְדֵי חֵיהוֹן
 בְּטִינָא וּבְלִיבֵנִי. תִּנְיִנָא בְּכָל פּוֹלְחָן חֻקְלָא. וְתַלְיָתָא לְמִקְטֵל
 לְהוֹן כָּל בְּנֵין דְּכָרִין. וְכַד מָטָא זְמַן מוֹלְדֵיהוֹן דְּנִשְׁיָהוֹן דִּישְׂרָאֵל
 5 הוּוּיִין נִפְקִין לֵאפִי חֻקְלָא וּמוֹלְדָן תַּמָּן וּשְׁבָקֵן בְּנִיָּהוֹן וְהִדְרָן.
 וּמִלֵּאכָא הוּוה אֲתִי וּשְׁקִיל יִתְיָה וּמִסְחֵי יִתְיָה. וְיִהִיב בִּידוּהִי תַרְתִּין
 אֲבָנִין. מַחְדָּא מִיַּיִן חִלְבָּא וּמַחְדָּא מִיַּיִן דּוּבְשָׁא. עַד דְּהוּוּיִין מַרְבִּיץ
 וְהִדְרָן לְבֵית אֲבָהָתָהוֹן. וְאַתּוּ מִצְרָאִי וְחוּזִין לְהוֹן. וּבְעֻזָּא תַפְשִׁינָהוֹן.
 וּפְתַחָה אֲרַעָא פּוֹמָא וּבִלְעַת יִתְהוֹן. וּמִיִּיתָן תּוֹרִין וְרִדִּין עַל

- 37 דנחמי 39 לגיותני תברא 40 ימאכח ויצלחן 43 כאיילתא 44 נהורא
 45 לרוממך ואודריך 46 לעידן ועידא [כל חרוז זה בא אחר 43] 47 די תיתגלי | לשארא
 48 ולשמך לאשאר 51 למיתעקרא 54 לכי | דמיכי 55 הדא מילתא.
 7. הטקסט הניתן על-ידי גינזבורגר מראה עריכה שונה מהנוסח הנמצא במחזור וורמייזא, ולכן יבוא כאן נוסחו: שורה

12-1:

"והוה כד אִישְׁתַּעֲבִידוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם בְּתַר מוֹתָא דְיוֹסֵף צְדִיקָא גִּזְרוּ עֲלֵיהוֹן תַּלְתָּא
 גִּזְרָתָא תְּקִיפָא. קְדִמִּיתָא לְאִמְרָא חֵיהוֹן בְּטִינָא וּבְלִיבֵנִי. תִּנְיִנָא בְּכָל פּוֹלְחָן חֻקְלָא.
 וְתַלְיָתָא לְקִטְלָא עַל מַתְבְּרָא כָּל בְּרָא דְכוּרָא. וְכַד חָסוּ חֲכִימָא (ר"ל הַמִּלְדוֹת!) גִּזְרוּ
 לְמַרְמֵי יִתְהוֹן בְּנִהָרָא. וּבִנְתָּא דִּישְׂרָאֵל מַה הוּוּ עֲבָדִין. כַּד הוּוה מָטָא זְמַן מוֹלְדֵיהוֹן הֵיִין נִפְקִין
 לֵאפִי חֻקְלָא וּמוֹלְדָן תַּמָּן וּשְׁבָקֵן בְּנִיָּהוֹן לְבִתְיָהוֹן. וּמִלֵּאכָא הוּוה אֲתִי וּשְׁקִיל יִתְיָה וּמִסְחֵי
 יִתְיָה וּמִלְפִיָּה יִתְיָה וְיִהִיב בִּידֵיהִי תַרְתִּין אֲבָנִין. מַחְדָּא מִיַּיִן דּוּבְשָׁא וּמַחְדָּא מִיַּיִן חִלְבָּא עַד
 דְּהוּוּיִין מַרְבִּיץ. וְכַד הוּוה מַרְבִּיץ הִדְרָן לְבִתְיָהוֹן וְכַד חוּזוּ הוּוה יָדָא תְּקִיפָתָא בִּינֵי גַלְיָא
 הוּו יִדְעִין וּפְתַחוּ כּוֹלְהוֹן פּוֹמָהוֹן כַּחְדָּא וְאִמְרִין תּוֹקְפָן וְרֹב תּוֹשְׁבָן דְּחֵיל כָּל עַמְמָא ה'
 אִמְרָא בְּמִימְרֵיהִי וְהוּוה לָן לְפָרוֹק אִמְרִין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל דִּין הוּוה אֱלֹהָנָא וְשִׁבְחָנִיהָ ..."

10 גביהן ולא יכילון להן. וכד חזו ההוא ידא הכא על ימא. פתחין
פומיהון ואמרו דין הוא [אלהא ונשבחיניה השמיט בטעות] אלהא
דאבהתנא ונרוממיניה. יי איש מלחמה.
והוה כד איתגלי יי למשה. וסדר יתיה קד' פרע' רשיעא ואמר
ליה איזיל קד' פרעה ואימא ליה אלהא דעיבראי שדר יתי קדמך
15 דתשדר ית עמיה ויפלחון קדמוהי במדברא. והוה בתרע פלטין
דפרעה אריוותא דכל אינש דבעי למיזל קדם פרעה הוה רמי
להון ביסרא. דהוון דחלין מן קדמיהו'. וכד אתא משה בתרע
פלטין דפרעה. נפקו אריוותא בחדוותא לקבליה סגו ככלבא
לאפי קריס ידיכון דאתיה מן חקלא. אול משה קד' פרעה ואמר
20 ליה. אלהא דעיבראי שדר יתי קדמך דתשדר ית עמיה ויפלחון
קדמוהי במדברא. אמר ליה פרעה חזור קדמי בשעתא דא ושדר
פרעה לקבל חרשיא ואמר להון אתא לי חד יהודאי ואמר לי
אלהא דעיבראי שדר יתי קדמך דתשדר ית עמיה ויפלחון
קדמוהי במדברא. ענו חרשיא ואמרו ליה. היך אתא קדמך מן
25 קדם אריוותא דבתרעך. אמר להון פרעה אילין אריוותא
איתעבידו קדמוהי כתעליא. ענו חרשיא ואמרין ליה. גברא דאת
ממלל חרש הוא כוונתא. ושדר פרעה קד' משה ואמר ליה פרעה
מאי אמרת לי. אמר ליה משה אלהא דעיבראי שדר יתי קדמך
דתשדר ית עמי ויפלחון קדמוהי במדברא. אמר ליה פרעה כמה
30 אוכלוסין אית לאלהא דיך. אמר ליה משה אלף אלפין
ישמשוניה ורבוה רבוון קדמיהון יקומון. אמר ליה פרעה מאי
עביד. אמר ליה משה צייר מנקיאי בכריסא דאמהון. והוא ברא
יתך בכריסא דאמך. אמר ליה פרעה מאי שמייה. אמר ליה משה
יי שמייה. אמר ליה פרעה לית רגלא ושקרא בעלמא דכוותך.
35 דאנא בראית יתי וית נהרא הדין ית יי לית אנא ידע וית ישר' לית
אנא משדר

144ב: ארבעה כיתין אתעבידו (מחזור ויטרי, עמ' 307).

145ב: ארבעה לילוח כתיבן (שם, עמ' 308).

146א: יציב פתגם (רשות להפסרה מרבנו יעקב, עיין מחזור ויטרי, עמ' 162).

146ב: אמיר דאיתאמר (עיין מחזור ויטרי, עמ' 158, סימן קסז באמצע) עד "פריש ואמר".

אסב רשותא (עיין מחזור ויטרי, עמ' 158, סימן קסז בהתחלה) עד "כמה דמליל לכון".

בפסקא הבאה אחריי ישנם רק שינויים פעוטים כגון שג' במקום שדר, ויש בה הוספות אחדות: שורה 15, אחר
"במדברא": ואול משה בתרע פלטין.

שורה 21, במקום "חזור ... דא": זיל כען וחזור קדמי בשעתא אחרא ובשעה הדא. 22 אחרי

"חרשיא": ואתו כולהון קדם פרעה. 27 אחרי "קדם משה": ואתה משה קדם פרעה. 29 אחרי

"במדברא": אמר ליה פרעה מה שמייה. אמר ליה משה ה' שמייה. כשמייה כן גבורתיה. לעומת זה

חסרות המלים "אמר ... שמייה", שורה 33, בנוסח של גינזבורגר. ועיין על כל העניין יל"ש רמז קעו.

אחר-כך באה החתימה: חזק ונתחזק. הסופר שמחה לא יוזק. לא היום ולא לעולם. עד שיעלה חמור בסולם.

דף 147–148: השלמה לפסח

147א: מתחיל ואמרו אמן. עושה שלום... ובא אחריו: ויושע אור ישראל איומתו (כמו שנדפס ב"מערכות" דף יג וב"סליחות" דף עב), יוצר ליום ח של פסח שונה מהכתוב לעיל, וכנראה נכתבו שני דפים אלה כדי להחליף את הדפים 127–128 כאמור לעיל. בשוליים רשום: "בשום פנים אין מונעין מלומר החזן זה היוצר אם יארע בשבת אם הוא בטל ואומר אהובי".

דף 149–197א: שבועות

149א: מעריב ליל א: וירד.

150א: מציל עני מיד חזק ממנו ועני ואביון מגזלו.

מי אדר והוד (פיטו למי כמך, שהיה נהוג בוורמייזא בשבת בראשית וביום א של שבועות ונדפס בחלקו [א-ה, ש-ת] ב"מערכות" דף יב וב"סליחות" דף עא, ב ובשלמות על-ידי de Hass, Ungedruckte Stücke aus Breslauer deutschen Machsor-Handschriften, Berlin 1906, עמ' 8. מאחר שספר זה אינו מצוי ביותר, יבוא כאן נוסחו (במקומות שבסוגריים הקלף פגום).

סימן: א"ב

מי אדר והוד עליו הועלם	כמוך ביום בראשית בריאת עולם
גאות לבש והוכלל בכרובל	דין דור מבול
התאזר עוז	ועד מתן עוז
זך כשליג לבוש	חת בל להשיבו
5 טוכסס בתלבושת נקמה נאה	יום ממדי נפרעת בקנאה
כמעיל טלית נתנאה	לשר יון עוררת בקנאה
מדיו כשריון צדקה	נכשלים חיל לחזקה
סודרו כובע ישועה	עטור בכל שעה
פורע בלבוש אדום	צועה בכוחו מאדום]
10 קשוט [פרופירון הדור]	רבוא רבבן שבחו סדור
שפר בגלומים חבושים	תפארת עשרה לבושים

151א: יוצר ליום א: אדון אמני. אוסן: ועתה בנים. זולת: אנכי שמעת. קרובה: אורח חיים.

165א: אוהרות: אתה הגחלת.

170ב: יוצר ליום ב: אילת אהבים. אוסן: ארחות אראלים. זולת: אנכי גדול. קרובה: ארץ מטה.

186ב: מעריב ליל ב: אלהים ביתה מושב יחידים (כמו שנדפס ב"מערכות" דף יד, ב וב"סליחות" דף ע, א).

188א: אקדמות מליץ. תרגום הפרשה עד פסוק ג.

190א: ארכין יי שמאי לסיני (כמו שנדפס על-ידי הרוז"ה בקריאת הפרשה לפני עשרת הדברות). תרגום מאורך של עשרת הדברות, כדלקמן: וידבר אלהים. ארעא רקדא עד: "שעבוד עובדיהון" (עיין מחזור ויטרי, עמ' 336). אנא אתקינית עלמא בתבונה (רשות לדבור שני, נדפס על-ידי

מחזור וורמייזא

גינזבורגר REJ, כרך 73 (1921), עמ' 17. **דברא תניינא** עד: "ולנטרי מצותא דאורייתא" (מחזור ויטרי, עמ' 338). **חגניה מישאל ועזריה** (מחזור ויטרי, עמ' 337). **מישך שדרך** (שם, עמ' 338) **דברא תליתאה** (שם, עמ' 340). **אמנן מומי** (נדפס על-ידי גינזבורגר, שם, עמ' 20). **דברא רביעא** (מחזור ויטרי, עמ' 341). **ארעא ורקיעא** (שם, עמ' 340). **דברא חמישאה** (שם, עמ' 341). **אמר יצחק** (שם, עמ' 341). **דברא שתייתאה** (שם, עמ' 342). **איתגבר בחיליה** (שם, עמ' 341) ובסופו (אחרי המלים "על דמיתקטיל יואב בן צרויה") הוא ממשיך: "תמה מלכא שלמה ואמר בלביה מה אעביד לתפקידתיה דאבא". **דברא שביעא** (מחזור ויטרי, עמ' 342). **יוסף תקיף** (שם, עמ' 342). **דברא תמינאה** עד סוף הפרשה (מחזור ויטרי, עמ' 343-344, בהשמטת הפיוט "אוי מאן דאתתא", שם, סי' שיא).

בסוף (א197) חזר הסופר על חתימתו כמו בדף 146ב.

דף 197ב-226א: תשעה באב

197ב: קינות לט' באב: **על אלה אני בוכיה עיני יורדה מים על חורבן בית המקדש. תסתר. בליל זה יבכיתן. אז בחטאינו** (כמו שנמצא בסדר קינות לליל ט באב כמנהג אשכנז).

199א: קרובה לט' באב: **אאביך.**

202א: קינות בסדר דלקמן (הקינות הנהוגות במנהג אשכנז נזכרות רק בתחילותיהן): **שבת. איכה אצת. אאדה. איכה תפארת. איכה ישבה. איכה אשפתו. אם תאכלנה. איכה אלי קועו. אהלי. איכה את אשר כבר עשוהו. אי כה אמר. זכור אשר עשה. אתה אמרת היטיב. לך ה' הצדקה. הטא אלהי אונך. איך תנחמוני. אבל אעורר. אמרתי שעו מני. אז בהלוך ירמיהו. אז במלאות ספק. ואת גוי חטאתי. אוי לי על שברי** (דוידיון א1745, נדפס על-ידי א"מ הברמן, ספר גזירות אשכנז וצרפת, ירושלים תש"ז, עמ' עז). **שכורת ולא מיין. אש תוקד בקרבי. איכה ישבה בדד עגונה. שומרון קול תתן. מי יתן ראשי מים. יום אכפי. ציון הלא תשאלי** (חצי דף 221 נלקח משם, ולכן חסרה התחלת קינה זו וסוף הקודמת לה). **אצבעותי שפלו. ואתאונן ואתקונן. למי אוי ולמי אבוי** (דוידיון ל1086, נדפס על-ידי ש' ברנפלד, ספר הדמעות, ברלין תרפ"ד, עמ' רכה, ועל-ידי הברמן, שם, עמ' קלג). **אללי לי כי באו רוב (!) אלמון ושכול** (דוידיון א5154, נדפס על-ידי ברנפלד, שם, עמ' רלז, ועל-ידי הברמן, שם, עמ' קמז).

אחרי הקינה: **ככתוב הרנינו גרים עמו... וכפר אדמתו עמו. תרחם ציון כאשר אמרת. ותכונניה כאשר דברת. תמהר גאולה ותחיש ישועה. ותשיב (!) לירושלם ברחמים רבים.**

נסתיים דף 226א

כרך ב

דף 1-60: ראש השנה

דף א1: שחרית ליום א: **המלך היושב. יוצר: מלך אזור. אופן: כבודו אהל. קרובה: את חיל יום פקודה** כמו שנדפסה במחזורים לפי מנהג אשכנז (אין רשות, ובכ"ר'וג' למחיה הנוסח "מלך בדין עלות בתרועה") **בשינויים אלה: א) "אתה הוא אלהיגור" ליתא. ב) הפסוקים בקרובה נשמרו בשלמות. ג) אין זכר למנהג להפוך את הסדר בשבת. אחרי הקדושה בא נוסח תפילת שבע ונוסח אבינו מלכנו.**

11ב: ספר תורה. ותוקעין קשר"ק * קש"ק * קר"ק * אשרי העם... אשרי יושבי... מוסף ליום א: ברוך... וכתוב שם: והקהל אומ' בקול רם אופד מאז... כמו שנדפס במחזורי מנהג אשכנז, ואין "תשגב לדרך" ואין הפיוט "ויאתיר". נוסח התפילה ניתן בשלמות, ומקום הפיוטים במלכיות וזכרונות ושופרות (לפני הפסוקים) מתאים למנהג אשכנז, וכן סדר התקיעות: על סדר המלכיות קשר"ק, על סדר הזכרונות קש"ק ועל סדר השופרות קר"ק (עיין רוקח, סי' רד). ב"אראשת שפתינו" הנוסח במלכיות "לקול תרועתנו", בזכרונות ובשופרות "לקול תקיעתנו" (וכ"ה במחזורי הירושלמי). בפיוט "היום תאמצנו" הנוסח: תאמצנו... תברכנו... תגדלנו... תדרשנו לטובה... תדרוש דם עבדיך השפוף (הוסף ביד אחרת: תחדש עלינו שנה טובה)... תשמע שועתנו... תקבל ברחמים...

30א: שחרית ליום ב. יוצר: מלך אמן. אופן: כבודו איהל. קרובה: אתיתי לחנך (עיין א"מ הברמן, פיוט רב שמעון ב"ר יצחק, ירושלים תרצ"ה, עמ' קו). הנוסח מתאים למחזורי אשכנז, רק שהפיוטים "מלך עליון" ו"ה' מלך" החליפו את מקומם. בפיוט "מלך עליון" חסרים הבתים "מלך אביון" כרגיל. (אין "אתה הוא אלהינו" ו"לא עורך דין" שאינם מן הקרובה).
46א: מוסף ליום ב: ונתנה תקף וכו', הכל לפי מנהג אשכנז.

דף 61–168: יום כיפור

16א: כל גדרי (הנוסח מתאים למנהג אשכנז; בסוף: "גדרנא לא גדרי ושבועתנא לא שבועות"). ונסלח. שהחיינו. ברכו עד העמידה, ואין כאן נוסח התפילה בלחש.
63א: שומע תפלה (הפיוט "יעלה תחנונו" חסר). הסליחות כפי מנהג אשכנז, רק במקום "אותך אדרש" בא חסאנו אדברה תחנונים⁹, ואחרי הפסוקים "אתה תענה אדני אלהינו" בא, בהשמטת שאר הפסקאות, תיכף הידיו או"א תבא לפניך תפלתנו. אין הפיוט "אתה מבין תעלומות לבי", ונמצא רק הסוף "שמך מעולם" (בהתאם למנהג רוב ק"ק אשכנז). אחרי "הרחמים והסליחות" נרשם: "ע"כ בשבת".

72ב: שחרית. בברכת יוצר הנוסח: הפותח לנו שערי רחמים ומאיר עיני המחכים לו. יוצר: אז ביום כיפור. אופן: ברוך שם כבוד מלכותו. קרובה: אימך נשאתי. אמצת עשור בהתאם למנהג אשכנז, ואין כאן הפיוט "היום יכתב... איומה בחר" הנהוג בקצת קהילות, ואין הפיוט "לא עורך דין". הקדושה היא קדושה רבה, והיא כתובה בשלמות, אבל חסרים כל הפיוטים שבאמצע הקדושה, חוץ מהפסקא "אליך תלויות עינינו" שבסופה. נראה לעין שהקדושה, לרבות הפיוט, כתובה ביד אחרת על מקום כתב מחוק, כדי לבטל המנהג הקדום שלא לומר קדושה רבה אלא במוסף ובנעילה¹⁰. הרהיטין שאחרי הקדושה נמצאים בשלמות, לרבות הפסקאות "הגוים" ראשון ושני ו"מלכותם" (93א),¹¹ תושב לדרך (102א).

8. כ"ה גם במחזור אפי"ם (עיין קרית ספר ל (תשט"ו), עמ' 127 [להלן, עמ' 92]) גם בכתבי-יד מחזורי אשכנז אחרים (עיין רות, שם, עמ' 45).
9. עיין "מערכת" דף מה, א ו"סליחות" דף מט, א.
10. כנראה מבוסס המנהג על הרוקח, סי' רטז (דף מג, א בדפוס ורשה), ועיין מה שכתבתי לענין זה בקרית ספר ל (תשט"ו), עמ' 266, הערה 95 [להלן, עמ' 105].
11. הנוסח השלם של פסקאות אלה נדפס בקרית ספר לא (תשט"ז), עמ' 146–151 [להלן, עמ' 363], וכתב-יד שפנינו הוא אחד המקורות של הטכסט.
* [בכתב היד יש כאן תרשימים של תקיעות].

הסליחות הן: אנא הואל סלוח לעבדיך. תעלה תפלתנו למען שמך. אך במתח דין. אדוך בשפטך. אל באפך. אך כך לדל מעוז. ה' אלקי רבת צרורנו מנעורי. שופט כל הארץ (ואין כאן הפומון "שרי קדש" ליו"כ שחל בשבת), פומון: ה' ה'. אלהים אל דמי לדמי. אמונת אומן. חטאנו: אותך אדרוש. זכר לנו ברית אבות עד "וסלחת לעוננו כי רב הוא". או"א מחל וסלח לעונותינו ביום הכיפורים הזה בנוסח המיוחד של ק"ק פפד"מ וקצת קהילות הגדפס במחזור הרור"ה מתחת לקר ("אנו עזי פנים" משולב כאן והושמט להלן). וידוי עד "ואין נסתר מנגד עיניך". אתה מבין (בשלמותו) יד מאוחרת כתבה על ידו "אין אומרים" ועל יד "שמך מעולם": "כאן מתחיל". ובכן יה"ר. על חטא. ועל חטאים. או"א השיבנו אליך ונשובה. או"א אמרתי לפושעים (בסדר זה, ויש בו השורות א-ד, ש-ת, כפי שנדפס במחזור הרור"ה), ומאהבתך. יום אשר אשמנו. אהלך (בשלמות), או"א עד סוף התפילה. אבינו מלכנו.

120א: מוסף. קרובה: שושן עמק אוימה לפי מנהג אשכנז, עד "אך חנון אתה ורחום לכל פעל, אך אין לנו" אחריו בא פיוט זה:

סימן: א"ב

אתה ברחמיך הרבים רחם עלינו	כי אנחנו עבדיך
ברצון פניך תראה לנו	ותאיר עינינו
גבורות רחמיך הקם היום	מִכֵּן שְׁנִיאוֹת
דלים תלין תחת צל כנפיך	ובל תִּמָּאֵס
5 הלא אתה מקדם מחסה לנו	מחרירי על חטא
וכשלון לא יקשה בעיניך	לשלחו ממנו
זרה נא שונותינו	כמוץ לפני רוח
חן וחסד נמצא לפניך	וטהרנו מחטא
טורח מסה ומריבה אל תזכור	למען תאנף בנו
10 ידך אל תרף מעם קניית	מהרה תענם
כלה כעסך ושוב נא למענך	וכפר זדון
לא לנו תעשה למענך תִּקְבֹּד	ולא בעבורנו
מתקו חכינו מדבש מתוק	זכרך מאדירים
גודדנו כצפור גודדת מקן	מרוב עונינו
15 סולפנו ברשענו ואתאנו עדיך	כי אתה אלהינו
עולפנו בעול צוראנו ואל תזניחנו	כי אתה גואלנו
פשע ועון אל תזכור לנו	חנם עשה עמנו
צום הכפורים הוא לעונות נפש כל יציר	למענך תפר אף
קמינו הרוס שפלים רומם	למענך יגדל כח
20 רחם עלינו כאב על בנים	ביום תעניתנו
שבנו אליך בכל לב	רצה תשובתנו
תִּפְתָּר לנו ביום הזה	ותתרצה לקול שועתנו

ובכן לנורא... אשר אימתך. סלוק: מי יערך לך. קדושה (בלי פיוטים). רהיטין. תושגב. סדר עבודה (עם הפסוקים). כאהל הנמתח (רק השורות א-ה, ש-ת). כל אלה בהיות ההיכל על

מכונותיו. ובא כאן הפיוט בהיות ארון בבית קדש הקדשים, שנדפס בשלמות במחזור הרו"ה מנהג פולין דף לו, וכאן רק שורות א-ד, ל, ק-ת. אשרי עין ראתה אהלנו... גילנו... המשוררים וכל מיני שירים... שני המלובן... תפארתנו בעיר מכלל יופי (השאר חסר). (אין הפסקא "אבל עונות" ואין "ומרוב עונינו אין לנו לא אשים"). הפסקא הבאה אחריו, שנדפסה אצל הרו"ה רק בחלקה, שלמה היא לפנינו והרי נוסחה:

137ב: ובעת ובעונה הזאת גלוי וידוע לפני כסא כבודך שאין לנו כימים ראשונים

(סימן: א"ב)

לא ארמון על משפטו	לא ברית כהנים להבדיל
לא גזית לביקור כהנים	לא דביר לכיהן עבודה
לא הדר מלומדי שחיטה	לא וידוי לסמיכת יד
לא זקן משביע כדת	לא חדר רוקחי מרקחת
5 לא טורי מלואי אבן	לא יודע להיזכר מפורש
לא כיתי מעוררים שינה	לא לשכת ריצפת להלוך
לא מפייסים לחלוק בעיטור	לא נוגעים מכים באצבע
לא סודרי וידוי שבטו	לא עורך וידוי מפורש
לא פר ושעיר לקרץ דם	לא צליפת דמים פנימה
10 לא קטורת דקה לעשן	לא רחיצת חמש לטקה
לא שלום קידוש עשירי	לא תפארת שלוחי בטוב לב

וממשיך: ובעת ובעונה הזאת גלוי וידוע לפני כסא כבודך שאין לנו כימים הראשונים לא כהן גדול להקריב קרבן וכו' עד "וירד מעשות החטאת והעולה והשלמים". ואחר-כך הוא מביא את כל הפסקאות כמו שנדפסו במחזורי הרו"ה מנהג אשכנז ופולין בשלמות (ורק יד מאוחרת נתנה סימנים לקצר בהתאם למה שסימן הרו"ה במנהג אשכנז).

141א: סדר הסליחות. מתחיל אל מלך יושב, ואלה הן הסליחות הנמצאות: אמנם אנחנו חטאנו והערינו. איך אשא ראש. אבל אנחנו חטאים ואשמים. אנא השם הנכבד והנורא. אהבת עזו ותוקף חבה. פומין: רועה ישראל האזינה. חטאנו: אלה אזכרה. אחר הסליחות: או"א סלח לעונותינו ביום הזה והעתר לנו (בנוסח ק"ק פפד"ז וקצת קהילות, כמו בשחרית). כי אנו עמך. וידוי. (הפיוט "אתה מבין" חסר, והסוף "שמך מעולם" כתוב רק בשולי הדף). על חטא עד סוף התפילה.

153א: מנחה. קרובה: איתן הכיר. (אין "אמונת אום נטרת", ואחר "ימלך" מתחיל ובכך שרפים עומדים ממעל לו. מיכאל...). הקדושה (קדושה רבה) נכתבה בשלמות ביד אחרת על מקום כתב מחוק כמו בשחרית, עיין שם.

סדר הסליחות מתחיל: סלח לנו אבינו... אל ארך אפים... ואלו הן: אפס מזיח. תיפן בעוני ודוחק (נדפס "מעורבות" דף ל ו"סליחות" דף סא, ב). אמונים בני מאמינים. פומין: ה' שמעה ה' סלחה. לשבת: שרי קדש. חטאנו: אז קשתי וחרבי. זכור לנו ברית אבות עד "אתה תענה ה' אלהינו" (ונשמט מה שנמצא במחזור אשכנז: "או"א אל תעזבונו... או"א סלח ומחל...). כי אנו עמך" (ובא תיכף הידוי וסדר על חטא בלי הפסק. ודוד עבדך עד "אטהר אתכם". הבט ממרומך. ורחם עולמך. וחוסה על עמך.

אוי"א השיבנו אליך עד "ולכפרת פשע" (חסר "יום אשר הוחק"). אוי"א מחל לעונותינו עד גמר התפילה.

163א: נעילה. קרובה: אב ידעך. קדושה רבה בלי פיוט, חזרת הש"ץ בהתאם למנהג אשכנז. פתח לנו שער. ואין שום סליחה, רק כותרות הפזמונים לך ה' הצדקה, רועה ישראל, אדוני האדונים, אנקת מסלדיך, כי הגה כחומר, ישראל נושע. אחר-כך הפסוק שמע ישראל, המבדיל (לשבת). זכר לנו ברית אבות. זכור ברית אברהם (רק גואל חזק עד סופו). זכר לנו ברית ראשונים עד "אתה תענה ה' אלהינו". אוי"א תבא לפניך. אשמנו. מה נאמר. אתה גותן יד. אוי"א מחל. היום תאמצנו עד גמר התפילה. אבינו מלכנו. ה' הוא האלהים (שבע פעמים). תקיעה.

דף 169–205: סוכות ושמיני עצרת

169א: שחרית ליום א. יוצר: אכתיר זר תהלה. אופן: אאמיר. זולת: אנא הושיעה נא. קרובה: ארחץ בנקיון כפות. קדושה למוסף עם הפיוט: וחיות ארבע אשר כס עומסות (נדפס ב"מערכות" דף ה, א וב"סליחות" דף טט, א).

176א: שחרית ליום ב. יוצר: אאמיץ לגורא ואיום. אופן: אאמיר. קרובה: אוימתי בחיל כפור (חסרה בה הפסקא: "אז היתה חנית סוכר", והפסקא "אל נא לעולם תוערץ" כתובה לפני "אנובב").

180א: יוצר לשבת הוה"מ: את השם הנכבד. (אין אופן). זולת: אזכרה מקדם.

182א: שחרית לשמיני עצרת, יוצר: אום כאישון נוצרת. אופן קצר (רשונה ממנהג אשכנז) כדלקמן:

כבודו יגלה על עמותים / אשר בכל יום עליו מומתים
באותות ובמופתים / כחיות ואופנים אשר במ עמותים.

זולת: אמונים אשר נאספו. קרובה: אחות אשר לך כספת שנדפסה ב"מערכות" דף י וב"סליחות" דף ע, ב ובנוסח שונה במקצת (מתוך כתב-יד של הגניזה אדלר 3078) אצל יוסף מרקס, גניזת שירה ופיוט, ניו-יורק תרצ"ג, עמ' 32. הטקסט כולל מגן מחיה ומשלש עד "נורא ומרום וקדוש", את הפסקא אדורי משבעים (עם הכותרת: חקוקי באות שמיני) ואת הפסקא אצורי מקדם יערי חיות (עם הכותרת: ביום שמיני עצרת תת לך עצרת) (ב"מערכות" וב"סליחות" חסרה הפסקא ונשארה הכותרת בלבד) ואחריה פסקא כדלקמן (לקוחה מקרובה אחרת?):

אחות קטנה הנחלת יום שביעי לאדרת
בבית שמיני חתומה היות נכרת
גם נכרת משבעים בשם לך נבחרת
תברך כבשמיני שלח את העם לתהלה ולשם ולתפארת.

אחר-כך בא הטלוק (הפסקאות והפסוקים שנשמטו בדפוסים מסומנים ביד מאוחרת בסמן א"א).

187א: מוסף לשמיני עצרת (תפילת גשם): אף ברי עם הפסוקים (אלה שנדפסו אצל הרו"ה ואלה שלא נדפסו אלא במחזורים עתיקים).

195א: שחרית לשמחת תורה. יוצר: אשרי העם שלו ככה. אופן: אשריך אום קדוש. זולת: אז בקשוב.

197א: אתה הראתה. הפסוקים בסדר הנהוג במנהג אשכנז. אנא ה' הושיעה נא. אלהי הרוחות (שאר השורות חסרות).

רשויות לחתן ולחתן בראשית לפי מנהג אשכנז: מרשות האל הגדול. מרשות אלהי האלהים ואדוני האדונים. אשר בגלל אבות בנים גדל.
199ב: הושענות בסדר דלקמן: הושע נא. למען אמתך. אדון המושיע. אום אני חומה. אבן שתיה. אדם ובהמה. אדמה מארר. אערוך שועי. אל למושעות. אום נצורה. למען איתן. תתנו. כהושעת אלים. כהושעת אב המון. אנא זון. אל נא תעינו. למען תמים. תענה אמונים. רחם נא קהל. או כעיני. קול מבשר.

דף 206–219: מגילות

206ב: שיר השירים.

209ב: רות.

213א: קהלת.

נסתיים דף 219ב

ב. על נוסח תפילות הקבע שבמחזור וורמייזא

המחזור שלפנינו אינו מכיל את נוסח התפילה בשלמות; רק במקומות מסויימים העתיק הכותב בקשר לפיוטים גם את תפילת הקבע. ייתכן שהיתה בדעת הכותב או איזה איש מבעלי הספר להשלים אותו גם מבחינה זו; כמו שנרשם לעיל, מתחיל כרך א בברכות השחר, אבל לא נשמר יותר מעמוד אחד. בתפילות שבתות וחגים לא תמיד נמצא נוסח התפילה, ויש מקומות של ספקות וסתירות בין נוסחאות שונות. אף על פי כן נותן לנו הספר ידיעות צנועות על גירסאות שונות, והעוסק בנוסח התפילה לפי מנהג אשכנז לא יוכל להזניח אותו.

לכן יבואו כאן שינויי הספר כלפי הנוסח הרגיל אצלנו. גירסאות כתב־היד נמצאות גם במקורות אחרים, ואני מעיר על זה עד כמה שידעתי מגעת. גם שינויי הנוסחאות שבפיוטי המחזור ראויים לחקירה מדוייקת. אבל חקירה כזאת יוצאת מגדר המאמר הנוכחי, ואני צריך לדחות אותה כעת.

נוסח כתב־היד

הנוסח הרגיל

ברכות השחר

אשר... יצר חלולים חלולים או	חללים חללים או אם יסתם אי
יסתם אי אפשר להתקיים ולעמוד	אפשר לעמוד ולהתקיים לפניך אפילו
לפניך באי רופא כל בשר	שעה אחת? באי רופא חולי כל בשר ³

1. כך הכתיב בסדור רס"ג (עמ' פח, ועיין שם הערה 3) ובתכלאל של התימנים.
2. "אפילו שעה אחת", כ"ה ברוב המנהגים (כגון ספרד, רומא, רומניא), וכ"ה במחזור ויטרי ובסדר רב עמרם גאון. וכ"ה גם במנהג פולין הישן. עיין צונץ, ריטוס, עמ' 73.
3. כ"ה ברס"ג ובמחזור ויטרי. כ"י אוקספורד, ועיין ש"ע או"ח, סי' ו, א. ועיין א"ל פרומקין, מקור הברכות (בסדר רב עמרם גאון השלם), עמ' כז.

הנוסח הרגיל

נוסח כתב־היד

אלהי נשמה... אתה בראתה אתה
יצרתה | אתה משמרה בקרבי ואתה
עתיד | כל זמן שהנשמה בקרבי
שלא עשני גוי... עבד... אשה

בי אתה בראתה בי אתה יצרתה | בי
אתה משמרה בקרבי | אתה עתיד | כל
זמן שהנשמה תלויה בקרבי⁵
שלא עשאני גוי... אשה... עבד (כאן נפסק)

פסוקי דומרה

[“ברוך שאמר” ופסוקי דומרה אין].

קונה ברחמי שמים וארץ⁶

[ב־ישתבח” אין שינויים].

נשמת... (בסוף) קונה שמים וארץ

ברכות קריאת שמע

[ברכת יוצר אור לחול יש. לשבת הוא מתחיל על-

פי רוב “שבת נותנים לה”].

בקדושתו

שרפים ואופני קדש⁷ | ביום השביעי
נתעלה⁸ | מזמור שיר ליום השבת⁹ |
זכרך | וכלם עושים באימה רצון
קוניהם¹⁰ | ומברכין ומשבחין...
וממליכין | תושבחות ישמיעו | ונוכה
כולנו במהרה לאורו

והמרחם | והאר עינינו במצותיך ודבק
לבנו בתורתך¹¹ | הגבור חס' (הוסף
בשוליים)¹¹

המאיר לארץ... מספרים כבוד אל
וקדושתו שבו נותנים לו... שרפים
ואופנים וחיות הקדש | ביום השביעי
התעלה | מזמור שיר ליום השבת (טוב
להודות לה') | וזכרך | וכלם עושים
באימה וביראה רצון קונם | ומברכים
ומשבחים... וממליכים | ותשבחות
ישמיעו | ונוכה כולנו מהרה לאורו
אהבה רבה... אבינו אב הרחמן
המרחם | והאר עינינו בתורתך ודבק
לבנו במצותיך | הגדול הגבור והנורא

[“אמת ויציב” נמצא רק בנוסח הקצר המיוחד

לימים שיש בהם זולת] ויפה ליתא | ועל בנינו |

אמת ויציב... וטוב ויפה | על בנינו |

5. כ־ה במחזור ויטרי.

4. כ־ה בסדר רב עמרם גאון השלם, דף כח.

6. כ־ה בסדור רס"ג ובמנהג ספרד ותימן בברכת מעין שבע.

7. במחזור ויטרי הגירסא “שרפים וחיות עם אופני הקדש”, ובמנהג ספרד יש גורסין “שרפים וחיות ואופני הקדש”.

8. כ־ה בסדור רס"ג ובמחזור ויטרי ובמנהג ספרד ועוד.

9. כ־ה בסדור רס"ג ובמחזור ויטרי, וברור שהמלים “טוב להודות לה” נכנסו בטעות לטכסט, כי הוא רומז כאן לברייטא סוף מס' תמיד “בשבת היו אומרים מזמור שיר ליום השבת” (על שיר דומה ליום חמישי מתוך הנגיוה עיין אלבוגן, Studien z. Gesch. d. jüd. Gottesdienstes, עמ' 24).

10. כ־ה בכל המקורות העתיקים, וגם במנהג ספרד, רומא, רומניא, תימן.

11. נוסח דומה במחזור רומניא ובתימן (= רמב"ם).

11*. עיין מהר"ל בתפילת ראש השנה (עמ' קד בדפוס [קניגסברג] תרי"ח).

הנוסח הרגיל

כאשר גאלת את אבותינו | אין אלהים
זולתך
עזרת... מגן ומושיע | וים סוף בקעת
וזדים טבעת | ורוממו אל. ונתנו | מוציא
אסירים | צור ישראל קומה בעזרת
ישראל | גואלנו ה'. קדוש ישראל

נוסח כתב-היד

כנאלת את אבותינו¹² | אין לנו אלהים
זולתך¹³
מגן ליחא | וזדים טבעת ליחא | ורוממו
לא. נתנו | ומוציא אסירים | לעזרת
ישראל | ברוב תפילות ליחא כל הפסוק¹⁴,
ובאחדות: וגואלנו...

תפילת י"ח לחול [נמצאת בקרובות לפורים ולתשעה באב]

חננו מאתך דעה בינה והשכל
רפאנו ה' ונרפא
ואת כל מיני תבואתה | ושבענו מטובך
וברך שנתנו
ולמלשינים אל תהי תקוה וכל עושי
רשעה כרגע יאבדו וכלם (!) מהרה
יכרתו והזדים מהרה תעקר ותשבר
ותמגר ותכניע במהרה בימינו

וחננו מאתך בינה דעה והשכל¹⁵
רפאנו ה' אלהינו (!) ונרפא
וכל מיני תבואתה | ושבענו מטובך
וברך שנותינו
למשומדים אל תהי תקוה וכל המינים
כרגע יאבדו כל אויבי עמך מהרה
יכרתו ומלכות זדון מהרה תעקר
ותשבר ותמגר ותכניע כל אויבינו
במהרה בימינו¹⁶

ושים חלקנו עמהם לעולם. ולא נבוש
ובנה אותה... בנץ עולם. וכסא דוד
מהרה לתוכה תכין
וקרנו תרום
כי אל שומע תפלות ותחנונים אתה | כי
אתה שומע תפלת עמך ישראל
והשב את העבודה

ושים חלקנו עמהם. ולעולם לא נבוש¹⁷
ובנה אותה... בבנץ עולם. וכסא דוד
מהרה לתוכה! כן
קרנו תרום
כי אל שומע תפלתו ותחנונו אתה |
... תפלת ישראל
והשב העבודה

צור חיינו מגן ישענו | כי לא תמו חסדיך
על הנסים (לפירים)... בימים ההם בזמן
הזה | בקש להשמיד להרוג ולאבד |
ותלו אותו ואת בניו על העץ

צור חיינו ומגן ישענו | פעם אחת: כי לא
תמנו¹⁸, בשאר תפילות: תמו
... ובזמן הזה | בקש להרוג ולהשמיד
ולאבד (!) | ותלו... על העץ. כשם
שעשית להם נס וגבורה בימים ההם

12. כ"ה במחזור רומניא שממנו לקוח הנוסח הקצר.

13. במנהג ספרד רומניא תימן: אין לנו עוד אלהים (או אלהים עוד) זולתך סלה.

14. הפסוק גואלנו וכו' חסר גם בכתב-יד אחרים ובדפוסים ישנים של מנהג אשכנז, וגם בק"ק פפד"מ אין אומרים אותו. עיין בער, סדור עבודת ישראל, עמ' 86.

15. כ"ה מנהג פפד"מ.

16. כל הנוסח מובא מתוך שני כתב-יד ומחזור שאלוניקי בסדור עבודת ישראל, עמ' 93. וקרוב לזה נוסח הרמב"ם ומנהג תימן.

17. כ"ה בכתב-יד אחרים ובדפוסים ישנים של מנהג אשכנז, עיין סדור עבודת ישראל, עמ' 95, וכ"ה במנהג ספרד ובמחזור רומא.

18. לה"כ איכה ג, כב.

ובזמן הזה כן עשה עמנו ה' אלהינו פלא

ונסים בעת הזאת¹⁹

(חן ליתא) חסד ורחמים | כי במאור

פניך | אהבת חסד

שים שלום... חן וחסד ורחמים | כי

באור פניו | ואהבת חסד

תפילת שחרית לשבת

בכל הקרובות לשבת ויו"ט (חוץ מר"ה וי"ב):

אל עליך קונה ברחמי שמים וארץ²⁰

רופא... מתיר... | מי דומה

ככתוב וקרא | קול ליתא | כמחכים

אנחנו

לא נתתו | ... נתתה באהבה | וישמחו

בך ישראל אוהבי שמך²¹

אל עליך גומל... למען שמו באהבה

ורופא חולים ומתיר אסורים | ומי דומה

ככתוב על יד נביאך וקרא | אז בקול...

משמיעים קול | כי מחכים אנחנו

ולא נתתו | לישראל עמך נתתו באהבה |

וינחו בה ישראל מקדשי שמך

תפילת מוסף לשבת

נעריצך ונקדישך | הוא מלכנו והוא

מושיענו | ושְׁבַחְךָ²²

האוהבים דבריה | תמידים כסדרם

כהלכתן. את

נעריצך ונקדישך | הוא מלכנו הוא

מושיענו | ושְׁבַחְךָ

האוהבים דבריה | תמידים כסדרם

ומוספים כהלכתם. ואת

מוסף לשבת וראש חודש

ושמם מקדשנו | ואין אנו יכולים | וחדש

עלינו את יום השבת הזה ואת יום ראש

החודש הזה (!) | כי בישראל עמך

בחרת מכל האומות שבת וראשי חדשים

להם קבעת

אתה יצרת... ושמם בית מקדשנו | ואין

אנחנו יכולים | וחדש עלינו ביום השבת

הזה את החדש הזה | כי בעמך ישראל

בחרת מכל האומות ושבת קדשך להם

הודעת וחקי ראשי חדשים להם קבעת

תפילת ערבית

מחליף

ואהבתך אל תסיר ממנו

בי"ב: אל תִסֵּר

ברוך... ומחליף את הזמנים

ואהבתך אל תסיר ממנו

19. הוספה זו נמצאת בסדר רב עמרם גאון ובסדר רס"ג ובסדר הרמב"ם (= מנהג תימן) בקצת שינויים, ובמחזור רומא מלה במלה כמו בכתב־היד שלפנינו.

20. כ"ה במחזור רומא בקרובות של יוה"כ, ובנוגע לנוסח "ברחמי" ראה לעיל, הערה 6.

21. כ"ה בסדר רע"ג, וכ"ה בכתב־יד ובדפוסים ישנים של מנהג אשכנז, וכ"ה מנהג פסד"מ, ועיין סדור עבודת ישראל, עמ' 188.

22. עיין מה שכתבתי על ניקוד זה בקרית ספר ל (תשט"ו), עמ' 123, הערה 20 [להלן, עמ' 87].

23. בסדר רע"ג ובסדר רס"ג ובסדר הרמב"ם ובמנהג ספרד ותימן: לא תסור: במחזור רומא: אל תסר.

אמת ואמונה ... וקים עלינו מלכנו	קים עלינו הגואלנו מלכנו
הגואלנו	
השכיבנו ... והושיענו למען שמך כי	והושיענו למען שמך ליתא כי שומרנו
אל שומרנו ומצילנו אתה	ו צילנו אתה

תפילת שבע לשלוש רגלים

ותתן לנו ... (שבתות למנוחה ו)מועדים	מועדים לשמחה שבתות למנוחה חגים
לשמחה חגים וזמנים לששון והשיאנו ...	וזמנים לששון ... לחיים לשמחה
לחיים ולשלום לשמחה ולששון וישמחו	ולששון ... אוהבי שמך
בך ישראל מקדשי שמך	

קריאת ההלל

בא־י אִמִּיָּה אֶקְבִּי לְקִרְאָתְךָ הַהֵלֵל	בימים שגומרים בהם את ההלל מברכין ... לגמור
	את ההלל וכשאין גומרים לקרוא את
	ההלל ²⁴
יהללוך ה' אל' (על) כל מעשיך ...	יהללוך ... כל מעשיך ²⁴ ... כל עמך
וכל עמך בית ישראל ברנה יודו	ברנה יודו ... ולשמך נעים לזמר.
ולשמך נאה לזמר כי מעולם	מעולם ...

תפילת מוסף לשלוש רגלים

ומפני חטאינו ... ואין אנחנו יכולים	מפני חטאינו ... ואין אנו יכולין לעלות
לעלות ולראות וכוונן מקדשך ולוים	ולִהְרָאוֹת (בקצת מקומות כתוב וְלִרְאוֹת)
לשירם ולזמרם בשלש פעמי רגל ו	פסוקי המוספין (חוץ של שבת) אין אומרים וכוונן
	את מקדשך ולוים לשירן לזמרן
	בשילוש פעמי רגלינו
ותערב עליך השב שכינתך לציון	ותַעֲרֵב לַפְּנִיךְ השב שכינתך לציון
או־א ברכנו ...	עִירְךָ כְּהֵנִים, ואם אין סם כהן אומר או־א ²⁵

תפילת שבע לראש השנה

ובכן תן ... שהשלטן לפניך ובכן	שהשלטון ²⁶ (המגיד ניקד שהשלטן) לפניך
צדיקים ואין אלוה מבלעדיך ככתוב	ואז צדיקים ²⁷ ואין אלוה מבלעדיך
	ונאמר

24. ביטול מנהג זה בא על־פי פסקי מהר"ם מרטנובורג, עיין מהר"ם מרטנובורג, תשובות פסקים ומנהגים, מהדורת כהנא, ס"ח תסד.

24. * בהתאם לנוסח העתיק, ראה סדור עבודת ישראל, עמ' 332.

25. ברור שזהו המנהג העתיק, עיין אלבוטן, Der Jüd. Gottesdienst, עמ' 71, 523, וכן נוהגין בא"י.

26. כ"ה בכל המקורות העתיקים ובכל המנהגים (ספרד, רומא, רומניא, תימן) וגם ברוב

כתב־יד אשכנז ובכמה דפוסים ישנים ובכתב־יד מחזור אפ"ם. והניקוד שהשלטן על־פי

מהר"ל. עיין סדור עבודת ישראל, עמ' 385. בהוצאת [קניגסברג] תר"ח לא מצאתי.

27. עיין מה שכתבתי על שינוי זה בקרית ספר ל (תשט"ו), עמ' 124, הערה 24 [להלן, עמ' 188].

הנוסח הרגיל

נוסח כתב־היד

יעלה ויבא ויגיע ויראה וירצה וישמע
ויפקד | וזכרון משיח | ביום הזכרון
הזה | ובדבר ישועה
ויאמר כל אשר נשמה באפו | ומלכותו |
ודברך אמת וקיים לעד
וכתוב לחיים טובים כל בני בריתך
אנו וכל עמך ישראל לחיים ולשלום²⁸

יעלה ויבא ויגיע ויראה וירצה וישמע
ויפקד | וזכרון משיח | ביום הזכרון
הזה | ובדבר ישועה
ויאמר כל אשר נשמה באפו | ומלכותו |
ודברך אמת וקיים לעד
וכתוב לחיים טובים כל בני בריתך
בספר חיים ... אנחנו וכל עמך בית
ישראל לחיים טובים ולשלום

סדר אבינו מלכנו

... חטאנו ... אין לנו ... עשה ...
חדש ... בטל ... בטל ... הפר ...
כלה ... (סתום ליחא) כלה ... החזירנו
... סלח ... מחה ... מחק ... קרע ...
שלח רפואה ... זכור ... זכרנו ...
כתבנו בס' חיים ... זכויות ... מחילה
וסליחה ... פרנסה ... גאולה ...
הצמח ... הרם ... והרם ... (מלא ...
מלא ... ליחא) שמע ... קבל ... (פתח
... ליחא) אל תשיבנו (נא ליחא) ... (תהי
... חמול ... ליחא) עשה עד הסוף³¹

... חטאנו ... אין לנו ... עשה ...
חדש ... בטל ... בטל ... הפר ...
כלה ... (סתום ...) כלה ... מנע ...
שלח רפואה ... החזירנו ... סלח ...
מחה ... קרע ... מחוק ... זכור ...
זכרנו ... כתבנו בספר חיים ...
זכויות ... פרנסה ... גאולה ... סליחה ...
הצמח ... הרם ... הרם ... (מלא ...
מלא ...) שמע ... קבל ... (פתח) ...
נא אל תשיבנו ... (תהי ... חמול ...) ...
עשה ... עד הסוף

תפילת מוסף לר"ה [פסוקי המוספין הוספו בשוליים ביד מאוחרת]

ומנחתם ... ושני שעירים לכפר ושני
תמידים כהלכתם. מלבד עולת החדש
וכו'
"ומנחתה ושני תמידין כהלכתן (יד שניה
ביטלה המלים) ושעיר לכפר והוסיפה אחר
"מלבד עולת החדש ומנחתה": ושני שעירים
לכפר). ע"כ³².

ומנחתם ... ושני שעירים לכפר ושני
תמידים כהלכתם. מלבד עולת החדש
וכו'

28. כ"ה במנהג ספרד.

29. כ"ה בכמה כתבי־יד ובדפוסים ישנים, וכ"ה ברס"ג וברמב"ם ובמהרי"ל ועוד.

30. כ"ה ברמב"ם (רס"ג גורס "אנו וכל עמך ישראל לחיים ברחמים") ובמחזור רומא.

31. סדר אבינו מלכנו שונה בק"ק, ולכן נדפס לפעמים בתחילת ספרי סליחות (כגון סליחות נירנבורג-פירדא, שוואבן-שווייץ). הסדר שלפנינו נדפס ב"סליחות" הנזכרות לעיל, דף [2] א.

32. פסוקי המוספים נאמרים בוורמייזא רק כשחל יו"ט בשבת לפי מנהג הרוקח (עיין גם מהרי"ל). ועל הקושי הקשור בנוסח "ומנחתם" בר"ה עמדתי בקרית ספר ל (תשט"ו), עמ' 171, הערה 39 [להלן, עמ' 90].

עלינו לשבח... ככל המונם. ואנחנו |
הוא אלהינו אין עוד

המונם. שהם משתחווים להבל וריק
ומתפללים ללא [במחיקה, והיה שם: לאל
לא] יושיע³³. ואנחנו | הוא אלהינו אין
אחר³⁴

אתה זוכר... והמון בְּרִיּוֹת | כן יכבשו
רחמיך את כעסך מעלינו ובטובך
הגדול ישוב חרון אפך | ועקדת יצחק
לזרעו [של יעקב] היום

והמון בְּרִיּוֹת | כן יכבשו רחמיך את
כעסך מעלינו ויגולו רחמיך על מדותיך
ותתנהג עם בניך כמדת רחמנותך³⁵
ובטובך הגדול תשיב חרון אפך | ועקדת
יצחק לזרעו ישראל [בניקום מחיקה]³⁶ היום
וְדַבְּרוֹת קדשך | ושם נעשה לפניך
כמצוה עלינו³⁷

אתה נגלית... וְדַבְּרוֹת קדשך | ושם
נעשה לפניך את קרבנות חובותינו
כמצוה עלינו

תפילת שבע ליום כיפור

ותתן לנו... למחילה ולסליחה ולכפרה
ולמחל בו את כל עונותינו מקרא קדש |
כי אתה סלחן... ישרון בכל דור ודור
ומבלעדיך אין לנו מלך מוחל וסולח |
ולעונות עמו בית ישראל ומעביר
אשמותינו
על חטא... בזלזול הורים ומורים |
בנשך ובמרבית | בעינים רמות...
בעזות מצח | ברכילות | בתמהון לבב
על חטאים... עולה... חטאת...

לסליחה ולמחילה ולכפרה ולמחל בו
את כל עונותינו (מקרא קדש ליתא)³⁸ | כי
אתה סלחן... ישרון (בכל דור ודור
לייתא)³⁹ ומבלעדיך אין לנו מלך מוחל
וסולח אלא אתה | ולעונות עמו ישראל
ומעביר אשמותנו
ומורים ליתא | בנשך ותרבית | בעזות
מצח... בעינים רמות | בְּרִכָּל (בשחרית
ברכילות) | בתמהון לב
עולה... חטאת... אשם... קרבן

33. הנוסח ידוע מכל המנהגים, ובאשכנז השמיטו ברוב תהילות את המלים "שהם משתחווים וכו'" בלחץ הצנוורה. – על מחיקה דומה במלים "לא לאל לא יושיע" בכתב-יד אחר עיין רות (במאמר הנוכח לעיל, הערה 2), עמ' 47.

34. כ"ה בכתב-יד, עיין סדור עבודת ישראל, עמ' 131.
35. כ"ה נוסח הרמב"ם, וחלק מתוספת זו ("ויגולו רחמיך על מדותיך") נמצא גם בסדר רע"ג ובמנהג ספרד.

36. גירסא זו מובאת משני סדורים מודפסים (רפ"ה ורפ"ז) בסדור עבודת ישראל, עמ' 402. ועיין ברכות דף ז, א.

37. המלים "את קרבנות חובותינו" (שנפלו בטעות לתוך תפילה זו) חסרות גם בנוסח הרמב"ם (= מנהג תימן). ועיין סדור עבודת ישראל, עמ' 404 וקריית ספר ל (תשט"ו), עמ' 137, הערה 50 [להלן, עמ' 92].

38. השמטת המלים "מקרא קדש" בתפילות יו"כ היא על-פי מנהג צרפת, עיין מחזור ויטרי. עמ' 390 וקריית ספר ל (תשט"ו), עמ' 267, הערה 98 [להלן, עמ' 107].

39. כ"ה במחזור ויטרי, עמ' 391 בסוף הורדו.

קרבן עולה ויורד... אשם ודאיותלוי...
מכת מרדות... מלקות ארבעים...
מיתה בידי שמים... כרת וערירות...
ארבע מיתות בית דין | על מצות עשה
ועל מצות לא תעשה. בין שיש בה קום
עשה ובין שאין בה קום עשה | את
הגלויים לנו כבר אמרנום לפניך והודינו
לך עליהם. ואת שאינם גלויים לנו
לפניך

עולה ויורד... כרת... מיתה בידי
שמים... מלקות ארבעים... ארבע
מיתות בית דין⁴⁰ | על עשה ועל לא
תעשה. את שיש בו קום עשה ואת שאין
בו קום עשה | את שגלויים לנו כבר
אמרנו לפניך (והודינו לך עליהם ליתא).
ואת שאינם גלויים לנו כולם (מלה זו אינה
כתובה בכל התפילות) לפניך

תפילת מוסף ליום כיפור

ושני שעירים לכפר ושני תמידים
כהלכתם
ושני תמידים לכפר מלבד חטאת הכפורים
כהלכתם⁴¹

תפילת נעילה ליום כיפור

אתה נותן יד... למען נחדל מעשך
ידינו ותקבלנו | למען דבריך אשר
אמרת. אין קץ | ואתה יודע שאחריתנו |
מה צדקנו מה ישענו מה כחנו | מה
נאמר

(למען נחדל מעשך ידינו כאן ליתא)⁴²
תקבלנו | למען דבריך ואמרי פיך
ובעבור אשר אין קץ (יד מאוחרת תיקנה את
הנוסח לרגיל) | אתה יודע כי אחריתנו | מה
צדקנו (מה ישענו ליתא) מה כחנו | ומה
נאמר

אתה הבדלת... קץ ומחילה וסליחה
על כל עונותינו למען נחדל מעשך ידינו
ונשוב אליך לעשות חקי רצונך |
בהשחתת עולם. שנאמר | בהיותו קרוב.
ונאמר. יעזב | ורוצה אתה בתשובת
רשעים ואין אתה חפץ במיתתם. שנאמר
אמר אליהם | כי אתה סלחן... מוחל
וסולח

קץ ומחילה (וסליחה הוסיף מאוחרת) לכל
עונותינו למען נחדל מעשך ידינו ונשוב
(אליך ליתא) לעשות חקי רצונך |
בהשחתת עולם. כדבר שנאמר | בהיותו
קרוב. יעזב | ורוצה אתה בתשובתן של
רשעים ואין אתה חפץ במיתתן. כדבר
שנאמר אמור עליהם | (כי אתה...
וסולח ליתא)

40. כנראה אין סדר קבוע ל"ועל חטאים" בכל המנהגים, וגם במנהג אשכנז היה המנהג רופף (ועיין גם קרית ספר לא (תשט"ז), עמ' 146 [להלן, עמ' 363]).

41. כ"ה במחזור רומניא ובקצת כתב־יד אשכנז, וכ"ה גירסת מהר"ל (הלכות ר"ה, עמ' קיא בהוצאת [קניגסברג] תר"ח).

42. המלים "נחדל מעשך ידינו", הלקוחות מהפסוק הבאה, חסרות בכתב־יד מנהג אשכנז ובדפוסים ישנים (עיין סדור עבודת ישראל, עמ' 436) ובמחזור רומא ורומניא ובמחזור האשכנזים שבאיטליה (וינה 1823), וכ"ה בסדר רע"ג. ובמחזור אפי"ם חסרות המלים בפסוק השניה (לפי זה יש לתקן קרית ספר ל (תשט"ז), עמ' 277 הערה 121 [להלן, עמ' 120]). ובסדר רס"ג ורמב"ם ובמנהג ספרד ותימן פסקא זו אינה נמצאת אלא בחלקה.

על סדר הסליחות כמנהג מדינת קוילן

סדרי הסליחות, כפי שהם נמצאים בדפוסים השונים, לא נקבעו כנראה לפני המאה ה"ט. ברוב כתבי-היד של אוספי סליחות, וגם במחזורים העתיקים הכתובים במאות ה"ג-ה"ט, אין הסליחות מסודרות לפי הימים, אלא באות זו אחר זו, אחריהן הפזמונים, ה"חטאנו", התחינות, וכנראה היה הכל תלוי בבחירת הש"ץ. עד היום קיים בסדרי הסליחות של מנהג האיטלקים העקרון: "ואומר סליחה כרצון החזן".¹ דומה לזה היה הסדר גם אצל האשכנזים. במאה ה"ט נקבע סדר מסויים לאמירת הסליחות ולחלוקתן לפי הימים והקהילות שמרו על מנהגיהן, שהיו, כידוע, דווקא בעניין זה חלוקים יותר מבשאר התפילות. במשך הזמן הגיעו כמעט כל המנהגים לדפוס: בשטח מזרח אירופה (א) מנהג פולין² (ב) מנהג פיהם, מעהרין ואונגרן³ (ג) מנהג ליטא וזאמוט⁴ (ד) מנהג פוזנא וגרודנא⁵; בשטח מערב אירופה (ה) מנהג אשכנז הגדול (פראנקפורט ואגפיה)⁶ (ו) מנהג אֶלזאס⁷ (ז) מנהג האשכנזים שבאיטליה⁸ (ח) מנהג נירנבורג-פירדא⁹ (ט) מנהג שוואבן ושווייץ¹⁰. היו קהילות שהמשיכו בשימוש ספרים כתבי-יד, כגון הקהילה הקטנה פלאס (Floss) במדינת באוואריה, ששמרה על מנהג מיוחד באמירת הסליחות, שלא זכה לדפוס אלא במאה הי"ט¹¹. ויש שהסתפקו בהדפסת קונטרסים שכללו השינויים כלפי מנהג אשכנז הנפוץ ביותר, כגון קהילת וורמייזא¹².

1. עיין סליחות ותחנונים כמנהג ק"ק איטליאני, טורינו תק"ט, דף ט, ב; יא, א; יג, א וכו'.
2. לובלין שס"ג; פראג שס"ח.
3. פראג רפ"ט; שם ש"ג-שנ"ב.
4. אמשטרדם ת"א.
5. פראג שס"ח.
6. אויגשפורג רצ"ו; העדרנום ש"ו; ויניציאה ש"ח.
7. פפד"מ תפ"ה.
8. ויניציאה ש"ס, תע"ב.
9. וילהרמשדורף תע"ד.
10. וילהרמשדורף תצ"ו; פירדא תקמ"ב.
11. זולצבך 1843.
12. מערבות סליחות וכו', פפד"מ תע"ד, אבל זמן קצר אחר כך יצאה הוצאה שלימה, סדר סליחות עם הפסוקים ומערבות ויוצרות ... זולצבך תצ"ז.

סדר סליחות אחד שזכה להדפסה חד-פעמית והיום נשכח כמעט לגמרי, הוא מנהג מדינת קוילן (Köln). כידוע גורשו היהודים מעיר קוילן בשנת 1424 ולא חזרו לעיר עד זמן המהפכה הצרפתית, בסוף המאה הי"ח. אבל היו בשטח שלטונו של הארכיאפיסקופוס עוד קהילות, כגון דייץ (Deutz), בונא (Bonn), רימאגן (Remagen), לינץ (Linz), שקיבלו את מגורשי העיר הבירה¹³ וגם הם שמרו כנראה על מנהג אבותיהם באמירת הסליחות. לכן היה צורך להדפיס את סדר הסליחות, אבל רק על סף המאה הי"ח זכו להוצאת הספר בדפוס. אין אנו יודעים מה מספר הטפסים שנדפס, שוודאי לא עלה על 300–500. היום לא ידוע אלא הטופס שהיה באוספו המפורסם של הרב דוד אופנהיים ז"ל מפראג, שנמכר אחר כך אל Bodleian Library באוקספורד. טופס זה היה גם לפני צונץ¹⁴. כוונתי ליתן כאן פרטים על ספר נדיר זה (סימנו: Opp. 4° 1322)¹⁵.

והנה נוסח השער:

סליחות כמנהג מדינת קוילן אשר מעולם לא נדפסים. דברי כבושים וכמוסים. מסוד חכמים ונבונים מלמד דעת מבינים. לחנן פני מלך ה' אל טוב וסלח מוחל עונים. באשר חלפו ועברו השנים. שלא כסדרן תלאות הזמנים. הסימנים וכלי הרו"אים שונים. וקצת סליחות נעלמות ונפלאות. אחד בעיר ושנים במשפחה נמצאות. והנה כי כן יבורך גבר ירא ה' יגיע כפו כי תאכל. בברכות אבות בכל מכל כל. קול הדר לו להדרו פני איש זקן עוטה עולה. מתושבי דייץ הקהילה. לו נאוו תהלה. האלוף כהר"ר יצחק בן הח' פ"ו הר"ר אברהם זצ"ל. חתן איש תמים טובי מדינה הר"ר ליפמן רויזבורג מבית לוי זצ"ל. מתנדב מנחה לכבוד ה' להתאזר מתניו בקסת סופר. להעתיק דברי עתיקין שתקנו ותיקין. באיסור אחד כולל כל הסליחות יחד ע"פ הסדר כהלכתן כדי להביאן לדפוס מי שישאל בידו לעשות. וכאשר שמעו כן ראו אלופי פ"ו עדה המדינה כולם עונים ואמרו כאחד מיוחד הוא ראש המדברים כהר"ר משה לינץ ונדבו בשער בת רבים. לרוב חפצי מזכי הרבים. להדפיס ביופי נייר ודיו כאשר תראו ביפיו. גם הוגהו בתכלית הדיוק ואמיץ כח. להיות לפני ה' לריח ניחוח.

נדפס פה פרנקפורט דמיין שנת שוית ה' לנגדי תמי ד לפ"ק.

הספר כולל 112 דף ב"ע 40 קטן. הקונטרסים סומנו באותיות גותיות Z—A Ff—Aa. כל קונטרס בן 4 דפים.

על עיבוד הטכסט ועל המגיה נותנת לנו פרטים מעניינים חתימת הספר:

13. עיין Weyden, Geschichte der Juden in Köln, 1867, עמ' 251.

14. צונץ, ריטוס, עמ' 138.

15. הפרטים ניתנו על-פי התצלום הנמצא בבית הספרים הלאומי בירושלים.

דברי בעל המגיה ה"ה כהר"ר ראובן דייץ יצ"ו
ראו אביעא ואדבר בדברים נאמרים באמת אין דרכי להגיה ספרים, רק ע"י
הפצרה של בעל המדפיס ואשר הראה לי שהעתקה של אלו סליחות הן כ"י של אבי
ש' נתרציתי לכך וכאשר נדרתי כן קיימתי והגהתי הסליחות על צד היותר הטוב
כאשר עיניכם תחזנה (!) משרים (!) מה גם בראשית מלאכתי ראיתי כי אעפ"י
שדברי ההעתקה אדוני אבי כהר"ר יצחק עולה כולה כליל. ודייק בלישנא כאנשי
יהודא ולא כאנשי גליל. בכל זאת ע"י הרבה העתקות שנעתקו אלו סליחות מכתב
לכתב כמה שנים נפלו בו כמה טעות (!) נשתנו ונשמטו כמה תיבות וחרוזות עד
שנשארו הסליחות בכמה מקומות בלי הבנה ופירוש. ואמרתי מה לי להניח ראשי בין
הרים גדולים להגיה שום דבר ורציתי להמשיך ידי ממנו לולי שמצאתי בין הספרים
שלי הבאים לי מחמי החסיד כהר"ר יוספא הויניק ז"ל סליחות בכתב על קלף ישן
נושן הנכתב בדקדוק ממש ומוגה ונרשם בו כל שמות המחברים של כל סליחה וסליחה.
ובו מצאתי כל הסליחות כמנהג מדינת קוילן ואמרתי סימנא מלתא שעלי המלאכה
לגמור. וכן הגהתי אלו סליחות מכל טעות שהיה בהן כבר והמבין יבין. וכן יגילו
וישמחו בני המדינה אשר ה' הופיע להם לילך בדרך סלולה להתפלל כמנהג אבותיהם
כאשר יסדו ותקנו להם קדמוניהם. וקרוב לודאי אם לא באו הסליחות לידי להגיה
מעולם נשארו בטעות וחסרים ע"כ גם אני אתן שבח לאל עולם אשר מזכירי להיות
מן המזכיר הרבים וכן יזכירי ה' לדברים הרבה כ"ע הקטן הצעיר ראובן בלא"ה הר"ר
יצחק שליט מדיין.

ותהי השלמת מלאכתו ביום שני ט אלול שנת ד תן לפ"ק.

אשר לתוכן הספר ניתן כאן סדר הסליחות, עם הפסוקים הקודמים להן.

יום א	יג	—	אני יום אירא
פתחה: איך נפתח	יד	פזמון: ישראל גושע בה'	
א סליחה: אנשי אמנה אבדו	טו	חטאנו: אדון בינה הגיגינו	
ב — תבא לפניך שועת חנון	יום ד		
ג — אין כמדת בשר מדתך	טז	סליחה: אליך גשואות עינינו	
ד פזמון: במוצאי מנוחה	יז	— אליך אקרא איום ונורא	
ה חטאנו: אל נא רפא נא	יח	— אויתך קייתך	
יום ב	יט	פזמון: רועה ישראל האזינה	
ו סליחה: אין מי יקרא בצדק	כ	חטאנו: אודה עלי פשעי	
ז — ישראל עמך תחנה עורכים	יום ה		
ח — אזון תחן והסכת עתירה	כא	סליחה: אם אמרי אשכחה	
ט פזמון: ה' ה' אל רחום וחנון	כב	— אבדו חכמי גזית	
י חטאנו: יושב בגבהי מרומים	כג	— ארכו הימים ודבר חזון	
יום ג	כד	פזמון: מלאכי רחמים	
יא סליחה: איככה אפצה פה	כה	חטאנו: אבותי כרבת ריבם	
יב — אם עונינו רבו להגדיל			

סליחות קוילן

נה	—	אנוסה לעזרה פצתי עדיך	יום ו		
נו	—	תעלת צרי תרף	כו	סליחה: אני קראתיך כי תענני אל	
נז	עקידה: אשא כנפי שחר		כז	—	אפסו אשים ובטלו קרבנות
נח	שנייה: תמור עבודת מזין		כח	—	תערוג אליך כאיל על אפיקים
נט	עקידה: אהבת עוז ותוקף חבה		כט	—	איה קנאתך וגבורתך
ס	—	אמונת אומן עצות מרחוק	ל	פזמון: למה ה' תעמוד ברחוק	
סא	—	אמונים בני מאמינים	לא	חטאנו: אז קשתי וחרבי	
סב	פזמון: שופט כל הארץ				
סג	סליחה: אלהים אל דמי לדמי				
סד	—	את הקול קול יעקב נוהם	יום ז		
סד*	חטאנו: אלה אזכרה		לב	סליחה: אריה ביער דמיתי	
סה	פזמון: ה' שמעה ה' סלחה		לג	—	אלהים בישראל גדול נודעת
סה*	[פסוקים: גקום נקמת . . .]		לד	—	אל ימעט לפניך את כל התלאה
סו	פזמון: זכור ברית אברהם		לה	פזמון: חננו ה' חננו	
סז	[תחינה: יה"ר מלפניך]		לו	חטאנו: אדון משפט בקרבך	
סח	תחינה: תפלה תקח תחנה תבחר				
	צום גדליה				
סט	פתיחה: ה' אלהי צבאות נורא				
	בעליונים				
ע	סליחה: אמנת מאז ארשת שפתים		לז	פתיחה: לב ונפש נשפך כמים	
עא	—	אבלה נפשי וחשך תארי	לז*	סליחה: אדון כתקח מועד	
עב	עקידה: אנוש עד דכא תשב		לח	שלמונית: אני ברוב חסדך	
עג	שלמונית: אורח צדקה ועלמות		לט	—	אני עבדך בן אמתך
	נחיית דבריך		מ	סליחה: אנשי אמנה אבדו	
עד	סליחה: אריה ביער דמיתי		מא	—	אנשי אמנה עברו
עה	—	את צום השביעי ואת צום החמישי	מב	—	איה כל נפלאותיך
עו	שלישיה: שוממתי ברוב יגוני		מג	שלישיה: אשפוך שיחי לפניך צורי	
עז	עקידה: אזרחי מעבר הנהר		מד	—	אדון דין אם ידקדק
עח	פזמון: הורית דרך תשובה		מה	—	אלהים אין בלתיך
עט	חטאנו: כסא כונן בחסדך		מו	שנייה: אדון כפקדך אנוש	
פ	[תחינה: כשחטאו ישראל במדבר]		מז	—	אדון בשפטך אנוש רמה
פא	תחינה: תורה הקדושה		מח	—	אך במתח דין ומרוץ חבל
			מט	—	אל באפק פן תמעט
			נ	—	תיעוב שמלות ובשחת נטבל
	יום ב שבין ראש השנה		נא	—	אוילי המתעה מרגיז
	ליום הכיפורים		נב	—	אך כך לדל מעוז
פב	פתיחה: שיחרנוך בקשנוך יוצר		נג	—	אך כך לדל עזרה
	הרים		נד	—	אכיוני עמך עניים ודלים

סליחות קוילן

פג	סליחה: את ה' בהמצאו	קי	פזמון: באשמורת הבוקר
פד	— ה' אלהי ישראל צדיק אתה	קיא	חטאנו: אריד בשיחי
פה	שלמונית: תשוב תרחמנו שוב	קיב	תחינה: מלך מלכים ורם על רמים
	שבותינו		
פו	שלישיה: אתה חלקי וצור לכבי	יום ה שבין ראש השנה	
פז	סליחה: אתה מקדם אלהינו אדונינו	ויום הכיפורים	
פח	עקידה: אל הר המור גבעת מוריה	קיג	פתיחה: אז טרם נמתחו
פט	פזמון: אם עונינו ענו בנו	קיד	סליחה: אתה אלקי מלכי מקדם
צ	חטאנו: אמוניך שעה בשועם	קטו	— אלהים ה' חילי בקראי
צא	תחינה: שבת הכסא	תשמע קולי	
		קטז	— אתה הרואה בעלכון
		עלובים	
	יום ג שבין ראש השנה	קיו	— אריות הדיחו שה פזורה
	ליום הכיפורים	קיח	שלמונית: אמרנו נגזרנו לנו
צב	פתיחה: אשת נעורים האהובה	קיט	שלישיה: אקרא אל אלהים קולי
צג	סליחה: אך כך מקוה ישראל ה'	קכ	עקידה: אוהל שכן אם רקן
צד	— ה' אבינו אתה גואלנו	קכא	פזמון: שחר קמתי להודות
	מעולם	קכב	חטאנו: אוילים מדרך פשעם
צה	— ה' אלהי אברהם יצחק	קכג	תחינה: תא שמע מרי עלמא
	וישראל	קכד	תחינה (קודם מכניסי רחמים):
צו	סליחה: אנוש במה יצדק	ה' שומרי לביתך נאווה	
	ביום דין		
צז	שלישיה: אליך ה' שועתי	לערב יום הכיפורים	
צח	שלמונית: תוחלת ישראל חסד לא	קכה	פתיחה: עם ה' חזקו ונתחזקה
	נעזב	קכו	סליחה: אומץ יוסיף טהר ידיים
צט	עקידה: אברהם היה אחד	קכז	שלישיה: אורך ואמתך שלח
ק	פזמון: כי הגה כחומר	קכז*	— תמו פסו עבודת בית
קא	חטאנו: אשמרה אליך עוזי	עולמים	
קב	תחינה: שערי שמים	קכח	שלמונית: אב לרחם ורב סלוח
		קכט	שניה: אנוסה לעזרה פצתי עדיך
	יום ד שבין ראש השנה	ואומרים סי' נז, נח, נא, נ	
	ויום הכיפורים	קל	עקידה: אז בהר המור דץ יונת אלם
קג	פתיחה: סלח נא אשמתנו רבה	קלא	— איתן לימד דעת
קד	סליחה: אשירה ואזמרה שמך גואלי	קלב	פזמון: ירצה צום עמך
קה	שלמונית: תחרות רוגז הניח	קלג	חטאנו: אורך ה' כי אנפת בי
קו	— איך אוכל לבא עדיך	ואומרים סי' סה, סו, סז ומוסיפין	
קז	שלישיה: אלהים שלח עזרה	קלד	תחינה: איש עניו חלה
קח	סליחה: אקרא בשמך להחזיק בך		
קט	עקידה: איתן האזרחי השכיל		

סליחות קוילן

למוסף דיום הכיפורים		ליוצר דיום הכיפורים	
קמז סליחה: איך אשא ראש וארים פנים	קמז סליחה: איך אשא ראש וארים פנים	קלה סליחה: אנא ה' הנכבד והנורא	קלה סליחה: אנא ה' הנכבד והנורא
קמח — אפס מזיח מחבב ומכפר	קמח — אפס מזיח מחבב ומכפר	קלו — אנא הואל סלוח לעבדיך	קלו — אנא הואל סלוח לעבדיך
קמט — אבל אנחנו חטאים ואשמים	קמט — אבל אנחנו חטאים ואשמים	קלז — אמנם אנחנו חטאנו	קלז — אמנם אנחנו חטאנו
ואומרים ס' מג, כז, קמא, נט	ואומרים ס' מג, כז, קמא, נט	והעונו	והעונו
קנ עקידה: את הברית ואת החסד	קנ עקידה: את הברית ואת החסד	קלח — אמנם אלהי עולם	קלח — אמנם אלהי עולם
ואומרים פזמון ס' סה	ואומרים פזמון ס' סה	קלט — תעלה תפלתנו למעון	קלט — תעלה תפלתנו למעון
וחטאנו ס' לו	וחטאנו ס' לו	שמך	שמך
		קם — אל עבדיך המצא קונם	קם — אל עבדיך המצא קונם
		קמא — ה' אלהי רבת צררוני	קמא — ה' אלהי רבת צררוני
		מנעורי	מנעורי
קנא סליחה: אכפרה פני מלך רב	קנא סליחה: אכפרה פני מלך רב	קמב עקידה: אמונים בני מאמינים	קמב עקידה: אמונים בני מאמינים
קנב — משאת כפי מנחת ערב	קנב — משאת כפי מנחת ערב	קמג — מפלטי אלי צורי וסתרי	קמג — מפלטי אלי צורי וסתרי
קנג — אני הוא השואל	קנג — אני הוא השואל	קמד פזמון: שופט כל הארץ	קמד פזמון: שופט כל הארץ
ואומרים ס' קמא, עו	ואומרים ס' קמא, עו	קמה — שרי קדש היום איש	קמה — שרי קדש היום איש
קנד פזמון: מי אל כמוך נושא עוון...	קנד פזמון: מי אל כמוך נושא עוון...	ברעהו	ברעהו
אנשי משמר ואנשי מעמד...	אנשי משמר ואנשי מעמד...	קמו חטאנו: אדברה תחנונים כרש	קמו חטאנו: אדברה תחנונים כרש
קנה חטאנו: גדול עונוי ולחטא הוספתי	קנה חטאנו: גדול עונוי ולחטא הוספתי		

מתברר אפוא, שהסליחות הכלולות בספר ידועות לנו ברובן גם ממנהגים אחרים, בעיקר ממנהג אשכנז הגדול. אף על פי כן יש להעיר על כמה פרטים. ס' יז בא בנוסח "אליך אקרא" (ולא בנוסח "אליך ה' אקרא", כמו בפולין, ולא "אליך נקרא" כמו באשכנז). ס' לז בנוסח "לב ונפש" (כצ"ל, וכן במנהג האשכנזים שבאיטליה; בשאר המנהגים "אליך לב ונפש..."). ס' נא בנוסח "אוילי (לא "אויל") המתעה". ס' סו קטוע כרגיל, אבל יש כאן, יתר על שאר המנהגים, החרוזים ז—ח, ש—ת¹⁶. ס' עט "כסא כונן", הוא חלק מן הסליחה "אדון משפט בקרבך", כמו במנהג אלזאס ס' קי. ס' קכ בנוסח "אהל שכן" כמו במנהג אשכנז.

מספר סליחות ידוע לנו או ממנהגי מזרח אירופה או ממנהגים נדירים, כגון "אוילי המתעה", ס' נא הנזכר, ממנהג פיהם, אלזאס והאשכנזים שבאיטליה; נז מ' פולין (ס' צז); נז מפולין (קכו), ליטא (קלו); ס מנירנבורג, אלזאס (ס' נ), ווירמייזא והאשכנז שבאיטליה; צ מפלאס (דף פז); צה מפלאס (דף קכז); קג מנירנבורג (יום ז); קג ממחזור רומא (ב, עמ' 205); קיד מפיהם (ס' ע); קטו מנירנבורג (יום ה בתשובה); קטז מפיהם (ס' עט); קלד מפולין ומפיהם (בתוך התחינה "וכשחטאו ישראל במדבר" בערב ראש השנה); קם מאלזאס (ס' קכב).

16. הנוסח השלם לא נשמר אלא במחזורי אפ"ם ובכמה כתבי־יד ונדפס על־ידי בראדי־ווינר, מבחר השירה העברית, מהדורה ב, עמ' סב, ועל־ידי הברמן, רבינו גרשם מאור הגולה, סליחות ופזמונים, עמ' 30.

סליחות קוילן

ואלו הסליחות שנשתמרו אצל האשכנזים בכמה כתבי־יד, אבל לא נתקבלו במנהגים הידועים ונדפסו רק בספר זה:

סי' נ	תיעוב שמלות ובשחת נטבל
נה	אנוסה לעזרה [= קכט]
צד	ה' אבינו אתה
צט	אברהם היה אחד
קז	אלהים שלח עזרה
קט	איתן האזרחי השכיל
קיז	אריות הדיחו שה פזורה
קכז*	תמו פסו עבודת בית עולמים
קנד	מי אל כמוך — אנשי משמר ואנשי מעמד.

מהם נדפסה הסליחה נה = קכט בספר אשמרת הבוקר מחבורת מעירי שחר, ויניציאה ת"פ.

אין אנו יודעים מה היתה סיבת ההשמדה של סדר הסליחות כמנהג מדינת קוילן. עובדה היא, שהיהודים ששבו לעיר קוילן לאחר המהפכה הצרפתית הצטרפו למנהג אשכנז הגדול, כנראה משום חוסר ספרי סליחות לפי מנהגם העתיק.

מנהגי רבי חיים פלטיאל

בזמן האחרון רכש בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים כתב-יד על קלף (סימנו Heb. 8° 1282). יש בו 98 דפים, גודל הדף: 14×10.5 ס"מ, גודל שטח הכתב: 12.5×9 ס"מ. הכתב אשכנזי מימי הביניים. נראה שנעתק על-ידי איש אחד ובהמשך אחד. לקוי בראשו ובסופו. לפי העברונות שבתוך כתב-היד רואים שנכתב בשנת 1305 לספה"ב.

וזה תוכן הספר:

- דף א: סוף חיבור על הלכות שחיטה וכיסוי דם.
 - ב-י: פיסוק הפרשיות לקריאת התורה במועדים וכו' (שונה במקצת מהמנהג הנהוג אצלנו).
 - י-יז: כללי הלוח על-פי החרוז: "ארבע עשרה לוחות האל סידר יצחק בן שמואל".
 - יז-יח: סימנים לשנות ס"ה-קצ"ט.
 - יח-כ: תקופות שנות ס"ה-פ"ה.
 - כא-כה: טפסים לשטרות (כתובה, הרשאה, מכירה, חוב, פשרה וכו').
 - כו: ברכת לבנה, אירוסין, בתולין, יזכור.
 - כז-ל: סדר חליצה שסידר רבנו שלמה לבני פריש, סדור של גט, גופו של גט, מכירת עבדים, מילת עבדים, מילת בנים.
 - לא: סגולה כשאדם שרוי בפחד.
 - לא-מו: ל"ו שערים על הלכות ריאה לבעל הרוקח.
 - מז-נח: שערים נוספים על ושת, גרגרת, קרום של מוח וכו' (המשך לקודם?).
 - נט-סא: מנהגים על תחנון וכו'.
 - סא-עו: פירוש על פרקי אבות.
 - עו-צג: מנהגים מכל השנה (לר' חיים פלטיאל).
 - צג: עירובי תבשילין וחצרות.
 - צג-צד: דרשות למילה.
 - צה-צח: דיני אסור והתר.
- החלק המעניין אותנו כאן הוא ספר מנהגי ר' חיים פלטיאל, בן דורו של מהר"ם ב"ב מרוטנבורק.

מתברר עכשו בוודאות, ש"מנהגי ר' אברהם קלויזנר" הידועים, הם הם מנהגי ר' חיים פלטיאל, כפי ששיערו כבר (עיין ארנרייך, מבוא לס' המנהגים לר"א קלויזנר, דעווא תרפ"ט, עמ' IV). שמו של המחבר, ר' חיים פלטיאל, חתום על כמה פסקאות או במלואו או בצורת ח'פ"ת (בכתב-היד שלנו ברוב המקומות נכתב בטעות ה'פ"ת) = חיים פלטיאל תולעת. את המנהגים הללו עיכד ר' אברהם קלויזנר והוסיף הערות מן הצדדים, וכפי הנראה הודפס המדפיס את הכל באותו הסדר שמצא בכתב-ידו של המעבד. כתב-היד שלנו נכתב בשנת 1305, היינו יותר ממאה שנה לפני מותו של ר' אברהם קלויזנר (שנפטר לערך 1409), ולפי זה יש בפנינו העתק של הטכסט שהועתק רק דור אחד אחר חיבורו: כל מהדורה שתבוא, צריכה להתחשב בכתב-יד זה. כידוע, השפיעו מנהגי ר"א קלויזנר גם על מנהגי מהרי"ל ועל מנהגי תלמידו ר' אייזיק טירנא, וכך נכנסו מנהגי צרפת ונקבעו להלכה בין היהודים שבמערב אירופה ובמזרחה.

החיבור נמצא לפנינו בכמה מקומות בנוסח יותר מקוצר ולפעמים בנוסח יותר רחב מאשר בדפוס מנהגי מהרא"ק. גם כתב-היד שלנו אינו נקי מכמה שגיאות, וגם הוא אינו מספיק לתקן כל שיבושי הדפוס. מאידך גיסא ניתנו לנו בכמה מקומות גירסאות הגונות והשלמות, ומאחר שהשינויים האלה מרובים הם והספר אינו מצוי בידי רבים, ראיתי להעתיקו כאן בשלמותו.

כתיב הספר הוא מלא ביותר, והחלטתי להעתיק אותו כמו שהוא, עם כל הקיצורים והשגיאות, לשם פרסום העניין גרידא. גם בקיצורים הוא מפרזי מאד, בהתאם למנהגי התקופה, אבל ברוב המקרים מובנים הקיצורים.

לא עלה בידי לציין את כל המקורות ואת המסורת המקבילה, ורק הערות מועטות יכולתי להוסיף לטובת הקורא. מהדורה מדעית של הטכסט צריכה כמובן להיות מבוססת על כל כתב-היד הידועים (עיין ארנרייך, מבוא, עמ' V) ועל השוואה שיטתית של מקורות מנהגי צרפת.

מנהגים מכל השנה

[עו, ב] מנהג לעמוד לסליחות ממוצאי שבת שלפני ר"ה קודם עמוד השחר משו' דאמ' בפ"ק דע"ז: שהקב"ה שט בעולמו בלילה וג' שעות אחרונות בבוקר שט בעולם הזה וזהו שנ' אליך ה' שיועתי ובבקר וגו' כת' ה"ג אם חל ר"ה בג' משכימ' ממוצאי שבת שהוא כ"ח לאלול. בתחילה מתעטף חזן בטלית אע"פ שאינו זמן ציצית. י"ל מדאמ' הקב"ה נתעטף כשליח ציבור למשה י"ג מידות. אלמ' כשאומ' י"ג מידות [עו, א] מתעטפים בציצית ונ"ל דצריך לברך להתעטף בציצית וכן פסק

1. ע"ז, דף ג, ב: הקב"ה ... שט ב"ח אלפים עולמות שנאמר (תהלים סח, יח) רכב אלפים רבותים אלפי שנאן ... וההמשך וג' שעות אחרונות וכו' לא מצאתי, ומובא באותו הלשון מהמנהגים שלנו במהרי"ל ובמנהגי רא"ט ובדרישה טו"ח תקפ"א.
2. רב האי גאון. במהרא"ק: בתשובת הגאונים, והמקור אינו ידוע.
3. ר"ה, דף יז, ב (ושם הגירסא: והראה לו למשה).

ר"ת פר' התכלת מדאמ' תכלת אין בה משו' כלאים ואפי' בטלית פטור' ומדאמ' ואפי' ש"מ דהווי בתרי גווי. ועוד אמ' בספרי⁵ אמ' לו ר' ישמע' אי אתה מודה בכסות המיוחד ליום שנוהג אפי' בלילה. והא דאמ' ציצית מצות עשה שהזמן גרמ' היינו טלית המיוחד ללילה לכן גם בערב יום הכיפורים צריך לברך. חיים פלטיאל. רבי' משולם⁶ אמ' די"ג אין לומ' ביחיד כשמתפלל סליחות. מדאמ' נתעטף כשליח ציבור ש"מ אין לאומ' רק לשליח ציבור בציבור. ורבי' אלע' ממיץ אומ' דווקא תוך י"ח אין לאומרו ליחיד דאין ראוי להפסיק ב"ח. אבל ב"ח ימי' תשובה שאין הפסק ראוי... ופותח החזן אשרי... ואם יש שם עשרה פותח ואומ' קדיש. ואומ' פסוקים⁸ וידוי ג' פעמ'. כשיסיים החזן רחמנא דעני יפול בתחנון על צד שמאל ואם יפול על פניו ממש גר' כמשתחוה כמה שלפניו כדאמ' במס' מגילה⁹ חזינ' להו לאביי ורבא דמצלו אצלו... ומאי שנא צידו השמאלית מימינו. דתנן¹⁰ הסבת שמאל שמה הסבה זו היא סיבת בני חורין ומלכים ובאותו צד שמראה עצמו בן חורין ומלך וצריך¹¹ להכניע... רב האי גאון... ע"א¹² לצד שמאל כדי לזכור עקידתו של יצחק כשרצה אביו לשוחטו שכב על צד שמאל. וגר' לי שאם יש לו תפילין אין לו לשכב על צד שמאל משו' כבוד תפילין שנ' בהן פאר ואין זה שמפולס בעפר... חיים פלטיאל... ואמ' תחנון עד רגע ואחר כך זוקף ויושב לפני התיבה ואומ' מחי ומסי ויעמוד ויאמר ואנחנו לא נדע... יתגדל ותתקבל... וביוצר אומ' תחנון ולמנצח... בערב ר"ה לסליחות נופלין בתחנון אבל ליוצר אין נופלין ואין אומ' למנצח והר' יעקב ז"ל¹³ בין לסליחות בין ליוצר לא היה אומ' תחנון כמ' בערב יום הכפורים. [עז, ב] ואני ראיתי בכל צרפת לומ' תחנון בסליחות ונ"ל המנהג דאפי' ביוצר היה לאומרו ואם משום דהוא ערב י"ט והוי כמו י"ט לכן בערב יום הכפורים שאין משכימין רק ביום א"כ בהתחלת תפילה כבר נפטר מתחנון כי כבר היה קרב התמיד אומנם בערב ר"ה שמשכימין מבעוד יום כבר חל עליו חובת תחנון צריך לאומרו כי כבר נתחייב ואע"פ שלילה הולכת אחר היום מצינו לעינין הקרבה שמקריבין תמידי קורבנות היו כשירין כל הלילה ונפסלין בעמוד השחר ותפילת תמידין תיקנו כנגד תמידין. והרי ראיה שבחול אומ' ג' פעמ' ודוי ושם אומ' רק פעם אחת... חיים פלטיאל... ובכל ערבי ימים טובים ובאיסרו חג אומרי' למנצח. ובכל אלו הימים¹⁴ אין אומ' ענינו רק יחיד במנחה וכן בתענית ציבור אומ' יחיד במנחה ואין

4. עיין תוספות מנחות, דף מ, ב, ד"ה: תכלת.
5. ספרי במדבר ס' קטו. מנחות דף מג, ב.
6. רבינו משלם ורבינו אליעזר ממיץ. המקור אינו ידוע לי.
7. צ"ל: בימי.
8. במהרא"ק: פסוקי וסליחות.
9. מגילה דף כב, ב – כג, א.
10. פסחים דף קח, א.
11. צ"ל: צריך. – רב האי גאון: עיין פרדס ס' שג, מהדורת ארנרייך.
12. ע"א: במהרא"ק כתוב מלא: ענין אחר.
13. ר' יעקב ז"ל הוא רבינו תם.
14. רש"י שבת דף כד, א בשם הגאונים.

אומ' בציבור פן יאחזינו בולמוס ונמצא שקרן בתפילתו... ומיהו החזן אומ' ענינו משו' דאי איפשר שלא יתענה אחד... וק"ל דאמ' בסדר תעניו' ¹⁵ היו מתענין וירדו גשמים בחצי היום ואוכלין ושותין והתפללו בשחרית דהא הו' ציבור ואפי' הני אוכלין ולא חיישני' משו' דמיחזי כשקרן. ונ"ל דהת' כיון שהתענו עבור הגשמים מיד בירידת גשמים כלה יומם ותעניתם. ועוד נר' לי דאין מתפללין ענינו מדאמ' ¹⁶ לוה אדם תעניתו ופורע. ופסיק ותני לא שנא ביום ולא שנא בלילה ואם צריך להתפלל שחרית ענינו איך ילוה והא יהיה שקרן בתפילתו. ועוד דאמ' בפ"ק דשבת ¹⁷ אמ' בתענית יתיב וליזיף וליפרע ושם' התפלל ויהיה שקרן. אלא ודאי אין צריך ודווק' תפילה מיקרי שקרן אבל דיבור לא דהא ¹⁸ כל תענית שלא קיבל עליו מבעוד יום לא שמייה תענית ולהכי לאו שם' תענית [עז, א] דיכול ללותו. ואי קיבל מבעוד יום לא מצי ללותו דהוי יום זה והכי אמ' בירושלמי ¹⁹ דיום זה איפשר ללוותו וכן משמ' במסכ' תענית ²⁰ דאמ' הת' לא יהיה אלא נודר מדקרי ליה נודר ואם פי' זה לצדקה אין יכול לשנות. חיים פלטיאל. ואם חל יום טוב בשבת לאחר ערבית אומ' ויכולו ומגן אבות עד מקדש השבת ואין צרי' להזכיר של י"ט שאילמלא שבת אין שליח ציבור יורד לפני התיבה ²⁰... ואין אומ' במה מדליקין בי"ט שחל ליהיות ערב שבת... קידוש של ר"ה בפ"ה ואשר בחר בנו מכל עם ורוממנו וכו' עד ואותנו קידשת מכל העמ' ודברך מלכנו אמת וקיים לעד בא"י מלך על כל הארץ מקדש ישר' ויום הזכרון... ושהחיינו... וכן בליל שיני אומ' זמן ויש שאין אומ' זמן בליל שני. ומפר' משו' דקדושה אחת היא. ורש"י היה אומר. ונר' לי דודאי לאו קדושה לכל מילי דא"כ קידוש גופי' קשיא למה צריך והלא קידש כבר. ועו' אמ' ²⁰ מת בי"ט שיני יעסקו בו ישר' ואפי' בשני י"ט של ר"ה ומאי אלמיה דבתר' מקמא אי קדוש' אחת הן ועוד תקיעה שכיח ²¹ כי אף שתקעו בראשון תוקעין בשני... חיים פלטיאל... למוצאי י"ט ושבת מברך יקנה ²² ואי' מברך על הבשמים ולא מטעם שמא יקטמינו דרבינ' ²² הוה מפשח ויהיב אלוותא. ועוד קתני ירקא היכי שרי. וגם אין לומ' משו' דבי' יש נשמה יתירה דא"כ במוצאי י"ט יבדילנו על הבשמים אלא טעמ' דבשמים משום נשם' יתיר' וביום טוב אע"ג דליכ' נשם' יתיר' שמחת י"ט מעברת הדאגה... ובתפילה אומ' ותודיעינו אפי' בר"ה ונ"ל דצריך לדלג וכבוד מועד דהא לא מיקרי כשאר מועדות דהא משום זה לא אמרינ' והשיאינו [עז, ב] דאית ביה ברכת מועדיך ונהי דאית ביה וחגיגת הרגל הא מסקי' בפ' אילו מגלחין ²³ הילכת' ר"ה ויום הכיפורי' כרגלי' הפ"ת. ור"ה אחר עושה השלום אומ' אבינו מלכינו ואם שבת הוא אינו אומ' אבינו מלכינו... יתגדל ויתקדש ותתקבל... ואין אומ' הלל בר"ה ומוצי' ב' סיפרי תורות וקורין באחת ה' ואם שבת הוא קורא

15. *20. שבת דף כד, ב.

16. *20. ביצה דף ו, א.

17. צ"ל: תוכיח.

18. ביצה דף לג, ב, ושם גרסין: רב יהוד'.

19. משנה מ"ק ג, ו.

15. תענית דף יט, א.

16. תענית דף יב, ב.

17. שבת דף יא, א.

18. תענית דף יב, א.

19. לא מצאתי.

20. דף יב, ב.

ז' מן וה' פקד את שרה עד ימים רבים. וקדיש ובשנייה קורא המפטיר בפנחס מן ובחדש השביעי עד סוף פיסקא ומפטיר ויהי איש אחד מן הרמתים. בסוף תמיד נישחט²⁴ מסיק מקבל מלא ומחזיר רקם מיכאן משמ' שצריך החזן ליקח ספר תורה ואחר כן יחזיר השנייה כדי לגוללה שלא תהא ידו פנויה מן המצות. ביום שיני מפקין ב' תורות וקורין באחת ה' בפרש' וירא מן והאלדים ניסה את אברהם עד סוף פיסקא וקדיש. והמפטיר קורא כדאמתמאל ורבי' פסק תם²⁵ דקדיש אחר המפטיר משו' דקיימ' לן מפטיר עולה. וכן גר' לי וכי המפטיר קורא חובת היום אחר הקדיש. וכן משמ' דבימי' טובי' אין לקרות נער. ומפטיר מצא חן במדבר. ומברך על התורה ועל העבודה ואומ' לקדוש' ולמנוחה ואינו אומ' לששון ולשמח'. ודברך מלכינו. ועומד החזן ומברך בא"י אלהינו מ"ה אש' ק'ב'ו"צ על תקיעת שופר. ונ"ל דצרי' לברך לשמוע בקול שופר. דאי על תקיע' א"כ היא הייתה מצוה. כדאית' בפ' במה מדליק²⁵* מדמברכינן להדליק ש"מ הדלקה מצוה היא והכ' ליכ' מצוה בתקיעה כדאמ' התוקע לתוך הכור או לתוך הדות אם קול השופר שמע יצא ואם לאו לא יצא. ה'פ"ת'... ומברך זמן וכיום שיני מברך זמן ותוקע ג' קשר"ק וג' קשר"ק וג' קר"ק. ופסק ר"ת²⁶ דצרי' על הסדרים לתקוע שלושה קשר"ק משו' דצריך תקיעה למלכיות וזכרונות ושופרות [עט. א] ואנן מספקא לן אי גנוחי גנחי ואי ילולי ילולי אי גנח וילולי להכי צרי' קשר"ק ואפי' אי גנוחי איזה הפסק דטריד ליה ושמע ט' תקיעו' בט' שעות ביום יצא. נ"ל דצרי' לעשות תקיעה ארוכ' כשיעור שברים ותרועה דהא אמ' שיעור תרועה²⁶* כתרועה ואי תרועה גנח וילולי א"כ צרי' לעשות בכרתויהו. גם נ"ל דצרי' לקצר בשברים כיון דאמ' דתרועה כשלוש יבבות ופר"י ג' כוחות כל דהו ואם יאריך בשברים כשיעור ג' כוחות כל דהו א"כ התקיעות דשיעורי תקיעה כתרועה גם נ"ל דצרי' לעשות מתוך שברים בלי הפסק הואיל מספק' לן אי גנח וילולי א"כ צרי' שלא יהיה הפסק ביניהם. ועוד דאמ' פר' החליל²⁷ כמאן אזלא הא דתניא אין תקיעה לתרועה לאו כלום כמאן כר' יהוד' פשיט' תקיעה ותרועה אחת היא מהו דתימ' לאפוקי מדר' יוח' דאמ' שמע ט' תקיעות בט' שעות ביום יצא ואתי אפי' כרבנ'. והאי לאו כלום. פי' הפסק מרובה רק הפסד²⁸ מועט ואתיא אפי' קמ"ל ואתי כר' יהוד' ולא כלום דדווק' ומדר' יהוד'. כתקיעה ותרועה נישמע לרבנ' כשברים ותרועה. וצריכות תקיעות קשר"ק ליהיות ארוכות מג' קשר"ק וקר"ק. ומיהו בישיבה שתוקעין אין קפידה... הפ"ת... ויושב החזן ויאמ' אשרי העם יודעי תרועה

24. משנה פסחים ה, ו.

25. צ"ל: ור"ת פסק. עיין מנהג צרפת, סמ"ג, ויניציאה ש"ז, דף קב, ב. סדור טרוויש, מהדורת וויס, עמ' 6 ועמ' 12. ושם הקורא חובת היום עולה למניין הקרואים והמפטיר חזר על מה שקרא. לעומת זה כאן המפטיר עולה (פי' למניין הקרואים). ועיין על כל העניין ס' הישר לרבינו תם, מהדורת רחנטל, ס"י מה, ג.

25*. שבת דף כב, ב.

26. עיין מחזור ויטרי, עמ' 386. ס' הישר לר"ת, ס"י סו, ה. ס' יראים לר' אליעזר ממיץ, ס"י קיז.

26*. צ"ל: תקיעה, ועיין ר"ה דף לג, ב.

27. סוכה דף נג, ב. וצ"ל כאן: אין בין תקיעה כו'.

28. צ"ל: הפסק.

באור פניך יהלכון... תהילה... ואם שבת הוא²⁹ אין תוקעין. אך אומ' היום הרת עולם בסדרים ובמקו' יקום פורקן אשרי כשכ'... ומתפללין מוסף... ר"ת היה מתפלל במוסף ובחדש השביעי עד תמימים. ואחר כ' מלבד עולת החדש עד אשה. ואחר כ' ומנחת' ונסכי' כמדובר עד ושני שעירים לכפר. חד שעיר דר"ח וחד שעיר דר"ה ואחר אחילה או תקיעת יתומים³⁰ אהללה עד יחיד במלוכה. ככתו' על יד נביאך והיה וגו'. שמע ישראל' וגו' [עט, ב] ואחר כ' על כן נקוה לך. אפחד. ואתה זוכר. כו' יתגדל ותתקבל. ביום טוב ראשון במנחה קודם ערבית אין צריך³¹ עד שחשיכ' אל' מתפללין מיד ערבי' לפי שקדוש' אחת היא. אבל בשני ימים טובים של גליות צרי' להשהות שאין י"ט מכין ל"ט... במוצאי י"ט מתפללין אתה חננתנו ומבדילין ואין מברכין על המאור ולא על הבשמים אם לא יהיה מוצאי שבת... בצום גדליה בין לסליחות בין ליוצר נופלין בתחנון ואומ' בסוף מגן זוכרינו. מי כמוכה. ובמקום האל הקדוש אומ' המלך הקדוש. ואומ' ענינו. ובמקו' מלך אוהב צדק' ומשפט אומ' המלך המשפט. וכתוב לחיים. בספר חיים עד עושה השלום. אבינו מלכינו. ולא יאמרו תחנון. ואם תהיה ברית מילה בין כסא לעשור אומ' אבי' מלכינו. ולא יאמרו תחנון ובתשובת ר"י בר יהוד' כשאירע ברית מילה בתענית ציבור מתפללין כסדר ואין אומ' תחנון. ואין אומ' והוא רחום. ומניחין משו' שנ' שש אנכי על אמרתך. ואומ' למנצח ואומ' אל ארך אפים. אבל בתשובת הגאונים יש שאין אומ' למנצח ואל ארך אפים. ומברך על הכוס ומניחו עד הערב ותשתהו אם הילד ולא אמרי' ליתנוה לינוקא דאתי למיסרך. ורבי' אפרי' חולק דאי אפשר להניחו. א"כ מאי מתמ' תלמודא ליעבד אלא דחשש דילמ' אתי למיסרך³². ולא אמרי' רק כשהכוס בא לזמן חובת קיום והוא בכל שנה קבוע דילמ' כשיגדל הנער ישתה כאשר הורגל. אבל דבר שאינו תדיר דאינו בא רק ברפואה של תינוק כדאית' בירושלמי פ' דר' אליע' דמילה³³ לא אמרי' דילמ' אתי למיסרך ולכן מותר לתת לפי התינוק ולאם דאין לך דבר שעומד לפני פיקוח נפש... ואומ' אבינו. בין כסא לכיפור. בשחרית ובמנחה רק יחיד אומר ענינו ולא חזן... ובצום גדליה קורין ויחל. בשחרית ובמנחה. ומפטיר דרשו וברכינו בברכה. ואומ' אבי' מלכינו. וכן בכל תענית ציבור בערב שבת במנח' אין אומ' אבינו מלכינו. כ"ש בשבת. [פ, א] ואומ' צדקתך. בערב יום הכיפורים מתפלל סליחות וידוי פעם אחת עד הרחמי' והסליחות. יתגדל ותתקבל. ואף אומ' אותו במנחה ובערבית והיינו ג' פעמי'. וכן ביוצר אין נופלין. ובתשובת הגאונים כת' אין אומ' למנצח ואין נופלין ואומ' ארך אפים... ערב יום הכיפורי' טובל אדם בז' שעות או בח' ונכנס לבית הכנסת ומתפלל י"ח עד עושה השלום. וידוי תבוא לפניך תפילתינו. וחזן אין מתוודה אלא עם הציבור. אבל מתפלל שמונ' עשר' ואין אומ' אבי' מלכי' לפי שאומרי' אותו בערבית ואין נופלין... יתגדל

29. כל זה נמצא במהרא"ק במקום אחר, דף ז, ב.

30. אינו ידוע לי, ואולי שם פיוט הוא.

31. צ"ל: אין צריך להמתין, וכ"ה במהרא"ק.

32. עירובין דף מ, ב.

33. בירושלמי שלנו לא מצאתי.

ותתקבל... ונהגו העם להתפלל וללקות והלוקה לא עומד ולא יושב אלא מוטה ואומרי' וידוי אשמנו. והמכה אומ' ג' פעמ' והוא רחום. ובכרצוה של עגל מכה שנ' ארבעים. וסמך לא תחסום שור בדישו. והולכין לאכול מבעוד יום ובערב יתענו. ואין שורין הפה במים ואפי' הדר מנגבה דילמ' לא שפיר נגיב לה. ולאורתא אתי לידי סחיטה. ולמחר³⁴ נוטל ידיו כדרכו לשם נקיון כפיו אבל לא פניו וכן נוהג ר' ומוחלין זה לזה והולכין לבית הכנסת יחיפים ואומ' כל נדרי ג' פעמ'. זמן וברכו ומעריב. ואם חל בשבת אומ' ויכולו. ומגן אבות וחיותם בשבת בלבד. ואומ' יעלה. ופסוקים רחמי יתגדל תתקבל, ואין אומ' במה מדליק' ואם חל בשבת בשחרית אומ' אבינו מלכינו. יתגדל ותתקבל... ומוציאין שני ספרי תורות וקורין באחת ששה בני אדם מן אחרי מות עד כאשר ציוה משה. ואם שבת הוא קורין שבעה. אבל רבי' גרשו'³⁵ אומ' בין חל יום כיפור בחול בין חל בשבת אין קורין רק ששה. וקדיש. ומפטיר בפנחס מן ובעשור לחדש עד סוף פיסקא. ומפטיר סולו סולו. והמפטיר בנביא לא יחתום מלך מוחל וסולח אלא כמו שחותמין בכסא מה³⁶ של ספר מחילה אצל ספר תורה. וכן הוא אומ' על התורה ועל העבודה ועל הנביאים ועל יום המנוח הזה ועל יום צום הכיפורים הזה עד תמיד ימלוך עלינו לעולם ועד. ודברך מלכינו אמת וקיים לעד עד מקדש השבת וישר' ויום הכיפורים... [פ, ב] וכן בר"ה חותם ויום הזכרון. ואין אומ' לששון ולשמחה. ומזכיר נשמות. ואם שבת הוא יקום פורקן מן שמיא ומזכירין נשמות ואב הרחמים. ואשרי יהללו. וקדיש עד דאמירן. ומתפללין מוסף. יתגדל ותתקבל. ואין אומ' אבינו מלכינו אלא ליוצר... ומנחה ומוציא ספר תורה וגדלו. וקורין באחרי מות ג' בני אדם מן כמעשה ארץ מצרים עד סוף הסדר ושלישי יפטיר ביונה ומברך עד מגן דוד יהללו וקדיש עד דאמירן... ומתפללין למנחה כמו ליוצר בין חזן ובין ציבור ומנחה³⁷ אין בה נשיאות כפיים משו' שכרות וגזיר' זאת אטו מנחה דעלמא. ורש"י פי' האידנא דפרסי כהני ידיהו במנחה יום הכפורים³⁸ משו' דמפשי ברחמי ונגדי³⁹ עד זמן נעילה כנעילה דמי ולא מיחלפי. וכן כתוב בהלכות בשאלות דרב אחאי גאון⁴⁰... ודווק' כשהמנחה סמוכה לנעילה. אכן אם עוד יום גדול אין לישא רק לומ' שים שלום רב אבינו מלכינו... יתגדל תתקבל. ובא לציון... יתגדל. עד דאמירן... ועומדין לנעילה ואומ' במקו' כתיבה חתימה בכל אילוי תפילות אומ' קדושה רבא כבודו מלא עולם. אדיר אדירינו. עד עושה השלום. ואומר שמע ישראל ג' פעמ' ברוך שם כבוד מלכותו ג' פעמ', ה' הוא האלהים ג' פעמ'. ובצרפת אומ' ז' פעמ' הוא האלדים נגד ז' רקיעים שרקע

34. ולמחר: כ"ה גם במהרא"ק, ונראה לי שצ"ל: וא"ח כ.

35. לא זכיתי למצוא.

36. עיין מחזור ויטרי, עמ' 392, ועל-פי זה צריך להגיה: כי מה טיבה של מחילה...

37. תענית דף כו, ב.

38. כ"ה במהרא"ק, ובסדור רש"י, עמ' 100, וכ"ה בפי' רבנו גרשם תענית דף כו, ב, אבל

בשם גורסין: במנחתא דתעניתא.

39. צ"ל: ונגהי, וכ"ה במהרא"ק.

39. *שאלות סי' קכג.

להם והראה שאין עוד מלבדו. ושמע ישראל פעם אחת דכל האומ' שמע שמע משתיקין אותו. יתגדל... ותתקבל... כו'. ותוקעין תקיעה אחת. והוא רחום. וברכו. מעריב כסדר ימי החול ואין אומ' ⁴⁰ אתה חוננתנו ב"ח. יתגדל תתקבל... ומבדיל על הכוס בפ"ה ומברכין בורא מאורי האש ואין על הבשמים משו' נשמ' יתירה שחסרה... טעם בשמים במוצאי שבת משו' נשמ' יתירה שחסרה ויהיו למשיב וביום הכיפורי' ליכא נשמה יתירה לפיכך אין מברכין על הבשמים במוצאי יום הכיפורים. ואפילו הר' יעקב בר יקר [פא. א] ז"ל דטעם בשמים במוצאי שבת משו' דשבת שובת אור של גיהנם ואינו מסריח ולמוצאי שבת חוזר ושורף ומסריח. לכך מריח בשמי' להפיג ריח רע של בשמי' ⁴¹. ובשבת שובת אור של גיהנם אבל ביום ⁴²* לא מצינו. ומברכי לאור ששבת הן הן הנירות שדלקו כל היום ולא נעשה בהם מלאכה. ואם מוצאי שבת אומ' ויתן לך וקדיש בלא תתקבל... בין כיפור לסוכות אין נופלין לפי שאז נישלם הבית. ואם חל שבת בין כיפור לסוכות, אז קורין האזינו. ומפטירין וידבר דוד שירה כנגד שירה. (וביד אחרת בין השורות: ואין אומ' צדקתך כך נר' לר' דוד...) תיקון ליל ב צרי' ליקח ערבה שפיה חלק ועלה שלה משוך וקנה שלה משוך אדום ויקח ס"ח כמניין לולב. ולי נר' דדווק' ב'. וכן עשה הפייט. שתיים ⁴² ואם עשה יותר עובר על בל תוסיף ויקשור דהא מח' חוטיין רק אם יוסיף עובר על בל תוסיף. ויקשור ערבה והדס ולולב באגוד' בקשר אחד שהוא של שני ראשין ואם ירצה יותר לקשרו שלא יתרפא ⁴³ עליו יקשור משו' זה אלי ואנוייהו. וצריך שיהא שדרו של לולב מן הערבה טפח. ושיעור הדס וערבה של טפחיים ואין להוסיף על ד' מינין ואם יש בו שום חוט על הדס או על לולב יסירונו. וקשרי צריך שיהא מאותן ד' מינין ואין לקטום ראש הערבה. וצריך לברך מעומד. דילפי' דכוותי' תלתא לכם אינון בלולב ובציצית ובעומר. בלולב כת' ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר. ובציצית כת' והיה לכם לציצית. ובעומר כת' וספרתם לכם ממחרת השבת. ומה עומר בקימה אף כולו בקימה. ועומר גופיה מנלן דכת' מהחל חרמש בקמה. אל תיקרי בקמה אלא בקומה ⁴⁴. ומאי היא דכת' בקמה ילפי' לכולהו והיינו טעמ' דלולב ושופר.

בסוכות אומ' אתה בחרתנו. [פא. ב] וכו' את יום המנוח הזה ואת יום הסוכות הזה זמן שמחתנו. יעלה ויבוא ויגיע... ואם חל בשבת אחר תפילת ערבית ויכולו ומגן אבות וחותרם מקדש השבת לבד. ואין אומ' במה מדליקין. אם חל י"ט בשבת גזיר' משו' י"ט שחל ליהיות ערב שבת דאין עישרתם ועירבתם ואין מעשרין ואין מערבין. ונ"ל דמשום זה אין להניח מלומר שלא תחלוק בין זאת לשאר שבתות. והרי תיקון תפילה כך הוא דפ' בירושלמי והרי דאמ' בשבת ואסור לאדם שישאל

40. צ"ל: ואומר. 41. צ"ל: גיהנם.

41.* צ"ל: ביום הכפורים.

42. מוסב על הר"א הקלירי בקרובה "אקחה פרי עץ הדר" ליום א של סוכות: קצובות בדי שתיים כמו עטיפות שתיים וכו'.

43. במהרא"ק: שלא יתפרדו.

44. עיין הלכות מהר"ץ גיאת, ח"ב, דף קח ב, שרושם את זה כקבלה מפי רבותינו, ועיין רא"ש סוף פסחים והנהגות הגר"ב שם, שהעיר שאין דרשה זו בש"ס.

צרכיו בשבת ומשני טופס ברכה כך היא⁴⁵ ועוד ברכה מעין ז' תוכיח שלא ניתקנה אלא משום עם שבשדות ואפי' הכי אומ' אתה⁴⁶ ביי"ט שחל ליהיות ערב שבת אע"ג דליכא עם שבשדות. ועו' הרי כשאר ימות השנה כשאומ' במה מדליקין כבר הוא שבת ואסור לעשר ולערב. אפי' הכי אומ' ועו' י"ל משו' דאין מדליקין בשמן שריפ' ביי"ט. ועוד שייך עירוב כגון עירוב חצירות כדקאמ' תלמוד⁴⁷ שאי אתה אוסרן בדבר המותר לו. וגם תורה⁴⁸ נותן עיניו בצד זה ואוכל בצד זה. ומטבילין כלי על גב מימיו וטהרו⁴⁹. נ"ל ה'פ"ת'... ונכנסין לסוכה ואומ' קידוש כפ"ה. ואם שבת היא אומ' ויכלו ובפ"ה ואשר בחר בנו ולישב בסוכה ושהחינו. ונ"ל דבליל שיני צרי' בראשון' לברך זמן ואחר לישב בסוכה. דמידי הוא טעמ' דסוכה ואחר כך זמן לקידו' ועוד דתדיר קודם אלא משו' דצריך זמן וקידוש⁵⁰ וצרי' זמן לסוכה כדאמ' העושה סוכה לעצמו מברך זמן⁵¹ ומברך ולהכ' ⁵² סוכה ואחר כך זמן משו' דזמן אחד יפטור שניהם ובליל שיני בשלמ' עבור קידוש צריך זמן פן אתמול היה חול. אבל לסוכה אפי' היה חול יצא דעיקר זמן בשעת עשייה ואם יאמר סוכה בינתיים נמצא מפסיק בין הברכות. מיהו[פב, א] נ"ל דאין קפידה אפי' למאן דאמ' מצוות אין צריכות כוונה מיהו אם מתכוין שלא לצאת אינו יוצא והרי לא נתכוון לצאת בסוכה בזה אם לא על קידוש. ואם אתמול היה חול ובקידוש לא היה גם הזמן לא היה. ועוד אין קפידה בהפסק ברכות וראייה לדבר יקנה"ז אך נ"ל דבלילי ימים ראשונים צריך לברך סוכה אחר נטילה. ובשאר ימים צריך לברך סוכה טרם נטילה שלא יהיה הפסק בין נטילה לאכילה. והיא אינה צורך קידוש דהא אפי' עבור שינה צריך לברך דהיא עיקר דאין ישינים שינת עראי חוץ לסוכה. א"ל דסמיכה לאכילה דהיא קרויה ישיבה כמ' וישבו לאכול... נ"ל חיים פלטי'...

שחרית מתפללים כמ' שהתפלל ערבית וכשמגיע החזן בברכת השלום נוטל לולב בימינו ואתרוג בשמאלו ומב' אקבו"ץ על נטילת לולב וזמן ומוליך ומביא ומעלה ומוריד ומנענעו. והכי אמר רב פלטי' שצרי' עם נטילתו שכל המצות כולן מברך עליהן עובר לעשייתן חוץ מן הטבילה. ועיקר מצוות לולב הוא הנענוע וקודם שיתפוס הלולב לא יברך כדאמ' בירושלמי⁵³ האי מאן דברך לא אתי לידיה בעי למיברך תניינות. ונ"ל דאדרכה דצריך לברך טרם שיתפוס הלולב וזהו לשון עובר לעשייתן. וההיא דירושלמי מיידי דלא אתי אותו דבר לידו כל עיקר דעלה מיידי האי מאן דנסיב עיגולא ונפל מידו דהא פרי' עלה מאמת המים... נ"ל ה'פ"ת'... והחזן אווז לולב בידו עד שיגמרו את הלל ומנענעו בהודו תחילה וסוף. ובאנא הושיעה נא תחילה וסוף. ובשבת אין נוטלין לולב... יתגדל ותתקבל... ומוציאין ב' תורות וקורין באחת ה' בני אדם בפר' אמור אל הכהנים מן שור או כשב עד מועדי ה' אל בני ישראל. ואם שבת קורין ז' וקדיש. ובשניה קורא מפטיר בפנחס מן ובחמשה

45. ירושלמי שבת טו, ג דף טו, ב. צ"ל: לקידוש, וכ"ה במהרא"ק.

46. צ"ל: אותה. 51. סוכה דף מו, א.

47. ביצה דף טז, ב. 52. כפי הגרסה צ"ל: ולא הכי מברך.

48. צ"ל: תורם, וכ"ה במהרא"ק. 53. ירושלמי ברכות ו, א, דף י, א.

49. ביצה דף יח, ב.

עשר עד סוף [פב, ב] פיסקא. ויפטיר הנה יום בא. אשרי. ואם שבת הוא יקום פורקן. ואשרי יהללו. וקדיש עד דאמירן. ומתפללין מוסף. ואחר התפילה נוטל החזן לולב ואתרוג. ואומ' הושע נא. ומקיפין המגדל פע' אחת גרסי' בירושלמ' בכל יום מקיפין המזבח פע' אחת⁵⁴. עד ניחו בזמן שהמזבח⁵⁴. ובזמן שאין מזבח חזן הכנסת כמלאך ה' צבאות וספר תורה בזרועו. והעם מקיפין אותו דוגמת מזבח וזהו סמך למנהגינו ואומ' כהושעתה בעמידה... ואם חל סוכות במוצאי שבת מתפללין ותודיענו. אין אומ' ויתן לך. ועל הכוס בפ"ה או המוציא ואשר בחר בנו ובורא מאורי האש והמבדיל כו' בין קדושת שבת לקדושת י"ט הבדלת. את יום השביעי מששת ימי המעשה קדשת והבדלת וקידשת את עמך ישראל בקדושתך בא"י המבדיל בין קודש לקודש. ולישב בסוכה. וזמן. ביום שיני נוטלין לולב ואין אומ' זמן וגומר' הלל. יתגדל ותתקבל... ומוציאין ב' תורות וקורין ומפטיר קורא כמ' אתמול ויפטיר ותשלם כל המלאכה. ערבית של מוצאי י"ט מתפללין אתה חוננת' ואם מוצאי שבת אומ' ויתן לך. ויהי נועם ואם יש חול המועד אחריו אין אומ' ויהי נועם. ומבדילין על הכוס אין אומ' בורא מאורי ולא עצי בשמים. בחול המועד גומרין הלל ונוטלין בלו' יתגדל ותתקבל... זה הכלל כל יום שיש בו מוסף מסיימין קדיש קוד' הוצאת ספר תורה ומוציאין ספר תורה גדלו. ביום ראשון של חולו של מועד קורין ד' בפניחס. וביום השיני⁵⁵. ולוי וביום השלישי. וישראל' וביום הרביעי. ואח[כ?]. חוזר למעלה וביום השיני וביום השלישי... וקדיש ויהללו. אשרי. ובא לציון. יתגדל עד דאמירן. ומתפללין מוסף ומקיפין העם המגדל ספר[!]. תורה פעם אחת. יתגדל ותתקבל... [פג, א] ביום שיני דחולו של מועד כהן קורא ביום השלישי. ולוי ביום הרביעי. וישראל' וביום החמישי. ורביעי חוזר לראש וביום השלישי וביום הרביעי. וקדיש. ויהללו. ואשרי. ובא לציון. וקדיש עד דאמירן... ביום שלישי כהן קורא ביום הרביעי. ולוי וביום החמישי. וישראל' וביום השישי. ואחרון קורא וביום הרביעי וביום החמישי. ביום רביעי כהן קורא ביום החמישי. ולוי ביום השישי. וישראל' ביום השביעי. ואחרון קור' וביום החמישי וביום השישי... ביום השביעי שהוא הושענא רבה אומ' ברכות כמ' בשבת ופסוקי דזמרה כמ' ב"ט ואין אומ' נשמת אלא ישתבח ואחר הלל יתגדל ותתקבל... אין כמוך... שמע ישראל. ועל הכל. כהן קורא וביום החמישי. ולוי וביום השישי. וישראל' וביום השביעי. ואחרון ביום השישי וביום השביעי. ובמוסף אומ' קדושה רבה וכבודו מלא עולם. ואדיר אדירינו. ואין אומ' אין כאלקינו. ובמחזור ויטרי של רש"י כת' שיש לומר אין כאלקינו⁵⁶. ואני ראיתי כתוב ביום ראשון דחולו של מועד כהן קורא ביום השיני. לוי ביום השלישי. ישראל'

54. בירושלמי שלפנינו ליתא, אבל מובא בשם ירושלמי על-ידי ראשונים, עיין שבלי הלקט סי' שסט. אור זרוע, ח"ב, סי' שטו. מנהיג הלכות סוכה סי' מד. רוקח סי' רכא. ראביה, ח"ב, עמ' 397 ועמ' 408, וראה הערת רא"א שם. ועיין לוין, אוצר הגאונים ו, ח"ב, עמ' 58, סי' קמא.

54. צ"ל: ניחא בזמן המזבח.

55. צ"ל: כהן וביום השיני.

56. במחזור ויטרי שלפנינו עמ' 445 כתוב שאין לומר אין כאלקינו.

ביום השני ואחרון ביום השלישי וכן כולם⁵⁷. ועוד ראיתי שכהן קורא ביום החמישי וביום השישי ולוי קורא ביום השביעי וישראל ביום החמישי. ואחרון ביום השישי וביום השביעי... בשבת דחול המועד גומר' הלל... יתגדל תתקבל... וקורין קהלת בשיבה. ועומד יתום ואומ' קדיש. אין כמון. ומוציאין ב' סיפרי תורות וקורין באחת ז' בפר' כי תשא מן ראה אתה עד בחלב אמו. וקדיש עד דאמיר'. ומפטיר קורא בשנייה. אם יום ראשון דחול המועד קורין וביום השני [פג, ב] וביום השלישי. ואם יום שלישי קורא וביום הרביעי וביום החמישי. וכן כולם. לעולם אחרון קורא ספיקי דיומי ויפטיר ביום בוא גוג. ומברך לקדושה ולמנוחה לששון ולשמח' וחותרם מקדש השבת וישראל והזמנים⁵⁸. כל עינינא ביום וביום. וסימן וביום השמיני שהוא רגל בפני עצמו סימן פז"ר קש"ב. סימן פייס זמן רגל קרבן שיר ברכה. ובשמיני עצרת מברך בפ"ה ואם שבת ויכולו ובפ"ה ואשר בחר בנו. ואת יום שמיני חג עצרת הזה זמן שמחתינו. וזמן. ואין מברכין לישב. למחר גומרי' הלל. יתגדל תתקבל... ואין כמון ומפקי ב' תורו' וקורי' ה' בפר' ראה אנכי מן כל הבכור עד סוף סידרא. ואם חל בשבת קורין ז' מן עשר תעשר עד סוף סידרא. ורש"י אומ' בין שחל בשבת בין שחל בחול ב"ט אין קור' אלא עשר תעשר⁵⁹ מדאמ' ב"ט אחרון קורין מצות וחוקים וכבוד ואומ' קדיש. ובשנייה קורא המפטיר בפר' פינחס ביום השמיני עד סוף הסדר. ויהי ככלות שלמה. ומזכירין נשמות... זה הכלל כשקורי' איש כמתנת ידו מזכירין נשמות. ואם שבת יקום פורקן ומזכירין נשמות ואשרי ויהללו ומחזירין ספרי תורות למקומן... ובמוסף מתחיל החזן משיב הרוח להזכיר והציבור במנחה. מדאמרי⁶⁰ ב"ט של חג אחרון מזכיר. פי' החזן המתפלל מוסף כי שני חזנים היו מתפללים בימיהם. והראשון אינו מזכיר. אלמא בחזנים תלי הזכרה וכן הפסק והציבור לא יזכירו ולא יפסיקו אלא במנחה. ושואלין ותן טל ומטר ששים יום לתקופת תשרי... בליל שיני נוסעים מסוכה לבית. אבל ביום אין לצאת מסוכה. ואומ' גפן וקידוש. ואת יום [פד, א] שמיני חג העצרת הזה זמן שמחתינו וזמן למחר הלל. יתגדל ותתקבל... ואתה הוראת ואב הרחמים. ומוציאין כל התורות לכבוד התורה. ושמע ישראל ועומד על המגדל ואומ' אנא ה' הושיעה נא כו'. ועל הכל. וקורין בג' תורות באחת קורין וזאת הברכה גדול וקטן עד מענה אלדי קדם. וידרו נדרי' לכבוד התורה. וליקריאת חתן תורה מרשות וקורא מעונה אלהי קדם. והחתן קורא פסוק אחרון בעצמו ולכל היד החזקה. ומביאין ספר שניה ואומ' מרשות וחתן בראשית אומ' פסוק ראשון ובראשית⁶¹ ברא וקורא עד ויכולו. וחתן ויכולו עד

57. זוהי שיטת הסמי"ג. ובסדר טרויש. עמ' 9, הוא מביא אותה בשם הריצב"א.

58. כפי הנראה זהו המקור למנהגנו לחתום בשבת חוה"מ סוכות בהפסדה בהזכרת המועד, בניגוד לחוה"מ פסח, דלא כשיטת ר' גידל (שבת דף כד, א) ולא כריב"ל (שם, ב), ועיין ביאורי הגר"א, אורח חיים ס' תץ, ט.

59. עיין מחזור ויטרי, עמ' 445 והערה כ שם המכילה את המקומות המקבילים.

60. משנה תענית א, ב. הראב"ה, ח"ב, עמ' 585 מביא זאת בשם סדר רע"ג. ובסרע"ג שלפנינו ליחא, עיין הערת הרי"א אפסוביצר שם.

61. צ"ל: בראשית.

לעשות, קדיש... ובמחזור ויטרי⁶² כת' שיש לומר קדיש אחר ראשון וקדיש אחר שני⁶³. ואנו נוהגין כשמוציאין ג' תורות אומ' קדיש אחר ספר שנייה ומביאין ספר תורה שלישית וקורא המפטיר כדאממול. ומפטיר אחרי מות משה. ואשרי ועומד החזן ואומ' אשר בגלל אבות פסוק אחד והקהל שיני וכל העיניין. ויהללו שם. ומחזירין התורות למקומן. באיסרו חג אין גופלי' מיכאן ואילך גופלין... בערב חנוכה בשחרית גופלין משו' דימים שלפניה בטלו. אבל ערבית אין גופלין ומזכיר על הניסים בתפילה וברכת המזון ובהודאה[!] וצרי' להניח גר חנוכה בכניסתן בשמאל. ודווק' כשיש מזוזה כדי שתהא מזוזה מימין⁶³. אבל כשאין מזוזה מדליקין לצד ימין. ונ"ל דווק' בימיהם דהיכר' לבני רשות הרבים. אבל בימינו דאין היכירא רק לבני הבית מימין יציאתך ואם יניח בפתח עצמו יניח לצד שמאל כשיש מזוזה למעלה מכ' * פסולה. ונ"ל דצריך להניח למטה מי' [פד, ב] דתלמוד' אומ' גר חנוכה מצוה להניחה על פתח ביתו מבחוץ ובתוך עשרה⁶⁴. ונהי דתלמודא דחי הראיה נדחת מיהו הפסק עומד. ואם ככתה מדליק ביום ב' וכן כולם. ואם ככתה בליל ח' יעשה מדורה בפני עצמה וישרפי' דאסור ליהנות ממנה... ובתשובת הגאונים כת' אם ככתה יכול להדליקה עד ה' פעמ' ואסור להשתמש לאורה ולהרצות מעות כנגדה. ומי שאין לו אשה חייב להשתתף במעות ומצות גר חנוכה משתשקע החמה עד שתכלה רגל מן השוק. ואם מדלי' אחריכ' ליכא פירסום... ורבי' ברוך אומ' דדווק' בימיהם שהיו מדליקין לבני רשות הרבי' אבל אנו מדליקין בפניהם[!] הוא היכירא מבפנים אין צרי' רק רוח אחת דבני הבית ידעו דשני פתחי' יש לבית... ובשבת מדליקין גר חנוכה ואחר כך מדליקין של שבת. ובמוצאי שבת אין אומ' צדקתך. ואומ' ויהי נועם ויתן לך ומדליקין גר חנוכה ואחרכ' מבדילין דאפוקי שבתא כמה דמאחר טפי עדיף... מדליקין ביום ראשון גר אחד ומברך להדליק גר של חנוכה. ושעשה ניסים. ושהחיינו. והרואה מברך שעשה זמן. ולפי רבי' ⁶⁵ דלא הוחזק ⁶⁶ ברכה זו אלא למי שלא הדליק בביתו. מיכאן ואילו ⁶⁷ ממעטין הזמן. בחנוכה גומרי' הלל כל שמנה ומברכין לגמור את הלל. יתגדל עד דאמירן... ומפקי תורה אחת. וקורין בפ' נשא. ביום ראשון כהן קורא מן ויהי ביום כלות משה עד לחנוכה המזבח. ולוי חצי נחשון. וישר' משלימו. וקדיש. ויהללו. ואשרי. ובא לציון. ואין אומ' למנצח ואין אומ' תחנון. ואין אומ' אל ארך אפים. ביום שיני כהן קורא נתנאל. וישר' באליאב... ביום שליש כהן ולוי [פה, א] באליאב וישר' באליצור. ביום רביעי כהן ולוי באליצור. וישר' בשלומיאל. ביום חמישי כהן ולוי בשלומיאל. וישר' באליסף. ביום שישי כהן ולוי באליסף. וישר' באלישמע. ביום שביעי כהן ולוי באלישמע וישר' בגמליאל. ביום שמיני כהן ולוי בגמליאל. וישר' באבידן ובאחיעזר כו'. ובהעלותך

62. במחזור ויטרי שלפנינו ליתא. 63. שבת דף כב, א.

63. * צ"ל: ואם הניחה למעלה מכ'.

64. שם דף כא, ב.

65. במהרא"ק: רבינו יעקב בר רבינו יקר.

66. צ"ל: הוחזקה.

67. צ"ל: ואילך; וממעטין זמן, היינו אין אומרים שהחיינו.

עד עשה את המנורה. בר"ח טבת יתגדל ותתקבל. ומוציאין ב' תורות וקורין ג' דבר"ח אחד דחנוכה. וקדיש. ואם חל טבת בשבת ומפקי ג' סיפרי תורות וקורין ו' בעינינו של יום אחד בר"ח ויש מתחילין מן וכויום השבת ויש שמתחילין מן צו את בני ישראל. וקורין וכויום השבת ובראשי חדשכם [!] וקדיש. ומפטיר קורא בחנוכה. אם יום ראשון קורא מן ויהי כיום כלות משה עד קרבן נחשון. ואם יום ה' ⁶⁸ קורא גמליאל עד עשה את המנורה. ומפטיר רני ושמחי לעולם נגד מה שקורין המפטיר מפטירין. ורבי אב"ן אמר מפטירין בהשמים כסאי ואין משגיחין בדחנוכה אע"ג כשחל ר"ח אדר בשבת מפטירין בכך שבע היינו משום דמיניה סליק משקלים ומפטיר משקלים דדמי ליה ושביקין ר"ח. אבל רני ושמחי לא דמי לפרשת נשיאים הילכת ⁶⁹ מפטירין בר"ח דדמי לפרשת שבת. ולפר"ח דכת' בה מידי שבת בשבתו ומידי חדש בחדשו. והכי אמ' במס' סופר"ס שאל ר' יצחק בן פחורה את ר' יצחק נפחא דר"ח טבת שחל ליהיות בשבת במה קורין אמ' לו בעינין והמפטיר בר"ח ושבת היינו מידי חדש ומידי שבת. ואם באו שני שבתות בחנוכה. בראשונה מפטירין רוני ושמחי ובשנייה ויעש ומזכירין של חנוכה בין בשבת בין בר"ח ונופלין אחר חנוכה מיד. ... אדם שהתענה בשבת לא יתענה [פה, ב] באחד בשבת בחנוכה אלא ימתין אחר חנוכה ויתענה. אבל אם התענה ב"ט משום חלום ב"ט שיני יתענה. לעולם אדר הסמוך לניסן אינו אלא בזכדו'... חל ר"ח ליהיות בשבת מוציאין ג' ספרי תורות וקורין ששה בעינינו של יום אחד קורא בשנייה ובראשי חודשיכם. וקדיש. ומפטיר קור' בשלישית מן כי תשא עד לכפר על נפשותיכם ומפטיר בן שבע. והשמים תהיה בטילה. ובשבת שהיא ח' לאדר קורין ז' וקדיש ומפטיר קורא בשנייה בכי תצא מן זכור את אשר עשה לך עמלק עד לא תישכח. ומפטיר פקדתי. ומפסיקין בשבת שלישית שהיא ט"ו לאדר וסימן זט"ו. ביום ז' ר"ח בט"ו לאדר יהיה הפסקה. ובשבת רביעית שהיא כ"ב לאדר קורא המפטיר בשנייה פרה אדומה עד תטמא עד הערב. ויפטיר בית ישראל יושבים על אדמתם. ובחמישית שהיא כ"ט לאדר קורא בפר' בא אל פרעה מן החודש הזה עד תאכלו מצות ויפטיר בראשון באחד לחודש. חל אדר בב' מקדימין שקלים בשבת שלפני אדר ומפסיק' בשבת שנייה שהיא ו' לאדר וסימן ב"ו. מיכאן ואילך קור' הפרשיות כסדר... חל אדר בד' מקדימין שקלים ומפסיקין בשבת שנייה שהיא ד' לאדר. וסימן ד"ד. חל אדר בו' מקדימין שקלים ומפסיקין בשבת שהיא ב' בחדש. ובשבת שהיא ט' לאדר קורין פר' זכור. ובשבת שהיא י"ו לאדר מפסיק' וסימן ו' אדר ב' וי"ו הפסקה... חל שקלים בכי תשא עצמה קורין אותה וכופלין אותה... חל ניסן בשביעי מוציאין ג' סיפרי תורות וקורין ששה בעינינו של יום אחד בדר"ח וקדיש. ומפטיר קורא החודש הזה ויפטיר בראשון באחד לחודש. והשמים בטילה. ואין מזיזין אילו ד' [פז, א] אילו ד' הפטרות ממקומן דכתובות המפורשות⁷⁰ בגמ' שלנו. אבל השמים ולמחר חדש אין כתובות בגמ' ומהאי טעמ' אין להפטיר הפטרות חתן דד' הפטרות כתובות. וכן אם חל חתן בר"ח

70. כ, יב.

71. צ"ל: הם מפורשות?

68. צ"ל: ח'.

69. צ"ל: הילכך.

וכן במחר חדש דהני כתובות בפסוק דחתן אינ' מפורש' בשום מקום. ויש שרוצים לומר' שוש אשיש משום גדול כבוד הבריות שדוחה לא תעשה שבתורה. ועו' אמרני' היה מספר ושמע שמת לו אביו גומר אע"פ דתספורת דאוריית' משום גדול כבוד הבריות וה"ה כבוד חתן גילוי בקריאה מבהפטר... בערב פורים מתענין וקורין ויחל. ואם חל פורין יו' א' מתעני' ביום ה' שלפניהם לפי שמרכיב בתחינות וסליחות יום התענית. אם היו מתענין ביום ו' היו טרודין לא היו יכולים לטרוח לצורך שבת. והואיל ונדחה ידחה על יום ה'. במנחה בפורים אין גופלין בערבית. וכשמגיע עד לא תמו חסדיך מעולם קיוינו לך. אומ' על הניסים. ועל כולם כו'. ... יתגדל ותתקבל. ומברך אקבו"ץ על מקרא מגילה. ואחר הקריאה מברך האל הרב את ריבינו. ואשר הניא וכל העיניין. ויעמוד ויאמר החזן ואתה קדו' ואין אומ' ובא לציון לפי שאין גאולה כלילה. יתגדל... ותתקבל... ואם חל במוצאי שבת לאחר י"ח קורא את המגילה ואחר כך ויהי נועם ולמה אין ו' בויהי נועם לפי שבו' שאין אומ' ויהי נועם ולא יותר... לפיכך כשחלו פורים במוצאי שבת אומ' ויהי נוע' גם ויתן לך כבימי חנוכה דמאי שנא זה מזה ואתה קדוש... יתגדל ותתקבל... [עד דאמירן ומפקי ספר תורה]⁷² [פו, ב] למחר אחר י"ח יתגדל עד דאמירן. ומפקי ספר תורה ואומ' גדלו וקור' ג' בפר' ויהי בשלח מן ויבא עמלק עד מדור לדור[!]. וקדיש. ומחזיר ספר תורה למקומה וקורא המגילה. ויש אומ' שיש לברך מנ"ח ביום נמי. מדאמר' מאי מבר' מנ"ח ולא אמ' כלילה מברך מנ"ח וביום מ"ן ולא זמן כדאמ' גבי חנוכה. לילי קמאי כו'. עו' דעיקר מגילה ביממא כדאמר' אקרא יומם ולא תענה ומקדים יום ללילה. ואין אומ' אשר הניא אחר המגילה. ואשרי ובא לציון. ואין אומ' למנצח. זה הכלל ביום שקורין הלל אין אומ' למנצח ומפני תחת הלל קורין המגילה. יתגדל כו'. ... וביום שיני אין אומ' על הניסים ואין גופלין. ומפרש' דאין אומ' למנצח לפי שנ' ואת שני הימים האלה וגו'. וכת' ימי משתה ושמחה...

אור לארבעה עשר מביאין מים ללישה ובודקין את החמץ לאור הנר של שווע'⁷³ וכיכר ראשון שמוציא⁷⁴ מברך עליו אקבו"ץ על ביעור חמץ. ואחר (כך)⁷⁵ בדיקתו אומ' כל חמירא דאיכ' בהדא דירא דלא חמיתה ודלא ביערתיה ליבטל ליהוי כעפרא. ורב יהודאי גאון⁷⁶ כת' כל חמירא דאיכא ברשותי דלא ידיעה לי כו'. ולמחר בשעה רביעית אינו אומ' כלום אלא שורפו או משליכו לנהר⁷⁷. חל ליהיות [פו, א] ארבעה

72. צריך להשמיט את המלים שבסוגריים, שהן לקוחות מההמשך.

73. צ"ל: שוועה. וזה לפי מנהג אשכנז, עיין הערת מהר"א דף לב, ב בפנים.

74. שיטת רש"י, מחזור ויטרי, עמ' 254. סדור רש"י, עמ' 174. ועיין ראבי"ה, ח"ב, עמ' 62 והערה 16 לר"א אפסוביצר.

75. מלת כך נמחקה בקווים.

76. במהר"א: ורב האי גאון. ועיין לוין, אוצר הגאונים ג, ח"ב, עמ' 6. וגוסס דומה בראבי"ה, עמ' 63.

77. מפני שביעור לאו דווקא בשריפה, עיין אוצר הגאונים ג, ח"ב, עמ' 3 סי' ט. ואין ביטול שני בבוקר לפי שיטת רש"י, עיין מחזור ויטרי, עמ' 254 והמקורות שהביא הר"א אפסוביצר בראבי"ה, עמ' 63, הערות 3, 9, 11.

עשר בשבת מבערין את הכל מלפני השבת ומשייר מזון שתי סעודות ומה שנשאר מסעודתו מבטל בליבו ונותן לכלבים או לתרגולין... ואופין מצות מערב שבת מדתני' בתוספת' 79 ארבעה עשר שחל ליהיות בשבת מבערין את הכל מלפני השבת ואופין לו מצות של 79 מערב שבת. ורש"י 80 הורה לאפות מצות של מצוה במוצאי שבת משו' דאיתקש מצה לפסח. וכת' על חמץ, וא' נ"ל דהא חלות תודה וריקיקי בזיר אדם יוצא בהם ידי חובתו 81 ואותן נאפו על חמץ. ועוד אי לכל מילי איתקש לא תהא מצה נאכלת בשתי חבורות נ"ל הפ"ת. ופעם אחת חל ארבע' עש' ליהיו' בשבת וצונו 82 להביא מים ולהחתים במפה אע"פ שהתקופה נפלה בתחילת הלילה כי אין סכנה לשחות רק בשעת התקופה. ועוד יש להניח ברזל במים ואז אין רשות למלאך להזיק ועוד כי ליל שימורים הוא וצריך למהר התפילה בהשכמה כדי לבטל חמץ... הגעלת כלי דווק' שאינם בני יומן ואז אפילו בכלי כשר מותר להגעיל. אבל תוך בן יומן לא יגעיל. וצרי' לשפוך מים צנונים מיד על הכלי הנגעל. ואם מגעיל כלי קודם הפסח או ערב הפסח קודם חצות או קודם ד' שעות מותר אפי' שניה' בני יומן דאין בהם רק טעם חמץ ושרי דנותן טעם בר נותן טעם הוא. אבל לאחר ד' שבע 83 אסור להגעיל אם לא ככלי 84 דהחמץ נעשה איסור וחוזר ונבלע... שיעור חלה מ"ג ביצים וחומש ביצה והמים שיצאו מן הכלי 85 על כל גודותיו ומשליך בו מ"ג ביצים וחומש ביצה והמים שיצאו מן הכלי הם שיעור חלה. ומברך אקב"ץ על הפרש חלה תרומה 86 ולוקח מ"ג העומר כזית. ואם ב"ט אופין ומפריש ומברך ואין [פו, ב] שורפה לפי שאין שורפין תרומות ומעשרות ב"ט. אבל ב"ט של פסח מפריש בלא ברכה. ולאחר אפיה מברך עליה לפי שאם ישהינה עד אחר י"ט תתחמץ. יום גימטרי' אוק"ל. א' קריאה מקום א' חסר. טוב באי' ב'ש' נפש לכך שמו יום טוב. שאוכל נפש שרי בו. מקוה גימ' הם מ' סאה... בערב הפסח כשבאין מבית הכנסת יושבין על השולחן ומוסגין 87 כוס ראשון ומברך עליו כפ"ה ואשר בננו. וזמן ושותין ומברכין על הגפן ועל פרי הגפן ועל ארץ חמדה טובה ורחבה שהנחתם לאבותי' לאכול מפרייה ולשובע [!] מטובה ירחם 88 יוי אלדינו על עמך ועל עירך ועל נחלתך ועל היכלך ועל מזבחך והעלינו ושמחינו בתוכה כי אתה טוב ומטיב לכל

78. תוספתא ב, ט (מהדורת צוקרמנדל).

79. צ"ל: של מצוה.

80. מחזור ויטרי, עמ' 260, סדור רש"י, עמ' 179.

81. אם עשאו למכור בשוק, פסחים דף לה, א; לח, א-ב.

82. במהרא"ק: וצויה הר"י.

83. צ"ל: שעות.

84. צ"ל: בכלי ס'.

85. במקום והמים שיצאו מן הכלי (עיין ההמשך) צ"ל: ימלא כלי מים, וכ"ה במהרא"ק.

86. צ"ל: או תרומה, וכ"ה במהרא"ק. וכפי הנראה לא הכריע בין דעת רש"י (עיין מחזור ויטרי, עמ' 264 והערה ו של ר"ש הורוויץ שם) ודעת כמה פוסקים שהיא בעד חלה (עיין שם).

87. צ"ל: ומוזגין.

88. צ"ל: רחם. ואולי כ"ה בכתב-היד (עם נקודה לפניו).

על הארץ ועל פרי הגפן... ונ"ל דצריך⁸⁹ כיום חג המצות הזה זוכרינו בו לטובה. כוון דהיא מעין שלש א"כ כי היכי דמרכיב' כי אתה טוב ומטיב אע"ג דהטוב והמטיב ביבנה תיקנו הכי נמי צריך להזכיר של י"ט. וכן מצאתי בספר רבי' בר' מיימון דמייית ירושלמי ר' זעיר' חש לו ומדבר ליה מעין שלש המאורע⁹⁰. .. נ"ל חפ"ת... ונוטלין ידיהם. ורב עמרם גאון⁹¹ אמ' הגטילות שנוטלין בפסח אין צריכין ברכה חוץ מברכ' שלפני המוציא. ונר'⁹² דאפי' ליטול אין צרי' דהנוטל ידיו לפירות הרי זה מגסי הרוח⁹³. וה"ה לירקות... וכת' הר' ברוך ממגנצא אם בירך על נטילה ראשונה ונתכוון בה אף לכרכת המוציא ולכל סעודתו ואין⁹⁴ צריך בטיבול שני⁹⁵. מדאמר⁹⁶ נוטל אדם שחר' ומתנה עליהם כל היום כולו. ונ"ל דצרי' ודאי ליטול כדאמר' צרי' לטבל לירקות משו' קפא⁹⁷ וכל שטיבול במשקה צרי' נטילת ידים⁹⁸, ואין יכול להתנות דתנאי אינו מועיל רק בשדה. אך⁹⁹ אינו מועיל תנאי דהא רב גופיה אמ'¹⁰⁰ הנוטל ידיו לא יקדש. נ"ל חפ"ת... [פח, א] ויקח אפיך ומברך בפ"ה וטובל במים ולא בחרוסת דעיקר לא הוזכר אך בטיבול שני. ועוד נ"ל דעיקר חרוסת אינו רק זכר לטיט וזהו בשעת אכילת מרור משו' היכירא. ומאי נפק' מינ' הוה ליה חרוסת בלא זמנו. אמנם כיום בשעת תיקון חרוסת יכול לטעום ממנו ואינו זה אוכל בלא זמנו וכיון דצרי' לקרויה ולסמוכי אכתי לא נגמר. נ"ל חפ"ת... ויקח מצה העליונה ויבצענה לשנים וישים חציה תחת המפה. לפי שני' משארות' צרורות בשמלותם¹⁰¹. וחציה בין שתי השלימות ומושך מהקערה שתי תבשילי בשר ודג או דג וביצה. אינמי גרמא ובישולי ומגביה עם המצות ואומ' הא לחמא עניא ואשר נהגו לחטוף ולהניף הקערה ונוטלין ממנה שני תבשילין ואומ' הטע' שלא יהיה נראה כמניף קדשים חוץ טועים הם בדבר לפי שאמ' חכמ'¹⁰² להגביה מצה ומרור ושלא להגביה שני תבשילי שאחד זכר לפסח ואחד זכר להגיגה אלא בשעה שמזכיר

89. צ"ל: ד צ ר י ק ל ו מ ר.

90. עיין רמב"ם הלכות ברכות ג, יג ושם אינו מביא את הירושלמי. ועיין הגהות מיימוניות שם ותוספות ברכות דף מד, א ד"ה: על העץ, והרא"ש המביא את דברי הירושלמי בקצת שניו לשון. וכפי הנראה בירושלמי שלפנינו ליתא (גם בבאורי הגר"א אורח חיים סי' רח, יב מביא רק מדברי הרא"ש).

91. טעות היא בידי המחבר, כי דווקא רע"ג פסק לברך על נטילת ידים בטיבול ראשון, עיין סרע"ג, ח"ב, עמ' 208 ועמ' 218 (מהדורת פרוסקין). לוי, אוצר הגאונים ג, ח"ב, עמ' 121. הערת הר"ש אסף בסדור רס"ג, עמ' קלו, שורה 15.

92. אחר ונראה הושמש שם בעל הסברא, ועיין במהרא"ק.

93. חולין דף קו, א. תנינא דף יח, ב.

94. צ"ל: אין.

95. כל זה מובא במהרא"ק כסברה של חיים פלטיאל עצמו.

96. חולין שם.

97. פסחים דף קטו, ב.

98. שם, א. 99. צ"ל: אך כאן או כדומה.

100. פסחים דף קו, ב. ועיין מחזור ויטרי, עמ' 284. שבלי הלקט השלם, עמ' 52.

101. שם יב, לד.

102. פסחים דף קטז, ב: אמר רבא מצוה צריך להגביה וכו'.

מצה זו מרור זה יגביהנה. אבל בשעה שמוזכר את הפסח אין מגביה שני תבשילי לפי שנראה כאוכל קדשים בחיץ. ולכך אומ' פסח זה¹⁰³ שהיו אבותינו אוכלים. ואינו אומ' פסח זה... ואם חל פסח בשבת אומ' ויכולו. ואשר בחר בנו. וזמן. ושותין. ואם חל במוצאי שבת מברך יקנה¹⁰⁴. כפ"ה ואשר בחר בנו. במ"ה המבדיל בין קודש לחול בין אור לחשך בין יום השביעי לששת ימי המעשה. בין קדושת¹⁰⁴ לקדושת י"ט. וזמן. ואין מברכין על הבשמים ואומ' הא לחמא עניא... עד בני חורין... ומוזגין כוס שיני ואומר מה נשתנה עד גאל ישראל... ומה שאומ' מקצת¹⁰⁵ קודם סעודה לפי שכוס שיני מוזג אם אין אומ' עליו הלל במה [פסח. ב] מהדרו א"ת בהגדה אינה אלא סיפור דברים בעלמ' הילכת¹⁰⁶ אומ' עליו מקצת הלל. ומברכין כפ"ה ושותין ואין מברכין אחריו לפי שברכת המזון פוטרו. ונוטלין ידיהם ומברכין על נטילת ידיים... ויקח מצה עליונה ויבצענה ומברך עליה המוציא ולא יאכל עד שיקח חצי המצה שבין שתי השלימות ומברך עליו שהיהן אקבוץ על אכילת מצה... ר' היה רגיל להניח פרוסה תחת השלימה ובוצע משתיים יחד ואין זה מצות חבילות כיון שברכת מצה אינה לשם מצוה אינה קפידה אם אומ' עליהם המוציא מידי דהוה אכוס של קידוש והבדלה שאומ' עליו ברכת היין. ואומ' פר' ערבי פסחים¹⁰⁷ דמי שאין לו שאר ירקות מברך על החרוסת¹⁰⁸ כפ"א ועל אכילת מרור ולא חשבינ' מצות חבילות. ולא דמי לקידוש וברכת המזון דתרי מילי גינהו. ופעמ' שאין ר' רוצה¹⁰⁹ המנהג ואין מפריד לגמרי וחוזר ומברך על אכילת מצה ובוצע ומברך על הפרוסה המוציא. וה"ר מנחם מיינו¹¹⁰ היה מברך המוציא ואכילת מצה על הפרוסה ובשלימה לא היה גוגע כלל דאינה רק משום לחם משנה ולא מצינו בתלמוד ברכת שתי מצות כאחת. וכן פר"ח¹¹¹ הכל מודים בפסח שמניח פרוסה תחת אוזני השלימה כי משו' דכת' לחם עוני בוצע בפרוסה ומהאי טעמ' לא ליבצע אתרתי בשבתות¹¹² וימים טובים... והכי אית' בירושלמי¹¹² איזו היא ברכת מצה מניח שלימה על הפרוסה ופורס מן הפרוס' ומברך המוציא. וטעמ' יש מילת' דלא אכיל עד דמברך אהיה המוציא אלמ' דדווק' שלימה ופרוסה ולא מידי וכן קבלה בידינו רב מפי רב מפי הגאונים וכן מצינו בחילוף ניהוגים¹¹³ אשר מנהגים. כשחל פסח בשבת ישים פרוס' [פסח. א]

103. זה יתיר. צ"ל: צ"ל: 104. צ"ל: קדושת שבת.

105. צ"ל: מקצת הלל, וכ"ה במהרא"ק.

106. צ"ל: הילכך.

107. פסחים דף קיד, ב.

108. צ"ל: החסא, וכ"ה במהרא"ק.

109. צ"ל: רוצה לשנות, וכ"ה במהרא"ק.

110. עליו עיין גרוס, גאליא יודאיקה, עמ' 251.

111. עיין מחזור ויטרי, עמ' 279, לוח, אוצר הגאונים ג, ח"ב, נספח, עמ' 47 (המלה "או" יתירה).

111. צ"ל: כבשאר שבתות.

112. אין זה נמצא בירושלמי שלפנינו וכפי הנראה הוספת גאונים היא (העיר לי על זה ר' גדליה אלון).

111. צ"ל: עיין לוח, אוצר הגאונים א, עמ' 89 ועמ' 54.

113. חילוף זה אינו בכתבי-יד החילופים אלא מובא על-ידי ראשונים, עיין החילוקים שבין אנשי מזרח ובני ארץ-ישראל, מהדורת מרגליות, עמ' 133, ולוח, אוצר הגאונים א, עמ' 89.

תחת ב' שלמות ובחול תוך אחת ובוצע מן הפרוס' ומברך המוציא ועל אכילת מצה... או' רש"י¹¹⁴ שלש מצות הן אחת לברכת המוציא ואחת חציה לאכילה וחציה לאפיקומן ואחת לברכת מצה וחסא כהילל זכר למקדש ויקח לוציקא ויטבל בחרוסת ומברך על אכילת מרור ויתן לכולם וסועדין ואחר סעודתן לוקחין אפיקומן זכר למקדש. ונוטלין ידיהם ולא מברכין מפני שמים אחרונים חובה ואין טעונין ברכה¹¹⁵. ור"י¹¹⁶ אומ' דטעונין ברכה שהרי גר שבת אע"ג [דחובת היום היא טעונים ברכה. ואו' ה"ר משנ¹¹⁷] הא דאין טעונין ברכה דלא ניתקנו רק משום מלח סדומית. אבל המברך ברכת המזון צרי' לברך על נטילת ידים ידיים מזוהמות פסולות לברכה¹¹⁸. ויליף מוהתקדשתם אילו מים ראשוני' והייתם קדושים אילו מים אחרונים¹¹⁹. וכן כת' בספר יראים¹²⁰. וכן פי' רבי' מסימפונט¹²¹... פעם אחת שכח ר' לאכול אפיקומן וזכר אחר ברכת המזון ולא רצה לאוכלו לפי שהיה צרי' לברך אחריו ולשתות מכוס של ברכת המזון. ואי אפשר דאמ' בין שלישי לרביעי לא ישתה ולא רצה לברך אחריה בלא יין לפי שתיקנו שלישי לברכת המזון וגר' שצריכי כוס אחר¹²¹* כוס רביעי של הלל לא רצה לאוכלו דלא¹²¹* רק ארבעה כוסות. והשת' כוס דברכת המזון שלא אחריהם¹²² הוי חמישי ועוד דכל מצוות¹²²* עשויות לשם מצת שימור כתיקון חכמ' ומצה שאכל כגמר סעודה היא עולה לו לשם מצה אחרונה¹²²*. היה נ"ל לברך¹²³ דצריך ההגדה לומ' בחומש העשוי כתיקון חכמ' דאגדה ילפי' מדכת' זכור את היום¹²⁴. ואמ' פ"ב דמגילה¹²⁵ קראה על פה לא יצא דכת' נזכרים ונעשים ויליף זכירה זכירה דכת' [פט, ב] כתוב זאת זכרון בספר. והשת' דברי קבלה מדברי תור' ילפי' כ"ש דברי תורה מדברי תורה. מיהו נ"ל דילפי' זכירה מזכירה שאצל ספר נקראת איגרת ונקראת ספר. ותדע דהא קידוש אמרי'

114. מחזור ויטרי, עמ' 271.

115. כ"ה בקרובה לשבת הגדול לר' יוסף טוב עלם, סוף הסדר. תוספות שבת דף כה, ב, ד"ה: חובה. תוספות חולין דף קה, א, ד"ה: מים ראשונים, ועיין בהלכות גדולות, מהדורת הילדסהיימר, עמ' 66. ראבי"ה, ח"א, עמ' 134.

116. עיין שבלי הלקט, סי' קמט.

117. זה ר' משה ממנצא, עיין אגור סוף דיני סעודה, שבלי הלקט, סי' קמט. ועיין ראבי"ה, עמ' 135 והערה 4 לרא"א שם.

118. ברכות דף נג, ב.

119. שם.

120. סי' כג.

121. [ר' יצחק ב"ר מלכי צדק מסימפונטי. ואולי הוא מפירושו לסדר טהרות, מסכת ידים. הערת פרופ' י' זוסמן].

121*. צ"ל: וגם אחר, וכ"ה במהרא"ק.

121*. צ"ל: דלא תיקנו.

122. צ"ל: שלאחר אפיקומן.

122*. צ"ל: המצות.

122*. עיין מחזור ויטרי, עמ' 286. סידור רש"י, עמ' 64. פרדס, סוף סי' קלב.

123. לברך יתיר.

124. שמ' יג, ג, ואין דרשה זו מקובלת, אלא אגדה ילפינן מפסוק למען תזכור את יום צאתך וכו' (דברים טז, ג).

125. דף יח, א.

בעל פה אע"ג זכור את יום השבת ... נ"ל חפ"ת ... ומוזגין כוס שלישי לברכת המזון ושותין ומברכין אחריו. ורביעי להלל ושותין ומברכין ... ובהלכות גדולות¹²⁶ אוסר לשתות אחר כוסות רק מים אם צמא. נ"ל דמותר לגמרי לשתות יין דמאי שנא בין שלישי לרביעי לא ישתה. אי משו' דנרא' כמוסף על הכוסות היינו דווק' מפני שצריך לומר דבר אחריו. אבל במקום שאין צריך לומר דבר לא. ותדע דהא בין ראשו' לשיני שותה ובין שלישי לרביעי אי משום שלא יהיה משוכר היינו דווק' מפני שצריך לומר הגדה אבל הת' אפי' יהיה משוכר אין קפידה. ואי משו' שמבטל טעם מזה הרי נתבטלה בשני כוסות ... נ"ל חפ"ת ... שחרית גומר' הלל ... יתגדל ותתקבל ... ואין כמוך ומוציאין¹²⁷ שני תורות וקור' בפר' בא אל פרעה ה' בני אדם מן משכו עד לצבאותם ... ורבי יהודאי גאון¹²⁸ אומ' להתחיל מן והיה היום הזה לכם לזכרון ... ואם שבת קורין ז' וקדיש. ובשנייה קורא המפטיר בפינחס מן ובחודש הראשון ... וששאלתם כשמוציאין שני תורות על איזה מהן קדיש¹²⁹. כן ראיתי שנהגין בבתי כנסיות של חכמי הדור בשבת שאין מוציאין אלא אחת וקורין ז' אומ' קדיש לאלתר ופותחו וקורא בו המפטיר ואחר כך גוללו. וכשמוציאין שתי תורות אין אומ' קדיש עד שמסיים ומפטיר¹²⁹ * לקרוא בשנייה. ודין הוא בשבת דחד ספר הוא ומאי שנא לא כיוון דאמור רבנ' ¹³⁰ אין מפטיר בתור' רק משו' כבוד תור' למה לי לקדושי בתריה ופרושי [צ', א] פרשה בפני עצמה אין לו שכבר סיים שביעי את הסדר ... אבל היכ' דמפקי ב' תורות וחד מיניה מפטיר ונמצאת פרשה זו חובת ציבור ובעי לקדושי בתריה ובקדיש אחד פוטר את שניהם. והכי הילכת'. ומפטיר ביהושע ואשרי ואם שבת יקום פורקן ואשרי ויהללו ומתפללין תפילת מוסף. וחזן אומ' אבות עד מושיע ומגן. ומתחיל בדעתו אכיעה. ואתה גיבור עד להושיע. ואומ' תהומות הדום ... וכו' עד שאתה הוא ה' אלדינו משיב הרוח ומוריד הטל. לברכה ולא לקללה ... כו' עד מחייה המתים ... נעריצן. והציבור לא יזכירו משיב הרוח אלא במנחה. כדאמ' ¹³¹ בי"ט האחרון של חג האחרון מזכיר. פי' החזן האחרון. א"כ לא תלי הזכרה רק בחזן וכן בהפסקה. בג' רגלים בין מנח' למעריב שוהין לפי דעת¹³² קדושות הן ואין י"ט מכין לי"ט וחיישינ' שמא יתפללו קודם לילה ויכינו לי"ט שיני. לאחר תפילת ערבית מברכין באיאמ"ה אקבו"ץ על ספירת העומר היום יום אחד. יר"מ ה' אלדינו שתבנה בית המקדש במהר' בימינו ... ביום שיני גומרי' הלל ומפקי ב' תורות וקורי' מן שור או כשב עד מועדי ה' אל בני ישראל וקדיש ... ומפטיר כמו אתמול. ויפטיר וישלח המלך ויאספו אליו וכו'. ואשרי ויהללו ... כמוציא

126. עמ' 144 במהדורת הילדסהיימר.

127. צ"ל: ומוציאין.

128. עיין סדר רב עמרם השלם, ח"ב, דף קיד, א. לוי, אוצר הגאונים ה, עמ' 60, סי' רכא.

129. עיין לעיל, הערה 25.

129.* צ"ל: המפטיר.

130. מגילה דף כג, א.

131. עיין לעיל, הערה 60.

132. צ"ל: ששתי, וכ"ה במהרא"ק.

י"ט מתפללין אתה חוננתנו ומבדיל על הכוס ואין אומ' בורא מאורי האש ולא עצי בשמים אם לא יהיה מוצאי שבת... ואם יש חול המועד אחריו אין אומ' ויהי נועם לפי שאין אומ' ויהי נועם רק שיש אחריו ו' ימים המועד¹³³ בחול המועד דפסח בצרפת אין אומ' מזמור לתודה לפי שעל קורבן תודה אמרוהו ותודה היה חמץ מדאמ' אין מביאין ב"ט¹³⁴ מפני חמץ שבה. ונ"ל דגם בערב פסח אין לאומרו שהרי לא היו יכולין [צ, ב] לאכול רק עד חצי היום. וזמן אכילת תודה יום ולילה והיה ממעט זמן אכילתו ואין מביאין קדשים לבית הפסול... וכן ערב יום הכיפורים נ"ל חפ"ת... ואין אומ'¹³⁵ הלל אלא קורין אותו בדילוג מפני שהמצרים טבעו בים ביום ז' ואמ' הקב"ה מעשה ידיי טובעים בים ואתם אומ' שירה¹³⁶ וא"ת בן' וח' לא נגמר ובחול המועד¹³⁷ א"כ היה חשוב חול המועד מ"ט. ורש"י אומ' לפי שימי הפסח אין חלוקין לפיכך גומר¹³⁸... יתגדל ותתקבל... זה הכלל כל יום שיש בו מוסף מסיימים קדיש קודם הוצאת התור' ומפקי ב' תורות וקורין בפר' בא אל פרעה מן קדש לי כל בכור עד סוף סידרא. ובשנייה קורא רביעי בפנחס מן והקרבנתם עד סוף פיסק. וקדיש ואין אומ' למנצח... ביום רביעי קורין ג' בפר' אלה המשפטים מן אם כסף תלוה עד בחלב אמו... ובשנייה קורין כדאמול. מן והקרב'... ביום חמישי קורין בפר' כי תשא מן פסול לך עד בחלב אמו. ובשנייה והקרבנתם... ביום שישי קורין בפר' בהעלותך מן במדבר עד ולאזרח הארץ. ובשנייה והקרבנתם... אמ' אביי¹³⁹ אע"ג דסימן... משך תורא קדיש בכספא פסל במדברא שלח בוכרא... מ"מ אם חל פסח ביום ה' וקורין מן משכו ובשיני שור ובשלישי שהוא שבת קורין ראה אתה עד בחלב אמו דהיינו פסול לך. וברביעי קדש ובחמישי אם כסף ובשישי במדבר סיני ופסול לך כבר בשבת... ובשבת דחול המועד מוציאין שני סיפרי תורות וקורין ו' בראה אתה ובשנייה והקרבנתם... ומפטיר היתה עלי ומברך שבע ברכות ואתה¹⁴⁰ ואומ' עד מקדש השבת ואינו אומ' והזמנים שאם לא היה שבת לא היו מפטירין... [צא, א] ואומ' לקדושה ולמנוחה לששון ולשמחה. וכן בתפילה אומ' והנחילינו באהבה וברצון בשמחה ובששון ובמועדי קודשך... ובשני לילי הפסח האחרונים אומ' בפ"ה ואשר בחר בנו את יום חג המצות הזה זמן שמחתנו. ואין לומר זמן חירות' לפי שהיו שמחים כשטבעו מצריים בים ולא היו יריאים יותר מהם¹⁴¹ ואין

133. צ"ל: ימי המעשה, וכ"ה במהרא"ק.

134. צ"ל: בחג המצות, וכ"ה במהרא"ק, עיין ביצה דף יט, ב.

135. צ"ל: גומרין, וכ"ה במהרא"ק.

136. מגילה דף י, ב.

137. צ"ל: ובחול המועד נגמור, וכ"ה במהרא"ק.

138. כל זה משובש, וכפי הנראה צ"ל: לפי שימי פסח אין חלוקין בקרבנותיהם [שנא' כאלה תעשו ליום וכו'] לפיכך איז גומרין אותו. ועיין מהרא"ק, ועיין ערכין דף י, ב.

139. כ"ה במהרא"ק, וכנראה צריך להגיה: אע"ג דאמר אביי (מגילה דף לא, א) סימן.

140. צ"ל: שש ברכות (וכ"ה במהרא"ק), והמלה ואתה יתרה.

141. כל זה נמצא במהרא"ק בהערה, וכפי הנראה הושמט מן הפנים בטעות.

אומ' בהם זמן ואין גומ' בהן את הלל אלא קורין בדילוג כמו בחול... ואם היום שבת אומ' למחר¹⁴² שיר השירים ויוצר אהוביך וביום א' קורין ז' מן ויהי בשלח פרעה עד סוף סידרא ומפטיר קורא כדאמול. ובנביא וידבר דוד ואומ' ופרק¹⁴³... וביום ב' קורין בפרשת ראה אנכי מן כל הבכור עד סוף סידרא. ואם שבת מוסיף מן עשר תעשר. ומפטיר קורא כדאמול ובנביא עוד היום... ומזכירין הנשמות. זה הכלל כל מקום שקורין כל הבכור אז מזכירין נשמות. חייב אדם ליתן צדק' עבור נפשם שנ' איש כמתנת ידו... כו'...

ערב שבועות שחרית אין גופלין וקידוש בפ"ה ואשר בחר בנו. ואת יום חג השבועות הזה זמן מתן תורתנו. ונ"ל דטעון זמן לר' יוסי¹⁴⁴ בשיני דאמ' בז' גיתנה תורה ולא היה בשבועות. ואפי' רבנ' דאמרי בששה הא אמרי' בפ' ר' עקיב¹⁴⁵ אייר דההיא שנתא עברי עברה ועוד נזכיר מה שכת' בתור' ונזכיר מתן תורה כי לכך לא נצטווה וצריך לומר' זמן הבאת ביכורינו שהחג אינו אלא מפני הבאת ביכורים דכת' וביום הביכורי' בהקריב' ונ"ל חפ"ת... ואומ' זמן ביום שיני... ביום ראשון מפקי ב' תורות וקורי' ה' בוישמע מן ובחדש השלישי עד סוף סידרא. ובשנייה קורין מפטיר בפר' פנחס מן וביום [צא, ב] הביכורים עד סוף פיסקא. ובנביא ויהי בשלשים שנה... ביום שיני אומ' רות ויהי בימי שפוט השופטים ומפקי שתי תורות וקורין מן כל הבכור בפ' ראה. ואם שבת קורין מן עשר תעשר עד סוף פיסקא. ובשנייה כדאמול. ובנביא תפילה לחבקוק ומזכירין נשמות ואומ' אב הרחמים.

וכן סדר ארכין¹⁴⁶. וירד משה עד ויאמר אליהם. ארכין עד עשרה דיבראה. וידבר עד לאמר. ומליל עד למימר. וארעא דקרא עד דלא חמיתין. אנכי עד מבית עבדים. ואנא את' אתקינית ודיברא קדמאה עד מבית שיעבוד עבדי'. ולא יהיה לך עד לשומרי מצותיו... אמין שיתין רומא עד לא יהוי לך. חנני' מישאל ועזרי' דיברא חיינינא עד פיקודי ואורי'. לא תשא עד לשוא. ואמ' משה נבייא. דיברא תליתאה עד לעלמא דאתי. זכור עד ויקדשיהו. ארקא ורקיעא. דיברא רביעאה עד כולי שבתא. כבד עד נותן לך. ואמר יצחק. דיברא חמישאה עד יהיב לכון. לא תרצח. איתגבר בחיליה עד עלמא. לא תנאף. ווי מאן דאיתתיא ויוסף תקיף יצריה. דברא שביעאה עד ביזתא אתיא על עלמא. לא תגנוב. דיברא תמינאה עד כפנא אתיא לעלמא... לא תענה עד שקר. דיברא תשיעאה עד גלותיה אתי לעלמא. לא תחמוד ועד כל אשר לרעך... דיברא עשיראה עד והוא יהיה כסופה...

142. צ"ל: או למחר אומר, וכ"ה במהרא"ק.

143. אינו מובן, ואולי צ"ל: עד סוף הפרק, או עד סוף פיסקא.

144. יומא דף ד, ב. שבת דף פו, ב.

145. צ"ל: בפרק אמר ר' עקיבא, עיין שבת דף פז, ב.

146. יש ספק אם פיסקא זו שייכת למנהגים. כפי הנראה יש כאן לפנינו סידור פיוט ארמי מלווה את תרגום עשרת הדברות, שפתיחתו ידועה (דוידון, אוצר השירה והפיוט א 7648. מחזור לחג השבועות, רדליהיים תקס"ה, דף מו, א) וגופו אינו נמצא בדפוסים; ולכאורה היו חרותו מסודרים אחרי תרגום יונתן של כל דברה ודברה.

משנכנס אב ממעטין בשמחה לפיכך שאין אוכלין בשר מיכאן עד ט' באב. ואין שותין יין כדאמ' בירושלמי¹⁴⁷ דא"ר זירא הני נשי דנהיגי דלא למשתי חמרא מן אב מנהג תורה שבו פרך¹⁴⁷ * אבן שתייה מה טעם כי השתות יהרסון ואמ' (צב, א) ר' חנינ' כל הדברים מנהג. ואתם כיוון שנהגו אבותיכ' בדבר אל תשנו ממנהג אבותיכם בוחי נפשם. מיהו משמ' במס' תענית¹⁴⁸ דאין לאסור לאכול בשר רק בסעודה המפסקת. ט' באב¹⁴⁹ מתפללין מנחה ואין נופלין והולכין לסעוד על הארץ ואוכלין ביצים ועדשי' ואמרו עליו על ר' יהודה בר' אילעי¹⁵⁰ שהיה יושב בין תנור וכיריים והיו מניחין לו ביצה אחת וקיתון של מים. ושורין המפה במים ומגנבה ולמחר מעבירה על עיניו וידיו ואסור להושיט אצבעו במים ומתפללין ערבית על הקרקע... יתגדל תתקבל [יד אחרת כתבה "אין אומר"] למעלה מהמלה תתקבל] ואומ' איכה וקניות ועומד ואומ' ואתה קדוש וקדיש כו' בלא תתקבל. ואם ערב ט' באב בשבת מתפללין מנחה ואין אומ' צדקתך וסועדין. ואחר תפילת ערב' יתגדל תתקבל... ואומ' איכה וקניות ואין אומ' ויהי נועם אלא ואתה קדוש ומשום דאינו יום מלאכה וכמקור שלא נהגו¹⁵¹ שלא לעשות מלאכה... וכן כת' ומעשה ידינו... ומחר אין מתעטפין בציצית דאמר' באיכה רבתי¹⁵² בצע אמרתו בוע פורפירא ידיה. ונ"ל דטעות הוא דמנ"ל דהוא על טלית בציצית. ועוד א"כ לא נתפלל דכת' ¹⁵³ סתם תפילתי ועוד לא יהיה אלא אבל ביום ראשון והוא חייב בכל המצות ואפי' בתפילין ונ"ל חפ"ת... ביוצר מתפללין ענינו שהוא קרוי צום החמישי. ור' ¹⁵⁴ הנהיג שלא לומר ענינו שחרית אע"פ שקרוי צום מ"מ סתם תפילתי כת' ביה. וגם נקרא מועד שנ' ¹⁵⁵ קרא עלי מצד ומהאי טעמ' נמי אין נופלין... יתגדל עד דאמירן... ומפקי תורה אחת וקורין ב'. ושלישי מפטיר מן כי [צב, ב] תוליד בנים [בשולי הדף כתוב: בפר' ואתחנן כהן עד בכל לבבך ובכל נפשך לוי עד אין עוד מלבדו. ושלישי עד גותן לך] עד כל הימים. וקדיש... ובנביא אסוף אסיפים. ומברך עד מגן דויד. ומשונה קדיש זה מכל קדיש של כל השנה שאומ' אותו אחר המפטיר. והיינו משום דאין אומ' קדיש אחר החזרת התורה אלא מיד אומ' קניות... ואם ביום ב' וה' אין אומ' והוא רחום ואל ארך אפים ואחר קניות אשרי ולמנצח. ויש שאין אומ' למנצח מפני שקרוי מועד ואין אומ' ואני זאת בריתי עד עולם לפי שאינו יום תלמוד תורה... וקדיש כולו בלא תתקבל... לפי שנ' סתם תפילתי ואומ' איוב ופרשה... וקדיש בלא תתקבל... ואם חל מילה בט' באב אין למול אלא אחר איוב וירמיה

147. פסחים ד, א, דף ל, ד, ועל הגירסא עיין ראבי"ה, ח"ב, עמ' 650 ועמ' 654 (עם הערת רא"א מס' 11) וטור אורח חיים סי' תקנא.

147. * צ"ל: פסקה.

148. במשנה ד, ז.

149. צ"ל: ערב ט' באב, וכי' במהרא"ק.

150. תענית דף ל, א-ב במקצת שינוי.

151. צ"ל: וכמו שנהגו (על-פי המשנה פסחים ד, ה).

152. פרשה ב, כא (לפסוק ב, יז), עמ' 120 במהדורת בובר.

153. איכה ג, ח.

154. עיין מרדכי תענית תרלו ובגדי ישע שם.

155. איכה א, טו.

שנ' 156 שש אנכי על אמרתך. ובתשובת הגאונים כת' 157 שאין למול אלא במנחה שאז נחמו. ונהגו שלא לשחוט ולהכין לסעודה למוצאי ט' באב עד לאחר חצי היום מכי ינטו צללי ערב וראייה לדבר מתוספת' 158 ומתקני מט' באב למוצאי ט' באב ומותר לכולם. ולישנ' משמ' דסוף היום הוא. במנחה יושבים על כסאותיה' וקורין ויחל ודרשו ומתפללין ענינו ונחם בבונה ירושלים. בין ציבור בין חזן וברכת כהנים. ואין נופלין ובערבית אין אומ' לא ענינו ולא נחם... אם חל ט' באב יום א' מבדילין במוצאי ט' באב ואין מברכין בורא מאורי ולא עצי בשמים. וא"ת ערכה ובישול היאך?! מותרים כגון שהבדילו בתפילה במוצאי שבת. ורש"י 159 הורה לברך במוצאי שבת בצאתו מבית הכנסת. ובמוצאי ט' באב היה מברך ומבדיל. ט' באב אסור באכילה ובשתייה וברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המיטה. [צג, א] שבת פי' שבוע מיום א' עד יום ז' שחל ט' באב ליהיות בתוכה אסור לספר ולכבס בין מלפניו של ט' באב ובין מלאחריו. אבל בחמישי שלאחריו מותר מפני כבוד השבת... וששאלתם היכא דאיכלע ט' באב בשבת ודחין לאחר שבת אותה שבוע שלפניו מותר לספר ולכבס או לא כך נר' בעיני כיון שנראה לאחר שבת אין עליו דין ט' באב אלא הוי כאילו קבעוהו באחד בשבת דמי וכל ימים שלפניו מותר לספר ולכבס בהם... נישלם סדר כל השנה...

156. תה' קיט, קסא.

157. עיין מרדכי תענית תרלה. ראבי"ה, ח"ב, עמ' 679.

158. תוספתא מהדורת צוקרמנדל, תענית ד, יב.

159. עיין מחזור ויטרי, עמ' 228.

ליקוטי מנהגים מהמאה הי"ג

בכ"י Heb. 8° 1282 של בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, שתיארת בקרית ספר כג (תש"ו), עמ' 324 [לעיל, עמ' 38], נמצאים בדפים נט–סא ליקוטי מנהגים, כתובים בידי אותו הסופר שהמשיך בדף עו והלאה לכתוב את מנהגי ר' חיים פלטיאל שהעתקתי ממנו שם. ואחרי שראיתי שגם הליקוטים האלה ראויים לעניין, אעתיק גם אותם.

א. מסידור רבי שמואל ב"ר ברוך

ר' שמואל ב"ר ברוך ממנצא היה תלמיד אביו ר' ברוך ב"ר שמואל ור' אליעזר ממיץ. אחד מתלמידיו היה מהר"ם ב"ב מרוטנבורג. בין ספריו (תשובות, פירושים לתורה ולפיוטים) היה גם פירוש לסדר התפילה, והקטע שבזה שייך כפי הנראה לחיבור זה. עיין אפטוביצר, מבוא לס' ראבי"ה, עמ' 408. טיקוצ'נסקי, גרמניה יודאיקה א, עמ' 19–20.

[נט, ב] בערב ר"ה לסליחות נופלין בתחנון ולתפילת יוצר אין נופלין בתחנון. ואין אומ' למנצח. לאחר ר"ה שהוא צום גדליה נופלין על פניהם בין לסליחות בין ליוצר. ערב יום הכיפורי אין נופלין לא לסליחות ולא ליוצר. ואין אומ' למנצח. וכן יום אחר יום הכיפורי אין נופלי' בתחנון ואין אומרים למנצח. ימים שבין כיפור לסוכות אין נופלין בתחנון. וכן בערב שלשה רגלים אין נופלין בתחנון. ואין אומ' למנצח. לא יום שלפניהם ולא יום שלאחריהם... כפורים אין נופלין וביום של אחריו אין נופלין בתחנון. ואם חל פורים באחד בשבת למוצאי שבת אין אומ' ויהי נועם כי אם לאחר המגילה ואתה קדוש יושב תהילות. ובאותה שבת אין אומ' צדקת'. בניסן אין נופלין על פניהם עד אסרו חג ואחר כך נופלין. ובמים שאין נופלין תחנון אין אומ' צדקתך...

ט' באב שחל ליהיות באחד בשבת למוצאי שבת אין אומ' ויהי נועם. ובט' באב אין אומ' ואני זאת בריתי שהרי אותו היום אסור בתורה משום פיקודי ה' ישרים משמחי לב. ובח' באב ממהרין להתפלל מנחה כדי לאכול סעודה המפסקת לאחר המנחה. כדרך שעושי' ערב יום הכיפורים. ביום המילה אין נופלין על פניהם ואין אומ' למנצח משום שש אנכי על אמרתיך². ואין אומרי' והוא רחום אם שיני או חמישי

1. כן המנהג במנצא ובגרמזיה, עיין מהרי"ל ריש הלכות ר"ח. רוקח, סי' רמה.

2. תה' קיט, קסא שדרשו על המילה, עיין ראבי"ה, עמ' 677 הערה 8 לר"א אפטוביצר.

הוא. אבל אל ארך אפים אומרי' אפי' בשעה שאין אומ' והוא רחום... וכן אם אירע יום המילה בתענית אומ' סליחות ומתוודים ואין אומ' והוא רחום... וראיתי בשם קדמונים ששלח ציבור מברך על הכוס (ואינו טועמו ולא למתבנה) לינוקא דילמא אתי למיסרך. אלא יניחו עד ערב ותשתה אותו אמו של תינוק... ובקידוש של יום הכיפורים אי אפי' לעשות כן שהרי הטעימה לצורך קידוש היום באה וכיון שהמברך צריך שיטעו' דילמא אתי למיסרך. הילכך לא מקדשי כלל ביום הכיפורים על הכוס. ולי נר' דלא אמרינ' הת' בכל מערבין דילמ' אתי למיסרך אלא [ס. א] בקידוש היום שהוא תדיר בכל שנה לחובת היום. הילכך חוששין דילמ' אתי למיסרך בגדלותו לקדש ביום הכיפורים. אבל ברכת המילה על הכוס ביום תענית או בט' באב שאינה לחובת היום אלא לצורך המילה לא חיישינן דילמא אתי למיסרך ויהיב לינוקא ושתי. שהרי מה לי שתייה זו מה לי שתייה אחרת ששותה כל היום כנ"ל עד יורו צדק... ולפי האיך סברא שפיר דמי לאבדולי ולמתבנה לינוקא כשחל ט' באב בא' בשבת כיוון שאינה חובת ט' באב אלא לצורך השבת... ע"כ מסידור הר' שמואל בהר' ברוך ז"ל...

ב. ליקוטי מנהגי תפלה שחבר תלמיד ר' חיים

המחבר אינו נותן לנו עריכה שלימה של מנהגי כל השנה אלא ליקוטים על התפילות ממה שראה לנכון. פעמיים הוא מציין כמקור "מורי ר' חיים", ואחת בהוספת המלים "שהגיד לו בנו של ר' יהודה חסיד משם אביו ז"ל". בזה נקבע זמן המחבר, ואולי ר' חיים המובא הוא ר' חיים פלטיאל מחבר המנהגים, המובא לפעמים בשם "ר' חיים", עיין גרוס, גאליה יודאיקה, עמ' 481-482.

נוהגין בתענית אסתר שלא ליפול בתחנון לערב' מפני י"ט של מחורת [!] ולא בט"ו של אדר שחריית וערבית. ושני ימים של אדר הראשון אסורין בהספד ובתענית כט"ו באדר השיני. אבל למנצח נר' לומ' הואיל ואין קריאת הלל בהם. ומה שאין אומ' למנצח בי"ד ובט"ו באדר השיני כי קריאת מגילה היא הללה... ובט' באב אין אומ' למנצח בעבור שנקרא מועד... וכך מקובלני שכל יום שאין אומ' בו הלל אומ' למנצח... וטעם אחר שמעתי ממורי ר' חיים שהגיד לו בנו של ר' יהודה חסיד משם אביו ז"ל שאמ' כל יום שהוא מחמ' עצמו י"ל⁸ למנצח. ואדר הראשון

3. בכתב-יד: מברך על הכוס וליתני לינוקא, וכנראה יש כאן שיבוש, ועיין ראבי"ה שם, הערה 10 לרא"א, שהאריך בכל העניין.
4. עירובין דף מ, ב.
5. ולפי האי סברא נהג מהריסג"ל לפי הגיה במהרי"ל הלכות מילה: ואין טועמים כוס הברכה אך יתן לנערים שלא מתענין.
6. כפי הנראה המחבר יחיד הוא בפסק זה, שכל המנהגים (לרבות שבלי הלקט סי' רסח במהדרות טובר) שומרים בט' באב שחל להיות במוצאי שבת על הכלל דילמא אתי למיסרך.
7. רוצה לומר: במנחה, וכן להלן.
8. צ"ל: אין לו מר. וכ"ה המנהג במהרי"ל ריש הלכות פורים לומר למנצח בפורים קטן.

מחמת אדר השיני הוא שאסור בהספד ובתענית ... וגם נר' לומ' בהכנסת י"ד יום. ומוצאי יום ט"ו של אדר הראשון במנחה תחנון. ולפניהם ולאחריהם בחנוכה וכו' פורים מותרין⁹ (בהספד) ובתענית. והאי דאמר' במסכ' ר"ה¹⁰ הילכת' בטלה מגילת תענית והילכת' לא בטלה קשיא הילכת' אהילכת'. ומתוך לא קשי' כאן בשאר יומי כאן חנוכה ופורים. היינו חנוכה ופורים עצמן משו' פרסומי ניסא. אבל לפניה' לאחריה' בטיל ... כך מקובלני ממורי ר' חיים וכן עמא דבר. אין אומ' צדקתך כשחלו פורים ליהיות במוצאי שבת כ"ש אם חל י"ד של אדר ליהיות בשבת שאין אומ' צדקתך באות' שבת וכזה תענית אסתר מתענין ביום ה' ... ובט"ו [ס' ב] באדר שחל ליהיות ביום שיני אין נופלין בתחנון. אבל ארץ אפים אומ' ובמוצאי שבת שקורין בו מגילה פותחין באלדים יחונינו ... נופלין תחנון בערב ר"ה בסליחות אבל לא ביוצר ... אבל ב(ערב) יום הכיפורים אין נופלין בתחנון לא בסליחות ולא ביוצר אלא מתוודין פעם אחת ואומ' קדיש שלם ... ואם חל להיות ט' באב במוצאי שבת אין אומ' לא אלדים יחונינו ולא ויהי נועם ולא ויתן לך ... [ואם חל להיות י"ט בערב שבת אין אומ' ויתן לך] ... ואם חל להיות י"ט במוצאי שבת אין אומ' לא אלדים יחונינו ולא ויהי נועם ולא ויתן לך ... ואם חל להיות י"ט בערב שבת אין אומ' במה מדליקין ... ואם חל להיות י"ט בתוך שבוע או ב' או ג' או ד' או ה' אין אומ' ויהי נועם במוצאי שבת משו' מעשה ידינו ... וגם אין אומ' פרקים כשחל ט' באב במוצאי שבת מפני שאסור בתורה ... כשחל ט' באב בא' בשבת אין אומ' צדקתך במנח' בשבת ... כלילי ט' באב לאחר קריאת קינות אין אומ' ובא לציון ואני זאת בריתי אלא יתחיל ואתה קדוש ולמחר כמו כן ... ואין נופלין בתחנון לא ביוצר ולא במנחה. אבל אומ' ענינו כשאר תענית. ואחר קריא' התור' אומ' קדיש כמו בשיני וחמישי ומפטיר אסוף אסיפים. ומכניסין ספר תור' ומתחיל קינות ולאחר סיום קינות אומ' תחילה ואתה קדוש יושב תהילות. ובערב אין אומ' תתקבל. ובמוצאי שבת לאחר תפילה יאמר קדיש ויתחיל איכה וקינות ... אומ' זמן בב' ימים של ר"ה ו(אם שבת הוא)¹¹ אומ' יקום פורקן ואין אומ' אבינו מלכנו. ואין נופלין בתחנון מיום הכיפורים עד חג סוכות כך מצאתי כתו'¹². בשמחת תורה קורין זאת הברכה תחילה ואחר כך בראשית ואח"כ מוסף ... ובזמן שקורין כל הבכור באותו יום מזכירין גשמות חוץ מר"ה שדוחין הזכרת נפשות עד צום כיפור ומזכירין גשמות אע"פ שאין בו קריית כל הבכור ... ערב יום הכיפורים מנחה מתפלל אדם י"ח ברכות שבכל יום ויום. ואחר עושה השלום יתחיל וידוי אלדינו תבוא לפניך תפילתנו. עד מבלעדיך אין לנו מלך מוחל [טא, א] וסולח (אלא) אתה בא"י האל הסולחן ... כך מצריך הר' אליעז' לסיים¹³. אבל בסידור רש"י לא מצאתי חתימה לוידוי. אלדי עד שלא נוצרתי וגומרי' עד צורי וגואלי ... והשליח ציבור

9. בכתב־היד: אוסרין.

10. דף יט, ב.

11. כך נראה לי להשלים.

12. כפי הנראה במנהגי ר"ח פלטיאל (קרית ספר כג, עמ' 329 [לעיל, עמ' 45]).

13. רוקח, ס"י ריח. וכן היה המנהג בכמה קהילות לפי מה שנמצא במחזורים בכתב־יד.

אינו מתודה אלא בתפילת לחש... ולאחר י"ח אומ' אבינו מלכנו¹⁴... יתגדל ויתקדש תתקבל עושה השלום... ולאחר כל תפילה ותפילה של ד' תפילות צריך לומר יתגדל תתקבל... בפסח בשני ימים הראשונים מבר' זמן ובשני ימים האחרונים אינו מברך זמן מפני שכולו חג <אחד> הוא... אבל בסוכות לשני ימים האחרונים נמי צרי' לברך זמן מפני שרגל בפני עצמו הוא לעינין פז' קשט¹⁵... אילו ימים שגומ' בהן את הלל... ב' ימים ראשונים של פסח וב' לילות. וב' ימים של עצרת והשעת ימי החג ושמונת ימי חנוכה הרי אילו כ"א יום לפי שאנו נוהג <י'>¹⁶ בגולה... וימים אחרים אומר' לקרוא את הלל¹⁷... מפני מה אנו אומ' הלל כל ימי חנוכה ואין אנו אומ' הלל בפורים לומ' לך הנס שבארץ ישר' צרי' לומ' הלל כמ' חנוכה. אבל אותו נס שבפורים היה בחוצה לארץ... בא"י¹⁸ אלדינו מ"ה אקבו"ץ על מצות עירוב... ואומ' בדין יהא לנו שרי לאפוקי לטלטולי ולשדרי מבית למבוי. וממבוי לבית. וממבוי לחצר. ומחצר לחצר. ומחצר לבית. ומבית לחצר... נשלם המנהג...

ג. ליקוטים שונים

א) שמעתי למה על היין סברי בשם ר' יצחק ב"ר יהוד' ¹⁹ לפי שהיין הביא קללה לעולם בימי נוח שנשחט ממונו. ויצא קללה על כנען. לכן אומ' סברי. כלומ' תבינו שבדעתי לשתות מדבר שיש בו קללה וכדעתכם גם אתם. אשתה שלא יזיק לי כלום. ועל כן משיבין ורגילין בני אדם לענות אחריו לחיים. כלומ' לחיים תהיה לך אותה שתייה ולא לשום הזיק. אבל על המוציא נוטלין רשות... ב) ומה שעושים ב' נרות על שם איש ואשה. אמ' ר' יוח' ²⁰ כל המשמר את השבת כהילכתא אפי' עובד ע"ז כאנוש מוחלין לו. שנ' אשרי אנוש יעשה זאת. שומר שבת מחללו. אל תיקרי מחללו. אלא מחול לו. וחייב אדם לאכול ג' סעוד' בשבת דא' ר' יוסי²¹ יהי חלקי מאוכלי ג' סעודות בשבת... ג) יברכך²² יי ברכי נפשי את יי וכל קרביי את שם קדשו... יי... יי [יי] אל רחום וחנון ארך אפים ורב חסד ואמת...

14. נראה לי שצריך להשלים: ולאחר י"ח <אומר יתגדל תתקבל, ובערבית אחרי התפילה> אומר א"מ (או כדומה), כי תפילת ערבית י"כ לא נזכרה כלל.
15. סוכה דף מח, א.
16. בכתב-היד: שאינו נוהג. ועיין ערכין דף י, א-ב.
17. לפי מנהגו לברך לגמור את ההלל בימים שנומדין, עיין רוקח, סי' רכו. ומנהגי רבי חיים פלטיאל, עמ' 333 [לעיל, עמ' 49].
18. אולי צריך להשלים: <הרוצה לערב עירובי חצרות יברך>.
19. הוא ר' יצחק ב"ר יהודה ממנוצא, תלמיד ר' גרשם מאור הגולה, עיין אפטיבוצר, מבוא לראב"ה, עמ' 371.
20. שבת דף קיח, ב.
21. שם.
22. בלי הקדמה באה כאן ברכת כהנים בהוספת הפסוקים, כפי שנהגו לומר בזמן שהכהנים מנגנים, והם שונים ממה שנדפס בסידורים שלנו. הפסוקים שלפנינו הם: תה' קג, א; שם'

וישמרך ... שומריני כאישון בת עין ובצל כנפיך תסתיריני ...
 יאר ... האירה פניך על עבדיך הושיעני בחסדך ...
 יי ... יי אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ אשר תנה הודך על השמים ...

[פניו חסר]

אליך ... אליך גשאתי את עיני היושבי²³ <בשמים>.
 ויתונויך ... חוניני אלהים כחסדי' כרוב רחמיך מחה פשעי.
 ישא ... ישא ברכה מאת יי וצדקה מאלהי ישעו²⁴.
 יי ... הוריני יי דרכך אהלך²⁵ <באמתך> יחד לבכי ליראה את שמך ...
 פניו ... יי אל תסתיר פניך ממני כי עני ואביון אני ...
 אליך ... אליך יי נפשי אשא ...
 וישם ... שימיני כחותם על לביך כחותם על זרועך ...
 לך ... כי לך יי הוחלתי ואת' תע' יי אלהי ...
 שלום ... שלום שלום לרחוק ולקרוב אמר יי ורפאתיו ...
 אמנן ... שלום שלום לך שלום לעוזרך. ואתה שלום ובינתך שלום וכל אשר לך
 שלום ... יי יברך את עמו ישראל' [!] בשלום ...
 ד) ומה שעושים ב' גרות על שם איש ואשה שבהן ג' נ"ר איברים לכך סיום
 ה' פרשיות ... יום שיני. יום שלישי. יום רביעי. יום חמישי. יום השישי. י' בא"ת
 ב"ש מ'. הרי ה' יודין הם ה' ממין. ונמצא ה' פעמ'²⁶ ה' ממין ג' נ"ר בגימ'. ולפי שאילו
 ג' מצות נצטות האשה לכך אמרה חנה ג' אמתך בפסוק ונתת לאמתך זרע אנשים²⁷.
 וב' גרות משימין על השולחן אחד לשלום ביתו. ותהא זריזה שתדליק קודם שיהיה
 יותר מדאי סמוך לערב. ותתברך בלילה בשימוש בעלה עמה בבנים טובים²⁸ ...

לד, ו; תה' יז, ח; לא, יז; ח, ב; קכג, א; נא, ג; כד, ה; פו, יא. פסוק מורכב מקטעי פסוקים
 כז, ט + פו, א; כה, א; ש"ה, ו; תה' לח, טז; יש' נו, יט. קטעי פסוקים דה"ב יג, יט;
 שמי"א כה, ו; תה' כט, יא. גם בפסוקים שומר כתב-היד על הכתיב המלא.

23. בכתב-היד: היושבים.

24. בכתב-היד: ישעיו.

25. בכתב-היד: אהולך (!).

26. כפי הנראה צ"ל: ה' פעמ' י' וה' ממין.

27. שמי"א, יא.

28. עיין שבת דף כג, ב; א"ר הונא הרגיל בנר הריץ ליה בגים תלמידי חכמים.

נוסח התפילות של מחזור ויטרי לפי כתב-יד רג'יו

מחזור ויטרי, שזמן יצירתו הוא המאה האחת-עשרה, לא יצא לאור בדפוס אלא בשנת 1893 (על ידי ש' הורוויץ בהוצאת 'מקיצי נרדמים'). המהדורה נעשתה על-פי כתב-יד המוזיאון הבריטי מס' 27200/01 (וכיוון שהדף הראשון של כתב-היד לא היה קריא, השתמשו בשביל ההתחלה בכתב-יד אוקספורד 59 Opp.). מאז הופעתו נחשב מחזור ויטרי אחד הספרים החשובים ביותר לתולדות הליטורגיה ובייחוד לתולדות מנהג צרפת. אמנם יש לומר, שנוסח התפילות במחזור ויטרי הנדפס שונה במידה רבה מן הנוסח שבשאר כתב-היד (מחזורים וסידורים) של מנהג צרפת.

א' ברלינר, שצירף למהדורת הורוויץ הקדמה בשם 'לקוטי בתר לקוטי', הראה (שם, עמ' 171 ואילך) שהנוסח הנדפס הוא עריכה שנעשתה במאה הי"ג-הי"ד והוכנסו בו תוספות שמקורן אצל חכמי תקופה זו. כן סבור ברלינר (שם, עמ' 172), שהטקסט המקורי נמצא בכתב-יד אחר של מחזור ויטרי, שנשמר עד הקופתו בספריית תלמוד תורה ב-Reggio d'Emilia. לרוע המזל היה מצב כתב-היד כבר אז (בשנת 1893) מעצוב. הוא ניזוק קשה על-ידי רטיבות, והטקסט — לפי דברי ברלינר — שוב לא ניתן לקריאה, עד שהוא עצמו לא בדק אותו ולא עיין בו. תיאור זה של מצב כתב-היד הוא לדעתי פסימי מדי. לרגל ביקור בסמינר התיאולוגי היהודי בניו-יורק, מקום שם נמצא כתב-היד כעת, זכיתי לבדוק אותו ואני משוכנע שיכולים לקרוא אותו בתנאי שמקדישים לכך מאמץ מספיק ורצון טוב. אחר זאת אפשר יהיה להשתמש בו להוצאת מהדורה ביקורתית של מחזור ויטרי שעדיין חסרה לנו. הקטעים ההלכתיים אמנם כתובים באותיות קטנות מאד, אך התפילות כתובות באותיות גדולות יותר ואפשר לקוראן יפה.

לכן נראה לי שחשוב להשוות את נוסח התפילות בכתב-יד זה עם אלה שבמחזור ויטרי הנדפס (להלן 'מ'). יש לקבוע שמנהג צרפת, ובמיוחד זה שבכתב-היד של המאות הי"ג-הי"ד רחוק מלהיות אחיד וקבוע בפרטים רבים ומוצאים אנו פה ושם גירסאות אופייניות דווקא למנהגי ספרד (ס) או אשכנז (א). בקיצור — מחזור ויטרי הנדפס לא רק שאינו מייצג מנהג צרפתי שנתקבל בכל מקום, אלא יתר על כן, עורך כתב-יד לונדון, כעורכי טקסטים ליטורגיים רבים, התאים את נוסח התפילות לנוהג של הקהילות שבהן הוא חי. לכן נחוץ להשוות את נוסח התפילות בנדפס לזה שבכתב-היד האחרים של מנהג צרפת.

אמת, כתב־יד רג"ו שלנו אינו ללא פגמים. הוא לא נכתב בתשומת לב רבה, ולא תמיד קל לקבוע אם משהו שחסר בו, חסר בגלל רשלנותו של המעתיק או שיש כאן נוסח שונה. ובכל זאת השוואה זאת תתרום תרומה צנועה לחקר מנהג צרפת. בשורות הבאות לא רשמתי אלא את ההבדלים שבין כתב־יד רג"ו לבין הטקסט הנדפס. לא הוזכרו שינויי הנוסח האופייניים למנהג צרפת בכלל, שהם משותפים לכל כתב־היד של מנהג זה. כן הגבלתי את עצמי לתפילות הקבע ולא טיפילתי בפיוטים המרובים (הושענות, מעריבים, סדר שמחת תורה) שאף הם כלולים במחזור ויטרי.

המגיין והסדר של ברכות השחר הוא שונה (עמ' 57):

אשר נתן לשכוי ... שלא עשני¹ ... אשה ... עבד ... זוקף כפופים ... פוקח עורים ... מלביש ערומים ... מגביה שפלים ... רוקע הארץ ... אשר הכין לי כל צ' ... אזור ישראל בגבורה ... עוטר ישראל בתפארה ... המעביר ... שתתן חלקי בתורתך ותדבקני במצותיך ותרגילני לידי מצוה ואל תרגילני לידי עבירה (ושמרני חס) מבוא לידי עון מבוא לידי כישוף ומבוא לידי ניסיון ובויון וכוף את יצרי להשתעבד לך וישלוט בי יצר טוב ואל ישלוט בי יצר הרע ורחקני מאדם רע ודבקני ביצר טוב ובמעשים טובים ותנני היום וכל יום לחן ... ותגמילני חסדים טובים. בא"י גומל ... יהי רצון ... שתשכן בינינו ובין כל ישראל ... ותצליח בסופינו אחרית (שלוס חס) ותקוה ותקנו ביצר טוב ובמעשים ובחבר טוב בעולמך ... קורת נפשנו לטובה (אחר כך בא, עמ' 58), יהי ר' מלפניך ... שתתן לנו חיים ארוכים ... חיים שתהא בנו אהבת תורה ויראת שמים (שלימה חס) חיים שתמלא לנו ... (אחר כך בא סוף עמ' 57) יהי ר' שתצילני ... מעזות פנים ומעזי פנים ... מפגע רע מעין רעה מיצר הרע משטן המשחית ...

בברכת התורה הנוסח הוא:

... ונהיה אנחנו וצאצאינו וצאצאי כל עמך בית ישראל יודעי שמך ...

ב'ברוך שאמר' (עמ' 61) אין מוצאים אלא שינויים מועטים:

ברוך שאמר והיה העולם (ברוך הוא וברוך שמו חס) ... ברוך הוא בכסא מלכותו ... נגדלך ונרוממך ונעריצך ונשבחך ונפאריך ונברך שמך ונמליכך מלכנו אלהינו יחיד ... ומפואר עדי עד בא"י ...

פסוקי דזמרה מתאימים בדרך כלל למה שנהוג בכל המנהגים. אולם לפני 'אשרי' (עמ' 63) רשומים הפסוקים הבאים:

אשרי תמימי דרך ההולכים בתורת ה'. אשרי נוצרי עדותיו בכל לב ידרשוהו (תה' קיט, א-ג), אשרי איש ירא את ה' במצותיו חפץ מאד (שם קיב, א), אשרי שומרי משפט עשה צדקה בכל עת (שם קו, ג). אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו (שם צד, יב).

1. התיבה מחוקה; כנראה - 'גוי'.

אשרי נשוי פשע כסוי חטאה (שם לב, א). אשרי אדם לא יחשוב ה' לו עון ואין ברוחו רמיה (שם לב, ב). אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי יום יום לשמור מזוזות פתחי (משלי ה, לד). אשרי אדם עוז לו בכ מסלות בלבבם (תה' פד, ו). אשרי העם יודעי תרועה ה' באור פניך יהלכון (שם פט, טז).

נוסח הברכה של 'ישתבח' (עמ' 64) הוא כך:
... בא"י מלך גדול בתושבחות אל ההודאות אדון הנפלאות הבוחר בשרי זמרה חי העולמים.

בסוף הקדיש כתוב (ואולי הוא טעות):
... והוא ברחמיו יעשה שלום ...

ברכות קריאת שמע (עמ' 64). בברכה הראשונה שלפניה יש לציין את השינויים הבאים:
... מספרים כבוד אל בקדושתו. תתברך ה' אלהינו² על שבה מעשה ידיך ועל ... רצון קוננהם ... ומפארין ומעריצין ומקדישין ... בורא רפואות (נורא תהלות ה') ... מחדש (בטובו ה') בכל יום תמיד ...

בברכה השניה יש כמה השמטות:
אהבה רבה³ אהבתנו ... אב הרחמן (רחם עלינו ה') ותן בלבנו ... והאירה עינינו בתורתך ודבק לבנו במצותיך ויחד ... ולא נבוש לעולם ועד. כי בשם קדשך הגדול הגבור והנורא בטחנו נגילה ונשמחה בישועתך. והבא עלינו ברכה ושלום מארבע כנפות כל הארץ ותוליכנו ...

בברכה שלאחר קריאת שמע הנוסח הוא:
אמת ויציב ... ועל כל דורות (זרע ה') ישראל עבדיך ... גואלנו גואל את אבותינו צור⁴ צור ישועתנו ... ותורתך (ודברך ה') ישים על לבו. אמת אתה (הוא ה') אדון לעמך ... ממצרים גאלתנו ... ומבית עבדים (פדיתנו ה') יבשה עשית וידידים עברו (ים ה') ... על זאת שכחו אהובים רוממות לאל ... ה' ימלך לעולם ועד. גואלנו ה' צבאות שמו קדוש ישראל (ופדה כנאמך יהודה וישראל ה') בא"י ...

בתפילת עמידה אין שינויים אלא בברכות הבאות (עמ' 66):
(א) ... מלך אל חי עוזר ומושיע ומגן ...
(ב) ... ורב להושיע ... מי דומה לך ...

2. מ"ו: מושיענו (והוא הלשון הנהוג במנהג אשכנז לתפילת שבת).
3. כמו א. מ"ו: 'אהבת עולם', כמו ס.
4. כנראה טעות (במקום 'צורנו').

- (ג) אתה קדוש ... יהללך סלה ... ושכחך אלהינו מפינו לא תמוש לעולם ועד כי אל מלך גדול וקדוש אתה⁵ בא"י
- (ד) ... וחננו מאתך דיעה בינה חכמה והשכל ...
- (י) ... וקבצנו יחד מארבע כנפות הארץ⁶
- (יא) ... ומלוך עלינו אתה ה' לבדך בחן בחסד וברחמים צדקנו במשפט ...
- (יב) (נמחק) אל תהי תקוה וכל (נמחק) כרגע יאבדו וכל אויבי עמך בית ישראל מהרה יכרתו (נמחק) מהרה תעקר ותשבר ותמגר ותכניע כל אויבינו במהרה בימינו בא"י ...
- (יג) ... ועל פליטת בית סופריהם⁷ ... לכל הבוטחים את שמך (!) באמת ותן חלקינו עמהם לעולם ולא נבוש כי עליך נשעננו ובשמך בטחנו ...
- (יד) ... וכסא דוד מהרה לתוכה תכין ובנה אותה בקרוב כימינו בנין עולם⁸ ...
- (טז) ... חוס נא ורחם עלינו ... ריקם אל תשיבנו ועננו אלהינו כי אתה שומע ...
- (יז) רצה ה' אלהינו בעמך בית ישראל ... ותהי לרצון תמיד עבודת ישראל עמך (ואתה ברחמים תחפוץ בנו ותרצנו חס'⁹) ותחזינה עינינו בשוכך לציון ולירושלם עירך ברחמים כמאז ...
- (יח) ... שבכל יום (ובכל חס') עת ערב ובקר וצהרים ... מעולם¹⁰ קוינו לך. ועל כולם (יתברך חס' בטעות) ויתרומם תמיד שמך מלכנו לעולם ועד. וכל ההיים יודוך סלה. ויהללו את שמך באמת האל ישועתנו ועזרתנו סלה האל הטוב¹¹
- (יט) הן וחסד (ורחמים חס') עלינו
- אלהי נצור ... ושפתותי מדבר מרמה ... כל המחשבים עלי רעה (מהרה חס') הפר עצתם וקלקל מחשבותם: יהיו לרצון ... שלום שלום. עושה שלום במרומיו והוא ברחמיו ...

תפילת והוא רחום (עמ' 68):

והוא רחום ... תמיד יצורני ... לא כחטאינו תעשה לנו ולא כעונותינו תגמול עלינו¹² ... אדונינו אלהינו שמע בקול (תחנונו חס' בטעות) וזכור לנו את ברית אבותינו וחננו ועננו והושיענו למען שמך. ועתה ה' ... (אבינו חס') צורנו וגואלנו חוסה ה' על

5. תוספת זאת נמצאת גם בתפילה בלחש, כמו במנהג רומא ובמנהג רומניא. בא אינו אלא בחזרת הש"ץ וכן הוא במ"ו.
6. מ"ו: 'וקבצנו יחד מארבע כנפות כל הארץ לארצנו' = ס.
7. כמו ס.
8. סדר המשפטים וזה עם ס.
9. הקטע 'ותערב' (שנקבע לעשרת ימי תשובה?) חסר גם כן.
10. כמו א. מ"ו: 'כי מעולם' = ס.
11. כמו אס (מ"ו חסר המשפט האחרון); 'האל הטוב' = ס.
12. המלים האחרונות חסרות במ"ו (בגלל טעות).

עמך ... ידענו כי חטאנו ואין מי יעמוד בעדנו. שמך הגדול יעמד לנו בעת צרה¹² ידענו כי אין בנו מעשים צדקה עשה עמנו למען שמך. כרחם אב על בנים רחם ה' עלינו. חמול ... חוסה נא עלינו כרוב רחמך חנו מלכנו וענו ... הבט נא רחם נא על עמך במהרה (למען שמך חס') ברחמך הרבים ... אנא מלך רחום וחנן זכור והבט נא ... (זכור רחמך ... כי מעולם המה חס') ... כי אין לנו אלוה אחר מבלעדיך ... הצילנו כי לך קיינו ואל תכלימו ה' אלהינו והאר פנים בנו. וזכור לנו את ברית אבותינו והושיענו למען שמך. (ראה בצרותינו ... למען שמך חס'). שמע מלכנו תפילתנו ומכל צרה ויגן הצילנו. שמע מלכנו תפלתנו ומיד אויבינו הצילנו. אבינו מלכנו אתה ...

הנוסח של תחנון אינו תהלים כה (כמו מ"ן עמ' 70 = 70) אלא דווקא תהלים ו (א = 70) ואחריו תהלים ג (= מ"ן):

ה' אלהי ישראל ... ישועתנו (וגאולתנו חס') קרבה ... אנא מחרונך ... ניתן בעפר ... זרים אומרים אין תוחלת (השאר חס') חוסה ה' עלינו ברחמך ... קולנו תשמע ... ואנחנו לא נדע ... ברוגז רחם תזכור. ה' הושיע המלך יעננו ביום קראנו כי הוא ידע יצרנו ...

ב'ובא לציון בא הפסוק ה' צבאות עמנו ... לפני ברוך ה' יום יום' (עמ' 73).

בתפילת 'עלינו לשבח' (עמ' 75), בקטע המחוק כרגיל 'שהם משתחווים וכו', אפשר להכיר את המלים:
להבל וריק ומתפללים לאל לא יושיע.
אחר כך:

שהוא נוטה שמים וארץ (!) וכסא כבודו בשמים ממעל ... הוא אלהינו ואין עוד אחר ...
התפילה מסתיימת:
... ולעולמי עד תמלוך בכבוד.
אבל ישנה התוספת:

ככתוב בתורתך ה' ימלך לעולם ועד. ונאמר לא הביט און ביעקב ולא ראה עמל בישראל ה' אלהיו עמו ותרועת מלך בו. ה' נחני בצדקתך למען שוררי הישר לפני דרכיך.

בברכת המזון יש השינויים הבאים (עמ' 52):
ברוך משיב לרעבים ברוך משקה לצמאים ברוכה מתנתו לעד וקיים לנצח. בא"י אמי' ...
נודה לך ... ארץ חמדה טובה (ורחבה חס') טובה וברכה ברית ותורת (!) חיים ומוזן על שהוצאתנו ...
רחם ... שנקרא שמך עלינו מהרה תחזירינה (בהם מלכותה חס' בין השורות)

13. המשפט כולו חסר במ"ו.

למקומה. אלהינו אבינו רוענו רענו...
 רצה והחליצנו... גדול וקדוש הוא מלפניך... והראנו... בנחמת ציין ובנחמת
 ירושלים עירך... ותבנה ירושלים... בא"י בונה ברחמי ירושלים אמן.
 בא"י אמי'... גואלנו קדושנו קדוש יעקב... וריוח והצלחה והצלחה וברכה
 ורחמים וחיים ושלוה וכל טוב.

סדרת 'הרחמן' שונה מן הנהוג גם במניין וגם בסדר:
 הרחמן הוא ימלוך עלינו לעולם ועד.

-	-	ישתבח לדור דורים.
-	-	יתפאר לנצח נצחים.
-	-	יתהדר לעלם ולעולמי עולמים.
-	-	יתברך שמו על כסא מלכותו.
-	-	יתברך בשמים ובארץ.
-	-	ישלח ברכה בכל מעשה ידינו.
-	-	ישלח ברכה בבית זה ועל שלחן זה שאכלנו עליו.
-	-	יאיר עינינו במאור תורתו וישם בלבנו אהבתו ויראתו לעשות כל רצונו ולעבדו בלבב שלם.
-	-	ידרשנו לטוב וילמדנו לקח טוב ויפתח לנו אוצרו הטוב ויהיה לנו עוזר וסומך ויעזר ומחסה משען ומבטח בכל מקום.
-	-	יוליכנו קוממיות לארצנו.
-	-	ישבור עול גוים מעל צוארנו.
-	-	ירבה גבולנו בתלמידים.
-	-	ירים קרענו למעלה למעלה וישפיל שונאינו למטה למטה.
-	-	ירפאנו וישיענו ויעזרנו ויסמכנו וירחמנו כרוב רחמי וחסדיו הרבים.
-	-	ישלח לנו אליהו הנביא זכור לטוב ויזכנו לשני ימות המשיח ולחיי העולם הבא.
-	-	יברך את אבי ואת אמי את אחי ואת אחיותי ואת כל אשר להם. כמו שנתברכו אברהם יצחק ויעקב בכל מכל כל כן יתברכו כולנו (!) ברכה שלימה ויברך יחד כולנו בני ברית ונאמר אמן.

יהי רצון מלפני אבינו שבשמים שלא נבוש בעולם הזה ולא נכלם לעולם הבא.
 ולא נבוש בבנים ולא נכלם בבני בנים. יהיו נכסיו מצליחים וקרובים לעיר ולא
 שלוט שטן במעשה ידינו. ואל יזדקר (!) לפנינו שום דבר היראה חטא ועבירה ועון
 מעתה ועד עולם.

ממרום ילמדו עלינו זכות שתהא למשמרת שלום. נשא ברכה... בעיני אלהים ואדם.
 הרחמן הוא יברך אותנו כל אחד ואחד ממנו בשמו. מגדיל ישועות... עושה שלום...

נוסח ברכת מעין שלוש (עמ' 37) שונה גם כן:

ברוך... על הגפן ועל פרי הגפן ועל ארץ חמדה טובה ורחבה שהנחלת לאבותינו
 לאכול מפריה ולשבוע מטובה. רחם ה' עלינו ועל ישראל עמך על ארצך ועל נחלתך

ובנה ירושלים עירך במהרה בימינו ונאכל מפריה ונשבע מטובה ונברכך עליה
בקדושה ובטהרה. בא"י על הארץ ועל פרי הגפן.

בתפילת ערבית (עמ' 78) השינויים הם מועטים:
ברכה ראשונה: ... ובתבונה משנה עתים מחליף הזמנים מסדר ... המעביר יום
ומביא לילה ...
ברכה שניה: ... ונשמח ונעלוז ... אל תסור ממנו ...
ברכה שלישית: ... וראו בני גבורתו ... מלכותך ה' ראו בניך בוקע הים ...
ברכה רביעית: ... אויב דבר חרב (ורעב חס) וצרה ...
ברכה חמישית: ... אלהינו שבשמים יחיד (שמך חס' בטעות) וקיים מלכותך תמיד
ימלוך עלינו לעולם ועד (!) ... בא"י המלך בכבודו (תמיד חס')
ימלוך ...

פיטום הקטורת, שרשום בכתב-היד לאחר מעריב, יובא להלן בשלימות, בגלל
השינויים המרובים:

פיטום הקטרת כיצד שלש מאות וששים ושמונה מנים היו שלש מאות וששים
וחמשה כמנין ימות החמה ושלשה שהיה מוסיף ביום הכפורים ומחזירן למכתשת
ונוטל הימנן מלא חפניו כדי לקיים בו דקה מן הדקה. אילו הן צרי וצפורן לבונה
וחלבנה משקל שבעים שבעים מנה. מר וכרכום שכולת נרד וקציצה משקל ששה
עשר ששה עשר מנה הקושט שנים עשר קילופה שלשה וקנמון חשעה בורית כרשינה
חשעה קבין מלח סדומית רובע מעלה עשן כל-שהוא. יין קפריסין סאין תלת קבין
תלתא ואם לא מצא יין קפריסין מביא יין ישן לבן. כרשינא למה היא באה ששפין
את הצפורן כדי שתהא נאה יין קפריסין למה היא (!) בא ששורין בו את הצרי כדי
שתהא עזה. והלא מי רגלים לה יפין לה אלא שאין מכניסין ריח רע לעזרה. כשהוא
שוחק אמ' היטב הידק הידק היטב לפי שהקל יפה לבשמים. פיטמה לחצאין כשרה
לשליש ולרביע לא שמענו. ר' יהודה אומר אם במדתה כשרה חסר בה מכל סמן וסמן
או שלא נתן לתוכה מעלה עשן כל שהוא או שחסר אחת מכל סמניה חייב מיתה.
א"ר זעירה משום הכנסה יתירה. תני בר קפרא אחת לששים או לשבעים שנה היתה
בה חצאין של שירים. תני בר קפרא אילו היה נתן לתוכה פיתות של דבש לא היה
יכול לעמוד.

בברכת המפיל יש השינויים הבאים (עמ' 47):
... ותרגילני לידי מצוה ושמרני מכוא לידי עבירה וכוף את יצרי להשתעבד לך
וישלוט בי יצר טוב ואל ישלוט בי יצר רע והצילני מחלום רע ומהירהור רע ואל
יבהלוני חלומות רעים והרהורים רעים ותהא מטתי שלימה לפניך והאר את עיני
פן אישן המות. בא"י המאיר לעולם בכבודו.
ברוך ה' ביום ... יברכך ... והיה אם שמוע תשמע ... הנה מטתו ... מזמור
לדוד ה' רועי ...

העמידה של ערבית לשבת (עמ' 142):
אתה קדשת ... ברכתו מכל הימים ... וינוחו בו ישראל מקדשי שמך¹⁴...

ברכת מעין שבע:
... קונה ברחמי שמים וארץ ... המניח לעמו בשבת קדשו ... המניח בקדושה
לעם מדשני עונג ...

נשמת (עמ' 153):
נשמת כל חי תברך שמך ... וה' שמר ישראל ער ולא ינום ולא ישן ... לך לבדך
אנחנו מודים. אילו פינו (מלא שירה חס', בטעות?) כים ולשוננו רנה כהמון גליו ...
כשמש וירח ומחלאים רעים רבים ונאמנים דיליתנו ... ולא עזבונו חסדיך ה'
אלהינו ... כדבר הכתוב ... שוכן עד (מרום חס') וקדוש שמו. נהללך ... בפי
ישרים תתרוםם ובדברי צדיקים תתברך ובלשון חסידים תתקדש ובקרב קדושים
תתהלל¹⁵ ובמקהלות רבבות ... ישתבח ... בא"י מלך מהולל¹⁶ בתושבחות ...

יוצר לשבת:
... הכל יודוך ... ומאיר לארץ ולדרים עליה ברחמים ובטובו מחדש ... מעשה
בראשית. ומאיר לעולם כולו וליוש' שברא במדת הרחמים. המלך המרומם ... ה'
אלהי עולם ברחמיך הרבים ... אין ערוך לך ... אין ערוך אליך ה' אלהינו בעולם הזה ...
אל אדון ... חסד ורחמים בכסא כבודו ... שרפים וחיות ואופני הקדש ... שבו
שבת¹⁷ מכל מלאכתו. (וביום!) השביעי משבח ... לפיכך יפארו ויברכו לאל
(חסרות מספר תיבות) מלך יוצר כל מנחיל ... תתברך ה' אלהינו¹⁸ על שבת ...

עמידה של שחרית לשבת (עמ' 155):
ישמח משה ... בעמדו (לפניך חס') על הר סיני ... כי לישראל עמך נתתו
(באהבה חס') ... לעם מקדשי שביעי ... וינוחו בו ישראל מקדשי שמך¹⁹...

קדושה:
נקדישך ... וכן כתוב על יד נביאך ... ותמלוך עלינו (בהדרג בשוליים)
ממחייכים (!) אנחנו לך ... בתוך ירושלם (עירך חס') לדור ודור לנצח נצחים ...

'על הכל' (לפני קריאת התורה, עמ' 157):
... במדה טובה (ישועה חס') ורחמים ויעזור ויגן ויציל ויושיע כל החוסים בו
ונאמר אמן.

14. כמו ס. במ"ו הנוסח הוא כבמהנהג אשכנז העתיק: וישמחו בך ישראל <אוהבי> (הושלם
על ידי המהדיר ואינו נכון) שמך.

15. כמו ס. מ"ו = א.

16. כמו ס (שם הלשון הרגיל הוא 'גדול ומהולל' והוא שונה מנוסח תפילת החול). מ"ו = א.

17. במ"ו 'שבת אל' והיא תוספת עתיקה.

18. עיין לעיל הערה 2. 19. עיין לעיל הערה 14.

יָקוֹם פּוֹרֶקֶן' (עמ' 172):

יָקוֹם פּוֹרֶקֶן ... וּבְרִיאוֹת גּוֹפָא (על ארעא חס') ... טפלא עם נשייא ... קדם
כורסיה יקר מלכותיה ... יקיים זכוותהון דכל ישראל (בכל זמן ועדן חס') ונאמר
אמן.

מי שברך ... הוא יברך את כל קהלות הקדש (ואת כל הקהל הזה חס') הם נשיהם
בניהם ובנותיהם וכל אשר להם. וכל מי שתקנו ... להתפלל. וכל מי שנותנין נר ...
וכל אותן שעוסקין בצורכי צבורים ... ויברך כל מעשה ידיהם בכל זמן ועדן
ונאמר אמן.

ברכת החודש:

מי שעשה ... הוא יגאל אותנו ויקבץ ... יחדשהו ... להצלה והצלחה לחיים טובים
לברכה ולשלום ונאמר אמן.

עמידה של מוסף לשבת (עמ' 175):

תכנתה ... שחעלנו לשמחה לארצנו ותטענו (בגבולנו חס') ... את מוסף יום
המנוח הזה ...
קדושה:

כתר יתנו לך ה' אלהינו המוני מעלה עם עמך ישראל קבוצי מטה יחד כולם קדושה
לך ילשו וכן כתוב על יד נביאך²⁰ ... והוא יושיע את שאריתנו (והוא יטענו
בארץ זבת חלב ודבש חס') והוא ישימנו ברחמי שנית ... אדיר אדירנו²¹ ...

בעמידה של מנחה לשבת יש רק שינוי נוסח אחד:
... ומי כעמך ישראל²² ...

בעמידה של מוצאי שבת (עמ' 180):

אתה חננתנו מדע כתורתך ותלמדנו (לעשות רצונך ותבדילנו חס') ה' אלהינו בין
קדש לחול ... אבינו מלכנו החל עלינו את הימים (האלה חס') הבאים לקראתנו
(לשלום חס') חשוכים מכל חטא ומנוקים מכל עון (ואשמה חס') ומדובקים ביראתך
ומחוננים מאתך דיעה בינה חכמה והשכל ...

פסוקי ויתן לך שונים במנין ובסדר:

ויתן לך ... יעבדוך ... ואל שדי ... ויתן לך ... מאל אביך ... ברכות אביך ...
ואהבך ... ברוך תהיה ... והסיר ... ברוך אתה בעיר ... בבאך ... טנאך ... פרי
בטנך ... יצו ... יתן ה' את אויביך ... יפתח ה' לך ... כי ה' אלהיך ... השקיפה ...
אשריך ... לא ימוש ספר התורה ... הלא צויתך חזק ... ישראל נושע ... ופדויי ...
בית יעקב ... כי בשמחה תצאו ... ואמרתם ביום ההוא ... זמרו ... צהלי ... חזקו

20. כמו ס (ייתכן שהתיבה 'מלאכים' חסרה לפני 'המוני מעלה'). במ"ו הנוסח שונה.

21. תוספת זאת נאמרת בכל שבת לפי מנהג צרפת. בא – רק בימים טובים.

22. שמי"ב ז, כג, וכן הוא ס. מ"ו: 'כעמך ישראל' (דה"א יז, כא) = א.

ואמצו כי ככה ... ושאתם ... ה' שומרך ... ה' ישמרך ... ה' ישמור צאתך ...
והיה כאשר הייתם קללה ... כי פדה ה' ... ובאו ורננו במרום ציון ... אז תשמח ...
ורויתי ... ואכלתם ... וידעתם ביום ההוא ... ה' אלהיך בקרבך ... ואמרת ביום
ההוא ... הנה ... הנני שולח מלאכי ... זכרו תורת ... הנה אנכי שולח לכם ...
כי ה' שופטנו ... גואלנו ... ה' חננו לך קוינו ... ה' אלהי אתה ... פתחו שערים ...
יצר סמוך ... בטחו בה' ... ויספו ענוים ... תתן אמת ... בורא גיב ... ורוח ...
ואמרתם ... ה' עוז ... שיר המעלות ...

לפני ההבדלה אומרים את הפסוקים הבאים:
הנה אל ישועתי ... ושאתם ... ליהודים היתה ... ושמחה (השאר אינו ניתן לקריאה).

ראש חודש:
ב'עלה ויבוא' חסרות המלים 'ופקדוננו' ו'ולרצון' (אחרי 'ולרחמים'). בסוף, הנוסח
הוא:²³

ומלטנו מכל צרה ויגון כי אליך עינינו ...
במוסף של ר"ח יש השינוי הבא (עמ' 197):
... לריוח להצלה ולהצלחה לחיים טובים לשלום למחילת חטא ולסליחת עון
ולכפרת פשע.²⁴

מוסף של שבת ראש חודש:
אתה יצרת ... ושמן הגדול הגבור והנורא עלינו קראת. ותתן לנו ה' אלהינו
באהבה שבתות למנוחה וראשי חודשים לכפרה את יום המנוח הזה ואת יום ראש
החדש הזה יום רצון לכפר בעדנו: ולפי שחטאנו ... חרבה עירנו וגלה יקרנו ונוטל
כבוד מבית חיינו. ואין אנו יכולין להקריב לפניך קרבן לכפר על כל עונותינו ...
יהי רצון ... או"א חדש ... לחיים טובים לברכה ולשלום למחילת חטא ולסליחת עון
ולכפרת פשע.²⁴ חדשהו עלינו לטובה כרוב רחמין כמו שנכון זרע אברהם לפניך
בגלל שמך הקרוי עלינו²⁵ ויהי רצון ... או"א רצה במנוחתנו ... וישמחו בך כל
ישראל אוהבי שמך ותרצה לפניך תפילת עמוסין כתמידי יום וכקרבן מוסף. כי
בישראל עמך בחרת מכל האומות (ושבתות להם נתת חס') וחוקי ראשי חודשים להם
קבעת. בא"י מקדש (השבת חס')²⁶ ישראל וראשי חודשים.

ברכת הלבנה (עמ' 183):
בא"י אמ"ה אשר במאמרו ... רצון קונם. פועלי אמת שפעולתם אמת ...
(עטרת חס') תפארת ... ולפאר ליוצרים על שם כבוד מלכותו. בא"י מחדש
חדשים.

23. כמו בכל המנהגים (המלים 'כי אליך עינינו' חסרות במ"ו).

24. 'ולכפרת פשע' חסר במ"ו (בא - רק בשנה מעוברת).

25. סדר המשפטים הפוך במ"ו.

26. טעות זאת גם במ"ו.

על הנסים' בחנוכה (עמ' 198):

על הנסים ... ועל המלחמות (פדות ופורקן חס') ... ולך עשית ... וקבעו שמונה ימי חנוכה אילו ואמרו הודאה לשמך הגדול וכשם שעשית להם נסים וגבורות ...

על הנסים' בפורים (עמ' 207):

... בימי מרדכי (ואסתר חס') ... אשר בקש להשמיד ...

עמידה של שלושה רגלים (עמ' 299):

אתה בחרתנו ... ושמך הגדול הגבור והנורא עלינו קראת ... או"א יעלה ויבא ... לרחמים ולרצון ביום ... חוס וחוננו (וחמול חס') ורחם עלינו ... והשיאנו ... לחיים (לשמחה חס') לשלום כאשר רצית ... והנחילנו ה' אלהינו בשמחה ובששון מועדי קדשך וישמחו בך כל ישראל אוהבי שמך בא"י מקדש ...

ותודיענו' למוצאי שבת ביו"ט שונה בכתב־היד מן הנדפס בנוסחו ובסדרו:

... ותורישנו קדושת שבת וכבוד הרגל ותנחילנו (!) ה' אלהינו ... ? בין קדש לחול בין אור לחשך בין ישראל ל(התיבה גוים מחוקה) בין יום השביעי לששת ימי המעשה ובין קדושת השבת.

הגדה של פסח. נוסח ההגדה לא ניתן במפורט במהדורה הנדפסת (עמ' 295); להלן לשונות כתב־היד:

... הלילה הזה כולו מרור ... וכל המספר ביציאת מצרים הרי זה משובח ... אנוס על פי הדיבר ... וירא את ענינו זו פרישות דרך ארץ כמה שנ' וידע אלהים ... למי שעשה נסים לאבותינו ולנו. הוציאנו ... ונאמר לפניו שיר חדש הללויה ... כן יגיענו ה' או"א ... מן הפסחים ומן הזבחים לכשיגיע ... ונודה לך ה' אלהינו שיר חדש ... שפוך חמתך ... שפוך עליהם ... תחשכנה עיניהם מראות ... תהי סירתם ... תנה עול על עונם ... ימחו ... תרועם ... יהי שלחנם ... תן להם ה' מה תתן ... תשיב להם גמול ... תרדוף באף ... תתן להם מגנת לב ... כי אכל ... יהללוך ה' כל מעשיך וחסידיך צדיקים עושי רצונך ועמך בית ישראל ברנה יודו לשמך הוד והדר יתנו לזכר מלכותך (בלי חתימה).

אחר כך בא הלל הגדול (תה' קלו). הפסוק תה' לג, א, 'נשמת' עד סופו — 'חי העולמים'.

מוסף לשלושה רגלים (עמ' 300):

ומפני חטאינו ... ותבנהו מהרה ותגדל כבודו ותבנה את עירך ותחדש את היכלך (ותכונן את מקדשך חס') ותכנס את גליות ישראל לתוכו ותמלוך עליהם (מהרה חס') בהדרך ...

עננו' בעמידה בתענית (עמ' 329):

עננו ה' עננו ביום צום תעניתנו ... ואל תפן אל קשינו ואל רשענו ואל חטא'

ואל תסתר פניך ממנו ואל תעלם אזנך משמוע תחנתנו... טרם נקרא אליך מהר
עננו... ואני אשמע. ועננו כי אתה ה' העונה בעת צרה... בא"י העונה בעת צרה
ומושיע.

נחם' לתשעה באב:

נחם ה' אלהינו את אבלי ציון ואת ירושלם... החריבה ממעיינות (!) ישראל...
אשר לא ילדה... על כן ביגון ציון מור חבכה... לבי לבי על חליהם (מעי מעי
על חליהם חס' בטעות).

עמידה לראש השנה (עמ' 383):

ברוך... זכרנו לחיים טובים אל מלך חפץ בחיים וכתבנו בספר חיים טובים
למענך אלהים חיים, מלך עוזר... ורב להושיע... ובכן... קדוש אתה ונורא
שמך ואין אלוה אחר מבלעדיך... אויא מלוך על כל העולם (הנוסח כמו א) ומלכותו
בכל משלה... והשיאנו ה' אלהינו את ברכת מועדיך לחיים ולשלום כאשר רצית
ואמרת לברכנו²⁷ וקדשנו...

רצה... והשב העבודה... מהרה באהבה תקבל ברצון ותהי לרצון תמיד עבודת
ישראל עמך. (ותערב... חס') ושם נעבדך... וכשנים קדמוניות. בא"י שאותך
לבדך ביראה נעבוד. מודים... שמך מלכנו לעולם ועד. (אבינו מלכנו חס') זכור
רחמין וכבוש כעסיך (מעלינו חס') וכלה דבר חרב רעב ושבי ומשחית ומגפה
(מעלינו ומעל כל בשוליים) מבני בריתך. וכתוב לחיים טובים כל בני בריתך...
בספר חיים טובים ברכה ושלום... אנחנו וכל עמך בית ישראל לחיים טובים
לברכה (לשמחה חס') ולשלום. בא"י עושה השלום.

הסדר והמגין של פסוקי אבינו מלכנו' שונה (עמ' 384):

אבינו מלכנו חטאנו לפניך... אין לנו מלך... עשה עמנו (חסד חס') למען
שמך... עשה עמנו אות לטובה... חדש עלינו שנה טובה... בטל... הפר עצת
אויבינו (מעלינו חס')... קלקל... סתום... תסכים... כלה... שלח... מנע...
זכור כי עפר אנחנו... מחול... מחק... קרע... מזה... כתבנו בספר חיים
טובים... בלום... בס' רפואות... בס' מזונות... בס' פרנסה... וכלכלה...
בס' ישועה וגאולה... הצמח... הרם קרן משיחך... הרם קרן ישראל עמך (הרם
קרן מזבחך חס')... שמע קולנו... וקבל... עשה עמנו למען רחמין הרבים...
עשה למענך כי לא למעננו... עשה למען שמך הגדול הגבור והנורא... נא אל
יעכב... נא אל תשיבנו... תהא השעה הזאת (וכל שעה חס') שעת רצון ורחמים
מלפניך החזירנו בתשובה שלימה לפניך... חננו ועננו כי אין בנו מעשים צדקה
וחסד עשה עמנו למען שמך והושיענו.

27. 'והשיאנו' - כמו במנהג רומא (חסר מ'ו).

מוסף של ראש השנה (עמ' 386):

ומפני חטאינו ... ואין אנו יכולין לעלות ולראות²⁸ ולהשתחוות ... ובחדש השביעי ... שבעה תמימים. (ומנחתם חס') ונא' מלבד עולת החדש ... אשה לה'. ושני שעירים לכפר ושני תמידים כהלכתן. עלינו²⁹ ... שהם משתחוים (מחוק) ומתפ' אל אל לא (מחוק) אבל אנו כורעים ומשתחוים לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה ... וכסא כבודו ... הוא אלהינו ואין עוד אחר. אמת מלכנו ואפס זולתו ככתוב בתורתך (!) וידעת ... על כן נקוה ... כל בני בשר ... ויקבלו כולם עול מלכותך ... ובדברי קדשך כתוב לאמר (כי לה' המלוכה ... חס') ה' מלך ... שאו שערים ... ונא' שאו שערים ... או"א מלך ... והשיאנו ...

אתה זוכר ... כי אין שכחה ... אתה זוכר כל המפעל ... הכל גלוי (וידוע חס') לפניך ... להפקד בו כל רוח ונפש ... ועלילות מצעדי גבר (מחשבות אדם ... מעללי איש חס') אשרי איש ... ולא תכלים לנצח ... או"א זכור ... וכבש את רחמיו ... כן יכבשו רחמך את כעסך מעלינו ויגולו רחמך על מדותיך ותתנהג עם בניך במדת רחמים בעבור שמך הגדול³⁰ ובטובך הגדול ישוב ... ועקדת יצחק היום לזרעו תזכור. בא"י זוכר הברית.

אתה נגלית ... ונא' תקעו בחדש שופר בכסה ליום חגנו (כי חק ... יעקב חס') ונא' הללויה ... והלך בסערות תימן (ללא כל תוספת). או"א תקע ... אנא ה' אלהינו ושם נעשה לפניך כמצווה עלינו ... כי אתה שומע בקול תקיעת שופר ... בא"י שומע תרועת עמו ישראל ברחמים.

עמידה של יום כיפור (עמ' 389):

... ותתן לנו ... למחול בו את כל עונותינו מקרא קדש³¹ זכר ליציאת מצרים ... או"א מחול לעונותינו ביום הכפורים הזה. מחה ... לפני ה' תטהרו. והשיאנו ה' אלהינו את ברכת מועדיך לחיים ולשלום כאשר רצית ואמרת לברכנו³². קדשנו ... כי אתה אלהים אמת ודברך מלכנו אמת וקיים לעד. בא"י מלך מוחל וסולח לעונותינו ולעונות כל עמך (!) ישראל ...

הנוסח של סדרת 'על חטא' שונה מן הנוסח במהדורה הנדפסת:

על חטא שחטאנו לפניך באגס ... ברצון ... בסתר ... בגלוי ... בגילוי עריות ... בדיבור פה ... בהרהור הלב ... בועידת זנות ... בזדון ... בשוגג ... בחילול השם (בחזוק יד חס') ... בטפשות פה ... בטומאת שפתים ... ביודעים ... בלא יודעים סלח לנו מחל לנו כפר לנו עזש"ל בכפת שוחד ... בכחש

28. 'לעלות ולראות' כמו במנהג רומא (חסר מ"ו).

29. במהדורת הדפוס אין נוסח של העמידה אלא רק התחלות הקטעים. 'עלינו לשבח' חסר (אולי בטעות). ההשוואה נעשתה על סמך נוסח אשכנז.

30. התוספת 'יגולו רחמך על מדותיך' וכו' נמצאת גם במ"ו, עמ' 387.

31. 'מקרא קדש' חסר מ"ו.

32. עיין לעיל הערה 27.

ובכזב ... בליצנות ... במרוצה ... במשא ומתן ... בנשך ותרבית ... בנטיית
גרון ... בסיקור עינים ... בשיח שפת' ... בעינים רמות ... בעזות מצח ...
בפריקת עול ... בפתחון עורף ... ברעיון לכב ... בריצת רגלים להרע ... בשמע
אזן ... בשמועת שוא ... בתרמית ... בתשומת יד. סלח לנו מחול לנו כפר לנו
על חטאים שאנו חייבין עליהן חטאת ... אשם ... קרבן עולה ויורד ... מיתה בידי
שמים ... מיתה בידי אדם ... כרת ... מלקות ארבעים ... מכת מרדות. סלח לנו
מחול לנו כפר לנו על חטאים שח"ע ארבע מיתות בית דין ... לפניך גלויים וידועים
הם ... אלהי עד שלא נוצרתי ... הרי אני לפניך ... יה"ר מלפניך ה' או"א שלא
נחטא עוד ומה שחטאנו ה' או"א מרק ...

בעמידה של מוסף ליום כיפור יש לציין רק את הוספת המלים 'לעלות ולראות'³³.

בעמידה של נעילה (עמ' 395):

אתה נותן יד לפושעים וימינך פשוטה ... מה ישענו מה מעשנו ... וימי חיינו
הבל לפניך (שכך כתוב חס') ומותר האדם ... אתה הבדלת ... רוצה אתה בתשובתן
של צדיקים (!) ...

33. עיין לעיל הערה 28.

לקט שכחה ופאה למחזור אפ"ם

גורל מוזר היה למנהג צרפת בתפילה, שלא זכינו מעולם לראותו בדפוס. המנהג עצמו היה קיים בצרפת עד שנת הגירוש (קנ"ד = 1394), ומאז ואילך אבד כמעט, ורק מספר כתבי־יד של המחזורים, ברובם היום בספריות הגדולות, מעידים על העבר. נוסח התפילה שלהם ידוע לנו במקצתו ממקורות הלכתיים, כגון הכתבים שיצאו מאסכולת רש"י (מחזור ויטרי [מ"ו], הפרדס, סידור רש"י, האורה) והחיבורים שנכתבו לשימוש שליחי הציבור, כגון סדור טרויש לר' מנחם ב"ר יהודה מטרויש (מהדורת ווייס, פרנקפורט דמיין תרס"ה) או ס' המחכים לר' נתן ב"ר יהודה, בן דורו של הרשב"א (מהדורת פריימן, האשכול ו' (תרס"ט), עמ' 94–162). יש לשער שגולי צרפת שהגיעו לארצות אשכנז קיבלו מיד את מנהג האשכנזים, הקרוב ביותר למנהג צרפת, בנוסח התפילה וגם בפיוטים הנכללים בו.

רק שריד אחד למנהג של צרפת נשאר באיזור מסויים של צפון איטליה, בארץ פיימונטי, שלתוכו גלו פליטי צרפת והשתקעו בשלוש הערים אסטי (Asti), פוסאנו (Fossano), מונקלוו (Moncalvo). בני קהילות אלה קיבלו בעיקר גם הם מנהג אשכנז (שהיה נפוץ גם בשכנותם בצפון איטליה), אבל שמרו בימים הנוראים על מנהג אבותיהם והתפללו מתוך מחזור מיוחד לערים אלה, הוא מחזור אפ"ם.

גם מחזור זה לא נדפס, ואין להתפלא על עובדה זו, כי הקהילות היו קטנות ונתמעטו בזמן האחרון עוד יותר, עד שאפילו הגדולה שבהן, אסטי, ירדה לגדל עיירה קטנה². ואף אם היתה האוכלוסיה לעתים גדולה יותר, לא הגיעה למספר אחד המרכזים הגדולים שבאירופה, שגם הם זכו רק לדפוסים מעטים של מחזוריהם המקומיים או

1. יש כתבי־יד צרפתיים, סידורים או מחזורים, שעובדו, אפילו במחיקות מרובות, לפי מנהג אשכנז, לדוגמא כתב־יד 204 של ספריית מונטיפיורי ברמסגיט (היום בבית־המדרש לרבנים בלונדון), שנמחקה בו אפילו תפילת "יקום פורקן" הנהוגה בצרפת ונכתבו במקומה שני "יקום פורקן" לפי מנהג אשכנז. גם כתב־יד לונדון של מחזור ויטרי, ששימש בסיס למהדורת הורוויץ, סבל בנוסח התפילה השפעת מנהג אשכנז.
2. לפי לוח יהודי־איטלקי (Lunario israelitico), שנה נג, טורניו תרצ"ג, המכיל ידיעות חשובות על יהודי איטליה, היו אז באסטי 90 נפש, בפוסאנו 6, במונקלוו 8. שנים אחדות לפני כן נרשמו באותו הלוח (שנה מו, תרפ"ו) בפוסאנו 12 נפש, במונקלוו 16, ועל עיר זו נאמר שם, שהאוכלוסיה היהודית הגיעה בעבר לעתים ל-300 נפש.

הסתפקו בלי דפוס³. כה עשו גם אנשי אפ"ם, והמחזור שלהם הועתק ביד עד הזמן האחרון. מספר די גדול של כתבי-יד כאלה, ברובם מאוחרים, נמצא בבתי עקד ספרים ואף בידי אנשים פרטיים⁴. המחזורים הללו מתחלקים לשלושה סוגים:

- א. מחזורים של מים, רובם בגדל חצי גליון (2°), הכוללים את כל תפילות ר"ה וי"כ, לרבות את הסליחות האמורות ביו"כ, ובוודאי השתמשו בסוג זה החזנים.
- ב. מחזורים שימושיים, רובם בגדל רבע גליון (4°), הכוללים את תפילות ר"ה וי"כ, עד כמה שנאמרו על-ידי החזן בקול, באופן שהמתפללים השתמשו על ידם בסידור תפילות רגיל כמנהג אשכנז. מחזורים אלה אינם מכילים נוסח התפילות מנחה וערבית, וחסרות הזמירות (פסוקי דזמרה) והעמידות בלחש וסליחות לשחרית מוסף ומנחה של יו"כ, שהמתפללים לקחו מסדר סליחות לפי מנהג האשכנזים שבאיטליה.
- ג. קונטרסים, גם הם בצורה קטנה, הכוללים רק את המקומות, שבהם שונה מחזור אפ"ם ממנהג אשכנז, והמתפללים השתמשו בעיקר במחזור אשכנז וצירפו לזה את הקונטרס להשלמה. ברור שסוג זה היה רק בידי אנשי הקהל ולא בידי החזן⁵.

גם מנהג זה סבל, כמו מנהג אשכנז ופולין בימי הריפורם, את גורל הקיצוץ במאה הי"ט. כשנכנסו עוגב ומקהלות מודרניות לרוב בתי הכנסת שבאיטליה, והמתפללים נאלצו לקצר בפיוטים, אף-על-פי שנוסח התפילה נשאר שם שלם. כמה קונטרסים לפי המנהג החדש, כתובים על נייר מודרני בתכלית ההידור, מונחים עד היום בבית הכנסת באסטי. מובן שקונטרסים אלה אינם מועילים לחקר המנהג.

3. דוגמא לזה הוא מנהג וורמיז (Worms) שיצא לאור רק פעמיים, אחת בצורה קטנה (מערכות סליחות וכו'), פרנקפורט דמיין תע"ד ואחת בצורה גדולה (סדר סליחות עם הפסוקים ומערכות ויוצרות... זולצבך תצ"ז), קונטרס מנהג פוזנא, שהוא ספר קטן מאד, זכה לדפוסים מעטים (פרנקפורט דאודר, בערך תק"ל. דיהרנפורט תקנ"ו; שם תקפ"ט; פוזנא תר"ד; קרוטושין חש"ד).
4. מחר מה שכתב ש' ברנשטיין במאמרו, פיוטים חדשים מספרד וצרפת, תרביץ י (תרצ"ט), עמ' 14, שנשארו רק תשעה טפסים מספר זה, מהם ארבעה בבית המדרש לרבנים בניו-יורק. לי ירועים עוד הטפסים דלקמן: אחד בספריית רמב"ם בתל-אביב (לפנים בבית-המדרש לרבנים בברלין); אחד בידי הרב א"ש הרטום בירושלים; אחד בספריית שוקן, ירושלים (כתב-יד שוקן מס' 14); אחד בידי ידידי א' ראו בתל-אביב; אחדים (בערך עשרה) ראיתי בבית הכנסת באסטי, וודאי נמצאים אחרים בידי אנשי הקהילה ובקהילות פוסאנו ומונקלו, וגם בידי קהילות אחרות ואנשים פרטיים באיטליה (אם אינני טועה, היה אחד בידי הרב א' טואף, כעת רב ראשי ברומא). תיאור מדויק של טופס מחזור אפ"ם מאוספו של ר' דוד ששון ב"אהל דוד", עמ' 831. תיאור פחות מדויק של טופס המוזיאון הבריטי Or. 2734 בתוך: G. Margaliouth, Catalogue of the Hebrew and Samaritan Manuscripts in the British Museum, pt. II, 1905, p. 298 ff., No. 666. שהגיעו לבית הספרים הלאומי בירושלים אדבר להלן.
5. זאת אני מעיר על מה שכתב ברנשטיין, שם, עמ' 14.

כידוע, קרוב מנהג אפ"ם למנהג אשכנז ופולין (מ"א ומ"פ) גם בנוסח התפילה גם ברוב הפיוטים, אבל יש ביניהם גם הבדלים בולטים⁶, ואלה החשובים ביותר:

- א. פיוט בערבית של ר"ה בשתי הברכות שלפני קריאת שמע.
- ב. רשיות למן בקרובות שחרית ומוסף (במ"א ומ"פ רק בשחרית, והפיוטים שונים במקצתם).
- ג. הפסוקים שבקרובות (לפני הכ'רוג') נשתמרו כמו במחזור רומא⁷, ובמ"א ומ"פ השמיטו אותם כבר במאה הטי'.⁸
- ד. קרובת "אגן הסהר" במוסף יום ב דר"ה, וכמה שינויים בשחרית.
- ה. נוסח שונה ל"כל נדרי".
- ו. סליחות בליל י"כ, שונות לגמרי ממ"א.
- ז. סדר "אתה כוננת עולם ברב חסד" לעבודת יוה"כ, עם רשות "אתן תהלה".
- ח. השלמות בקרובה למנחה של י"כ.
- ט. קרובת "אשל צדק" לנעילת י"כ.
- י. סליחות לנעילת י"כ, שונות לגמרי ממ"א.

עד כאן לא התעניינו הרבה במחזור אפ"ם, אף-על-פי שהחכם שד"ל העיר בכמה מקומות על חשיבותו. צונץ, כנראה, לא ראה אותו בעיניו אלא סמך על הידיעות שקיבל משד"ל⁹, ולכן לא זכה מנהג זה לתיאור מלא בספרו, וגם המאמר "הכולל והמקיף" של יצחק דב מרקן¹⁰ אינו כולל ולא מקיף, כי המחבר רושם שם רק רשימה אלפביתית של הפיוטים הנכללים במחזור אפ"ם; על הרכבו, סידורו ותכנון אין אנו לומדים כלום. הזנחה זו אינה מוצדקת לדעתי, כי במחזור אפ"ם אנו תופסים מנהג מיוחד, שחי כמעט עד ימינו, והיה קיים כמה מאות שנים, שלא בכל היקפו הזדהה עם מנהג צרפת הקדום, אלא התפתח וקיבל השפעה מסוימת מצד מנהג אחר (ספרד, דרום צרפת?)¹¹.

רק בפיוטים מצאו המלומדים עניין, ואף באלו, חוץ מסדר עבודת יוה"כ, רק בזמן האחרון. סדר העבודה זכה למהדורה הגונה על-ידי שד"ל, שהוסיף גם פירוש לכמה מקומות¹², אבל לדאבונו לא חזר שם על הקדמתו שתרם למהדורה אחרת של אותו פיוט¹³. את קרובת "אגן הסהר" ליום ב דר"ה הוציא לאור א' ראו בהבנה

6. על מקצת מהשינויים דיבר בפרוטרוט א' ראו במאמרו, קרובת "אגן הסהר", ספר היובל לר' יעקב פריימן, ברלין תרצ"ז, עמ' 129.

7. עיין דברי שד"ל במבוא למחזור בני רומא, ליוורנו תרט"ו, עמ' ז.

8. עיין ריטוס, עמ' 64, ומה שמובא שם.

9. דברי ברנשטיין, שם, עמ' 13, הערה 1. מאמרו של מרקן נדפס בספר הזכרן לר' עמרם קאהוט, מאמר על מחזור מנהג אפ"ם, ניו-יורק תרצ"ז, עמ' פט-קא.

10. דוגמא לכך היא קרובת "אשל צדק" בנעילת י"כ, שאינה נמצאת במנהג צרפת, עיין לקמן, הערה 114.

11. נדפס במחזור לפי מנהג איטליאני, ליוורנו תרט"ז, חלק ב, דף ריב-ריז.

12. בקובץ מעשי ידי נאונים קדמונים להר"י רחוברג, ברלין תרט"ז, עמ' 107.

רבה¹³, והמהדורה שלו כוללת גם פיוטים אחדים שהשלימו, לפי דעת המהדיר, את הקרובה במקורה. שאר הפיוטים, שעדיין לא יצאו בדפוס, לוקטו ונדפסו על-ידי ש' ברנשטיין¹⁴.

הפיוטים הנמצאים גם במנהגים אחרים, בפרט במ"א ומ"פ, לא עוררו את התעניינותם של המלומדים. גם בשטח זה ניתן מקום להפתעות, כי לפעמים שונים הפיוטים בהיקפם, בעודף או חסר, מהצורה הידועה לנו ממנהגים אחרים. ואפילו בלי זה ראויים, לפי עניות דעתי, כתבי-יד אפ"ם לעניין, מפני שנבעו מתוך מסורת צרפתית עתיקה ונותנים לנו בכמה מקומות נוסחאות שונות ולעתים חשובות. כידוע לא הגיע המחזור של בני אשכנז עד היום לעיבוד מדעי לפי צרכי המדע של ימינו; עד היום אנו מחונכים על ברכי הטכסט שר' וואלף היידנהיים, שצונץ ראה בו את ה"מנדלסון" של המחזור¹⁵, קבע והדפיס; והבאים אחריו, כגון ר' אייזיק ברלין¹⁶, ר' רפאל פירשנטל¹⁷, ריימ זק"ש¹⁸, מאיר לטריס¹⁹, השתדלו להשלים את פירושו המפורסם, ורק לעתים תיקנו שגיאות בולטות בטכסט. באמת אין אנו יודעים ברורות על המקורות שמהם שאב הרו"ה, ועל מספרם וטיבם של כתבי-היד, שעליהם ביסס את הטכסט שלו. עדיין אנו רחוקים מכל מנגנון ביקורתי למחזור שלנו, ורק במקרים מעטים שיש בידינו מהדורה מדעית של פיוטי המחזור²⁰, אנו יכולים לדון כמה תני ושייר. מעניין שאף במקרים כאלה מוסיפה מסורת אפ"ם לעתים גירסאות בלתי ידועות, ולפעמים אפילו ראיות לדיון.

בזמן האחרון הגיעו לבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים שלושה טפסים של מחזור אפ"ם; שניים מהם שייכים לסוג ב והשלישי לסוג ג מהסוגים שנקבעו לעיל. ואלה הם:

א (Heb. 8° 1807), בגודל 4° קטן, 128 דפים מסומנים, נכתב בדייקנות גדולה ובהידור, לכאורה במאה ה"ח. – הספר מצטיין בסידורו השקוף והמהודר. הניקוד גרוע כמו בכל ספרי אפ"ם. שם הו"ה נכתב בצורת "י", לשונות אלוהות מופיעות תמיד בצורת "אלקים" וכו'. הספר הוא בן תקופתו של כתב-היד השני שארשום כאן, ואולי אף קדם לו.

ב (Heb. 8° 1806), בגודל 4° קטן, 159 דפים, נכתב (בפחות הידור ודייקנות וביתר שגיאות) על-ידי משה מבית ברוך בעיר אסטי בשנת תקכ"ט (1769). הניקוד גרוע וחסר לפעמים לגמרי. שם הו"ה סומן "י", לשונות האלוהות מופיעות בכתיבתן המלאה.

13. בספר היובל לר' יעקב פריימן, ברלין תרצ"ז, חלק עברי, עמ' 128–148 (גם בהדפסה מיוחדת). לפי הדפסה זו אני מצטט את המהדורה לקמן, בהוספת מספר העמודים של ס' היובל בסוגריים.

14. ברנשטיין, שם, עמ' 13–25.

15. צונץ, ריטוס, עמ' 175.

16. במחזור הנובר תקצ"ז–צ"ט.

17. במחזור קרוטושין תקצ"ח.

18. בביאורו באר מיכל ובתרגומו שנדפסו במחזור החל בשנת תרט"ז.

19. במחזור פראג תר"ה–תר"ח ועוד.

20. כגון בפיוטי ר' שמעון ב"ר יצחק (מהדורת הברמן), ברלין תרצ"ח.

כתב־יד א' וב' קרובים זה לזה בטכסט, ובכל זאת לא הועתקו זה מזה ואפילו לא שניהם מכתב־יד אחד, כי לכל אחד יש נוסחאות משלו ובכל אחד יש שגיאות מיוחדות; יש רק לומר, ששניהם נבעו ממקור אחד בלתי ישיר דרך העתקים שונים. למשפחת כתב־יד אחרת שייך כתב־יד שלישי:

ק' (Heb. 8° 1938), שהוא קונטרס, בפורמט קטן (הקונטרסים הם של 8 דפים), 47 דפים, נכתב בכתב פשוט במאה ה־ט. הנוסחאות של כתב־יד זה נובעות ממסורת שונה, ובמקומות רבים נשמרה כאן הגירסה הנכונה, בפרט בסדר עבודת יו"כ. מאידך גיסא, רבו בו שיבושים בולטים. על כתב־יד מעין זה ביסס ברנשטיין את מהדורת הפיוטים הנזכרת, ולא תמיד לטובת העניין.

בתיאור שאני גותן כאן ימצא הקורא רשימה מדוייקת של התפילות והפיוטים הנכללים במחזור אפ"ם. מה שנמצא במחזורי אשכנז ופולין, השוויתי על־פי מהדורת הרו"ה (רדליהיים תק"ס), ורשמתי את השינויים (בהשמטת טעויות כתיבה פשוטות, ובלי תשומת לב לכתיב וניקוד, אם לא במקרים יוצאים מן הכלל)²¹. שאר הפסקאות על־פי דפוסים ידועים או מהדורות האחרונות²². ברשימותי התבססתי בראש וראשונה על כ"א (שדומה ברוב המקומות לכ"ב), ולפי הצורך הוספתי שינויים שבין כתב־היד. גירסאות כ"י ק' הוספתי בסוגריים; כמוכן צריכים לזכור שרק חלק קטן של המחזור נמצא בכתב־יד זה. במקומות אחדים ראיתי לנחוץ להעתיק את הטכסט כולו. עבודתי היא ביבליוגרפית. גרידא; אך תקוותי שתשמש מסמך לענף מסורת המחזור שלנו ותביא תועלת בזה גם למחקר השירה והליטורגיה.

מצריב ליל א של ר"ה

אומרים מזמור שיר ליום השבת, ואם הוא בחול מתהילים טוב להודות. יי מלך¹.

ברכו... בא"י אמה אשר בדברו... לעולם ועד.

אמוני גבונים (כמו שנדפס במ"ו, עמ' 576) עד: ככוכבי שמים נמנים. בא"י המעריב ערבים. אהבת עולם... לעולמים. הריעו לפני מלככם... אהבתי אתכם². בא"י אוהב עמו ישראל. ק"ש. גומרים המעריב כמו שמסודר במחזור ונפטרים לבתיים לשלום.

21. גם הפיוטים הניתנים במלואם מנוקדים על־ידי. מטעמים טכניים לא היתה אפשרות ל־הדגיש' כמה אותיות.

22. מראי מקומות בטכסטים שנדפסו בלי מניין שורות ניתנים כאן לעתים בעזרת האות של האקרוסטיכון האלפביתי.

1. בהתאם למחזור רומא ומנהג איטליה.
2. בצורה כזו שמרו אנשי אפ"ם על מנהגם הצרפתי, ולא נשאר כאן יותר מפיוטי המעריבים לר"ה. הפיוט השלם נמצא במחזור ויטרי, עמ' 576 ומחזור רומניא דף שח, א. ונראה שהיו קהילות שאמרו בשבת רק ב' חרחות ראשונות, ראה סדר טרויש (ווייס), עמ' 22.

יוצר יום א של ר"ה

הגני העני ממעש... (כמו שנדפס במחזורים, בשינויים מעטים, כגון:) ותגער בשטן לבל ישטיני... שכל המלאכים... יביאו תפילתי... וישמיעו (ויפיצו ב) אותה לפניך...
אנא בכח... שיר המעלות ממעמקים... ידעתי יי כי צדק משפטך וכי קבלה מרבינו תם זצ"ל לומר הארבעה פסוקים הנ"ל ואח"כ אומר הזמירות כשאר ימים טובים. וקודם לדוד בשנותו יאמר מזמור י"ז, לפי שכתוב בו מלפניך מ"י תפלה לדוד שמעה... בהקיץ תמונתך ואומר לדוד בשנותו וגו' הזמירות ואח"כ מתחיל:

נשמת כל חי... (בשינויים כדלקמן, בחלקם לקוחים ממנהג ספרד): הנה לא ינום... רדומים... על אחת מאלף אלפי אלפים... ובשובע כלכלתנו [ופותחים התיבה: וכל הלבבות...]
ועני ואביון מגוללו. שועת עניים אתה תשמע. וזעקת הדל תקשיב ותושיע. מי ידמה... הגבור לנצח נצחים... על כל דברי שירות ותושבחות שאמר דוד... ובכן ישתבח... אדון הנפלאות רבון כל המעשים אדון כל הנשמות... חי העולמים. אמן: יתגדל... לעילא לעילא מכל ברכתא...

ברכו... ברוך א"י אמי' הפותח לנו שערי תשובה ומאיר עיני המחכים לו. יוצר אור ובורא חשך עושה שלום ובורא את הכל⁴. אור עולם באוצר חיים. אורות מאופל אמר ויהי.

ויהי הכל במאמרו. השם עבים רכובו וסתר. גבורי כח עושי דברו. קדוש: מלך אזור גבורה... (בשינויים מעטים): לצריו ישיב שבעתים אל חיקם... מלך צוה לכלא רוח... (והסור האחרון "מלך אלקי עולם" חסר). הכל יודוך... אל אדון... לאל אשר שבת (ואומרים הכל גם בחול, כמנהג רומא, רק שמשמיטים פרק י'אל אשר שבת' ומתחילין) שמך יי אלקינו יתקדש... עד מלא כל הארץ כבודו.
כבודו אהל... (בשינויים דלקמן): ומבין אל כל מעשיהם צדיק ומלך. זכרון הוא ליום ראשון יום (זכרון) תרועת מלך... קשוב קול תקיעה (זכירה) מתוקעי (מוזכרי)⁵... למחכי לך... והאופנים⁶... עד גאל ישראל (ונוסח תפילה בלחש אין כאן כאמור לעיל).

ופותחים התיבה ואומרים (כ"ה בכתבי"יד, וכנראה נהגו לומר את התפילה בפתחת הארון, אבל כתבי"היד שונים בסימון פתיחת הארון בכל המחזור, ולכן אינה נזכרת כאן מכאן והלאה) יי שפתי תפתח... ברוך... שמו באהבה. מסוד חכמים... פני מלך מלכי המלכים ואדוני האדונים מלא רחמים: (וכן תמיד במקום זה).

3. כמו במחזור רומא.
4. עיין מחזור רומניא, שיש בו הרחבה זו בכל חג, ובמ"א ובמ"פ נשארה רק ביו"כ.
5. כמנהג האשכנזים שבאיטליה, כמו שנדפס לאחרונה במחזור וינה 1823 (להלן מובא כמחזור וינה), ועיין גם במחזור הרו"ה.
6. והנוסח 'והחיות ישוררו' אין בר"ה יו"כ, כמו במ"א. עיין סדר טריויש, עמ' 22.

ארעד ואפחד ... (כמו שנדפס על-ידי ברנשטיין, עמ' 15, בשינויים כדלקמן): 3 גשתי בתחן (כצ"ל) 8 מבת 10 כשלו פרים (כצ"ל) 11 שוב נחרת (כצ"ל, פי' עוד פעם?) 14 אדון בל תשקץ.

את חיל ... (בשינויים כדלקמן): יום פקידה (!) (פקודה ב') ... עבור לפניו בראש השנה (כצ"ל). פולצו פרחיה בחוק היום ק ירחשו (ואחריו באים, כמו בכל המחזור, הפסוקים, שאמירתם נשתמרה באפ"ם, והם נמצאים גם בק). ומאחר שהם שונים במספרם ובסדרם גם מהמחזורים העתיקים שנדפסו שם, אעתיקם כאן): ככתוב ויי פקד את שרה ... ונאמר הביטו אל אברהם אביכם ... ונאמר אחור וקדם צרתני ... ונאמר למשפטיך עמדו ... ונאמר היוצר יחד לבם ... ונאמר נדיבי עמים נאספו ... מאד נעלה. נעלה בדין ... בשופר ארצנו ובברך כרועה ... אתרועעה. זכרנו ... מן אברהם. אתה גבור לעולם אדני מחיה מתים ורב להושיע⁹ ... ומצמיח ישועה.

תאלת זו ... אנקת אסיר או הוכתרה. אלי להעתר כמו נעתרה. ככתוב ויעתר יצחק ... ונא' תבא לפניך אנקת אסיר ... ונא' יעתר אל אלוה ... ונא' והוציא כאור צדק ... ונא' לשלמה אלקים משפטיך למלך תן וצדקתך לבן מלך. מלך עליון ונורא. משפטנו יוציא כאורה. איחלנו כתר לעטרה¹⁰ בטללי חיים בחסדו אתפארה. מי כמוך ... מחיה המתים:

אבן חוג ... טבע בכלי ... כמו נזכרה. ככתוב ויזכר אלקים את רחל ... ונאמר מושיבי עקרת הבית ... ונאמר עדות ביהוסף ... ונאמר צדקתך כהררי ... ונאמר ותתפלל חנה ותאמר עלץ ... ונאמר והוא מהשנא עדניא ... ונאמר הוא גלי עמיקתא ... ונאמר נהר דינור נגד ... ימלך ... ואתה קדוש ...

אל נא אתה הוא אלקינו ... הי וקים נורא ומרום וקדוש.

צאצאיה כן פקוד לטוב היום קדוש¹¹: אם אשר בצדק נתישנה ... (בשינויים כדלקמן): בלית עדנה ... לבלתי היות עדינה (!). זאת בנתבשרה אז (כצ"ל) השקדה¹² ... נתחדשה כנשר נערותה ... ועוד במ נתיקרה ... ללא שקרה. תפן בנצורים ... בצדקתן (כצ"ל) מיחליך איום.

הסכת ושמע ישראל ... (כפי שנדפס על-ידי א' ראו, עמ' 16 (141) בשינויים מעטים): 3 ויבאונו (כצ"ל) 11 משפט המצא 17 פור (!) 21 יודו לה' חסדו (כצ"ל) 26 יהי נא חסדך ה' עלינו 28 סלוף טעות מרינו. (ובכל הקרובה אין זכר למנהג לשנות את הסדר בשבת).

7. עשה תה' נא, יט (אולי רומז הפייטן לעובדה שהמזמור חזר על הנאמר שם ג, ז-ד). ומה שכתב המהדיר 'קשוב' אינו מובן ואינו לפי הא"ב.

8. כי הפיוט נבנה על ארבע מלים.

9. כ"ה גם בסידורי צרפת אחרים שראיתי (כמו בסידור אורלייאנס, כתב-יד 60 של הקהילה בברלין, ובכתב-יד 1056 של המוזיאון הבריטי). לעומת זה במ"ו הנדפס: 'מחיה מתים אתה ורב להושיע', וכ"ה בסידור מנהג אנגליה שבשולי עץ חיים, המתואר על-ידי קיפמן, JQR IV (1892), p. 20ff. (שינוי זה אינו נזכר שם).

10. וכ"ה במ"ם, ועיין צונץ, ריטוס, עמ' 74.

11. וחסר בכל כתב-יד אפ"ם הפסוק הקודם: 'ובכן וה' פקד את שרה כאשר אמר'.

12. 'או' חסר במ"ם, וצ"ל, כי הפיוט בנוי על ד מלים.

13. עשה תה' קיט, מא.

14. עשה תה' קו, ח ועוד.

מלך מלט (כצ"ל¹⁵) מרעה ... מלך זכור (כצ"ל) אחוז קרן. לתוקעים היום בקרן (בשבת: לזוכרים היום תקיעת קרן). גורא וקדוש. אאפיד ... משרתיו בחיל ומורא¹⁶ ... ובכן נמליכך מלך עליין (כמו שנמצא במ"א ומ"פ במוסף יום א של ר"ה, בהשמטת חרוזי "מלך אביון"¹⁷).

יי מלך יי מלך ... אדירי איומה ...
ובכן ולך הכל יכתיירו. לאל עורך דין ...

ובכן לך תעלה קדושה כי אתה אלקינו מלך מוחל וסולח: מלך במשפט יעמיד ... (בשבת משנים: זוכרי בשופר וקוראי בגרון ... ובעלות זכרון שופר ... להדמים בזכרון שופר ... ביום זכרון תרועה ... ויערב לו מלמטה זכרון שלש תקיעות) כמו מלמעלה שלש קדושות.

נקדישך¹⁸ ונעריצך מלכנו כסוד שכל שיח שרפי קדש המקדישים שמך בקדש. וכן כתוב על יד נביאך וקרא ... כבודו.

אז מאז ... (כמו שנדפס על-ידי ברנשטיין, עמ' 16, בשינויים כדלקמן): 1 היות לך חקרת 3 שביעי (!) 4 הדרת 6 כח שור ליש עיט. או בקול ... ברוך כבוד יי מקומו.

אז מאז ... (בשינויים אלה): 10 מאלף דור אזרחי היום אתננת. 14 מכל רן הקשבת 15 תפן צעקתם (!)¹⁹ אשר בם אַמְנָת (כצ"ל). ממקומך מלכנו ... הללויה. לדור ודור ... וְשִׁבְחָהּ²⁰ ... וקדוש אתה.

כי מקדישך בערכך²¹ קדשת ... (בסדר שנמצא במ"א ומ"פ בשחרית ומנחה של יו"כ, ויינו): כי מקדישך. באין מליץ. עוד יזכר. ובכן יתקדש ... ועל מכוונך והיכלך²² (ובשינויים אלה): ובבן הנעקד יוֹשֶׁבֶת מדייננו. ובזכות התם יוציא לאור דיננו.

האוחז ביד ... תמים פעלו (כמו במוסף במ"א) תִּשְׁגֶּב²³ לבדך ותמלוך על כל העולם כולו ביחודך (וחסר אחריו הפסוק).

15. וכ"ה במחזור רומניא; ובמ"א ומ"פ השיבוש 'ממלט' (במחזור וינה 'תמלט').

16. טעות זו תוקנה מכבר על-ידי הרוו"ה.

17. כידוע נמצאים חרוזים אלה רק במחזור אויניון וטריפולי (צונץ, ריטוס, עמ' 141), ובמ"פ נשארו רק הראשון והאחרון.

18. בהתאם למנהג צרפת בשחרית שבת ויו"ט, עיין מ"ו, עמ' 155. (למוסף אומרים "כתר"). והמלה 'שכל' נשמטה לפעמים בכתב-יד א, אבל היא נמצאת תמיד בכתב-יד ב.

19. כנראה יש כאן חרוז: 'תפן לצעקם / ותגלה צדקם / במשפט לצדקם'.

20. כך מנוקד תמיד, ועיין ביאור הגר"א לש"ע או"ח אחר סי' רמא ומעשה רב סי' מח עם פעולת שכיר שם. אבל במחזור אשכנז ופולין רומא ורומניא הניקוד 'וְשִׁבְחָהּ', ועמד על זה בעל סידור עבודת ישראל, עמ' 90.

21. כ"ה בכל המחזורים העתיקים (עיין הרוו"ה) ובמחזור רומניא. והמלה 'מקדישך' כתובה כך בא, וכ"ה במחזור רומניא ובמחזורי הרוו"ה ובמחזור וינה ועוד, אבל בב כתוב 'מקדישך', וכ"ה בכמה מחזורים, כגון העבר תקצו"צ"ח, וכן תרגום הר"מ זק"ש, וכן פירש בעל מטה לוי.

22. ואין כאן הסדר ההפוך (בצירוף לפיט 'האוחז ביד') כמו שנהגין באשכנז בתפילת מוסף.

23. כצ"ל, עשה תה' קמח, יג.

ובכן תן פחדך ... שהשלטון ... ואז²⁴ צדיקים ... כי תעביר ממשלת זדון מן הארץ. ויאתיו כל לעבדך (כמו שנמצא במוסף במ"פ בשינויים אלה: 25) ויבִּרְכוּ ויכרעו לפניך. ויגידו באיים כבודך ... ויבחו לך את זבחיהם. ויחֲפְרוּ עִם עֲצֵבֵיהֶם. ויטו שכם ... ויראוך מבקשי פניך ... וילמדו תועי רוח בינה ... ויקבלו עול מלכותך. וירוממוך ... וישמעו רחוקים וישוּבוּ ...

ותמלֹךְ אתה יי לבדך מהרה על כל ... אתה בחרתנו ... יום (זכרון) תרועה מקרא קדש²⁶ ...

אוֹיֵא מלֹךְ ... בכל משלה. קדשנו²⁷ ... ודברך אמת וקים לעד באִי מלך וכו'. רצה ... והשב העבודה²⁸ ... ומעולם קיונו לך. אבינו מלכנו זכור רחמיך וכבוש כעסך מעלינו. וכלה דבר וחרב ורעב ושבי ומשחית מבני בריתך²⁹. וכתוב לחיים טובים בני בריתך: וכל החיים ... בספר חיים ... לחיים ולשלום. באִי עושה השלום.

אבינו מלכנו (בסדר שנדפס במחזורי האשכנזים שבאיטליה כגון וינציאה תקט"ו, וינה 1823, והוא שונה במקצת מסדר אשכנז הגדול:) חטאנו. אין לנו. עשה. חדש. בטל. בטל. הפר. קרע. מחוק. מחה. מחל וסלח. החזירנו. שלח. כלה. כלה. מנע. זכור. זכרנו. כתבנו בספר זכיות ... חיים טובים ... פרנסה וכלכלה ... גאלה וישועה ... מחילה וסליחה. הצמח. הרם. הרם. שמע. קבל. אל תשיבנו. עשה למען הרוגים ... למען טבוחים ... למען באי באש ... למענך ... למענך ... למען שמך. חננו. יתגדל ... תתקבל צלותהון ובעותהון דכל בית ישראל ... יהא שלמא רבא מן שמיא וחיים טובים ... עושה שלום במרומיו וברחמיו יעשה ...

מוציאים שני ספרי תורה ... ובתוך מי שברך אומר ויכתבהו בספר החיים ... וקודם שמחזירים הספרים למקומם עומד התוקע ואומר זאת התחנה ואח"כ יתקע זה הסדר יהי רצון ... זוכר הברית (כמו שנדפס במחזורים, גם במחזורי הרו"ה) באִי אִמָּה אקבִּי לשמוע קול שופר. ביום שני אין אומרים שהחיינו אלא אם כן חל יום ראשון בשבת. באִי אִמָּה שהחיינו ... (ובין הסדרים נמצא יהי רצון כמו שנדפס במחזורים³⁰). אשרי העם יודעי תרועה יי באור פניך יהלכון. אשרי יושבי ...

24. כִּי־הַ בְּמִיָּו וּבְכָל סִידוּרֵי צִרְפָּת וּבְסִידוּרֵי אֲשַׁכְנו הַעֲתִיקִים (עֵינֵי הַרְוֹה) וּבְמַחְזוֹר רֹמָא וּגַם בְּאַחֲדִים מֵהָרָאשׁוֹנִים, כֵּעֵן בְּרַמְבֵּם וּבְרוֹקַח ס"ר רד, אַבְל בְּסִפְרָד קִיבְלוּ אֶת נֹסֶחַ סֵדֶר רַעֲיָג 'וּבִכְן'; עֵינֵי מִנְהִיג, דָּף נב, א; אֲרָחוֹת חַיִּים דָּף צ"ט, א; טוֹר אֲרֹחַ ס"ר תִּקְפֹּב וּבִי שֶׁם, אֲבֻדְרָהֶם, וְכִיָּה בְּמַחְזוֹר רֹמָנִיָּא.

25. שְׂרֹבֶם נִמְצָאִים גַּם בְּמַחְזוֹר אֹגֶשְׁפּוֹרֵג רַצִּי, וּבְמַחְזוֹר קְרִימוֹ הַשְׂכָּא.

26. וְאֵין כָּאן 'בִּאֵהֶב'.

27. וְאֵין כָּאן נֹסֶחַ 'אוֹיֵא רַצָּה נָא בְּמִנוּחְתָנוּ' לֵאמָרוּ בִּשְׁבַת.

28. כִּי־הַ בְּמִנְהַג סִפְרָד.

29. נֹסֶחַ זֶה (הַדּוּמָה לַמָּה שְׁנוֹהֵגִין לוֹמֵר בְּמִ"פ בְּמוֹסְפֵי רַ"ה וּבְכָל תְּפִילוֹת יוֹ"כ) בָּא כָּאן וּבְכָל חֲזֹרוֹת הַשֵּׁץ בְּמָקוֹם הַנּוֹסֵחַ הַרְגִּיל 'עַל כָּל־יִתְבָּרַךְ וְיִתְרֹמֵם', וּבְמִיָּו וּבְמַחְזוֹר רֹמָא בָּא אַחֲרֵי הַנּוֹסֶחַ הַרְגִּיל.

30. בְּכַתְב־יד בִּי אֵין הַתְחִינָה וְאֵין 'יְהִי רַצֵּן'.

מוסף יום א דר"ה

ברוך... מסוד חכמים...

אסתופף... (כמו שנדפס על-ידי ברנשטיין, עמ' 17, בשינויים כדלקמן): 4 תמוך (כצ"ל)
9 היכלך תכון (!) בעבודה (כצ"ל) ובמשמרת 11 וידך (!) 13 זקנים וזכרים
(כצ"ל 31) 14 זה אלקינו ואין בלעדיו (אלקים חסר 32) 15 ממקום 33 מושבך
16 שיחי ורנתי 17 מעוני ופשעי 18 המשא 20 פני כס איום.
אפד מאז... בחון מעש כל יום... וצוה חק... שבועת עבדיך. ככתוב וזכור
לאברהם ליצחק ולישראל... ונ' אשר כרת את... ונ' לשלמה אלקים משפטך...
ונ' למשפטך עמדו... ונ' נדיבי עמים... מאד נעלה. נעלה שופר... זכרנו.
מלך עוזר... אתה גבור... מצמיח ישועה.
תפן... (זכרון) קול שופר... (זכרון) לבוב תרועתם... מלהשפט (כצ"ל)... בזכרון
שלוש ברית. ככתוב וזכרתי את בריתי יעקוב... ונ' הבט לבריתי... ונ' יי לעולם
ישב... ונ' חלילה לך... ונ' וזכרתי אני... עולם. עולם בבקרך... אסומה
גשומה טלולה... מי כמך... ונאמן... מחיה המתים.

אף אורח... שופר (זכרון) תרועה... לאברהם יצחק ויעקב. ככתוב וזכור
לעבדיך... ונ' אף ארח משפטך... ונ' לכן כה אמר יי... ונ' היוצר יחד לבם...
ונ' כי בראותו ילדיו... ימלך... ואתה קדוש...
אל נא. אתה הוא אלקינו... (כמו בשחרית).
אל אמונה בערכך... אם לא למענו... אמן אדירי (בשינויים אלה): עולם היה תוהו
ואפל... בווי ושיפל... נענש בשמעו נא המורים... קוראי בגרון וקול (זכרון)
שופר...

כי יי שופטנו... אז אמרתי הנה באתי... (נדפס על-ידי ראו, עמ' 15 (140), ובשינויים אלה):
4 ולעד בלי נחפר. במגלת ספר (אין שינוי זה בק) 14 מלך דר ערבות 15 נשאים
ונטלים עד העולם (לה"כ) 18 ממך.
מלך 34 וזכור אהבת רועים. לתוקעים ומריעים. האל קדוש: מלך חרוגך יופר. שְׁעונו
בקול שופר. גורא וקדוש: אלקי צורי איחדו... (כמו שנדפס על-ידי ברנשטיין, עמ' 19,
ובשינויים כדלקמן): 6 לְמַדו 8 כס 9 פורחי ענף פוריה. צפצפו תאמי צביה
10 רוממוהו בעוז 11 תצלצלוהו בששים תקיעות 35 12 למען שמך (!). כל
השינויים אינם בק).

ובכן נמליכך מלך עליך. ארתיכי תרשישים... (כמו שנדפס על-ידי ראו, עמ' 18 (143)).
ובכן יי מלך יי מלך... כל שנאני שחק... (כמו שנדפס במחזורי אשכנז ופולין בשחרית יום ב,
והוא לקוח מקרובת ר' שמעון ב"ר יצחק; הברכות, פיוטי ר' שמעון ב"ר יצחק, עמ' קכד).

31. כי במקום זה נדרשת אות ו לפי הא"ב שאחרי המלה המקשרת.
32. הפיוט בנוי על ארבע מלים. 33. 'ממכך' ב.
34. שני חרחים אלה הם כותרת הפיוט הבא, והשמיטם ברנשטיין ללא סיבה.
35. על שינוי מספר התקיעות באפ"ם ותיקן הפיוטים הנוגעים בו עיין ראו, עמ' 10 (135), מס' IV, הערה 3, שדיינו על העניין יותר נכון ממה שכתב ברנשטיין, עמ' 19, הערה 11.

ובכן ולך הכל יכתירו מלך. אתה בקרבנו מלך... (כמו שנדפס על-ידי ראו, עמ' 19 (144), בשינויים אלה:) 4 מסיברנו חס' אב 5 חנו ונענו (במקום: חסד תחיש לנו) 7 לובש צדקות (צדקה ק) (אתה ליתא) 8 שמחנו ושבענו (שבענו ושמחנו ק) (בישועתך ליתא) 11 קרב משיחך 12 במעלה.

ובכן לך תעלה קדושה כי אתה אלקינו מלך מוחל וסולח: ותנה תוקף (בשינויים דלקמן: 36) ושופר גדול יתקע. וקול דממה ישמע... ותחתוך קצבה לכל בריה. ותכתב גור דינם... מי באש ומי במים. מי בחרב. ומי ברעב. מי בדבר. ומי במנפה. מי ינוח. ומי ינוע. מי ישקט. ומי יטרף. מי ישל. ומי יתסר. מי יורם. ומי ישפל. מי יעשיר. ומי יעני: ... מיד תקבלו. כי אתה הוא יוצרם... וכענן כלה. וכאבק פורח. וכחלום יעוף... ואין שיעור למרכבות כבודך. ואין פרוש לעילום שמך... קדש את שמך על מקדישי שמך.

כתר 37 יתנו לך יי אלקינו מלאכים המוני מעלה. עם עמך ישראל קבוצי מטה. יחד כלם קדשה לך ישלשו. כמה שנאמר על יד גביאך וקרא... כבודו. וחיות אשר הנה מרובעות... (בשינויים אלה:) גועשות בסוככם (בו חס', כצ"ל)... ובו שכיב... קול (זכרון) שופר... כבודו מלא עולם... ממקומו. ועמך... (זכרון) קול שופר... בשבתו לכסא... אם ישקט אם ירשיע להשיבו... עוד יזכר לנו... ממקומו... שמע... אחד... הוא מושיענו והוא ישיע את שאריתנו. והוא ישמיענו... אני יי אלקיכם (וחסר הפיוט 'ואתה אונק'). תהלות כבודך... השמיע (כצ"ל) כנף הארץ... זעים 38 כל אפסי ארץ... להגדע (כצ"ל) ולהגלות... יורשו בחונו לפארו בארץ. ויענו ויאמרו יי אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ. אדיר אדירנו... ובדברי קדשך... ימלך... לדור ודור...

כי מקדישך... האוחז ביד... תשגב לבדך... ובכן תן פחדך... ויאתיו... (עד) המלך הקדוש, הכל בסדר כדלעיל בשחרית. אתה בחרתנו... זכר ליציאת מצרים: מפני חטאינו... ומנחתם ונסכיהם כמדובר. שלשה עשרונים לפר. שני עשרונים לאיל. ועשרון אחד לכבש האחד לשבעת הכבשים. מלבד עולת החדש ומנחתה. ועולת התמיד ומנחתה. לריח ניחוח אשה ליי. ושני שעירים לכפר ושני תמידין כהלכתן: 39 עלינו לשבח... שלא שם חלקנו כחלקם וגורלנו כגורלם. שהם משתחווים להבל וריק ומתפללים אל אל אשר לא יועיל ולא ישיע. אבל אנחנו עמך בית ישראל כורעים

36. רוב השינויים נמצאים גם במחזור קרימונה שכ"א וויניציאה שכ"ח.

37. לפי מנהג צרפת במוספי שבת ו-ט, עיין מ"ו.

38. בכתב-יד ב בטעות 'מים'. והגירסא 'זעים' מתקבלת על הדעת יותר מגירסת כתב-יד: 'זעים'.

39. הנה לפנינו ניסיון נוסף להתאים את הטופס הכללי לר"ה (שאנו מתאים לו מפני עולת ר"ח), בניגוד למנהג הצרפתי הקדום לקרוא כאן את כל הפרשה שבחמורא ולוותר על הטופס (עיין לדוגמא בסדור אורלייאנס, כתב-יד 60 של הקהילה בברלין), וכ"ה במחזור רומניא.

ומשתחיים ומודים לפני מלך מלכי המלכים ואדוני האדונים. הקדוש ברוך הוא וברוך שמו. שהוא לבדו נוטה שמים ויוסד ארץ. וכסא כבודו היקר בשמים ממעל. ושכינת עוזו בגבהי מרומים. הוא אלקינו. אין עוד מלבדו. ככתוב בתורתו הקדושה וידעת... אין עוד⁴⁰.

אוֹיֵא הִיָּה עִם פִּיפּוּת ... עֵינֵי עֵמֶךְ בִּם⁴¹ תְּלוּיָה ... וְאַתָּה תִּשְׁנִיחַ אוֹתָם⁴² לְרַחֲמָה ... וְאַתָּה תִּשְׁמַע הַשְּׁמַיִם (כִּצְלִ⁴³) ... וְאַל יִבוֹשׁ ... הֵמָּה חֲנוּנִים. וּמְלֻמֵּיךְ הֵמָּה מְלֻמֵּדִים ... וְרַחֲמֵי אֵת אֲשֶׁר אֲרַחֵם. (וְנֹאמֵר ... אֱלֹקֵי יִשְׂרָאֵל לֵיתָא).

אוֹחִילָה לֹאֵל ... צוּרֵי וְנֹאֲלֵי: (כָּאֵן יֵשׁ הָעֵרָה:) כִּשְׁחַל יוֹם רֵאשׁוֹן בִּשְׁבַת מַחֲלִיפִין הַסֵּדֶר וְאוֹמְרִים אֶהְלֵל בַּיּוֹם א' וְאַנְסִיכָה בַּיּוֹם ב'.

אַנְסִיכָה ... בְּמַלְכוּתוֹ אֲמַלּוֹךְ. וְאַתִּי לְבִד יִמְלֹךְ⁴⁴ ... וְעַד תִּתְּקַל כָּל מֶלֶךְ ... חֹבֵשׁ אֲרוּכָה. לְאַרְךָ יוֹם ... טוֹרַח נִכְרִיּוֹת ... לְכָל גֵּיָא יִשְׁפִּיל. הֵר וּגְבַע יִפִּיל ... וּבֹאֹר זֶרַע ... יֵאֲסֹפוּ מְאוּמִים ... יִרְגִּזוּ כִּי יִמְלֹךְ ... קוֹל יִתְּנוּ וִימְלִיכוּ. לְמֶלֶךְ כִּי יִמְלֹךְ ... יִסְעִיר מִתִּימָן ... וְעַד מְבֹאֵה הַשֶּׁמֶשׁ ... עַל כֵּן נִקְוָה ... וַיּוֹם הַזֶּכֶרֶן. וְתוֹקֵעִין תִּשְׁרִית חֲשֵׁת תִּרְיָת⁴⁵. הַיּוֹם הַרַת ... אֲרֶשֶׁת ... רֵם וְנִשְׂא. צוֹפֵה וּמְבִיט מֵאוֹצֵן וּמִקְשִׁיב קוֹל (זֶכֶרֶן) תִּקְיַעְתֵּנוּ⁴⁶ ... סֵדֶר מַלְכוּתֵנוּ.

זֶכֶר תַּחֲלַת ... מַחְנִנִים לְכַפּוּרָה ... בְּכָל דּוֹר וְדוֹר יִזְכּוֹר ... זֶכֶר פְּעוּלַת אוֹרַח ... פְּעָלוֹ אֲשֶׁר זָרַח ... סְבוּכוֹ לְמוֹ יִזְכּוֹר ... שְׂרִיגֵיוֹ בְּמַעֲלָם. אִם יֵאֲמֵר לְגַעֲלָם. ... בְּרִיתוֹ לִזְכּוֹר ... נִדִּידוֹת הַמִּטּוֹת ... יִזְכּוֹרוּ בְּרִנּוֹן. פְּעָלָם לִזְכּוֹר ... זֶכֶר טַעַם שְׁפָטִים ... טַעַם אַרְבַּעַה שְׁפָטִים ... חֵק הֵגָה יוֹמָם וְלַיְלָה. לְהוֹגִים יִזְכּוֹר ... לְקַצֵּב טוֹב יִזְכּוֹר. זֶכֶר גְּבוּלִים לִישֵׁב ... אִם לִטַּעַת אִם לַעֲקֹר ... לְמַשְׁפַּט יִזְכּוֹר. אֵתָהּ זֹכֵר ... כִּי⁴⁷ אֵין שְׂכַחָה ... כִּי תִבְיָא חֵק וְזִכְרֹן⁴⁸ ... יִשׁוּב חֲרוֹן אַפֶּךָ מַעֲמֵךְ וּמִנְחַלְתֶּךָ⁴⁹ ... וְעַקְדַת יִצְחָק לִזְרַעוֹ הַיּוֹם בְּרַחֲמִים תִּזְכּוֹר בְּאִי זֹכֵר הַבְּרִית. וְתוֹקֵעִין תִּשְׁרִית חֲשֵׁת תִּרְיָת. הַיּוֹם הַרַת ... אֲרֶשֶׁת ... סֵדֶר זִכְרוֹנוֹתֵנוּ.

אֲשָׁא דְעֵי ... וְרֹדֵף צִדֵּק צִדֵּק ... אֲרַצָּה לְרוּעֵי ... קוֹל כְּחוֹבֵשׁ שׁוֹפֵר ... לְמוֹל שׁוֹפְרוֹת תִּשְׁע ... לְקוֹל כִּיּוֹקֵשׁ. יִבְעִית כָּל מוֹשֵׁב. לְאִמִּים בִּשְׁעָר יִנְשֵׁב ... לַעֲתִיתִי יִנְשֵׁב. בְּקוֹל נֹעַם שׁוֹפֵר ... נוֹסוּ נְוֵאמוֹת. בְּקוֹל בּוֹךְ שׁוֹפֵר ... סִיּוֹם מְגִילָה ... עֲבֵרוֹת מִמַּחֲה. קוֹל צִרַח שׁוֹפֵר ... צוֹר כַּעַשׁ נִפְלְאוֹת. בְּקוֹל עֲרִבּוֹב שׁוֹפֵר ... קוֹלוֹת מִתֵּן שְׁלֵשָׁה. כִּתְנֵנוּ בְּשׁוֹפֵר ... רְבִיעִית חַיּוֹת. לְקִידָה לְהַיּוֹת ... שׁוֹכְנִים תּוֹזֶרֶר. בְּקוֹל הָעֵבֶרֶת

40. טַכְסַּת תְּפִילָּה זוֹ נִפְגַּע בְּשׁוֹרַת אֵינְטֶרפּוֹלִיצִיּוֹת (מֵהֵן אַחֲדוֹת גַּם בְּכַתְבֵּי־יָד צִרְפְּתִיִּים אַחֲרֵיָם). בְּכַתְבֵּי־יָד ב' כָּתוּב עוֹד: 'וְמוֹדִים וְקוֹדִים'.

41. 'בְּךָ' ב'.

42. 'תִּשְׁנִיחַ אוֹתָם מִן הַשְּׁמַיִם' ב'.

43. לְהַיִּיכֵם מֵאֵח, לֵב וְעוֹד; וְכִיָּה בְּמַחְזוֹר רוֹמָא.

44. 'וְאוֹ יִמְלֹךְ' ב'.

45. עֵינֵי מֵה שְׂכַחְתִּי לְעִיל, הָעֵרָה³⁵.

46. נוֹסַח זֶה בְּכָל סֵדֶר, וְלִפִּי מִנְהַגָם אֵין טַעַם לְהַבְדִּיל בֵּין תִּקְיַעָה לְתִרְעוּעָה, כְּמוֹ שֶׁנֶּהֱגוּ בְּמֵא.

47. כִּיָּה בְּמַחְזוֹר הָאֲשַׁכְנוּיִם שְׂבִאיטְלִיָּה, צִרְפַּת וּסְפֶרֶד.

48. כִּיָּה בְּסְפֶרֶד.

49. כִּיָּה בְּמַחְזוֹר הָאֲשַׁכְנוּיִם שְׂבִאיטְלִיָּה.

שופר ... אתה נגלית ... גם כל העולם כלו ... ודברות קדשך ... אוֹיֹא תקע ...
ושם נעשה לפניך כמִצְוֶה עלינו בתורתך⁵⁰ ... ישראל ברחמים. ותוקעין תשרֶת תשרֶת תרֶת.
היום הרת ... ארשת ... סדר שופרותינו.

רצה ... והשב העבודה ... ותִעָרֵב לפניך עתירתנו ... השב שכינתך לציִון עירך ...
ותחזינה ... ושם נעבדך ... באִי שאותך לבדך ביראה נעבוד. מודים ... מעולם
קוינו לך. אבינו מלכנו זכור ... וכתוב ... ולך נאה להודות. (הכל כמו לעיל בשחרית).
אוֹיֹא ברכנו ... שים שלום ... וצדקה וברכה ורחמים וחיים ושלום. כאמור. כי
בי ירבו ימיך ויוסיפו לך שנות חיים. לחיים טובים תכתבנו אלקים חיים. כתבנו בספר
החיים. ככתוב. ואתה הדבקים בִּי אלקיכם חיים כלכם היום. היום תאמצנו. אמן.
היום תברכנו ... תגדלנו ... תדרשנו לטובה ... תדרוש דם עבדיך השפוך ... תקבל
ברחמים וברצון את תפלתנו ... תחדש עלינו שנה טובה⁵¹. כהיום הזה תביאנו
ששים ושמיים בבנין שלם. ככתוב. והביאתים ... וְנִי ויצונו ... וְנִי וצדקה ... כאשר
צונו. וטוב בעיניך לברך ... בספר חיים ... לחיים ולשלום. באִי עושה השלום:
יתגדל יתקדש ...

ואומרים אין כאלקינו. פטום הקטרת. וקדיש דרבנן. עלינו לשבת. וקדיש יתום. יגדל אלקים חי וכו'. אחר
סיום התפילה נהגו בקצת קהלות לתקוע כל השלושים קולות. והולכים לבתיהם לשלום.

מ ע ר י ב ל י ל ב ש ל ר"ה

ואומרים טוב להודות. יי מלך. ואח"כ מתחיל החזן:

ברכו ... ברוך ... לעולם ועד. מלך אמיץ כח (כמו שנדפס במ"ו). ... מפחד לילה. באִי
המעריב ערבים. אהבת עולם ... לעולמים. מלך הודך ... ואהבת כלולים. באִי
אוהב עמו ישראל. וגומר את התפלה כביום א'.

י ו צ ר ל י ו ם ב ש ל ר"ה

ברכו ... ברוך ... אור עולם ... עושי דברו קדוש (כמו לעיל ביום א').

מלך אמוֹן ... (כמו שנדפס על-ידי הברמן, פיזי ר' שמעון ב"ר יצחק, עמ' מז, בשינויים דלקמן):
1 ובעדתך יתיצב (אחרי החרוֹ שומרי מצות (ז) מסודרים כאן כל החרוֹים הסוגרים: ברחמים ...
אל חנן ... יראה ... לחיי ... אמרי ... תנהגו ... והם הושמטו במקומם). 11 דת

⁵⁰ כך כתוב בב דווקא (וכותב א כתב כאן וגם ביום ב מתוך שיגרה ושם נעשה לפניך את
קרבנות חובותינו, וכן טעה גם ב ביום ב); ובצדק הושמטו המלים "את קרבנות חובותינו"
(שאינן כאן במקומן) גם במחזורי האשכנזים שבאיטליה (קרימנה שכ"א, וניציאה שכ"ו וכו'),
גם במחזור וינה ובסידורו של הרמב"ם שבכתב-יד ובתכלאל של התימנים. ועיין גם בסידור
עבודת ישראל.

⁵¹ כידוע נשארו מהפיוט 'היום תאמצנו' במחזורי האשכנזים רק שורות מעטות, וכאן נוספו
שורות אחדות. הפיוט השלם נמצא במחזור רומא סוף מוסף יו"כ ובמחזורי ספרד בכל
תפילות ר"ה וי"כ.

גחלתך 19 זכרנו 23 בנעם חס' 40 לזכרון בהיכל ה' 41 להעשות.
הכל יודוך... אל אדון... שמך יי אלקינו יתקדש... מלא כל הארץ כבודו.
כבודו אהל (כמו ביום א.) והאופנים... גאל ישראל.

יי שפתי. ברוך... מסוד... מלא רחמים (כמו ביום א.).
אתי לחנך... (כמו שנדפס על-ידי הברמן, עמ' קז, בשינויים דלקמן): 10 משיב 16 נועמך
אמרת יי.

אמרתך... 4 ואתה 6 מלאכיך (!) ככתוב... (הפסוקים כמו שנדפסו אצל
הברמן, אבל אחרי 19 נוסף): ונאמר. שומע תפלה עדיך כל בשר יבואו. בו שוענו.
זכרנו... מלך עוזר... מגן אברהם. אתה גבור... ומצמיח ישועה.
תמים פעלך... 2 רחץ 4 כהקטר וכלילה⁵² 5 ממלאכת. ככתוב
ויעתר יצחק... ונא' ויקח אברהם את עצי העולה... ונא' בי נשבעתי נאם יי... ונא'
והוציא כאור צדקך... ונא' נצב לריב יי... ונא' דרשו יי בהמצאו... ונא' קחו
עמכם דברים... שפתינו... מי כמוך... ונאמן... מחיה המתים.

שלחתי... 6 וחצובת צורים (10 על פשע חס') 12 ברחמך עלינו
המציאנו 13 במחסה 20 חננו יי חננו (!) 21 נפוצות. ככתוב קוה
קירתי יי... ונאמר מלפניך משפטי יצא... ונא' גם מזדים חשך... ונא' ידענו כי חטאנו
ואין מי יעמוד... ונא' באלקים הללנו כל היום... ונא' צדקתך כהררי אל... ונא'
מי אל כמוך נושא עון... ונא' חננו אלקים חננו כי בך חסיה... ונא' מאתך תהלתי
בקהל רב... ימלוך יי לעולם... ואתה קדוש...
אל נא. אתה הוא אלקינו (כמו ביום א.).

שמו מפארים... (הברמן, עמ' קיב; ואינו חוזר בסוף כל בית על התרזות החזרות). 7 נטישות
אויבך 16 הנבחן... וקדושתו להעריך 27 ושנה חס' 43 חלד ושוכניה
47 מוטות אויבך שבר להכחידם (!) 49 בכפלים. קוממיות תביאם לירושלם
57 לעונם 63 והיכל... ומזבח 64 ימלך יי לעולם.

שובן עמך לבצרון. ומלטנו מאף וחרון. ונקדישך ביום זכרון. קדוש: יראים מבקשי
פניך (כמו שנדפס על-ידי ברנשטיין, עמ' 20, בשינויים דלקמן): 2 יגלו רחמך (כצ"ל⁵³)
4 ועודים לפניך 6 תנובות 8 לְיִשְׂרָאֵל מעגלי... רגלי... פחים טמנו לרגלי
(כצ"ל⁵⁴) 10 בחמלה 12 רַעְצִים 13 נוֹשֵׁעַ (!) מטה (!) רשע 14 כצדקך
(כצ"ל⁵⁵) 20 אָכַל 21 לחינה [בק אין השינויים שבשרות 4, 6, 10, 13, 14, 21].
ישפט תבל... אתן לפעלי... (הברמן, עמ' קטו; בלי חזרת המשפטים "ישפט" "והוא באחד"
ובשינויים דלקמן): 3 ביום הנבחן 13 ונמאס 15 בערבות 15 אש
19 צור (!).

52. 'ובלולה' ב. ההרכב "הקטר וכליל" רגיל אצל הפייטנים.
53. לשון התלמוד ברכות דף ז, א.
54. לה"כ יר' יח, כב, וההתחלה לפי משלי ד, יא.
55. לה"כ תה' לה, כד.

אדון אם מעשים... הן לא יאמין... קרוצי גושיו. קדוש. (והושמט כאן כל הפיוט שבתי וראה, ומתחילין מיד:)

ובכן נמליכך מלך עליין... (הברמן, עמ' קיט; בהשמטת חרוזי "מלך אביון" ובשינויים אלה:)
24 את הכל 25 נעלם 35 אל אלקי הרוחות. ומדותיו נכוחות. 53 כונס
כנר 64 עוטה כשלמה 84 יבשה להצביע 103 מאוין 112 אבל חס'
113 שופט אמת.

ובכן יי מלך יי מלך... אוירי ערץ... (כמו שנדפס על-ידי ברנשטיין, עמ' 21, בשינויים
דלקמן:) 2 טרם יהילו (כצ"ל 56) 3 גיהם יאסף ויאפלו 5 בגבורתו טרם יצא
7 זרועת צמחים 8 קורקסי 17 פלצות לגערותו טרם נאפפו 18 ציבם
יומעד 19 קולם 25 תולדות יצורים 26 דרי כל הארץ 27 גם כי
יחיו ויקיצו⁵⁷ ושמן (בק אין השינויים רק: 17 לגערותו 18 ציבם).
ובכן לך הכל יכתירו. לאל סודר דין... (כמו שנדפס על-ידי ברנשטיין, עמ' 23, ובשינויים
הנוכחים על-ידי המהדיר בתורת "נ"א"⁵⁸; הטכסט ק' הוא כנוסח המהדיר).

ובכן לך תעלה קדושה. כי אתה מלך מוחל וסולח. אשר מי יעשה... (הברמן, עמ' קכו;
בשינויים כדלקמן:) 10 אתה הוא ראשון ואתה הוא אחרון 13 ונצח 15 בגבורתך
19 כל 22 תתנהג 30 פעלו חס' 38 גלוי ידוע לפני 43 אף כי
44 על חס' 48 את חס' 51 מהם חס' 53 יעברו... בספירתך 54 וכלם
נסתרים בצפיית סתירתך 57 ותגזור(!) מוונתם 61 עקדת יחיד 76 מעשים
80 יהו חס' 87 ותשובה ומעשים טובים... לפני 91 מעטי 96 ותזכר למו
102 בבית הארץ 107 בכבשן 113 לא בכל הארץ 114 להורידו באדמת
117 ואיומים 123 ויאמר לו 125 אברהם חס' 139 שמוטלים בזמנם על
עדת אבירים⁵⁹ 140 זו מלכות אכזרים 141 וחיות יערים 142 ועז משלשת
זו מלכות יונים הנמשלים לצפירים 148 כל השורה חסרה 149 וכדי להתיש כחם
לקחם ובתרתם לשני בתרים 150 גבורים 152 ישלט עד הערב חס' 156 כן
חס' 160 נראה 167 השיבו בן חס' 168 האב עוקד אחרי 197: זכור
אדון ברחמים לפקד(!) 198 אהלך.
נקדישך... כל הארץ כבודו.

אחד קדוש... (כמו שנדפס במחזור מ"פ אחרי "ממקומך", בשינויים דלקמן:) נחת זרועך
בלהב אש... ועז מיום תקוע... חלים ורועדים מפניך... כקטורת נתונה על
האש... יחשב לבוב תרועתם כניחוח⁶⁰... ובידו לקח האש... ניניו בה ניצלו משחת

56. לפי מבנה הפיוט צ"ל "טרם" בכל שורה ב.

57. 'ויקיצו' חסר בכ"א.

58. כפי הנראה פיוט זה חיקי הוא לפיוט הידוע "לאל עורך זין", ואין לחשוב שהפייטן הכניס
כאן משפטי הפיוט הקדום בלי שינוי (כמו 6 'לכובש כעסו בדין', או 11 'לתומך תמימיו
ביום דין') כאשר הם לפניו, והשוורות האלה חשודות הן. גם 10 'לרחום ומרחם' מצטרף
בקושי ל 11 'לשוקד ומרחם'.
59. 'ויאבדו לדור דורים' ב.

60. במ"פ: 'יחשב מיעוט חלבם ודמם', וייתכן שהפיוט היה מיועד ליו"כ, ושינוהו לשם ר"ה.

מדורת עצים ואש... קנא לעירך ולמקדשך השמם ולבשר חסידיך הנהרגים והנשחטים והנטבחים והנחנקים. והנצלבים. והנקברים מחיים על יחוד קדושת שמך. ולתורתך הקדושה(!). אשר היתה לשרפת אש. רצף שכינתך לתוך עירך בכבוד. סבובה חומת אש. (והטור שעה שועת חס') שכלל היכלך. ואל תתיאש. תמימך ישרתך כמלאכי רוח משרתי אש.

אז בקול... ימלוך... לדור ודור... כי מקדישך... האוחז ביד⁶¹... תשוב... ובכן תן פחדך... ויאתיו... ותמלך... עד גמר התפילה. אבינו מלכנו הכל כמו ביום א'.

מוסף יום ב דר"ה

ברוך... מסוד חכמים...

איככה אוכל... (כמו שנדפס על-ידי ראו, עמ' 7 (132), בשינויים אלה:) 3 היום זה לפיך⁶² נכמס 7 נטושה⁶³ חבלי 8 ותגעו(!)⁶⁴ אנחה 9 בחסדך 10 הנאלם(!) 20 הואל לעצורים כלארצה גהר(!)⁶⁵ בשוררי הושב לי⁶⁶.

אנן הסהר... (בשינויים אלה:) 6 בצחונות(!) מאון (מאון) 10 קשובך. זכרנו... מנן אברהם. אתה גבור... מצמיח ישועה.

תחבשת... 2 רן 3 במעלות ישב 4 תום 7 ישר אשר נכפת 8 מלבעט 9 בעמק 10 ובמר אימתו 17 שוכן(!) מרומות. מי כמון... מחיה המתים.

ברוח... 3 ששים קולות⁶⁷ 5 חקוק חס' 8 אם גבר עד מרום⁶⁸ לעתקה 10 ואין מי יעמוד.

אל נא. אתה הוא אלקינו...

נא המלא רחמים (ראו, עמ' 13 (138) בשינויים אלה:) 15 במעלו אשר מעל בצדיות 20 להדרס בהרָאָה כפרס 22 נתן וכחלוף 24 יאחזון.

כי יי שופטנו... אז אמרתי... (כמו לעיל במוסף יום א').

מלך תחון... אסלד (ראו, עמ' 1 (142), בשינוי אחד:) 11 פארוהו.

ובכן נמליכך מלך עליון. מ"ע ארתיכי תרשישים... (ראו, עמ' 18 [143]).

ובכן יי מלך יי מלך... כל שנאני שחק... (כמו במוסף יום א').

ובכן ולך הכל יכתירו מלך. אתה בקרבנו (ראו, עמ' 19 [144] בשינויים אלה:) 4 מסברנו

חס' 5 חנו וענו מלך 7 אתה חס' 9 שמחנו ושבענו מלך 11 משיחך

12 במעלה.

61. אחרי 'וכל מאמינים שהוא תמים פעלו' כתוב בכתב-יד א בכתב קטן: והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד. בשם ה' צבאות שתקבל תפילתי ותעשה בקשתי ושאלתי, ובכתב-יד ב ליתא.

62. 'למשפט' ק. 63. 'נטושה' ק. 64. 'ותגע' ק.

65. 'קרב למענם ארצה גהר' ק.

66. 'בשוררי השב אנן הסהר' ק, ואולי יש להבין: בשוררי 'אנן הסהר' השב לי ממרומים.

67. עיין לעיל, הערה 35.

68. 'אם עבר בגאוה'(!) ק.

ובכן לך תעלה קדושה... ונתנה תוקף... קדש את שמך על מקדישי שמך. כמו ביום א
 כתר יתנו לך... וחיות אשר הנה... עד סוף הקדושה, כמו ביום א'. כי מקדישך... האוחז
 ביד... תשגב... ובכן תן פחדך... ויאחיו... ותמלך... אתה בחרתנו... עלינו
 לשבח... אר"א היה עם פִּיפִיּוֹת... אוחילה... הכל כמו ביום א'.

אהללה... (כמו שנדפס במחזורי מ"פ, בהשמטת הפסוקים, ובשינויים אלה:) בבית הפותח באות ב
 בגודל המלוכה ו בכס מלוכה ח בלי תת דרך ט עד יפנה ארץ. מלפני
 יושב חרושת י הלחים ז צבאות צעדו במי שועל ק קדוש יבא במ. צור
 עולמים. ר ריבו... וירחק מלוכה ת תחגור גאות. כי התאזר עוז כי ינער
 יצנוף תמשול בגי'ים(!). על כן נקוה... ויום הזכרון. ותקעין כביום א'. היום הרת...
 ארשת...

אפחד במעשי... (בשינויים אלה:) בבית הפותח באות ג בעת יבקש מני זכות וזכרון ד עד
 עֶצֶר נָפֶח ז בלב ח עֶצֶר ח משיב הרוח לילד ט טיף נרד וניחח. יעלו
 לזכרון י ריקם כ תמתי מ הטור מעללי גבר קדם לטור מות וחיים שלום
 ומלחמת באו לזכרון ע הִסְפֵּר בקבר אמתך לזכרון תעש זכרון פ מקשיב
 לנדברי דת כתוב לזכרון צ הררי קדם. וברית לזכרון ק מהיותם לזכרון
 חקות ר רצתה... אהבת כלולותיה. סלה לזכרון ש שבועת ברית ת כל
 אומים לאות לזכרון בשעשועי ילד (ובן יקיר חס) חקות. אתה זוכר...
 זוכר הברית. ותקעין כביום א'. היום הרת... ארשת...

אנוסה לעזרה... (בשינויים אלה:) א קרוב (לי חס) בעת פה במקדש ב בל
 ישאג ג השמיעני קול (את קולך חס) ד עקב שמעך קול(!) ה הושע כי לא
 תשכח לא יסור קול ו הן בני אמי ז בכל מקום אשר הוא ח שביליו
 ח חפשתי ואמר אין י בשנער ס ועל פתחי קול ע מאד נעלית⁶⁹
 ונצח תתעלה בתרועה וקול צ בל יעופו ובל יכנפו ר ראות נס ש בל
 יטני ת נעים וזמירות תהלה יתנו. וקול ישמיע בארץ. לאל מושל בכל. ימתיקו
 הכל בקול. אתה נגלית... ישראל ברחמים. ותקעין. היום הרת... ארשת...
 רצה. ותערב. מודים. שים שלום עד סוף התפלה וקדיש, הכל כמו ביום א'.

מ ע ר י ב ל י ל כ פ ו ר

כל נדרי⁷⁰ ואסרי וחרמי וקונמי ואֶקְדִּישׁ ושבועות. די נדירנא ודי מקדישנא ודי מקנימנא
 ודי מחרימנא ודי משתבענא ודי אסירנא על נפשנא. מיום כפורים זה עד יום כפורים
 הבא עלינו לטובה. כלהון אחרטנא בהון להון יהון שרן שביקין שביתין בטלין
 ומבוטלין לא שרירין ולא קיימין. וחשובין כחרס הנשבר שאין לו תקנה. נדרנא לא
 נדרי. וחרמנא לא חרמי. וקונמנא לא קונמי. ודי אסירנא לא אסירי. ודי אקדישנא לא

69. לה"כ תה' צו, ט.

70. לכל נוסח 'כל נדרי' הנמצא כאן ולשינויים מהנוסח הרגיל השווה ס' המהכים לר' נהן
 ב'ר יהודה, מהדורת פריימן, האשכול, כרך ו, עמ' 151.

אקדישי. ושבעתנא לא שבועות. ונסלח... כי לכל העם בשנה. בא"י אמה
שהחיינו...

ברכו... ברוך... שמע... אמת ואמונה... השכיבנו... (ושמרו)... כי ביום
הזה... יתגדל... (ויכלו... ברוך... מגן אבות עד מקדש השבת).

וסדר הסליחות נפתח ב"פסוקי דרחמי" בסדר זה 71:

בית יעקב לכו ונלכה וכו'. לך יי הממלכה... באו נשתחוה ונכרעה... לא בחסד
ולא במעשים... דלתיך דפקנו... מלפניך מלכנו... שומע תפלה... יבאו כל
בשר... לפניך יי אלקינו יכרעו ויפולו ולכבוד שמך יקר יתנו. ואנחנו ברב חסדך...
נשתחוה אל היכל קדשך... לכו נרעה... באו שערינו... נבואה למשכנותיו...
רוממו... רוממו... נקדמה פניו... נהללה יי אלקינו בשיר ונגדלנו בתודה. ותיטיב
ליי משור פר מקרין מפרים. אודה יי בכל לבי אספרה כל נפלאותיך. גודה ליי בצדקו
ונומרה שם יי עליך. נבוא בגבורות יי אלקים נזכיר צדקתך לבדך. כי אל גדול יי...
כי גדול יי ומהלל מאד נורא הוא... גדול יי ומהלל מאד ולגדלתו אין חקר. עושה
גדולות עד אין חקר... אשר בידו מחקרי ארץ... אשר לו הים... אשר בידו נפש
כל חי... כי מי אלקה מבלעדי יי... כי מי בשחק... אל נערץ בסוד... יי אלקי
צבאות מי כמוך חסין... אין כמוך באלקים יי... מי כמוך באלים יי... מי לא ייראך
מלך הגוים... מאין כמוך יי... לך זרוע... לך יום... לך שמים... אתה הצבת...
אתה מושל... אתה בקעת... אתה דכאת כחלל רהב... אתה פוררת... אתה
רצצת... כי גדול אתה ועושה נפלאות... ואתה קדוש... ואתה הוא ושנותיך לא
יתמו. ואתה מושל בכל ובידך לגדל ולחזק לכל. ועתה אלקינו מודים אנחנו לך
ומהללים לשם תפארתך. וידו שמים פלאך... יודוך עמים אלקים יודוך עמים כלם.
ואנחנו תמיד ניחל והוספנו על כל תהלתך. ימלא פינו תהלתך כל היום תפארתך.
פינו יספר צדקותיך כל היום תשועתך כי לא ידענו ספורות⁷¹. מי ימלא... לך דומיה
תהלה יי בציון ולך ישלם נדר. לך יי הצדקה... מה נתאונן ומה נאמר... נחפשה
דרכינו ונחקורה ונשובה אליך כי ימינך פשוטה לקבל שבים. שבים אליך בכל לב
תקבל תפלתם ברחמים. אלקינו בושנו ונכלמנו להרים אלקינו פנינו אליך. אלקינו
בושנו במעשינו ונכלמנו בעוונינו. כי עוונותינו עברו ראשנו כמשא כבד יכבדו ממנו.
כי עוונותינו רבו מלמנות וחטאתינו עצמו מספר. ליי אלקינו הרחמים והסליחות כי
מרדנו בו. לך יי הצדקה ולנו בשת הפנים כהיום הזה. כי לא על צדקותינו... יי שמעה
יי סלחה... על עירך ועל עמך.

יי אלקי הצבאות נורא בעליונים... (כמו שנדפס אצל הברקן, פיוטי רש"י, בשינויים אלה):
2 בנים שובבים (!) 11 הפנים 13 זכרנו לחיים טובים מתוקנים 15 ימחו
20 הוא חס' 27 והמשנים 31 עתירתנו 37 מדיינים 38 ישתוק (!)
44 תחנונים.

71. שם, עמ' 152.

72. כ"ה בק (תה' עא, יא ואחר כך טו בשינוי ללשון רבים); בשאר כתבי-היד נתבלבלו
הפסוקים, ובא תוקנה הטעות במקצתה.

כי על רחמיך הרבים... ומנהיג את העולם כלו במדת חסד ובמדת הרחמים...
 אל ארך אפים אתה... ויעבור... ורב חסד לכל קוראריך.
 אם עונינו ענו בנו... כי רבו משובותינו לך חטאנו. חטאנו עם אבותינו העריו והרשענו.
 וסור ממצותיך וממשפטיך הטובים. לך לבדך חטאנו והרע בעיניך עשינו. כי עונינו
 נגיד נדאג מחטאותינו. מה נאמר לפניך יי אלקינו מה נדבר ומה נצטדק. ידענו כי
 חטאנו ואין מי יעמוד בעדנו שמך הגדול יעמד לנו בעת צרה. ידענו כי אין בנו מעשים
 צדקה עשה עמנו למען שמך. כי לך יי הוחלנו... הטה אלקי אונך... יי שמעה...
 אוֹיֹא אַמְנָם אַנְחָנו חֲטָאנו וְהַעֲרִינוּ... (כמו שנדפס בסליחות מנהג אשכנז, הוצאת בער, סי' קכז,
 בשינויים אלה: ח כאשר נשבעת (!) נ נכנעים נגשים (!) ושבים... הבט משמים
 (וראה חס') מזבול זבול בית מקדשך...
 אל מלך... מרבה מחילה לחוטאים... לא כרעתם להם תגמול. אל הוריתנו...
 שהודעת (כמו חס') לעניו מקדם. וכן כתוב. וירד... ויקרא בשם יי. ושם נאמר.
 ויעבר... לכל קוראריך. אין לנו פה להשיב... ידענו יי רשענו עון אבותינו כי
 חטאנו לך. ידענו כי חטאנו ואין מי יעמד בעדנו שמך הגדול יעמד לנו בעת צרה.
 ידענו כי אין בנו מעשים... למען שמך יי וסלחת לעונו כי רב הוא. הטה...
 יי שמעה...
 אוֹיֹא יִשְׂרָאֵל מִשְׁתַּחֲוִים לַהֲדָרֶת קֹדֶשׁ הָאֲרִיָּאֵל... (לר' יהודה הלוי, כמו שנדפס אצל בראדי,
 דיאן לר' יהודה הלוי, ח"ג, ברלין 1910, עמ' 263, בשינויים אלה: 1 כדלעיל 2 ולפני
 יקרת 3 למחר 5 הבו עון 6 הגוים (9 ליל חס') 16 תעלה אל
 מחליהם 20 עדתך 22 פשע עֲמָךְ תרבה 23 נכבה.
 אל מלך. ויעבר. אל תבא במשפט עמנו... אל תאסוף עם חטאים נפשנו ועם אנשי
 דמים חיינו. אל יתן למוט רגלינו אל ינום שומרנו. הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל.
 אל תתן יי מאורי רשע זממו אל תפק ירמו סלה. אל תתן לחית נפש תורך חית ענייך אל
 תשכח לנצח. אל תתנו בנפש צרינו כי קמו בנו עדי שקר ויפח חמס. אל ישמחו לנו
 אויבינו שקר שונאינו חנם יקיצו עין. אל יאמרו בלבם האח נפשנו אל יאמרו בלענוהו.
 אל תשליכונו⁷³ לעת זקנה ככלות כחנו אל תעזבונו. אל תעזבונו יי אלקינו אל⁷⁴ תרחק
 ממנו. ליי הישועה. יי צבאות עמנו. יי צבאות אשרי. יי הושיעה. כי לא על צדקותינו.
 יי שמעה.

אוֹיֹא יִרְצָה עִם אֲבִיו... (כמו שנדפס במחזור רומא בליל כפור, ליוורנו תרט"ז, כרך ב, דף עה⁷⁵,
 בשינויים כדלקמן: ומקול קוראו לקונו (צועק חס')... ושם עון בצעו (ופשעו חס')...
 מלאכי רחמים תשלח ויפגיע מגמתו. כי בבושת פנים כלמתו. לבו בקרבן סחרחר...
 (פני אלקים ממעונים. ורחם אבות ובנים חס') (וחן חס') שופכים לך תחנונים...
 הצועקים בשבייהם. לעונם ולמריהם. ודמעתם יורידו כמשפט על לחיהם. חיש נא את
 ישועתם. ואת פדותם בחייהם. ואת תפלת גייהם. תקרב ותרצה ותבחר...)

73. כ"ה בק (בשאר כתיב־היד כתוב בטעות: 'תשכחו').

74. כ"ה בק (בשאר כתיב־היד כתוב בטעות: 'ואל').

75. בנוסח שלפנינו אינו נראה שם המחבר יצחק (גיאת), הנקבע על־ידי דוידון, י 3917.

אל מלך. ויעבר. וסלחת לעונינו ולחטאתנו ונחלתנו. וסלחת לעמך אשר חטאו לך ולכל פשעיהם אשר פשעו בך ונתתם לרחמים לפני שוביהם ורחמם. הסולח לכל עונינו הרופא לכל תחלואינו. הגואל משחת חיינו המעטירנו חסד ורחמים. ראה ענינו ועמלנו ושאל לכל חטאתינו. דברי עונות גברו מנו פשעינו אתה תכפרם. הרב כבסנו מעונינו ומחטאותינו טהרנו. תחטאנו⁷⁶ באזב ונטהר תכבסנו ומשלג גלבין. השיבה לנו ששון ישעך ורוח נדיבה תסמכנו. השיבו יי אליך ונשובה חדש ימינו כקדם. ליי הישועה...

אויא בליל כפור ועשור... (כמו שנדפס על-ידי ברנשטיין, עמ' 23, בשינויים כדלקמן):
1 בליל כפור ועשור ערכתי לב וקָרַב. מערב עד ערב אהודך הרב. 3 כאשר ידאה (כצ"ל⁷⁷) 5 מפלאיך 7 כְּעָרְךָ 8 נא חס' 9 נפוצים קבץ (!) כנפוצות כלי חמדה⁷⁸ 10 מחה (!).

אל מלך. ויעבר. אלקים אל דמי לך אל תחרש ואל תשקוט אל. כי הנה אויביך יהמיון ומשנאיך נשאו ראש. אלקים באו גרים בנחלתך טמאו את היכל קדשך שמו את ירושלם לעיים. נתנו נבלת עבדיך מאכל לעוף השמים בשר חסידך לחיתו ארץ. תן להם כפעלם וכרע מעלליהם כמעשה ידיהם תן להם השב גמולם להם. ואנחנו עניים וכואבים ישועתך אלקים תשגבנו. ליי הישועה...

אויא בלילי על משכבי... (כמו שנדפס במחזור רומא בשחרית יר"כ, דף צט, ב, בשינויים אלה):
בלילי⁷⁹... להתודות... מי זה יעמוד לפניו. ולא יירא מחרון אפו. ואיכה ידרוש רצוני... ומפחדו צרחתי... שוכחי טוב אדוניהם... תרו בעולם... ובהבל בטחתי (כצ"ל)... אל תפן למעשנו. ובעבור אב המנוסה. עשה נא צור מחסנו. ומערומו תכסה. ראה כי אין מכסנו. מעוז לדל ומחסה. בִּשְׁר נא חוסנו. ותבשר סליחתי וכדברייכם סלחתי...

אל מלך. ויעבר.... ויהי יי משגב לדרך משגב לעתות בצרה. ויבטחו בך יודעי שמך כי לא עזבת דורשיך יי. הושיעה יי כי גמר חסיד כי פסו אמונים מבני אדם. אלקים לנו מחסה ועוז עזרה בצרות נמצא מאד. טוב יי למעוז ביום צרה ויודע חוסי בו. מגדל עוז שם יי בו ירוץ צדיק ונשגב. אלקים להצילנו יי לעזרתנו חושה.

אויא דלתיך הלילה לשבי פשע הותרו... (שונה ממה שנדפס במחזור רומא בליל יר"כ, דף עג, א, ובסליחות מנהג תימן סי' נה, אף-על-פי שהוא דומה לו בבית א, ד, ה, ולכן יבוא כאן נוסחו בשלימות⁸⁰).

76. כ"ה בק (בשאר כתבי-יד בטעות: 'תכבסנו').

77. על-פי לה"כ (דב' כח, מט): כאשר ידאה הנשר.

78. ונדמה לי שכצ"ל.

79. כך מנוקד בכל שלושת כתבי-היד. במחזור רומא 'בליל', ובסליחות תימן 'פְּלִילִי'.

80. השיר המקורי שיך לדוד אבן בקודה, עיין צונץ, ל"ג, עמ' 394 ובנספח, עמ' 11, ושם הוא מזכיר את הבית 'לשועת שבי פשע' הנמצא גם במחזור טריפולי. כפי הנראה סבלה סליחה זו עיבודים שונים, ואחד מהם נמצא לפנינו. בבית השלישי שלפנינו חסר טור רביעי.

(סימן: אליה)

דְּלִיתִּי הַלֵּילָה / לְשָׁבִי פֶשַׁע הִתְּרוּ
כְּחֻקֵּי סִפְרִים / אֲשֶׁר בְּאֵמֶת סִדְּרוּ
לֹא יְבוֹשׁוּ עָמִי / וְלֹא פָנִיו יִחְוְרוּ
מִכָּל חֲטָאֵיכֶם / לִפְנֵי יי תִּטְהָרוּ

5 אֲבִי יְתוּמִים נִקְרָאת / וּמוֹשִׁיעַ דֵּל וְרֹשׁ
בְּלִתִּי אֵין מוֹשִׁיעַ / וְחִלֹּתִי אֵין נִדְרֹשׁ
הַעֲתִיר לְשׁוֹעִת עָם / אֲשֶׁר מְמַנְחוּ נִגְרֹשׁ
וְהִדְרֹשׁ לְפִזּוּרִים / אֲשֶׁר הַיּוֹם נִבְחָרוּ
מִכָּל חֲטָאֵיכֶם / לִפְנֵי יי תִּטְהָרוּ

10 לְשׁוֹעִת שָׁבִי פֶשַׁע / אֲשֶׁר לְטוֹב ⁸¹ נִזְהָרוּ
לְהַטוֹת אֵין חוֹשֶׁה / בְּלִיל זֶה כִּי מִהָרוּ
לְחִלּוֹתִי הַלֵּילָה / בְּאוֹר עֵינַם ⁸² נִזְהָרוּ
[.]

מִכָּל חֲטָאֵיכֶם / לִפְנֵי יי תִּטְהָרוּ

15 יְהִי נָא שׁוֹעִי נִגְדֶּה ⁸³ / כְּקֶרֶבֶן שִׁי וּמִנְחָה ⁸⁴
וּלְשָׁבִים עֲדִידָה / בֶּן יִשִׁי תִּשְׁלַחַה
לְקַבֵּץ אֶחָד מֵעִיר / וּשְׁנַיִם מִמִּשְׁפָּחָה
וּכְמִים אֲשֶׁר גָּרוּ / הוֹד וְהָדָר יִגְהָרוּ
מִכָּל חֲטָאֵיכֶם / לִפְנֵי יי תִּטְהָרוּ

20 הִבֵּט מִשָּׁמַיִם / וְעָלִי שְׂדֵי שׁוֹבָה
וְעִיר צִיּוֹן אֵל עָלִיוֹן / בְּרִצּוֹנָה הִטִּיבָה
וּכְפָר עוֹן וְאִשְׁמָה / לְעַם שָׁבִים מִמִּשְׁכָּנָה
וְאֵם עַל רֹאשׁ עֲבָרוּ / מִמַּעַמְקִים יִגְהָרוּ
מִכָּל חֲטָאֵיכֶם / לִפְנֵי יי תִּטְהָרוּ

81. כִּי־הָיָה בָּךְ; בְּשֵׁם כְּתוּבֵי־הַיָּד 'הַיּוֹם'.

82. 'עֵינַם' ק, בְּשֵׁם כְּתוּבֵי־הַיָּד 'עֵינַם'.

83. 'נִגְדֶּה' בְּמַחְזֹר רומא; 'לִפְנֵי' ק, חֹסֶר בְּשֵׁם כְּתוּבֵי־הַיָּד.

84. 'כְּקֶרֶבֶן שִׁי וּמִנְחָה' ק (וּמַחְזֹר רומא); 'כְּקֶרֶבֶן וּכְמִנְחָה' בְּשֵׁם כְּתוּבֵי־הַיָּד.

אל מלך. ויעבר. לא נסוג אחר לבנו ותט אשורנו מני ארחך. אם שכחנו שם אלקינו ונפרש כפינו לאל זר. הלא אלקים יחקר זאת כי הוא יודע תעלומות לב. כי עליך הורגנו כל היום נחשבנו כצאן טבחה. כי עליך נשאנו חרפה כסתה כלימה פנינו. היינו חרפה לשכנינו לעג וקלס לסביבותינו. היינו משל בעמים מנוד ראש בלאומים. ליי הישועה...

או"א אמונים בני מאמינים... (כמו שנדפס בסליחות כמנהג אשכנז, הוצאת בער, סי' נא, בשינויים אלה: ט אשר על בן נעמסה כ אשר על המזבח נעקדה צ הגן מעודי מתנים וכושלות נושאי לך עינים... וטובתם תבקש... ותשכנם בהר קדש בהר מרום ישראל!) ותמלוך עליהם לבדך. והמה...

אל מלך. ויעבר. אלקים קולנו שמעה יי כחסדך יי כמשפטך חיינו. קדמנו בנושף ונושע לדברך יחלנו. שבענו בבקר חסדך ונרגנה ונשמחה בכל ימינו. כי עם יי החסד והרבה עמו פדות. פודה יי נפש עבדיו ולא יאשמו כל החוסים בו. לכו ונשובה אל יי כי הוא טרף וירפאהו יך ויחבשהו. כי הוא יכאיב ויחשב ימחץ וידיו תרפנה. פדה אלקים את ישראל מכל צרותיו. ליי הישועה...

או"א יי שמעה תפלת הלילה... (כמו שנדפס על-ידי ברנשטיין, עמ' 24, בשינויים כדלקמן: 4 מבקשי רחמך (כצ"ל 85) 7 פשעם 8 אל תפלתם הטיבה יי לטובים (כצ"ל 86) 10 קול 87 עם בביתך עצורים 12 (מה שנמצא בכתב-יד ויכמ"ר צ"ל ויכמ"ר 88).

אל מלך. ויעבר. היינו כאיש אשר לא שומע ואין בפיו תוכחות. היינו כחרש לא ישמע וכאלם לא יפתח פיו. היינו כיתומים אשר אין להם אב וכאלמנות אשר אין להם מפרנס. זכור זאת אויב חרף יי ועם נבל נאצו שמך. והשב לשכנינו שבעתים אל היקם חרפתם אשר חרפוך יי. זכור יי מה היה לנו הביטה וראה את חרפתנו. זכר לנו ברית אבות כאשר אמרת וזכרתי וכו'.

זכור ברית אברהם ועקדת יצחק והשב שבות... אבדנו... (לרבונו גרשם ב"ר יהודה; בשלימות, כמו שנדפס על-ידי הברמן, רבינו גרשם... ירושלים תש"ד, עמ' ל—לג, בלי חזרת הרפריין אחר כל בית, ובשינויים אלה: א ובחפזון (בחפזון ק) ד דוה וכל יום נהלאה (כל היום וכלה ק) ו טמונות (טבעות ק) ט טבחה בחורים כ כנסנו מן הדוב והארי פגענו ל לובט ס שרידי (עם חס) עול ועצב (!) (עלי הין קלנה לקבל ק) פ פצועה עליך כת (בת ק) צ צדוה כצפור מארץ המזריה ר רצונך עשות הרהרנו (וחשבנו חס) ט שוב למען עבדיך (!) שכך חרונך וזעמך (!) ת תזכור רחם כנואמך (!) תושיע עם עני מצפיך... שור בשפלות דורנו (!)... ברחמך עוד ברבות עתים... ולנמרטם... לחיק שנאינו (משנאינו ק) (הרפריין ושוב ברחמים נמצא אחרי הבית אבדנו ובסוף הסליחה).

85. 'מבקשי פניך' קב, והיא לכאורה נגד החרות. ר"ש לשער שבטור הקודם חלה טעות, וצ"ל 'למען נאומך' או כדומה.
86. לה"כ תה' קכה, ד, ובפיוט זה נמצא לשון הכתוב כסוגר כל בית.
87. 'לקול' ק.
88. הפסוקים שהוסיף המהדיר בסוף, אין להם שום שיכות לפיוט, אלא שייכים הם להמשך המחזור.

אל מלך. ויעבר. זכור לנו ברית ראשונים כאשר אמרת וזכרתי להם... עשה עמנו כמו שהבטחתנו ואף גם זאת... זכר לנו חסד נעורים ואהבת כלולים כאשר אמרת. הלוך וקראת באוני ירושלם לאמר כה אמר יי זכרתי לך... עקור ממנו לב האבן ותן לנו לב בשר. עשה כאשר אמרת. מחיתי כעב... אל נא תשת... חטאנו צורנו...

אותך אדרוש... (כמו שנדפס אצל הברמן, פיוטי ר' שמעון ב"ר יצחק, עמ' קלו, בשינויים אלה): 6 הן במעוזך לדל תקוה. השפילו. 7 רוגו שבעים 12 הן יומתק 13 משא 17 חיים וחסד חון 23 כליותי וטוחי יערב(!) לפניו תחנת עבדו 25 לבדו להתהולל 30 הן נצח וכפור הושם 37 יאמרו בגוים לעינם הן צָמַח(!) ישועה 39 קדושו⁹⁹ להקריבם 41 ריבם ריב ושוטניהם יהלום.

מחה פשעינו כעב וכענן כאשר אמרת מחיתי... השיבנו יי אליך... שובו שובו אמרת לנו ועל התשובה מראש הבטחתנו. שובה ישראל עד יי אלקיך כי כשלת בעוניך. קחו עמכם דברים... ונשלמה פרים שפתינו. שובו בנים שובבים ארפא משובותיכם. הגנו אתאנו לך כי אתה יי אלקינו:

אויא תבא לפניך תפלתנו... אבל אנחנו חטאנו. אשמו בגדנו... סרנו... ואתה צדיק... מה נאמר לפניך... אתה יודע.

אתה מבין... באנו בדברים לרצותך במ... ולא לרוע מעללינו(!)... גאה... עשה עמנו חסד... יהמו רחמך עלינו... למענך עשה עמנו חסד... סודם גלית ליודעי דתך. על כל פשעינו יה כפר לנו... פשעינו... חוקר לבות...

יה רצון מלפניך יי אויא שתמחול לנו על כל חטאתינו. ותסלח לנו על כל עונותינו. ותכפר לנו על כל פשעינו. על חטא שחטאנו לפניך... בחלול השם (ובחלול שבת⁹⁹)... ביודעים ובלא יודעים. ועל כלם יי אלקינו (כן תמיד) סלח לנו. מחל לנו. יה כפר לנו: עזש"ל בכחש ובכזב... בכפת שחד... בלשון הרע... בלצון... במראית העין... במאכל ובמשתה... בנשך ובמרבית... בניבול(!) פה... על חטאים שח"ע חטאת. ועי"ח שח"ע אשם... עולה... קרבן עולה ויורד... מיתה בידי שמים... כרת וערירי... מלקות ארבעים... מכת מרדות... ארבע מיתות ב"ד... על עשה ועל לא תעשה... לעשות את כל דברי התורה הזאת.

שמאבהתך יי אלקינו את ישראל עמך. ומחמלתך על בני בריתך. נתת לנו יי אלקי את יום (השבת הזה ואת יום) הכפורים הזה למחילת חטא ולסליחת עון ולכפרת פשע.

כי אנחנו עמך ואתה אלקינו. אנחנו (כן תמיד) כרמך ואתה גוטרנו. אנחנו נחלתך ואתה חלקנו (ומיד ממשין) אנחנו עזי פנים. ואתה רחום וחנון... ואתה הוא ושנותיך לא יתמו.

ודוד עבדך אמר לפניך שגאות... מיכה עבדך... דניאל... עזרא הסופר... הרחמים והסליחות: קודם שיתחיל השליח צבור לומר אל רחום שמך יאמר זה בלחש בכל כונתו. וקבלה

89. נראה לי שכצ"ל, וקאי על הכהנים שהם נקראים בני אהרן עם קדושיך (משנה יומא ד, ב) וההמשך מכריע. אבל בכתב-יד ב כתוב: 'קדשיר'. 90. בכתב-יד ב ליתא.

מחזור אפ"ם

הוא שיועיל שלא תתחדש גזירה רעה ח"ו באותה שנה. אהיה אשר אהיה. הוא היה. והוא הוה. והוא יהיה. ממית ומחיה. לפניו לא נוצר אל. ואחריו לא יהיה. אל רחום שמך ... ע"ל אִמְתָּךְ ... פְּרִיָתְךָ (כך מנוקד תמיד) (וחסר ע"ל תינוקות של בית רבן). ענו ... צדיק וישר ... קשה לכעוס ... רך לרצות ... שומע ... משגב אמהות ... אבי יתומים ... דיין אלמנות ... מי שענה ... רחמנא ... אבינו מלכנו (כמו ברה"ה). קדיש שלם.

שחרית יו"כ

לדוד משכיל אשרי נשוי פשע וכו'. ואומרים הזמירות כמו בשאר ימים טובים.

נשמח ... ישתבח ... ברכו ...

בא"י אמ"ה הפותח לנו שערי רחמים ... אור עולם ... ויהי הכל במאמרו ... (הכל כמו ברה"ה).

אז ביום כפור (החרוזים שבכותרת נכתבו כאן רק אחר בית ראשון ובסוף, בסדר זה: חטאנו צורנו ... סלח לגוי קדוש ... , ואלה הם השינויים: ו נא אל תמית כְּרֶשֶׁע. ס כסוכה מראית צ צחנתנו תנקה וחטא המחוקק ר רָצֵנוּ כקדם ש שחר אור יורח ה תחטאנו כבאזוב ונטהר בסליחתי.

הכל יודוך ... אל אדון ... שמך (לשבת: לאל אשר שבת) ... עד: מלא כל הארץ כבודו. מלכותו ... וביום צום כפור שת סליחתי ... סולח עון לסובלי עול דתו ... צופה בעוני נפש יונתו ... והאופנים ... ק"ש ... גאל ישראל. ברוך ... מסוד ... לחלות ולחנן פני מלך מלכי המלכים מוחל וסולח לעוניה מלא רחמים.

אימך נשאתי ...

אמצת ... גִּיהוּץ ... חי יי יודוך ... צאנך ... בהעבר ... שועם קשוב נחץ ותמהר⁹¹. תעתוע חטאם תכבסם ... ככתוב כי ביום הוה ... ונא' דבקה נפשי אחריך בי תמכה ימיך. ונא' יי שמעה יי סלחה ... ונא' וזכרתי את בריתי יעקב ... ונא' מתהלך בתמו צדיק אשרי בניו אחריו. ונא' אמרת יי צרופה מן הוא לכל החוסים בו. ונא' קחו עמכם דברים ושבו אל יי ... ונא' והוציא כאור צדקך ומשפטיך כצהרים. כצהרים משפטנו האר. צדקנו תחפש ותבאר. חוסיך לטוב תשאר. במעך נתגונן להתפאר. זכרנו ... מלך ... בא"י מן אברהם: אתה גבור ...

תאות ... לברית הבט ותדיח כְּעוֹרָם ... טבוה וטובח ... זבוחו ודשונו לנגדך יתיחד ... ככתוב וישמע אלקים את נאקתם ... ונא' און אם ראיתי בלבי לא ישמע יי. ונא' כי הוא ידע מתי שוא וירא און ולא יתבונן. ונא' אמרי האזינה יי בינה הגיגי. ונא' הבט לברית כי מלאו מחשכי ארץ נאות חמס. ונא' כי נער ישראל ואוהבהו וממצרים קראתי לבני. ונא' לכן כה אמר יי אל בית יעקב אשר פדה את אברהם ...

91. נראה לי שכצ"ל, וכ"ה במחזור וינה. אבל בכתב-יד ב הגירסא 'ואל תאחר' (כמו במחזורי הרו"ה), והוא אינו מתאים לחרוז.

ונא' אף ארח משפטיך יי קוינדך לשמך ולזכרך תאות נפש. נפש נענה תבשר סליחה. מלטנו מעומק שוה... אמונתך לשוהחה: (וחסר הפיוט "עד יום מות") מי כמוך... ונאמן אתה... בא"י מחיה המתים.

אחדת יום זה... צורתו... בהלים⁹²... ספר חיים טובים(!)... למען חלה פניך(!) לעבדיך וזכור. ככתוב וזכור לעבדיך לאברהם ליצחק וליעקב אל תפן... ונאמר ישוב ירחמנו יכבוש עונותינו... ונאמר הבן יקר לי אפרים... ונא' הלוך וקראת באוני ירושלם לאמר כה אמר יי זכרתי לך... ונא' כי בראותו ילדיו מעשה ידי בקרבו יקדישו שמי והקדישו את קדוש יעקב ואת אלקי ישראל יעריצו. ימלוך... ואתה קדוש...

אל נא. אתה הוא אלקינו...

אנא סלח נא... אנא רחום כפר... מורה חטאים... (בשינוי אחד: נכון כסאך בית עולמים).

מלך שוכן עד... מלך מאוין שועה... אדר יקר... (בשינוי אחד: בחיץ אנעים). ובכן ואתה כרחום סלח לנו. אנא אלקים חיים... (בשינויים אלה:) בעת רצון תען תחנתי... אכן אתה אל מסתתר... חטאנו כבאזוב... יקדמונו. אתה יי אבינו (והפיוט "היום יכתב חס").

אך חנן אתה ורחום לכל פועל. אך אתים... (בשינויים אלה:) מגר מסטיני צפוניך... נשא קומם כקדם (והרפריין בכל טור: חנן ורחום לכל פועל).

ובכן אמרו לאלקים מה נורא מעשיך. אמרו לאלקים (בשינויים אלה:) ה לקול תתו המון מים (בשמים חס', ומתקבל) ח מכון לשבתו (כצ"ל) עולמים י לא יחשיך מנו חשך מ ברוך יי... מן העולם ועד העולם⁹³ נ האור עמו חונה במדור זה זכרי(!) פ ברכו יי מלאכיו ר רם ונשא שוכן עד. כבודו בסוד קדושים ועד. בטחו ביי עדי עד. ולעם קדושו... 'ובכן מה נורא מעשיך. מעשה אלקינו...

ובכן לנורא עליהם באימה יעריצו. אשר אומץ תהלתך... בדממה דקה... ממעוטי עמים...

ובכן תנו עוז לאלקים על ישראל גאותו. על ישראל אמונתו... זמירתו... ובכן ועזו בשחקים... טוב למעוז... יחיו כל אשר בו דבקים... לשושנת עמקים. ובכן מי כמוך באלים יי. מי כמוך אדיר במרומים... רוצה תשובת עמו... לאברהם חסד.

ובכן אין כמוך באלקים יי ואין כמעשיך. אין כמוך... בגבהי מעלה... ובכן נאדירך חי עולמים. האדרת והאמונה... החסן והחיל... היראה והיחוד... הלבוב והלקח... הפאר והפדות. ובכן רוממו יי אלקינו והשתחו להר קדשו... רוממו אדיר ונורא... גדולתו בקהל קדושים... שגיא שניו לא חקר.

92. כ"ה גם במחזור וינה, ע"ש איוב כט, ג.

93. כ"ה במחזור וינה, והוא לה"כ דה"א טז, לו (והר"ה תפס לה"כ תה' מא, ד).

ובכן רוממו יי אלקינו והשתחוו להדום רגליו... רוממו אל מלך נאמן... קדוש הוא להקדישו ולגדלו...

ובכן נאמירך יי אלקינו באימה. נאמירך באימה... נועדך בועידה...

ובכן כי אל אמונה אתה. אמונתך בעליונים... רחמך בתחתונים...

ובכן תוקדש ותוערץ. הנקדש... ביקודים יוקדים... בצלצול כנפים (משיקות חס)... ליושב תהלות (הכותרת אינה חזרת אלא בסוף, ובכל טור רביעי: אומרים קדוש וברוך) ב שלג ז צבא תחתונים לרצותך מרעימים ת בשפר המונם לקונם ורבונם. ובכן שרפים עומדים ממעל לו. זה אל זה שואלים. וזה אל זה ממללים. איה... (כותרת זו אינה חזרת אלא בסוף)... בררת ורטש (!) ורעד... דוהרים דולקים (כצ"ל⁹⁴)... וממנו יגורו אלים... חלים וחתים... להקדישו להעריצו... נוצצים נוגים... שרפי הוד יכתירו... פליאים אלפי אלפים ורבי רבבות... (ואין בכל תפילות יום הכיפורים הפיוט "לא ל עורך דין").

ובכן לך תעלה קדושה... מי יתנה תוקף תהלתך... צבי צבאותיך... הוד הדרך (!)... יבאר ביאור בינתך... אמץ אלקותך... שמים ושמי השמים... ויריעו לך... התחתונים והעליונים מפתחת ידך נוונים ומתכלכלים. ומזיו הדרך שבעים... השופכים שיח לפתותך. הנהרגים והנטבחים על קדשתך. הנשחטים על יראתך. הנשרפים על קדוש תורתך. הנחנקים על אמונתך. הנסקלים על חטיבתך. הנסחבים על מלכותך. הנטבעים על דתך. והם עמך ונחלתך. צאנך... העסוקים ביראתך... התאבים לקרבנתך. הקרואים עדתך. יסוד... ומה יעצור... ונתיבתו נתושה ונטושה... מרגיז בכל איבריו (כצ"ל)... וצר לו במצוריו. לולא אתה עוזרו מצריו... להלעיטו במסך... וכהולם הולמו... על כן יאמרו מושליו... לבא שערך בתהלה. לקדם פניך בתודה וחילה. להזכיר בו... ומכל ימים זה קדשת... ועין בעין נראת. ובין הכרובים... וענן קטורת... ועמך... וכורעים (ובורכים חס) וסוגדים... מרבים תחנונים. מדברים חנונים... כי הם דלים ומעונים... להשליך בצול זדונים... בדברך עם ציר פנים בפנים... כשורם כי תצדיק בנים... ואז... פליאים יפארוך... קדושה משולשת.

נקדישך ונעריצך⁹⁵ (הנוסח כמו ביום א דר"ה)... כבודו:

אחד קדוש אש אוכלה אש... (שנדפס במחזור מנהג פולין לר"ה יום א אחרי "מקומך מלכנו תופיע", בשינויים כדלקמן): ד כעין החשמל ה נחת זרועך בלהב אש ז זעו מיום

94. מבנה הפיוט דורש כאן שתי תיבות הפותחות באות ד.

95. בהתאם למנהג צרפת הקדום אומרים "קדושה רבה" רק למוסף ולנעילה ולא לשחרית ולמנחה. עיין מ"ו, עמ' 395. מנהגי דף סב, א (על-פי סדור רב עמרם גאון, וארשה תרכ"ה, עמ' 49 = סדר רב עמרם גאון השלם, ירושלים תרע"ב, ח"ב, עמ' 358), ס' המחכים (האשכול כרך ו, עמ' 153-154) וסדר טרויש, עמ' 27-29 (כ"ה גם במנהגי ספרד, רומא, רומניא), לעומת מנהג אשכנז ופולין המאוחר, לומר קדושה רבה בכל ארבע התפילות, הרשום, עד כמה שידעתי מנחת, ראשונה ברוקח (דף מג, א בדפוס וארשה) ואחריו במנהגי ר' חיים פלטיאל (קרית ספר כנ"כד עמ' 329 [ראה לעיל, עמ' 44]), מנהגי כהרא"ק, דף יג-יד, מהרי"ל, סוף הלכות יוה"כ, וס' המנהגים לרי"א טירנא (ועיין בהערה

תקוע ה חלים ורועדים מפניך ט כקטורת נתונה י יחשב שיח מענם כניחות
מ ובידו לקח האש נ יונצלו משחת מדורת פ וייחדך ובבית ק נמצאת אינטרפולציה
גדולה: קנא לעירך ולמקדשך השמם. ולבשר חסידיך. הנהרגים והגששחים. והנטבחים.
והנחנקים. והנצלבים. והנקברים מחיים. על יחוד קדשת שמך. ולתורתך הקדושה
אשר היתה לשרפת אש. רצף שכינתך לתוך עירך בכבוד סבובה חומת אש (הטור "שעה-
חס") שכלל היכלך. ואל תתיאש. תמימך ישרתוך כמלאכי רוח משרתי אש.

אז בקול. ממקומך. לדור ודור. כי מקדישיך. האוחז ביד עד תמים פעלו (כמו ברה).
האדיר בשמי עליות... הגד מראש אותיות...
התכן מתחת... הקורא דורות... הויכוח...
האמן כפי... הדכאם אל מקום... המטהרם בזריקת מים טהורים... הלכן(!)
במלכו...

ובכן מי לא ייראך מלך הגוים... (הרהיטין הבאים כאן מחולקים הם לשלוש תפילות⁹⁶, והחלקים
שסבלו קיצורים על-ידי הצנוורה במחזורים שלנו "הגוים" ראשון ושני ו"מלכותם") חסרים כאן לגמרי⁹⁷.

ובכן מי... מי עץ כעצתך... מי קדוש כקדשתך.
ובכן מי לא... ת בפי כל ידובר ע נצב בשמים ל דקה מן הדקה.
ובכן מי לא ייראך... ב נעלית ד במרום מרומים ז רעמין ט טיסת
ברקים ע בכור לבב צאן ירך עומדים היום להשפט.
ובכן מי לא ייראך מלך... הלולו עשור...
ובכן מי לא ייראך מלך הגוים כי מ לעינים רואה ל כל מפעל כ וגם
חתום ז לפי חסד (לפי קיצור ב).
ובכן מי לא ייראך מלך הגוים כי לך... ד מוכלל ק נוצצי קלל ח תהלה
מרבים... (ע"כ).

תשגב לבדך... ובכן תן פחדך... ובכן... ואז... ויאתיו... ותמלוך... קדוש
אתה עד המלך הקדוש (כמו ברה).

קסא שם בעניין שני המנהגים). יש לשער על-פי תשובת הגאונים המובאת באור זרוע, ח"ב,
דף סד, ע"ג (ל"ן, אוצר הגאונים ו, עמ' 41 מס' קכב). שהמנהג נשתרש על מן יצירות
הפייטנים שיצרו קדושות פיוטיות בקרובותיהם (שנתקבלו בתפילות השונות) דוגמת קדושה
רבה. באמת נמצאת קדושה כזאת במחזור רומניא לשחרית י"כ, דף שמו, ע"כ, כמנהג
מקצת הקהילות; אחרת נדפסה במחזורי רו"ה למנחה של י"כ; אחרת, "מלאכים
מרופפים", תשלום פיוט "שערי ארמון" מתוך הקרובה לנעילת י"כ (גם בכתב-יד מחזור
רומא שבבית הספרים הלאומי בירושלים (Heb. 80 986), נדפסה על-ידי de Haas
Ungedruckte Stücke aus Breslauer Machsorhss., 1906, p. 64. אחר כך תלו במנהג זה
טעמים על דרך הנסתר.

⁹⁶. המנהג להשאיר מן הרהיטים לתפילת מוסף ומנחה נתפשט כנראה רק בצרפת, עיין
סדר טרויש, עמ' 27 בתיאור תפילת מוסף; ומן הרהיטים במקום שהניח בו ליוצר,
ובתיאור תפילת מנחה (שם, עמ' 28): אחד או שנים מן הרהיטים והכל לפי העת. ועיין גם
במהכחים עמ' 153. והטעם הוא להתחיל מוסף קודם ז שעות, עיין סדר טרויש, עמ' 27
בהתחלה.

⁹⁷. בדעתי לטפל בפיוט זה במאמר אחר [ראה להלן, עמ' 363].

אתה בחרתנו... ולמחול בו את כל עונותינו⁹⁸ זכר ליציאת מצרים. אוֹיֵא יעלה ויבא... חנון ורחום אתה. אוֹיֵא מחול לעונותינו... מחה והעבר פשעינו מגד עיניך כאמור... עד לפני יי תטהרו. ואמר הסליחות ומתחיל אֶאֱיֵא וכו' 99 (הסליחות אינן כאן, כאמור לעיל, וכמוכּן אמרו הסליחות כמנהג האשכנזים שבאיטליה). מחה פשעינו... אוֹיֵא תבא... אתה מבין... על חטא... ודוד עבדך... שמאבתך... כי אנחנו עמך... עד: ושנותיך לא יתמו הכל לפי הסדר של ערבית יו"כ. קדשנו במצותיך... ושמחנו בישועתך (ואין כאן הוכרח שבת) כי אתה סולחן... ויום הכפורים.
רצה עד סוף התפלה (כמו לעיל ב"ה) ואומר אבינו מלכנו וקדיש שלם ומוציאין ב ספרים וכו'.

מוסף יו"כ

ברוך... מסוד חכמים... מוחל וסולח לעוֹנִים מלא רחמים:
ארעד ואפחד... (רשות למגן, כמו בשחרית יום א דר"ה וכשנדפס על-ידי ברנשטיין, עמ' 15, אבל בסיום מתאים אחרי שורה 15): אֲדוֹן אֵל תִּשְׁקֶץ עֲוֹנוֹי / לַעֲת אֲבַקֵּשׁ מִמֶּךָ רַחֲמִים בְּעַד עֲדוֹתִי / חֲזִקֵנִי וְאַמְצֵנִי פֶּן הָמוֹת אֵישׁן / הֶעֱתֵר־לִי בַיּוֹם-זֶה בְּעַד נִקְוֵי שׁוֹשָׁן¹⁰⁰.
שושן עמך אֵימָה (כצ"ל¹⁰¹)... שורש וענף סִימָה... נאק שמעה וסלחה. ככתוב יי שמעה יי סלחה יי הקשיבה ועשה... ונאמר אם עונות תשמר יי מי יעמוד. ונאמר כי עמך הסליחה למען תורא. ונאמר ויהי נועם יי אלקינו עלינו... ונאמר יראה אל עבדיך פעלך... ונאמר קחו עמכם דברים... וגשלמה פרים שפתינו. שפתינו מדובבות... זכרנו... מגן אברהם. אתה גבור... ומצמיח ישועה.
יום מימים הוחס... פרחיו במשענותיו חטומים (כצ"ל¹⁰²)... מלך אל (!) רחום וחנון. ככתוב ויעבור יי על פניו ויקרא יי... ונאמר ישוב ירחמו יי כבוש... ונאמר זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך... ונאמר בימים ההם ובעת ההיא נאם יי יבקש את עון ישראל... ונאמר אם יש עליי מלאך מליץ אחד... ונאמר הבן יקיר לי אפרים... ונאמר כי אל רחום יי אלקיך לא ירפך... ונאמר יי חפץ למען צדקו... ונאמר ויחננו ויאמר פדעוהו מרדת שחת מצאתי כפר. כופר פדיון נפש... מי כמוך... מחיה המתים: (אין כאן התוכחה "אנוש איך יצדק").

98. ובכל תפילות יו"כ נשמטו המלים "מקרא קדש", וזה על-פי מנהג צרפת, עיין מ"ו, עמ' 390. וכו"ה גם בכתב-יד אחרים שראיתי, כגון סדור אורלייאנס, כתב-יד 60 של הקהילה בברלין, וכתב-יד 1056 של המוזיאון הבריטי.
99. הפסקת הברכה לאמירת הסליחות והיידוים במקום זה היא על-פי מנהג צרפת (בהתאם למנהגי ספרד, רומא, רומניא), עיין מ"ו, עמ' 392: "ושליח צבור אומר ודוי באמצע תפלה כשמגיע לפני ה' תטהרו מתחיל בסליחות". מהכים, עמ' 153, סדר טרויש, עמ' 27. כידוע מפסיקין במ"א ובמ"פ לפני "אוֹיֵא מחל...".
100. עיין סדר טרויש, עמ' 27; ראו, עמ' 4.
101. פ"י הוזהרה, וכו"ה בכמה כתב-יד ונתקבל במחזור ר' אייזיק ברלין, הנובר תקצ"ז, ובמחזורי ר"מ זק"ש. ודוגמת זה נמצא בקרובת ר"א הקלירי ליום א דסוכות: 'אוימתי בחיל כפור, אבל בכתב-יד ב כתוב: 'אֵימָה'.
102. עיין פירושו במחזור הנובר תקצ"ז.

צפה בבת תמותה... הנאבק לשר גחל... ויתרון תנה... לעון העם הזה. ככתוב
סלח נא לעון העם הזה... ונאמר לכן כה אמר יי אל בית יעקב אשר פדה את
אברהם... ונאמר כי לא בזה ושקץ ענות... ונאמר כי בראותו ילדיו מעשה ידי
בקרבם... ואת אלקי יעקב יעריצו. ימלוך... ואתה קדוש...
אל נא אתה הוא אלקינו...

נחשב... דחות בפלולנו עקלתון... היום בפתחך... מסטין בכבל... (ואין חרזים
אלה חזורים, חזק מהראשון החזור בסוף): אשא דעי... ר צדקו עתה לרועעי. רעה צאן
רועי באור חיים מצוא מחילה ויתרון ל פשעם ועונם היום יכופר...
את לחשי... אדון לקול עמך... אין ערוך אליך... (הכותרות אינן חזרות, רק בסוף
אדון וכו').

ובכן ואתה כרחום סלח לנו. אנא און שועת חנון (כמו שנמצא במ"א ושונה ממ"פ, וכל טור
מתחיל במלה אנא ומסיים "ואתה כרחום סלח לנו") מ גם מזדים חשון עבדך ר רשענו
מספר תמחק... (וחסר הפיוט "אך חנון אתה ורחום לכל פעל" והפיוט "אמרו לאלקים").
ובכן מה נוראים מעשיך. מעשה אלקינו. אדיר בויעודו (כמו שנמצא במ"פ, בהשמטת החרוז
"מעשה אנוש" הנדפס במחזורים בסוף¹⁰³)... דברו מקים לעבדו. לכן יתגאה ואין עוד
מלבדו... המכין עולמי עד... חלד צופה במצעד... טוען הדומ. יודע עולמו...
עוזו ברב חילו... צופה ומביט לעניני... רודה בקרב מחני... (שדי חס') רוקע
ארץ... תוקף שמו לרוממה...

ובכן לנורא עליהם באימה יעריצו. אשר אימתך באראלי אומץ. באבירי אומן.
בבודי קדח. בבלולי ברק... בועד אלפים. וברבי רבבות... מחורשי רע...
ביריעת מעונה... מכמוסי דופי... מסרוחי מען... מקוראי בחינוף... מפרוחי רוח.
ומעיפי חיה... ונותנים לך פאר חי עולמים. והיא תהלתך.

ליושב תהלות... (בלי חזרת הכותרת, כמו בשחרית, וכל טור רביעי מסתיים אומרים קדוש
וברוך. ואלה השינויים): המון צבא המולה (כצ"ל)... להקת שביבים... מסוככים
מרופפים. בכנפיהם מעופפים... מנצחים תמיד(!)... נדיבי עמך. מסלסים
לשמך... שומרים חקוקים...

אלו לאלו שואלים. ואלו לאלו ממללים. איה אל אלים. אנא שוכן מעולים. להעריצו
ולהקדישו בפאר מסלסים. אור נוגה... (כמו שנדפס במחזור רומא למוסף יו"כ, דף קכד, ב¹⁰⁴,
בשינויים דלקמן): ג לשגיא ו צבא חס' זהר שביבי אור בפנינו... טכוסי
גלגליהם חיות ואופניו... יקוד סופה וסער מעגליו. כילול... להיטת... קול
ישמיעו... רבועים ומרובעים בכל יציאות... תחת ומעל... תולה תבל בזרוע הודו.
תקיף ואין עוד מבלעדו(!)...

ובכן לך תעלה קדושה... מי ימלל גבורות חיליך (סלוק שנדפס במחזור רומא, ח"ב, דף קכה,
א, בשינויים אלה):... מי ישעיר פלאי מעלליך... מי יאמר תקף כלולריך. מי ידבר אמץ

103. הפיוט (לרבות חרוזי "מעשי אנוש") נמצא בשלימות במחזור רומא בשחרית יו"כ ובמחזור
רומניא דף שמג, א. והחרוז הנדפס במחזורי מ"פ לקיח מהפיוט "אין מי בשחק" הנמצא
בשחרית יו"כ.

104. עיין צונץ, ריטוס, עמ' 100. ודע שפיוט זה חסר בק.

מעלליך. מי יגלה ... מי ימנה מספר חיליך. מי ימוד ... מי יחשוף ... מי ישמיע ... מי יעמיד במשפט אמתך ... מי יבין חסדי ארחותיך ... // מעתיק ואין להתם ... אכילה אין לך בקרבנותיך ... שתיה אין לך בנסיכותיך. תנומה אין במחנותיך. ונעור אין באהלותיך. ושינה אין במשכנותיך. ומקיץ אין בשנותיך¹⁰⁵. // נושא עון וצופה בעלבון ... ולא חפץ ברשע. מחיש פדות וישע ... מטיב לקוראים אם באמת אותו קוראים // עד לא תאלה שת תעלה. ועד לא מכה שת ארוכה. ועד לא טריה שת רטיה. ועד לא תפלה שת תפלה. ועד לא תולעת השני ... הלבין ריב גולע ... אמן תשובה ... כפרו פקד ... ועד לא עולם צר עם עולם¹⁰⁶. ועד לא נכון אז. קן קנין אז ... ועד לא עשור. עשה יום העשור. ועד לא יום כפור ... ועד לא אשמים. צן בחין אשמים ... ועד לא מתרחמים. הקדים הרחמים. ועד לא מתקדשים. התמיד קדושים // כי הוא רחום וחנן. ומרחם בעם זו מרחם. הומל וחונן. עם שמו מחנן. טוב ומטיב. ומרבה להטיב. שופט צדיק. קרוב ומצדיק. ושואג ... לחון ... הוא כאריה. נושא בני אריה. גועה ... מצפצף (כי הוא חס) וטס כנשר. רחוף (!) גזולי יושר. ודואה על כנפי נשר. שאת ... כמראה דמות אדם. כתואר פני אדם. צר כמראה אדם. וברבוע כנפים. פרודות אנפים ... לשוטחי לך כפים ... במורא בלי להפגף ... עטויי ציץ כנף ... וכרובים הצנים. כמו רובים. תחן מרבים ... מול אדון מקריבים ... ושי מקריבים ... והאופנים אשר הם אפונים ... // ואילי שחק מרעשים ... ומחנות (קדושים חס) עירין וקדישין ... ומחיצות מלאכים ... לטוב וסלח ממליכים // ויפצית ... וכספיר המנושא ... הנה מקום לכסא ... מחננים בעד עמו מתחת לכסא. וור נותנים בהתנשא. פני עון נושא // ושנים עשר ... למחות שנותם וודונותם. ואלף ושמונה מאות מְחִיצָתָם. יורשו לצאת מחלונותם. ויועקו ויצאו ... הפלא חסדך ... יושר אשר דברת בחון ... וכנודעת ... והם מאז נוצרו לכבודך. יחדו היות עדיך וסהדיך // ואראלים ... ובם נמלכים ועריצותיך פוצים. והמשל ופחד באברם נוצצים ... ורוגשים ורועשים מקול מחצצים ... ועומד ממעל לו מחצצים (!). וכתמם (וצאם חס!) מדיחים ומרחיצים. ובנהר שביב דינור לנאור מנצחים ... שיר ושבח לנצח נצחים ... ובנעימתם זה לזה פוצחים. ושלוש קדושה לקדוש משלשים (ומפצחים חס!).

כתר ... (הנוסח כמו ברה"ה) ... עד מלא כל הארץ כבודו:

אל ברוב עצות ... (כמו שנדפס במחזור מ"א ומ"ב בשחרית יו"כ, בשינויים דלקמן): א תכן את הרוח ג עשה לרוח י ישב את הרוח צ ויכולו מרוח ת ... לכן כל אשר באפו (!) נשמת רוח ... כחיה כאופן יבא במ רוח. כבודו מלא עולם ... ברוך כבוד יי ממקומו.

תמיד תתלונן ... ש תודה לך ל לכן ביום צרה ו ושובי למנוחיכי נת תאמר לנפש א ... תמיד שחר ונשף ... ממקומו ... שמע ... יי אחד:

¹⁰⁵. כך הגירסא בכתב-יד אב. אבל בק הנוסח שונה: 'אכילה אין לך ושובע בקרבנותיך. שתיה אין לפניך ודשן בנסיכותיך. תנומה אין במחנותיך. וניעור אין בעיניך. ומקיץ אין בשנותיך'.

¹⁰⁶. 'ועד לא עולם צר עם עולם' חסר בכתב-יד ק.

אליך ועדיך ... תחת כי כל מעשיך ... בידך תואסף ... רוע פה הוא המחטיא את
הבשר ... לכן בידך אפול ולא ... אחד הוא אלקיני ... ימלוך ... לדור ודור ...
כי מקדישיך ... האוחז ביד ... עד תמים פעלו.

ובכן מי לא ייראך מלך הגוים כי לך יאתה (המשך הרהיטים שהפסיקו בהם בשחרית, כמו שנדפס
במחזור מ"א ומ"פ בשחרית, בשינויים אלה:) ס ומי ספון הדר הלולו מ בכלומים ...
ובכן ... כי לך יאתה כי. כי אדוקי אש ו בועדם יודוך ל למדי ...
ובכן ... כי לך יאתה כי בכל ... ק לגורלך (לגדלך ב) ש ממגד אשלך ...
ובכן ... כי בכל חכמי ... ת המיחלים ל המועיל ו ודוי מעבודות (עבודת ב)
א דופקים (ע"כ).

תשוב לבדך ... ובכן תן פחדך ... ובכן תן כבוד ... ואז צדיקים ... ויאתיו ...
ותמלוך ... קדוש אתה ... אתה בחרתנו ... ולמחול בו את כל עונותינו. זכר ליציאת
מצרים. מפני חטאינו ... ושני שעירים לכפר ושני תמידין כהלכתן. עלינו
לשבח ... (הנוסח כמו במוסף ר"ה) ... א"י היה עם פפיות ... אוחילה ... (הכל כמו ב"ה).

אתן תהלה ... (רשות לעבודה, כמו שנדפס על-ידי בראד-יוניגר, מבחר השירה העברית, עמ' כד,
בשינויים דלקמן:) ב בלבדו הוא ואין בלתו זר (ואין אתו זר בך) ואין בו עולה
ועל שפתיו ג גדול העצה ורב העלילה (ועובר על פשע ק) גולה עמוקות
מתוך החשך ד משוטטות בכל ועין ה הדור בלבדו והוד תפארתו. הדר
(כבוד א) עזו כשמו כן גבורתו (כן תהלתו ק; כבוד גבורתו ב) הכל יעבורו והוא לבד
יעמוד ו אדר ישמיעו ז שמים בתבונה (בכחו ב בחכמה ק) ותקם ותעש
ח בטובת בחיריו י שובו אלי ואשובה אליכם (!) רחמיו על כל יודע יצרנו
כ משגיח בדכא. מאזין לקול לחש בשבתו למשפט בריב בל (לא ק) יעמיק (בשבתו
למשפט עין לא ישרנו ב) מי יערוך לו (אליו א) מ ממעמקי (מעמקי ק) לב
נ תשב אנוש (!) עד דכא ס מי אל כמוך נושא עון ע צורר כשמלה (כשלמה ק)
ס צדקה (צדק אק) ומשפט כי לא אחפוץ במות הרשע צ על כנפי רוח
ק קורא בקול רם אני אל שדי קרבו עדי בכח התשובה ק (אלי עד פתח התשובה
אב). אזני קשובות לקול צעקת דל (שועת עם ק) ר שפוט (אותנו ק) ברחמים.
וצדקנו במשפט (!) כי רם בעליונים מלך בתחתונים (בשחקים ק) ש שלמתו ק
שמלתו אב ת מי יתן לאור משפטו ככתוב מי ימלל ... (חסר בכתבי יד אב).

אתה כוננת עולם ברב חסד ... (סדר העבודה לפי מנהג צרפת, כפי שנדפס על-ידי שד"ל בנספח
למחזור רומא, ליורנו תרט"ז, ח"ב, דף ריב, ושם ציין שד"ל כמה שינויי מחזור אפ"ם לעומת נוסח כתב-יד
ישן של מחזור מנהג צרפת. לכן אני מזכיר כאן רק שינויים שנשמטו על-ידי שד"ל, או מה שמשלים או מכחיש
לרשימותיו) ב¹ כסא הדרך ב² יסודה אק (יסודותיה ב) ... יתפלצון אק
(יפולצו ב) ד² דשא ועשב אב ז² זהר נשמה אב זהר זיו נשמה ק ... והיא (כי
היא ק) תחפש ח² ומעצי תנובה אק (תבונה ב) ח³ ושחת ק ונמת אב ח⁴ חטיפת
שנה י¹ להרצץ בראש אק (ראש ב) למלשני סתר אב כ² כבה ... ולא
כבש ק כ³ עונשתו (יש בכל כתב-היד) כ⁴ חקות לו אב כ⁴ להורגו ק להורג
קין אב ז² חול אק גבול ב קראתו ק קראתם אב תמור קראו אבק
מ¹ מצאת צדיק תמים אבק מ⁴ לשונם אבק ס³ בתוכחת אב משחת ק

22 במלך בך בחלום א 32 ביד אב על יד ק 33 רב מתנות ק רב ברכות ומתנות אב 43 ימים שבעה אק שבעת ימים ב 44 ראשון בראש ורגל וראשון לטול חלק ק ולטול ראשון ב וראשון שני חס' א 34 שבטיו ב שבטו אק 44 הזילו 11 אבנט מוח אב 42 אשת אק 11 דמותו 44 קול לשון (!) מוציא שם רע ק 22 בכתפיו ק בין כתפיו אב במספר א 44 הצדיק א הצדק בך לנוקשי אפוד אק לנוקשו באפוד ב ומחליפי אל בשור ק 11 אפוד חס' אק מול אב מקום ק 31 יכסה דבקיו 11 מאון ועד אוון 41 שמונה ק שמונה בגדים אב 22 קרצו וקבל במזרק דמו אב קרץ בו רוב שנים ומרק כהן אחר שחיטה על ידו. קבל דמו במזרק וזורקו על המזבח כהלכתו. להיכל יכנס להיטיב נרות חמשה ק 107 33 והקטיר אב והקטיר קטורת ק ונרות אב ושני נרות ק הקריב ראש ונתח חבתים ונסך אב ויצא והקריב ראש ורגל ונתחים ועשה חביתין ונסך. הביאו לו פר אחד ושבעה כבשים ממוספי היום ועשאו עולות כלם כמשפט ק 107 44 וקדש אב וקדש עוד ק 33 בכן אב כן ק.

וכך היה אומר ... והכהנים ... (כפי שהדפיס שד"ל עם שינויי אפ"ם, וכמוכן מלת "ומודים", הנמצאת במחזורים שלנו ליתא.) ואף הוא היה מתכוון ... ואתה בטובך הגדול עורר רחמין וסלח לאיש חסידך ... (כ"ה בכל פעם בלשון בקשה, עיין שד"ל) 21 שעירי עם ק שעירי עזים אב 44 בגיל חס' ק 22 על שני השעירים: וכשהוא מניח את של שם חס' ק קורא בקול רם לשם חטאת בהוספת זה בשוליים ביד מאוחרת ק, ואחריו הוא מוסיף: והם עונים אחריו ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. קשר לשון של זהורית בראש שעיר המשתלח והעמידו כנגד שער המזבח. קשר לשון אחר (!) לנשחט בצוארו: קורא בקול רם זה לשם חטאת אב 33 ובא לו אצל פרו שניה.

וכך היה אומר ... והכהנים ... ואף הוא ... ואתה בטובך ... 15 לשחטו אב לשחוט פרו ק וקבל דמו: נתנו למי שממסר בו חס' ק וצוה למרסו ברובד ההיכל אב על הרובד הרביעי העליון שבמעלות האולם כדי שלא יקרום ק 25 והקיף חס' ק מחתת זהב שחוט אב מחתת זהב פרויים קלה מחזקת שלשה קבין וידה ארוכה ק 33 חתה כלפי אב חתה מפני ק ברובד הרצפה אב ברובד הרביעי שבעזרה לצד חוץ ק 45 קטורת דקה אב קטורת דקה מן הדקה ק 11 כף ק הכף אב 22 עד בואו ק עד גשת אב עד בא לארון אב עד גשת לארון ק 33 אין אב אין שם ק 11 רב בצעיר ק רב וצעיר אב 22 נטל ק ונטלו אב 33 הכפורת ק הפרוכת אב ולא היה מתכוון ... "וכך היה מונה" עיין שד"ל, הערה מא. 44 נתנו אב יצא ונתנו ק בהיכל אב שבהיכל ק שעיר שם אב שעיר שעלה עליו הגורל ליי ק וקבל דמו אב וקבל דמו במזרק ק 11 סיבב אב סבב כדרכו ועמד בעמדו השמיט ק וכתב במקומו פנימה יכנס אחרי טור זה בכל כתבי-היד: אחת למעלה ושבע למטה. וכך היה מונה וכו', עיין שד"ל, הערה מג. 20 בהיכל אב שבהיכל ק אחרי הטור 30: ולא היה מתכוון ... וכך היה מונה עיין שם, הערה מד. 40 כסדר הראשון אב כאשר עשה לדם פר ק, והוא מוסיף אחת למעלה ושבע למטה במספר ולא

היה מתכן... וכך היה מונה... ובכתב־היד **אב** כתוב: והזה ממנו על הפרוכת נגד הארון מבחוץ אחת למעלה ושבע למטה ולא היה מתכון להזות אלא כמצליף. וכך היה מונה... ועיין שד"ל, הערה מה. ¹ אחת ב אחד **א** במקום עשאו בתערובת חטאת אחת נמצא בק: עירה דם פר לתוך דם השעיר וחזר ונתן את המלא בריקן ³ ע מורח ק מזבח **אב** טהרו ק טהרתו **אב**, והוסיף ק ויצא חוץ לאולם ושפך שירים ליסוד מערבי של מזבח החיצון, וב**אב** הוסיף על פי שד"ל, הערה ג. ⁴ ע בעד עם **אב** בעד אשמת עם ק.

וכך היה אומר... והכהנים... ואף הוא... ואתה בטובך הגדול עורר רחמך וסלח לעדת ישראל ⁵ פ אחר ופשעיה מוסיף ק: הוליכו לארץ גזירה ומדבר שמם הגיע לצוק חולק לשון של זהורית שבראשו. חציו קושר בין שני קרניו וחציו קושר בסלע. דחפו בשתי ידיו לאחוריו ומתגלגל ויורד. ולא היה מגיע לחצי ההר עד שנעשה איברים. ואומר כך ימחו עונות עמך בית ישראל ⁶ פ ובשעיר **אב** קרעם והוציא חלבם נתנם במנס להקטיר על גבי המזבח ק ⁷ צ טור זה חסר ק ⁸ ז ופשט וירד וטבל ועלה וספג **אב** קדש ידי ורגליו ופשט ירד וטבל עלה ק ⁹ ק קדם **אב** יצא ק המוסף **אב** הנעשה בחוץ ממוספי היום ק והכליל אילו עם מוספי יום **אב** ועשה אילו ואת איל העם והקטיר אמוראי (!) החטאות ועשה תמיד הערב כהלכתו ק ¹⁰ מחתת פו **אב** מחתת זהב ק ¹¹ ר רגליו וידי **אב** ק ¹² ר רחץ **אב** טבל ק ¹³ רצוי עד בין הערבים חס' ק והקטיר קטורת **אב** קטורת הקטיר ק ¹⁴ ש לערב **אב** בערב ק ¹⁵ ח לשון השני **אב** לשון חוט השני ק כשלג חס' **אב** ק.

כל אלה בהיות ההיכל על יסודו ומזבח על מתכונתו. כהן גדול עומד ומשרת. דורו ראו ושמחו. אשרי העם שככה לו. אשרי העם שיי אלקיו. אשרי עין ראתה כל אלה. הלא למשמע אוזן דאבה נפשנו. עונות אבותינו החריבונו. וחטאתינו האריכונו. אבל זכרון דברים תהא סליחתנו וענוי נפשנו תהא כפרתנו. על כן ברחמך הרבים נתת לנו את יום (השבת הזה ואת יום) הכפורים הזה יום סליחה וכפרה על כל עונותינו ופשעינו.

אמת מה נהדר כהן גדול. בצאתו מבית קדש הקדשים בלי פגע. ויום טוב היה עושה לכל אוהביו שנכנס בשלום ויצא בשלום:

וכך היתה תפלתו של כהן גדול. וכן אנו מתפללים לפניך ¹⁰⁸. יהי רצון מלפניך יי אורא שתהא השנה הזאת הבאה עלינו ועל כל ישראל עמך. שנת אורה. שנת ברכה. שנת גאולה. שנת דיצה. שנת הדרה. שנת ועודה. שנת זמרה. שנת חדוה. שנת טובה. שנת ישרה. שנת כבוד. שנת למודה. שנת מלוכה. שנת נגינה. שנת שמחה. שנת ענוה. שנת פדריה. שנת צהלה. שנת קדושה. שנת רוחה. שנת שלוה. שנת תמימה. שנת שובע. שנת שלא יקום צר עלינו. שנת שתדבר עמים תחתינו. שנת שתוליכנו קוממיות לארצנו. שנת

¹⁰⁸. ק מביא את כל הפסקאות החל ב'כל אלה בהיות ההיכל' בסדר שונה ומשלב את תפילת כהן גדול בצורה זו: 'על כן ברחמך הרבים נתת לנו... יום שתמחול ותסלח לנו על כל עונותינו. ובכן כמו ששמעת תפלתו של כהן גדול ביום הכפורים בצאתו בשלום מן הקדש, יהי רצון וכו'.

שתכתבנו בספר חיים טובים. שנת שתחדש עלינו שנה טובה. שנת שתבטל מעלינו כל נזרות קשות. שנת עיבור יצהר ותירוש. שנת שתברך לחמנו ומימינו. שנת שתשלח ברכה במעשה ידינו. שנת שלא תפיל אשה פרי בטנה. שנת שתקרב גאולתנו. שנת שיבא משיח לגאולנו. שנת טלולה. שנת אם שחונה תהא גשומה¹⁰⁹. שנת שלא יצטרכו עמך ישראל זה לזה ולא לעם אחר.

אויא מחול לעונותינו ביום (השבת הזה וביום) הכפורים הזה... (עד) לפני יי תטהרו. ואומר הסליחות (כמו שכתוב במחזור אשכנז ב) ומתחיל אל ארך אפים אתה. מחה פשעינו... אויא תבא לפניך... אתה מבין... על חטא... ודוד עבדך... שמאהבתך... כי אנחנו עמך... קדשנו במצותיך... עד מקדש (השבת) וישראל ויום הכפורים. רצה... ותערב... מודים... עד סוף התפלה, כמו במוסף ר"ה.

מנחה ליו"כ

ברוך... מסוד חכמים...
 איתן הכיר... נהיץ במ... ונקרא אב המון לאמתך... ולהזכיר גבורותיך. ככתוב ויטע אשל בבאר שבע... ונא' והאמין ביי ויחשבה לו צדקה. צדקה... מענו כי לך הוחלטו¹¹⁰. וזכרנו... מלך עוזר... אתה גבור... מצמיח ישועה. מואהב... נפשו לטבח כהשלימו... תזכור עקדתו ותרחהו עמו. ככתוב עזרנו אלקי ישענו על דבר... ונא' יחינו מיומים ביום השלישי יקימנו ונחיה לפניו. לפניו יקימנו... רדומים יחיה. מי כמוך... ונאמן אתה... מחיה המתים: אראלים... דופקים בתשובה להשכים... לכן יאמר לבית מחכים. ככתוב לכן כה אמר יי אל בית יעקב אשר פדה את אברהם. לא עתה יבוש יעקב... ונאמר כי בראותו ילדיו מעשה ידי... ימלוך... ואתה קדוש... אל נא. אתה הוא אלקיני... חי וקים גורא ומרום וקדוש: (ואין כאן 'אמונת אים נוטרת' וכו').

תכפר ותסלח. אל טוב וסלח. האל קדוש: תפלתו ממעונות. תקשיב כקרבנות. גורא וקדוש: אפאר למלכי... (בלי חזרת הכותרת אחרי כל טור) שנדפס בקונטרס של מנהג פוזנא, דיהרנפורט תקפ"ט, דף ה, ואצל de Haas עמ' 62 בשינויים אחדים. ומאחר ששניהם אינם מצויים כל כך, יבוא כאן הפיוט בשלימות¹¹¹:

אפאר למלכי בקדש / ביום אך בעשור לחדש:

גואלי ומושיעי / דגול רוכב שביעי:

האל ישקיף ויחזה / וימחול לעון העם הזה:

זה בתודה נהללך / חלוי נצרוך למולך:

109. 'שנת גשומה שנת טלולה' ('אם שחונה' חס') ב; 'ש' טלולה ש' גשומה אם שחונה' ק.

110. כ"ה במחזור רינה.

111. אלה שינויי קונטרס פוזנא: 6 'כוונ' 8 'תסכית תחנתם'... ותחנתם' ולפני 11 נוסף: 'שדי שוכן שבעה. תחנתנו תאזין ושועה'.

- 5 טעינו במקדש קדש / יד ביום מקרא קדש:
 כונו לב עמך / לצום ולהתפלל לעומך:
 מפשע לנקותם / נתכונו בתפלתם:
 סלה תסכית שיחתם / עבודתם שעה ותפלתם:
 פדותנו תחשה / צעקתנו קשוב כקרבן אשה:
 10 קוראים ליושב מעוני / רוננים לסלסל ליי:
 שועתנו תקשיב מערבות / תרחמנו בזכות אבות:

מיכאל מימין מהלל. וגבריאֵל... מי כעמך ישראל:
 אל אדיר רב חילו... (כמו שנדפס במחזור רומא, ח"ב, דף קמב, ב, בלי חזרת הכותרת, ובשינויים
 דלקמן): זמירות ישמיעו לו מכל פנותיו(!). חשמל... טיכס קדוש הודו באופניו
 (בדופניו ק)... כי מיבש בנערותו המון גליו. גועדים... להסתופף... עירין וקדישין
 הודיות לזמר. פאר ושבח למלך כל (למעין כל ק) נאמר. צורחים לקול (בקול ק)...
 רעם רעד (רעש ק) רגשתם ומוצאות (ומוראות ק)... תמים דעים רב הודו. תוקף
 שנאנים צר לכבודו. תומך...
 ובכן לך תעלה קדושה... כי רכובו בערבות... (לפי מ"א ומ"פ... בהשמטת המלים ומכל
 בריה תוקף והמלים ומכל גרן רון. ומכל לב רחש. ובסוף מסיים: כי כלם בראת למענך.
 האל הנערץ והנקדש בקדש, והשאר חסר.
 נקדישך ונעריצך¹¹²... מלא כל הארץ כבודו:
 אחד קדוש אש אוכלה אש... כמו בשחרית יר"ב.
 אז בקול... ממקומך... לדור ודור... כי מקדישך... האוחז ביד...
 ובכן מי לא ייראך... כי בכל חכמי הגוים ובכל (גמר הרהיטין, כמו שנדפסו במ"א בשחרית,
 בשינויים אלה): שלות בוגדים ושנאים... ובכל צעד... לכבדך... מלכי ארץ...
 בהבדילך(!)... גיך... מיחל לך.
 ובכן מי לא... מאין כמוך. מאין כמוך באמצך...
 תשגב... ובכן תן פחדך... ויאתיו... ותמלוך... אתה בחרתנו... או"א מחול...
 לפני יי תטהרו: ואומרים הסליחות (וגומרים התפלה כמו בשחרית, ואין כאן "אבינו מלכנו", וב"כ כחוב
 בפירוש: ואין אומרים אבינו מלכנו וממתינים לאמר תפילת נעילה¹¹³).

תפלת נעילה ליו"כ

- אשרי. ובא לציון... יתגדל...
 ברוך... מסוד חכמים... מוחל וסולח לעושים. מלא רחמים: ¹¹⁴
 אשל צדק... (מהקרובה הבאה כאן נדפסו ה"מגן" (בלי הכ'רוג') והסלוק בסדר רב עמרם גאון, ורשה
 112. עיין לעיל, הערה 95. גם הרו"ה מזכיר שברוב כתבי־היד יש כאן קדושת 'או בקול'.
 113. וזה כנראה בניגוד למנהג צרפת הקדום: עיין מ"י, עמ' 394; ס' המחכים, האשכול, כך נ, עמ' 154; סדר טרייש, עמ' 29.
 114. לפי מנהג צרפת הקדום אין אומרים לנעילה בכלל קרובה אם אין שהות ביום (ס' המחכים,

תרכ"ה, ח"ב, דף נו, ב (צ) ובתשלו"ם אבודרהם, עמ' 139–140 (ת), והנוסח שלהם שונה במקצת ממה שנמצא בכתב-היד שלפנינו, ושתי הנוסחאות אינן נקיות משיבושים. לכן יבוא כאן הפיוט בנוסח מוגה במקצת (115):

סימן: אני אברהם

- 1 אֶשֶׁל צֶדֶק הַיּוֹם בְּאַרְבַּעַת / תְּפִלוֹת יַעֲרֵר אֶל־אֱלֹקָה וַיִּרְצֶהוּ:
נִדְבַת אָבִיו תְּהִי בּוֹ פּוֹנֵעַת / וְחִסְדּוֹ יִסּוּבְּבִנְהוּ יְבוֹנֵנְהוּ:
יַחְתֵּם בְּסֵפֶר בְּטַבַּעַת / יִמִּין אֶל וַיִּבְשְׂרֵהוּ כִּי חֲתוּם הוּא:
אוֹר פָּנָיו יֵשֶׁא עָלָיו כְּנֻעַת / עֵת עָרַב וְעַל מִי לֹא יָקוּם אוֹרְהוּ:
5 בּוֹ צִדְקָתוֹ תַּעֲנֶה וְרַעַת / סוֹטְנוֹ תִּסּוֹר כִּי יִי מַחְסֵהוּ:
רַחֲמָיו רַבִּים וְלִמָּה יִהְיֶה נִבְעַת / מַחְטָאוֹ לִנְגֹדָם כִּי קִטְוֹן הוּא:
הַיִּפְקֵד עַל בְּנֵי רִמָּה וְתוֹלַעַת / אִם יוֹכַל לַעֲמֹד וְחֹשֶׁב עִם קוֹנֵהוּ:
מֵעַל מְרוֹמִים צִדְקָתוֹ מוֹדֵעַת / וְתַחַת כָּל הַשָּׁמַיִם יִשְׂרָהוּ:
בִּיד כָּל אָדָם יַחְתוּם לַדַּעַת / כָּל אָנָּשׁ מַעֲשֵׂהוּ:

ככתוב: ביד כל אדם יחתום לדעת כל אנשי מעשהו:

[ונאמר: ולך יי חסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו ק]

ונאמר: פתהו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים:

- 2 יבוננו ויצננו תע 3 יחתם לחיים בספר אבק יחתום ת 4 אור פניך נסה עלינו אבק
 - 5 ודעת אבק 7 הפקד אבק אם יוכל אבק ומי יוכל עת 8 מעל אבק
- מי על עת

עמ' 154, סדר טרויטש, עמ' 29), ואם יש שהות נהגו לומר ת הקרובה 'אהבתי מעון בית משכנותיך' לר' יוסף בן יעקב (סדר טרויטש, שם; צונץ, ריטוס, עמ' 104; ל"ג, עמ' 172) הנמצאת בכתב-יד מחזורי צרפת. הקרובה שלפנינו נתקבלה איפוא בהשפעת קהילות ספרד. ממחזורי ספרד ומפירושי האבודרהם (תשלו"ם אבודרהם, (פרינץ) ברלין תר"ס) אנו רואים שלא שמרו שם על מעמד פייטן אחד בשלימות אלא הרכיבו את המעמד מיצירות כמה פייטנים לפי בחירתם (עיין צונץ, ריטוס, עמ' 106 והלאה). לכן אין בו משום הפתעה, שגם כאן לקוח "המשלש" מקרובה אחרת.

115. הערות מעטות לביאור הפיוט. 1 'אשל צדק', אלו ישראל (פי' האבודרהם). ע"ש בר' כא, לג, וכנראה הרחיב הפייטן את דרשת חז"ל אשל סנהדרין (בר' נד, ו), ועיין כל החומר אצל תיאודור-אלבק, עמ' 583. 'יעתר' וכו', איוב לג, כו, וכן מסתיים כל טור בפסוק. 2 'נדבת אביו', של אברהם, עיין אבודרהם. 'יסובבנהו', דב' לב, י. 3 'כי חתום הוא', ש' כט, יא. 4 'אור פניו', ע"ש תה' ד, ז. ועיין פירוש הראב"ע שם. 'ועל מי לא' וכו', איוב כה, ג. 5 'בו צדקתו תענה', ע"ש בר' ל, לג. 'כי ה' מחסהו', תה' יד, ו. 6 'רחמי רבים', תה' קט, קנו. 'כי קטון הוא', עמוס ז, ב. 7 'על בני רמה ותולעת', איוב כה, ז. 'וחשב עם קונהו', וי' כה, ג. 8 'ותחת כל השמים ישרהו', איוב לו, ג. 9 'ביד כל אדם... מעשהו', שם לו, ז.

מחזור אפ"ם

סימן: אני אברהם חזק

10 אֲמִנִים נוצר יִקח אִמְרָתִי / בַּעַת רָצוֹן יִחְתוֹם שְׁאֲרִיתִי:
הִקְרָה מֶלֶכִי הַיּוֹם לִקְרֹאתִי / הַחֲזֹק מִגֵּן [וְצִנָּה] וְקוֹמָה לַעֲזֹרָתִי:

זכרנו... וחתמנו... מלך עוזר... מגן אברהם: אתה גבור עד ומצמיח ישועה.

סימן: אברהם אמן תחי ותחתם לחיים 116

אֶהוּבָת נוצר בְּלִבָּה מִצָּאֲתָה / בִּישָׁעָה זָכְרָה וְגִלָּה קֵץ סְתוּם:
בְּנִעִילָת שַׁעַר שֶׁלַח לַעֲמָתָה / מְלִיצִים לְפָנֶיהָ תַּחֲנוּגִים יִשִּׁיתוּם:
רָצוֹן עֲטָרָה כִּי בִשְׁמָהּ קָרָאתָה / בַּעֲלוֹת זָכְרָה בִּסְפָר הַחֲתוּם(!):
15 הִרְבָּתָה לְהַתְפַּלֵּל הַיּוֹם בְּגִלּוֹתָהּ / וּרְאָתָה בָּנִים צָרִים צְמִתוּתוֹם:
מִמָּה לֹא נִסּוּגוּ וְדִבְקוּ בְּדַת צִיּוֹתָהּ / וַיִּמָּאֲנוּ לְשִׁמוֹעַ שְׂכָנִים יִסִּיתוּם:
אֲמִנָּה נֶעֱקֵד תִּצָּא לִקְרֹאתָה / וּמִמֶּנָּה פִּשְׁעֶיהָ חֲסִידֶיהָ יִשִּׁיתוּם(!):
וְתַחֲתֵם לְחַיִּים כְּמִקְדָּם קִנִּיתָה / גֵּן נֶעוּל מַעֲיָן חֲתוּם:
כְּכָתוּב: גֵּן נֶעוּל אַחוּתִי כֹלָה. גֵּל נֶעוּל מַעֲיָן חֲתוּם:
וְנֹאמַר: כִּי עִמָּךְ מִקּוֹר חַיִּים בְּאוֹרֶךְ נֹרָאָה אֹר:

סימן: אני בן עוזר (?)

אֹר נִסָּה יְדִידָה עַל עַם יִבְרָכְנוּךָ / בִּשְׁעַת נִעִילָה בִּשְׁמָהּ יוֹכְרוּנָה:
20 וַיִּפְתָּחוּ שְׁעָרֶיהָ וַיִּדְרֹשׁנוּךָ / כִּי טוֹב חֲסִדָּךְ [מִחַיִּים] שְׁפָתֶי יִשְׁבַּחוּנָה:

11 וצנה אבק (נגד הבשלה) 16 צוית אבק לשכנים ק 17 ישיטום ב ימסום אק.
אולי צ"ל "ישביתום" (כבו ויבכו הנעקד ישבית מדינו') 18 קנית אבק 20 מחיים צריך להמחק

מי כמוך... ונאמן אתה... מחיה המתים.

יחידים הקדימו... (המשלש של הקרובה "אשל צדק" אבד, ובמקומו נמצא לפנינו משלש הקרובה של ר' יוסף בן יצחק ׳ אביתור "ברביעית עורכת" (צוגן, ריטוס, עמ' 108) שנדפסה במחזורי ארגון, תלמסאן, טריפולי ועוד. והבני נותן כאן את שינויי כתב־היד שלפנינו ממה שנדפס במחזור אוראן ותלמסאן, וינה תרמ"ה, נספח לבעילה, דף ג:) יחידים הקדימו פניך מאמש... בעוון תחמש. פנות היום אמש(!) מהאמש. הלום הטורפים במשלחת חרמש... טורפין... גובבים מהללך בקר ואמש... עד בא השמש... ככתוב ויפגע במקום וילן שם... ונאמר וירא ויאמר מה נורא... ונאמר לך אכול בשמחה לחמך...

116. ה'מחיה' נמצא רק בכתב־יד אבק (ולא בעת) בלי שינוי. 12 'אהובת נוצר', ע"ש יר' ב. ב. 14 'בספר החתום', ע"ש יש' כט, יא. 15 'צמחותו', דוגמת תה' פח, יז. 18 'כמקדם קנית', ע"ש תה' עד, ב. גן נעול', שח"ש ד, יב. 19 'אור נסה', תה' ד, ז (נסה, פ"י שא, עיין הראב"ע במקום). 'כי טוב חסדך... ישבחונך', תה' סג, ד.

ימלוך... ואתה קדוש...
אל נא. אתה הוא אלקינו...

חתום... אל אל יקו... (המשך הקרובה אשל צדק):

חתום לחיים עומדים בתענית. אתה חותם תכנית 117. קדוש:
עמוד למליץ יושר תם. פתוחי חותם. קדוש:

סימן: אברהם

אל אל יקו זרע אמת / למי החותמת:
בו יחסה הולך בתום / ביד כל-אדם יחתום:
רצה לגלות קץ סתום / מספר החתום:
היום שים נטע שעשועיך / כחותם על זרועך
5 מעון יאמר אשית בני / חותם על-יד ימיני:
על-אמת ספרך רשומים / סתומים וחתומים:

ובכן לך תעלה קדשה. כי אתה אלקינו מלך מוחל וסולח: אמת בספרך.

סימן: אברהם 118

אמת בספרך בראת עולמך.
בהם תכתוב ותחתום בחותמך.
רצה פליטיך שוקדי אולמך.
היום בארבעת תפלות לרוממך.
5 מקוים ישעך ומועד נחומיך.
חסדיך יחלו כי הסליחה עמך.
ועקתם תעלה לכסא מרומך.
קדוש כהקדישו משרתי שמך:

חתום לחיים עומדים ק עומדים היום אב אמת... 7 לשמי מרומך עת

117. 'חותם', יח' כח, יב ('חותם', כך מנוקד), וכנראה הבין הפייטן חותם. 'פתוחי חותם', שמ' כח, יא ועוד. 1 'זרע אמת', יר' ב, כא. 'למי החותמת', בר' לח, כה. 2 'הולך בתום', משלי י, ט. 'ביד כל אדם יחתום', איוב לו, ז. 3 'מספר החתום', ע"ש יש' כט, יא. 4 'נטע שעשועיך', יש' ה, ז. 'כחותם על זרועך', שה"ש ח, ו. 5 'מעון', כינוי להקב"ה. 'חותם על יד ימיני', יר' כב, כד ועיין המשך הפסוק: 'כי משם אתקנך', ודרשין במדרש שהשיר (ח, ו) אתקנך בתשובה. 6 'על אמת ספרך רשומים', ע"ש דנ' י, כא. 'סתומים וחתומים', שם ב, ט.

118 'בספרך בראת עולמך', עיין אבודרהם שהוא רומז לס' יצירה. 3 'שוקדי אולמך', ע"ש משלי ח, לד. 6 'כי הסליחה עמך', תה' קל, ד.

כתר יתנו לך ... מלא כל הארץ כבודו.

וחיות בוערות ... (כמו שנדפס במחזור ויטרי, סי' קסד, עמ' 156, בשינויים דלקמן): וחיות בוערות לכסא רם ... יחד תחת הכסא לקפץ חדריות ... תילי תיליות ... ויבהיק כמהפכת ... אך בטירותם ... איים להעיק בנהי ונהיות. לרומם להדר שמו ... להעריצו ולהקדישו ...

כבודו ... אדיר אדירנו ... לדור ודור. כי מקדישך ... האוחז ביד ... תשגב ... ובכן תן פחדך ... ובכן תן כבוד ... ואז צדיקים ... ויאתיו ... ותמלוך ... אתה בחרתנו ... אורא יעלה ויבא ... אורא מחול לעונותינו ... עד לפני יי תטהרו. עלינו לשבח¹¹⁹ (הנוסח כמו במוסף) עד ועל הארץ מתחת אין עוד. אורא היה עם פסיות ... אוחילה ...

אל ארך אפים אתה ... ויעבור ... האזינה יי תפלתנו והקשיבה לקול תחנונינו: שמעה תפלתנו יי ושועתנו האזינה אל דמעתנו אל תחרש: שמעה יי צדק הקשיבה רנתנו האזינה תפלתנו בלא שפתי מרמה. שמע יי קולנו נקרא וחננו ועננו: שמע אלקים קולנו בשחנו מפחד אויב תצור חיינו: יי שמעה בקולנו תהיינה אוניך קשובות לקול תחנונו. ליי הישועה וכו' כי לא על צדקותינו וכו'.

אורא פתח לנו שער, בעת נעילת שער, כי פנה היום: (היום, כן בכל כתבי-היד). אז לפנות ערב ... (כמו שנדפס במחזור מנהג אשכנז, ריו"ה, רדלהיים תק"ס, דף יח, ב; מחזור וינה תרט"ז, דף קכג, א, והטורים א-ו וארבעת האחרונים גם בקונטרס פזנא דף ו, בשינויים דלקמן): ד דודנו יעטנו (צדקה חס', כ"ז) שמחה וששון בשבתנו על שער מלך ה הכון תפלה. לקראת שומע תפלה ו מסלדים ז תחפש לבאי שערך ולא תאחר ה בשיח שפתותינו ברחמיך מלך ט בשער מחנות מלך ... נגדך קראנו ישועה יבשרנו קדש מלכנו ואלקינו מלך ... יקים דבירו (דברו ק) ... יכניס עדורו ... כמו דלים ... בצדקו יעשה ... ואחר טור זה: לעת צללי ערב שיחנו לך יערב כריח מנחת ערב מלך (!) (כריח מנחה לך מלך ק). נשתחוה בתחן ... עריצת אל רם פתחי תשובה צעדו ברנה לקראת מלך. קדמו ... שערי תעודה למלך תנו לאל תודה הנצב בשערי תשובה כי פנה היום (הטור האחרון חסר במחזור אשכנז ונמצא בקונטרס פזנא). (בכתב-יד ק מפסיקין באמירת אל מלך אחרי טור ו, ל, יקים דברו).

אל מלך. ויעבור ... כי אתה תאיר נרנו יי אלקינו יגיה חשכנו. האירה פניך על עבדך הושיענו בחסדך. כי טוב חסדך מחיים שפתינו ישבחונך. יראה אל עבדך פעלך והדרך על בניהם. ויהי נועם וכו'. ליי הישועה וכו'. כי לא על צדקותנו וכו'. אורא היום יפנה. השמש יבא ויפנה. נבואה שעריך: אנא אל נא. שא נא. סלח נא. כפר נא. רחם נא. כבוש חטא ועון: אבן מעמסה ... (שנדפס במחזור רומניא, דף שצא, ב, בלי הפסקה, ובחזרת מלת "היום" בראש כל אות. בך חסרה מלת "היום" ויש הפסקה באמירת "אל מלך" אחרי אות ב, ד,

119. "עלינו, היה עם פסיות, אוחילה", הכל לפי מנהג צרפת, עיין סדר טרוויש, עמ' 29 והערה 187 שם; ס' המחכים, עמ' 154. כנראה העבירו את תפילת עלינו מתפילת מוסף ר"ה (ששם היא הפתיחה לסדר המלכויות) למוסף יו"כ (שאין שם מקומה) מפני חגיגות התפילה, ובמנהג צרפת עיטרו בה גם את תפילת נעילה כתפילה נוספת, כמו שעיתרוה בקדושה רבה.

ו, ה, ל, ג, ע, צ, ר, ונשכח הסימון כנראה אחר י, לעומת מחזור רומניא שיש סימון חזרת הכותרת אחרי כל בית: והטורים מסתיימים בסדר זה: א) טרם יבא השמש. ב) טרם נעילת שער ג) כי פנה היום (יום ק), לעומת סדר שונה במ"ר. ואלה השינויים מהנדפס: א) עמוס ואל תמאסה א' שתי' קדם ב' אמונתך תאמצנו ב' לנ' חס' ג' גבול גלמודה בחפץ תשים (שים ק) לאבני חפץ ג' בגאולת גדלך ד' בצום הכזה ה' וה' הפכו מקומם לעומת מ"ר ה' הלילה לך ויום ו' וידענו ו' ותאמר קשבתי. רציתי והקשבתי ו' ותגיה עיניו כאור נוגה ז' זרז ז' בשפלותנו ז' זה יום מימים. תסלה ח' חוקר נסתרות. מחול לדלי דורות ט' ונשא בחירתך ט' שופכי לך לב ט' טובך שבע רצון י' ישעך ורחמך. (!) נהל י' למחנך ממעד י' יבא דודי לעו. ויאכל פרי מגדנו כ' יתן לאתי ל' לפיך מתענים. אבות ובנים ל' לפידי נחמה מ' ומ' הפכו מקומם. מ' מועדיך נצרו (נצבו ק). מערב ועד ערב נעצרו (נתאבו ק) מ' מולי לשמונה. נצור באמונה נ' נבואה שערך. ותמלאנו מאורך. נ' נחננו באהבה. בשערי תשובה. נ' נורא תהלות. בל תזכור עלילות ס' סכות תחנתי. ותאמר נרציתי ס' שים כדכוד יקרה. שמשות סחרה ע' כנאום יגדל נא ע' עלץ (שומרי חס' אב) עדותיך ע' עדיך שבנו. רצנו וסוככנו (וחננו ק) פ' נותן שכרו עמו (!) פ' פקח עיניך. ולאמרי הט אונך פ' מחכיך לטוב תשאר צ' (חסר לגמרי במ"ר) צפה לצעקתנו. ופנה לצדקנו צ' ותפק רצונך צ' צור קיים לבני. אומר אתם צאני (קיים אותנו. ותאמר שלום לנו ק) ק' וק' הפכו מקומם ק' קרית חנה. שית נא לחנה (מהר לחנה ק). ק' קבוצי נדחים תקבץ. כרועה עדרו יקבץ ק' קרואי שמות. בל תזכור אשמות ר' רבבה להרבות ר' רענו מיחל (!) (למחל ק) עונות להמחל ש' ובשלום ישובו ש' ובשעריך תצהלנו (!) (העלנו ק) ת' תמלא משאלותינו. ותחיש גאולתנו.

אל מלך. ויעבור. (הפסוקים הבאים כאן והפיוט שלאחריהם חסרים בק). יי אלקים אל תשחת עמך ונחלתך אשר פדית בגדלך אשר הוצאת ממצרים ביד חזקה. ואל תתן נחלתך לחרפה למשל במ גיים למה יאמרו בעמים איה אלקיהם. יי אלקים צבאות עד מתי עשנת בתפלת עמך. יי שמעה יי סלחה וכו'. ליי הישועה וכו'. כי לא על צדקותינו וכו'.

ארא יי שמעה תפלת הנעילה... (כמו שנדפס על-ידי ברנשטיין, עמ' 25, בשינויים מעטים):
3 פשע 5 הגיוני... עוני (כצ"ל לפי החרוז) 6 וַיִּחַתְמוּ רַעֲיוֹנִי 8 יי ישפות (לשון הכתוב).

אל מלך. ויעבור. זכור רחמך יי וחסידיך כי מעולם המה: זכרנו יי ברצון עמך פקדנו בישועתך: זכור עדתך קנית קדם וכו'. זכור יי חיבת ירושלם וכו'. זכור יי לבני אדם וכו'. זכור יי חרפת עבדיך שאתנו בחיקנו כל רבים עמים: קומה אלקים ריבה ריבך זכור חרפתך מני נבל כל היום: כל היום חרפנו אויבנו איה מלככם וצור מעוזכם: כל היום כלימתנו נגדנו ובושת פנינו כסתנו: מקול מחרף ומגדף מפני אויב ומתנקם: כל זאת באתנו ולא שכחנוך ולא שקרנו בבריתך: לא נסוג אחור לבנו ותט אשרנו מני ארחך: אם שכחנו שם אלקינו ונפרוש כפינו לאל זר: הלא אלקים יחקר זאת

כי הוא יודע תעלומות לב: כי עליך הורגו כל היום נחשבנו כצאן טבחה: היינו חרפה לשכנינו לעג וקלס לסביבותינו: היינו משל בגיית מנוד ראש בלאמים: זכר זאת אויב חרף יי ועם נבל נאצו שמך: והשב לשכנינו שבעתים אל חיקם חרפתם אשר חרפוך יי אשר חרפו אויבך יי אשר חרפו עקבות משיחך: זכור יי מה היה לנו הביטה וראה את חרפתנו: זכור לנו ברית אבות כאשר אמרת וזכרתי את בריתי יעקוב וכו'. זכור ברית אברהם ועקדת יצחק והשב שבות אהלי יעקב והושיענו למען שמך: השב שבותנו ורחמנו כמה שכתוב. ושב יי וכו'. קבץ נדחינו כמה שכתוב. אם יהיה נדחך וכו'. עשה עמנו למענך כאשר אמרת. למעני למעני אעשה כי איך יחל וכבודי לאחר לא אתן: מחה פשעינו למענך כאשר אמרת. אנכי אנכי הוא מוחה וכו'.

חטאנו צורנו סלח לנו יוצרנו: (ובאים כאן חרוזי הפזמונים כמו שנדפסו במחזור אשכנזי): יי שמעה... לך יי הצדקה... חנו יי חנו... כי הנה כחומר... רועה ישראל... מלאכי רחמים... ישראל נושע... אם עונינו... אנקת מסלדיך... אדוני האדונים... יי... כשחל יו"כ בשבת המבדיל... חטאנו צורנו סלח לנו יוצרנו:

מחה פשעינו... אויב תבא לפניך... אשמו... מה נאמר... עד הלא כל הנסתרות והנגלות אתה יודע הכל כמו בערבית.

אתה נותן יד לפושעים... למען דברך ודברי פיך כמו שאמרת¹²⁰... אתה יודע שאחריתנו רמה... כי כל מעשיהם תוהו... אתה הבדלת אנוש... קץ מחילה וסליחה (סליחה ומחילה ב' ולכפרה ס') לכל עונותינו ונשוב¹²¹ לעשות רצונך בלבב שלם... כי לא תחפוץ בהשחתת עולם. שנאמר. דרשו... ונאמר יעזוב... ורב חסד ואמת (ומרבה להטיב ס') ורוצה אתה... ונאמר. שובו שובו... והשיבו וחיו: החתימה הבאה נמצאת בא' בלי ניקוד ובסוגרים. כי אתה סולחן לישראל... אלא אתה:

קדשנו במצותיך... מקדש (השבת ו) ישראל ויום הכפורים: רצה... ותערב לפניך... בא"י שאותך לבדך ביראה נעבוד: מודים... אבינו מלכנו זכור רחמך... וחתום... וכל החיים... ולך נאה להודות: אויב ברכנו בברכה... שים שלום... כאמור. כי בי ירבו... לחיים טובים תחתמנו אלקים חיים. חתמנו בספר החיים. ככתוב. ואתם הדבקים...

היום תאמצנו... תברכנו... תגדלנו... תדרשנו לטובה... תדרוש דם עבדיך השפוך... תשמע שועתנו... תקבל ברחמים וברצון את תפלתנו... תמחול ותסלח לכל עונותינו... תחתמנו לחיים טובים: כהיום הזה... (המשך כביום א דר"ה למוסף)... וטוב בעיניך... בספר חיים... נזכר ונחתם... בא"י עושה השלום:

אבינו מלכנו (כתוב בשני כתב-ידים בסדר שונה מהסדר הנזכר ברה"ה היינו) חטאנו. אין לנו. עשה. חדש. בטל. בטל. הפר. כלה. כלה. מנע. החזירנו. שלח. סלח. מחוק. מחה. קרע. זכור. זכרנו. חתמנו בספר חיים טובים... זכיות... פרנסה וכלכלה... מחילה וסליחה... גאולה וישועה. הצמת. הרם. הרם. שמע קולנו. קבל. נא אל תשיבנו. עשה. עשה. עשה. עשה. עשה. חנו.

¹²⁰ השינויים שבפסקא זו נמצאים גם במחזור וינה.

¹²¹ וחסרות המלים 'למען נחלל מעושך ידנו' הנמצאות בכל המנהגים, אף-על-פי שהן נמצאות גם בפסקא הקודמת (ובסדר רע"ג חסרות הן בפסקא הקודמת דווקא).

יתגדל ויתקדש... לעילא מכל ברכתא...

י' הוא האלקים שבע פעמים. שמע ישראל י' אלקינו י' אחד: ותוקעין תשר"ת (כ"ב) כתוב: ותוקעין מיד זכר ליובל וכדי להבדיל בין קדש לחול¹²²) ואומרים שיר המעלות הנה ברכו וכו'. והוא רחום. ברכו. ומתפללים כל התפלה כבשאר מ"ש. ואם הוא מ"ש אומר ויתן לך. אבל לא ויהי נועם ואתה קדוש. ק"ש. עלינו לשבח. ק"י. ומקדשין הלבנה אם נראית אף אם אינו מ"ש. ומוליכים את נרותיהן מבית הכנסת לביתם כשהן דלוקים, כדי להבדיל לאור ששבת. ומברכים על הנר. ובמ"ש מברכים גם על הבשמים. ומיד אחר ההבדלה נוהגים להתעסק בסוכה ובדבר מצוה.

122. תקיעת תשר"ת לפי מנהג צרפת, עיין ס' המחכים, עמ' 155, ס' טרויש, עמ' 30. והטעם "זכר ליובל" מובא בס' המחכים שם (ובהערת הר"י פריימן, מס' תקכב, יש כמה מקורות), ובסדר טרויש שם מתנגד המחבר לטעם זה.

על מחזור רומניא ומנהגו

בין מנהגי התפילות בישראל הרווחים עד היום או שרווחו בעבר, מנהג רומניא, היינו ממלכת ביזאנטיה, יוון ותורכיה האירופית, כמעט שאינו ידוע ברבים. לפני מאות שנים חדל להתקיים או שכל שנהגו לפיו לא היו אלא מתי מספר בלבד. בימינו נשכח זכרו ולפי עדות אחת החזיקו בו רק בק"ק רומניא בקושטא¹. מחזור רומניא נדפס שלוש פעמים ורק במאה ה־17. וכל שלא חזר ונדפס, מסתבר שאינו אלא משום שלא היה לו דורש. רוב הקהילות קיבלו עליהן מנהג ספרד ויש שהחזיקו בפיוטים מיוחדים מתוך מחזור רומניא, אבל לשם כך הסתפקו בהעתקתם בקונטרסים כתובי־יד (קהל כזה נמצא גם בירושלים, בשכונת אוהל משה). ואלו הן המהדורות הנדפסות:

א. קושטא ר"ע (1510). מסידורו של ר' אליא ב"ר בנימין הלוי, מחכמיה המפורסמים של קושטא, חבר בית־דינו של הרא"ם בעל ספר התשובות ז"קן אהרן² (קושטא תצ"ד). מהדורה זו היא יקרה מאד במציאות ולא ידוע לי אם יש טופס ממנה בארץ, וראייתה בעזי הבודליאנה באוכספורד.

ב. ויניציאה חש"ד. סדור תפלות השנה למנהג קהלות רומניא, נדפס במצות... ר' אברהם בן... יום טוב ירושלמי יצ"ו בבית דניאל בומברגי מאנזירשא בויניציאה³. תע דפים. טופס בלתי שלם נמצא בעזי בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, אבל החסר נמצא בתצלום. נסתפקו החוקרים אימתי נדפסה מהדורה זאת. שטיינשניידר⁴ שיער אחרי שנת ר"פ, ואין ספק שצדק, וייתכן שנדפסה בשנת רפ"ג. ר' אברהם ירושלמי היה מחכמי קושטא ובעזרתו יצא שם בשנת רע"ב "מדרש רבות שעל התורה", ולא מן הנמנע שהוא אשר ההדיר גם את מהדורת קושטא. חכם זה נפטר קרוב לשנת שי"א⁴.

ג. סדר תפלות השנה למנהג קהלות רומניא, נדפס מחדש בתבנית הנדפס בויניציאה במצות הר' אליה גאלימידי בהשתדלות הר' דוד בר אליה [קשת] ז"ל ובתוספת קצת עניינים מחודשים, בבית האחים שלמה ויוסף בני ה' יצחק יעבץ בן הר' יוסף יעבץ

1. ש' רוזאניס, דברי ימי ישראל בתורמה, תל-אביב תר"צ, עמ' 207.

2. המזכיר, שנה י, עמ' 120.

3. ראה דבריו של דידון, אוצר השירה והפיוט, ח"א, מפתח המקורות עמ' LVI.

4. ראה ח"ז דימיטרובסקי, ויכוח שעבר בין מרן רבי יוסף קארו והמב"ט, ספונות ו (תשכ"ב), עמ' קט.

הדורש, קושטאנדינה של-ב-של-ד (1574)⁵. החלק השני בלבד נמצא בבית הספרים בירושלים. וכך כתוב בראשו: 'מחזור של רומניא מימים נוראים [וסוכות] נדפס על יד אליעזר בר' יצחק אשכנזי'. בהקדמה לחלק השני מתלונן מרה המהדיר ר' דוד קשתי שבשל הדפסת המחזור ביזבו כל נכסיו. על המדפיס הוא כותב 'עושה מלאכת ה' רמיה מלאכת המחזור הקדוש הלוה, אשר הוא מסודר מפי התנא האלהי ר' אליעזר הקלירי ע"ה והוא עות גתיבו הטוב... האריך לי אפו שתי שנים רצופים... פעם ישנה הגיר ופעם ישנה הדין ופעמים ישנה את טעמו ורובא דרובא ישנה הנוסח ולא יקפיד להדפיס וחכיתי עם ח"ת או עם ה"א ואין לך מחרף ומגדף יתר מזה'. ההדפסה נשלמה בחמשה בחשון של-ד.

ארבעה הם כתבי-היד ממחזור זה שהשתמשתי בהם:

1. פאריס 616 (= O), תבנית 8°, סידור תפילה (לא מחזור שלם), כולל רק תפילות הקבע עם מבחר קטן של פיוטים, מעריבים, הושענות וכו'. נכתב כנראה לשימוש פרטי בשנת רפ"ט (1529). היינו בזמן הופעת הדפוסים.
2. פאריס 606 (F), הוא כתב-היד השלישי שהזכירו צונץ⁶, תבנית 4°. מחזור לחלק הקיץ מן המאות ה"ד-ה"ט, ופיוטיו זהים רק בחלקם עם פיוטי המחזור הנדפס. לצערינו הספר אינו שלם, וחסרה בו תפילת שחרית לחול (מתחיל בסוף ברכת המזון), וגם בתפילת שבת נרמז על-פי-רוב לתפילת חול. אף הוא חסר בסופו ונפסק באמצע הקינות לט' באב.

3. ואטיקאן 320 (= V), תבנית 4°. מחזור גדול לחלק החורף, 595 דף עם פיוטים רבים (בחלקם נוספו במקומות שונים, וכנראה לא כולם היו מפויטים בקהילות), והוא דומה בסידורו לראשון שבכתבי-היד שצונץ רשם, בחלק הקיץ שהיה בפניו. ושלא הצלחתי למוצאו. בספר זה בולטת השפעת המנהג הצרפתי במבחר הפיוטים. חלק הדינים שבמחזור דומה למחזור רומניא הנדפס, אבל מוצאם ממקור ספרדי ('אנו בספרד', נזכר כמה פעמים) והם מבוססים, גם בניסוחם, על סדר רב עמרם גאון. תפילות החול (הכתובות בכתב זעיר בהמשך הדינים) מלמדות על ההשפעה הגדולה שנודעה למנהג ספרד על מחזורנו. העמידה כולה לפי מנהג ספרד; תפילות שניכרת בהן השפעה ספרדית מסודרות הן במתכונת מחזור רומניא. וסמי מכאן חקר כתב-יד זה לעניין תפילת העמידה ליום חול מנהג רומניא. תפילות שבת אין בספר זה. פיוטים רבים הם בלתי ידועים או שלא נדפסו עדיין.

4. קטע מעניין של מחזור, רכושם הפרטי של מוכרי הספרים אשר ומאיר בלונדון (מס' 9) (= L), שצילמו נמצא במכון לתצלומי כתבי-היד העבריים באוניברסיטה העברית בירושלים. הוא כולל חלק החורף, דומה בסידורו לכתב-היד הקודם ומוסיף לנו ידיעות נדירות. בקטע שלפנינו (דף קצט-קלו) נמצאות התפילות לחג הסוכות ולשמיני עצרת, והוא נפסק בתחילת הקרובה לתפילת הגשם.

5. על-פי דוידון, שם. ר' אברהם ברלינר מייחס מהדורה השניה לשנת של-ד-של-ה; השלישית לשנת של-ג-של-ו ומוסיף מהדורה רביעית, ויציאה תכ"ה.

6. צונץ, ריטוס, עמ' 79-82.

ידועים עוד ארבעה כתבי־יד באוכספורד שלא עלתה בידי לעיין בהם. ואלה הם: Reggio 63, קטלוג גריבאיר, ס' 1080 (דומה עלי שאינו של רומניא); ב. Opp. Add. fol. 43, קטלוג, ס' 1083, ואפשר שהוא כתב־היד הראשון שרשם צונץ; ג. Can. Or. 49, קטלוג, ס' 1082; ד. Opp. Add. 4° 171, קטלוג, ס' 2501.

המחזור עצמו אינו נפוץ ביותר, וכל שידע עליו השתמש בו כרצונו. לאספנים הוא אחד הספרים יקרי הערך; לחוקרי השירה והפיוט הוא אוצר פיוטים רבים, שלא נדפסו במקום אחר. אבל למנהג עצמו לא שמו לב. צונץ (שם), מתארו בקצרה ומקדיש מלים ספורות לשינויים בולטים חשובים, בתפילות הקבע ובמבחר הפיוטים (שבו עיקר התעניינותו). מקור עיקרי לו היא מהדורה נדפסת, כנראה ויניציאה, אף־על־פי שגם הוא ידע שאין זה המקור היחיד שבידינו. הוא מתאר בקיצור רב שני כתבי־יד, שאינו מסמן אותם כדרכו, ושסדרם ומנהגם שונה מכמה בחינות מן הנדפס. על כתב־יד שלישי הוא כותב שהיה רכושו של שד"ל; לפי דברי שד"ל עצמו אינו אלא קטע. מחזור זה ראוי, איפוא, לתיאור מפורט ולציון על המיוחד שבמנהגו, שכידוע מתבטא בנוסח תפילות הקבע ובמבחר הפיוטים. במאמר זה נעסוק בעיקר בתפילות הקבע.

המחזור כולל את תפילות כל השנה, חול, שבת, ראשי חודשים, חנוכה ופורים וכל החגים. לכמה ימים יש בו מבחר פיוטים גדול, כנראה לבחירת החזן או לפי מנהג קהילות שונות. צונץ מוצא, שבחגים ובשבתות מצויינות באים פיוטים לתפילת שחרית (פתיחה, רשות, ברכו, קדיש, יוצר, אופן, זולת ומי כמון). ושאר קרובה בשלוש רגלים, ובקצת קהילות אין גם בראש השנה; אבל יש קרובות לתעניות ולפורים. ויש להעיר שקרובות אין גם בארבע פרשיות ובשבת הגדול (שלא כמנהג אשכנז), שהקרובות בפורים ובתשעה באב שונות מהידועות באשכנז (הקרובה לט' באב נהוגה גם במחזור רומא), והקרובות של שאר התעניות מגיעות (שלא כבמחזור רומא) רק עד הברכה השישית, ובחלקן הן בלי ספק בלתי שלימות. לתפילות טל וגשם נהוגות הקרובות של ר' אלעזר הקלירי (החרוזים "בדעתו" ו"אף ברי" בלתי שלמים, כנהוג גם באשכנז). בכל החגים, גם ביום הכיפורים, ישנם מעריבים מפוייטים, ברובם בלי התוספות הנהוגות באשכנז ובצרפת.⁷

תיאורנו יושתת בעיקר על מהדורת ויניציאה, תוך השוואה עם ארבעה כתבי־יד השייכים למנהג רומניא, שזכיתי לעיין בהם,⁸ מפני שהם מאפשרים דיון נוסף על טיב המנהג והרכב המחזור ויכולים לשמש חומר לעיבוד מדעי של המחזור. החומר שיוצג כאן הוא בחינת סקירה ראשונה על מה שנמצא באוצר זה.

ברכות השחר: בא"י אמ"ה אשר יצר... חלולים חלולים מהם סתומים ומהם פתוחים (מהם סתומים ומהם פתוחים חס' ס) גלוי וידוע לפניך (לפני כסא כבודך ו)...

7. מבוא למחזור רומא, חלק א, עמ' טו. ועיין גם מה שכתב בכרם חמד, ד, עמ' 36–39.

8. יש להניח שהפיוטים הנהוגים בצרפת ובאשכנז נכנסו למחזור בהשפעת מגורשי גלויות אלו שבאו לרומניא במאה ה־10. ועיין רחאניס, שם, עמ' 206.

9. עיינתי בהם ברומא ובפאריס והשוויתי אותם במקצת לצילומים שבמכון לתצלומי כתבי־היד העבריים.

אין שום בריה (אין בריה ו אין כל בריה ס) יכולה להתקיים (לפניך אפילו שעה אחת הוי' ס) ... אלהי הנשמה (נשמה ו) ... אתה נתתה בי (אתה יצרתה בי ואתה נפחתה בי ס אתה נפחתה בי ואתה יצרתה בי ו) ואתה משמרה בקרבי ... מודה אני לפניך (רבן כל המעשים הוי' ס) אדון כל הנשמות ...

הדפוס	כ"י ס	כ"י נ
בא"י אמ"ה פוקח עורים	מחיה מתים	הנותן לשכוי בינה
מתיר אסורים	מעורר ישנים	פוקח עורים
זוקף כפופים	מקיץ רדומים	זוקף כפופים
מלביש ערומים	פוקח עורים	מקיץ רדומים
רוקע הארץ ...	זוקף כפופים	מעורר ישנים
שעשה לי כל צרכי	מלביש ערומים	מלביש ערומים
המכין מצעדי גבר	הנותן לשכוי בינה ...	מתיר אסורים
אחזר ישראל בגבורה	רוקע הארץ ...	רוקע הארץ
עוטר ישראל בתפארה	אחזר ישראל בגבורה	המכין מצעדי גבר
שלא עשאני גוי	עוטר ישראל בתפארה	אחזר ישראל בגבורה
שלא עשאני עבד	שלא עשיתני עבד	עוטר ישראל בתפארה
שלא עשאני אשה	שלא עשיתני אשה	שלא עשאני אשה
הנותן לשכוי בינה ...	שלא עשיתני גוי	שלא עשאני גוי
המעביר חבלי שנה מעיני	שלא עשיתני בור, שאין	שלא עשאני עבד
ותנומה מעפעפי ומאיר	בור ירא חטא	שנתן לי כל צרכי
לאישון בת עין	שעשית לי כל צרכי	שלא חסר מכל צרכי כלום
	שלא חסרתני כלום	המעביר ...
	המעביר חבלי שנה	ויה"ר ... שתתן לי חיים
	מעיני ותנומה מעפעפי	ארוכים חיים של שלום
	ותרדמה מאישון בת עין	של עושר וכבוד חיים
		שאין בהם בושה וכלימה
		חיים שתמלא כל משאלות
		לבנו לטובה

ויה"ר מלפניך יי או"א
שתרגילני לדבר מצוה ואל
תרגילני לדבר עבירה ועון
ותשלט בי יצר טוב ואל
תשלט בי יצר הרע, ומול
את לבבי ואת לבב זרעי
ליראה את שמך ולעשות
הטוב והישר בעיניך,
[והברכה, הגומל חסדים טובים,
חסרה, שמא בטעות]
ויה"ר מלפניך יי או"א
שתצילני היום מעזי פנים
ומעזות פנים מאדם רע
ומיצר הרע ומשכן הרע

שכן יה"ר מלפניך יי או"א
שתתן חלקי בתורתך
ותדביקני במצותיך ואל
תביאני לידי חטא ולא לידי
עבירה ולא לידי נסיון ולא
לידי בויון והרחיקני מיצר
הרע ותדבקני ביצר הטוב
ותנני לחן ולחסד ולרחמים
בעיניך ובעיני כל רואי
וגמלני חסדים טובים. בא"י
גומל חסדים טובים.
יה"ר מלפניך יי או"א
שתצילני היום ובכל יום
מעזי פנים ומעזות פנים

ויהי רצון מלפניך יי או"א
שתרגילני לדבר מצוה ואל
תרגילני לדבר עבירה ואל
תביאני לא לידי חטא ולא
לידי נסיון ובויון, והצילני
מעזי פנים ומעזות פנים
ומדין קשה ומבעל דין קשה
ומחבר רע ומשכן רע,
וימשול בי יצר טוב ואל
ימשול בי יצר הרע ורחקני
מכל מה ששנאת ודבקני
בכל מה שאהבת ותנני לחן
ולחסד ולרחמים בעיניך
ובעיני כל רואי וגמלני

הדפוס	כ"י ס	כ"י ן
חסדים טובים, בא"י הנומל חסדים טובים.	מאדם רע מיצר הרע מחבר רע משכן רע מפגע רע מעין הרע ומלשון הרע מדין קשה ומבעל דין קשה בין שהוא בן ברית ובין שאינו בן ברית ומדינה של גהינם.	ומפגע רע מחבר טיפש מדין קשה ומבעל דין קשה בין בן ברית ובין שאינו בן ברית. ויה"ר מלפניך יי אורא שלא אחטא לפניך עוד, ומה שחטאתי לפניך מרוק ברחמיך הרבים אבל לא על ידי יסוריך וחלאים.

ברכת התורה: בא"י אמ"ה אקב"ו על דברי תורה. והערב נא ... ונהיה כולנו
וצאצאינו (וצאצאינו ס) וצאצאי צאצאינו (ובצאצאי צאצאינו ס ובצאצאי עמך
בית ישראל ו) לומדי תורתך ויודעי עדותיך עד סוף כל הדורות (יודעי שמך ולומדי
תורתך לשמה ס) בא"י המלמד תורה לעמו ישראל (ברחמים הו"ס ו), ב' ... אשר
בחר בנו ...

בדפוס באה כאן פ' התמיד, ברכת כהנים, פסוקים מתורה נביאים וכתובים, מס' ברכות א, א המשנה ותחילת
תלמוד בבלי, ברייתא ר' ישמעאל אומר ב"ג מדות, משנת אלו דברים שאין להם שיעור, א"ר זירא בנות
ישראל החמירו ... תתנה קצרה, תהל' נא, טו, ואין כאן איהו מקומן ור' ישמעאל (בכ"י פ) עקידה עם תחינה
לפניה ולאחריה, אלו דברים, פ' התמיד, אביי הוה מסדר, איהו מקומן, תהל' נא, טו, ובכ"י ן פ' התמיד,
ברכת כהנים, פסוקים, איהו מקומן ור' ישמעאל, תחינה, תהל' טו), לעולם יהא אדם ... רבון כל
העולמים (אדון כל הנשמות גלוי וידוע לפני כסא כבודך כי הו"ס ן כי הו"ס ס) לא על
צדקותינו ... מה אנו מה חיינו (מה ימינו מה שנותינו הו"ס ו) מה צדקנו מה כחנו מה
גבורתנו (מה כחנו מה מעשינו מה חסדנו מה צדקנו מה גבורתנו ו) ... כל הגבורים
כאין נגדך ... בלי השכל, הלא כל מעשימו (מעשינו ס) תוהו (ובוהו הו"ס ס) וימי חיימו
הבל לפניך (לבד הנשמה שהיא עתידה ליתן דין וחשבון לפני כסא כבודך, כי כל
הגוים כאין נגדך מאפס ותוהו נחשבו לך הו"ס ו) שכן כתוב בדברי קדשך ומותר
האדם ... אבל אנחנו ... לפיכך ... וחייבים אנחנו לומר לפניך בכל יום אשרינו ...
משכימים ומעריבים ומיחדים את כבוד שמך ערב ובקר פעמיים באהבה ואומרים
שמע ישראל ... אתה הוא (אדון הו"ס ו) עד שלא בראת (קודם שבראת ס) את העולם
אתה הוא משבראת העולם (עולמך ס) ... ובשועתך (מלכנו הו"ס ו) תרים ותגביה
(ח"ס ס) קרננו (כאשר אמרת והתגדלתי והתקדשתי ... הו"ס ו) בא"י המקדש את שמו
(שמך ס) ברכים, אתה הוא ה' האלהים ... וקיים עלינו (וקיים לנו מקרא ס) מה
שאמרת על ידי נביאך ... (בכ"י ן באה כאן תחינה, העקידה אם אפס רובע הקן, פ' עקידה, פ' המן,
פ' עשרת הדברות, פ' העולה, סדר המערכה לאביי ועוד.)

עלינו לשבח ... עד: אין עוד, אוחילה לאל ... ככתוב בדברי קדשך. לאדם מערכי
לב ... ונאמר. בצדק כל אמרי פי אין בהם נפתל ועקש (פסוק זה ח"ס ו) ונ' יי שפתי ...
ונ' יהיו לרצון ... (ח"ס ס) ונ' ברוך אתה יי למדני חקך, על כן נקוה ... יי מלך יי
מלך ... תחינה קצרה (ח"ס ס) תראה מלכותך בציון ... תהל' צג, כה (ח"ס ו) (פו הו"ס ס)
צ, צא (ח"ס ס) (בר"ח צח, קלו הו"ס ו).

מחזור רומניא

הודו ליי קראו בשמו... עד: והלל ליי, תהל' יט, רוממו... (ליום ב' וה' פסוקים: יי אלהינו בעלוננו אדונים... תהל' פג), פסוקים, תהל' ק.
ברוך שאמר והיה העולם ברוך הוא (ברוך הוא חס' ס)

הדפוס	כ"י ס	כ"י נ
ב' אומר ועושה ב' בורא בראשית ב' גזר ומקיים ב' מרחם על הארץ ב' מרחם על הבריות, ב' משלם שכר טוב ליראיו ב' פודה ומציל ברוך הוא וברוך שמו.	ברוך אומר ועושה ב' גזר ומקיים. ב' אל חי וקיים לנצח ב' מרחם על הארץ ב' מרחם על הבריות ב' משלם שכר טוב ליראיו ב' פודה ומציל ברוך הוא וברוך שמו.	ברוך אומר ועושה ב' גזר ומקיים ב' אל חי וקיים לנצח ב' מעביר אפילה ומביא אורה, ב' שאין לפניו לא עולה ולא שכיחה לא כזב ולא מרמה לא משוא פנים ולא מקח שחד. ב' עושה מעשה בראשית. ב' מגיד מראשית אחרית, ב' המרחם על הארץ, ב' המרחם על הבריות, ב' משלם שכר טוב ליראיו, ב' פודה ומציל ברוך הוא ברוך שמו.

בא"י אמה האל המלך אב הרחמן (חס' סו) המהולל המשובח המפואר (והמתנשא חס' ו) בפי עמו ובלשון כל חסידיו ועבדיו. ובשירי דוד עבדך בן ישי (דוד עבדך ס דוד בן ישי עבדך ומשיחך ו) נהללך יי אלהינו ונשבחך נפאריך (חס' ס) וגורממך ונמליכך ונזכיר את שמך מלכנו אלהינו (שבשמים חס' ו) יחיד חי העולמים מלך משובח ומפואר (עדי עד שמך הגדול חס' ו) לעדי עד לנצח (לנצח נצחים ו) בא"י מלך מהולל בשבחות (בתושבחות סו).

יהי כבוד... אשרי תמימי דרך... אשרי יושבי... כל הנשמה תהלל... ברוך יי לעולם אמן ואמן. ימלוך יי לעולם אמן ואמן. ויברך דוד... לשם תפארתך, ויברכו שם כבודך... אתה הוא יי לבדך... וצבא השמים לך משתחווים. ואתה קדוש יושב תהלות ישראל. כך בטחו אבותינו... אליך זעקו ונמלטו... כך בטחנו... אתה הוא יי האלהים... עד סוף השירה. מלכותך יי אלהינו מלכות כל עולמים וממשלתך מלכנו בכל דור ודור. שאתה הוא אדיר בקדושה ולך יאתה המלוכה. יהי שם יי מבורך מעתה ועד עולם. ממזרח שמש... יי אדוננו מה אדיר שמך בכל הארץ.
ישתבח בך... כי לך לבדך נאה יי או"א

הדפוס	כ"י סו	כ"י פ
שיר ושבח הלל חמרה עזו וממשלה נצח גדולה וגבורה מלכות ותפארת ועטרת הודו והדר וכבוד	שיר ושבח הלל חמרה ברכה והודאה עזו וממשלה נצח גבורה גדולה מלכות וקדושה גזר כתר תפארת ועטרת הוד והדר וכבוד	שיר ושבח הלל עזו חמרה מלכות וממשלה ברכות והודאות נצח גדולה וגבורה תפארת וקדושה

מעשה ועד עולם, בא"י האל המלך (אל מלך ספ) גדול השבחות (גדול בשבחות ספ) רב ההודאות (חס' ס) ואל ההודאות אדון הנפלאות אדיר בכל המעשים הבוחר בשירי זמרה (בשיר ובזמרה פ) מלך נאמן (חס' פ) יחיד (חס' פס) חי (אל חי פס) העולמים. יתגדל... וימליך מלכותיה ויצמח פורקניה ויקרב משיחיה ויפרוק עמיה ברחמיה (כן ו, ויצמח... ברחמיה חס' פס) שבחתא ונחמתא...

ברכת היוצר (דומה למחזור רומא, בשינויים): בא"י אמה יוצר אור... המאיר לארץ ולדרים עליה, המחדש טובו... המלך המרומם (המהולל חס' ו) שמו לבדו מאז... אלהי עולם (מלכנו חס' ו)... משגב בעדנו (שמע שועתנו חס' ו)... פנות צבאות (צבאם ס) קדושים... תמיד יספרו לאל קדושתו. תתברך יי אלהינו בשמים ממעל ועל הארץ מתחת ועל כל שבח מעשה ידך ועל (!) המאורות אשר עשית (והמאורות אשר יצרת וס) גם המה יפארוך סלה. תתברך (לנצח חס' ס) צורנו... יתרום וישתבח (ויתפאר חס' ס) שמך מלכנו יוצר משרתים. אל אשר משרתיו... כולם גבורים (כולם קדושים חס' ו)... רצון קוניהם... בקדושה ובטהרה (בשירה ובזמרה חס' ו) מברכים משבחים מעריצים ומקדישים (מעריצים ומקדישים חס' ס, מברכין מפאריין ומשבחין מקדישין ומעריצין ו)... ונותנים (באהבה חס' ס) רשות זה לזה להעריץ להקדיש ליוצרים... בנעימה ובקדושה וכולם כאחד עונים (באימה חס' ס) ביראה ואומרים... ברעש גדול מתנשאים לעומתם משבחים ואומרים... לאל הברוך (לאל ברוך ו)... זמירות יאמרו שירות (חס' ס) ותושבחות לפניו (חס' וס) ישמיעו, כי הוא (אדון חס' ס) לבדו (מרום וקדוש חס' ו) פועל גבורות... איש (בעל וס) מלחמות זורע צדקות נורא תהלות בורא רפואות מצמיח ישועות (חס' ו) אדון הנפלאות... כי לעולם חסדו. חסדו נתנם להאיר על הארץ (ואור חדש לציין תאיר ונזכה כולנו לאורו למען יוצר אור חס' ו) בא"י יוצר המאורות.

אהבה רבה (אהבת עולם ס)... אבינו מלכנו חננו (חס' ו) בעבור (שמך הגדול ובעבור חס' ו) אבותינו (הצדיקים חס' ו)... ותלמדם לעשות מצוות חוקי חיים (ותלמדימו חוקי חיים לעשות חוקי רצונך ו) כן תחננו ותלמדנו (חס' ו) אבינו אב הרחמן המרחם רחם נא עלינו ותן בלבנו (בינה חס' ו) להבין... והאר עינינו במצותיך ודבק לבנו ליראתך (ודבק בלבנו תורתך ו) ויחד לבבנו לאהבה וליראה את שמך (למען לא נבוש ולא נכשל ולא נכלם לעולם ועד ו, וממשיך לפי מנהג ספרד הרגיל עד: והוליכנו קוממיות לארצנו) כי שם קדשך הגדול באמת נקרא עלינו. עשה עמנו חסד ורחמים בעבור כבוד שמך. האל הגדול הגבור והנורא מהרה באהבה תרים תגביה (חס' ס) קרננו ותמלוך עלינו לעולם ועד (לעולם ועד חס' ס) והושיענו למען שמך... כי כך בטחנו אל נא נבוש (לא נבוש ס) ובשמך הגדול חסידנו לא נכלם ולא נכשל לעד ולעולמי עד, כי אבינו ואלהינו אתה ורחמך וחסדיך הרבים אל יעזובנו נצח סלה לעד (לעולם ועד ס) ונגילה ונשמחה בישועתך, והבא עלינו ישועה ושלוש ובשורות טובות (חס' ס) מהרה מארבע כנפות כל הארץ... וקרבתנו לשמך הגדול באהבה להודות לך וליחדך ולאהבה את שמך הגדול (חס' ו) באמת וביושר (וליחדך באמת ובאהבה ס) בא"י הבוחר...

אמת ויציב... אמת הוא לעולם (חס' ס') אלהי עולם (מלכנו הוסי' ס') צור
יעקב... הוא קיים וישמו קיים (ושמו קיים חס' ס')... לעדי עד קיימת. ודבריו חיים
וקיימים ונחמדים ונאהבים לעד ולעולמי עולמים (מושך חסדו ליודעיו וצדקתו לישרי
לב הוסי' ס') עלינו על אבותינו על בנינו... אמת ואמונה (באמת ובאמונה ו) חק נתן ולא
יעבור... אמת שאתה יי אורא לעולם ועד (לעולם ועד חס' ס') מלכנו מלך אבותינו
ואתה הוא (י) למען שמך מהר וגאלנו כגאלת את אבותינו אמת מעולם אתה ושמך
הגדול עלינו נקרא באהבה (מלכנו מלך אבותינו גואל אבותינו צורנו צור
ישועתנו פודנו ומצילנו מעולם הוא שמך ס' ועלינו נקרא באהבה הוסי' ס') ואין לנו
אלהים עוד וזולתך (סלה הוסי' ו).

עזרת אבותינו... לבניהם (להם ולבניהם ו) אחריהם... אשרי איש שישמע
למצותיך (אל מצותיך ס') חוקיך (חס' ו) ותורתך ודברך ישים על לבו... ומלך גדול
וגבור (חס' ו) לריב ריבם (לאבות ובנים הוסי' ו)... מלך גואל (עוזר הוסי' ס') ומושיע,
אמת (חס' ס') במצרים גלית (ממצרים גאלתנו יי אלהינו ומבית עבדים פדיתנו ו) כל
בכוריהם הרגת בכורך (ישראל הוסי' ס') גאלת, ים סוף בקעת זדים טבעת (וים סוף
להם בקעת ו), וממשיך לפי מנהג ספרד עד גאל ישראל, ואינו רשום כאן) ים יבשה עשית וידידים
עברו (ים הוסי' ס') ויכסו... ועל זאת שבחו אהובים לאל ונתנו ידידים ומירות (חס' ס')
שירות ותושבחות ברכות (חס' ס') והודאות למלך אל (חס' ס') רם ונשא חי וקיים גדול
ונורא משפיל גיאים מגביה שפלים... ועונה לעמו (ישראל הוסי' ס')... תהלות (נתנו
הוסי' ס') לאל עליון (גואלם הוסי' ס') ברוך הוא. משה ובני ישראל לך ענו שירה בשמחה
רבה כשעלו מן הים (כשעלו מן הים חס' ס') ענו ואמרו כולם. מי כמוך... הודו והמליכו
ענו ואמרו. יי ימלוך לעולם ועד. בגלל אבות הושעת (תושע ס') בנים ותביא גאולה
לבני בניהם כי מעולם אתה גואל. ככתוב, גואלנו יי צבאות שמו קדוש ישראל (כי אין
זולתך לגאול אלא אתה הוסי' ס') בא"י גאל ישראל.

לעמידה לחול אין בידי אלא הדפוס וכ"י ס' (בכ"י ו' מובא נוסח ספרד).

ברוך... וקונה את הכל... מלך רחמן אל חי גואל עוזר ומושיע ומגן
אתה גבור... מתיר אסורים ומשען לאביונים... מי כמוך אדון הגבורות...
ומצמיח לנו ישועה בקרוב (ואין דומה לך הוסי' ס'). ונאמן...

נקדישך ונעריצך מלכנו ונשלש לך קדושה כסוד אלי קדש וכן כתוב (ככתוב ס')
על יד נביאך... לעומתם משבחים ואומרים (לעומתם ברוך יאמרו ס', וכן במקומות
אחרים פ')... לדור דור נגיד גדלך ולנצח נצחים קדושתך נקדיש ושבחך יי אלהינו
מפינו לא ימוש לעולם ועד כי אל מלך גדול וקדוש אתה בא"י האל הקדוש.

אתה... וחננו מאתך דיעה בינה והשכל

השיבנו אבינו לתורתך ודבקנו במצותיך וקרבתנו... והשיבנו (והחזירנו ס')
בתשובה...

סלח לנו... כי אל טוב וסלח אתה

ראה (גא' הוסי' ס') בענינו ה' אלהינו (חס' ס') וריבה (את ס') ריבנו (ודן את דיננו הוסי' ס')
וגאלנו מהרה... כי אל גואל...

ר פ א נ ו יי (אלהינו הוסי' ס) ונרפא... והעלה רפואה שלמה לכל מכותינו ולכל תחלואינו לחיים ולשלום (לחיים ולשלום חסי' ס) כי אל מלך (חסי' ס) רופא רחמן ונאמן אתה...

נוסח ברכת השנים אחיד לכל השנה.

ב ר כ ע ל י נ ו... את השנה הזאת הבאה עלינו ואת כל מיני תבואתה מכאן מוסיפין בחורף ותן טל ומטר לברכה על כל פני האדמה ושבע את העולם כולו מברכות טובין (מברכותיך ס) ורוה את פני תבל מעושר מתנות ידיך (מעושר וממתנות ידיך ס). שמור והצל את השנה הזאת מכל מיני משחית ומכל מיני פורענות ותהי אחריתה חיים ושובע ושלום. ע"כ ותן ברכה והצלחה בכל מעשה ידינו כי אל טוב ומטיב אתה (כי... אתה חסי' ס) ותברכנו ותברך את שנותינו כברכת השנים הטובות והמבורכות (כי אל טוב ומטיב אתה חסי' כאן ס) בא"י מברך

ת ק ע... ושא נס לקבוץ גליותינו וקרא דרור לקבצנו יחד מהרה מארבע כנפות כל הארץ אל נוה קדשך (אל נוה קדשך חסי' ס) בא"י מקבץ השיבה... ויועצנו כבתחלה ותמלוך עלינו אתה לבדך (בחן חסי' ס) בחסד וברחמים וצדקנו במשפט ואל נא תרשיענו (ואל תחייבנו ס) בדין

ל משומדים אל תהי להם תקוה והמינים והמלשינים והכופרים והמוסרים כולם כרגע יאבדו וכל אויבינו (חסי' ס) וכל אויבי עמך (ישראל חסי' ס) מהרה מארץ חיים יכרתן ומלכות זדון מהרה תעקר ותשבר (ותמגר חסי' ס) ותכניע אותם במהרה בימינו בא"י שובר רשעים ומכניע זדים.

ע ל ח ס י ד ים ועל הצדיקים ועל גירי הצדק ועלינו (ועל פליטת עמך ישראל ס) יהמו רחמך הרבים יי אלהינו (חסי' ס) ותן להם (חסי' ס) שכר טוב ולכל (לכל ס) הבוטחים בשמך הטוב באמת... לעולם לא נבוש כי בשמך הגדול בטחנו ועל חסדיך (חסדך ס) נשעננו (מלך עולמים חסי' ס) בא"י משען...

ע ל י ר ו ש ל ים ע י ר כ ברחמים תשוב ותבנה (ובנה ס) אותה בנין עולם במהרה בימינו. בא"י בונה ירושלים.

א ת צ מ ח... בא"י מצמיח קרן ישועה לעמו ישראל.

ש מ ע ק ו ל נ ו (אב הרחמים שמע קולנו ס)... חוס וחנו ורחם עלינו והושיענו וקבל... את תפלתנו ואת תחנונו כי אליך ענינו (כי אליך ענינו חסי' ס) כי אל (רחום חסי' ס) שומע תפלה (תפלות ס) ותחנונים אתה הוא ומעולם לא נשוב ריקם מלפניך כי אב מלא רחמים רבים ונאמן (חסי' ס) אתה ושמע נא אל בקול תפלתנו כאשר שמעת לתפלת אבותינו הצדיקים בימי קדם (במקום ושמע נא... קדם גורס ובידך כח וגבורה לשמוע תפלת כל פה ס) בא"י שומע תפלה.

ר צ ה... ובתפלתם (!) (ואל תפלתם ס) שעה והשב עבודת כהנים (את העבודה ס) לדביר ביתך ואשי ישראל ועבודתם ותפלתם מהרה באהבה תקבל ברצון ותהי לרצון תמיד עבודת עמך כל בית (כל בית חסי' ס) ישראל בימינו. ותחזינה עינינו בשובך לציון (ולירושלים עירך חסי' ס) ברחמים כמאז וכשנים קדמוניות (וכשנים קדמוניות חסי' ס) בא"י המשיב (המחזיר במהרה באהבה ס) שכנתו לציון.

מודים אנחנו לך שאתה הוא ה' אלהינו ואלהי אבותינו (נוצר חיינו מן ישענו. לדור ודור נודה לך ונספר תהלתך הו' ס) על חיינו המסורים בידך ועל נשמותינו הפקודות לך. הטוב כי לא כלו רחמך המרחם כי לא תמו חסדיך כי מעולם רבות (ח' ס) קיעוך. לא הכלמתנו יי אלהינו ולא עזבתנו ולא הסתרת פניך ממנו. ועל כולם יתרומם ויתברך וישתבח (יתברך ויתרומם ס, וישתבח ח') שמך מלכנו לעולם ועד. וכל החיים יודוך סלה ויהללו ויברכו לשמך הטוב באמת חי העולמים ונודה לך (חי העולמים ונודה לך ח' ס) באי הטוב ...

שים שלום ... חיים חן וחסד וריח ורחמים ... כולנו יחד (כאחד הו' ס) ... תורת חיים חן וחסד צדקה ברכה ישועה רחמים רבים ושלום. וטוב יהיה בעיניך לברך את כל עמך ישראל תמיד (בכל עת ובכל רגע ובכל שעה הו' ס) בשלומך, באי המברך ...

יהיו לרצון ... (שלום לשמאלי שלום לימיני שלום על כל ישראל אמן הו' ס).

מודים דרבנן בא בדפוס עם החתימה באי אל ההודאות (בכ' ן בלי חתימה, ורשום שבירושלמי חותם באי אל ההודאות, וכן נהג הרא"ש).

התחינה היא תהל' כה, כמו בספרד.

ליום ב' ה' שורת פסוקים, אל מלך יושב ... כרעתנו אל תגמול עלינו. אל הוריתנו ... זכור לנו היום ובכל יום ברית ... (בכ' ס חסר נוסח זה, ונמצא רק: כאמור) ויעבר ... אויא תבא לפניך ... אשמנו ... (בכ' ס: כזבנו, כבדנו און ...). ותחינה קצרה בסוף. (בכ' ס באות תחינות אחרות, ופיט אדון הרחמים שוכן במרומים, המלא רחמים על מתודים ואומרים חטאנו ... (עיין סדר רב עמרם גאון, מהדורת קורנל, דף כז, ב אבל כאן בשלימות).

אחר קריאת התורה: יהי רצון מלפני אבינו שבשמים ... כמו באשכנז; מי שברך לבאים להתפלל: מי שברך את אבותינו אברהם יצחק ויעקב משה ואהרן דוד ושלמה הוא יברך את אחינו ואחיותינו הבאים להתפלל. הקב"ה ישמע בקול תפלתם ויענה שועתם וימלא שאלותיהם ושאלותינו בטוב ונאמר אמן. נוסח זה מבוסס על נוסח רב עמרם גאון (מהדורת קורנל, דף כה, א).

אחינו ישראל ואנוסי ישראל הנתונים בצרה בשביה ובגולה (ובגלות ס) האל (המקום ס) ירחם וירחמנו (ח' ס) ויחון אותם ואותנו (ח' ס) בעבור שמו הגדול ויושעים ויושיענו ויוציאם ויוציאו מצרה לרוחה מאפלה לאורה ומטומאה לטהרה ומעניות (ומטומאה ... ומעניות ח' ס, בקרוב הו' ס) ונאמר אמן.

נוסח ברכת התורה השניה: אשר נתן לנו תורתו שהיא תורת אמת ... ובא לציין גואל (בלי הפסוקים האחרונים).

נוסח קדיש תתקבל: תתקבל צלותא ובעותנא עם צלותהון ובעותהון דכל בית ישראל קדם אבונא די בשמיא ואמרו אמן.

אחריו בא שיר של יום, אין כאלהינו (בלי פיטום הקטורת), עלינו לשבח עד: אין עוד.

תפלת מנחה: תהל' קמה, עמידה, ונופלין על פניהם (בכ' פס נפילת אפים אינה נזכרת).

תפלת ערבית: תהל' קא, קבג, קלד. והוא רחום ... ה' הושיעה ... ברכו ...

ברוך... בורא יומם ולילה (כן ס), וחכר בדפוס, שמא בטעות) גולל... ה' צבאות שמו. ושמו (חס' ס) אל (חס' ס) חי וקיים...

אהבת עולם... תן בלבנו ונשיח בחוקי רצונך ונשמח ונעלו בדברי תלמוד תורתך... ואהבתך וחסדך אל תסר ממנו עד נצח נצחים בא"י אוהב את עמו ישראל.

אמת ואמונה... כי הוא יי אלהינו ואנחנו ישראל עמו. אמת הוא מלכנו ואין זולתו. הפודנו... (העושה גדולות... חס')... ואת רודפיהם (ואת שונאיהם חס' ס) בתהומות טבע. וראו בנים את גבורתו והודו לשמו. ומלכותו... בשמחה רבה כשעלו מן הים (חס' ס) ענו ואמרו כולם. מי כמוך... מפי עוללים ויונקים שירה שמעת ועל שפת הים יחד כולם הודו והמליכו ואמרו. יי ימלך...

השכיבנו יי אלהינו... ופרוס עלינו סוכת שלומך והגן בעדנו ותקנו בעצה שהיא טובה מלפניך ותוש ענו למען שמך. והסר מעלינו מכת אויב דבר חרב רעב ומשחית ומגפה (ומשחית ומגפה חס' ס) ויגון ואנחה והשבת שטן מלפנינו ומאחרינו, ושומר צאתנו... כי אל שומרנו מצילנו אתה (כי... אתה חס' ס) בא"י שומר עמו (את עמו ס) ישראל לעד.

ברוך יי לעולם... אשר בידו (בידך ס) נפש כל חי... אלהינו שבשמים יחד שמך (וקיים חס' ס) זכרך ושכלל היכלך (חס' ס) וקיים מלכותך (זכרך ומלכותך ס) תמיד הוא ימלוך עלינו לעולם ועד. יראו עינינו... מלך אלהיך, ה' מלך ה' מלך ה' ימלך לעולם ועד (כל המשפט חס' ס). כי המלכות שלך היא ולעולמי עד תמלוך בכבוד (כי אין לנו מלך אלא אתה חס' ס) בא"י המולך (המלך ס) בכבודו חי וקיים (חס' ס) תמיד הוא ימלוך עלינו לעולם ועד (ורחמיו חס' ס) על כל מעשיו לנצח.

נוסח ההבדלה בעמידה: אתה הבדלת בין קדש לחול בין אור לחשך בין ישראל לגוים בין יום השביעי לששת ימי המעשה, וכשם שהבדלתו ה' אלהינו מכל גויי הארצות וממשפחות האדמה כן תבדילנו וטהרנו מכל חטא ועון ופשע ואשמה. וחננו...

עיר בית ל שבת: במה מדליקין... קדיש, תהלי צג, קכא. פסוקים, תהלי קנ. ה' הושיעה... (חס' ס) ברכו... ברכות ק"ש, עד:

השכיבנו יי אלהינו לשלום והעמידנו מלכנו לחיים ולשלום ופרוס עלינו סוכת שלומך. בא"י הפורס סוכת שלום עלינו ועל כל עמו ישראל ועל ירושלם עיר הקדש. ושמרו... אתה קדשת... ויכלו... או"א... ושמח את נפשנו בישועתך וטהר את לבנו לעבדך באמת ובלבב שלם והנחילנו... את שבת קדשך וינוחו בו כל (זרע חס' ס) ישראל המקדישים את שמך (אוהבי מקדשי שמך ס)...

ברכה מעין שבע: בא"י... המניח לעמו (ישראל חס' ס) בשבת קדשו... לפניו ונעבוד (לעבוד ס)... אל ההודאות אב האמת אדון השלום מברך השביעי מקדש השבת המניח בקדושתו לעם מדשני עונג...

אין כאלהינו... (בכ"י ס נמצא במה מדליקין אחרי התפילה).

שחרית לשבת: תהלי' לג, לד, קב, קג, קד, קלה, קלט, קמ, קמא, קמב, קמג, קמד (ובכ"י ס קודמים להם עוד (אחר לד) לט, מג, נא, פג, פה, פו, צ). ואומרים תהלי' קמה, וקג, ובדפוס רשום: ואומר ברכת השיר

תתהלל מלך בפי כל קדושים ובישרי לבב ובקרב ישרים. יתרום וישתבח שמך מלכנו. במקלות בית ישראל עמך יתפאר שמך וזכרך מלכנו מלך מלכי המלכים לנצח נצחים. ומבורך שמך מלכנו (תתברך ס) על כל ברכה ותהלה. ככתוב. ויברכו שם כבודך ומרומם על כל ברכה ותהלה (ככתוב... ותהלה חס' ס). וכתוב. וירוממוהו בקהל עם ובמושב זקנים יהללוהו. במקלות ברכו אלהים יי ממקור ישראל. ברוך אתה יי מלך מהולל בשבחנות (בכ"י ס אין חתימה, אלא כתוב: שאתה מלך מהולל בתושבחנות).

ואין מנהג אחר ידוע, שבו אומרים ברכת השיר בשבת אחרי פרקי תהלים קודם הזמירות, ומה שנמצא בכ"י ס במקומו, נראה כתוצאת עריכה אחרי שהתנגדו לברכה זו מצד ההלכה.

ובא כאן תהלי' טו, צג (עם פסוקים לפניו), קלו, הודו לה' קראו בשמו... עד ואמר כל העם אמן הללויה ותהלי' קלה. ברוך שאמר בא בדפוס ובכתב-יד בנוסח מרווח על סדר א"ב (כלי חרוש):

ברוך שאמר והיה העולם ברוך הוא. ברוך אומר ועושה. ב' בורא בראשית ב' גוזר ומקיים. ב' דן יחידי לכל באי עולם ב"ה. ב' המרחם על הארץ, ב' המרחם על הבריות. ב' והוא כאחד ומי ישיבנו ב"ה. ב' זן ומפרנס לכל. ב' חי לעד וקיים לנצח. ב' טוב ומטיב לכל. ב' יחיד בעולמו ב"ה. ב' כבודו ממקומו. ב' לא ייעף ולא יגע אין חקר לתבונתו ב"ה. ב' מעביר אפלה ומביא אורה. ב' נותן ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבה ב"ה. ב' סומך גופלים ורופא חולים ומתיר אסורים ב"ה. ב' עושה גדולות עד אין חקר ונפלאות עד אין מספר ב"ה. ב' פועל ישועות בקרב הארץ. ב' צדיק וחסיד בכל הדורות ב"ה. ב' קרוב לכל קוראיו באמת. ב' רם ונשא שוכן עד וקדוש שמו ב"ה. ב' שאין לפניו עולה ולא שכחה לא כזב ולא מרמה לא משוא פנים ולא מקח שחד ב"ה. ב' תמים בכל דרכיו. ככתוב. האל תמים דרכו אמרת יי צרופה מן הוא לכל ההוסים בו. ויברכו שם כבודך ומרומם על כל ברכה ותהלה. כי יי עליון נורא מלך גדול על כל הארץ. כל הארץ ישתחו לך ויזמרו לשמך עליון סלה. בא"י אמ"ה האל המלך... (וממשיך כבחול).

מחזור שיר ליום השבת, יהי כבוד עד סוף הזמירות.

נשמת כל חי (שנוסחו מקוצר, כנראה כמנהג רוב הקהילות, וכן ן) הושלם בדפוס בכתב קטן לטובת קהילות

אחרות, ובכתב-יד מופיעה עוד תוספת

נשמת... ומבלעדיך אין לנו מלך גואל עוזר ומושיע פודה ומציל בכל עת צרה וצוקה (גואל... וצוקה חס' ן) אלא אתה. ולך אנחנו מודים. יישי' אומרים' אחר אלא אתה אלהי הראשונים והאחרונים... ויי ער לא ינום ולא יישן.

(תוספת ס) כאן ובהגדה של פסח ופ' רק בהגדה של פסח):

המפיל ונושא. המוריד ומעלה. נורא תהלות עושה פלא. הבוחר בעמו. יחיד בעולמו. בשבעים שמות יתהלל בו. שמו גדול ונורא. הנזכר בקדושה וטהרה. משמעתו נוצצים ומתבהלים במורא. אבן מפוצץ. נהר מיבש. ימים משביח. סערה מדמים. סרק מפריא. שונא משבית. נחש משלים. עקרה מוליד. האש מכבה. מחזיק מרובה. חוצב שלהבות.

קשורה בגחלת. המעורר ישנים והמקיץ נרדמים (רדומים פס) מחיה מתים (חס' פס) ורופא חולים פוקח עורים וזוקף כפופים המשיח אלמים המפענח נעלמים (סומך נפלים ורופא חולים, והשאר חס' פס) ולך לבדך (חס' פס) אנחנו מודים. ע"כ
א י ל ו פינו... ורגלינו קלות (רצות ו) כאילות... ולברך את שמך (מלכנו הוסי' פ)
על אחת מאלף אלפי אלפים ורבי (ורוב רבי ו) רבבות פעמים (פעמים חס' בכל כתבי-היד)
הטובות שעשית עמנו ועם אבותינו... מחלאים... רפאתנו. ועד הנה עזרתנו ורחמיך
לא עזבונו. אל יעזבונו חסדיך (ועד הנה עזרונו רחמיך ולא עזבונו חסדיך פו, והוסי'
ואל יעזבונו ו). לכן (על כן פו) איברים... הן הם יודו ויברכו וישבחו (ויפארו וירוממו
ויגדלו הוסי' ו) לשמך יי אלהינו. כי כל פה לך יודה וכל לשון בך (לך פסו) תשבוע...
וכל הלבבות (והלבבות ו) ייראוך והקרב והכליות יזמרו לשמך (סלה הוסי' ו) כדבר
שנאמר (חס' בדפוס בטעות) כל עצמותי... מי כמוך, מציל עני מחזק ממנו ועני ואביון
מגזילו (מציל... מגזילו חס' פ) (שועת עניים אתה תשמע צעקת הדל תקשיב ותושיע
הוסי' ו) וכתוב, שועת עניים שמעת יי תכין לבם תקשיב אזנך. וכתוב מי ימלל...
וכתוב. כי לא בזה... וכתוב, כי שומע אל אביונים יי... הוסי' ו) מי ידמה לך ומי ישוה
לך ומי יערך לך ומי יעשה כמעשיך וכגבורותיך, האל הגדול הגבור והנורא אל עליין
קונה שמים וארץ. האל בתעצומות עוזך. הגדול לכבוד שמך. הגבור לנצח נוראותיך (!)
נהללך ונשבחך ונברך את שם קדשך. לדוד ברכי נפשי את יי וכל קרבי את שם קדשו.
מציל עני מחזק ממנו ועני ואביון מגזילו (הוסי' פ) וכתוב. רנו צדיקים... בפי ישרים
תתרום ובדברי צדיקים תתברך ובלשון (כל הוסי' ו) חסידים תתקדש ובקרב קדושים
תתהלל. במקלהות רבבות עדת עמך כל בית ישראל יתפאר שמך וזכרך מלכנו בכל
דור ודור. שכן חובת כל הנוצרים (היצורים פסו) הבאים לפניך... להודות להלל
לשבח לפאר לרומם לגדל ולקדש ולנצח (לרומם להדר ולקדש, והשאר חס' ו) לשמך
על כל דברי זמירות שירות ותשבחות שאמר לפניך (הוסי' פ) דוד בן ישי עבדך משיחך.
לפי כ"י ן מוסיפין עד כאן בכל הימים שיש בהם מוסף.

ובכן יתרום וישתבח... (כמו בחול).

בכתבי-היד בא כאן קדיש וברכו, ובדפוס קודמים לו פסוקים אחדים.

ברוך... הכל יודוך... ופותח חלוני רקיע... שברא (אשר ברא פ) במדת
רחמים... המהולל המשובח המפואר והמתנשא... אלהי עולם מלכנו ברחמיך
הרבים... משגב בעדנו. אל ברוך גדול דעה... תתברך יי אלהינו... (כמו בתפילת חול,
חס' פ). אין כערכך ואין זולתך אפס בלתך ומי דומה לך, אין ערוך לך... ומי דומה
לך מושיענו בתחיית המתים.

אל אדון... דעת ותבונה סובבים אותו (הודו פ)... ונהדר (ונאדר פ) בכבוד...
מלא כבודו... שבראם אלהינו יצרם בדיעה... כח וגבורה נתן להם... ראה
והכין... שבח גותנים (יתנו פ) לו... שרפים וחיות עם אופני הקדש (שרפים ואופנים
וחיות הקדש פס).

לא אל אשר שבת... ביום השביעי נתעלה... זה שיר שבת של יום שביעי (שבח
שביעי ו) שבו שבת אל עליין (אל עליין חס' ו) מכל מלאכתו, ביום השביעי משבח
ואומר מזמור שיר ליום השבת. לפיכך יפארו לאל כל יצוריו. שבח יקר וגדולה

וקדושה (ח'ס') יתנו למלך שנתן מנוחה לעמו... שמך... בעולמך יתקדש... ומשמך עד גאל ישראל.

אמת ויציב ניתן בדפוס בנוסח מקוצר: אמת ויציב ונכון... ומקובל וטוב ויפה הדבר הזה עלינו ועל אבותינו על בנינו ועל דורותינו ועל כל דורות זרע ישראל עבדיך. על הראשונים... אתה מלכנו מלך אבותינו ואתה למען שמך מהר גאלנו כנאלת את אבותינו. אמת מעולם שמך הגדול ועלינו נקרא באהבה ואין לנו אלהים עוד וולתך. לנוסח זה (שנחבל גם במנהג אשכנז כשאומרים זולת פיוטי) אין זכר בכתב-יד.

ישמח משה... כי עבד נאמן קראת אותו אלהינו... הוריד לנו בידי וכתוב בהן חוק שמירת שבת... ושמרו... וינפש (ואין כאן הפסקא ולא נתנו... רק בדפוס חמדת ימים אותו קראת זכר למעשה בראשית, ואין בכ"י ס'). אורא...

הקדושה בחזרת הש"ץ כמו בחול. להוצאת ס'ת באים בדפוס פסוקים רבים ופיוטים, ובכ"י ס' רק ויהי בנסוע... הושע ה'... אשרי העם שככה לו... גדלו... רוממו... אין קדוש... והתפילה על הכל... עד וכרצון כל בית ישראל, ואחריו: תגלה ותראה... וקוראין לכהן.

ברכת הפטרה: ...ובנביאי האמת והצדק... ואחריה: צור כל העולמים... האל הנאמן האומר ועושה הגוזר והמקיים שכל דבריו נאמרים באמת, ונאמן... ודבר אחד מכל דבריו אחר... ולעגומת נפש תנקום נקם... בא"י מנחם ציון בבניה. שמחנו... שלא יכבה גרו לעולם ועד, בימיו תושע יהודה וישראל ישכון לבטח וזה שמו אשר יקראו יי צדקנו. בא"י מן דוד. ועל התורה... ועל יום המנוח הזה שנתת לנו יי אלהינו למנוחה לקדושה (לחיים ח'ס') לכבוד ולתפארת, על הכל יי אלהינו אנו מודים לך ומברכים את שם קדשך תמיד אלהי ישענו. בא"י מקדש השבת. הכרזת החדש מתחילה בזה: יי אלהי ישראל ברחמי הרבים ובחסדיו הגדולים והנעימים הוא ישקיף ממעונו על מקדשו ועל היכלו וינערהו מעפרו ויקוממהו מהריסותיו ויבנהו בנין מפואר בנין מהודר (ויבנהו בנין עולם בנין שלם בנין מקויים ס') בנין משוכלל בנין אשר לא יהרס ולא ינתץ (אשר לא ינתש ולא יהרס ס') (עוד ח'ס' ס') לעולם בימינו ובימי כל בית ישראל ואמרו אמן. ככתוב (ובאים הפסוקים מל"א ה, יג; ירמ' לא, ד; ל, יח; ישע' סה, כא—כד; הושע ב, א; ישע' כז, יג; זכ' יד, ט; ישע' ב, ב—ה; יחז' מג, ב).

ההכרזה עצמה היא בארמית: הקול כל עמא הבו דעתכון למשמע קל קדוש ירחא הדן כמה דגורו מרנן ורבנן חבורא קדישא דהוו יתבין בארעא דישראל. אית לן ריש ירחא דפלוני בכך וכך בשבת חושבניה ומניניה בכך בשבת. מלכא דעלמא יעבדיניה לסימנא טבא לנא ולכל עמיה בית ישראל (בכ"י ס' מוסיף הוא הכרזה ביוונית).

אין כאן יקום פורקן, אבל לפי הדפוס אומרים "מי שברך" לבאים להתפלל כמו שאומרים בימים ב' וה' (לעיל, עמ' 131), ואין זה נזכר בכתב-יד.

מוסף לשבת: נוסח הקדושה כתר יתנו לך יי אלהינו מלאכים המוני מעלה עם עמך ישראל קבוצי מטה יחד כולם קדושה לך ישלשו ושבתך בכל יום תמיד יחדשו כדבר האמור... כבודו (והודו ח'ס' ס') וגדלו מלא עולם משרתיו שואלים...

לעומתם ברוך יאמרו (משבחים ואומרים ס) ... בדפוס ממשיך פעמים באהבה ואומרים בכל יום שמע ... להיות לכם לאלהים אני יי אלהיכם. ובדברי קדשך ... (אבל בכתבי יד פס בא כאן גוסס ... ממקומך מלכנו תופיע ותמלוך עלינו כי מחכים אנו לך. מתי תמלוך בציון בקרוב בחיינו בימינו (במהרה בימינו ס). תשכון ותתגדל ותתקדש בתוך ירושלים עירך לעדי עד ולנצח נצחים. ועיינו תראינה מלכות (במלכות ס) עוזך כדבר האמור בשירי קדשך על ידי דוד משיח צדקך (על ידי ... צדקך חס' פ) ימלוך ... לדור ודור נגיד גדלך (נמליך לאל פ) ולנצח נצחים קדושתך נקדיש (כי הוא לבדו מרום וקדוש פ) ושבחך ...

תקנת (תכנת ס) שבת ... וגם האוהבי דבריה ... אז מסיני נצטוו צווי פעליה כראוי (נצטוו עליה פ) ותצונו ... שכן יהי רצון (ובכן יהי ר פ) ... שתעלנו לארצנו ... ומוסף יום המנוח הזה ... ובוים השבת ... ואין כאן גוסס ישמחו במלכותך. אר"א רצה ... אחרי התפילה בא הפסוק אשריך ישראל מי כמוך ... (חס' פ) אין כאלהינו ... פטום הקטורת (בדפוס עד: מפני הכבוד ובכ"י ס עד: כי כל שאר וכל דבש לא תקטירו ממנו אשה לה). בכ"י ס גוסס: אם הוא מדת הדין אומר זה: רבון העולמים. גלוי וידוע לפני כסא כבודך אשר מדת הדין מתוחה עלינו בעונותינו ובאנו לחלות פניך שתעצור המגפה מעלינו ולא תתן המשחית לבוא אל בתינו ורחם עלינו ועל טפינו ועל עוללנו ועל כל ישראל עמך, וקבל תפלתנו כמו שקבלת קטורת הסמים שהקטיר לפניך אהרן הכהן כאשר החל הגוף בעם ויעמוד בין המתים ובין החיים ותעצור המגפה ... יגדל ... אדון עולם ... כל ברואי מעלה ומטה יעידוך יגידוך ... (אין בכתבי יד, והאחרון נמצא בכ"י ס אחר שחרית).

מנחה לשבת: אם תשיב ... אשרי ... ובא לציון ... ושבעה פסוקים: 1 ואני תפילתי 2 תכון תפילתי קטרת 3 הקשיבה לקול שועי 4 שמע קול תחנוני 5 ואתה יי מן בעדי 6 שובה יי חלצה נפשי 7 ואני ברב חסדך (בכ"י ס בסדר 1, 2, 3, 5, 6, 4, בכ"י פ רק 1, 2, 3, 4). אתה אחד ... מנוחה (יום מנוחה ס) וקדושה לעמך נתת ... מנוחת אהבה ונדבה (מנוחת אמת ואמונה חס') מנוחת שלום השקט ובטח ... יכירו וידעו כל בניך כי מאתך היא מנוחתם ועל מנוחתם יקדישו את שמך זכר למעשה בראשית (ועל מנוחתם ... בראשית חס' פס). אר"א ... צדקתך כהררי ... וצדקתך ... צדקתך צדק ... תהל' קיא, קיב (יש נוהגין לומר גם עה, חס' ס).

מוצאי שבת: קודם התפילה 1 פסוקים: וירא בציר למו ... הושיענו יי אלהינו ... (2 תהל' יט, 3 קמ, 4 ת, 5 סז, 6 כד, 7 פה, 8 קב-קלד (בכ"י ס בסדר זה 1, 2, 6, 5, 3, 7, 4, 8: בכ"י פ בא במקומם תהל' צג. פסוקים: תכון תפילתי ... ערב ובקר וצהרים אשיחה ... תהל' קבא, קמד). אחרי העמידה: שובה יי עד מתי ... ויהי נועם ... (פס מתחילין ויהי נועם) ... ואתה קדוש ... לכן אמור הנני גותן לו את בריתי שלום. ויתן לך ... (דומה למחזור רומא) עד: ימחאו כף. תהל' קבא.

בכ"י ס באה כאן תוספת זו: חיים וחסד עשית עמדי ופקודתך שמרה רוחי. בטח ביי בכל לבך ואל בינתך אל תשען. כי ארך ימים ושנות חיים ... חסד ואמת אל יעזובך ...

ומצא חן... בכל דרכיך דעהו... כמה שנים משנברא העולם כך וכך. ומשחרב בית המקדש כך וכך, הקב"ה יבנה את בית המקדש וישיב את העבודה במקומה במהרה בימינו אמן.

בדפוס ובכ"י: יהי רצון ברחמים מלפניך ה' אורי' שיכבשו רחמיה את כעסך וטובך הגדול ישיב את חרון אפך מעירך מארצך מעמך ומנחלתך ויגלו רחמיה על מדותיה ותכנס עמנו לפני משורת הדין ואל תדיענו כחטאתינו ואל תשלם לנו כגמולנו ותבוא לפני תפלתנו וזכור לנו ברית אבותינו אברהם יצחק ויעקב ותפקדנו בפקודת ישועה ורחמים משמי שמי קדם למענך ולמען קדושת שמך האל הגדול הגבור והנורא. במקום זה גורס כ"י פ' כדלקמן: יי' עוז לעמנו יתן... תורת יי' תמימה... עד צורי וגואלי, צורי בעולם הזה וגואלי בעולם הבא. טוב לי כי ענית... וכל קרני רשעים אנדע... יהי חסדך... ברוך יי' לעולם אמן ואמן, ברוך יי' מציון... הללויה הללו אל בקדשו... עד: כל הנשמה תהלל יה הללויה. ואחריו בא נוסח תתהלל מלך בפי כל קדושים... עיין לעיל עמ' 133 (בצורה דומה לכ"י ט).

להבדלה על הכוס קודם בדפוס זמר בשיר אענה (אין בכתב-יד), פסוקים אחדים ובקשה אורי' החל עלינו את ששת ימי המעשה... (אין בכ"י פ', ובכ"י ט קודם הפסוקים). בנוסח ברכת ההבדלה: ... בין ישראל לגוים.

ראש חדש: קודם תפילת ערבית בדפוס תהל' צג, צח, קלו, קא, וירא בצר למו... קנ. (בכ"י פ' תהל' צח, קלו, וירא... קנ. בכ"י ט רק צח).
נוסח יעלה ויבא: ...זכרוננו וזכרון אבותינו וזכרון ירושלם עירך וזכרון משיח בן דוד עבדך וזכרון כל עמך בית ישראל יעלה (ח' פ') לפניך לטובה לחן ולחסד (לחן ולחסד ח' פ') ולרחמים ביום ראש החדש הזה. זכרנו... לחיים טובים בדבר ישועה ורחמים...

נוסח ההלל עם הברכה: אקב"ו לקרוא את ההלל (ויש שאין מברכין) ובסוף ברכת השיר בנוסח זה: יהללך מעשיך ישבחוך עמוסיך יודוך חוסיך כפי גודל נסיד. וכתוב. כל הנשמה תהלל יה הללויה בא"י מלך מהולל בתושבחות.

מוסף: ראשי חדשים... זכרון לכולם יהיו תשועת נפשם... ושעיר עזים (ושעירי עזים ט) נעשה ברצון ובעבודת בית המקדש נשמח כולנו (ובשירי דוד עבדך הנשמעים בעירך האמורים לפני מובחך ח' פ') אהבת עולם... והביאנו (ה' אלהינו ח' פ') לציון עירך ברנה ולירושלם בית מקדשך. ושם נעשה לפניך... ומוסף יום ראש החדש הזה... ובראשי חדשיכם... בדפוס כל הפרשה עד יעשה ונסכו (בכתב-יד ומנחתם ונסכיהם כמדובר ט ומנחתם סלת בלולה בשמן פ' שלשה עשרונים לפר... ושני תמידין כהלכתן פ', ותרצה לפניך תפלת עמוסיך כתמידי יום וקרבן מוסף ח' פ', ובשאר תפילות מוספין של שבת ור"ח והתנים גם ט. והנוסח ידוע ממחזור רומא, בו הוא בא בסוף הברכה, ומסדר רב עמרם גאון כ"י מ, מהדורת קירונל, עמ' 88). אורי' חדש עלינו את החדש הזה לטובה לברכה לחיים ולשלום (ח' פ') לששון ולשמחה לישועה ולנחמה לפרנסה ולכלכלה לסליחת חטא ולמחילת עון ולכפרת פשע ולתלמוד תורה (תורתך פ') ולגמילות חסדים (ח' פ', ולמעשים טובים ט), כי בישראל עמך בחרת מכל העמים...

שבת ור"ח: פתיחות: איומה לגוף ירדה... שירו לאל נבוי... ימים מאז הוקדשו... יוצר אהלל למאיר תוהו ובוהו... מה מתקו טעמי שבת... (גם ס)... אופן לאל נערץ בסוד קדושים. זולת אמת אומנתי לעמוסים (גם ס). מי כמוך אומר ומקים... מי כמוך ים בדברו גזר... (בכ"י פ אין פיוטים). מוסף: קדושה כתר... כבודו והודו... ממקומך מלכנו תופיע... (כן גם פס) אתה יצרת... ורוממתנו מכל הלשונות וקדשתנו... עלינו קראת (וקדשתנו... קראת חס' פס) ותתן לנו... שבתות למנוחה וראשי חדשים (ויום ראש החדש הזה יום רצון פ) לכפר בעדנו למען נחלל מעושך ידינו. אבל משחטאנו... נוטל כבוד מבית חיינו. ואין אנו יכולין לעשות... שנשחלחה בבית מקדשך (ואין אנו... מקדשך חס' פס). ובכן יהי רצון... שתעלנו לארצנו ותטענו בגבולנו ושם נעשה... וביום השבת... ובראשי חדשיכם... ומנחתם ונסכיהם כמדובר (סלת בלולה בשמן פס)... ושני תמידין כהלכתן (ותרצה... (עין לעיל) הוס' פס). ואי רצה (נא הוס' פס) בגוהתנו קדשנו במצותיך... ושמח את נפשנו בישועתך וטהר את לבנו לעבדך באמת ובלבב שלם (ובלבב שלם חס' פ) וחדש עלינו (יי אלהינו הוס' פס) את החדש הזה לטובה ולברכה... (כמו בחול) כי בעמך ישראל בחרת מכל העמים וחוקי שבתות וראשי חדשים להם קבעת. בא"י...

חנוכה: לפני ערבית תהל' ל. להדלקת הנרות נוסח שלוש ברכות. אקב"ו להדליק נר של חנוכה... שעשה נסים... שהחיינו... ואין כאן נוסח הנרות הללו, כמו במחזור רומא. נוסח על הנסים: על הנסים ועל הגבורות ועל התשועות ועל המלחמות ועל הפדות ועל הפורקן שעשית... כשעמדה עליהם מלכות יון הרשעה (ובקש הוס' פס) לשכחם מתורתך... ולך עשית שם גדול וקדוש (בעולם הוס' פ בעולמך ס) ולעמך ישראל עשית תשועה גדולה. ואחר כך באו... וקבעום שמונה ימים בהלל ובהודאה. (כשם שעשית עמהם פלא נסים וגבורות כן עשה עמנו יי אלהינו והושיענו בימים האלו כבימים ההם הוס' פ). בקריאת ההלל הברכה אקב"ו לגמור את ההלל. כ"י פ מכיל את הקרובה לעמידה (י"ח) לר' אלעזר הקלירי: אעדיף כל שמונה.

שבת חנוכה: פתיחות: בנר חנוכה אודך... אלהינו לך יאתה מלוכה... קדיש ישעך יזכירו. יוצר איום מבראשית (גם פ). בכ"י פ יוצר שני אומר בשיר משיבת. אופן שני יתים. זולת אזכור מעללי יה (גם פ). מי כמוך שבת וחנוכה נגשו... מי כמוך שמים כוננת...

עשרה בטבת: נוסח ענני: עננו יי עננו ביום צום תעניתנו בעת ובעונה הזאת כי בצרה גדולה אנחנו. אל תסתר פניך ממנו אל תתעלם מתחנונו. הט אונך לרוחנונו ולשועתנו. כי אתה יי העונה בעת צרה פודה ומציל בכל עת צרה וצוקה. כאמור. ויצעקו אל יי בצר להם וממצוקותיהם יוציאם. וכתוב. טרם יקראו... טרם נקרא אתה תענה טרם נדבר אתה תשמע. בא"י העונה בעת צרה ומושיע.

קרובה לייח: את שמועתנו מי האמין (רק א-ו) וסליחות אלה: אויל יעץ, אוכרה מצוק, אוכור ואנח, אתה צרי, חיים שאלתי ממך, אפסו אמונים, איך נמכרו בנים, איך נפלה חומת נות אשבל, שעה עליין לקול אביון, אלוה מכין תבל, לדוברת יחודך (בכ"י פ סליחות אחרות: אויל יעץ, שעה נאסר, תשוב אלי טרם יטכס, שולחה ממעונה, אפפוני רעות, למתי צפנת).

לארבע פרשיות (ארבעה ערכים) שבעתא לר' אלעזר הקלירי, והיא נאמרת לפי צונץ (ריטוס, עמ' 80) בלילי שבתות, לפי הדפוס במנחה של השבת הקודמת לה. (בכ"י פ נמצאים פיוטים אלה בלי כותרות או בכותרת מוטעית).

פ' שקלים: הכרזה: שבעתא אשכול אווי (גב פ, ובמנחה אשכנז במוסף ש' שקלים). פתיחות עדתי לאל מיחלת. ממחצית שקל תקחו. אדון עולם אשר נעלם. יוצר אשא דעי למרחוק. אורח חיים לצדיק מישרים. (בכ"י פ יוצר אל המתנשא, כמו באשכנז). אופן לאל הברוך נעימות נותנים. אחוזו אלים מלאכים ממליכים. זולת אקומה ולב אבינה. אדברה בצר רוחי אליך. מי כמוך שמים נטרת כיריעה. מי כמוך אל אלהי הצבאות. מי כמוך אופני מעוני.

פ' זכור: הכרזה: שבעתא ויבא ארז ראש קצינים (גב פ). פתיחות קוראי מגלה הם ירעו – יום בהמן אף אל חרה – יום בשם בן יאיר קרא. יוצר אגני עליך בפשטו כילק. אופן יוצר הכל הקדים חובש למכה. זולת אלו שלש מצות אבותי נצטוו. – את יי דרשתי ויהי לי למושיע וגואל. מי כמוך אדון חסדך בל יחדל.

תענית אסתר: קרובה לייח ומרדכי ידע את כל אשר נעשה (לברכות א-ו). סליחות אחות פתשגן פליאת רוות. – את פניך יי בבקשי אדרוש. – אגני בקש לעשות מחשבת זממו. – יחידים קמו בכל דור (גב פ) – יום רכב על עב קל – אגני אז כעמד להחריבני... אליך ה' מושיב יחידים, ועוד 13 סליחות אחרות. (בכ"י פ סליחות אחרות: מאריך אף ומשיב חימה – שוכן עליונים – אולפי דת – יחידים קמו בכל דור – ממיצר קראתיך).

שבת פורים (כן פ, ובכ"י ס שבת הגדול של פורים, אין בדפוס, ושמה היא שבת שלפני פורים שחל במוצאי שבת): פתיחה זכר פורים לא יעבור (פס). אילו פינז אמיץ ברוב גודלו הפליא לעם חבלו (פ). בכל עצמותי אבי אבי לך אקרא (פס). מאורה יום בהמן אף אל חרה (פס). אהבה שיר אהבה חדש שירו (פס). זולת קומה אלהים עורתה (פס). מי כמוך אדון חסדך בל יחדל (פס).

פורים: לפני ערבית: תהל' ז. בנוסח על הנסים: ... כשעמד עליהם המן הרשע ובקש... ביום אחד ושללם לבו... ברכה אחר המגילה: בא"י אמה הרב את ריבנו והדן את דינו והנוקם את נקמתנו והנפרע לנו מצרינו והמשלם גמול לכל אויבי נפשנו והמושיענו מכף

כל העריצים באי הנפרע... בשחרית הקרובה: **אמתך וחסדך אל תרחק** (דוידזון, איצר א 6089), ובאמצע ברכת המינים שני פיוטים: **אספרה אל חוק – אמל ורעב** (הנהגים גם באשכנז באמצע קרובה אחרת וראהו אמן, איצר ו 197), ובסוף פיוט שלישי: **אז בקומם עלי אויבי ושונאי. בכ"י פ** עוד שני פיוטים הממשיכים בסיפור: **אתה הוא מבין עתידות – אחשוורש והמן הרע שניהם יועצים**, ובברכת שומע תפלה פיוט נוסף: **אסתר ומרדכי לבם נתך. לקריאת המגילה שתי פתיחות: שיר אהבה חדש** (עייין לעיל) – **שוררו לאל ידידים**.

פ' פרה: הכרזה: שבעתא פרה אמרה קשה (גם פ). פתיחות שחרית אקדמה – **אשר יצר שחקים על אדמה – אשרו המוני. ברכו ישורן צא וחיש קדם ליוצרך. יוצר אקרא יומם ולא אדמה** (בכ"י פ **אום אשר כך דבוקה**). **אופן** **אומרים קדוש קדוש...** – **ישעך יכתירו עם כך יכתירו – מחנות עליונים. זולת אמרות יי אמרות טהורות. מי כמוך אל אלהי הרוחות – מי כמוך שוכן בשמי קדם בגבורה – מי כמוך שוכן שמי נערץ**.

פ' החדש: הכרזה: שבעתא ראשון אמצת (גם פ). פתיחות שעה אלי אלי שועי – **אשר נקדש בסוד שרפי קדושים – ראשון לציון אלהיכם יבשרכם – מקבץ המוני יופיע אורה. יוצר אחלה פני בורא גיב ולשון** (בכ"י פ **אות זה החדש**). **אופן** **מלאכים ממליכים – שובב בירחי ראש. זולת אז מראש הודחת. מי כמוך אלהים בקדש חזיתך – מי כמוך שומר עמך ישראל – מי כמוך שמים בגבורה**.

שבת הגדול הראשון (כן פ, ואין בדפוס; כנראה שבת ההפסקה השניה): **יוצר אותות ימי הגאולה. זולת אז בהיות כלה דרה בגיא גירות**. **שבת הגדול** (הסמוך לפסח פ): פתיחה **נד בי עמים. קדיש נעלה ברוב אותים. ברכו שארית תם הטוב. ברכת יוצר אור מורחבת בנוסחה כאן בכל התגים:** **באי אמיה הפותח לנו שערי אורה** (לעתים **שערי מזרח**, ובימים נוראים **שערי רחמים**) **ומאיר עיני המחכים לו יוצר אור ובורא חשך...** (כן פ, ובמנהג אשכנז רק ביום הכיפורים). **יוצר אלי צורי וישועתי יעטה...** (בכ"י פ **אשכלות שדים כנכונו לכבודה**) **אדיר דר מתוחים – נוה דגים קטנים. אופן לחייך בתורים צוארך בחרוזים – שוקיו עמודי שש** (גם פ). **אהבה לפליטת בן בכור. זולת אמת ויציב דברייך הנעמים – אלכה לי ואשובה. מי כמוך אדיר אדירים חונן דל. גאולה יום ליבשה שבחו גאולים**.

הכרזה (בכ"י פס **רשות**) לשבת הגדול, היינו הכרות חג הפסח, באה בדפוס בפיוט גדול, עם כותרת לא מפוייטת: **כך גזרו רבותינו אנשי הכנסת הבאים להתפלל ולהתקדש. יש לנו חג המצות יום פלוני ויום פלוני כחשבון רבותינו**.

ובכ"י פס באה במקומה הקדמה בפיוט (המופיעה בדפוס בהכרזה לשבועות לקמן) **כך גזרו רבותינו. סנהדרין גאוני עולם / בבית מקדש שני. כנבנה ונשלם / ואז נראה כסא אש בשלם, ועליו מלכו של עולם / מסתלסל ועומד בין האולם, וקבלו כתר ותפשו חותם נעלם / ומנו ותקנו תקנות עולם. וניתן ביד אליעזר גדול שבכולם / והתקין לא זכר פור. ולא בדרו פסח לעולם / ולא גהז עצרת. ולא אדו ראש שנות עולם / וברשותם יש לנו חג המצות**

הזה יום פלו' ויום פלו' בעם עולם / כחשבון רבותינו ישמחנו בו אלהי עולם. אז כעלגל... (בכ"י ס לפני הפיוט פיוט אחר: שיש נות ישר).

פסח יום א: לפני ערבית תהל' קלה (יש אומרים קה). (בכ"י פ צו, צט. בכ"י ס קה). מעריב ליל שמורים אותו אל חצה (בכ"י פס בלי הפיוט שבאמצע). בעמידה הנוסח ותתן לנו... שבתות למנוחה מועדים לשמחה חגים חומים לששון ימים טובים לישועה, את יום השבת (המנוח פס) הזה ואת... ותודיענו... ותלמדנו לעשות (בהם הו"ס) מצות חוקי רצונך ותתן לנו... חוקים ומצות טובים אשר יעשה אותם האדם וחי בהם... אוֹיֹא יעלה ויבא... ובסוף הפסקא יש בדפוס תוספת לקצת קהילות אתה חי לבדך נקראת ויהי יום זה סוף ותכלית לכל צרותינו תחלה וראש לישועתנו לרוחתנו לשיעונו ולפדות נפשנו. ובו תזכרנו יי אלהינו בזכרון טוב מלפניך. ופקדנו בפקודת ישועה ורחמים. וברכתך וישועתך במהרה תבוא עלינו. ויראו שונאינו ושונאינו ואויבינו ויבושו כי אתה יי עזרתנו ונחמתנו. ע"כ. והשיאו יי אלהינו את ברכת שבתותיך (הו"ס פס) ומועדיך לחיים ולשלום כאשר אמרת ורצית לברכנו כן תברכנו סלה. קדשנו... והנחילנו יי אלהינו בשמחה ובששון את (שבתות ו)מועדי קדשך בא"י מקדש...

הגדה של פסח: בנוסח הא לחמא: מאן דכפין ייתי ויכול מאן דצריך ייתי ויפסח. השתא הכא לשתא דאתא בארעא דישראל. השתא הכא עבדי לשתא דאתא בארעא דישראל בני חורין. — מה שנחנה בא בדפוס בסדר זה: חמץ ומצה. שאר ירקות. מטבלין. בין יושבין (אבל בכ"י פס בסדר זה: מטבלין. חמץ ומצה. שאר ירקות. בין יושבין). — נוסח לפיכך מורחב: לפיכך אנו חייבים להודות להלל לשבח לפאר לרומם ולהדר ולנצח ולגדל (לקדש ולנצח פס, והו"ס) לחי העולמים לנורא תהלות למגדיל ישועות לעושה נפלאות) למי שעשה לאבותינו ולנו את כל (האותות ו הו"ס פס) הנסים (והמופתיים הו"ס פס) האלו והוציאנו מפרך לחופש מלחץ לנופש (מן המיצר למרחב הו"ס פס) מעבדות לחירות מיגן לשמחה ומאבל ליום טוב ומאפלה לאור גדול (במקום מיגן... לאור גדול: ועשה לנו במים עזים נתיבה חומת ים ליבשת. נבכי ים למסלול. והעבירנו בגזרי ים סוף ברגל פס) ונאמר לפניו הללויה. — פסוקי 'שפוך חמתך' בדפוס תשעה (תהל' עט, ו; סט, כה; ט; הושע ט, יד; תהל' סט, כו, כג; עט, ז; סט, כט; איכה ג, טו), ובכ"י פס אין שפוך כלל. — 'יהללוך' בא בנוסח הרשום לעיל, עמ' 137, וב'נשמת' נמצאת בכ"י פ, אבל לא בדפוס, התוספת הרשומה לעיל, עמ' 133. — אחר בשמת בא ההלל הגדול (ובכ"י פ לפני הכוס הרביעי הפסוקים וירא בצר להם... הושיענו יי אלהינו... תהל' קה, בשלימות, והברכה בפי קדושים תתהלל אלהינו בקרב ישרים יתרומם שמך מלכנו. במקהלות ישראל עמך יתפאר זכרך לדור ודור אלהינו. בא"י פודה ישראל וגואלו). כאן באים הפיוטים אז רוב נסים... עושה פלא במצרים... ואחריו: קול נתנה מי זאת. מקוצר רוח ומעבודה קשה. ארץ אבותי היתה שממה. מגוי אל גוי הייתי גולה. לא שלותי בבבל ולא שקטתי במדי ולא נחתי ביון וקדמני אדום (וקדמתני אדומה פס). ובכן כאשר ינוס איש מפני הארי ופגעו הדוב ובא אל הבית וסמך ידו אל הקיר ונשכו הנחש כן בזו אדום עמלי ואכלו ישמעאלים חילי. עשה משפטי ודיני כי אתה צורי וגואלי. בא"י גאל ישראל. ואין מקביל לגאולה כזו במנהגים אחרים.

שחרית: פתיחת שמחו איתני – אומר לצפון תני – אמרי הגיוני – כמה אלהי טובות גמלתני. קדיש אחוה נפלאות – אספר נפלאות. ברכו שחי לאל יחידה החכמה – שאי עין. יוצר אור ישע מאושרים (גב פ) – נחלה שפרה לי. אופן ראשי כתם פז (גם פ). זולת אהבוך נפש יהודך (בדפוס חסר הסוף). מי כמוך שוכן עד (ויש אומרים עושה פלא, כמו בהגדה). גאולה ברח דודי עד שתחפץ (כמו במנהג אשכנז, רק פ, ואין בדפוס). בדפוס ניתן נוסח קדושה (על יד הרגיל) שכנראה היה נהוג בקצת מקומות: ונקדישך קדוש יעקב ונעריצך אלהי ישראל ונשלש לך קדושה כסוד אלי קדש ככתוב על יד נביאך, בשנת מות המלך עזיהו... (עד) וקרא זה אל זה ואמר... אז בקול... ממקומך... בדפוס קודם אשרי: אב הרחמים שוכן במרומים (כמו בשבתות מנהג אשכנז).

מוסף: ומפני חטאינו... בבית בחירתך (בנוה הדרך הוס' פ)... ובכן יה'ר מלפניך (יי אור'א הוס' פ) אב הרחמן (מלך יעקב הוס' פס)... ותגדל כבודו בימינו (אבינו מלכנו הוס' פס) אור'א גלה כבוד מלכותך ומלוך עלינו מהרה... והביאנו יי אלהינו לציון עירך ברנה... ובחדש הראשון (בדפוס כל הפרשה, ובכ"י פס ומנחתם סלת בלולה בשמן שלשה עשרונים... ושני תמידין כהלכתך, ותרצה לפניך את תפלת עמוסך כתמידי יום וקרבן מוסף). מלך רחמן רחם עלינו... שובה עלינו בהמון רחמין בגלל אבותינו שעשו רצונך, בנה ביתך כבתחלה ושכלל היכלך כבראשונה. הראנו בבנינו ושמחנו בתקונו (הראנו... בתקונו חס' פס) והשב (ישראל לנוהו הוס' פס) כהנים בעבודתם (לעבודתם פ) ולוים בדוכנם (ולוים לשירה ולזמרה פ) וישראל במעמדם (חס' פ, בשירה ובזמרה הוס' ס) ושם נעלה... בשילוש פעמי רגלינו... בחזרת הש"ץ קרובה לגבורות הטל לר' אלעזר הקלירי, כמו במנהג אשכנז (גם פ), ומתחיל מסוד חכמים ונבונים... בדעתו... תהומות... ארשה ארש... אאגרה... תחת אילת עופר... אלים ביום המחוסן... אור'א אמונים החסודים (לקצת קהילות, אין פ)... אור'א טל תן ובכ"י פ נמצאת השלמת הקרובה: נבקש... ושחקים... ירעפו... טל... ונדפסה על-פיו על-ידי אלבוגן, HUCA, ג (1926), עמ' 215. בכ"י פ באה בסוף העמידה התוספת כי בי ירבו ימין ויוסיפו לך שנות חיים. לחיים טובים תכתבנו אלהים חיים. כתבנו בספר החיים (!) וכתוב ואתם הדבקים... היום תאמצנו היום תברכנו... (בצורה מקוטעת), והחתימה: בא"י מצוה כל הברכות ועושה השלום.

יום ב של פסח, מעריב ליל שמורים אור עולמו נגלה.

שחרית: פתיחה שירי נאמני משכילי ונבוני. יוצר אדבר מישרים. משפטים ישרים (גם פ). אופן נן נעול אוספו אראלים (גם פ). זולת אתית יום גאלתנו (גם פ). בכ"י פ בסופו: מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה. חפון לעורר אהבה, ונשיר לך שירה עריבה, כאו על מי תהום רבה, בגילה ברנה בשמחה רבה (חסר בדפוס).

שבת חול המועד: בדפוס אין פיוטים. בכ"י פ: יוצר אז בהעביר סוררים (לר' בנימין בר שמואל). אופן מה דודך בחורה. זולת אצלתך.

יום ז' של פסח: לפני ערבית תהל' יח. מעריב יה שלח אורו (גב פס).

שחרית: פתיחות עברו העברים בים – יעירוני ימי קדם – אשלם לאלוהי חי נדרים – שורש בנו ישי. יוצר אתה הארת יומם ולילה (גם פ). אופן אסר רכבו בשלישי חילו (גם פ). זולת אדיר אדירים ביופי לך מאדרים – אפס זולתך בקרב נחלתך. – מי כמוך שמים נטית.

יום ח של פסח: מעריב ויושע יי אום למושעות (אין פ).
שחרית: פתיחה אל ישראל נקראת לפנים. יוצר אופל המוני נה לעיני (בכ"י פ): אבליל אלף שמיני). אופן כבודו מלאכים מתנים (כ"י פ כבודו מלא רוח ושלש שלש). זולת אין בדפוס. (בכ"י פ: זולת לקהל המוניך).

ספירת העומר בדפוס: היום לעומר כך ימים (בכ"י פ היום יש לעומר...)

הכרזה (רשות לשבת הגדול של שבועות פס) כך גזרו רבותינו...

שבת הגדול של שבועות: יוצר אמות עתים אצלו אמון (רק פ). אופן אל עיר גבורים כעלה עניו (רק פ).

שבועות: לפני ערביית תה' סח. יום א, מעריב אל נלה בסיני (גם פס).
שחרית: (במקום שירת הים פ) או אחריה (ס) קוראים עשרת הדברות שבפרשת ואתחנן, ואין הוראה זו בדפוס). פתיחה יום מעמד סיני (גם ס) – אקדמך בלב נשבר עתירה (בכ"י ס: לב ולשון אכונן – מי עלה שמים וירד – משה קבל תורה מסיני). ברכו יעירוני בשמך רעיוני. יוצר אילת אהבים (גם פ). אופן ארחות אראלים (גם פ). זולת ומשה עלה (גם פ). מי כמוך אלהי קדם מעונה. קרובה אין בדפוס (בכ"י פ ארץ מטה ורעשה כמו במנהג אשכנז, אבל בסילוק אחר: וכל העם רואים את הנראה ואת הנשמע). בכ"י פ: תרגום עשרת הדברות (לומר אחר קריאת התורה) ונחת משה מן תורה עם הפיוט: ארכין יי שמיא לסיני.
אזהרות (אחר תפילת מוסף): אתה הנחלת... אז שש מאות. לפי הדפוס קורין מגילת רות חציה ביום א וחציה ביום ב.

יום ב, מעריב (לקצת קהילות) וירד אביר יעקב.
שחרית: פתיחות יום מעמד סיני – אמת עלי לספר. קדיש ששוני רב בעמדי עם סגני. יוצר אני חכמה שכנתי ערמה (גם פ). אופן בעלותו ההרה (גם פ). זולת בתקתי זרוע מבלהיך (גם פ). קרובה אין בדפוס. (בכ"י פ קרובה ארקא הרעיש איום, לר' יוחנן בן יהושע הכהן).
אזהרות: שמור לבי מענה (גם פס) – לקצת קהילות: אזהרת (גם ס).

שבעה עשר בתמוז: קרובה אגן המזג אז חסר (רק א-ז), וסליחות אלו: אמנם אלהי הרוחות – אני לבדי נלכדתי – אעיר יעני עם – איכה ראש הפסגה – היום אמרר בבכי – שעה נאסר – אהה ליום אשר בו נתכה חמתך – מדי ימים ימימה – יום זה עריצים – אעורר בכיי ואגיר דמעי – אוספו החצובות – חיים יוצרי ועחי – אפיקי

מים נחלים – אהגה כיונים הגיון – אקשטה ואביטה במכוני (בכ"י פ' סליחות שונות: אספו עלי רעות – אמנם אלה הרוחות).

תשעה באב לפני ערבית פסוקים אחדים, תהלי קלו, עט, עד (בכ"י פ' עט, קלו).

נוסח רחם: רחם יי אלהינו עלינו ועל ישראל עמך ועל ירושלם עירך ועל ציון משכן כבודך ועל העיר האבלה החרבה והשוממה הנתונה ביד זרים הרמוסה בכף עריצים ויבלעוה לגיונות ויחללוה (ויירשוה פ') עובדי פסילים. ולעמך ישראל באהבה נתתה ולורע ישורון ירושה הורשתה (ולעמך... הורשת חס' ס' באהבה... ישורון חס' פ'). נערה יי אלהינו מעפרה והקיצה מארץ דוויה (שביה ס'). נטה עליה סוכת שלום (סוכת שלום חס' פס) כנהר שלום וכנחל שוטף (כבוד גוים חוס' פ') (כי לעמך ישראל נתתה לנחלה ולשבטי ישורון ירושה הורשתה חוס' כאן ס') כי באש הצתה ובאש אתה עתיד לבנותה ולנחמה (ולנחמה חס' פס) כאמור. ואני אהיה לה... בא"י בונה ירושלם (אלהי דוד ובונה ירושלם ס').

שחרית: לפי הדפוס קורין האוינו במקום שירת הים. קרובה ל"ח (לפניה ארבע קינות: משאגת כפירים – איכה אבי אשו בי הבעיר – אנחתי ונאלמתי – דעכו כאש קוצים) זכור איכה אנו שפתינו, לר"א הקלירי, ועשרים ותשע קינות: 1 שבת 2 איכה אצת 3 אדה 4 אשמטנו גדלה 5 איכה תפארתי 6 איכה אשפתו 7 איכה אלי קונו 8 כי אם מאוס מאסטנו 9 אם תאכלנה 10 אויל בהכניס תרף בהיכל 11 נבוכדנצר אכלני הממני 12 איכה אהובים נאמנים 13 אמרתי שמעו אמונים 14 אתמיד בבכיה 15 משה אמר ברכה 16 על ארמון כי נוטש 17 אם יתקע שופר בעיר 18 באו אדומים 19 איך אופל בית הלהב 20 שומרון קול תתן 21 איך חרב בכחשי רב 22 אלי ציון ועריה 23 איך גוי חטאתי 24 בכו אחים וגם ספרו 25 שמם נתיב לגלגל 26 לבי למואב הלא 27 ילל במרד שאי 28 ציון הלא תדעי 29 ציון הלא תשאלי (בכ"י פ' אין קרובה, והקינות בסדר זה: 1, 2, 3, 5, 6, 7, 10, אנה אלך ואנה אועק, 9, אם תעירו תלונותיכם, וכאן נפסק, וכל הקינות משולבות זו לזו בשילובים מפוייטים שאינם בדפוס).

בדפוס בא כאן ספר איוב, ואחריו סדר הנחמות בשנים עשר פזמונים (אנכי אנכי. אנכי מנחם. ובו אנחם. אנכי אנכי הוא מנחמכם. בימים ההם ובעת ההיא. יאמר לשכולה אתיו בניך. תאמץ אהל ארמוניך. אב ינחם בנים בחביון. אהוב נא שערי ציון. תתנחם לרחם ציון. אנה רחם ציון. ויכון עולם על מליאתו).

לילי אשמורות ולימי תשובה בא בדפוס סדר סליחות שלם המכיל את התפילות מימי הגאונים ולערך 200 פיוטי סליחות שאי אפשר לפרט אותם כאן, בלי חלוקה לימים, מסודרים לפעמים לפי מלים של פסוק מסויים ולרוב בלי עיקרון ניכר.

[מכאן ואילך יש לרשותנו הדפוס וכ"י וס].

ראש השנה: הכרזה: כך גזרו רבותינו... אז בסכות נבוני לחשים.

יום א: לפני ערבית תהל' מז (כן גם ס', ותהל' פא, הוסי' ו) מעריב אמוני נבונים (גם ס').
 נוסח העמידה: ...זכרנו לחיים מלך (רחמן הוסי' ו) חפץ בחיים ... למענך
 אלהים חיים (אל חי הוסי' ו) גואל עוזר ומושיע ומגן ... מי כמוך אדון הגבורות (אדיר
 נצח בעל הגבורות ו) ... מי כמוך אב הרחמים זוכר יצוריך לחיים ברחמים (מלך
 יושב על כסא רחמים (מרומים ו) ומלא רחמים (המלא עלינו רחמים הוסי' ו) רבים
 הוסי' ו) ... לדור ודור נמליך לאל ... ובכן תן פחדך יי אלהינו על כל יצוריך ...
 לעשות רצונך ולעבדך (ולקיים חפצך ו) בלבב שלם כמו שידענו יי אלהינו שהשלטון
 מלפניך (שהממשלה לך היא ו) ... ושמן נורא ונקדש (נורא ונשגב ו נורא נקדש
 ונכבד ו) על כל מה שבראת. ובכן תן כבוד ... ותקוה טובה ... ובכן (ואו ו)
 צדיקים ... כי תעביר ממשלת זדון מן הארץ (ומלכות הרשעה והעליזה מהרה תעקר
 ותשבר הוסי' ו) ותמלוך אתה יי לבדך על כל מעשיך על ישראל עמך ועל ירושלם
 עירך ועל ציון משכן כבודך ככתוב בדברי קדשך (על ידי משיח צדקך הוסי' ו)
 ימלוך ... לדור ודור הללויה (קדוש אתה ונורא שמך ואין אלוה מבלעדיך הוסי' ו)
 ונאמר ויגבה ... בא"י אדיר המלוכה המלך הקדוש. אתה בחרתנו ... או"א יעלה
 ויבא ... (ובסוף התוספת אתה חי לבדך לקצת קהילות, ראה לעיל, עמ' 141, אין בכתיב יידי) או"א
 מלוך ... ויאמר כל אשר רוח ונשמה באפו ... וטהר את לבנו לעבדך באמת בלבב
 שלם (כי אתה אלהים אמת הוסי' ו) ודברך (מלכנו הוסי' ו) אמת וקיים לנצח ומבלעדיך
 אין לנו מלך אלא אתה בא"י ... רצה ... ותהי לרצון תמיד עבודת עמך ישראל
 (במהרה הוסי' ו) בימינו. (ואתה ברחמיך הרבים תחפוץ בנו ורצה תשובתנו הוסי' ו)
 ותחזינה עינינו בשוכך לציון (לנוך בציון ו) ברחמים כמאז וכשנים קדמוניות בא"י
 המשיב שכינתו לציון (שאותך לבדך ביראה ובפחד נעבוד ו) מודים אנחנו לך שאתה
 יי או"א (יוצרנו יוצר בראשית הוסי' ו נוצר חיינו מגן ישענו לדור ודור נודה לך ונספר
 תהלתך הוסי' ו) על חיינו ... לא הכלמתנו יי אלהינו לא עזבתנו ולא הסתרת פניך ממנו
 (אנא יי אלהינו אל תעזבונו ויצרנו ואל תכלימונו בוראנו אל תסתר פניך ממנו ו) זכור
 רחמיך וכבוש כעסך וכלה דבר חרב ורעב ומשחית ומגפה עבודה זרה (חסי' ו) (וחלול
 השם ויצר הרע וכל געז וכל פגע הוסי' ו) וחלאים רעים ויסורים קשים (וחלאים ...
 קשים חסי' ו) וכל מחלה וכל תקלה וכל גזרה רעה תבטל מעלינו ומעל כל בני בריתך
 (מעלינו ומעל בתינו ומעל כל עדת עמך ישראל ו). ועל כולם ... וכל החיים יודוך
 סלה ויברכו ויודו לשמך הטוב באמת חי העולמים כי יחיד אתה ואין זולתך מלכנו
 וכתוב לחיים טובים את כל בני בריתך בא"י הטוב ... (בכ"י ו אחר כל עדת עמך בית
 ישראל: וכתוב לחיים את כל בני בריתך. האל הטוב בא"י ... ובכ"י ו מסודר כדלקמן:
 ועל כולם ... וכל החיים יודוך סלה. כתבנו לחיים טובים עם כל בני בריתך. ויהללו
 ויברכו ויודו לשמך הטוב באמת, בא"י ... שים שלום ... ובספר חיים טובה (טובים ו
 חסי' ו) וישועה נחמה ופרנסה וכלכלה חן וחסד (וברכה וישועה נחמה פרנסה וכלכלה
 טובה חן וחסד ריוח ורחמים ו ברכה ושלום פרנסה וכלכלה ישועה נחמה חן וחסד ו)
 נזכר ונפקד ונכתב לפניך אנו וכל עמך (בית הוסי' ו) ישראל לחיים טובים (חסי' ו)
 ולשלום (לחיים ברוב עוז ושלום ו) בא"י המברך את עמו ישראל בשלום (בא"י עושה
 השלום ו המלך עושה השלום ו).

בנוסח הקידוש: ודברך אמת וקיים לנצח ומבלעדיך אין לנו מלך אלא אתה באי...

שחרית: פתיחה אלהי אל תדיעי כמעלי – אשר נותן למלכי עם תשועה – שמע קולי אשר ישמע בקולות – יי יום לך אערך תחנה (בכ"י ו' יעלו לאלף ולרבבה – אלהי אל תדיעי כמעלי). יוצר מלך אזור גבורה (עם הסילוק מלך עתיק ימים) (גם ו'). אופן כבודו איהל (גם ו') זולת מלך אמיץ ואיום (גם ו'). מי כמוך שמים נטית בגבורה (אין ו'). ליום ב: מי כמוך שמים כוננת בתבונה (אין ו'). קרובה רשות: ארעד ואפחד (רק ו'), כמו במנהג צרפת, אין בדפוס) את חיל יום פקודה... תאלת... אבן חוג... (אתה הוא אלהינו הוסי' ו') (אדון שעה תחן עתירתי... אחנן לשוכן שחקים... הוסי' ו') אדרת ממלכה... אם אשר בצדק נתיישנה (הוסי' ו') (מלך מלט מרעה... אאפיד... מלך עליח הוסי' ו') ה' מלך... אדירי איומה... (לאל עורך דין הוסי' ו') מלך במשפט יעמיד ארץ... קדושה (ובכ"י ו') ממשיך כבמנהג אשכנז וצרפת: כי מקדישיך... האוחז ביד... תושב לבדך... ובכן... ואז... ויאתיו). אבינו מלכנו (29 שורות, ובכתבייד נוספות אחדות): (1) חטאנו. (2) אין לנו מלך. (3) עשה עמנו למען שמך. (4) בטל ממנו גזרות קשות. (5) חדש עלינו בשורות טובות. (6) חדש עלינו שנה טובה. (7) בטל ממנו מחשבות שונאיו. (8) הפר עצות אויביו. (סתום פיות צוררינו ומסטינינו הוסי' ו'). (9) שלח רפואה. (10) עצור מגפה מנחלתך. (11) כלה דבר... (כלה כל צר ומסטיין מעלינו הוסי' ו'). (12) זכור כי עפר אנחנו. (13) עשה למענך ולא למעננו. (14) קרע. (15) מחוק שטרי חובותינו. (16) סלח ומחל (וכפר הוסי' ו') לעונינו. (17) מחה והעבר. (18) השיבנו בתשובה שלמה לפניך (אל תשיבנו ריקם מלפניך הוסי' ו'). (19) כתבנו בספר החיים. (20) כתבנו בספר הרחמים. (21) כ"ב זכיות. (22) כ"ב זכרון טוב. (23) כ"ב פרנסה וכלכלה טובה (כ"ב הרוחה והצלחה. כ"ב ישועות ונחמות. כ"ב פדות והצלה הוסי' ו'). כ"ב ישועה וגאולה הוסי' ו'). (24) הצמח קרן ישראל עמך. הרם קרן משיחך. הרם קרן מזבחך הוסי' ו'). (25) שמע קולנו. (26) קבל. (27) עשה למען שמך הגדול (הגבור והנורא הוסי' ו'). (28) עשה למען רחמך הרבים (וחסדיך הנאמנים הוסי' ו') רחם עלינו והשיענו. (29) אל תשיבנו ריקם מלפניך (הוסי' ו') (בכ"י ו' סודר 1–3, 5, 6, 4, 12–7, 14–28).

תקיעת שופר: לפניך בדפוס העקידה עת שערי רצון להפתח, ליום ב המלך יי רום ותחת קנה – אדון אשר רוכב בגאות שחק (אין ו'). זכור ברית אברהם ועקדת יצחק ושוב ברחמים... והשב שבות... ופסוקים אחדים, ואחריה עלה אלהים בתרועה (תהלי' מז ו') (בכ"י ו' הוסי' תפלה לדוד שמעה יי צדק... מלפניך משפטי יצא... תקעו... כי חק... הרנינו לאלהים עזנו... שירו לו שיר חדש הטיבונן בתרועה. לכו נרעה... נקדמה... הריעו ליי כל הארץ... כגבור יצא... בחוצרות... עד ימלה שחוק פיך ושפתיך תרועה. אשרי אדם עז לו בך... אשרי העם יודעי תרועה... אשרי תמימי דרך... אשרי יושבי...).

מוסף: ...ומפני חטאינו... ואין אנו יכולים לעלות ולראות (ולהשתחוות הוסי' ו') לפניך בבית בחירתך בנוה הדרך... ובכן יהי מלפניך... אב הרחמן (רחמן מלך

יעקב ו')... ובחדש השביעי באחד לחדש (כל הפרשה עד) לריח ניחח אשה לה'. עלינו לשבח... שלא עשנו כניי הארץ ולא שמנו כמשפחות הארצות... ומתפללים אל אל לא ישיע (לא יועיל ולא יושיע ו') ואנו (אבל אנו ו') כורעים ומשתחוים (ומתפללים ומתחננים הוסי' ו')... וכסא כבודו (ומושב כבודו ו')... הוא אלהינו ואין עוד מלבדו... אוחילה לאל... על כן נקוה... ובדברי קדשך כתוב לאמר. כי ליי המלוכה ומושל בגים (פסוק זה חסי' ו')... היום הרת עולם... כל יצורי עולם... ותוציא לאור משפטנו ותקבל ברצון (ברחמים וברצון ו') סדר מלכויותינו (ותושיענו מלכנו הוסי' ו'). ארשת שפתינו... צופה ומביט מאוץ ומקשיב לקול שועתנו ותקבל ברחמים וברצון סדר מלכויותינו (ארשת... מלכויותינו חסי' ו'). אתה זוכר... כי אין שכחה... ואין נסתר רז (רז נסתר ו')... הכל צפוי (גלוי וצפוי ו')... אשרי איש לא ישכחך... ולא תכלים לנצח... וגם את נח באהבה זכרתו... להרבות זרעם (להפרות זרעו ו')... ובדברי קדשך כתוב לאמר זכר עשה... טרף... זכר לעולם בריתו דבר צוה לאלף דור (פסוק זה חסי' ו') ונ' ויזכור... אורא... ותראה לפניך העקדה (עקדת יחיד ו')... ישוב חרוץ אפך מעמך מארצך ומנחלתך (מעלינו ומעל כל עמך בית ישראל ו') מנחלתך ומעמך ישראל ו')... ועקדת יצחק לזרע יעקב ברחמים תזכור (היום לזרעו תזכור ו')... אתה גלית... וגם כל העולם... לדבר לעמך תורה ומצוות... יי צבאות יגן עליהם. יי צבאות יגן עלינו. כן תגן על עמך ישראל בשלומך (יי צבאות יגן עלינו ועל כל עמו ישראל בשלומו ו'). אורא... לקבץ (לקיבוץ ו') גליותינו והביאנו יי אלהינו לציץ... ושם נעשה לפניך ונקריב (נעשה ונקריב לפניך ו') את קרבנות חובותינו (חסי' ו') באהבה כמצות רצונך כאמור (תמידך כסדרן ומוספין כהלכתך... הכל כמו במלכויות ו') ואולי בטעות)... בא"י שומע (קול הוסי' ו') תרועת עמו ישראל (היום הוסי' ו') בשוליים) ברחמים (בעבור שמו הגדול הוסי' ו')... ובספר חיים... לחיים טובים ולשלום (וכתוב. כי בי ירבו ימך... היום תאמצנו... כל א"ב, כמו בספר ו', רק א-ד ו', כהיום הזה...) בא"י המברך את עמו ישראל בשלום (עושה השלום ו').

יום ב, מעריב מלך אמיץ... (גם ו'). בדפוס אין קרובה ואין פיוט נוסף ליום ב, ויש אומרים את כל סדר יום א, אבל בכ"י ו' יש סדר מלא. פתיחה שואף כמו עבד ישאף ליד רבו. נשמת יאבתי פצות פה - עורי אוי מתי בראש אשמורת. יוצר מלך אמן... (לר' שמעון בר יצחק). קרובה אתיתי לחנך... אמרתך צרופה... אתה הוא אלהינו... שמו מפארים... אדון אם מעשים (רק הכותרת)... מלך עליון... ה' מלך ה' מלך... אורירי ערץ (כמו שנדפס על-ידי ברנשטיין, תרביץ י (תרצ"ט), עמ' 21)... לאל סודר דין (שם, עמ' 21)... אשר מי יעשה...

צום גדליה: אין קרובה. סליחות: אלצני ביום זה שוכן שמי ערץ - שברה לבי אנחתי - איך הסתיר פניו יוצרי - שעה עליון לעם אביון - אחלה פני אלהי (בכ"י ו') סליחות שונות כאלה: אכלה נפשי - בליל צאת המועד - אנא שא נא לפשע כנה - אאטמה כל פה מלרנ באבלי - אלי שית רצון לעם רצון - אליך קראתי להושיעי - הורית דרך תשובה - משגב לעתות בצרה - אמנם אלהי עולם. בנוד בגדנו - את פניך ה' אבקש - אל אלהים ה' רב עליליה (ועוד).

יום הכפורים, וידוי לערב יו"כ. אר"א תבוא לפניך תפלתנו ואל תתעלם מתחנו כי רבו משבותינו מלמנות וחטאותינו עצמו מספר. ואין אנו עוזי פנים וקשי עורף בדבר הזה שנאמר לפניך מלכנו צורנו צדיקים אנחנו ולא חטאנו אבל (אנחנו הו"ס' וס') חטאנו. אשמנו... כזבנו (כבדנו און הו"ס')... מה נאמר לפניך יושב מרום ומה נזכיר לפניך שוכן שחקים הלא... על חטא שחטאנו לפניך באנס. בבטוי שפתים. בגלוי עריות. בדיבת לשון הרע. בהרהור הלב. בועידת זנות. בזדון. בחלול השם. בטפשות פה. ביצר הרע. בכפת שחד. בלשון הרע. במשא ומתן. בנטי גרון. בסקור עין. בעזות מצח. בפריקת עול. בצדיות ריע. בקשיות עורף. בריצת רגלים להרע. בשגנה... בתשומת יד. על חטא שאנו חייבים עליו אשם. חטאת, עולה. קרבן עולה ויורד. (ע"ח שאנו חייבים על עשה. על לא תעשה הנתק לעשה הו"ס' ו) מיתה. כרת. מכת מרדות. מלקות ארבעים. ועל חטאים שאנו חייבים עליהם ארבע מיתות בית דין (בכ"י ס' במקום השורות האחרונות: ועל חטאים שאנו חייבים עליהם ארבע מיתות וכרת מלקות ארבעים ומכת מרדות וארבע מיתות בית דין) סקילה... על עשה ועל לא תעשה (בין שיש בו קום ועשה ובין שאין בו קום ועשה הו"ס') על הגלויים לנו ועל... את הגלויים לנו כבר אמרנום והודיעום לפניך ושאינו... כבר לפניך גלויים וידועים (גלויים וידועים הם לפני כסא כבודך ו) ככתוב בתורתך, הנסתרות...

ערבית: לפני ערבות תהל' קג, צ. בישיבה של מעלה... (אין וס').

נוסח הדפוס וכ"י ס': כל נדרים ואסורים וחרמים ושבועות (והקדשות הו"ס') וקיומים שנדרנו ושאסרנו ושהחרמנו ושנשבוענו (ושהקדשנו הו"ס') ושקיימנו על נפשנו בשבועה מיום צום הכפורים שעבר עד יום צום הכפורים הזה הבא עלינו לשלום (חס' ס'). בכולם חזרנו ובאנו לפני אבינו שבשמים, אם נדר נדרנו אין כאן נדר, אם אסר אסרנו אין כאן אסר. אם חרם חרמנו אין כאן חרם. אם שבועה נשבוענו אין כאן שבועה (אם הקדש הקדשנו אין כאן הקדש הו"ס'), אם קיום קיימנו אין כאן קיום. בטל הנדר מעקרו בטל האסר מעקרו, בטל החרם מעקרו. בטלה השבועה מעקרה. (בטל ההקדש מעקרו הו"ס') בטל הקיום מעקרו. אין כאן לא נדר ולא אסר. ולא חרם ולא שבועה (ולא הקדש הו"ס') ולא קיום. אבל יש כאן מחילה וסליחה וכפרה על כל (כל חס' ס') עונותינו. ככתוב בתורתך. ונסלח...

בכ"י ו' בא נוסח זה במקומו: כל נדרי ואיסרי וקונמי וחרמי ושבועי (וקיומי הו"ס' בשוליים) די נדרנא ודאיתבנא ודי אחרימנא ודאקנימנא ודיאסרנא על נפשנא מיום צום כפור זה עד יום צום כפור הבא עלינו לטובה. כולהון דאחריטנא בהון יהון שין שביקין שביתין בטלין ומבוטלין לא שריין ולא קיימין. נדרנא לא נדרי ואסרנא לא אסרי. וקונמנא לא קונמי. וחרמנא לא חרמי. ושבועתנא לא שבועי (וקיומנא לא קיומי הו"ס' בשוליים). אין כאן לא נדר ולא איסר ולא קונם ולא חרם ולא שבועה. אבל יש כאן סליחה ומחילה וכפרה על כל עונותינו (ונוסח הנוסח העברי בכתב קטן).

והוא רחום... מעריב מי אל כמוך... (גם וס'). בנוסח העמידה: ותתן לנו... את יום צום הכפורים הזה למחילה וסליחה ולכפרה על כל עונותינו (קץ מחילה וסליחה וכפרה לכפר בו על כל עונותינו ו) מקרא קדש (מקרא קדש חס' ו) זכר ליציאת

מצרים... ארץ מחול... לפני יי טההרו, ובכל תפילות יום הכיפורים חסר, גם בדפוס גם בכתיב יד, הנוסח קדשנו במצותיך... עד וטהר לבנו לעבדך באמת, כמו במחזור רומא. כי אתה סולחן לישראל מן העולם (ח' ו') ומוחלן... ודברך אמת וקיים לעד ומבלעדיך אין לנו מוחל וסולח אלא אתה. בא"י מלך מוחל וסולח... מקדש ישראל יום הכפורים. רצה... בא"י המשיב (המחזיר מהרה באהבה ס) שכינתו לציין (שאותך לבדך נעבוד ביראה ופחד ו'). מורים... זכור רחמיך... שים שלום... ארץ תבא לפניך... אחרי העמידה כי על רחמיך הרבים... אל ארך אפים... וסליחות אלה: צורי איומתי לראש אשמורת – כל שנאן ושרף יסלסלך – לילה אליך יי שועתי – לילה שקד עמך – לילה אקדמה פניו – לילה ממעון קדשך מן השמים – מעון קדשך עמך אוסף – מהלל מלכך רעיה – שכם אחד מתי המוני – משול יצר, עבור יוצר – אשר נטה שחקים – שוחרי אל החרדים – שכנך איתי לנהור... (ועוד) (בכ"י ו' סליחות אחרות: ממעון קדשך מן השמים השקיפה המוני – מבשר אומר יתן יי – מהלל מלכך רעיה – אלהים אתה צורי ועזרי).

שחרית: פתיחה יי נגדך כל תאותי (גם ו'). יוצר אז ביום כפור. איפן קדוש אדיר בעלייתו. וזלת אלהי קדושי בוחרי ומפרישי (הוס' בשוליים ו'). קרובה שושן עמק אוימה... (כמו במחזור רומא). (בכ"י ו' במקומה הקרובה אימך נשאתי לר' משולם ב"ר קלונימוס, כמו באשכנז וצרפת, עם כל התוספות והנהיגות שם). קדושה כבודו אמוניו יגה מאשמתם (אין ו'). סליחות 28 במספר, ובכ"י ו' 11, מהם רק אלה שוות לשניהם: מפלטי אלי – שחר קמתי להודות – מעונה אלהי קדם בך בטחתי (בכ"י ו' וידוי הר"ן, ייתכן לשחרית).

מוסף: קרובה אשען במעש אורח (כמו במחזור רומא) (בכ"י ו' הקרובה שושן עמק, וקדמת לה רשות ארעד ואפחד (כמו בצרפת)... אלו לאלו שואלים... אור וגוה... סלוק: מי ימלל [עיין מחזור רומא]). עבודה אדרת תלבושת, לר' שלמה הבבלי (בכ"י ו' העבודה אתה כוננת עולם ברב חסד עם הרשות אתה תהלה, כמו במנהג צרפת). סליחות 24 בדפוס, 10 אחרות בכ"י ו'. תוכחה אדם איך יגה – אמרתי לפושעים – יום אתה לכפר פשעי ישנה (אין ו').

מנחה: קרובה אחר עצם היום. פני איום (בכ"י ו' אין קרובה כלל). סליחות 14 בדפוס, 12 בכ"י ו', מהן רק הסליחה 'משאת כפי' נמצאת גם בדפוס.

נעילה: נוסח היידי: אתה נותן יד לפושעים וימין (וימין ס) פרושה (פשוטה ו') לקבל שבים, ותלמדנו יי אלהינו להתודות על כל עונותינו (למען נחלל מעושך ידינו הוס' ו') תקבלנו בתשובה שלמה לפניך כאישים וכניחוחים (למען דברייך ודברי פיך בעבור אמרת הוס' ס בעבור דברי פיך ובעבור אמרתך הוס' ו'). אין קץ לאישי חובותינו ואין מספר לניחוחי אשמותינו, אתה יודע שאחריתנו רמה ותולעה לפיכך הרבית סליחותינו הוס' ו') מה אנו מה חיינו מה צדקתנו (מה רשענו מה פשענו מה קצנו מה ימינו מה שנותנו הוס' ס מה מעשינו הוס' ו') מה כחנו מה גבורתנו (ח' ס) לפניך יי ארץ הלא כל הגבורים... הלא כל מעשימו (מעשיהם ומעשינו ס) תוהו (ובוהו הוס' ס) וימי חיימו

(חיהם ו חיינו ס) הבל לפניך שכן כתוב בדברי קדשך ומותר האדם ... אתה הבדלת ... כי מי יאמר לך מה תפעל ומה יתאונן אדם חי גבר על חטאיו. ותתן לנו ... קץ מחילה וסליחה וכפרה למחול בו (למחול בו חס' וס) על כל עונותינו למען נחדל מעושי ידינו ובו נשוב לעשות רצונך בלבב שלם (ואתה רחום ברחמיך הרבים רחם עלינו כי לא תחפץ בהשחתת עולם הוסי' ו) כדבר האמור דרשו ... רוצה אתה בתשובת רשעים (בתשובתן של רשעים ו) ואין אתה חפץ במיתתן כאמור (כדבר האמור ו) החפץ אחפץ ... ונאמר (וכתוב ו) (אמור אליהם הוסי' ו) חי אני נאום ... ונ' שובו שובו ... ונ' כי לא אחפץ במות המת ... (בסדר שונה החפץ אחפץ ... כי לא אחפץ ... אמור אליהם ... שובו שובו ... ו).

קרובה אב ידעך (גם ו) ... קדושה כתר ... כבודו ... ממקומו ... אבן מעמסה (גם ו). סליחות מלפניך משפטנו יצא - ממרום הבט נא עמך - מגדל עוז שם יי - אליך שבו ופשע עזבו (גם ו) - איומה עד מתי תשבי ענומה - איום ונורא שכלל מהרה - עב קל ממרומיך (גם ו) - בנושף קדמתי - אלהים אליך באו מיחליך (בכ"י ו) אל אדיר השוכני במרום זבולי - עב קל - חסדך אל כל תמש - אליך שבו - יה איום זכור היום - שחורה ונאוה קוראך - ידידיך מאמש - אשא לבבי אל כפים). אבינו מלכנו. יי הוא האלהים ז' פעמים (שמע ישראל ... יהי שם יי ... הוסי' ו).

סוכות יום א: לפני ערבית תהל' עו (גם וס; בכ"י ל תהל' צב, צג, קלו, קנ). מעריב אתולנן בצל מחורב (גם ולס; ובכ"י ו מעריב שני לבחירה: חג האסיף).

שחרית: פתיחות יקרב לפניך - ישורון עמך - אשר נודע (בכ"י ו: בשם אל חי הגיון; בכ"י ל: אמת ראשון לכל ראשון - יום עלות תודה ושלם). רשות אין (בכ"י ו שחי לאל יחידה החכמה). קדיש אמת אתה אדוני האדונים - שדי אשר יקשיב (בכ"י ו: ברום גלגל). ברכו שפל רוח שפל ברך וקומה. יוצר אכתיר זר תהלה (גם ול). אופן אאמיר אותך סלה (גם ול). זולת אנה הושיעה נא (גם ול). מי כמוך שבעה עמודי הוד. קרובה אין בדפוס (בכ"י ול אווי מתי בחיל כפור, כמו באשכנז וצרפת).

בכ"י ו נוסח יקום פורקן (שונה במקצת מהנהוג באשכנז): יקום פורקן ... זרעא דלא יפסק ודלא יבטול מפתגמי אורייתא. ובנין דחיין בעובדי אורייתא. למרנן ורבנן ... לרישי גלי ולרישי מתיבתא ולדייני דבבא ולדייני דמתא ולכל תלמידיהן ולכל מן דעסקין באורייתא. מלכא דעלמא יפיש חייהן ... ויהב ארכא לשניהן ויפרוק וישיב יתהון מכל עקא ועקתא ומכל מרעין בישין, ומרן די בשמיא יהא בסעדהון ובסעדנא ויתן יתהון ויתנא קדם כורסי יקר מלכותיה וקדם שלטוניא דארעא ויקיים זכותהון וזכותנא בכל זמן ועדן ונאמר אמן. (בדפוס אין יקום פורקן בשום מקום) מי שברך ... אחינו ישראל ... (גם ו; בכ"י ל רשום שאומרים אותו) אב הרחמים (בכ"י ו בקצת שינוי נוסח, ואחריו: תהא סליחה ומחילה וכפרה וחולקא טבא ומרגוע טוב על כל מתי ישראל דאתפטרון מן הדין עלמא כרעות שמאי. רוח יי תניחם וילוה עליהם שלום ועל משכבותם יבא שלום ועל מנוחתם תהא כבוד. (בכ"י ס רשום שאומרים אב הרחמים). מוסף כמו בשאר הגנים.

יום ב, מעריב אוחזי בידם ארבעה מינים (כן ול, ונוסף מעריב אחר בכ"י ו: איומתך סודרת... ובכ"י ל: למען ידעו דורותיכם...).

שחרית: בדפוס אין פיוט. בכ"י ו: רשות שחר אבקשך. ברכו צור לבבי רב החסדים, בכ"י ול: יוצר אאמץ לנורא ואיום. בכ"י וס: קרובה ארחץ בנקיץ כפות (כמו באשכנז). בכ"י ו בלי הסילוק.

שבת חול המועד: בדפוס אין פיוט. בכ"י ו פתיחה אמת לא שלחך. קדיש אדון בעוון יוצרי. בכ"י ל: יוצר את השם הנכבד נאה לתהלותיו. אופן מלאכי צבאות אראלי. בכ"י ו: מאורה אשפיל לך לבי ועיני. בכ"י ל: נוראות זולת אזכרה מקדם פלאך.

הושענות: למען אמתך. אל למושעות. אדם ובהמה. אדון המושעי. אערוך שועי. אבן שתיה. למען איתן. כהושעת אליהם (חסי' ס). למען תמים. אל נא תעיני. (אל טוב וסלח. אדמתנו הצלח חסי' ס) אנה רחום אל תפן ברשענו. אז כעיני עבדים (תענה אמונים חסי' ס). קול מבשר (בכ"י ול) אותן ההושענות בסדר שונה, ונוסף להן: למען תמים. רחם נא קהל עדת... אז הנה כעיני עבדים. תענה אמונים. אום יפה כתרצה, ובכ"י ל עוד: אל טוב וסלח, אדמתנו הצלח). לפי כ"י ו אומרים בהושענא רבה אבינו מלכנו (עם הנוסח 'חתמנו') ואחריו ז פגמים ה' הוא האלהים וכו'. בכ"י ל בא במיוחד סדר מוסף של הושענא רבה: ג' הברכות הראשונות וג' האחרונות לפי נוסח הימים הנוראים, כמו בתפילת הנעילה של יום הכיפורים: זכרנו, מי כמוך, קדושה רבה, ובכן תן פחדך... (ובסוף הברכה: קדוש אתה ונורא שמך ואין אלוה אחר מבלעדיך ונאמר ויבה... בא"י אדון הסליחות המלך הקדוש)... רצה, מודים, זכור רחמך, וחתום, שים שלום, ובספר חיים... נזכר ונחתם... ובסוף אבינו מלכנו.

שמיני עצרת לפני ערבית תהל' ו (גם ולס, ונוסף תהל' יב, אבל לא בכ"י ל). מעריב זה היום אשש (גם ולס). בעמידה הגירסא: את יום שמיני חג העצרת הזה (חג השמיני עצרת ל).

שחרית: פתיחה דופק פתחי ישנה – אלהי שוב פקוד (בכ"י ו) אנה רצני בעמדי לפניך – אקדמך בלב נשבר עתירה. בכ"י ל פתיחה לבשם: אל חי יפתח השמים). ברכו ישירן כל בני איתן – אם לבבי בעצתו. יוצר אום כאישון נעצרת (גם ול). אופן אמרו לאל תודה (אין ו; בכ"י ל כבודו יגלה על עם עמותים). זולת אמונים אשר נאספו (גם ול) מי כמוך שמים כוננת בתבונה (אין ול). קרובה אין בדפוס (בכ"י ול: אחות אשר לך כספת, כמו במנהג ורמזא).

מוסף ותפלת גשם. קרובה לר' אלעזר הקלירי (גם ול) מסוד חכמים... רשות אין בדפוס. בכ"י ו: אפתח פי בשיר ובזמרה (ובכ"י ל קודם לו רשות לתפילת טל: אפאר לאל חי) אף ברי... יטריח... אפיק... אקשטה... תכנס... יפתח ארץ... אורא איום זכור נא לשואלי מטר (כמו במנהג אשכנז, בכ"י ו אחריו אורא זכור אב נמשך אחרך (כמו במנהג פולין) ובסופו: אורא תתיר קשרי עבי חשרת מים, תשפיע ביורה מורה שפעת מים. שאתה הוא יי אלהינו משיב הרוח ומוריד הגשם לברכה ולא לקללה, לחיים ולא למות, לשבע

ולא לרזון (לזול ולא ליוקר, לאהבה ולא לאיבה הוסיף) לשלום ולא למלחמה. מלך ממית ומחיה מצמיח לנו ישועה ואין דומה לך. בא"י מחיה... (בסוף התפילה בכ"י ו': כי בי ירבו ימיך... היום תאמצנו...) (במקום אחר באותו כ"י ו' נמצאת קרובה לגשם לר' אברהם אבן עזרא: אל יפתח אוצר מעלה).

שמחת תורה, מעריב אעניד לך תפארה והלל (גם סו, ובכ"י ו' מעריב נוסף: את יום השמיני). בדפוס נמצא תיקון לקריאת התחלות הפרשיות וסופיהן כמנהג קצת קהילות. שחרית: פתיחה אקרא בצר רוחי למביט דל (בכ"י ו' ידידי מה אנוש עפר ואפר). רשות אין בדפוס (בכ"י ו' אמונה עלי תולע – שחי לאל יחידה החכמה). קדיש אין בדפוס (בכ"י ו' יתגדל שמך ממעון כסאך). ברכו אל לך עז ועזרת. יוצר אין בדפוס (בכ"י ו' אשמעה ברכה לאום מבורכה, ויוצר אחר: אדון שת ארוכה). זולת אין בדפוס (בכ"י ו' אז בקשוב עניו – מי גבר יחיה). קרובה אין בדפוס (בכ"י ו': אומן שלא קם כמוהו). למנחה אומרים פטירת משה: אין לפענח ולפרוש רזי אל (גם ו'). בקריאת התורה יש גם בדפוס גם בכ"י ו' פיוטים מרובים. בכ"י ו' יש ברכת המסיים את התורה: בא"י אמ"ה אשר בגלל אבות בנים גדל, עם החתימה בא"י הבוחר בצדיקים ונותן תורה לעמו ישראל על ידי משה רבנו. ויש שינויי מנהגים בין הקהילות בקריאת פרשת בראשית (עיין הדפוס), ובכ"י ו' המנהג שהמסיים קורא בספר שני בלי ברכה.

דיון מקיף על מנהג זה מחייב איסוף כל המקורות השייכים לו. בלי ספק יימצאו באוספים הגדולים עוד כתבי־יד, אף אם עדיין לא זוהו. גם מחזור קורפו והקרובים אליו, סידורי התפילה של ק"ק כפא וקרטוב, יפצו אור עליו. ברם גם עכשיו אפשר לומר, שקשה לראות במנהג רומניא מנהג מפותח ומגובש מאות שנים כמו מנהג אשכנז או ספרד, ואף במאה הי"ד, כנראה, לא הגיע עדיין לעריכתו המכריעה. הקהילות שאבו ממקורות שונים, ובפרט את הפיוטים אספו ולקחו ממקומות רבים, וגם בנוסח תפילות הקבע נראית השפעה מכמה צדדים. כנראה מנהג הקהילות לא היה אחיד, ולעומת קביעתו של צונץ, שאין קרובות במנהג זה בחגים, רואים אנו שיש קרובות בשלוש רגלים ואפילו בחנוכה בכתב־היד. מדפיסי המחזור קבעו לפי מיטב ידיעתם מה שנראה להם כמנהג הקהילות, השמיטו מה שהשמיטו וקיבלו מה שקיבלו, לא תמיד כפי שנשמר לנו בכתב־היד. בעריכתם תרמו הרבה לקביעת הנוסח, כמו במנהגים אחרים, אבל הכרעתם היא מקרית ולא תמיד מוצלחת.

מנהג בני רומא

שד"ל לא עסק בנוסח התפילה ולא הרחיב את היריעה על מנהג בני רומא לפרטיו. לעניות דעתי רצוי הוא להשלים את מבואו בכיוון זה. נוסח מנהג בני רומא דורש עיון מיוחד, לפי שהוא כנראה הנוסח הראשון שיצא אל מחוץ לגבולות ארץ-ישראל ובבל. אפילו לא היה נפוץ ביותר – הוא נהג רק באיטליה ובבתי כנסת אחדים בקושטא ושאלוניקי – הריהו חוליה חשובה בתולדות התפילה. יש בידינו תיאור של נוסח זה מאת צונץ, אלא שיש להשלימו ולתקנו בכמה נקודות¹. אמנם, אומר אלבונג, נוסח בני רומא הוא הסניף הראשון שיצא ממנהג ארץ-ישראל הקדום, אך כיום, לאחר שיש בידינו גילויים רבים על התפילה בארץ-ישראל מתוך קטעי הגניזה, אפשר לקבוע שגם במנהג רומא, כבשאר המנהגים, נשארו שרידים מעטים ממנהג ארץ-ישראל,

1. צונץ, ריטוס, עמ' 76 ואילך. העניינים האופייניים של מנהג רומא שהוא רושם הם דלקמן: נוסח 'לדור ודור' בתפילת יום יום שבא מארץ-ישראל; עניינים אלה, שנבעו מסידור רב סעדיה: נוסח 'בגלל אבות', סוף תפילת ערבית, נוסח 'אשר כילה מעשיו' בליל שבת, 'ומאהבתך' בעמידה לערבית שבת, נוסח 'אתה אחד' ו'ראשי חדשים'; עניינים אלה, המתאימים לסדר רב עמרם גאון: ברכת התורה, 'אהבת עולם' בשחרית, הזכרת 'ותן טל ומטר', כתיב 'תקנת', סוף תפילת נשמת, קדושת כתר, פסקא שלאחר 'ברוך ה' ביום' ונוסח 'אתה הבדלת' בעמידת מוצאי שבת, אמירת 'אין כאלהינו' בכל יום, צידוק הדין וברכת המזון לאבלים. – יש להשיג על זה שנוסח 'לדור ודור' אינו בקטעי הגניזה (שם משתמשים בנוסח 'קדוש אתה ונורא שמך'), והוא נמצא גם ברומניא גם בצרפת ובתפילת הש"ץ בסידור רס"ג וברמב"ם (= תימן) ובאשכנז, אבל ספק הוא אם מוצאו מארץ-ישראל. אשר לסידור רס"ג, ודאי לא היה נפוץ בין יהודי רומא, ואין לומר שנוסחאות מחזור רומא נבעו ממנו, אלא יש לומר שיש נוסחאות שהיו נהוגין ברומא ובמצרים בתקופת רס"ג, כגון 'אשר כילה' שהרס"ג התיר לאמרו, לעומת פוסקים אחרים שאסרו לאמרו. נוסח 'מאהבתך' נמצא גם הוא בסדר רב עמרם ואינו אופייני לסידור רס"ג. 'בגלל אבות' אין בסידור רס"ג, אבל ישנו בסדר רב עמרם. אשר לנוסח 'אתה אחד' ו'ראשי חדשים', הצד השווה שבין מחזור רומא לסידור רס"ג בולט רק במשפט אחד ('למשה עבדך בסיני אמרת לו... אז יישעו עמך ועדתך...') החסר בשאר המנהגים. יתר הנוסח נמצא בכולם. אשר להתאמת מחזור רומא וסדר רב עמרם גאון, צודק צונץ בדבר קדושת כתר, אתה הבדלת, ברכת המזון לאבלים, וטועה הוא בעניין 'אהבת עולם' בשחרית (שנמצא אצל רס"ג, אבל בסדר רב עמרם יש 'אהבה רבה' בכל כתבי-היד). ברכת התורה (שהיא שווה לכל המנהגים), שאלת טל ומטר (שבסדר רב עמרם שווה למנהג ספרד), הברכה הנוספת בערבית (אחר 'ברוך ה' ביום', שאינה מתאימה למה שנמצא בסדר רב עמרם), אין

והתלמוד הבבלי קבע גם כאן את עיקרי הנוסח. שאר הסימנים האופייניים שמביא צונץ הם שוב בשטח הפיוטים: כאן הוא משתדל למצוא את מוצא הפיוטים, כי גם מנהג בני רומא, ככל שאר המנהגים, לא היה עצמאי לגמרי, אלא נתון להשפעות מן החוץ. צונץ קובע, שהפיוטים למעריב, היוצרות לפסח, סוכות, ראש השנה, ארבע פרשיות וחנוכה, הסילוק 'ונתנה תוקף', האזהרות הבבליות, כמה פיוטי קלירי נמצאים גם במנהגי אשכנז וצרפת ונבעו מאותו המקור; מספרד באו אזהרות ר' שלמה גבירול, מי כמוך לר' יהודה הלוי וכמה פזמונים. הקרובות לתעניות, הכרזות הרגלים וההימנען 'תאיר נוגה' נמצאים במנהג זה בלבד.

אבל גם בתיאורו של צונץ אין נוסח התפילה מרכז הסוגיא. רק אלבונן קובע – והוא צודק בקביעתו – כי נוסח התפילות במחזור רומניא קרוב מאוד לזה של מחזור רומא². אך במה מתבטא דמיון זה, ומה הם שינויי הנוסחאות הטיפוסיים? נראה שכדאי להביא תיאור מדויק יותר עליו.

מנהג רומא (או מנהג האיטליאני, או מנהג הלועזים) נשמר לנו במספר די גדול של מחזורים וסידורים בכתבי-יד מן המאות ה-11–ה-15, ואין ביניהם שינויים גדולים בנוסח. הנוסח שלהם (שנקבע כנראה בתקופה קדומה לערך) עבר לדפוסים הראשונים, והם יכולים לשמש בסיס להשוואת הגרסאות. הסקירה שלפנינו מסתמכת אפוא על המחזור המפורסם בולוניא ש' (שנוסחו דומה למהדורות הקודמות לו) ואינה מתחשבת בשינויים ששינו בדורות מאוחרים, בהשפעה מבחוץ או על-פי פסקי רבנים מסויימים, בנוסח המקורי. כאמור, קירבה מיוחדת יש בין מנהג רומא ומנהג מחזור רומניא (ר) ונשתדל להבליט את הצדדים השווים שבהם; מאידך גיסא בולטים ההבדלים (ולעתים גם ההתאמות) כלפי מנהג ספרד (O), אשכנז (A) וצרפת (Z).

ברכות השחר: ברוב כתבי-היד ובדפוסים מתחילין בברכת על נטילת ידים, אחריה אשר יצר... אין כל בריה יכולה לעמוד לפניך (אפילו) שעה אחת ברוך אתה ה' הרופא לכל בשר ומפליא לעשות, ומצטרפת ברכת אלהי נשמה... מודה אני לפניך ה' אלהי ואלהי אבותי³ ברוך אתה ה' המחזיר נשמות לפגרים מתים. אחריי באה בדפוסים שורת טו ברכות, ברובן בהתאם לשאר המנהגים הידועים: הנותן לשכוי בינה... שלא עשני עבד... שעשני ישראל⁴... שלא עשני אשה... פוקח עורים... מתיר אסורים... מגביה שפלים... מלביש צרומים... זוקף כפופים... רוקע הארץ על המים... המכין מצעדי גבר... אזור

כאלהינו' בכל יום (הנהוג בכמה מנהגים ואין כאן קשר עם סדר רב עמרם). יתר על כן, רושם צונץ את הרחבת 'יהי רצון' הראשון בשחרית, חסרון נוסח 'יראו עינינו' בערבית, חסרון 'יקום פורקן' (שמסתמא לא נתקבל במנהג רומא). ניסוח הכרזת החודש 'כך גורו רבותינו', הפסוקים שלפני מנחה בשבת, הפסוקים במצאי שבת כעניינים אופייניים.

2. אלבונן Der jüd. Gottesdienst, עמ' 10. על מנהג רומניא עיין ספר זכרון ליצחק בן-צבי, ירושלים תשכ"ד, כרך א, עמ' רו-רלו [ראה לעיל, עמ' 122]. כתב-יד פאריס 616 הנזכר שם קרוב ביותר למנהג רומא.

3. 'רבין כל המעשים אדון כל הנשמות', הוס' אסצ.

4. או 'שעשיתי ישראל' (נוסח 'שעשני ישראל' נמצא בדפוסית התלמוד, מנחות דף מג, ב, כנראה כתוצאה משינוי. עיין כתב-יד מינכן בו נמצא 'שלא עשני גרי').

ישראל בגבורה... עוטר ישראל בתפארה... שעשית לי כל צרכי... המעביר חבלי שינה מעיני ותנומה מעפפני. בכתיב־היד נמצא בברכות השחר ריבוי גדול של צורות, ונראה בעליל שהברכות נחשבו זמן רב כפרטיות וקביעת נוסחן האחד נעשתה בתקופה מאוחרת למדי⁵. הפסקא יהי רצון מלפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו שתרגילני לדבר מצוה ואל תרגילני לדבר עבירה (= ר) והשלט בי יצר טוב ואל תשלט בי יצר רע (= ר) וחזקני במצוותיך ותן חלקי בתורתך ואל תביאני... הורחבה בהוספת כמה פסוקים, והיא קיימת כברכה בפני עצמה. (שלא כבמנהגים אחרים [אס] בהם היא מצורפת לברכת "המעביר שנה"). החתימה היא גומל חסדים טובים לעמו ישראל⁶. ובא אחריו יהי רצון... עד בין שאינו בן ברית.

ברכות התורה: ... אשר קדשנו במצותיו וצונו על דברי תורה. הערב נא... כולנו יראי' שמך... אשר בחר... וללימוד מידי פרשת התמיד, ברכת כהנים, פסוקים מספר יהושע, ספר תהלים, משנה ברכות א, א עם גמרא⁸, איזהו מקומן, ברייתא דר' ישמעאל, אלו דברים שאין להם

5. הנה דוגמאות אחדות מאלפות מתוך כתב־יד פרמה; בקצת כתב־יד נפתחת השורה בברכת 'מחיה המתים' (כגון 1783 [112]), בקצת בברכת 'מעורר ישנים' (1778 [1194] 1782 [89]), בקצת בשתייהן (1898 [965] 2402 [161]); ויש שעל־יד 'מעורר ישנים' נוספת עוד ברכה מיוחדת 'מקיץ רדומים' (1898). – שלוש הברכות 'שלא עשני' מנוסחות בכמה כתב־יד בצורת 'שלא עשיתני', וניסוחן שונה: הברכה 'שעשני ישראל' נמצאת ברוב כתב־היד בצורת 'שלא עשני כותי' (כגון 1767 [970], 1769 [973]), בקצת (כגון 1770 [974]) נמחקת הברכה וכתב במקומה 'שעשני ישראל'. נמצא גם 'שלא עשני נכרי' (1782 [89]). בקצת כתב־יד נמצא נוסח 'שעשיתני אדם ולא בהמה... איש ולא אשה... ישראל ולא גוי' (או: 'ולא ישמעאלי') כגון 1781 [67], 1785 [309], 1765 [887]. ויש שהוסף עוד 'מל ולא ערלי' (כגון 1781). במקום 'שלא עשני' נמצא לעתים 'שלא שמתני' (1778 [1494] 1781 [67]). נמצא גם כן 'שעשני בן חורין ולא עבד' (1783 [112]), ולפעמים 'שלא עשני עבד לבריות' (1759 [581]). הברכה שנפסלה על־ידי רב עמרים גאון 'שלא עשני בור' (סדר רב עמרים גאון השלם א, עמ' 82) נמצאת בכמה כתב־יד (כגון 1759 [581], 1785 [309]). ברכות נוספות לשורה הן: סומך גופלים... מוחל לפושעים... רופא חולים... הנותן ליעף כח (1759, 1780). במקום 'שעשית לי כל צרכי' נמצא גם 'שלא חיסר מכל צרכי כלום' (1759) או 'הנותן לכל גוייה וגוייה כדי פרנסתה' (1898). החומר ידוע לנו גם ממקורות אחרים, בפרט מקטעי הגניזה הקהירית (עין מאן, HUCA, II, 1925), עמ' 273 ואילך) ומחיבור הברכות שהוציא שכטר (1930), ועין על כל זה היינמן, התפילה בתקופת התנאים והאמוראים, ירושלים תשכ"ד, עמ' 102–104; אבל מעניין כיצד הספיקו צורות כאלה לחיות עד סף העת החדשה. – כעניין מיוחד אני מזכיר שבכתב־יד פרמא 1759 (שהוא סדר ברכות) נכתב בסוף ברכות השחר השיר 'תתברך אלהי האלהים ואדוני האדונים' המיוחס לרס"ג (עין דוידון, אוצר, כרך ג, עמ' 543, אחר מס' 581) ובסוף כל בית חתימה בשם. כגון 'ברוך אתה ה' שומע בקול תחנונים'.

6. בכתב־יד פרמה 1898: 'גומל חסדים טובים'. 7. בשאר המנהגים: 'יודעי'.

8. במחזור רומא כתב־יד פרמה 1898 [965] נרשם קודם קריאת נביאים: 'וקורא פרשת נביאים ומברך ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר בחר בנביאים טובים' (נוסח ברכת ההפסטה) עד: 'ובנביאי האמת והצדק. לא ימוש ספר התורה... וקורא בכתבי הקדש ומברך ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר בחר בכתבי קודש, אשרי האיש... וכל אשר יעשה יצליח, ושונה בדברי חכמים ומברך זאת הברכה ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר בחר בדברי חכמים. מאימתי קורין את שמע בערבין... איזהו מקומן...'. ועין על זה היינמן, שם, עמ' 102.

שיעור, אמר ר' זירא בנות ישראל... תנא דבי אליהו כל השונה הלכות... מזכירין יציאת מצרים בלילות... א"ר אלעזר א"ר חנינא... וידוי א"ר תבא... רבש"ע אני שלך וחלומותי שלך... עב פסוקים. מכאן ואילך רשומים רק המקומות שבנוסח מחזור רומא בא דבר של ייחוד.

הזמירות: לעולם יהא אדם... ריבון כל העולמים... הלא כל מעשינו תוהו ובוהו וימי חיינו הבל לפניך, שכן כתוב בדברי קדשך ומותר... אבל אנחנו... וחייבין אנו לומר לפניך תמיד שמע בכל יום. אשרינו... תרים ותגביה קרנו, ברוך מקדש שמו ברבים⁹. אתה הוא... לעיניכם אמר ה'. ה' מלך... הודו (דברי הימים א טז, א-לו) למנצח (תהלים יט בשלימות)¹⁰ ה' מלך ירגזו (תהלים צט בשלימות)¹¹ והוא רחום¹²...

ברוך שאמר והיה העולם ברוך אומר ועושה ברוך גוזר ומקיים ברוך אל חי לעד וקיים לנצח ברוך עושה בראשית ברוך מרחם על הארץ ברוך מרחם על הבריות, ברוך משלם שכר טוב ליראיו, ברוך פודה ומציל ברוך הוא וברוך שמו¹³. ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם האל המהולל המשובח והמפואר בפי עמו ובלשון כל חסידיו ועבדיו... ברוך אתה ה' מלך מהולל בתשבחות.

יהי כבוד... ה' הפיר... עוצו עצה ותופר¹⁴. .. והוא רחום... אשרי תמימי דרך¹⁵. .. אשרי יושבי... אשרי העם... תהלה לדוד... עד סוף תהלים קג. ברוך ה' לעולם... ימלך ה' לעולם אמן ואמן¹⁶. ויברך דוד... עד סוף שירת הים. יעידון יעידון כולם כאחד¹⁷. .. ואחריו יהי חסדך... מלכותך ה' אלהינו מלכות כל עולמים וממשלתך מלכנו בכל דור ודור(!) שאתה הוא אדיר בקדושה ולך נאה המלוכה המלך הקדוש¹⁸. ישתבח... ברכות והודאות מעתה ועד עולם (= ראצ). ברוך אתה ה' מלך גדול¹⁹ בתשבחות אל ההודאות, אדון הנפלאות הבוחר בשירי זמרה מלך אל חי העולמים (= ראצ).

נוסח הקדיש: ...וימליך מלכותיה²⁰ בחייכון... ויתנשא ויתעלה ויתהדר ויתהלל שמיה דקודשא בריך הוא, לעילא לעילא²¹...

9. בחתימה בשם: 'ברוך אתה ה' מקדש את שמך' אצ, 'בא"י המקדש את שמו' ר; בלי חתימה בשם ס.

10. כמו ר. 11. בשאר המנהגים רק הפסוקים ה, ט.

12. וכל הפרקים הנ"ל באים לפני ברוך שאמר, כמו סר (לעומת אצ).

13. בסדר שונה בשאר המנהגים.

14. פסוק זה איננו בשאר המנהגים.

15. במקומו הפסוק 'ה' הושיעה' אס, גם זה גם זה צ.

16. אין זה בכתובים, וכן הוא בר ובתימן (על-פי הרמב"ם).

17. על פיוט זה עיין שד"ל, מבוא למחזור בני רומא, תל-אביב תשכ"ו, עמ' 42.

18. אין בשום מנהג אחר. כנראה שריד תפילה.

19. בדפוסים מאוחרים: 'מלך מהולל בתשבחות' (ס).

20. כן גם אצ; ומוסיפין 'וצמח פורקניה ויקרב משיחיה' ס ועוד 'ויפרוק עמיה' תימן, 'ויפרוק עמיה ברחמיה' ר ועוד יותר הוספות במחזור ארם צובה.

21. כפילת מלת 'לעילא' רק כאן ובתימן (על-פי הרמב"ם); ונהגין באשכנז לכפול 'לעילא' בעשרת ימי תשובה.

ברכות היוצר... המאיר לארץ ולדרים עליה (= ר) ²²... המחדש טובו (= ר) ²³... המהולל המשובח... צבאות ²⁴ קדושים... תמיד יספרו (= ר) כבוד אל וקדושתו. תתברך ה' אלהינו בשמים ממעל ועל הארץ מתחת ²⁵ ועל כל שבח מעשי ידיך והמאורות אשר יצרת ²⁶... ישתבח ויתפאר שמך... רצון קניניהם ²⁷... מכרכים ומשבחים ומפארים ומקדישים את שם... ונותנים באהבה ²⁸... בנעימה ובקדושה (= ר) ²⁹... עונים ביראה ואומרים (= ר) ³⁰... והאופנים וחיות הקודש כולם ³¹ ברעש גדול מתנשאים לעומתם משבחים ואומרים (= ר) ³²... למלך אל חי וקיים לעד ³³... כי הוא לבדו ³⁴ פועל גבורות עושה חדשות בעל מלחמות זורע צדקות נורא תהלות בורא רפואות מצמיח ישועות אדון הנפלאות ³⁵... כי לעולם חסדו. ובחסדו נתנם להאיר על הארץ (= ר) ³⁶ ברוך אתה ה' יוצר המאורות. אהבת עולם ³⁷... ותלמדם לעשות מצוות חוקי חיים כן תחנו ותלמדנו (= ר) ³⁸... ותן בלבנו ³⁹ להבין... והאירה ⁴⁰ עינינו... ויחד לבבנו לאהבה וליראה את שמך (= ר) ⁴¹... כי שם קדשך הגדול באמת נקרא עלינו. עשה עמנו בעבור כבוד שמך האל הגדול הגבור והנורא מהרה באהבה תרים קרנו ותמלוך עלינו והשיענו למען שמך (= רצ) ⁴²... כי כך בטחנו לא נבוש ובשמך הגדול חסינו לא נכלם ולא נכשל לעד ולעולמי עד. כי אבינו ואלהינו אתה (= רצ) ורחמיך וחסדיך הרבים אל יעזובנו נצח סלה ועד (= רצ) ונגילה ונשמחה בישועתך. והבא עלינו ברכה ושלוש מהרה מארבע כנפות הארץ (= רס) ותוליכנו מהרה קוממיות לארצנו ⁴³... כי... וליחדך באמת ובאהבה. ברוך אתה ה' הבוחר...

22. 'ברחמים' הוס' שאר המנהגים.

23. 'בטובו' בשאר המנהגים.

24. כן רס; 'צבאיו' אצ.

25. 'בשמים ממעל ועל הארץ מתחת' אצ.

26. כן גם כתב-יד ר; בשאר: 'ועל מאורי אור שעשית' (או: שיצרת) אצס.

27. כך מקובל בכל המנהגים, דוגמת ישעיה מב, ה בורא השמים ונוטיהם; 'קונם' תיקון מאוחר הוא.

28. כך ס; המלה 'באהבה' חסרה בכתב-יד ובמנהגים ראצ וכנראה אינה מקורית.

29. 'כולם' חסר בשאר המנהגים.

30. 'לעד' חסר בשאר המנהגים.

31. 'מרום וקדוש' חוסיף כאן ס.

32. בסדר שונה אצ.

33. 'והתקין מאורות משמח עולמו אשר ברא' ס; 'אור חדש על ציון תאיר' וכו' הוסיפו באשכנז בתקופה מאוחרת.

34. כך גירסת נוסח ארץ-ישראל הקדום, (עיין מאן HUCA, II, עמ' 291) ורס:ג והרמב"ם, וכן ס; 'אהבה רבה' אצ; כתב-יד ר מחולקים הם.

35. כן ראצ; 'בינה' הוס' ס.

36. 'והאר' שאר המנהגים.

37. בשאר המנהגים: 'ולא נבוש ולא נכלם ולא נכשל' לעולם ועד'. מלים אלו באות כאן ובר אחר תוספת רחבה, עיין להלן.

38. 'והביאנו לשלום מארבע כנפות הארץ ותוליכנו קוממיות לארצנו' א, 'והבא עלינו ברכה ושלוש ומארבע כנפות הארץ ותוליכנו קוממיות לארצנו' צ (וכנראה כן צ"ל).

אמת ויציב... אמת הוא (= ר) אלהי עולם... דבר טוב וקיים. אמת ואמונה חק נתן ולא יעבור (= ר)... צורנו³⁹ צור ישועתנו... ואין אלהים עוד זולתך. עזרת... שישמע אל מצוותיך ותורתך ודבריך (= ר)... ומלך גדול וגבור לריב ריבם (= ר)... ומבלעדיך אין לנו מלך גואל עוזר ומושיע. במצרים נגלית כל בכוריהם הרגת בכורך גאלת ים סוף בקצת ודים טבעת ים ליבשת שמת וידידים עברו (= ר)... ועל זאת שבחו אהובים לאל (= ר)... למלך אל רם ונשא חי וקיים גדול ונורא (= ר)... ועונה לעמו ישראל (= רס)... תהלה לאל עליין ברוך הוא. משה (= ר)... מי כמוך... בגלל אבות תושיע⁴⁰ בנים ותביא גאולה לבני בניהם כי מעולם אתה גואל ברוך אתה ה' גאל ישראל (= ר).

העמידה: ברוך... מלך גואל⁴¹ עוזר ומושיע... כתר יתנו לך המוני מעלה עם קבוצי מטה יחד כולם קדושה לך ישלשו כמו שנאמר על יד נביאך⁴²... לעומתם ברוך יאמרו⁴³... ובדברי קדשך... לדור ודור נמליך לאל כי הוא לבדו מרום וקדוש⁴⁴ ושבחך אלהינו מפינו לא ימוש לעולם ועד כי אל מלך גדול וקדוש אתה...

אתה חונן... וחננו מאתך דעה ובינה והשכל... השיבנו אבינו לתורתך ודבקנו במצוותיך (= ר) וקרבתנו... סלח לנו... מחול לנו... ראה נא בעינינו... וגאלנו מלכנו... רפאנו... כי אל רופא רחמן וגאמן אתה... ברוך עלינו ה' אלהינו את השנה הזאת לטובה ואת כל מיני תבואתה (והשאלה בחורף: ותן טל ומטר לברכה על פני האדמה ושבע את העולם מברכותיך, עד כאן⁴⁵) ותן ברכה רוחה והצלחה בכל מעשה ידינו וברך את שנותינו כשנים הטובות והמבורכות (= ר)... תקע... ושא נס לקבץ גלויותינו⁴⁶ ברוך אתה ה' מקבץ...

39. כ"ה בכל המנהגים; רק א גורס 'יוצרנו' (כנראה על-פי טעות עתיקה).
40. 'הושעת בנים' בדפוס ר ובקצת כתבי-יד. – הנוסח 'בגלל אבות' הועתק יחד עם פיוטים מסויימים והיה נהוג באשכנז בימים שאמרו פיוטי גאולה.
41. 'מלך אל חי גואל עוזר' ר; בשאר המנהגים 'מלך עוזר'.
42. קדושה זו היתה נהוגה במנהג רומא בכל התפילות, ובספרד עם הרחבה ('מלאכים המוני מעלה עם עמך ישראל קבוצי מטה') במוספי שבת ויום טוב, וכן ר. וכנראה היה כן גם מנהג צרפת, עיין כתב-יד רגיו של מחזור ויטרי (בנדפס, עמ' 175 נמצא נוסח שונה) ומחזורי צרפת כתב-יד.
43. כן ראצ; 'לעומתם משבחים ואומרים' ס.
44. נוסח זה של כל השנה נחלף במחזור רומא ברה"ב וביום הכיפורים לנוסח 'לדור ודור נגיד גדלך ולנצח נצחים קדושתך נקדיש' (הידוע גם באשכנז ובצרפת ובתימן בחזרת הש"ץ), ובמחזור רומניא להיפך 'לדור ודור נגיד גדלך' בכל השנה ו'לדור ודור נמליך' בראש השנה וביום הכיפורים.
45. כ"ה בכתב-יד ובדפוסים עתיקים, וכן מתקבל על הדעת (ומתאים גם לנוהג ר רק ששם מרחיבים את הנוסח). בזמן המאוחר שינו את המנהג ואומרים את כל הנוסח במשך השנה בהשמת מלת 'מטר' ובחורף מוסיפים מלה זו בלבד.
46. כ"ה בסדר רב עמרם גאון וסידור רס"ג, ובשאר המנהגים יש כאן תוספת 'וקבצנו יחד'...

השיבה... ותמלוך עלינו אתה לבדך בצדק ובמשפט...
 ולמלשינים בל תהי תקוה וכל המינים כולם כרגע יאבדו וכל אויביך מהרה יכרתו
 ומלכות זדון מהרה תעקר ותשבר ותכניע אותם...
 על החסידים ועל הצדיקים ועל גרי הצדק ועל פליטת עמך בית ישראל יהמו
 רחמך... ותן שכר טוב לכל הבוטחים בשמך הטוב באמת... לעולם לא נבוש כי
 כך בטחנו מלך עולמים...
 ולירושלים עירך ברחמים תשוב ובנה אותה בנין עולם במהרה בימינו ברוך אתה ה'
 בונה ירושלים (= ר) ⁴⁷. את צמח...
 שמע קולנו... חוס וחננו (ר) ורחם עלינו וקבל ברחמים וברצון את תפלתנו ואת
 תחנונו (= ר) כי אב מלא רחמים רבים אתה הוא מעולם ולא נשוב ריקם מלפניך, כי
 אל שומע תפלה ותחנון אתה ברוך אתה ה'...
 רצה... ואל תפלתם שעה. והשב העבודה... ותפלתם מהרה באהבה תקבל
 ברצון... בשוכך לציין ולירושלים עירך ברחמים כמאז (= ר) ברוך אתה ה' המחזיר
 ברחמי שכינתו לציין.
 מודים אנחנו לך שאתה הוא ה' אלהינו ואלהי אבותינו על חיינו... שבכל יום ויום
 עמנו... ומעולם קיינו לך. לא הכלמתנו ה' אלהינו ולא עזבתנו ולא הסתרת פניך
 ממנו (= ר). על כולם... תמיד. כל החיים יודוך סלה ויהללו לשמך הטוב באמת
 ברוך אתה ה' הטוב...
 שים שלום... חן וחסד... אהבה וחסד צדקה ברכה וישועה... וטוב יהיה בעיניך
 (= ר) לברך את כל עמך ישראל תמיד בכל עת ובכל שעה בשלומך. ברוך אתה ה'
 המברך...
 יהיו לרצון... עושה שלום... ויש נוהגין לומר אלהי נצור...
 נוסח מודים דרבנן: מודים כורעים ומשתחוים אנחנו לפניך אלהינו אלהי כל
 בשר... כן תחיינו ותחנונו ותאסוף גליותינו מארבע כנפות הארץ ונשוב לשמור חוקיך
 ולעשות רצונך באמת ובלבב שלם על שאנו מודים לך ⁴⁸.
 אשרי... ובא לציין... הרחמן יפתח לבנו לתורתו ויטע אהבתו ויראתו בלבנו
 וישים בלבנו לאהבה אותו וליראה אותו ולעבדו ולעשות רצונו בלבב שלם ובנפש
 חפצה למען לא ינוע לריק ולא נלד לבהלה. וכן יהי רצון מלפניך ה' אלהינו ואלהי
 אבותינו שנשמור... ונירש ישועת שני המשיח לטובה ולברכה לזכות ולמעשים טובים
 ולחיי העולם הבא...
 בנוסח הקדיש... תתקבל צלותהך ובעותהך דכל בית ישראל... יהא שלמא
 רבא מן שמיא וחיים טובים על כל ישראל...

47. כ"ה גם בסידורי הגאונים; בשאר המנהגים נוסף כאן זכר מלכות בית דוד, או לפני המשפט
 'ובנה' (סצ) או לאחריו (א).

48. בלי חתימה כמו בתלמוד סוטה דף מ, א; בחתימה 'ברוך אתה ה' אל ההודאות' (לפי
 הירושלמי ברכות א, ח, דף ג, ד). בשאר המנהגים מסיימן 'ברוך אל ההודאות', בלי
 הבעת שם, כדי לצאת את שתי הדיעות, וכך הוא גם בדפוסים מאוחרים של מנהג רומא.

49. ואין תחינה למנצח (תהלים כ) שאומרים אצס.

ע לינו... שלא עשנו כגוי הארץ ולא שמנו כמשפחות הארצות... וכסא כבודו בשמים ממעל... הוא ה' אלהינו אין עוד מלבדו. אמת מלכנו ואין זולתו...

בשני וחמישי אין נוסח והוא רחום, רק פסוקים אלה: ועתה ה' אלהינו... על עירך ועל עמך (דניאל ט, טו-טז). אל הוריתנו⁵⁰... ויעבור... אלהינו ואלהי אבותינו תבוא... אשמנו... סרנו... מה נאמר... אתה יודע רזי עולם... כאן באה ליטניה תכלה ממנו אפך וחמתך... (ת 264). לתחינה (נפילת אפים) באה ליטניה שניה רחום וחנן חטאנו לפניך רחם עלינו (ר 802) ותהלים כה ותהלים קל ופסוקי ירמיה יד וסוף ספר מיכה, ואחריהם שתי כותרות "זכור ברית", ליטניה אחרת אבינו הרהמן... אלהינו ואלהי אבותינו כך בטחנו (א 210 = 4817) תהלים כ ופסוקי ואנחנו לא נדע...

יהי רצון אחר קריאת התורה (= אר), והבית האחרון מתחיל אחינו ישראל ואנוסי ישראל (= ר).

ער בית לחול: והוא רחום... והקהל עונה ה' ה'... ורב חסד ואמת. ה' הושיעה... ברוך... בורא יומם ולילה (= רס)... ושמו אל חי וקיים תמיד (= ר)... אהבת עולם... תן בלבנו לשיח בחוקי רצונך ונשמח ונעלוז בדברי תלמוד תורתך ובמצוותיך לעולם ועד (= ר)... ואהבתך אל תסר ממנו עד נצח נצחים ברוך אתה ה' אוהב את עמו ישראל (= ר).

אמת ואמונה... לכל אויבי נפשנו⁵¹. השם... ויוצא ישראל עמו מתוכם... וראו בנים (= ר)...

השכיבו ה' אלהינו לשלום והעמידנו מלכנו לחיים ולשלום ופרוס עלינו סוכת שלומך והגן בעדנו (= ר) ותקנו... ורעב ויגן ואנחה ושבור שטן מלפנינו ומאחרינו⁵² ושומר צאתנו... ברוך אתה ה' שומר עמו ישראל לעד.

הפסוקים ברוך ה' לעולם אמן ואמן. ימלך ה' לעולם אמן ואמן: מכאן ואילך הם שווים לאצר עד: אלהינו שבשמים יחיד שמך וקיים זכרך ומלכותך. תמיד הוא ימלך עלינו לעולם ועד⁵³, תהלה נביע לרוכב בערבות לאל המפואר במקהלות קדושים. ברוך אתה ה' מלך אל חי לעד וקיים לנצח⁵⁴.

ברכת המזון^{54א}. ברוך משביע לרעבים^{54ב} ברוך הוא וברוך שמו. באי אמינה הון את העולם כלו בעבור שמו הגדול. בטובו חן בחסד וברחמים כאמור נותן להם... ובחסדו הגדול יהיה עמנו כי הוא אל זן מפרנס ומכלכל את הכל ומכין מזון

50. נוסח ההקדמה לייג מידות, כמו בסידור רס"ג, ובשאר המנהגים (סר) הוא בא עם ההרחבה 'אל מלך יושב' הנהוגה גם ברומא בתעניות ובלילי אשמורות.

51. הפסוק 'עושה גדולות עד אין חקר...' (איוב ט, י) הנמצא כאן באצ, חסר כמו בסר.

52. 'ובצל כנפך תסתירנו'... ומה שנמצא כאן אצס, חסר כמו ר.

53. ואין כאן נוסח 'ראו עינינו...' כמו אצר.

54. בשאר המנהגים: 'המלך (המולך ר) בכבודו תמיד הוא ימלך עלינו לעולם ועד ועל כל מעשיו'.

54א. ברכת המזון אינה כלולה במחזורים העתיקים, כגון מחזור בולוניה ש', והשינויים ניתנים כאן על-פי סידור מברכה, פירארה תנ"ג. כנראה אין קירבה מיוחדת בין נוסח זה ובין הנוסח שבמחזור רומניא.

54ב. כ"ה גם במחזור ויטרי, ושם מוסיפים עוד: 'ברוך משקה צמאים', ראה מ"ו, עמ' 52.

לכל בריותיו ולכל מעשה ידיו אשר ברא. כאמור פותח את ידיך ומשביע לכל חי רצון. בא"י הון את הכל.

נודה לך יי אלהינו ונפארך מלכנו וגשבחך יוצרנו ונהדרך מושיענו וגמליכך מלכנו מלך יחיד חי העולמים. על שהנחלת לאבותינו ארץ חמדה טובה ורחבה ברית ותורה וחיים ומוון⁵⁴. ועל שהוצאתנו... ופדיתנו מלכנו מבית עבדים... ועל חקי רצונך שהודעתנו ועל חיים ומוון שאתה ון ומפרנס אותנו תמיד בכל יום ובכל עת ובכל שעה ובכל רגע. על הכל... ומברכים את שמך תמיד אלהי ישענו והנקם לנו מצרינו ונודה לך על נחלת אבותינו ועל מזונות שחננתנו. ככתוב ואכלת ושבעת... על הארץ ועל המזון.

נוסח לחול

נוסח לשבת⁵⁴

רחם יי אלהינו עלינו ועל ישראל... שנקרא שמך עליו ועלינו. אבינו רענו... ונא אל תצריכנו יי אלהינו ואל תביאנו לידי מתנת בשר ודם ולא לידי הלואת אדם אלא לידך המלאה הרחבה הפתוחה והשבעה והטובה אשר לא נבוש בעולם הזה ולא נכלם לחיי העולם הבא. כי בשם קדשך הגדול והקדוש והנורא בטחנו ויבוא אליהו הנביא ומשיח בן דוד עבדך במהרה בימינו ויביאו לנו שמועה טובה מארץ מרחק. ואף על פי שאכלנו ושתינו חרבן ביתך הגדול והקדוש לא שכחנו. אל תשכחנו לנצח ואל תעזבו לאורך ימים. ובנה את ירושלם עיר הקדש במהרה בימינו. בא"י בונה ברחמי בנין ירושלם אמן.

נחמנו יי אלהינו בציון עירך ברנה ושמחנו בבנין בית בחירתך ומלכות בית דוד משיחך במהרה תחזירנה למקומה. רצה והחליצנו יי אלהינו בכל מצותיך ובמצות יום השביעי השבת הגדול והקדוש הזה. כי יום... כרצונך הנח לנו... ואל תהא עלינו צרה ורעב ויגון ואנחה ביום מנוחתנו. כי אמר דוד הניח ה' אלהי ישראל לעמו וישכון בירושלם עד לעולם, ונאמר שם אצמיח קרן לדוד ערכתי גר למשיחי. ותמלוך עלינו אתה לבדך והושיענו למען שמך. כי אתה הוא בעל הישועות ובעל הנחמות ושמחנו בתוכה ונראה בנחמתה ובבנינה. בא"י מנחם עמו ישראל בבנין ירושלם אמן.

בחיינו במהרה בימינו ויבא גואל ויגאלנו ותבנה עיר ציון ותכון העבודה בירושלים⁵⁴. בא"י אלהי אברהם יתברך לעד האל אבינו מלכנו מחסנו אדירנו בוראנו... שבכל יום ויום עמנו הוא הטיב לנו הוא מטיב לנו הוא ייטיב עמנו הוא גמלנו הוא גמלנו הוא יגמלנו ברחמי לעד וחסד ורחמים ברכה רוחה והצלחה וחיים ושלוה וכל טוב ומכל טוב אל יחסרנו אבינו אב הרחמן.

⁵⁴. המלים 'ברית ותורה וחיים ומוון' הן בלי ניקוד ב'סידור מברכה', ומסתמא רבים לא נהגו לאומרו.

⁵⁴. רק מנהג רומא שמר עד היום על עיני נוסח הברכה השלישית של ברכת המזון בשבת כלפי נוסחה בחול, ובשאר המנהגים ערבבוהו. עיין סדר רב עמרם גאון (השלם), דף קפג, א, לפי שאמרו חכמים (ברכות דף מח, ב) פותח בנחמה וחותר בנחמה.

⁵⁴. משפט זה בא כאן בין ג הברכות הראשונות שהן דאורייתא ובין הרביעית שהיא מדרבנן בנוסח דומה לסדר, אבל במנהגים אצ אין הפסק שכזה בין הברכות.

ואחרי הברכות באות, כמו בשאר המנהגים, בקשות בנוסח הרחמן הוא ימלך עלינו לעולם ועד וכו', במספר כא, שסדרן וניסוחן שונה משאר המנהגים.

קריאת שמע על המטה: אומרים השכיבנו יי אלהינו לשלום... עד מעתה ועד עולם. פרשה ראשונה של ק"ש, מזמור צא, הפסוק ויאמר יי אל השטן... יברכך... מזמור קכא בשלימות, הפסוק הנה מטתו שלשלמה... עד מפחד בלילות בתוספת מפחדה של גיהנם שהיא דומה ללילה, הפסוק בידך אפקיד רוחי... והברכה כדלקמן: בא"י אמ"ה המפיל חבלי שינה על העין ומשקיע שנת תרדמה והמאיר לאישון בת עין. יהי רצון מלפניך יי או"א שתרגילני לדבר מצוה ואל תרגילני לדבר עברה ועון והשלט בי יצר טוב ואל תשלט בי יצר רע. ואל יבהלוני חלומות רעים והרהורים רעים והשכיבני במטתי לשלום והעמידני מתוכה לחיים ולשלום והאירה עיני פן אישן המות בא"י המאיר לעולם כלו בכבודו. ומוסיפים הפסוקים אני שכבתי ואישנה... אם תשכב לא תפחד... נפשי ליי משמרים לבקר שמרים לבקר.

קבלת שבת: נוהג זה נתקבל בקהילות, כמו בשאר המנהגים, במאה ה"ט או י"ז, ונוהגין לשייר לכה דודי' ולומר אחרי תהלים צב-צג וללמוד פרק 'במה מדליקין', ויש שמתחילים בתהלים לט.

ערבית לשבת: ברכו... ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר כילה מעשיו ביום השביעי ויקראו שבת קדש מערב עד ערב ונתנו מנוחה לעמו ישראל בקדושתו, בורא יומם ולילה... אהבת עולם⁵⁵...

אמת ואמונה בשביעי קיימת גזרת דברת הקשבו ושמעו זכור חמדת טהורים יירשוה כתובה היא לראש ארבעה מעת נתנה שמח בה לב ישורן עדה פדית צדקה קנית רוממת שבת תמיד בין ובנינו אות היא לעולם. כי ששת ימים עולמך תקנת ובשביעי נחת למען שתניח לעמך ישראל ולכבוד שמך שבחו וזמרו ברוך הוא. משה ובני ישראל... מי כמוך... שומרי שביעי ראו גבורותיך על הים. יחד כולם הודו והמליכו ואמרו, ה' ימלך... תחיש ישועה לשומרי ענוגה. תפדה לצאנך ואל יהיו עוד לביוזה. ככתוב והושעתי לצאני ולא תהינה עוד לבו. ברוך אתה ה' גאל ישראל. השכיבנו... מעתה ועד עולם. ופרוס עלינו סוכת שלומך⁵⁶ ברוך אתה ה' הפורס... ושמרו...

העמידה: עד האל הקדוש. ומאהבתך ה' אלהינו שאהבת את ישראל עמך ומחלתך שחמלת על בני בריחתך נתת לנו ה' אלהינו את יום השביעי הגדול והקדוש

55. הברכה השנייה של סדר זה אינה נהוגה במנהג רומא, והיא נמצאת בסידור רס"ג עמ' קי כדלקמן: 'למען אהבת עמוסים / נטעת עץ חיים / שבת קדשת מימים / ואותה הנחלת לתמימים: ואהבתך' וכו'.

56. סדר זה דומה למנהג אצט החוזרים על נוסח הברכה שבחול וחוזרים על 'ופרוס עלינו...' (ס' בהשמטת עניינים שאינם הולמים את השבת). רק ר' נוהג לפי הנאונים (עיין סידור רס"ג עמ' קיא): 'השכיבנו ה' אלהינו לשלום והעמידנו מלכנו לחיים ולשלום ופרוס עלינו סוכת שלומך ברוך אתה ה' הפורס'...

הזה לגדולה ולגבורה ולקדושה ולמעוה ולעבודה ולהודאה ולתת לנו ברכה ושלוה מאתך⁵⁷. אלהינו ואלהי אבותינו... וישמחו בך כל ישראל מקדשי שמך... בקידוש ליל שבת: ... כי יום שבת תחילת מקראי קודש... ברכת המזון לשבת עיין לעיל אחרי תפילת ערבית לחול.

שחרית לשבת: זמירות: ה' מלך ה' מלך... מזמור לתודה (תהלים ק)⁵⁸... הודו לה' כי טוב (תהלים קלו). הודו לה' קראו בשמו... למנצח (יט) (ביום טוב: ה' מלך תגל הארץ) ה' מלך ירגו... הללויה (תהלים קלה) ברוך שאמר... מזמור שיר ליום השבת... יהי כבוד... (עד סוף השירה) לדוד בשנותו.

נשמת... (אלהי הראשונים רק ביום טוב) ולך אנחנו מודים. אילו פינו... ועינינו כשמש וירח וידינו כנשרי שמים ורגלנו כאילות. אין אנו מספיקין... על אחת מאלף אלפי אלפים ורבי רבבות הטובות⁵⁹ שעשית עמנו ועם אבותינו... ומחלאים רעים ורבים דליתנו. ועד הנה עזרנו רחמך ולא עזבונו אל יעזבונו רחמך וחסדיך ה' אלהינו. לכן אברים... וכל לשון בך תשבוע⁶⁰... (הפסקא "מי ידמה לך" רק ביום טוב) מציל עני מחזק ממנו ועני ואביון מגזלו. וכתוב. רגנו... על כל דברי שירות ותושבחות שאמר⁶¹ דוד בן ישי... ישתבח...

ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם יוצר אור... אור עולם אוצר חיים אורות מאופל אמר ויהי⁶². הכל יודוך... מה רבו מעשיך⁶³... אין ערוך לך... אל אדון... סובבים אותו (= ראצ) ... מלא כבודו (= רס) ... יצרם בדעה... רצון קוניהם⁶⁴... שרפים וחיות עם אופני הקדש (= רס). אל אשר שבת... ביום השביעי נתעלה (= רס) ... זה שיר ושבח⁶⁵ ליום השביעי... לפיכך יפארו לאל כל יצוריו. שבח וגדולה יתנו למלך שנתן מנוחה לעמו ישראל ביום שבת קדש. שמך... ועל הארץ מתחת ועל כל שבח מעשה ידיך... והמאורות אשר יצרת (עד: גאל ישראל). בעמידה: ישמח משה... כי עבד נאמן קראת לו אלהינו. כליל... אשר במ בחרת. עם מקדשי שביעי...

הפסוקים קודם קריאת התורה מתחילים אין כמוך...

בברכת הפטרה: ... ולעגומת נפש תנקום נקם במהרה בימינו. ברוך אתה ה' מנחם ציון בבניה (= רס) ... ומברכים את שמך תמיד אלהי ישענו ברוך אתה ה' מקדש השבת (= רס).

57. מחזור רומא הוא המנהג היחיד ששמר נוסח זה, שהיה נהוג אצל הגאונים (עיין סדר רב עמרם גאון השלם ח"ב, סימן ה. סידור רס"ג, עמ' קיא). בשאר המנהגים בא במקומו נוסח 'אתה קדשת'.

58. לעומת מנהגים אחרים שלא לומר מזמור לתודה בימים שתודה אינה קריבה בהם, כגון אשכנז.

59. כן גם בכתב יד ר, וכנראה זה עיקר: 'פעמים הטובות' בשאר המקורות.

60. 'לך תשבח' ס, 'לך תשבוע' אצ.

61. מלה 'שאמר' (= ר) חסרה בשאר המנהגים (ועיין לשון התלמוד פסחים דף קיו, א).

62. משפט זה (שריד מפיוט עתיק?) משמש באשכנז כפתחה לפיוט יוצר.

63. חסר באשכנז בתפילת שבת.

64. עיין לעיל, הערה 27.

65. 'שיר שבח' רס: 'שבח' אצ.

אחרי ההפטרה מברכין את העוסקין בתורה ובצרכי ציבור בנוסח דומה לנוסח האשכנזים: מי שברך אברהם יצחק ויעקב אבותינו הוא יברך את כל הקהל הקדוש הזה ואת כל קהלות הקדש הם ונשיהם ובניהם וכל אשר להם ומי שתקנו בתי כנסיות לתפלה והבאים בתוכם להתפלל והנותנים שמן למאור ויין לקידוש ולהבדלה ומזונות לאורחים וצדקה לעניים והעוסקים בתורה ובמצות והעוסקים בצרכי צבורם לשם שמים ובאמונה הקדוש ברוך הוא ישלם שכרם ויסלה לכל עונם וירפא לכל גופותם וישלח ברכה רוחה והצלחה בכל מעשה ידיהם עם כל ישראל אחיהם ונאמר אמן:

ואחריו מי שברך לנשים שאין נוהג בשום מנהג אחר: מי שברך שרה רבקה רחל ולאה הוא יברך את כל בת ישראל שעושה מעיל או מטפחת לכבוד התורה והמתקנת נר לכבוד התורה הקב"ה ישלם שכרה ויתן לה גמולה הטוב ונאמר אמן: והשכבה קצרה כדלקמן: יזכור אלהים לטובה את נפש כל שכבי עמו ישראל עם נפש אברהם יצחק ויעקב אבותינו ואשר הניחו לנפשותם זכירה בהקדש ינוחו על משכבותם בגן עדן ונאמר אמן:

הכרות החדש: מי שעשה נסים לאבותינו הוא יעשה עמנו ויקבץ אותנו מהרה מארבע כנפות הארץ ונאמר אמן.

כך גזרו רבותינו המכובדים שנכריז בפני הקהל הקדוש הזה שיהיו יודעים גדולים וקטנים שיש לנו ראש חדש (פלוני) יום (פלוני) בחשבון רבותינו יום פלוני. הרחמן ישמח אותנו ויקבץ אותנו מארבע כנפות הארץ ונאמר אמן. ואומרים אחריו אחינו ישראל ואנוסי ישראל הוזכר לעיל בשני וחמישי.

מוסף: תקנת שבת... אז מסיני נצטוו עליה ותצוונו יי אלהינו להקריב בה קרבן מוסף שבת כראוי (= אצ)...

בקדושה: כתר (כמו בכל יום) וכל הנוסח דומה לא: כבודו... ממקומו יפן לעמו המייחדים שמו...

מנחה לשבת: פסוקים: אם תשיב משבת... אתה אחד... מנחה וקדושה⁶⁶... צדקתך צדק... וצדקתך... צדקתך כהררי... (= אצ). ונהגין לומר אחר מזמורים אלה: תהלים קיט—קלד, צ.

מוצאי שבת: ...אתה חונן... אתה הבדלת בין קודש לחול בין אור לחושך בין ישראל לגוים בין יום השביעי לששת ימי המעשה. וכשם שהבדלתנו מגויי הארצות וממשפחות האדמה כן תטהרנו ותנקנו מכל חטא ועון. וחננו... (= ר). פסוקי "ויתן לך" שונים במספר ובסדר מכל המנהגים, והנוסח קרוב לאשכנז.

ברכת הלבנה: ...פועלי אמת ופועלותם צדק⁶⁷... שאף הם עתידין להתחדש

66. כמו בכל המנהגים; התיקן 'יום מנחה וקדושה' נעשה על-פי אבודרהם, בלי התחשבות עם המבנה השירי.

67. 'פועלי אמת שפועלותם באמת' ר; בשאר המנהגים נפלה כנראה טעות: 'פועל אמת שפועלתו אמת'.

כמותה ולפאר ליוצרים על כל מה שברא⁶⁸ ברוך אתה ה' מחדש חדשים. תפול... כאבן ידמו... שלום עליכם שלום עליכם שלום עלינו ועל כל ישראל אמן.

ראש חודש: יעלה ויבוא... בנוסח שווה לאשכנז.

נוסח ברכת השיר אחר ההלל: יהללך ה' על כל מעשיך וחסדיך יברוך את שמך. כי לך טוב להודות ונעים לשמך לומר כי מעולם ועד עולם אתה אל ברוך אתה ה' מלך מהולל בתשבחות.

מוסף לראש חודש: ראשי חדשים... זכרון לכולם יהיו (= ר) וברית אבות לבנים תזכור. אז ישישו עמך ועדתך בעשותם קרבנם על גבי מזבחך⁶⁹. ובכן יהי רצון... שתעלנו לארצנו ותטענו בגבולנו ושם נעשה... אלהינו ואלהי אבותינו חדש... לפרנסה ולכלכלה⁷⁰ לסליחת חטא ולמחילת עוון לגמילות חסד ולתלמוד תורה. ואין שום הוספה בשנת העיבור.

מוסף לשבת ור"ח: אתה יצרת עולמך מקדם כלית מלאכתך ביום השביעי⁷¹ בחרת בנו מכל האומות ורצית בנו מכל הלשונות (= ר) ותתן לנו ה' אלהינו באהבה שבתות למנוחה ואת יום ראש החדש הזה יום רצון לכפר בעדנו למען נחלל מעושיך ידינו (= ר)⁷². אבל משהטאנו... מפני היד שנשתלחה במקדשך. ובכן יהי רצון... שתעלנו לארצנו... ומוסף יום השבת הזה ומוסף יום ראש החדש הזה... אלהינו ואלהי אבותינו חדש... (כמו בחול)... וחוקי שבתות וראשי חדשים להם קבעת. ברוך אתה ה' מקדש...

חנוכה: על הנסים ועל הגבורות ועל התשועות ועל המלחמות ועל הפורקן ועל הפדות⁷³ שעשית עמנו ועם אבותינו... לשכחם מתורתך (= ר) ולהעבירם מחוקי רצונך... שם גדול וקדוש בעולם. ולעמך ישראל עשית תשועה גדולה (= ר). ואחר כך... וקבעום שמונה ימים בהלל ובהודאה (= ר). וכשם שעשית עמם גם כן עשה עמנו ה' אלהינו פלא ונסים בעת הזאת ונודה לשמך הגדול שלה⁷⁴.

תענית: עננו ה' עננו ביום צום תעניתנו כי בצרה גדולה אנחנו. ואל תעלם אונך משמוע תפילתנו ואל תתעלם מבקשתנו. היה נא קרוב לשווענו. טרם נקרא אתה תענה כדבר שנאמר והיה... כי אתה פודה ומציל בכל עת צרה וצוקה. באי העונה בעת צרה ומושיע⁷⁵.

68. 'על שם כבוד מלכותו' סא; בדפוס ר זה על יד זה: 'על כבוד מלכותו ועל כל מה שברא'.

69. נמצא גם בסידור רס"ג; בשאר המנהגים חסר משפט זה; עיין לעיל הערה 1.

70. וחסר כאן 'לחיים ולשלום' שבשאר המנהגים.

71. וחסר כאן 'אהבת אותנו ורצית בנו' שבשאר המנהגים.

72. חסר כאן 'וקדשתנו במצוותיך וקרבנתנו מלכנו לעבודתך ושמך הגדול והקדוש עלינו קראת'.

73. 'למען נחלל מעושיך ידינו' בשאר המנהגים רק בנעילת יום הכיפורים בוידיו.

74. 'ועל הפדות ועל הפורקן' ר.

75. 'וכשם שעשית...' חסר רא ונמצא בסידורי הגאונים ובמחזור ויטרי ובסדר התפילה להרמב"ם ובכמה כתבי-יד ספרד ואשכנז. 75. הנוסח ר שונה, והחתימה שווה.

פורים: על הנסים... בימי מרדכי... ובקש (= ר)...

שלוש רגלים: נוסח העמידה אתה בחרתנו... יעלה ויבוא... והשיאנו... לחיים לשמחה ולשלום כאשר אמרת ורצית לברכנו כן תברכנו סלה (= ר). קדשנו... והנחילנו ה' אלהינו בשמחה ובששון מועדי קדשך⁷⁶ ברוך אתה ה' מקדש ישראל והזמנים (= ר).

ותודיענו משפטי צדקך ותלמדנו לעשות מצוות חוקי רצונך. ותתן... חוקים ומצוות טובים אשר יעשה אותם האדם וחי בהם. ותנחילנו... ואת יום השביעי הגדול והקדוש מששת ימי המעשה הבדלת וקידשת. וקידשת את עמך ישראל בקדושתך.

אשר לנוסח הגדה של פסח, די להפנות את הקורא למהדורות שבהן רשומים שינויי הנוסחאות, ואין כאן קירבה מיוחדת בין מחזור רומא למחזור רומניא⁷⁷.

מוסף: נוסח העמידה... ומפני חטאינו גלינו מארצנו ונתרחקנו... ותגדל כבודו בימינו (= ר) אבינו מלכנו, אלהינו ואלהי אבותינו גלה כבוד מלכותך ומלוך עלינו מהרה... (= ר) והביאנו ה' אלהינו לציין (= ר)... ומוסף יום חג (פלוגי)... ואומרים פסוקי המוספין ונוסח ומנחתם. אלהינו ואלהי אבותינו מלך רחמן... בגלל אבותינו... וכוונן בית מקדשך... והשב שכינוה לתוכו והשב ישראל לגויהם והשב כהנים לעבודתם ולויים לשירה ולזמרה. ושם נעלה... והשיאנו... והנחילנו ה' אלהינו בשמחה ובששון מועדי קדשך ותרצה לפניך את תפלת עמוסיך כתמידי יום וכקרבן מוסף (= ר)⁷⁸. ברוך אתה ה' מקדש ישראל והזמנים.

ט באב: רחם ה' אלהינו עלינו ועל ישראל עמך ועל ירושלים עירך ועל ציון משכן כבודך ועל העיר האבלה והשוממה הגתונה ביד זרים הרמוסה בכף עריצים. ויבלעוה לגיונות וירשוה עובדי פסילים. ולישראל עמך נתתה ולזרע יעקב ירושה הורשתה. נערה ה' אלהינו מעפרה והקיצה מארץ דיוויה. נטה עליה כנר שולם וכנחל שוטף כבוד גיים. כי באש הצתה ובאש אתה עתיד לבנותה. כאמור: ואני אהיה לה... ברוך אתה ה' מנחם ציון עירו ואבלי עמו ובונה ירושלם (= ר).

ראש השנה: הפסוק לפני העמידה בערבית הוא אלה מועדי ה' כבשאר התנים. עמידה: ברוך... זכרנו לחיים מלך חפץ בחיים וכתבנו בספר החיים למענך אל חי... מי כמוך אב הרחמים⁷⁹. זכור יצורריך ברחמים ממית ומחיה. ונאמן... לדור ודור נגיד גדלך⁸⁰... ובכן תן פחדך... שהשלטון⁸¹ לפניך... ובכן תן כבוד... ותקוה טובה לדורשיך...

76. וחסר כאן ובר הנוסח: 'וישמחו בך ישראל...'

77. עיין הגדה שלמה להר"מ כשר, ירושלים תשט"ו; מהדורת י' לינסקי, תל-אביב תש"ך; מהדורת ר' בנפיל, מילאנו תשכ"ב; מהדורת, ברלין 1936.

78. נוסח זה נמצא במחזור רומניא בסוף הפסקא 'ומנחתם', והוא ידוע גם כן מסדר רב עמרם גאון (כתב-יד מ), עיין מהדורת קורנל, עמ' 88.

79. רצא; 'אב הרחמן' ס. 80. עיין לעיל, הערה 44.

81. כן הוא בכל המנהגים, רש ששינו את הגירסא ואומרים 'שהשלטן' מטעמים שאינם מסתברים.

ששון לעירך וצמיחות קרן לדוד עבדך ועריכות נר... ואז צדיקים⁸²... ותמלוך... על כל מעשיך על ירושלם עירך ועל ציון משכן כבודך ככתוב בדברי קדשך ימלך... וכתוב⁸³ ויגבה (= ר) ברוך אתה ה' המלך הקדוש⁸⁴. אתה בחרתנו... ושמך הגדול הגבור והנורא עלינו קראת. ותתן לנו... מועדים לשמחה וחגים וזמנים לששון⁸⁵... אלהינו ואלהי אבותינו יעלה ויבוא... וידע כל פועל... ויאמרו כל אשר נשמה באפו... ומלכותו בכל משלה. והשיאנו ה' אלהינו את ברכת מועדיך⁸⁶... והנחילנו ה' אלהינו בשמחה ובששון מועדי קדשך ודברך אמת וקיים לעד. ומבלעדיך אין לנו מלך אלא אתה⁸⁷ ברוך אתה ה' מלך... רצה... מודים... ולא הסתרת פניך ממנו. זכור רחמין וכבוש את כעסך כלה דבר וחרב ורעב ומשחית ומגיפה וכל מחלה מעלינו ומעל כל בני בריתך⁸⁸. על כולם... ויהללו את שמך הטוב באמת. וכתוב לחיים טובים כל בני בריתך⁸⁹. ברוך אתה ה' הטוב... שים שלום... בשלומך. בספר חיים ברכה ושלום פרנסה טובה וישועה ונחמה חן וחסד נזכר ונכתב לפניך אנו וכל עמך ישראל לחיים ולשלום. ברוך אתה ה' המבורך...

בתפילת אבינו מלכנו יש ל שורות, ברובן דומות לשאר מנהגים.

תפילת מוסף: בנוסח 'ומנחתם': ועשרון לכבש ויין כנסכו ועולת החדש ומנחתה ושני שעירים לכפר ושני תמידין כהלכתן. במלכיות: ... שהם משתחיים להבל וריק ומתפללים אל אל לא יושע ואנו כורעים ומשתחיים לפני מלך מלכי המלכים... וכסא כבודו. בזכרונות: ... כי אין שכחה (= ר). מי לא נפקד ביום הזה. וזכר כל היצור... מחשבות אדם ותחבולותיו ויצורים ומעללי איש... ולא תכלים לנצח... ויש בפסוקי זכרונות פסוק נוסף: זכר לעולם בריתו דבר צוה לאלף דור⁹⁰. בסוף השופרות: ה' צבאות יגן עליהם. ה' צבאות יגן עליכם. ה' צבאות יגן עלינו ועל כל עמך ישראל

82. כן אצ, וכן גם ברמב"ם; אבל בסדר רב עמרם גאון 'ובכן', ועל-פי זה נקבע הנוסח בספרד ובתקופה מאוחרת גם באשכנז ובמחזור רומניא.

83. ואין כאן הנוסח 'קדוש אתה ונורא שמך' כמו אסצ.

84. כמו ברוב המנהגים; 'אדיר המלוכה המלך הקדוש' ר.

85. בשמירת נוסח הרגלים כאן וגם להלן סמוך לחתימה, שלא כשאר המנהגים, בהם משמיטים את המלים 'מועדים לשמחה'...

86. כאן בא כל הנוסח הנהוג ב' הרגלים, ואינו בכל שאר המנהגים, ועיין על העניין שבלי הלקט (מהדורת בובר), דף קלה, א.

87. 'ומבלעדיך... אלא אתה' חס' אסצ, אבל נמצא בר.

88. נוסח דומה צ ובקצת השלמות ר. הנוסח נמצא כבר בסדר רב עמרם גאון ובקיצור ברמב"ם. בספרד ובאשכנז לא נהוג לאמרו, ובפולין נשאר נוסחו עם תוספות בחזרת הש"ץ במוסף ראש השנה ובתפילות יום הכיפורים. וכל הפסקא נוספת בצרפת ובפולין אחר 'ועל כולם... לעולם ועד' ולא לפניו.

89. 'וכתוב' נוסף כאן לפני החתימה, כמו בספרד, ובאשכנז ובצרפת לפני 'וכל החיים'; ברומניא נמצאים מנהגים שונים, ועיין ספר זכרון לבן-צבי א, עמ' רל [לעיל, עמ' 145].

90. פסוק זה אינו נמצא בסדר רב עמרם גאון ולא באצ, אבל הוא נמצא בסידור רס"ג וברמב"ם וכן בסר.

בשלומך(!)⁹¹ ובחתימה: כי שומע קול שופר אתה הוא מעולם ומאזין תרועה ואין דומה לך. ברוך אתה ה' שומע תרועה⁹²...

יום הכיפורים: קודם ערבית נוסח "כל נדרים" בעברית (= ך) וזה נוסחו: כל נדרים ואסרים והקדשות וחרמים ושבועות וקיומים שנדרנו ושאסרנו ושהקדשנו ושהחרמנו ושנשבחנו ושקיימנו ושקבלנו על נפשותינו בשבועה. מיום צום הכפורים שעבר עד יום צום הכפורים הזה הבא עלינו. בכלם חזרנו ובאנו לפני אבינו שבשמים. אם נדר נדרנו אין כאן נדר. ואם אסר אסרנו אין כאן אסר. אם הקדש הקדשנו אין כאן הקדש. אם חרם החרמנו אין כאן חרם. אם שבועה נשבחנו אין כאן שבועה. אם קיום קיימנו אין כאן קיום. בטל הנדר מעקרו. בטל האסר מעקרו. בטל ההקדש מעקרו. בטל החרם מעקרו. בטלה השבועה מעקרה. בטל הקיום מעקרו. אין כאן לא נדר ולא אסר ולא הקדש ולא חרם ולא שבועה ולא קיום. יש כאן סליחה ומחילה וכפרה על כל עונותינו:

עמידה: הפסוק שלפני העמידה הוא: אלה מועדי ה', כבשאר החגים. נוסח העמידה: ותתן לנו... לסליחה ולמחילה ולכפרה על כל עונותינו... אלהינו ואלהי אבותינו יעלה ויבא... אלהינו ואלהי אבותינו מחול... לפני ה' תטהר⁹³. כי אתה סלחן לישראל ומחלן לשבטי ישראל בכל דור ודור ודברך אמת וקיים לעד ומבלעדיך אין לנו מלך מוחל וסולח אלא אתה. ברוך אתה ה'...

הידוי: אלהינו ואלהי אבותינו תבוא... שאין אנו עזי פנים וקשי עורף בדבר הזה שנאמר לפניך... אבל אנחנו חטאנו, אשמו... וידוי "על חטא" באלפא ביתא אחת... באונס... בבלי דעת... בגלוי... בדעת ובמרמה... בהרהור הלב... ביודוי פה... בודון... בחזק יד... בטומאת שפתים... ביצר הרע... ביודעים... בלא יודעים... בכחש ובכזב... בלשון הרע... במראית העין... בושך ובמרבית... בשיח שפתותינו... בעינים רמות... בפתחון פה... בצעדי רגלים... בקפיצת יד... ברצון... בשגה... בתמהון לבב⁹⁴. על חטאים שאנו חייבים עליהם חטאת... עולה... קרבן... מיתה... כרת... מיתה וכרת מיתה בידי שמים וכרת בידי שמים. ארבע מיתות בית דין סקילה שריפה הרג וחנק ומלקות ארבעים מצות עשה ומצות לא תעשה בין שיש בה קום ועשה ובין שאין בה קום ועשה. בין שגלויים לנו ובין שאינם גלויים לנו. הגלויים לנו כבר אמרנו לפניך ושאינם גלויים לנו כבר לפניך גלויים וידועים. כדבר שנאמר הנסתרות... יהיו לרצון...

91. שיבוש גלוי זה נמצא כבר בכתב-היד ובכל הדפוסים. 'כן תגן על עמך ישראל בשלומך' אצרך (בכתב-יד אחד: 'ה' צבאות יגן עלינו ועל כל עמו ישראל בשלומך).

92. מנהג רומא הוא היחיד ששמר על החתימה העתיקה שבמשנה (תענית ב, ד). בשאר המנהגים: 'שומע קול תרועת עמו ישראל (היום) ברחמים'.

93. ואין בכל תפילות יום הכיפורים הנוסח: 'קדשנו במצותיך... וטהר לבנו לעבדך באמת', כמו שאיננו בסדר רב עמרם גאון ובסידור רס"ג ובמחזור רומניא. באשכנז ובצרפת אומרים אותו כמו בשאר החגים, ובספרד (ועיין גם ברמב"ם) מצרפים כל פסקת 'אלהינו ואלהי אבותינו מלוך על כל העולם... מתפילת ראש השנה'.

94. בר באה אלפא ביתא שונה, ונראה שהא"ב הכפולה הנהוגה באשכנז מורכבת משתינה.

הוידוי בתפילת נעילה: אתה נותן יד לפושעים וימין פרושה לקבל שבים (= ר). ... למען תקבלנו בתשובה שלימה לפניך כאשים וכניחוחים למען דברך ודבר פה בעבור אמרת. אין קץ ... יומי חיינו הבל לפניך. שכן כתוב בדברי קדשך ומותר ... אתה הבדלת ... כי מי יאמר לך מה תפעל ומה יתאון אדם חי גבר על חטאיו⁹⁵. ... ותתן לנו ... קץ סליחה ומחילה וכפרה (= ר) ...

לתפילות הקבע, כפי שהן מתוארות כאן, מצטרפות במחזור רומא התוספות הפיורטיות שעליהן מיוחד שד"ל את הדיבור במבואו, ומיותר לפרט כאן, ואלו הן לסוגיהן: יוצרות לשבתות מיוחדות: שבת ר"ח, שבת בראשית, שבת חנוכה, ד פרשיות, שבת הגדול, שבת שלפני שבועות, שבת איכה (היינו השבת שלפני באב), שבת נחמו, שבת שובה, שבת שלפני סוכות, ולכל החגים, וגם לשבת חול המועד של סוכות (אבל לא של פסח). קרובות לכל התעניות, חוץ מתענית אסתר, ולכל העמידות שליום הכיפורים (והסליחות לתעניות ולכיפור והקניות לט' באב משולבות בהן). רשויות לנשמת וכו' לכל החגים.

עושה שלום (סיום העמידה), לחנוכה, פסח, ראש השנה, סוכות ושמיני עצרת. אזהרות לשבועות, הושענות לסוכות, סליחות לימי התחנונים.

עניין אופייני נוסף למנהג בני רומא היא רשימת ההפטרות השונה במידה ניכרת משאר המנהגים. בכמה שבתות נקראים פרקי גביאים מיוחדים למנהג זה, וגם אם הפרקים מזדהים עם הפטרות שאר המנהגים, הם משתנים לפעמים בחסר ויתר של פסוקים. במיוחד בולט השינוי בשבתות חודש אלול, שבהן אין נוהגין בני רומא לקרוא פרקי נחמות כבשאר המנהגים, אלא הולכין לפי תקנה עתיקה יותר⁹⁶.

ברשימת ההפטרות הניתנת כאן סימנתי בכוכב כפול את ההפטרות המיוחדות למנהג בני רומא ושאינן קיימות בשאר המנהגים, ובכוכב אחד את ההפטרות המתאימות לשאר המנהגים (או לאחד מהם, כגון א [אשכנז], ס [ספרד]) בשינוי חסר ויתר פסוקים. מנהג אחר, כנראה גם הוא עתיק יומין, אף-על-פי שאינו נזכר בפירוש אצל הפוסקים, הוא לומר בהוצאת ספר התורה בשבתות ובחגים מזמור מתאים לפרשה הנקראת בו ביום. המחזוריים כוללים רק המזמורים המיוחדים לחגים, ואין שם רשימת המזמורים לשבתות, אף-על-פי שרומזים למנהג בהערה: "ואומר החזן והציבור עמו מזמורים לסדר היום". במשך הזמן נקבע גם לעניין זה נוהג מסוים, והוספנו לרשימת ההפטרות את רשימת המזמורים לפי מה שהנהיגו בדורות האחרונים⁹⁷.

בסקירה זו התכוונתי להציע את החומר כמות שהוא, כדי שיוכל לשמש מצע לדין נוסף על תולדות המנהגים.

95. כן ר'; כי מי יאמר לך מה תפעל ואם יצדק מה יתן לך' אס, וכ"ה גם בסידורי הגאונים וברמב"ם ובמחזור ויטרי, ובמחזור ויטרי נוסף הפסוק 'מה יתאונן ... על חטאיו'.

96. צונץ, ריטוס, עמ' 78. ועיין על זה אנציקלופדיה תלמודית, כרך י (תשכ"ב), עמ' יט-כ והערות 346-347 וברשימת ההפטרות שם עמוד תשא ואילך.

97. רשימת המזמורים נקבעה בחוברת (בהכפלה) "נוסח תפלות במועדים והוספות למחזור" שיצאה לאור ערב ר"ה תשי"ב מטעם בית הכנסת כמנהג איטלקי בירושלים, עמ' 10-12, ולפיה היא ניתנת כאן (בהוספת המזמורים ליי"ט שני של גליות).

רשימת ההפטרות והמזמורים להוצאת ספר תורה

פרשה	הפטרה	מזמור
בראשית	ישעיה מב, א-כא (= ס) *	צב
נח	ישעיה נד, א-נה, ה	כט
לך לך	ישעיה מ, כה-מא, יז *	טו
וירא	מלכים ב ד, א-לו (= א)	יא
חיי שרה	מלכים א א, א-לד *	מה
תולדות	מלאכי א, א-ב, ז	לד
ויצא	הושע יא, ז-יב, יד *	ג
וישלח	עובדיה (= ס)	כז
וישב	עמוס ב, ו-ג, ח	ל
מקץ	מלכים א ג, טו-ד, א	מ
ויגש	יחזקאל לו, טו-כח	מח
ויחי	מלכים א ב, א-יב	מא
שמות	ירמיה א, א-ב, יט (= ס)	צט
וארא	יחזקאל כח, כה-כט, כא	מו
בא	ישעיה יח, ז-יט, כה **	עז
בשלח	שופטים ד, ד-ה, ג *	סו
יתרו	ישעיה ו, א-ז, ו; ט, ה-ו	יט
משפטים	ירמיה לד, ח-לה, יא *	עב
תרומה	מלכים א ה, כו-ו, יג	כו
תצוה	יחזקאל מג, י-כו	סה
כי תשא	מלכים א יח, כ-לט *	עה
ויקהל	מלכים א ז, יג-כו (= ס)	סא
פקודי	מלכים א ז, מ-נא (= ס)	קלג
ויקרא	ישעיה מג, כא-מד, ו *	נ
צו	ירמיה ז, כא-כח; י, ו-ז **	צא
שמיני	שמואל ב ו, א-ז, ג **	קכח
תזריע	מלכים ב ד, מב-ה, יט	קכא
מצורע	מלכים ב ז, א-כ; יג, כג *	קכ
אחרי מות	יחזקאל כב, א-טז	יב
קדושים	יחזקאל כ, א-כ (= ס)	טו
אמר	יחזקאל מד, טו-לא	מב

פרשה	הפטרה	מזמור
בהר	ירמיה טז, יט-יז, יד**	ק"ב
בחקותי	יחזקאל לד, א-טו**	פ"ה
במדבר	הושע ב, א-כב	קמ"ז
נשא	שופטים יג, ב-כה	ס"ז
בהעלותך	זכריה ב, יד-ד, ז	כ"א
שלח לך	יהושע ב, א-כד	ס"ד
קרח	שמואל א יא, יב-יד, כב	ה'
חקת	שופטים יא, א-ל"ג	נ"ח
בלק	מיכה ה, ד-ו, ח*	ל"ו
פינחס	מלכים א יח, מו-יט, כא**	ט"ז
מטות	יהושע יג, טו-ל"ג**	ק"א
מסעי	יהושע יט, נא-כג, ג**	מ"ט
דברים	ישעיה א, א-כז	קל"ז
ואתחנן	ישעיה מ, א-טז	צ"
עקב	ישעיה מט, יד-נא, ג	ע"ה
ראה	ישעיה נד, יא-נה, ה	צ"ז
שופטים	שמואל א ח, א-כב**	י"ז
כי תצא	שמואל א יז, א-ל"ז**	ל"ב
כי תבא	יהושע ח, ל-ט, כז**	מ"ג
נצבים	יהושע כד, א-יח**	נ'
וילך	ישעיה נה, ו-נו, ח**	
האזינו	יחזקאל יז, כב-יח, לב**	
וזאת הברכה	יהושע א, א-יח	י"ב
שבת חנוכה א	זכריה ב, יד-ד, ו	ל'
שבת חנוכה ב	מלכים א ז, מ-נא	ל'
פרשת שקלים	מלכים ב יב, א-יז (= א')	
פרשת זכור	שמואל ב טו, א-לד*	ז'
פרשת פרה	יחזקאל לו, טז-לח	
פרשת החדש	יחזקאל מה, יח-מו, יא*	
שבת הגדול	מלאכי ג, ד-כד	ק"ה
שבת וריח	ישעיה סו, א-כד	ק"ד
שבת ערב ר"ח	שמואל א כ, יח-מב	
א של ר"ה	שמואל א א, א-ב, י	מ"ז
ב של ר"ה	ירמיה לא, א-יט	מ"ז

פרשה	הפטרה	מזמור
שבת שובה	הושע יד, ב-י; מיכה ז, יח-כ	נא
כפור לשחרית	ישעיה נז, יד-נח, יד; נט, כ-כא *	נא
כפור למנחה	עובדיה א, כא; יונה; מיכה ז, יח-כ *	קל
א של סוכות	זכריה יד, א-כא	עו
ב של סוכות	מלכים א ז, נא-ח, טו *	עו
שבת חוה"מ סוכות	יחזקאל לח, א-כג *	עו
שמיני עצרת	מלכים א ח, נד-ט, א *	
שמחת תורה	יהושע א, א-יח	יב
א של פסח	יהושע ה, ב-ו, א; ו, כז	קה
ב של פסח	מלכים ב כג, כא-ל *	קו
שבת חוה"מ של פסח	יחזקאל לו, א-יד	קיד
ז של פסח	שמואל ב כב, א-נא	יח
ח של פסח	ישעיה י, לב-יב, ו	קז
א של שבועות	יחזקאל א, א-כח; ג, יב	סח
ב של שבועות	חבקוק ב, כ-ג, יט *	
ט באב שחרית	ירמיה ח, יג-ט, כג	
ט באב מנחה	הושע יד, ב-י (ט = ס)	קכו
צום מנחה	ישעיה נח, ו-ז, ח (א =)	כ
שבת חתונה	ישעיה סא, ט-סב, ט [אחר הפטרת השבוע]	מה

ואומרים את המזמורים האלה בהוצאת ספר תורה בימים שאין בהם הפטרה: בראש חודש מזמור ח; בפורים ז; בשחרית של צום קב; במנחה של שבת קיא; בשני וחמישי קכא. בשבת מילה נוהגין להוסיף אחר המזמור הרגיל מזמור קכה.

פיוטים שהושמטו במנהג המאוחר

המבוא של שד"ל כתוב להשלמת מהדורת ליוורנו תרט"ז, והוא מייחד את הדיבור למה שכלול בה. רק לעתים הוא מזכיר מה שמצא בספרים, בכתבי-יד או בדפוסים עתיקים, בהם נמצאים פיוטים שהושמטו במנהג המאוחר. מבחינה זו מנהג רומא אינו שונה ממנהגים אחרים, שגם בהם נהגו הקהילות חופש גדול כלפי הפיוטים, והתנועה לקיצורים ולקיצוצים ניכרת גם בהם. צנוץ מדבר על העובדה שהיקף הפיוטים שבמחזור רומא נתמעט בהרבה במשך הזמן: השמיטו את הקרובות בראש השנה, ברגלים (גם לתפילת טל וגשם) ובפורים החל במאה ה"ט ובוטלה גם תקיעתא (פיוט למלכויות זכרונות ושופרות) לר"א הקלירי שאמרוה בימי ר' אברהם אבן עזרא. לפי המציאות בכתבי-היד הושמטו הקרובות כבר במאה ה"ד או ה"ג, אף-על-פי שהדעת נותנת שמנהג רומא, בו נשמרו קרובות לכיפור ולכל הצומות, היו בו פעם גם

קרובות לשאר החגים. אבל גם אם נביא בחשבון רק את החומר השמור לנו בכתב־יד ובדפוסים עתיקים נמצא שיש בו הרבה יותר מאשר במהדורות האחרונות של המחזור, ויתברר שיש אוצרות שטרם נתגלו ופנינים שעדיין לא ראו את אור הדפוס או שהן גזויות בספרים נדירים שקשה להשיגם, מחוץ למסגרת המחזורים וספרי הסליחות הנמצאים בידי המתפללים.

ברשימה שהבאנו כאן (בלי שאיפה לשלימות) כלולים פיוטים רבים הנמצאים בכתבי יד מחזורי רומא ואינם נמצאים במהדורת ליוורנו, מהם גם יצירות פייטנים מקומיים אנשי שם. ויהי רצון שיבוא גואל גם לגנוזים אלה.

בעמודה האחרונה רשמתי את הספרים שפיוטים אלה נדפסו בהם, ומהמחזורים העתיקים רשמתי מחזור בולוניא (ש) מפני שהוא מצוי יותר מהקודמים לו (אותם הפיוטים נמצאים גם במהדורות הראשונות של המחזור). מה שסומן בכוכב (*) לא ראה עדיין את אור הדפוס.

יום	סוג הפיוט	התחלה	מספר	אוצר השירה	נדפס
שבת	יוצר	אהלל בצלצלי שמע לאל אלהים	א 1459	מח' אשכנז (לפני שבועות)	
	יוצר	הכל יאמירוך אל אמונה	ה 607	*	
	יוצר	אתן לבקר חסדך	*	*	
מוצאי שבת	פיוט	משיב שון ימים	מ 2521	מאה ברכות	
	פיוט	במוצאי יום מנוחה	ב 776	"	
	פיוט	אלהים כוננת אשר נעשה	א 4741	"	
	פיוט	שיר אענה כי הנה מבשר	ש 924	"	
שבת ור"ח	זולת	אתה המאזין עתירה	א 8787	אילת השחר	
שבת חנוכה	יוצר	אהודה לשם משפיל ומרום	א 1404	*	
	זולת	אתנה תוקף כפוף זוקף	א 8965	*	
שבת ויגש	יוצר	אחלק ביראה וברעדה	א 2537	*	
שבת שמות	זולת	אבותינו בהיותם בגיא הנס	*	*	
פרשת שקלים	דרמוש	אשכול אוי	א 8069	אשכנז, רומניא	
פרשת זכור	דרמוש	יבא ארו ראש קצינים	ו 202	רומניא	
פורים	פיוט	אשר הניא עצת גוים	א 8215	אשכנז	
	פיוט	אהללך אדון אוכירך איום	*	*	
פרשת פרה	דרמוש	פרה אימרה קשה	פ 186	רומניא	

1. אוסף הגון של מחזורי רומא כתב־יד נמצא בפרמה בספריה פלטינה ומספר מסויים נמצא באוקספורד, לונדון, ברלין, ואטיקאן ובשאר ספריות איטליה. בספריה הלאומית בירושלים נמצא מחזור רומא כתב־יד עשיר בפיוטים (Heb 4° 1006, כנראה מן המאה הי"ד או הט"ז) שכמעט כל מה שרשמתי כלול בו.

מנהג בני רומא

יום	סוג הפיוט	התחלה	אוצר השירה מספר	נדפס
פרשת החדש שבת הגדול פסח	דרמוש זולת מעריב	ראשון אמצת לפרח שושנים ארוסת אמונה ליל שמורים אותו אל חצה	ר 236 א 7556 ל 726	אשכנז, רומניא • מח' בולוניא; אשכנז, רומניא
	אופן	ראשו כתם פז	א 1962	מח' בולוניא; אשכנז, רומניא
	זולת	אהבוך נפש	א 1236	מח' בולוניא; אשכנז, רומניא
שבת שלפני שבועות	גאולה יוצר סילוק	ברח דודי עד שתחפץ אמת צדק ומישרים צאינה וראינה ישרת יקרת מפנינים	ב 1695a א 6073 צ 23	אשכנז • •
	אופן זולת גאולה	ראשו אזור עטרת שלום אדום אשר מלך ברח דודי עד ייערה עלינו רוח	ר 233 א 477 ב 1688	• •
	זולת גאולה	איומה נכונה כשחר כרם אשל ידיד משמח – ברח דודי אל בני כמו דמים	א 2706 כ 536	•
	יוצר	אדבר מישרים משפטים ישרים	א 460	מח' בולוניא
	סילוק	צאינה וראינה דרך מישרים	צ 21	•
	אופן זולת מעריב	גן נעול אוספו אראלים אתית יום גאלתני יה שלח אורו	ג 177 א 8903 י 1138	• • רומניא
	יוצר	אמני דודי מחנות אילי קדש יקותיאל בעלה	א 5778 מ 938	•
	רשות	אמן מרובע כהגדלת לנאמין (עם הקדמה: כך גורו רבותינו...)	א 5585	•
	מעריב	אל נגלה בסיני	א 3901	רומניא
	סילוק	וירד אב לנביאים	ו 255	•
	אופן	אנכי אדיר באדירים	א 6792	אילת השחר

מנהג בני רומא

יום	סוג הפיוט	התחלה	אוצר השירה מספר	נדפס
	זולת	יש לפעולתך שכרים	י 3948	•
	יוצר	אילת אהבים	א 2960	מח' בולוניא, אשכנז
	אופן	ארחות ארלים	א 7569	מח' בולוניא, אשכנז
ט באב	סילוק	וכל לזהטו משלהביותיך	ו 290	•
	אופן	כבודו לא יודעים אופנים	כ 76	אשמורת הבקר
	זולת	אתה הוא המעלנו מים	א 8774	•
	קינה	אנא אלך אבלה וחפויה ראש אללי לי אל תאיצו לנחמני –	א 6378	•
	קינה	באו אדומים בני ארורים	ב 19	רומניא
	קינה	אתמיד בבכיה	א 8931	•
	קינה	אהלי איכה גלו קדושים	א 1429	•
	קינה	למי תמכתי אור כשד	ל 1115	•
	קינה	אם יתקע שופר	א 5362	רומניא
	קינה	אתה איבדת פרעה נכה	א 9645	•
שבת נחמו תענית	קינה	אויב בעת נכנס	א 1768	•
	קינה	איה איתן אב המון	א 2640	אשמורת הבקר
	קינה	אנכי בסיני השמיע ממרומי	א 6803	•
	קינה	אביה מלך אז בצלע ...	א 198	•
	קינה	אהלי אשר תאבת	א 1432	אשכנז
	קינה	איך תנחמוני הבל	א 2860	אשכנז
	קינה	אדום אמרה אין קץ	א 476	•
	קינה	לך ה' הצדקה	ל 765	אשכנז
	קינה	הטה אלהי אוזןך	ה 392	•
	קינה	למען תהלות שם קדשך	ל 1158	•
	יוצר	איום ינאם	•	•
	סליחה	איך נפתח לפניך	א 2838	אשכנז
	סליחה	ה' אלהי הצבאות יושב הכרובים	א 682	אשכנז, ספרד
	סליחה	ה' אלהי האלהים ואדוני	א 675	•
	סליחה	שחרנוך בקשנוך	ש 861	אשכנז
	סליחה	אתה תשמע מן השמים	א 8864	•
	סליחה	אתה תקום תרחם	א 8858	•

מנהג בני רומא

יום	סוג הפייסט	התחלה	אוצר השירה מספר	נדפס
	סליחה	אפפו והקיפו עלי	א 7158	תחנוני בני ישראל,
	סליחה	אנא מהרה כלה	א 6337	קובץ על יד של
	סליחה	אראלים צעקו חוצה	א 7461	חברת מקיצי
	סליחה	ארייך דמעתי	א 7606	נרדמים ד
	סליחה	אבות עולם. אמת אולם	א 142	(תרמ"ח)
	סליחה	אוחילה קירות לבי	א 1709	"
	סליחה	אל מי אנוסה לעזרה	א 3781	"
	סליחה	אויבים קמו עלי	א 1776	"
	סליחה	אבות עולם ישיני מכפל	א 143	"
	סליחה	אחינו ישראל הסעורים	א 2511	"
	סליחה	אוספו אבות ובנים	א 1924	"
	סליחה	אמוני עתים אפסו	א 5614	"
	סליחה	אותותינו ולא ראינו	א 2079	מבחר השירה 271
	סליחה	אוייה לי כי גרתי משך	א 1787	מבחר השירה 272
	סליחה	על זאת תאבל הארץ	ע 495	אשמורת הבקר
	סליחה	אבלה נבלה תמה	א 303	אשמורת הבקר
	סליחה	אתה גילית סודך	א 8720	•
	סליחה	אחוזנו צירים	א 2461	אשמורת הבקר
	סליחה	אבלה נבלה הארץ	א 302	"
	סליחה	אפוסו חלש	א 7115	"
	סליחה	אשפוך שיח תחנון	א 8154	"
	סליחה	אז בשפוט רמתי	א 2121	"
י ימי תשובה	סליחה	מבית צבי ארמונה	מ 173	"
	תחנון	איה רחמים. נואמים רחמים	א 2663	
			= ל 1181	•
ראש השנה	מעריב	אמוני נבונים	א 5611	רומניא, מח' ויטרי
	אופן	אילי צבאות מחנות רום		•
		קדושים	•	•
יום כפורים	סליחה	אפסו אנשי שכל ובניה	א 7153	•
	סילוק	איום אלהינו שעה בני אלים	א 2664	•
		לנעילה		
	קדושה	מלאכים מרופפים	מ, אחר De Haas, Ungedr.	
		לנעילה	1480 Stücke, diss. 1906	
סוכות	מעריב	אתלונן בצל מחורב	א 8910	רומניא, אשמורת הבקר
שמיני עצרת	מעריב	זה היום אישש	ז 53	רומניא, אשמורת הבקר

סדר תענית ציבור במחזור רומא

(א)

המשנה (תענית ב, ג-ד) קובעת את סדר העבודה לתעניות שנהגו למזור על הציבור בשעת עצירת הגשמים¹. עיקר העבודה הוא, שמאריכים בתפילה ומוסיפים לשמונה עשרה ברכות עוד שש, היינו זכרונות ושופרות (של מוספי ראש השנה ויום הכיפורים של היובל) וארבעה פרקי תהלים: קכ (אל ה' בצרתה לי), קכא (אשא עיני אל ההרים), קל (ממעמקים קראתיך), קב (תפלה לעני כי יעטף). ומפני שמתחילים להאריך בברכת הגאולה והברכות הנוספות מסתדרות אחריה, נקבעו שבעה "חותמים" לברכות בסגנון אחיד ופשוט. "חותמים" אלה מורכבים מתפילה או קריאה קצרה בצורת פניית הש"ץ אל הקהל – מפרשי התלמוד כגון רש"י ור"ן משתדלים להוכיח שהיא דווקא "מעין החתימה" – והחתימה עצמה. הקריאות הן:

1. מי שענה את אברהם בהר המוריה
2. – את אבותינו על ים סוף
3. – את יהושע בגלגל
4. – את שמואל במצפה
5. – את אליהו בהר הכרמל
6. – את יונה ממעי הדגה
7. – את דוד ואת שלמה בנו בירושלם

הוא יענה אתכם, וישמע בקול צעקתכם ביום הזה, וחתימות הברכות הן: ברוך אתה ה' (1) גואל ישראל (2) זוכר הנשכחות (3) שומע תרועה (4) שומע צעקה (5) שומע תפלה (6) העונה בעת צרה (7) המרחם על הארץ. אחדות מהן (כגון 1, 3, 5, 6) ידועות מסדר התפילה ואחדות מיוחדות. שאלו, מפני מה הושמט כאן נוסח "ענו ה' ענו", מתפילת תענית הרגילה², והשיבו שש הברכות הנוספות הן במקום נוסח "ענו"³, או שהש"ץ כולל את הנוסח בברכת הגואל שהוא מתחיל להאריך בה⁴. לא העירו על העובדה, שהחתימה "שומע תפלה" באה בזה פעמיים בתפילה, וכנראה

1. על העניין השווה A. W. Greenup, Fast and Fasting, Essays in honour of J. H. Hertz, 1942, p. 212 sq; Patai, HUCA 14 (1939), p 279 sq.
2. הר"ן ברי"ף, דף ו, ב, בהוצאת ווילנא.
3. הר"ן שם.
4. הרמב"ן בליקוטין, הובא בהר"ן, שם.

לא ראו בכך פגם. מתוך העובדה שכללו בברכות את השופרות, ומתוך המעשה בימי ר' חלפתא ור' חנניה בן תרדיון (שם ב, ה) והביאור הניתן לו בתלמודים, ברור שתקעו בשופר על כל ברכה וברכה מהנוספות.

סדר-תפילה כעין זה היה נוהג משך דורי דורות, בתלמודים ובריף מדובר עליו כעל ענין שבהווה, ויש טפסים לתפילת תענית מתקופת הגאונים. לתמהונו שונים אחדים מהם, כגון אלה של מר שר שלום או של הגאונים האחרונים, רב שרירא ורב האיי⁵, בתוכן הברכות, לא בחתימתן, ממה שנקבע במשנה, אף-על-פי שגם הם מסתמכים במנהגם על מה שהם רגילים מימי אבותיהם הראשונים. אחרים החזיקו במנהג הקדום ושמרו על תוכן הברכות כפי השנוי במשנה והסתפקו בהוספת דברי תפילה אחרי פרקי התהלים⁶. הטופס המפורט ביותר, על-פי סידור הגאונים, נשמר לנו בטור אורח חיים ס' תקעט⁷, ושם מוסר לנו המחבר גם את נוסח הברכות במידה רחבה. הטופס שלו נקבע על-פי תכנית המשנה. בברכת הגאולה נכלל נוסח 'עננו' (כאמור לעיל). אחרי כל תקיעה פיוט קטן כפיוט 'היום הרת עולם' במוסף ר"ה, מתחיל 'היום' וממשיך 'אם כבנים אם כעבדים'. גם בעל הטורים מדבר על סדר התעניות כעל מנהג רוח, ולא בעצירת גשמים בלבד אלא בכל צרה שלא תבוא. בכל זאת לא נשאר זכר לענין זה בכל מחזורי אשכנז, ספרד ורומניא הנדפסים.

רק מחזור 'האיטליאני', מחזור רומא, שמר מסורת זו, ושם תפילה ערוכה לתענית ציבור, על-פי מה שנקבע במשנה, כמעט בלי שום תוספת. רק נוהג לומר 'קרובה', כמו בשאר תעניות, אבל היא כתובה אך ורק ל"ח ברכות התפילה ואינה מכסה את הנוספות. נוסח 'עננו' אינו נשמט ואינו נכלל בברכת הגאולה, אלא נכלל בברכה הנחתמת 'העונה בעת צרה', היינו השיטת למניין ההוספות. זכרונות ושופרות לקוחות בנוסחן מתוך תפילת מוסף ר"ה, בלי כל שינוי. פרקי התהלים ניתנים בלי שום תוספת, ואחריהם אין שום נוסח תפילה (כעין נוסח הגאונים הנזכרים כגון: 'זכור לנו זכותו של שמואל נביאך'), אלא בא מיד נוסח הקריאה 'מי שענה'. הנוסח בעצמו מאורך ומעובד, כנראה לפי צרכי הזמן:

מי שענה ... הוא יענה אותנו⁸ ואת כל קהלות הקדש, ואת כל השרוים בצער ובצרה, וכל החבושים בבית האסורים, תחת יד מלך ושרים, הוא ישלח מלאכו ויושיעם ויפדם, ומכל צרותיהם יצילם, וישמע לקול צעקתנו ביום הזה, ברוך וכו'.

5. לרין, אוצר הגאונים ה, תענית, עמ' 23-26, ס' ג-נא.

6. לרין, שם, עמ' 60, ס' קמד.

7. עיין גם כן באבודרהם, תפילת תעניות, דפוס ויניציאה שכ"ו, דף צא. סדר זה נדפס לפי השם: סדר תפלות לשאלת מטר, עם חזרת העמידה עם עשרים וארבע ברכות ... סדרו הרב ... שמואל מנדס סולה ... אמשטרדם תקל"ג.

8. העברת לשון 'אתכם' ללשון 'אותנו' נמצאת גם בטפסי הגאונים הנזכרים לעיל, אוצר הגאונים, תענית, עמ' 23, 25, כנראה לטובת העיקרון התלמודי 'לעולם אל יוציא אדם את עצמו מן הכלל' (ברכות דף מט, ב). באמת יש בתפילות שלנו רק פניות מעטות אל הקהל, חוץ מ'ברכו' שבו נפתחת התפילה וקריאת התורה. פניות אל הקהל הן: בחייכוך

אחרי התקיעה חזרין על נוסח זה במילואו. פרט זה, שאינו נזכר בשום טופס אחר, מבוסס אולי על פירוש מוטעה של המלים "וחזור ואומר מי שענה" בברייתא תענית דף טז, ב או על נוהג דומה למה שייחסו קצת מפרשים לתפילת בית המקדש.⁹

(ב)

נוסח "מי שענה" שימש מקור לסוג מסוים של תפילות ופיוטים שנהגו לאמרם גם מחוץ למסגרת תעניות חמורות אלה. בספרי הסליחות של כמה מנהגים יש תחינות, בצורה של ליטניה (Litania), או בנוסח המקורי "מי שענה" (במנהג אשכנז)¹⁰ או בהעברה ללשון נוכח "כשענית" (במנהג רומא, טריפולי, תימן) או בתרגום ארמי "דעני... ענין" (במנהג ספרד). תפילות אלה נוסדו בתקופת הגאונים.¹¹ מספר שבעה הנענים (המתאים למספר הברכות בתפילת-התענית הקדומה) הורחב על-ידי הוספת דוגמאות מתוך התנ"ך, לפעמים גם מתולדות ישראל המאוחרות, ומספרם, ניסוחם וסידורם אינם אחידים. הדוגמאות שבמשנה נשמרות בכל מקום, ובכל המנהגים הוסיפו יצחק, יעקב, יוסף, אהרן, פינחס, אלישע, חזקיה, דניאל, חנניה מישאל ועזריה, מרדכי ואסתר, עזרא. דוגמאות נדירות הן: אלעזר בנו של אהרן, גדעון, מנשה, עלי, מתתיהו והחשמונאים, חוני המעגל. לא בכל המנהגים נוספת שורה כוללת בסוף. הטבלה הבאה בזה מראה את ההבדלים שבין המנהגים הרווחים. הסדר הוא באשכנז כמו בטבלה, ברומי בטרופולי וספרד בא מס' 15 לפני 14, בטרופולי ובתימן 17 לפני 16, בספרד 4 אחרי 12⁷ (ראה הטבלה בעמוד הבא).

- ובימיכון... ואמרו אמן, בקדיש בכל המנהגים; תענו ותערתו, בקדיש השלם, בימים הנוראים ספרד; תתקבל צלותכון ותתעבד בעותכון, בקדיש כל יום, תימן; מלכא דעלמא יברך יתכון יפיש חייכון וכו', תפילת יקום פורקן (שני) אשכנז.
9. עיין ר"ן לר"ף דף ו, ב בהוצאת ווילנא: "בביהמ"ק)... חותמים הברכה קודם שיאמרו מי שענה ועונין אחריה בשכמל' ואח"כ חזן הכנסת אומר תקעו... ומתחיל ש"ץ ואומר מי שענה... ותוקעין... או אפשר שאף קודם החתימה היו אומרים מי שענה אלא לאחר החתימה גם כן היו חוזרין ואומרים מי שענה כדאמרינן בברייתא בגמרא בדר' יהודה ויחזרו ואומר...".
10. בנוסח הוכנס שינוי קל (בהשפעת הארמית): "מי שענה לאברהם (במקום את אברהם)...".
11. עיין צונץ, ל"ג, עמ' 18.
12. הטופס שבסדר דרב סעדיה גאון (עמ' שז), הקרוב ביותר למנהג ספרד, משמיט 9*, 19*. נוסחאות אופייניות: יוסף במצרים, אהרן בין בדי הארץ, חזקיה בנהר כרבלא. – בטופס הנדפס בסדר רב עמרם גאון, מהדורת קורנול, ח"ב, דף כא, א, הקרוב גם למנהג ספרד, נשמט (בטעות?) מס' 10, ומס' 9, 9*, 18 מסודרים אחרי 19 (סדר זה ודאי אינו מקורי). טופס זה הושווה, יחד עם מחזור רומא וטריפולי, על-פי מנהג אשכנז על-ידי דוד קויפמן, Gesamm. Schr. III, 517 sq., והוא מעיר שם על השפעת התפילה היהודית על התפילה בעד הגוסס בכנסיה הרומית (ordo commendationis animae). בסדר רב עמרם גאון עצמו (עמ' 23 קורנול, עמ' 396 פרומקין, עמ' עט הדגדר) מובאות רק ארבע שורות: אברהם, יצחק, יעקב, כל הצדיקים (שתי שורות חסרות בכתב-יד א), ואולי כל המסורת לקריה היא.

תענית ציבור במחזור רומא

סדר תענית ציבור במחזור רומא

אשכנז	תימן	טריפולי	רומא	ספרד
1 אברהם בהר המוריה	×	×	×	×
2 יצחק על גב המזבח	×	×	×	×
3 יעקב בבית אל	×	×	×	×
4 יוסף בבית האסורים	×	×	×	×
5 אבותינו על ים סוף	משה ואבותינו על ים סוף	אבותינו במדבר	אבותינו במצרים משה על ים סוף	משה ואבותינו על ים סוף
6 משה בחורב	×	—	אהרן כבואו אל הקדש	×
7 אהרן במחתה	×	—	אלעזר בנו בשאלו באורים ותומים	—
8 פינחס בקומו מתוך העדה	×	פינחס ברומח	פינחס בשטים	פינחס בשטים
9 יהושע בגלגל	×	×	×	×
9* —	—	גדעון בעזה	—	עלי ברמה
10 שמואל במצפה	×	×	×	×
11 דוד ושלמה בנו בירושלים	×	×	×	×
12 אליהו בהר הכרמל	×	×	×	×
13 אלישע ביריחו	×	×	×	×
13* —	—	מנשה בתפלתו	—	—
14 יונה במעי הדגה	×	×	×	×
15 חזקיה בחליו	—	×	×	×
16 חנניה מישאל ועזריה בתוך כבשן האש	×	×	×	×
17 דניאל בגוב אריות	×	×	×	×
18 מרדכי ואסתר בשושן הבירה	×	×	×	×
19 עזרא בגולה	×	—	×	×
19* —	—	—	מתתיהו כהן גדול	חוני המעגל
19** —	—	—	חשמונאי ובניו	—
20 החסידים הישרים והתמימים	—	—	×	×

(ג)

הנושא עורר ענין רב גם אצל הפייטנים וגרם לכמה עיבודים פיוטיים, שכדאי לעיין בהם. נטפל אפוא כאן באחד מהם מסתפק הפייטן בעיבוד שבעה הנענים השנויים במשנה¹³. סליחה זו, הנוהגת אצל כל האשכנזים במערב ובמזרח, גם אצל האשכנזים שבאיטליה, ניתנת כאן עם שינויי נוסחאות של שלושה כתב־יד: מחזור נירנברג (נ) (המאה ה־14), כ־ ברלין 9 (ב) (המאה ה־15), המבורג 135 (ה) (המאה ה־16).

דוידזון א 3875. סימן: א"ב. בכל בית 4 שורות.

מספר המלים בשורה (5) אינו קבוע.

אֵל נָא רַפָּא־נָא תַחֲלוּאֵי פּוּרְיָה
בוֹשֶׁה וְחַפְרָה וְאִמְלִיל פְּרִיָה
וְאִלְנָה מְשַׁחַת וּמִמְכָּה טְרִיָה
עֲנֵנוּ כְּשַׁעֲנִית לְאַבְרָהָם [אבינו] בְּהַר הַמּוֹרִיָה:

5 דְּגִילָיָה עִם פְּדוּיָה בְּרוּעַ חֲשׂוֹף
הִצֵּל מִנֶּפֶשׁ וְאֵל יְהוָה לְשִׁסּוֹף
וְתַעֲנֵה קְרִיאָתָנוּ וְלִמְעֵשֶׁה יְדִידָה תְּכַסֶּף
עֲנֵנוּ כְּשַׁעֲנִית לְאַבְרָהָם עַל יָם סוּף:

יְכֻת צוּר חֲצֵב [הַיּוֹם] לָנוּ תִּגְלָה
10 הִשְׁכֵּנוּ מֵאֲנָף וְנַחֲנוּ בִּישָׁר מִעֲגָל
טֵהַר טְמֵאָתָנוּ וְלִמְאֹר־תּוֹרָתָה עֲנֵינוּ גֵל,
עֲנֵנוּ כְּשַׁעֲנִית לִיהוֹשֻׁעַ בְּגִלְגָל:

2 וחפורה 1 6 מאנף 1 7 תכסוף: תהי כסוף בזה

פוריָה: ישראל, ע"ש ישע' לב, יב. בושה וחפרה ואמלל פריה: ירמ' טו, ט. מכה טריה: ישע' א, ו. בורוע חשוף: ישע' נב, ו (ל' זכר בניגוד ליחוד, ד, ז). לשסוף: ע"ש שמ"א טו, לג. ולמעשה ידיך תכסוף: איוב יד, טו (כנראה לא ראה המחבר כאן פגיעה בחרוזו, ועיין שינויי נוסח). חוצב: מוסב אל העם הנזכר לעיל, ישע' נא, א. תגל: דוגמת גל, תהל' קיט, כב. מאנף: לשון קצף, תהל' ס, ג ועוד. ולמאור תורתך (נראה לי שצ"ל: ולתורתך) ענינו גל: תהל' קיט, יח.

13. בדפוסי הסליחות לפי מנהג פולין (עיין סדור עבודת ישראל, כנהג פולין, עמ' 596) נמצא בית נוסף על מרדכי ואסתר להשלמת הא"ב, שאינו מן הטקסט. אין שייכות למרדכי ואסתר דווקא בין הנענים השנויים במשנה, והא"ב שלם בין כך ובין כך על סמך הגירסא "שוכנו תקיף" בסוף.

יְהִי רָאָה דְּשֶׁן-עָקוֹד וְהַצִּמָּח תְּרוּפָה

כִּלְיָה שֶׁד וְשֶׁבֶר סֶעַר וְסוּפָה

15 לְמַדְנוּ וְחִכְמָנוּ אִמְרַתְךָ הַצְרוּפָה

עֲנֵנו כְּשַׁעֲנִית לְשִׁמּוּאֵל בַּמִּצָּפָה:

מִתָּמָם מִרְחָם שְׂרָשִׁיו אֶל תִּקְמֵל

נִקְנוּ מִכֶּתֶם וְשִׁמְץ וְלֹא נֶאֱמַל

סִעְדָּנוּ [בך] וְנִשְׁעָה וְאַרְחוֹת חֲסִידֶיךָ נִגְמֵל

20 עֲנֵנו כְּשַׁעֲנִית לְאַלְיָהוּ בְּהַר הַכֶּרְמֶל:

עֲזָרְנוּ בְּצִדֶּק מְשׁוּי מַיִם וְכִפָּר זֶדוֹן וּמִשׁוּגָה

פָּדְנוּ מִמְּהוּמַת מוֹת וְאַחֹר בַּל נִסּוּגָה

צִיָּה יִשׁוּעֵתָנוּ וּבִעֲנוּתֵינוּ אֶל נִתְמוּגָה

עֲנֵנו כְּשַׁעֲנִית לְיוֹנָה בְּמַעַי הַדָּגָה:

25 קְדִשְׁתְּ אִישׁ חֲסִידֶךָ זָכַר לִיפַת נְעָלִים

רַחֲמֶיךָ תַּעֲזֹרֵר כִּי לִקְנֵנו בְּכַפְלִים

שׁוֹכְבֵינוּ תִּקְיָה לִירְאָתְךָ וְלֹא נַחֲשֵׁף שׁוּלִים

עֲנֵנו כְּשַׁעֲנִית לְדָוִד וְשְׁלֹמֹה בְּנוֹ בִּירוּשָׁלַיִם:

13 והצמיח ה והצמח לנו ו והמצא לנו ב 15 באמרתך נ מאמרתך ה. 17 שרשיו היום נ

21 עזרנו נה עודדנו ב משוי מים ב 22 כל: לא נה 25 נעלים ב פעמים נהב

27 תקיף חס' ב נחשוף נ.

שוד ושבר: ישע' נא, יט. סער וסופה: ישע' כט, ו. אמרתך הצרופה: תהל' קיט, קמ. מותמם

מרחם: יעקב איש חם. אל תקמל: ע"ש קמלו, ישע' יט, ו. כתם: חטא, ע"ש ירמ' ב, כב. ולא

נאמל: לא נהיה אומללים. ארחות חסדיך: ע"ש תהל' כה, י. זדון ומשוגה: חטאים בשוגג ובמזיד

(ע"ש איוב יט, ד). ממהומת מות: שמ"א ה, יא. ואחור בל נסוגה: תהל' מד, יט. ובענוותינו אל

נתמוגה: ישע' סד, ו. איש חסדיך: אהרן, דבר' לג, ח. ליפת נעלים: שה"ש ז, ב. כי לקינו

בכפלים: ישע' מ, ב. שוכבנו... ליראתך: ע"ש ישע' מט, ה. ולא נחשוף שולים: ירמ' יג, כו.

שאר הפייטנים לא הסתפקו בשבעה הנענים, אלא הצטרפו לטופס המורחב שהיה

בשימוש או הוסיפו דוגמאות חדשות. מכולם ראוי לעיין רב סעדיה גאון, הפייטן

למופת, שגם בתחום זה נהג בעצמאות גמורה. בשתי סליחות ליום הכיפורים, המשלימות

זו את זו, שנדפסו במהדורה מצויינת על-פי המקורות בסידוריו¹⁴, אשחר תשועתך

14. סדור רב סעדיה גאון, מהדורת דרדון, אסף, יואל, ירושלים תש"א, עמ' רצד-רצה.

ראה גם בסליחות תימן, ליוורנו תרצ"ט, דף סד, א-ב.

(דרידון א 7888) ותהום השוטף (דרידון ת 107) הוא מקיים שורת 22 נעים, שבחלקם לקוחים מהמקורות ובחלקם מחודשים, לעתים בניסוחם בלבד, על-ידי המחבר:

1 כשענית	לאברהם באור כשדים	2 ליצחק על גבי המזבח
3 ליעקב בפדן ארם	4 ליוסף בבית הסוהר	5 לאבותינו בארץ המצרים
6 למשה במרה	7 לאהרן בקדש הקדשים	8 לפינחס בשטים
9 ליהושפט בעמק אילון	10 לברק בהר תבור	11 לגדעון בגיזת הצמר
12 לשמאל בבזק	13 לשמאל בגבעון	14 לדוד בעמק האלה
15 ליהושפט בחצצון תמר	16 לאסא בגיא צפתה	17 לאליהו בצרפתה אשר לצידון
18 לאלישע בדותן	19 לירמיה בבור מלכיה	20 לאמציה בגיא המלח
21		22 לדניאל בגוב אריות

נמצא אפוא שלא היסס הגאון להשמיט דוגמאות נהוגות בתקופתו¹⁵, כגון יהושע, יונה, חזקיה, לטובת אחרות שחידש.

היצירה הבאה, שהיא מאוחרת יותר, אבל כתובה לפני המאה ה"ב¹⁶, נהוגה אצל יהודי איטליה בסדר 'שובבים' או בתפילת ערב ראש חודש כתחינה אחרי הידידי. היא נדפסה בספרי תיקון שובבים וניתנת כאן על פיהם, מפני שלא היו ברשותי מקורות כתבי-יד. השיר מובן בלי ביאור. בנוגע לשורת הנעים מצטרף הפייטן למנהג רומא גם במספר גם בנוסח, רק שהוא מחלק מס' 11 לשניים: דויד במערה – שלמה בעזרה.

דרידון ת 438. סימן: א"ב בנימן. אחרי מילת "תענה" 4 מלים

תַּעֲנֶה אֲנִי נְתָנִים בְּצָרָה וּבְשִׁבְיָה, כְּשַׁעֲנִית לְאַבְרָהָם בְּהַר הַמִּזְבֵּחַ:
תַּעֲנֶה בִּוְחָרֵי שָׁם קִדְשָׁךְ לְשַׁבַּח, כְּשַׁעֲנִית לְיִצְחָק עַל גְּבֵי הַמְּזֻבָּח:
תַּעֲנֶה גְעִית פְּזוּרִים נְדָחֵי יִשְׂרָאֵל, כְּשַׁעֲנִית לְיַעֲקֹב אֲבִינוּ בְּבֵית אֵל:
תַּעֲנֶה דְּבָקִים בְּךָ עֲכוּרֵי יִסּוּרִים, כְּשַׁעֲנִית לְיוֹסֵף בְּבֵית הָאֲסוּרִים:
5 תַּעֲנֶה הַגִּיזָן שְׂאֵרֵי יְהוּדָה וְאֶפְרַיִם, כְּשַׁעֲנִית מֵאֹז לְאַבְרָהָם בְּמִצְרַיִם:
תַּעֲנֶה וְתוֹשִׁיעַ הָאֱמִלָּלִים בְּקֶנֶה וְסוּף, כְּשַׁעֲנִית לְמֹשֶׁה עַל יַם־סוּף:
תַּעֲנֶה זַעֲקַת מְשֻׁעָיִם בְּחֵיל וּבְעֵתָהּ, כְּשַׁעֲנִית לְאַהֲרֹן בְּקַחְתּוֹ הַמַּחֲתָה:

15. עיין הטופס הנוכח בהערה 12 מתוך סידור רס"ג.

16. עיין צונץ, ל"ג, עמ' 258.

17. תיקנתי בשורה 12 א 'קוראך' (במקום 'כורעך') והשמטתי שורה 22 א 'עמך' אחר 'ישראל'.

- תַּעֲנָה חֲנֹךְ מִפְּזוּרִים בֵּין הָעַמִּים, כְּשַׁעֲנִית לְאַלְעֹזֶר בְּנוֹ בְּשָׁאֵלֹ בְּאִירִים וְתַמִּים:
 תַּעֲנָה טְרוּפֵי דְרוּסֵי חַיֹּת וְעִיטִּים, כְּשַׁעֲנִית לְפִינְחָס בְּקִנְאוֹ בְּשֵׁטִים:
 10 תַּעֲנָה יְדִידֶיךָ לְהִנְחֹתָם בִּישָׁר מַעְגָּל, כְּשַׁעֲנִית לְהַוָּשֵׁעַ בְּהִיוֹתוֹ בְּגִלְגָּל:
 תַּעֲנָה כּוֹרְעִים לְפָנֶיךָ בְּנֶפֶשׁ נִכְסְפָה, כְּשַׁעֲנִית לְשִׁמְוָאֵל בְּקִרְאוֹ בַּמִּצֵּפָה:
 תַּעֲנָה לְשׁוֹעֵת קוֹרְאִיךָ בַּעַת צָרָה, כְּשַׁעֲנִית לְתַפְלַת דָּוִד בַּמְעָרָה:
 תַּעֲנָה מִתְעַנִּים לְפָנֶיךָ בְּרוּחַ נִשְׁבְּרָה, כְּשַׁעֲנִית אֶל שְׁלֹמֹה בַּעֲזָרָה:
 תַּעֲנָה נֹאקֶת מִיַּחְדֶּיךָ בְּלֵב אֵמֶל, כְּשַׁעֲנִית לְאַלְיָהוּ בְּהַר הַכְּרֵמֶל:
 15 תַּעֲנָה סָגֵל מִיַּחַד לְהִשָּׁב נִדְחוֹ, כְּשַׁעֲנִית אֶל אֱלִישֶׁע בִּירְיָחוֹ:
 תַּעֲנָה עֲתִירַת עֶמֶךָ וְשִׁמְעַ צַעֲקָתוֹ, כְּשַׁעֲנִית לְקוֹל חֲזַקְיָה בְּחִלּוֹתוֹ:
 תַּעֲנָה פְּלוֹל שְׁבַעֲי רָגוֹ וּדְאָגָה, כְּשַׁעֲנִית לְיוֹנָה בַּמַּעֲיָה הַדְּגָה:
 תַּעֲנָה צַעֲקַת בָּאִי בְּמִים וּבְאֵשׁ, כְּשַׁעֲנִית לְחַנְיָה מִשָּׂאֵל וּעֲזַרְיָה בְּכַבֶּשֶׁן הָאֵשׁ:
 תַּעֲנָה קוֹרְאֵי שִׁמְךָ בְּבוֹר תַּחֲתִיּוֹת, כְּשַׁעֲנִית לְדִנְיָאֵל בּוֹב אֲרִיּוֹת:
 20 תַּעֲנָה רְחוּמִיךָ וְהַצִּילֵם מִזֶּעַם וְעִבְרָה, כְּשַׁעֲנִית לְמַרְדֳּכַי וְאַסְתֵּר בְּשׁוֹשַׁן הַבִּירָה:
 תַּעֲנָה שׁוֹאֲלֵי מִמֶּךָ רוּחַ וְהַצִּלָּה, כְּשַׁעֲנִית לְתַחֲנַת עֲזָרָה בְּגִלְגָּל:
 תַּעֲנָה תַּפְלַת יִשְׂרָאֵל וְשׁוֹעֲתָם מִחֹדֶל, כְּשַׁעֲנִית לְמַתְתִּיָּה כֹהֵן גָּדוֹל:
 תַּעֲנָה בְּקוֹל נֹאקֶת יִשְׂרָאֵל וְתַחֲנוּנָיו, כְּשַׁעֲנִית לְצַעֲקַת חֲשִׁמּוֹנָי וּבְנָיו:
 תַּעֲנָה מִתְחַנְּנִים גָּדֶךָ בְּבִקְשַׁת רַחֲמִים, כְּשַׁעֲנִית לְחִסְדֵּי הַיִּשְׂרִים וְהַתְּמִימִים:

היצירה הפיוטית החשובה ביותר מהבנויות על שורת הנענים – ובזה אנו שבים למוצא מחקרנו – היא הקרובה הנאמרת, לפי מחזור רומא, בתעניות שגוזרים על הציבור. אבל כנראה היא כתובה לשם כל תענית, כי הפייטן עוסק רק בשמונה עשרה ברכות – לפי מנהג ארץ-ישראל הקדום – ואינו נוגע כלל בברכות נוספות. לכן יש לפינו רק 18 בתים, והא"ב אינו שלם. ולכן יש גם כאן רק 18 נענים, ברובם על-פי מנהג אשכנז; חסרים יוסף ומרדכי ואסתר; לעומת זה תופסים "דוד במערה" ו"שלמה בירושלם" כל אחד בית לעצמו. הסדר שונה מהנהגו מפני צרכי הברכות. הנוסח מפתיע רק בבית השני "צחק לנחם עקרה". הקרובה (הקדומה כנראה מהתחינה הקודמת) ניתנת כאן, מחוסר מקורות כתבי-יד, על-פי דפוסי מחזור רומא¹⁸ עם קצת ביאור.

18. השווית בעיקר את המחזור שונצינו רמ"ו ובולוניא ש"ו. השיבושים שתיקנתי בבית האחרון: 'גולה וסורה'... מחלה ומגפה', נמצאים גם שם כמו בדפוסים המאוחרים. בבית 8 שורה 4 ג'ל 'מרפא' מיותר, בבית 9 שורה 4 כתבתי 'וברכנו' במקום 'וברך את שנותינו' הנדפס.

- 1 קרב אֶרֶץ לַעֲנִיָּה, וְתַנְצֵל מִמֶּכֶת שְׁאִיָּה, מִגֶּן
כְּשַׁעֲנִית לְאַבְרָהָם בְּהַר הַמִּזְרִיָּה, עֲנֵנוּ וְגִנְנוּנוּ בְּעֵז תוֹשִׁיעָה:
- 2 קרב בְּרִיתָהּ לְתַפְאָרָהּ, וּלְבִדָּהּ תִּדְרֹךְ פִּיָּהּ, מַחִיָּה
כְּשַׁעֲנִית לִיצְחָק לְנֹכַח עֲקָרָה, עֲנֵנוּ וְהַחֲיֵנוּ בְּטַלְלֵי שְׁפָרָה:
- 3 קרב גִּיל לְמַחְפֵּי בִיאָתוֹ, וְנִצֵּץ מִיַּד צָר וּמַחְמָתוֹ, הָאֵל
כְּשַׁעֲנִית לִיעֶקֶב בַּעַת צָרָתוֹ, עֲנֵנוּ וְנַעֲרִיצָהּ בְּקִדְשָׁתוֹ:
- 4 קרב דְּבָרָה לְקוֹל עָרֵב, וְחַלְצָנוּ מִמֶּחֱרָף וּמֵאוֹרֵב, חֲנוּן
כְּשַׁעֲנִית לְמֹשֶׁה בַּחֲרֹב, עֲנֵנוּ וְחַנְּנוּ דְּעָה הָרֵב:
- 5 קרב תִּדְרֹךְ וְלֹא נִסּוּף, וְאוֹיְבֵיהָ שִׁית בְּקִנָּה וְנוֹף, הַרְוָה
כְּשַׁעֲנִית לְאַבְרָהָם עַל יַם סוּף, עֲנֵנוּ וְשׁוּבְכֵנוּ וְלֹא נִסּוּף:
- 6 קרב וְשִׁלַּח עֲזָרְנוּ מִקֹּדֶשׁ, וְאַבְד מִחֲלָלִי מִקֹּדֶשׁ קֹדֶשׁ, חֲנוּן
כְּשַׁעֲנִית לְאַהֲרֹן בְּבֹאוֹ אֶל הַקֹּדֶשׁ, עֲנֵנוּ וְכִפֵּר עוֹן קִדְשׁ:
- 7 קרב זֹאת לַיהוּדָה, וְאַבְד צוֹרְרֵי יְהוּדָה, גּוֹאֵל
כְּשַׁעֲנִית לְפִינְחָס בְּקוֹמוֹ מִתּוֹךְ הָעֵדָה, עֲנֵנוּ וְגִאֲלָנוּ מִתּוֹךְ שְׂדוּדָה:
- 8 קרב חֲסִדָּה לְמִשְׁרֵי מַעֲגָל, וְאוֹיְבֵיהָ שִׁית בְּגִלְגָּל, רּוֹפֵא
כְּשַׁעֲנִית לַיהוֹשֻׁעַ בְּגִלְגָּל, עֲנֵנוּ וְאַרְכָּה [וּמִרְפָּא] לָנוּ תְּרַגֵּל:
- 9 קרב טוֹבָה לְעִיפָה, וְהִסֵּר מִמֶּנּוּ קִלּוֹן וְחִרְפָּה, מִבְּרֵךְ
כְּשַׁעֲנִית לְשִׁמְשׁוֹאֵל בְּמַצָּפָה, עֲנֵנוּ וּבְרַכְּנוּ בְּטַל תְּרוּפָה:
- 10 קרב יִשְׁעָה לְקוֹי תַּהֲלָתוֹ, וְיִרְגּוּ מַחְכֵּי תוֹחֲלָתוֹ, מִקְבֵּץ
כְּשַׁעֲנִית לְחֻזְקָהּ בְּחִלּוֹתוֹ, עֲנֵנוּ וְקַבֵּץ עִמָּךְ לְנִחְלָתוֹ:
- 11 קרב כְּבוֹדוֹ לְנוּחוֹ, וּפְדָה עִמָּךְ מִמֶּדְחֹו, אוֹהֵב
כְּשַׁעֲנִית לְאַלְיֶשֶׁע בִּירִיחוֹ, עֲנֵנוּ וְצַדִּיקָנוּ בְּמִשְׁפָּטֵי נִכּוּחוֹ:

1 לעֲנִיָּה: יִשְׂרָאֵל, ע"ש יִשְׁע' נד, יא, וכן גם הלאה נקרא יִשְׂרָאֵל ע"ש פסוקי הנביא וכדומה. שְׁאִיָּה: ע"ש יִשְׁע' כד, יב. בְּעֵז תוֹשִׁיעָה: אוֹיֵב, יב, טז (צ"ל: בְּעֵז וְתוֹשִׁיעָה?). 2 לתַּפְאָרָה: יִשְׂרָאֵל, ע"ש יִשְׁע' סב, ג. תִּדְרֹךְ פִּיָּהּ: תַּאבֵּד אֶת הָאוֹיְבִים, ע"ש יִשְׁע' סג, ג. בְּטַלְלֵי שְׁפָרָה: אוֹיֵב כו, יג. 3 גִּיל: גִּילָה, יִשְׁע' טו, י ועוד. לְמַחְפֵּי בִיאָתוֹ: בִּיאַת הַגִּיל, הֵייוֹנָה הַנְּאוּלָה, או רמז לביאת המשיח. בְּקִדְשָׁתוֹ: שֶׁל יַעֲקֹב. 4 לְקוֹל עָרֵב: לְיִשְׂרָאֵל, ע"ש שְׁה"ש ב, יד והמדרש שם. דְּעָה הָרֵב: הַרְבֵּה דַעַת, דּוֹגְמַת שׁוֹפֵט' כ, לח. 5 וְלֹא נִסּוּף: אִסְט' ט, כח. בְּקִנָּה וְנוֹף: יִשְׁע' יט, ו. וְלֹא נִסּוּף: נּוֹסֵף זֶה חֲשׁוּד. 6 וְשִׁלַּח עֲזָרְנוּ מִקֹּדֶשׁ: תַּהֲל' כ, ג. בְּבֹאוֹ אֶל הַקֹּדֶשׁ: שְׁמוֹת כח, כט. 7 זֹאת לַיהוּדָה: דְּבַר' לג, ז. צוֹרְרֵי יְהוּדָה: יִשְׁע' יא, יג. בְּקוֹמוֹ מִתּוֹךְ הָעֵדָה: בְּמִד' כה, ז. מִתּוֹךְ שְׂדוּדָה: בְּבֵל, ע"ש תַּהֲל' קלו, ח. 8 לְמִשְׁרֵי מַעֲגָל: מִשְׁלֵי ד, יא. שִׁית כְּגִלְגָּל: תַּהֲל' פג, יד. לָנוּ תְּרַגֵּל: תּוֹבֵא לָנוּ (תַּרְגֵּל, פ"י הִדְרֵךְ). 9 לְעִיפָה: ע"ש יִשְׁע' מו, א. קִלּוֹן וְחִרְפָּה: מִשְׁלֵי יח, ג. 10 לְקוֹי תַּהֲלָתוֹ: רִמּוֹ לְגּוֹאֵל. תוֹחֲלָתוֹ: אִיכָה ג, יח. 11 כְּבוֹדוֹ לְנוּחוֹ: גִּרָא לִי שְׁצ"ל: כְּבוֹדִךְ, וְעִשׂ דְּהִב' ו, מא: קוֹמָה ה' אֱלֹקֵי לְנוּחֶךְ, או רִמּוֹ לְגּוֹאֵל. בְּמִשְׁפָּטֵי נִכּוּחוֹ: יִשְׁע' נו, ב.

- 12 קָרַב לְעִמָּה רוּעָה וְחוּמֵל, וְאִיבִיךָ שִׁית כְּבִסְרָ גּוּמֵל, כְּשַׁעֲנִית לְאֵלֶיהוּ בְּהַר הַכְּרָמֵל, עֲנֵנוּ וְזָד יִכְנַע וְיֵאֱמַל: שובר
- 13 קָרַב מְעוֹז חֶפֶץ לְסוּעָרָה, וְחִלָּצָה מְדַבֵּר וּמַעֲבִירָה, כְּשַׁעֲנִית לְדוֹד בְּמַעֲרָה, עֲנֵנוּ וְהָיָה־לָּנוּ מַחְסֵה וְעֲזָרָה: משען
- 14 קָרַב נַחֲמֹת לְלִקְתָּהּ בְּכַפְּלִים, וְנַחֲזֶה־בָּהּ מַחֲוֹלַת מַחְנִים, כְּשַׁעֲנִית לְשִׁלְמָה בִּירוּשָׁלַיִם, עֲנֵנוּ וְתִבְנֶה חוֹמוֹת יְרוּשָׁלַיִם: בונה
- 15 קָרַב שְׂמִיחָה לְמַעֲנָה, יוֹשֵׁב בְּסֹתֵר הַמְּדִרְגָּה, כְּשַׁעֲנִית לְיוֹנָה בְּמַעֵי הַדָּגָה, עֲנֵנוּ בְּקִרְאָנוּ אֵלֶיךָ מְדַאָּגָה: שומע
- 16 קָרַב עֶזְרָה לְבֵית־יַעֲקֹב אֵשׁ, וְתִהְיֶה־לָּנוּ סָבִיב חוֹמַת אֵשׁ, כְּשַׁעֲנִית לְחַנְיָה מִשְׁאֵל וְעֲזָרְיָה בְּתוֹךְ כְּבִשָּׁן אֵשׁ, עֲנֵנוּ וְתִרְצָנוּ כְּעֹבֶדֶת מוֹקֵדָה אֵשׁ: המחזיר
- 17 קָרַב פְּלִאָה לְהוֹלִכִי בְּצִיּוֹת, וְהַעֲלֵנוּ מְבוֹר תַּחְתִּיּוֹת, כְּשַׁעֲנִית לְדָנְיָאֵל בְּגִב־אַרְיֹת, עֲנֵנוּ וְנִהְלֶלְךָ בְּרַב הוֹדִיּוֹת: הטוב
- 18 קָרַב צִדְקָה לְסוּרָה וְגוֹלָה, וְהִסֵּר מִמֶּנּוּ מַגָּפָה וּמַחֲלָה, כְּשַׁעֲנִית לְעֲזָרָא בְּגוֹלָה, עֲנֵנוּ וְעֲטִרְנוּ שְׁלוֹם וְגִדְלָה: המברך

12 כבסר גומל: ישע' יח, ה. 13 לסוערה: ע"ש ישע' נד, א. מחסה ועזרה: תהל' מו, ב. ללקתה בכפלים: ע"ש ישע' מ, ב. מחולת מחנים: שה"ש ז, א. ותבנה חומות ירושלים: תהל' נא, כ. 15 למעוננה: ע"ש ירמ' ו, כ. יושב בסתר המדרגה: מורכב מתהל' צא, א ושה"ש ב, יד. 16 בית יעקב אש: עובדי' א, יח. סביב חומת אש: זכרי' ב, ט. מוקדה אש: ויק' ו, ב. 17 להולכי בציות: תהל' קה, מא. מבור תחתיות: איכה ג, נה. 18 לסורה וגולה: ישע' מט, כא.

אין לנו ידיעות, עד מתי המשיכו יהודי איטליה בקביעת תעניות אלו, ומתי בטל השימוש בסדר זה¹⁹; די לנו אם חידשנו כאן זכרו של מנהג עתיק זה.

19. גם למפרוטני ב'פחד יצחק' אינו אומר עליו דבר, למרות תיאורו המפורט.

סדר התפילה של הרמב"ם על-פי כתב-יד אוקספורד

מבוא

סדר תפלות כל השנה¹ הבא בסוף ספר אהבה שבמשנה תורה להרמב"ם, נדפס בכל מהדורותיו, הגיע אלינו כידוע בצורה מקוטעת. רוב התפילות אינן ניתנות בו בשלמותן, אלא כדיבור המתחיל שלהן, ואת ההשמטות סימנו המעתיקים כ' או וכו', ורמזו בכך על הנוסח הנראה להם ידוע לרבים. כך הצורה של החלק הזה בכתב-יד שנכתבו באירופה², וכך נדפס בדפוס איטליה. כתב-יד הדי התימניים, שנוסחם שונה הרבה מן הנוסח הנדפס³, לא הגיעו לידי עיבוד מדעי, או שלא הגיעו בכלל לידיעת החוקרים, והעוסקים בנוסח התפילה, כגון אלבונג⁴ ואברהם י' שכטר⁵, מתנים צערם על שאין בידם לברר את הנוסח המקורי. את מקומו של הנוסח המקורי ממלא במקצת נוסח התפילות של יהודי תימן, מפני שהם קיבלו את נוסח הרמב"ם והם אדוקים בו עד ימינו. סדר התפילות של התימנים כתוב בכתב-יד הרבה, רובם מאוחרים, ורק על סף המאה שלנו נדפס פעמיים⁶, ונוסח התפילה שלהם כוחו יפה לשמש מקור להשלים על פיו את המקומות הלקויים בדפוסים של סדר התפילות של הרמב"ם.

בזמן האחרון השלים מ' לוצקי את הליקויים, והביא קצת שינוי נוסחאות מתוך שני כתב-יד של משנה תורה שמוצאם תימני ונמצאים בבית המדרש לרבנים בניו-יורק והם משלימים זה את זה⁷, ומתברר שנוסח התפילה שבהם דומה לנוסח התימנים.

1. בשנת 1936 בדקתי בספריית בודליאנה שבאוקספורד כמה כתב-יד ובהם נמצאתי אותו הנוסח המקוצר, עיין גם י"מ אלבונג, *Der Ritus im Mischne Thora*, בקובץ *Moses Ben Maimon*, 1908 כרך א, עמ' 320, הערה 2.
2. ראה י' יואל, *נוסח מקובל ונוסח מונה בספר משנה תורה להרמב"ם*, קרית ספר יט (תש"ב-תש"ג), עמ' 140-143.
3. אלבונג, שם, עמ' 319 ואילך.
4. *Lectures on Jewish liturgy*, Philadelphia 1933, עמ' 23 ואילך.
5. סידור כולל... הנקרא תכלאל כמנהג ק"ק תימן, חלק א-ב, ירושלים תרנ"ד. סדר תפילה לימי החול והשבת ר"ח... ויען תרנ"ו. שתי המהדורות (שכל אחת מהן יצאה לאור בתור 'דפוס ראשון') כוללות נוסח אחד, והשינויים שביניהם מעטים הם.
6. בנספחים בסוף כרך ה' של מהדורת האחים שולזינגר, ניו-יורק תש"ז, איחד לוצקי פרקים מס' משנה תורה שנכתבו בעצם כתב ידו של הרמב"ם. שם ב'אחרית דבר' (דף ח-ו) נמצאת ההשלמה לסדר התפילות.

אבל בין טופסי חיבור הרמב"ם מצוי כתב־יד ישן, שיש לו חשיבות מיוחדת מפני חתימת המחבר שבו, והוא כתב־יד Hunt. 80 שבספריית בודליאנה שבאוקספורד. כתב־יד זה מכיל (דף 1-165א) את ספרי מדע ואהבה, ובסוף ס' אהבה כתוב מתחת לשורות בכתב בולט: "הוגה מספרי משה ברבי מימון זצ"ל"⁸. בלי להיכנס למחלוקת החוקרים אם הדברים שבחתימה אמת הם או לאו, יש לומר שלפנינו טופס מתקופתו של המחבר, ויש לראותו בעל סמכות מסוימת לעניין הנוסח. אמת, אין החתימה מעידה על נוסח התפילות, הכתוב בדפים שלאחריה (דף 165ב-183, שבו נגמר הספר). אף על פי כן חשוב הנוסח מחמת עתיקותו ודיוקו. אין אנו יודעים, מה טעם נפסקה הגהת הספר על־פי המקור המוסמך דווקא לפני נוסח התפילות. יש לשער שבזמן ההגהה עדיין לא הועתקו התפילות, ולאחר ההגהה המשיך המעתיק והעתיקן. ושלא לא היה נוסח התפילה כלול במקור שעל פיו הוגה ההעתק.

כיוון שכך יש מקום לשאול, אם נוסח התפילות בכלל חיבורו של הרמב"ם הוא, ואם כן, כלום היה בכוונתו של המחבר מלכתחילה לכללו בחיבורו, לפי שבתוך החיבור עצמו לא נמצא שום רמז לנוסח התפילות ואף אין לו לנוסח שום דברי הקדמה בראשו. ובכתב־יד אוקספורד אין גם כתובת בראשו, שלא כבשאר פרקי החיבור. סימנים אלה יש בהם כדי להעלות את ההשערה, שסדר התפילות אינו אלא תוספת שהוסיפו אחרים על חיבורו של הרמב"ם.

מצד שני נראית התוספת (בין שהיה בדעתו הראשונה של המחבר להביאה ובין לאו) מכוונת, שכן היא משמשת השלמה נאה לחיבור. שתפילות שלא נזכרו בחיבור כללן ב'סדר התפילות', ותפילות שנכתב נוסחן בגופו של החיבור, הללו אינן ב'סדר התפילות'. בפרקים של הלכות קריאת שמע והלכות תפלה אין המחבר נוהג להביא את הנוסח השלם של התפילות והברכות, אלא רמז על הנוסח כעל דבר הידוע, כגון:

ברכות ק"ש (הלכות ק"ש א, ו)

ברוך שאמר וישתבח (הלכות תפלה ז, יב)

הקריאות שבתפילת שחרית (שם ז, יא יג)

ברכות תפילת י"ח ותפילת שבע (שם א יט-טו יט)

סדר היום (קדושה דסידרא) (שם ט, ה)

ברכות ההפטר (שם יב, טו)

ויש לעומת זה כמה תפילות וברכות שנוסחן הובא בחיבור בשלמותו, כגון:

ברכת הבינו (שם א, יג)

ותודיענו (שם שם, יב)

7. עיין בקטלוג של גויבאיר, מס' 577. שם קובע מחבר הקטלוג, שכתב־היד הוגה על־פי המקור, כפי שכתב הרמב"ם עצמו בכתב ידו.

8. על־פי כתב־יד זה הדפיס מ"ח היימזאהן את החיבור (כרך א, ס' מדע, תרצ"ז, כרך ב, ס' אהבה, תש"ט) עם תרגום אנגלי. איני יודע, אם בכרך ב נמצא גם נוסח התפילה [הכרך לא הגיע אל בית הספרים הלאומי שבירושלים].

סדר התפילה של הרמב"ם

ברכת המפיל (שם ז, א)

ברכות השחר (שם שם, ג-ד, ו-י)

מודים דרבנן (שם ט, ד)

ברכת מעין שבע (שם שם, י)

ברכת התורה [חוץ מהזכרתה ז, י] (שם יב, ה)

נוסח רצה בבהמ"ז (הלכות ברכות ב, ה)

נוסח שבע ברכות (שם שם, יא)

ברכה מעין שלש (הלכות ברכות ג, יג)

נשיאת כפים עם התפילות (הלכות נשיאת כפים יד, יב-יג)

כל הדברים הללו שנוסחם נכתב בחיבור עצמו אינם בנוסח התפילה, והדברים המרומזים בחיבור נכתבו בסדר התפילות. בקצת מקומות שבסדר התפילות מוסבים כנראה דברי המחבר למה שכתב בחיבורו, כגון "אחר שקורין פרשת צו וברכת כהנים" שבדיבור הראשון מוסב אל הלכות תפילה ז, יא, והזכרת סדר היום מוסב על ט, ה. ובמקום אחד, בהזכרת ברכות אמצעיות שבתפלת שבע לשבת ויו"ט, הוא מזכיר בפירוש מה שכתב שם: "כבר אמרנו בספר זה שבימי השבתות וימים טובים מתפלל אדם בכל תפלה שבע ברכות וכו'". לפיכך אין ספק, שסדר התפילות יצא מתחת יד המחבר עצמו. אף סידור העניינים שבסדר התפילות יש בו משום ראיה לכך (ברכות ק"ש, ברכות תפילת י"ח, כל הברכות האמצעיות ביחד וכו'). כנראה לא היה בכוונתו הראשונה של המחבר לכלול בחיבורו את נוסח התפילות, ונמלך והביא את הדברים לצורכם של הבריות.

כתב־יד אוקספורד (א) נכתב כולו, ונוסח התפילה בכללו, בידי סופר אחד והוגה על־ידי הכותב עצמו או על־ידי איש שכתב ידו דומה לכתב ידו של הסופר. כנראה כתב הסופר המעתיק את נוסח התפילה לפי הנוסח שהיה מורגל בו, שהוא שונה במקצת מן הנוסח של הרמב"ם, והתיקונים שתקנה בו היד המגיהה, בין שנעשו על־פי כתב ידו של המחבר ובין לאו, מכוונים עם מנהג תימן הידוע. ולפיכך הדין עם החוקרים שהשתמשו בתכלאל של התימנים לחקירת נוסחו של הרמב"ם. וודאי שבדיקה מדוקדקת של כתב־יד זה יש בה כדי לסייע לחקר הנוסח, ומתוכה מתברר שכמה נוסחאות היו נפוצות בתקופת כתיבתו. התיקונים לא נעשו כולם על דרך אחת, עתים נעשו במחיקות, עתים בביטול מלים או שורות שלמות בקו למעלה מן השורה, עתים בקווים קטנים למעלה מן המלים המבוטלות ועתים בקו באמצע האותיות; מלים הרבה גיתלו למעלה מן השורה, הרבה תוקנו בתוכה של השורה. עינותי בכתב־היד בשנת תרצ"ו באוקספורד, והשוויתי את הנוסח על־פי צילום של כתב־היד שלקחתי עמי⁹. בציון הגירסאות של כתב־יד א' הבחנתי בין הכתיבה הראשונה שאת גירסותיה ציינתי בסימן א' לבין ההגהה שגירסותיה ציינתי בסימן א'², וכן הבחנתי בהגהות בין

9. דר' מ' גוטשטיין הואיל בטובו לעיין בשבילי בכמה מקומות שהייתי מסופק בהם, ותודתי נתונה לו על זה. למעשה אישר הוא כל מה שנראה לי בצילום.

הגהה שעשאה הכותב עצמו לבין הגהה שנעשת בידי אחר, ורק מקצת מקומות שלא נתבררו לי אם הם משל הכותב או משל המגיה הנחתים בצריך עיון. ובוהו ניתן כאן הנוסח על-פי כתב-יד א עם שינויי הגרסאות של כתב-יד ניו-יורק שפורסמו על-ידי לוצקי (ג) ושינויי הגרסאות שבספרי התכלאל (ת)¹⁰. אף-על-פי שבפנינו נוסח זה בטלה סמכותו של הנוסח המקוצר שנדפס בספרי הרמב"ם על-פי שאר כתב-יד, מכל מקום רשמתי את שינויי הגרסה שבו וערכתי במדור לעצמם, כדי להקל על מי שיבוא להשוות את הנוסח של כתב-יד אל הנוסח שבספרי הדפוס.

ודאי, כל הדברים הללו אינם גוגעים אלא לפרטי הנוסח ודיוקיו, ואין בהם כדי לפרש לנו את טיבו והרכבו. גם לאחר בירור הגרסה העיקרית קשה יהיה לצרף את נוסח התפילה של הרמב"ם למנהג מן המנהגים, ועדיין אנו זקוקים להשערות מניין לקח המחבר את הנוסח שלו. אלבונן, שתיאר את נוסח התפילה של הרמב"ם, ותיאורו מבוסס על הנוסח המקוטע שבספרי הדפוס בצירוף התכלאל, מצא בו סימנים למוצא ספרדי, אבל מצא בו גם שינויים ממנהג ספרד וגם מן הנוסח שבסדר ר' עמרם גאון, וייחס את כל השינויים להשפעת סידורו של רב סעדיה גאון, שהרמב"ם מצאנו כוהן במצרים¹¹. אבל בענין זה צריכים דברי אלבונן תיקון, שכן עכשיו לאחר שיצא סידור רס"ג¹² לאור מתברר, שדווקא בבחירת התפילות שונה נוסח הרמב"ם הרבה מסידור רס"ג. והרי כמה דוגמאות: בקדושה (שהיא שווה לכל התפילות) מביא רס"ג את הנוסח "או בקול" והרמב"ם "כבודו"; תפילת ליל שבת בסידור רס"ג: "מאהבתך", ברמב"ם: "אתה קדשת"; מוסף בסידור רס"ג: "תקנת שבת", ברמב"ם: "למשה צוית"; למנחה מביא הרס"ג שתי נוסחאות לבחירה: "הנח לנו" ו"אתה אחד", והרמב"ם מביא נוסח של הרכב משתי התפילות, שניכר בו שאינו מקורי. הרכב אחר משתי תפילות נמצא בנוסח הרמב"ם בתפילת יום הכיפורים ("מחול לעונותינו" ו"מלוך על כל העולם") שלא כרס"ג. לשון התפילות עצמן, יש שנוסח הרמב"ם שווה לגמרי לנוסחו של רס"ג כגון בברכת "אהבה רבה" ובברכת "השכיבנו" (עם השלמה "ברוך ה' לעולם" וכו') ויש שהוא מוסיף ומרחיב על הנוסח הברור והקצר של רס"ג, כגון בברכות ק"ש ובברכות העמידה וגם בברכת המזון.

לפיכך נראה לי שלא קבע הרמב"ם נוסח משלו אלא מסר מה שהיה נהוג בזמנו במצרים. ידוע שבפוסטט, מקום מושבו של הרמב"ם, היו שתי קהילות, אחת ארצי-ישראלית ואחת בבליית¹³, ויש לשער שהיו שני המנהגים משפיעים זה על זה. גם בתקופות מאוחרות יותר, ואפילו אחרי המצאת הדפוס, לא נתקיים כמעט מנהג אחד בטהרתו, וכל אחד קלט השפעות מן החוץ. גם מנהג התימנים, המתנאים בשמירת מנהג הרמב"ם

10. במקומות מעטים, שדפוסי הסידורים של התימנים שונים זה מזה, הבחנתי בין דפוס ירושלים (תי) לדפוס וינה (תו).

11. עמ' 326 ואילך.

12. סידור רב סעדיה גאון, יוצא לאור על-ידי י' דודון, ש' אסף, י' יואל, ירושלים תש"א. לפני אלבונן לא היו אלא רשימות בונדי (Bondi, Der Siddur des R. Saadja Gaon, Frankfurt a.M., 1904).

13. ראה שטר, שם, עמ' 32.

עד היום, קיבל כמה תוספות ממנהגים אחרים, בייחוד ממנהג ספרד¹⁴. משום כך יש לשער, שגם סידורו של הרס"ג, אף-על-פי שהיה מקובל במצרים והשפעתו היתה רבה בארצות המזרח לא עמד כנתינתו הראשונה עד לתקופת הרמב"ם, אלא נכנסו בו דברים מנוסחאות אחרים, שהרמב"ם רשם אותם בספרו. בכמה מקומות מציין הרמב"ם בעצמו בפירוש את הנוסח כמנהג תקופתו: נהגו העם (עמוד 192, שורה 1), נהגו לקרות (8, 195); נהגו מקצת העם (11, 198); נהגו להתחנן (9, 204)¹⁵; נהגו העם להתחנן (24, 204; שם, 30); נהגו רוב העם (1, 209); ונראה שהוא הדין לגבי כל נוסח התפילה שלפניו.

14. ממנו נלקחו הסליחות, ההושענות, פיוטי התעניות, סדר התחנונים לשני וחמישי, ועוד.
15. לפי זה היתה גם התחינה הזאת נהוגה בתקופתו, שלא כדעת אלבון, שראה בה הצעת הרמב"ם. ראה אלבון, שם, עמ' 330.

סדר התפילה של הרמב"ם על-פי כ"י אוקספורד

נהגו העם לקרות בכל יום בשחר אחר שקורין פרשת צו וברכת כהנים קוראין
משנה זו אילו דברים שאין להם שיעור הפאה והבכורים והראיין וגמילות חסדים
אלו דברים שאדם אוכל פירותיהן בעולם הזה והקין קיימת לו לעולם הבא
כיבוד אב ואם וגמילות חסדים והבאת שלום בין אדם לחבירו ותלמוד תורה כנגד
5 כולם. אמ' ר' זירא בנות ישראל הם החמירו על עצמן שאפילו רואות דם
טיפה כחרדל יושבות עליה שבעת ימים נקיים. תנא דבי אליהו כל השונה הלכות
מובטח לו שהוא בן העולם הבא שנ' הליכות עולם לו אל תיקרא הליכות אלא
הלכות. אמ' ר' אלעזר אמ' ר' חנינא תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם שנ'
וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך. לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר ומודה על
10 האמת ודובר אמת בלבבו ישכים ויאמר רבון כל העולמים לא על צדקותינו
אנחנו מפילים תחנונינו לפניך (יי אלהינו) כי על רחמך הרבים מה אנו מה חיינו
מה חסדנו מה צדקנו מה מעשינו מה נאמר לפניך יי אלהינו הלא הגבורים כאין
לפניך ואנשי השם כלא היו וחכמים כבלי מדע ונבונים כבלי השכל כי כל מעשינו
תוהו וימי חיינו הבל לפניך כמו שכתוב בדברי קדשך ומותר האדם מן הבהמה
15 אין כי הכל הבל. אבל אנחנו עמך בני בריתך בני אברהם אהבך שנשבעת לו
בהר המוריה ורע יצחק עקידך שנעקד על גבי מזבחך עדת יעקב בנך בכורך
שמאהבתך שאהבת אותו ושמחתך ששמחת בו קראת אותו ישראל וישורון. לפיכך
אנו חייבין להודות לך ולשבחך ולפארך (ולרוממך) וליתן הודייה ושבח לשמך
חייבין אנו לומר לפניך בכל יום ערב ובקר שמע ישראל יי אלהינו יי אחד.
20 אשרינו מה טוב חלקינו מה נעים גורלנו מה יפה מאד ירושתנו אשרינו שאנו
משכימין ומעריבין / ואומרין שמע ישראל יי אלהינו יי אחד. אתה הוא קודם
שנברא העולם ואתה הוא אחר שנברא העולם אתה הוא בעולם הזה ואתה הוא
לעולם הבא אתה הוא ראשון ואתה הוא אחרון קדש את שמך הגדול והקדוש

2 וגמילות חסדים ותלמוד תורה ת (וכנראה השמיט אותו א בטעות) 3 ואלו דברים 5 כלן תי
6 ימי נקיים ת | כל השונה הלכות בכל יום תי 7 מובטח: מוהזק 1 בן עולם הבא תי
11 יי אלהינו ביטל בעיגול א 13 כל מעשינו: ת מעשיהם 15 אחרי הבל מוסיפין ססא
(שהיא חוספת מאחרת) ת 17 ומשמחתך ת 18 ולרוממך ביטל בק א | הודאה ת |
19 וחייבין ת 21 אתה הוא אל פעמיים ת

2 וגמילות חסדים: ועיון תפלה וביקור חולים והשכמת בית המדרש והכנסת אורחים הו'
5 טיפת דם כחרדל 6 הלכות: בכל יום הו' 7 שנ' וכל בניך למודי יי וכו' מזמור
לדוד יי מי יגור באהלך מי ישכון בהר קדשך הולך תמים ופועל צדק... לעולם יהא אדם...
10 וישכם ויאמר רבון העולמים 12 מה צדקתנו מה כחנו ומה גבורתנו (מה מעשינו חס') |
כל הגבורים 16 יצחק יחידך שנעקד 18 ולרוממך חס' | שבח והודאה 19 וחייבין
20 מאד חס' 21 ומעריבין: בכל יום תמיד ערב ובקר חו' 23 את חס'

בעולמך ובשועתך תרים ותגביה קרעו ברוך מקדש את שמו ברבים אתה הוא יי
לבדך אתה עשית את השמים ושמי השמים וכל צבאם הארץ וכל אשר עליה הימים
וכל אשר בהם ואתה מחיה את כולם וצבא השמים לך משתחוים. אתה הוא יי
האלהים אשר בחרת באברהם והוצאתו מאור כשדים ושמת שמו אברהם אתה הוא
ושנתיך לא יתמו יי מלך יי מלך יי ימלך לעולם ועד ברוך יי לעולם אמן ואמן.
ברכה ראשונה שמברכין לפני פסוקי הזמירות זה הוא נוסחה. ברוך שאמר
והיה העולם ברוך הוא ברוך אומר ועושה ברוך גוזר ומקיים ברוך מרחם על
הארץ ברוך מרחם על הבריות ברוך מעביר אפילה ומביא אור' ברוך משלם שכר
טוב ליראיו ברוך שאין לפניו לא עולה ולא שכחה לא כזב ולא מרמה לא משוא
פנים ולא מקח שחד ברוך אל חי לעד וקיים לנצח ברוך אתה יי [אלהינו] מלך
העולם האל המהולל בפי עמו משובח ומפואר (תמיד) בלשון כל חסידיו ועבדיו
ובשירי דוד בן ישי עבדך משיחך נהללך יי אלהינו בשבחו ובזמרו נודך נשבחך
נפאריך נרוממך נמליכך נזכיר שמך מלכנו אלהינו יחד [יחיד] חי העולמים משובח
ומפואר עדי עד שמו בא"י מלך מהולל בתושבחות.
15 וקורא פסוקים אלו. יהי כבוד יי לעולם ישמח יי במעשיו יהי שם יי
מבורך מעתה ועד עולם. ממורח שמש עד מבואו מהולל שם יי רם על כל גוים
יי על השמים כבודו יי שמך לעולם יי זכרך לדור ודור יי בשמים הכין כסאו
ומלכותו בכל משלה ישמחו השמים ותגל הארץ ויאמרו בגוים / יי מלך. יי ימלך
לעולם ועד. יי מלך עולם ועד אבדו גוים מארצו. יי הפיר עצת גוים הניא מחשבות
עמים. עוצו עצה ותופר דברו דבר ולא יקום כי עמנו אל. רבות מחשבות בלב
20 איש ועצת יי היא תקום. עצת יי לעולם תעמוד מחשבות לבו לדור ודור כי הוא
אמר ויהי הוא צוה ויעמוד כי בחר יי בציון אוה למושב לו כי יעקב בחר לו יה
ישראל לסגולתו כי לא יטוש יי עמו ונחלתו לא יעזוב והוא רחום יכפר עון ולא
ישחית והרבה להשיב אפו ולא יעיר כל חמתו יי הושיעה המלך יענינו ביום קראינו
25 אשרי יושבי ביתך עוד יהללך סלה אשרי העם שככה לו אשרי העם שיי
אלהיו.

וקורא מתהלה לדוד ארוממך אלהי המלך וכו' עד סוף ספר תלים ואחר
כך קורא פסוקים אלו. ברוך יי לעולם אמן ואמן. ימלך יי לעולם אמן ואמן ויברך

1 תרום ת | אחרי ברוך נמחק משהו (כנראה אתה יי) א 2 שמי ת | אשר כתוב בשוליים במקום
אתה המבוטל א 5 ברוך... אמן חס' תי 7 אחר ומקיים חס' ברוך מושיע ומרחם תי
10 אלהינו חס' א 11 תמיד ביטל בקי א 12 ונשבחך ת 13 נרוממך חס' ת |
יחיד בשוליים א' 14 בתשבחות 1 18 אחרי יי מלך חס' בשוליים יי מלך יי מלך א.
וכן נוסח ת 25 לפני אשרי חס' שני פסוקים ת 28 ימלך יי לעולם אמן ואמן חס' 1 אלץ
ימלך יי לעולם אלהיך ציון לדור ודור הללויה ביד אחרת בשולי א

1 תרום | המקדש שמו ברבים ומכשיך אתה הוא יי... עד בשובי את שבותיכם לעיניכם אמר יי
בנוסח הידוע מהסידורים הנדפסים. ונאמר אתה הוא יי לבדך... 5 ועד. יי מלך וכו' עד ברוך
יי לעולם אמן ואמן 11 תמיד חס' 12 בן ישי חס' | בשבחות ובזמירות 13 נרוממך
נמליכך חס' 15 יהי כבוד... וכו' אשרי וכו' עד סוף תילים 28 ויברך דוד וכו'

דוד את יי לעיני כל הקהל ויאמר דוד ברוך אתה יי אלהי ישראל אבינו מעולם ועד העולם. לך יי הגדולה והגבורה והתפארת והנצח וההוד כי כל בשמים ובארץ לך יי הממלכה והמתנשא לכל לראש. והעושר והכבוד מלפניך ואתה מושל בכל ובידך כח וגבורה ובידך לגדל ולחזק לכל ועתה אלהינו מודים אנחנו לך ומהללים לשם תפארתך ויברכו שם כבודך ומרומם על כל ברכה ותהלה. 5 (אתה הוא יי לבדך אתה עשית את השמים שמי השמים וכל צבאם הארץ וכל אשר עליה וכול').

ברכה אחרונה שלאחר פיסוקי הזמירות זה הוא נוסחה. ישתבח שמך לעד מלכינו המלך הגדול והקדוש בשמים ובארץ כי לך נאה יי אלהינו שיר ושבח הלל 10 וזמרה ברכות והודיות גדולה תהלה ותפארת עוז מלכות וממשלת נצח וגבורה מעתה ועד עולם. באי אלהינו מלך העולם מלך גדול התושבחות אל ההודיות אדון / כל המעשים הבוחר בשירי זמרה חי העולמים. וקורא השירה עד סופה כמנהג המקום. בשבת נהגו כל העם להוסיף לפני ברכה זו נוסח זה. נשמת כל חי תברך את שמך יי אלהינו ורוח כל בשר לך תפאר ותרום את זכרך מלכינו תמיד 15 לדור ודור מעולם ועד עולם אתה הוא האל ומבלעדיך אין אלהים ואין לנו מלך גואל ומושיע בכל עת צרה וצוקה אלא אתה פודה ומציל מפרנס ומרחם אלוה על כל הבריות אדון התולדות המהולל בתושבחות המנהג עולמו בחסד ובריותיו ברחמים רבים ויי אלהים אמת לא ינום ולא יישן המעורר ישנים המקיץ רדומים סומך נופלים ורופא חולים ומתיר אסורים ולך אנחנו מודים ואלו פינו מלא שירה 20 כים ולשונינו רנה כהמון גליו ושפתותינו שבח כמרחבי הרקיע ועינינו מאירות כשמש וכירח וידינו פרושות כנשרי שמים ורגלינו קלות כאיילות אין אנו מספקין להודות לך יי אלהינו ולברך את שמך מלכינו על אחת מאלף אלפי אלפים ורוב רבבי רבבות פעמים הטובות שעשית עמנו ועם אבותינו מלפנים ועד הנה. ממצרים גאלתנו יי אלהינו מבית עבדים פדיתנו ברעב זנתנו ובשובע כלכלתנו ומחרב 25 הצלתנו מדבר מלטתנו ומחליים רעים רבים דליתנו ועד הנה עזרונו רחמך ולא עזבונו חסדיך על כן אברים שפילגת בנו ורוח ונשמה שנפחת באפינו ולשון אשר שמת בפינו הן הן יודו ויברכו את שמך יי אלהינו על רוב ניסי פלאיך כי כל פה לך יודה וכל לשון לך תשבח וכל עין לך תצפה וכל ברך לך תכרע וכל קומה

6 אתה הוא... עד 7 וכו' ביטל בקו א 9 ושבחה 10 הודאות ת | נצח וגבורה גדולה ותפארת עוז ומלכות וממשלה נת, ולפי זה חוקן סדר המלים במספרים א 11 ההודאות ת 12 חי העולמים אמן | וקורא השירה וכו': השירה קודמת לישתבח ת | 17 על כל: על חס' ת | הבריות: ה מהוק א | המנהיג ת 22 ורב רבי רבבות ת 23 ועד הנה ביטל בקו א חס' ת 24 ובשבוע ת 25 ומחליים ת | דליתנו מלכנו נת 27 יודו: יודו לך נ | את שמך: את מעל השורה א

9 יי אלהינו: ואלהי אבותינו וכו' 15 אתה אל 16 ומושיע: פודה ומציל חס' כאן וחס' להלן 17 על חס' 18 ויי חס' | נרדמים 22 אלהינו: ואלהי אבותינו חס' | ורוב רובי רבבות 23 הטובות: נסים וגבורות חס' | ועד הנה חס' 27 יי אלהינו וכו' (והשמיט עד עמ' 195, שורה 8)

לפניך תשתחוה וכל הלבבות יראוך והקרבים והכליות יזמרו לשמך כדבר שנ'
 כל עצמותי תאמרנה יי מי כמוך מציל עני מחזק ממנו עני ואביון מגחלו ונא' רעו
 צדיקים ביי לישרים נאווה תהלה בפי ישרים תתרוםם ובדברי צדיקים / תתברך
 ובלשון כל חסידים תתקדש ובקרב קדושים תתהלל ובמקהלות רבבות עמך כל
 5 בית ישראל יתפאר שמך יי אלהינו שכן חובת כל היצורים לפניך יי אלהינו
 להודות להלל לשבח לפאר לרומם לגדל ולהדר על כל דברי זמירות שירות
 תושבחות דוד בן ישי עבדך משיח' ישתבח שמך לעד מלכינו המלך הגדול
 והקדוש בשמים ובארץ כי לך נאה יי אלהינו וכו'. וכן נהגו לקרות מזמור שיר
 ליום השבת [כל המזמור] קודם שיתחילו פסוקי הזמירות ביום השבת וביום
 10 הכפורים ויש מקומות שנהגו לקרות הלל גדול בשבתות קודם פסוקי הזמירות
 ויש מקומות שנהגו לקרות שירי המעלות הכל כמנהגם.
 ברכה ראשונה שלפני קריאת שמע בשחר זה הוא נוסחה. ברוך
 אתה יי אלהינו מלך העולם יוצר אור ובורא חשך עושה שלום ובורא את הכל
 המאיר לארץ ולדרך עליה המחפש בכל יום תמיד מעשה בראשית מה רבו
 15 מעשיך יי כולם בחכמה עשית מלאה הארץ קנייך המלך המרומם שמו לבדו
 [מאז] המשובח המפואר המתנשא וטוב מימות עולם אלהי עולם מלכינו ברחמיך
 הרבים רחם עלינו אדון עוזנו צור משגבינו מן ישעינו משגב בעדינו. אל ברוך
 גדול דעה התקין ופעל זהרי חמה טוב יצר כבוד לשמו מאורות נתן סביבות עזו
 פיות צבאות קדושים רוממי שדי תמיד יספרו לאל קדושתו תתברך יי אלהינו
 20 בשמים ממעל ועל הארץ מתחת ועל כל שבת מעשה ידיך ומאורות אשר יצרתה
 הם יפארוך סלה תתברך לעד צורינו מלכינו נוֹאֲלִינו בורא קדושים ישתבח שמך
 לעד מלכינו יוצר משרתים אשר משרתיו עומדים ברום עולם משמיעים [את]
 קולם יחד בדברי אלהים חיים ומלך עולם כולם אהובים כולם ברוכים / כולם
 גבורים עושים באימה רצון קוניהם באהבה וכולם מקבלים עליהם עול מלכות
 25 שמים זה מזה ונותנים רשות זה לזה להקדיש לצורם בנחת רוח בשפה ברורה
 ובנעימה (קדושה) טהורה כולם כאחד עונים ביראה ואומרים קדוש קדוש קדוש
 יי צבאות מלוא כל הארץ כבודו והאופנים וחיות הקודש יחד מתנשאים לעומתם
 משבחים ואומרים ברוך כבוד יי ממקומו לאל ברוך נעימות יתנו למלך אל חי
 וקיים זמירות יאמרו ותושבחות ישמיעו כי הוא לבדו פועל גבורות עושה חדשות
 30 זורע צדקות מצמיח ישועות אדון נפלאות מחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית
 כאמור לעושה אורים גדולים כי לעולם חסדו התקנת מאורות לשמח עולם ברוך
 אתה יי יוצר המאורות.

2 יי חס' 1 6 לגדל חס' | שירות זמירות ת 7 תשבחות 1 9 כל המזמור הוסיף
 בשוליים א 10 הלל גדול: לפני גדול במחקה ה א 16 מאז חס' מעל לשורה א' | והמתנשא א'
 21 הם תוקן מהמה א': המה נ' וגואלנו ת 22 ומשמיעים ת את מעל לשורה א'
 24 וכולם מקבלים: אות ראשונה במחקה א': כולם נ' 25 לצורם כך כתוב (וכנראה תוקן מחוץ
 ליוצרים) א 26 קדושה ביטל בקוים א 30 הנפלאות ת | המחחד ת

ב ר כ ה שנייה. אהבת עולם אהבתנו יי אלהינו חמלה גדולה יתירה חמלת עלינו. אבינו מלכנו בעבור שמך ובעבור אבותינו אשר בטחו בך ותלמדנו חוקי חיים כן תחנינו אבינו אב הרחמן המרחם רחם נא עלינו ותן בלבנו להבין להשכיל לשמוע ללמוד וללמד לשמור ולעשות ולקיים את כל דברי תלמוד תורתך באהבה והאר עינינו במצותיך ודבק בלבנו יראתך ויחד בלבנו לאהבה את שמך ומלך עלינו מהרה אתה לבדך כי שם קדשך באמת נקרא עלינו ובעבור שמך האל הגדול הגבור והנורא מהרה באהבה תרים קרנינו ותושיענו למען שמך בך בטחנו לא ניבוש ובשמך חסינו לא נכלם ולא נכשל עד עולמי עד כי אבינו מלכנו אתה נגילה ונשמחה בישועתך רחמך יי אלהינו וחסדך אל יעזובנו נצח סלה לעד והבא עלינו ברכה ושלוש מארבע כנפות הארץ והוליכנו מהרה קוממיות לארצנו כי בנו בחרת מכל עם ולשון וקרבתנו לשמך הגדול להודות לך וליחדך ולרוממך ולהאבה את שמך ב"א יי הבוחר בעמו ישראל באהבה.

ב ר כ ה אחרונה שלאחר קריית שמע בשחר זה הוא נוסחה. 'אמת ויציב נכון וקיים ישר ונאמן אהוב וחביב נחמד ונעים נורא ואדיר מתוקן ומקובל טוב ויפה הדבר הזה עלינו לעולם ועד אמת אלהי עולם מלכנו צור יעקב מגן ישענו לדור ודור הוא קיים ושמך קיים וכסאו נכון ומלכותו ואמונתו קיימת ודבריו חיים ונאמנים לעד ולעולמי עולמים עלינו ועל אבותינו על בנינו ועל כל דורותינו ועל כל דורות זרע ישראל עבדיך על הראשונים ועל האחרונים דבר טוב וקיים באמת חוק ולא יעבור. אמת שאתה הוא יי אלהינו ואלהי אבותינו מלכנו מלך אבותינו גואלינו וגואל (את) אבותינו יוצרינו וצור ישועתינו פודנו ומצילנו מעולם הוא שמך ואין לנו אלהים עוד וזולתיך עזרת אבותינו אתה הוא מעולם מגן ומושיע לבניהם אחריהם בכל דור ודור ברום עולם מושבך ומשפטך וצדקתך עד אפסי ארץ. אמת אשרי איש אשר ישמע מצותיך ותורתך ודברך ישים על לבו אמת אתה הוא אדון לעמך ומלך גבור לריב ריבם לאבות ובנים [אמת] אתה הוא ראשון ואתה הוא אחרון ומבלעדיך אין לנו מושיע אמת ממצרים גאלתנו יי אלהינו מבית עבדים פדיתנו וכל בכורי מצרים בדבר הרגת ובכורך גאלת וים סוף בקעת חזים טבעת וידידים עברו [מים] ויכסו מים צריהם עד אחד מהם לא נותר ועל זאת שבחו גאולים ורוממו לאל ונתנו ידידים שירות זמירות תושבחות למלך אל חי וקיים רם ונשא גדול גבור ונורא משפיל גאים עדי ארץ מגביה שפלים עד מרום מוציא אסירים ופודה עניים ועוזר דלים ועונה לעמו ישראל בעת שועם אליו

6 מהרה חס' | ובעבור, 1 ראשונה נחזק א: בעבור ת 7 תרום ת 9 וחסדיך | סלה ועד ת 14 נכון: לפניו 1 מחזק א: 1 בכל מלי השורה ת | ונעים נורא ואדיר בשוליים א 15 עלינו מעל לשורה א 16 כסאו | דבריו נת 17 ועל: על נ | כל מעל לשורה א ועל כל ... עבדיך ביטל בקו א חס' ת 20 וגואל את: את ביטל בקו א: וגואל את ת 23 אשר מעל לשורה א חס' 1 | ישמע (חוקן כנראה מתוך שישמע) א | אל מצותיך נת 24 אמת נת ומעל לשורה א 27 מים נת ומעל לשורה א 29 עדי: עד נ 30 עזרת

2 אבינו מלכנו וכו' עד בעמו ישראל באהבה 13 בשחר חס' | אמת ויציב וכו' עד באי גאל ישראל

[תהלה לאל עליון] ברוך הוא משה ו[כל] בני ישראל לך אמרו שירה בשמחה רבה אמרו כולם מי כמוכה באלים יי מי כמוכה נאדר בקודש גורא תהלות עושה פלא יי ימלוך לעולם ועד ונא' גואלינו יי צבאות שמו קדוש ישראל ב"א יי גאל ישראל.

5 ברכה ראשונה שלפני קרית שמע שלערבית זה הוא נוסחה. ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם אשר בדברו מעריב ערבים בחכמה פותח שערים בתבונה משנה עתים מחליף את הזמנים מסדר את הכוכבים במשמרותיהם ברקיע כרצונו בורא יומם ולילה גולל אור מפני חושך וחושך מפני אור מעביר יום ומביא לילה מבדיל בין יום ללילה יי צבאות שמו קדוש ישראל ברוך אתה יי המעריב ערבים: 10 ברכה שנייה אהבת [עולם] ישראל עמך אהבת [ותורה ומצוות וחוקים ומשפטים אותם למדת על כן יי אלהינו בשכבנו ובקומנו נשיח בחוקי רצונך ו]נשמח ונעלו בדברי תורתך לעולם ועד כי הם חיינו ואורך ימינו ובהם נהגה יומם ולילה ואהבתך לא תסור ממנו (עד נצח נצחי) לעולם ועד כי היא עטרת ראשינו ב"א יי אוהב את עמו ישראל לעד.

15 ברכה ראשונה שלאחר קרית שמע שלערבית זה הוא נוסחה. אמת אמונה כל זאת קים עלינו כי הוא יי אלהינו ואנחנו ישראל עמו אמת מלכינו ואפס זולתו הפודנו מיד מלכים הנאלינו מכף עריצים האל הנפרע לנו מצרינו המשלם גמול לכל אויבי נפשנו השם נפשנו בחיים ולא נתן למוט רגלינו המדריכנו על במות אויבינו וירם קרנינו על כל שונאיו העושה לנו נקמה בפרעה אותות ומופתים באדמת בני חם המכה בעברתו כל בכורי מצרים ויוצא [את] ישראל מתוכם לחירות עולם המעביר (את) בניו בין גורי ים סוף ואת רודפיהם ואת שונאיהם בתהומות טבע ראו בנים את גבורתו והודו ושבחו לשמו ומלכותו ברצון קבלו עליהם וענו כולם בשמחה רבה ואמרו מי כמוכה באלים יי מי כמוכה נאדר בקודש גורא תהלות עושה פלא יי ימלוך לעולם ועד ונא' גואלינו יי צבאות שמו קדוש ישראל ברוך א' יי גאל ישראל.

ברכה אחרונה שלאחר קרית שמע שלערבית זה הוא נוסחה. השכיבנו יי אלהינו לשלום והעמידנו לחיים ולשלום ופרוס עלינו סוכת שלומך ותקנינו בעצה

1 תהלה לאל עליון השלים בשולים א' | ומשה נ | כל מעל לשורה א' 3 גאל את גואל נ 6 ופותח נ 9 ומבדיל ת 10 עולם נת חס' א' | ישראל עמך א: עמך ישראל נת | תורה נת ו הוס' מעל לשורה א' | וחוקים א חוקים נת 11 אותם (חוקן כנראה מחוך אותנו) א 12 ונשמח: ו הוס' מעל לשורה א' 13 עד נצח נצחים ביטל בקו א' 14 אחרי ראשינו בטעות ובהם נהגה יומם ולילה, ביטל בקו א' 15 ואמונה ת 17 והמשלם ת 20 את מעל לשורה א' 21 את ביטל בקווים א' 22 וראו נ | הודו נ 23 וענו כולם בשמחה רבה ואמרו מי כמוך א וענו שירה בשמחה רבה ואמרו אמרו נ) כולם מי כמוך נת 25 גאל את גואל נ 27 והעמידנו מלכנו לחיים נת

5) ובערבית ברכה ראשונה בא"י אמ"ה אשר בדברו מעריב ערבים עד בא"י המעריב ערבים 10 בית ישראל עמך אהבת עד בא"י אוהב עמו ישראל 15 אמת ואמונה כל זאת קים עלינו וכו' עד בא"י גאל ישראל 26 שלאחר ק"ש של ערבית חס' | השכיבנו יי אלהינו לשלום וכו' עד ברוך שומר עמו ישראל לעד

טובה מלפניך והגן בעדנו ושמרנו והצילנו מכל דבר רע ומפחד לילה ושבור
השטן מלפנינו ומאחרינו ושמור צאתנו ובואנו כי שומרינו ומצילנו אתה ובצל
כנפיך תסתירנו כדבר שנ' הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל ברוך שומר עמו
ישראל לעד ברוך יי לעולם אמן ואמן ימלוך יי לעולם אמן ואמן וירא כל העם
5 ויפלו על פניהם ויאמרו יי הוא האלהים יי הוא האלהים ברוך שם כבודו לעולם
וימלא כבוד יי את כל הארץ ברוך יי ביום ברוך יי בלילה ברוך יי בבוקר ברוך יי
בערב ברוך יי בשכבינו ברוך יי בקומינו האל אשר בידו נפשות החיים והמתים אשר
בידו נפש כל חי ורוח כל בשר איש בידך אפקיד רוחי פדית אותי יי אל אמת יראו
עיינינו וישמח לבנו ותגל נפשנו בישועתך באמור מלך אלהיך יי מלך יי מלך
10 יי ימלוך לעולם ועד ברוך א' יי המולך בכבודו חי וקיים תמיד ימלוך לעולם ועד.
ונהגו מקצת העם להוסיף פסוקין באמצע ברכה זו. וקראין כנוסח הזה... וירא
כל העם ויפלו על פניהם [ויאמרו יי הוא האלהים יי הוא האלהים] הושיענו יי
אלהינו וקבצנו מן הגויים להודות לשם קדשך להשתבח בתהלתך כי לא יטוש יי
את עמו בעבור שמו הגדול כי הואיל יי לעשות אתכם לו לעם ועלו מושיעים בהר
15 ציון לשפוט את הר עשו והיתה ליי המלוכה והיה יי למלך על כל הארץ ביום
ההוא יהיה יי אחד ושמו אחד / אלהינו שבשמים קיים שמך ומלכותך עלינו תמיד
בידך נפש החיים ונפש המתים אשר בידו נפש כל חי ורוח כל בשר איש בידך
אפקיד רוחי פדית אותי יי אל אמת ואנחנו עמך וצאן מרעיתך גודה לך לעולם
לדור ודור נספר תהלתך יי הצילה נפשי משפת שקר מלשון רמיה ישראל נושע
20 ביי תשועת עולמים לא תבושו ולא תכלמו עד עולמי עד יהי יי אלהינו עמנו
כאשר היה עם אבותינו אל יעובנו ואל יטשנו להטות לבבנו אליו ללכת בכל
דרכיו ולשמור מצותיו וחזקו ומשפטיו אשר צוה את אבותינו כל הנשמה תהלל יה
הללויה ברוך יי ביום ברוך יי בלילה ברוך יי בבקר ברוך יי בערב ברוך יי
בשכבינו ברוך יי בקומינו תמיד נהללך סלה ונשיח באמונתך ברוך אתה יי
25 המולך בכבודו חי וקיים תמיד ימלוך לעולם ועד.

נוסח ברכות התפלה וסידורן

א'. ברוך אתה יי אלהינו ואלהי אבותינו אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב
האל הגדול הגבור והנורא אל עלין גומל חסדים טובים וקונה הכל חוכר חסדי

2 ומאחורינו ת 5 ברוך עד שורה 10 ועד חסר ת 4 לעולם ועד 1 7 והמתים:
ונפשות המתים א' (חוקן בק) 8 אחרי אמת כטעות האלהים (בוטל בק) א 10 ועד: אמן הוסי' 1
23 ימלוך עלינו ג | לעולם ועד: אמן הוסי' ג 27 וחוכר (ו הושלם א') א 24 וחוכר ת

4 ברוך... אמן ואמן וכו' עד פדית אותי יי אל אמת 8 יראו עיינינו וישמח לבנו וכו' עד י
ימלך לעולם ועד (ברוך... לעולם ועד חס') 11 לברך (!) פסוקים | זו חס' | בנוסח זה
12 הושיענו אלהי ישענו וקבצנו והצילנו 16 אלהינו שבשמים: יחד שמך הקרוי עלינו. קיים
את שמך... 17 נפשות החיים והמתים 23 ברוך יי בבקר... בערב חס' 24 ונשיח
בחוקיך ובאמונתך 27 ברוך... והנורא

אבות ומביא גואל לבני בניהם מלך רחמן מושיע ומגן ברוך אתה יי מגן אברהם.
 ב'. אתה גבור לעולם יי מחיה מתים אתה רב להושיע משיב הרוח ומוריד הגשם
 מכלכל חיים בחסד מחיה מתים ברחמים רבים רופא חולים וסומך נופלים ומתיר
 אסורים ומקיים אמונתו לישי עפר מי כמוך בעל גבורות ומי דומה לך ממת
 5 ומחיה ונאמן אתה להחיות מתים ברוך אתה יי מחיה המתים. ג'. אתה קדוש
 ושםך קדוש וקדושים בכל יום יהללך סלה ברוך אתה יי האל הקדוש. ד'. אתה
 חונן לאדם דעת ומלמד לאנוש בינה חנינו מאתך דעה ובינה והשכל ברוך אתה
 יי חונן הדעת. ה'. השיבנו אבינו לתורתך וקרבו מלכנו לעבודתך והחזירנו
 בתשובה שלמה לפניך ברוך אתה יי הרוצה בתשובה. ו'. סלח לנו אבינו כי
 10 חטאנו ומחול לנו מלכנו כי פשענו כי אל טוב וסלח אתה ברוך אתה יי חנן ומרבה
 לסלוח. ז'. ראה בענינו וריבה ריבנו ומהר לגאלינו כי אל מלך גואל חזק אתה
 ברוך אתה יי גואל ישראל. ח'. רפאנו יי אלהינו ונרפא הושיענו ונושעה והעלה
 רפואה שלמה לכל תחלואינו כי אל רופא רחמן אתה ברוך אתה יי רופא חולי
 עמו ישראל. ט'. ברכנו יי אלהינו בכל מעשה ידינו וברך את שנתנו ותן טל
 15 ומטר על פני האדמה ושבע את העולם כולו מטובך ורוה פני תבל מעושר מתנות
 ידיך ושמרה והצילה יי אלהינו את השנה הזאת ואת כל מיני תבואתה מכל מיני
 משחית ומכל מיני פורענות ותן לה אחרית ותקוה שובע ושלוש וברכה כשנים
 הטובות ברוך אתה יי מברך השנים. י'. תקע בשופר גדול לחרותנו ושא נס
 לקבץ את כל גלויותינו מארבע כנפות הארץ לארצנו ב'א יי מקבץ נדחי עמו
 20 ישראל. י"א. השיבה שופטנו כבראשונה ויועצנו כבתחלה והסר ממנו יגון
 ואנחה ומלוח עלינו אתה לבדך ברחמים בצדק ובמשפט ב'א יי (מלך) אוהב
 צדקה ומשפט. י"ב. למשומדים אל תהי תקוה כל המינים כרגע יאבדו ומלכות
 זדון תעקר ותשבר מהרה בימינו ב'א יי שובר (רשעים) אויבים ומכניע זדים.
 י"ג. על הצדיקים ועל החסידים ועל גרי הצדק ועל שארית עמך [בית] ישראל
 25 יהמו רחמך יי אלהינו ותן שכר טוב לכל הבוטחים בשמך באמת ושם חלקנו
 עמהם לעולם לא נבוש כי בשמך בטחנו ולישועתך נשענו ב'א יי משען ומבטח
 לצדיקים. י"ד. תשכון בתוך ירושלם עירך כאשר דברת ובנה אותה בנין

3 סומך תו 5 ונאמן אתה הוא 1
 17 פורעניות ת | ושובע ת | וברכה הסי' תי 20 שופטנו א ויועצנו א 21 מלך ביטל
 בקו א 22 המינים: והמוסרים הסי' ת 23 רשעים א': אויבים א' (מעל לשורה) נת
 24 בית מעל לשורה א'

2 אתה גבור ... להושיע (מוריד הטל) (משיב ... הגשם) מכלכל ... ברחמים רבים סומך
 נופלים וכו' 7 וחננו ... דעה חכמה ובינה ... 8 השיבנו אבינו לתורתך ודבקנו
 במצותך וקרבו ... 10 מחול 11 ראה נא | אחרי ריבנו הסי' ודון דינו 12 ונושעה
 כי תהלתנו אתה 13 ורחמן 14 טל ומטר לברכה על כל פני האדמה ושבע את העולם
 כולו מברכותיך ורוה פני תבל בא' מברך השנים 19 כל הארץ 21 בחסד וברחמים
 22 למלשינים אל תהי ... וכל האפיקורוסין כולם ... וכל אויביך 23 שובר רשעים
 24 על החסידים ועל הצדיקים 25 באמת וכו'

עולם במהרה בימינו ב"א יי בונה ירושלם. ט"ו. את צמח דוד מהרה תצמיח וקרנו תרום בישועתך ב"א יי מצמיח קרן ישועה. י"ו. שמע קולנו יי אלהינו חוס (וחמול) ורחם עלינו וקבל ברחמים ורצון את תפלתנו מלפניך מלכנו ריקם אל תשיבנו כי אתה שומע תפלת כל פה ב"א יי שומע תפלה. י"ז. רצה יי אלהינו בעמך ישראל ולתפלתם שעה והשב העבודה לדביר ביתך ואשי ישראל ותפלתם מהרה באהבה תקבל ברצון ותהי לרצון תמיד עבודת ישראל עמך ותרצנו ותחזינה עינינו בשוכך לנוך לציון ברחמים כמאז ברוך אתה יי המחזיר שכינונו לציון. י"ח. מודים אנחנו לך שאתה הוא יי אלהינו צור חיינו מגן ישעינו אתה [הוא] לדור ודור נודה לך ונספר תהלתך על חיינו המסורין בידך על נשמותינו הפקודות לך על נסיך ונפלאותיך שבכל עת ועת ערב ובוקר וצהרים 10 הטוב כי לא כלו רחמין המרחם כי לא תמו חסדיך כל החיים יודוך סלה [יהללו את שמך הגדול] כי טוב האל הטוב ברוך אתה יי הטוב שמך ולך נאה להודות. י"ט. שים שלום טובה וברכה חן וחסד ורחמים עלינו ועל ישראל עמך וברכנו כולנו (כאחד) ממאור פניך כי ממאור פניך נתת לנו יי אלהינו תורה וחיים אהבה 15 וחסד צדקה ושלום וטוב בעיניך לברך את עמך ישראל [בכל עת] בשלום בא"י המברך את עמו ישראל בשלום. בימות החמה אומר בברכה שנייה רב להושיע מוריד הטל מכלכל חיים בחסד וכו' ומברך ברכה תשיעית בנוסח זה ברכנו יי אלהינו בכל מעשה ידינו וברך את שנתנו בטללי רצון ברכה ונדבה כשנים הטובות ב"א יי מברך השנים. בלילי מוצאי שבת [ומוצאי יום הכפורים] 20 ומוצאי ימים טובים מברך ברכה רביעית בנוסח זה. אתה חונן לאדם דעת ומלמד לאנוש בינה ואתה הבדלת בין קדש לחול ובין אור לחושך ובין ישראל לגויים ובין יום השביעי לששת ימי המעשה כשם שהבדלת בין קודש לחול כך פדנו והצילנו מכל מיני משחית ומכל מיני פורענות המתרגשות לבוא בעולם ושמרנו מן הכל וחננו מאתך דעה ובינה והשכל ברוך אתה יי חונן הדעת. בראשי חדשים 25 ובחולו שלמועד מוסיף בברכת שבע עשרה בערבית ושחרית ומנחה ומברך אותה בנוסח זה. רצה יי אלהינו בעמך ישראל ולתפלתם שעה והשב העבודה לדביר ביתך ואשי ישראל ותפלתם מהרה באהבה תקבל ברצון ותהי לרצון תמיד עבודת ישראל עמך אלהינו ואלהי אבותינו יעלה ויבוא יגיע יראה ירצה ישמע יפקד יזכר [לפניך] זכרונו וזכרון אבותינו זכרון ירושלם עירך זכרון משיח בן

2 הישועה נת 3 חוס: וחוס א' וחמול א' ורחם נת ומעל לשורה א' 4 תפלה א התפלה נת 6 ותפלתם: ועבודתם חס' 1 | באהבה חס' ת 8 ומגן 9 הוא חס' א' 10 מעל לשורה א' | המסורים נת | בידך ת | ועל נשמותינו 10 ועל נסיך תי 11 יודוך סלה א' ביטל בקווים והוסיף בשוליים יהללו את שמך הגדול א', וכן נוסח נת 14 כאחד בוסל בק א חס' 15 בכל עת הוסיף בשוליים א' 18 שנתינו 19 ומוצאי יום הכפורים מעל לשורה א' 23 פורעניות ת 29 יזכר יפקד א' תוקן בהוספת מספרים א' | לפניך הושמט והושלם בשוליים א

1 במהרה 3 מלפניך חס' 4 כי אתה שומע וכו' 6 ותפלתם וכו' בא"י המחזיר... 9 על חיינו וכו' 14 כי ממאור פניך חס' | אהבה וכו' 19 בליל 21 בין ישראל לעמים 26 רצה יי אלהינו וכו' עד עבודת ישראל עמך א"א יעלה ויבא וכו'

דוד עבדך זכרון כל עמך בית ישראל לפניך לפליטה לטובה לחן לחסד ולרחמים ביום ראש החודש הזה לרחם בו עלינו ולהשיענו זכרנו יי אלהינו בו לטובה פקדנו בו לברכה השיענו בו לחיים בדבר ישועה ורחמים חוס וחננו ורחם עלינו ומלטנו בו מכל צרה ויגן ושמחנו בו שמחה שלימה ותרצנו ותחזינה עינינו בשוכך לציון ברחמים כמאז ב"א יי המחזיר שכינתו לציון. ובהולו שלמועד 5 אומר ביום מקרא קדש הזה ביום מועד חג המצות הזה או ביום מועד חג הסוכות הזה לרחם בו [עלינו] ולהשיענו וכו' ביום התענית מברך ברכת שש עשרה היחיד בנוסח הזה. שמע קולנו יי אלהינו וחוס ורחם עלינו וקבל ברחמים ורצון את תפלתנו מלפניך מלכנו ריקם אל תשיבנו ענינו יי אלהינו ענינו ביום צום התענית הזה כי בצרה גדולה אנחנו אל תסתר פניך ממנו ואל תעלם אונך משמע 10 תפלתנו והיה קרוב לשוענו טרם נקרא ואתה תענה נדבר ואתה תשמע כדבר שני' והיה טרם יקראו ואני אענה עוד הם מדברים ואני אשמע כי אתה שומע תפלת כל פה ב"א יי שומע תפלה. ושליח ציבור אומר נוסח זה ברכה בפני עצמה. אחר ברכה שביעית אומר. ענינו יי אלהינו ענינו ביום צום התענית הזה כי בצרה 15 גדולה וכו' עד עוד הם מדברים ואני אשמע כי אתה עונה בכל עת צרה וצוקה פודה ומציל ברוך אתה יי העונה בעת צרה. בתשעה באב מברך ברכת ארבע עשרה בנוסח זה. רחם יי אלהינו עלינו ועל ישראל עמך ועל ירושלם עירך העיר האבלה החריבה השוממה הנתונה ביד זרים היושבת וראש לה חפוי כאשה עקרה שלא ילדה ויבלעוה לגיונים וירשוה עובדי פסילים ויתנו נבלת עבדיך 20 מאכל לעוף השמים ולבהמת הארץ על כן ציון במרר תבכה וירושלם תתן קולה לבי לבי על חלליהם מצי מצי על הרוגיהם ראה יי והביטה ורחם שומותיה ונחמה כי אתה יי באש יסדתה ובאש אתה עתיד לבנותה ככת' ואני אהיה לה נאם יי חומת אש סביב ולכבוד אהיה בתוכ' ברוך אתה יי בונה ירושלם. בפורים מברך ברכת שמונה עשרה בנוסח זה. מודים אנחנו לך שאתה הוא יי אלהינו צור 25 חיינו מגן ישענו אתה הוא לדור ודור נודה לך נספר תהלתך על חיינו המסורי' בידי' ועל נשמותינו הפקודות לך על נסיך שבכל יום ויום על נפלאות' שבכל עת ועת על הנסים ועל הגבורות ועל התשועות שעשית עמנו ועם אבותינו בימים ההם בזמן הזה בימי מרדכי ואסתר כשעמד המן הרע על עמך בית ישראל ובקש להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים מנער ועד זקן טף ונשים ביום אחד ושללם לבו ואתה ברחמך הרבים (וחסדיך הגדולים) עמדת להם בעת צרתם ודנת את עמך כל בית, חוקן בהוספת מספרים א' 4 שמחה שלימה: כי אל מלך רחום וחנן אתה הוסי' תי 1 אחר חג הסוכות הזה כתב או ביום מועד חג השבועות הזה וביטל בקווים א' 11 טרם נדבר ת 17 עונה: שומע 1 16 פודה ומציל: מכל צרה הוסי' תי 18 ביד: בכף א' 19 את נבלת ת 25 יסדתה: הצתה ת 28 הרשע כנראה א', ונמחקת ש על ידי המגיה: הרע ת | בית חס' 1 32 וחסדיך הגדולים א' ובוטל בקווים: חס' נת

60 או ביום מועד חג השבועות הזה (!) הוסי' 7 מברך היחיד ברכת ט"ז בנוסח זה ענו אבינו ענו 10 תעניתנו | משמוע בקשתנו 15 בעת צרה (וצוקה חס') פודה ומציל בכל עת צרה וצוקה 19 לגיונות 21 וראה שוממותיה 22 אתה יי חס' | באש הצתה 27 על הנסים ועל הגבורות ועל התשועות וכו' ועל כולם... כי לא כלו וכו'

דינם ורבת את ריבם ונקמת את נקמתם והפרת את עצתו וקלקלת את מחשבתו והשיבות לו גמולו בראשו ותלו אותו ואת בניו על העץ ועשית לך שם גדול בעולמך ולעמך ישראל עשית פלא ונסים כשם שעשית עמהן פלא ונסים כך עשה עמנו נסים וגבורות בעת ובעונה הזאת ועל כולם יי אלהינו אנו מודים לך הטוב כי לא כלו רחמיך המרחם כי לא תמו חסדיך וכו'.

בחנוכה מברך ברכה זו בנוסח הזה. מודים אנחנו לך וכו' עד על נפלאותיך שבכל עת ועת על הנסים ועל הגבורות ועל המלחמות ועל התשועות ועל הפדות ועל הפורקן שעשית עמנו ועם אבותינו בימים ההם בזמן הזה בימי מתתיה בן יוחנן כהן גדול חשמונאי ובניו כשעמדה מלכות יון הרשעה על עמך בית ישראל לבטלם מתורתך ולהעבירם מחוקי רצונך ואתה ברחמיך הרבים (וחסדיך הגדולים) עמדת להם בעת צרתם ודנת את דינם ורבת את ריבם ונקמת את נקמתם ומסרת גבורים ביד חלשים ורבים ביד מעטים וטמאים ביד טהורים ורשעים ביד צדיקים ופושעים ביד עושי תורתך ועשית לך שם גדול בעולמך ולעמך ישראל עשית פלא ונסים כשם שעשית עמהם נסים וגבורות כך עשה עמנו נסים וגבורות בעת ובעונה הזאת ועל כולם יי אלהינו אנו מודים לך הטוב כי לא כלו רחמיך וכו'.

שליח צבור מברך לעולם ברכה שלישית בנוסח זה. נקדישך ונעריצך ונשלש לך קדושה משולשת כדבר האמור על יד נביאך וקרא זה אל זה ואמר קדוש קדוש קדוש יי צבאות מלוא כל הארץ כבודו וגדלו מלא עולם ומשרתיו שואלים איה מקום כבודו משבחים ואומרים ברוך כבוד יי ממקומו ממקומך מלכינו תופיע ותמלוך מלכנו עלינו כי מחכים אנו לך מתי תמלוך בציון בחיינו ובימינו תשכון ותגדל ותתקדש בתוך ירושלם עירך לדור ודור ולנצח נצחים ועיינינו תראינה במלכות עוֹן כדבר האמור בשירי קדשך על ידי דוד משיח צדקך ימלוך יי לעולם אלהיך ציון לדור ודור [הללויה] לדור ודור נגיד גדלך ולנצח נצחים קדושתך נקדיש ושבחך אלהינו מפינו לא ימוש (לעולם ועד) כי אל מלך גדול וקדוש אתה ברוך א' יי האל הקדוש.

בעת ששליח ציבור אומר בברכה זו וקרא זה אל זה ואמר. כל העם עונין קדוש קדוש קדוש יי צבאות מלא כל הארץ כבודו. וכשהוא אומר איה מקום כבודו כל העם עונין משבחים ואומרים ברוך כבוד יי ממקומו. וכשהוא אומר בחיינו ובימינו כל העם עונין אמן וכשהוא אומר על-ידי דוד משיח צדקך כל העם עונין ימלוך יי לעולם אלהיך ציון לדור ודור הללויה. וכל אלו הדברים שעונין הצבור הוא קורא עמהן ולא יגביה קולו בעת שהן עונין עמו. ואחד היחיד ואחד הצבור

7 ועל התשועות ועל המלחמות א' תוכן בהוספת בספרים 10 וחסדיך הגדולים א' בוטל בקו
18 וגדלו: והודו ת 20 תופיע: ותתנשא הוס' ת | מלכנו השני חס' ת 22 בשירי מעל לשורה א'
וכן נת: בדברי א' 23 הללויה הוס' בשוליים א' 24 ושבחך: שבחך יי ת | לעולם ועד בוטל
בקו, כנראה על-ידי א' חס' ת 31 שהן א' בשוליים (שעונין א', ש נמחק) | ואחד היחיד וכו': אין זכר

7 על הנסים כו' עד ואחר כך באו בניך וכו' 16 נקדישך ונמליכך (ונעריצך חס')
19 מקום כבודו: להעריצו לעומתם חס' 20 מלכנו השני חס' 22 בדברי קדשך
24 לעולם ועד חס' 29 כל העם אומרים

- בעשרת ימים שמראש השנה ועד יום הכפורים אומר בסוף ברכה זו כאמור ויגבה יי צבאות במשפט והאל הקדוש נקדש בצדקה ברוך אתה יי המלך הקדוש.
- שליח צבור אומר קדיש לעולם קודם כל תפלה ואחר כל תפלה ואחר שאמר סדר היום בכל עת שיאמר סדר היום יתחנן מעט ויאמר קדיש וכשישלים לקרות בתורה ובכל עת שיתחנן בדברי תחנונים כשיגמור תחנוניו יאמר קדיש.
- 5 נוסח הקדיש. יתגדל ויתקדש שמייה רבה בעלמא דיברא כרעותיה / וימלך מלכותיה ויצמח פורקניה ויקרב משיחיה ויפרוק עמיה בחייכון וביומיכון ובחייהון (וביומיהון) דכל בית ישראל בעגלא ובזמן קריב ואמרו אמן יהא שמייה רבה מברך לעלמא ולעלמי עלמאי יתברך ישתבח יתפאר יתרום יתעלה יתהדר יתהלל ויתנשא שמייה דקודשא בריך הוא לעילא לעילא מכל ברכתא ושירתא ותושבחתא ונחמתא דאמירן בעלמא ואמרו אמן.
- 10 בעת שאומר שליח צבור יתגדל ויתקדש [שמייה רבה] כל העם עונין אמן ובעת שהוא אומר תחלה ואמרו אמן כל העם עונין אמן יהא שמייה רבה מברך לעלמא ולעלמי עלמאי ומצות חכמים הראשונים לענות אמן יהא שמייה רבה מברך בכל כוחו שלאדם וכשהוא אומר יתברך כל העם עונין אמן וכשהוא אומר בריך הוא כל העם עונין אמן וכשהוא אומר בסוף ואמרו אמן כל העם עונין אמן וכסדר הזה עונין בכל קדיש וקדיש.
- קדיש בתרא. כל קדיש שאומר שליח צבור אחר שגומר התפלה שאינו אומר אחריו כלום אלא כל העם שומעין אותו ויוצאין ונפטריין. נהגו העם כולם להוסיף בסופו נוסח זה. תתקבל צלותכון ותתעביד בעותכון וצלותהון ובעותהון דכל בית ישראל קדם אבוהון די בשמיא יהא שלמא רבה משמיא וסייעתא ופורקנא עליכון ועלנא ועל כל קהלהון דישאל ואמרו אמן עושה שלום במרומי הוא ברחמינו יעשה שלום על כל ישראל.
- 20 קדיש דרבנן. כל עשרה מישראל או יתר שהיו עוסקין בתלמוד תורה שבעל פה ואפילו במדרשות או בהגדות כשהן מסיימין אומר אחד מעומד קד' בנוסח זה. יתגדל ויתקדש שמייה רבה דעתיד לחדתא עלמא ולאחאא מיתיא ולמפרק חייא ולמבני קרתא דירושלם ולשיכללא היכלא קדישא ולמעקר פולחנא נוכראה מן ארעא ולאתבא פולחנא דישמייה לאתריה בזויה וביקריה וימלך מלכותיה ויצמח פורקניה ויבע משיחיה ויפרוק עמיה בחייכון וביומיכון ובחייהון
- לזה בת, חוץ מהשינוי הרגיל המלך הקדוש 5 יאמר א' (אומר א') 6 וימלך במלכותיה 1 ו 8 וביומיהון בוטל בקוים א' 9 לעלמא: לעלם ת | ושתבח וכו' ת 10 לעילא השני חס' 11 שמייה רבה השלים בשוליים א' 21 אבוהון: אבונא ת | משמיא: מן שמיא ת 22 ופורקנא: ורווחא וחנא וחסדא ורחמי הוס' ת | דישאל: דכל בית ישראל לחיים ולשלום ת | עושה שלום וכו' חסר תי 23 הוא: והוא 1 27 קרתא חס' תי | דירושלם: ת | ולשיכללא ת 28 לאתריה: בהדריה הוס' ת
- 9 יתברך וכו' 19 ויוצאין חס' | כולם חס' 20 צלותהון(!)... בעותהון(!) 22 ופורקנא: משמיא חס' 23 עלינו ועל כל ישראל אמן 24 שעוסקין 25 מעומד חס' 28 בזויה ויחודיה וימליך מלכותיה וכו' עד ונחמתא דאמירן בעלמא ואמרו אמן

(ובימיהו) דכל בית ישראל בעגלא ובזמן קריב ואמרו אמן יהא שמיא רבה מברך לעלמא ולעלמי עלמיא יתברך ישתבח יתפאר יתרוםם יתעלה יתהדר יתהלל ויתנשא שמיא דקודשא בריך הוא לעילא לעילא מכל ברכתא שירתא תושבחתא נחמתא דאמירן בעלמא ואמרו אמן על רבנן ועל תלמידיהון ועל תלמידי תלמידיהון דעסקין באוריתא די באתרא הדין ודי בכל אתר ואתר (בית מותבניהון) יהי להון ולכון חינא וחסדא ורחמי וסייעתא ורווחא מקדם אבוהון די בשמיא ואמרו אמן יהי שלמא רבה משמיא וסייעתא ופורקנא וכו' עושה שלום במרומיו הוא ברחמי עושה שלום על כל ישראל. וזה הוא הנקרא קדיש דרבנן. נהגו להתחנן בפילת פנים בדברים ובפסוקים אלו פעמים בכולן ופעמים 10 במקצתן.

לפניך אני כורע ומשתחוה ומתחנן אדון העולם אלהי האלהים ואדוני האדונים כי לא על צדקותינו אנחנו מפילים תחנונינו לפניך כי על רחמך הרבים מה נאמר ליי מה נדבר ומה נצטדק חטאנו ועוינו והרשענו ומרדנו וסור ממצותיך וממשפטיך לך יי הצדקה ולנו בושת הפנים הושחרו פנינו מפני אשמתינו ונכפפה [קומתינו מפני] עונותינו אין לנו פה להשיב ולא מצח להרים ראש אלהי בושתי ונכלמתי להרים אלהי פני אליך כי עונותינו רבו למעלה ראש ואשמתינו גדלה עד לשמים אין בנו מעשים עשה עמנו צדקה למען שמך כמו שהבטחתנו על ידי נביאיך למען שמי אאריך אפי ותהלתי אחטם לך לבלתי הכריתך לא למענכם אני עושה בית ישראל כי אם לשם קדשי לא לנו יי לא לנו כי לשמך תן כבוד על חסדך על אמתך למה יאמרו הגויים איה נא אלהיהם אנא יי אל תפן אל קשי העם הזה ואל רשעו ואל חטאתו סלח נא לעון העם הזה כגודל חסדך וכאשר נשאת לעם הזה ממצרים ועד הנה למען שמך יי וסלחת לעוני כי רב הוא יי שמעה יי סלחה יי הקשיבה ועשה אל תאחר למענך אלהי כי שמך נקרא על עירך ועל עמך.

נהגו העם להתחנן אחר נפילת פנים כשמגביה פניו מן הקרקע בפסוקים אלו 25 אומר ואנחנו לא נדע מה נעשה כי עליך עינינו זכור רחמיך יי וחסדיך כי מעולם המה אל תזכור לנו עונות ראשונים מהר יקדמונו רחמיך כי דלוננו מאד קומה עזרתה לנו ופדנו למען חסדך יהי חסדך יי עלינו כאשר ייחלנו לך אם עונות תשמר יהי יי מי יעמוד כי עמך הסליחה למען תורא. יי הושיעה המלך יענינו ביום קראנו כי הוא ידע יצרינו זכור כי עפר אנחנו עזרנו אלהי ישענו על דבר כבוד שמך והצילנו וכפר על חטאתינו למען שמך וכן נהגו העם להתחנן אחר סדר היום תמיד בתחנונים אלו. יי אלהי אברהם יצחק וישראל אבותינו שמרה

4 ותושבחתא ונחמתא נתו תושבחתא ונחמתא תי | על רבנן: על ישראל ועל רבנן ת
5 דעסקין ת | בית מותבניהון א' ביטל בקוים א' 6 להון ולכון: לכון ולגא תי להון ולגא תי | וסייעתא ורווחא ח' ת 12 אחרי לפניך כתב יי אלהינו וביטל בקוים א' 14 קומתינו מפני הוסי' בשוליים א' 19 ועל (!) אמתך אנ

7 יהא שלמא וכו' 9 מנהגו 11 לפיכך אני כורע ומשתחוה ומתחנן לפניך
12 מה נאמר לפניך יי 13 וסרנו 14 מפני חטאתינו... אשמותינו 17 והושיענו
כמו שהבטחתנו 19 לשם קדשי: אשר חללתם בגויים אשר באתם שם הוסי' 31 תמיד חס,

זאת לעולם ליצר מחשבות לבב עמך והכן לבבם אליך והוא רחום יכפר עון ולא ישחית והרבה להשיב אפו ולא יעיר כל חמתו כי אתה יי טוב וסלח ורב חסד לכל קוראך צדקתך צדק לעולם ותורתך אמת מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע לשארית נחלתו לא החזיק לעד אפו כי חפץ חסד הוא ישוב ירחמנו יכבשו עונותינו ותשליך במצולות ים כל חטאתם תתן אמת ליעקב חסד לאברהם אשר נשבעת לאבותינו מימי קדם [ברוך יי יום יום יעמס לנו האל ישועת' סלה] יי צבאות עמנו משגב לנו אלהי יעקב סלה יי צבאות אשרי אדם בוטח בך ברוך אלהינו ברוך אדונינו ברוך בוראינו שבראנו לכבודו שהבדילנו מן התועים ונתן לנו תורת אמת על-ידי משה רבינו חיי עולם נטע בתוכנו הרחמן יפתח לבינו לתלמוד תורתו ויתן בלבינו אהבתו ויראתו לעשות רצונו כרצונו ולעבדו בלבב שלם [ובנפש חפצה] למען לא ניגע לריק ולא נלד לבהלה כן יהי רצון ורחמים מלפניך יי אלהינו שנחיה לשמור חוקיך בעולם הזה ולימות המשיח כדי שנזכה ונירש טוב לחיי העולם [הבא] למען יזמרך כבוד ולא ידום יי אלהי לעולם אודך יהיו לרצון אמרי פי וגו'.

15 ונהגו מקצת העם לקרות בכל יום אחר תחנונים אלו שיר מזמור שהיו הלויים אומ' בבית המקדש באותו היום וקורין לדוד אליך יי נפשי אשא כל המזמור וקוראין אמ' ר' אלעזר אמ' ר' חנינה תלמידי חכמ' וכו' אין כאלהינו אין כאדונינו וכו' אך צדיקים יודו לשמך ישבו ישרים את פניך ויבטחו בך יודעי שמך כי לא עזבת דורשיך יי כי כל העמים ילכו איש בשם אלהיו ואנחנו נלך בשם יי אלהינו לעולם ועד.

20 כבר אמרנו בספר זה שבימי השבתות וימים טובים מתפלל אדם בכל תפלה שבע ברכות שלש ראשונות ושלש אחרונות וברכה אחת אמצעית מעין היום ובראש השנה וביום הכיפורים שליובל מתפלל באמצע שלש ברכות ובתפלת מוסף בלבד ונמצא מתפלל במוסף בשני ימים אלו תשע ברכות. ובמוסף ראש חודש ובמוסף חולו שלמועד מתפלל שבע שלש ראשונות ושלש אחרונות וברכה אחת באמצע וזה הוא נוסח כל הברכות האמצעיות.

ברכה אמצעית שלילי שבת. אתה קדשת את יום השביעי לשמך תכלית מעשה שמים וארץ וברכתו מכל הימים וקדשתו מכל הזמנים כאמור ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות אלהינו ואלהי אבותינו רצה נא במנוחתינו וקדשנו במצותיך ותן חלקינו בתורתך ושמן נפשנו בישועתך [ושבענו מטובך] וטהר לבינו לעבדך באמת והנחילנו באהבה וברצון שבתות קדשך וינוחו בם כל ישראל אוהבי שמך ב"א יי מקדש

6 ברוך יי - סלה הוסי' בשוליים א² 9 נטעה א 10 ובנפש חפצה הוסי' בשוליים א²
17 וכו': עד נודה למושיענו. ואחר כך ברוך אלקינו ברוך אדונינו ברוך מלכנו ברוך מושיענו ג
30 קדשנו ת 31 ושבענו מטובך בשוליים א² 32 וברצון: ב מעל לשורה א² | בם מ מעל לשורה א²: ב(2) א¹

7 ברוך אלהינו הוסי' 8 ברוך שבראנו והבדילנו 10 ויראתו ותורתו | כרצונו הוסי'
17 אין כאלהינו בשלמות עד אתה תקום תרחם ציון כי עת לחנה כי בא מועד 30 במנוחתנו וכו'

השבת / ברכה אמצעית שלשחרית שבת. ישמח משה במתנת חלקו כי
עבד נאמן קראת לו כליל תפארת בראשו נתתה בעמדו לפניך על הר סיני שני
לוחות אבנים הוריד בידו וכתוב בהן שמירת שבת וכן כתוב בתור' ושמר בני
ישראל את השבת לעשו' את השבת לדורותם ברית עולם ביני ובין בני ישראל
אות היא לעולם כי ששת ימים עשה יי את השמים ואת הארץ וביום השביעי שבת
5 וינפש ישמחו במלכותך שומרי שבת וקוראי עונג [עם] מקדשי שביעי (כולם
יתענגו וישבעו מטוביך) אלהינו ואלהי אבותינו רצה נא במנוחתינו וקדשנו במצותיך
וכו' עד ברוך אתה יי מקדש השבת.

ברכה אמצעית שלמוסף שבת. למשה צוית על הר סיני מצות שבת זכור ושומר
10 ובו צויתנו יי אלהינו להקריב לך קרבן מוסף כראוי יהי רצון מלפניך יי אלהינו
שתעלינו לארצנו ותטענו בגבולנו ושם נעשה לפניך את קרבנות חובותינו תמיד'
כסדרן ומוספין כהלכתן [ו]את מוספי יום המנוח הזה נעשה ונקריב לפניך באהבה
כמצות רצונך כמה שכתבת עלינו בתורתך על-ידי משה עבדך לא נתתו מלכינו
לגויי הארצות ולא הנחלתו מלכינו לעובדי פסילים [גם] במנוחתו לא ישכנו
15 ערלים לבית ישראל נתתו זרע ישורן אשר במ בחרת חמדת ימים אותו קראת
אלהינו ואלהי אבותינו רצה נא במנוחתינו וכו' עד ב"א יי מקדש השבת.

ברכה אמצעית שלמנוחת שבת. אתה אחד ושםך אחד ומי כעמך ישראל גוי
אחד בארץ עטרת תהלה ותפארת ישועה לעמך נתתה אברהם יגל יצחק ירנן
יעקב ובניו ינוחו בו מנוחה שלימה שאתה רוצה בה יכירו [בניך] וידעו כי מאתך
20 היא מנוחתם הנח לנו אבינו אל תהי צרה ויגון ביום מנוחת' אלהינו ואלהי אבותינו
רצה נא במנוח' וכו' ברוך אתה יי מקדש השבת. /

ברכה אמצעית שלמוסף ראש חודש. ראשי חודשים לעמך נתתה זמן כפרה
לכל תולדותם להיותם מקריבין לפניך זבחי רצון ושעירי חטאת לכפר בעדם
זכרון לכולם יהיה תשועת נפשם מיד שונא מזבח חדש בציון תכין ועולת
25 ראש (ה)חדש נעלה עליו שירי דוד נשמע בעירך האמורים לפני מזבחך לרצון
אהבת עולם תביא להם וברית אבות לבנים תזכור אלהינו ואלהי אבותינו מפני
חטאינו גלינו מארצנו ונתרחק מעל אדמתנו יהי רצון מלפני יי אלהינו שתעלינו
לארצנו ותטענו בגבולינו ושם נעשה לפניך את קרבנות חובותינו תמידין כסדרן
ומוספין כהלכתן ואת מוספי יום ראש החודש הזה נעשה ונקריב לפניך באהבה

6 ישמחו... שביעי חס' 1 | עם מעל לשורה א' | כולם יתענגו וישבעו מטובך כתב וביטל בקוים א
8 עד מעל לשורה א' 14 גם מעל לשורה א' 15 לבית ישראל: עמך חס' 16 עד מעל
לשורה א' 19 בניך מעל לשורה א' 23 להיותם: ם מעל לשורה א': בהיותם ת 25 החדש
(ה נמחקת) א' 26 וברית מעל לשורה א' וזכרון א' 27 אדמתנו: ואין אנו יכולים לעשות
לפניך את קרבנות חובותינו חס' ת 28 חובותנו ת | תמידין כסדרן 1

1 של יוצר ישמח... 3 הוריד בידו שני לוחות אבנים 11 שתעלינו לארצנו וכו'
12 ואת מוסף יום המנוח הזה נעשה ונקריב כו' עד על ידי משה עבדך. 18 ועטרת ישועה
20 תנחילנו(!) אבינו 24 יהיו 25 לרצון חס' 27 ונתרחקנו | שתעלינו לארצנו ואת
מוסף (והשאר חס') יום ראש החדש הזה וכו' עד על-ידי משה עבדך יהיה רצון...

כמצות רצונך כמה שכתבת עלינו בתורתך על-ידי משה עבדך יהי רצון מלפניך
 יי אלהינו ואלהי אבותינו שתחדש עלינו את ראש החודש הזה לטובה לברכה לחן
 לחסד ולרחמים לחיים ולשלום ויהי (יום) ראש החודש הזה סוף וקץ לכל חטאתינו
 וצרותינו תחלה וראש לפדות נפשינו כי בעמך ישראל מכל האומות בחרת וראשי
 חדשים להם נתתה ב־א יי מקדש ישראל וראשי חדשים.

5 ברכה אמצעית שלמוסף ראש חודש שחל להיות בשבת. אתה יצרת עולמך מקדם
 כליתה מלאכתך ביום השביעי ובחרת בנו מכל העמים ורצית בנו מכל הלשונות
 וקדשתנו במצותיך וקרבנתו מלכינו לעבודתך שמך הגדול והקדוש עלינו קראת
 ותתן לנו יי אלהינו שבתות למנוחה ויום ראש החודש הזה לכפר בעדינו ומפני
 10 חטאתינו גלינו מארצנו ונתרחק[נו] מעל אדמתנו ואין אנו יכולין לעשות לפניך
 קרבנות חובתינו יהי רצון מלפניך יי אלהינו שתעלינו לארצנו ותטענו בגולינו
 ושם נעשה לפניך את קרבנות חובותינו תמידין כסדרן ומוספין כהלכתן ואת מוספי
 יום המנוח ויום ראש החודש הזה נעשה ונקריב לפניך [באהבה] כמצות רצונך
 כמו שכתבתה עלינו בתור' על ידי משה עבדך יהי רצון מלפניך יי אלהינו ואלהי
 15 אבותינו שתחדש עלינו את (יום) ראש החודש הזה לטובה וכו' עד לפדות נפשינו
 ורצה נא במנוחת' וכו' עד וינוחו בם כל ישראל אוהבי שמך ב־א יי מקדש השבת
 ויש' וראשי חדשים.

ברכה אמצעית שליום טוב שלפסח בערבית ושחרית ומנח' אתה בחרתנו מכל
 העמים ורצית בנו מכל הלשונות וקדשתנו במצותיך וקרבנתו מלכינו לעבודתך
 שמך הגדול והקדוש עלינו קראת ותתן לנו יי אלהינו מועדים לשמחה חגים וזמנים
 20 לששון את יום טוב מקרא קדש הזה את יום חג המצות הזה זמן חירותנו באהבה
 (מקרא קדש) זכר ליציאת מצרים אלהינו ואלהי אבותינו יעלה ויבוא יגיע יראה
 ירצה ישמע יפקד יזכר לפניך זכרוננו זכרון אבותינו זכרון ירושלם עירך זכרון
 משיח בן דוד עבדך זכר' [כל] עמך כל בית ישראל לפניך לפליטה [לטובה]
 25 לחן לחסד ולרחמים ביום טוב מקרא קדש הזה ביום חג המצות הזה לרחם בו
 עלינו ולהשיענו זכרינו יי אלהינו בו לטובה פקדינו בו לברכה הושיענו בו לחיים
 בדבר ישועה ורחמים חוס וחנינו ורחם עלינו ומלטנו בו מכל צרה ויען ושמחנו בו
 שמחה שלימה כי אל [מלך] רחום וחנן אתה והשיאנו יי אלהינו את ברכת מועדיך
 לחיים ולשמחה ולשלום כאשר רצית ואמרת לברכנו כן תברכנו סלה [ו]קדשנו
 30 במצותיך וכו' ב־א יי מקדש ישראל והזמנים.

1 כמה: כמו 2 ולברכה תי 3 יום ביטל בקו א' חס' ת 7 מלאכתך: מעשיך נת 8 ושמך ת
 10 ונתרחקנו: נו מעל לשורה א: ונתרחק ת 12 חובתנו ת 13 יום המנוח: הוזה חס' ת | באהבה
 מעל לשורה א 15 יום ביטל בקו א 19 וקדשתנו: ו מעל לשורה א: קדשתנו ת 20 ושמך ת
 22 מקרא קדש ביטל בקו א 24 לטובה חס' בשוליים א: לטובה ולברכה ת 27 עלינו חס' ג
 28 מלך מעל לשורה א 29 לשמחה ת | וקדשנו: ו מעל לשורה א: קדשנו ת 30 במצותיך: ותן חלקנו

9 לכפר בעדנו: שחטאנו לפניך חס' | ומפני חטאנו וכו' עד ומוספים כהלכתן 13 נעשה
 ונקריב את קרבנות חובותינו תמידין כסדרן כמצות רצונך 19 העמים: אהבת אותנו חס'
 22 יעלה ויבא וכו' 29 אמרת ורצית | וקדשנו במצותיך חס'

ברכה אמצעית שלמוסף הפסח. אתה בחרתנו מכל העמים וכו' עד זכר
ליציאת מצרים ומפני חטאינו גלינו מארצנו ונתרחק מעל אדמתנו ואין אנו יכולין
לעלות [להראות] להשתחוות לפניך בבית בחירתך [בנוה הדרך] בבית הגדול
והקדוש שנקרא שמך עליו מפני היד שנשתלחה במק' יהי רצון מלפניך יי אלהינו
5 שתשוב ותרם עלינו ועלינו ברחמיך הרבים ותקבץ פזורינו מבין הגויים ונפוצותינו
כנס וקבץ מירכתי ארץ והביאנו לציון עירך ברנה ולירושלם בית מקדשך בשמחת
עולם ושם נעשה לפניך את קרבנות חוב[ו]תינו תמידין כסדרן ומוס' כהלכתן ואת
מוספי יום טוב מקרא קדש הזה יום חג המצות הזה נעשה ונקריב לפניך כמצות
רצונך כמה שכתבת עלינו בתורת' על ידי משה עבדך מלך רחמן רחם עלינו
10 טוב ומטיב הדרש לנו שובה עלינו בהמון רחמיך בגלל אבותינו שעשו רצונך בנה
ביתך כבתחלה וכונן מקדשך על מכונו והראנו בבניינו ושמחנו בתקו' והשב ישראל
לנויהו כהנים לעבודתם ולויים לדוכן ישראל למעמדן וארמון על משפטו ישב
ושם נעלה ונראה לפניך בשלש פעמי רגלינו ככתוב בתורתך שלוש פעמים בשנה
יראה כל זכורך את פני יי אלהיך במקום אשר יבחר בחג המצות ובחג השבועות
15 ובחג הסוכ' ולא יראה את פני יי ריקם איש כמתנת ידו כברכת יי אלהיך אשר
נתן לך והשיאנו יי אלהינו את ברכת מוע' וכו' ב"א יי מקדש ישראל והזמנים.
וכנסה זה הוא מתפלל בחג השבועות ובחג הסוכות בלא חסרון בלא יתר אלא
שבחג השבועות הוא אומר את יום טוב מקרא ק' הזה את יום חג השבועות הזה זמן
מתן תורתנו באהבה זכר ליציא' מצ' וכן הוא אומ' ביום טוב מקרא קדש
20 הזה ביום חג השב' הזה לרחם בו עלינו וכו' ובמוסף הוא אומ' ואת מוספי יום טוב
מקרא קדש הזה יום חג השבועות הזה. וכן בחג הסוכות אומ' יום טוב מקרא
קדש הזה [יום חג הסוכות הזה] זמן שמחתנו וכו' וכן בשמיני עצרת אומ' את יום
טוב מק' קודש הזה את יום חג שמיני עצרת הזה [זמן שמחתנו וכן במוסף אומ' ואת
מוספי יום טוב מקרא קדש הזה יום חג שמיני עצרת הזה] נעשה ונק' לפניך ואם
25 חל יום טוב להיות בשבת אומ' [אתה בחרתנו וכו'] ותתן לנו יי אלהינו שבתות
למנוחה מועדים לשמחה וחגים וזמנים לששון את יום המנוח הזה את [יום טוב
מקרא ק' הזה את] יום חג פל' הזה וכו' וכן במוסף אומ' ואת מוספי יום המנוח הזה
יום טוב מקרא קדש הזה יום חג פל' וכו' ועל דרך זו הוא מזכיר השבת בראש
השנה וביום הכפורים אם חלו להיות בשבת בין בשאר תפלות בין במוסף וחותרם
בכל התפלות שלשלשה רגלים מקדש השבת ויש' והזמנים ובראש השנה הוא
30 חותרם מלך על כל הארץ מקדש השבת וישר' ויום הזכרון ובצום הכפורים הוא

בתורתך ושבוענו מטובך ושמח נפשנו בישועתך וטהר לבנו לעבדך באמת והנחילנו בשמחה
ובששון מועדי קדשך וישמחו בם כל ישראל אוהבי שמך הוסי' נ1 3 להראות הוסי' בשוליים א
לראות ת 6 כנס: כנס ת | וקבץ חס' ת 10 שובה עלינו חס' 1 | את רצונך ת
11 כונן 1 | הראנו ת 12 לנוה: אל נוה ת | וכהנים 1 | לדוכנם ת 13 ונראה: ונשתחוה
הוסי' ת 15 ריקם: ונ' הוסי' מעל לשורה א2 22 ההוספה בידי א2, וכן שורה 23, 25, 26, 12, 13 שלהלן.

2 ונתרחקנו 6 וקבץ חס' 6 מוסף 9 רחם עלינו וכו' והשיאנו...

חותם מלך על כל הארץ מקדש השבת ויש' ויום הכפורים נהגו [רוב] העם
מראש השנה ועד יום הכפורים להוסיף ב[כל] תפלה בעשרת הימים בברכה
ראשונה מוסיפין זכרנו לחיים אל מלך (רחמן) חפץ בחיים כתבתו בספר חיי'
למענך אלהים חיים מלך רחמן ומושיע ומגן ב"א יי מגן אברהם. ומוסיפין
5 בברכה שנייה מי כמוך אב הרחמן וזכר יצוריו ברחמים לחיים ונאמן אתה להחיות
מתים ב"א יי מחיה המתים ומוסיפין בברכה י"ח זכור רחמך [יי אלהינו] וכבוש
כעסך וכתוב לחיים כל בני בריתך ב"א יי הטוב שמך [ולך נאה להודות] ומוסיפין
בברכה אחרונה ובספר חיים ברכה ושלוש וזכור ונכתב לפניך אנו וכל עמך בית
ישראל לחיים ולשלום ב"א יי המברך את עמו יש' בשלום ובתפלת נעילה
10 יום הצום אומ' בברכות אלו מקום זכרנו לחיים חתמנו לחיים וכל התוספות האלו
מנהג מקומות ויש מקומות שנהגו שלא יוסיפו (כלום) [דבר]. .. מנהג פשוט
שמברכין ברכה שלישית בנוסח זה בשני ימים של ראש השנה בכל תפלה [מארבע
התפלות] וכן נהגו מקצת העם לברך [אותה] באותו הנוסח בכל תפלה ותפלה
מחמש תפלות שליום הכפורים וזה הוא נוסחה. אתה קדוש ושמך קדוש וקדושים
15 בכל יום יהללוך סלה ובכן תן פחדך יי אלהינו על כל מעשיך ואימתך על כל
שבראת וייראוך כל המעשים וישתחוו לפניך כל הברואים ויעשו כולם אודה
אחת לעשות רצונך בלבב שלם כמו שידענו יי אלהינו שהשלטון מלפניך עוז בידך
וגבורה בימיניך ושמך נורא על כל מה שבראתה. ובכן תן כבוד לעמך תהלה
ליראיך תקוה לדורש' פתחן פה למיחלים לך שמחה לארצך ששן לעירך צמיחת
20 קרן לדוד (עבדך) ועריכת נר לבן ישי משיחך. ואז צדיקים יראו וישמחו
וישרים יעלו וחסידים ברנה יגילו ועולתה תקפולץ פיה וכל הרשעה כולה כעשן
תכלה כי תעביר ממשלת זדון מן הארץ ומלכות העליזה מהרה תעקר ותשבר
ותמלוך אתה הוא יי אלהינו מהרה על כל מעשיך בירושלם עירך ובהר ציון משכן
כבודך וגד זקני כבוד ככת' וחפרה הלבנה ובושה החמה כי מלך יי צבא' בהר ציון
25 ובירוש' וגד זקני כבוד [ונאמר יי ימלך לעולם ועד] ונא' ויגבה יי צבא' במשפט
והאל הקדוש נקדש בצדקה ב"א יי המלך הקדוש ברכה אמצעית שלראש
השנה [ב]ערבית [ו]שחרית ומנחה. אתה בחרתנו מכל העמים ורצית בנו מכל

1 בריית שבין הפרקים כתב בטעות ראש השנה א' | רוב מעל לשורה א' 3 רחמן ביטל בקו א' 4 אל
חי מלך רחמן ת | ומגן חס' 6 יי אלהינו חס' בשוליים א' 7 וכתוב: וחמנו 1 | לחיים טובים ת |
ולך נאה להודות חס' בשוליים א' 8 וזכור 1 9 נעילה (צ"ל נעילת?) א' נעילה של 1
11 כלום א' דבר א' 15 יהללוך סלה: ובכן יתקדש שמך יי אלהינו על ישראל עמך חס' ת |
על כל מה שבראת ת 19 צמיחות ת 20 עבדך ביטל בקו א' 22 ומלכות – ותשבר
חס' ת 25 ונאמר יי ימלך לעולם ועד חס' בשוליים א' 27 [ב]ערבית [ו]שחרית חיקו א'

3 זכרנו לחיים וכו' בא"י מגן אברהם 5 אב הרחמים (!) | לחיים-מתים חס' 6 זכור
רחמך וכו' 8 ובספר חיים וכו' 9 נעילה של 10 בברכה (!) זכרנו 17 בלבב
שלם וכו' 19 ותקוה טובה 20 משיחך: במהרה בימינו חס' 21-26 וחסידים וכו'
ככת' בדברי קדשך ימלך... וכתוב ויגבה... בא"י המלך הקדוש 27 אתה בחרתנו מכל
העמים וכו'

הלשונות וקדשתנו במצ' וקרבתנו מלכנו לעבודת' ושמך הגדול והקדוש עלינו קרא' ותתן לנו יי אלהינו את יום טוב מק' קדש הזה את יום הזכרון הזה וזכרון תרועה באהבה וזכר ליציא' מצ' אלהינו ואלהי אבותינו יעלה ויבוא יגיע וכו' עד כי אל מלך רחום וחנן את' אלהינו ואלהי אבותינו מלך על כל העולם כולו בכבודיך והנשא על כל הארץ ביקריך והופע בהדר גאון עוזך על כל יושבי תבל ארצך וידע כל פעול כי אתה פעלתו ויבין כל יצור כי אתה יצרתו ויאמרו כל אשר [ה]נשמה באפו יי אלהי ישר' מלך ומלכותו בכל משלה קדשנו במצותיך וכו' [ודברך אמת וקיים לעד] בִּיא יי מלך על כל הארץ מקדש ישראל ויום הזכרון.

10 ברכה ראשונה משלש ברכות אמצעיות שלמוסף ראש השנה אתה בחרתנו מכל העמים [וכו'] עד זכר ליציאת מצרים ומפני חטאינו גלינו מארצינו וכו' עד תמידין כסדרן ומוספין כהלכתן את מוספי יום טוב מק' קדש הזה יום הזכרון הזה נעשה ונקריב לפניך כמצות רצוניך כמה שכתבת עלינו בתורתך על ידי משה עבדך עלינו לשבח לאדון הכל לתת גדולה ליוצר בראשית שלא עשנו כגויי הארצות ולא שמנו כ[כל] משפחות האדמה שלא שם חלקנו כהם ו[לא] גורלינו ככל המונם שהם משתחווים להבל וריק ומתפללים לאל לא יושע ואנו משתחווים [לפני] מלך מלכי המלכים ברוך הוא שהוא נוטה שמים ויוסד ארץ מושב יקרו בשמים ממעל ושכינת עוזו בגבהי מרומים הוא אלהינו ואין עוד אמת מלכינו ואין זולתו ככת' בתור' וידעת היום והשבות אל לבב' כי יי הוא אלה' בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד 20 אוחילה לאל אחלה פניו אשאלה ממנו מענה לשון אשר בקהל עם אשיר[ה] עוזו אביעה רענ[ות] בעד מפעליי לאדם מערכי לב ומיי מענה לשון יי שפתי תפתח ופי יגיד תהלתך ברוך אתה יי למדני חקיק על כן נקוה לך יי אלהינו לראות מהרה בתפארת עוזך להעביר גלולים מן הארץ והאלילים כרות יכרתן לתכן עולם במלכות שדי וכל בני בשר יקראו בשמך להפנות אליך כל רשעי ארץ 25 יכירו וידעו כל יושבי תבל כי לך תכרע כל ברך תשבע כל לשון לפניך יי אלהינו יכרעו ויפולו ולכבוד שמך [הגדול] יקר יתנו ויקבלו כולם עול מלכותך ותמלוך עליהם לעולם ועד כי המלכות שלך היא ולעולמי עד תמלוך בכבוד ככת' בתור' יי ימלוך לעולם ועד וכת' לא הביט און ביעקב ולא ראה עמל בישראל יי אלהיו עמו ותרועת מלך בו וכת' ויהי בישורן מלך בהתאסף ראשי עם יחד שב' ישראל. 30 ובדברי קדשך כתוב לאמר כי ליי המלוכה ומושל בגויים וכת' יי מלך גאות לבש

6 ר'אמרו אן ר'אמר ת 7 נשמה אית ה הוסי' א' 8 ודברך - לעד הוסי' בשוליים א 13 ונקריב לפניך: באהבה הוסי' ת 15 כמשפחות א': כל הוסי' מעל לשורה א', וכן נוטה ג' | וגורלנו א': לא מעל לשורה א' וכן נוטה ג' 16 לאל לא יושע א' ללא יועיל ת | ואנחנו א 17 ומושב ת 20 אשירה א': ה נמחקה על-ידי א' 21 רננות א': ת נמחקה על-ידי א' 22 רננו ת

2 ותתן לנו | את יום הזכרון הזה חס' 7 אשר רוח ונשמה באפו יי וכו' קדשנו וכו' 10 אתה בחרתנו ומפני חטאינו וכו' 12 ואת מוספי כו' כמו שכתוב 14 עלינו לשבח... | כגויי הארצות וכו' 20 אוחילה... 21 מפעליי וכו' באי' למדני חקיק 22 על כן נקוה... בתפארת עוזך וכו'

לבש יי עזו התאזר אף תכון תבל כל תמוט וכת' ימלוך יי לעולם אלהיך ציון לדור
 ודור הללויה וכת' שאו שערים ראשיכם וכו' ועל ידי עבדיך הנביאים נאמ' כה
 אמר יי מלך ישראל וגאלו יי צבאו' אני ראשון ואני אחרון ומבלעדי אין אלהים
 וכת' ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו והיתה ליי [המלוכה וכת'] והיה
 יי למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה יי אחד ושמו אחד ובתורתך [יי] כתוב
 לאמר שמע ישראל יי אלהינו יי אחד אלהינו ואלהי אבותינו מלוך על כל העולם
 כולו בכבודך וכו' עד ומלכותו בכל משלה קדשנו במצותיך [וכו'] עד ודברך
 אמת וקיים לעד ב"א יי מלך על כל הארץ מקדש ישר' ויום הזכרון. היום
 הרת עולם היום יעמיד במשפט כל יצורי עולמ[ים] אם כבנים או כעבדים אם
 10 כבנים רחמנו כרחם אב על בנים ואם כעבדים עינינו לך תלויות עד שתחנינו
 ותוציא לאור משפטינו קדשו.

ב ר כ ה ש נ י י ה אתה זוכר מעשה עולם ופוקד כל יצורי קדם לפניך נגלו כל
 תעלומות והמון נסתרות שמבראשית כי אין שכחה לפני כסא כבודך ואין נסתר
 מנגד עיניך אתה זוכר את כל המפעל וגם כל היצור לא נכחד ממך הכל
 15 גלוי לפניך יי אלהינו צופה ומביט עד סוף כל הדורות כי תביא חוק לזכרון
 להפקד בו כל רוח ונפש ולהזכר מעשים רבים והמון בריות לאין תכלית מראשית
 כזאת הודעת ומלפנים אותה גלית זה היום תחלת מעשיך זכרון ליום ראשון כי
 חוק לישר' הוא משפט לאלהי יעקב ועל המדינות בו יאמר אי זו לחרב איזו
 לשלום איזו לרעב אי זו לשובע ובריות בו יפקדו להזכירם לחיים ולמות מי לא
 20 נפקד ביום הזה כי זכר כל היצור לפניך בא מעשה איש ופקודתו ועלילות מצעדי
 גבר מחשבות אדם ותחבולותיו ויצרי [כל] מעללי איש אשרי איש שלא ישכחך ובן
 אדם יתאמץ בך כי דורשיך לעולם לא יכשלו ו[גם] לא תכלים לנצח כל החוסים
 בך הלא את נח באהבה וזכרתה ותפקדהו בהמון רחמיך בהביאך את מי המבול
 לשחת כל בשר מפני רוע מעלליהם על כן זכרנו בא לפניך יי אלהינו להרבות
 25 זרעו כעפרות תבל וצאצאיו כחול הים ככת' בתור' ויזכור אלהים את נח ואת כל
 החיה ואת כל הבהמה אשר אתו בתיבה ויעב' אלהים רוח על הארץ וישוכו המים
 וכת' וישמע אלהים את נאקתם ויזכור אלהים את בריתו את אברהם את יצחק ואת
 יעקב וכת' וזכרתי את בריתי יעקב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם
 אזכור והארץ אזכור. ובדברי קדשך כתוב לאמר זכר עשה לנפלאותיו חנן
 30 ורחום יי טרף נתן ליראיו ויזכר לעולם בריתו וגא' זכר לעולם בריתו דבר צוה
 לאלף דור וגא' ויזכור להם בריתו וינחם כרוב חסדיו ועל ידי עבדיך הנביא'
 כתו' [לאמר] הלך וקראת באוני ירושלם לאמר כה אמר יי זכרתי לך חסד

4 המלוכה וכת' בשוליים א 5 יי מעל לשורה א' וכן נוסח 1: יי אלהינו ת 9 עולם אי ים
 מעל לשורה א' 15 זכרון ת 16 בו חס' ת 21 כל בשוליים א' | שלא: אשר לא 1
 22 וגם במקום מחיקות 1 א' 32 לאמר בעל לשורה א'

6 אריא מלוך כו' בא"י מלך על כל הארץ... 9 אם כעבדים 10 לך תלויות וכו'
 12 כל יצורי קדם וכו'

נעורייך אהבת כלולותיך לכתך אחרי במד' בארץ לא זרועה וכת' וזכרתי אני את
 בריתי אותך בימי נעורייך והקימותי לך ברית עולם וכת' הבן יקיר לי אפרים אם
 ילד שעשוע' כי מדי דברי בו זכור ואזכרו עוד על כן המו מע' לו רחם ארחמנו
 נאם יי. אלהינו ואלהי אבותינו יעלה ויבוא יגיע יר' וכו' עד כי אל מלך רחום
 וחנן אתה וזכרנו בזכרון טוב מלפניך ופקדנו בפקודת ישועה ורחמים משמי שמי
 קדם וזכר לנו יי אלהינו את הברית ואת החסד ואת השבועה אשר נשבעת לאברהם
 אבינו בהר המוריה ותראה לפניך העקידה שעקד את יצחק בנו על גבי המזבח
 וכבש רחמיו לעשות רצונך בלבב שלם כן יכבשו רחמך את כעסך ויגלו רחמך
 על מדותיך ותתנהג עמנו במדת רחמים ואל תתנהג עמנו במדת הדין ובעבור שמך
 הגדול ישוב אפך מעמך [ישראל] ומעריך ומנחלתך וקיים לנו יי אלהינו את הדבר
 שהבטחתנו בתורתך על ידי משה עבדך וזכרתי להם ברית ראשונים אשר הוצאתי
 אותם מארץ מצרים לעיני הגויים להיות להם לאלהים אני יי כי זוכר כל הנשכחות
 אתה מעולם [כי] אין שכחה לפני כסא כבודך ועקידת יצחק אבינו [לזרעו
 היום] תזכור ב... זוכר הברית היום הרת עולם היום יעמיד במשפט כל יצורי
 עולם אם כבנים או כעבדים אם כבנים רחמנו כרחם [אב] על בנים [אם] כעבדים
 ענינו לך תלויות עד שתחנינו ותוציא לאור משפטנו קדוש.
 ב ר כ ה ש ל י ש י ת אתה נגלית בענן כבודך על עם קדשך לדבר עמהם מן
 השמים השמעתם קולך. ונגלית עליהם בערפלי טוהר גם כל העולם כולו חל
 מלפניך ובריות בראשית חרדו ממך בהגלותך מלכינו על הר סיני ללמד לעמך
 תורה ומצוות ותשמיעם את הוד קולך ודברות קדשך מלהבי אש בקולות וברקים
 עליהם נגלית ובקול שופר עליהם הופעת ככת' [בתור'] ויהי ביום השלישי בהיות
 הבוקר ויהי קולות וברקים וענן כבד על ההר וקול שופר חזק מאד ויחרד כל
 העם אשר במחנה וכת' ויהי קול שופר הולך וחזק מאד משה ידבר והאלהים יעננו
 בקול וכת' וכל העם רואים את הקולות ואת הלפידים ואת קול השופר ואת ההר
 עשן וירא העם ויונעו ויעמדו מרחוק ובדברי קדשך כתוב לאמר עלה אלהים
 בתרועה יי בקול שופר וכת' בהצוצרות וקול שופר הריעו לפני המלך יי וכת'
 הללויה הללו אל בקדשו וכו' עד תהלל יה הללויה ועל ידי עבדיך הנביאים
 נאמר כל יושבי תבל ושוכני ארץ כנשוא נס הרים תראו וכתקוע שופר תשמעו
 וכת' והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו האובדים בארץ אשור והנדחים
 בארץ מצרי' והשתחוו ליי בהר הקודש בירושלם וכת' ויי עליהם יראה ויצא
 כברק חצו ויי אלהים בשופר יתקע והלך בסערות תימן יי צבאות יגן עליהם כן
 תגן על עמך בשלומך תקע בשופר גדול לחירותנו ושא נס לקיבוץ גלויותינו וקרב

10 ישראל בשוליים א 13 כי מעל לשורה (במחיקת 1) א | לזרעו היום בשוליים א': לנו אי (ביטל
 בקו א') 15 עולם בלי תיקון א: עולמים נת | אב בשוליים א 32 לקיבוץ א לקבץ נת |
 גלויותינו אנ את כל גלויותינו ת

12 כי זוכר... ואין שכחה... ועקדת יצחק לזרעו תזכור וכו' 15 אם כעבדים | כרחם אב
 על בנים כו' 18 קולך כו'

פזורינו מבין הגויים ונפוצותינו כנס מירכתי ארץ והביאנו לציון עירך ברנה ולירושלם בית מקדשך בשמחת עולם ושם נעשה לפניך כמצווה עלינו בתורתך על ידי משה עבדך וביום שמחתכם ובמועדי' ובראשי חדשיכם ותקעתם בחצוצרות על צולותיכם ועל זבחי שלמיכם והיו לכם לזכרון לפני אלהיכם אני 5 יי אלהיכם כי שומע קול שופר אתה מעולם ומאזין תרועה ואין דומה לך ברוך א' יי שומע קול תרועת עמו ישראל [היום] ברחמים. היום הרת עולם היום יעמיד במשפט כל יצורי עולמ[ים] אם כבנים או כעבדים אם כבנים רחמנו כרחם אב על בנים אם כעבדים ענינו לך תלויות עד שתחנינו ותוציא לאור משפטנו קדוש.

10 ב ר כ ה א מ צ ע י ת ש ל י ו י מ צ ו מ הכפורים בערבית ושחרית ומנחה ונעילה. אתה בחרתנו מכל העמים ורצית בנו מכל הלשונות וקדשתנו במצותיך וקרבתנו מלכינו לעבודתך ושמך הגדול והקדוש עלינו קראת ותתן לנו יי אלהינו [באהבה] [יום מקרא קדש] את יום הכפורים הזה למחילה ולסליחה ולכפר בו על כל עונותינו מקרא קדש [באהבה] זכר ליציאת מצרים אלהינו ואלהי אבותינו 15 יעלה ויבוא וכו' עד כי אל מלך רחום וחנן אתה אלהינו ואלהי אבותינו מחול לעונותינו ביום [צום הכפורים] הזה מחה והעבר פשעינו מנגד עיניך כאמור אנכי אנכי הוא מחה פשעיך למעני וחטאתיך לא אזכור ונא' מחיתי כעב פשעיך וכענן חטאתיך שובה אלי כי גאלתיך וכתוב כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאת' לפני יי תטהרו כי אתה סלחן לישראל מן העולם ומחלן לשבטי 20 ישורון ומבלעדיך אין לנו מלך מוחל וסולח אלהינו ואלהי אבותינו מלוך על כל העולם כולו בכבודך וכו' עד ומלכותו בכל משלה קדשנו במצותיך ותן חלקנו בתור' [ושבענו משובך] ושמח נפשינו בישועתך וטהר לבנו לעבדך באמת ודברך אמת וקיים לעד ברוך א' יי מלך על כל הארץ מוחל וסולח לעונות עמו בית ישראל מקדש ישראל ויום הכפורים.

25 ב ר כ ה א מ צ ע י ת ש ל מ ו ס פ . אתה בחרתנו מכל העמים וכו' עד זכר ליציאת מצרים ומפני חטאינו וכו' עד תמידין כסדרן ומוספין כהלכתן ואת מוספי [יום] מקרא קדש הזה יום צום הכפורים הזה נעשה ונקריב לפניך כמצות רצונך כמו שכתבת עלינו בתורתך על ידי משה עבדך אלהינו ואלהי אבותינו מחול

1 כנס אג כנס ת 6 היום מעל לשורה א', וכן נת 7 עולם א', תוקן עולמים 11 וקדשתנו (ו) מעל לשורה) א קדשתנו ת 12 יי אלהינו באהבה א' (ביטל בקו וכתב בשוליים יום מקרא קדש א'): את יום מקרא קדש הזה נת 14 מקרא קדש א', ביטל בקו וכתב מעל לשורה באהבה א', וכן נוסח נת 16 צום הכפורים מעל לשורה א', וכן נוסח נת 18 וכתוב מעל לשורה א' (ו' א') 22 ושבענו משובך בשוליים במקום זה א, אחרי בישועתך ת 27 יום מעל לשורה א | צום חס' ת

5 כי אתה שומע כו' בא"י שומע תרועה 6 היום הרת עולם כו' ככתוב למעלה 11 אתה בחרתנו וכו' 12 ותתן לנו יי אלהינו את יום הכפורים הזה ואת יום מקרא קדש הזה למחילה וכו' 15 או"א מחול לעונותינו כו' 20 או"א מלוך כו' קדשנו כו' ודברך אמת וקיים כו' בא"י מלך על כל הארץ מוחל וסולח כו' 27 יום צום הכפורים הזה חס' | כמצות רצונך וכו' 28-3 לרלן בנוסח פחות מקוצר מאשר בכ"י א

לעונותינו ביום הזה וכו' עד ומבלעדיך אין לנו [מלך] מוחל וסולח אלהינו ואלהי אבותינו מלוך על כל העולם וכו' עד ומלכותו בכל משלה קדשנו במצותיך וכו' עד מקדש ישראל ויום הכפורים. נהגו העם בכל תפלות המוספין כשהוא אומר כמו שכתבתה עלינו בתורתך על ידי משה עבדך מזכיר קרבנות אותו היום כמו שהן כתובין בתורה וקורא אותן הפסוקים ואם לא הזכיר כיון שאמר כמו שכתבתה עלינו בתורתך שוב אינו צריך.

נוסח הוידוי. אנא אלהינו ואלהי אבותינו תבוא לפניך תפלתנו ואל תתעלם מלכינו מתחנונו שאין אנו עוזי פנים וקשי עורף שנאמר לפניך צדיקים אנחנו ולא חטאנו אבל חטאנו אנחנו ואבותינו אשמו בגדנו גזלנו דברנו דופי העונו והרשענו וזנו המסנו טפלו שקר יעצנו רע כזבנו לצנו מרדנו ניאצנו סרנו [עונו] פשענו צררנו קשינו עורף רשענו שחתנו תעינו תיעבנו תעתענו סרנו ממצותיך וממשפטיך הטובים ולא שווה לנו ואתה צדיק על כל הבא עלינו כי אמת עשית ואנחנו הרשענו מה נאמר לפניך יושב מרום ומה נספר לפניך שוכן שחקים הלא כל הנסתרות והנגלות אתה יודע אתה יודע רזי עולם ותעלומות סתרי כל חי אתה חופש כל חדרי בטן ורואה כליות ולב אין כל דבר נעלם ממך ואין נסתר מגד עיניך יהי רצון [ורחמים] מלפניך יי אלהינו ואלהי אבותינו שתמחול לנו על כל חטאתינו ותכפר לנו על כל עונותינו ותסלח לכל פשעינו [ועל] חטא שחטאנו לפניך בשגגה ועל חטא שחטאנו לפניך בודון ועל חטא שחטאנו לפניך בסתר ועל חטא שחטאנו לפניך בגלוי [ועל] חטא שחטאנו לפניך באונס ועל חטא שחטאנו לפניך ברצון ועל חטאים שאנו חייבין עליהן עשה ועל חטאים שאנו חייבין עליהן לא תעשה [שניתק לעשה] ועל חטאים שאנו חייבין עליהן לא תעשה ועל חטאים שאנו חייבין עליהן ברבן ועל חטאים שאנו חייבין עליהן בידים שמים ועל חטאים שאנו חייבין עליהן כרת ועל חטאים שאנו חייבין עליהן ארבע מיתות בית דין חנק והרג שריפה וסקילה על הגלויים לנו ועל שאינן גלויין לנו הגלויים לנו כבר אמרנום לפניך [יי אלהי] ושאינן גלויין לנו חטאנו על כולם ואתה יודע כל הנסתרות ככת' הנסתרות ליי אלהי והנגלות לנו ולבנינו עד עולם לעשות את כל דברי התורה הזאת כי אתה סלחן

1 מלך מעל לשורה א 10 עונו מעל השורה א 16 ורחמים בשוליים א, וכן 1: חס' ת 19-20 ועזש'ל באנס... ברצון בשוליים (בכיוון מאונך, והאותיות נגזרות בהלקן) א 21 לא תעשה מעל לשורה (במקום) עשה שנתק לעשה שבוסל) א, שניתק לעשה בשוליים א 22 ארבעים מעל לשורה א 25 יי אלהי מעל לשורה א

7 אנא חס' 9 חטאנו השני חס' 10 המסנו וכו' עד כי אמת עשית ואנחנו הרשענו 14 כל חס' 15 ובוהן כליות 16 ובכן יהי' | ורחמים חס' 17-19 ותסלח לנו על כל פשעינו על חטא... באנס... בבלי דעת... בגלוי... בדעת ובמרמה... בהרהור הלב... בודי פה... בודון... בחזק יד... בטומאת שפתים... ביצר הרע... בידועים... בלא יודעים, וכן הוא ממשיך עד סוף הא"ב 20-24 ועל חטאים שח'ע חטאת... עולה... קרבן... אשם ודאי... אשם תלוי... קרבן עולה ויורד... עשה... לא תעשה שנתק לעשה... מיתה בידים שמים... כרת... מלקות... ארבע מיתות ב"ד סקילה שריפה הרג וחנק 25 ושאינן גלויים לנו כל חטאינו אתה יודע...

לישראל (מן העולם) ומחלן לשבטי ישראל ומבלעדיך אין לנו מלך מוחל וסולח
אלהי עד שלא נוצרתי איני כדאי ועכשיו שנוצרתי כאילו לא נוצרתי עפר אני בחיי
קל וחומר במיתתי הרי אני לפניך יי אלהי ככלי מלא בושה וכלמה יהי רצון
מלפניך יי אלהי שלא אחטא ומה שחטאתי מרוק ברחמיך הרבים לא על ידי
יסוריך יהיו לרצון אמרי פי וכו'.

5 כסדר הזה מתודה בערבית ושחרית ומוסף ומנחה בין יחיד בין שליח צבור
והיחיד אומר ודוי זה אחר תפלתו אחר שגמר שים שלום קודם שיפסע שלש
פסיעות ושליח ציבור אומר באמצע ברכה אמצעית קודם שיאמר אלהינו ואלהי
אבותינו מחול לעונותינו וכו' מתודה [וידוי] כסדר הזה ואחר כך אומר מחול
לעונותינו ביום צום הכפורים וכו'.

10 בנעילה מתודה כסדר הזה [אומר] מה נאמר לפניך יושב מרום מה נספר לפניך
שוכן שחקים כי עונותינו רבו מלמנות וחטאתינו עצמו מלספר מה אנו מה חיינו מה
חסדינו מה צדקינו מה מעשינו מה נאמר לפניך יי אלהינו הלא כל הגבורים כאין
לפניך ואנשי השם כלא היו וחכמים כבלי מדע ונבונים כבלי השכל כי כל מעשינו
15 תוהו וימי חיינו הבל לפניך [ככתוב בדברי קד'] ומותר האדם מן הבהמה אין כי הכל
הבל. [אבל] אתה הבדלת אנוש מראש ותכירהו לעמוד לפניך כי מי יאמר לך מה
תעשה ואם יצדק מה יתן לך ותתן לנו אלהינו את יום (צום) הכפורים הזה קץ
מחילה לכל חטאתינו למען נחדל מעושי ידנו ונשוב לעשות חוקי רצונך בלבב
שלם כדבר שנ' דרשו יי בהמצאו קראוהו בהיותו קרוב יעזוב רשע דרכו ואיש און
20 מחשבותיו וישוב אל יי וירחמנו ואל אלהינו כי ירבה לסלוח ואתה אלוה סליחות
טוב ומטיב חנון ורחום ארך אפים ורב חסד מרבה להשיב רוצה בתשובתן של
רשעים ואין אתה חפץ במיתתן שנ' חי אני נאם יי אלהים אם אחפץ במות הרשע
כי אם בשוב רשע מדרכו וחיה שובו שובו מדרכיכם הרעים ולמה תמותו בית
ישראל השיבנו וקבלנו ומחול לנו וסלח כגדל חסדך יהיו לרצון אמרי פי וכו'.

נוסח ברכת המזון

25

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם הוֹן את העולם כולו [בטוב בחסד] ברחמים
וטובו הגדול לא חסר לנו ואל יחסר לנו לעולם ועד כי הוא זן ומפרנס לכל
כאמור פותח את ידיך ומשביע לכל חי רצון ומכין מזון לכל בריותיו אשר ברא
בִּיא יי הוֹן את הכל. גודה לך יי אלהינו ונברך מלכינו כי הנחלת(נו והנחלת)

1 מן העולם א' ביטל בקו א' 3 הרי אני את: הריני 1 4 יי אלהי א' ביטל א' 9 וידוי א'
11 אומר מעל לשורה א' 12 מלספור ת 14 כל: רוב ת 15 ככתוב בדברי קד' מעל
לשורה א', וכן 1: כמו שכתוב וכו' ת 16 אבל מעל לשורה א' 17 צום א' ביטל בקו א' חס' נת
22 שנ': ככתוב ת 26 בטוב בחסד בשוליים א'(?): בטוב בחסד ת | וברחמים 1 27 זן:
ומזין חס' ת 29 הנחלתנו והנחלתה את א': נו והנחלת ביטל בקוים א'

4 מחה ברחמיך 7 אלא שהיחיד 8 בתוך ברכה 15 בדברי קד' חס' 17 צום חס'
18 בלב 21 מרבה להטיב 26 בטובו בחן 27 וטובו... זן חס' 29 כי הנחלת את

את אבותינו ארץ חמדה טובה ורחבה ברית ותורה (חיים ומזון) ועל שהוצאתנו מארץ מצרים ופדינתנו מבית עבדים על תורתך שלמדתנו על חוקי רצונך שהודעתנו ועל כולם יי אלהינו אנו מודים לך ומברכים את שמך כאמור ואכלת ושבעת וברכת את יי אלהיך על הארץ הטובה אשר נתן לך ברוך אתה יי על הארץ ועל המזון רחם יי אלהינו על ישראל עמך ועל ירושלם עירך ועל ציון משכן כבודך ועל הבית הגדול והקדוש שנקרא שמך עליו ומלכות בית דוד משיחך תחזיר למקומה בימינו ובנה את ירושלם בקרוב כאשר דברת ברוך אתה יי בונה ברחמי את ירושלם (אמן) ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם האל אבינו מלכינו אדירנו בוראינו קדושנו קדוש יעקב המלך (הרחמן) הטוב והמטיב (אשר) [ש]בכל יום ויום (הוא מטיב עמנו) הוא גמלנו חן וחסד ורחמים וכל טוב הרחמן (ישתבח בשמים ובארץ הרחמן) ישתבח לדור דורים הרחמן יתפאר לנצח נצחים הרחמן יפרנסנו בכבוד הרחמן יזכינו לימות המשיח ולבניין בית המקדש ולחיי העולם הבא מגדול ישועות מלכו ועושה חסד למשי' לדוד ולזרעו עד עולם כפירים רשו ורעבו ודורשי יי לא יחסרו כל טוב הודו ליי כי טוב כי לעולם חסדו.

15 המפטיר בנביא מברך לפניה ב"א יי א"מ"ה אשר בחר בנביאים טובים ורצה בדבריהם הנאמרים באמת ברוך אתה יי הבוחר בתורה ובמשה עבדו ובישראל עמו ובנביאי האמת והצדק.

ומברך לאחריה ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם צור כל העולמים צדיק בכל הדורות האל הנאמן האומר ועושה מדבר ומקיים אשר כל דבריו האמת והצדק נאמן אתה הוא יי אלהינו ונאמנים דברייך דבר מדברייך אחר לא ישוב ריקם כי אל נאמן אתה ברוך אתה יי האל הנאמן בכל דבריו. רחם על ציון כי היא בית חיינו לענ[ו]למת נפש תנקום נקם במהרה בימינו ותבנה (אותה) מהרה ברוך אתה יי בונה ירושלם. את צמח דוד מהרה תצמיח וקרנו תרום בישועתיך ברוך אתה יי מגן דוד. על התורה ועל הנביאים ועל יום המנוח הזה שנתת לנו יי אלהינו לקדושה לכבוד ולתפארת על הכל אנו מברכים את שמך ברוך אתה יי מקדש השבת. וביום טוב הוא אומר ועל יום טוב מקרא קדש הזה שנתת לנו לששון ולשמחה ברוך אתה יי מקדש ישראל והזמנים. ואם היה שבת ויום טוב כולל שניהן וחותרם מקדש השבת וישראל והזמנים. בנוסח שהוא חותם בתפלה בברכה אמצעית באותו היום כך הוא חותם בברכה אחרונה זו.

1 חיים ומזון א' ביטל בקו א' 2 על: ועל פעמיים ת 7 בקרוב א: עירך נת 8 אמן א'ני: ביטל בקו א': חס' ת 9 הרחמן א': ביטל בקו א': חס' נת | אשר א': ביטל בקו וכתב ש מעל לשורה א' 10 הוא מטיב עמנו א': ביטל בקו א': חס' נת | ישתבח... הרחמן א': ביטל בקו א': חס' נת 11 לדורי ת 13 מגדול א', וכתוב י מעל לשורה (על-ידי הכותב עצמו): מגדיל נת 18 הצדיק ת 20 דבר (במחקה ו?) א: ודבר נת 22 לעגמת א | ותבנה אותה א': אותה ביטל בקו א': ותבנה נת 25 לקדושה: ולמנוחה חס' ת

1 חיים ומזון חס' 6 בית חס' 7 את חס' 8 אמן חס' 11 ה' יפרנסנו בכבוד חס' 17 אמת וצדק 20 דבר: אחד חס' 24 על התורה: ועל העבודה חס'

מחזורים כמנהג קהילות יוון

חקירת מנהגי התפילה של קהילות ישראל ביוון מאלפת היא, שכן הוקמו בקהילות אלו, בייחוד בשאלוניקי, קהלים שונים וכל קהל שמר בקפדנות על מנהגו. מחמת ריבויים של המתיישבים החדשים ממדינות שונות, שעלה פי כמה על מספר התושבים הקדומים, לא חל על שאלוניקי הכלל שמנהג המקום מכריע. אדרבא, כל קהל נחשב כעיר בפני עצמה, וכמו שכל אחד היה רשאי לגור בעיר או לצאת אותה, כך יכול היה להצטרף לקהל וללכת אחר-כך לקהל אחר.

יותר מכל קהילה אחרת שמרה שאלוניקי על ייחוד קהליה, גם זמן רב אחרי היווסדם. על המצב באמצעה של המאה הי"ח, אנו שומעים מפיו של ר' יוסף בר' אברהם מולכו. בדבריו על המנהג לומר אבינו מלכנו בשבת, כתב: "ובשאלוניקי יש קהלות שאומרים אותו ויש שאין אומרים אותו ואפילו ביה"כ שחל להיות בשבת ואין זה עובר משום לא תתגודדו כי יש לומר שכל קהל וקהל יש לו דין עיר אחר וכן בדין, שהרי ל-ג קדושו [קהלים] שיש בשאלוניקי כל קהל וקהל יש לו מנהג בפני עצמו, שהרי ק"ק אשכנז כל תפלותיהם הם ע"פ הוראת הר"ב המפה שהוא אשכנזי, ובק"ק ארגון יש להם מחזור ודיני תפלה ותקיעות שופר במוסף של ר"ה על-פי סברת ר"ת ז"ל וק"ק איטליא יש להם מחזור וסדר תפלה בפני עצמה והספרדים כל תפלותם הם ע"פ סברת מרן ז"ל². מנהג רומניא לא נזכר כלל. מצב זה נשמר עד סמוך לימינו. כל קהל וקהל נהג להתפלל במחזור המיוחד לו ואף נדפסו לצורך זה בשאלוניקי מחזורים שונים והם היום יקרי המציאות.

הסקירה על מנהגי התפילה מראה לנו את הסימנים האופייניים הידועים לנו מעדות אחרות: הקהילות נהגו בחופש גמור כלפי הפיוטים, בחרו כרצונן, קיצרו וקיצצו, וגם הרכיבו יצירות פייטן אחר על קומפוזיציה אחידה אף של גדולי הפייטנים. יחד עם זאת הצליחו לשמור על מסורת חיה גם בשטח זה ולהציל ספרות חשובה משכחה לדורות.

1. ר' שמואל די מדינה נשאל מחוץ לשאלוניקי על יחיד שרצה לפרוש מק"ק סיסיליאני ולהתפלל כמנהג הספרדים, מפני שנפשו חשקה באותם המנהגים וגם משום שעתה אין מחזורים כמנהג הסיסיליאני והחונים רובם אינם יודעים להתפלל כמנהג זה, ורצו להחרים אותו. הוא פסק שכל בית כנסת נחשב כעיר בפני עצמה, ואין יכולים לכוף לדור בה, אלא כל הרוצה יכול לצאת. שו"ת מהרשד"ם, חלק א, שאלוניקי שניד, סי' לה; דף יח, ב.
2. שולחן גבוה, אורח חיים, שאלוניקי תק"ו, סי' תקפד, ג, דף לה, ב.

מחזור רומניא

המנהג המקורי והעתיק ביותר ביוון היה מנהג בני רומניא. על מחזור רומניא ומנהגו כבר כתבתי בספר הזכרון ליצחק בן-צבי (= ספונות ז, תשכ"ד, עמ' רה-רלו) [לעיל עמ' 122 ואילך], ושם (עמ' רו, [עמ' 122]) נרשמו שלוש מהדורות שלו. ארשום עתה מהדורות נוספות:

ד. אחרי 'מחזור רומניא' השלם, ויניציאה (ר"פ-רפ"ג בערך), נדפסה מהדורה אחרת באותן האותיות, ולפי צורתה וסידורה, לדעת קוולי (קטלוג בודליאנה, עמ' 559) בשנת ש"מ בערך. קטע מדפוס זה נמצא באוכספורד בספריית הבודליאנה (סימנו Opp. Add. 4° v283), וצילומו במכון בן-צבי. יש בו דף אחד מסוף תפילת שחרית לחול, ודפים יז-סד הכוללים את סדר התפילות על-פי המהדורה הקודמת מתפילת ליל שבת עד פרשת פרה.

בקטע שלפנינו יש רק שני אחד ניכר: בדף כה, ב נוספה הערה ארוכה בכותרת "אלה דברי החכם השלם הח"ר אב"י ארוך נר"ו, ובדף כו, א, נוסף "מי כמוך להחכם הנעלה הרופא המובהק הח"ר יצחק מסיני זלה"ה (מי כמוך באלים ה' מחוייב המציאות, דידון, אוצר מ1165) החסר במהדורה הקודמת, אבל נדפס אחר-כך במהדורת קושטא של"ב-ד. מאידך, חסר כאן הפיוט "יאמר המן למלך אחשורש" (2001) הנמצא במהדורה הקודמת דף עג.

קיצור מחזור רומניא נדפס גם הוא כמה פעמים, בתבנית קטנה:

ה. ספר תפילות כמנהג קהילות קדש רומניא. ויניציאה, זואן דיגארה (באותיות בונברגי) שמו"ל פ"ק. רלט דף, 12°. כולל תפילות חול ושבת, ויצרות אחדים, הגדה של פסח, מעריבים, הושענות. ידועים שני טפסים, בידי הפרופ' בצלאל רות [ז"ל] בירושלים ובסמינר ע"ש שכטר בניו-יורק.

בהקדמה של המהדורה שלאחריה נזכרה גם מהדורת ויניציאה שמו"ח ולא נודעה לביבליוגרפים. אפשר שהמכון הוא לוו של שנת שמו"ו.

ו. סדר תפילות ותחינות ופזמונים לכל ימות השנה כמנהג ק"ק תושבי רימנייה יצו, ועתה נדפסו מחדש לבקשת הנבון ומעולה כה"ר יהודה שמו יצ"ו. בויניציאה בדפוס וינדראמינה, ברשות השררה יע"א, על-ידי דומינו וידילאנו (משיח נגיד = תכ"ה). רסה (צ"ל רג) דף, 8°.

תוכן הספר: בקשות. דף י, ב: שחרית. סה, ב: ערבית. עח, א: תחינות י בטבת עד ר"ח אדר. פב, ב: ערבית לשבת. פו, א: שחרית לשבת. קכו, א: מנחה לשבת. קל, א: ערבית למוצאי שבת. קלה, א: תפילות ראש חודש. קמו, א: ברכת הלבנה. קמח, א: חנוכה. קנא, ב: פורים. קסב, א: ערבית לפסח. קסח, ב: הגדה של פסח. קצה, ב: מוסף לפסח. רב, א: ערבית לשבועות. רו, א: מוסף לשבועות. רט, א: תשעה באב (בלי קינות). ריב, ב: ערבית לר"ה. רכב, א: מוסף לר"ה. רלד, א: יום הכיפורים. רמו, א: וידוי גדול. רנ, א: נעילה. רנא, ב: ערבית לסוכות, הושענות. רג, א: ערבית לשמיני עצרת.

טופסי ספר זה בידי דר' י' מהלמן בירושלים, במוזיאון הבריטי ובספריית ביהמ"ד לרבנים בניו-יורק. פרידברג (בית עקד ספרים, מ 1329) מציין גם מהדורת שאלוניקי של-ו וכנראה טעות בידו.

ז. סדר ההושענות עם פירוש:

מושעות אל. פירוש על ההושענות, חברתיו... אני יוסף בן לא-א [לאדוני אבי] אברהם הכהן ז"ל מבני רומניא מתושבי קורפו, אשר קבצתי מפירושים ישנים וקדמונים... גם אני הדל ראיתי לסדרם כמנהג ק"ק רומניא יע"א וה'... בזכות זה יושיעני ויזכני לעלות לארץ הקדושה... נדפס בבית ובאותיות... מ' ריינה מבית אלמנת הדוכוס... דון יוסף הנשיא זלה"ה פה בכפר קורו ג'ישימי הסמוך לקושטאנדינא... על ידי... יוסף בן לא-א יצחק אשקלוני ג"ע.

(א' יב לחדש אלול משנת ישמ"ח ישראל בעושי' = ש"ח).

הקדמה. אמר יוסף בן לא-א אברהם הכהן זלה"ה מבני רומניא מתושבי קורפו. בהיותי בארץ מולדתי עיר אי קורפו עיר הגדולה של חכמים, שלו הייתי בביתי ורענן בהיכלי, ומנעורי גדלתי בין ברכי החכמים ובמקום מושב ישיבתם מה' שנת שד"י, פתע פתאום בא שמועה לא טובה מהשררה ויניציאה איך בעונות שרפו התלמוד ונתקיים בי הפסוק ושד"י המר לי, כי נתקלקל הישיבה וחדלנו מללמוד והחכמים איש לדרכו פנה ונשארתני אני עני וגווע מנער, עד כי טלטלני הזמן והלכתי נע ונד מדחי אל דחי, וטלטלנו טלטלה גבר עד שבאתי פה עיר קושטאנדינה עיר ואם בישראל, ופה קיים בי האל ברחמי הפסוק שכתוב והיה שדי בצדך. ומצאוני אנשי שם מתושבי ומטובי ק"ק אשטיף י"א, ושמו אותי ללמוד תלמידים ולהרביץ תורה ביניהם, ונתעכבתי עמהם קרוב לט' שנים, עד כי עתה זקנתי ושבתי לא ידעתי יום ומתי וזכרתי להקבר בקברות ארץ הקדושה, עד שלא במתכונת תפשתי בידי המחזור המסודר כמנהג ק"ק בני רומניא וקירתי אותו מראשו ועד סופו, עד שהגעתי בהושענות הנהוגות כמנהג ק"ק בני רומניא... ולא מצאתי עליהם שום פירוש, כמו שראיתי שפירשו אותם ממנהג לשונות הרבה כל אחד מפנים שונים, ומצאתי שפירש אותם הגאון רב שמעון בר צמח ז"ל [זהר הרקיע, קושטא רע"ה] ופירש מהם קצת בדרך קבלה, וכן ג"כ ראיתי בסדר מחזור רב עמרם וכן ראיתי פירוש שפי' החכם ר' משה פיזנטי ז"ל וקרא אותו ישע אליהם [שאלוניקי שכ"ט] וכן פירשו אחרים הרבה אין צריך להזכירם.

לכן ראיתי גם אני העני, עני וכהן חד שיעורא הוא, לקבץ ולסדר ולתקן אותם כמנהג רומניא, ואמרתי עת לעשות לה' לזכות הרבים וזכותם יגיעו עלי לעלות לארץ הצבי. והאלדים הוא היודע וכה יזכני שלא באתי לזה מגאווה או גדל לבב ולא להתגדר עשיתיו כי אין גידור בזה כי מעש' הדיוט הוא, כי מכיר אני את מקומי השח והשפל וכי-ש בארץ הלזו אשר ת"ל מלאה הארץ דעה ואין בזה שום הוראת ידיעה לבד טורח הקבוץ והסדר, וההכרח לא ישובח ולא יגונה כי באתי בזקנה ואולי עם זכות זה הפירוש אוכה לעלות בארץ חמדה ושם יהיה הפטירה והקבורה.

ועם עזר הגדיבים נדיבי עם עם אלהי אברהם השרידים אשר ה' קורא עליהם שיעזורני כיד עליהם הטובה... ועוד מה שקראתי הפי' מושעות אל כי האל ברחמי בימים האלו שאנו מתפללים אלו ההושענות שהושיענו מיצה"ר ומהמקטרגים ומשבעים

שרים של מעלה ומשבעים אומות למטה שדוחקים אותנו בגלות החל הזה, וכמו שכתבתי בפירושי זה מה שאומרים רז"ל שבעים פרים למה, כנגד שבעים אומות שהולכים ומתמעטים כפרי החג ואז יהיה להם כליה מכל וכל לעתיד לבא, ואז במהרה בימינו ישמחו השמים ותגל הארץ ויבא הגאולה ומשיח צדקנו, כי כן רומז בזה הפסוק ותגל אותיות גל"ת, ישמחו אותיות משיח, ר"ל ומשיח יבא אחר הגלות בזכות מה, בזכות שמו הגדול הרמוז בר"ת ישמחו השמים ותגל הארץ, וכן רמזו מנץ השנה הזאת שנת המשיח שיבא ויגאלנו ויושיענו מכל צרותינו במהרה בימינו אמן כ"ר"א.

דיינארד (עתיקות יהודה, עמ' 26) מציין גם מהדורת וינציאה שס"ג והדבר מסתבר, שכן אותה שעה נמצא בווינציאה. אבל מפליא הדבר שאין הוא מזכיר זאת בספרו השני (ר' להלן בסמוך). בהקדמה לספר זה, כותב המחבר שלא הצליח למכור ספרו "מושעות אל" בקושטא, "כי זה היה אומר בכ"ה וזה היה אומר בכ"ה עד שהוצרכתי לילך אל ארץ אחרת למכור מה שנשארו בידי... והלכתי בעיר קנדייא שיש שם קהלות רומניא יע"א ומכרתי אותם ועברתי ובאתי ברודיש ממתין את הספינה באה ללכת בצפת". סמוך לרודוס נשבתה האונייה וספריו וכספו נשדדו. בבואו לצפת חיבר:

ח. טעם למוסף תקנת שבת. חברו החכם הזקן כמה"ר יוסף הכהן גר"ו מתושבי קורפו על התנדבו לאלהיו אלהי ישראל שהצילו משבי השוללים... ונהגים לאומרו את תפילת תקנת שבת בני ק"ק רומניא וגם ק"ק אחרות. אבד. מזכירו בהקדמה למהדורה השניה. הוא שלח זאת להדפסה לבנו אליהו הכהן יושם אותו בדפוס הגברת המעטירה [דונה ריינה] מב"ת בכפר קורו ג'שמי, אבל האותיות יצאו מטושטשות, משום כך יצא מצפת לווינציאה והדפיסו שנית:

ט. טעם למוסף תקנת שבת... נדפס בווינציא הבירה במצות דניאל זניטי ובביתו בשנת יראו עיניו וישמח לבנו לפ"ק (שס"ד).

ח דף, 8°. נמצא במוזיאון הבריטי ובספריית אליעזר ליפמן פרינץ שליד בית המדרש למורים מזרחי בירושלים. ראה תיאורו של ש' אסף, הרפתקאותיו של חכם יהודי זקן בנסיעתו לא"י, ציון (ידיעות), שנה א, גליון ה, תר"צ, עמ' 8-10.

מנהג ק"ק איטליה

שני קהלים היו בשאלוניקי שנקראו ק"ק איטליה ישן וק"ק איטליה חדש. מנהגם היה מנהג מחזור רומא. בתחילה השתמשו המתפללים מסתמא בדפוסי איטליה, אבל במשך הזמן, כשהכניסו במחזור שניונים מסויימים הדפיסו בשאלוניקי עצמה את המחזור שלהם. ואלה המהדורות שהגיעו לידינו:

א. מחזור לראש השנה ויוה"כ וחג הסוכות ח"ב כמנהג ק"ק איטאליא ישן וחדש יע"א. סי איסטאמפה די מואיבו אין בואינה קונפוזיסין קאדה קוזה אין סו לוגאר... (נדפס מחדש בצורה נאה כל דבר במקומו) סאלוניקי, סעדי הלוי, שנת ג'דחי' ישראל י"כנס [=תרל"א]. רמ דף, 8°.

רק חלק זה נמצא בבית הספרים הלאומי, בבית הכנסת האיטלקי ובמכון בן-צבי בירושלים. נראה שהחלק הראשון לא נדפס. עיין י"י כהן, ביבליוגרפיה של מחזורים... לפי מנהג בני רומא (תשכ"ז), מס' 31.

ב. מחזור לשבתות ולחג הפסח ולחג השבועות כמנהג ק"ק איטאליא יע"א ישן וחדש. סאלוניקו, עץ חיים יב"ץ, (תרמ"ה). קי דף, 8°. כולל הקדמה קצרה מאת יוסף בכר ברוך ובנו חיים ויוסף דוד האנואיל. עיין י"י כהן, ביבליוגרפיה, מס' 33.

ג. מחזור... כמנהג איטליה יע"א... הוגה בעיני נמרץ על-ידי ברוך בן יעקב, חננאל חיים חסיד... [א-ג]. סלוניקי, תרפ"ד (-תרפ"ז), 8°.

[א] מחזור לראש השנה. דפוס אקווארני אי בכר, תרפ"ד. 116 דף. בדף 44 שער מיוחד: מחזור לראש השנה... כפי הנוסח שהתפללו בו אבותינו מאז ומקדם בגלילות רומא ואיטאליא. וכאשר גרשו משם בשנות רנ"ב-ש' מצאו להם מפלט בשאלוניקו... [ב] מחזור ליום כפור. דפוס א' ברודו, תרפ"ה. 487, [1] עמ'.

[ג] מחזור לשבתות ולמועדים... דפוס א' ברודו, (תרפ"ז). 306, [2] עמ'. עיין י"י כהן, ביבליוגרפיה, מס' 34.

תוכן המחזור שווה למחזורי רומא שנדפסו באיטליה, מלבד שינויים אחדים במנהג, כנראה בהשפעת מנהג ספרד שהיה רווח במדינה:

1. ברכות ק"ש לערבית של שבת בנוסח מיוחד ("אשר כלה מעשיו ביום השביעי") אינו כאן, ומתפללים לפי הנוסח הרגיל.
2. ברכות השחר, התחינה "אלהי נצור" אחר העמידה לפי מנהג ספרד.
3. בשחרית ליום טוב אומרים "הכל יודוך ואל אדוך" (ואם חל בשבת, מוסיפין "לא אל אשר שבת") כמנהג ספרד.
4. התפילות בהוצאת ספר תורה באות כמנהג ספרד.
5. קודם תקיעת שופר אומרים העקידה "עת שערי רצון להפתח".
6. קודם חזרת העמידה בר"ה וביו"כ אומרים "אוחילה לאל".
7. בקדיש בתרא מוסיפין הנוסח "תענו ותעתרו".
8. הפיוטים "או מרחם אמי", "או כל בריות נוצרו" אחרי קריאת התורה בשמחת תורה.
9. בר"ה וביו"כ בשחרית קודם ברכו אומרים מזמור קל בתהלים "ממעמקים".
10. בערבית יו"כ, קודם "כל נדרי", באים פיוטים כמנהג ספרד.
11. קודם מנחה ביו"כ אומרים פיוט "יה שמע אביוןך" לר' יהודה הלוי (י' 1146).
12. קודם נעילה ביו"כ אומרים "ברכי נפשי... ברכי אצולה מרוח הקדש" לר' יהודה הלוי (ב' 1746).
13. קודם חזרת העמידה בנעילה אומרים "אתאנו לחלות".
14. בסוף תפילת נעילה אחרי התחנון אומרים השמות.
15. ביום א של סוכות קודם הוצאת ס"ת אומרים פיוט "אפתח נא שפתי ואענה ברוך" (א' 7199).
16. הכרות גשם באה לפני הקדיש במוסף ש"ע.
17. ביום א של סוכות אומרים עושה שלום ה' ישפות לנו.

ביום ב של סוכות אומרים עושה שלום היום תאמצנו.

כנגד זה הושמטו במחזור כמה פיוטים שהיו במחזור רומא העתיק:

1. זולת לר"ה: "מלך אמיץ ואיוס".
2. רשות לגשמת ליו"כ: "שחי לאל יחידה".
3. פיוטי הקדושה בשחרית יו"כ: "אל ברוב עצות".
4. פיוט הקדושה למנחה ביו"כ: "והיות ארבע גשאות כסא".
5. הסליחות לנעילה ביו"כ: "בטרם שמש יבא"; "אלהים דר במרומך"; "היו נא אמרי פי"; "בטרם שמש בחדרו"; "תפלה לעני"; "עב קל ממרומך"; "עת שערי רצון"; "אביון אשר כפיר".
6. הפיוט "תאיר גה" בשמיני עצרת.
7. הפיוט "אשריכם ישראל" ... בשמחת תורה.
8. הפיוטים "אז מרחם אמי", "אז כל בריות נוצרו" אחרי קריאת התורה בשמחת תורה.

מנהג ק"ק סיסיליא

מנהג זה אינו ידוע לנו כל צורכו. כנראה התפללו זמן רב מתוך מחזורים או סידורים כתובי-יד שלא הגיעו לידינו. גם אין אנו יודעים באופן ברור מה היה מוצאה של קהילה זו, שנשתקעה בסיציליה וגורשה משם עם גירוש ספרד. בדפוס היחיד שבו נשמרו לנו ידיעות עליהם נקרא מנהגם "מנהג המערביים שנתגוררו בסיסיליא" ונחלקן המלומדים בפירוש המלה "המערביים". דוידון³ שיער שהם ממערב אירופה שהתגוררו זמן מה בסיציליה עד שגורשו לתורכיה ולשאר ארצות המזרח. לדעת ישעיה זונה⁴ המערביים היו יהודי אנדלוסיה שהשתקעו בסיציליה כמאה שנה לפני הגירוש, והגירוש חל גם עליהם, מפני שהספרדים שלטו בסיציליה. ברנשטיין⁵ סבר, שהיו מוגרבים בני הקהילות המוסתערביות מצפון אפריקה, שמשם עברו לסיציליה ושהו שם עד הגירוש, וייתכן שדעתו מסתברת.

מחמת מחסור בספרי תפילה בכ"י ובדפוס אין לנו שום טופס לסדר תפילות הקבע בחול ובשבת. הספר היחיד של מה שיכול להיחשב מחזור לשבתות מיוחדות ולחגים הוא הספר הנדפס בשם "חזונים":

חזונים כמנהג המערביים שנתגוררו בסיציליא. קושטאנדינה, הש"ם נפשינו בחיים = שמ"ה [או ש"ם]. נשמרו 190 דף, 8°.

תיאור סדר זה הוא מאת דוידון בס' הזכרון לפוננסקי. כנראה לא נשמר אלא טופס אחד הנמצא כעת בבית-המדרש לרבנים בניו-יורק⁶, ולצערנו הוא לקוי. חסרים בו דף אחד או דפים אחדים באמצע תפילת ערבית לראש השנה, וכל הסדר ליום הכיפורים לא נכלל בו. אף-על-פי-כן ניתן ללמוד ממנו על סדר התפילות בקהילות אלו.

3. ס' הזכרון לפוננסקי, וארשה תרפ"ז, עמ' נט-עז.
4. במכתב אל ש' ברנשטיין. עיין עליו HUCA, כךך טז, חלק עברי, עמ' קא.
5. ראה שם.
6. טופס אחר, כנראה רק קטע, היה לפני שטיינשניידר והיה שייך לספריה הממלכתית בברלין. עיין דוידון, אוצר א, עמ' XXII.

על כל פנים הפיוטים. נוסח תפילות הקבע ברובו לא נדפס כאן, ורק תפילות אחדות מובאות בקשר לפיוטים. ובוהו אנו תופסים מנהג שלא על נקלה אפשר לזהותו עם מנהג מהמנהגים הידועים לנו.

והנה שינויי נוסח ברכות ק"ש לערבית (נדפס בערבית לר"ה):

בא"י... המבדיל בין יום ובין לילה ה' צבאות שמו חי וקיים תמיד הוא ימלך עלינו לעולם ועד. בא"י המעריב ערבים.

אהבת עולם... חוקים ומשפטים טובים וישרים אותנו למדת. על כן... בשכבנו ובקומנו תן בלבנו ונשיח בחוקי רצונך ונשמח ונעלו בדברי תלמוד תורתך ומצותיך וחוקותיך לעולם ועד... ואהבתך וחמלתך לעד לא תסור ממנו לעולמים. בא"י אוהב את עמו ישראל. (כאן נפסק).

נשמת (נדפס בשבת בראשית):

נשמת... אין לנו מלך גואל עוזר ומושיע פודה ומציל ומרחם ועונה בכל עת... וה' אלדים אמת לא ינום ולא יישן... סומך גופלים ורופא חולים ומתיר אסורים ולך אנחנו מודים... ורוב רבבי רבבות... ולא עזבונו חסדיך ה' אלהינו ועכשו אברים... ויברכו וישבחו וירוממו לשמך ה' אלהינו על רוב נסי פלאיך. כי כל פה... וכל קומה לפניך תשתחוה ותודה... והקרבים והכליות יזמרו... מגזלו. מי ידמה לך ומי ישוה לך ומי יערך לך ומי יעשה כמעשיך וכגבורותיך האל הגדול והנורא אל עליך קונה ברחמי שמים וארץ. האל בתעצמות עוזך הגדול לכבוד שמך הגבור לנצח נוראותיך, נהללך ונשבחך ונברך את שם קדשך כענין לדוד ברכי נפשי את יי וכל קרבי את שם קדשו. מציל עני מחזק ממנו ועני ואביון מגזלו. שועת עניים אתה תשמע צעקת הדל תאזין תקשיב ותושיע. וכתוב רנו צדיקים... בפי ישרים תתרוםם ובדברי צדיקים תתברך ובלשון חסידים תתקדש ובקרב קדושים תתהלל. במקלות רבבות עמך כל בית ישראל יתפאר שמך מלכנו... לגדל ולהדר על כל דברי שירות ומירות תשבחות שאמר דוד בן ישי עבדך משיחך. ובכן ישתבח... שיר ושבח הלל חמרה ברכות והודאות עוז וממשלה... ומלכות לשמך הגדול והקדוש כי מעולם ועד עולם אתה הוא אל. ולך כל הנשמה תהלל. בא"י אל מלך גדול ומהולל בתשבחות... רבון על כל המעשים הבוחר... מלך חי העולמים אמן.

לאחר ברכה זו באה שירת הים, החל בפסוק ובני ישראל הלכו ביבשה... עד: כי אני ה' רופאך, עם פסוקים אחרים בסוף.

מלבד שרידים אלה של תפילות הקבע אין אנו יכולים ללמוד מאומה על נוסח התפילה.

בפיוטים אין שום קרובה בעמידות השבתות או החגים. לעומת זאת יש בהם תכנית מלאה של פיוטים לחלק הזמירות ולברכות קרית שמע, וברובם נבחרו פיוטים שאינם ידועים ממנהג אחר, על כל פנים לא נקבעו לנוהג תמיד. בכך יש חשיבות מיוחדת

7. ברם אין לחשוב שכל הפיוטים האלה נאמרו במקומם המיועד להם. לפי הנראה מהמחזור בלתי נודע (שיתואר הלאה), היו נוהגים לפי הנוהג המאוחר, לכלול את כל פיוטי ברכות ק"ש קודם "ברכו", כדי שלא להפסיק בברכות ק"ש.

לספר זה גם לחקר תולדות הפיוט בימי הביניים. נראה, שהקהילות ביכרו פיוטים לא גדולים, וכמה פיוטים קוצצו בשימוש הקהילות, כגון פיוטים אחדים של ר' אברהם אבן עזרא הידועים לנו בשלימותם מתוך הדיואן שלו. יש פיוטים המופיעים בספר יותר מפעם אחת.

זהו סידרו של ס' חוונים. דברים המיוחדים למנהג זה סומנו בכוכב. כמה פיוטים הדפיסם ש' ברנשטיין (HUCA, כרך יד (1941), חלק עברי, עמ' צט ואילך; ספר השנה ליהודי אמריקה, כרך ו, עמ' 205 ואילך; ס' היובל לאלכסנדר מרכס, תשי"ג, עמ' 144 ואילך), וסימן את מקום ההדפסה. אף הוא רשם בסדר א"ב כל 135 פיוטי הספר (Journal of Jewish Bibliography, כרך ג, 1942, עמ' 32 ואילך).

שבת בראשית

- * רשות: אלהים הוא אשר ברא בחכמה (א 1238*)
- * מחר: על בלימה אדמות (ע 446 HUCA קנ)
- * נשמת. נשמת נוחלי דתותיך שוכן שמי ערץ (נ 787)
- * אלו פינו: את שם אלהינו מי יאמר (א 2262* ס' השנה ל"א 210)
- * כל עצמותי: אישן עצל ואתעורר / אקום ליל ואעורר (א 838*)
- * לברכו: יפי שירי ומנעמי רעי / והגיוני (י 3390 HUCA קז)
- * מצדר: ויהי הכל במאמר אדון עולמים (ו 219 ס' מארכס 154)
- * יוצר: אכתיר בעוזו למלך דברו מהרה יירץ (א 856*)
- * אופן: לבורא כל וכל יכול / עושה עש כסיל (ל 317)
- * מאורה: יושב בחגי השבי / יש מה' לו ארוכה (י 2279)
- * אהבה: שביעי לעם זו קדשת / ועדיים בטוב השבעת (ש 278)
- * זולת: אזכור חסדי יי במלה נכוחה (א 588*)
- * מי כמוך: שליט יוצר כל פועל / בתחת ובמעל (ש 1360)
- * גאולה: צור המקורא בצור ישראל קומה לעזרת קהל ישראל (צ 189)

שבת חנוכה

- * רשות לנשמת: לך שדי איומתך מחכה בגלותה... (ל 884)
- * מחר: נפשי תודה אל אל דעות / על הנסים ועל התשועות (נ 559)
- * נשמת: נשמת מכתירים בנור ורביד (נ 777)
- * כל עצמותי: אנטיוכוס מלך יונים (ס' השנה ל"א 209)
- * לברכו: אל בשפלנו. גם בנפלנו. כה עזרנו... (א 3524)
- * יוצר: אזכרה שש חניכות עשו לתפארתו (א 2303)

שבת וראש חודש

- * אומר בשיר משיבת / לנצורים כבבת (א 1888)
- * פומון: יוצר שמי ערץ ובורא חייליה (י 2239)

- * פזמון: הללו ורע הקדש / לנאדר בקדש / יום חנוכה וראש חדש / ויום שבת קדש (ה 709)
- * אופן: ענו קדושת אל / כל עם המונו (ע 805 ס' השנה ל-יא 213)
- * מאורה: שמור דת חנוכה / להבין ולהורות (ש 1478 HUCA קל)
- * אהבה: סוד יי מכל נבצר (ס 61 HUCA קלב)
- * זולת: עשה למענוך אל עליון (ע 975)
- * מי כמוך: מי כמוך אל אדיר ונאור. עוטה כשלמה אור (מ 1151)
- * לקדיש: אם קמי לחרדתי / עלי נוסדו יחד (א 5476 גם בארגיל)

שבת שקלים

- * רשות לנשמת: עלי מחשב. אלהי אעלנו. בנר מחשב (ע 650 ס' השנה ל-יא 216)
- * מחר: ביום צעקי / מצר ופח מוקשי (ב 503 HUCA קלג)
- * נשמת: נשמת משמעין על השקלים מאז כהעדתה (נ 783 HUCA קלד)
- * כל עצמותי: שקלי מתי אהי שוקל (ש 2163)
- * מצדר: יחיד שקל בפלס הרים (י 2618 ס' מארכס 153)
- * יוצר: ארבעה פרקים בכל שנה אשמור (א 7482)
- * גירה: אלהים דבר לעניו ואמניהם (א 4702)
- * אופן: יחדו ברענים. האל בסוד מלאכי עליונים (י 2453)
- * מאורה: בדרך כל נחויים. רם מאו ונאור (ב 464 HUCA קה)
- * אהבה: חולת אהבה רעית צבי (ח 86)
- * זולת: אתווי לצוען עם במלכם נושעים (א 8878)
- * מי כמוך: אברכה את יי אשר יעצני / ובדרך (א 388)
- * גאולה: שמרתי יום גלות כשומרת יבם (ש 1888)

חזון פורענות עמלק

- * רשות: במה אקדמך. אכף לך אלי (ב 765)
- * מחר: ינתן לי בשאלתי. נפשי ועמי בבקשתי: ותיק נעלה (י 3057 גם מנהג אויניון)
- * נשמת: נשמת ידועי חלאים אנשי מכאובות (נ 714 גם בארגיל)
- * ואלו פינו: צרי טבח הכינו. ויאמרו זאת קוינו (צ 417)
- * כל עצמותי: יחיד הרב את ריב עמו (י 2532 HUCA קט)
- * קדיש: חסדי האל אניד בסוד (ח 443 גם בתווס)
- * מצדר: איום צוה בדת רמיות. שלושה זכרונות (א 2680 ס' מארכס 153)
- * יוצר: אנגי הנותן רחנים משחק (א 404)
- * אופן: עושה כל וכל יכול. מעשיו מה נפלאו (ע 287)
- * מאורה: קראו יום זה יום בשורה (ק 430)
- * מאורה גירה: יום בשם בן יאיר קרא (י 1651 גם במחזור רומניא)
- * מאורה גירה: יום בהמן אף אל חרה (י 1635 גם במחזור רומניא)

- * אהבה: מרדכי לבש ארגמן. ועלי עץ נתלה המן (מ 2300)
- זולת: אחוה פלאות רוות / את כל תוקף גבורות (א 2450 גם ברומניא)
- מי כמוך: אדון חסדך בל יחדל (א 536 גם בספרד ועוד)
- * גאולה: קומה אלהים עזרתה / לי וענה בצרתה (ק 177)

כשחל שושן פורים בשבת

- רשות: ידידי השכחת חנותך בבין שדי (י 499 ידוע ממנהגים אחרים)
- * מחר: תנתן לי בשאלתי נפשי ועמי בבקשתי (ת HUCA 406 קלה)
- * מי כמוך: אשר שמענו ונדעם לזכרך (א 8345)

שבת פרה

- * רשות לנשמת: יחידתי אלהי את שמרת (י 2662)
- * מחר: אלהי נשמה שנתת בי טהורה ואתה משמרה בקרבי (א 4500)
- * נשמת: נשמת ישרים תמימים וחכמי בית הועד (ג 768)
- * כל עצמותי: אדון לשמך עשיתי (א 557)
- פזמון: אלהים צמאו לך נפשות גולים (א 4782 גם בארגיל)
- * מצדר: יהי אור אמר עוטה אורה (י 1215 ס' מארכס 146)
- * אופן: את אשר בקשתי לראות לא אשיגו (א 2246*)
- * מאורה: אמרות ימים לימים יהגו טהורות (א 5913)
- * אהבה: יעלת יפת קול / מה טובו דברייך (י 3166)
- * זולת: או לשעבר / אבותינו היו במי נדה מטהרים (א 572*)
- * מי כמוך: אחד רבה אמונתך / אין קצה לתבונתך (א 2421)
- * גאולה: ידידים ודודים לביתך תחבר... (י 576)

שבת החודש

- * רשות: שחרתיך מחולל כל נפשים (ש 868)
- * מחר: על עם הקדש, מי ישעך הזה (ע HUCA 584 קי)
- * נשמת: נשמת מקהלות ישראל מהללים בחבת (ג 782)
- * קדיש: יושב בכס נקדש / יגדל שמיה רבה ויתקדש (י 2280)
- * פזמון: מבשר לעם שפל וגבוה (מ 186)
- * מצדר: אנעים זמר במקהלות קדושים (א 6829 ס' מארכס 152)
- * יוצר: החדש הזה אמנתי לקהל שושנה (ה 368)
- אופן גירה: מחנות עליונים. כולם כאחד, קדושה עונים. אדיר אשר נעלה סוד פלאו (א 1062 גם בארגיל)
- * מאורה: שמשי עלה נא זורח / והאר חשכי (ש 1935)
- * אהבה: ישעו יחיש אלהיכם / החדש הזה לכם (י 4171)

ל ש ב ת ו ר - ח

- מרום מרום שמי קדשו / יפן ברחמיו איומתו (מ 2355)
- זולת: אם ארך קץ תשועת עם קדש (א 5227)
- מי כמוך: אזכיר חסדי נורא / עוטה כשלמה אורה / אליכם אישים אקרא ... (א 2239)
- קדיש: סוד יאמרו לאל במקדש / שרים ויתגדל ויתקדש (אין אצל דוידון)

ש ב ת ה ג ד ו ל

- רשות לנשמת: אני קטון מאד מן החסדים (א 6768)
- מחרך: על מה חכמה מאנוש נפלאה (ע 546)
- נשמת: אברכה את יי בכל עת (א 391)
- כל עצמותי: אפס בלתך בעת צרה (א 7142 HUCA קמ)
- פזמון: יחדי איומה. לאין עוד מלבדו (י 2460)
- מצדר: יהו כל יצורים. אמר אדיר ונאור (י 1184 ס' מארכס 146)
- קדיש: אור דברו נר לרגלי (א 1941)
- אופן: יתרום. צור זמם. פדות העם הנאסר (י 4376)
- מאורה: ימינך אל נגלתה בנוף והיתה רוחה (י 2974 גם בארגיל)
- אהבה: מוסר אל תפרע (מ 781)
- זולת: בנים שמעו לי ילדי איתי ... את מועדי יי אקרא אליכם בחירי (ב 1042 גם בארגיל ועוד)
- מי כמוך: אבאר קצות פלאי אלהים. חכם לב ... (א 73)
- לקדיש: האל העירה וראה / צר על עם שפל יגאה (ה 63 גם בארגיל ועוד)

י ו מ א ש ל פ ס ח

- רשות לברוך שאמר: ברוך אשר יצר עולמו וצבאות מעלה (ב 1429 HUCA קיב)
- מחרך: יודו אלהים כל צבא עולם. ברוך שאמר ... (י 1513 HUCA קיד)
- רשות לנשמת: יום זה במו ענין / משכו ימללו (י 1713 HUCA קטו)
- מחרך: אערוך שבחי. ימי בעולמך ושני (א 7070)
- נשמת: נשמת אלוה באפו כמעין גנים (נ 668 HUCA קמא)
- ואילו פינו: לנו כטל תהיה נפרח כשושנה (ל 1204)
- כל עצמותי: אנא רצה עם לך מרצה (א 1724 *)
- פזמון: יום זה הנחילנו על ידי חוזה (י 1722)
- מחרך: אל נשגב בהודו / ברא משרתי כבודו (א 3946 ס' השנה לי-א 218)
- מצדר: יחיד ומיוחד. ראשון ואחרון (י 2544 ס' מארכס 147)
- אופן: יה אנה אמצאך. מקומך נעלה ונעלם (י 770 גם בתימן ועוד)
- מאורה: אל ראשון באין סוף / ואחרון בלי תחלה (א 1083 HUCA קמב)
- אהבה: אל בדתך האמרתנו. אהבת עולם אהבתנו (א 3491 גם בארגיל)
- זולת: אשנן מפעלות שוכן שמי ערץ (א 2156 HUCA קטז)

- * מחרך למי כמוך: מי כמוך אלהי ישראל. ומי דומה לך (מ 1161)
- * מי כמוך: שדי שוכן עליונים. מביט כל תחתונים (ש 426)
- גאולה: יונה נשאתה על כנפי נשרים (י 2056 גם במנהג פולין, תימן)
- * תקון הטל: אשאלה טל מאיום / בקץ מולדו (א 7800)
- * אר"א דודי לי ואני לו. כי הוא מתמדים כולו (ד 150)
- פזמון: שב (ג"א לך) לשלום גשם ובא לשלום טל (ל 860 גם בספרד, תימן ועוד)

- יום ב של פסח (חזון לת'אני יום [ליום שני] ליל (!) פסח)
- * רשות לברוך שאמר: ברוך אל אשר נעלם ממראה (ב 1414)
- * מחרך: בני תבל כולם יענו במהללם (ב 1022)
- רשות לנשמת: יונה מעונה מה תען בשיחיה (י 2044 גם במנהג אויניון, ארגיל)
- * מחרך: ממלון מטחי. צורי תהלל (מ 1792)
- * נשמת: נשמת ילדיך הגאולים ממצר (ג 746)
- * ואילו פינו: לנו כטל תהיה / נפרח כשושנה ישומו על בשתם (ל 1205 HUCA קיח)
- * כל עצמותי: אומר ליי מחסי / צור משגבי ומנוסי (א 1898)
- מחרך לברכו: שמים וחילם, ובני אדם למולם (ש 1594 גם בשינגלי ועוד)
- * מצדר: שור או כשב או עז חק בתעודה (ש 725 ס' מארכס 154)
- * יוצר: אלהים צוה דתותיו לשמור (א 4779)
- אופן: אראלים וחשמלים. לאלפים ורבואות (א 7457 גם ברומניא)
- * מאורה: אחרה עת פדותי / ואין מצפים וגלים (א 2575)
- * אהבה: ידידות נעורים. עד אן תשי (י 450)
- * מחרך לזולת: שובה שביתנו נשיר כימי עולם (ש 505 HUCA קמד)
- * זולת: אמת אנעים לאלי מזמור (א 5988)
- מחרך למי כמוך (חסר)
- * מי כמוך: יחודך ליחד אפקח עיני (י 2477)
- גאולה: אל ישראל נקראת לפנים (א 3735 גם ברומא ורומניא)
- כמל חזון ת'אני יום אל פסח בעון אללה (נשלם חיון יום שני של פסח בעזר ה')

ליום טוב ושב

- * רשות: יפת פעם ובין אומות נדוחה (י 3456)
- * מחרך: שבחי נפשי לצורך (ש 255)
- * נשמת: נשמת אמוניך קוראים בגרון (ג 671 HUCA קמה)
- * כל עצמותי: שדי מרום הופעת / אותות בצוען הודעת (ש 400)
- * פזמון: שביעי לעם זו קדשת / ועדיים בטוב השבעת (ש 278)
- * מצדר: יצרת מאורות בשמי רקיעיך (י 3569 ס' מארכס 147)
- * אופן: יקר אדון הנפלאות / לא שבעה עין לראות (י 3628)
- * מאורה: בת בני בת בכורי (ב 1915)

* אהבה: אהבת עולם אהבתך / עמי וחסד משכתיך (א 279 *)
[כאן באים שוב שמונה הפיוטים האחרונים של יום א של פסח]

שבת חול המועד

- * רשות לנשמת: רם פלאך ראו / יום זה בעת עלו (ר HUCA 921 קנא)
- * מחרך: אדיר בעוזו וכל מחולל (א 1077)
- * נשמת: נשמת שבטי ישורון סגולת המוני (ג 807)
- * כל עצמותי: שדי שוכן שמי וכולים (ש 429)
- * מצדר: יוצר יצר מאורות בחכמה (י 2214 ס' מארכס 148)
- * יוצר: משה עבד מלך. גאה על כל גאה (מ 2542)
- * זולת: אז להודיע גבורות העתידות להמוני (א 569 *)
- * מי כמוך: אדון ארץ ושמים גמר, בששה ... (א 139 *)
- * לקדיש: בקהל אנשים. ובתוך מקדש ... (ב 1294)

יום ז של פסח

- * רשות לברוך שאמר: ברוך אשר קדמון נקרא ... (ב 1434)
- * מחרך: הכל יודוך אל בפי מהללם (ה 608 ס' השנה לייא 212)
- * רשות לנשמת: שחרים לבית האל. ישימון הליכתם (ש 859)
- * מחרך: מתגרת כפיך, רופפו השמים (מ 2686)
- * נשמת: נשמת ישראל עמך להללך מתועד (ג 764 גם בארגיל)
- * ואילו פינו: לנו כטל תהיה. נפרח כשושנה ... אלי בך אילותי (ל 1203 HUCA קמו)
- * כל עצמותי: ארזי לבנון שברת. במצרים עת עברת (א HUCA *2007 קמח)
- * פומון: ישועתך גלה / מקדם האל (י 4011)
- * מצדר: ויהי הכל במישרים, אמרו ועמדו בכולם (ו 221 ס' מארכס 152)
- * אופן: יענה את מהלל יוצרו. אסיר נענה (י 3233)
- * מאורה: אל בימין רמה / פרעה וחילו בים סוף רמה (א 898 *)
- * אהבה: מה נעים ביום זה שירך / בת נדיב (מ 566)
- * זולת: וידבר אביר שרי ונועי (ו 2081)
- * מחרך למי כמוך: מי כמוך אלהי ישראל ... אותות אל לילה ... (מ 1161)
- * מי כמוך: אין אלוה מבלעדיך / ומעשי ידיך עדיך (א 2990)
- * גאולה: יום ליבשה נהפכו מצולים (י 1814 גם באשכנו, ארגיל, רומניא)

יום ח של פסח

- * רשות לברוך שאמר: ברוך אל מושיב יחידים ביתה בחסדו (ב 1416)
- * מחרך לברוך שאמר: יענו חיות / בלי נשמע קולם ... (י 3241 ס' השנה לייא 217)
- * רשות לנשמת: בצר פקדונך / זוכר ברית אבות (ב 1285 גם במנהג ארגיל)
- * מחרך: לאל חי אין לו ערך / נשמת כל חי תברך. יודו לשם ... (ל 193)

- * נשמת: נשמת אהובים אמונים משוררים (ג 664)
- * ואילו פינו: לנו כטל תהיה / נפרח כשושנה ... אמיר אל האמירו (ל HUCA 1204 קמט)
- * כל עצמותי: יושב על כסא המרכבה ... (י 2329)
- * פזמון: שדי ראה לחצנו / ושלח משה מליצנו (ש 415 גם בארם-צובה, עדן)
- * לקדיש: ארוממך כי נשגב, כבוד שמך ואודך (א 7547)
- * מצדר: יוצר במאמרו פועל דוק וחלד (י 2194 ס' מארכס 148)
- * אופן: שרפים יעידון ויאמרו אמת (ש 2206)
- * מאורה: אל אל גדול ומהולל. אצעק מעני וצירי (א 3371)
- * אהבה: מה לאחותי כי חשבה ימים עלי מצור נצבה (מ 417)
- * זולת: אז בבוא מלך אשור לצור ... (א 560*)
- * מחרך למי כמוך: מי כמוך אל יוסד אֶדְנִי ... (מ HUCA 1156 קיט)
- * מי כמוך: מי אישש בלתך אדמה (מ 994)
- * גאולה: קראו מלאכי שלום. אלפי הצבאות ... (ק 431)

יום א של שבועות

- * רשות לברוך שאמר: ברוך אל ראשון לא ככל ראשון (ב 1420)
- * מחרך: בני תבל כולם יענו במהללם (ב 1022)
- * רשות לנשמת: יום מעמד סיני / עת בא ברעיוני (גם בארגיל, תוניס, רומניא)
- * מחרך: השכל והדת שני מאורות (ה 1124 גם בארגיל)
- * נשמת: נשמת שבטי ישרון לישעך שואפים (ג 806)
- * ואילו פינו: ואילו פינו מלאכים. שיר לאל תמים פעלו (ו 41)
- * כל עצמותי: יחדוך אל רעיוני / ביום נגלית בהר סיני (י 2459)
- * פזמון: אמן יום זה נחלו עם זה (א 5582 רשות לאזהרות, בכמה מנהגים)
- * לברכו: עוד אתנה פדיום למתי המוני (ע 144 ס' השנה לייא 214)
- * מצדר: יוצר אורים פודה וגואל (י HUCA 2188 קכ. ס' מארכס 151)
- * אופן: לב ולשון אכונן. שם יי לפאר (ל 243)
- * מאורה: חק ומשפט נורא. הקים ביעקב (ח 124)
- * אהבה: יענו שפתי חסדך / אל חי תהלתי (י 3243)
- * זולת: אדן אמץ ראובן בניסן (א 485)
- * מי כמוך: אלהי קדם נעלה על כל גבוהים (א 4547)
- * גאולה: שבויה עניה בארץ נכריה (אין באוצר השירה)
- * אזהרות: שמור לבי מענה (ש 1482 בכמה מנהגים)

יום ב של שבועות

- * רשות לברוך שאמר: ברוך יוסד שמים וארץ ושכללם / ברוך עושה כסיל ...
- (ב 1662)
- * מחרך לברוך שאמר: ברכו אלהים / אל רם ונעלם / ברוך שאמר ... (ב 1732)

רשות לנשמת: יעירוני בשמך רעיוני / ושימו חסדיך לפני (י 3149 גם ארגיל, רומניא)

- * מחרך: בפתחך אנכי ראש דברותיך / שש אנכי (ב 1256)
- * נשמת: נשמת ידידים הנחלת להם חכמה / ישבחוך (ג 720)
- * ואלו פינו: ואלו פינו שירות מלא / נורא תהלות עושה פלא (ו 42)
- * כל עצמותי: מי יעמוד בסודך / או איך עץ תעידך (אין באוצר השירה)
- * מצדר: יוצר עולם יצר בחכמה / ובחר מהם (י 2228 ס' מארכס 148)
- אופן: יחו לשון / חזות אישון (י 2474 גם אשכנז, תימן)
- * מאורה: אל אל גדול ומהולל / אצעק מעוני וצירי (א 3371)
- אהבה: נודע בכל המן. גם בהמוני / כי שערי ציון (ג 207 גם בארגיל)
- * זולת: אבא בגבורות יי אלהי ואביא (א 99)
- * מי כמוך: אלהים בקדש חזיתך / ובכל נפשי איתך (א 4692)
- לקדיש: אלהי הרוחות לכל בשר אתה... (א 4426 גם בתוניס ועוד)
- אוהרות (לא תעשה): בצל שדי אחסה... (ב 1278 גם בספרד ועוד)

שבת נחמו

- * רשות: מנחם חיש. להניס את יגוני (מ 1885)
- * מחרך: כל הנקרא בשמי / מעי המו עליכם (כ 311)
- * נשמת: נשמת מפוזרת מביתה וממעונה (ג 781)
- * כל עצמותי: אלי בזרוע רמה / העיר מצפון באימה (א 1286 *)
- * לקדיש: שבויים בגלות לאל ייחלו (ש 177)
- * מצדר: יהו כל יצורים, אמר קוני. והיום שבת (י 1185 ס' מארכס 149)
- * אופן: ניוחמו ירוחמו בני איש תם רב אונם (י 3037 HUCA קלז)
- * מאורה: ישרו דרכי מסלה / והלכו לציון גאולים (י 4252 * HUCA קלח)
- * אהבה: צבי גיא חזיון / יתבשרו שוממותיה (אין באוצר השירה)
- * זולת: אמרי טוב טעמי / בקשתי לראות בנאומי (א 1577 *)
- * מי כמוך: שדי הוציא אור תעלומה / ותלה ארץ על בלימה (ש 377)
- * גאולה: יונה מה תהי ומה תהמי (י 2040 גם בתוניס, תימן ועוד)

ראש השנה

- סליחה ליל א: אחות קטנה תפלותיה (א 2451 בכמה מנהגים)
- * סליחה ליל ב: יונה לקונה. באמרותיה. סודרה באונה... (י 2037)

יום א של ר"ה

- סליחה לנשמת: יי נגדך כל תאותי / ואם לא אעלנה על שפתי (א 920 בכמה מנהגים)
- * רשות: שכם אחד קראנוך בשמך (ש 1185)
- * מחרך: מרום וקדוש גדלך לא נחקר (מ 2331)
- * נשמת: נשמת דחופים רדופים ביד בוזיזו (ג 676)

- * נשמת לשבת: נשמת אמוני איומה באי מועד (נ 670)
- * כל עצמותי: מלך אין קצה לנסיי. יחזק עם משושי (מ 1536)
- * עסטריוטא: אונך לי הטה אלהי אבי (א 2356)
- * קדיש: מרומם אל בישראל, בצדקה שמו נקדש (מ 2380 גם בתוניס)
- * מצדר: יודע רוים / ומבין כל לחשים (י 1559 ס' מארכס 151)
- * יוצר לשבת: אל אשר סיגל כל שביעי (א 3481)
- * מצדר: לאול יום (= ליום ראשון): יוצר ובורא. ונאזר בגבורה (י 2208 ס' מארכס 149)
- * פזמון: מלכותך גלה, לעם צועקים והומים (מ 1688)
- * אופן: ידי דלים נחלשים, מהשיג ידי כפרם (י 351 גם בספרד, רומניא ועוד)
- * מאורה: זכריכם נכתב לחיים, כל מתי (ז 161)
- * אהבה: מרום יחיש ישועה. ויפדה רוה (מ 2341 HUCA קכה)
- * זולת: ויהי איש אחד תקיף רמתי (ו 213)
- * מי כמוך: אפס יש מבלעדיך. ומעשה ידיך עדיך (א 7147)
- * גאולה: שכחי יגונך. נפש הומיה (ש 1162)

יום ב של ר"ה

- * סליחה: אלהי נגדך כל תאותי / ושרעפי לבבי ועצתי (א 1207 *)
- * רשות: שואף כמו עבד / ישאף ליד רבו (ש 461 גם באראגון, קאטאלאן, ארגיל, תוניס ועוד)
- * מחרך: רעה בשבטך, עם יקוה פדיום (ר 965 גם בארגיל, תוניס ועוד)
- * נשמת: נשמת אסירי עוונות שבויי אשמים (נ 673 גם קאטאלאן, ארגיל, תוניס ועוד)
- * כל עצמותי: יה זכור את יום העקידה זכות יצחק (י 863)
- * עסטריוטא: יוצר וסומך סמכני פדני (י 2209)
- * קדיש: יה שמך ארוממך (י 1143 גם בספרד, רומא ועוד)
- * מצדר: מלך אדיר רם ונשא, יזכור את בריתו (מ 1525 ס' מארכס 150)
- * יוצר: קול יחידך היום יושפר (ק 95)
- * פזמון: יעלו לאלף ולרבבה (י 3184 גם באראגון, ארגיל, תימן ועוד)
- * אופן: ירגן ישרון לקונהו, וישיר בשובו לגוהו (י 3898)
- * מאורה: יאורי יבקע יום אחי למגדול (א 545 *)
- * אהבה: אפס אמת בלתך והכל לך (א 7140)
- * זולת: כה אמר תקיף צור פודהו וגואל (כ 106)
- * מי כמוך: את המלך ה' נשתחווה ונכרעה (א 2252 *)
- * גאולה: יחידה שובי. ואל נא תגורי (י 2642)
- [שייך לעיל ליום ב של פסח]
- * פזמון: עורר נאום חוזה, לפדות השבויה (אין באוצר השירה)

[יום כיפור חסר]

יום א של סוכות

- רשות לנשמת: יצב גבול שמם. למקדש אשר שמם (י 3490 גם בארגיל)
* מחרך: ידידים נצרו כדת דר מרומים (י 590)
* נשמת: נשמת ידידים מקים קץ תנחומים (נ 724)
* נשמת לשבת: נשמת יראיך יודעך רועי (נ 752)
כל עצמותי: יראי ה' הללוהו, זרע יעקב כבודו (י 3759 HUCA קכב גם באראגון, ארגיל, תונים ועוד)
פזמון: אל חי יואל ומנה תפלותינו הזכות (א 3637 גם במחזור ארם-צובה)
* מצדר: יוצר יצר בחכמה יצורים (י 2213 ס' מארכס 150)
* יוצר: אגודת הדס ולולב וערבה בימינו (א 121 *)
אופן: יקירים אדירים. משרתי אל בהדומו (י 3620 גם בתימן, ארם-צובה ועוד)
* מאורה: יום זה אלי אשוררך (י 1708 HUCA קכג)
* אהבה: אנעים חכי במהלל מלכי (א 1837 * HUCA קכה)
* זולת: אבאר מצות סוכה ובהלכותיה ישנים אנדד (א 72 HUCA קכו)
[יאמר מי כמון משבת הגדול]
גאולה: שכולה אכולה למי תבכי (ש 1145 גם בפולין)

יום ב של סוכות

- רשות: שחי לאל יחידה החכמה (ש 802 וגם ברומא, רומניא, פאס ועוד)
* מחרך: צמאה לך אל גם בכ רותה נפשי (צ 346)
נשמת: נשמת ישרון החוגג ימי חגיגתו (נ 755 גם בארגיל)
כל עצמותי: אשפוך שיחי פני אל. בעמדי בקהל ישראל (א 8155)
* פזמון: לנוחלי דתך חקים ישרים (ל 1211)
* מצדר: בקר אערך לך ואצפה. רם לשבח (ב 260 ס' מארכס 144)
* יוצר: אנעים זמר ואיטיב בהגיון (א 6830 ס' מארכס 144)
* אופן: עמוסיך וחסיך תשגב אל מתנשא (ע 750)
* מאורה: משוכה תקוה ותוחלת. במכה אנושה נוחלת (מ 2557)
* אהבה: שחרחרת חרס. נטי מהמתו (ש 851)
* זולת: אנדיל שיר ושבח לאל וארוממו (א 199 *)
* מי כמון: אפתחה שערי רנני. אבוא בגבורות (א 7240)
* גאולה: יחיד ונאדר בשמי מרומים. ראה (י 2546 HUCA קכח)

שמיני עצרת א

- * רשות: שחרתיך בכל שחרי ונשפי (ש 865)
* מחרך: כאיל על מים תערוג ותהים (כ 17)
* נשמת: נשמת נדיבי עם שואלים. גשם מלא (נ 786 ס' השנה ל-א 220)
* כל עצמותי: אל השקיף ממכון שבתו (א 936 *)
* פזמון: יחד ערכו רנניכם (י 2446)

- יוצר: אתה אלהי עמדי. מן בעדי במועדי (א 2277*)
 אופן: אל אשר מעשיו עצומים. מספור (א 3480 גם בארגיל)
 * מאורה: צור אשר מנוף גאלנו (צ 186)
 * אהבה: מה תשאלי. אותי שאל. על מה זה (מ 650)
 * זולת: אז מאד שמחו כל המוני (א 573*)
 * מי כמוך: אדיר במרום מחולל במרץ. מי הקים (א 238*)
 גאולה: ירושלם למוניך. [נ"א למוניך] השקי את כוס מרורך (י 3861 גם בתימן)

ש מ ח ת ת ו ר ה

- רשות: שמיני חג עצרת חג ליי (ש 1606 גם בארם-צובה)
 * מחרך: יחד יודו בני אדמות לאשר עשה הנשמות (י 2436 ס' השנה לייא 211)
 נשמת: נשמת להקת עם אל. מיחדים אדיר מעולם (נ 771 גם בארגיל, קונין ועוד)
 * כל עצמותי: אפס בלתיך בעת צרה (א 7142)
 * לקדיש: ארוממך כי נשגב כבוד שמך (א 7547)
 * פזמון: שדי מאז קניתיני. סגולה בברית... (ש 396)
 * יוצר: אומן לאור חיים עת דרך (א 1858)
 * אופן: אל נערץ בסוד גלגלו וקדושו בידו (א 3927)
 מאורה: אחרה עת פדותי. ואין מצפים וגלים (א 2575)
 אהבה: איש האלהים מנוף גאלנו (א 819*)
 זולת: אמון חלה פני יוצר הרים (א 1510*)
 מי כמוך: אלהים פלאי סודיך. אבאר בסוד ידידיך (א 1251*)
 גאולה: יום פדותי. בעדו כל שואלי. יעציבוי (י 1887 גם בארגיל)

כהשלמה לספר הנ"ל יצא מחזור מיוחד ליום הכיפורים. דוידזון הודיע על קיומו לראשונה ב"אוצר" (כרך ד, עמ' 9) וקרא אותו בשם "מחזור בלתי נודע", וברושטיין תיארו בשלימות⁸. אבל זנה⁹ ניסה לזהות את המנהג וקבע שהספר נדפס כנראה,

8. Journal of Jewish Studies, כרך ג, עמ' 32 ואילך. שם הוא נותן רשימה אלפביתית של הפיוטים הכלולים בו.

9. מנהג האנדלחים שהתגוררו בסיציליה, JJB כרך ג, 1942, עמ' 84-89. זנה סמך בעיקר על כך שהספר השלים מה שחסר ב"חזונים" ויצא באותו הזמן לערך. מלבד זה מצא בו מנהג אופייני, לדחות את שירת. הים עד לאחר "ישתבח", דומה למה שנמצא ב"חזונים" בסדר שבת בראשית, ויש להוסיף שגם נוסח "נשמת", השונה בהרבה ממנהגים אחרים אחיד הוא בשני ספרים אלה. לאחר גמר הדפסת מאמר זה הגיע אלי מאמרו של מנחם ח' שמלצר "מחזור בלתי נודע" וס' שפתי רננות' (ארשת, כרך ה). לדעתו המחזור הוא מנהג טריפולי וג'רבה וזהה למנהג הנדפס כמה פעמים בספר המפורסם "שפתי רננות". אמנם מדפיס ספר שפתי רננות ללא ספק השתמש ב"מחזור בלתי נודע" וסידר את פיוטי יום כיפור על פיו. אך האם באמת נדפס המחזור בשביל יהודי טריפולי או אפילו על-פי הזמנתם (כפי שמשער שמלצר)? דבר זה טעון בדיקה נוספת. בס' שפתי רננות אין תפילות קבע (חוץ לקדושה למוסף ותוספת לקדיש בתרא בנספח

כהשלמה ל"חזונים". השערות של זנה מתקבלת על הדעת למרות מיעוט הנימוקים שסמך עליהם וכל זמן שלא נתפוס אותה כמוטעית, יש להתחשב בקביעתו. אבל אף אם מנהג זה אינו מזדהה עם מנהג סיציליה, הלא יש בידינו אחד המנהגים הנדירים שזכרם כמעט אבד. שונה המחזור מן החזונים בפרט בזה שהוא כולל גם את תפילות הקבע. ומאחר שכמה מהתפילות הכלולות בו זהות לתפילות חול ושבת, ניתן לנו לתפוס במידת מה את המנהג שלהם ולהוסיף לידיעתנו על המנהגים השונים תוספת חשובה מאד. ייתכן שגם מנהג זה יצא מספרד; מכל מקום הושפע מצדדים שונים, בפרט ממחזורי רומא, רומניא וצרפת. בכל צעד ושעל תמצא סטיות מהנוסח הרגיל, הן בחסר ויתר, הן בניסוחים אופייניים.

בתיאורנו ניתנו השינויים הבולטים, עם הערות קצרות, ורשמנו את הפיוטים בין התפילות. הפיוטים היו ברובם ידועים ממחזורים אחרים, בניגוד לתוכן ה"חזונים". הפיוטים הנדירים שלא היו בספרים אחרים רשמם דיוקן בכרך ד של האוצר בתוספת כוכב (*) למספרם. אלה שהדפיסם ברונשטיין סימנתי מקום הדפסתם.

מחזור [ב ל ת י ג ו ד ע] ליום הכיפורים [לפי מנהג סיציליה]. ויניציה, שם-ב לערך, לפי השערת זנה. השער חסר. ישנם דף ד-קעט (חסר דף ח).

ע ר ב י ת ל י ו ם כ י פ ו ר

נוסח שתי הברכות שלפני ק"ש ראה לעיל ב"חזונים".
אמונה נכון וקיים ישר ונאמן ויפה הדבר הזה. על אבותינו ועלינו על בנינו ועל דורותינו ועל כל דורות זרע ישראל עבדיך, על הראשונים ועל האחרונים דבר טוב וקיים חק ולא יעבור. אמת אתה הוא יי אלהינו ואלהי אבותינו לעולם ועד. אתה הוא מלכנו ומלך אבותינו אתה. למען שמך מהר גאלנו כגאלת את אבותינו. אמת מעולם הוא שמך הגדול עלינו נקרא באהבה ואין לנו אלהים עוד וולתך¹⁰.

אל ארך רוב חסד / נוצר לאלפים חסד ... (א 7634 HUCA קנד)

אל כ ר ו ג' כרחום כן תכסוף למעשה ידך ... בגילה ברינה בשמחה בחדוה פצו ואמרו מי כ מ וך ...

לא תטור לעולם ... בא"י גאל ישראל. (וחסר כאן, ודאי בטעות, נוסח "השכיבנו").

לשארית נחלתו ... בא"י הפורש סוכת שלום עלינו ועליכם ועל כל עדת עמו ישראל ועל ירושלם עיר הקדש ברחמים אמן.

לפיוטים) ותמוה הוא – אם באמת אחוז יהודי טריפולי במנהג מיוחד זה, כיצד היה יכול להתקיים בלא שנדפס שום מחזור או סידור. ייתכן שהתפללו לפי מנהג ספרד הידוע (כדרכם היום), ולשם הדפסת פיוטי יו"כ, שרק אותם קיבלו, השתמש המדפיס במחזור הנ"ל שהיה במקורו שייך לקהל אחר.

10. הגה לפנינו נוסח דומה לברכה שלאחר ק"ש של שחרית במחזור רומניא, ולא מצאתי נוסח כזה בתפילת ערבית בשום מנהג אחר.

11. שייך לפיוט לערבית יום הכיפורים "מי אל כמוך אדיר המלוכה" (987מ), כמו שנמצא במחזור רומניא.

שבת שבתון הוא לכם ועניתם¹²...
 זכרנו לחיים מלך רחמן חפץ בחיים... מלך רחמן חי גואל עוזר ומושיע ומגן... אב
 הרחמן זוכר יצוריו ברחמיו לחיים ואין דומה לך, ונאמן...
 אתה קדוש ושם קדוש ומשתיך קדושים¹³ וקדושים בכל יום יהללך סלה כי אל
 מלך גדול וקדוש אתה.
 ובכן תן פחדך... על כל יצור... כמו שידענו... שהשלטון לפניך... ובכן תן
 כבוד לעמך... תקוה לדורשיך... ואז צדיקים... ועולתה תקפוץ פיה (כאן הוסרו
 המלים בכל התפילות) ותמלוך... בהר ציון בירושלם משכן כבודך ככתוב בדברי קדשך
 על ידי דוד משיח צדקך ימלוך... ונאמר ויגבה...
 אתה בחרתנו... ותתן לנו ה' אלהינו באהבה (את יום המנוח הזה) את יום מקרא קדש
 הזה ואת יום צום הכפורים הזה ואת יום מחילת העון הזה למחילה ולסליחה ולכפרה
 בו על כל עונותינו באהבה מקרא קדש זכר ליציאת מצרים (ואין כאן "יעלה ויבא" אלא
 במקומו בא יודיו קצר למרות היודיו הגדול שמתודים אחר העמידה) אבל חטאנו ועוינו והרשענו ומרדנו
 וסרנו ממצותיך הטובים וממשפטיך הישרים ולא שוה לנו. ואתה צדיק...
 אוֹיֵא מחול לעונותינו... לפני ה' תטהרו. (נוסח קדשנו... חס') כי אתה סולחן לישראל
 מן העולם ומוחל... ומבלעדיך אין לנו מלך אלא אתה. באִי מלך מוחל...
 רצה... ולתפלתם שעה והשב העבודה לדביר ביתך ושכון בציון עירך בימינו
 ויעבודך בניך בירושלם ואשי ישראל ותפלתם ועבודתם מהרה... עבודת ישראל
 עמך. אנא למענך קבלנו ורצנו ורצה נא את תפלתנו. ותחזינה... ברחמים כמאז. באִי
 המחזיר ברחמיו שכינתו לציון.
 מוֹדִים אנחנו לך שאתה הוא ה' אוֹיֵא צור חיינו ומגן ישענו לדור ודור נודה לך
 ונספר תהלתך על חיינו... הפקודות לך. הטוב כי לא כלו... כי מעולם קיינו לך לא
 הכלמתנו מלכנו ולא עזבתנו ולא זנחתנו ולא הסתרת פניך ממנו.
 זכור רחמך וכבוש כעסך כלה דבר וחרב ורעב ומשחית ומגפה מבני בריתך¹⁴.
 ועל נסיך ונפלאותיך וטובותיך שבכל עת ערב ובקר וצהריים תעשה עמנו ועל כולם
 יתברך ויתרומם שמך מלכנו לעולם ועד וכל החיים יודו לשמך האל ישועתנו ועזרתנו
 סלה. וכתוב לחיים טובים כל בני בריתך. האל הטוב באמת כי טוב פעלת לחוסים
 בך אל ההודאות. באִי האל הטוב שמך ולך נאה להודות.
 שִׁים שלום טובה וברכה חן וחסד... כי מאור פניך נתת לנו ה' אלהינו תורה וחיים
 אהבה וחסד צדקה ורחמים ברכה ושלוש. וטוב יהיה בעיניך לברכנו (כאן חס' דף ח
 והנוסח הושלם מתפילת שחרית) ולברך עמך ישראל בכל עת ובכל רגע ובכל שעה.
 ובספר חיים ברכה ושלוש פרנסה וכלכלה נזכר נפקד נכתב לפניך אנו וכל עמך
 ישראל לחיים טובים ולשלוש. ושלוש רב על עמך כל בית ישראל תשים לעולם ועד.
 באִי המברך... אמן.

12. עיין במחזור רומניא כמנהג "יש אומרים".

13. כמו בנוסח פרס, עיין אדלר, JQR, י (1898), עמ' 606.

14. נוסח זה ידוע ממחזור רומניא.

אנא אר"א תבוא לפניך תפלתנו ואל תתעלם משמוע תחנונו שאין אנו עוזי פנים וקשי עורף שנאמר ... יעצנו רע ... מרינו נאצנו סרנו ... תעניו תעתענו. סרנו ממצותיך הטובים וממשפטיך הישרים ולא שוה לנו. ואתה ... מה נאמר לפניך יושב במרום ... ותמחול ותסלח לנו על כל חטאינו כגודל רחמיך. על חטא שחטאנו לפניך בשגה ... בזדון ... בסתר ... בגלוי ... על חטאים שאנו חייבין עליהם ... עשה שנתק לעשה ... מלקות ארבעים ... קרבן ... מיתה או כרת. מיתה בידי שמים וכרת בידי שמים. עחשח"ע ארבע מיתות בית דין חנק הרג שריפה סקילה בין שגלויים לנו ובין שאינם גלויים לנו. את הגלויים לנו כבר אמרנום לפניך ושאינם גלויים לנו גלויים וידועים הם לפניך כדבר שנאמר הנסתרות ... אלהי עד שלא נוצרתי ... ומה שחטאתי ומה שעויתי ומה שפשעתי ומה שחטאו ומה שעשו ומה שפשעו עמך בית ישראל מחוק ברחמיך הרבים אבל לא על ידי יסורין. יהיו לרצון ...

הסליחות לליל כפור:

ה' אלהי הצבאות יושב הכרובים כי על רחמיך הרבים ... אל ארך אפים אתה ...

אנשי אמונה אבדו באים ... אל מלך יושב (א 6850)

תמהנו מרעות (ת 307)

יום באתי ליחדך שעני יוצרי (י 1632 פאס)

אל בית המלך לבוא נקראתי (א 3503 תימן ועוד)

ירצה צום עמך (י 3920)

* ה' ה' רם על כל אל (אין אצל דוידון)

יום להיטיב תקרא מי זה יכיל טובך (י 1812)

* יום אחד בשנה יום באו לפניו (י 1598)

וכשחטאו ... אשמונו מכל עם ... ודניאל איש חמודות ... ועזרא הסופר ... ואל יעכב חטא ועון משמוע את תפלתנו ואת תחנונו כי אתה שומע תפלה. ויאמר ועתה שמע אלהינו ... אל מלך ... נפילת אפים ... קדיש התקבל תענו ובסוף יברך שהחיינו.

שחרית

באי אמה אקב"ו על נטילת ידיים.

באי אמה אשר יצר ... חלולים חלולים מהם סתומים ומהם פתוחים. גלוי וידוע ... אינו יכול להתקיים לפניך אפילו שעה אחת. באי רופא כל בשר ומפליא לעשות.

שלא כבשאר המנהגים באה ברכה זו בלשון רבים:

אלהינו נשמות שנתת בנו טהורות אתה יצרתם בנו. ואתה נפתחת בנו. ואתה משמרם בקרבנו אתה עתיד ליטלם ממנו ואתה עתיד להחזירם בנו לעתיד לבא. וכל זמן שהנשמות בקרבנו מודים אנחנו לך רבון כל המעשים ואדון כל הנשמות. באי המחזיר נשמות לפגרים מתים.

ונאמר. נפשי אויתיך בלילה ... יושבי תבל.

באי אמה המעביר חבלי שינה מעינינו ותנומה מעפעפינו.

יהי'ר מלפניך ה' אלהינו שתתן חלקנו בתורתך וכוף את יצרנו להשתעבד לך ותרגילנו לדבר מצוה ואל תרגילנו לדבר עבירה ואל תביאנו לידי חטא ולא לידי בזיון ואל ישלוט בנו יצר הרע וישלוט בנו יצר הטוב וחזקנו במצותיך ותננו לחן ולחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואינו וגמלנו חסדים טובים. בא"י הגמל חסדים טובים לעמו ישראל.

ושורת הברכות היא כדלקמן:

בא"י אמ"ה מעורר ישנים ... מקיץ רדומים ... פוקח עורים ... מתיר אסורים ... זוקף כפופים ... מלביש ערומים ... רוקע ... המכין ... אזור ... עוטר ... העושה לנו כל צרכנו ... הנותן לשכוי ... שלא עשני כותי ... עבד ... אשה.

בא"י אמ"ה אקב"ו על דברי תורה. והערב נא ה' אלהינו את דברי תלמוד תורתך בפנינו ובפסיקות כל עמך בית ישראל וצאצאיהם ונהיה אנחנו וצאצאינו וצאצאי כל עמך בית ישראל יודעי שמך ולומדי תורתך לשמה בא"י המלמד תורה לעמו ישראל ברחמים. בא"י אמ"ה אשר בחר ...

וידבר (פ' התמיד) ... ושחט אותו ... וידבר ... כה תברכו ... ואני אברכם. והוא רחום ... ה' הושיעה ... אשרי תמימי דרך ... אשרי יושבי ... אשרי העם ... תהלה לדוד ... ואנחנו ... אשרי שאל יעקב בעזרו ... ה' צבאות אשרי אדם בוטח בך.

דף כ והלאה: כתר מלכות לרשב"ג בשלימותה, ואחריה הערה זו:

דף לג, א: ויאמר קדיש והוא רחום. ואם הוא שבת יתחיל מאשרי עד בוטח בך והללו' הללו אל בקדשו וגומר עד ומרומם על כל ברכה ותהלה ותפלת השחר ואומר קדיש חסר. ואומר והוא רחום ואשרי ואם הוא שבת יתחיל מאשרי תמימי ויאמר סליחות ויאמר קדיש ותענו ומתחיל מושמרתם את דברי וגו'.

דף לד, א: ושמרתם את דברי הברית הזאת ... לא ימוש ספר התורה ... הלא צויתך ... גואלנו ... אשרי האיש ... מאימתי קורין ... אלו דברים שאין להם שיעור ... א"ר זירא בנות ישראל ... תני דבי אליהו כל השונה ... מזכירין יציאת מצרים בלילות ... אר"א אר"ח תלמידי חכמים ... ברוך אלהינו שבראנו לכבודו ... מזמור לדוד ה' מי יגור באהלך ...

לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר ... שמע ישראל (עם הפרשה הראשונה) ... ברוך המקדש שמו ברבים. אתה הוא ... לעיניכם אמר ה'. מבשן איש ממצולות ים אין כמוך באלהים ה' ואין כמעשיך. אתוהי כמה רברבין ותמהוהי כמה תקיפין מלכותיה מלכות עלם ושלטניה עם דר ודר. ואני בחסדך ... כי גמל עלי.

פזמון לר' יצחק אבן גיאת: יענו חכמי לב שואל מה ... ה' מלך ה' מלך ... (י 3242 מח' ויטרי)

* צור אין צורה לו בגבורה ...

ה' מלך גאות לבש ... לארך ימים. יהי כבוד ... ישמח ישראל בעושי ... ימלך ה' לעולם ... ברוך ה' אלהים אלהי ישראל ... וברוך שם כבודו ... (רק פסוקים אלו)

מזמור לתודה¹⁵... הודו... (הלל הגדול) הודו לה' קראו בשמו... עד והלל לה'. למנצח... השמים מספרים... רוממו ה' אלהינו והשתחו... משה ואהרן בכהניו... בעמוד ענן... ה' אלהינו אתה עניתם... רוממו... עד ברוך אלהים. ה' אדונינו מה אדיר... ה' צבאות... ובסוף שונה אתה תקום תרחם ציון. וחפרה הלבנה... ואמר ביום ההוא... ברוך ה' לעולם אמן ואמן. ברוך ה' יום יום יעמס לנו... ברוך ה' אלהי ישראל מן העולם... הללו' הללו את שם ה' (קלה).

דף מא:

* רשות לברוך שאמר לר' יצחק: ברוך אל ראשון בלי תחלה (ב 173*)

* מחרך לברוך שאמר לר' יצחק: שירו לאלהים מכל נעלם (ש 54*)

ברוך שאמר והיה העולם ברוך אומר ועושה ברוך גזר ומקיים ב' אל חי לעד וקיים לנצח. ב' עושה בראשית ב' מרחם על הארץ ב' מרחם על הבריות ב' משלם שכר טוב ליריאי ב' פודה ומציל ברוך הוא וברוך שמו. בא"י אמה האל המלך המהולל המשובח המפואר בפי עמו ובלשון כל חסידי ובעבדי דוד עבדך נהללך ה' אלהי' ונשבחך נפארך גרומך נמליכך נזכירך נזכיר את שמך מלכנו אלהינו יחיד חי העולמים משובח ומפואר עדי עד שמו הגדול בא"י מלך מהולל בתשבחות. מזמור שיר ליום השבת... ה' מלך... יהי כבוד... אשרי... עד וצבא השמים לך משתחווים. כך בטחו אבותינו בטחו ותפלטמו. אליך זעקו ונמלטו כך בטחו ולא בושו. ויבטחו בך... יהי שם... ממזרח שמש... ה' אדונינו...

* עסטרייטא לר' יצחק אבן גיאת: אזכיר צדקתך בינות אנשים (א 597*)

רשות לנשמת לר' יצחק אבן גיאת: אעירה שחר אישוני לב (א 7030 טריפולי)

נשמת... לך אנחנו מודים, ונוסח "נשמת" ראה לעיל בתוך ה"חזונים".

* נשמת לכפור לר' יצחק אבן גיאת: נשמת יושבי גנים חכמה תענם (ג 28*)

ואלו פינו... כל עצמותי... מי כמוך

כל עצמותי לר' יהודה הלוי: יצרי ויצורי ממך היו מי ידמה לך... שם קדשו (שייך לפיוט: כל יצר וסרעף כ 333).

* מציל לר' משה הקטן: מציל ממעמקי יגונים לא ישכילו (מ 80*)

מציל עני... משיחך. ישתבח... חי העולמים אמן. ובני ישראל הלכו... ויושע...

(עד סוף השירה), ועיין לעיל עמ' 223 ועמ' 234 הערה 9.

עסטרייטא לר' משה: את חטאי נכח פני שמתי (מתוך הקרובה: מארץ שפלנו א 8532)

קדיש לר' יהודה הלוי: ישראל בחירי אל (א 4217 ארגיל, תימן ועוד)

* מצדר לר' יוסף: יוצר נשמות בפגרי יצורים (י 211* ס' מארכס 145)

* יוצר אב לזרו ולהפחיד ביתרן (א 14*)

אופן לר' משה אבן עזרא: התעוררו תמהים ראות (ה 1248 ארגיל, תוניס)

מאורה אעמוד במשמר מנעימי (א 7046 ארגיל, תוניס)

אהבה אסירי תקותם מכלוא מעצבה (א 6936 ארגיל, תוניס)

15. כמנהג (הגרשם במחזור ספרד "אהלי יעקב"): "יש מקומות שאומרים מזמור לתודה בריה ויהי"כ משום דכתיב בו הריעו לה' כל הארץ".

* זולת ואמר אדיר שוכן מרומי (ו' 32 HUCA קנו)

* מי כמוך לר' משה אבן עזרא: אז בטרם עולם נברא (א' 561)

גאולה לר' אברהם אבן עזרא: אם לא תדעי נפשי אחריתך (א' 375 תשלום אבודרהם ועוד)

יתגדל... ויפרוק עמיה ברחמיה... ברכו...

ברוך... הכל יודוך... וליושביו אשר ברא במדת רחמים... המהולל המשובח
המפואר והמתנשא מימות עולם... מי דומה לך מושיענו לתחיית המתים.
אל אדון... סובבים הודו... מלא כבודו... שבראם אלהינו... ראה והכין צורת
הלבנה. שבח יתנו לו... שרפים ואופנים וחיות הקדש.

אל אדון יוצר רוח אדם. ביום זה יפקוד יצוריו... (א' 3314 תלמסאן)

(לשבת) לאל אשר שבת... ומנחיל מנוחה לעמו ישראל ביום שבת קדש. שמך ה'
אלהי עלינו יתקדש וזכרך יתפאר לעד מלכנו ושבחך יכתירו כל שרפי מעלה עם
דרי מטה. ואתה האל הקדוש הנקדש בצדקה ודברך אמת וקיים לעד. תתברך ה'
אלהינו בשמים ממעל ועל הארץ מתחת ועל כל שבח מעשה ידיך והמאורות אשר
יצרת המה יפארוך סלה. תתרום לצנח צורנו... ישתבח שמך לעד מלכנו האל
המלך יוצר משרתים... ומשמיים ביראה יחד קול בדברי אלהים ומלך עולמים.
כלם אהובים... כלם טהורים כלם קדושים כלם עושים באימה וביראה מצות רצון
קוניהם באהבה. וכלם... וממליכים ומקדישים ומעריצים את שם... קדוש הוא.
וכלם ברכות בפיהם ורגעות בשפתותיהם, וכלם מקבלים... ונותנים באהבה יחד
רשות זה לזה להקדיש... ובנעימה טהורה קדושה כלם כאחד:

לאהי עולם ה' היושב כבודו על כסאו רם ונשא יתגדל ויתקדש שמו במקלות
ישראל עמו כמו שרפי מעלה העומדים באימה וביראה מקדישים ומעריצים לשם כבוד
מלכותו לעולם ועד זה מזה מקבלים ואומרים קדוש קדוש קדוש... והאופנים וחיות
הקדש בקול רעש גדול אדיר וחזק מתנשאים לעמתם משבחים ואומרים ברוך...
לאל הברוך... שירות ותושבחות לפניו ישמיעו. כי הוא לבדו פועל גבורות...

וטובו מחדש... והתקין מאורות לשמח העולם אשר ברא בא"י יוצר המאורות.
אהבת עולם אהבתנו... חננו ועננו בעבור כבוד שמך ובעבור אבותינו הצדיקים
שבטחו בך ותלמדם לעשות חקי חיים כן תחננו ותלמדנו... ותן בלבנו בינה... והאר
עינינו במצותיך ודבק לבנו בתורתך ויחד לבבנו לאהבה אותך וליראה את שמך. כי
שם קדשך הגדול באמת נקרא עלינו. עשה עמנו חסד בעבור כבוד שמך האל הגדול
הגבור והנורא מהרה באהבה תרים קרנו ותמלוך עלינו בקרוב ותושיענו למען שמך.
בך בטחנו אל ולא נבוש כי בשמך הגדול חסנו לא נכלם ולא נכשל לעד ולעולמי עד
כי אבינו מלכנו ואלהינו אתה גילה ונשמחה בישועתך: ורחמך ה' אלהינו הרבים
וחסדיך הנעימים הם יעזרונו ויסובבונו אל יעזובנו נצח סלה לעולם ועד. מהר והבא
ברכה ושלום וחיים ובשורות טובות וישועות קרובות מהרה מארבע כנפות כל הארץ:
שבור עול העמים מעל צוארנו והליכנו מהרה קוממיות לארצנו. כי אל מלך פועל
ישועות לעמך ישראל אתה. כי בנו בחרת מכל עם ולשון. וקרבתנו מלכנו לשמך הגדול
והקדוש באהבה ובאמת להודות לך וליחדך ולאהבה את שמך כי יחיד אתה ואין
זולתך. בא"י הבוחר בעמו ישראל באהבה.

אמת ויציב ... הדבר הזה עלינו לעולם ועד. אמת הוא לעולם אלהי עולם מלכנו ... ונחמדים ונאהבים לעדי עד ולעולמי עולמים. מושך חסדו ליודעיו וצדקתו לישרי לב. על אבותינו עלינו ... על הראשונים ... דבר טוב וקיים באמת ובאמונה חק ולא יעבור ... יוצרנו צור ישועתנו ... מעולם הוא שמך ועלינו נקרא באהבה ואין לנו אלהים עוד זולתך:

עזרת ... מגן ומושיע להם ולבניהם אחריהם ... ברום עולם מושבך וצדקתך אלהים עד מרום ומשפטיך עד אפסי ארץ ... לריב ריבם לאבות ובנים ... אין לנו מלך גואל עוזר ומושיע. אמת ממצרים ... ובכורך ישראל גאלת וים סוף להם בקעת וודים טבעת וידידים עברו ים ... ונתנו לו ידידים שירות זמירות תושבחות ברכות והודאות למלך ... גדול גבור ונורא משפיל גיאים עדי ארץ מגביה שפלים עד מרום מוציא אסירים בכושרות פודה ... ועונה לצעקת עמו ישראל בעת שועם אליו ובעת קראם אליו. תהלה נתנו לאל עליין גואלם ... שירה חדשה שבחו גאולים לשמך אדון על שפת הים כלם הודו והמליכו ענו ואמרו ... כגאלת הראשונים כן פדה למען שמך האחרונים כי אין זולתך ראשון ואחרון ואין דומה לך פודה וגואל. צור ישראל קומה לעזרת קהל עדת ישראל ופדה למענך יהודה וישראל כגאלת מקדם ישראל ונאמר גואלנו ... בא-י גאל ישראל.

יי שפתי תפתח ... בא-י ... האל הגדול הגבור והנורא. (כאן מתחילה הקרובה, וכל המעמד הוא לר' יצחק אבן גיאת).

רשות למגן וארץ אכף לאלהי אתחנן (ו 66 טריפולי)

מגן אמוניו נוצר ומושך לחיק בני (א 5617)

פזמון יענה כבוד אבות (י 3234 טריפולי, קאטאלאן ועוד)

מחיה אבן שתיה בקדש הושתה (א 320)

פזמון יום צדו צעדי (י 1895)

משלש אהל צדק ומקדש קדש (א 1686)

פזמון יום צעקו שבים מחטאיהם (י 1898)

תוכחה מה נפש נוכחת (מ 580)

ובכן מה רבו מעשיך ה' מה אמונה ואה לדרוש (מ 282)

פזמון יום עירום אעמוד מצדקתי (י 1875)

רבו יתרי מפלאות יוצרי (ר 284)

פזמון מה רבו פלאיך ועצמו מוראיך (מ 611)

מעשיך אין ערוך אלימו (מ 2056)

פזמון עמקו מחשבותיך ועצמו נפלאותיך (ע 787)

ה' אבי עד באין נולד (א 619)

אבאר שם אדיר שמותיו (א 74 רומניא)

אדר יקריו ופאר הדרייו (א 1213)

בחכמה יסדת עולם ... (ב 348)

בחכמתך אורת הוד באין חוצה (ב 351)

פזמון מי ימלל גבורתו (מ 1098)

עשית ארבעה אדנים ... (ע 993)

פזמון לך תיאות תהלה מושל גאיונו (ל 894)

מלאה ימינך טובות (מ 1460)

אז כסאך טרם הדומך תכנת (א 2140)

פזמון מלאה הארץ ישמיע באזני (מ 1459)

ובכן קנייך יורו ויגידו (ו 119)

פזמון יד תתיר לבן מעתיר (י 302)

קנייך ארבע יסודות (ק 392)

סלוק בני עליך בגבהי שחקים יאיצו (ב 997)

* אתה אל מסתתר בחביון מושבו (א 8670)

(בסוף) יאיצו יעריצו ירוצו להקדיש לאל נערץ בסוד קדושים רבה ככתוב וקרא זה אל אל זה ... (ואין חוזרים על נוסח "נקדישך" וכדומה) כבודו והודו וגדלו וקדושתו מלא עולם ומשרתיו שואלים זה לזה איה מקום כבודו להקדישו ולהעריצו. לעומתם משבחים ואומרים ברוך ... ממקומך מלכנו תופיע ותמלוך עלינו כי מחכים אנו לך מתי תמלוך בציון בקרוב בחיינו ובימינו. למענך ולא למענו ולמען בריתך עם ישיני חברון אבותינו תשכון תתגדל ותתקדש בתוך מקהלות ירושלם עירך לעדי עד ולנצח נצחים. ועיינו תראינה במלכות עוון ככתוב בדברי קדשך על ידי דוד משיח צדקך. ימלוך ... אתה קדוש ושמן קדוש ... כי אל מלך גדול וקדוש אתה. ובכן תן פחדך ... זכר ליציאת מצרים. אבל אנחנו חטאנו ועיינו ... הרשענו. אוֹיֵא מחול לעונותינו ... לפני ה' תטהרו.

* ודוי רבש"ע תעה לבבי אחרי התוהו (ת 413)

כי אתה סולחן לישראל ... רצה ... מודים ... ולך נאה להודות, אוֹיֵא ברכנו בברכה המשולשת בתורה הכתובה הנמונה על ידי משה עבדך האמורה ... ושמך את שמי ... שים שלום ... המברך את עמו ישראל בשלום אמן. אנא אוֹיֵא תבא לפניך תפלתנו ... אשמנו ... על חטא ... אלהי עד שלא נוצרתי ... צורי וגואלי.

סליחות. כי לא על צדקותינו אנחנו מפילים תחנונינו לפניך כי על רחמך הרבים, כי על רחמך הרבים אנו בטוחים ... אל ארך אפים. אנשי אמונה אבדו.

תמהנו מרעות (ת 307)

מסתגאב הלא זה יום יחיד בו יכפר (ה 638)

סליחה ישראל בחירי לעם בחרתיך (י 4218 טריפולי)

סליחה ואלהי יעקב אשר על כס הוֹחַק חלץ (ו 311*)

סליחה אהלל רם ואומר כי נעים (א 358*)

סליחה יום לריב תעמוד ולדין עמים לבי (י 1831 ארגיל, תוניס)

סליחה היכל ה' ומקדש הדומו (ה 522 ארם ציבה ועוד)

* חטאנו ארומם שם האל המיוחד (א 1999* HUCA בנה)

וכשחטאו ישראל במדבר ... אשמנו מכל עם ... לעינינו ... ודינאל איש חמודות ... אל מלך יושב ... אנא אוֹיֵא תבוא לפניך ... אשמנו ...
אבינו מלכנו חטאנו ... אין לנו ... עשה ... בטל ממנו גזירות קשות ... חדש עלינו בשורות טובות ... בטל מחשבות שונאינו ... הפר עצת אירבינו ... שלח רפואה שלימה ... עצור מגפה מנחלתך ... כלה דבר ממנו ... כלה חרב ממנו ... כלה רעב ממנו ... כלה דבר וחרב ורעב ומשחית ומגפה מבני בריתך ... זכור ... קרע ... מחוק שטרי חובותינו ... סלח ומחול לעונותינו ... מחה ... החזירנו ... אל תחזירנו ריקם מלפניך ... כתבו בס' החיים ... זכרון טוב ... זכיות ... פרנסה וכלכלה ... פדות והצלה ... רוחה והצלחה ... מזונות טובות ... ישועה ורחמים ... הצמיח לנו ישועה בקרוב ... שמע קולנו ... קבל ... עשה למענך ולא למענו ... עשה למען שמך הגדול הגבור והנורא חוס ותנו ורחם עלינו והושיענו כי אליך עינינו.

בפילת אפים

(נוסח הקדיש הוא כמו במחזור רומניא, כדלקמן)

יתגדל ויתקדש ... ויפרוק עמיה ברחמתיה בחייכון וביומיוכון ובחייהון ... יתברך ישתבח יתפאר יתרום יתנשא יתעלה יתהדר ויתהלל שמה דקודשא בריך הוא. לעילא מכל ברכתא ... תתקבל צלותא עם צלותהון ובעותהון דכל בית ישראל קדם אבונא אלהא דשמיא ואמרו אמן. יהא ... וחיים טובים ... הוא ברחמיו הרבים יעשה שלום עלינו ועליכם ועל כל עמו ישראל ואמרו אמן.

הנוסח "תענו" בא לאחר הקדיש.

תענו מן השמים. ישמע תפלתכם. יאזין שועתכם. יקבל תחנוניכם. יפן ברחמיו הרבים אליכם. לא תבושו ממשאלותיכם. לא תכלמו מבקשותיכם. טרם תקראו הוא יענה אתכם. כדבר שנאמר והיה טרם ... וכל ישראל בכלל הרחמים והסליחות ונאמר אמן.

תזכו לשנים רבות. תזכו לשנים נעימות. תזכו לחזות בנועם ה' ולבקר בהיכלו. תכתבו בספר חיים. תכתבו בספר זכרון. תכתבו בספר מחילה וסליחה וכפרה. תקובלו ברצון.

קריאת התורה וההפטרה היא כבכל המנהגים. אחר ההפטרה אומר הש"ץ "מי שברך" זה¹⁶:

מי שברך אברהם יצחק ויעקב משה אהרן דוד ושלמה וכל נביאי ישראל וחסידיו העולם הוא יברך לכל איש ואשה שהקדישו שום הקדש לכבוד אלהינו ולכבוד החיים והמתים. הן הקדש סֵת ומפות ועטרות לכבוד התורה. הן הקדש שמן למאור להעלות נר תמיד בבית הכנסת. הן הקדש ממון לפרנס ממנו עניים קרובים ורחוקים ולהשיא ממנו יתומים ולתת ממנו שכר לחכמים המלמדים בני העניים ולהיות הקרן קיימת לעולם. הן הקדש מקואות לטהר שם בעלי קריין וגדות הן הקדש בתי מדרשות ללמד שם התלמידים והתינוקות. הן שהקדישו שום הקדש לעולם אם שלמו ימי חייהם והלכו לבית עולמים תהי נפשם צרורה בצרור החיים והצור ברחמיו ישם חלקם עם הצדיקים בן עדן ועל מבוע מי עדניו ינהלם וכסא כבוד ינחילם וזכרם יזכר לטובה

16. עיין הנוסחים השונים לתפילה זו שנאספו על-ידי יערי, קרית ספר לג, עמ' 128 ואילך.

ולברכה שמורה וערוכה. ואם המה בחיים עדינה כמונו היום יאריכו ימים ושנים ויבלו בטוב ימיהם ושנותיהם בנעימים כדבר שנא' ארך ימים אשביעוהו ואראהו בשועתי. ונא' כי בי ירבו ימיך ויסיפו לך שנות חיים. וכתו' כי ארך ימים ושנות חיים ושלום יסיפו לך. וכתו' רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד. וכתו' הון ועושר וכבוד וצדקתו עומדת לעד, ונוכה לראות בנחמת ציון עם כל ישראל חברים כדבר שנא' ופדויי ה' ישובו... וכתוב פצחו רגנו יחדו חרבות ירושלם כי נחם ה' עמו גאל ירושלם.
ותהלה לדוד ...

מוסף

ברוך... זכר ליציאת מצרים.

אבל חטאנו... הרשענו.

אוי-א מפני חטאינו גלינו מארצנו ונתרחק מעל אדמתנו ואין אנו יכולים לעשות חובותינו בבית בחירתך בונה הדרך בבית... שנשתלחה בבית מקדשך. יהי' ה' אוי-א רחמן מלך יעקב שתשוב ותרם עלינו ועל מקדשך השמם ברחמיך הרבים ותבנהו מהרה ותגדל כבודו בישועתך ותבנה את עירך ותחדש את היכלך ותכונן את מקדשך ותכנס את כל גליות ישראל לפניך אבינו שבשמים מלכנו ואלהינו גלה... מבין העמים... והביאנו ה' אלהינו לציין עירך ברנה... ואת מוסף (מוספי) יום (המנוח הזה ויום) מקרא קדש הזה ויום צום הכפורים הזה... ושעיר לכפר מלבד חטאת הכפורים ושני תמידין כהלכתן. אוי-א מחולל...

מעמד למוסף לר"ץ גיאת

מגן יונה שוכבת בינות שפתים (י' 2068 טריפולי, תלמסאן)

פזמון יוספים שנית לעמוד (י' 2162 בכמה מנהגים)

מחיה אבני קדש (א' 323)

פזמון אלהים מה טובו מחנות מגרשיך (א' 4758)

תוכחה מאד חלתי וחלתי (מ' 12)

אודך... אודך יושב תהלות (א' 1650)

מושלש תמימי אורח חיל אזורו (ת' 334)

פזמון מוסד מכיל עולם ומקום לא יכילנו (מ' 777)

ובכן על פי, על יוצרי ישיעי וכבודי וכבוד עליך (י' 117)

פזמון יוספת אלהים לנחלתך ונכבדת בזכרם (י' 3107)

נוראות אז מני עד הפלית לגלות פלאך (ב' 260)

פזמון פי יספר צדקתך. כל היום תהלתך (פ' 60)

נפלאתי אל ראשון נשמע ולא נחזה (ג' 412)

מעשיך אמיץ דגלי אותותיו (מ' 2057)

ובכן נפשי, ונפשי ימיה תקוה להשיג יוצרה (י' 116)

פזמון יתרת כל גביר יכול. למול הודך (י' 4379)

יפה לאל הלל הכל מחולל (י' 3339)

ובכן לך תעלה קדושה... מלאכי רום אל מול אל שואלים (מ 57*)
 * (ובכן ונעריצך אלהינו) אגודות קדושות חברת וחמדת (א 122 * HUCA קנח) (מסתיים:
 יקרו וקדושתו שלשו. ורחשו וחדשו קרוא זה אל זה ככתוב וקרא זה אל זה...)
 קֶקֶק (ואין כאן נוסח "כתר").

כבודו (כמו בשחרית) ממקומו יפן ברחמיו לעמו המיחדים שמו בעולמו ערב ובקר
 בכל יום תמיד פעמים באהבה. שמע... אחד הוא אלהינו הוא אבינו הוא מלכנו
 הוא מושיענו הוא גואלנו הוא יושיענו ויגאלנו שנית ברחמיו ויטענו בארץ זבת חלב
 ודבש וישמיענו לעיני כל חי הן גאלתי אתכם אחרית כראשית כי אתם עמי ואני
 אלהיכם להיות לכם לאלהים אני ה' אלהיכם אמת. אלהים אל עליון / השוכן
 ברום חביון / השב שכינתך ומלכותך לציון / ורחם על עם דל ואביון / ועינינו
 תיראינה במלכות עוזך ככתוב בדברי קדשך ימלך ה'...
 אתה קדוש... עד לפני ה' טהירו:

וידי ור' נסים: רבש"ע קודם כל דבר (ר 613 בכמה מנהגים)
 יה"ר מלפניך ה' א-י אשתמחול לנו על כל פשעינו ותעביר רשענו ותהיה עם פי
 ועם פיות שלוחי עמך בית ישראל... עד ואתה תשמע השמים.
 יה"ר מלפניך ה' אלהינו שלא יכשלו בלשונם... (שונה בשינויים קלים מנוסח א 4821)
 אוחילה לאל...

כי אתה סולחן... עד המברך את עמו ישראל בשלום אמן.
 אנא א-י תבא לפניך תפלתנו... אשמנו... מה נאמר... על חטא... אלהי
 עד שלא נוצרתי...
 רשות לס' עבודה (רי"ץ גיאת).

אכון לחלות פניך (א 3249 טריפולי)
 סדר עבודה אל אל אשא דעי ולמקום... (א 3362 טריפולי)
 מה נהדר בצאתו מן הדביר שלם בלי פגע (ב 1263)
 אשרי עין אשרי עין ראתה ישראל יחד נקהלים (א 8429)
 וכך היתה תפלתו של כ"ג... יה"ר... שנת ארץ תתן יכולה. ש' בעתו תוריד
 הגשם (י 1348)

מסתגב אשפוך כמים מי דמעות (א 8148)
 סליחה יה איום זכור היום (י 696 בכמה מנהגים)
 סליחה קול יעקב יקרא ממעמקים (י 100 תלמסאן)
 סליחה יום באתם לחלות פני אל רמים (י 1633)
 ואין רשום כאן המשך, ומסתמא אמרו ההשלמה וכשחטאו ישראל... כמו בשחרית.

מנחה

תפלה לעני... אשרי תמימי... אשרי יושבי... ובא לציון...
 מנן יספה שלישיית. להקריב מנחה (י 3103 טריפולי)
 מחיה ישרים כיום מבקשי פניך (י 4268 טריפולי)
 מושלש יונה חפשה בנטות היום (י 2018 טריפולי)

תוכחה מה יתרון לאדם. כעוף יתעופף כבודם (מ 413 טריפולי, אראגון)
 ובכן אאדיר אלהי אבי ובעת תפלת אליהו הנביא. או ברבות חטאים... (105)
 ויהי בעלות המנחה. יום זה הוא. והדרש לשואל (י 1720)
 סלוק אומץ אדרך מי ימלא (מסתיים: בצבאות מקדישים שמו קדוש, ככת' וקרא...)
 (א 503*)
 קק'... כבודו... ממקומך (כמו בשחרית) אתה קדוש... עד המברך את עמו ישראל
 בשלום אמן. אנא... אלהי עד שלא נוצרתי...
 סליחות למנחה כי לא על צדקותינו (כמו בשחרית).
 מסתגב אפיל תחנתי לפניך / אולי אמצא חן בעיניך (א 7123 קאטאלאן)
 סליחה יה אשר אשפוך לפניו כשי שיחה (י 779 קאטאלאן, ארגיל ועוד)
 סליחה את זבחי הבאתי רנניך (א 2253*)
 סליחה קראתי מצרה. למצוא היום רוחה (ק 441 ארגיל, תוניס ועוד)
 סליחה קול בני איתני (ק 4* HUCA קנב)
 חטאנו את שם ה' אברך, אל נערץ מציץ מחרך (א 8609 טריפולי)
 וכשחטאו... (כמו בשחרית)

נ ע י ל ה. אל נורא עלילה (א 3911 בכמה מנהגים)

אשרי... קדיש

אתה נותן יד... ותלמדנו להתודות לפניך על כל עונותינו למען תקבלנו בתשובה
 שלימה לפניך כאישים וכניחוחים למען דברייך ודברי נביאיך בעבור אמרת אין
 קץ... מה אנו מה חיינו מה חסדנו מה ישרנו מה צדקותינו מה גבורותינו לפניך ה'
 או-א הלא כל הגבורים... הלא כל מעשינו תוהו וימי חיינו הבל לפניך שכן כתוב
 בדברי קדשך ומותר...

אתה הבדלת... כי מי יאמר לך מה תפעל (השאר חס') ותתן לנו ה' אלהינו באהבה את
 יום הכפורים הוזה ואת יום מחילת העון הוזה קץ מחילה לכל עונותינו למען נחדל
 מעושי ידינו ונשוב לעשות רצונך בלבב שלם... והשיבו וחיו.
 אתה יודע רוי עולם... על חטא¹⁷... אלהי עד שלא נוצרתי...

רשות למגן (יוסף בן אביתור) וארץ אשא בשיר קולי (י 68 טריפולי)

מגן ברביעית עורכת תמה תפלה (ב 1385 טריפולי ואראגון)

מחיה במקהל מזער. אהוזי סער (ב 808 טריפולי ואראגון)

מושלש יחידים קדמו לפניך מאמש (י 2660 טריפולי ואראגון)

סלוק ארשת שפתי פציתי ואפער (א 7713 טריפולי ואראגון)

הקדושה כמו בשחרית (ולא קדושה רבה).

וגומר התפלה ואומר אבינו מלכנו ונופלין על פניהם, ואם יש שהות ביום אומרים
 סליחות.

מסתגב אלי אתה ארוממך. ואשאל סליחה ממך (א 4924 טריפולי)

17. וידוי זה בנעילה לא נמצא אלא כאן.

סליחה על עב קל ממרומיך. תרכב (ע 1 רומא, רומניא ועוד)
 ידידיך מאמש חין ותפלה סידרו (י 571 ארם צובא, תלמסאן ועוד)
 את נפשך. גוי קדוש הופעת (א 8570 טריפולי)
 כאן נפסק הספר.

רק חלק מסדר העבודה של קהילות אלו נדפס יותר מפעם אחת, והם ההושענות לסוכות. גם כאן אנו מוצאים פיוטים בלתי ידועים ממנהגים אחרים, אף-על-פי שרובם נפוצים יותר. האוסף כולל חמישה פיוטים לכל יום, פרט ליום ראשון שיש בו שמונה, ויום הושענא רבה שיש בו עשרים. שני פיוטים חוזרים בכל יום. ואלו המהדורות הידועות לנו:

א. הושענות. מהדורה מקוצרת. דפוס קדום. במהדורה ג נעתקה הקדמה זו שממנה יוצא שלפניה נדפסו ההושענות פעמיים, הראשונה על-ידי אביו של עובדיה והשנייה על-ידי עובדיה:

חזון עובדיה אשר חזה לתפוש אומנות אביו בידי אשר בחייו הדפיס ספר הושענות הלזו כמנהג קהל קדוש סיסיליא. זכה וזיכה את הרבים. ומה גם עתה בצאת חוטר מנועו הר' עובדיה בנו אשר חזר להדפיסם בדרך ארוכה, זו היא דרך ישרה שיבור לו האדם לבלתי הלאות אנשים לחקור ולבקש מה למעלה מה למטה מה לפנים מה לאחור הכל מסודר לפניו תמידין כסדרן ומוספין כהלכתן.

ב. הושענות כמנהג ק"ק סיסיליא, שלוניקי שפ"ח. נזכרה בהקדמה למהדורה ד.
 ג. ספר הושענות כמנהג קהילות קדושות והטהורות סיסיליא ישן וחדש יע"א והנה היום ספרי הושענות הללו ספו תמו ושנים או ג הנמצאים כהיום ביד היחידים מהק"ק הנו'... כי מרוב ימים נאבדו דפים אחת מכאן ואחת מכאן, והיום העיר ה' רוח אנשים טובים... החכם המעולה... כה"ר וינטורה גבריאלי המ' בכור ה'... החכם... כה"ר אברהם בר יחיאל הלוי ה' אשר שמו פניהם להשתדל בכל כחם... כדי להעלות על מזבח הדפוס את הספר הזה... פה שאלוניקי, דפוס רפאל יהודה קלעי, מרדכי נחמן, תקכ"ו. נד דף, 8°.

בסוף הספר: ותשלם המלאכה ביום כ"ד לחדש רחמים משנת התקכ"ו ליצירה פה שאלוניקי יע"א.

השנה שעל השער אנא ה' הושיעה נא אנא ה' ה"נ [שם היה במלואו = תקכ"ז]. ידועים שני טפסים, בספריית הקונגרס בואשינגטון ובביהמ"ד לרבנים בניו-יורק. עיין דינרד, עתיקות יהודה, מחלקה ב (ירושלים תרע"ה), עמ' 19. צילום במכון בן-צבי.

ה ת ו כ נ

1	יום א	למען אמתך (א 1151 גם באשכנז, רומא, רומניא)
2*		אדון האדונים בוחן לבבות (א 500)
3*		למען אורח זרח ממזרח (א 1148)
4		אמצני אלהי במועדי וחגי (א 5791 גם בספרד)

- 5 אנא אחוז כס וישר שבועה (א 6178 גם במנהג פאס)
 - 6 אני אמרתי אל מוציאו ממצרים (א 6580 גם במנהג פאס)
 - 7 אנא אל אחד ושמו אחד ומי ישיבנו (א 6182 גם בארגיל, פאס, תימן)
 - 8* אל נא תיסד ארמון / בתוכו תשיב פעמון ורמון (א 3883)
- [קודם 8: תתפרקון ותשתובון מן חרבה ומן כפנא] (ת 597 גם בארס-צובה, פאס, תימן)

- יום ב 1* אדיר באדירים / בקי בתחבולות (א 1065)
- 2* אלהים אמץ איומה נדגלת (א 4658)
- 3 אנא אחוז כס וישר שבועה –
- 4 אני אמרתי אל מוציאו ממצרים –
- 5 אנא אל אחד ומבייש אומרים שנים (א 6181 גם בספרד, תימן)

- יום ג 1 אבן שתיה (א 319 גם באשכנו, רומא, רומניא)
- 2* אהובת נוער באבות משולשת (א 1398)
- 3 אנא אחוז כס וישר שבועה –
- 4 אני אמרתי אל מוציאו ממצרים –
- 5 אנא האל הנקדש בקדושות שלשה (א 6263 גם בספרד, פאס, ארגיל)

- יום ד 1 למענך אדיר באדירים / למענך בורא רוח ויוסד הרים (ל 1161 גם בתימן ופאס)
- 2* אלהים אמץ אום תחנות עורכת (א 4657)
- 3 אנא אחוז כס –
- 4 אני אמרתי אל מוציאו –
- 5 אנא השם בכסאו חיות ארבע ופניהם ארבע (א 6297 גם באויניון, תימן ועוד)

- יום ה 1 אדם ובהמה (א 1165 גם באשכנו, רומא, רומניא)
- 2* אחלה היום את פני תמים דעים (א 2517)
- 3 אנא אחוז כס –
- 4 אני אמרתי –
- 5 אנא המיוחד לכבודו שמות חמשה (א 6288 גם בספרד, פאס, ארגיל)

- יום ו 1* אדיר באלים / בעל הרחמים (א 1066)
- 2* למען אב מאס אשרים (ל 1134)
- 3 אנא אחוז כס –
- 4 אני אמרתי –
- 5 אנא הבורא עולמו בימים ששה (א 6271 גם בספרד, פאס, ארגיל)

הושענא רבה

- 1* למען תשתבח למען תתפאר (ל 1160)
למען אמתך (לעיל יום א)
- 2 למען אב ידעך מבין מנצחים (ל 1132 גם בפאס)
- 3 הושענא מארוד וארפד ואכד ואלופיהם (ה 362 גם בארם-צובה; פיוט דומה מ 121)
- 4 אנא אחוז כס -
- 5 פזמון: יה איום זכור היום (י 696 בכמה מנהגים)
- 6 רחמנא אדכר לך
- 7 אלהינו שבשמים חתמנו בספר חיים טובים
ענו...
8 אני אמרתי -
- 9 פזמון: ברית נפקד אשר נעקד (ב 1718 גם בספרד, ארגיל, פאס)
רחמנא אדכר לך
- 10 אל נא תומכי בדי ערבה... (א 3881 גם בפאס)
- 11 פזמון: למודך וגם ידידך ישראל (ל 1073 גם בספרד, ארגיל, פאס, תימן)
רחמנא...
- 12* למען אב נמשך אחריו כמים (ל 1138 פיוט דומה ל 1137)
- 13 פזמון: זכות נשמר וברית שמר (ז 139 גם בספרד ועוד)
רחמנא...
- 14 אל אלהים ה' / אדמה תרוה ממעוני (א 3415 גם באוינין)
- 15 פזמון: זכות משה אל תנשה (ז 138 גם בספרד, אוינין, פאס)
רחמנא...
- 16* איש תשבי ישולח בדבר איום (א 3176)
- 17 פזמון: בזכות אהרן רן ירון עמך (ב 291 גם בספרד, תימן, ארגיל)
רחמנא...
- 18 אומן ישעך בא (א 1857 מקוצר. גם באשכנז, רומא, רומניא)
- 19 פזמון: זכור סגן אשר נגן (ז 132 גם בספרד, ארגיל, פאס, תימן)
רחמנא...
- 20 אנא המקדים לעולם דברים שבעה (א 6290 גם בספרד, ארגיל, פאס, תימן).

ד. ספר הושענות כמנהג ק"ק סיסיליא ישן וחדש יע"א. והנה היום ספו תמו ושנים או שלשה הנמצאים הנם בבת"י החסרי"ם. והיום העיר ה'... ה"ר יצחק משה חאגואל ה"י. ויוסף משה חבר ה"י. ושמואל שאמי ה"י... להוציא מעות מכיסו... כדי להעלותם על מזבח הדפוס... ראה זה חדש ממש פי' המילות בלשון לעז ופי' ההושענות הנקרא בשם משיח בשמן, שקבץ ואסף... דוד יעקב חאגואל... שאלוניקי, חברת עץ החיים יב"ץ, הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא לפג, 5637. 116 עמ' 8°.

הספר כולל אותם הפיוטים שבמהדורה הקודמת לו, עם ביאור מפורט וחשוב. עמ' 103 והלאה: "דרוש דרשתי בקהילתי הקדושה ק"ק סיסיליא ח' יע"א בשבת שבעה של צרור המ' דודי לי מר יהוה החי"ש כמוה"ר שמואל חאנאלי נ"ע ... ביום שבת קדש י"ד לחדש שבט שנת תרכ"ז.

טופס נמצא בספריית הקונגרס בואשינגטון ובגנזי ביהמ"ד לרבנים בניו-יורק. צילום במכון בן-צבי.

מנהג קורפו

גם על מנהגי התפילה של קהילת קורפו אין בידינו ידיעות מקיפות ובייחוד על נוסח תפילות הקבע. יש לשער שגם הם התפללו לפי "מחזור רומניא", ויש סימנים לכך בכתב-יד שהגיעו לידינו.

כתב-יד חשוב של "מחזור קורפו", נמצא בספריית שוקן בירושלים וסימנו 22. כתוב כולו על קלף, בכתובה יוונית במאה הטי', ובו 471 דף, בתבנית 4° גדול.

תפילות הקבע ברובן חסרות לגמרי, ורק לעיתים הועתק חלק מהן בקשר לפיוטים הכלולים בו. הפיוטים מתאימים ברובם למחזור רומניא הנדפס, אבל יש גם הבדלים ניכרים, בפרט בסליחות לתעניות וללילי אשמורות. כמו במחזור רומניא הנדפס אין כאן קרובות לשבתות ולרגלים, פרט ל"שבעתא" לארבע הפרשיות ולתפילות טל וגשם. אבל לתמהוננו פותח המחזור בקרובת ר' אלעזר הקלירי לחנוכה ("אעדיף כל שמונה" א 6998) הידועה לנו גם מכ"י פאריס 606 השייך למנהג היווני. פיוטי מעריב למועדים, וגם לר"ה וכיפור, הם של מחזור רומניא.

בהגדה של פסח, בתפילת "גשמת", אחר הפסקא "זה" ער לא ינום ולא יישן", נמצאת תוספת פיוטית זו:

המפיל וגושא המוריד ומעלה / גורא תהלות עושה פלא
הבוחר בעמו יחיד בעולמו / בשבעים שמות יתהללו בו
שמו גדול וגורא / הנזכר בקדושה ובטהרה /
משמועתו נוצצים ומתבהלים במורא
אבן מפוץ נהר מיבש / ימים משביח סערה מדמים
סרק מפריא שונא משבית / נחש משלים עקרה מוליד
האש מכבה מחזיק מרובה / חוצב שלהבת קשורה בנחלת.

בעמידה למוספין, מיד אחרי קריאת פסוקי הקרבנות, בא נוסח זה: "ותרצה לפניך את תפילת עמוסיך כתמידי יום וכקרבות מוספין" (נוסח זה נמצא במחזור רומא להלן קרוב לחתימת הברכה).

בעמידה לראש השנה וכיפור חותמים כדלקמן: "ובספר חיים פרנסה וכלכלה טובה חן וחסד נזכר ונפקד ונכתב לפניך אנו וכל עמך ישראל לחיים ולשלום. בא"י המצווה כל הברכות ועושה השלום".

הקרובה לשחרית של ר"ה כבנוסח רומניא הנדפס. שינויים ניכרים כלפי מנהג נמצאים בתפילות יום הכיפורים:

הקרובה לשחרית "ששן עמק" כוללת את הפיוטים "אאדרך חן בשמים" (א 8), "אל רוחו שיפרה שמים" (א 4011), "אדיר בשמי מרומים" (א 1079), "אל אמונה אתה" (א 3458), "לאוהב צדקות" (ל 123), הידועים לנו מכ"י אשכנז, אבל חסרים במחזור רומניא הנדפס. – למוסף אומרים הקרובה "אשען במעש אורח" כמו במחזור רומניא, אבל העבודה היא "אתה כוננת עולם ברב חסד" השייכת למחזור צרפת, ובסוף הווידי הגדול של רבינו נסים "רבשע קודם כל דבר", כמו בספרד. – למנחה תפסו בקרובה "איתן הכיר אמונתך" (הנהוגה באשכנז ובצרפת), המורחבת בפיוטים "אנא הצליחה נא" (א 6294), "תגלה מלכות קדשך" (אין באוצר השירה), "אפאר למלכי" (א 7102), "אשר אין כערכך באדירי מעלה" (אין באוצר השירה), "לקנאה המלוכה" (אין באוצר השירה). – לגעילה באה הקרובה "אב ידעך" מורחבת בסילוק "איום אלהים שעה בני אלים" (א 2664) הידוע מכ"י איטליה, "אל בפלשך כל מעשים" (א 3511), "אשמינו תבלע" (א 8102), שניהם ממחזור רומא.

על מנהגים יותר מאוחרים אנו לומדים מספר "לקט האומר", שתיאורו לקמן: ספר לקט האומר בו דברים המועילים לרבים בתחיל' יבא סדר התרת נדרי' כאשר כ"ב לוחות הברית יסד. מלקות יסד. זכור ברית כנהוג בקורפו ובסוף סד' קדש ורחץ בל' איטאליאנו כלשון עמו. לתשוקת הגביר כמר אברהם בכ"ר אליה די מורדרו גר'ו. שנת התע"ח. 8°. וב דף.

טופס אחד ידוע והוא במכון בן-צבי (מספריית ישעיה זנה). בו חסרים דף א (השער), טז-כד, נב.

כולל סדר התרת נדרים, סדר מלקות (לערב יו"כ), תפילת זכור ברית, הגדה של פסח, פיוט לעשרת הדברות וכו', שאלת טל ומטר הנהוגה בעיר קורפו.

דף מא, א: שער חלקי: "סדר פזמונים לשיר לפני ה' בשבתות ובחדשים. וימים טובים לבני ישראל כפי מנהג ק"ק קורפו..."

כולל מה שאומרים לפני מנחה בשבת, יהי רצון שלאחרי פרקי אבות, והפיוטים דלקמן: "אז ימלא שחוק פינו ושפתינו תרועה" (א 565*), "שמע לקול אנקת אסיר צור" (ש 1688), "ידך תנחני אל חי עושי" (י 629), "אקריב שי שירי אל נותן" (א 7415), "אסדר בשירי מהלל פארי" (א 1862*), "צור שוכן עלי שמים" (צ 229), "אחלי יכונו היום מחשבות לבי" (א 680*), "מתוק דבר תורה ממך פי ודבש" (מ 2691), "יפטירו שפתי לאל שיר תהלתי" (י 3385), "עד מתי אלי תשב בגלות" (ע 90).
הדינים וההסברים הם באיטלקית.

מהדורה אחרת ידועה:

ספר לקט האומר, בו יכללו דברים המועילים לרבים, בתחלה יבא סדר התרת נדרים ומוסרת מודעה וסדר נזיפה ותפלה ישרה מועתקות כולם מספר שני לוחות הברית. ואחר כך יבא ברית וזיע סדר מלקות עם כל הפסוקים. וסדר זכור ברית הנהוג לומר בעיר קורפו עם שאר תחנונים. ולבסוף סדר קדש ורחץ בלשון איטאליאנו כמנהג עירו וכלשון עמו. נדפס לתשוקת... אברהם בכ"ר אליה די מורדרו... ויניציאה, (יוסף יעקב חי הכהן). התע"ח. כד דף, בדפוס בראנאדין.
ההקדמה וזהה לזו שבמהדורה הקודמת.

בתקופה יותר מאוחרת אחזה הקהילה במנהג ספרד, כמו רוב קהילות רומניא. בשנת תרמ"ה נדפס בקורפו סדור תפילה עם תרגום יווני מודרני באותיות יוניות בהוצאת יוסף נחמולי.

מחזור ק"ק אשכנז

בשאלוניקי היה קהל קטן של אשכנזים. ראשיתו מן המאה ה"ג. במשך הזמן גדל עד שראו צורך להדפיס מחזור מיוחד. מהדיר המחזור היה מנהיגו הרוחני של הקהל, ר' בנימין הלוי אשכנזי. אביו ר' מאיר ב"ר שמעון הלוי, נפטר בשאלוניקי ביום ב' דראש השנה רע"ט (ר' נוסח מצבתו בספרו של י"ש עמנואל, מצבות שאלוניקי, ירושלים תשכ"ג, עמ' 36). עליו ועל פעולותיו ר' הנ"ל, *Histoire des Israélites de Salonique*, Thonon — Paris, 1936, pp. 59 — 161. ר' בנימין הלוי הוסיף דיני תפילה ודיני החגים והתעניות ופירש פירוש חשוב לרוב פיוטי המחזור (פירוש זה נדפס שנית במהדורת טנהויזן, חש"ד).

המחזור נדפס בלי שער, בשנת שט"ו לערך, ויש בו 189 + 180 דף, 2°. על פרטי המחזור לומדים אנו מההתימה הארוכה:

אם ונשלם המחזור הגדול מכל השנה כמנהג... קהלות האשכנזים... על ידי האחים האומנים שלמה ויוסף בני החכם השלם מהרר יצחק יעבץ, בסאלוניקי... מאת המאסף והמחבר כל הדינים והמנהגים... הצעיר בנימין בן... מאיר הלוי אשכנזי... בן הרב... שמואל בן... יעקב הלוי מתושבי עיר נורנבערק... .

שווה למחזור סביונטה-קרימונה שנדפס אותה שנה. אף בו מובא מנהג האשכנזים שבאיטליה לכל פרטיו. הוא שונה מכמה מהדורות אחרות בכך, שאין בו תפילות לימות החול, ויש להניח שבידי יחידי הקהל היו סידורי תפילה אחרים. המחזור לא נדפס שנית. פרידברג (מ' 1316) מציין גם מהדורת שאלוניקי ש"מ ותט"ו וכנראה טעות בידו.

דפים אחדים של המחזור צורתם שונה, כנראה מחמת התפורות הסדר בעת ההדפסה, כרגיל בדפוסים עתיקים. הדפוסים השונים שבידינו הם בקונטרס עמ' כא-כח (עשרה בטבת) ובעמ' לט, מ, מא (פ' זכור). ועיין על זה ברלינר, *Aus meiner Bibliothek*, עמ' 64 ואילך; ריבקינד, קרית ספר, כרך ד, עמ' 278.

הגירסאות הנמצאות במחזור נבעו ממסורת אשכנזית עתיקה, כמו שנשמרה לנו בכתיב-יד ובדפוסים אחרים, ובחלקן הן דומות למה שנמצא במחזורי הספרדים. הגני רושם כאן השינויים ממנהג האשכנזים שבימינו.

שחרית לשבת

רבון כל העולמים כי לא על צדקותינו... ומה גבורותינו... הלא הגבורים... כי כל מעשיהם תהו... ומאהבתך שאהבת אותו... להודות לך ולשבחך ולפאריך ולברך ולקדש את שמך וליתן שבח והודיה לשמך... פעמים ואומרים בכל יום שמע... (בשכמל"ו חס')... בא"י מקדש את שמך ברכים. אתה הוא... כי אתה אלהים לבדך בכל ממלכות הארץ...

ברכת התורה באה קודם פרשת התמיד.

ברוך שאמר ... באי אמי האל אב הרחמן ... ונמליכך ונוכיר שמך.
נשמת ... והמקיץ רדומים ... ועיניו כשמש וירח וידינו כנשרי שמים ורגלינו כאילות
אין אנו מספיקין ... על כל דברי שירות ותושבחות ...
ישתבח ... גדול בתושבחות ...

אל אדון ... ברוך הוא ומבורך ... חסד ורחמים לפני כסא כבודו ... רצון
קוניהם ... תפארת וגדולה שרפים ואופני קדש ... ביום השביעי נתעלה ... זה שיר
שבח ... משבח ואומר מזמור שיר ליום השבת. לפיכך ... כולם עושים באימה
וביראה רצון קוניהם ... ומברכין ומשבחין ומפאריין ומעריצין ומקדישין וממליכין ...
ותושבחות ישימיו ... ונוכה כלנו במהרה לאורו ... והאר עינינו במצותיך ודבק לבנו
בתורתך.

עזרת ... ומבלעדיך אין מלך גואל עוזר ומושיע ... עד אחד מהם לא נותר ...
ורוממו לאל ... שירות ותושבחות ... ופדה כנואמך יהודה ישראל (גואלנו ... חס)
באי גואל ישראל.

נקדש את שמך בעולם כשם שמקדישין ...
ישמח משה ... וישמחו בך ישראל אוהבי שמך באי מקדש השבת.
רצה ... ותפלתם מהרה באהבה תקבל ברצון ... וכל החיים יודוך סלה ...
שים שלום טובה וברכה חסד ורחמים ...
אלהי נצור ... וקלקל מחשבותם. יהיו לרצון ...
ברכות התפטר: ... ובנביאי האמת והצדק.

ברכות לחנוכה: הנרות הללו אנו מדליקים על הנסים ועל הישועות ועל
הנפלאות ... אלא לראותם בלבד להודות לשם קדשך על נסיך ועל נפלאותיך ועל
ישועתך. מעוז צור ... לעת תכין מטבח לצר המנבח. ואז אגמור ... ויגון כחי כלה ...
תחלת מלכות עגלה ובידו הגדלה להוציא את הסגלה ... ירדו לים במצולה ... ובא
הצר והגלני ... כרות קמי לראש בקש ... ונהיית לפח ולמוקש ... וטמאו את
השמיים ... קבעו בשיר ורננים (ע"כ).

על הנסים ... כשעמדה עליהם מלכות יון הרשעה על עמך ישראל להשכיחם
מתורתך ... ואחר כך באו ... וקבעו שמונה ימי חנוכה ...
לאחר שבת א של חנוכה השיר: אכלו משמנים (דוידון א 3261).
הברכה על ההלל בחנוכה ובתנים, חוץ מ' ימי פסח האחרונים, לגמור את ההלל.
אחרי תפילת חנוכה – מגילת אנטיוכוס.

עשרה בטבת. שומר ישראל ... שומר גוי קדוש שמור שארית עם קדוש ...
המשלשים בשלוש קדוש קדוש. מתרצה ברחמים ומתפתה בתחנונים התרצה
והתפתה ...

לאחר תפילת פורים: משנכנס אדר מרבים העם לשמוח (זמר לפורים מ 2656);
אני קם לאבד ידידים (א 406).

שבת הגדול. הסדר "אדיר דר מתוחים" (א 1082) בא במוסף אחר "ישמחו".

הטופס לביטול החמץ (הראשון): כל חמירא דאיכא ברשותי דלא חמיתיה ודלא בערתיה ליבטל ולהי כעפרא. ובהערה: יש מוסיפין לומר חמירא וחמיעא, ובתרומת הדשן הוכיח שאין צריך. ובאגודה מוסיף כעפרא דארעא. ומי שאינו יודע בלשון הקדש יאמר בלשון אשכנז:

אל אורהופא און אל זוייאר טאייק דש דא אישט אין מאיננס גוואלט דש איך ניט הן גועהין און ניט הן אויש גרוימט עש זול זאין פר שטורט און זול זיין אז עש דער ערדן.

פסח. מעריב ליל א עם הביכור "אזכרה שנות עולמים" (א 2302)

בהגדה של פסח בא הקידוש ג פעמים – לחול, לשבת ולמו"ש.

קודם אכילת כרפס מברכין על נטילת ידים.

הא כלחמא עניא ... הא שתא הכא עבדי לשנה הבאה בארעא דישראל בני חורין ... וכל המספר ביציאת מצרים ... מעשה ברבי אליעזר ... ואחד שאינו יודע לשאל ... אשר צוה ה' אלהינו אותנו ... שהקב"ה מחשב את הקץ ... היא שעמדה ... ולא בנה לנו את בית המקדש דיינו ... על שום שפסח המקום על בתי ... בכל דור ודור חייב אדם להראות את עצמו ... אלא אף אותנו גאל שנאמר ... והוציאנו מעבדות לחרות ... ונאמר לפניו הללויה. בא"י אמה אקב"ו לגמור את ההלל (ובהערה: יש נוהגין שלא לברך).

קודם אכילת הכריכה: בלא טבול ובלא ברכה זכר למקדש כהלל.

שפוך חמתך ... (רק פסוק זה). לא לנו ... יהלוך ... כי מעולם ועד עולם אתה אל. ובהערה: אומרים הללויה הללו את שם ה' (תהי' קלה), הודו (קלו), נשמת וכו' וחותרם בישתבח. אז רוב נסים ... אומץ גבורותיך ... כי לו נאה ...

בברכה אחרונה. ובנה ירושלם עיר קדשך במהרה בימינו והעלנו בה ושמחנו בתוכה כי אתה טוב ומטיב לכל בא"י על הארץ ועל פירותיה.

חסל סדור פסח ... (ח 457) אדיר הוא ... (א 1086)

שחרית יום א

(בעמידה) יעלה ויבא ... לחיים ולשלום (ביום השבת הזה ו)ביום ... וישמחו בך ישראל אוהבי שמך ...

בא"י אמה אקב"ו לגמור את ההלל ...

על הכל יתגדל ... כי פי ה' דבר. תגלה ותראה ... ולרחמים ולרצון ונאמר אמן. אב הרחמים ... ישועה ורחמים. ויעזור ויגן וישוע לכל החוסים בו ונאמר אמן.

בתפילת טל בפסקא "אלים ביום מחסן" (א 5126) נשמרו הפסוקים אחרי כל בית.

בנוסף תפילת מוסף: מפני חטאינו ... ואין אנו יכולין ... ושם נעלה ונראה ונשתחוה בשלוש פעמי רגלינו ...

נוסף "ותערב עליך עתירתנו" שאומרים האשכנזים בברכת "רצה" בזמן נשיאת כפיים חסר, וכן בכל תפילות הרגלים.

שיר השירים בא בניקוד ובטעמים. ובהערה: וכל אחד מברך בפני עצמו בלחש על מקרא מגלה. וכן שאר מגילות במקומן.

מנהג קהילות יוון

ביום ח של פסח יש מי שברך למתנת יד (ואין כאן מנהג הזכרת נשמות).
אחרי פסח באים פרקי אבות בשלימות.

שבועות

יום א של שבועות. הפיוט "ארכין ה' שמיא לסיני", (א 7648) הנהוג בק"ק קודם קריאת עשרת הדברות – אין.

במוסף אין "ארא ברכנו" אלא "כהנים" יברכך וכו' (וזה רומז למנהג העתיק שכנראה היה קיים שם).

אהבה "אותך כל היום קוינו" (א 2084), המצויה במנהגי הרבה קהילות בשבת שלפני שבועות, באה כאן לשבת איכה.

הקינות לט' באב הן לפי סדר האשכנזים המערביים (סי' יא "איכה אלי קונו" הושמט בדפוס, ונדפס במקום אחר עם הערה), אלא בהוספת קינות אחדות שלא נאמרו ברוב הקהילות (מקומן סומן כאן לפי מהדורת הקינות של יצחק בער, רדליים):

קודם סי' כה: **אוי לי על שברי** (א 1744). קודם כח: **אשיחה ואהמה** (א 7905). **אלכה וירדתי על ההרים** (א 5141). **אמרות ה' נחמות** (א 5905); קודם לה: **טמן רשתו ודרך קשתו** (ט 137); קודם לו: **אבי מלכי וקדושי** (א 186) **הוריד מאין הפוגות** (ה 352); קודם לה: **שמש וירח וכוכבי שמים** (ש 1897); קודם מד: **אבכה לקשה יום** (א 282) **אשא בכי ונהי** (א 7741); במקום מה: **אללי לי כי באו רגע** (א 5154); **למי אוי למי אבוי** (ל 1086); **ארץ לא מטוהרה עיר התמרים** (א 7691) (סי' מה, **ארזי הלבנון**, חסר); קודם מז: **אלי ציון ועריה** (א 4980); קודם נח: **ציון הלא תדרשי לשלום ידידיך** (צ 290).

בסוף באות שלוש קינות מחיבורו של המהדיר (עיין להלן, עמ' 256 ואילך).

הסליחות הן לפי מנהג האשכנזים שבאיטליה (כמו שנדפסו בויניציאה ש"ס ועוד), בשינויים דלקמן:
יום ג במקום סי' יג: **ישראל עמך** (י 4248).

יום ג במקום סי' יד: **איה כל נפלאותיך** (א 2651).

יום ג במקום סי' טו: **אני יום אירא** (א 6696).

ערב ר"ה במקום סי' נא: **ה' אלהי רבת צררוני** (א 717).

ערב ר"ה במקום סי' נב: **אלהים אל דמי לדמי** (א 4626).

ערב ר"ה לאחר סי' נב: **את הקול קול יעקב גוהם** (א 8520).

יום ד בתשובה סי' צח: **פומן לך ה' הצדקה**, (ל 782) מקוצץ (רק טורים ת–פ).

יום ה בתשובה במקום סי' קב: **אליך אקרא איום וגורא** (א 5012).

יוצר ליום כפור במקום סי' קכא: **ה' אלהי רבת צררוני**.

מוסף ליום כפור במקום סי' קלה: **ה' אלהי רבת צררוני**.

מנחה ליום כפור במקום סי' קמה: **אלהים אל דמי לדמי**.

מנחה ליום כפור במקום סי' קמט: **ה' אלהי רבת צררוני**.

ראש השנה

יש הערה שהכהנים עולים לדוכן גם בשחרית ואין אומרים ביוצר "ותערב". ברם נוסח "ותערב" נדפס רק במוסף יום ב ובמוסף יום הכיפורים.

סדר אבינו מלכנו שונה במקצת ממנהג קהילות אחרות: חטאנו, אין לנו, עשה עמנו, חדש, בטל, בטל, הפר, כלה כל צר, כלה דבר, מנע, החזירנו, שלח, מחל וסלח, מחוק, מחה והעבר, קרע, זכור, זכרנו, כתבנו בס' חיים טובים, זכיות, פרנסה וכלכלה, סליחה ומחילה, גאולה וישועה, הצמח, הרם, הרם, שמע קולנו, קבל, אל תשיבנו, עשה למענך, עשה למענך, נקום, עשה למען הרוגים, ... טבוחים, ... שמך הגדול, חננו ועננו. במוסף, בפסקא "עלינו לשבח" נמצא הנוסח שהם משתחווים ... (בתפילת פסח הושמט) וכן במוסף יו"כ.

יום כיפור. אחרי הוידיי בכל עמידה בלחש חותמים: בא"י האל הסולחן. שחרית. ברהיטים על הפסוק "מי לא יראך" (י 114) הוצאו שתי הפסקאות על "הגוים" ואחת על "מלכותם". ויש שם מקום ריק. מוסף. הסילוק "מי יערוך אליך מענה לספר" (מ 1110) שלם הוא כמו במנהג רומא ורומניא, ואין כאן ההרכב עם סוף הסילוק "מי ימלל גבורות חיילך" כמו שנהוג במנהג אשכנז המאוחר; אבל חסרים פיוטי הקדושה כפי המנהג המאוחר.

שמיני עצרת

בתפילת הגשם, בפסקא "יפתח ארץ לישע" (י 3466) נשמרו הפסוקים אחר כל בית.

ר' בנימין בן מאיר אשכנזי הדפיס בסוף הקינות לט' באב שלוש קינות משלו; הקינה הראשונה היא על חורבן ירושלים שבאותו זמן היו נוהגים בשאלוניקי לחבר שירים על כך (ראה דב ירדן, קינות על חורבן ירושלים, ספר זכרון ליצחק בן-צבי, א, עמ' רנו-רנט). השניה היא על מות בן ובת שלו במגיפה בשנת רצ"ד. מצבת בנו היתה בבית העלמין בשאלוניקי עד השואה ונוסחה נדפס (מצבות שאלוניקי, עמ' 68-69 וראה שם ציור טו). והשלישית על השריפה הגדולה של שנת ש"ה והמגיפה של שנת ש"ח שבה ניספו ארבעה מבניו (ראה עמנואל, מצבות, עמ' 114). ברי שקינות אלו שחברו על מאורעות שהזמן גרמן, אם נאמרו בתפילה רק בזמנו נאמרו ולא חזרו ונדפסו במחזורים. באוסף קינות שבכתב-יד משנת שס"ה הנמצא בעזי"היכל שלמה-בירושלים (ראה י"ל ביאלר, מן הגוים, תשכ"ז, עמ' 57 ואילך), העתיק הסופר קינות אלו. יצחק ר' מלכו חזר והדפיסן במזרח ומערב, א (תר"פ), עמ' 287-298. שפת הקינות ברורה ותוכן פשוט, ומכאן אנו נמצאים למדים על כוחו של ר' בנימין הלוי אשכנזי בשירה.

אף על גב דלא חשיבנא לאתאבולי על ירושלים, קמתי אני לפתוח פתוחי ברזל, קינה על חורבן מקדשנו, יסדתיה במשקל מרובע, ורובה במלות משותפות, שנת הרצ"ד.

אָמַרְט שְׁעַר עִם רֹאשׁ / כִּי הִשְׁקוּנִי מִי רֹאשׁ / אֵין זָקֵן גַּם אֵין רֹאשׁ / אֵין מֶלֶךְ אֵין שָׂרִים
 שְׁלַח בֵּי יַעֲם אֶף / נִכְרַת פָּנִים עִם אֶף / רַבּוּ צְרוּמֵי אֶף / רַבּוּ הַתְּמָרוֹרִים
 גַּם סִתָּם הָאֵזֶן / אֵין קוֹשֵׁב אֵין אֵזֶן / יִתֵּד עַל הָאֵזֶן / כָּל כְּלֵי נִשְׁבָּרִים
 עַל סִנְהֶדְרֵי עֵין / תּוֹזֵל דְּמָעָה עֵין / עַד יִתְמַלֵּא עֵין / מַעֲנוֹת וְהָרִים
 אֶרְאֶה כִּי לֹא יֵשׁ פֶּה / תִּרְשִׁישׁ שֶׁהֵם יִשְׁפָּה / כִּי אֵת כָּלֶם יִשְׁפָּה / הִצָּר עִם רֹב צָרִים
 אֶרְאֶה כִּי הִשְׁפָּה / כִּתַּת צָר גַּם שְׁפָה / עָשָׂה אֵל בֵּי שְׁפָה / מְקוֹצִים עִם סִירִים
 אֶרְאֶה נֶעֱקַר שְׁנִי / לְבֹן נִהַפֵּף שְׁנִי / אֵל אֶחָד אֵין שְׁנִי / שְׁלַח עָלֵי צִירִים
 אֶרְאֶה נִכְרַת לִשׁוֹן / גַּם לֹא אוֹכַל לִישׁוֹן / מְרֹב דְּבָרֵי לִשׁוֹן / יִלְשִׁנוּ מוֹסְרִים
 אֶרְאֶה נִסְפָּה זָקֵן / גָּדֵל אֲבֵלִי זָקֵן / כִּי הָאֵל בִּזּוֹה קֵן / גַּם הֵיכַל אֲדִירִים
 אֵין שְׁלוֹם בְּזוֹרְעֵי / בָּא אוֹיֵב בּוֹ רוּעִי / עַל שְׁלָל בּוֹ רוּעִי / קוֹל רִיעָה וּשְׁבָרִים
 כְּפָלָה גַּם מָטָה יָד / אֵין לִי מְקוֹם יָד / כִּי בָּא אוֹיֵב וַיֵּד / בִּי כָּל אֲבִנֵי צוּרִים
 הֶרְאָה הָאֵל אֲצַבֵּעַ / הִחֲסִיר לִי כָּל אֲצַבֵּעַ / כָּל מַלְבוּשֵׁי אֲצַבֵּעַ / הִלְבִּנִים לְשַׁחוּרִים
 אֵין לֵב מֵר כְּלָבִי / הִנֵּה מָשָׁל כָּל בִּי / נָבֵל גַּם כְּלָבִי / יִשְׁמַעְאֵל עִם נוֹצָרִים
 נִשְׁפָּף אֶרֶץ כְּבֵד / עוֹן עָלֵי כְּבֵד / כִּי מֵאֲנִי כְּבֵד / אֵת דְּבָרֵי הַסְּפָרִים
 גַּם נִטְלָה מֶרֶה / כִּי פִי אֵל מֶרֶה / קָרָאוּ אֵלֵי מֶרֶה / אִישׁ מִצּוֹת וּמְרוֹרִים
 הִנֵּה נִקְרַע קֶרֶב / תְּמִיד נִפְשֵׁי קֶרֶב / מִלְחָמָה גַּם קֶרֶב / תּוֹךְ מַחְנֵה הָעִבְרִים
 אֲתַבּוֹנֵן עַל עֲצָמִי / כִּי אֵין תּוֹם תּוֹךְ עֲצָמִי / חֲשַׁךְ טֹהַר עֲצָמִי / עֲצָם הַסְּפִירִים
 כְּמָה תְּמִיד בֶּשֶׁר / מָתִי יֵאמְרוּ בָּא שׁוֹר / וְאֵלֵי טוֹב בֶּשֶׁר / עַל קִבּוּץ הַפּוֹזוֹרִים
 אָמַר כִּי גַם כָּל דָּם / רוּחַת תְּמִיד לֹא דָם / לֹא הוֹעִיל עֶרֶף דָּם / יַעַת בָּאוּ צוּרִירִים
 גַּם כָּשָׁל הֶרְגֵּל / הִיא הַעוֹלָה רֶגֶל / כָּל זֹאת בָּא עַל רֶגֶל / הַפּוֹשְׁעִים הַמּוֹרְדִים
 הַכֵּנִי עַד עֵקֶב / כִּי עֵקֶבְתִּי עֵקֶב / לֹא שְׁמַרְתִּי עֵקֶב / רַב עַד אֵין שִׁיעוּרִים
 אֵת זֶה אוֹמֵר אוֹלָם / גּוֹפִי בְּרִיא אוֹלָם / אֶף כִּי אֲזַכּוֹר אוֹלָם / כָּל דְּמֵי נִגְרִים
 אֲזַכּוֹר אֵת הָאֵהֶל / הִיָּה עָלֵי אֵהֶל / אֲזַכּוֹר מוֹר וְאֵהֶל / כָּל מַעֲשֵׂה קִטּוּרִים
 כָּל יַעַת גַּם כָּל מוֹעֵד / אֲזַכּוֹר אֵהֶל מוֹעֵד / הִנֵּה רִגְלִי מוֹעֵד / גַּם מְטוּ הָאֲשׁוּרִים
 מִי מִדָּד מִי שְׁעַר / נִטְבֵּעַ אֶרֶץ שְׁעַר / נִתְיַקֵּר הַשְּׁעַר / מִלְחָם אֲבִירִים
 אֲזַכּוֹר פֶּרַח כְּפֶתוֹר / אֶרְאֶה הֵךְ הַכְּפֶתוֹר / וּלְקִצּוֹת אֵת כְּפֶתוֹר / עִם נִמְשָׁל לַתּוֹרִים
 אֲזַכּוֹר כְּפָה אֲנָמוֹן / תּוֹךְ אֲפִי שֵׁם אֲנָמוֹן / כֶּף רֹאשִׁי כְּאֲנָמוֹן / לִפְנֵי הַחִירִים
 אֶרְאֶה אֲשָׁכּוֹל כּוֹפֵר / אֵין פּוֹרֶה אֵין כּוֹפֵר / מִיָּד אִישׁ מִיָּן כּוֹפֵר / חֲקִי אֵל הַיְּשָׁרִים
 אֵין מִשְׁעָנֶת קִנָּה / אֵין קִנָּמוֹן קִנָּה / רַבָּה חֵית קִנָּה / רַב דְּבִים וְנִמְרִים
 אֲזַכּוֹר תִּירוֹשׁ יִצְהָר / אֶרְאֶה אוֹיְבֵי יִצְהָר / אֶרְדֵּי אֵל בֶּן יִצְהָר / אֵל עֲמָקֵי מַדְבָּרִים
 יַעַת הַקֶּרְבָּתִי כָרִים / יַעַת שְׁלַחוּ כָרִים / קֵל חֵישׁ רָצִים כָרִים / עִם זֶהָב כְּכָרִים
 אֵין סוֹפְרִים אֵין מוֹנִים / כְּמָה כְּמָה מוֹנִים / הָאֲכִילוּנִי מוֹנִים / מִכּוֹת יָד אֲכֹזְרִים

מִי הָאֵמֶן כִּי עָרַב / יִשְׁמָעֵאל אוֹ עָרַב / אוֹתִי מִשְׁכֵּן עָרַב / אֶל כָּל אֶרְמוֹן וְרִים
כָּבֵד עָלֵי מִשָּׁא / אִמְרַת חֹזֶן מִשָּׁא / עַל כֵּן יִמְשֹׁל מִשָּׁא / מִשְׁמַע דּוֹמָה הַגְּרִים
הַבִּיא אֶל גַּם פֶּרֶשׁ / רָכַב עִם סוֹס פֶּרֶשׁ / חֵיל מְדֵי גַם פֶּרֶס / עִם קֶשֶׁת גְּבוּרִים
אָמַר אוֹיֵב אֲשָׁאֵף / רַק כִּי תִצָּא אֵשׁ אֵף / אֶרְדּוּף אֲשׁוֹם אֲשָׁאֵף / אֶת בָּנִים הַיִּקְרִים
הַרְבֵּה עָלֵי רֵב חֵיל / הִשְׁחִית חוֹמָה וְחֵיל / לָקַח גֶּפֶשׁ וְחֵיל / אֵין לָהֶם מִסְפָּרִים
כָּל זֹאת אֲפֹ לֹא שָׁב / לָקַח עוֹבֵר וָשָׁב / גַּם אִישׁ יִשֵּׁשׁ גַּם שָׁב / אֶל עֶבֶד נִמְכָּרִים
גַּם עִם אֲצַבַּע יוֹרָה / עָלֵי חֲצִים יוֹרָה / כַּמְלָקוֹשׁ כִּיּוֹרָה / עַד עֵינֵי נִקְרִיט
מָאוֹ עָלֵי בָּא צָר / חֲשֵׁף לִי אוֹר וָצָר / גַּם כָּל מְקוֹם לִי צָר / שִׁכַּת בֵּין הַמְּצָרִים
רֵב נִפְחָתִי פַחֲוֹת / כָּל סֶגֶן כָּל פַּחֲוֹת / נִפְלֵ אֶל הַפַּחֲוֹת / אֶל בּוֹרוֹת נִשְׁבָּרִים
אָדָם יִקָּר חֲרוּץ / תַּתַּת מוֹרֵג חֲרוּץ / יִבְלֵת אוֹ חֲרוּץ / מֵאֲתוֹ לֹא סָרִים
גַּם כָּל תַּלְמִיד עִם רֵב / יִסְפּוֹד נָא מִסְפֵּד רֵב / יֹאמַר רַחֵם כִּי רֵב / פָּנִינוּ נִחְפָּרִים
לְבִי אֶל אֵל יִחִיל / אוֹיְבֵי יִרְצוּ יִחִיל / גַּם טוֹבוֹ לֹא יִחִיל / עוֹד לֹא יַעֲלֶה הָרִים
עֲתָה אֲתָה הָאֵל / תִּבְנֶה עָרִים הָאֵל / עִם כַּחַ רֵב וָאֵל / תִּשָּׁב יְדֵךְ תָּרִים
אֲתָה אֶל שׁוֹכֵן עַד / תִּרְאֶה עָר אוֹכֵל עַד / הִכָּה נָא אוֹתוֹ עַד / יִתְנַנֵּי כֵּן חוֹרִים
הַבְדִּיל קֹדֶשׁ מִחֹל / הַרְבֵּה עֲמָךְ מִחֹל / יִרְבוּ יָמִים מִחֹל / יִרְאוּ דוֹרֵי דוֹרִים
נִדְחֵי עֲמָךְ כִּנֹּס / הָרִם אוֹתָם כִּנֹּס / הִפְלֵא נְסִים כִּנֹּס / נִגּוּרֵם לְגוֹרִים

וכי בחטאי לקח אלהים מאתי בני מאיר, בני בכורי כחי וראשית אוני מחמד עיני,
במגפה עם ילדה קטנה שנת הרציד.
אבל יחיד עשיתי לי, קינה היא וקונעתיה אף חקקתיה לפני והיתה לגנז עיני כל עוד
נשמתי בי.

רִיעִי / מִיּוֹדְעִי / בְּנֵי עָמִי / בּוֹאוּ לְנַחֲמֵנִי / שָׁבוּ עָמִי
בִּקְשׁוּ / בְּכָל פְּנוֹת / רְאוּ הִיטִיב / אִם יֵשׁ מִנְחָם לִי / וַיְהִי מִי
אוֹלָם / דַּעַו כִּי לֹא / יִנַּחֲמֵנִי / רַחוּק וְקָרוֹב גַּם / בְּנֵי אִמִּי
אֲחֻשׁוֹב / בְּנַחֲמוֹת / עָלֵי מִשְׁכָּב / תָּמִיד בַּעַת שְׁכָבִי / יָעַת קוֹמִי
אֲחֻשׁוֹב / לְהַתְנַחֵם / וְאֲתַבּוֹנֵן / לְמִצּוֹא צָרִי בִּינִי / לְבִין עֲצָמִי
אֵין לִי / מִנְחָם עַל / גָּדוֹל שְׁכָרִי / יַעַן מִצָּאֵנִי / עוֹן אֲשָׁמִי
אוֹי לִי [כִּי] / בַּחֲטָאֵי מֵת / בְּנֵי מֵאִיר / הִיָּה לְכָבִי הוּא / וְדָם עֲצָמִי
תִּבְנִית / פָּנֵי פָנָיו / כְּתַבְנִיתִי / צִלְמוֹ וְכָל גִּלְמוֹ / כְּמוֹ צִלְמִי
הִיָּה / מֵאוֹר עֵינִי / וְעֵין לְבִי / הִיָּה שְׁשׁוֹן לְבִי / וְצוֹף נוֹעֲמִי
הִיָּה / עָלֵי לְבִי / כְּחֹתֶמֶת / חֲקוֹק בְּקִירוֹת לֵב / כְּחֹתֶמֶתִי

הִיָּה / כְּבוֹדִי גַם / עֲטָרָה לִי / הִיָּה פֶּאֶר נָאָה / וְהוֹד לְשָׁמִי
הִיָּה / בְּכוֹר בְּנִי / וְרֹאשׁ אוֹנִי / כַּחַי וְחֻזְקָתִי / וְתַעֲצוּמִי
הִיָּה / צַעִיר יָמִים / וְרַב בִּינוּת / הִיָּה כְּאִישׁ זָקֵן / וְרֹאשׁ אוֹמִי
הִיָּה / בְּכָל מַעֲשָׂיו / לְבַד שְׂכָלִי / הִיָּה כְּלֹא הִיָּה / בְּנוֹף בְּהֵמָּה
הִיָּה / לְמַשְׁעַן לִי / וְאַמְרָתִי / יָקִים שְׁמִי אַחֲרִי / בְּעֵת תְּמִי
יִירָשׁ / אֲשֶׁר עֲמְלָה / גִּיְתִי / אֶת כָּל רְכוּשִׁי עִם / יָקוֹם קוֹמִי
יִשִּׁית / לְפָיו מַפִּי / דְּבַר תּוֹרָה / אֲחַפֵּים אֲנִי אוֹתוֹ / וְיַחֲכִימִי
יִשִּׁיב / לְבַבִּי עַת / יָמִי רָעָה / יִשְׁקִיט חֲרוֹנִי אֵף / כְּלִי וְעַמִּי
יִשִּׁישׁ / מִיָּדָעִי / וְאֶת רָעִי / יִגִּיל בְּשַׁעֲשׁוּעִים / וּבְשָׁלוֹמִי
חוֹמָה / יִהְיֶה עָלַי / וְיִתְגַּבֵּר / עַל כָּל מְרִיבֵי עַם / וְאִישׁ חֲרָמִי
אַלְף / בְּתוֹךְ קָהָל / וְהוּא עָמִי / הוּא יִהְיֶה אוֹרִי / וְגַם תְּמִי
יִכְנִיס / לְכִלְתּוֹ / בְּתוֹךְ חֶפֶה / בַּת אִישׁ מְרוֹם קָרַת / לְהַרְמִי
אַף אֵל / אֲשֶׁר דִּינוֹ / בְּרַב צֶדֶק / לָקַח בְּמִנְפָּה / לְזֶה עַלְמִי
חֶלֶה / יָמִי שְׁבַעַה / וְאִזּוּ נָנוּעַ / שְׁתֵּאוֹם הַמָּמְנִי / וְקָר חֲמִי
גַם / נִפְטָרָה בְּתִי / שְׁמָה דּוֹלְצָא / מְרָה שְׁמָה הַיּוֹם / וְלֹא נַעֲמִי
הַגִּדִיל / מֵאֵד שְׁבָרִי / בָּקַח שְׁבָרִי / הַפְּלִיא לְמַכְתִּי / וְרַב רַעֲמִי
הַבְּהִיל / עֲצָמִי נָא / וְהִרְעִישָׁם / שְׁבַר לַעֲצָמוֹתִי / וְאֶת גִּרְמִי
שְׁבֹץ / אֲחֻזּוֹנִי / קָרְאִנִי / רָגַל וְיָד נֶפֶל / וְרַב אִימִי
דְּבֵק / לְחִכִּי אֶת / לְשׁוֹנִי גַם / אֵין לִי כְּמוֹ אֶתְמוֹל / בְּפִי נוֹאֲמִי
רָנוֹ / יִרְעוֹתִי / וְעֲצָמוֹתִי / כְּשֶׁלּוֹ הִלִּיכוֹתִי / וְצָר פְּעָמִי
הָאֵם / בְּמֵר רִוְחָה / הִלֵּא תוֹעֵק / אָנָּה בְּנִי אָנָּה / פְּרִי רַחֲמִי
אָנָּה / בְּנִי מֵאִיר / אֲשֶׁר תְּמִיד / נִגְדֵּל עָלַי חֲקִי / וְעַל שְׂכָמִי
אַכָּה / בְּכַף אֵל כֶּף / בְּקוֹל בּוֹכָה / אֶמְרוּט לְשַׁעְרוֹתִי / וְאֶת צְמִי
אֶסִּיר / פֶּאֶר כְּלִי / וְאַצְעָדִי / גַּם כָּל צְנִיפוֹתִי / וְאֶת נֹזְמִי
אֶסִּיר / תְּנוּרָתִי / וּמִצְנֶפֶתִי / אֶסִּיר כְּתוֹנֶת בֶּד / וְאֶת שְׁלָמִי
אֶסִּיר / נְטִיפוֹתִי / וְלֹא אֶלְבֵּשׁ / כֶּרֶפֶס וְאַרְגָּמָן / וְהוֹד רִקְמִי
וְאֵב / מֵאֵד יֶאֱבֵל / וְכֵן יֹאמֵר / אֵלַי לֶךְ אֲזַעֵק / וְקַח נִשְׁמִי
אַמֶּת / מֵאֵד צָר לִי / וְמָה אוֹמֵר / אֲחַפּוֹץ לְקַלֵּל / אֶת זְמַן יוֹמִי
רִיחִי בְּמֵר שִׁיחִי / הִלֵּא אֵין לִי / שְׂכָבִי וְקִימָתִי / וְלֹא טַעֲמִי
אַמָּאָס לְהַרְיִיחַ / לְכָל רֶקַח / אֶמָּאָס כְּפָרִי / עִם קְנָה בְּשָׁמִי
אַמָּאָס לְחַיִּים עוֹד / וְלֹא אֲחַפּוֹץ / צִמְרִי וְאֶת פִּשְׁתִּי / וְאֶת לְחִמִּי
אַמָּאָס לְכָל / גִּיָּים וּפְרִדָּסִים / אֶמָּאָס לְתִירוּשִׁי / וְיֵין כְּרָמִי

אֶמָאס בְּרִיכְתִּי / וּמַעֲנִי / אֶמָאס וְלֹא אֶרְצֶה / בָּאֵר מִימִי
 לָקַח לְחֻמְדָּתִי / וּמָה אַחְמוּד / שְׁמִנִי וְשִׁקּוּנִי / וְעֵץ שִׁקְמִי
 אֶמָאס עֲלִיּוֹתִי / וְחֻמּוֹתִי / אֶמָאס לְהִיכְלִי / וְאוֹלָמִי
 אֶמָאס זֶהְכִּי עִם / צָרוֹר כֶּתֶם / מָה לִּי וְלָהֶם עוֹד / וְאֵל דָּמִי
 תַּעַר בְּרָאשִׁי לֹא / יֵהָא עוֹבֵר / לֹא אֶרְחֹץ לֹא / אַעֲשֶׂה שְׁפָמִי
 אֶבְכֶּה בְּנִי תָמִיד / עַדִּי אֵלֶיךָ / אֵל בֵּית מְנוּחָתִי / וְעוֹלָמִי
 אִף כִּי אֲנִי הַיּוֹם / בְּרַב חֲטָאֵת / אוֹמֵר לְנַפְשִׁי זֹאת / שְׁבִי דָמִי
 אָדָם וְאִישׁ אֵין / לְנַחֲמוּךָ / נַחֵם יִנְחַמְךָ אֵל / וְתַתְּנַחֲמִי
 יֹאמֵר לְמַשְׁחִית רַב / וַיִּרְפֵּי יָד / יֵהִיָּה בְּנִי זִבְחִי / וְצֹאן שְׁלָמִי
 יִסִּיר לְכָל דָּבָר / וּמִגָּפָה / יִכְרֹת לִפְהִי שׁוֹטְנִי / וּמַשְׁטֵמִי
 יִשְׁלַח לְבֶן דָּוִד / בְּנֵי יֵשִׁי / זְקֵן וְאִישׁ גִּבְבֵּד / בְּבֵית לְחֻמִּי

ואף כי הצרות האחרונות משכחות הראשונות אלה לא תשכחנה, וחדשות אני מגיד לא
 אכחיד תחת לשון עט ברזל ועופרת, את כל הקורות הקרה ה' לנו בעון כלנו באש
 הגדולה נפלה עלינו ארבעה באב משנת ה'ש"ה, ובמגפה העצומה של שנת כי שחה
 אל מות, אשר בה לקח אלהים מאתי, מפני חטאתי, ארבעה ילדים נחמדים בתוך
 חמשה שבועים. ותהי לקינה לדור אחרון זאת צרת המגפה, וכל ישראל יבכו את
 השרפה.

לְמִי אוֹי אוֹי / לְמִי הוּא הוּא / לְמִי צָרוֹת / לְמִי קִינִים
 לְמִי מַחְנֶה / יְגוֹנִי הֵ" / זְמַן פּוֹגְשִׁים / וְלֹא פּוֹנִים
 לְשִׁלּוּנִיק / וַיּוֹשְׁבִיָּה / וּבָה דָרִים / וּבָה חוּנִים
 וְלֹא כֵן הֵ" / יֵתָה כּוֹזֵאת / יְמִי קָדָם / וְקַדְמוֹנִים
 אֶבֶל הֵתָה / כָּלִילַת נוֹף / וְלִרְחוּקִים / וְלִשְׂכָנִים
 וְלֹא רָאוּ / כִּיּוֹסִיָּה כָל / בְּנֵי צָפוֹן / וְתִימָנִים
 בְּנֵי מִזְרָח / בְּנֵי מַעֲרָב / וְעֲלִיוֹנִים / וְתַתְּמוֹנִים
 אֲשֶׁר מִכָּל / אֶרְצוֹת נֶגֶד / בָּצוּ בָאוּ / מַצִּינִים
 וְנִקְוּ לָהּ / חֲכָמִים מ־ / לִכְי קָדָם / וְהַגְּאוֹנִים
 וְאוֹנִים / לְתַלְמוּד הֵם / הֵלֹא עָשׂוּ / וְכֹנִים
 וְהִשְׁבִּיבוֹת / מִסְבּוֹת / אֶרִיּוֹת בָּם / וְרַבָּנִים
 וְתַלְמִידִים / עֲלֵיהֶם עוֹ- / מְדִים קוֹרְאִים / וְגַם שׁוֹנִים
 וְהַדָּבָר / אֲשֶׁר יִקְשֶׁה / לְתַרְץ הֵם / מְזַמְּנִים

וְאֵת כָּל יוֹ- / דְּעֵי סֵפֶר / בְּקוֹל אוֹמְרִים / וְהֵם עוֹנִים
 תְּבַעֲיוֹן ב־ / עֵוֹת כִּי יֵשׁ / אֱלֹהִים פֹּה / וּפְתֹרוֹנִים
 וַיִּמָּהֵם י־ / צָאָה תוֹרָה / וְכָל חֻכְמוֹת / וְעֵינֹנִים
 וְאֵל כָּל ה־ / נִחְלִים ש־ / לַחוּ מִים / וּמַעֲנִים
 יוֹם יוֹם יד־ / רִשׁוֹן תוֹרָה / בְּקֹהֶל רֵב / וְאִיתָנִים
 וְאֵן נִמְצָא / כְּמוֹהֶם ד־ / בְּרָגִים עוֹד / וּדְרָשָׁנִים
 בְּתִשְׁבּוֹרַת / וְהִנְדָּסָה / וּבְתִכּוּנָה / וְהִיגִיוֹנִים
 וּבְחֻכְמַת / אֱלֹהִים הֵן / נְכוֹנִים הֵם / וּמוֹכְנִים
 וְלִמְשָׁפֵט / הֵלֹא יֵשְׁבוּ / לְהוֹרוֹת דָּת / וְהַדְיָנִים
 לְבַעֵר מ־ / בְּרָמִים כָּל / פְּנֵי קוֹצִים / וְקִמְשׁוֹנִים
 וְכֵן הָיוּ / שְׁלָמִים ש־ / לָמוּ נִפְשָׁם / בְּעֵנִינִים
 כְּמוֹ רוֹפְאִים / זְקֵנִים ב־ / יָדִיעוֹת כָּל / וּבִשְׁנֵים
 כְּנֹאֲלִינוֹס / בְּקִיָּאִים הֵם / כְּבֵן סִינָא / וְאַמְנִים
 לְיַעֲף נ־ / תְּנוּ כֹחַ / וְרֵב עֲצָמָה / לְאִין אוֹנִים
 וְרֵבוּ כֵן / כְּמוֹ רֵבוּ / נְעִימֵי קוֹל / וְחֻנִּים
 בְּקִיָּאִים ל־ / קְרוֹת תוֹרָה / וּמִשְׁכִּילִים / וּפִיטָנִים
 וְכֵן סוֹפְרִים / כְּמוֹ עוֹרָא / אֲשֶׁר יָדָם / בְּעֵט אוֹמְנִים
 וְהוֹהִירוּ / מְלַמְדִּים בָּהּ / כְּכֹכָבִים / בְּאוֹפָנִים
 וְעָשׂוּ אֵת / מְלָאכַת אֵל / בְּנֹאֲמָנוֹת / כְּנֹאֲמָנִים
 וְהָיוּ כֵן / בְּכָל פְּנֵה / חֲסוֹנֵי עָם / כְּאַלְגִּים
 שְׁלָמִים הֵם / וְכֵן רֵבִים / בְּכָל אוֹפֵן / בְּכָל מִינִים
 מִיַּחֲסִים / וְנוֹדְעִים / לְמִשְׁכִּילִים / וְלִנְבוֹנִים
 מְפַקְחִים ע־ / סְקֵי רֵבִים / וּפְרָנְסִים / וְדִינִים
 לְשִׁבְרַת מֵת־ / לְעוֹת עוֹלָ / וְרֹאשׁ נִחָשׁ / וְצַפְעוֹנִים
 וְכָל הָעַם / אֲמַת יֵשְׁבוּ / שְׁקֻטִים בָּהּ / וְשֹׁאֲנִים
 מִצְאֹהָ / לְסַחֵר בָּהּ / וְגַם לְאָכּוֹל / לְמַעַדְנִים
 וּבְרַחוּבָה / זְהָבִים אֹ / כְּמוֹ חוֹל רֵב / וְכֹאֲבָנִים
 וְלֹא חָלוּ / אֲנָשִׁיָּהּ / אֲבָל הָיוּ / כְּרַעֲנִים
 אֲבָל גְּרָמוּ / עוֹנִינוּ / וְהַעֲדָן / וְעַדְנִים
 לְעֵת עֲתָה / לְרַע מֵתָה־ / פָּכִים הֵמָּה / וּמִשְׁתַּנִּים
 וְלִקְחַת אֵל / לְכָל נַחַח / וְיִרְךָ טוֹב / וְשֵׁם שׁוֹכְנִים
 וּנְפִלוּ א־ / בְּנֵי גִזִּית / וְהַשְׁקָמִים / וְהַלְבִּנִים

וְנוֹתְרֵנוּ / כְּתוּרֵן עַל / מְרוֹם הָרִים / וּבִיגוֹנִים
וִירְד הוֹד / הַדְרָה וְ- / הַמוֹנֶה שֶׁח / וְהַשְׁאוֹנִים
וְהִיא בּוֹקָה / מְבַלְקָה / בְּאֵין שָׁרִים / בְּאֵין רוֹנִים
בְּאֵין אִישִׁים / בְּאֵין רָאשִׁים / וְאֵין כְּהֻנִּים / וְחֲשֻׁמִּים
וּמַעֲנָבִי / גִּפְנִים גוֹ- / תָּרוּ רַק זָג / וְחֲרֻצִּים
וְעֵמָה גוֹ- / אֲנָחִים בַּה / בְּרוּב רוֹנוֹ / וְעֻצְבוֹנִים
בִּיעֵן גוֹ- / פְּלָה אֵשׁ מוֹ- / שְׁמִי הָאֵל / וּמַמְעוֹנִים
וְאֶכְלָה אֶת / חֲדָרֶיהָ / וְעַד הַיִּסּוּד / וְהַאֲדָנִים
כְּנִסְיוֹת / וּמִדְרָשִׁים / וּמִקְדָּשִׁים / וּמִשְׁכָּנִים
וְהַסְפָּרִים / וְהַמְעִילִים / וּפַעֲמוֹנִים / וְרִמּוֹנִים
וּסְפָרֵי בִ- / עַלִי בְתִים / וְהַחֲדָשִׁים / וְהַלְשָׁנִים
וּמִדְרָשׁ דּוֹן / שְׁמוּאֵל גוֹ- / הִיָּה אוֹד אֵשׁ / וְלַעֲשָׂנִים
אֲשֶׁר הָיוּ / סְפָרִים בּוֹ / לְאֵין מִנִּין / וּמִנִּינִים
וּמִנְעוּרָיו / וְעַד נְהִיָּה / כִּכֵּן שְׁבָעִים / וְכִשְׁמוֹנִים
לְשִׁבְט הוֹ- / מִשִּׁיף סוֹפְרִים / בְּעֵט בְּרוֹל / וְגַם קָנִים
כְּתוּב לוֹ סוֹ- / פְּרִי תִלְמוּד / וּפְסָקִים / וּפְרָשִׁים
וְחִבּוּרִים / עֲדִי אֵין קֶץ / פְּנִימִיִּים / וְחִיצוֹנִים
כְּתוּבִים הֵם / בְּאוֹתִיּוֹת / בְּסִפְרִים / וְכִפְנוֹנִים
וְעַל גִּבִּי / קֶלְפֵי הוֹד / בְּכָל יוֹפִי / מִתְקָנִים
וְכִי יָדַע / קִצּוֹת אֶרֶץ / סְפָרִים יֵשׁ / וְהֵם נִקְנִים
אֲלֵיהֶם רֶץ / כְּאֵילָה / וְכִסּוּפָה / וְכַעֲנָנִים
וְהֵן עֵתָה / בְּאֵשׁ פָּרְחוּ / וְהַקְלָפִים / וְגִלְיוֹנִים
וְנִשְׁאָרִים / חֲטָפוֹם רַ- / שְׁעֵי אֶרֶץ / וְחִידוֹנִים
וְנִפְלָה בִ- / נִכְסִים אֵשׁ / וּבִבְתִּים / וּקְנִינִים
וְנוֹתְרֵנוּ / בְּחוֹסֵר כָּל / בְּאֵין זֹחִים / בְּאֵין מְנִים
בְּאֵין בֵּית / בְּאֵין לָחֶם / בְּאֵין שְׁמָלָה / בְּיוֹם צִינִים
וְגַם אֵשׁ אֶ- / כָּלָה נֶפֶשׁ / בְּתוֹךְ בְּתִים / וּבִנְיָנִים
כְּמוֹ מֵאָה / נִפְשׁוֹת גוֹ- / רְדוּ תוֹךְ אֵשׁ / לְכִלְיוֹנִים
וְאַחֵר זֹאת / בְּנֵי נִבָּל / אֲזִי קָמוּ / לְמִשְׁטִינִים
וּמִשְׁנָאָה / הֵלֵא בְקָשׁוֹ / לְעוֹרֵר רִיב / וְהַמְדָּנִים
עַלִי בְתִי / תַּפְלוֹת גוֹ- / צִלוֹ מֵאֵשׁ / וּמִחֲרוֹנִים
וְאֲזִי הָרְסוּ / וְהַשְׁבִּיתוּ / לְהִיכְלִי אֵל / וְאַרְמוֹנִים

בְּעֶרְבַּיּוֹם / לְמַתָּן דָּת / בְּקוֹל גְּדוֹל / וְהַמּוֹנִים
 אֲזִי אֶמְרוּ / לְהַשְׁבִּית דָּת / וְהַתְּפִלוֹת / וְהַרְנָנִים
 וְעַל כָּל מֵ- / קָרִים אֵלֶּה / אֲשֶׁר עֲצָבוּ / לְרַעֲיוֹנִים
 אֲזִי דָּבַר / וַנִּגַּף רַב / וּמוֹת בָּא / בַּחֲלוּנִים
 וּמֵתוּ מֵ- / יְהוּדִים שֶׁ- / בָּעָה אֶלֶף / מִסְמָנִים
 אֲנָשִׁים רַב / וְגַם נָשִׁים / וּבַחֲוָרִים / וְהַזְקָנִים
 יָפִי מְרָאָה / וְנַחֲמָדִים / וְהַכְּלוֹת / וְהַחֲתָנִים
 וּבָם הָרָה / וְיוֹלְדֶת / וּבָם עָשִׂיר / וְאֲבִיוֹנִים
 לְיוֹם מָאָה / וְעוֹד בָּאוּ / בַּתּוֹךְ תִּיכָה / וְהָאֲרוֹנִים
 וְדִלִּי עַם / אֲמַת קָמוּ / כְּמוֹ גְבוּר / מְזִינִים
 בַּתְּמוֹז אֶב / וְחוּם הָרַב / בְּרוֹב רַחֲמִים / כְּרַחֲמָנִים
 כְּאַרְבָּעִים / בִּיחַד נֵ- / שְׁאוּ כֶּשֶׁה / וְכִצְאָנִים
 וְהַשִּׁימוּ / בְּיוֹם רֵאשׁוֹן / שֶׁיֵּד נֶפֶשׁ / לְמַטְמוֹנִים
 עַדִּי לֹא נֵ- / מִצָּא עֶפֶר / וְלֹא אֶבֶן / לְצִיּוֹנִים
 וְלֹא יָכֹלוּ / עֲנִיִּים עוֹד / שְׁאֵת מֵתִים / לְאַשְׁמָנִים
 וְלֹא הַסְּפִיק / לְכָל כַּחַם / וְלֹא הַזְמַן / וְהַזְמָנִים
 וְאִזּוּ בָנִים / לְאֵב קִבְּרוּ / וְאִבּוֹת קֵ- / בְּרוּ בָנִים
 וּבֵית נֵ- / הָיוּ מֵתִים / עֲשֶׂרָה בּוֹ / וְשֵׁם לָנִים
 וְנִשְׁאָ דוֹד / וּמִסְרָפוֹ אֵת / עֲצֻמֵּיהֶם / וְלַמְּלוֹנִים
 בְּלִי קֶהֱל / בְּלִי חֲבֵרָה / בְּלִי חָזֵן / וְסִפְדָּנִים
 וּבִטָּרִם אִישׁ / בְּנוֹ קִבֵּר / שְׁנִים לוֹ / בְּרַפְיוֹנִים
 וְנוֹתְרוּ מֵ- / בְּגִי אָדָם / בְּלִי יֶרֶךְ / בְּלִי קָנִים
 בְּלִי בָנִים / בְּלִי בָנוֹת / בְּלִי נֶכֶד / בְּלִי נִינִים
 וְסִגְרוּ / לְרוֹב בָּתִּים / שְׁמֵמִים הֵם / וְרִיקָנִים
 וְלֹא נִשְׁמַע / בְּכָל חוּצוֹת / לְבַד צוֹעֲקִים / וְלֹא נִעְנִים
 בְּקוֹל מֵר / עָשׂוּ מִסְפָּד / בְּלֵב נִשְׁבֵּר / וְכִיעֲבוֹנִים
 וְהָיוּ אַחֵר / וְהָיוּ אַחוֹת / וְהָיוּ אֲדוֹן / וְהָאֲדוֹנִים
 וְשִׁתִּיתִי / אֲנִי גַם אִזּוּ / מְרִירוֹת רֵאשׁ / וְהַפְתָּנִים
 וְלֹאכָל / יְחִידִי אֶ- / עָשָׂה זְכוּן / לְאַחֲרוֹנִים
 הַקִּיפוֹנִי / תִּלְאוֹתִי / בְּלָעוֹנִי / כְּבִלְעוֹנִים
 יִצְאוֹנִי / יִלְדִים אֶ- / רַבַּע יַחַד / כְּשׁוֹשְׁנִים
 יִלְדִים נֵ- / חֲמָדִים נֵ- / הָיוּ הֶמָּה / וְנִעְמָנִים

שְׁמוּאֵל הוּא / אֲשֶׁר הָיָה / כִּכֵּן זָקֵן / וְשׂוֹא פָנִים
 בְּכָל הָדָר / בְּכָל יוֹפִי / בְּכָל חֶסֶד / וְחַוּוֹנִים
 וּבִהְיֵעוּ / לִשְׁשׁ עֲלֶהּ / לָרוּם שְׁחָק / פְּנָאִי וּפָנִים
 לְפָנָיו שֶׁ- / לַחוּ אֲחִיו / רַפָּאֵל ל־ / רַעוּת גָּיִם
 אֲשֶׁר חוּטִי / חֲסָדִים בּוֹ / מְשׁוּכִים הֵם / וְנִתְּנִים
 וּבָם עֵינָיו / וְלִבּוֹ הֵם / קְשׁוּרִים בִּי / בְּמַעֲדָיִם
 וּמִוֶּרְשִׁי / לִבִּי בּוֹ / אֲמַת הָיוּ / מֵאֵד נֶהֱנִים
 וְהִלְכוּ גַם / שְׁתֵּי יִלְדוֹת / לְאַחִיהֶם / לָקֵן יוֹנִים
 וְאֵל קֵן ה־ / שְׁנֵי אֲחִים / אֲזִי עָפּוֹ / וּבִמְחֻנִּים
 אֲשֶׁר חָנוּ / וְשֵׁם שָׁכְנוּ / כְּמוֹ רִיעִים / כְּשׁוֹשְׁבֵינִים
 אֲשֶׁר הָיוּ / כִּבְנֵי עֲשָׂרִים / בְּכָל יוֹפִי / וְעֵדוּנִים
 וּבִצְנִיעוֹת / כִּבְנֵי מֵאָה / וּבִצְדָקוֹת / כְּשִׁרְיוֹנִים
 וְכָל חֶסֶד / וְכָל חֵן מ־ / שְׁמַאִילִים בָּם / וּמִיָּמִינִים
 יִקְרִים מ־ / פְּנִינִים ו־ / מְכָל מְטֶמֶן / וּמְכַמוּנִים
 לְאִישׁ שְׁתָּה / בְּבֵת אַחַת / לְכוֹס אַרְבַּע / וְקִנְיָנִים
 מְלֵאִים רֹאשׁ / וְגַם לַעֲנָה / חֲמַת לְמוֹ / וַיֵּץ תַּנִּים
 וְאַרְבָּעָה / דְּגֻלִּים נָפ־ / קְדוֹ מְנֶהוּ / וּמְגִינִים
 וְחִסְרוֹ לוֹ / לְחֻצִּים ה־ / בְּרוּרִים לוֹ / וְהַשְׁנָנִים
 הַתּוֹף שַׁעַר / יִדְבֵּר עוֹד / לְהַאֲוִיבִים / וְהַעֲוִינִים
 וְאֵם עוֹד י־ / עֲמוּד לְפָנַי / פָּנֵי מֶלֶךְ / וְהַמְשָׁנִים
 וְאֵם יִשְׁמַע / בְּקוֹל שִׁירִים / וַיִּלֶּךְ א־ / חֲרֵי גוֹנִים
 וְאֵם יִשְׁמַח / בְּקוֹל הַתּוֹר / וּבַעֲת זְמִיר / וְנֻצָּנִים
 וְאֵם יִשְׁמַח / בַּעֲת תַּחְנוּט / תֵּאֲנֹתוֹ / בְּבִיתָנִים
 וְהַאֲשָׁה / אֲשֶׁר רָאֵתָה / רֵאיוֹת כֶּךָ / וְחִזְיוֹנִים
 הַתְּלַבֵּשׁ עוֹד / לִבְגְּדֵי הוֹד / וְהַשְׁכִּיסִים / וְשִׁהְרוּנִים
 הַתַּצְנוּף עוֹד / צְנִיפוֹת לָהּ / וְהַסְדִּינִים / וְגִלְיוֹנִים
 הַתְּשַׁכַּח עוֹד / פָּרִי בְטָנָה / שְׁתִּיל יָתִים / וְהַגְּפָנִים
 וְאֵם יֵשׁ נָא / לִלְבַּב גִּשְׁבֵּר / צָרִי גִלְעָד / וְסִמְנִים
 אֲבָל אֵל ה־ / אֱלֹהִים חֵי / אֲנִי אַרְבָּה / בְּתַחְנוּנִים
 אֲשֶׁר אָנוּ / בְּרוּב חֶסֶדוֹ / תְּמוּכִים בּוֹ / וְנִשְׁעָנִים
 מְשִׁיחוֹ י־ / שְׁלַח מֶהָר / לְבוֹטָחִים בּוֹ / וּמֵאֲמִינִים
 וּמִיָּם ג־ / רָחֵב יָבִיא / וּמִצְפּוֹן / וּמִסִּינִים

מנהג קהילות יוון

וּמִמָּשֶׁךְ / וּמִתִּירָס / וּמִכַּתִּירָס / וּדּוֹדָיִים
וּמִרְפֶּת / וּמִאֲדוֹם / וּמִמָּדִי / וְהַיּוֹנִים
וּמִסְפָּרֵד / וּמִצְרֶפֶת / וּמִמּוֹאֵב / וְעִמּוֹנִים
וְשֵׁחַ גְּבוּהוֹת / אֲנָשִׁים אֹז / וּבֹזוּ יֵהוּ / גֵּאִיוֹנִים
וְכִרְיֵת אֶת / פְּסִילֵיהֶם / אֲשֶׁרֵיהֶם / וְחֲמָנִים
וְלֹא תִהְיֶה / אֹזִי תִקְוָה / לְמוֹסָרִים / וּמִלְשִׁינִים
וְסִיר פֶּ- / תַּחֲוֹן כָּל פֶּה / לְבָנֵי כּוֹפְרִים / וְהַמִּינִים
וּבֵית אֵל יִ- / הִיָּה נִכְבֵּד / מֵאֵד מִרָאשׁ / וּמִלְפָּנִים
וְיִקְרִיבוּ / לְקִרְבָּנוֹת / מִשִּׁיחֵי אֵל / וְהַכֹּהֲנִים
וְהַלְוִיִּים / בַּהֲדוּד שִׁירָם / עָלֵי עֹגֵב / עָלֵי מִינִים
וּבִשְׁוֹפָר / וּבִכְנֹר / וּבִנְבָלִים / וְעִשְׂרוֹנִים
וְהָעֲטוּפִים / אֹזִי יֵהוּ / לְלִבְּשׁ שָׁנִים / וְלִלְבָּנִים
וְיִקְיִצּוּ / אֲשֶׁר נָחוּ / בְּתוֹךְ עֶפֶר / וְהַשָּׁנִים
וְלֹא נִהְיֶה / כְּתִיר לֹא תִיר / כְּמוֹ אִישׁ נִים / וְהוּא לֹא נִים
אֲבָל נִשְׁבַּע / בְּהִקִּיץ זֵיו / שְׂכִינָתוֹ / בְּעִלְיוֹנִים

תמו הקינות תהילה לאל שוכן מעונות.

מנהגי הקהלים שמוצאם מספרד

מחזור מנהג קאשטיליה

מן המהדורות של סידורי התפילה ומחזורי הקהילות שמנהגם היה מנהג קאשטיליה הישן, לא היו ידועים אלא דפוסֵי איטליה בלבד, ועד לזמן האחרון לא היה ידוע שום דפוס שאלוניקי קדום של סידור או מחזור כמנהג זה, כפי שנקבע על-פי פסקי גדולי ההלכה שבקרבם. הללו ביטלו רוב הפיוטים, בברכות קריאת שמע ובעמידות, והשאירו אך מעט פזמונים ותושבחות, כפי שנדפסו במאות המאות, ועד היום, במחזורים לקהילות הספרדים שבאיטליה, בקושטא, בהולנד ובאנגליה ובארצות המזרח שבהן נתפשט מנהג הספרדים, וגם כפי שנדפסו בשאלוניקי עצמה במאות ה"ח וה"ט. ייתכן שבראשית בואם של המגורשים לשאלוניקי היה מספרם של המחזיקים במנהג זה קטן ולא הצדיק הדפסת מחזור מיוחד, או שהיו בידם ספרים בכתב-יד, מה שאין כן בני ק"ק קאטאלוניה וק"ק אראגון, שהדפיסו המחזור שלהם לימים הנוראים סמוך אחר הגירוש ואחר-כך יצאו מהדורות חדשות עד הומן האחרון.

והנה שריד מסידור תפילה "תהלות ישראל" עם דינים בלעז נתגלה דרך מקרה. 'זנה מצא בעוברו דרך אנקונה בכריכת ספר שבספריית הקהילה דפים אחדים בגודל 16°, 14 שורות לעמ'. דף השער נמצא רק חלקו התחתון וזה נוסחו:
 -בלשון קדש ובלשון פרובינצאל. כי פעמים רבות שמעתי אומרים במוסף של סוכות את מוסף יום חג המצות הזה עפי' הסידור באין מבין... ולמען תהיה למדפיסים למזכרת לדבר הזה קראתי שמו בתוך גולת עדת ישראל תהלות ישראל. והיתה התחלת הדפסתו יום ה' ר"ח אדר שנת ששון ושמחה ישיגו (שכ"ט) בשאלוניק.
 הדף, כנראה שלאחר השער, נדפס בלאדינו, וזה תרגומו: תהלות ישראל. זה סידור החודש עם סדר ברכות ובסופו תפילות המועדים ושמע עם הטעמים שלו... כמו שצריך לומר והדינים השייכים לעניין וכל חמירא של הלילה... בלאדינו כמו שצריך. מדברי המדפיס יוצא, שסידור כזה לא נדפס לפני כן. לדעת זנה שימש סידור זה דוגמה לסידורים הספרדיים שנדפסו אחר-כך בוינציאה החל בשנים שמ"ג-שמ"ד. ראה הערתו בקרית ספר יא (תרצ"ה), עמ' 134.

מחזור כמנהג ספרד שנדפס סמוך אחר המחזורים כמנהג קאטאלוניה ואראגון שמור ממנו טופס יחיד בספריית בית המדרש לרבנים בניו-יורק. וזה תיאורו:

מחזור לראש השנה ויום כפור. שאלוניקי [שי לערך]. [150] דף, בלי סימון הדפים, בקונטרסים בעלי 8 דפים (חוץ מקונטרס יב שיש בו 10, והאחרון (יט) שיש בו 4). באכס' חסרים הקונטרסים ה-1 (כל תפילת ערבית ליל כפור) וסוף הקונטרס ט ותחילת י (5 דפים, חלק הזמירות של שחרית יום הכפורים).
 והנה נוסח השער (שהוא לקי בחלקו העליון):
 [וליום כפור]

[עשרה שנה, נדפס פה שאלוניקי עיר הבירה...]
 ואשיבה שופטיך כבראשונה ולהיות בו אחד משלושה דברים שעליהם העולם עומד. כמו שאמר שמעון הצדיק על שלושה דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים. ועתה בעונותינו אין לנו זבח ולא זובח. ולא שער המשתלח. אלא שיש שפתותינו תחת קורבנותינו ותפלתנו תחת כפרותינו, וצריך האדם לכוון לבו בתפלתו ובפרט בראש השנה ויום הכפורי' שהם ימים נוראים לכן מלאתי לבי אני הצעיר חזקיה סלמה יצו' לבאר כל מלה זרה, כמו שמצאתי במחזורים אשר קדמוני כדי שיהיה פיו ולבו של אדם שוים כמו שאמ' הנביא וראה בעיניו ובאזניו ישמע וכו' האל למען רחמיו משגיאות ישמרנו ומנסתרות ינקנו וידריכנו בדרך הישרה אמן וכן יהי רצון בשאלוניקי קרית מלך רב ממשלת אדונו המלך הגדול והאדיר שולטאן סוליימאן ירום הודו ותגשא מלכותו אמן.

נוסח תפילות הקבע הוא הרגיל בקהילות ספרד, ואין בו משום דבר מיוחד. המחזור משקף את הנוהג המאוחר, אחרי שביטלו הקהילות את פיוטי יוצר, אופן, זולת והקרובות שבעמידה, והסתפקו באמירת כמה פיוטים, שאחדים עיקרם היה בקרובות, והעבירו אחרי העמידה. הפיוטים (הפזמונים) הנמצאים במחזור זה, מלבד שני

פיוטים מחיבורו של המהדיר עצמו, הם הנמצאים גם במקורות אחרים. מהם רווחים גם היום ומהם הוחלפו באחרים.

והנה רשימת הפיוטים (הפיוטים שאין נוהגים היום לומר סומנו בסימן °):

קודם ערבית ראש השנה: אחות קטנה... (א 2451)
 בשחרית (לאחר "הודו"): אלהי אל תדיני כמעלי... (א 4362)
 שואף כמו עבד (ש 461)
 אופן (לאחר ישתבח): ידי רשים נחלשים (י 351)
 לתקיעת שופר: יום זה אמרו חכמים בשופר איל לתקוע (י 1109)
 ליום ב
 יום זה דר במרומים (י 1718)
 שופט כל הארץ (ש 712)
 שפל רוח שפל ברך וקומה (ש 2103)
 יי יום לך אצרוך תחנתי (א 849)
 יה שמך ארוממך (י 1143)
 [ערבית לכפור חסר]

ליל יום כיפור
 וידוי: רבשע אתודה על עבירות קלות וחמורות (ר 459)
 יום כיפור
 אופן (אחר ישתבח): שנאנים שאננים (ש 1946)
 קדושה: אפודי שש (א 7109)
 אלהים אל מי אמשילך (א 4635)

פזמונים לאחר שחרית:
 למענך אלהי רצה עם לך שחר (ל 1170)
 אבן בוחן פנה מיקרת (א 309)
 °יענה כבוד אבות (י 3234)
 אזי בהר המור (א 2101)
 °איש תם יושב אהלי (א 3174)
 יום ועקו שבים מחטאיהם (י 1898)
 מרום וקדוש שעה שועת שבויים ממעונים (מ 2336)
 רחמנא אדכר לן (ר 841)
 אנשי אמונה אבדו (א 6850)
 תמהנו מרעות (ת 307)

ל מוסף
 קדושה: במרומי ערץ (ב 818)
 ארץ התמוטטה (א 7682)

רשות לעבודה: ארוממך חזקי וחלקי (א 7543)
עבודה: אתה כוננת (א 8816)
מה נהדר: כאחלמה קבועה (כ 15)
אשרי עין... שושנת השרון (א 8434)
... ארץ צבי (א 8427)
אין לנו לא אשם ולא אשים... (א 3050)
°שמים הר ציון בעונות אבותינו (ש 1630)
וידוי: רבש"ע בראותי בחורותי סר הלם (ר 479)

פזמונים לאחר מוסף:
יוספים שנית לעמוד (י 2162)
יצו האל לדל שואל (י 3497)
ה' מה אדם. הלא בשר ודם (א 886)
יה איום זכור היום (י 696)
°איש יאמר לה' מחסהו (לר' חזקיה סלמה. אין באוצר השירה)

מנחה
קדושה: בני עלין בגבהי שחקים (ב 997)
אנשי חסד הנושאים קולם (א 6865)
וידוי: רבש"ע ויהי בעלות המנחה בעלות על לבבי (ר 513)

פזמונים לאחר מנחה:
°עת שערי רצון – באחרית נסה. בסוף העשרה (ע 1053)
°סליחה: ה' אלהי בשועי אליך. תכון תפילתי קטורת לפניך (לר' חזק' סלמה. אין באוצר).

יה שמע אביונך (י 1146)
קראתי מצרה (ק 441)
עיננו לך צופיה. ענו משמי עליה (ע 409)
שוכני בתי חומר (ש 632)
מדמי הלבבות. וחלבי הכליות (מ 263)
מקור עיני על עוני (מ 2238)
יצרי ראשית צרי (י 3566)
אין מלה בלשוני (א 3061)

נעילה
קדושה: אראלים וחשמלים (א 7455)
אמת בספרך (א 5998)
פזמונים אחר נעילה:

- ° מצעק מעלות השחר (מ 2164)
 ° סלח נא לעון העם הזה. כסלחת על יד עניי החווה (ס 150)
 אל נורא עליה (א 3911)
 ° בנוסף קדמתי (ב 1074)
 המבדיל בין קדש לחול – יצוה ... (ה 742)

שני הפיוטים של ר' חזקיה סלמה מרובי מליצות מקראיות הם, אף-על-פי-כן נביא
 כאן את נוסחם (שאינו צריך לפירושו).

סימן אני חזקיה סלמה

- אִישׁ יֵאמֶר לִי מַחֲסֵהוּ / וַיִּירָא וַיִּפְחַד מַעֲשֵׂהוּ
 מִשְׁמֵי קִדְשׁוֹ יַעֲנֵהוּ / הֲלֹא זֶה צוּם אֲבֻחָרָהוּ
- אֲשֶׁר דִּרְכֵיכֶם חֲטָאִים / וְשׁוּבוּ אֶל רָם עַל כָּל גָּאִים
 בְּצוּם וּבִתְפִלָּה, וְאִם / אָזְנוֹ בִּידֵךְ הִרְחִיקָהוּ
- 5 נַחֲפָשָׁה דִּרְכֵינוּ וְנָשׁוּב / בְּתִשְׁבָּה כָּל דָּל וְחָשׁוּב
 וַיַּעֲזֹב רָשָׁע וַיָּשׁוּב / אֶל יְיָ וַיִּרְחַמֵּהוּ
- יִתְּנָה בְּכִי וְחִרְטָה / כָּל אִישׁ וְהִתֵּר אֲנֹדוֹת מוֹטָה
 וְאָסוּר בְּתִשְׁמִישׁ הַמָּטָה / יוֹם וְחָשׁוּב עִם קוֹנֵהוּ
- חֲמוּל עַל עִם נִקְרָא עֲנִי וְדָל / וּמִצַּעֲקָתוֹ אֵל לֹא תַחֲדָל
 10 יוֹם אָסוּר בְּנֹעִילַת הַסֵּנְדָל / יִקְרָאֵנִי וַאֲעֲנֵהוּ
- זְכוֹת נַעֲקֵד בְּהֵר הַמּוֹרִיָּה / יוֹם אָסוּר בְּאִכִּילָהּ וּבִשְׁתִּיָּהּ
 וּבִשְׁר מִשְׁמֵי עֲלִיָּה / אֶרְךָ יָמִים אֲשֶׁבִיעֵהוּ
- קִבֵּל בְּרִצּוֹן תַּפְלִי / בְּמָקוֹם פָּר וּמִנַּחַת מִחֲבָתִי
 וּבִשְׁר לַעֲמֵךְ רְאִיתִי / דִּרְכֵינוּ וְאַרְפָּאֵהוּ
- 15 יַעֲלֶה וַיָּבֹא לְזִכְרוֹן / אֲבוֹתֵינוּ יִשְׁנֵי חֲבֵרוֹן
 יוֹם שְׁעוֹבִיָּם כְּבָנֵי מָרוֹן / לְדַעַת כָּל-אֲנָשִׁי מַעֲשֵׂהוּ

הַקְשִׁיבָה לְקוֹל תְּחִנוּנָי / וּפְדִנִי מִשׁוּטְנֵי וּמוֹנֵי
וְעֵתָה קוֹמָה יִי / קִדְמָה פָּנָיו הַכְרִיעָהוּ

סֶמֶר מִפִּחְדָּךְ בְּשָׂרִי / וְרִנֵּעַ עֲצָמֵי וְעוֹרִי
20 יְהִי הֶכֶן לְלִבִּי צוּרִי / וְחִזְקֵהוּ וְאַמְצֵהוּ

לְמִיחֲלִיד מְאִישׁוֹן / סְלִיחָה כְּמִימֵי פִישׁוֹן
הָאֵל לְעִמּוֹ כְּאִישׁוֹן / יִשְׁמְרֵהוּ וְיַחֲיֵהוּ

מְשִׁיחַ שְׁלַח לָנוּ וְגֹאֵל / וּפְדִינוּ מֵאֲדוֹם וּשְׁמַעְאֵל
וְכָל הַמִּצַּר לְיִשְׂרָאֵל / וְעֵתָה אֶל תִּנְקֵהוּ

25 הַחִישָׁה מִפְּלֹט לִי כִנְבוּאָתוֹ / לְיֹשֵׁב אֶרְמוֹן עַל מִשְׁפָּטוֹ
יִמְהַר יִבְצַע אֲמָרְתּוֹ / וְשׁוּבִי בְּתֵי יִשְׂרָאֵל אֶל-נֹוֹהוּ

סימן א"ב חזקיה סלמה

יִי אֱלֹהֵי בְּשׁוּעֵי אֱלִיד / תִּכְוֹן תְּפִלָּתִי קְטוֹרֶת לְפָנֶיךָ
בְּסוּפָה וּבִסְעָרָה תִּזְרֵם אֶת חֲטָאֵי מַלְפְּנֶיךָ וְאֵל יִשְׁהוּ / כִּי יוֹם כְּפוּרִים הוּא
גִּרֵּר לְעֹנוּת עֲמֶךָ וְתִלְבִּין כְּתָם / וְתִשְׁלִיךְ בְּמִצּוֹלוֹת יָם כָּל חֲטָאֵתָם
דּוֹפְקֵי דְלִתֶּיךָ הֶעֱתֵר בְּתִפְלַת הַמְּנוּחָה / כִּי עֲמֶךָ הַסְּלִיחָה
5 הֶעֱבֵר חֲטָאֵי טְהֵרְנִי מִזְדוֹנִי / וְהִרְבַּ כְּבִסְנִי מַעֲוִי

וְלִיץ בְּעִדְנוּ הַמְּלֶאךָ מִכָּאֵל / וְנִסְלַח לְכָל-עֲדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל
זְכוֹר לָנוּ הַיּוֹם עֲקֵדַת יִצְחָק הַנִּדְהָם / וְאַף אֶת-בְּרִיתִי אֲבָרֶהֶם
חֲרָדוּ לְקִרְאָת יִי אֱלֹהֵיכֶם / כִּי בַיּוֹם הַזֶּה יִכְפֹּר עֲלֵיכֶם
טָרָם וְנִקְרָא אֱלִיד תִּמְחֹול לְעֹנוּתֵינוּ / וְהִנְגְלוֹת לָנוּ וּלְבָנֵינוּ
10 יְהוּדָה וְיִשְׂרָאֵל הִסִּירוּ עֲרֵלַת לֵב עֲקוֹב / בְּזֹאת יִכְפֹּר עוֹן יַעֲקֹב

כָּל פֶּשַׁע וְעוֹן כֹּפֶר לְגִלְמוּדָה / וְאֵת חֲטָאֵת יְהוּדָה
לֹא יִתְיַצֵּב לְפָנֶיךָ מִשְׁטֵין וּבֹל יִקְרַב / כִּרְחוֹק מִזְרַח מִמַּעַרֵב
מְחֹול לְעֹנוּתֵינוּ וּלְכָל פֶּשַׁע נִרְשָׁם / לְחֲטָאֵת וּלְאִשָּׁם

נִרְאָ וְאִיּוֹם עֲנוּת עֲנִי אֵל תְּבוּזָה / סִלַּח-נָא לְעוֹן הָעָם הַזֶּה
15 סִלַּח לְעֹנוּת עֲמֶךָ אֲשֶׁר פָּשְׁעוּ וּמָרוּ / וְלֹא עֵתָה פָּנָיו יִחְוֹרוּ
עֲבוֹר עַל פֶּשַׁע וְחִיתִי אֵל תַּעֲכוֹר / חֲטָאֵת נְעוּרֵי וּפְשָׁעֵי אֶל-תִּזְכּוֹר

פִּדְנוּ מִיַּד אוֹיְבֵינוּ אֶף כִּי פָשַׁעְנוּ וּמָרִינוּ / כִּי אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ
צִדְקָם בְּמִשְׁפָּטֶיךָ לְעַם סְלִיחָה שׁוֹאֵל / כִּפּוּר לְעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל
קוֹלִי תִשְׁמַע דְּלִיתִיךָ בְּדַפְקִי / בְּקִרְאִי עֲנֵי אֱלֹהֵי צִדְקִי
20 רַחֲמֶיךָ יִקְדְּמוּנוּ כְּאֲשֶׁר יִחַלְתָּנוּ / וְסַלַּחְתָּ לְעֹנֵינוּ וּנְחַלְתָּנוּ
שְׁמִרְנֵי מִשְׁטִיפֹת מַיִם וּמִשְׁבַּלֹת נָהָר / תִּכְבְּסֵנִי בְּאֵזוֹב וְאַטְהָר
תַּעֲבֹר עָלַי פֶּשַׁע וְקוֹנָמִי וְקוֹנָחִי / וְכָל עֲוֹנוֹתֵי מַחָה
חֲמוּל עָלֵינוּ וְהַצִּילֵנוּ מִקְטוֹף / כָּל תַּשָּׂא עוֹן וְקַח טוֹב
זַכְרֵנוּ בְּזִכְרוֹן טוֹב וְזִכּוֹר צִדְקַת אֲבוֹתֵי / וְשֵׂא לְכָל־חַטָּאתֵי
25 קִבֵּל בְּרִצּוֹן אֶת תְּפִלָּתִי וּפְדֵנִי / מִכָּל פֶּשַׁעֵי תַצִּילֵנִי
יִמְנוּ חֵדֶשׁ וְהִיָּה לְמִישׁוֹר הָעֵקֶב / וְלֹא עֲתָה יְבוֹשׁ יַעֲקֹב
הַחֲטָאִים וְהַשְּׁגוּת בְּמִי סְלִיחָתְךָ תִּטְהַרֵם / פֶּשַׁעֵינוּ אַתָּה תִּכְפֹּרֵם
סְמוּךְ אֶת נְפִילְתָנוּ וְאַל נָא נוֹבֵד תּוֹחַלֶת / סִכַּת דְּוִד הַנּוֹפֶלֶת
לְמַכּוֹן שַׁבָּתְךָ אֶת שְׂכִינְתְּךָ הַשֵּׁב / וְאַרְמּוֹן עַל־מִשְׁפָּטוֹ יֵשֵׁב
30 מְהֵרָה הִרְאֵנוּ בְּבִנְיָן בֵּית מְנוּחָה / לְעוֹלָה וּלְמִנְחָה
הַסִּכַּת וְשִׁמְעֵ צַעֲקוֹתֵינוּ כְּקִטְרֹת סַמִּים / אֵל מֶלֶךְ יוֹשֵׁב עַל כִּסֵּא רַחֲמִים

מנהג פורטוגאל

על מנהג מיוחד של ק"ק פורטוגאל אנו למדים מתוך חוברת יקרת מציאות זו:

פיוטים שנהגו לאומרם בק"ק פורטוגאל יע"א בשעת ספר תורה בארבע שבתות בשנה. שקלים. וזכור. ופרה. והחדש. סאלוניקי 5618. ה (צ"ל ד) דף. 8°. הטופס נמצא בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים. מתוך ההקדמה: "... להיותם משתדלים לבוא בקהל ה' בק"ק פורטוגאל יע"א בארבע שבתות בשנה שבת שקלים ושבת זכור ושבת פרה ושבת החדש ולומר הפיוטים בשעת הוצאת ס"ת... שהם מיוסדים ומתוקנים מהרב... כמהר"ר שמואל די מדינה... הפיוטים הם:

ממחצית השקל... (מ 1774)

את הרשום בכתב (א 8521)

את חוק האל הודע (א 8526)

שאו מרום עיניכם (ש 34)

ונדפס כנספח פומן לפורים: אוכיר חסדי אל נאמן (א 2237).

כאמור לעיל הדפיסו את מחזורי ק"ק קאטאלוניה וק"ק אראגון בשאלוניקי סמוך להתיישבותן שם. חשיבות מחזורים אלה באוצר הפיוטים הכלולים בהם, נוסח תפילות הקבע ידוע ברבים והוא הנוסח המקובל בכל תפוצות יהודי ספרד. המנהגים שונים במבחר הפיוטים, ורבים מהם לא היו נפוצים אלא במנהגים המיוחדים, שזכרם נשמר לנו בספרים אלה. בגלל זה ניתנת כאן רשימת הפיוטים, בהוספת מספר הפיוט באוצר השירה והפיוט של דוידון.

במחזורים אלה נשמרו פיוטים לזמירות, לברכות קריאת שמע וקרובות לעמידות. סדרי תפילה לחגים ולשבתות מיוחדות לא נדפסו, וייתכן שלא הגיעו בהם סדרים מיוחדים.

מחזור קאטאלוניה

מחזור לנוסח ברצלונה מנהג קאטאלוניה.

(שאלוניקי, משה שונצינו שנת עזרי' מעם יי [= רפ"ו].) [191] דף 8°.

פרטים על ההדפסה אנו לומדים מהחתימה (קולופון): והיתה השלמתו ערב הצום הנכבד שנת עזרי' מעם יי פה העירה שאלוניקי תחת ממשלת אדונו המלך הגדול סולטן סולימאן ירום הודו על ידי הצעיר משה לבית שונצינו בבית השר הנעלה דון אברהם שניאור יצו לבקשת השרידים אשר מגרש קאטאלוניא ובפרט החכם השלם מהרר אליעזר השמעוני אשר אור תורתו זורח עליהם יראה זרע יאריך ימים.

צונץ (ריטוס, עמ' 42 ואילך) רשם הפיוטים לראש השנה, ולא פיוטי יום הכיפורים.

בנוסח תפילת הקבע אין שינויים (פעם אחת נדפס בעמידה במקום נוסח "שים שלום" הנוסח "שלום רב", הנהוג בדרום צרפת, כנראה בטעות המסדר). קולות תקיעת השופר נרשמו במחזור בצורה גראפית. בנוסח "כל נדרי" חסרות מלים אחדות.

רשימת הפיוטים

מה שנמצא רק במנהג זה סומן בכוכב.

- 1* אוהרות לר"ה לר' פנחס בר יוסף הלוי: אלהים נצב בעדת אל, לשבת שלפני ר"ה (א 4768)
- 2* פזמון לשבת שלפני ר"ה: אסיר תקוה לקץ ימין (א 6931)
- 3 פזמון: אחות קטנה (א 2451 מצוי בכמה מנהגים)

שחרית יום א של ר"ה

- 4 רשות: יעלה ויבא אצלך זכרון (י 3162 אראגון, ארגיל ותלמסאן)
- 5 נשמת: נשמת ידידי עלין (ג 718 אראגון, ארגיל ותוניס)
- 6 אופן: יה שמך ארוממך (י 1143 בכמה מנהגים)
- 7 אופן: ידי רשים נחלשים (י 351 בכמה מנהגים)
- 8 זולת: אלהי מעשיו מה נפלאים (א 4490 אראגון וארגיל)
- 9 מגן: אתה כוננת מישרים (א 8814 אראגון, ארגיל, תוניס ותלמסאן)

- 10 פזמון: ירצה צור אין כערכו (י 3921 אראנן, ארגיל ותלמסאן)
- 11 מסתגב: מלך שדי השוכן רומה (מ 1676 בכמה מנהגים)
- 12 מחיה: מגדל עוז שם ה'... (לאחר מ 198)
- 13 סליחה: יה מלאך שמך בקרבו (י 971 אראנן ותימן)
- 14 מסתגב: אזכיר קצות הנוראות (א 2254 תוניס ואראנן)
- 15 משלש: למשפט כונן כסאו (ל 1190)
- 16* פזמון: יוצר רום בבינה (י 2237)
- 17 מסתגב: [תקעו] לאדיר ונורא (ל 118 אראנן ותוניס)
- 18 תוכחה: אם חסדך שכחנו (א 5323 תוניס)
- 19 פזמון: יעלו לאלף ולרבבה (י 3184 אראנן, תוניס, סיסיליא)
- 20 ה' מלך... אדירי ישורן (א 1134 ספרד ועוד)
- 21 סלוק: יראי ה' הללוהו (י 3759 אראנן, תלמסאן, תוניס, ארגיל ועוד)
- 22 פזמון אחר תקיעת שופר: קול שופר הדרור (ק 121 אראנן, תוניס, תלמסאן ועוד)

שחרית יום ב דר"ה

- 23 רשות: אלהי אל תדיעני (א 4362 בכמה מנהגים)
- 24 רשות: שואף כמו עבד (ש 461 אראנן, פאס, תוניס ועוד)
- 25 מחרך: מי יתני עבד (מ 1135 תוניס וארגיל)
- 26 נשמת: נשמת ישורן יום זה (נ 756 אראנן)
- 27* אופן: חרדו רעיוני (ח 512)
- 28 זולת: שב מן הפסילים (ש 163 אראנן וארגיל)
- 29 מגן: אדיר היקר העיר מזבולו (א 1208 אראנן)
- 30 פזמון: יום לריב תעמוד (י 1831 אראנן, תוניס וארגיל)
- 31 פזמון: המלך ה' רום ותחת קונה (ה 765 פאס, תלמסאן, רומניא)
- 32 מסתגב: מחסי לשחר פניך קמתי (מ 944 אראנן, תוניס ועוד)
- 33 מחיה: יונת אלם מוזח האור (אחרי י 2096)
- 34 עקידה: עת שערי רצון להפתח (ע 1053 בכמה מנהגים)
- 35 מסתגב: אמיץ גזר ומקים (א 5700 אראנן ותוניס)
- 36 משלש: צמח צדיק אצפצף קורותיו (אחרי צ 351 ספרד)
- 37 פזמון: ה' אלהיכם לכל קוראיו עונה (א 720 אראנן, תלמסאן ועוד)
- 38 מסתגב: אל איום ונורא מכין הרים (א 3355 אראנן ותוניס)
- 39 תוכחה: גדל נא חסדך (י 204 תוניס)
- 40 ה' מלך: מלאכי צבא מעלה (מ 1474 אראנן ותוניס)
- 41 סלוק: יאתה לך יקר תפארת (י 72 גם ארגיל ותוניס)
- 42 פזמון לתקיעת שופר: ה' בקול שופר ישמיע (א 782 גם באראנן, תוניס, תלמסאן ועוד)

ע ר ב י ת יו ם כ י פו ר

- 1 סליחה: ה' אלהי הצבאות יושב הכרובים (א 682 בכמה מנהגים)
- 2 סליחה: אנשי אמונה אבדו (א 6850 בכמה מנהגים)
- 3* סליחה: יעשה תבואה ופרי (י 3303)
- 4 סליחה: משתחרים (נִא ישתחו) להדרת קדש (י 378* ארגיל, תונים וארם-צובה)
- 5* פזמון: שירו ילדי אמוני (ש 1039)
- 6 תוכחה: שטר עלי בעדים וקנין (ש 881 אראגן, תונים וארגיל)
- 7* תוכחה: יצר עזוב חטא ומעל (י 3560)
- 8* תוכחה: אנשי לבב שמעו לי (א 6875)
- 9* תוכחה: אעזבה מחשבות און (א 7015)
- 10 פזמון: בליל עשור להתכפר (ב 728 ארגיל, תונים ועוד)
- 11* פזמון: מבורך זה היום מכל הימים (מ 136)
- 12 מסתנאב: זועק בקראו גרונו נחר זולתך (ז 84 אראגן ועוד)

ש ח ר י ת יו ם כ י פו ר

- 13 רשות לברוך שאמר: ברוך אשר אשש דוק וחוג (ב 1425 אראגן, ארגיל ותונים)
- 14 פזמון: ה' גודך כל תאותי (א 920 בכמה מנהגים)
- 15 רשות לנשמת: אקום להודות לך (א 7341 ארגיל ותונים)
- 16 נשמת: נשמת אסירי עונות (נ 673 ארגיל, תונים ותלמסאן)
- 17 מסתנאב: ברכי אצולה מרוח הקדש (ב 1746 רומניא, פאס ועוד)
- 18 אופן: התעוררו תמהים (ה 1248 ארגיל, תונים ותלמסאן)
- 19 זולת: אחלה פניך באימתה (א 2525 ארגיל ותונים)
- 20* רשות למקן: וארץ אקוד ואשתחווה בפחד (ו 67)
- 21* פזמון: ה' רצה נא מחמד הלילי (א 1003)
- 22* מקן: אמונת השורש באמירה (א 5642)
- 23 פזמון: יענה בבור (נִא כבוד) אבות (י 3234 אראגן ותלמסאן)
- 24* מחיה: אלמד ארחות אלהי (א 5158)
- 25 פזמון: חרדים לבית תפלתם (ח 516 ארגיל ותונים)
- 26* משלש: אמן יוכח ודרכו תמימה (א 5581)
- 27 פזמון: יום צעקו שבים מחטאיהם (י 1898 אראגן, תונים ועוד)
- 28 קיקלר: שעה זכרון דתי כמעשה (ש 2001 בתשלום אבודרהם ובסדר רב עמרם גאון ח־ב)
- 29* פזמון: אפס גאון עוזי (א 7143)
- 30 מסתנאב: אפיל תחנתי לפניך אולי אמצא (א 7123 סדר רב עמרם גאון ח־ב)
- 31 תוכחה: אין מלה בלשוני (א 3061 בכמה מנהגים)
- 32* פזמון: אסיר מעל יצף פועל (א 6924)
- 33 פזמון: תקרב ותרצה ותבחר (ת 510 תונים)

- 34 פומון: כל המיחלים לישע צורכם (כ 302 תימן)
- 35* מסתנאב: אחרי שובי נחמתי (א 2590)
- 36 מסתנאב: מראש מקדמי עולמים (מ 2286 ארגיל ותוניס)
- 37 מסתנאב: ה' מה אדם הלא בשר ודם (א 886 בכמה מנהגים)
- 38 עסטרוטא: את חטאי נכח פני שמתי (א 8532 ארגיל ותוניס)
- 39 עסטרוטא: החרשים שמעו מפי נוראות (ה 379 ארגיל ועוד)
- 40 פומון: מרום וקדוש שעה שועת שבויים (מ 2336 ארגיל, תוניס ופאס)
- 41 פומון: ממרום לבית ערום (מ 1820 תלמסאן ותוניס)
- 42 סלוק: האל הנורא הנקרא ממערב (ה 61 ארגיל ותוניס)
- 43* מה נאמר לפניך. אדון הסליחות... (א 525)
- 44 פומון: אדוני האדונים (א 801 בכמה מנהגים)
- 45* פומון: נורא מכל ואיום הדרש לשועתי (ג 256)
- 46* בשבת: ידידים לבית אל חשו (י 585)
- 47 תוכחה: ישיני לב מה לכם (י 4154 תלמסאן)
- 48 פומון: יה איום (י 696 בכמה מנהגים)
- 49 חטאנו: אליכם אקרא נמהרים (א 5114 רומניא)
- 50* פומון: אומרה למפיק מאויי (א 2345)
- 51* פומון: אצלצלה ברכותיך (א 7282)
- 52 פומון: בטרם אמן תחלה כל תחלה (ב 413 ארגיל, תוניס ותלמסאן)
- 53 פומון: יום אשמנו יוצלל (י 1624 אשכנז ורומא)
- 54 מי אל כמון: אתה אמרת אבקש אובדים (א 8699 ארגיל)

מוסף יום כיפור

- 55 מן: אלהים למשפטך עמדו היום (א 4752 ארגיל, תוניס, תלמסאן ואוינין)
- 56* פומון: אל מעמדי שבתי (א 3843)
- 57 מחיה: אילת אהבים (א 2961 כמו 55)
- 58 פומון: נאור מקור חיים (ג 50 ארגיל)
- 59 משלש: תמהים מחובם (ת 305 כמו 55)
- 60 תוכחה: ימי האדם צבא (י 2904 ארגיל, תוניס ותלמסאן)
- 61 תוכחה: חי אני תמים דעים (ח 213 אוינין)
- 62 תוכחה: אנה אדון עולם אברח ממך (א 6377 ארגיל ותוניס)
- 63 תוכחה: ישן אל תרדם (י 4132 בכמה מנהגים)
- 64 תוכחה: שעה קולי בהתעטפי (ש 2022 תוניס ופאס)
- 65* פומון: זה אל זה ישאלון (ו 27)
- 66 סלוק: אלהים אל מי אמשילך (א 4635 ספרד וכמו 55)
- 67* רשות לעבודה: אנא אל נורא האירה פניך (א 6192)
- 68 רשות לעבודה: אבואה ברשיח מחוללי (א 127 אראנץ)
- 69 עבודה: אל אלהים בך יצדקו (א 4624 אראנץ)

- 70* מה נהדר: כאור בקוע באשנבו (כ 10)
 71* אשרי עין: ארון הקדש בני אהרן (א 8423)
 72 אין לנו: לא אשים ולא אשם (א 3050 בכמה מנהגים)
 73 פזמון: יוספים שנית לעמוד (י 2162 בכמה מנהגים)
 74 פזמון: שוכני בתי חומר (ש 632 בכמה מנהגים)
 75 פזמון: יעזוב רשע נתיבו (י 3136 תימן, ארם-צובה וליטא)
 76 פזמון: אומללנו בנפש אנושה (א 1848 רומניא)
 77* פזמון: אזמר לאל המיוחד (א 2330)
 78 מי אל כמוך: אדיר ונאור (א 1095 בכמה מנהגים)

מנחה של יום כיפור

- 79 מגן: אשלש תפלות החוק למלאות (א 8084 רומניא)
 80 מחיה: בקר וערב שם אל להודות (ב 265 רומניא)
 81 משלש: השכם והערב לצורי מניתי (ה אחר 1125 רומניא)
 82* תוכחה: נפשי אל צור ילדך (ג 475)
 83 פזמון: היום יודעי אל רם על כל (ה 473 אראנן, ארגיל, תוניס ותלמסאן)
 84* סלוק: אחד לבדו באין סמוך (א 2411)
 85* פזמון: מעלות השחר קראתיך הרב (מ 2029)
 86 פזמון: יה אשר אשפוך לפניו (י 779 אראנן, תוניס וארגיל)
 87 עקידה: עת שערי רצון (ע 1053 בכמה מנהגים)
 88* סליחה: מחטאתי אדאג תמיד (מ 926)
 89* סליחה: מיחד כל יום שם האל (מ 1338)

נעילה של יום כיפור

- 90 מגן: אדון היושב על חוג הארץ (א 509 ארגיל ותוניס)
 91 מחיה: בבכי יונת אלם תתן קולה (ב 113 ארגיל ותוניס)
 92 משלש: אילי הצדק (א 2943 ארגיל ותוניס)
 93 תוכחה: מצעק מעלות שחר (מ 2164 אראנן, ארגיל, תוניס ותלמסאן)
 94 סלוק: אנשי חסד הנושאים הוד קולם (א 6865 ארגיל ותוניס)
 95 פזמון: בנשף קדמתי ולבית אל עליתי (ב 1074 ארגיל, תוניס, פאס ותימן)
 96 פזמון: אל נורא עלילה (א 3911 בכמה מנהגים)
 97* פזמון: אנא ה' חתמנו לחיים (א 6154)
 98 פזמון: ידעו הבנים השובבים (י 647 ארם-צובה)
 99 סליחה: אנא בקראנו לקול שוענו (א 6245 אראנן, תוניס ופאס)
 100 פזמון: המבדיל בין קדש לחול... יצוה ה' (ה 742 ארגיל ותוניס)
 101 מי אל כמוך: אדיר ונאור (א 1095 אשכנז, אראנן, ארגיל, תוניס ועוד)

זמן רב לא הופיעה מהדורה שנייה למחזור קאטאלוניה (מה שמציינים ביבליוגראפים אחדים, כגון פריימן ברשימת דפוסי שאלוניקי שנדפסה בספרו של רואנס, קורות היהודים בתורקיה, ח"ד, עמוד 39 ופרידברג (1317) – שאלוניקי תנ"ה, בטעות יסודו, ומקורה בספר מכתבי דודים מ"ן לר' יאודה יעקב נחמה, שאלוניקי תרנ"ג, עמ' 72, 86).

בינתיים נפרד הקהל לשני קהלים, קאטאלאן ישן וחדש, ושניהם שמרו על משמרת אבותיהם, אך בשינוי מסויים.

הדפוס השני של המחזור:

מחזור לראש השנה ויום הכפורים כמנהג ק"ק קאטאלאן ישן וחדש אשר בעירו זאת שאלוניקי... [המזל] יצחק אמארייליו [שאלוניקי], ואני תפילתי לך ה' עת רצון [= תרכ"ג]. עג דף. 8°.

פיוטים בלי נוסח תפילות הקבע, בהשמטת כל המצוי במחזור כמנהג ספרד רגיל. בינתיים נשתנה המנהג, מסתמא על-פי פסקי עמודי ההלכה, שאסרו להפסיק בפיוטים את ברכות קריאת שמע, וחסרים בו פסקאות אלו וגם כמה סליחות. ואלה המספרים שהושמטו: יום א דר"ה 1-4, 7, 8, 22; יום ב דר"ה מס' 23-25, 27, 28; ערבית יו"כ מס' 7-12; שחרית 15-16 (במקום 15-16 באים פיוטים אחרים: אלהים אלי אתה, אשחרך בסוד סגולתך. – שנאים שנאים כניצוצים ילהבו), 17-19, 27, 32, 36, 39, 41, 49-51; מוסף מס' 65, 75-77; מנחה (לפני מנחה נוסף הפזמון "בזכרי על משכבי") מס' 88, 89; נעילה (מס' 96 בא קודם נעילה) 97, 98 (במקום 98 בא "שבט יהודה"); הסליחות לנעילה הועברו לאחר העמידה.

הדפוס השלישי יצא שנים מעטות אחר-כך:

מחזור... כפי מנהג ספרד בקהלות קדושות סאלוניקי יע"א (כמנהג ק"ק קאטאלאן ישן וחדש...) הביאום לבית הדפוס דוד המ' בכור יוסף ארדיטי, סעדי אברהם שאלתיאל. [שאלוניקי] איסטאמפאריא די גמילות חסדים, ורחמתי את אשר ארחם = תרכ"ט.

[1] לראש השנה. מג, עח, כב דף.

[2] ליום הכפורים. לד [ה], פח (צ"ל ט), טל (צ"ל לו) דף.

חלקים נדפסו באותיות וינה. המחזור כולל נוסח התפילה השלם. נוספו בו בקשות וסליחות (דף א-כו) וערבית.

בכל הספר הובלטו ההבדלים שבין "קטלאן ישן" (ק"י) ל"קטלאן חדש" (ק"ח).

גם כאן הוכנסו פיוטים אחדים:

ביום א דר"ה קודם למנצח (בחלק הזמירות). ק"ח: שמע קולי אשר ישמע בקולות (ש 1738). מס' 8 (ק"י: אלהי אל תדיני כמעלי) אומרים בזמירות. קודם ברוך שאמר ביום ב – ק"י: שפל רוח שפל ברך (ש 2103), ה' יום לך אערוך תחנה (א 849); ק"ח: אלהי אל תדיני כמעלי. רשות לנשמת יום א: יום זה דר במרומים, יום ב מס' 24.

רשות לברכו יום א' מס' 8, יום ב' מס' 7. בקשה לפתיחת ההיכל: בזכרי על משכבי (ב236). במקום מס' 22: ה' בקול שופר ישמיע ישועה (א782), ביום ב' ק"י: יום זה אמרו חכמים בשופר איל לתקוע (א1709). בליל כיפור מקדימים שני פיוטים: לך אלי תשוקתי (ל809); שמע קולי (ש1738). בשחרית במקום מס' 17 בשבת, ק"י: שני ימים מקיימים (ש1962), מס' 20, 41 רק ק"י.

הדפוס האחרון של המחזור הוא:
מחזור... כפי מנהג ק"ק קאטאלאן... ההוצאה... סודרה ותוקנה... תחת השגחתו של... רבי דוד סעדי שאלתיאל...
שאלוניקי, דפוס א' ברודו, תרפ"ז. 8°.

- [1] לראש השנה. [6], קמב דף; ע' ע'.
- [2] ליל כפור ומנחה ונעילה. [6], נד, [1]; [2], סא, [4] דף.
- [3] שחרית ומוסף יום כפור. [4] דף, יד, 16 עמ', קכו, [5] דף.

גם מהדורה זו כוללת נוסח התפילה השלם.
בר"ה מס' 20 מקוצץ בק"ח, שלם בק"י. קודם לו הפיוט "אני גבר לרב כחשי / וען עבר על ראשי" (אין באוצר של דוידזון) בק"י.
בכיפור חסרים 2, 7-12, 17-19, 27, 32, 39, 41, 48-51, 65, 75-77, 88, 89, 97, והמס' 28, 35, 46, 52, 61 נאמרים רק בק"י.
קודם נעילה אומרים 17 ולאחר העמידה 95, "שבט יהודה" (ש אחר 260), 96, 100, 99.

המחזור הועתק גם ביד, קרוב לוודאי לצורך החוגים, שכן האותיות גדולות מאד, וכן לפני שחזרו ונדפסו מחמת שהיו נדירים. כתבי"ד שמוצאם מאדריאנופולי נמצאים בספריית מכון בן-צבי:

(1) כ"י 27: מחזור מנהג קאטאלוניא יע"א המלך שולטן מיגר יר"ה אני הכותב שלמה נ' מישולאם גירון היו משנת הת"ל.
102 דף (בלתי שלם). 4°.

בר"ה חסרים מס' 1-3, 6, 7 (22 אומרים רק הכותרת "ה' מלך" שבע פעמים, והפיוט חסר). 23-25, 27 (40 רק הכותרת) 42.

בכיפור חסרים מס' 1-2, 7-12, 14, 49-54, 76-77, 88-89 (96 ואילך חסר לגמרי, כי כתב-היד נפסק כאן).

(2) כ"י 26, 151 דף. 4°. המאה הי"ט.

דומה בר"ה בכל הפרטים לכתב-היד הקודם.

בליל כיפור חסר 2, בכיפור 14, 18, 49-54, 76-77, 88-89, 98-100.

מנהג זה נשמר בשני כתבי"ד מאוחרים שבידי דר' מ' בניהו:

(3) מחזור ליום כיפור. ס דף. 2° קטן. בלי נקודות.

מתחיל בשחרית, וחסרים בו אותם המספרים החסרים בכ"י הקודם.

(4) מחזור לימים גוראים. 83 דף. 8°.

לחזרת העמידה במוסף ר"ה בא הפיוט: ינוב פי נוב יקשיח (לר' ישראל נאג'ארה, י 3030). – בכיפור במקום 74: אנא כעב זדוני תמחהו (א 6332). – בדף אחרון נכתב פיוט ליום א דר"ה: אשר בחרתיך זרע אברהם עבדי.

מחזור אראגון

המהדורה הראשונה של המחזור נדפסה שנתיים אחרי מחזור קאטאלוניה, ושני המנהגים דומים זה לזה במקצת ושונים במקצת. הנה תיאור הספר:

מחזור של ראש השנה ויום הכפורים למנהג קהילות הקדש אשר היו מקדם במלכות ארגון.

בסאלוניקי הקריה, על ידי צעיר המחוקקים גרשום בן האדלן משה [מזרע ישראל נתן איש שונצין ז"ל, שנת טר"ף נתן ליראיו ... (= רפ"ט).

138 דף. 8°. נדיר ביותר. טופס נמצא במוזיאון הבריטי ואחד בלתי שלם בספריית היברו יוניון קוליג' בסינסינאטי וצילומו במכון בן-צבי.

גם בספר זה, כמו במחזור קאטאלוניה, לא נדפסו תפילות הקבע כסדרן, ורק לעתים כשנדפסו חלקי התפילה בפיוטים הקשורים בהם, ניתן ללמוד משהו על גוסס התפילה. כך אנו מוצאים שגוסס העמידה לשחרית ר"ה, שונה מהנהגת של ימינו:

ברוך ... מלך עוזר ומושיע: (כאן באו פיוטי מגן, ואחרים) וזכרנו לחיים ... למענך אלהים חיים. אל חי ומגן. באי מגן אברהם ... לדור ודור המליכו לאל ... (ואחריו) אתה קדוש ושמך קדוש ... ובכן תן ... כמו שידענו ... ותקוה (טובה חס) לדורשיך ... יעלה ויבא ... וזכרון אבותינו וזכרון משיחנו משיח בן דוד עבדך וזכרון ירושלם עירך ... ושמח לבנו בישועתך וטהר לבנו לעבדך באמת ובאמונה. והנחילנו יי אלהינו באהבה את יום הזכרון הזה (והנחילנו ... הזה אין במוסף) ודברך אמת וקים לעד ... ותחזינה עינינו בשובך לציון ולירושלם עירך ברחמים כמאז ... מודים אנחנו לך שאתה הוא ה' אורי לדור ודור נודה לך ונספר תהלתך ... על כולם יתברך ויתרומם תמיד שמך מלכנו לעולם ועד וכל החיים יודוך סלה. וכתוב ... ויהללו לשמך הטוב באמת באי הטוב ... וברכנו אבינו כלנו יחד. היום תאמצנו (מקוצר) א-י, ש ובספר חיים ... לחיים ולשלום ...

גוסס אבינו מלכנו: חטאנו – אין לנו ... עשה ... בטל מעלינו כל גזרות קשות ורעות ... חדש ... חדש עלינו גזרות טובות ... הפר ... קלקל מחשבות שונאינו ... שלח ... עצור מגפה ... כלה דבר ... זכור ... עשה למענך ... קרע ... מחוק ... מחה ... כתבנו בספר חיים טובים ... מזונות פרנסה וכלכלה ... גאולה וישועה ... הצמיח ... הרם קרן משיחך ... הרם קרן ישראל עמך ... שמע ... קבל ... החזירנו ... אל תשיבנו ...

בברכות ההפסדה בסוף: יתברך שמך בפי כל חי תמיד ימלך עלינו לעולם ועד ... בעמידה למוסף ישנם שינויים מעטים: כתר ... אומרים פעמיים שמע ... הוא וישיענו הוא יפדנו ויגאלנו וישמיענו ברחמי שנית לעיני כל חי הנ גאלתי אתכם אחרית כראשית כי אתם עמי ואני אלהיכם להיות לכם ... מפני חטאינו ... ולא כהן שיכפר

בעדנו... מפי כבודך כאמור (כאן באה פרשת המוספין, בלי הפסוק הראשון) ועשיתם עולה... לריח ניחח אשה לה'. ושני תמידין כהלכתן.

במלכות: עלינו... ואין עוד אחר... ככתוב וידעת היום... בזכרונות: ... כן יכבשו רחמין את כעסך ויגולו רחמין על מדותיך ותתנהג עמנו במדת חסד ובמדת רחמים ותכנס לנו לפנינו משורת הדין. ובסוּבך... ועקדת יצחק לזרע יעקב תזכור. בשופרות: ... וביום שמחתכם... ונאמר ובחדש השביעי באחד לחדש... יום תרועה יהיה לכם.

נוסח "תענו" בקדיש בתרא שונה במקצת:

תענו מן השמים. ה' אלהי ישראל ישמע תפלתכם ויאזין תחנונתכם ברצון. ויפתח לכם ולכל ישראל שערי רחמים, שערי אורה... ברכה... גילה... דיצה... הצלה... הרוחה... הוד... ועד טוב... זמרה... חיים... טובה... ישועה... כפרה... כלכלה... למוד... מחילה... נחמה... סליחה... עלו... פדות... צהלה... קוממיות... רפואה שלמה... שלום... שמועות טובות (ת' חס') ויטע ביניכם אהבה ואחוזה שלום ורעות ויסיר מתוכם איבה וקנאה ושנאה ותחרות ויכתובכם בספר חיים טובים עם כל ישראל ונאמר אמן. תתקבל... יהא שלמא רבא... ונחמה הצלה וסליחה וכפרה הרוחה ורפואה שלמה וגאולה לנו...

בשבת מוסיפין לפעמים "יום המנוח הזה" ולפעמים "יום השבת הזה", ואין עקביות בזה.

בתפילות יום הכיפורים אין שינויים, אלא בנוסח "על חטא" שהוא מקוצר:

עשה'ל בשנה... במזיד... בסתר... בגלוי... ברצון... באונס. על חטאים שאנו חייבים עליהם אשם... קרבן... חטאת... מלקות ארבעים... כרת... מיתה בידי שמים... ארבע מיתות בית דין...

אבל נוסח הידוי לנעילה דומה לנוסח אשכנז, רומא ורומניא בשמירת שתי הפסקאות "אתה נתן יד לפושעים" ו"אתה הבדלת אנוש מראש", לעומת מנהג ספרד, שבו הראשונה מקוצרת ואין בה ההתחלה עד "מה אני".

רוב השינויים הרשומים הותאמו לנוהג המקובל ברבים בתקופה מאוחרת במהדורות שנדפסו אחרי מהדורה זו.

אשר לפיוטים, אין מנהג אראגון שונה בהרבה ממנהג קאטאלוניה בפיוטי ראש השנה, ורק לעתים הוחלפו הפיוטים בין שני הימים.

לפי המספרים שנרשמו במנהג קאטאלוניה מצוי בנוסח אראגון:

ביום א של ר"ה: 23, 4, 7, 26, 8-15, 19, 17, 20, 21, 42, 34.

ביום ב של ר"ה: הבקשה הידועה "שמע קולי אשר ישמע בקולות" (ש1738) ואחר-כך

24, 6, 5, 30-28, 32, 33. פומון "אני מזכיר היום" (א6742), 35-38, 40, 41, 34, 22.

ביום הכיפורים ישנם שינויים ניכרים, ולכן ראוי לרשום כאן הפיוטים:

ליל כיפור

1 שטר עלי בעדים וקנין (קאטאלוניה 6)

2 ירצה עם אבין (י' 3917 בכמה מנהגים)

- 3 מסתגב: זועק בקראו (קט' 12)
- 4 סליחה: משתחיים להדרת קדש (קט' 4)

שחרית לכיפור

- 5 רשות לברוך שאמר: ברוך אשר אשש (קט' 13)
- 6 פומון: ה' נדרך כל תאותי (קט' 14)
- 7* רשות לנשמת: אשכימה שחר יום יחדתו (א 8076)
- 8 קודם קדיש: שנאנים שאננים (ש 1946 בכמה מנהגים)
- 9 רשות למגן: וארץ אשפיל ואפיל תחנתי (ו 69 תלמסאן)
- 10 מגן: אבן בחן. פנה מיוקרת (א 309 תלמסאן)
- 11 פומון: יענה בבור אבות (י 3234 תלמסאן)
- 12 מחיה: אזי בהר המור (א 2101 בכמה מנהגים)
- 13 פומון: יום צדו צעדי (י 1895 תלמסאן ועוד)
- 14 משלש: איש תם יושב (א 3174 תלמסאן)
- 15 פומון: יום צעקו שבים (י 1898 תלמסאן)
- 16* סלוק: ה' אל אדיר עוטה אור (א 646)
- 17 תוכחה: שוממתי ברוב יגוני (ש 655 אשכנז, רומניא)
- 18 סליחה: אשתחזה אפים ארצה (א 8480 בכמה מנהגים)
- 19 פומון: יצו האל לדל שואל (י 3497 בכמה מנהגים)

מוסף לכיפור

- 20* מגן: שולמית יספה שועה (ש 647)
- 21 פומון: יוספים שנית לעמוד (קט' 73)
- 22* מחיה: ציצת חבצלת (צ 330)
- 23* פומון: אלהים מה טובו מחנות מגרשיך (א 4758)
- 24* משלש: תמימי אורח (ת 334)
- 25* סלוק: אאמיר אאדיר אפודת (א 15)
- 26 רשות לעבודה: אבואה ברשיך מחוללי (קט' 68)
- 27 עבודה: אלהים אל כך יצדקו (קט' 69)
- 28* מה נהדר: באפור חשן נקבעת (ב 62)
- 29 אשרי עין... שושנת השרון והכבוד מחופף (א 8434 תוניס ותימן)
- 30* היה לאין. מחמד כל עין (אין באוצר של דוידון)
- 31* אין לנו: לא שבח להשתבח, לא זבח ולא זובח (אין באוצר של דוידון)
- 32* אריא תאיר אורנו. תבריק בהקנו (א 4836)
- 33* תוכחה: מה יתרח לאדם, כעוף יתעופף כבודם (מ 413)
- 34 סליחה: אנשי אמונה אבדו. באים... (א 6850 בכמה מנהגים)
- 35 פומון: יה איום (י 696 בכמה מנהגים)

מנחה לכיפור

- * 36 מגן: שלישית שוקדת משלשת צוחה (צ 1363 עיין סדר רב עמרם גאון ח"ב 53)
 37 מחיה: יונה מצפצפת (י 2045 גם תלמסאן)
 38 משלש: צפרתי משחר (צ 384 גם תלמסאן)
 39 פזמון: היום יודע אל רם על כל (ה 473 גם תלמסאן, תוניס וארגיל)
 40 סלוק: את אומץ אמונתך אצחצח (א 5653 גם תלמסאן)
 41 תוכחה: שוכני בתי חומר (ש 632 בכמה מנהגים)
 42 סליחה: תמהנו מרעות (ת 307 בכמה מנהגים)
 43 יה אשר אשפוך לפניו (י 779 עיין קט' 86)

נעילה לכיפור

- 44 מגן: ברביעית עורכת תמה תפלה (ב 1385 גם תלמסאן)
 45 מחיה: במקהל מצער (ב 808 גם תלמסאן)
 46 משלש: יחידים קדמו לפניך מאמש (י 2660 גם תלמסאן)
 47 סלוק: ארשת שפתי פציתי ואפער (א 7713 גם תלמסאן)
 48 סליחה: אל תעש עמנו כלה (א 4808 בכמה מנהגים)
 49 תוכחה: מצעק מעלות השחר (מ 2164 גם תלמסאן)
 50 סליחה: ה' אלהי הצבאות יושב הכרובים (א 682 בכמה מנהגים)
 51 פזמון: אל נורא עלילה (קט' 96).

כפי הנראה מן הרשימה לא היו נוהגים לומר פיוטי יוצר, אופן וזולת בברכות קריאת שמע (פרט למס' 8 בר"ה שהושמט ממקומו), ומנהג זה נשמר, בלי שינויים ניכרים, גם בשאר מהדורות המחזור. רק דלגו על מס' 42 ביום א ועל 28 ו-34 ביום ב של ר"ה. אמרו בליל כיפור, לפני כל נדרי, שני פיוטים: "לך אלי תשוקתי" (ל 809), "שמע קולי אשר ישמע" (ש 1738) ולפני מוסף הפיוט "אם אשמינו כתולע האדים" (א 5235), ואת מס' 51 העבירו קודם נעילה.

והנה המהדורה השניה:

בית תפילה מחזור לראש השנה ויום הכפורים למנהג... ק"ק אראגון אשר בעיר שאלוניקי... נדפס מנדבת חדשה אשר התגדבו... יחידי הקהל הזה... [שאלוניקי], תקס"ד. 184 דף. 8°.

כותרת העמודים: מחזור אראגון. גם במהדורה זו אין תפילות הקבע בשלימותן.

המהדורה השלישית:

מחזור... כפי מנהג ספרד בקהילות קדושות סאלוניקי (ק"ק אראגון) כפי אשר נדפס פעם ושתים ושלש [א-ב]. (שאלוניקי), דפוס גמילות חסדים, ור'ח'מת' א'ת א'שר א'רח'ם [= תרכ"ט]. 8°.

[א] ראש השנה. מג, עב, כב דף.

[ב] יום הכפורים. לה, [5], צא, לו דף.

מהדורה זו הושלמה בנוסח התפילה השלם. בשער נזכר שהמחזור נדפס שלוש פעמים קודם, אך לא ברור מהי המהדורה השלישית, ומה שהזכירו ביבליוגרפים דפוס תצ"ט (פריימן, בספרו של רואניס, ה, עמ' 358), חמ"ד (פרידברג, מ 1314) ושנת תנ"ט (נחמה, שם, עמ' 73, 85). בטעות יסודם.

המהדורה האחרונה שיצאה לאור, כנראה לא הספיקו לגמרה וידוע לנו רק חלק ראש השנה:

מחזור לראש השנה כמנהג ק"ק אראגון. סאלוניקי, דפוס ברוך אי משה דוד ביזיס, 5677. מג, עא, בך דף. 8°. דומה למהדורה הקודמת.

אחרי שנדפסו לראשונה המחזורים כמנהג קאטאלוניה ואראגון חיברו חכמי קהלים אלה בשאלוניקי עצמה פיוטים ליום כיפור, שבלי ספק נאמרו בקהלים שלהם, אלא שהמחזורים לא נדפסו אלא שנים רבות לאחריהם, והמנהג לא השתרש. מחברם של הפיוטים הראשון והרביעי לא נזכר. השני הוא לר' משה אלמושנינו, החכם המפורסם רבו של ק"ק קאטאלאן. השלישי חובר בשנת שכ"ה בידי ר' מאיר ב"ר משה די-בוטון, אחיו של ר' אברהם די-בוטון בעל "לחם משנה" על הרמב"ם. אביו היה מתומכי ר' משה אלמושנינו וזה הספידו (-מאמץ כח", ויניציאה שמ"ח, דרוש י).

הפיוט הראשון הוא כנראה פתיחה לסליחות, לפני אמירת "אל מלך יושב על כסא רחמים", כפי שניתן ללמוד מסופו, ואילו השני נאמר לפני הפסוקים "מהר ענינו וכו'". השלישי הוא חיקוי לשני. הרביעי הוא מסוג התוכחה. שלושת הפיוטים הראשונים הם ויכוח בין יצר הטוב ויצר הרע, שהאדם נתן כל ימיו במלחמה מתמדת בין שניהם. הפיוטים נעתיקו באוסף השירים של המשורר ר' סעדיה לונגו וחכמי דורו בשאלוניקי, הוא כ"י אוכספורד 1918 וצילומו במכון בן-צבי.

ליום כיפור

אֲדוֹן עוֹלָם אֲתַחֲנֶן עַל יִצְרֵי הַמַּעֲנִישִׁי / אֲתַחֲנֶן וְאֶתְבוֹנֶן לְבַקֵּשׁ עַל נַפְשִׁי
שְׁנֵי יִצְרִים בֵּי צָרִים יֵצֵר נֶעְלָה וְיֵצֵר נִבְזָה / דְּבַר זֶה אֶל זֶה וְלֹא קָרִב זֶה אֶל זֶה
אֲמַרְתִּי בְּזוֹכְרִי עֲוֹנֵי כְּסֻתָּה כְּלִימָה פָּנִי / אוֹי לִי מִיִּצְרֵי וְאוֹי לִי מִיִּזְכְּרֵי
יֵצֵר טוֹב אוֹמֵר תֵּן הַדָּאָה לְאֵל תְּגִדּוּל / וְיֵצֵר רַע אוֹמֵר הֵן עוֹד הַיּוֹם גְּדוּל
יֵצֵר טוֹב אוֹמֵר עֲיֹנִי לְנַפֵּשׁ מְנוּחָה / וְיֵצֵר רַע אוֹמֵר לֵךְ אֲכוּל בְּשִׂמְחָה
יִטֵּא וְאֶעֱדָה לִי עֲדִים נֶאֱמָנִים הַשָּׁמַיִם וְהָעוֹלָם / וִירֵא אֵין אוֹמֵר וְאֵין דְּבָרִים
בְּלִי נִשְׁמַע קוֹלָם

יִטֵּא הָאֵל בְּסִינֵי נֶעְלָה וְאֵין מִבְּלַעֲדֵיו / וִירֵא הַרוּצָה לְשִׁקֵּר יִתְחַק עֲדֵיו
יִטֵּא עֲבוֹד לְאֵל וְהִשְׁתַּחֲוּוּה לְמוֹלוֹ / וִירֵא מִי ה' אֲשֶׁר נִשְׁמַע בְּקוֹלוֹ?

3 אוי לי מיצרי... ברכות דף סא, א. 4 הן עוד היום גדול, ברא' כט, ז. 5 - לך אכול בשמחה, קהלת ט, ז. 6 - עדים נאמנים, ישע' ח, ב. - אין אומר... תהלי' יט, ד. 7 - הרוצה לשקר... פתגם ידוע, מובא בראש שבועות פרק ו, ג. 8 - מ' ה'... שמות ה, ב (בשנינו). -

- יט-א ראשית חכמתך יראתך / ויר-א הלא יראתך כסלתך
 10 יט-א מעשיך נכתבים בספר / ויר-א והוא רחום יכפר
 יט-א המתפלל יאריך בתפילתו / ויר-א חזית איש מהיר במלאכתו
 יט-א לבוש שק על חטאתיך / ויר-א למה תמות בלא עתה?
 יט-א לא עם האשה שיחה תרבה / ויר-א אל תהי צדיק הרבה
 יט-א לא ימוש ספר התורה הזה מפיך / ויר-א לא ישמע על פיך
 15 יט-א עצל קום בשחר ומטתך תנח / ויר-א מקומך אל תנח
 יט-א תן לעני לחם חקו / ויר-א יש צדיק אוכד בצדקו
 יט-א מה לך נרדם קום קרא אל אלהיך / ויר-א ושכבת וערבה שנתך
 יט-א בן אדם שוב בתשובה / ויר-א אחטא ואשובה
 יט-א לקראת אלהיך הכן / ויר-א מעות לא יוכל לתקון
 20 יט-א הרחיקני בעולם הזה מתאותי / ויר-א אם לא עכשו אימתי
 יט-א הרחק מן האשה ולבש צדקה כמדו / ויר-א לא טוב היות האדם לבדו
 אל נא יוצרי וקוני / מיצר הרע הזה הרחיקני
 העומד על ימיני לשטני / שמרה נפשי והצילני
 אנא אל שוכן מרומים / הבא לעמך פדות ונחומים
 25 מקרים ישועתך כלם נדהמים / אל מלך יושב על פסא רחמים וכו'

9 ראשית חכמתך ... על-פי תהלי' קיא, י. - הלא יראתך כסלתך, איוב ד, ו. - 11 חזית איש מהיר במלאכתו, משלי כב, כט. - 12 למה תמות ... קהלת ז, יז. - 13 לא עם האשה ... אבות א, ה. - אל תהי צדיק הרבה, קהלת ז, טו. - 14 לא ימוש ... יהושע א, ח. - לא ישמע ... שמות כג, יג. - 15 עצל ... ע-ש משלי כו, יד. - מקומך אל תנח, קהלת י, ד. - 16 יש צדיק אוכד בצדקו, קהלת ז, טו. - 17 מה לך נרדם ... יונה א, ו. - ושכבת ... משלי ג, כד. - 18 אחטא ואשובה, לפי המשנה, יומא ח, ט. - 19 לקראת אלהיך הכן, עמוס ד, יב. - מעות ... קהלת א, טו. - 20 אם לא עכשו ... אבות א, יד. - 21 ולבש צדקה כמדו, על-פי תהלי' קט, יח. - לא טוב ... ברא' ב, יט. - 23 העומד על ימיני לשטני, על-פי זכריה ג, א.

אחרת להחכם כמהר-ר משה אלמושינו נר-ו

רבונו של עולם ראה אויבי כי רבו ונפשי היתה למס
 כי קמו בי עדי שקר ויפח חמס
 שני אוהבים בי מריבים זה החל וזה גמר
 וקרא זה אל זה ואמר:

1 ראה אויבי ... תהלי' כה, יט. - 2 כי קמו בי ... תהלי' כו, יב. - 4 וקרא זה אל זה ... ישע' ב, ב.

- 5 יצור טוב אומר לך אל החכמים ותאז למטעמותם / וירא מנע רגלך מנתיבתם
 יטא סגף עצמך בצום ובכי קודם בא יום פקודתך / וירא למה תמות בלא עתך?
 יטא אל תט ימין ושמאל מכל הכתוב בתורת משה / וירא איש כל הישר בעיניו
 יעשה
 יטא אוי להם לרשעים אחרי מותם ואוי לנפשם / וירא אין מעשה וחשבון ודעת
 וחכמה בשאול אשר אתה הולך שם
 יטא עוד ישוב לחננה ה' והיית שקט ושליו / וירא תוחלת ממושכה מחלה לב
 10 יטא שנתה מים מבור המדע ואל תתראש מלשאוב / וירא ויוסיף דעת ויוסיף
 מכאוב
 יטא השתדל להשלים את נפשי כבודי ומרים ראשי / וירא תם אני לא אדע נפשי
 יטא בטומאת אלהי כסף ואלהי זהב אל תתנאל / וירא אלה אלהיך ישראל
 יטא למוד תורה הרבה תתנשא ותתרום / וירא אל תתחכם יותר למה תשומם
 יטא והלכת בדרךיו ויהבה עליו השלף / וירא בשרירות לבי אלך
 15 יטא בוטח בעשרו הוא יפול ונעץ קנינו הוא יחטוב / וירא איכה יועם זהב ישנה
 הכתוב[!] הטוב
 יטא תענה את נפשך ותלך שחוח / וירא אין טוב לאדם כי אם לאכול ולשתות
 ולשמוח
 יטא זכור ואל תשכח הדברים אשר דבר ה' גבוה על כל גבוהים / וירא השמע
 עם קול אלהים
 יטא ה' משמים השקיף את אשר חטא ומרד / וירא מי עלה שמים יורד
 יטא מה לך נדרם קום קרא אל אלהיך יושב אהלי / וירא ישנתי או ינוח לי
 20 יטא יום השביעי שבת לה' לשבח ולהללו / וירא כל שומר שבת מחללו
 יטא לבי אל חכמים ואת כל בהם שמחת מאוי / וירא את חטאים ואת אנשי
 דמים חיי

5 מנע רגלך... משלי א, טו. 6 למה תמות... קהלת ז, יז. 7 איש כל הישר בעיניו יעשה, שופט' יז, ו. 8 אין מעשה וחשבון... קהלת ט, י. 9 שקט ושליו, על-פי דהא ד, מ. - תוחלת ממושכה, משלי יג, יב. 10 ויוסיף דעת... קהל' א, יח. 11 כבודי ומרים ראשי, תהל' ג, ד. - תם אני... איוב ט, כא. 12 אלהי כסף ואלהי זהב, שמות כ, כ. - אל תתנאל, על-פי דניאל א, ח. - אלה אלהיך ישראל, שמות לב, ד. 13 אל תתחכם... קהלת ז, טז. - 14 ויהבך עליו השלף, על-פי תהל' נה, כג. - בשרירות לבי אלך, דבר' כט, יח. 15 בוטח בעשרו... משלי יא, כח. - איכה יועם... איכה ד, א. 16 ותלך שחוח, על-פי ישע' ס, יד. - אין טוב לאדם... קהלת ח, טז. 17 השמע עם... דבר' ד, לג. 18 ה' משמים השקיף, תהל' יד, ב. - מי עלה שמים... משלי ל, ד. 19 מה לך נדרם... יונה א, ו. - ישנתי או ינוח לי, איוב ג, יג. 20 כל שומר שבת מחללו, ישע' נו, ו, וכנראה רוצה לומר מי ששומר שבת, השבת מחללו, הורגו. 21 את חטאים... על-פי תהל' כו, ט: אל תאסוף עם חטאים נפשי ועם אנשי

יט"א שמש תלמידי חכמים וכבדם / וירא לא תשתחוה להם ולא תעבדם

יט"א בסוד ישרים הדרת משושי / וירא בסודם אל תבוא נפשי

יט"א אל תתן חילך לנשים / וירא כה אמר ה' לסריסים

25 יט"א בעשרה מאמרות נברא העולם לתת לצדיק טובה וברכה / וירא מעיקרא דדינא פירכא

יט"א הוי מהיר לעשות רצון קונך וכל אשר יצוה / וירא מתן מתן ארבע מאה זתי שרי

יט"א שאול ואבדון ימצא כל הממרא את פי ה' וניבו / וירא אין גיהנם לעתיד לבוא

יט"א מהר ישלח משיחנו נורא עליליה / וירא אין משיח לישראל שפכר אכלוהו בימי חזקיה

יט"א הט אונך ושמע דברי כל נביא וכל חוזה / וירא אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה

דמים חיי. 22 – לא תשתחוה להם... שמות כ, ה. 23 – בסוד ישרים, תהל' קיא, א. – בסודם אל תבוא נפשי, ברא' מט, ו. 24 – אל תתן חילך לנשים, משלי לא, ג. – כה אמר ה' לסריסים, ישע' נו, ד. 25 – בעשרה מאמרות... אבות ה, א. – מעיקרא דדינא פירכא, קידושין ד, ב; מנחות ו, א ועוד. 26 – מתן מתן... ברכות כ, א. 27 – שאול ואבדון, משלי טו, יא. – הממרא את פי ה', על-פי דברים א, כו ועוד. – אין גיהנם לעתיד לבא, נדרים ח, א (שם: לעולם הבא). 28 – נורא עליליה, תהל' סו, ה. – אין משיח לישראל שכבר אכלוהו... סנהדרין צט, א. 29 – אל תוסף דבר... דבר' ג, כו.

רבנו של עולם כארי נוהם יקום בקרבי / יצר מחשבות לבי

שנים מיעוט רבים לוחמים לי / והאחד יושב ממולי

זה באגרת שלומים וזה בגט מיאון / יחד עלי יתמלאון

עת נתנו ריח ביראת ה' ואודהו / אז נדברו איש אל רעהו

5 יט"א ועבר לכם כל חלוץ לפני אלהיכם / וירא רחצתי את רגלי איככה אטנפם

יט"א של גמי ושל קש יהיה נעליך / וירא והם תוכו לרגליך

יט"א רגלי חסידיו ישמור ה' ונדחיהם יכנס / וירא אין סומכין על הגס

יט"א אענה בצום נפשי על מרי / וירא אז אבדתי בעניי

1 כארי נוהם, משלי כח, טו. – יצר מחשבות לבי, על-פי ברא' ו, ה. 2 – יושב ממולי, במד' כב, ה. 3 – באגרת שלומים, במכתב ידידות, והוא מונח רגיל בספרות הרבנית. – בגט מיאון, יבמות קו, ב; קח, א. – יחד עלי יתמלאון, איוב טז, י. 4 – נתנו ריח, שה"ש ב, יג. – אז נדברו... מלאכי ג, טז. 5 – ועבר לכם... במד' לב, כא. – רחצתי את רגלי... שה"ש ב, ה. 6 – והם תוכו לרגליך, דבר' לג, ג. – רגלי חסידיו ישמור, שא"ב, ט. – אין סומכין על הגס, פסחים סד, ב (בארמית: לא סמכין אנסא). 8 – אענה בצום נפשי, על-פי תהל' לה, יג. – אז אבדתי

- יט-א כל אוכליו יאשמו / ויר-א הן לריב ומצה תצומו
- 10 יט-א לא יעלה על פיה מי באר והיו דראון / ויר-א ומוצאי מים לצמאון
יט-א ה' האומר אלי אל תגש אל אשה / ויר-א אם לא תאבה האשה
יט-א שמח באשת נעוריה ואל במרום תמריא / ויר-א אין הקומץ משביע את הארי
יט-א אל נא תדשן בשמן ראשה / ויר-א כי ישל זיתך
יט-א גול וחמס הרחק ממולך / ויר-א וכסף תועפות לך
15 יט-א רבות רעות על כל דבר פשע יקושן / ויר-א בלי עון ירוצן
יט-א ראשון לכל דבר שבקדושה איש הדעות / ויר-א ראשון לחשבון עונות
יט-א לעולם אל ושיט אדם ידו למטה מסנטרו / ויר-א אדם עשוי למשמש בכיסו
יט-א שובה אנוש להתפלל לפני אל אמונה / ויר-א פשטתי את כתנתי איככה
אלבשנה
יט-א חלילה לך מהכות איש ביום עברות / ויר-א ידיך לא אסורות
20 יט-א שתוק והודה לדבר צדק ואמת / ויר-א אל נא תהי כמת
יט-א טוב לכת אל חכמים ובתייהם לבנות (?) / ויר-א דברי חכמים כדרבנות
יט-א הבט כי באחריתך ישפוט ה' הדבר הקשה / ויר-א ועיני כסיל בקצה
יט-א תאות לבך עזוב והתענה לפני אלהי קדם / ויר-א תדיר ושאינו תדיר תדיר
קודם
יט-א קדש היום הזה מכל ימות השנה / ויר-א כל המשנה ידו על התחתונה

בעניי, תהל' קיט, צב. - 9 כל אוכליו יאשמו, ירמ' ב, ג, רוצה לומר כל האוכל ביום הכפורים, וכן הוא הולך ומונה את כל העיניים. - הן לריב ומצה, ישע' נח, ד. - 10 מי באר, במד' כ, יז. - והיו דראון, ישע' סו, כד. - ומוצאי מים, תהל' קז, לג. - 11 אל תגש אל אשה, על-פי שמות יט, טו. - לא תאבה האשה, ברא' כד, ה. - 12 שמח באשת נעוריה, משלי ה, יח. - ואל במרום תמריא, על-פי איוב לט, יח. - אין הקומץ, ברכות ג, ב. - 13 תדשן, על-פי תהל' כג, ה. - כי ישל זיתך, דבר' כח, מ. - 14 וכסף תועפות, איוב כב, כה. - 15 על כל דבר פשע, שמות כב, ח. - יקושן, הצורה על-פי ישע' כט, כא. - בלי עון ירוצן, תהל' נט, ה. - 16 ראשון לחשבון עונות, פסיקתא דר"כ כח, דף קפג, ב (ולקחתם לכם ביום הראשון), רוצה לומר אל תשקוד להיות ראשון לעשיית מצוות אלא להיפך, אין לך לחשוש מלהיות ראשון לדבר עבירה. - 17 לעולם אל ישיט, על-פי מאמר רב נחמן (נדה יג, ב): כל המכניס ידו למטה מטבורו תקצץ. - למשמש בכיסו, בבא מציעא כא, ב. - 18 אל אמונה, דבר' לב, ד. - פשטתי את כתנתי ... שה"ש ה, ב. - 19 ביום עברות, ביום הזעם, על-פי איוב כא, ל. - ידיך לא אסורות, שמ"ב ג, לד. רוצה לומר יש לך חופש פעולה. - 20 אל נא תהי כמת, במד' יב, יב. - 21 לכת אל חכמים, על-פי משלי טו, יב. - דברי חכמים כדרבנות, קהל' יב, יא. - 22 ישפוט ה' הדבר הקשה, על-פי שמות יח, כו. - ועיני כסיל בקצה, משלי יז, כד. - 23 אלהי קדם, דבר' לג, כו. - תדיר ושאינו תדיר ... ברכות נא, ב ועוד. - 24 כל המשנה ידו על התחתונה, לפי המשנה, ב"מ ו, ב.

נֶפֶשׁ אִיּוֹבִיו יִקְלַע	וְאָמֹן עַלִי תוֹלַע	בְּעוֹד יֵשׁ בּוֹ הַנֶּשְׁמָה
וְאִשְׁפֹּתוֹת חֶבֶק	וְהָיָה לְאַבְקָא	בְּשׁוּבוֹ אֶל הָאֲדָמָה
בּוֹ נֹסְדוֹ יֶחֶד	הַמִּשְׁלֵל וּפְחַד	בְּעוֹד יֵשׁ בּוֹ הַנֶּשְׁמָה
וּמִשְׁנַה שְׁבָרוֹן	וַיִּשֶׁם בְּאֶרֶן	בְּשׁוּבוֹ אֶל הָאֲדָמָה
5 כְּתָם פִּז בְּרָאשׁוֹ	וְהַדּוֹר בְּלִבּוֹשׁוֹ	בְּעוֹד יֵשׁ בּוֹ הַנֶּשְׁמָה
וְעֵפֶר אֲדָמָתוֹ	מָזָה וּמָזָה לְכִסּוֹתוֹ	בְּשׁוּבוֹ אֶל הָאֲדָמָה
וַיִּפְרִיחַ גִּזְעוֹ	הַלּוֹךְ לְהַרְגִּיעוֹ	בְּעוֹד יֵשׁ בּוֹ הַנֶּשְׁמָה
וּבַעֲפֹר שְׂרָשׁוֹ נִחְבָּא	וְעֵדָה הַמִּצְבָּה	בְּשׁוּבוֹ אֶל הָאֲדָמָה
דּוֹבֵר גְּדוּלוֹת	לְהַתְּעוֹלֵל עַל־לִוֹת	בְּעוֹד יֵשׁ בּוֹ הַנֶּשְׁמָה
10 וְכִלְיוֹן וְחֶרֶץ	וּלְשׁוֹנוֹ תַּחֲלִיף בְּאֶרֶץ	בְּשׁוּבוֹ אֶל הָאֲדָמָה
יֵשֶׁם זָהָב כְּסָלוֹ	וְכֶסֶף תּוֹעֲפּוֹת לוֹ	בְּעוֹד יֵשׁ בּוֹ הַנֶּשְׁמָה
וְעֵפֶר כְּסָפּוֹ יְהִי	וְזָהָב הָאֶרֶץ הֵיאָא	בְּשׁוּבוֹ אֶל הָאֲדָמָה
מוֹלֵךְ וּמִתְנַשֵּׂא	יֹשֵׁב עַל כְּסֵא	בְּעוֹד יֵשׁ בּוֹ הַנֶּשְׁמָה
בְּבֵית כְּלָא נֶאֱסֵר	וְעַל "סִיר" הַבָּשָׂר	בְּשׁוּבוֹ אֶל הָאֲדָמָה

1 ואמון עלי תולע, על-פי איכה ד, ה. - 2 ואשפותות חבק, שם. - והיה לאבק, שמות ט, ט. -
 3 המשל ופחד, איוב כה, ב. - 4 ומשנה שברון, ירמ' יז, יח. - ויישם בארון, ברא' ג, כו. -
 5 כתם פז בראשו, שה"ש ה, יא. - והדור בלבשו, ישע' סג, א. - 6 מזה ומזה לכסותו, שמות
 כו, יג. - 7-8 ויפריח גזעו... ובעפר שרשו נחבא, על-פי איוב יד, ח-ט: אם יוקין בארץ
 שרשו ובעפר ימות גזעו. מריח מים יפריח... - ועדה המצבה, ברא' לא, נב. - 10 וכליון
 וחרץ, על-פי ישע' י, כג. - 11 ישם זהב כסלו, על-פי איוב לא, כד. - וכסף תועפות לו,
 איוב כב, כה. - 12 וזהב הארץ ההיא, ברא' ב, יב. - 14 ועל סיר הבשר, שמות טז, ג.

סדור תפלות כתב־יד מן המאה החמש־עשרה

בשנת תרצ"ה הגיע לבית־הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים כתב־יד עברי שהיה מקודם ביד אינו יהודי. כתב־היד (סימנו 844° Heb.) נכתב על קלף בכתיבה מהודרת ספרדית של המאה החמש־עשרה (בצורתו כיום חתוך־שוליים 140×85 מ"מ, והמקום התפוס על־ידי הכתב 122×62), מכיל סדור ומחזור כמנהג ספרד. לצערנו הוא לקי גם בהתחלה גם בסוף גם באמצע, ומכיל כיום 167 דף. ספירת הדפים (שנוספה על־ידי יד אחרת) מתחילה בדף הראשון ממספר נו ונמשכת עד קכ בשגיאות. ואם באמת נה דפים קדמו למה שנמצא בידינו, אפשר שהיה כתוב בהם אוסף דינים או בקשות. דף 4 הוכנס מתוך ספר אחר. אחרי דף 128, ושוב אחרי 132 חסרים דפים אחדים.

כותרות או מלים מתחילות כתובות בהידור רב ולפעמים בציפוי זהב. הגני רושם כאן מה ששונה מגרסאות מנהג הספרדים הרגיל (מ"ס) בהשוואת מנהג האשכנזים (מ"א) בכמה מקומות, ובהשמטת שינויים שהם בלי ערך, כגון השמטת ו־החיבור והוספתו.

ברכות השחר שונות גם בכמותן גם בסדרן ממה שרגילים אנחנו למצוא בסידורי ספרד של היום וגם מסידורי אשכנז.

כתב־היד מתחיל בדף נו (לפי הספירה הישנה): ואתה עתיד ליטלה ממני ולהחזירה בי לעתיד לבא כל זמן שהנשמה בקרבי מודה אני לפניך ה' או־א רבון כל המעשים אדון כל הנשמות בא־י המחזיר נשמות לפגרים מתים. (היינו בנוסח קרוב מאד לנוסח אשכנז הרגיל, בלי התוספות הנמצאות היום בנוסח ספרד).

אחר כך ממשיך: בא־י אִמֶּה הנותן לשכוי בינה להבין (!) בין יום ובין לילה. בא־י אִמֶּה פוקח עורים. זוקף כפופים. מגביה שפלים. מלביש ערומים. מתיר אסורים. רופא חולים. רוקע הארץ על המים. המכין מצעדי גבר. אזור ישראל בגבורה. עוטר ישראל בתפארה. להניח תפלין. על מצות תפלין. הנותן ליעף כח. שלא עשני גוי. שלא עשני עבד. שלא עשני אשה. (וברכת שעשה לי כל צרכי חסרה בכלל. אפשר מאד שבתקופה הנ"ל הפסיקו את סדר הברכות בהנחת תפילין, ובאמת יד מאוחרת הוסיפה אחרי בא־י אִמֶּה את האותיות אקב"ו). אחר כך בא־י אִמֶּה המעביר חבלי שינה מעיני... וממשיך בכל הברכה בלשון יחיד (כמו בסדור אריגין ולא כמ"א ולא כמ"ס) עד ותעני לחן ולחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואי וגמלני

חסדים טובים באי גומל חסדים טובים לעמו ישראל ברחמים: ויהי רצון ... מאדם רע מיצר רע משכן רע מחבר רע מפגע רע מלשון הרע ... ומדינה של גהנום. בנוסח ברכת התורה שנמצאת כאן יש חסרון בולט: באי אמה אקביו על דברי תורה. והערב גא ה' אליקינו את דברי תורתך בפנינו ובפפיות עמך בית ישראל בצאצאינו ובצאצאי עמך בית ישראל יודעי שמך ולומדי תורתך לשמה ... פסוקי ברכת כהנים. פרשת התמיד (בשולי כתב-היד נוסף וביום השבת וכו'). פרשת עקידה. ובתפילות שלפני הפרשה ואחריה יש שינויים ניכרים: או"א זכרנו ... וזכר לנו ה' אלקי' (אהבת הקדמונים חס') את הברית ואת החסד ...

תחילת התפילה שלאחריה נכתבה בדרך נוסף מתוך ספר אחר, ובסופה נקראו הפסוקים: ושב ... אם יהיה ... והביאך ... ה' חנו ... בכל צרותם ... כי אל רחום ... והביאותים ... ולא יותר. אחר כך וערכה ... אביי הוה מסדר ... פסוק: ושחט אותו ... איזהו מקומן ... עד אלא צלי, וממשיך בפיוט הנחוג במנהג אשכנז ופולין לאמרו אחר עבודת יו"כ (מחזור רו"ה, תק"ס, מוסף, דף לו). ריבוי השינויים וטיב הגרסאות מצדיק את הדפסת כל הנוסח כאן:

כל אלה בהיות ההיכל על יסודו ומזבח על מכונו. ועכשו בעונותינו חרב מקדש ובטלה עבודה ואין לנו בעונותינו

לא מזבח ולא מגורה	לא אשם ולא אישים
לא נתיחה ולא נסיכה	לא בדים ולא בלולה
לא סמיכה ולא סמים	לא גבול ולא גורלות
לא עולה ולא עבודה	לא דביר ולא דקה
לא פרוכת ולא פר החטאת	לא היכל ולא הר המור
לא ציון ולא ציצץ נור הקדש	לא ועד ולא ודוי
לא קרבן ולא קדשים	לא זָכָה ולא זריקה
לא ריח סמים ולא ריח ניחוח	לא חטאת ולא חלבים
לא שי ולא שלמים	לא טהרה ולא טבילה
לא תודה ולא תמורה	לא ירושלם ולא יער הלבנון
לא כהן גדול ולא נביא	לא כפרת ולא כרובים
	לא לבונה ולא לחם הפנים

עונותינו ועונות אבותינו החריבו גוינו וגלה יקרינו ונטל כבוד מבית חיינו כי אין לנו לא זבח ולא זובח ולא שעיר המשתלח. אבל נשלמה פרים שפתינו וכו'. אלו דברים שאין להם שעור ... איך זירא בנות ישראל החמירו ... תנא דבי אליהו כל השונה הלכות ... איך אלעזר איך חנינא תלמידי חכמים ... ר' ישמעאל אומר בשלש עשרה מדות ... עד ויכריע ביניהם.

פסוקי דמזרא (זמירות) מתאימים למ"ס הרגיל: הודו ... ארוממך ... לדוד ברכי נפשי ... ה' מלך ... והיה ה' ... השיענו ... למנצח ...

"ברוך שאמר" נמצא בנוסח הארוך שנדפס בסידורי מ"ס בשינויים קלים כגון הפיכת סדר המלים או השמטת ברוך פודה ומציל וכו'. אחר הברכה נקרא: מזמור לתודה ... יהי כבוד ... עד שירת הים והפסוקים שלאחריה. ואחרי ה' אחד ושמו אחד נוסף בכתב רש"י: ובתורתך ה' אליקינו כתוב לאמר שמע ישראל ... הללויה הללו את ה' כל גוים ... עד ואמת ה' לעולם הללויה.

ישתבח... ברכות והודאות לשמך הגדול (חס' והקדוש)... בורא כל הנשמות אדון כל המעשים (כ"ה בתפילת שבת וכאן כתוב בטעות שוב כל הנשמות) הבוחר בשרי זמרה חי העולמים אמן:

נוסח חצי קדיש מפתיע במקצתו. מתחיל: יתגדל... בענל ובזמן קריב אמן יש"ר... עד שמיא דקודשא בריך הוא וממשיך בעברית למעלה מכל הברכות השירות התושבחות והנחמות האמורות בעולם ואמרו אמן. נוסח זה¹² אולי מוצאו מקדיש בעברית או מעניית הקהל (עיין ברכות דף כא, ב לכל אין מפסיקין חוץ מן יהא שמו הגדול מבורך) הנמשכת גם היום בעדות הספרדים עד דאמירן בעלמא.

ברכו... ובברכות ק"ש אני רושם את השינויים האלה (רובם ידוע ממקורות שונים):
בא"י אמה יוצר אור... ועל מאורי אור שיצרת יפארוך סלה... ומשמיעים ביראה יחד קול בדברי... משמיע (!) ישועות... המחדש טובו...; אהבת עולם... ותלמדנו חקי חיים כן תחנונו אבינו אב הרחמן רחם נא עלינו... ודבק לבנו בתורתך... סלה ועד. והבא (חס' מהר) עלינו שלום... והוליכנו קוממיות לארצנו... וליחדך ולאהבה את שמך...; עזרת אבותינו... תהלה לאל עליון... שירה חדשה שבחו גאולים לשמך...

בתפילת י"ח (עמידה) מפתיע שאין זכר לנוסח מוריד הטל וזכר רק משיב הרוח ומוריד הגשם. הנוסח שונה במקומות הללו ממ"ס:

ראה... כי נואל חזק אתה רפאנו... והעלה ארוכה ומרפא לכל תחלואינו ולכל מכאובינו (חס' ולכל מכותינו) ברכנו... ותהי אחריתה חיים ושובע כשנים הטובות בא"י... תקע... וקבצנו יחד מהרה מארבע כנפות כל הארץ לארצנו השיבה... ומלך עלינו אתה הוא ה' לבדך... ברכת המינים נמחקה כולה ובמקום הנוסח המקורי כתוב ביד אחרת כדלקמן: למשומדים אל תהי תקוה וכל המינים והמלשינים כרגע יאבדו וכל אויבינו וכל שונאנו מהרה יכרתו ומלכות זדון מהרה תעקר ותשבר ותכניע במהרה בימינו בא"י שובר אויבים ומכניע זדים: על הצדיקים... ועל חסדך הגדול נשענו... תשכון בתוך ירושלם עירך כאשר דברת ובנה אותה בנין עולם במהרה בימינו בא"י בונה ירושלם:

את צמח... בא"י מצמיח לנו קרן ישועה. אב הרחמן שמע קולנו ה' אלק' (חסרות המלים חוס ורחם עלינו) וקבל... חנו וענו כי אתה...

רצה... עבודת ישראל עמך. ותחפוץ בנו ותרצנו. ותחזינה... ברחמים כמאז... מודים... ויהללו ויברכו את שמך הגדול באמת כי טוב...

* הנוסח "למעלה מכל הברכות" וכו' (שלא מצאתי בשום סידור נדפס) מובא בטור אורח חיים, סי' נו במלים כדלקמן: "ואני תמה על מנהג ספרד שאומרים למעלה מכל הברכות והשירות והתושבחות וכו' בל' הקדש למה מפסיקין באמצע לומר בל' הקדש גם רב עמרם כתבו בל' תרגום... ועיין גם בית יוסף, שם. המנהג הנ"ל היה, אפוא, קיים עוד במאה התשיע-עשרה, ולפי זה יש להניח את דברי צונץ, ריטוס, עמ' 13.

שים שלום טובה וברכה חן וחסד ... כולנו יחד ... כי ממאור פניך ... וטוב בעיניך לברך את עמך ישראל ברוב עוז ושלום בא"י המברך את עמו בשלום. ואין תחינה אחרי התפילה.

בנוסח מודים דרבנן: ... כן תחנונו ותחיינו ותאסוף גליותינו לחצרות קדשך (לשמור חקיך חסר, וזוהי טעות ברורה) ולעשות רצונך ונודה לשמך על שאנו מודים לך בלי חתימה על-פי הבבלי סוטה דף מ, א.

בנוסח ברכת כהנים: האמורה לאהרן ולבניו ואחריו כתוב: כשאומר החזן ברכת כהנים אומרין הקהל רבונו של עולם אני שלך וחלומותי שלך בנוסח הרגיל בשינויים קלים. כאן מתחיל חלק מוקדש לתפילה פרטית, וראשיתה שבעים ושתים (!) פסוקים בסדר שונה לגמרי ממה שנדפס בסידורי מ"ס ויותר קרוב למחזור רומא או לכתב-יד של נוסח צרפת. ואחריהם למנוח ... בקראי ענני ונוסח הבקשה הזאת:

יה"ר מלפניך ה' אורי שתצילני מכל פחד ואימה ומכל דבר רע כי בשמך הגדול אני בוטח ועליך אחסה ואשען ומלטני מכל רע אמן סלה:
יה"ר מלפניך השם הגדול העוז והאמץ היוצא מאלו המזמורים ושמותיך הגדולים והגבורים היוצאים מאלו שבעים ושתים פסוקים כשם ששמעת לתפלת אבותינו כן תשמע לתפלתי ותאזין את רנתי ותקשיב את בקשתי ביום זה

יום ראשון שמזלו אריה ומלאכו רפאל ומשרתו חמה
יום שני מזלו סרטן ומלאכו גבריאל ומשרתו לבנה
יום שלישי מזלו טלה ועקרב ומלאכו סמאל ומשרתו מאדים
יום רביעי מזלו תאומים ובתולה ומלאכו מיכאל ומשרתו כוכב
יום חמישי מזלו קשת ודגים ומלאכו צדקאל ומשרתו צדק
יום שישי מזלו שור ומאזנים ומלאכו ענאל ומשרתו נגה
יום שבת מזלו גדי ודלי ומלאכו קפציאל ומשרתו שבתאי.

יה"ר מלפניך ה' אורי שתהא שעה זו שאני עומד לפניך על נפשי ועל בני ביתי שעת רצון שעת רחמים שעת הקשבה שעת האזנה. אקראך ותענני אעתר אליך ותעֶתֶר לי וצוה למלאכך הממונים על ענייני בני אדם שיהיו עמי לעזרני ולהועיל ולהושיע ולהציל והטה לבות בני אדם שיש לי עסק עמהם לכל אשר ארצה והפק רצונם לכל אשר אחפוץ והפר עצת אויבי ובטל מחשבות שונאי ומלא משאלות לבי לטובה כדכתי' יתן לך כלבבך וכל עצתך ימלא ... עד המלך יעננו ביום קראנו ותהיה עם לבבי בעת מחשבי ועם פי בעת הטיפי ועם ידי בעת מעבדי ותשכילני והורני בכל מהלכי ותצליחני בכל דרכי ופתח לבי בחורתך והאר עיני במצותיך ואל אכשל בדבר עברה ולא תצריכני לידי מתנות בשר ודם ולא לידי הלואתם מפני שמתנתם מעוטה וחרפתם מרובה אלא לידך המלאה והרחבה ומעפר עניי תקימני ותסמיכני ביד נתיבותיך ותסעידני בימין ברכותיך ותגמלני חסדים טובים ותנני לחן לחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואי ושמע תפלתי כי אתה שומע תפלת כל פה בא"י שומע תפלה:

וזה המקום היחיד בכל כתב-היד שהשפעת הקבלה מורגשת בו. אחרי הבקשה שב הכותב לעניינו: סליחות לשני וחמשי:

א-מ יושב ... לא כרעתם להם תגמול ... זכור לנו היום ברית שלש עשרה כשהודעת (הכ' נמחק) לעניו מקדם וכן כתוב בתורתך וירד ... עד ונקה. ורק סליחה אחת נמצאת כאן השגורה בפי הספרדים בכל ב' וה', ובני אשכנז חופסים בה רק ביו"כ אחרי העבודה ובתפילת יו"כ קטן. א-א אל תעש עמנו כלה ... זכור נמת עדות לא תשכח ... ידע (במקום יה דע) ... ואחר-כך הוידי א-א תבא לפניך ... בשינוי יחיד יעצנו רעות.

נוסח והוא רחום הוא מרווח יותר מהנוסח הנדפס בסידורי מ"ס ודומה מאד למ"א, וכל העניין דורש מחקר מיוחד.

בפיט ה' אלהי ישראל נמצא רק החרוז הזה: ה' מקשיב עתרות ועונה בצרות. תבא תחנתי לפניך. שדי גמול עלי כחסדך. ואל תבא במשפט את עבדך. כי לא יצדק לפניך. העבר חרפת שואפי. יהיו לרצון אמרי פי. והגיון לבי לפניך.

אל ארך אפים נמצא בשתי נוסחאות כמו באבודרהם, והנוסח אל תסתר תחילה. ובא לציון גואל כמעט בלי שינוי (רק וישם בלבנו יראתו חס' אהבתו) ... ונירש טובה וברכה (חס' לחיי העולם הבא) ורק רמזיה ואומר קדיש, והנוסח חסר. וממשיך לפי מנהג הספרדים תפלה לדוד ... בית יעקב ... שיר המעלות ... שיר של יום ... הושיענו ואחר-כך אין קדוש כה' ... כי מי ... אין כאלקינו ... עד אתה תושיענו אתה הוא שהקריבו אבותינו לפניך את קרבנות חובתם ואת קטורת הסמים בזמן שבהמ"ק קיים שג' ויאמר ה' אל משה קח לך סמים ... פטום הקטרת בנוסח האריך עד כי כל שאור וכל דבש ... ותחינה קצרה על חורבן ביהמ"ק. תנא דבי אליהו כל השונה ... וכאן כתוב ואומר קדיש, ונוסחו ניתן מן לעילא מכל ברכתא ... יהא שלמא רבא מן שמיא חיים ושבע ... וחסר כאן נוסח קדיש דרבנן אף על פי שבמקומות אחרים רמז הכותב לקדיש על ישראל ועל רבנן.

מתפילת מנחה נמצא רק מזמור פד שלפניה ומזמור קמא שלאחריה ורמזיה לתפילה. ערבית: והוא רחום ... (רק הפסוק הזה) ועונין הקהל כי אל רחום ה' אלקי' ... עד אשר נשבע להם. ברכו ... בא-י אמה ... ומבדיל בין יום ובין לילה בא-י המעריב ערבים ...

אמת ואמונה ... ראו בנים את גבורתו הודו לו שבחו לשמו ... השכיבו ... והעמידנו מלכנו לחיים ולשלום ... חרב צרה רעה רעב ... ושמור צאתנו ובואנו מעתה ועד עולם.

ברוך ה' לעולם אמן ואמן ... ה' הוא האלקים (וחסרים כל הפסוקים עד) ואנחנו עמך ... המלך בכבודו ...

ערבית לשבת מתחיל במה מדליקין ואחר-כך ההוראה ואומר קדיש על ישראל ועל רבנן (ענין לעיל) ואומ' מזמור שיר ליום השבת וקדיש וברכו וק-ש עם ברכותיה עד והגן בעדנו וממשיך ופרוש עלינו סכת שלום בא-י הפורש סכת שלום עלינו ועל עמו ישראל. ושמרו; אתה קדשת ... וקדשתו מכל הזמנים ככתוב בתורתך ויכלו ... ואין נוסח ישמחו אלא רק א-א רצה ... ושמח לבנו בתורתך (כ"ה גם בשחרית).

נוסח הקדוש: סברי מרגן ועונין הקהל לחיים בא-י ... ושבח קדשו באהבה הנחילנו זכרון למעשה בראשית תחלה ... זכר ליציאת מצרים כי בנו בחרת ואותנו קדשת מכל העמים ... וראים מזה שהמלים כי בנו בחרת וכו' הן מנוסח הקידוש ונשמטו בתקופה מאוחרת מסידורי מ"ס על-פי כוונות האר"י ז"ל.

תפילת שחרית של שבת מכילה כל המזמורים הנהוגים עד היום במ"ס: גשמת... ובדברי צדיקים... ובקרב קדושים תתהדר... להדר ולקלס ולנצח... ישתבח כמו בחול; יתגדל... ויצמח פורקניה ויבע קץ משיחיה וישכלל היכליה ויפרוק עמיה... וממשיך שוב בנוסח העברי למעלה מכל הברכות (עיין לעיל); הכל יודוך והכל ישבחוך... שבת יקר וגדולה יתנו למלך אל יוצר כל האל המנחיל...

בעמידה: ישמח משה... שבת וינפש. ישמחו... חמדת ימים עונג אותו קראת. אוֹיָא... וכאן אין הנוסח ולא נתתו וכו' וזה מתאים לנוסח רס"ג רמב"ם ותימן. יד מאוחרת השלימה קצת בשולי הקלף.

אין מה להעיר על סדר הוצאת ס"ת מלבד הטופס המעניין של קריאת הכהן: כהן קרב וכהן. ברכת התורה מתחילין בברכו ולא בה' עמכם. בברכות ההפסטה: כי אל נאמן אתה... ולעצומת נפש תקום נקם (עיין רמב"ם ותכלאל ומחזור רומא)... ולא ינחלו עוד את כבודו בא"י מן דוד. על התורה ועל הנביאים ועל יום המנוח הזה...

העמידה למוסף היא בנוסח העתיק: למשה צוית ואינה שונה כי אם בהשמטת מלת בשמחה (שתעלנו לארצנו) והמלים מפי כבודיך:

בנוסח קדושת כתר: מלאכים המוני מעלה ועמך ישראל... ממקומו יפן ברחמיו... בכל יום תמיד אומרים פעמים שמע... ויגאלנו שנית ברחמיו לעיני כל חי הן גאלתי... ונראה שיש כאן טעות.

בתפילת מנחה לשבת אין מה להעיר.

נוסח ההבדלה: אתה חוננתנו מדע והשכל... ובין ישראל לגוים... כך פדנו והצילנו מהם ומכל מיני פורענות המתרגשות לבא בעולם ומכל שטן ופגע רע; לפני הבדלה על הכוס נמצא פיוט אליהו הנביא בסדר שונה ממה שנדפס. נמשך עד אות ו, ואחריו החרוז תצליחנו, וממשיך באותיות ז עד ש ומוסיף: תצילנו מפי אריות. תשמחנו בנים עם אבות. תבשרנו במוצאי שבתות. אשרי מי שראה...; גם בברכת המבדיל על הכוס הגרסא: בין ישראל לגוים.

אחרי תפילות שבת תיקון ר"ח, ומתחיל בהכרזה בשבת קודם ר"ח, בשינויים קלים: יהי רצון... ולהשיב שכניתו לתוכו בימינו... יה"ר... שנשמע... מארבע כנפות הארץ אנו וכל ישראל... ובנוסח "יחדשהו" חסר ולגאולה קרובה, ובנוסח "יעלה ויבא" המלים כי אליך עינינו. בתפילת מוסף: ושעיר עזים נעשה ברצון, וב"אתה יצרת" אין מה להעיר.

סדר קידוש לבנה פשוט מאד: הרואה את הלבנה בחידושה מברך בא"י... לעשות רצון קונייהם שפעולתם אמת... שכן הם עתידים... ולפאר ליוצרים על כבוד מלכותו בא"י... ואומר בסימן טוב תהיה לישראל ב פעמים ומדלג ב פציעות ואומר ברוך יוצרך וכו' ואומר כשם שאני רץ אחריר ואיני מגיעך כך יהיו כל הרצים אחרי שאיני יגיעך אותי ואיני מזיקך לי, ואומר תפול עליהם... ואומר למפרע.

ואחריו תפילות חנכה. בברכת גר חנוכה גורס להדליק גר של חנכה ובתפילה: על הנסים... ועל התשועות ועל הגבורות ועל הנפלאות (ועל הנפלאות חסר כאן אבל נמצא בתפילת פורים) ועל הנחמות שעשית עמנו ועם אבותינו... וקבעו להם שמונה ימים בהלל והודאה. כשם שעשית עמם פלא ונס כן עשה עמנו ה' אלהינו נסים ונפלאות בעת ובעונה הזאת ונודה לשמך הגדול סלה (עיין מחזור רומא).

לתפילות פורים הוא מקדים מי כמוך לשבת קודם פורים לר' יהודה הלוי ז"ל (דיואן לר' יהודה הלוי הוצאת בראדי, שירי קודש, ברלין תר"ץ, עמ' 30–44, בלי החרוז האחרון); גם בתפילת פורים (אחרי ותלו אותו ואת בניו על עץ) נמצאת ההוספה כשם שעשית כמו בחנוכה. ובברכה אחר קריאת המגילה כתוב: והנוקם את נקמתנו והנפרע לנו מצרינו והמשלם גמול לכל אויבי נפשנו בא"י האל הנפרע...

אחרי תיקון פורים כתובים סימני הפרשיות בשני הדפים הבאים.

בתור פזמון לשבת הגדול אנו מוצאים כאן מהשיר הידוע ברוך אל עלין (סדור עבודת ישראל, עמ' 254) את החרוז הראשון והאחרון, ובשינוי זה: בכל מושבותיכם תאכלו מצה נחלו אבותיכם עבד וגם שפחה. זיוף זה מוכיח גם על חסר טעם גם על איבוד רגש החרוזים והמטריקה בתקופת כתב-היד. אחריו אזהרות לפסח לר' יהודה הלוי ז"ל (דיואן, הוצאת בראדי, עמ' 56–62) בשלימות. הביטול אחר בעור החמץ נקרא בנוסח זה: כל חמירא דאיכא ברשותי דלא חזיתיה ודלא בערתיה ולא ידענא ביה יהא בטיל וחשיב כעפרא דארעא. ומתחיל את העמידה לג' רגלים וממשיך עד את ברכת מועדיך.

כאן לאדבוננו כתב-היד לקוי, וחסרים דפים אחדים, לכן יד מאוחרת תפסה בדף שכתוב בו ההלל שבהגדה של פסח ומחקה מה שקדם להלל כדי למלא בו את סוף העמידה ואת ברכת ההלל, ואיחדה את זה עם דף אחר המכיל את המשך ההלל שבהגדה שנתיים בהוראה: ושותין כל אחד ואחד כוסו וחותרין (בברכה האחרונה) בא"י אמה על הגפן... שרצית ושהנחלת לעמך ישראל בקדושתך לאכל מפריה ולשבע מטובה, רחם על עמך ועל עירך ועל ארצך ועל נחלתך ועל הר ציון משכן כבודך כי אתה טוב ומטיב לכל. בא"י על הגפן (!) ועל פרי הגפן.

וכל נוסח ההגדה של פסח והתחלת תפילת יום א אבדו. הדף שאחריו כיום מתחיל באמצע תפילת יום א דפסח בפיוטים שנהגו לומר, ואלי הם: (1) סוף איור רשות? (2) גאולה: יעלה תור לבא קץ דרור... (אינו אצל דוידון) (3) פזמון להוצאת ס"ת: פרשו עלי (דוידון, אוצר השירה פ 216).

אחריו סודרו פרשה והפטרה ותפילת מוסף, ובה יש רק שינויים מעטים: וליום לשירה ולזמרה... ושם נעלה וגראה ונשתחוה (חס' לפניך) בשלש פעמי רגלינו (ואין הגרסא: בכל שנה ושנה). אחרי תפילת מוסף נמצא ותודיענו באותיות גדולות.

הקרובה לתקון הטל (שזופת השמש, וכאן בגרסא שזופת חרס) נשמרה בצורת קרובה, אבל רק בהיקף הרגיל בלי ה"סדר" שנדפס בקרובץ על-פי מנהג ארגיל.

הפיוטים ליום ב הם: (1) על "אילו פינו": ישרור עם אל (אינו אצל דוידון). (2) גאולה להראב"ע: ארבעה עמדו על הים (דוידון, ש 4780). (3) להוצאת ספר תורה: צורי שדי (אינו אצל דוידון). אחריהם פרשיות והפטרות ליום ב דפסח, לחול המועד ולשבת חול המועד. לשבת זאת כתוב רק פיוט אחד: פזמון להחזרת ספר תורה: שובה שובה למעונך (אינו אצל דוידון).

ליום ג דפסח נמצאים שני פיוטים: (1) רשות: שרש בנו ישי (דוידון, ש 2214) (2) גאולה: מושל על היצורים (אינו אצל דוידון). אחריהם סודרו פרשה והפטרה גם ליום ג גם ליום ה, ובאמצע ההפטרה נפסק הקטע.

אף-על-פי שהסידור הקטן שתיארונו כאן אינו מן העתיקים ביותר, ואף-על-פי שאין לו שום ערך רשמי (כמובן נכתב לשימוש פרטי ולא לשם שימוש הש"ץ כמו כתב-היד הגדולים ב-2^ו), ימצאו בו עניין המעוניינים בתולדות העבודה בישראל.

הוא מראה את התנהגותם של יהודי ספרד בתקופה האחרונה שלפני הגירוש, ומיעוט השגיאות ויופי הכתב מוכיח על העבודה הנאמנה של הסופר. ובזה אנו למדים בכמה מקומות את הנוסח המקורי של יהודי ספרד טרם הוכנסו בו נוסחאות זרות על-פי עקרונות מהחוץ, ולפעמים הנוסח המקורי דומה דווקא למ"א. – בנוגע לאמירת הפיוטים, כידוע, נבדלו בספרד שתי כתות, שהאחת מהן בטלה את הפיוטים על-פי הפוסקים שאסרו לאמרם באמצע התפילה, והאחת שמרה על מנהגם והמשיכה לאמרם. לכן נשמרו הפיוטים עד היום בקהילות שעל חוף הים בצפון אפריקה (כגון ארגיל, פאס, אוראן, תלמסאן, טריפולי) ובקהילות קאטאלאן שבשלוניקי, ונתבטלו בקהילות הספרדים שהגיעו לאיטליה, להולנד, לקושטא ושאר תורכיה ולארץ-ישראל. כתב-היד שלנו מביא מבחר פיוטים שהיו נהוגים, ובאותו הזמן ניכרת כבר הנטיה לקצצם. (בין הפיוטים שציינתי לעיל אחדים בלתי-ידועים לנו, ובדעתי לטפל בהם במיוחד.) גם לתולדות התחינה הפרטית נמצאת בסידור הקטן הזה תרומה צנועה.

קטעי דפוס קדום של סידור ספרדי

נוסח התפילה של הספרדים ידוע לנו בעיקר מתוך כתבי־היד שנכתבו בספרד לפני הגירוש ומתוך דפוסים שנעשו במאה ה־טז באיטליה, אבל מהדפוסים הקדומים של המאה ה־טז שנעשו הן באיטליה הן בספרד הגיעו אלינו רק קטעים. מהספרים הנ־ל אנו למדים על קיום נוסח התפילה שאינו שווה בכל פרטיו לנוסח השגור היום בפי הספרדים, ונוסחאותיו העתיקות דומות לפעמים לנוסח האשכנזים: ונקיות הן מהוספות ושינויים שחלו בו במאות שאחרי המצאת הדפוס. לדאבוננו אין בידינו מהדורה ביקורתית של נוסח זה, ושינויי הנוסחאות של כתבי־יד ודפוסים קדומים ידועים לנו רק במקצתם ידיעה פחות או יותר מקרית. לכן יש חשיבות בכל תיאור מפורט של תעודות הנוסח הקדום.

הנה לפנינו שרידי אחת ההוצאות הקדומות (נאפולי ר־ן), שהיו שייכים לאוסף שוקן המפורסם ושייכים כעת לבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי (סימנו: שוקן 39/40). ספר קטן זה, שאותיותיו וצורתו החיצונית פורסמו מכבר באוצרו של פריימן² (לוח A 90) כלל בשלמותו כנראה 296 דף (37 קונטרסים בני 8 דפים), מהם נשארו בידינו 40. נראה מהם שהוא סידור תפילה, עם מבחר פיוטים, לכל השנה, בהיקף דומה לדפוסי איטליה אחרים, כגון ויניציאה ש־ד, ובהוספת דינים (כאן בניקוד מלא) שניסוחם חוזר בדפוס שנת ש־ד. העובדה שברכת המזון מופיעה כאן בנוסח האיטלקים דווקא נגרמה, אולי על־ידי טעות המדפיס, או שנדפסו דפים אלה לשם מהדורה אחרת. כנראה נדפסה מהדורה זו לצרכי יישוב קטן של יהודים ספרדים שנמצא באיטליה קודם הגירוש הסופי.

קטעים של הספר נמצאים גם בספריות אחרות, כגון בבודליאנה שבאוקספורד, בבית המדרש לרבנים בניו יורק ובספרייה הלאומית בליסבונה. קטע של 11 דפים נמצא בספריית בית המדרש לרבנים היברו יוניון קולג'³ בסינסינטי ותואר מבחינה ביבליוגרפית (כלי התחשבות עם שינויי בנוסח, כמובן) בקטלוג ספרי המאה ה־טז שבספרייה זו על־ידי משה מרכס³, מספר 41. והנה תיאור הקטעים הנמצאים בירושלים.

1. ראה מ־ש בקרית ספר כ (תש־ד), עמ' 176 [לעיל, עמ' 296].
2. Thesaurus typographiae hebraicae saeculi XV. Hrsg. A. Freimann, Berlin 1924.
3. M. Marx, A catalogue of the Hebrew books printed in the XVth century now in

4 דפים מתוך קונטרס שמקומו בספר אינו ידוע, וייתכן שהיו מסודרים אחרי תפילות החגים, כמו בהוצאות מאוחרות יותר.

(דיני פדיון הבן) מת הבן קודם שלשים יום פטור מן הפדיון. לאחר שלשים אע"פ שלא נתן יתן. והיכי עבד מביא אותו לפני הכהן ומביא עמו אנשים מאוהביו וקרוביו... מצות חלה... המהלך במקום סכנה ומתפלל תפלה קצרה אחרים אומרים צורכי עמך מרובין... וזו היא תפלת הבינו...

אחר-כך בא סדר ברכת המזון (כולו לפי נוסח מחזור רומא, והנני רושם כאן את השינויים מהנדפס במחזור כל השנה כפי מנהג ק"ק איטאליאני, ליוורנו תרט"ז, ח"א, דף ק):

... בטובו בטוב בחן... כי לעולם חסדו. וחסדו יהא עמנו... אשר ברא (כאמור פותח את ידך... רצון ה') ברוך אתה יי הון את הכל... אבינו מלכנו רוענו... הרויח לנו... ואל תצריכנו יי אלהינו ואל תביאנו לידי מתנת בשר ודם (ולא לידי הלואת אדם ה') אלא לידך... ובנה ירושלם עיר קדשך... בא"י אמה אלהי אברהם תתברך לעד... שבכל יום ויום עמנו (הוא הטיב לנו ה') הוא מטיב לנו... חן (וחסד ה') ורחמים ברכה רפואה רוחה והצלחה... הרחמן יוליכנו קוממיות לארצנו... עד יצילנו מכל פגע רע.

קונטרס יח, 8 דפים, סוף העמידה למוסף של ר"ה והתחלת סדר תפילות ליו"ב.

בתורתך על ידי משה עבדך מפי כבודך כאמור וביום שמחתכם... ותהי לרצון תמיד עבודת ישראל עמך ותחפוץ בנו ותרצנו ותחזינה עינינו בשובך לציון ולירושלם עירך ברחמים כמאז... כי לא תמנו חסדיך ומעולם קיינו לך. על כלם יתברך... האל ישועתנו ועזרתנו סלה. וכתוב לחיים טובים כל בני בריתך¹ האל הטוב שים שלום... וברכנו אבינו כולנו יחד ברכה שלימה ברוב עוז ושלום² ובספר חיים... ושלום. בא"י המברך את עמו ישראל בשלום. אמן.

ותיכף אחרי עמידה זו דיני ערב יו"ב:

ערב יום הכפורים יורדין לנהר ועושים טבילה ואחר כך אומרים מנחה מבעוד יום ואומרים זאת התפלה ואחר כך יאכלו סעודתן ובאין לבית הכנסת. ויקח החזן ספר תורה בידו בפתח ההיכל ויאמר ג' פעמים כל נדרי וכו' ויאמר שהחיינו ויאמר תפלת ערבית כמו בשבת ובקריית שמע גוהינן לומר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד בקול רם...

תפילות ליום הכפורים. כל נדרי³ ואסרי ושבועי וחרמי וקונמי וקונחי וקונסי די נדרגא ודי אישתבענא ודי חרמנא ודי אסרנא על נפשתנא מיום הכפורים שעבר עד

the library of the Hebrew Union College, Studies in bibliography and booklore
I, 1953/54, p. 21ff.

1. במקום זה דווקא. אבל בדפוס ויניציאה ש"ד ובכל המהדורות המאוחרות בא וכתוב אחרי המלים וכל החיים יודוך סלה.
2. וכל השאר חסר. וייתכן שקיצור זה נולד בהשמטה בטעות, אבל ייתכן גם כן שיש לפנינו נוסח קצר. ודע שבשאר התפילות שבספר אין קיצור בברכה זו אלא הנוסח הרגיל.
3. אין כאן הנוסח ב"ש ב"ה של מעלה וכו'. וכל נוסח כל נדרי שונה ממה שהספרדים רגילים היום לומר ואף ממה שנדפס במחזור ויניציאה ש"ד.

יום הכפורים הזה שבא עלינו לשלום כולהו די חרטנא בהו יהא רעוא די יהוה שביתי ושבקיין לא שריין ולא קיימין. ככתוב בתורת משה עבדך ונסלח לכל עדת... ונאמר כי ביום הזה יכפר עליכם...

ובאה כאן העמידה, בשינויים מעטים. נוסח זכרנו לחיים גרפס (בטעות?) אחרי המלים מלך עוזר ומושיע, ואחרי למענך אלהים חיים הוא ממשיך אל חי ומגן. נוסח לדור ודור המליכו... נמצא לפני אתה קדוש ונוכח ובכן יתקדש שמך אחריו.

ובכן תן פחדך... ותקוה (טובה חס) לדורשיך... ותמלוך... על כל מעשיך בירושלם עירך ובהר ציון משכן כבודך ככתוב... ותתן לנו... את יום סליחת העון הזה (את יום טוב מקרא קדש הזה חס)... ולמחול בו את כל עונותינו (באהבה מקרא קדש חס) זכר ליציאת מצרים.

אויא מחול לעונותינו ביום הכפורים הזה ביום סליחת העון הזה (ביום מקרא קדש הזה חס) מזה... תטהרו. אויא יעלה ויבא... ביום סליחת העון הזה (ביום מקרא קדש הזה חס)... אויא מלוך... ויאמרו כל אשר נשמה באפו... שמח לבנו בישועתך וטהר לבנו לעבדך באמת (כי אתה יי אלהים אמת חס) ודברך (מלכנו חס) אמת וקיים לעד... רצה... מודים... (באותו הנוסח כמו במוסף ר"ה) שים שלום... חיים חן וחסד (צדקה ורחמים חס)... כולנו יחד באור פניך... וטוב בעיניך לברך את עמך ישראל ברוב עז ושלום. ובספר חיים... בא"י המברך את עמו ישראל בשלום אמן. אויא תבוא לפניך תפלתנו... דברנו דופי... תענו תעבנו ותעתענו... שתמחול לנו את כל עונותינו ותכפר לנו את כל חטאותינו... על חטא שחטאנו לפניך באונס... ברצון... בזוך... בשגה... בידועים... בלא יודעים... בכחש ובכזב... בלשון הרע... במראית העין... בעינים רמות... בפתחון פה. על חטאים שאנו חייבין עליהם אשם... קרבן... חטאת... מלקות ארבעים... כרת... מיתה וכרת... מיתה בידי שמים... ארבע מיתות בית דין... את שגולים לנו ואת שאינן גולים לנו... הכל גלוי וצפוי לפניך ה' אלהינו וחטאנו על כולם כמו שנא' הנסתרות... מוחל וסולח אלא אתה. אלהי עד שלא נוצרתי... אבל לא על ידי יסורין וחלאים רעים. יהיו לרצון... עושה שלום וכו' ואומר התזן אדיר וגאור... קרוב לקוראיו. רחום וחנן מי אל כמך? ככתוב... מימי קדם. ואומר קדיש ואומר סליחות ופזמונים וקדיש. למחר משכימין לבית הכנסת וקורין הזמירות כמו בשבת ואומרים תפלה לדוד שמעה יי צדק הקשיבה רנתי... לדוד אליך יי נפשי אשא... לדוד משכיל אשרי נשוי פשע... למנצח מזמור לדוד בבא אליו נתן הנביא... עד תחטאני באזוב ||

קונטרס כח (כה?), 8 דפים, כולל הרשעות.

ליום ששי. הרשענא למענך. אנא הבורא... למען אב אץ... אנא הושיעה נא. אנא ישר מערכי... אני והו הושיעה נא. כהרשעת ילידי אהב... ליום השבת. אום נצורה...

4. יש אומרים היום אנא ה' או"א, וכ"ה בדפוסי ליוורנו.

5. יש אומרים דופי ולשון הרע, וכ"ה בדפוסי ליוורנו.

6. כ"ה באשכנז, ובמחזורי ספרד (גם בדפוס ויניציאה ש"ד) בין שגולים לנו ובין שאינם גולים לנו.

7. והשורה האחרונה שוכן שחקים תומך תמימים ליתא.

הושענא. אל נערץ ... הושענא. ביום שבת קדש ... אנא הושיעה נא. כהושעת יוצאי פתרוס ... תיקון להושענא רבה, ובאים כאן כל הפיוטים הנדפסים במחזורים, ומהפיוטים הנאמרים בשאר ימי סוכות ניתנו רק הכותרות. הקטע נפסק בהקפה השישית במלים: בזכות אהרן רח ירח עמך || קונטרס [כט]. 4 דפים פנימיים, וקונטרס ל, 8 דפים, כולל סדר התעניות.

הקטע מתחיל באמצע הקינה "אלי עדתי והילילי" במלים: **אסיר נפרע טהר עינים ... ובאות אחריה הקינות⁸ איך ידידות נפש ... שכורת ולא מיין ... יום אכפי ... בת עמי תייליל ... שומרון קול תתן ... קול יללה אשמיעה ... אלה אזכרה ... ונפסק במלים וכי ימצא איש גונב נפש || ואחריו חסרים שני דפים. קונטרס ל מתחיל באמצע הקינה "קומי וספדי תורה" במלים צעקה גדולה. **איה ראשי ישיבות ובאות אחריה הקינות: קינה להוצאת הספר. ספדי והילילי תורה ... אש תוקד בקרבי ... אחרי הקינות רשום תפלת מנחה כשאר תעניות, ובאים כאן הפזמונים נחמו נחמו עמי יאמר אשכול כופר – על חללי בת עמי ... נחמו נחמו עמי יאמר אלהיכם כמו שנדפס במחזורים, ואחריה רשום אל מלך. ויעבור וגו' כל הסליחות כמו שכתוב בתיקון שבעה עשר בתמוז ומתפללין תפלת עמידה עד שיגיע לברכת תשכון בתוך ירושלם עירך כאשר דברת ובנה אותה בנין עולם במהרה בימינו וכסא דוד עבדך מהרה בתוכה תכין. נחם יי אלהינו את אבלי ציון ואת אבלי ירושלם ואת העיר החרבה והבוזיה והשוממה מבלי בניה היא יושבת⁹ וראשה חפוי כאשה עקרה שלא ילדה ויבעלה לגאונים ויירשוה עובדי פסילים¹⁰. .. על כן ציון במרר תבכה ... מעי מעי על הרוגיהם ... באי מנחם ציון ובונה ירושלים. את צמח דוד ...****

תיקון י' בטבת פותח החזן ברכת אבות עד למען שמו באהבה. מקני. וארץ שפל רומי וגדל שברי ... עד מגיני וקרן ישעי. מלך עוזר ומושיע ומגן. באי מגן אברהם. אתה גבור עד ומצמיח ישועה. מחיה. בחדש העשירי דלקני ... ממית ומחיה מוריד שאול ויעל. ונאמן אתה להחיות מתים. באי מחיה המתים. נקדישך וגו'. אתה קדוש ושמך קדוש וקדושים בכל יום יהללך סלה. בחדש העשירי זאב ערבות ... קדוש ישראל יי צבאות. וקדושים בכל יום יהללך סלה באי האל הקדוש. אתה חונן לאדם דעת ומלמד לאנוש בינה. בחדש העשירי החזיקו ... ולמדני אורחותיך. וחננו מאתך דעה וחכמה ובינה והשכל באי חונן הדעת. השיבנו וגו' עד לעבודתך. בחדש העשירי מוני שפכו ... השיבנו יי אליך ונשובה. והחזירנו בתשובה שלמה לפניך באי הרוצה בתשובה. סלח לנו אבינו כי חטאנו מחול לנו מלכנו כי פשענו. על ידי רחמך הרבים. סלח לנו אבינו כי ברוב אולתנו וגו' ויעבור וגו'. פת יח. אז בבוא יום פקודת ...

8. סדרן דומה לסדר שבמחזור ויניציאה ש"ד ושונה ממה שנדפס במחזורים מאוחרים.
9. כ"ה גם בדפוס ויניציאה ש"ד ובכל סידורי הספרדים.
10. כ"ה גם בדפוס ויניציאה ש"ד, אבל בסידורים המאוחרים חסרות המלים עובדי פסילים.
11. כ"ה גם בדפוס ויניציאה ש"ד, לעומת המנהג המאוחר לומר את הקרובה אחר העמידה (ועיין מ"ש בקרית ספר כ, עמ' 176 [לעיל, עמ' 295] בעניין תיקון הטל), והמנהג להכניס את הפיוט במקום זה דומה למנהגם של האשכנזים והאיטלקים בימים הנוראים ושונה ממה שנהגים בשאר הימים (כגון בשבתות, מועדים, פורים, תעניות), בהם מכניסים את הפיוט לפני החתימה. נראה שהפיוט מצטרף לנוסח העתיק "אל עליון קונה שמים וארץ" (הקיים עוד במחזור רומא).

אל מלך יושב על כסא רחמים. אל מלך וגו' ויעבור. פומן. שעה עליך. לקול אביון ... הנה אלהינו זה. פומן. לחן עד מתי יי' יושב בשמים שעה ... בו היה למים ... פסוקים אלהים אל דמי לך וגו' כמו שכתוב ביי' בתמוז וגו' כל היודיוון ותפלת עמידה והוא רחום. תחנה לי' בטבת. יי' אלהי ישראל שוב מחרון אפך והנחם על הרעה לעמך. יי' יעני קראוני אל אבל ... ועד מתי אתה לא תרחם את ירושלם. שוב מחרון ... תיקון לתענית אסתר. כשיגיע החזן לברכת סלח לנו אומר סלח לנו אבינו כי חטאנו מחול לנו מלכנו כי פשענו עד רחמך הרבים. ואומר סלח לנו אבינו כי ברוב אולתנו וגו' ויעבור. ס ל י ח ה. אנני בהעמיקו ... אל מלך יושב על כסא רחמים. ואומר אל מלך. ויעבור וגו' ... פומן. יחלת עבדיך ... כחזיר בתוך היער. הקדמת לי מש || קונטרס לו, 8 דפים, כולל תפילות לימים נוראים.

מתחיל באמצע העקידה "עת שערי רצון להפתח" במלים לעשות במלאכה ויענה יצחק לאביו ככה ... עד ינון ואליה אני שולח. וממשיך פסוקי דרחמי בנוסח שונה ממה שנדפס במחזורים ובסדרי הסליחות: ברחמך הרבים באנו לפניך כדלים וכרשים דפקנו דלתיך. דלתיך דפקנו רחום וחנן אל תשיבנו ריקם מלפניך. מלפניך מלכנו ריקם אל תשיבנו כי אתה שומע תפלה. שומע תפלה עדיך כל בשר יבואו. יבואו וישתחוו ... קומה יי' למנוחתך ... קומה יי' אל יעז אנש ... קומה יי' אל נשא ידיך ... קומה עזרתה לנו ... קומה אלהים שפטה הארץ ... קומה יי' באפך הנשא ... קומה יי' ויפוצו אויביך ... אתה תקום תרחם ציון ... בונה ירושלים יי' ... יי' צבאות עמנו משגב לנו ... יי' צבאות אשרי אדם בוטח בך. יי' הושיעה המלך יענו ביום קראנו. עשה עמנו כאשר אמרת אנכי אנכי הוא מוחה ... מחה פשענו כמו שכתוב מחיתי כעב ... ונאמר כי ביום הזה ... יי' שמעה יי' סלחה ... עד על עירך ועל עמך. השיבנו. אל מלך. ויעבור. רחמנא וגו' הסליחות.

אחריו בא כאן וידוי לרב דון שם טוב בן ארדוטיאל ז"ל כמו שנדפס במחזורי הספרדים בתפילת מוסף של יוה"כ: רבוננו של עולם. בראותי בחורותי ... עד סופי: ומקריבים שיחם במקו' תורים. ומתודים לפניך ואומרים. אבל חטאנו. וגו' כל הסליחות והתפלה. אחר כך הוא ממשיך:

תפלת נעילה כמו בשחרית אלא שמחליפין במקום זכרנו חתמנו ובמקום וכתוב וחתום וזכור ונחתם וכו' כמו שכתוב למעלה בסידור וחזר ש"צ התפלה, ובאה כאן הקרובה לנעילה לר' אברהם בן עזרא כמו שנדפסה בקריית ספר ל (תשט"ו), עמ' 273—275, אבל לא בשלמותה, ובכמה שינויים הרשומים כאן. מגן לר' אברהם בן עזרא ז"ל. אשל צדק ... 2 נדבת אבי ... יבונהו יצרנהו 3 יחתם לחיים בספר 4 נסה עלינו 6 רבים רחמים ולמה יהי 7 ומי יוכל לעמוד ... ככתוב ביד כל אדם וכו' חס' הכריז' (שורות 10—11) חסר. מחיה לר' אברהם בן עזרא ז"ל. אהובת נוער בלבבך (כצ"ל) מצאתה ... קץ החתום 13 לפניך 14 תעטרה 15 להתפלל לך מיום גלותה ... בניה ... צמתם 16 לשכנים 17 וממנה פשעיה חסדיו יחתם (!) 18 ותחתום לחיים רעיה כניתה. גל נעול ... הכריז' 19—20 חסר. גם כאן לא נשמר המשלש מתוך קרובה זו, ובמקומו בא (בכותרת המוטעית פזמון לר' אברהם בן עזרא ז"ל) משלש הקרובה "אדון היושב" לר' משה בן עזרא שנדפסה במחזור אלג'יר: אילי הצדק ... ויבא גוי צדיק שומר אמונים, ואחריו פסוקים אלה: ככתוב: פתחו שערים ... ונאמר העניים והאביונים מבקשים

מים ואין... ונאמר כה אמר יי מנעי קולך מבכי... ונאמר ויש תקוה לאחריתך...
ונאמר ואתה קדוש יושב תהלות ישראל.

סדר קדושה. קדושה לר' אברהם בן עזרא ו-ל. ובכן לך תעלה קדושה כי אתה
אלהינו. אמת בספרך בראת עולמך... כמו שנדפס בקרית ספר שם ובכל מחזורי הספרדים. כתר
וגו' כל התפילה ש-צ. בסוף באים שלושה פזמונים: מצעק מעלות השחר... אל נורא
עלילה... (בלי הבתים שבסוף מזה כעב... תזכו לשנים רבות... מיכאל...) בנוסף
קדמתי... (רק שני הבתים הראשונים), שלושתם לר' משה בן עזרא, כמו שנדפסו במחזור אלג'יר ובעוד
מקומות.

בסוף הקלופון:

וכאשר ראה החכם המופלא הר' משה בן חביב טוב המלאכה ויפיה מהר למצוא
וכה אמר

ראה סדור מסודר על שלמו' להתפלל לאל יושב כרוב'
וכתר מלכות נתון בראשו ובקשות ומזמורי' ערבים
תפלת חול ושבחות וחדש' ובחגים וימים הקצובים
לשני וחמישי תחנונים. ופורים וחנכה נאהבים
והלכות הברכות הערוכות. לברך אל שחרי' וערבים
ואזהרות לפסח ועצרת. והושענות ללולב וערבים
והצומות וזעקתם כסדרם וכפורים ופיוטים חשובים
והוא נפלא בכתם לא יסולה בנאפולי והיא קרי' נדבי'
גביר שוע יהושע דפסם. לבן פרת והמה בכתובים
ובשנת נר הלא נכתב ונחתם חמישי הוא בסיון עת אהבים

על דפוס קדום של מחזור ספרדי

ב־אוצר יהודי ספרד ד' (תשכ"א), עמ' 108 ואילך [לעיל עמ' 297] תיארתי, בעיקר לפי תכנו הליטורגי, קטע (40 דף) של דפוס קדום של סידור או מחזור ספרדי הנמצא בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים. שם עמדתי על העובדה שנוסח התפילה של הספרדים ידוע לנו בראש ובראשונה מתוך כתב־יד שנכתבו בספרד לפני הגירוש או מתוך הדפוסים שנעשו באיטליה ובשאר ארצות מן המאה ה־ט"ז והלאה. מאידך גיסא אבדו כמעט כליל דפוסים סידורים או מחזורים שנעשו הן באיטליה הן בספרד במשך המחצית השנייה של המאה ה־ט"ז, ורק שרידים מועטים נשארו בספריות. מהדפוסים הקדומים אנו למדים על שינויי נוסחאות חשובים כלפי הנוסח השגור היום בפי עדות הספרדים, והנוסח העתיק מתקרב לעתים לנוסח האשכנזים ונשאר נקי מהוספות ותיקונים שנתקבלו בו במאות האחרונות. ומאחר שאין עדיין בידינו מנגנון ביקורתי הכולל כל החומר הנ"ל, רצוי כל תיאור של כתב־יד או דפוס קדום המוסיף על ידיעת עניין זה.

מהמחזור שתיארתי בשעתו (נאפולי ר"ן) היו ידועים, מלבד הקטע שבבית הספרים בירושלים, עוד קטעים שנשמרו בספריות אחרות כגון בבודליאנה באוקספורד, בבית המדרש לרבנים בניו־יורק וב־היברו יוניון קולג' בסניסינגט. והנה נתגלגלה הזכות לידי ד"ר ח' מרחביה לגלות בספריה הלאומית בליסבונה טופס שלם של ספר יקר זה (Jnc. 393). בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי הצליח להשיג פוטוסטאט שלם שלו, ועתה ניתנה האפשרות לתת ממנו תיאור יותר מפורט. השוויתי את נוסח תפילות הקבע על־פי דפוס ליזורנו האחרונים הנהוגים כעת בקהילות הספרדים שבאיטליה, והנני נותן בפני המעוניינים את השינויים. אשר לפיוטים, הסתפקתי ברישום התחלותיהם.

אף־על־פי שנוסח התפילה בעיקר הוא על־פי מנהג הספרדים, וגם מבחר הפיוטים מתאים למנהגם, מרגישים פה ושם בהשפעת מנהגים אחרים. ייתכן שזה נגרם על־ידי

1. ואלה 40 הדפים המקוריים שתוכנם תיארתי ביתר פירוט ב־אוצר יהודי ספרד הנ"ל, עמ' 109–112: קונטרס יח = דף 137–144; קונטרס כג, 3–6 = דף 179–182; קונטרס כה = דף 193–200; קונטרס כט, 3–6 = דף 229–230; קונטרס ל = דף 233–240; קונטרס לו = דף 289–296.

טעות המדפיסים, וייתכן גם כן שאנשי עדות אחרות שהיו קיימות על אדמת איטליה באו במגע עם הספרדים והשפיעו על נוסחם. הסטיה הגדולה והבולטת ביותר מהמנהג הספרדי נמצאת בברכת המזון (דף 181) שהיא כולה כמנהג בני רומא. כנראה נדפסה המהדורה שלפנינו לטובת יישוב יהודי ספרדי שהשתקע בדרום איטליה בשנות הגירוש.

והנה תיאור הספר: אין שער. 46 קונטרסים (מסומנים [א] ב-מו) של 8 דפים, ועוד קונטרס אחד (בלתי מסומן) של 6 דפים, בסך-הכל 374 דף². דף 1 ריק. האותיות ידועות מאוצרו של א' פריימן, לוח 90 A. 8°.

[בקשות]

א כל ברואי... יעידון יגידון. אדון עולם. שמע קולי. קמתי להלל לשם האל. אלהי אל תדיעני כמעלי. אם אפס רובע הקן. יי נגדך כל תאותי. המבדיל... יום פנה. הת אהובת אל קמה. שיר המעלות ממעמקים. אשתחוה אפים ארצה. אליך יי אקרא, משגב לעתות בצרה.

[ברכות]

9 א על וטילת ידיים. אשר יצר. אלהי נשמה... טהורה [היא חס'] אתה יצרת[ה] אתה בראתה... אתה עתיד... [שאתה הוא חס'] רבון כל המעשים ואדון כל הנשמות [השאר חס'] בא"י המחזיר... – ... הנותן. שלא עשני גוי'. עבד. אשה. מגביה שפלים. פוקח. זוקף. מלביש. מתיר. המכין. רוקע. שעשה לי כל צרכי. שלא חסר מצרכי כלום. הנותן ליעף כח. אזור. עוטר. המעביר שינה מעיני ותנומה מעפעפי. יהי רצון מלפניך יי אלהי ואלהי אבותי שתרגילני בתורתך ודבקני במצותיך ואל תביאני לידי חטא... ודבקני ביצר הטוב ותעני לחן לחסד ולרחמים... כל רואי וגמלני... – יהי רצון... ומלשון הרע [השאר חס'] מדין קשה... ומדנה של גהינם. – אקביו על דברי תורה. והערב נא... ובפפיות עמך בית ישראל ובצאצאיו ובצאצאי עמך בית ישראל ונהיה כלנו יודעי שמך ולומדי תורתך לשמה... אשר בחר בנו... – וידבר... כה תברכו... ואני אברכם.

2. להלן צוטט לפי מגיין הדפים שציין בית-הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בפוטוסטאט. הפוטוסטאט מגלה שרידים של שתי פגינציות שהוספו במקור בכתיבת יד: אחת מתחילה ב-1, וכפי הנראה חלו בה טעויות, כי במקום מספרי העמודים 461/460 ו-574/573 כתוב 462/461 ו-574/573 (מספר זוגי ברקטו, ובלתי-זוגי בוורסו!), השניה מתחילה ב-157. מסתבר אפוא שפעם המחזור היה כרוך עם חיבור אחר. – בתיאור ניתנו כל הלשונות שאינן מופיעות במחזור זה בתוך אריחים, והסברן באות קטנה. בפנים התיאור מפרידה נקודה, ולפעמים גם קו שוכב, בין פסקי התפילות, ושלוש נקודות מוליכות מראשית הפסקא לגרסא שבתוכה, הראויה לתשומת לב, וכן גרסא לגרסא. לפי הצורך הוספו כותרות כדי לחלק את החומר חלוקה שקיפה.

110 [פרשת העקידה עם התפילות שלפניה ושל אחריה]
 112 לעולם יהא אדם... בסתר ובגלוי... מה צדקנו מה ישענו... ומה נאמר
 לפניך... הלא הגברים... לבד הנשמה [הטהורה חס']... וליתן [שיר חס'] שבח
 והודאה... וחייבין... אשרינו שאנו משכימין ומעריבין... אומרים פעמים
 [באהבה חס'] שמע... על [עם חס'] מקדשי שמך... באי המקדש שמך
 ברבים. – אתה הוא... מארבע כנפות כל הארץ... אבינו שבשמים [חי וקיים
 חס'] עשה עמנו חסד בעבור [כבוד חס'] שמך הגדול... יהי רצון... [שתרחם
 עלינו חס'] שתמחול לנו את כל עונותינו ותכפר לנו את כל פשעינו ותמחול
 ותסלח לכל חטאתינו ושיבנה... וידבר... צו. וביום השבת... [פרשת הקטרת
 ופטום הקטורת חס']... וערבה... – אביי. רבון העולמים... [ואין יכולים...
 115 חובותינו חס'] ואין לנו... [שיח שפתותינו חס']... [ומרוצה חס']... [קרבן חס'] |
 איזהו מקומן של זכחים. ר' ישמעאל.

116 [פסוקי דזמרה]
 הודו ליי קראו בשמו. ארוממך יי כי דלתני. יי מלך [רק פעם אחת]. הללויה אודה
 יי בכל לבב. הללויה אשרי איש ירא את יי. למנצח בנגינות. שיר מזמור לאסף.
 120 למנצח מזמור לדוד השמים מספרים | ברוך שאמר... ומביא אורה [ברוך אל
 חי לעד וקיים לנצח חס' ובא אחר כך לאחר צדיק הוא בכל דרכיו]... [וחסיד בכל
 מעשיו חס']... ובשבת אומר ברוך המנחיל מנוחה לעמו ישראל ביום שבת קדש.
 ברוך הוא וברוך שמו... באי אמה האל המלך... בשבחיו ובזמיריו... |
 121 מזמור לתודה. יהי כבוד.
 125 ישתבח... באי מלך גדול... הבוחר בשירי זמרה חי העולמים אמן. יתגדל...
 שמה דקודשא בריך הוא למעלה מכל הברכות השירות והתושבחות והנחמות
 האמורות בעולם ואמרו אמן...

126 [קריאת שמע וברכותיה]
 באי אמה... וטובו מחדש... תתברך... ועל כל שבח... יחד קול...
 [וממליכין חס']... [לעמדת השרפים חס']... המחדש טובו... חסדו באי יוצר
 המאורות. אהבת עולם... והאר עינינו במצותיך... תורתך... למען לא
 נבוש... והולחנו [מהרה חס'] קוממיות... וקרבתנו מלכנו לשמך הגדול באמת
 128 ובאהבה... | אמת ויציב... לריב את ריבם... שירה חדשה... לשמך על
 שפת הים... הודו והמליכו וענו ואמרו...

129 [העמידה]
 ... ברכנו אבינו בכל מעשה ידינו וברך שנתנו כשנים הטובות בטללי רצון...
 ובחורף... מכל דבר רע ומכל פגע רע ומכל מיני משחית ומכל מיני פורענות
 ועשה לה תקוה [טובה חס']... חוס ורחם עלינו ועליה... – וקבצנו יחד מהרה
 מארבע כנפות כל הארץ לארצנו. – [ברכת למלשינים חסרה לגמרי, וייתכן שהשמיטוה

מפחד הצנזורה]. – באמת נשענו. – וכסא דוד [עבדך חס'] מהרה בתוכה תכין. – אב
הרחמן יי אלהינו שמע קולינו חוס ורחם עלינו וקבל ... – בשובך לציין
ברחמים כמאז. – כי לא תמנו חסדיך ומעולם קיינו לך. על כלם ... – שים
שלום ... [חיים חס'] חן וחסד ... כולנו יחד באור פניך ... וטוב בעיניך
332 [לברכנו חס'] לברך את [כל חס'] עמך ... – וקלקל מחשבתם [השאר חס']. יהיו
לרצון. מודים דרבנן ... באי האל ההודאות. אורא ברכנו ... כהנים לעם
קדושך ...

33א [תפילות אחרי העמידה]

אלו שבעים ושתים פסוקים [בעריכה שונה ממה שנדפס במחזורים ואחר-כך:] למנצח
בנעינות מזמור לדוד. [תה' ד. ואחר-כך תפילה זו:] יהי רצון מלפניך יהוה השם הגדול
הגבור והנורא העוז והאמץ והאדיר והחזק היצא מן המזמור הזה שכשם
ששמעת לתפלת מי שהתפלל לפניך בזה המזמור כן תשמע לתפילתי ותאזין אל
רנתי ותקשיב לתחנוני ביום הזה יום א' שמזלו אריה ומלאכו רפאל ומשרתו
חמה. יום ב' מזלו סרטן ומלאכו גבריאל ומשרתו לבנה. יום ג' מזלו טלה ועקרב
מלאכו סמאל ומשרתו מאדים. יום ד' מזלו תאומים ובתולה ומלאכו מיכאל
ומשרתו בוכב. יום ה' מזלו קשת ודגים ומלאכו צדקיהל ומשרתו צדק. יום ו'
מזלו שור ומאזנים ומלאכו עזאל ומשרתו נוגה. יום שביעי מזלו גדי ודלי ומלאכו
קפציהל ומשרתו שבתאי. יהי רצון מלפניך יי אלהי ואלהי אבתי שתהא שעה זו
שאני עומד להתפלל לפניך על נפשי ועל נפשות ביתי שעת רצון שעת רחמים
שעת הקשבה ושעת האזנה אקראך ותעני אעתר לך ותעתר לי וצוה למלאכך
הממונים על ענייני בני אדם שיהיו עמי לעזור להועיל ולהושיע ולהציל. והטה
כל לבות בני אדם שיש לי עסק עמהם לכל אשר אחפוץ והשב רצונם לכל אשר
ארצה ובטל כל מחשבות שונאי והפר כל עצת אויבי. ומלא כל משאלותי
לטובה ככתוב יתן לך כלבבך וכל עצתך ימלא; ותהיה עם לבבי בעת
מחשבותי ועם ידי בעת מעבדי ותשכילני והורני בכל דרכי ותצליחני בכל
מהלכי ותשלח ברכה בכל מעשה ידי ואל תצריכני לידי מתנות בשר ודם אלא
לידך הרחבה והמלאה ומעפר עניי תקימני ומאשפות דלותי תרימני ותסמכני
בידי נדיבותיך ותסעדני בימין ברכותיך ותגמלני חסדים טובים באי הגומל
חסדים טובים.

33א אל מלך יושב. אנשי אמונה אבדו. תמהנו מרעות. אורא אל תעש עמנו כלה.
אורא תבא לפניך תפילתנו ... אשמנו ... דברנו דפי [לשון הרע חס'] ... יהי-
ר מלפניך יי אלהינו ואלהי אבותינו [שתרחם עלינו חס'] שתמחול ... ורב חסד
לכל קראיך [5 פסוקים חס'] השיבנו. [ואין כאן "אל ארך אפים אתה" אלא סומן ויעבור
בלבד].

33א והוא רחום ... הבט נא רחם על עמך במהרה למען שמך ברחמיך הרבים יי
אלהינו. רחם והושיעה צאן מרעיתך ... ולמען ישראל אבינו ענו והושיענו כי
שמך הגדול באמת נקרא עלינו עושה נפלאות בכל עת ועת. עשה עמנו כחסדך

חנן ורחום הביטה וענו בעת צרה כי לך יי הישועה אבינו מלכנו ... [וממשיך
כנוסח אשכנז עד] ראה בצרתנו שמע קול תחנונו [ומדלג על "כי אתה שומע תפלת כל
פה..."] וממשיך] כי אין כמוך יי אלהינו [כנוסח אשכנז בשינויים פעוטים, עד שמגיע (נוסח
אשכנז = ספרד) אל] אל תעזבו אבינו ואל תשנו מלכנו ... חנם בכל דור ודור.
חוסה יי על עמך ... לקבל שבים [כנוסח אשכנז] ... קומה והושיענו [וממשיך כנוסח
אשכנז] כי חטאנו לך. אבינו מלכנו זכור לנו את ברית אבותינו ועדותינו בכל יום
יי אחד. הביטה בענינו כי רבו מכאובינו וצרות לבבינו חוסה עלינו בארץ
שבינו ואל תשפוך חרונך ... יי אלהי ישראל ... איה חסדיך הראשונים ...
והפר כעסך עמנו [תחנה ליום ה' חס'] אל תקצוף ... סלח לנו [כי אתה אבינו. אברהם ...
חס] אבינו מלכנו ... ברגו רחם תזכור. ברגו רחמים תזכור. יי הושיעה ...
42ב למנצח [תה' כ.] ובא לציון ... יי מלכותיה לעולם ...

49א ערבית

והוא רחום [יי הושיעה ... חס]. בא"ה ... המבדיל בין יום ובין לילה. – אמת
ואמונה ... קיים עלינו. השכיבו ... והעמידנו מלכנו לחיים ולשלום ... ותקנו
בעצה טובה ... והסר מעלינו אויב [חלי חס] ... ושמר ... לחיים ולשלום. –
ברוך יי לעולם אמן ואמן ... בא"י המלך ...

51א [אחרי תפילת ערבית]

אין קדוש ... אין כאלהינו ... כי עת לחננה כי בא מועד. כי רצו עבדיך את
אבניה ... והיה כאשר הייתם קללה ... חזקו ידיים רפות ... אמרו לנמהרי
לב ... ואתם חזקו ואל ירפו ידיכם ... בונה ירושלם יי ... ברוך יי לעולם
אמן ואמן.

51ב ערבית של שבת

במה מדליקין. ומתחילין מזמור שיר ליום השבת וערבית עד והגן בעדינו ופרוש
עלינו סוכת שלום בא"י הפורש ... ועל ירושלם [בלי אמן]. ושמרו. אתה קדשת.
ישמחו ... קוראי עונג ... ושמח לבנו בישועתך ... [בברכה מעין ז]: לעם מדשני
עונג ... – קדוש ... כי בנו בחרת ואתנו קדשת מכל העמים.

53ב [שחרית לשבת]

... וקורין הזמירות כמו בחול עד צורי וגאלי ואו' רגנו צדיקים [וכל המזמורים
הנהוגים]. נשמת ... ורוב רובי ... וכל הלבבות ייראוך ... ובדברי צדיקים
תתברך ... במקלות ברבבות עמך ... שירות ותשבחות.
59ב בא"ה ... וטובו מחדש ... אל אדון ... בפי כל הנשמה ... סוכבים אתו ...
לפני כבודו ... פאר וכבוד יתנו לשמו ... שרפים ואופנים וחיות הקדש ... ועל
מאורי אור שיצרת יפארוך סלה.
ישמח משה ... לזרע יעקב אשר בם בחרת. [אין "ישמחו"] אר"א רצה נא ...
וינחו בו כל ישראל אהבי שמך.

א62 [ברכות המפטיר]

... מדבר ומקיים כי כל דבריו האמת והצדק. ונאמן... ולענומת נפש תנקום
נקם... ולא ינחלו עוד אחרים את כבודו [אין יותר] בא"י מן דוד... ועל יום
המנוח הזה... ומברכין את שמך. תתברך (!) שמך...

ב63 [מוסף]

... למשה צוית... את מוסף יום המנוח... חמדת ימים אתו קראת. אוֹיָא
רצה... - כתר... ועמך ישראל קבוצי מטה... ממקומו יפן... לעיני כל
חי [לאמר חס]...

ב65 תפלת מנוחה

... אתה אחד... מנוחה וקדושה... שאתה רוצה בה...

א66 במוצאי שבת

אתה חוננתנו... מדע והשכל בתורתך... ובין ישראל לגוים... מכל שטן רע
מכל פגע רע ומכל גזרות קשות ורעות ומכל שעות רעות... - הבדלה... |
ב67... בא"ה... המבדיל... ובין ישראל לגוים... - ויתן לך...

א69 [לראש חדש]

תיקן ראש חדש: ... יהי רצון מלפני אלהי השמים... - יעלה ויבא... [כי
אליך עינינו חס]. - ראשי חדשים... [לכפר בעדם חס] זכרון לכלם יהיו...
ושעיר עזים... האמורים לפני מזבחך לרצון... לבנים תזכור ואז ישישו עמך
ועדתך בהקריבם קרבנם על גבי מזבחך... [מפי כבודך חס]. תחלה וראש
לישועתנו... - ברכת הלבנה בא"ה... רצון קוניהם... כשם שאני מרקד...
כך אם ירקדו אחרים להזיקני לא יגעו בי.

ב71 מוסף שבת וראש חדש

אתה יצרת... ולפי שחטאנו [לפניך חס]... ולא כהן גדול... תחלה וראש
לישועתינו ולפדות נפשנו... קבעת... ישמחו במלכותך... אוֹיָא רצה נא
במנוחתינו... וינוחו בו כל ישראל אהבי שמך כי בעמך ישראל בחרת מכל
האמות ושבתות וחקי ראשי חדשים להם קבעת בא"י מקדש השבת וישראל
וראשי חדשים.

ב72 לחנוכה

על הנסים... [ועל הנפלאות חס, ובסוף:] ועשית עמהם נס ונודה לשמך הגדול
סלה.

א73 [לפורים]

מי כמוך לר' יהודה הלוי...

79א על הנסים... בימי מרדכי ואסתר המלכה... [בסוף:] כשם שעשית עמהם נס
ופלא כן עשה עמנו יי אלהינו נסים ונפלאות בעת ובעונה הזאת ונודה לשמך
הגדול סלה...
באי אמה האל הרב את ריבנו... [והנפרע לנו מצרינו חס].

79ב תיקן פסח
[בעמידה:]... שמח לבנו בישועתך.

81ב [הגדה של פסח]
... שבכל הלילות אין אנו חייבין לטבל... וכל המספר ביציאת מצרים הרי
זה משובח... ברוך המקום שנתן תורה לישראל ברוך הוא... והגדת לבנך
יכול מראש חדש... לעשות מה שאמר לאברהם אבינו [בברית חס] בין
הבתרים... היא שעמדה... שלא אחד בלבד עמד עלינו [לכלותנו חס]...
ולא על ידי השליח... אני ולא השליח... ולא בנה לנו בית המקדש דיינו...
כן יי אלהינו... יגיענו... עד שיגיע דמם...

91ב תפלת מוסף
93א תקן הטל [בצורת קרובה] באי... באהבה. שזופת שמש, [מגן]. אתה גבור... שלח
רוחך. [מחיה]. פומון: מבטח כל היצור: כירוג: לשוני כוננת. פומון: לך לשלום גשם.
94ב ותודיענו.

95א מסכת אבות
110ב אזהרות לר' שלמה ן גבירול אמן יום זה. שמור לבי מענה.

127ב תפלות של ראש השנה
זכרנו לחיים אל מלך חפץ בחיים... אל חי ומגן [מלך עוזר ומושיע חס]... כמו
שידענו יי אלהינו שהשלטון לפניך... ותקוה [טובה חס] לדורשיך... כעשן
תכלה... ותמלוך... בירושלם עירך ובהר ציון משכן כבודך ככתוב...
ותתן לנו יי אלהינו [באהבה חס]... יום זכרון תרועה... ויאמרו כל אשר נשמה
באפו... [כי אתה יי אלהים אמת חס] ודברך... על כולם... וכל החיים...
ועזרתנו סלה. וכתוב לחיים טובים כל בני בריתך, האל הטוב. באי הטוב...
[בברכת שים שלום הטכסט מקוצר:]... וברכנו אבינו כולנו יחד ברכה שלמה ברוב
עוז ושלום. ואתם הדבקים... היום תאמצנו... [עד] היום תישרנו. היום תכתבנו
לחיים...

130א אבינו מלכנו חטאנו... אין לנו מלך... בטל ממנו כל... זכור כי עפר אנחנו
[ומוסיף:] א"מ מחול וסלח לכל עונותינו. א"מ קרע... מחוק... מחה והעבר...
כתבנו בספר חיים טובים... זכיות... פרנסה וכלכלה... מחילה וסליחה...
גאולה וישועה... זכרנו... הצמיח [וכל השורות עד:] שמע קולנו... קבל
ברחמים. [ומכאן ואילך בסדר זה:] אל תשיבנו ריקם... עשה למען הרוגים...

טבוחים... באי באש... נקום... עשה למענך... עשה למענך והושיענו...
למען רחמך הרבים... למען שמך הגדול... חגנו ועגנו...
131א [אין כאן ובשאר המקומות הטכסט של קריאת התורה והפטורות, אבל סומן מה שקורין. תקיעת שופר,
רק שתי הברכות, תשרת תשרת חררת והפטוקים עד] ולקדוש ישראל מלכנו.

131ב למוסף

מפני חטאינו... אנא יי אלהינו ושם נעשה... את מוסף יום הזכרון הזה ויום טוב
מקרא קדש הזה... כאמור ובחדש השביעי... שבעה תמימים ומנחתם...
ושעיר לכפר מלבד עולת החדש ומנחתה ושני תמידין כהלכתן. עלינו. [שלא
עשנו... עד לאל לא יושיע נמחק, אבל אפשר לקרוא אותן] ואנו משתחווים... ככתוב
בתורתך וידעת... אין עוד. אוחילה לאל... ככתוב לאדם... ונאמר יי
שפתי... ונאמר יהיו לרצון... ובדברי קדשך כתוב לאמר [כי ליי המלוכה...
חס'] יי מלך... ונא' שאו שערים... ונא' שאו שערים... שמח לבנו בישועתך...
[כי אתה יי אלהים אמת חס'] ודברך אמת וקיים לעד. – היום הרת... רחמנו
כרחם אב רחמן על בנים. – אתה זוכר... אי זו לשובע... ונא' וישמע... ונא'
וזכרתי את בריתי... ונא' וגם אני שמעתי את נאקת... כי זוכר כל הנשכחות
אתה הוא מעולם... ועקידת יצחק היום לזרע יעקב תזכור. – אתה גלית...
ונא' תקעו... ונא' כי חק לישראל הוא... ונא' הללויה...

138א תפלות ליום הכפורי

כל נדרי [ונדויי חס']... [ודי נדינא חס']... [ומיום הכפורים הזה... חס']...
[נדרנא... אסרי חס'] כולהן די חרטנא בהון... כי לכל העם בשגגה. ונא' כי
ביום הזה...
ותתן לנו... [באהבה מקרא קדש חס']. אוֹאֹ מחול... [ביום מקרא קדש הזה חס']... [כי אתה
חס']. אוֹאֹ יעלה ויבוא... [ביום מקרא קדש הזה חס']. אוֹאֹ מלך... [כי אתה
יי אלהים אמת חס'] ודברך אמת. שים שלום [בתפילת ערבית בלי קיצור].
... אשמנו... דברנו דפי [ולשון הרע חס']... לצנו [לוצצנו חס'] מרדנו [מרינו חס']
נאצנו [נאפנו נשבענו לשוא ולשקר חס']... תעינו תעבנו ותעתענו... יהי רצון...
[שתרחם עלינו חס'] שתמחול לנו את כל עונותינו ותכפר לנו את כל חטאתינו
ותמחול ותסלח לכל פשעינו. עהש־ל באונס... ברצון... בבלי דעת... בגלוי
[3 שורות חסרות] בזדון... בשגגה [3 שורות חסרות] ביודעים... בלא יודעים [השורות
במזיד... בנשך... בסתר... חסרות]... [בצעדי רגלים עד סוף על חטא חס'].
[נוסח על חטאים שונה כדלקמן:] על חטאים... אשם... קרבן... חטאת...
מלקות ארבעים... כרת... מיתה וכרת... מיתה בידי שמים... ארבע
מיתות בית דין... את שגלויים לנו ואת שאינן גלויים לנו... הכל גלוי וצפוי
לפניך יי אלהינו וחטאנו על כולם כמו שנא'... מוחל וסולח אלא אתה.
אלהי... מלא בושה וכלימה [השאר חס']. יהי רצון מלפניך... מרוק ברחמך
הרבים... – אדיר וגבור דוק וחלד מי אל כמוך [בלתי שלם].

143א [שחרית ליו"כ]

[המזמורים:] תפלה לדוד שמעה יי... [תפלה לדוד הטה חס'] לאחר ברכי נפשי:] הודו ליי קראו בשמו...

148ב [מוסף ליו"כ]

... מפני חטאינו... [ביום טוב מקרא קדש הזה חס']... על ידי משה עבדך כאמור ובעשור לחדש השביעי הזה... ומנחתם... – עלינו לשבח... ועל הארץ מתחת אין עוד. אוחילה לאל. אר"א מלוך.

150ב [נעילה]

... מה אנו מה חיינו מה חסדנו מה צדקנו מה ישענו [מה כחנו חס'] מה גבורתנו... מוחל וסולח אלא אתה. אלהי עד שלא נוצרתי... – ותודיענו [כלי שינוי].

153א כתר מלכות לר' שלמה גבירול

166א תפלת תענית ליחיד

... רבון העולמים [כלי שינוי]. שמע קולנו... במדת חסד ובמדת רחמים. עניי... ומוכלם אני... ומתבייש אני... על גבי המזבח... היה נא קרוב לשועי... טרם אדבר אתה תשמע... שומע תפלה. וידוי לתענית יחיד: רבון העולמים [כלי שינוי].

168ב סדר מאה ברכות [דיני ברכות ונוסחתן, בניקוד מלא].

178ב [סדר פדיון הבן... דיני חלה... ובסופם:] המהלך במקום סכנה מתפלל תפלה קצרה... תפלת הבינו...

181א סדר ברכת המזון

[כולו לפי נוסח מחזור רומא, והנני רושם כאן את השינויים מהגדפס במחזור ליוורנו תרט"ז, חלק א, דף ק:] בטובו בטוב בחן... כי לעולם חסדו. וחסדו יהא עמנו... אשר ברא [כאמור פותח את ידך... רצון חס'] בא"י הזן את הכל... אבינו מלכנו רועינו... הרויח לנו... ואל תצריכנו יי אלהינו ואל תביאנו לידי מתנת בשר ודם [ולא לידי הלואת אדם חס'] אלא לידך... ובנה את ירושלם עיר קדשך... בא"י אמ"ה אלהי אברהם תתברך לעד... שבכל יום ויום עמנו [הוא הטיב לנו חס'] הוא מטיב לנו... חן [וחסד חס'] ורחמים ברכה רפואה רוחה והצלחה... הרחמן יוליכנו קוממיות לארצנו... [עד] יצילנו מכל פגע רע... ישבור עול הגוים... [יסלק וכר חס']... [ואנחנו חס']... כמו שנתברכו... זכרו לטוב... 183ב יכנו ויקרבנו לימות המשיח... [מנוחה לחי העולמים חס']. | [ברכה מעין שלוש:] על הגפן... חמדה טובה... את אבותינו... בתוכה... על הארץ ועל 184א הפירות. | בשבת כשמגיע לרחם אומר... נחמנו... ושמחנו מלכנו בבנין בית בחירתך ומלכותך הקם מהרה... והושיענו למען שמך ובנה את ירושלם עיר

הקדש במהרה בימינו והעלנו בה ושמחנו בתוכה... [ובבנינה חס'] כי אתה בעל
הישועות ובעל הנחמות באי מנחם עמו ישראל בבנו ירושלם אמן.

184ב סדר הטבת חלום

185ב הושענות לסוכות

למענך אלהינו... למענך הודנו למענך ואלהי אבותינו למענך אדיר אדירים. –
אנא אל אחד. אל ישעך צמאתי. [מושיע חוסים וכו' חס', וכן חסרים הפיוטים האחרונים
בכל יום: ביום ב' חלתה פני אדוניה יום ג' מיוחדים וכו' יום ד' יום ה' מרום שוכן עד יום ו' שעה
עליון, יום שבת באנו ליחד, הו"ר אנא אל אחד, ובכל ההקפות להושענא רבא חסרים הפיוטים הראשונים
ונתקצרו הפסקאות האחרונות].

208א תפלת הים

209א תיקון י"ז בתמוז

[הפיוטים כאן ובשאר תעניות נדפסו בצורת קרובה בתוך תפילת העמידה, כגון:] פותח החון
ברכת מגן עד למען שמו באהבה. מגן. וארץ שפל רומי... [עד הברכה] הרוצה
בתשובה [ואחר-כך: אל ארץ אפים אתה, והסליחות כרגיל].

214א תקן ט' באב

[קנינות לליל תשעה באב:] זכור יי מה היה לנו. [בליל זה יבכין חס']. אקונן במר נפשי.
מדי שנה בשנה קינה. על זה היה דוה [וכל הקנינות כמו במחזור של היום. ההכרזה אחינו
בית ישראל שמעו חס'].

219א [שחרית: הפיוט:] וארץ שפל רומי [בצורת קרובה עד הברכה הרוצה בתשובה ואחר-כך באות
הקנינות:] אך זה היום... עד מתי יי ביום זה... איכה צאן ההריגה... שאי קינה
במגינה... גרושים מבית תענוגיהם... איך נוי שודד [עד גמר העמידה, ואחר-כך
226ב הקנינות:] | אלי עדתי והילילי. איך ידידות נפש. שכורת ולא מיין. יום אכפי. בת
עמי תייליל. שומרון קול תתן. קול יללה אשמיעה. אלה אזכרה. עד אנה בכיה
בציון. [לקריאת התורה:] קומי וספדי תורה. ספדי והילילי תורת יקותיאל. אש
תוקד בקרבי. – [מנחה כמו במחזור של היום].

226ב תיקון י' בטבת

וארץ שפל רומי [בצורת קרובה עד הברכה הרוצה בתשובה והסליחות כמו במחזור של היום. בסוף:
תחנה לי' בטבת:] יי יגוני קראוני אל אבל [חס' בהוצאת המחזור ליוורנו].

239ב תיקון לתענית אסתר [כמו במחזור של היום].

242ב תיקון לילי אשמורות

לך יי הצדקה. אל מלך יושב. רחמנא אדכר לך. אנשי אמונה אבדו. תמהנו
מרעות. ארוא אל תעש עמנו כלה. וידוי. אשמנו מכל עם. חטאנו צורנו. לקדושת

שמך. אלהינו שבשמים... גמר לעננו: אלהים אתה ידעת לאולתי ואשמותי. עננו. רחום וחנן... אדון הסליחות. יי עשה למען שמך. דעני לעניי. אם עונינו ענו בנו. אתאנו לחלות פניך. מרן דבשמיא לך מתחננן. שומר ישראל. מחי ומסי. חיים שאלנו. אליך יי נשאתי עיני. אבינו אב הרחמן הושיענו למען שמך. אבינו מלכנו אבינו אתה. קדיש [עם התוספת] תענו ותעתרו. למתודה חטאתי. וכשחטאו ישראל במדבר [בסוף:] תחנה לצום גדליה: יי עד מתי תעשן חמתך.
— [אין מחזור לר"ה, בהתאם למנהג הקיים].

256 א מחזור ליום הכפורים

כל נדרי [העתק שני, עיין לעיל דף 138א]... הבא אלינו לשלום. נדרנא לא נדרי ואסרנא לא איסרי ושבונונא לא שבוני וחרמנא לא חרמי וקונמנא לא קונימי וקונחנא לא קונחי וקונסנא לא קונסי. כלהון די חרטנא בהון כלהון יהון שבייתן ושביקין... [כאן הערה:]... וקורין שמע... ונוהגין באשכנז (!) לומר בשכמל-ו בקול רם. אחרי העמידה: תפלה לדוד שמעה. אנא יי רחמיך יראו [בית אחרון:] אנא יי חוס נא חס'. שטר עלי בעדים וקנין. פסוקים. משתחווים להדרת קודש. אנא בקראינו לקול שועינו. כפר לעמך ישראל. ירצה עם אביך. אדיר ונאור בורא דוק וחדל.

262 א סדר ליום הכפורים [= שחרית]

רשות לנשמת לר' שלמה בן גבירול: אלהים אלי אתה. רשות למגן לב"ל: וארץ אשפיל ואפיל תחינתי. פזמון לר' דוד בן בקודה: למענך אלהי רצה עם לך שיחר. פזמון: יענה כבוד אבות לבן מחטא מזוהם. פזמון לר' יצחק אבן גיאת: יום צעקו שבים. פזמון לר' משה בן עזרא: מרום וקדוש שעה. קדושה לר' יהודה הלוי: אפודי שש. אלהים 269 א אל מי אמשילך. פסוקי דרחמי: ברחמיך הרבים באנו לפניך. ודוי. פזמון. יה איום זכור היום. ודוי גדול לרבנו נסים: רבש"ע קודם כל דבר.

274 ב [מוסף ליו"כ]

קדושה לר' יצחק בן אביתור (!): במרומי ערץ כסא שבתך. קדושה לר' יהודה הלוי: ארץ התמוטטה. סדר עבודה לר' יוסי בר יוסי הכהן הגדול: אתה כוננת עולם מראש. ובכן מה נהדר כהן גדול. פזמון לר' שלמה בן גבירול: אשרי עין. כל אלה בהיות ההיכל על מכותו. כהן גדול עומד ומשרת דורו ראו וישמחו. [השאר חס']. ועתה גלוי וידוע לפניך יי אלהינו ואלהי אבותינו שאין לנו לא אשם ולא אישים. פזמון לריצ"ג[?]: יוספים שנית לעמוד. פזמון לריצ"ג[?]: ישראל עבדיך לפניך נאספים. פזמון: שמם הר ציון. או"א תאיר אורנו.

285 א [מנחה ליו"כ]

פזמון לר' משה אבן עזרא: מדמי הלבבות וחלבי הכליות. קדושה: גבהי שמים לך כסא כבוד. סילוק לר' משה אבן עזרא: אנשי חסד הנושאים קולם. פזמון לר' יהודה: יצו

האל לדל שואל. תוכחה [!] לר' שלמה בן גבירול: שוכני בתי חומר. פזמון: עת שערי רצון להפתח... אני מזכיר היום... פזמון: עת שערי רצון להפתח... באחרית נוסה בסוף העשרה... פסוקי דרחמי. ודוי לר' שם טוב בן ארדוטיאל: רבש"ע בראותי.

294 תפילת נעילה

כמו בשחרית אלא שמחליפין במקום זכרנו חתמנו ובמקום וכתוב וחתום... מגן לר' אברהם בן עזרא אשל צדק. מחיה. אהובת נוער. [באה כאן הקרובה לנעילה לר' אברהם אבן עזרא הידועה לנו בחלקה מתוך מחזורי הספרדים ובשלמותה, עד כמה שבכלל גשמרה, מתוך מחזור אפ"ם, עיין קרית ספר ל (תשט"ו), עמ' 273–275 [לעיל, עמ' 115]. עם כמה חיסורים ושינויים. גם כאן חסר המשלש, שעדיין לא נתגלה, ובמקום המשלש הלקוח ביתר המקורות מתוך הקרובה "ברביעית עורכת" לר' יוסף בן יצחק אבן אביתור הנהוג במחזור אפ"ם, נמצא כאן המשלש אילי הצדק מתוך הקרובה "אדון היושב" לר' משה אבן עזרא שנדפסה במחזור אלג'יר. אחרי הקדושה באים הפזמונים:] מצעק מעלות השחר. אל נורא עלילה. בנשף קדמתי [בלתי שלם].

[ובסוף הקולופון:]

296 וכאשר ראה החכם המופלא ה"ר משה בן חביב טוב המלאכה ויפיה מהר למצוא וכה אמר:

ראה סדור מסודר על שלמו' / להתפלל לאל יושב כרוב'
וכתר מלכות נתן בראשו / ובקשות ומזמורי' ערבים
תפלת חול ושבחות וחדש / ובחגים וימים הקצובים
לשני וחמישי תחנונים / ופורים וחנכה נאהבים
והלכות הברכות הערוכות / לברך אל שחרי' וערבים
ואזהרות לפסח ועצרת / והושענות ללולב וערבים
והצומות ועקתם כסדרם / וכפורים ופיוטים חשובים
והוא נפלא בכתם לא יסולה / בנאפולי והיא קרי' נדבי'
גביר שוע יהושע דפסם / לבן פרת והמה בכתובים
ובשנת נר הלא נכתב ונחתם / חמישי הוא בסיון עת אהבים.

298 [ספר תהלים]

367 מפתח לידע חשבון המזמורים

369 אלו הבקשות לקוחות מחיבור הנקרא מספר בני ישראל, חברו... רבי יצחק מור חיים...

[...] בוא יוצרנו לגאול אומתך... ופזמוני [בשני...] ראש דיבוקים בשעות חמשה. – אל דורשיך חברו. – אנא דורשי טללו / יבואונו טובותיך... עם שני פזמונים: יום אסדר את בקשתי / צור הקשיבה אל שול[עתי] וכו'; חנון קבל תחנוני / יום אחביר מלות כפורים וכו'. – יום תקופתי אוכור / צדק עמך דינימו. – שונא אלי יבכה / מדלה אירבנו... ופזמוני: [שיר ח]דש אשריה תחת מוספנו.

על נוסח התפילה של קהילות החסידים*

א

בספר זה ניתן בידי הקורא סדר התפילות לפי מנהג קהילות החסידים, והוא נוסח האר"י שנתקבל, תמורת נוסח אשכנז שהיה נהוג בארצות מזרח אירופה, על-ידי תלמידי הבעש"ט והדורות שבאו אחריו. אין ידוע לפי איזה נוסח התפללו בבית מדרשו של הבעש"ט עצמו, וייתכן שגם שם היה נוסח האר"י מקובל. על כל פנים, הציע תלמידו המגיד ר' דב בר ממזריטש בפירוש את קבלת נוסח האר"י, ומכאן ואילך תפסו בו אלה שהצטרפו לכת החסידים.

אבל איזה נוסח תפילה היה נוסח האר"י? יש להניח שהוא התפלל לפי נוסח ספרד, בהתאם לעובדה שגדל וחונוך במצרים והיה גר אחר כך בצפת בתוך קהילות ספרדים, וגם ספר כוונות האר"י, שנכתב בידי תלמידו ר' חיים ויטאל ושנדפס ראשונה בויניציאה ש"פ ומאו כמה פעמים, מוכיח שנוסחו היה נוסח ספרד. כוונותיו של האר"י הועתקו גם לפני הופעתן בדפוס גם אחרי זה בכתבי-יד מרובים והגיעו להפצה מפתיעה, ומכיוון שביקשו המתפללים לעיין בהן בזמן תפילתם, נתאחדו עם סדר תפילה לא רק כמנהג הספרדים (שלפיו נכתבו) אלא גם כמנהג האשכנזים – כתבי-יד כאלה נשמרו עד היום בהמונים – ובזה נפתח פתח לעירוב הנוסחאות השונות. במובן זה אפשר לבאר מה שכתב המגיד ממזריטש (המייחס כמובן בחירת הנוסחאות לאר"י עצמו):

והנה האלקי האר"י בהיות נהירין לו שבילין דרקיעא לימד דעת את העם... ותיקן סדר מלוקט מכמה נוסחאות כידוע לבקאים... על כן יאחו כל אחד בדרכו של האר"י השווה לכל נפש (מגיד דבריו ליעקב, קארעץ תקמ"א, דף כה, ב; דפוס לעמברג תקנ"ב, דף יג, ב).

בניגוד לנוסח האשכנזים לא נשמר נוסח הספרדים במסורת אחידה, ואפילו אחרי המצאת הדפוס נשתנה בהשפעת תורת הקבלה ובהשפעות אחרות. בזמן שנתקבל על-

* מאמר זה מורכב משלושה חלקים: א. 'ראשית דבר' שכתב המחבר ל'סדור תפלת ישראל' לפי מנהג קהילות החסידים, הוצאת מסדה (עיין להלן ברשימה הביבליוגרפית, עמ' 449, מס' 58); ב. דברים על נוסח תפילת עמידה שהוקלטו מפי המחבר על סרט רשם-קול. ג. הערות נוספות שנרשמו מפי המחבר.

ידי החסידים, היה רווח אצל רוב הספרדים נוסח תפילה שהושפע בהרבה ממנהגי האר"י. ברם, המנהג שנותר בחוגי החסידים אינו מזדהה לגמרי עם מנהג הספרדים של התקופה, ונשארו בו כמה שרידים של מנהג האשכנזים (כגון התחנונים, הסדר להוצאת ס"ת, הקדושה לשחרית של שבת, ברכת המזון); מאידך גיסא נקבע נוסח תפילות הקבע ברובו על-פי נוסח הספרדים. מה שנתקבל בכל חוגי החסידים, הוא כנראה המנהג הלקוח מהספרדים ומהסידורים כתבי-יד עם כוונות האר"י. אבל נראה גם כן שקבלת נוסח האר"י לא נתגשמה בכל הקהילות בבת אחת. בדפוסים הראשונים של הסידור עם כוונות האר"י (זולקווא תקמ"א, לבוב תקמ"ח) בולטת אי-עקביות בנוגע לנוסח, ויש שתפילה אחת ניתנת בנוסח ספרד ואחרת בנוסח אשכנז. לאחר מכן התחילו המדפיסים להוציא סידורים עם כוונות ופירושים שווים לכל נפש, היינו לשני המנהגים, זה על יד זה, והשני בסוגריים. אופייני להולכים בדרך זו הוא הדפוס:

סדר תפילת נהורא... הצגנו שני הנוסחאות הן נוסח האשכנזים והן נוסח הספרדים... חלק א-ב. הרובישוב 1817.

תוצאות פעולה זו היו נוראות. המתפללים לא הבינו את משמעות הסוגריים (שהושמטו גם במקומות רבים בדפוסים המאוחרים יותר) ואמרו שתי נוסחאות זו אחר זו בערבוביה, ובוזה נוצר בין חסידי פולין נוסח שבשום תקופה לא היה קיים בקהילה יהודית ושרבו בו שיבושי לשון (כגון: כי אתה שומע תפילת כל פה עמך ישראל ברחמים) ובכלל כפילות לשון בלתי מוצדקת (בשלומך ברוב עוז ושלום, וכדומה). רק פעם אחת זכה נוסח האר"י לעיבוד מדויק: במהדורת ר' שניאור זלמן מליאדי (בעל ה"תניא"), מייסד סיעת חסידי חב"ד (קאפוסט תקע"ו, ברדיטשוב תקע"ח ועוד), שקבע בה מה שראה הוא כנוסח האר"י האמיתי. בנוסח זה בולטת השפעת נוסח אשכנז יותר מאשר בסידורים אחרים; מאידך גיסא אין בו שיבושי לשון. הוא נתקבל בחוגי חסידי חב"ד כחובה.

לא היה בידינו לקבוע במהדורה שלפנינו נוסח אחיד או להעדיף אחת משתי נוסחאות על השניה, בזמן ששתיהן כבר השתרשו בקהילות המתפללים; העיקר היה לברר את הנוסחאות השונות ולסמן אותן בצורה ברורה ובאופן שאי אפשר לערבב אותן. המתפלל ימצא על נקלה את הנוסחה שהוא בוחר בה ויבחין בינה לבין השניה – על-פי רוב אחת מהן מופיעה בתורת "נ"א" – ובשום פנים לא יתפוס בשתיהן כאחת.

לארצנו הקדושה יש חשיבות מיוחדת למהדורה שכזו. בארצות אירופה (פולין, ליטא וכו') נתקבל נוסח זה רק בחוגים שהצטרפו לכת החסידים, ובבית הכנסת העירוני של כל מקום נשאר כמובן נוסח אשכנז המקובל. לעומת זאת קבעו בגליל העולים הראשונים מארצות אשכנז, שהיו דווקא תלמידי הבעש"ט שהגיעו לצפת ולטבריה, את נוסח התפילה שלהם כמנהג המדינה, ואין שם קיים נוסח אשכנז כלל. הדור הצעיר הגדל בקהילות הגליל זקוק לסידור תפילה הנון, נקי משיבושי לשון ובנוי על המסורת שבידינו.

ב

כדי להקל על המתפללים אני מציע להלן נוסח לתפילת עמידה של ימות החול שהוא מנוקה מן השיבושים הקשים ביותר ואנמק את הצעותי:
ברוב המקרים, כאשר יש שני נוסחים - נוסח אשכנז ונוסח ספרד - בחרתי בנוסח ספרד כפי שהוא נמסר בכתב־היד. אבל יש כמה יוצאים מן הכלל ויש גם מקומות אחדים הדורשים הסבר מפורט יותר.

גבורות

החסידים רגילים לומר 'משיב הרוח ומוריד הגשם' וכך נוסח כל העדות, לרבות האשכנזים, עד שהינדנהיים חידש במחזור שלו לשמיני עצרת בתפילת הגשם את הצורה 'ומוריד הגשם'. אינני יודע אם יש להקפיד על עניין זה; על כל פנים, אני מתפלא שהנוסח 'ומוריד הגשם' נפוץ כל כך, כי המשך המשפט דורש שיאמרו 'ומוריד הגשם'.

קדושת השם

התוספת 'כי אל מלך גדול וקדוש אתה' מוזנחת גם על־ידי האשכנזים, גם על־ידי רוב הספרדים וגם על־ידי חסיד חב"ד. כבר במאה הארבע־עשרה התאונן ר' דוד אבודרהם על שהציבור מזניח תוספת זאת ולפי דעתו היא שייכת לנוסח הברכה.

חונן הדעת

הנוסח 'דעה בינה והשכל' הוא המקורי גם לפי הספרדים וגם לפי האבודרהם. הנוסח 'חכמה בינה ודעת' שבא במקומו, מיוחס לאר"י, ולכן תפסו בו חסיד חב"ד וגם הרבה מעדות המזרח בארץ ישראל; אבל אין זה מחייב.

גאולה

אני מציע לתפוס בנוסח אשכנז 'וגאלנו מהרה למען שמך', שהוא נוסח פשוט וקיבלוהו חסיד חב"ד. הנוסח הספרדי המקורי 'ומהר לגאלנו גאולה שלמה למען שמך' נשתבש מאד בסידורי החסידים ומוטב לוותר עליו.

רפואה

אני מציע לתפוס בנוסח 'והעלה רפואה שלמה לכל מכותינו'. זה הוא נוסח אשכנז העתיק וגם חסיד חב"ד תופסים בו עם תוספת פעוטה של המלה 'ארוכה'. הנוסח העתיק של הספרדים 'והעלה ארוכה ומרפא לכל תחלואינו ולכל מכאובינו ולכל מכותינו' מטעה, כי ציבור החסידים אינו רוצה בשום מקום לוותר על הנוסח 'והעלה רפואה שלמה לכל מכותינו' ואומרים אחר כך את שני הנוסחים יחד, והוא שיבוש גדול.

ברכת השנים

שינויי הנוסחאות 'שבענו מטובה' או 'מטובך' הן עתיקות יומין. לדעת קצת הפוסקים שייכת המלה 'מטובה' על הארץ ולפי פוסקים אחרים על הקב"ה. שני הנוסחים הם טובים, אבל כיוון שאנחנו צריכים לבחור באחד מהם, אני מציע לבחור בנוסח 'שבענו מטובה' שנתקבל על-ידי רוב ישראל בארץ-ישראל ואולי אף על-ידי רוב בני הגולה. אשר להוספת המלה 'לברכה' אחרי 'כשנים הטובות': כידוע יש בידי הספרדים עד היום נוסח כפול לברכת השנים: נוסח קצר בקיץ, שמתחיל ב'ברכנו ה' אלוֹקינו בכל מעשה ידינו', ונוסח יותר ארוך בחורף שתחילתו היא 'ברך עלינו ה' אלוֹקינו את השנה הזאת ואת כל מיני תבואתה לטובה'. החסידים, כשאר האשכנזים, איחדו את שני הנוסחים לנוסח אחד ומשנים בחורף את המלים 'ותן ברכה' ל'ותן טל ומטר לברכה'. והנה, מן הנוסח הארוך של הספרדים, המסתיים במלים 'ותהי אחריתה חיים ושובע ושלום כשנים הטובות לברכה', השאירו החסידים את המלה 'לברכה' ונוצר נוסח המנוגד לשכל הפשוט כי אי אפשר לקשר ולומר 'וברך שנתינו כשנים הטובות לברכה'.

קיבוץ גלויות

יש חסידים, וביניהם חסידי חב"ד, שמשמיטים אחרי 'וקבצנו יחד' את המלה 'מהרה' וגם הספרדים אינם אומרים אותה, אך היא מחזקת על-ידי 'כוונת האר"י'. אני סבור שאין טעם מספיק להשמיט אותה.

השיבה שופטינו

בסוף הברכה שונים נוסח אשכנז ונוסח ספרד זה מזה מאד. בנוסח אשכנז אומרים 'וצדקנו במשפט' ופירושו שהמתפלל מבקש שיעשה צדק לישראל בשעה שעומדים למשפט לפני בשר ודם, דבר שקרה אז לעתים קרובות. בנוסח ספרד אומרים: 'ומלוך עלינו אתה ה' לבדך בחסד וברחמים בצדק ובמשפט'. אנחנו נאלצים לבחור בין אחד מהם וכמובן הגיוני לבחור בנוסח ספרד 'בצדק ובמשפט'. ההרכב של 'וצדקנו בצדק ובמשפט' הוא מוטעה לגמרי.

ברכת המינים

אני מציע את הנוסח הבא: 'ולמלשינים אל תהי תקוה וכל המינים כרגע יאבדו וכל אויבך מהרה יכרתו והזדים מהרה תעקר ותשבר ותמגר ותכניע במהרה בימינו ברוך אתה יי שובר אויבים ומכניע זדים'.

בברכה זאת רבו הנוסחאות וכמעט אין שני אנשים האומרים נוסח אחד. אני מציע לתפוס בנוסח דלעיל ולוותר על המלים 'ותכלם ותשפילם ותכניעם' שאינם בנוסח ספרד העתיק ולהסתפק במלה 'ותכניע'. מאידך, אם אדם מקפיד על מלים אלה, יש להודות שאין בהן שיבוש לשוני.

על הצדיקים

בברכה זו יש נוסח 'על זקני עמך בית ישראל' ויש נוסח אחר 'על שארית עמך בית

ישראל'. בסידורי החסידים מופיעות שתי המלים ביחד ואין בזה שיבוש לשוני, אם כי המלה 'שארית' מיותרת.

הפסקא 'ועל חסדך הגדול באמת נשענו' שבסוף הברכה שייכת לנוסח הספרדי העתיק. חסידי חב"ד אינם אומרים אותה, אך אין בה שיבוש.

בונה ירושלים

בסוף ברכה זו שתי נוסחאות. נוסח אשכנז, שתפסו בו רוב הקהילות, הוא 'ובנה אותה בקרוב בימינו בנין עולם וכסא דוד עבדך מהרה לתוכה תכין', והוא אינו מתאים לעיקרון של 'מעין החתימה סמוך לחתימה', כי החתימה היא 'בונה ירושלים' והיה צריך להיות בסוף הברכה 'ובנה אותה בקרוב בימינו בנין עולם'. לפיכך הפכו הספרדים של ימינו וחסיד חב"ד את סדר המשפטים ואומרים קודם 'וכסא דוד עבדך מהרה לתוכה תכין' ואחר כך 'ובנה אותה בקרוב בימינו בנין עולם' וכך מעין החתימה יהיה סמוך לחתימה. אבל תולדות ברכה זאת מראות דבר שונה לגמרי: במנהג ארץ-ישראל העתיק היו, כידוע, רק שמונה-עשרה (ולא תשע-עשרה) ברכות, וברכת 'ולירושלים עירך' כללה גם את זכר כסא דוד. לפיכך המשפט 'וכסא דוד עבדך מהרה לתוכה תכין' היה באמצע והחתימה היתה 'אלוהי דוד ובונה ירושלים'. בבבל הפרידו בין העניינים ועשו את 'צמח דוד' לברכה נפרדת, בפני עצמה. כמובן, היה צריך להוציא מן הברכה גם את המשפט 'וכסא דוד עבדך מהרה לתוכה תכין', ואמנם כך הוא במחזור רומא העתיק. אבל ברוב הסידורים, ספרדיים כאשכנזיים, נשאר משפט זה, ואף החסידים (על כל פנים – רובם) אינם יכולים להסתגל ולהפוך את סדר שני משפטים אלה ולכן אי-אפשר אלא לקיים את נוסח אשכנז המוצע לעיל.

צמח דוד

המלים 'כי לישועתך קיינו כל היום' הן סוף הברכה בכל המנהגים. התוספת 'ומצפים לישועה' אינה מוצדקת כלל. לו היתה שייכת לברכה היה צריך לומר 'וצפינו לישועה' או 'ומצפים אנחנו לישועה'. המלים 'ומצפים לישועה' נולדו כך: בבבלי שבת דף לא, א נאמר 'בשעה שמכניסין אדם לדין (לעתיד לבא) אומרים לו: ... צפית לישועה?' ולכן ראו חובה להזכיר לאדם שיצפה בכל יום לישועה ורשמו זאת כדין בתוך ברכה זאת. כחלק של נוסח הברכה אין למלים אלה שום מובן וצריך להשמיטן.

שומע תפילה

חסידי חב"ד משמיטים את המלים 'הננו ועננו ושמע תפלתנו' אולם הן שייכות לנוסח ספרד העתיק.

המלים 'כי אתה שומע תפלת כל פה' שבסוף הברכה הן הנוסח הספרדי העתיק. בנוסח אשכנז העתיק אומרים 'כי אתה שומע תפלת עמך ישראל ברחמים'. המדפיסים הדפיסו את שתי הנוסחאות יחד ויצרו את השיבוש הלשוני 'כי אתה שומע תפלת כל פה עמך ישראל ברחמים' שאין לו כל הצדקה.

הודאה

הנוסח 'צורנו צור חיינו' נמצא ברוב הסידורים והוא תוצאה של צירוף שני שינויי נוסח עתיקים – 'צורנו' ו'צור חיינו', אבל כיוון שאין בזה שיבוש לשוני אפשר לקיים את הנוסח המצורף.

ברוב הסידורים נדפס 'כי מעולם קווינו לך', אך במלה 'כי' יש קושי לשוני, מפני שאין שם כל סימן של סיבה. אפשר לומר שהמלה 'כי' מהווה במקרה זה ביטוי של טענה, כמו 'כי את שבע כבשות תקח מיד' (בראשית כא, ל). האשכנזים השמיטו מלה זאת לפני זמן רב וגם אני מציע להשמיטה, שהרי גם בסידורים ספרדיים עתיקים הנוסח הוא 'זמעולם קווינו לך'.

ברכת כהנים

בארץ-ישראל היה נהוג תמיד שהכהנים עלו לדוכן בכל יום. לדאב־ונו נשאר מנהג זה רק בארץ יהודה. גם בתימן וגם במצרים עלו הכהנים לדוכן בכל יום עד הזמן האחרון. המנהג העתיק היה, שאם היו כהנים בבית הכנסת קראו להם 'כהנים' והם התחילו לברך ולומר את שלושת הפסוקים. רק אם לא היה כהן בבית הכנסת אמרו את התפילה 'אויא ברכנו בברכה המשולשת בתורה'. אחרי מאות שנים כשבגרמניה ובארצות אירופה אחרות כבר נתבטלה הברכה שבכל יום, נתפשט המנהג המוטעה לומר 'אויא' וכו' גם כשהכהנים עלו לדוכן (בימים טובים). מקורו של המנהג בפסק של המהר"ם מרוטנבורג; ואף על פי שידעו אנו מפי תלמידו שהמהר"ם עצמו חזר בו, עדיין נוהגים כך ברוב הקהילות. בארץ יהודה נוהגת גם קהילות החסידים כמנהג הקדום ועולים לדוכן בכל יום.

שים שלום

בסוף ברכת 'שים שלום' נוסח ספרד הוא 'לברך את עמך ישראל ברוב עוז ושלום' ואילו נוסח אשכנז הוא 'לברך את עמך ישראל בכל עת ובכל שעה בשלומך'. גם כאן הדפיסו המדפיסים את שתי הנוסחאות ביחד וגרמו על-ידי כך לשיבוש ולכפילות בלתי מוצדקת.

ג

הערות לנוסח החסידים

בברכת 'אהבת עולם' שבשחרית נוסח ספרד הוא 'וקרבנו מלכנו לשמך הגדול באהבה להודות לך וליחדך ולאהבה את שמך' ואילו נוסח אשכנז הוא 'וקרבנו לשמך הגדול סלה באמת להודות לך וליחדך באהבה'. גם כאן הנוסח המצורף הוא שיבוש המדפיסים.

בתפילת העמידה לשבת נוהג רוב הקהל לומר 'וינוחו בה כל ישראל מקדשי שמך'. נוסח אשכנז העתיק הוא 'וישמחו בך ישראל אוהבי שמך'. ברור שאין מקום לשתי הנוסחאות ביחד.

בקדושת שחרית לשבת וימים טובים נאמר ברוב הסידורים (גם האשכנזיים) 'מתי תמלוך בציון בקרוב בימינו לעולם ועד תשכון. תתגדל ותתקדש' וכו'. בנוסח הרמב"ם (והתימנים) עונים 'אמן' אחרי 'מתי תמלוך בציון בקרוב בחיינו ובימינו' ואחר כך ממשיכים 'תשכון, תתגדל ותתקדש' וכו'. גם חסידי חב"ד גורסים את הנקודה לפני המלה 'תשכון'. אין ספק שפסוק זה הוא הנכון, אחרת היה צריך להיות 'תשכון בה' או כדומה.

בקדושת מוסף לשבת וימים טובים כתוב בסידורים רבים 'וישמיענו ברחמי שנית לעיני כל חי לאמור הן גאלתי אתכם אחרית כראשית'. המלה 'שנית' אינה נמצאת לא בנוסח ספרד ולא בנוסח חב"ד והיא מוטעית, כי המלים 'הן גאלתי אתכם' וכו' אינן מן המקרא ולכן אין מקום להשמיען שנית. מקור המלה הוא בנוסח אשכנז, בו נאמר 'והוא ישמיענו ברחמי שנית לעיני כל חי' וכאן בא הפסוק 'להיות לכם לאלהים אני יי אלהיכם'.

בתפילת מוסף לשבת יש שתי נוסחאות אחרי 'תקנת שבת' שהוא על סדר תשר"ק. לפי נוסחה אחת מוסיפים אותיות מנצפ"ך 'אז מסיני נצטוו צווי פעליה כראוי'. לפי נוסחה אחרת ממשיכים 'אז מסיני נצטוו עליה ותצוינו יי אלהינו להקריב בה קרבן שבת כראוי'. אין לערבב את שתי הנוסחאות.

בתפילת מנחה לשבת נוסח ספרד הוא 'והנחילנו יי אלהינו באהבה וברצון שבתות קדשך וינוחו בם' וכו', ואילו בנוסח אשכנז אומרים גם במנחה 'והנחילנו יי אלהינו באהבה וברצון שבת קדשך וינוחו בו' (או 'בה') וכו'. מובן שכאשר בתחילת המשפט נזכר 'שבת' (ולא 'שבתות') אין לומר בסוף 'בם' אלא 'בו' או 'בה'.

תפילות לערב ראש חודש

תענית ערב ראש חודש הונהגה כידוע על-ידי המקובל ר' משה קורדובירו בצפת במאה ה־ט"ז, אבל אין בידינו ידיעות מדויקות על סדר התענית ועל צורת שמירתו בחברות שהנהיגה. הדעת נותנת שאמרו אז גם סליחות אחדות – לפי מנהג הספרדים גם בשחרית גם במנחה – וייתכן שכבר אז בחרו בפרקים מיוחדים לשם "לימוד". בספרי ההלכה לא נזכר המנהג. ר' יוסף קארו, בן זמנו של ר' משה קורדובירו ורבו בתלמוד, עובר על מנהג זה בשתיקה – מסתמא היתה הפצתו מוגבלת – וכן גם הרמ"א. על טעמו ועל חשיבותו עומד בעל ש"ה, ר' ישעיהו הורביץ, בשלושה מקומות בחיבורו:

"עתה יתבארו זמני התשובה. בכל ערב ר"ח נקרא יום כפורים קטן שיהיה גם חזרת הענפים למקורן על פי ה' יסעו ועל פי ה' יחנו". – "ראש חדש זמן כפרה הוא, וראוי לאדם שיפשפש במעשיו ויהרהר בתשובה, ונוסף על זה מה שערב ר"ח כמו יום כפורים קטן שראוי להתענות וללקות ולעשות במעשה תשובה גמורה כמבואר לעיל... טעמא דמלתא קודם שנכנסות השבועות למקורן. וגם אז הוא פגם הגדול של לבנה הבא ממיעוט הירח אשר מצד קטרוג הזה נמשך קטרוג הקליפות... מ"מ הקב"ה קובע כפרה בר"ח כדאיתא בפרק אלו טריפות (חולין דף ס ע"ב) במאמר דקטרוג לבנה שאמר הקב"ה הביאו עלי כפרה על שמעטתי את הירח. הגם דמאמר הזה תמוה ויש בו סודות מופלאות מ"מ נשמע ממנו שר"ח בעצמו זמן כפרה. ע"כ ראוי לכל אחד מישראל להרהר בתשובה ולתקן מעשיו". – "תוכחת מוסר של ר"ח מאחר שהוא זמן כפרה יראה האדם שיעשה תשובה גמורה בלב שלם דהיינו בערב ראש חדש יעשה כמו י"כ כמו שנוהגין הרבה מחסידי עליון ויתקן כל המקולקל הן בממון הן בגוף הן בנפש ויתודה בבכי רב ובחרטה גמורה ויעזוב דרכו הרעה וכשיכנס החדש יהיה כבריאה חדשה שמכאן ואילך יתלבש בקדושה ובדביקות בו יתברך"².

עוד ר' יעקב עמדין (יעב"ץ) מדבר על מנהג י"כ קטן כעל עניין חדש, אף על-פי שבתקופתו כבר היה נפוץ ברבים. בסדור "בית יעקב", תחילת ר"ח, הוא כותב:

1. פרי חדש, הלכות ראש חודש, סי' תיז.
2. דפוס אמ"ד, דף קב, ב; קמ, א; קעט, א (= דפוס וורשא, ח"ב, דף ט, א; כא, ב; מז, ב).

חדשים מקרוב נהגו להתענות ער־ח וקור־ן אותו י־כ קטן, והוא ידוע ונתפשט ברבים. וטוב הדבר ביחוד להזהיר העם המתלכלכים כל היום כדי לשטפם מטנפם ולהיות להם זכרון בין עיניהם להשגיח על טהרת נפשם וגופם.

כנראה קראו את ערב ר־ח רק בחוגי האשכנזים בשם יום כפור קטן. הספרדים והאיטלקים מדברים תמיד ועד היום על "משמרת ר־ח" או "משמרת החדש"³. במשך הזמן, אחרי שנתפשט המנהג גם בארצות אירופה והגיע להפצה רחבה, סידרו בקהילות סדרים מסדרים שונים⁴. יש קהילות שנהגו לימוד מיוחד, ויש שאין בהם זכר לזה. יש שאמרו סליחות ופזמונים גם בשחרית גם במנחה, ויש שהקפידו רק על מנחה, שהוא הזמן בו נענה אליהו הנביא. יש שאמרו פיוטים ידועים, ויש שתפסו ביצירות חדשות שחברו לשם תעניות אלו. כנן יום זה יהי משקל־ לר' יהודה מודינא.

להלן רשומים סדרי התפילה הנדפסים הידועים לי, לפי מנהגי איטליה, ספרד ואשכנז, ונמסר התוכן של כל סדר וסדר⁵. אחרי רשימה זו יתפרסם סדר סליחות מכתב־יד, ובסוף יובא מפתח המציין למספר התפילות והפיוטים באוצר השירה והפיוט לדודון⁶.

עברו יותר מחמישים שנה אחר פטירת ר' משה קורדובירו, עד שיצא לאור הסדר הראשון למשמרת ראש חדש. הוא סודר על־ידי ר' אברהם ב־ר סעדיה גריאני ש־ץ בירושלים, ואין בו סימנים שסודר מטעם איוו קהילה או חברה מיוחדת. לפי טיב הספר נראה שהסליחות והפיוטים נאמרו בתפילת שחרית.

א] ספר ש ע ר י ד מ ע ה , והוא סדר משמרה של ראש חדש. הכינה וסידרה נעים זמירי ישראל ה־ה. ... כה־ר אברהם בכה־ר סעדיה גריאני ש־ץ של ירושלים תוב־ב. ויניציאה, בבית ייאני קאליאן, דפוס Bragadin, שפ־ו. כח דף. 8°.

הקדמת העורך, מ־ח לסיון שס־ט. – סלח לנו אבינו. אל ארך אפים. ואומרים ה' נגדך כל תאותי. אל מלך יושב. פס'. – 4: שופט כל הארץ. שבט יהודה בדוחק ובצער. אתינא לקודמך מאריה דשמיא. רחמנא אדכר לך (מקוצר). אנשי אמונה אבדו. תמהנו מרעות. א־א אל תעש עמנו כלה. מקור עיני על עוני. וידוי. אשמנו מכל עם. וידוי לר' נסים. איך אזלת ידי. אזכרה תמיד יום מותי. חי ה' וברוך צורי. אהלל בשמי מרומים. ה' מלך ה' מלך. בטרם אמן כל תהלה. שלש עשרה מדות גמר העניו. – תחינות על חורבן הבית ועל הגלות. 14: בחילה על זאת אספדה ואילילה. אלהינו שבשמים. ה' שמעתי שמעך יראתי. עננו אבינו עננו. ה' עשה למען שמך וחוסה על עמך. כת יש למעלה נקראים מבטלי גורה. שלשת ישי חברן צעקו. מחי ומסי. חיים שאלנו ממך. דעני לעניי

3. עין חיד־א, מורה באצבע, ס' קעד.

4. האנציקלופדיות כוללות ידיעות מעטות על העניין, וברובן דובר בהן רק על מנהג האשכנזים. כלל זה חל גם על "אוצר ישראל" ועל "אוצר דינים ומנהגים" של אייזנשטיין.

5. קבוצות של פסוקי מקרא, המשולבות בתוך הסדרים מצוינות להלן בתוכן הסדרים על־ידי הקיצור: פס'.

6. טכסטים שאינם רשומים שם מצוינים כאן בכוכב.

ענין. – 24ב: קינות: על היכלי אבכה יומם ולילה. אוי כי ירד אש מן השמים. בהיכלך שמיר ושית. בורא עד אנה יונתך במצודה. על חרבן ציון יהמה. עורה נא ימינך רמה. – בסוף תחינות נוספות.

כנראה לא נתקבל סדר זה בכל קהילות איטליה, וכל שכן בשאר ארצות אירופה. זמן מה אחר הדפסתו התחילו הקהילות והחברות להוציא את סדריהן.

סדר האִיטַליאני (סי' ב-ו)

הסדרים לתפילת ערב ר"ח שנערכו על-ידי קהילות האיטליאני נדפסו כנראה לטובת אותן הקהילות שנערכו בהן או לטובת חברה מיוחדת, ולא היו מיועדים להפצה סתם. כנראה אף אחד מהדפוסים לא זכה למהדורה שניה. מהסדרים מיועד הראשון לאמירה קודם עלות השחר (דף 1ב: "הנה מה טוב ומה נעים לקום בהשכמה לראש אשמורות... אך אם לא יוכלו לאמרם בעת ההיא יאמרו אחר חצות היום אחר תפלת שחרית..."), השני נותן טופס לשחרית ולמנחה, יתר הסדרים הם למנחה בלבד.

[ב] סדר התחנונים סליחות ופיוטים וודים ודברים נאים השייכים לחברת שומרי משמרת ערב ראש חדש ק"ק איטאליאני לעבודתו יתברך. מנטובה, בבית יהושע מפירושה, ותה"י = תכ"א. לו ד'. (בלתי שלם).

פס' (שומע תפילה וכו'). תהל' סד. ישראל בחירי אל. אל מלך יושב. פס'. תהל' קב. יה אשר גאה גאה. פס'. תהל' עז. יום זה יהי משקל. פס'. תהל' מג. רצה עליך מדל אביון. פס'. תהל' קיט, נ-נו. חסדי ה' קהל אמוני. פס'. תהל' פג. נפשי יחידתי. פס'. אלהינו שבשמים. פס'. תהל' פו. עת שערי ציון להפתח. פס'. וידוי ר' נסים. או"א היה עם פיפיות. אא"א. כשענית לאברהם. רחמנא אדכר לנא (קטוע). מתרצה ברחמים. שומר ישראל. – 33א: סדר לערב ראש חודש חשון ואייר (שאין בהם תחינה). ברכי אצולה מרוח הקדש. תהל' מא. אתאנו אליך רב העלילה.

[ג] ספר אלה הדברים אשר הסכימו רבים אשר אתנו מבני בית הכנסת הגדולה אשר במנטובה עם הגולים אליהם אשר יעשה אותם האד' בערב ראש חדש וחי בהם לחיי עולם. ועל מה אדני החבור' הזאת של רודפי צדק הטבעו... מנטובה, יהושע מפירושה, תכ"ב. פח ד'. 8°.

הקדמת המלקט גור אריה הלוי. – סדר חצות הלילה (תיקון חצות). – סדר שחרית: "אחר שסיימו הפלת שחרית עומד שליח צבור ואומר תפלה לדוד וגו' וחצי קדיש ואח"כ אומר". פס'. אתאנו על שמך. כי לא על צדקותינו. תהל' מב. ה' נגדך כל תאותי. פס'. תהל' כה. יה איום זכור היום. פס'. תהל' כז. אל רם מקור חכמה. פס'. תהל' לה. ישמעני אלהים בקראי לגדו. פס'. תהל' צ. הן עם חדר ישתחו. תהל' קד. נפשי עזו תדרכי. וידוי ר' נסים. ענו אבינו ענו. ה' עשה למען שמך. עשה למען אמתך. מתרצה ברחמים. שומר ישראל. אבינו מלכנו (רק 4 שורות). קדיש גמור.

29א: תורת הקרבנות: ויקרא א-ז. - יהי רצון (תחנה). דב' ל. יחו' מ-מח. - ואח"כ יאמר ספר תהלים, ובסוף כל ספר הפיוט: יה שמך ארוממך. יה נמצא ולא נרצה. חסדי ה' קהל אמוני. מצרי ערי יצרי. שוכני בתי חמר. - בסוף: ה' עשה למען שמך וכו' והתחנה אלהינו שבשמים. "ואח"כ יקרא בקול נעים סדר קדשים".

53א: סדר מנחה: אחרי תפילת מנחה (אשרי ובא לציין) עם קריאת התורה והפטרה אומרים "התחנונים והסליחות הללו": פס'. תהל' קלט. חדש ישועה חדש לי. אל מלך יושב. פס'. תהל' קמ. ישועתך גלה. פס'. תהל' קמא. יום זה יהי משקל. תענה אנקת נתונים. מלכא רמא ורחמנא רחם עלן. רחמנא אדכר לן (מקוטע כמו באשכנז). מתרצה ברחמים. קדיש. - שאר העניינים שבספר אינם נוגעים בערב ר"ח.

ד] סדר מנחת ערב ראש חדש, מסודר כפי ימי השבוע שחל בו, כמנהג ק"ק איטליאני... מנוסח, בבית ר' רפאל חיים מאיטליה, תפ"ו. כב ד'. 8°. סדר יום ראשון: פס'. תהל' יח. פס'. וכן סדר לימים ב-ה. - 17א: תהל' קב. שמע קולי אשר ישמע בקולות. יום זה יהי משקל. - 19א: אחר תפילת מנחה: לכו ונשובה אל ה'. רחמנא אדכר לן (קטע). או"א אל תעש עמנו כלה. או"א תבא לפניך. אשמנו. אשמנו מכל עם. אשמנו באומר ובפועל. לעינינו עשקו. חטאנו צורנו. שמע ישראל. ענו עד "בדיל שמך רבא" (כמו באשכנז).

ה] סדר תפילת מנחה של ערב ראש חדש שאומרים המתענים יחידי סגולה ואנשי מעשה של ק"ק פירנצי יע"א ובשאר קהלות הקדש... מדי חדש בחדש לעת ערב. [פירנצי], J. de Pas, אתחנן = תק"ט. כב ד'. 8°.

פס' ליום א' (עם תחנה בסוף). תהל' קב. שמע קולי אשר ישמע בקולות. - 27: יום זה יהי משקל. קריאת התורה והפטרה. - 10ב: רחמנא אדכר לן (מקוטע). או"א אל תעש עמנו כלה. וידוי. פס' לימים ב-ה.

ו] סדר תפילת המנחה של ערב ראש חדש שנהגו לומר משנים קדמוניות בבה"כ פאניסי בעיר פירארא. ונוסף עליו פיתום הקטרת וסדר התרת קללות שעושים בעיר הגיל ביום א' לר"ח מרחשון. ויניציאה, Bragadin, ונחמתי'ם = תקנ"ד. מא, ב דף. 8°.

הקדמת הרב יעקב משה עייאש. - פס' המסודרים לתפילת המנחה במעבר יבק לכל יום, וכאן אם חל ביום א. תהל' קב. שמע קולי אשר ישמע בקולות. תהל' פד. פ' התמיד. פטום הקטרת (נוסח צר). אשרי ובא לציין. חצי קדיש. פ' ויחל משה. הפטרת דרשו. תפילת העמידה. - פס'. תהל' קלט. חדש ישועה חדש לי. אל מלך יושב. פס'. תהל' קמ. ישועתך גלה לעדה חשובה. פס'. תהל' קמא. יום זה יהי משקל. או"א אל תעש עמנו כלה. או"א תבא לפניך תפלתנו. וידוי. אשמנו מכל עם. אשמנו באומר ובפועל. תענה אנקת נתונים. מלכא רמא ורחמנא רחם עלן. רחמנא אדכר לן (מקוטע). חטאנו צורנו. שמע. ה' הוא האלהים. ה' מלך. ענו (מקוטע). תחנון (אם אינו ערב ר"ח). תהל' כ. פס' ליום ב-ה. - 33-41:

"תפלה לעני" (תחינות ליחיד לערב ר"ח): ה' אלהי ישראל אבינו וכמה תחינות אחרות בפרחה, והפיוטים: אל נא זכור לאילת אהביך. תערג אליך אלהים נפש האומללים. אנא ה' הושיעה.

סדרי קהלות הספרדים (סי' ז-יד)

אף על פי שהסדר הראשון לתענית ערב ר"ח על-פי מנהגי הספרדים יצא בדפוס כמעט יחד עם סדר ה"איטליאני" או אפילו קדם לו, נתברר שקהילות ה"איטליאני" היו הראשונים שגרמו להפצת המנהג. שהרי נזכר באופן מיוחד בדפוס הראשון שהמנהג הונהג לראשונה במנטובה. הסדרים הראשונים לפי מנהג ספרד סמוכים גם לתפילת שחרית וגם לתפילת מנחה.

[ז] סדר משמרת החדש. זה שפ"ר התקונים מ"שור שפה לנאמנים המתנדב" בערבי ראשי חדשים ומתענים בסוד ישרים... ויציאה, ישמע = ת"כ. [1], מח ד'. 8° - הדפסה שניה (צורת הספר והיקפו דומים): ויציאה, אתך = תכ"א. הדפסה אחרת: ויציאה תע"ח.

הקדמת המסדרים יהודה חיים מפאנו, משה בן ברוך סלם, משה בן יצחק מהללאל גורצ'י. הקדמת ר' משה זכות (בה בולט שהמנהג הונהג קודם במנטובה). - סדר תקן חצות. - 9א: אחר תפילת שחרית: ויקרא א-ז. דב' ל. יחז' מ-מח. - 29א: "יקראו ספר תהלים, ועל כל ספר וספר פיוט", היינו: לך אלי יחידתי. אלהי אני מפיל לפניך תחנתי. ה' נגדך כל תאותי. יצו האל. אלהי אל תדיני כמעלי. - 33א (לתפילת מנחה): שמע קולי אשר ישמע בקולות. יה שמע אבינוך. אל מלך יושב. רחמנא אדכר לך (בשלמות). אנשי אמונה אבדו. תמהנו מרעות. אורא אל תעש עמנו כלה. וידוי. אשמנו מכל עם. אלהים אתה ידעת לאולתי ואשמותי. ענו אבינו ענו. רחום וחנון חטאנו לפניך רחם עלינו. אל רחום שמך. ה' עשה למען שמך (נוסח מורחב). דעני לעני ענין. אם אפס רובע הקן. אתאנו לחלות פניך. מרן דבשמיא לך מתחנן. מחי ומסי. חיים שאלנו ממך. אליך ה' נשאתי עיני. אורא הושיענו למען שמך. בצר לך. - שאר הספר כולל "תפלה לעני" לר' משה זכות.

הסדר הבא הוא כמעט שווה לקודם לו, ואינו שונה ממנו אלא בחלקו הראשון בלבד: [ח] סדר משמרת החדש. זה ספר הלכות קדוש חדשים אל כל הבא למלאת ידו להיות מן הפרושים... והמנהג כמנהג ותיקין וישישים... ונקבע מבחר האישים... ישראל חזקיה באסן... ויציאה, בראגאדין, את אליהו = תניג. סד ד'. 8°.

הקדמת י"ח באסן (על הנהגת הסדר בחברת משמרת החדש שבפדואה). - פרשת הקמת המשכן (שמות מז). פ' הכיור והשמן (שמות ל, יז-כט). תורת הקרבנות (שמות כט, לח-ל, י. ויקרא א, ו, א-ב; ב, ו, ז-טז; ד, ה, א-ג; ו, יז-כג; ה, יד-כו; ז, ג; ח. פרשת פטום הקטורת עם הסדר במשנה וכו'. דב' י, יב-כב; יא, ל. יחז' מ-מח. הושע יד, ב-י. מיכה ז, יח-כ. ישע' ב, א-ה; יא; יב; נה, ו-ג; ח; נז, יד-נט, כא. ירמ' לא, א-כ; לג,

תפילות ערב ראש חודש

י-כו. יונה. חבקוק ג. זכריה ב, יד-ז. מלאכי. — אחריו בא, לקריאת התהלים ולתפילת מנחה, כל הסדר הנדפס בס' משמרת החדש, ויניציאה ת"כ.

סדר שונה (וקצר בהרבה) מהקודמים נערך במקומות אחדים באיטליה, והנה הדפוסים המייצגים סדר זה:

ט] אור בקר, והוא ספר כולל תפלות ערב ראש חדש וראש השנה ויום הכפורים ולמנחת שובבים לקטות מספרי קדמוניו. ועוד נוספו עליהן תחנונות ובקשות... מחודשות לצורך הזמן מהרב... כמהר"ר יוסף פיאמיטא גר"ו והובא אל הדפוס על-ידי מעלת מנהיגי חברה קדישה של שומרים לבקר שבעיר אנקונא יע"א. ויניציאה תס"ט. נו ד'. 8°.

הקדמת הרב והמסדר. ענה עני שפל כל השפלים (סוף הפיוט "שמע קולי"). — ומתפללים מנחה (עם קריאת התורה והפטרה) ואחר-כך אומר: על ידי רחמיך הרבים סלח לנו אבינו. אל ארך אפים. אנשי אמונה אבדו. תמהנו מרעות. וכשחטאו ישראל במדבר. א"א אל תעש עמנו כלה. אשמונו מכל עם. מלכי ואלהי הנה באתי לפניך בלב נשבר (בקשה לר' יוסף פיאמיטא הג"ל). לעניינו עשוק. רחמנא אדכר לך (מקוטע). כמה תחנונות אחרות. — שאר הספר מוקדש לענין שובבים ולבקשות לערב ר"ה וי"כ. רק בדף כה, ב נמצא וידוי לאמרו לעשרת ימי תשובה בתוך הסליחות ובערב ר"ח שחרית: רבונו של עולם חשבתי בניב לחש.

י] משמרת הטהרה; סדר למוד על צום... ביום ערב ר"ח... והן עתה הכל מתוקן... אשר הכינו השרים והסגים פה... ליוורנו... ליוורנו, דפוס א. סעדן, השומר = תקנ"א. ח, נב [2], גנ-עז ד'. 8°.

וידוי גדול (לומר לפני תפילת שחרית). — ויקרא א-ז. במדבר טו. נביאים וכתובים. למוד מס' אבות (בשלימות). מידות ותמיד (בשלימות). ליקוטים מהתלמוד והזהר. — 52: יהי רצון לאמירת תהלים. — 53: למנחה: שמע קולי. נוסח תפילת מנחה לפי מנהג הספרדים. יה שמע אביוניך. רחמנא אדכר לך. אנשי אמונה אבדו. תמהנו מרעות. אל תעש עמנו כלה. וידוי. תחינות. חיים שאלנו ממך. — סוף הספר כולל אנקת אסיר.

הדפסה חדשה של הספר (בתוספת הבקשות וכו') נעשתה מחוץ לאיטליה: י] ס' משמרת הטהרה, והוא סדר למוד למשמרת ער"ח... כמו שנדפס בעיר ליוורנו יע"א ובתוספת נופך כל הבקשות וכיוצא... שלוניקי, תחנונינו = תק"פ. [4], נו, מד, [5], מה-מח דף. 8°.

למעשה גם הסדר הבא לקמן הוא דפוס חדש של הקודם, אף על פי שיש בו הרחבה ניכרת גם בבקשות גם בסליחות.

יא] סדר מנחת ערב ראש חדש; מתוקן... כמו שנדפס בסדרים הקודמים. גם לרבות האנקת אסיר מהרב חמ"י ז"ל. ובתוספת נופך כל הבקשות והן עתה

הוספנו כמה פיוטים... שאלוניקי, עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה
מאושר = תרלה. 104, 55, [1] ע' 8°.

נדפס עוד כמה פעמים, לדוגמא: סלוניקא, קוה קרית ה' = תרמ"ב. צח דף.

בקשות (ביניהן מיוחדות לערב ראש חודש): לך אלי תשוקתי. שמע קולי. ישן אל תרדם. בצר
לי אקרא ה'. לכו נפיל פנינו. אלהי עז תהלתי. שעריך בדפקי יה פתחה. אנא ה'
רחמין יראו. למענך אלהי רצה עם לך שחר. אבות העולם קדושינו קומו במרץ. אם
אפס רבע הקן. (ונוספו כאן תפילות לעצירת גשמים). — 43: סדר לימוד לערב ראש חודש (בלי
הטכסטים). — 44: סדר מנחה: פ' עקידה. אדיר ונאור. פ' קרבנות. התפילה לפי מנהג הספרדים (עם
תוספת בברכת שמע קולנו). אבינו מלכנו. וידוי. תחנון (בתוספת סדר פסוקים מיוחדים לכל חודש וחודש
שראשי תיבות נותנים שילוב שמות על-פי קבלה). — 76: יה שמע אביונך. שבט יהודה. רחמנא
אדכר לך. אנשי אמונה אבדו. תמהנו מרעות. אורא אל תעש עמנו כלה. ענו. התחינות
הרגילות. אלהינו שבשמים. שומר ישראל וכו'. — בסוף הספר אנקת אסיר ותפילות לבית עלמין.

לעומת הקודמים כולל הספר הבא סדר תפילה גם לשחרית גם למנחה.

[יב] סדר משמרה... [עם הסכמות ר' חיים ב"ר יצחק אלפאנדארי ור' יוסף
רוזאניש]. קושטא, ת"ק. סד ד' 8°.

(לשחרית): וידוי. תחנון. אערוך מדברי דתי. תהל' ו. פס'. פרשת עקידה. ה' אלהי
הצבאות יושב הכרובים. רחמנא אדכר לך. אנשי אמונה אבדו. תמהנו מרעות. אורא אל
תעש עמנו כלה. אשמנו מכל עם. רבש"ע לא על עצמי בלבד (מתוך וידוי ר' נסים). רבש"ע
בראותי כי רד יומי. לעינינו עשקו עמלנו. וידוי. אראלי מעלה אומרים. בטרם שחקים
וארקים נמתחו. אלהינו שבשמים. אלהים אתה ידעת לאולתי ואשמתי. ענו אבינו ענו.
רחום וחנון חטאנו לפניך רחם עלינו. אל רחום שמך (מקוצר). דעני לעניי ענינך. אל מי
מנואלי דם אצעק. רבש"ע מודים אנחנו לפניך על כל הטובות שעשית. אתה הוא
האלהים הזן מקרני ראמים ועד ביצי כינים. אתה ה' אלהינו עד שלא בראת העולם.
אנא ה' חטאנו פשענו לפניך. עומדות היו רגלינו בשעריך ירושלים. תהל' קכו. ה'
שועת עמך הקשיבה. ה' יחיד לבות כל בני אדם סוקר. ה' דלו עיני למרום. ה' אם
גדל עוני מנשוא. ה' שעה נודד מקינו. — אחרי גמר התפילה באים עוד פרקי לימוד.

35: מנחה: יה שמע אביונך. בסליחות מתחילין בפסוקים וי"ג מדות. משאת כפי מנחת ערב.
תפילות מהר"ם זכות: אנא אלהי אברהם ופחד יצחק. אל נא זכור לאילת אוהבך. תערוג
אליך אלהים נפש אומללים. אנא ה' הושיעה עם. אדון העולמים צור נורא. הסליחות
הרגילות אצל הספרדים: אנשי אמונה. תמהנו מרעות. אל תעש עמנו כלה. (אין נוסח נמצא כאן
אלא גרמז אליהן). 341: רבש"ע ויהי בעלות המנחה. אם אפס רובע הקן. ה' חוסה על
ישראל עמך. — שאר הספר כולל תפילת בית עלמין.

סדר שונה מהקודם – והוא מיוחס לר' חיים ויטאל – הגיע לדפוס רק במאה הי"ט, והוא מיועד רק לשחרית, לאמרו בתחנונים שלאחר העמידה. בין הפיוטים שנדפסו בו יש מיוחדים לערב ראש חודש מנחם אב או לערב ר"ה וכו'.

יג) ספר משמרת החדש, וזאת עולת החדש בחדשו... ר' חיים ויטל... יסד... בקי דמשק... צפת, משמרת לבני ישראל = תרכ"ג. [3], גב (צ"ל נא) ד'. 8°.

אבינו מלכנו. ה' יחיד גדול ונורא. יה המצא לעמך פדיון (לערב ראש השנה). שופט כל הארץ. פס'. אנה ה' רחמיך יראו. שבט יהודה בדחק ובצער. אתינא לקדמך מאריה דשמיא. רחמנא אדכר לן (בשלמות). למענך אלהי. רצה עם לך שחר. ה' נגדך כל תאותי. אלהי אל תדיני כמעלי. ענה עני שפל כל השפלים. אריא אל תעש עמנו כלה. וידוי. וידוי לר' נסים. אראלי מעלה אומרים ה' אלהינו (רק א-י). בטרם שחקים וארקים נמתחו. מיוחד באהיה אשר אהיה. שלש עשרה מדות גמר הענו. כמה תחינות. – 26א: שמם הר ציון בעונות אבותינו. אריא תאיר אורנו. תחינות על חורבן ביהמ"ק. – 32א: אלהינו שבשמים (מורחב). מוחל שגיאות עמו ועונו. ה' שמעתי שמעך יראתי ה' שמעתי ונרגותי. – תחינות שונות.

אותו סדר מופיע מורחב בכמה תוספות בספר הרשום כאן, שנדפס באיטליה אבל היה כנראה מיועד לארצות המזרח. את התוספות ציינתי בתוכן על-ידי כוכבית *.

יד) ספר משמרת החדש, והוא סדר נאה... למשמרת הקדש בכל ערב ראש חודש. ליורנו, ברכת טובו = תרל"ט. ק ד'. 8°.

הספר נדפס בהוצאות גב' עמאם בת דוד ששן ובעלה מאיר ששן לזכר בתם חנה 1856-1877.

מכיל לימוד בלילה עם כמה תחינות, ובעלות השחר יאמרו פיוטים אלה: 46ב: יערת דבש על לשונך. אל חי גבור עושה פלא. אני עטרת תפארת. אחר כך דוד גרועה. במקדש לב צורח. בלבי אש להבה. אנה דודי ברח מני כצבי. אל המדבר בצדקה. אמר שומר אתא בקר. שיש ושמחי בת ציון. – 69א: סדר משמרת ער"ח: סליחות ותחנונים שאומרים בשחרית הצבור המתענים בערב ר"ח. והסדר הזה הוא מיוחס לרבינו... חיים ויטאל... הנדפס בעה"ק צפת... אבינו מלכנו. ה' יחיד גדול ונורא. יה המצא לעמך פדיון (לערב ראש השנה). שופט כל הארץ. אנה ה' רחמיך יראו. * אנה בקראנו לקול שוענו. שבט יהודה בדחק ובצער. * ה' אלהי הצבאות יושב הכרובים. אתינא לקדמך מאריה דשמיא. רחמנא אדכר לן (בשלמות). למענך אלהי רצה עם לך שחר. * אי כי ירד אש מן השמים. ה' נגדך כל תאותי. * יום נלחמו בי (לר"ח אב). אלהי אל תדיני כמעלי. תמהנו מרעות. * קול אהלה תתיפח. * בורא עד אנה. ענה עני שפל כל השפלים. אריא אל תעש עמנו כלה. וידוי. וידוי לר' נסים. * הימצא חן כעין בוחן. אראלי מעלה אומרים. ה' אלהינו. שמם הר ציון. תחינות על חורבן בית המקדש: * בהיכלך שמיר ושית. אלהינו שבשמים (מורחב). מוחל שגיאות עמו ועונו. תחינות שונות.

סדרי האשכנזים (סי' טו – יז)

בשנת תל"ב הופיע במנטובה סדר לסליחות לערב ר"ח, גם לשחרית וגם למנחה, שנסדר לפי הסדר הרגיל אצל האשכנזים בתעניות ובימי הסליחות שלפני ר"ח וי"כ. הסליחות לשחרית נאמרו קודם עלות השחר או לאחר תפילת שחרית, וברובן לקוחות הן מתוך ספרי הסליחות של כל השנה, ורק לעתים מופיעה כאן יצירה חדשה.

טו) סדר נכון לסליחות ופיוטים חדשים עם ישנים להתפלל... בכל ערב ראש חודש בשחרית ומנחה ובתעניות שובבים ומנחת חדש אלול... הובא אל הדפוס על-ידי הבחורים... מחברת מעירי השחר מק"ק אשכנזי... עובדיה מארץ... יחיאל בכמ"ז יעקב מאיטליאה... מנטובה, תל"ב. [5], מ, כד, [2] ד'. 8°.

דפוס שני: מנטובה, כי עת = ת"ק. מח דף. 8°.

הקדמה. – תקן חצות. 55: סליחות לשחרית: איך נפתח. כי על רחמיך הרבים. אנשי אמונה עברו. אקרא בשמך. מפלטי. שחר קמתי. ואתה קדוש וכו' (הפס' הנהוגים במנהג אשכנז עד: ונחלו לעולם ומי כעמך ישראל (מהסילוק לשחרית יו"כ). מזה פשענו (וכו' עד סוף הסליחות). – 17א: סליחות למנחה (עם הפס'): לב נפש נשפך כמים. משאת כפי. אבן הראשה. אמונים בני מאמינים. ה' יהו רחמיך על עדתך. ה' אלהי נשען על רחמיך. את חטאי אני מזכיר. יקום יעקב כי קטן הוא. בסוף: שמות (כמו נעילת יו"כ, בתוספת 12 פס').

31א: סליחות לשחרית ערב ראש חודש לימים שאין בהם תחינה: סלח נא לעון העם הזה כגדל מדותיך. ותיק וחסיד אתה. באשמורת הבוקר. זכור ברית... אבדנו (מקוצר). פרשת העקידה. תחינות. – 37א: סליחות למנחה: אתה המאזין עתירה. פסקאות ממחזור יו"כ אחרי "העבודה": או"א תתן אחרית לעמך. או"א תאמר למחות אשמינו. או"א אורך תורית לחשכה. או"א אפל אלמנה תאיר. כותרות הפזמונים (דוגמת נעילת יו"כ): ה' שמעה. לך ה' הצדקה. חננו ה' חננו. רועה ישראל האזינה. אדוני האדונים. 3 חרוזים: ה' חזה ציון קרית מועדינו. ה' זכור רחמיך וחסדיך כי מעולם. ה' קבל ברחמים וברצון את תפלתנו, ואלה הם כנראה 3 הבתים האחרונים של פיוט (אינם רשומים אצל דוידון). – שאר הספר כולל סדר שובבים וכו'.

אף על פי שהתאים סדר זה לכל פרטיו למנהגי האשכנזים, לא הגיע להפצה מחוץ לאיטליה. כשנתפשט המנהג להתענות בערב ראש חודש ("ביום כפור קטן") בגרמניה ובשאר הארצות, הנהיגו הקהילות סליחות רק במנחה לפי הסדר שהסדיר ר' נתן נטע הנובר בפרקו של ספרו "שערי ציון". ספר זה שיצא ראשונה בדפוס פראג תכ"ב (היינו באותו הזמן שהופיעו סדרי ערב ר"ח הראשונים) וראה במשך תקופה קצרה מהדורות רבות (כגון אמ"ד תל"א; פראג תמ"ב, תמ"ח, תנ"ב; וילהרמסדארף ת"ן; דעסוי תנ"ח) נדפס באיטליה רק בשנת תס"א (ויציאה בתבנית 12°), ומתוך מהדורה זו נדפסה תפילת ערב ר"ח בקונטרס מיוחד:

טז] תיקון ערב ראש חדש ותיקון זבאדר. ויניציאה, [תס"א]. [8] דף. 12°. תהל' קב. יום זה יהי משקל. תהל' ח. לכו ונשובה. פס'. אל מלך יושב. משאת כפי. אלהי בשר עמך. בת עמי לא תחשה. רחמנא אדכר לך (מקוטע). אורא אל תעש עמנו כלה. וידוי לר' נסים. וידוי וכו'.

הסדר ידוע ברבים, וניכרת בו השפעת איטליה גם בסידור הסליחות מסביב לתפילת מנחה גם בצירוף פרקי תהלים ופיוטי סליחות. ייתכן שלא ר' נתן נטע בעצמו הסדיר אותו אלא רבו ר' שמואל אבוהב, רבה של ויניציאה, המובא בפירוש כמסדיר סדר זאדר באותו הספר. מאידך גיסא יש להודות שפרקי הסליחות הכלולים בסדר זה לקוחים הם ממחזורי אשכנז או צרפת, ברובם מסדר מנחת יום הכיפורים. זמן קצר אחר דפוס זה, הדפיסו אותו בגרמניה עצמה:

יז] תפילות ביום כפור קטן לפיך בתענית ערב ר"ח לאחר מנחה גדולה: מניחין טלית ותפילין אנשי הסגולה: נדפס בלשון הקודש ובלשון אשכנז בכל חיבה על מכונן: אשר לא נדפס מעולם כדמיונו. ככתבו וכלשונו: חיבור הפירוש שקורין טייטש האלוף התורני הנאמן מוהר"ר נתן חזן דק"ק פרוסטיץ בכל לבו וכוונו; כשארי פירוש אשר חיבר בלשון אשכנז בכל התפלה ותהלים וכל ענינו: והבחון לבות ומחשבות ימחול חטאינו. ביום כפור קטן כיום כפור גדול לטהר מעוונות: לבל ישטינו: ותקבל ברחמים וברצון את תפלתנו; זולצבאך, ר' אהרן, [תע"ג]. מ דף. 8°.

דפוס שני: זולצבך, זלמן ב"ר אהרן, תפ"ג. אחרי דפוסים אלה הופיעו מהדורות רבות, ומלבד זה נתקבל הסדר בסדורי תפלות.

התוכן שווה לדפוס הקודם לו. רק נדפס בו (כמנהג קצת קהילות) בסוף חלק מתחינת רב סעדיה גאון הנהוגה אצל האשכנזים בערב ר"ה "שכחנו את טובותיך" לאמירה לפני "אשמנו".

כידוע נתקבל מנהג יום כיפור קטן בקהילות גרמניה ופולין בקפדנות, וכמעט בכל עיר סידרו את התענית בקריאת התורה והפטרה בנביא ובאמירת סליחות במנחה. אבל בתפילת שחרית לא השאיר יום זה סימני סדר מיוחד, ומבחינה זו חורג יום כיפור קטן זה מכל התעניות שבמחזור האשכנזים, לרבות תעניות בה"ב. כנראה ראו יחידים בעובדה זו חסרון והשתדלו למלא אותו. באמת נמצא בכתב-יד אשר בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים סדר סליחות שלם לשחרית, וזה תיאור כתב-היד:

כ"י Heb. 4° 888, מהמאה ה"ח, קלף, 90 דף, פולין קטן, מקודם בקהילת סלוצק (פולין). כולל סליחות ערב ר"ח (דף 1-3), תפלת יו"כ קטן (4-8), סליחות לבה"ב ולתעניות (9-18), יוצרות מכל השנה (19-סוף). 3 הדפים האחרונים חסרים כמעט לגמרי, ורבים בסוף פגומים. כתב פולני מרובע, בלתי מנוקד.

סדר סליחות המתפרסם בזה מתוך אותו כתב-היד נערך כנראה רק בתקופה מאוחרת זו, ויש בו כל ליקויי הלשון ותורת המשקל וההגאים שסבלו בהם יהודי פולין.

מאידך גיסא מעניינת מקוריות מסויימת במבנה הסליחות ובכלל העובדה שאף בפינה נידחת זו כוח היצירה הפיוטית לא חדל. תענית ערב ר"ח היא האחרונה בין התעניות של מחזור השנה שנתקבלה בתפוצות ישראל כעין מנהג קבוע; כנראה סדר הסליחות שלפניו הוא המאוחר בין הפיוטים שנכתבו לשם מנהג זה.

סלח לנו אבינו כי ברב אולתנו שנינו / מחל לנו מלכנו כי רבו עונינו. אל ארך אפים אתה... ויעבר... כאיל תערג על אפיקי מים. כן נפשנו תערג אליך אלהים [תהל' מב, ב]: אלהים זדים קמו עלי ועריצים בקשו נפשנו ולא שמוך לגדם סלה [!!!] [תהל' פו, יד]: אשר אמרו נירשה לנו את נאות אלהים [תהל' פג, יב]: אלהים אל דמי לך אל תחרש ואל תשקוט אל [שם, ב]: יי אל באפק תוכיחני ואל בחמתך תיסרני [תהל' ו, ב]: כרחם אב על בנים... סלח נא... הטה...

או"א

סליחה א

סימן: משה ברבי אברהם

משה ואהרן בכהניו ושמואל בקראי שמו / קראים אל יי ממרומי /
בך בטחו אבותינו ותפליטנו / וינחם יי על הרעה אשר דבר לעשות לעמו:

שש ועושה צדק בדרכך יזכורך פגעת / בהם עולם נושע והושעת /
ואת זעקתם שמעת / יי אלהים אתה ידעת:

5 היינו ליתומים ואמותינו כאלמנות / כי רבו פשעינו ועונות /
ותחת אשר אמרת אם יוכל איש למנות / רב שבענו בזה ליום קטנות:

בכל דור ודור עומדים עלינו לכלותנו / נשינו טפינו בנינו ובנותינו /
נזורנו אבדה תקינתנו / ותהי כבגד עדים כל צדקתנו:

ראה יי והביטה כי הייתי זוללה / וטבעתי ביון מצולה /
10 זכור מאמר והייתם לי סגלה / התשכח אשה עולה:

בני ציון היקרים / הם יזובו מדקרים /
כי רבו עלינו דוברי שקרים / חדשים לבקרים:

יום ויום קללתו מרובה מחברו / אכזרים עוכר שארו /
ועתה אתה אלהים תדעך נרו / ועשית לו מסגרת מתחת לזרו:

1 תהל' צט, ו. 2 שם כב, ה. שמות לב, יד. 3 ישע' סד, ד. 4 נחמ' ט, ט. יחז' לו, ג. 5 איכה ה, ג. ישע' נט, יב. 6 ברא' יג, טז. תהל' קכג, ג. זכר' ד, י. 7 מההגדה של פסח. 8 יחז' לו, יא. ישע' סד, ה. 9 איכה א, ט. תהל' סט, ג. 10 שמות יט, ה. ישע' מט, טו. 11 איכה ד, ב. שם ד, ט. 12 תהל' סג, יב. איכה ג, כג. 13 יום ויום קללתו: סוטה דף מט, א. משלי יא, יז. 14 איוב יח, ה. שמות כה, כה. שם ל, ד.

15 אלהים אל דמי לך אל תחרש ואל תשקט אל / הושיענו מפי אריות כדניאל /
ושמעת אל תפלת עבדיך ועמך ישראל / ובא לציון גואל:

בכל זאת לא שב אפו ועוד ידו נטויה / וירב בבת יהודה תאניה ואניה /
מן המצר קראתי יה / האם עזרתי אין בי ונדחף ממנו תושיה:

רעב ודבר וחרב עלו על צוארינו / והיתה לחרבה עירנו כי לט אלהינו /
20 חטאנו אנחנו ואבותינו מנעורינו / יי אל באפך תוכיחנו ואל בחמתך תיסרנו:

החדש הזה יבא עלינו ועל כל ישראל לשמחה / ונס יגן ואנחה /
ומאת יי ישא ברכה / אז יאמרו בגוים אשרי העם שלו ככה:

מולד חדש אשר בעת הזאת / יבשר לנו בשורות טובות ישועות ונחמות /
ונוכה לנבואות הנבאות / גואלינו יי צבאות: אל מלך. ויעבר

דברי עונות גברו ממנו. פשעינו [וחטאותינו] אתה תכפרם [תהל' טה, ד]: והסיר יי
ממך כל חלי וכל מדוי מצרים הרעים אשר ידעת לא ישימם כך ונתנם בכל
שונאיך [דב' ז, טו]: דרכך אלהינו להאריך אפך לרעים ולטובים:
כרחם אב. כי לא על צדקותינו...

סימן: א"ב

ב סליחה

אל רם ונשא אתה בקרבנו / כך בטח[נו] בכל נפשנו ובכל לבנו /
גלות וחלי מכה עלו על גבנו / שלח לנו רפואה שלמה כמו מרה על ידי משה
רבנו:

דרכך אלהינו להאריך אף לרשע / הננו אתנו לפניך בתחנה ובקשה /
ותר מעלינו דין הקשה / שלח לנו רפואה שלמה כמו יריחו על ידי אלישע:

5 זכור אשר לאבותינו ושבעת / חלי וכל מדוי מצרים לא ישימם כך אשר ידעת /
טפינו ועוללינו בנעים אשר נעת / שלח להם רפואה שלמה כמרים מצרעתה:

יראה זרע ויארריך ימים / ככחם אז כחם עתה ולעולמי עולמים /
למענך אלהים רם על רמים / שלח להם רפואה שלמה כנעמן אשר רחץ בירדן
שבע פעמים:

- 15 תהל' פג, ב. 16 ע"פ דניאל ט, יו. ישע' נט, כ. 17 ישע' ט, יא. איכה ב, ה.
18 תהל' קיח, ה. איוב ו, יג. 19 ע"פ ירמ' יד, יב ואיכה א, יד. ויק' כו, לג. כי לט:
קלל. 20 תהל' ו, ב. 21 ישע' לה, י. 22 תהל' כד, ה. שם קכו, ב. שם קמד, טו.
24 ישע' מז, ד.
2 מרה: שמות טו, כד-כו. 4 יריחו: מ"ב ב, כא. 5 דברים ז, טו. 6 כמרים:
במ' יב, י-ג. 7 ישע' נג, י. יהושע יד, יא. 8 כנעמן: מ"ב ה, יד.

מחר חדש לטובה חדשהו / נפש כל חולי ממות תצילהו /
10 סעדהו על ערש דרי וחזקהו / שלח להם רפואה שלמה כחזקיהו:

עיני כל אליך ישברון ביגון ואנחה / פתוח תפתח ירך המלאה והרחבה /
צצקתנו תשמע ותהפוך לקול שמחה / כאשר הפכת קללת בלעם הרשע מקללה
לברכה:

קולנו תשמע למען שמך / רחם עלינו ברחמיך /
שמע קולנו ממרומיך / תשלח רפואה שלמה לחולי עמך:
אל מלך. ויעבר

2 פזמון (בניגון שופס כל הארץ) סימן: א"ב. משה

אשר אורך עלינו וזרח / בחרת באבותינו עוקד נעקד ובורח /
גמול גם לבניהם ותצילנו מאיש הלך ואורח / יפרח בימינו צדיק ורב שלום עד
בלי ירח:

דרוש דמנו בזכות איש ענו / הוא היה לנו לאב ואנחנו בניו /
ופניו ולפני פניו / כפני חמה וזרח /
יפרח

5 זכור זכות רודף שלום ואוהב את הבריות / חנם חנו שוכן עליות /
טהר לטפנו את הבזויות / מאבעבועות ושחין פורח /
יפרח

יה הושיענו אדון המושיע / כאשר כבר היה בימי יהושע /
למענו במצור באת להושיע / שמש בגבעון דום וירח /
יפרח

מלך ממית ומחיה ומצמיח ישועה / נבהלה נפשנו מדבר וקול התרועה /
10 שיח שפתותינו יי שמעה / כהעלות עולות וירח יי את ריח /
יפרח

עשה עמנו אות לטובה אלהי אבותינו / פינו פתחנו בתפלה ונשלמה פרים שפתינו /
צדקתך צדק לעולם ואמת הורתינו / קול קול יעקב תשמע בתפלתנו /
יפרח
כתפלת אשר במקדש היה טורח /

9 ע"פ תהל' לג, יט. 10 תהל' מא, ד. כחזקיהו: מ"ב כ, ו. 11 תהל' קמה, טו.
שם, טז. 12 בלעם: דב' כג, ו.

1 עוקד... אברהם יצחק ויעקב. 2 מאיש הלך ואורח: מיצר הרע, ע"פ ש"ב יב, ד
ודרשת חז"ל סוכה דף נב, ב (בכתב-היד בטעות: הולך). 3 איש ענו: משה, במ' יב, ג.
4 ופניו... כי קרן עור פניו, שמות לד, ל. 5 רודף שלום ואוהב את הבריות: אבות
א, יב. 6 שמות ט, ט. 8 יהושע י, יב. 9 תהל' ו, ד. 10 ברא' ה, כא.
11 הושע יד, ג. 12 תהל' קיט, קמב. ברא' כז, כב. 13 אשר במקדש... שמואל.

רחום רחם עלינו ולתפלתנו תישע / שמע שועתנו וישראל בכ גושע /
15 תשוב תרחמנו בזכות אליהו ואלישע / עלה קרח עלה קרח / יפרח

מחר חדש זמן כפרה לכל תולדותינו / שהיינו מקריבים לפניך שעירי חטאתינו /
החדש הזה חביא גאולתנו / על ידי בן דוד ובן יוסף אשר חלם והנה השמש
והירח יפרח

אל תזכר לנו... זכור רחמיך (פסוקים כמנהג ליטא) או־א תבא. וידוי פ־א. משיח
צדקך... (לא יותר). ואל יעקב...

14 ישע' מה, יז. מ"ב ב, כג. 17 בן דוד ובן יוסף: שני משיחים. ברא' לז, ט.

רשימת הפיוטים והתחינות

אבות העולם קדושינו קומו במרץ (א140) יא
 אבדנו (זכור ברית) (א86) טו
 אבן הראשה (א313) טו
 אדון העולמים צור ונורא (א530) יב
 ה' אלהי הצבאות יושב הכרובים (א682) יא יג
 ה' אלהי נשען על רחמיך (א715) טו
 ה' אם גדל עוני מנשוא (א749) יב
 ה' דלו עיני למרום (א794) יב
 ה' חוסה על ישראל עמך (א817) יב
 ה' יהמו רחמיך על עדתך (א844) טו
 ה' יחיד גדול ונורא (א858) יג יד
 ה' יחיד לבות כל בני אדם סוקר (א861) יב
 ה' נדך כל תאותי (א920) א ג ז/ח יג יד
 ה' עשה למען שמך וחוסה על עמך (א946*) א
 ה' שועת עמך הקשיבה (א1019) יב
 ה' שמעתי שמעך יראתי, ה' שמעתי ונרגותי (א1042) א יג
 ה' שעה נודד מקנו (א1045) יב
 אדיר ונאור (א1095) יא
 אוי כי ירד אש מן השמים (א1718) א יד
 *אזכרה תמיד יום מותי א
 *אחריך דוד נרוצה יד
 איך אזלת ידי (א2750) א
 איך נפתח (א2838) טו
 אל ארך אפים (א3466) א ב ט
 אל המדבר בצדקה (א3588) יד
 אל חי גבור עושה פלא (א3625) יד
 אל מי מגואלי דם אצעק (א3786) יב
 אל מלך יושב (א3822) ב ג ו ז טז
 אל נא זכור לאילת אוהביך (א3862) ו יב
 אל רחום שמך (א4019) יב
 *אל רם ונשא אתה בקרבנו... לעיל במאמר זה, עמ' 333
 אל רם מקור חכמה (א4038) ג
 אלהי אל תדיעני כמעלי (א4362) ז יג
 אלהי אני מפיל לפניך תחנוני (א4375) ז
 אלהי בשר עמך (א4403) טז/ז
 אלהי עז תהלתי (א4507) יא

אלהים אתה ידעת לאולתי ואשמתי (א4670) ז יב
 א-יא אופל אלמנה תאיר (א4805) טו
 א-יא אורך תזריח לחשכה (א4806) טו
 א-יא אל תעש עמנו כלה (א4808) א ד-יד טז/ז
 א-יא הושיענו למען שמך, בצר לנו (א4820) ז/ח
 א-יא היה עם פיפיות (א4821) ב
 א-יא תאיר אורנו (א4835) יג
 א-יא תאמר למחות אשמנו (א4838) טו
 א-יא תתן אחרית לעמך (א4843) טו
 אלהינו שבשמים (א4852) א-ג יב-יד
 אליך ה' נשאתי עיני (א5029) ז/ח
 אם אפס רובע הקן (א5226) ז/ח יא יב
 אמונים בני מאמינים (א5627) טו
 *אמר שומר אתא בקר יד
 אנא ה' הושיעה עם (א6147) ו יב
 אנא ה' חטאנו עוינו פשענו לפניך (א6153) יב
 אנא ה' רחמיך יראו (א6167) יא יג יד
 אנא אלהי אברהם ופחד יצחק (א6206) יב
 אנא בקראנו לקול שוענו (א6245) יד
 *אנא דודי ברח מני כצבי יד
 אני עטרת תפארת (א6759) יד
 אנוקת אסיר (א6840) י יא
 אנשי אמונה אבדו (א6850) א ז/ח ט י יא יב
 אנשי אמונה עברו (א6856) טו
 אערוך מדברי דתי (א7064) יב
 אקרא בשמך (א7390) טו
 אראלי מעלה אומרים (א7450) יב יג יד
 אשמנו באומר ובפועל (א8112) ד ו
 אשמנו בגדנו א ד ה ו ז י יא טז
 אשמנו מכל עם (א8115) א ד ו ז/ח ט יב
 *אשר אורך עלינו זורח... לעיל במאמר זה, עמ' 334
 את חטאי אני מזכיר (א8531) טו
 אתאנו אליך רב העליליה (א8624) ב
 אתאנו לחלות פניך (א8627) ז/ח
 אתה ה' אלהינו עד שלא בראת עולם (א8749) יב
 אתה הוא האלהים הון מקרני ראמים (א8773) יב
 אתה המאזין עתירה (א8787) טו
 אתינא לקדמך מריה דשמיא (א8900) א יג יד

באשמורת הבקר (ב70) טו
 בהיכלך שמיר ושית (ב181) א יד
 בורא עד אנה יונתך במצודה (ב275) א יד
 * בחילה על זאת אספדה ואילילה א
 בטרם אמך כל תהלה (ב413) א
 בטרם שחקים וארקים נמתחו (ב427) יב יג
 בלבי אש להבה (ב694) יד
 * במקדשך לב צורח יד
 בצר לי אקרא ה' (ב1280) יא
 ברכי אצולה מרוח הקדש (ב1746) ב
 בת עמי לא תחשה (ב1931) טו טז/ז
 דעני לעניי ענין (ד327) א ז/ח יב
 * הימצא חן כעץ הבוחן יד
 הן עם חדר ישתחו (ה839) ג
 וידוי: עיין אשמנו
 וידוי גדול לר' נסים עיין: רבש-ע קודם כל דבר
 וכשחטאו ישראל במדבר (300) ט
 ותיק וחסיד אתה (ו531) טו
 חדש ישועה חדש לי (ח74) ג ו
 * חי ה' וברוך צורי, אהלל בשמי מרומים א
 חיים שאלנו ממך (ח259) א ז/ח י
 חסדי ה' קהל אמוני (ח438) ב ג
 יה איום זכור היום (י696) ג
 יה אשר גאה גאה (י780) ב
 יה המצא לעמך פדיום (י838) יג יד
 יה נמצא ולא נרצה (י1023) ג
 יה שמך ארוממך (י1143) ג
 יה שמע אביונך (י1146) ז/ח י יא יב
 יום זה יהי משקל (י1724) ב ג ד ה ו טז/ז
 יום גלחמו בי (י1861) יד
 יערת דבש על לשונך (י3302) יד
 יצו האל לדל שואל (י3497) ז/ח
 יקום יעקב כי קטן הוא (י3601) טו
 ישועתך גלה (י4010) ג ו
 ישמיעני אלהים בקראי לגדו (י4130) ג
 ישן אל תרדם (י4132) יא
 ישראל בחירי אל (י4216) ב
 כי על רחמין הרבים (כ219) טו

- כשענית לאברהם (כ51) ג
 כת יש למעלה וקראים מבטלי גזירה (כ560) א
 לב ונפש ושפוך כמים (א5066) טו
 לך אלי יחידתי (ל802) ז/ח
 לך אלי תשוקתי (ל809) יא
 לכו נפיל פנינו (ל956) יא
 למענך אלהי רצה עם לך שיחר (ל1170) יא יב יד
 לעיינו עשקו (ל1258*) ד ט יב
 *מוחל שגיאות עמו ועוניו יג יד
 מחי ומסי (מ927) א ז/ח
 מיוחד באהיה אשר אהיה (מ1309) יג
 מלכי ואלהי הגה באתי אליך בלב ושבר (מ1711) ט
 מפלטי אלי (מ2096) טו
 מצרי ערי יצרי (מ2171) ג
 מקור עיני אל עוני (מ2238) א
 מרן די בשמיא לך מתחנן (מ2425) ז/ח
 משאת כפי מנחת ערב (מ2519) יב טו טז/ז
 *משה ואהרן בכהניו... לעיל במאמר זה, עמ' 332
 מתרצה ברחמים (מ2792) ב ג
 נפשי יחידתי (ל512) ב
 נפשי עז תדרכי (ל540) ג
 טלח נא לען העם הזה כגדל מדותיך (ל1490) טו
 עומדות היו רגלינו בשעריך ירושלים (ע189) יב טו
 עורה נא ימינך רמה (ע239) א
 על היכלי אבכה יומם ולילה (ע466) א
 על חורבן ציון יהמה (ע516) א
 ענה עני שפל כל השפלים (אחרי 797) ט יג יד
 ענו אבינו ענו (ע830) א ג ז/ח יא יב
 עת שערי ציון להפתח (ע1049) ב
 קול אהלה תתיפח (ק72) יד
 רבשע בראותי כי רד יומי (ר481) יב
 רבשע ויהי בעלות המנחה (ר513) יב
 רשב־ע חשבתי בניב לחשי (ר530) ט
 רבשע מודים אנחנו לפניך על כל הטובות שעשית (ר550) יב
 רבשע קודם כל דבר (ר613) א ב ג יב יג יד טז/ז
 רחום וחנון חטאנו... אדך הסליחות בוחן לבבות (ר805) ז/ח יב
 רחמנא אדכר לן (ר841) א-יז
 רצה עליך מדל אביך (ר1026) ב

תפילות ערב ראש חודש

שבט יהודה בדחק ובצער (אחרי ש260) א יא יג יד
שוכני בתי חומר (ש632) ג
שומר ישראל (ש673) ב ג יא
שופט כל הארץ (ש712) א יג יד
שחר קמתי להודות (ש849) טו
שלש עשרה מדות גמר הענו (ש1385) א יג
שלשת ישני חברון צעקו (ש1407) א
שמע קולי אשר ישמע בקולות (ש1738) ד ה ו ז/ח יא יב
שישי ושמחי בת ציון (ש1136) יד
שמם הר ציון בעוונות אבותינו (ש1630) יג
שעריך בדפקי ה' פתחה (ש2080) יא
תמהנו מרעות (ת307) א ו-יב יד
תענה אנקת נתונים (ת438) ג
תערוג אליך אלהים נפש האומללים (ת448) ו יב

מפיוטיו של רבי שלמה הבל

א

ידוע ברבים הפיוט 'זכור ברית' לר' גרשם בר יהודה מאור הגולה, הבנוי על הרפריין הכפול 'זה שב שבות אהלי יעקב' – ושוב ברחמים על שארית ישראל, שנתקבל בכל תפוצות אשכנז עד שנקבע כשם ליום אמירתו, ערב ר"ה, ונהיה טיפוסי וגרם לכמה חיקויים, ומחמת אריכותו חילקוהו וקיצרוהו, וכמה מחרוזיו נשכחו. אבל כנראה לא רבנו גרשם יצר טיפוס זה אלא (אם יש אימון לכתב־היד בנוגע למציאות הרפריין) קדמו ר' שלמה בן יהודה הבל שחי ברומא בדור שלפניו. פייטן זה מדבר כידוע בשפה קשה ולא בהירה, בריבוי רמזים לדרשות חז"ל ומתוך דכאון נפשי, ובכל זאת מצא הד רחב בלב שומעיו, ויצירותיו, בפרט הסליחות, זכו להפצה מפתיעה. לכולן תוכן אחד, אספקלריא לרדיפות שבזמנו: עונותיו גרמו לגלותו, ולכן לכו ושובה אל ה', כדי שירחם על עמו ויחזירנו לארצנו וישים קץ לצרותינו.

פיוטו 'זכור ברית' אינו נמנה בין הידועים ביותר מפיוטיו, ולא נשמר לנו אלא בכתב־יד אחדים, ובחלקו (אותיות א–ד, פ–ר והחתימה) בדפוסי סליחות כמנהג ליטא בשיבושים רבים¹. שאר החרוזים עדיין לא נדפסו. הטכסט ניתן כאן על־פי כ"י ברלין 9 (ב), המכורג 140 (ה²), שניהם ממאה י"ד–ט"ו³, וראשי החרוזים [Lemmata] מתוך פירוש עלום שם שבכ"י הוטיקאן 306 (ו)⁴. מובן מאליו שכלפי מסורת כה מקרית יש ללכת בדרך האקלקטיקה.

1. בנימין: זכור ברית אב המוני (מחזור רומא, י בטבת, ח"א, דף עו, ב; דידון 114); יצחק בן מאיר מגרבונא: אמנם ערנו ופשענו (לנדסהוט, עמ' 129, צונץ, ל"ג, עמ' 254, ס"פ, עמ' 200, דידון א 5773); קלתימוס בן יהודה: קראתיך איום ממעמקי (צונץ, עמ' 255, דידון ק 442) [שני פיוטים אלו עוד לא נדפסו]; אלעזר מגרמיוא בעל הרוקח: אות ברית (פזמון לברית מילה, מנהג פולין וכו'; דידון א 2045); שמואל בן אברהם הלוי בונפנט: שש אנכי (סליחות פחנא והורדנא, מנחה ליו"כ, מטיב שפה, עמ' 619; דידון ש 2225). לרובם צירפו חרוזים מפיוט ר' גרשם, עיין צונץ, ריטוס, עמ' 143.

2. אותיות א–ו והחתימה בכל מנהגי אשכנז; נוסף לזה ז–ח במנהג פחנא ביום ה בעשיית; ט–נ שם ובפולין בצום גדליה. בנעילת יו"כ קיצרו עוד יותר, עיין צונץ, ריטוס, עמ' 139, 142.

3. צונץ, ס"פ, עמ' 167.

4. סי' נד ובצירוף סוף הפיוט של ר' גרשם, ריטוס, עמ' 143.

5. צילומי כתב־יד אלו שבספריית שוקן בירושלים, העמיד בטובו לרשותי מר א"מ הברמן.

6. ה-Lemmata מכסים את רוב הטכסט אבל לא הטכסט במלואו.

פזמון

כימן א"ב שלמה חזק. דוידון א 8140

(בכל בית 4 שורות, בשורה 3 מלים)

זְכוֹר בְּרִית אֲבִרְקָהּ וְעִקְדַת יִצְחָק
וְהֶשֶׁב שְׁבוֹת אֶהְלִי יַעֲקֹב / וְהוֹשִׁיעֵנו לְמַעַן שְׁמֶךָ:

אֲשַׁמְתֵּנוּ כִּי רַבָּה / בֵּית מִקְדָּשֵׁנוּ לְחֻרְבָּהּ /
בְּגִדְנוּ בִּיתְרָה חֲבָה / וְתָהִי לְהִפָּךְ וְסָבָה:

וְשׁוּב בְּרַחֲמִים עַל שְׂאֵרֵי יִשְׂרָאֵל / וְהוֹשִׁיעֵנו לְמַעַן שְׁמֶךָ:

גְּלָה כְבוֹד וְנָטַל / וְרַב בּוֹ הָטַל /
דָּמַם שִׁיר וּבָטַל / מִבֵּית עֲלִיּוֹן וּמִנָּטַל: והשב

5 הָוָה עַל הָוָה / עֲוָה אַחֵר עֲוָה /
וְעֲנָה וְרַכָּה וְנָאוָה / כָּל הַיּוֹם דָּוָה: ושוב

זָנַח יִשְׂרָאֵל לָקַח / וְנָדַף מִבֵּית הָרָקַח /
חָבִיל כְּעֶבֶד מִקָּח / הִנְלִיקָהּ בְּאֶבֶן הַלָּקַח: והשב

1 בית תפארתנו ה' 2 ולסבה ה' 3 כבודנו ב | רב כח ו 4 הורמס שיר ו |
המנטל ב 5 הוה אחר הוה ה' | על עוה ב 6 דוה כל היום ה' 7 וגודח ה'
ורודף ב 8 חובל ב | ומקח ה' | הנלקח: ונמכר ה'

1 אשמתנו כי רבה: דה"ב כה, יג. בית מקדשנו לחרבה: ע"פ ישע' סד, י. 2 ביתר
חבה: כלומר: בחיבה יתירה שהראה לנו הקב"ה (הביטוי לפי משנה אבות ג, יד). ותהי להפך: יחו' טז, לד,
היינו הפך החיבה. וסבה: כלומר: וסבה היתה מעם ה', מל"א יב, טו. 3 גלה כבוד: שמ"א ד, כא
ועיין הושע י, ה. ורב בוז: עיין תה' קכג, ג. 4 ובטל: אחרי ביטול הקרבן. מבית עליון: ע"פ
מל"א ט, ח. ומנטל: ומנושא, ישע' סג, ט. 5 הוה על הוה: יחו' ז, כה, פ"י: שבר על שבר. עוה:
יחו' כא, לב, פ"י: מהפכה. 6 ועננה ורכה: ע"פ דב' כה, נו. ונאוה: שה"ש א, ה, ודרשוהו הכל על
עם ישראל. כל היום דוה: איכה א, יג. 7 זנח ישראל לקח: הושע ח, ג: זנח ישראל טוב, ר"ל:
זנח את התורה שהיא לקח טוב, משלי ד, ב. מבית הרקח: מבית המקדש, שעשו בו את שמן המשחה ירקח
מרוקחת וכו' (שמות ל, כה). 8 כעבד מקח: כעבד הנמכר ועומד למקח. באבן הלקח: הוא 'מקום
מיוחד שלוקחין שם עבדים, וכל מי שיש לו עבד למכור מוליכו לשם, כדכתיב לא ימכרו ממכרת עבד (ויק'
כה, מב) שלא יעמידנו על אבן הלקח, כ"ה בפירוש בכתב היד. ולא מצאנו את המונח בספרות הרבנית, אבל
נמצא הוא בספרות היוונית והרומית, עיין Plaut. in eopse astas lapide (Pollux, 3, 78); *λίθος παράτης*
Bacch: 815); de lapide emptus (Cic. in Pis. 35). Büchsenschild, Besitz u. Erwerb, 123 sq.

- טפשות און ארחנו / ומעברה לא ברחנו /
 10 יום נטענו סרחנו / סנסנו ולענה הפרחנו: רשוב
- כסתנו בשת ונכלמנו / ולפני גוזינו נאלמנו /
 והשב לפי דרכנו נהלמנו / כאשר עשינו שלמנו: רשוב
- מועקה במתינו שמת / ויום ריינו אסמת /
 ונדחים ופינו חסמת / כלים ולא סימת: רשוב
- 15 סרנו סנו ונאלחנו / לכן מפניה שלחנו /
 ועבדתה לא פלחנו / שלחת חציה ופלחנו: והשב
- פעלת ראשונים חסדיה / זכור ועז יסודיה /
 ציה ישועת עבדיה / גלה כמוס סודיה: רשוב
- קשרנו באחזה ותפל / ולמאד שחנו שפל /
 20 רם הקימנו מנפל / והוציאנו לאור מאפל: והשב
- שעה שיח העטופים / שבלת מים שטופים /
 תוך וחמס חטופים / שירים וכנפן קטופים: רשוב
- 14 נהדרים ב | כלינו ב 15 נאלחנו ה | מלפניך ונחננו ב 17 ועוד ב | יחודך ו
 18 ישועות חסדיך ה | וגלה ה 19 באהבה ו | וטפל ה20 ושפל ה2 21 שיר ו |
 שוטפים ה2 22 כנפן ב
- ואולי רמז הפייטן לכך או למנהגי תקופתו. 9 ארחנו: ל' הליכה, איוב לד, ח. 10 ולענה
 הפרחנו: ע"פ ישע' יז, יא, ר"ל ביום שנטענו את נטענו, היינו בארצנו, כבר סרחנו וקלקלנו אותנו, ועל כן
 הפכו הענבים ללענה. 11 כסתנו... ונכלמנו: ע"פ תה' מד, טז. ולפני... נאלמנו: ע"פ ישע'
 נג, ז. 12 נהלמנו: הוכנו. כאשר... שלמנו: ע"פ תה' סב, יג. 13 מועקה... שמת:
 ע"פ תה' סו, יא. ויום ריינו: יום רויה שלנו, עיין שם סו, יב. אסמת: שמת באסמך, פי' גנוז ולא גילית.
 14 ופינו חסמת: לפני מחריפנו. ולא סימת: את צרותינו. 15 סרנו... ונאלחנו: עיין תה'
 יד, ג; נג, ד. 16 פלחנו: עבדנו. ופולחנו: עיין משלי ז, כג, פי': נתבקענו. 17 חסדיך:
 האבות. ועוז יסודיך: התורה, ע"פ תה' ה, ג: מפי עוללים ויונקים יסדת עז, והדרשה הידועה אין עוז אלא
 תורה, עיין מדרש שוחר טוב (בזכר) דף לט, א. 18 צוה ישועת עבדיך: ע"פ תה' מד, ה. סודיך:
 קץ הגאולה. 19 קשרנו... ותפל: קשרנו את עצמנו באחזה של שוא ותפל (איכה ב, יד), היינו
 באחזה של הגוים. שפל: נשפלו, עיין ישע' ב, ט. 20 מנפל: מהנפילה. לאור מאופל: עיין איוב
 ל, כו, והביטוי 'מאפלה לאורה' ידוע מתפילות עתיקות. 21 שיח העטופים: עיין תה' קב, א.
 שבולת... שטופים: ע"פ תה' סט, טז. 22 תוך וחמס: ע"פ תה' עב, יד. וכנפן קטופים:

שְׁתַּף אֶשׁ וְלֹהֶבָה / לְהַשְׁבִּית נֹגֶשׁ וּמִדְּהָבָה /
מִצָּר עֲזָרְתָנוּ הָבָה / הָעִירָה וְעֹזֵר אֶהְיֶה:
והשב

25 חֵי לֹא יִישָׁן / וְזָכֹר עֲדוֹת שׁוֹשָׁן /
קוֹמָה כַּחֲק הַיָּשָׁן / וַיִּפְּצוּ כַּעֲשָׂן הַכֶּבֶשֶׂן
ושוב

24 הקיצה ב 26 ויפוצו אויבך כעשן ב ויפוצו אויבך כעשן הכבשן ה20

'קטף' ביחס לחרם כמו במדרש (שמ"ר ל, א: כלום קוטף אדם את כרמו וכו'; ב"ר מא, ג [תיאודור-אלבק, עמ' 404]: התחיל מקטף בעוללות). 23 שתף אש ולהבה: כלומר: שתף את בית יעקב ובית יוסף להלחם בעשו, ע"פ עוב' יח: והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה וגו'. להשבית... ומדהבה: ע"פ ישע' יד, ד. 24 מצר... הבה: ע"פ תה' ס, יג. העירה... אהבה: ע"פ שה"ש ב, ז, פי': עוררה את האהבה הישנה שאהבת את ישראל. 25 לא יישן: אשר לא יישן, תה' קכא, ד. עדות שושן: ע"פ תה' ס, א: על שושן עדות, לפי דרשת חז"ל בתנחומא דברים א, ג (בובר א, ע"ב): שושן עדות אלו סנהדרין שני סוגה בשושנים (שה"ש ז, ג), עדות על שם התורה הנקראת עדות, ועיין גם מדרש תהלים שם. 26 כחוק הישן ויפוצו: כמנהג הישן, כמו שקמת בימים קדומים, ככתוב 'קומה ה' ויפוצו (אויבך)'; במד' י, לה. כעשן הכבשן: שמות יט, יח, כפי הנראה זוהי הגירסה הנכונה [אף-על-פי שמזחה נגדה המפרש בכתב-היד, אם בכלל אפשר להבין את המלים המשובשות, ודורש להכניס מלת 'אויבך' לטכסט: 'שאם כן על מי ידבר ויפוצו (אויבך) הרי לא תזכור למעלה'].

ב

גם הסליחה הגדפסת לקמן, המיועדת ליום כפור – לפי מחזור נירנברג המפורסם, שנכתב בשנת 1331, נהגו לאמרה בשלימותה בתפילת נעילה – סבלה את גרל הקיצוץ, ורק מחציתה, שורה 33 והלאה, נשארה במחזורי מנהג פולין¹. הנוסח השלם גדפס רק בהוצאות הסליחות לפי מנהג שוואבן ושווייץ, לשחרית של יו"כ, ובהוצאה היחידה של הסליחות לפי מנהג פלאס, וולצבך 1843, למנחה של יו"כ, בשיבושים המבטלים את אפשרות הקריאה.

הטכסט ניתן כאן על-פי כ"י מחזור נירנברג (A), ברלין 9 (B), המבורג 135 (H), 139 (H²), 140 (H³) והחלק השני גם על-פי מה שרשמתי לי מתוך כ"י הוטיקאן 315 (הנכתב בשנת 1320) (I) ודפוסי מחזור מנהג פולין (F) הקרובים אליו. כ"י נירנברג מכיל גם פירוש ארוך שבו רומז המפרש על כמה מדרשים השייכים לעניין. דמיון סליחה זו לקודמת, אף בביטויים מיוחדים, כגון 'שיח העטופים', 'תשבית נוגש ומדהבה', 'ננזים כרחל' ('נזוניו') בולט.

1. עיין צונץ, ריטוס, עמ' 143.
2. צילומי כתב-יד אלו העמיד לרשותי ה' א"מ הברמן.

שלמונית

סימן תשר"ק (כפול) שלמה הקטן. דוידון ת431
(בכל בית 4 שורות, בשורה 5 מלים)

תַּעֲלֵת צָרִי תָּרַף וְחֹבֶשׁ לְמִזּוֹר
תַּחְבּוּלוֹת מְלַחֶמֶת וְרַב יוֹעֵץ לְעִזּוֹר
שׁוּטֵט אֵין לְבַד בָּךְ לְחִזּוֹר
שַׁעַן שַׁעֲשׁוּעַ תַּנְחוּם דְּבִקְיָה כְּאִזּוֹר:

5 רַעְתָּנוּ רַבָּה דְּבָה מְסָבִיב מְגוֹר
רַפִּיּוֹן וְרֻטֵּט וְאֵין גְּבוּר לְחִזּוֹר
קוֹשֵׁט נוֹשֵׂא אֲלָמוֹת יְדָמִים קִטְגוֹר
קִיחַת מִשְׁךְ הִזְרַע לְהַקְנוֹת סִנְגוֹר:

צַחְצוּחַ תַּצְלִיחַ לְכָלִּיף גַּת אֲגוּזִיף
10 צָרוּפִי אֵימִיף קִצּוּפִי הָרִגֵּשׁ רִגּוּף
פְּרוֹט חוֹכֵם דְּבִרְנִים וְכִרְחַל גְּנוּזִיף
פְּתַחֲחֹן זְכִיּוֹתֵם חוֹן נָא מַגִּיד:

2 מלחמות 1 5 דבת-עם 1 8 להקנות: להעמיד ב 12 נא: חנם ה2

1 תעלת... למזור: ירמ' מו, יא; ל, יג, פנייה להקב"ה שהוא תעלת צרי ותרופה וכו'. 2 מלחמת: שמ"א יג. כב. לעזור: בתחבולות מלחמתו של האדם, על פי הדרשה ויק"ר כא, ה: כי בתחבולות תעשה לך מלחמה (משלי כד, ו) ר' נתן ור' אחא בשם ר' סימון אמר אם עשית חבילות של עברות עשה כנגדן חבילות של מצוה; ועיין גם פסיקתא דרב כהנא דף קעו, א. 3 שוטט אין: אין איש בדור ההוא שידאג לעמו, ולא נשאר אלא... לבד בך: ישע' כו, יג. 4 שעשוע תנחום: תה' צד, יט. דבקיך כאזור: תנחום ישראל הדבקים בך כאזור (עיין ירמ' יג, יא). 5 רעתנו רבה: ע"פ יואל ד, יג. דבה... מגור: תה' לא, יד (= ירמ' כ, י). 6 רפיון ורטט: אווזו בנו, ע"פ ירמ' מט, כד. ואין גבור לחזור: לעמוד בפרץ שבבילנו (המפריש בכתב היד רומז לדרשת אגדה 'חגור חרבך על ירך תה' מה, ד) זה אהרון שנ' בו ויקח אהרון כאשר צוה משה וירץ וגו', ולא מצאתי דרשה זו במדרשים שלפנינו). 7 קושט... אלומות: ישרו של אברהם ששתק ועשה עצמו כאלם ולא ענה לגזרת העקדה, תנחומא וירא לט (בובר, עמ' 108, וע"ש בהערה). 8 משך הזרע: יצחק, עיין הדרשה שם. 9 צחצוח... אגוזיך: תצליח את חיטוי פשעיו של עם ישראל המשולים לאגוז, על פי כמה דרשות חז"ל בפסיקתא רבתי, דף מב, א, על פי השש"ר יא, וביניהן זו שבישראל איש אחד חוטא וכולם מרגישים, על פי הכתוב האיש אחד יחטא ועל כל העדה תקצוף (במ' טז, כב). וזה שאומר הפייטן 'צרופי וכו'... 11 דברנים: מרבים בדברים (צונץ, ס"פ, עמ' 412) כדי לפרוט את חטאם, לשון התלמוד יומא דף פו, ב. וכרחל גוזיך: כרחל נאלמת לפני גוזיזה, ירמ' נג, ז. 12 מגזיך: מאוצרותיך ('גזא' = אוצר, הוריות דף ט, א, שבת דף סג, א), והוא על פי דרשת חז"ל שמ"ר סוף פ' מה על האוצרות, כלומר מי שיש לו אני גותן לו משכרו, ומי שאין לו אני

עברו באים בזרוע ונחת דשן
 ערער העוללות ואכלת שלוח השן
 15 סע חזון ורוח וזח החשן
 שית תפלת העטופים תפן מלעשן:

נוצח לו נוח ומדתה תנכר
 נותן כח להנצח שמח ומשתכר
 משפטי צדקה ולא בשטף והכר
 20 מדבר בצדקה נס לעזרה מלנכר:

לא לעולם תטור טובה כביר
 לא כחטאינו תגמול ומדה תחביר
 כי כגובה שמם חסד תגביר
 פרחוק מורח ממערב פשעינו תעביר:

25 יצרנו בישר שבילה קשט ברור

13 נחת: ונחת שלחנך ב 14 העוללות ואוכלת ב 15 סח ב 18 ושמה ה ה
 19 לא ה2 ב 20 מלהתנכר ב 22 גמול ה2 25 יוצרנו ב יצרנו יוצרנו ה

נותן לו חנם וכו'. 13 עברו: אפסו. באים בכוח (לביטוי זה השווה ויקר' ב: כבא על חברו בזרוע), והכוונה אל הצדיקים שבאו בכח מעשיהם. ונחת דשן: איוב לו, טז, פי': הכהנים שערכו את לחם הפנים והקריבו את הקרבנות. 14 ערער העוללות: השרידים הנשארים (ישע' יז, ו) הם עוזבים בערבה (ירמ' יז, ו). ואכלת שלוח השן: והם אוכל לבהמות (שלוח השן ע"פ שמות כב, ד וע"פ המשנה ב"ק א, א, וכנראה חידש הפייטן 'אכלת' מלשון לאכלה, שמות טז, טז ועוד), ר"ל שרידי עם ישראל הם נתונים לאכלה לאומות העולם (המפרש בכתב-היד מביא כאן דרשה: 'ושן בהמות אשלח בם (דב' לב, כד) אלו אוה"ע שאוכלין ישראל בכל פה' ולא מצאתי דרשה כזו במדרשים הידועים). 15 סע חזון: נפסקה הגבואה, יחז' יב, כב; 'סע' – ס"פ, עמ' 481. ורוח: שלטון (משלי יד, כח). וזח החשן: שמות כח, כח, פי': פסקה הכהונה. 16 שית... העטופים: ע"פ תה' קב, א. מלעשן: ע"פ תה' פ, ה, פי': תפנה אל תפילת ישראל ואל תבזה אותה. 17 נוצח לו נוח: בנוהג שבעולם כל אחד רוצה לנצח לחברו, ירו' ר"ה א, ג, דף מ, א. ומדתך תנכר: מדתך לנצח תהפוך. 18 נותן כח: לבריות, ישע' מ, כט. להנצח שמח: כדרשת חז"ל (פסחים קיט, א): אבל הקב"ה נוצחים אותו ושמו וכו'. ומשתכר: עיין פסיקתא רבתי דף קסו, ב: בשעה שאני נוצח אני מפסיד ובשעה שאני נצוח אני משתכר וכו'. 19 משפטי צדק: תה' קיט, ז ועוד, ר"ל: משפטי צדק וקיימים. ולא בשטף והכר: הם ניתנים לא במהירות ולא בהכרת פנים, עיין ויקר' ריש פ' כד: מלך בשר ודם... מפני שהם יודעים שיש שטף בדינו אבל הקב"ה אינו כן וכו'. 20 מדבר בצדקה: ישע' סג, א. מלנכר: כדי שלא להתנכר כלפי מי שפונה לעזרתו, ישע' י, ג. 21 לא לעולם תטור: תה' קג, ט. 22 לא כחטאנו תגמול: ע"פ תה' קג, י. ומדה תחביר: תחזיק במדת הדין. 24 כרחוק... תעביר: ע"פ תה' קג, יא-יב. 26 בלי עקב: כלומר:

יחד בלי עקב אחריך גרור
טעון עלך כוף כבוש סרור
טיף מי טהר להמתיק מרור:

חציר וקש יבש ונדף עלה
30 חשובים הנני כציץ השדה עולה
זכור כי אנחנו עפר ובלה
זכור כי חיינו צל וכלה

ומי יעמוד חטא אם תשמור
ומי יקום דין אם תגמור
35 הסליחה עמך היא סלחתי לאמר
הרחמים גם לה מדתך לכמור:

דכדוך דלותנו מאד אל תכלים
דעת נתיב דרכיך חפצנו תשלים
גדול וקטן רוח שכל החלים
40 גבורי כח רצונך חזק והאלים:

26 בלי עקב: בלי עקף דה (והמפרש נ) לב עקוב נ 35 היא חס' נפ 36 ומדתך דה
37 מאד אל תכלים בההנהגה: אל נא תכלים נ ראה ואל תכלים ופ 40 חזק ואמיץ
האלים (חס' רצונך) נ

חתקן את יצרנו שיהא ברור וטהור ושיהא משוך אחריו בלי עקיפין (וכפי הנראה חידש הפייטן מלת 'עקב' במשמעות זו; ברם עיין השינוי בלי עקף בכתבי היד, ומסתבר). 27 טעון... כוף: ר"ל, כוף את יצרנו להשתעבד לך ולטעון עולך עלי. סרור: שיצר הרע הוא סרר ומורה. 28 מי טוהר: ע"פ יחו' לו, כה. להמתיק מרור: להסיר סרחון העון (מליצה זו גם בסליחה 'אנא אלקי תהלתי' [שחרית יו"ב, דיוודון אוצר א 6217]: מתק מרר צחן רשעי / מחה וחמל כובד פשעי). 29-30 חציר... עולה: ע"פ תה' קג, טו ואיוב יג, כה. 31 זכור... עפר: ע"פ תה' קג, יד. 32 כי חיינו צל: ע"פ איוב ה, ט. 33 ומי... תשמור: ע"פ תה' קל, ג. 34 ומי יקום: מי יתקיים. 35 הסליחה עמך היא: תה' קל, ד. סלחתי לאמר: לומר סלחתי, במ' יד, כ. 36 הרחמים... לכמור: וגם יש לך המדה לעורר לרחמין ('לכמור' לשון נכמרו רחמיו, ושימוש זה ידוע אצל הפייטנים). 37 דכדוך: שפלות, צונץ, ס"פ, עמ' 403. אל תכלים: את דכדוך דלותנו הגדול (כנראה יש לייחס למחבר את התחביר הנועז, ע"פ הכתוב 'כי דלנו מאד' [תה' עט, ח], והשינויים בכתבי היד הוכנסו בכוונה כדי להקל על הגירסא הקשה). 38 דעת... תשלים: מלא חפצנו לדעת דרכיך. 39 רוח... החלים: חזק אותם, שש' לה, טו. 40 גבורי כח רצונך: ע"פ תה' קג, כ, פי': ישראל המתאמצים

בְּצִלָּה שְׁבַת שְׁבִים קָבֵל נִדְבָה
בֵּיתָךְ יִפְרִיחוּ וְלֹא יוֹסִיפוּ לְדַאֲבָה
אוֹבֵד וְנֹדֵחַ תִּשְׁבִּית גּוֹשֵׁשׁ וּמִדְּהָבָה
אֲזַי יַעֲלוּ וַיֵּרְאוּ בְרוּחַ נְדִיבָה:

45 שְׁלוֹם פָּרִים שְׁפַתְנוּ תִּכּוֹן אִמָּת
לְכַתְּנוּ אַחֲרֶיךָ חֵם וְיִשָּׁר הָעֵמֶת
מִלִּיץ צָדֵק קָבֵל וּמִלְשֹׁנֵי צִמָּת
הַחֶפֶץ בַּחַיִּים וְלֹא בַּמּוֹת הַמָּת:

הִקְיֵמְנוּ בְּאוֹר פְּנִיךָ וְחִשְׁבוֹן יִתְמַצֶּה
50 קִיּוֹם מִרְדַּת שַׁחַת כְּפָר יִמָּצֵא
טָרֶם נִקְרָא עוֹד דְּבוֹר יֵצֵא
נְדָבוֹת פִּינוּ יִי נָא רָצָה:

41 שבים שבת נ | 42 בביתך נ | 43 ונדח תקבץ (!) תשכית ב | 46 לכתנו: לכת נ |
אחרריך: דרכיך ההו נ | תם: טוב הו ה2 בתום ופ | 47 צדק: ישר פ | קבל: עלי קבל נ
51 יוצא הו

לעשות רצונך. 41 בצלך... שבים: השבים כדי לשבת אצלך, הושע יד, ח. קבל נדבה: ברצון
דוגמת 'אהבם נדבה' (הושע יד, ח). 42 ביתך יפריחו: תה' צב, יד והושע יד, ח. ולא יוסיפו
לדאבה: ירמ' לא, יב. 43 אוֹבֵד וְנֹדֵחַ: מאובד ונדח, מישאל, הושע בגלות. תשכית...
ומדהבה: ע"פ ישע' יד, ד. 44 ברוח נדיבה: תה' נא, יד. 45 שלום פרים שפתינו:
ע"פ הושע יד, ג. תכון אמת: משלי יד, יט, יהי רצון שתפלתנו תיחשב כאמיתית. 46 לכתנו
אחרריך: ע"פ ירמ' ב, ב. תם וישר העמת: צרף ושתף תום ויושר כדי שנוכל ללכת אחרריך (העמת מלשון
עמיתך). 47 ומלשני צמת: ע"פ תה' קא ה, מלשני, השטן. 48 החפץ בחיים: ע"פ תה'
לד, יג. ולא במות המת: יחז' יח, כג. 49 באור פניך: תה' פט, טו. וחשבון יתמצה:
ישתווה ויגמר כאלו הייסורין כיפרו על העוונות (עיין ירו' סוטה א, ז, דף יז, א; ב"ר צב, ב [תיאודור-
אלבק, עמ' 1139]). 50 קיום: ר"ל לקיום. מרדת... ימצא: ע"פ איוב לג, כד. 51 טרם
נקרא עוד: ע"פ ישע' סה, כד. דבור: הדבור סלחתי. 52 נדבות... רצה: ע"פ תה' קט, קח.

סדר עבודת יום הכפורים לרבי אברהם אבן עזרא

בין יצירות ר' אברהם אבן עזרא מעטות הן היצירות רבות-ההיקף. כידוע נמשך לבן אחרי הצורות הקצרות (עיין חיים שירמן, השירה העברית בספרד ובפרובאנס, ירושלים תשט"ו, כרך א, עמ' 574), בהן הוא מראה את שליטתו הגמורה במלאכת השיר ואת כל התכונות שבהן מצטיינת שירת החול שלו, יחד עם רגש דתי עמוק ואמונה שלימה במסורת אבותיו. קרובותיו סבלו ברובן מן הקיצוץ בשימוש בקהילות, ועד היום נחשבים חלקים חשובים מהן כאבודים. מבחינה זו שונה מהן סדר עבודת יום הכיפורים, שכנראה הגיע אלינו בשלימותו. סדר זה אינו מעניין כל-כך מבחינת תכנון המחבר אינו מפתיענו בביאורי הלכה חריפים. שומר הוא על התכנית המקובלת, הנמשכת והולכת ממעשה בראשית ועד לבחירת אהרן ובניו. הוא מתאר את מהלך עבודת הכהן הגדול בבית המקדש לפי סדר המשנה, על-פי רוב בנוסח המשנה עצמה. מה שמעניין אותו, היא הצורה הפיוטית והשפה האצילה, בה הוא נותן את התוכן ההלכתי בחרוזים.

סדר-העבודה של הראב"ע – הטיז בשורת סדר-העבודה שנמנו על-ידי אלבונן Studien zur Geschichte des jüdischen Gottesdienstes, ברלין תרס"ז, עמ' 93–94) – ידוע פחות מכולם. בימי הביניים היה סדר-עבודה זה מקובל בקצת קהילות איטליה ותימן, ונמצא בספרי תפילה בכתב-יד, מנהג רומא ותימן, יחד עם סדר-עבודה אחרים. כנראה נתן היה הדבר לבחירתן של הקהילות. מלבד זה היה נהוג סדר-עבודה זה בקהילות דרום-צרפת עד הזמן האחרון. גם לדיוואן ר' אברהם אבן עזרא נכנסה יצירה זו. מאידך גיסא, חדלו כנראה להשתמש בה באיטליה ותימן, ולא נתקבלה בדפוסים מחזור רומא (למן המהדורה הראשונה, שנוצצו-קול מגורה, רמ"ו). ובדפוסים ה"תכלאל" (ירושלים, תרנ"ד; אף-על-פי שנדפסה בסוף ה"סליחות" של יהודי תימן – ירושלים תרמ"ז, ליוורנו תרצ"ט – בשיבושים מרובים). עדיין אין בידינו מהדורה מדעית של יצירות הראב"ע. רצוי יהיה אפוא עיבוד חדש והעתק מדויק על-פי המקורות העומדים כעת לרשותנו.

בעבודתי השתמשתי במקורות אלה:

ד = דיוואן לר' אברהם בן עזרא, י"ל על-ידי עקיבא בן יוסף איגר, ברלין תרמ"ו, עמ' 120 ואילך (על-פי כתב-יד שבספריה הלאומית בברלין).

[מהמסורת הדרום-צרפתית:]

א = סדר של יום כפור כמנהג אויגנין, י"ל על-ידי אברהם מונטיל, אמשטרדם תקכ"ה.

ק = סדר לימים נוראים [יום כפור] כמנהג קארפינטראץ, אמשטרדם תצ"ד.

ל = סדר ליום הכפורים כמנהג ק"ק לישלוא [L'Isle' sur la Sorgue], כ"י Heb. 4° 755 של בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי שבירושלים (מן המאה הי"ח).

[מהמסורת הרומית:]

פ = מחזור רומא, כתי פרמה, ספריה Palatina, די רוסי 361 (מן המאה הי"ד, לפי התצלום הנמצא במכון לתצלומי כתבי-היד העבריים).

ר = מחזור רומא, כתי לונדון, המוזיאון הבריטי 636 (Add 17058). מן המאה הי"ד לערך, לפי התצלום הנמצא במכון לתצלומי כתבי-היד העבריים). כתב-יד זה נפסק בשורה 160.

[מהמסורת התימנית:]

ת = תכלאל כ"י Heb. 4° 909 של בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים (מן המאה הי"ז).

ת" = תכלאל כ"י Heb. 4° 949 של בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים (מן המאה הי"ז).

מובן שאף אחד מהמקורות הנ"ל – שברובם הם העתקים מאוחרים ובלתי ישירים שנשתנו בשימוש הקהילות – אינו יכול לשמש בסיס נאמן לקביעת הטקסט, ועל המהדיר לבחור בגירסא המתקבלת על הדעת.

מצד העניין, אין הפיוט דורש ביאור רחב, ולכן הסתפקתי בהוספת הערות מעטות לציון המקורות במקרא ובמשנה, להן רומז המחבר.

סימן: א"ב (כפול) אברם
משקל תנועות חפשי

אֲזִכִּיר תְּהִלּוֹת יי.	אֲזִכִּיר סֵדֶר עֲבוּדָה
בְּרַכִּי נַפְשִׁי אֶת-יי.	בְּקוֹל רְנָה וְתוֹדָה
גְּדוֹלִים מַעֲשֵׂי יי.	גִּאֲוֹתוֹ הַבְּהִילֹתִי
דְּרָשְׁתִּי אֶת-יי.	דָּתוֹ הַשְׁכִּילֹתִי
הַגִּדְתִּי הַיּוֹם ליי.	הַדַּת הַשְּׁמוּרָה לְפָנַי
וְאֶתְחַנֵּן אֶל-יי.	וְאֶכֶן תַּחֲנוּנִים

1 אוכיר פ 5 השמורה: הנתונה אקל 6 ואכין: ואבין ד

1. יש' סג, ז.
2. תה' מב, ה; שם קג, א; קד, א.
3. איוב כג, טז; תה' קיא, ב.
4. תה' לד, ה.
5. דב' כו, ג.
6. שם ג, כג.

זָכַר רַחֲמֶיךָ יְיָ	זָחַלְתִּי וְאִירָא
חַן וְכְבוֹד יִתֵּן יְיָ	חֲסִידֶיךָ יְבוֹאוּנִי מִהֶרָה
טָרַם יָדַע אֶת־יְיָ	טוֹבָךָ הַחַיָּה רוּחִי
יָדַעְתִּי כִי־גָדוֹל יְיָ	יִשְׂרָאֵל אִמְרָתְךָ כָּחִי 10
כִּי יֵשֶׁר דְּבַר־יְיָ	כַּחַּ הַשָּׁפֵל מִן בְּלָבִי
לִדְעַת אֵת יְיָ	לֵב טָהוֹר חֲדַשׁ בְּקָרְבִּי
מֵהֲלֵל אֶקְרָא יְיָ	מֵאֲתָךְ מֵהֲלָלִי
נִרְאָה אֲתָהּ יְיָ	נִעְלַמְתָּ וּמַעֲיֵן שְׁכֻלִי
שָׁבְרוּ עַל יְיָ	סִמּוֹךְ לֵבָב מִשְׁכִּיל שֵׁם 15
עָלָץ לִבִּי בִּיְיָ	עֲנִיִּים דְּבָקִים בַּעוֹשֶׁם
פָּצִיתִי פִּי אֶל־יְיָ	פִּתַּחְתִּי שְׁעָרֵי תְהִלָּה
צָדִיק אֲתָהּ יְיָ	צִדְקָתְךָ בִּשְׁרָתִי תַחֲלָה
קָרוֹב אֲתָהּ יְיָ	קָרָאתִיךָ בְּשִׁיר הַגִּיּוֹנִי
רַחֲמֶיךָ רַבִּים יְיָ	רַבִּים אִם הֵם עֲצִי 20
שָׁמְעָה תִּפְלִלְתִּי יְיָ	שָׁעָה אֵלַי עַת אֲגִידְלָךְ
תַּתְּעֶנּוּ עַל־יְיָ	תַּחֲיוּ נַפְשִׁי וּתְהַלְלָךְ
בִּצְרֹלִי אֶקְרָא יְיָ	אֶפְרוּשׁ כַּפֵּי אֵל יְיָ
מִהֵר עֲנֵנִי יְיָ	רָמָה קִרְנִי בִּי
יְיָ שָׁמְעָה בְּקוֹלִי	יְיָ קָרָאתִיךָ חוֹשָׁה לִי 25
יְיָ צוּרִי וְגֹאֲלִי	יְיָ הִיָּה עֹזְרִי לִי

14 וּמַעֲיֵן: וּבַעֲיֵן אַקְלַפְר	12 טָהוֹר: נִכְח פ	10 כָּחִי: רוּחִי ק
16 עֲנִיִּים: עֲנִיִּים אַקְלַפְר דְּבָקִים: דְּבָקוּ פ	18 צִדְקָךְ אַקְל	15 לֵבָב: לֵב אַקְל
21 אֵלַי: אֵל קוֹלִי ק		17 תְהִלָּה: תְהִלָּה אַקְלַפְר

7. איוב לג, ו; תה' כה, ו.	8. תה' קיט, מא; פד, יב.	9. שמ"א ג, ו.
10. שמות יח, יא.	11. תה' לג, ד.	12. שם נא, יב; הושע ו, ג.
13. תה' יח, ד.	14. במ' יד, יד.	15. תה' קמו, ה.
16. שמ"א ב, א.	17. שופ' יא, לה.	18. תה' קיט, קלו.
19. שם קיט, קנא.	20. שם קיט, קנו.	21. שם לט, יג.
22. שם קיט, קעה; יש' נח, יד.	23. שמ' ט, כט; תה' יח, ו.	24. שמ"א ב, א;
25. שם קמא, א; קל, ב.	26. שם ל, יא; יט, טו.	

סדר עבודה של ר' אברהם אבן עזרא

סימן: א"ב (פי ששה) אני אברהם בן עזרא קטן חזק (כפול)
משקל חפשי (6-8 תנועות), וההברות השואיות והמחוטפות אינן נחשבות

אֲמוּנִי לִבִּב הָבִינוּ מֶה נִרְאָה סוּד נַעֲלָם
אֱלֹהֵי רְאוּ וְהֶאֱמִינוּ וְאִמַּת יְיָ לְעוֹלָם:

אֲזוּרָע נֹטָה בְּחִכְמָה וְיִשְׁנֵנוּ עַל אֵינוּ גִבֹּר
אֶךְ בְּרִיאָה בְּדִבְרֵי קָמָה מִי יֵצֵא הַדְּבָר:

5 אֲמוּנָתוֹ לְעַד הָיָא זֶה אֱלֹהֵינוּ חוֹלְלָנוּ
אֲמַר יְהִי אֹרֶךְ יְהִי אֵל יְיָ וְיֵאָר לָנוּ:

בֵּין עֲלִיוֹנִים וּשְׁפִלִּים הַבְּדִל בְּרִקִּיעַ נִשָּׂא
בִּכְחוֹ יִבְשֶׁה הַשָּׁלִים וְיִשְׁמִים עֲשֶׂה:

בְּאֶרֶץ שֵׁת מִתְכַּנֶּת לְהוֹצִיא דָּשָׁא וְעֵץ רְטוֹב
10 בְּמֵאוֹנֵי צֶדֶק מֵאֻנָּת גַּם יְיָ יִתֵּן הַטּוֹב:

בְּרָא בְּגִבּוֹהִים סְדָרִים וְהוֹצִיא בְּמִסְפֵּר מִתְנִיָּהִם
בָּהֶם הַמִּשְׁלַל הָאוּרִים יְיָ עֲשֶׂה גַם שְׁנֵיהֶם:

גֹּזֵר מִמִּים שֶׁרָץ וְעוֹף כִּכְתוּב בְּדַת סִינִי
גַּם בְּהֵמוֹת מֵאֶרֶץ עֲשֶׂה כָלֶם יְיָ:

15 גִּדְּלָתוֹ לְאֵין קֵץ עֲצָמָה יְהַלְלוּהוּ גִדּוּדָיו בְּסוּדָם
גִּלְם עַל צִלָּם נִשְׁמָה כִּי לִי עֵין אָדָם:

1 מה נראה: מהנראה פר 2 ראו והאמינו ת" ראו ויאמינו פר ראו והבינו ד 3 וישנו על
אינו דאקפר: וישנו מאינו ת" וישנו מאילו (פי' מתקפו) ת על אשר(!) ל 4 הבריאה פ
5 לעד: לעדה אקלפר אלהינו: יי א 6 ויהי: ויהי אור פר 9 שת: שם פר
10 צדק: שחק פר 11 סדרים: חדרים פר 15 קץ: חקר פר 16 גלם: גולם תת'
2. תה' קיז, ב. 4. בר' כד, ג. 5. תה' קיט, צ. חוללנו: יצרנו, דוגמת תה' צ, ב:
ותחולל ארץ ותבל. 6. שם קיח, כז. 8. שם צו, ה. 10. איוב לא, ו; תה' פה, יג.
11. יש' מ, כו. 12. בר' א, יח; משלי כ, יב. 14. שם כב, ב. 15. תה' קמה, ג;
איוב יט, ב. 16. זכ' ט, א.

וּנְפִלְאוֹת שְׁמֵעוֹ אֶזְנִי בְּיוֹם הַגִּיחַ יי:	גִּלְהָ לִי סוּד מַעֲרַכְתּוֹ גִּמְרַ בְּסוּף שְׁשָׁה מְלֹאכְתּוֹ
וְנִלְדִים עָמְדוּ יַחַד יי אֱלֹהֵינוּ יי אֶחָד:	דוֹק וּמוֹצֵק שְׁמַחוּ בְּחִילָם 20 דוֹבְרִים בְּלִי שְׁפָה כָּלָם
לְקֹרֵא בְּשֵׁם עוֹף גַּם בְּהֶמָּה כִּי יי יִתֵּן חֲכָמָה:	דַּעַת בְּרוּרָה שֶׁת בְּאָדָם דַּרְכָּם יָדַע וְהִבִּין סוּדָם
וְהִפִּיל שָׁנָה בְּמַעֲזוֹת מֵאֵת יי הִיטָה זֹאת:	דְּמָה אֶל בַּעֲזָר לְשַׁעֲשְׁעוֹ דָּבַק בְּמוֹצֵאת מְצֻלָּעוֹ
אֶחָד מֵנַע לוֹ כָּלוּ לֹא-יֵאבָה יי סִלּוּחַ לוֹ:	25 הַשְׁכִּינֵם בֵּין / רַק עֵץ הַסִּיתָם עֲרוֹם רַע יוֹעֵץ
וְעִינֹ מַעְרוֹמוֹ חֲזוּה כִּי דָבַר יי בִּזְהָ:	הָאִישׁ הַמֵּאכֵל הִטְהוּ הַרְגִּישׁוּ קוֹל גְּרִשְׁהוּ
וְגָדוֹל מִקְטוֹן עֲצָם רִי לֹא רָצָם:	הַצְמִיחוּ שְׁנִים קְצִירִים 30 הִבִּיאוּ מִפְּרֵי נוֹתָרִים
שְׁעָה אֶל אֶל קָרְבָּנִי אוֹתָם זָכַר יי:	וְדַבְרֵי הַצְעִיר צִדְקוֹ וְאֵחַ הָרָגוֹ וְדַמְיוֹ צַעְקוֹ
יִהְיֶה שְׁרִירוֹת לֵב חָשֵׁב יי לְמַבּוּל יֵשֵׁב:	וְכַחֵשׁ מִפַּחַד אִיּוֹם וְשִׁבְעָתִים יָקָם יוֹם

17 גילה פר | סוד חס' ק 25 בן: הגן דתת- בן עדן פר | לו כלו: לאכלו דתת-
28 הרגישו: הרגיו קאלפר 29 שנים: שני ק

18. יש' יד, ג. 19. דוֹק: שמים, על-פי יש' מ, כב. ומוצק: המים. 20. דב' ו, ד.
21. איוב לג, ג. 22. משלי ב, ו. 23. בר' ב, כ-כא. 24. תה' קיח, כג.
26. ערום: הנחש, בר' ג, א; דב' כט, יט. 27. מערומי: על פי בר' ג, ו.
28. הרגישו: החרידו. במ' טו, לא. 30. יר' יד, י. 34. תה' כט, י.

וּזְלָתִי תָמִים בְּדוֹרוֹ פָּתַח יי אֶת אוֹצְרוֹ:	35 וְרֵצַת בְּנֵי אָדָם רָמָה וּלְהַמְטִיר עַל הָאָדָמָה
מְכוֹנוֹת רַבּוֹת גַּב עַל גַּב וּבֹטֵחַ בְּי יִשָּׁגב:	זָךְ נִמְלֵט בְּתַבְּהָ עֲשׂוּיָה זָרַע בָּאָרֶץ הַחַיָּה
לְבָנוֹת בְּחֶמֶר הַדְּבִיקוֹם וַעֲצַת יי הִיא תָקוֹם:	זַעֲרִים לְבָנוֹת עֵיר חָפְצוֹ זֶה עִם זֶה הִתְיַעֲצוּ 40
וַיִּפֹּץ כָּל-אִישׁ לְפָאוֹת וַיִּגְבֶּה יי צָבָאוֹת:	זַעַף אֵל בָּלָל לְשׁוֹנָם זָקוּפִי לִבִּב שֶׁחַ גִּאוֹנָם
בְּנִין בּוֹ עָמְלוּ בּוֹנֵי מְגִדֵּל עַז שֵׁם יי:	חֹרְשִׁים שָׁמְעוּ קוֹל אוֹמֵר חָנָם / יְהִי אֵל גּוֹמֵר
מִבֵּית אָב יִקְחֻנּוּ רוּחַ יי תְּגִיחֻנּוּ:	45 חֲמוּדוֹ כְּשׁוֹשָׁן פָּרַח חָרָס יֵצֵא מִמּוֹרַח
כִּי טוֹבוֹ מַעֲלָלָיו וְהִנֵּה דִבֶּר יי אֱלֹיוֹ:	חָנּוּ בֶן נִנְדָע סוֹדוֹ חָשׁ לְשֹׁחוֹט בְּנוֹ יַחֲדוֹ
בְּנֶךְ וְהַעֲלֵהוּ לְפָנַי בְּרוּךְ אַתָּה לֵי:	טָהוֹר קַח אֵיל תַּחַת 50 טוֹבְתֶךָ לֹא נִשְׁכַּחַת

35 זולתו אק 36 אדמה פר 41 זעף לאל פר | ובלל ת 42 לבב: לב אקלפר
43 חורשים: חרשים דר חרשים תפ | בו: כי פר 44 אל יהי ק 46 יצא: זרח א
יבא ר 47 כי טובו: בו כי טובו אקלפר 48 בנו: את בנו דאלפר 50 ברוך אתה
ליי: אתה עתה ברוך יי פר

35. בר' ו, ה. תמים בדורו: נח, בר' ו, ט. 36. יר' ג, כט. 38. משלי כט, כה.
40. שם יט, כא. 41. בר' יא, ט. 42. יש' ב, יז; ה, טז. 43. חורשים: שחרשו
בבנין, שמעו בת קול, וכנראה ר"ל, בניין שבו עמלו הבונים לשוא (תה' קכו, א) רק הקב"ה
יכול לגמרו. – משלי יח, י. 45. חמודו: אברהם. 46. חרס: שמש (איוב ט, ו),
על-פי יש' מא, ב: מי העיר ממורח, שדרשוהו על אברהם ב"ב דף טו, א; ב"ר ב, ג (עמ' 16)
ועוד. 48. בר', טו, ד. 50. שמ"א טו, יג.

טובי מקוים לא אבלישם
טוהר שב ויקרא שם
אני נאה ואוהב נאִה
המקום ההוא יי יראה:

טובה וצדקה עשה
טרח גלות עדן נשא
וזכרו היום לצאצאיו
ויי חפץ דכאו:

55 יחיד נכבד לכל בשר
ידיד נכתר בשנים עשר
הוליד תם ואיש מרמה
ברוכי יי המה:

ילד לעבד בהמכרו
ישב בדד עד בא דברו
רעה רבה צנפתהו
אמרת יי צרפתהו:

60 ירדו מצרים ישרים
יאור השחית בנים זכרים
את יעקב שבעים בניו
וירא יי וירע בעיניו:

כח מופתים נתן לענו
כאשר בא ובשר המוניו
ותחל רוח לפעמו
כי פקד יי את עמו:

כבואו אל תניז ענה
כמה האכלתה לענה
שלח מפרץ שכניה
ויי שם היה:

65 כביר לבב התאמר
כחש באלהים ואמר
ויוסף לענות אמוני
לא ידעתי את יי:

51 טובי: טובי לב פר 52 שב: שש אקלפר 53 חכרו: זכרו אפר זוכר קל
55 תם: איש תם תת- 56 ידיד: יחיד פר 58 בדד: בבור אקלפר | עד עת בא ת
59 מצרים פ | את יעקב שבעים בניו כתבתי: יעקב ושבעים בניו א את יעקב ושבעים בניו
שאר מקורות 61 נתן: הראה אקל חס' פר | רוח: רוח יי אקלפר 64 האכלתה:
האכלתם אקל 65 לבב: לב אקלפר

52. בר' כב, יד. 54. יש' נג, י. 55. יחיד: יצחק. 56. ידיד: יעקב. - יש'
סה, כג. 58. איכה ג, כח; תה' קה, יט. 60. יש' נט, טו. 61. שופ' יג, כה.
62. רות א, ו. 63. תנין: פרעה, על-פי יח' כט, ג ודרשת חז"ל מכילתא יתרו א (עמ' 194)
ומכילתא דרשב"י, עמ' 131. 64. יח' לה, י. 65. התאמר: על-פי תה' צד, ד.
66. שמות ה, ב.

לְרַעְתּוֹ כְּסִיל הַשְׁתַּנֵּעַ כִּי רָעָה יִנְחָלוּ רָעִים
לְכַדּוֹ עֲוֹנוֹ וַיִּנָּע יִי אֶת־פְּרָעָה נְנָעִים:

לַיְלָה הִכָּה בָּנוּ בְּכוֹרוֹ וּבֵין טָמֵא לְטָהוֹר הִבְדִּיל
לָיִם הוֹלִיךְ צָר וְנַעֲרוֹ כִּי עַל יֵי הַגְדִּיל:

לִיבְשָׁה הַפֶּךָ יָם כִּי מָנָה רוּחוֹת עֲזוֹת
לְאֵל שׁוֹרְרוֹ עִם הַיָּיִם כִּי יַד יֵי עָשְׂתָה זֹאת:

מַסְעִים כְּמִנְיָן שִׁבְטִים נָסְעוּ עַד בָּאוּ לְסִינִי
מִפִּי שָׁמְעוּ מִשְׁפָּטִים פָּנִים בְּפָנִים דִּבֶּר יֵי:

מִקְדָּשׁ שָׁם עָשׂוּ לְעוֹשָׁם לְשִׁכּוֹן בְּתוֹכָם תְּהַלְתּוּ
מִשְׁרָתִיו שִׁבְט שְׁלִישִׁי שָׁם יֵי הוּא נִחַלְתּוּ:

מִהֶשְׁלַשׁ מִשְׁפָּחוֹת נִבְחַר אֶהְרֹן וְהִבְדִּילוֹ
מִקְרִיב עֹלֹת וְדַת מִנְחוֹת הַפְּלָה יֵי חֲסִיד לוֹ:

נָכֹן לְלִבּוֹשׁ שְׁמוֹנָה תְּמִימִים מִכֶּכֶּר בְּיוֹם תַּעֲנִית עֲזֹנִי
נִפְרַשׁ מִשְׁבָּעָה יָמִים לִפְנֵי בֹא יוֹם יֵי:

נָגִיד בְּתוֹרַת אֵל מַעֲטִיר יִזְרַק דָּם כְּדַת קֶרְבָּנִי
נִרוֹת יִיטִיב עֵת יִקְטִיר קִטְרֶת תִּמְיֵד לִפְנֵי יֵי:

67 השתנע: ישתנע אקלפר 69 בנו חס' ק 73 מסעים: מסעות אקלפר
75 שם עשו: עשו שם אקל | לעושה שם פר | תהלתו: נחלתו פר 76 משרתים שבט
יששם פר 78 ודת: ודם דאקל 79 תענית: כפור אק 81 מעטיר: מעתיר פר |
כדת דם א 82 ייטיב: טב דת

67. על-פי משלי כח, י. 68. בר' יב, יז. 69. ו' יא, מז. 70. יר' מח, כו.
71. תה' סו, ו. 72. יש' מא, כ. 73. יב מסעי בני ישראל, על-פי במ' לג.
ה-טו. 74. דב' ה, ד. 76. שם י, ט. 78. תה' ד, ד. 79. יומא ז, ה.
80. מכאן ואילך תיאור עבודת כהן גדול על-פי המשנה (יומא א, א והלאה). – מלאכי ג, כג.
81. מעטיר: מקריב, מעלה בעשן (דוגמת תרגום ירושלמי שמות יט, יח; וטורא דסיני עטר
כוליה). יומא א, ב.

נְכוּנִים פְּרִים וְאֵלִים וְכַבָּשִׁים
בָּם יִרְגְּלוּהוּ זִקְנֵי
נֶאֱמַן רוּחַ לְבוֹ יֵשִׁים
כִּי מְלָאכָה הִיא לִי:

85 סַנֵּי כְהֵנָה יִשְׁבִּיעוּהוּ
וְעָרַב יוֹם כְּפוֹר לְאָכֹל
סְעוּדָה רַבָּה יִמְנְעוּהוּ
וְדָרְשֵׁי יִי לֹא יַחֲסְרוּ כָל:

סִבְבוּהוּ פְּרָחֵי לוֹיָהּ
בְּאֶצְבַּע צִרְדָּה נֶכּוֹ נִגְדּוּ
סוֹדֵרִים סִפְרֵי פְּלִילִיָּה
יִזְדּוּ לִי חֲסִדוֹ:

90 סוֹד זְמַן הַשְׁחִיטָה יִנְעַם
וַיִּפְרָשׁוּ לְקָרֵב לְעוֹשֶׂהָ
סֶדֶן בּוּץ בֵּינוּ וּבֵין הָעַם
כִּי יִי מַחֲסֵהוּ:

עַתָּה קִדְשׁוּ יָדָיו וְרַגְלָיו
וּפָשֶׁט וְיָרֵד וְטָבֵל לְעִבּוֹד
עָלָה וְנִסְתַּפַּג חוֹ מַעֲלָיו
יִשִּׁימוּ לִי כְבוֹד:

עֲטֶרֶת בְּגִדֵי זָהָב עָלָיו
חֻבָּה נֶאֱמָרָה בְּסִינֵי
עוֹד יִקְדֹּשׁ יָדָיו וְרַגְלָיו
כִּי קְדוֹשׁ הַיּוֹם לִי:

95 עוֹלֵת תְּמִיד אַחֵר קָרְצוּ
מֶרֶק אֶחָד מִכֶּהֱנִי
עַל יָדוֹ שְׁחִיטָה כִּחְפָצוֹ
הוּא אֲשֶׁר דִּבֶּר יִי:

פְּקוּדֵי תָמִים יִשְׁלִים
יִזְרַק וַיִּקְרִיב רֹאשׁ וְאַבְרָיִם
פְּלִיאוֹת קִטְרֶת וְנִרוֹת כְּלוּלִים
פְּקוּדֵי יִי יִשְׁרִים:

86 ימניעוהו תת" 88 סודרים: סדורים אקלפר | ספרי: סתרי אקל 89 ויפרשהו פר
91 קדשו: קדש אקל | פשט ת 92 חו: זה תת" 93 עטרת: עטות אקלפר | נאמרת
אקל 94 יקדש: קדש אקל | ורגליו: עליו פר 95 מרק אחר שחיטה אחד אקלפר
97 תמים: תמיד דפר 98 פליאת אק | כלולים: סלולים ת"

83. שם א, ג. 84. נאמן רוח: שאינו חשוד להיות צדוקי. - יר' ג, כה. 85. יומא
א, ה. 86. שם א, ד. - תה' לד, יא. 87. יומא א, ז. 88. שם א, ו. - תה' קז, טו.
89. יומא ג, א. 90. שם ג, ד. - תה' יד, ו. 91-97. יומא שם. 92. יש' מב, יב.
94. נח' ח, ט- (בשינוי). 96. שמות טז, כג; ר' י, ג. 98. יומא ג, ה. -
תה' יט, ט.

סדר עבודה של ר' אברהם אבן עזרא

פָּרְשׁוֹ סֵדִין וּבֹא לַעֲשׂוֹת סֵדֶר טְבִילָה כְּבָרְאֲשׁוֹנָה
100 פֶּאֶרִי בְּגִדֵי לָבָן לְכַסּוֹת עֲדוּת יְיָ נֶאֱמְנָה:

פֶּר בֵּין מִזְבֵּחַ לְאֻלָּם סִמֵּךְ יָדָיו עָלָיו בְּעֶמְדוֹ
פָּתַח פִּיו בְּשֵׁם אֵל עֻלָּם כִּי יִי סוֹמֵךְ יָדָיו:

וסומך שתי ידיו עליו ומתודה. וכך היה אומר וכו' והכהנים וכו'
ואף הוא היה מתכון לגמור את השם כנגד המברכים ואח"כ אומר
להם תטהרו. והן אומרים לו יהי רצונך שיתקבל קרבנך ברצון. ואתה
בטובך תעורר רחמך וסלח לאיש חסידך:

פָּנָה לְמִזְרַח הָעֹרֶה לְגִלּוֹת הַסְּתוּם וְקִשְׁטוֹ
פֶּלְאֵי סוּד קִלְפֵי נִקְרָא וּמִי כָּל מְשֻׁפָּטוֹ:

105 פֶּקִיד אֵב מְשֻׁמָּאֵלוֹ לְאוֹת וּמִימֵינוֹ סֵן קְרוֹאִיו
פְּלִיאֹת שֵׁם וְעֻזָּאוֹ לְרֹאוֹת סוּד יְיָ לִירְאָיו:

צָנִיף כְּבוֹד בְּאֵל מִצָּפֶה כִּי הוּא מֵנֵת חֶלְקוֹ וְחִבְלוֹ
צָדִיק טָרַף בְּקִלְפֵי וַיֵּדַע יְיָ אֵת אֲשֶׁר לוֹ:

צָדִיק יִרְאֶה לְמֵאֲמִין וּבְעֲלֹת שֵׁם בִּימִין / בְּעֲצָמָה
110 צוּעַק ... הַגִּבָּה יָמִין יָמִין יְיָ רוֹמְמָה:

צוּר אֵל רֹאשׁ בֵּית אֵב יִגְמוּל טוֹב בְּעֲלֹת שֵׁם בְּשֻׁמָּאֵלוֹ
צוּחַ הַגִּבָּה שְׁמָאֵל כִּי מִי הִיָּתָה לוֹ:

100 פֶּאֶרִי: פֶּאֶר אֶקְפֶּר 101 סִמֵּךְ: סוֹמֵךְ ק' | שְׁתֵּי יָדָיו אֶק' 103 לְמוֹרָח: לְמוֹבַח אֶקֶל
104 פֶּלְאֵי סוּד: פֶּלְאֵי וְסוּד אֶקְלָפֶר 106 פְּלִיאֹת אֶקְלָפֶר 107 בְּאֵל: לֹאֵל קֶלְפֶּר |
וְחִבְלוֹ: וְגִרְלוֹ קֶל' 109 שֵׁם בִּימִין: בִּימִין שֵׁם דֹּתָת' | בְּעֲצָמָה: עֲצָמָה פֶּר
110 צוּעַק <הַסֵּן> 111 יִגְמוּל: גִּמּוּל דֹּתָת' | לְעֲלֹת אֵל | שֵׁם חֲסִי' אֶקֶל |
לְשֻׁמָּאֵלוֹ א' 112 צוּחַ: צוּחַ ד'

99. יומא ג, ו. 100. תה' יט, ח. 101. יומא ג, ח. 102. תה' לז, כד. 103. יומא
ג, ט. 104. משלי כה, יד. 106. תה' כה, יד. 108. יומא ד, א. – במ' טז, ה.
110. תה' קיח, טז. 112. מל"א ב, טז.

קָשֶׁר לְשׁוֹן וְהוֹרִית בְּרֹאשׁ שְׁעִיר יִשְׁלַח בְּעֵד עֲוֹנֵי
קֹרִים יִתָּאוּ לְדְרוֹשׁ הַמוֹפֵת אֲשֶׁר דָּבַר יי:

115 קְדוֹשׁ אֵל וְקְדוֹשׁ מְשִׁיחוֹ שְׁעִיר מִכְפֹּר עַל הַמּוֹנֵי
קְדָמוֹ כְּנֶגֶד בֵּית שְׁלוּחוֹ בָּזָה לֹא בָחַר יי:

קָדָם שְׁעִיר הַשֶּׁם כְּנֶגֶד בֵּית שְׁחִיטָה יַעֲמִידֵנּוּ
קָדָשׁ זֶה לַשֵּׁם יִגֹּד אֲשֶׁר פִּי יי יִקְבְּנוּ:

רָצוּי מְלִיץ עַל חֲסִידָיו אִמֵּר וְדוּי בְּעֵד כְּהֵנִי
120 רֶץ וְסִמֵּךְ עַל פֶּר יָדָיו וְסוֹמֵךְ צְדִיקִים יי:

וסומך שתי ידיו ומתודה שניה. וכך היה אומר וכו' והכהנים
וכו' ואף הוא היה מתכון וכו' וסלח לשבט משרתיך:

רָמָה קָרַן תַּפְאֲרָתוֹ בְּשָׁחֲטוֹ פֶּר וְקִבֵּל דָּמוֹ
רֶץ הַמִּמָּרֶס בּוֹ לְקַחְתּוֹ יי אֱלֹהֵיו עֲמוֹ:

רֶץ וְנָטַל מִחֲתָה וְעָלָה אֶל רֹאשׁ מִזְבֵּחַ קָרְבָּנִי
רֶץ אַחֵר חֲתוּת מְלֵא וַיֵּצֵא לִפְנֵי יי:

125 שֶׁם כֶּף וּמִחֲתָה הוּצִיאוּ לוֹ וּבִמְלֵא חֲפָנָיו רֵב הוֹדוֹ
שֶׁם כֶּף הַקְּטֹרֶת בְּשִׁמְאָלוֹ וַיִּי יָכִין צִעְדּוֹ:

שֶׁם מִחֲתָה בֵּין שְׁנֵי בָדִים וְזֶה אוֹת שְׁאִין כְּמוֹהוּ
שֶׁם נִכְנָס אִישׁ מִחֲמַדִּים כִּי מְלֵאךְ יי צָבָאוֹת הוּא:

115 שְׁעִיר: ושעיר אקל 116 קדמו: קדש אקלפר 117 השחיטה אקלפר
119 ומליץ אקל 123 המחחתה ת | מזבחי ד 125 מחתה וכף ק | ובמלאה קלפ
126 שם מחתה בימין וכף בשמאלו אקלפר | יי יכין (הכין פר) צעדו: ועובד ברוך שם
כבודו דתת' 127 זה אות: האות דתת'

112-113. יומא ד, ב. 114. מל"א יג, ג. 116. שמ"א טז, ח. 118. יש' סב, ב.
120. תה' לו, יז. 121. יומא ד, ג. 122. במ' כג, כא. 123-132. יומא ה, א.
124. שמ"א י, כה. 126. משלי טז, ט. 128. מלאכי ב, ז.

שָׁמַר הַדָּת בְּמִסּוּרָת לְמִלָּא עֲשֵׂן הֵיכַל לְפָנַי
שָׁם עַל גִּזְלִים קִטְרַת וְהִרְיָחוּ בִּירְאָת יי:

תָּמִים לְחִיצוֹן יֵצֵא לוֹ וּלְפָנַי יי יִשְׁפּוֹךְ שִׁיחוֹ
תְּפִלָּה קֶצֶרָה בְּהִתְפַּלֵּלוֹ הוֹשִׁיעַ יי מִשִּׁיחוֹ:

תְּשׁוּעָה תִצְרְנוּ בְּקַחְתּוֹ דָּם מְמָרֵס בּוֹ בְּמוֹרָא
תְּשׁוּבָתוֹ לְבֵית תְּפִאֲרָתוֹ כִּי יי עֲלִיּוֹן גּוֹרָא:

135 תַּעֲוֹדַת לְמַעְלָה גַּם לְמַטָּה מְכַל חֲכָם גַּעֲלָמָה
תּוֹרַת מִצְלִיף מִשְׁפָּטָה תּוֹרַת יי תְּמִימָה:

אֶת הַדָּם יֵצֵא עָלֵי כֵּן בְּצִאָתוֹ וַיִּבְיֵאוּ כְּהֵנִי
אֶת הַשְּׁעִיר הַמּוֹכֵן אֲשֶׁר יִלְכְּדֵנוּ יי:

נִשְׁחַט וְקָבַל אֶת דָּמוֹ וַחֲקוֹ כַּחֲקֵי פֶר נִשָּׂא
140 נִכְנָס וְעָמַד עַל מְקוֹמוֹ צִדְקַת יי עֲשֵׂה:

יֵצֵא דָם כְּדַת נַעֲרֻכַת וְדָם פֶּר יִטּוֹל כְּדַת סִינִי
יז כְּמִצְלִיף עַל הַפְּרֻכַת אֲשֶׁר לְפָנַי יי:

אֶת דָּם זֶה בְּדָם זֶה לַעֲרוֹת הִלָּכָה לְמֹשֶׁה מִסִּינִי
אֶת הַמִּלָּא בְּרִיקָן בְּתוֹרוֹת מִלָּא אַחֲרֵי יי:

145 בְּצִאָתוֹ לְמוֹזְבַח יַעֲטָה מַעֲלֵל חָן בְּנִפְשׁוֹ עֲזוֹ יִרְהַב
בְּשָׁבַע חֲטָאוֹת יִחְטָא קֹדֶשׁ יי אֲשֶׁר אָהֵב:

129 היכל לפני: היכל יי קל 130 גזלים על הקטרת פר 135 תעודה אק |
גם למעלה גם למטה ל 137 יניח פר | עלי: על אקלפר 139 כחקי: כחוק פר
141 נערכת: מערכת א 142 יז כמצליף: יצליף פר 144 בריקן: ברית דתת* (חיקנה יד
שניה בריקן ת*) 145 עז: ועז פר

130. יש' יא, ג. 131. תה' קב, א. 132. שם כ, ז. 134. שם מז, ג.
135-146. יומא ה, ג-ד. 136. תה' יט, ח. 138. יהושע ו, יד. 140. דב' לג, כא.
142. רי' טז, יח. 144. דב' א, לו. 146. מלאכי ב, יא.

סדר עבודה של ר' אברהם אבן עזרא

רץ לשעיר גורל עבדיו עליו יהודה כחשי
רץ וסמך עליו ידיו אדני בסמכי נפשי:

וסומך שתי ידיו עליו ומתודה שלישית. וכך היה אומר וכו' והכהנים
וכו' ואף הוא היה מתכון וכו' וסלח לעדת ישורון:

השעיר החי אחל ונושא על ראשו עוני
150 הנושא אותו לעזאזל ישא ברכה מאת יי:

מה רבו גילי בעדתי כי נטהרתי מזדוני
משלח הוא ביד איש עתי עת לעשות ליי:

בהגיעו לצוק לאחוריו דוחפו ומתגלגל בעצמו
בו אות בהתפזר אבריו כי רוצה יי בעמו:

155 נצר חק לגפש ינעם המשיח ראש כהני
ושפרו פר ושעיר קרעם למלא את דבר יי:

עת יוציא אמורים נרצה ונותן במגס ומקטיר בעתו
עוד קלעם והוציאם חוצה כי יי אתו:

זך יברך שמונה ברכות אחר עמדו בסוד כהני
160 זכר פרשיות ערוכות בספר תורת יי:

רץ לעשות סדר טבילה ולבש בגדי זהב בנגהיו
רחץ ידיו ורגליו ונעלה בגאון שם יי אלהיו:

147 עבדיו: מעבדיו פר | יהודה: יהודה אקל 151 בעדתי: בדעתי אקלפר
153 לאחוריו: מאחוריו אלק | דחפו ק 154 בהתפזר: בהתפרד פ 155 נצר: נצור ק
158 עוד דת-פ: עת תאקלר 159 בסוד: בראש אקלתת" כאן נסקר ר

147. יומא ו, ב. 148. תה' נד, ו. 149. וי' טז, כא. 150. תה' כד, ה.
152. וי' טז, כא; תה' קיט, ככו. 153-158. יומא ו, ה-ו. 154. תה' קמט, ד.
155. נצר: נצירת החוק, שמירת החוק. 156. מל"א ב, כו. 158. ברא' לט, ג.
159. יומא ז, א. 160. דה"ב לד, יד (בשינוי). 161. יומא ו, ג. 162. מיכה ג, ג.

אֵילֹו וְאֵיל הָעֵם הַשְּׁלִים
אֹתוֹת וּמַעֲשִׂים הֵם גְּדוֹלִים
כַּאֲשֶׁר הֶעֱתִיקוּ זִקְנֵי
זֶה הַיּוֹם עֲשֵׂה יי:

165 קִדְשׁ וּפֶשֶׁט וְהַשְּׁלִים טְבִילָה
קִדְשׁ יְדִיו וְרִגְלָיו תַּחֲלָה
וְלִבְשׁ לְבָן וּבָא לְפָנַי
וְיָשׁוּב אֶל יי:

טַעֲמֵי כֶף וּמַחֲתָה הַבִּיָּאם
טָהוֹר יִמְלֵא לְהוֹצִיאָם
בֵּין שְׁנֵי בָדִים שֵׁם שְׁנֵיהֶם
וְעַנֵּן יי עֲלֵיהֶם:

נָטַר דֵּת קִדְשׁ בְּפֶשֶׁטוֹ
נָאֹור סוֹת זָהָב יַעֲטוֹ
וְסֹדֶר טְבִילָה תַּחֲלָתוֹ
כֶּהֱנֹת יי נַחֲלָתוֹ:

חֵיל גָּבֵר כַּאֲשֶׁר גְּבוּרוֹת
חֵשׁ לְהִיטִיב אֶת הַנְּרוֹת
בְּהִקְטִיר הַקְּטֹרֶת וְעָשָׂן
וּבִטַּח עַל־יי יִדְשָׁן:

זָהִיר יִקְדֹּשׁ וּפֶשֶׁט זָהָבִיו
זֶה יוֹם טוֹב עוֹשֶׂה לְאוֹהֲבָיו
אֲזִי יִלְבֹּשׁ בְּגָדֵי עֲצָמוֹ
כִּי הִיָּה יי עֲמוֹ:

175 קוֹל נִשְׁאֹו שְׁרֵי וְנוֹנֵי
קוֹל אוֹמְרִים הוֹדוּ אֶת־יי
שִׁבְעַ שְׁמֹחוֹת כִּנֵּן רָטוּב
הוֹדוּ לֵיי כִּי טוֹב:

164 הם חס' פ 165 לבן: בגדי לבן אק 167 בין: ובין אקלפ 168 ימלא: ימהר
קלפ ימלא ידו א 169 נטר: נצר אל נצור ק | קידוש פ 171 כאיש: כאש ד |
קטורת אל | ועשן: יעשן קל ועישן ת" 173 אז: אזי ד 174 כי היה יי עמו: אחר זה באה
באפ תוספת 5 בתים (שלום לעמו ציר יזכור...) בסימן שלמה, שהם סוף העבודה של ר' שלמה אבן
בכירול 'אלהים אל ראשון ואחרון', עיין דוידזון, אוצר א 5607.4638 ש אחר 1244. 176 קול אומרים...
כי טוב: קול אומרים הודו ליי לעולם (לעולם חס' פ) כי טוב דדת-פ

163-174. יומא ז, ג-ד. 164. תה' קיח, כד. 166. יש' נה, ז. 168. במ' י, לד.
170. יהושע, יח, ז. 172. משלי כח, כה. 174. שמ"א יח, יב. 176. יר' לג, יא;
תה' קז, א ועוד.

השלמה למחזור ליום הכפורים

בתוך עלון נדפס וכתב-יד

הרהיטים -מי לא ייראך מלך הגים, שנהגין לומר במנהג אשכנז ופולין ביום כיפור אחרי הקדושה שבתפילת שחרית - ובמנהג צרפת הקדום נהגו לחלקם בין שלוש התפילות שחרית מוסף ומנחה - לא הגיעו, כידוע, לדפוס בשלימות. ברוב המחזורים נשמטו או קוצרו שתי הפסקאות שעל מלת "הגים" והפסקא שעל מלת "מלכותם". ייתכן שהמדפיסים פחדו מהצנוורה להדפיס פסקאות שתכנן מכון נגד הגים ועד מלכות אדום, וייתכן גם כן שהקהילות במשך הזמן לא מצאו טעם באמירת פסקאות כאלה ולא רצו לעורר בלבבות המתפללים רגשי איבה ונקמה דווקא ביום הכיפורים - עובדה היא, שברוב הדפוסים הישנים שבדקתי נמצאות הפסקאות כמו שאנו רגילים למצואן עוד בדפוס ר' וולף היידנהיים והבאים אחריו, היינו: הפיוט שעל מלת "הגים" הראשונה נשמר רק באותיות א, ב, ג, ד, ו, ח וכו', והשורות המדברות על הגים נשמטו; הפיוט שעל מלת "הגים" השנייה חסר לגמרי; הפיוט שעל מלת "מלכותם" מקוצץ דוגמת הראשון. סידור זה מתאים כנראה למנהג רוב הקהילות, ורק בק"ק פפד"מ ובקצת קהילות שבאיטליה הצפונית נהגו שלא לאמץ כלל².

רק יחידים מצאו דרך להעתיק לעצמם את הפיוטים הנ"ל מתוך כתב-יד קדומים שבהם נמצאים³, ומסתמא היו העתיקים כאלה בידי ר' מאיר לטריס או בידי אנשי קהילתו בזמן שהוציא את המחזור עם פירושו (פראג תרי"ז ואילך); שם הוא נותן את נוסח "הגים" הראשון - מחולק לשניים (חציו השני במקום "הגים" השני) ובשינוי הנוסח מקומות אחדים מפני דרכי שלום - ואת נוסח "מלכותם" בשלמות (משם נתקבל הפיוט "מלכותם" - אבל לא "הגים" - גם במהדורות המחזור עם תרגומו הגרמני של י"מ זק"ש). ממקור אחר, מפירוש הראב"ן למחזור בכתב-יד, הדפיס בעל הפירוש מטה לוי ובית לוי, ר' אהרן ממכילישוק, את שני החלקים האלה, אף-על-פי

1. עיין ספר המחכים לר' נתן ב"ר יהודה, מהדורת פריימן, אשכול, כרך ו, עמ' 153. סדר טרויש לר' מנחם ב"ר יהודה, מהדורת וייס, עמ' 27.
2. הושמטו למשל במחזור סבינוטה-קרימונה שי"ז-ש"כ ובכל כתב-יד מחזור אפ"ם (עיין קרית ספר ל, עמ' 266 [לעיל, עמ' 106]). במחזור אויגספורג רצו הוסרו כנראה על-ידי הצנוורה.
3. העתק ממין זה נמצא בבית הספרים לפי הסימן Heb. 8° 1470. גרסאותיו זהות עם העלון ע.

שפירושו מוסב רק לשורות שאינן מכוונות נגד הגוים (וילנא והורדנא תקצ"ה). הלבשרשט תר"ך לערך, ועוד). "הגוים" השני אינו נדפס בשום מחזור. ובכל זאת, גם זה הופיע בדפוס, אמנם לא במחזורים הנפוצים, אלא יותר בסתר. בזמן האחרון הגיע אל בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי עלון (סימנו L782) בגודל $20 \times 32,5$ ס"מ, שנדפס כנראה באמשטרדם (או באחד מבתי הדפוס שבגרמניה שרכשו אותיות אמ"ד). תק"ס לערך. עלון זה מתחיל בנוסח "אל מלך יושב" – כפי שנדפס פעמים רבות בעלונים לטובת המתפללים, וממשיך אחריו בלי הפסק, באותיות צור: "ויילין אין פיל מחזורים די על חטאים שלא כסדר שטיהן, האבי זיא היר כסדר כפי שכתבו הפוסקים גשטעלט". הסדר הנקבע כאן הוא: עולה, חטאת, קרבן עולה ויורד, אשם, אשם תלוי, מכת מרדות, מלקות ארבעים, מיתה בידי שמים, כרת וערירי, ארבע מיתות בית-דין. – אחר-כך הוא ממשיך: "דש זאנט מן צו (שחרית) פון (יום כפור)", והנה נמצאים לפנינו שלושת החלקים הנזכרים, היינו "הגוים" ראשון ושני ומלכותם". עלון זה גרם לי שאטפל בפיוטים אלה ואוציא אותם מהאפלה שהיו מונחים בה.

כמובן, בימינו יש להם רק חשיבות היסטורית, מאחר שרוב הקהילות חדלו לומר את כל הרהיטים מחוסר זמן או מתוך הנטיה להמעיט בכלל בפיוטים. אשר לתוכן הפיוטים, יש לומר שההתקפות נגד הגוים מובנות היטב מתוך מצב היאוש שבו נמצאו היהודים בימי הביניים בארצות הנצרות, ועל הרדיפות הרצופות לא יכלו להגיב בחיל ובכוח, אלא פנו אל אביהם שבשמים ששייב לרודפיהם כפעלם ויוציא את ישראל מעבדות לחרות ומאפלה לאורה. ביטויים חריפים כאלה הנמצאים כאן הם תגובה ספונטנית על כל העול שסבלו, תגובה, מתוך שברון לב ומרירות נפש, המתאימים לחסידות העמוקה (הפרימיטיבית במקצת) של מחבריהם. המתפלא על חריפותם ועל אכזריותם, אל ישכח באיזו תקופה ובאלו תנאים נכתבו.

לעיבוד הנוסח היו לרשותי מקורות אלה:

- ע = עלון L782 של בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים.
 ג = מחזור גירנברג כ"י המפורסם, כעת בספריית שוקן בירושלים.
 ו = מחזור ווירמזא כ"י, צילום בספריית שוקן.
 א = כ"י אדלר 2693, הועתק בשעתו על-ידי ד"ר יוסף מרקוס בשביל ד"ר מ' זולאי ז"ל בירושלים (שהשאיל לי את ההעתק בטובו).
 ל = כ"י לונדון, המוזיאון הבריטי, Or. 2734, הועתק בשעתו על-ידי א' ראו (רק לשני "הגוים").

4. מחבר הרהיטין שלפנינו הוא קלונימוס הזקן לפי צונץ, ל"ג, עמ' 108. פיוט דומה על מלת "הגוים" הראשונה בפסוק ירמ' י, ז נדפס על-ידי יוסף מרקוס, גנזי שירה ופיוט, תרצ"ג, עמ' 80 והערה עמ' 131, ואחר-כך בתוך מ' זולאי, פיוטי ינאי, עמ' שפב. ויש להשוות לו את הפיוט "האומרים לכילי שוע" בקרובה ליו"כ, שם, עמ' שלט.

השלמה למחזור ליום הכפורים

ובכן מי לא יראה מלך הגוים

כימין: א"ב

הגוים	אָפּס וְתוּהוּ נִגְדָךְ חֲשׂוּבִים.
	בַּחוּנִיךְ בְּדוֹדִים וְעַמִּם לֹא נִחְשָׁבִים:
הגוים	גִּדְלִים מַעֲשֵׂה תַעֲתוּעַ וְהַבְלִים.
	דְּבַקֶּיךָ בְּדוֹלִים מִסּוּגְדֵי לְעַץ בּוֹלִים:
5 הגוים	הִכִּין פֶּסֶל מִבְּקָשִׁים חֲרָשִׁים.
	וְתִיקֶיךָ בְּהִשָּׁכֵם וְהָעֶרֶב יַחֲדוּךָ פּוֹרְשִׁים:
הגוים	וְהָבֵם לְאַפְדֹת מִסַּכָּה מְכִינִים.
	חֲרָדִי דְבַרְךָ לְעַבְדְּךָ בִּירְאָה מוֹכִנִים:
הגוים	טוֹעִנִים בְּכַתֶּף יִתֵּר צְלִיתָם.
10	יְדוּעֶיךָ כּוֹרְעִים לָךְ בְּפִקּוּק חֲלִיּוֹתָם:
הגוים	כֶּסֶף מְצַפִּים עֵץ פֶּסֶלָם.
	לְקוּחֶיךָ בַּחֲבִיּוֹן עוֹד יִשְׁמּוּ כֶסֶלָם:
הגוים	מְכִנִּים קִדְשְׁתְּךָ לְעוֹל הַזֹּמָה.
	נִשְׁוֹאֶיךָ מְשַׁקְצִים יָחוּם אֲשֶׁת הַזֹּמָה:
15 הגוים	סָמַל תְּמוּנַת נֶאֱלָח מֵאֲלֵיהֶם.
	עֲמָךְ מַעֲיָדִים אֲדֹנִיתְךָ אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים:
הגוים	פֶּגֶר מוֹבֵס פַּחוּזַת תְּכָלִיתָם.
	צִבְאֶיךָ קָדוֹשׁ אַתָּה יוֹשֵׁב תְּהִלּוֹתָם:

3 געוילים 1 תעתועים ל | תוהו אע 5 הכין כך מנוקד בכל המקורות 7 זהבים אע
8 דברייך אע 9 יתר: יתור? (נדפס בטעות יחור) ע 11 כסף: וזהב הוס' אע 12 בחביון
עוץ: חביון עוז ל 14 הזמה: מזמה ל 15 נאלח: עולה ל 16 אלהי: אלוה אע
18 אתה קדוש 1 אומרים קדוש ל

1 אפס ותוהו נגדך חשובים: ע"ש ישע' מ, יז; מא, יב. 2 בחוניך נחשבים: במד' כג, ט.
3 מעשה תעתוע: ירמ' י, טו. 4 דבקיך: דבר' ד, ד. מסוגדי לעץ בולים: ישע' מד, יט.
5 הכין פסל מבקשים חרשים: ישע' מ, כ. 6 בהשכם והערב יחודך פורשים: מביעים
בפירוש, והכוונה שפורסין על שמע בוקר וערב. 7 זהבים... מכינים: ישע' ל, כב. 8 חרדי
דברך: ישע' טו, ה. 9 טוענים בכתף יתר צליתם: ר"ל עושים פסל משארית צליתם, עיין
ישע' מד, יט. 10 כורעים... חליותם: עיין ברכות דף כח, ב: המתפלל צריך שיכרע עד שיתפקקו
כל חוליות שבשדרה. 11 כסף מצפים עץ פסלם: עיין ישע' ל, כב. 12 לקוחיך: ע"ש
שמות ו, ז. בחביון עוץ: חבק' ג, ד. ישימו כסלם: תהי' עוז, ז. 13 לעול: פי' לילד, ע"ש
ישע' מט, טו, והכוונה אל ישו הנוצרי. 14 אשת הזמה: יחזק' כג, מד. 15 נאלח: איוב טו,
טז (הכוונה אל ישו), פי' נוהגים אלהות בתמונתו. 17 פגר מובס: ישע' יד, יט. פחוזות: ירמ' כג,
לב, פחוזות תכליתם: ר"ל תכלית פחוזתם. 18 קדוש... תהלותם: תהי' כב, ד.

השלמה למחזור ליום הכפורים

הגזרים	קוראים ללא מושיע ומועיל.
20	רעה ושענים בך מלמד להועיל:
הגזרים	שקר נסכם ולא אמן.
	תמיך אמן אמונתך בועדם ינאמן:
19	לאל לא מושיע ע
22	בועד ל
21	שקר נסכם ולא (לא ו) אמן: שופכים נפשם ללא אמן ל

19	ללא מושיע ומועיל: כנראה לקיח מתקיעתא דרב, ועיין ירמ' ב, יא.
21	שקר נסכם: ירמ' י, יד. ולא אמן: דבר' לב, כ.
20	מלמד להועיל:
22	אמן אמונתך:
	ישע' מה, יז.
	ישע' כה, א.

ובכן מי לא יראך מלך הגזרים כי לך יאתה כי בכל-חכמי הגזרים

ע"ס א"ב

הגזרים	אימים ומזמים קדר ואדומים.
	בלעם קלעם גמומים דמומים:
הגזרים	גומר ומגוג אשכנז ורומים.
	דכאם הכאם זעומים ומחרמים:
5	הגזרים הגרים קטורים לודים וארמים.
	וכחם שפחם מתחת רמים:
הגזרים	זרח ונחת מזים ושמים.
	חסמם כרסמם שימם שוממים:
הגזרים	טבח גחם ויתר ראומים.
10	יסרם חסרם מהיות אומים:

2	גממם דממם אע
3	ורומים לאע: ותוגרמים נו
4	זעומים ומחרמים (מחרמים נ):
5	לוד נ
7	נחת ואע
8	חסמם: חרסמם שימם: שיתם נ
10	חסרם: הסירם לנו

1 אימים: דבר' ב, י. ומזומים: שם ב, כ. קדר: ברא' כה, יג. ואדומים: שם כה, ל. 2 בלעם: תהל' כא, י. קלעם: ע"ש שמ"א יז, מט, פי' זרקם. גמומים: גדועים (הביטוי לקוח מהחקלאות, שביעית ד, ה ועוד). דמומים: ע"ש שמות טז, טז. 3 גומר... ותוגרמים: ברא' י, ב-ג. 4 הכאם: הכם. זעומים: פגועי זעם, משלי כב, יד. 5 הגרים קטורים: זרע הגר וקטורה, נשי אברהם. לודים וארמים: ברא' י, כב. 6 וכחם: הוכיחם. מתחת רמים: מתחת השמים. 7 זרח ונחת מזים ושמים: ברא' לו, יג. 8 חסמם: חסום אותם, תעכבם. כרסמם. תהל' פ, יג. שימם שוממים: ע"ש איכה א, יג. 9 טבח גחם ויתר ראומים: ר"ל ויתר בני ראומה פלגש נחור, ברא' כב, כד.

השלמה למחזור ליום הכפורים

הגוים	כפתורים כסלוחים לטושים ולאים.
	לפתם כפתם סעורים רעומים:
הגוים	מבשם ואדבאל משמעים ודומים.
	נפצים הפיצים שיתם הדמים:
15 הגוים	סבא וחווילה סבתכא ורעמים.
	עקרים קרקרים דוויים עמומים:
הגוים	פלשת עמון אשור ועילמים.
	צמתם המיתם תגם למהלומים:
הגוים	קדר ומואב לודים ועמים.
20	רטשם נטשם דקים צנומים:
הגוים	שישך ומדי כתיים ולב-קמים.
	תעבם תעיבם לאין תקומים:

11 כסלוחים כפתורים ו 12 סעורים רעומים ו 1 סערם רעומים ול סערם רעמם אע
 13 משמע אע 15 סבתכא: וסבתא ל 16 דגם עקמם אע 17 ועמון נו | ואשור ו
 19 קדר: קיר ו | לודים: להבים ו 20 דקם צנומים אע 21 וכתים ו

11 כפתורים כסלוחים: ברא' י. יה. לטושים ולאומים: שם כה, ג. 12 לפתם:
 קלקלם, איוב ו, יח על-פי תרגום יונתן. כפתם: קשרם, כבלם, והמלה היא ארמית ומשנית (תמיד ד, א
 ועוד). סעורים רעומים: פגועים בסער ורעם. 13 מבשם... ודומים: ברא' כה, יג-יד.
 14 שיתם הדמים: חתיכות, ע"ש דניאל ב, ה. 15 סבא... ורעמים: ברא' י, ז.
 16 קרקרים: נפצם, במד' כד, יז. עמומים: אפלים, יחזק' לא, ה. 17 אשור ועילמים: ברא'
 י, כב. 18 למהלומים: למכות (במקום: למהלומות), משלי יח, ו. 19 קדר: כבר נזכר בטור ו.
 לכן נראית הנוסחה קיר ומואב, צ"ל: קיר מואב, ישע' טו, א. לודים וענמים: ברא' י, יג (לעומת
 הלודים הנזכרים לעיל בטור 5), וי"ג: להבים (שם). 20 רטשם: שברים, ישע' יג, יח. דקים
 צנומים: ברא' מא, כג. 21 שישך: בבל, ירמ' כה, כו. מדי: ברא' י, ב. כתיים: שם י, ד. לב
 קמים: הכשדים, ע"ש ירמ' נא, א. תעבם: דבר' ז, כו ועוד. תעיבם: תאפיל אותם, איכה ב, א. לאין
 תקומים: לאין תקומה, ויק' כ, לו.

ובכן מי לא יראך מלך הגוים כי לך יאתה כי בכל-חכמי
 הגוים ובכל-מלכותם

ע"ט א"ת ב"ש

מלכותם באבדך עובדי פסילים נסכים.
 תכון מלכותך מלך מלכי המלכים:

1 פסילי ו | נסכים ע

1 מלכותם: מלכות הגויים. באבדך: כפי הנראה מוסב גם למעלה גם למטה, וכן כל חבריה, פי' באבדך
 מלכותם, היינו עובדי פסילים נסכים. נסכים: כינוי לפסלים, ישע' מא, כט ועוד.

השלמה למחזור ליום הכפורים

- מִלְכוּתָם בְּבִלְעָף בּוֹטְחֵי הַכֵּל תַּעֲתוּעִים.
 שָׁמַיִם וָאָרֶץ שִׁבְחָהּ יְהוָה מְבִיעִים:
 5 מִלְכוּתָם בְּגִדְעָה מְקִימֵי אֲשֵׁרִים וְחַמְנִים.
 רֹמְמוֹתֶיהָ יִקְרְאוּ בְּגֵרוֹן הַמּוֹנִים הַמּוֹנִים:
 מִלְכוּתָם בְּדִכְאָה דּוֹרֵשֵׁי-קֶטֶב תּוֹהוֹ וּבִעְלִים.
 קִדְשָׁהּ וְעוֹ תִּסְפֹּד כְּמִפִּי עוֹלָלִים:
 מִלְכוּתָם בְּהִרְסָהּ הַמַּתְהַלְלִים בְּאִלְיִלִים.
 10 צְדָקוֹתֶיהָ יִגִּידוּ בְּאֵיִם אֵל אֱלִים:
 מִלְכוּתָם בְּנִכְחָהּ הַמְּטַהֲרִים וְהַמְּתַקְדְּשִׁים.
 פֶּאֶר מְלוּכָה יִנְחִלוּ נְטִיעֵי כְּנַת קְדוּשִׁים:
 מִלְכוּתָם בְּזַעֲמָה שְׁטִי-כּוֹב פּוֹנֵי אֶל-רֹהֲבִים.
 עֲלֹי כְבוֹד-שִׁמְךָ יִתְּנוּ כָּל בְּאֲהָבִים:
 15 מִלְכוּתָם בְּחִשְׁפָּה סוֹגְדֵי מַעֲשֵׂה חֲרָשִׁים.
 סִפּוֹר מַעֲשֵׂיךָ בְּרִנָּה יִפְצְחוּ מְאָרִישִׁים:
 מִלְכוּתָם בְּטֹאטֶאך טוֹעֲנֵי עֲצָבִים עֲשׂוּיִם פְּרָקִים.
 נֹעֵם דֵּעַ יִרְאֶתְךָ יִתְמַלֵּאן אַרְקִים:
 מִלְכוּתָם בִּידֶךָ כּוֹרְעֵי נֹסֶבֶל מִשָּׂא לַעֲיָפָה.
 20 מְשַׁתְּחוּיִם כָּל-בָּשָׂר לְפָנֶיךָ עוֹשֶׂה שַׁחַר וְעִיפָה:
 מִלְכוּתָם בְּכִלּוֹתְךָ לְנֹעַר רְשָׁעִים מִן-הָאָרֶץ.
 לֵכֵן בְּמַלְכוֹ יִשְׁמְחוּ הַשָּׁמַיִם וְתִגְלֵל הָאָרֶץ:

4 יהו: יהיו אע 7 ובעלים: והבלים א 10 צדקתך אע 15 בחשפך: בחספך ו
 בחסרך אע 17 עצבי א 18 יראתך: אמרתך נ 21 רשעים מן הארץ (מארץ נ)
 אענ: כל רשעי ארץ ו 22 במלכו: צל במלכך?

3 הבל תעתועים: ירמ' י, טו. 5 אשרים וחמנים: ישע' יז, ח ועוד, והשווה יחזק' ו, ו: ונגדעו
 חמנים. 6 יקראו בגרון: ישע' נח, א. 7 קטב: מגפה, והפייטן השתמש בו לכינוי לאלילים.
 8 תיסד כמפי עוללים: תהל' ת, ג. 9 המתהללים באלילים: תהל' צו, ז. 10 יגידו
 באיים: ישע' מב, יב. 11 המטהרים והמתקדשים: ישע' סו, יז. 12 נטעי כנת קדושים:
 ישראל, ע"ש תהל' פ, טז. 13 שטי כזב פוני אל רהבים: תהל' מ, ה. 14 יתנו: ישבחו, שופט' ה, יא.
 15 בחשפך: ירמ' מט, י. סוגדי מעשה חרשים: הושע יג, ב. 16 ברנה יפצחו: ישע' מט,
 יג ועוד. מארישים: מביעים, לשון ארשת שפחים, תהל' כא, ג. 17 בטאטאך: בכבדך, ישע' יד,
 כג. טועני: נושאים על כתפם. עצבים עשויים פרקים: עיין ספרא קדושים א, יא: עצבים ע"ש שנעשו
 פרקים פרקים. 18 דע יראתך יתמלאון ארקים: ע"ש ישע' יא, ט, וארקים פי' ארצות, ע"ש
 ירמ' י, יא. 19 בידך: בזרקך, זכר' ב, ד ועוד. נסבל משא לעיפה: העצבים, ע"ש ישע' מו, א.
 20 עושה שחר ועיפה: בוקר וערב, ע"ש עמוס ד, יג. 21 לנער רשעים מן הארץ: איוב
 לח, יב. 22 ישמחו השמים ותגל הארץ: תהל' צו, יא.

וידוי

גרסינן בתוספתא (ברכת ג ו) אין אומרים דברים [ר"ל תפלות ותחנונים] אחר אמת ויציב, אבל אומרים דברים אחר חפלה, אפילו כסדר וידוי של יום הכיפורים. הלכה זו — ייתכן שהיא רומזת על מנהג עתיק להתוודות אחר התפלה — עברה, כמעט כלשונה ממש, לסדר רב עמרם גאון, שהוא סדור תפילה העתיק ביותר שנשמר לנו (ח"א סי' לב). כמובן, דובר כאן, כמו בתוספתא עצמה, על תפילה פרטית שכל אחד יכול לסדר לפי טעמו ולפי צרכו. אבל במשך הזמן נתקבל מנהג היחידים ברבים ונקבע כמנהג תמידי בקהילות הספרדים.

אין אנו יודעים לאיזה נוסח של וידוי מתכוונת ההלכה שבתוספתא, ואיזה "סדר וידוי של יום הכיפורים" היה נהוג בתקופתה. כידוע היו תנאים שהסתפקו בנוסח כגון "אבל חטאנו" או "אבל אנחנו חטאנו" (בלי פירוט עיונות), והיו שדרשו פירוט החטאים דווקא, ונראה שכדי לצאת ידי חובת פירוט חובר בתקופה די קדומה הנוסח "אשמנו בגדנו" על סדר הא"ב, שנחקבל בכל תפוצות ישראל כנוסח רשמי בכל תפילות יום הכיפורים ובסוף סדר הסליחות בכל ימי הצומות ובלילי אשמורות שבחודש אלול ובעשרת ימי תשובה.

נראה שמנהג אמירת הוידוי בימות החול היה מעיקרו שייך לימי שני וחמישי בלבד, שהם, לפי השקפה עתיקה, ימי רצון ומרבים בהם בתחנונים. בסדר רב עמרם, שהשפיע השפעה גדולה על כל המנהגים ובפרט על מנהג ספרד, נמצא נוסח וידוי "אשמנו" רשום בין התפילות המיוחדות לשני וחמישי, לאחר התחינה "אם עונינו ענו בנו" ואמירת שלוש עשרה מדות (ח"א סי' צז). אבל במשך הזמן נתפשט אצלם המנהג לומר י"ג מדות וידוי בכל ימות השבוע, ועדים לכך הם סידורי תפילה שלהם מימי הביניים ומהמאה הראשונה שלאחר המצאת הדפוס.

בקהילות האשכנזים לא נתקבל מנהג זה כלל — על פרט זה מודיע לנו בפירוט בעל הטורים (טור אורח חיים סי' קלד): אבל בכל אלו הארצות אין נוהגין לומר אלא והוא רחום כאשר הוא כתוב בסידורין — ואינו נזכר בספרי המנהגים של האשכנזים כגון במנהגי ר' חיים פלטיאל (מאה י"ג), ר' אברהם קלוזנר (מאה י"ד) ותלמידיו המהרי"ל ור' איזיק טירנא (מאה י"ד, ט"ו).

במאה השמונה עשרה נתקבל, כמובן בהתאם למנהג הספרדים, בקהילות החסידים, ובסידורים מודגש ערך הוידוי בכל יום על פי מאמר הזוהר (פ' בא דף מא א) שכל יום השטן מקטרג, ועל בני אדם יש להקדימו ולפרוט חטאיהם. וייתכן שסמכות הזוהר גרמה לכך שגם במקצת קהילות אחרות, שלא הצטרפו לכת החסידים, חודש

המנהג לכל הפחות לימי ב' וה' (משנה ברורה סי' קלד א), וכן נוהגין גם הפרושים שבארץ ישראל.

יש להודות שכל מה שמרבים לאמרו ממעטים מלהתעמק בו, ואמירת הוידוי היא על פי רוב שגרתית למדי, אם לא במרוצה ממש, לכן מעניין אותנו כל נסיון לתת לו כעין תוכן חדש המוסיף משהו לכוונת המתפלל ולהתרכזותו. מבחינה זו ראוי לעיון הפיוט שלפנינו הקושר את נוסח "אשמנו בגדנו" בעשרת הדברות. מבנה הפיוט — מצאתי אותו בכתב-יד הוטיקאן מס' 315 הכולל אוסף די גדול של סליחות, ובסופו כמה פיוטי "חטאנו", ביניהם רשום פיוט זה בסי' טו — ברור: לכל דיבור של עשרת הדברות, וכן לכל שתי מלים של נוסח "אשמנו", מוקדש בית אחד של הפיוט. כל בית הוא בן ארבעה טורים, מהם חורזים הראשון והשלישי, והחרוז השני והרביעי מבריא הוא בכל הפיוט בגלל מובאה מקראית שבטור הרביעי המסתיימת "חטאנו". כתב-היד שייך כנראה למאה ה"ד. מחבר הפיוט הוא רב סעדיה גאון (עיין סדור רב סעדיה גאון, ירושלים תש"א עמ' חט).

סימן: אא-ב גיד

אֲשֶׁמְנוּ בְּדְבוּר רֵאשׁוֹן / אֶז לֵב הַתֵּל הֶטְנוּ
בְּגִדְנוּ וְהֵן דְּבָקָה לְשׁוֹנֵי לַחֲכִי / אֲשֶׁר נוֹאֲלֵנוּ וְאֲשֶׁר חָטְאֵנוּ: (במ' יב יא)

נִזְלֵנוּ בְּדְבוּר שְׁנֵי לֹא-יְהִיָּה לָךְ [אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל פָּנֵי] / גַּם שׁוֹפֵט צָדֵק שֶׁפָּטְנוּ
דְּבָרֵנוּ דְּפִי וְלֹא אִמְרָנוּ אִיָּה יְיָ / כִּי לֵי אֱלֹהֵינוּ חָטְאֵנוּ: (יר' ג כה)

5 הָעֵינֵינוּ בְּדְבוּר שְׁלִישִׁי לֹא תִשָּׂא / הֵן מַעֲטָה בִשֶׁת בְּכֵן יַעֲטֵנוּ
וְהִרְשַׁעְנוּ וְנִתְּנָנוּ לְבֹו וְלִמְשָׁסָה / כִּי רַבּוּ מִשׁוֹבוֹתֵינוּ לָךְ חָטְאֵנוּ: (יר' יד ז)

וְדָנוּ בְּדְבוּר רְבִיעִי זָכַר / זֹעֵם בְּכָל-יוֹם רוֹשׁ הַלְעִיטְנוּ
חֲמִסָּנוּ וְנָעִינוּ שְׂכוּרִים כְּשָׂכוֹר / לֵי אֱלֹהֵינוּ חָטְאֵנוּ: (יר' ג כה)

טְפַלְנוּ שָׁקָר עַל-דְּבוּר חֲמִישִׁי כִּבֵּד / טוֹרֵף עַל כֵּן לְבָטְנוּ
10 יַעֲצֵנוּ רַע וּמִי נִתְּנָנוּ לְבוֹזִים וּלְאֶבֶד / הֵלֵא יְיָ זוֹ חָטְאֵנוּ: (יש' מב כד)

1 אז לב התל הטנו: ישע' מד כ. 2 דבקה לשוני לחכי: ע"ש תהל' קלו ו. 3 המלים שבסוגרית חסרות בכ"י, אבל ההשלמה נחוצה בגלל החרוז. שופט צדק ע"ש ירמ' יא כ. 4 ולא אמרנו איה ה' ע"ש ירמ' ב ו. 5 מעטה ברשת...: ע"ש תהל' קט כט. 6 ונתננו לבו ולמשסה: ע"ש ישע' מב כד. 7 זועם בכל יום: תהל' ז יב. 10 ומי נתננו לבוזים: ישע'

כִּזְבֵּנוּ וְעִבְרָנוּ עַל־דְּבוּר שְׁשִׁי לֹא תִרְצַח / כִּכְבִּיר עַל־כֵּן שֶׁלַח אָפוּ וּמַעֲטָנוּ
לְצִנּוּ וְקִצְנוּ בַּעֲזוֹת מִצַּח / וַיִּשְׁקֵנוּ מִי־רֹאשׁ כִּי חָטְאָנוּ: (יר' ח יד)

מִרְדְּנוּ בְּדְבוּר שְׁבִיעִי לֹא תִנָּאף / מוֹגֵג מוֹל מוֹנֶה עַל־כֵּן חֲבָטָנוּ
נֹאצְנוּ וְנִמְאָסָנוּ מֵעֲלוֹת בְּיוֹם חֲרוֹן אַף / אֶל־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אָמַר יי כִּי חָטְאָנוּ: (במ' יד מ)

15 סָרְרָנוּ בְּדְבוּר שְׁמִינִי לֹא תִגְנוֹב / סוֹטֵן עַל כֵּן מִמָּצֵב שְׁמָטָנוּ
עֲוִינוּ עֲבוּר כֵּן זִנְבוּ זָנוּב / כִּי צִדִּיק יי אֱלֹהֵינוּ עַל־כָּל־מַעֲשֵׂינוּ וְכִי חָטְאָנוּ: (דג' ט יד)

פִּשְׁעֵנוּ בְּדְבוּר תְּשִׁיעִי וְעִבְרָנוּ עַל לֹא תַעֲנֶה / פּוֹרֵר אַחֵר סוֹרֵר עַל כֶּכֶה לְהָטָנוּ
צָרְרָנוּ אֹז צָרְחוּ רְצוּצִים בְּכַף מַעֲנֶה / וַיֹּאמְרוּ אֵל יי חָטְאָנוּ: (ש"א ז ח)

קִשְׁיֵנוּ עֶרֶף בְּדְבוּר עֲשִׂירִי וְעִבְרָנוּ עַל לֹא תַחֲמֹד / קוֹצֵץ מוֹל רוֹצֵץ לְכֵן טֹאטָנוּ
20 רָשָׁעֵנוּ וְנַעֲשָׂנוּ וְנִשְׁמַדְנוּ שְׁמוֹד / לֶף לְבִדֵּךְ חָטְאָנוּ: (תה' נא יז)

שַׁחַתְנוּ עִבְרָנוּ עַל עֲשֶׂרֶת הַדְּבוּרוֹת / תִּקְיָה עַל־כֵּן כְּמִתִּי עוֹלָם הִלְעִיטָנוּ
תַּעֲזִינוּ תַעֲבֹנוּ תַעֲמָעְנוּ וְהִרְבִּינוּ עֲבֵרוֹת / אֲנִי וּבֵית אָבִי חָטְאָנוּ: (נח' א ו)

שם. 13 מוֹגֵג: מִרְכָּךְ וּמַעֲסָה מַטְעִים בִּידִים (ירוש' נעשר שני ב' דף גג ג). מוֹנֶה: לוֹחֵץ וּמִדְכָּא, ע"ש
ישע' מט כז. ור"ל גם מוֹגֵג גַּם מוֹנֶה. 14 בְּיוֹם חֲרוֹן אַף: אִיכָה א יב. 16 זִנְבוּ זָנוּב: ע"ש
דבר' כה יח. 21 כְּמִתִּי עוֹלָם: אִיכָה ג ו.

סְפָרוֹ – סְפָרוֹ

(למילון לשון הפיוטים)

במחזורי האשכנזים לפי מנהג יהודי מזרח אירופה, הנהוג גם בארץ ישראל, בין הסליחות שלאחר העמידה בליל כיפור, נמצא הפיוט "אמנם כן"¹. שם אנו קוראים:

נַעַל מְרִגָּל / וְגַם פֶּגֶל / סְפָרוֹ.

מה שנהגים לפרש: פסול מה שהוא מספר עלינו (כן בפירוש "הדרת קדש" המורחב, כגון במהדורת זולצבך תצ"ד שבידי, וכן פירשו הרוו"ה [פגל ושקץ ספור שלו] וההולכים בעקבותיו, וגם בעל הפירוש 'קרבן אהרן' [מטה לוי – בית לוי] לא זו מזה [שם בפירוש: סיפור שלו]). כל אלו הבינו את דברי הפייטן כאילו כתב: סיפורו. על הקושי הדקדוקי של המלה 'ס פ ר ו' לא הרחיבו המפרשים את הדיבור, עד שקבע א' אברונין, שהפייטן חידש סְפָר על משקל קָטֵר (ירמ' מד, כא), והתאונן, שנעלם חידוש זה ממילון בן-יהודה², ולבסוף נתקבלה המלה כשם-עצם במילונו של גור.

חידוש לשוני שכזה מפוקפק מאוד. החידושים הרווחים בתחום הפיוט חודשו ברובם על ידי פייטני ארץ ישראל העתיקים, ואחריהם על ידי ראשוני פייטני איטליה ואשכנז, כגון שלמה הבבלי, שמעון בר יצחק, משולם בר קלונימוס. הפיוט שלפנינו (שכמה חוקרים ייחסו לו קדמות יתרה) חובר לפי ציוץ (לג, עמ' 286) בידי יום טוב בר יצחק מיואני (Joigny) שנהרג על קידוש השם בסוף המאה ה-13, ושפיוטיו – חוץ משניים, שגם שם אביו מופיע בהם – מסומנים "יום טוב". הפיוט נמצא בכמה כתבי-יד צרפתיים, על פי רוב באוספי סליחות, וגם במחזורים כפי מנהג האשכנזים המזרחיים, שהושמט בהם הבית הראשון עם שם הפייטן³; אך נעלם ממחזורי מנהג אשכנז המערבי – וזה נימוק נוסף להוכיח מוצאו מצרפת. השורות הקצרות מזכירות את הטכניקה של ר' יהודה הלוי ("יה שמך / ארוממך"), והסגנון המקוטע דומה לסגנונו של שלמה הבבלי

1. תיאור וניתוח ספרותי מפורט של פיוט זה – עיין י' פרנקל, "מעניות לימים נוראים", ירושלים תשכ"ח, עמ' 497 ואילך.

2. אברונין, לשונו ט, 234.

3. גורס, Gallia Judaica, עמ' 252.

4. נדפס במחזור לימים הנוראים ב' (ירושלים תש"ל), עמ' 28.

(כגון 'שלוח שרץ' / טבילה תעל' בסליחה 'אך כך לדל מעוז'). בקיצור: אין בידי להכחיש את קביעתו של צונץ, ועדיין ברי לי, שהפיוט שייך למאה ה-יב.

מעטות הן דוגמאות של שמות-עצם מקראיים, שעל פיהם ובמשקלם קובעים את חידושו של הפייטן: דָּבָר (ירמ' ה, יג), קָשָׁר (שם מד, כא), שְׁלֵם (דבר' לב, לה) – כולם במקראות, שחקורי המקרא מתלבטים בנוסחם, אף אחד מהם לא בא בכינוי. אף אחד מהם אינו נמצא בלשון הפייטנים. מאידך גיסא תפסו הפייטנים את צורות פעול – על משקל הצורות המקראיות שָׁקַץ, שָׁלוּם, צָפִי, שָׁקַץ או גם נְחֻמִּים, כְּפֻרִים, שְׁמוּרִים, שְׁלֹחִים וכו' – במידה המרובה ביותר⁵. גם כאן היה בידי הפייטן לכתוב בלי שום קושי 'סיפור', שכן בחלק האחרון שבכל טור מתחלף משקל של שתי תנועות במשקל של שלוש תנועות, ולא היה צורך בחידוש נועז.

אבל גם מצד מסורת הפיוט אין לו שום בסיס. בכל כתבי-היד שראיתי – ארבעה צרפתיים ושישה של המנהג המזרחי, ברובם מנוקדים בקפדנות – נמצא הנוסח פִּגְל סְפָרוֹ (בפ"א רפה), והמפרשים עוסקים בביאור מלת פִּגְל ועוברים בשתיקה על 'סְפָרוֹ' (כך בספר ערוגת הבושם לר' אברהם ב"ר עזריאל [מאה י"ג] כרך ג, 552 פרמא 654) (3006–3007 [משנת 1304]), ויש מי שאומר בפירוש: 'פגל. תמאס ותגעל בספר שלו המקטרג עלינו' (כן בכ"י אוקספורד Opp. 166 מאה י"ג-יד). גם הדפוסים הראשונים של המחזור כמנהג פולין נותנים גרסה זו פִּגְל סְפָרוֹ, ולפיה פירש המפרש עלום השם בעל 'מעגלי צדק' (ויניציאה שכ"ח⁶), הראשון שבדפוס, בלשון זה: 'ספר יש להשטן שכתובים עליו כל העבירות'⁷.

יש להודות, שגם בפירוש זה יש קושי מסוים, שכן לא מצינו במדרשים ידועים, שהשטן בקטרוגו משתמש בספר או ברשימת העוונות. ייתכן שהפייטן רומז למדרש שאבד וזכרו, או שלא הגיע לדפוס, מכל מקום פירש מפרש אחר את דברי הפייטן 'פגל מה שהוא מספר עלינו', בלי לעמוד על הבסיס הדקדוקי של פירושו. אין בידי לברר, מי חידש פירוש זה; כנראה חודש בידי מי שהרחיב את הפירוש 'הדרת קדש' (ויניציאה שי"ד ועוד) ע"י הוספת הפיוטים שאינם נמצאים במחזור המערבי, וכנראה כתב המפרש כפי תומו מה שהבין, ותרגם סְפָרוֹ = מה שסיפרו (דוגמת דְּבָרוֹ, דבר' יח, כב) ולא כשם עצם. פירושו נתקבל מכאן ואילך בדפוסים, על אף הפנים שלהם (שנמצא בו סְפָרוֹ), כגון קראקא שמ"ד ודפוס פראג שבאו אחריו, והחל משנת שס"ו שינו גם את הגרסה בפנים והדפיסו סְפָרוֹ בדגש. מכאן ואילך נתקבל הנוסח 'המתקון' כמעט בכל הדפוסים שהופיעו בארצות אירופה, ובפרט בארצות מזרח אירופה, והנוסח המקורי

5. ראה את הרשימות אצל צונץ, ס"פ, 329 ואילך.

6. במחזור ירושלם תשל, כרך א', עמ' נט, נדפס בטעות: שמ"ח.

7. מובא בפירוש 'קרובן אהרן' לר' אהרן ממיכילישוק, במדור 'מעשה אורג' למקום.

סִפְרוֹ נִשְׁמַר רַק בְּמַהְדּוּרוֹת סִפּוּרוֹת שֶׁל הַמַּחְזוֹר שֶׁאֵין בָּהֶן פִּירוּשׁ, כְּגוֹן בְּסֵפֶר יֵיד כָּל בּוֹ, פִּפְד־מ תִּפְיוֹ, בְּמַחְזוּרֵי אֲמִשְׁטֶרְדָם תִּס־ח וְת־ע, זֹלֶצְבֶּךְ תִּקְכ־ב, אֲמִשְׁטֶרְדָם תִּקְמ־ה, וּמֵאַחֵר שֶׁגַם ר' ווֹלֵף הֵיידֶנְהַיִם הִסְכִּים לְשִׁנּוֹי (רִדְלֵהִיִּם תִּק־ס) וּבִיָּאֵר יוֹגֵם פֶּגֶל וּשְׁקֵץ סִפּוּר שְׁלוֹ, הִלְכוּ כָּל הַמַּדְפִּיסִים וְהַמְבַּאֲרִים בַּעֲקֻבוֹתָיו, וְרַק הַחֲכָם ר' יִחְיָאֵל מִיכָל זָקֵשׁ שֶׁמֶר בְּמַחְזוֹר שֶׁלוֹ אֵת הַנוֹסַח סִפְרוֹ וְתִרְגַּם לִפִּי זֶה.

אֵף בְּלִי לִדְעַת דְּרֶשֶׁת חֲזֹל מִיּוֹחַדַּת יֵשׁ בִּידְנוֹ לִקְיִים אֵת הַנוֹסַח הַמִּקּוּרִי שֶׁנִּשְׁמַר בְּכַתְבֵּי־הַיָּד. הַהִשְׁקָפָה, שֶׁכָּל מַעֲשֵׂי בְּנֵי הָאָדָם בְּסֵפֶר נִכְתָּבִים, נִמְצְאוּ מִכְּבֵר בְּמֵאֵמֶר הַמִּשְׁנָה (אֲבוֹת ב, א), וְלֹא רַחוּק הוּא הָרַעִיּוֹן, שֶׁסִּפֵּר זֶה מִשְׁמַשׁ גַּם לִשְׁטֵן כְּבִסִּים בְּקִטְרוּגוֹ. עַל כָּל פָּנִים לֹא הָיָה רַעִיּוֹן שְׁכֹזָה רַחוּק מִמִּבְט הַפִּיִּיטָנִים. בְּפֹמֶן אִם עֲוֹנוֹנוֹ עָנָה בְּנוֹ לִר' שְׁלֵמָה הַבְּבִלִי הַנִּל (סְלִיחוֹת כְּמוֹהֵג לִיטָא סִי כב, כְּמוֹהֵג אֲשַׁכְנוּ סִי כט) אֲנוּ קוֹרְאִים (טוֹר 17 וְאִילָךְ):

נִקְל שֶׁקֶל עֶזֶן מֵהַשְׁתַּרְג / נִשְׁוִי בָּבָא מִקְטָרְג:
סִרְחוֹן כְּתָב יָד הַנְּחָתָם / סִפְרוֹ יִפְ טַעֲנַן הַסְתָּתָם.

וְהֵנָּה לִפְנֵינוּ רַעִיּוֹן דּוּמָה לְמָה שֶׁכָּתַב הַפִּיִּיטָן שֶׁלָּנוּ, וְאֵין צוּרֵךְ לְהִגִּיהַ נּוֹסַח כְּה־י בְּחִיקוֹן שַׁעֲרֵכוּ מִפּוֹקֶפֶק.

לְעִנּוֹד לְשֵׁם־עֲצָם סִפֵּר עַל מִשְׁקַל קִטֵּר עֲדִיין אֵין מְקוֹם בְּמִילוֹן הָעֵבְרִי.

8. בְּדִפּוּס אֲמִשְׁטֶרְדָם תִּצ־ד מִנְקֵד סִפְרוֹ.
9. נִדְפַס גַּם בְּמַחְזוֹר לִימֵים הַנּוֹרְאִים ב', יְרוּשָׁלַיִם תִּשְׁל, עִמ' 665.

שני מעריבים לראש השנה

מימים ראשונים אנו מוצאים פיוטי 'מעריבים' בתוך מחזורי תפילות החגים שמקורם בארץ-ישראל. בתחילה נתחברו 'מעריבים' לכל הימים הטובים ואף לשבתות חול המועד¹. אמירתם היתה נפוצה מאוד ומספר הפיוטים מסוג זה גדול הרבה יותר ממה שידוע עד עתה לרבים. לא רק בכתב-יד של הגניזה אלא גם בכתב-יד של אירופה (מנהגי אשכנז, צרפת, רומא ורומניא) אנו מוצאים מעריבים לכל המועדים. אמנם בליל יום הכיפורים לא נהגו באירופה לומר מעריבים, אך במנהג הבלקן (מחזור רומניא) מצאנו פיוט אחד ויחיד לליל יום הכיפורים². לעומת זאת נראה שבתחילת ימי הביניים נהגו בהרבה מקומות לומר מעריבים בליל ר"ה. התנגדותם של פוסקי ההלכה לאמירת פיוטים גרמה לכך שבמחזורי רומא הנדפסים אין עוד זכר למעריבים כלל החל מן הדפוס הראשון³. בשני מנהגי אשכנז (מנהג פולין ומנהג אשכנז המערבי) נותרו בדפוסים מעריבים לשלושת הרגלים. מעריבי ר"ה הוסרו מן המחזוריים ברוב קהילות אשכנז עוד לפני המצאת הדפוס אף על פי שניסו להצדיק אמירתם בכמה טעמים הלכתיים⁴. המהר"ל מזכיר שבזמננו נהגים לומר מעריבים בר"ה ומעדות זאת אתה שומע שבימיו לא נאמרו פיוטים כאלה בקהילות שבסביבתו חוץ מאשר בוורמזא⁵. ואכן גם בכתב-יד של מנהג וורמזא וגם בשני הדפוסים של מחזור זה אנו מוצאים אותם⁶, וכנראה נאמרו מעריבים בר"ה בוורמזא עד למאה ה-19.

אך בכל זאת ידוע לנו שגם בקהילות אחרות נאמרו מעריבים בר"ה. שנים מועטות לפני הולדתו של המהר"ל הועתקו למחזור נירנברג המפורסם (נכתב בשנת 1331) לא רק מעריב ידוע ונפוץ במנהגי אשכנז וצרפת, אלא גם שני 'מעריבים' לשני לילות ר"ה אשר, לעניות דעתי, אינם נמצאים בשום כתב-יד אחר. עלינו להניח לפי זה, שפיוטים

1. עיין מחזור ויטרי הנדפס, עמ' 572, 579.
2. נדפס במחזור לימים הנוראים, ירושלים תש"ל, כרך ב, עמ' לג.
3. אבל עיין ברשימת הפיוטים שהושטמו במחזור רומא במנהג המאוחר, במבוא למחזור בני רומא לשד"ל, מהדורת דביר, תל-אביב תשכ"ו, עמ' 100 ואילך [לעיל, עמ' 172].
4. עיין במחזור לימים הנוראים, הנ"ל, כרך א, עמ' לא, הערה ב.
5. עיין מהר"ל, תפילת ר"ה, דפוס ירושלים תשכ"ט, עמ' 38.
6. מערבות יוצרות ווללות וסליחות ... ספר-מ תע"ד, סדר סליחות עם פסוקים ומערכות יוצרות ... וולצבך תצ"ו.

אלה חוברו זמן קצר לפני כתיבת מחזור גירנברג, ומכאן שלא זו בלבד שנאמרו מעריבי ר"ה בתקופה זאת, שהיא מאוחרת ביחס, אלא אף היו כנראה פייטנים בסוף המאה השלוש-עשרה או אף בתחילת המאה הארבע-עשרה שחיברו מעריבים חדשים. להלן אני מביא שני מעריבים אלה.

המעריב הראשון (דיודון 1388) יוחס על-ידי צ'נץ⁷ לפייטן אשר שמו יהודה בן יקר, כי צונץ סבר שאקרוסטיכון שם זה נמצא בשורות 23–26. צונץ זיהה את המחבר עם פרשן סידור התפילה יהודה בן יקר. נראה לי יותר, שבשורות הנ"ל, ביחד עם שתי הסטרופות האחרונות של התוספת, ניתן לגלות את השם יהודה בן יצחק, אם נניח שהשם נשתבש קצת על-ידי טעויות סופר⁸. אך גם אם צדק צונץ בקביעת שם המחבר, לא ייתכן, לעניות דעתי, שהוא הוא מפרש הסידור הספרדי או הפרובנסאלי⁹, שהרי ר' יהודה בן יקר היה פרובנסאלי ונטה למנהג ספרד או על כל פנים, למנהג קרוב לזה, ובארצות אלה לא היו פיוטי מעריבים ידועים כלל. המעריב השני נעלם מעיני צונץ, ולכן גם לא נזכר באוצרו של דיודון. המחבר הוא שמואל ולא נודע מי הוא.

שתי היצירות אינן קשות להבנה ואני מסתפק בהצגת הטכסט עצמו. העתקתי אותו מצילום מחזור גירנברג שבמכון שוקן, ואני מודה לו על הרשות לפרסם את שני המעריבים. שניהם פגועים במקומות מסויימים על-ידי צנוורה, שמא על-ידי צנוורה פנימית¹⁰.

מעריב לראש השנה

סימן: א"ב. א 1388

אֱהוּבִיךָ אֱלִיךָ קָרֵב / בְּיָוֶם דִּין מַעֲוָנִים לְזִכּוֹתֶם הָרֵב

גִּי קְדוֹשׁ מַחְלִים פְּנִיךָ בְּקוֹל עֵרֵב / מִיַּחֲדִים שְׁמֶךָ בְּקֶרֶב וְעֵרֵב: המעריב

דָּגוּל מִרְבֵּבָה עֲמָךְ רִצְהוּ / הַנֶּשֶׂא שׁוֹפֵט הָאָרֶץ עַל-נֶאֱדָה וְהַשְׁפִּילָהּ

וּבְנֶה בְּכוֹרֶךָ בְּקָרֵב שְׁנֵים חַיִּיהוּ / וְזָכוֹר אֶמְרָתְךָ כִּי נֶעַר יִשְׂרָאֵל וְאֶהְיֶה: אוהב

7. ל"ג, עמ' 465 ואילך.

8. ראה את השערתי במקומות הנ"ל של הפיוט.

9. הפירוש לתפילות וברכות של מחבר זה, שחי במאה ה"ב, נדפס לאחרונה (ירושלים תשכ"ח-תשכ"ט), ואף-על-פי שיקשה לקבוע בוודאות את מנהג התפילה שהמחבר רגיל בו, אפשר לומר בלי היסוס שאין לו שום שייכות לארצות אשכנז או צפון צרפת. גם אין זה מתקבל על הדעת, שפיוט של מחבר כה עתיק התגלגל מאות בשנים בלי להשאיר עקבות בכתיב-יד נוספים.

10. הפיוטים היו ראויים להופיע במחזור לימים הנוראים המעובד על ידי, ועל-ידי איוו טעות נשכחו.

סימן: א"ב יהודה בר יצחק?

ביום הזכרון:

- אֲשֶׁרִיךְ יִשְׂרָאֵל מִי כְמוֹךְ / עַם נוֹשַׁע בְּיַד־יְיָ
 בָּנוּ עֲוִינוּ אִם עָנוּ / אֶל־תִּבְאֵן בְּמִשְׁפָּט עֲמָנוּ
 גְּדוּלִים מַעֲשֵׂי יְיָ וְיָמֵי מִגְּנֹן / וַיֵּרָא אָנוּ וְלֹא יִתְבּוֹנֵן
 דְּרָכֵי טוֹבָךְ לִידִידֶיךָ / וְזָכֹר רַחֲמֶיךָ וְחִסְדֶּיךָ
 5 הַשֵּׁם בְּחַיִּים נִפְשָׁנוּ / הֲלֹא אַתָּה תָּשׁוּב תַּחֲיִינוּ
 וְעַמָּךְ בְּמִשְׁפָּט הַצְּדִיקֶיךָ / כִּי חֹק לְיִשְׂרָאֵל הוּא
 וְדִים אֲרוּרִים לְבָם עֲקוֹב / וּמִשְׁפָּט לֵאלֹהֵי יַעֲקֹב
 חַיִּים וְחֶסֶד עֲשֵׂיתָ עַמָּדִי / וְאַתָּה יְיָ מִגֵּן בְּעַדִּי
 טוֹב עַל־בְּנוֹיךָ מַעֲיָה יְהוָה לְרַחֵם / בְּרוּנוֹ תִזְכֹּר רַחֵם
 10 יֵצֵר לֵב רָע נִפְשׁוֹת חוֹבֵל / בְּמִשְׁוֹף בִּקְרָן הַיּוֹבֵל
 כְּשִׁמְעוּ קוֹל שׁוֹפָר יִפְתָּח וַיִּרְעַד / בְּטַחוֹ בְּיַד עַדִּי עַד
 לֹא יִבְלוּ בַּעַת רָעָה / עָלָה אֱלֹהִים בְּתִרוּעָה
 מִשְׁפָּטֵי יְיָ אֵמֶת / כִּי לֹא תַחְפוֹץ בְּמוֹת חַמַּת
 נִשְׁתַּנֵּן חַיֵּי חַיִּים לְהַצְמִיד / וְהָיָה עַל־מִצְחוֹ תָּמִיד
 15 סוֹמֵךְ יְיָ לְכָל־הַנוֹפְלִים / לְהַחְיֹת רוּחַ שְׁפִלִים
 עֵץ יְיָ אֶל־יִרְאָיו / קָרוֹב יְיָ לְכָל־קוֹרְאָיו
 פִּיהֶם דִּבֶּר שָׂא וּבִלְשׁוֹנָם יִכְחָשׁוּ / וְהוּא רַחוּם יִכַּפֵּר עוֹן וְלֹא יִבְשׁוּ
 צוּרֶיךָ בְּדִין לְחַיִּיבָם הוֹאֵל / צְדָקָתְךָ כְּהַר־רִי־אֵל לְיִשְׂרָאֵל
 קָדָם פָּנֶיךָ אֵין מִי יַעֲמֹד בְּעֵדָנוּ / לְשִׁמָּךְ תֵּן כְּבוֹד וְלֹא לָנוּ
 20 רוּחַ וְהַצֵּלָה יַעֲמֹד לָנוּ / כִּי אַתָּה יְיָ אֲבִינוּ
 שְׁפוּט תִּשְׁפּוּט בְּחֶסֶד וְלֹא בְּזַעֲמִים / כִּסֵּא דִין לְהַמִּיר בְּשֵׁל רַחֲמִים
 תִּתֵּן אֵמֶת וְחֶסֶד וְשִׁבְעָתָ לְאַבּוֹתֵינוּ / כִּהְיוּם הַזֶּה לְחַיּוֹתֵנוּ
 יְהִי הוֹאֵל עֲמָךְ לְבִרְךָ / וְנִתֵּן אֹתוֹ אֲבִרְךָ
 דִּרְךָ הַמְלִיךָ גִּלְךָ / וְצִדְקָתְךָ לְבֹן מֶלֶךְ
 25 בְּרָבִים נִסִּיךָ תִּרְאֵנוּ / צִדְקָה [וְחַנּוּם] עֲשֵׂה עִמָּנוּ
 קָרְנוֹת צִדִּיק תְּרוֹמַמְנָה / וְכַפִּיו מְדוּד תַּעֲבִרְנָה
 5 חֲטָא יִשְׂרָאֵל הוּא לִפְנֵי שׁוֹכֵן מַעְלָה / כְּקוֹל מַיִם רַבִּים בְּתִרוּעָה יְיָ עָלָה
 לְבָנָיו הוֹדִיעַ בְּקוֹל שׁוֹפָר לְהַלְלוֹ סֵלָה / מְשִׁמְרוֹ אֶת־הַשְּׁבוּעָה וּמֵאַהֲבָה גְּדוּלָּה:

בגילה

נְתַתָּה לִירֵאִיָּךְ עַל מַלְכוּתָהּ וּבִכְשָׁרוֹן / שְׁשִׁים וּשְׁמָחִים קָבְלוּ תוֹרָתָהּ רֵאשׁוֹן וְאַחֲרָיו
עוֹד וְכִרְוֹנוֹת וְשׁוֹפְרוֹת יַעֲלוּ לְפָנֶיךָ לְזַכְּרוֹן / פָּנִי שׁוֹכֵן עַד לְהַשְׁבִּית אֶף וְחֶרֶץ:
זֶה צוּר

צִדְקָה עֲשִׂיתָ עִם כָּל־חַי וְעַמָּנוּ הוּאֵל / <קָלַע צוֹרְרֶיךָ> [לְ]בָרְךָ אֶת עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל
10 רָאֵה נְתַתִּי לְפָנֶיךָ אֶת־הַחַיִּים כְּנִפְשָׁהּ שׁוּאֵל / תִּבְנֶה חוֹמוֹת יְרוּשָׁלַם וּבֹא לְצִיּוֹן גּוֹאֵל:
מֶלֶךְ צוּר יִשְׂרָאֵל וְהוּאֵל

בלי סימן ?

אֱלֹהִים חַיִּים וּמֶלֶךְ עוֹלָם רַב עֲלִילָה / יִי מֶלֶךְ יִי מֶלֶךְ יִי מֶלֶךְ סֵלָה
מֶלֶךְ הַכְּבוֹד וּמַלְכוּתוֹ בְּכָל מַשְׁלָה / לוֹ יֵאָתֶה מְלוּכָה מְמַשְׁלָה וְגִדְלָה
אַשְׁרֵיךְ יִשְׂרָאֵל מִי כְמוֹךָ עִם סִגְלָה / וּלְתַתָּה עֲלִיוֹן עַל כָּל הַגּוֹיִם לְתַתָּה:

זְכוֹר לְאַבְרָהָם לִיצְחָק וּלְיִשְׂרָאֵל עַבְדֶּיךָ / אֲשֶׁר גִּשְׁבַּעְתָּ לָהֶם בְּךָ וּקְיִים שְׁבוּעָתְךָ וְכֵן
הוֹדֶה
5 וְאֵל תִּפֶּן אֶל קִשֵּׁי הָעַם הַזֶּה זְכוֹר רַחֲמֶיךָ וְחַסְדֶּיךָ / זְכוֹרנוּ יִי וּפְקִדְנוּ בְּרָצוֹן עַמְּךָ
וְחַסְדֶּיךָ

זְכוֹר תּוֹכְרֵנוּ עוֹד הִרְאֵנוּ יִי חֲסִדֶּךָ / הוֹשִׁיעָה יְמִינְךָ וְעַנְנוּ לְמַעַן יִחַלְצֵנוּ יְדִידֶיךָ:

קוֹל שׁוֹפֵר שְׁמַעְנוּ דְּבָרֵי אֵל חַי כְּנָתָנוּ / בְּקוֹלוֹת וּבְרָקִים וּלְפִידִים תּוֹרָה צִוָּה לָנוּ
קוֹל שׁוֹפֵר חֲזָק מְאֹד וַיַּחֲרֵד כָּל הָעָם בְּמַחְנֵנוּ / תְּקִיעָה בְּמִקְדָּשׁ עַל וּבְחַי חוֹבוֹתֵינוּ
יִתְקַע בְּשׁוֹפֵר גָּדוֹל לְקַבֵּץ גְּלוּתֵינוּ / וְאָתָּה יִי אֲבִינוּ אָתָּה וְהוּאֵלָנוּ:

10 מַלְכוּת וְכִרְוֹנוֹת וְשׁוֹפְרוֹת כְּסֶדֶרֶן סִדְרָנוּ / לֹא עָבְרָנוּ מִמַּצּוֹתֶיךָ וְלֹא שָׁכַחְנוּ
זְכוֹר כִּי אֵין שִׁכְחָה לְפָנֶיךָ מִלִּפְנֵי / עֲשֵׂה עַמָּנוּ כְּאֲשֶׁר הִבְטַחְתָּנוּ
וְנִזְכָּרְתֶּם לִפְנֵי יְיָ אֱלֹהֵיכֶם וְתוֹשִׁיעֵנוּ מִצָּרֵינוּ / לְמַעַן שְׁמָךְ יִי תִחְיֶינוּ:

חַיִּים גִּשְׁאֵל מִמֶּךָ כְּעֵנִי הַמְּבַקֵּשׁ פְּרוּסָה / תֵּן לָנוּ מִתְנַת חֲנֹם רֵם וְנִשְׂאָ
עַל מְדוּתֶיךָ רַחֲמֶיךָ יִתְגַּלְלוּ וְעַל עַמְּךָ חוּסָה / מִמַּצָּרִים נִשְׁאָת כְּאוֹמֵן הַיוֹנֵק בְּחִיקוֹ
יִשְׂאָ

15 וְגַם עָתָה אוֹר פָּנֶיךָ עָלֵינוּ נֹסֶה / כִּי לֹא בְּחַפְזוֹן תִּצָּאוּ וְלֹא תִלְכוּ בְּמַעֲסָה:

1. אלהים חיים: צ"ל חי אלהים? או ניתן לנו סימן חזק לחיים יהודה בר יצ[]

שני מעריבים

יִשְׁפּוּט תָּבֵל בְּצֶדֶק יָדִין לְאוֹמִים בְּמִישָׁרִים / הַיּוֹם כָּל בָּאִי עוֹלָם לִפְנֵי כְּבִי מְרוֹן
עוֹבְרִים

וְ) מִקֵּטָן וְעַד גָּדוֹל בְּסִקְרָה אַחַת נִסְקָרִים / דִּיעֲנוּ הַצֹּהֵר וְלֹא נִצָּא נִחְפָּרִים
הַחֹפֶץ בַּחַיִּים וְלֹא בַּמִּיתָה נִמְהָרִים / יִירָאוּךָ עִם שֶׁמֶשׁ וְלִפְנֵי יְרֵחַ לְדוֹר דּוֹרִים:

בָּרְכוּ בֵּית יַעֲקֹב אֶת יְיָ בְּבֵית אֵל / צִוָּה יִשׁוּעוֹת יַעֲקֹב אָמְרוּ אֵל אֵל
20 דְּבָרוּ עַל לֵב יְרוּשָׁלַם וּבֹא לְצִיּוֹן גּוֹאֵל / לְקַבֵּץ נְפוּצוֹת אֶת כָּל עַם הָאֵל
בְּקֶשׁ אֲבוֹדֵינוּ לְקַבֵּץ מֵאֲדוֹם וְיִשְׁמַעְיָאֵל / וְרֵאֵה בָטוֹב יְרוּשָׁלַם וְשָׁלוֹם עַל יִשְׂרָאֵל:

פורס

21. בקש: שמא צ"ל חפש, ע"פ עמוס ט, ג

מעריב ליל ב דראש השנה

סימן: א"ב שמואל[ל]?

אֱלֹהִים לָנוּ מַחֲסֶה וְעֻז / בְּיוֹם כֶּסֶה יְמִינוֹ תַּעֲזוּ
הַמַּעֲרִיב גֹּזֵר וּמַקִּים לָךְ הַגְּדוּלָּה וְהַעֲזוּ / דְּבַרְךָ לָנוּ לַיְלָה וְיוֹם לַעֲזוּ:

הוּא אֱלֹהֵינוּ וְאֵנַחְנוּ עִם קְרוֹבוֹ / וְעֲמָנוּ בְּמִשְׁפַּט אֱלֹהִים
זְכוֹר יִזְכּוֹר יָרַע אֲבֹתֵהֶם אוֹהֲבֵנוּ / חֶסֶד אֲהַבְתוּ לְנֹצֵרִם בָּטוֹבוֹ:

אוהב

סימן: א"ב

מִלֶּךְ אֱמִיץ בְּהִדָּר עֻזוֹ / בְּרַחֲמִים יִזְכּוֹר אֵימָה זו
מ' בִּשְׁבָתוֹ עַל כֶּסֶּא לְדִין / רַחֲמִים אַחֲזוּ וְלֹא הִדִּין
מ' גֹּזֵר דִּין אִם נָחָתָם / הִסְתַּכֵּל בְּכִסְאָךָ דְּמוֹת תָּם
מ' דִּינָם לְרַחֲמִים יוֹגֵר / כּוֹפֵר מִצָּאֵתִי תֹאמֶר
5 מ' הִכְרַע צִדְקָם בְּכַף צִדֶּק / חֶסֶד לְסוֹכְבָם וְאִמָּת לְהִדָּק
מ' וְסוֹכֵן בְּבוֹאוֹ לְרֵגְלִי / פִּי יִסְכֹּר וְאוֹתוֹ תַּעֲצֹן
מ' זֹאת בִּידֶךָ נְתוּנָה / אַחֲזוּ בְּמִשְׁפַּט הַיּוֹם מְתוּנָה
מ' חֲפֵשׁ זְכוֹת אֲבוֹת / חֲלִיץ זָרַעַם מִתְּלֵאוֹבוֹת
מ' טוֹבוֹת לָנוּ תְּנוּזוֹר / חַיִּים וְחֶסֶד חוֹבְשׁ וּמְזוֹר
10 מ' יְדִידֶיךָ חֲמוּל וְחָס / וְסוֹטֵן תְּדִיחַ וְתֹאמֶר חָס
מ' כּוֹשֵׁל וְחָרֵץ וְכִלְיוֹן / כֹּלֵה מִקְדוֹשֶׁיךָ עֲלִיוֹן
מ' לּוֹבֵשׁ כְּשָׁרְיוֹן צִדְקָה / מְלִטָּנוּ מְכַל רָעָה וְצוֹקָה

שני מעריבים

מ' 15	מ' / מְחִילָה וּסְלִיחָה תִּמְצִיאֲנִי / וְכוֹפֵר תֵּת תַּחֲתֵינוּ	בת"מ
	מ' / נַחֵץ יֵשַׁע לַעֲמוּסִים / הַמּוֹשְׁלִים מֶלֶךְ בְּכָל מַעֲשִׂים	בת"מ
	מ' / סִפְרִים בְּפִתְחָה לְגוֹרִים / זְכוֹת יִמְצֵא לְסִפְרִים	בת"מ
	מ' / עוֹבֵר עַל פֶּשַׁע לְהִיָּשֵׁעַ / עוֹבֵר עַל פֶּשַׁעֵינוּ וְנוֹשֵׁעַ	בת"מ
	מ' / פֶּתַח יָדָה לְקַבֵּל שׁוֹכְבִּים / הָיוֹתָם בְּכָל לֵב שָׂבִים	בת"מ
	מ' / צוּר צַדִּיק וּמַצְדִּיק / חֲפֹצֶה וְחֹסֵד עִמָּךְ לְהַצְדִּיק	בת"מ

מ' 20	מ' / קִהְלֹתֶיהָ תְרוֹמִם וְתִנְשֵׂא / עֲנוּם בָּיִם תִּכְסֶּה	בת"מ
	מ' / רִצְנוּ כְּשִׁי בַחֲסֵד וּבְאַמֶּת / כְּרָשׁוּם בְּכֹתֵב אֱמֶת	בת"מ
	מ' / שְׁנַת חַיִּים וּרְחִמִים תַּעֲטֶנּוּ / וּבְשׁוֹבַע שְׁמֹחוֹת תִּשְׁמַחְנוּ	בת"מ
	מ' / תִּמְלֵא בִירְאָתָךְ מִשְׁאֲלוֹתֵינוּ / וּבִסְפֵר חַיִּים תִּכְתְּבֵנוּ	בת"מ

5 מֶלֶךְ שׁוֹר בְּשִׁפְלוֹת גְּדוּדִים / מְלָכוּתָךְ בְּגִילָה פּוֹצְחִים וְרוֹעֲדִים

אָבֵד <לְשׁוֹנָא> מְנַשִּׁיקוֹת חֲרִידִים / כְּעוֹבְרֵי בָּיִם שְׂמֵחִים וְחֲדִים: בגילה

מֶלֶךְ טָרֵם עוֹלָם נִשְׁפָּר / יִזְמַתָּה בְּמָה שׁוֹכְבִּים לְהַשְׁפִּיר

כְּהִזְהָרְתָם לָשׁוּב וּלְתַקּוּעַ בְּשׁוֹפָר / לְהַמְלִיכָה וּלְרִצּוֹתָךְ כְּעַל שׁוֹר וּפָר:

זה צור

מֶלֶךְ מְלָכוּתוֹ בְּכָל מְשָׁלָה / נִצַּח לוֹ הַגְּבוּרָה וְהַגְּדוּלָה

10 סוֹבְבֵי עִיזוֹוֹ יַחֲיִשׁ לְגִּילָה / פֶּאֶר צִיץ חֲזוֹת בְּגִילָה: מלך צור ישראל וגואלו

מֶלֶךְ קִהְלֹת רַבְבִּית אֶלְפֵי נְשׂוּאִים / שֵׁהֵם מֵאֵז מִקֶּדֶם נִשְׂאִים

תְּסוֹבְבֵם בְּשִׁלּוּמָה שׁוֹמֵר פְּתָאִים / הָיוֹתָם נִצּוֹרִים מִפֶּחַד שׁוֹנָאִים: פורס

6. אבד: הקריאה בלתי בטוחה. <לשונא> השלמתי בהשערה ע"ש משלי כז, ו.

מעריב לליל שביעי של פסח לרבי יוסף טוב עלם

ר' יוסף בן שמואל טוב עלם (בונפילס), שעמד במאה הי"א בראש קהילת לימון (לימורז) בצרפת, שפסקיו ותשובותיו מובאים על-ידי ראשונים¹ היה גם כן פייטן פורה.² מפיוטיו זכו אחדים להפצה גם בארצות אשכנז, ועד היום אומרים את הקרובה 'אלהים בצעדך' (עם ה'סדר' העוסק בהלכות פסח, שסיומו 'חסל סדור פסח' נתקבל אפילו להגדה של פסח) בקהילות בשבת הגדול, ובמקומות רבים גם פיוטי המעריבים 'וירד אביר יעקב' לשבועות ו'אוחזי בידם' לסוכות. במנהג ליטא (הנוהג כידוע גם בארץ-ישראל אצל הפרושים) נתקבלה עוד הסליחה 'איחד צורי' (סי' נו, לצום גדליה)³. ברם רוב יצירותיו נשארו בקהילות צרפת בלבד, ולכן, מאחר שמנהג צפון צרפת חדל להתקיים לאחר גירוש היהודים משם בסוף המאה הי"ג ובתחילת המאה הי"ד, ברובם לא הגיעו לדפוס.

גם ה'מעריב' שלפנינו, עד כמה שידוע לי, עדיין לא נדפס. הפייטן שומר על סדר המעריבים הקבוע – בתים קצרים, בני ארבעה טורים, לכל פסקא, ופיוט יותר רחב להכנסה בתוך ברכת הגאולה – ובכולם הוא מצמצם את דיבורו ונמנע מלהטריח את שומעיו ביתר אריכות.

העתקתי את הטכסט מתוך ארבעה כתבי-יד של המאה הי"ג-הי"ד – מחזור ויטרי כתב-יד של בית המדרש לרבנים בניו יורק, לפנים בת-ת ברג'ו (איטליה) (ו), סידור אורליאנס, לפנים בספריית הקהילה היהודית בברלין (צילום במכון שוקן בירושלים) (א), מחזור צרפת כ"י אופנהיים 170 שבבודליאנה באוקספורד (מ), ומחזור צרפת שבבית המדרש לרבנים בניו יורק (י) – ועל פיהם קבעתי את הנוסח. בכולם הטכסט בלתי מנוקד⁴, וניקדתי אותו לפי הכללים המקובלים.

1. עיין גרוס, גליה יודאיקה, עמ' 308.

2. עיין לגרסהוט, עמודי העבודה, עמ' 96 ואילך צונץ, ל"ג, עמ' 129 ואילך.

3. בדפוסי הסליחות הושמטו בטעות שני בתים. הם הושלמו במהדורת, ירושלים תשכ"ה.

4. רק בכ"י 1 במקומות ספורים ישנם סימני ניקוד.

יִישַׁע אֲדוֹן אֵימָה מִכָּף מַעֲנֵי / וַיֵּרָא בְּעֵינָי עֲמוֹ שׁוֹכֵן מַעֲנֵי
אֲזַנִּי וְגַאֲנִי בְּנִצְלוֹ מוֹנֵי / הוּא הַלֵּילָה הַזֶּה לִּי: המעריב

עֲזִי דִלְגֵנִי עַל בְּמַתִּי עוֹלָם / יֵי הַחֲרִים שׁוֹסֵי וְהַמְצִיאֵם כַּפְעָלָם
מִרְכָּבוֹת וַחֲחִיל בְּזוֹ עִם עוֹלָם / בְּאַהֲבָתוֹ וּבְחַמְלָתוֹ הוּא גָאֵלָם: אוהב

5 יִישַׁע זָכִים וְהוֹדוּ פֶּרְסָמוֹ / חִבֵּל צָרִים וְהַחֲרָמוֹ / תַּהֲמַת יִכְסִּימוֹ:
יִישַׁע טְכוּס צֶאֱן עֲדָרִי / יִשְׁעִי וְהוֹדִי וְהִדְרִי / יְמִינָה יֵי גֵאֲדָרִי:
יִישַׁע כְּנוּיִים רֵאשִׁית אוֹנֶה / לוֹחֲצִים טְבַעַת בְּשִׁאוֹנֶה / וּבִרְבִּי גֵאֲוֶנֶה:
יִישַׁע מִסְתּוֹפִים בְּסִפִּי / נוֹפִים צָפוֹ בְּקִצְפֶּה / וּבְרוּת אֶפִּי:
יִישַׁע סְגוּלִים מִיד מַחִיב / עוֹיִנִם וְצָרָם אֵיב / אֶמֶר אוֹיֵב:
10 יִישַׁע פֶּרִים לְגֵאֲוֶן שְׁמוֹ / צוֹעֵן מְצוּלָה לְכֶרְסָמוֹ / נִשְׁפֶּת בְּרוּחֶה כְּסָמוֹ:
יִישַׁע קְדוּשָׁה עִם גֵּאֲוִלִּים / רִצְצָת נִפְשָׁם שׁוֹאֲלִים / מִי כְמוֹכָה בְּאֵלָם:
יִישַׁע שְׂדֵי שׁוֹקְדֵי אֶרְמוֹנֶה / תַּהֲלוֹת תְּמִיד לְהַזְמִינֶה / נְטִית יְמִינֶה:

יְמִינֶה צוֹיֵת לוֹדִים לְהַתְעוֹלָל / וְנִפְתָּ אוֹנִימוֹ חֲצוֹת לַיִל
שְׂרִידִים כִּי־צֶאֱן מִיד מִסְתּוֹלָל / פִּיהֶם פִּתְחוּ בְּזִמְרָה וְהִלָּל: בגילה

15 נַחֲיֵת טְבוּעִים בְּחוֹתֵם שְׁעִשׁוּעֵי / שְׁמָעוּ וְהִאֲמִינוּ נִפְלְאוֹתֶיהָ לְהִשְׁעִי
אֲזַ בְּרִרְתָּם לְחִלְקָה מְלִכִי וְשׁוּעִי / בְּרוּךְ צוּרֵי וִירוֹם אֱלֹהֵי יִשְׁעִי: זה צור

3 דגלינו אמ | להמציאם א 7 אוני חס' 8 מסתופסכ בספך ו: מדלנים על ספך אמנ |
צפו ו: ספו אמ 11 גמולים א 13 צוית: צמצמת 1 צימת מ | לודים ומנ: לורים א

1 אֵימָה: ישראל, שה"ש ו, ד. 2 אֲזַ גֵּאֲנִי וְגֵאֲנִי: עיין מכילתא מסכתא דשירה ב (עמ' 121):
גאני וגאחיו במצרים... גאני וגאחיו על הים... אף אני וגאחיו על הים ושרתי לפניו שירה...
הוא הלילה: שמות יב, מב. 3 על במתי עולם: דוגמת דבר' לב, יג. 4 עם עולם: יחזק'
כו, כ. באהבתו... ישע' סג, ט. 7 כנויים ראשית אוני: ר"ל בכורך (ל' דבר' כא, יז), שנאמר
(שמות ד, כב) בני בכורי ישראל. 8 מסתופסכ בספך: ישראל הנמצאים במקדש ה', ע"ש תה'
פר, יא. 10 לגאון שמו: ע"ש ישע' ס, טו: ושמתוך לגאון עולם. צוען: מצרים, ע"ש במד' יג, כב.
13 לודים: מצרים, ע"ש ברא' י, יג. אונימו: ראשית אוני, בכוריהם. 15 טבועים בחותם
שעשועי: בחותם המילה. 16 ושועי: ואמיצי, ל' ישע' לב, ה. ברך צורי... תה' יח, מז.

מעריב לר' יוסף טוב עלם

תפל עברה וזעם משמיה / להכרית נוגשי הוגי רשומיה
תבאמו מושעים נחויים בזיל גשמיה / מלכנו וגואלנו מעולם שמך: גאל

יי מלך חי וקיים לעילום / יי מלך ועומים באף יהלום
20 יי ימלך קווי יבהיק כספיר ויהלום / יי יברך את עמו בשלום: פורס

17 תפול עליהם או | משמי שמיך ונ | להכריע א | נשים ונ | הוגי אמנ: הוד ו

17 נוגשי הוגי רשומך: הנושים את ישראל הוגי דתך. 18 וגואלנו מעולם שמך: ישע' טג, טז
19 לעילום: לעולם, ל' דה"ב לג, ז.

על תענית בכורות

בשולחן ערוך (אורח חיים, סי' תע) נמצא רשום כהלכה פסוקה המנהג שהבכורות מתעניין בערב פסח, בין בכור מאב בין בכור מאם, וניתנים שם פרטים לעניין זה, אם חל ערב פסח בשבת. פרטים אחרים נותן הרמ"א במקום; יתר פרטים ניתנים בנושאי הכלים שלו, והם לקוחים על-פי רוב מפסקי רבותינו הראשונים. ונראה שכבר נתפשט מנהג זה בכל תפוצות ישראל, ורבים מחזיקים בו (או לכל הפחות בתמורתו שעליה נדבר להלן) בקפדנות, אפילו אנשים שאינם מושרשים כל כך בחיים הדתיים של היהדות. ברור שהמנהג היה קיים כבר בתקופת התלמוד; אף על פי שיש להודות שביסוסו הוא חלש למדי.

בירושלמי (פסחים י, א, דף לח, ב), מסופר (בהמשך כמה מאמרי חז"ל האוסרים לאכול בערב פסח גם מצה גם חמץ ומתירים רק דברים אחרים כגון מיני תרגימא) שר' יהודה הנשיא לא היה אוכל לא חמץ ולא מצה, ובין הטעמים למנהגו יש מי שטוען שנהג ככה מפני שהיה בכור. דעה זו אמנם מופרכת מיד, וקובעים שם שמחמת מצב בריאותו (מפני שאיסטניס היה) לא היה יכול לאכול ביום יותר מפעם אחת, וכיוון שרצה לאכול בערב מצה בתיאבון, לא אכל ביום; אבל גם מהדעה המופרכת יש לנו ללמוד על קיום המנהג ועל הפצתו בתקופת האמוראים, אולי אפילו בתקופת התנאים. באמת נמצא מנהג זה גם במסכת סופרים (כא, ג), בו נקבע שאין מתעניין עד שיעבור ניסן אלא הבכורות שמתעניין בערב פסח והצנועים בשביל המצות כדי שיכנסו בפסח בתאבון.

על סמך מקומות אלה נחשב ערב פסח לתענית רשמית של הבכורות. אף על פי שאין זכר למנהג זה בספרות הגאונים, עד כמה שהיא לפנינו, הוא נמצא רשום בפסקי כמה מרבותינו הראשונים, אבל אופייני הוא, שהפוסקים שבספרד עוברים עליו בשתיקה¹. מאידך גיסא נקבע העניין בפסקי הראשונים שבאשכנז וצרפת ברצינות גמורה, ורק בנוגע להיקפו ולביצועו נחלקו דעות הפוסקים. כולם סוברים שהאב חייב להתענות תחת בנו הקטן – וקביעה זו חורגת בהחלט ממסגרת כלל התעניות וכלל המצוות,

1. לדוגמא: אינו נמצא ברי"ף ולא ברמב"ם. כנראה השמיטו אותו גם תלמידי רש"י, כי חסר המנהג גם במחזור ויטרי גם בסידור רש"י גם בספר הפרדס. רק בתוספות פסחים דף קח, א ד"ה "רב ששת" נזכר העניין על-פי מסכת סופרים.

שקטן אינו מחוייב בהן, ואין האבות מחוייבים במקום בניהם. אשר לשאר הפרטים, יש ביניהם חילוקי דעות. כגון אם גם נקבות בכורות מחוייבות לצום, אם במקרה, שהאב בעצמו בכור הוא, האם מחוייבת לצום תחת בנה הבכור, אם תענית האב תספיק לבנו הבכור גם מאשה ראשונה גם משניה². יש מי שמזכיר שלפי טעמו של הדבר היה גם גדול הבית מחוייב לצום בבתי שם בכור – כי הנס היה גם בגדולי הבית – אבל עד כדי כך לא התמיר³. אבל לא כולם ראו בתענית זו עניין רשמי אלא מנהגי יחידים, ויש שמתירין בו אפילו אכילת מיני תרנגא⁴.

כנראה קיבלו הספרדים את התענית רק בהשפעת בעל הטורים או בהשפעת ר' יוסף קארו שנימק אותו בחיבורו "בית יוסף" ורשם אותו גם בשולחן הערוך, כאמור לעיל.

מבחינת היום שבו נקבעה התענית כל העניין תמוה הוא. ערב פסח נחשב מתקופת התנאים ואילך כעין יום טוב. שחיטת הפסחים התחילה בבית שני קצת אחרי חצות היום, ובמקומות הרבה לא נהגו לעשות מלאכה כל היום⁵. ברור שאינם מתענים ביום שכזה, והבכורות המתענים אינם מתאימים לכל העם המכין את עצמו לחגיגת חג החרות. בתקופה מאוחרת יותר העירו על התענית גם מבחינת חוקות הגויים, מפני שהגויים נוהגים להתענות ביום שלפני אידיהם⁶.

לא פחות יש לתמוה על הטעם שנתנו למנהג זה הפוסקים שבימי הביניים: שנהגין להתענות "זכר לנס שניצולו ממכת בכורות"⁷. התעניות שלנו נקבעו על כל צרה שלא תבוא על הציבור או זכר לפורענות שבאה עלינו, וקשה להבין כיצד הנהיגו הבכורות שבתקופה התלמודית תענית זו מחמת רגשי תודה ושבה על הנס שקרה להם. כמה מוזר נימוק זה, בולט מנוסח מיוחד לתפילת "ענו", שחובר כנראה בתקופה די מאוחרת ונדפס במחזורי הספרדים, מורכב מכמה טופסי תפילות ידועים ומיועד לתפילת הבכורות בערב פסח:

"ענו אבינו ענו ביום צום התענית הזה. על הנסים ועל הפורקן ועל הגבורות ועל התשועות ועל הנפלאות ועל הנחמות שעשית לאבותינו בימים ההם בזמן הזה. בהיות

2. המקורות הם: ראבי"ה כרך ב, עמ' 173. מרדכי פ' ערבי פסחים. רוקח, סי' רע. שבלי הלקט, עמ' 168. תניא רבתי דף מה. סמ"ג עשין לט. הגהות מיימוניות הלכות חו"מ, פרק ו, יב אות ל. הרא"ש ערבי פסחים, סי' יט. ארחות חיים, הלכות ערבי פסחים סי' יג. טור אורח חיים, סי' תע. אגור, דיני חמץ, בסוף. צידה לדרך מאמר ד כלל ג פרק ג. מהרי"ל, הלכות פסח.

3. ראבי"ה שם, והובא בכמה מקורות.

4. סמ"ג עשין לט: "ומכאן סמך לאותן בכורות שמתענין בע"פ". גם לשון התוספות (עין הערה 1): "והבכורות נהגו להתענות ערב פסח" רומזת על התענית כעל עניין היסטורי.

5. רבנו יחיאל, הובא במרדכי פ' ערבי פסחים. ועיין מה שכתב באריכות פרי חדש אורח חיים, סי' תע.

6. משנה פסחים ד, א.

7. מגן אברהם, סי' תקפא ב, יב: "דא"כ גם הבכורים היה להם לאכול בע"פ, ואפשר כיון דלא רובא דעלמא יגהו לא מפרסמא מלתא כולי האי".

8. לשון הטור, סי' תע ומהרי"ל.

ישראל בארץ לא להם בארץ מצרים שדי צוען. ויהי כי הקשה פרעה לשלחנו ויהרג ה' כל בכור בארץ מצרים מבכור אדם ועד בכור בהמה. והפלה ה' את מכותיו בין בכור בן השנאה לבין בכור בן האהובה. ואך בכור אשר יבוכר לה' לא מת אחד. ועל כן אנחנו זובחים חלבנו ודמנו ביום צום התענית הזה. ואתה ברחמיך הרבים תחפוץ בנו ותרצה ענות נפשנו. אשר ברכינו כשלו מצום ובשרנו כחש משמן. ובכן יכשלו ויאבדו כל מבקשי נפשנו ואת הבכור בן השנאה קדמה פניו הכריעהו. ישוב עמלו בראשו ועל קדקדו חמסו ירד. ואל תשחת עמך ונחלתך אשר פדית בגדלך. אשר הוצאת ממצרים ביד חזקה. כי שחה לעפר נפשנו דבקה לארץ בטננו. ועתה ה' עד מתי. כי נאמנו גרים אבדה תקותם. שובה ה' חלצה נפשנו והושיענו למען חסדך. וראה ופקוד עדת יעקב בנך בכורך. וכימי צאתנו ממצרים הראנו נפלאות. אנא ה' בעוזך ישמח מלך ובישועתך מה יגל מאד. גדול כבודו בישועתך הוד והדר תשוה עליו. כמו שהבטחתנו מפי כבודך כאמור. אף אני בכור אתנהו עליון למלכי ארץ. והיה נא קרוב לשועתנו טרם נקרא אליך עננו וכו'.

ודאי אין זה הטעם לתענית זו, אלא היא כעין כפרה לאיזה עון שדווקא הבכורות נכשלו בו, או שנקבעה על איזו צרה שלא תבוא. עמדת הבכורות היתה בתקופה קדומה שונה מעמדתם המאוחרת, וגם לפי השקפת התנאים היתה בראשונה העבודה בבכורות⁹. ויש מי שייחס להם חטא מיוחד במצרים על שהשתתפו בעבודה זרה¹⁰. העם הפשוט הבין פסוקים כגון 'בכור בניך תתן ליי' כמשמעם, וכיוון ששייך הבכור לגבוה, הוא תמיד בסכנה. כנראה ראו לפי איזו אמונה עממית ביום שלפני הפסח כעין יום הגזירה לבכורות, וראו צורך למנוע את הסכנה בצום. כך מתבארים מנהגי התענית, שהאב מתענה בעד בנו הקטן, או אפילו האם במקום האב.

לעומת תקופות שעברו, בהן הקפידו על תענית זו הקפדה נמרצת ולא התירו לעבור עליה אפילו לשם סעודת מצוה, נתפשט בזמן האחרון הנוהג להשתתף בסיום מסכתא ולסדר בקשר לזה סעודת מצוה דווקא, כדי שיהיו הבכורות פטורים מטורח הצום¹¹. יש לשמוח על התפתחות זו – כי תלמוד תורה כנגד כולם.

9. משנה זבחים יד, ד.

10. ארחות חיים, סי' ג: 'וכבר ביאר הרב ז"ל טעם מכת בכורים לפי שהיו כומרי ע"ז שלהם כפי מנהגם הקדום שהיתה עבודה בבכורות, ואפשר שהיה המנהג אף באומות, ואפשר שהרבה היו מבכורי ישראל בזמן ההוא מן החוטאים...'

11. עיין משנה ברורה, אורח חיים, סי' תע.

בעבור זה... / לבירור ההגדה

הפסוק שדרשו ממנו חז"ל את חובת ההגדה בליל יד ניסן: "והגדת לבנך ביום הזה" לאמר בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים" (שמות יג, ח) גורם קשיים בפירושו, כידוע, זה מאות שנים. בהמשך העניינים נמצא הפסוק בתיאור הלכות פסח, בעיקר איסור חמץ וחובת אכילת מצה: "ועבדת את העבודה הזאת בחדש הזה". לתיאור ההלכות מצטרף, בלי קשר הדוק, דין חדש של "והגדת לבנך", ויש להניח שתוכן הפסוק מתייחס באיזה מובן לקודמיו. אבל משמעותו המילולית של הפסוק מפוקפקת היא, עד כדי כך, שמבקרי התנ"ך קבעו כאן איזה ליקוי בטכסט, מחמת מבוכתם בפירוש המלים "בעבור זה".

א

בפירושי התורה, יהודיים ולא יהודיים, המסתמכים על המסורת, ניתנים בעיקר שני פירושים שונים. אחד מהם נמצא בפירוש הרשב"ם במקום:

בעבור זה שעשה לי נסים במצרים [אני עובד עבודה זאת].

הרשב"ם מנמק את פירושו בעובדה שבכמה מקומות הושמטה בתנ"ך מלת "אשר", כגון בתהלים קיח, כד: זה היום עשה ה' (ראה גם הערתו לבראשית יח, ה). הוא מפרש אפוא את הפסוק (בתוספת המשפט, המובן כביכול מאליו: "אני עובד עבודה זאת") מפני שעשה לנו ה' נסים במצרים.

אותו ביאור נותן גם הרמב"ן, כמעט מלה במלה, וגם הוא מצטט מקבילים, כגון: את הדרך ילכו בה (שמות יח, כ), וחולק על ר' אברהם בן עזרא שפירושו שונה.

מחיבורו של הראב"ע אנו לומדים, שפירוש זה ניתן מכבר על-ידי ראש המדקדקים של ימי-הביניים, ר' יונה ן' ג'נאח, שכן הוא אומר (בפירוש הקצר, הוצאת פליישר, עמ' 77): בעבור זה, אמר ר' יונה המדקדק נ"ע שהוא הפוך, וכן היה ראוי להיות: זה בעבור עשה ה' לי (ביתר אריכות, אך לא ביתר בהירות, בפירוש הארוך, שנדפס, כידוע, בחומשים שלנו, במקום הקצר ששייך לחיבורו). פירושו של ר' יונה ן' ג'נאח שונה כנראה מפירוש הרשב"ם והרמב"ן רק במקצת, ובעיקרו תופס הוא את הפסוק באותו המובן.

פירוש זה נתקבל ברוב התרגומים והפירושים החדשים, יהודיים ולא יהודיים, החל בתרגומו של לותר, ונראה במאות האחרונות כפשוטו של המקרא. גם משה

מנדלסון (הרמב"ם) מתרגם לפיו, אף-על-פי שכותב הביאור מפקפק בזה. נימוק חדש הוסיף לו ר' שמואל דוד לוצאטו (השד"ל) בהערות, שמלת זה (כמו מלת זו, שמות טו, יג טו, ישע' מג, כא). משמשת במקום "אשר" (תהל' עד, ב, הר ציון זה שכנתי בו. שם קד, ח. אל מקום זה יסדת להם), אף אם היא באה בטעם מפריד.

הקושי בפירוש זה הוא שאנו נאלצים להשלים את הנוסח בתוספת כגון: אני עובד עבודה זו, אני אוכל מצה, אני חוגג את חג החירות וכדומה, במקום שהיה צריך להיות כאן הנוסח המלא (או לכל הפחות איזה טופס) להגדת האב אל בנו.

ב

בימי הקדמונים לא היה ידוע הפירוש הנ"ל. בתרגומים העתיקים ניתן, בלי שינוי ביניהם, המאורע ההיסטורי כתוכן העיקרי של ההגדה. לא "אני עובד את העבודה, מפני שנעשו לי נסים" אלא "בעבור זה, מפני זה נעשה לי הנס". כך תורגם המשפט בשני התרגומים הארמיים שבידינו, תרגום אונקלוס ותרגום יונתן, כך בתרגום היווני (של השבעים), כך בתרגום הסורי (פשיטא), שגם הוא מתבסס על מקורות עתיקים. בעבור מה, אינם רואים צורך לבאר. כנראה מובן הוא מאליו, יוצא מהמשך הדברים ומתייחס במדת מה לעבודת הפסח. ואנו מבינים בקשר לזה את דרשות חז"ל הנאמרות בהנחה שהמגיד ירמוז באצבע על הדברים המונחים לפניו על השולחן, או על מצה ומרורים כדרשתם במכילתא ובהגדה של פסח ("בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך") או על קרבן פסח כדרשה קדומה יותר שבמכילתא דר' שמעון בן יוחאי ("כל זמן שגופו של פסח קיים"). רק בתרגום יונתן מבוארת מלת "זה" יותר: מן בגלל מצוותא דא.

דרך אגב יש להזכיר שתרגום אחד מהעתיקים סוטה כנראה מהטכסט הרגיל: בתרגום הרומי של הירונימוס (וולגטה) תורגם המשפט כאילו חסרה מלת "בעבור", והוא גורס שם: זהו שעשה ה' לי. (השווה מה שכתב הרמב"ם בהמשך ביאורו: ויתכן שהיה שיעורו והגדת לבנון זה עשה ה' לי. . . כאומר כך וכך עשה ה' לי וכו', אם לא חל שיבוש בטכסט של הרמב"ם שם).

מהמפרשים הידועים נתקבל פירוש זה על-ידי רש"י ור' אברהם בן עזרא, והאחרון מתווכח במיוחד עם ר' יונה בן גנאה. בפירושי האחרונים (כגון ב"ביאור", שד"ל וברוב הביאורים בלועזית) דובר על פירוש הפסוק בשני מפרשים אלה כעל פירוש אחד. ברם מתברר ששניהם הלכו בדרך שונה.

ר ש"י: בעבור זה, בעבור שאקיים מצוותיו כגון פסח מצה ומרור הללו.

ן' עזרא: ותאמר לבנון כי בעבור זאת העבודה שעשיתי עשה לי האות עד שיצאתי ממצרים (כ"ה בפירוש הקצר, וכן מובא פירושו בפירוש הגדול של בעל הטורים; וביתר אריכות, אבל באותו הכיוון, בפירוש הארוך שלו).

ההבדל שביניהם נגרם כנראה על-ידי שינוי הבנת מלת "בעבור". לפי רש"י באה המלה לקביעת התכלית, המטרה: לשם זה, כדי שאקיים (בעתיד), ואילו לפי עזרא היא באה לסימון הסיבה הגורמת: מפני שעבדתי עבודה זאת (בעבר).

בפירוש הראשון תומך בכל תוקף ר' וולף היידנהיים (הר"ו"ה) בחיבורו "מודע לבינה" (הבנת המקרא) בטענה שבתנ"ך יש הבדל בולט בין מלת "בעבור" למלת "בגלל"; כי "בעבור" מסמן את התכלית ו"בגלל" את הסיבה; ולכן, לפי דעתו, הצדק עם רש"י (ועם הראב"ע שבטעות נחשב עמו ביחד). באמת קשה לקבוע ולהגדיר מושגים קרובים זה אל זה כל כך ולהניע לידי מסקנה חד-משמעית.

יש להוודא להר"ו"ה, שבשימוש התנ"ך מסמנת מלת "בעבור" אדורק כוונה ותכלית, כל זמן שהיא בקשר עם איזה פועל (בתור מלת חיבור): כגון: בעבור תהיה לי לעדה (ברא' כא, ל). בעבור תברכך נפשי (שם כז, ד). בעבור תדע (שמות ט, יד). בעבור הראתך את כחי (שם ט, טז). בעבור הרעמה (שם"א א, ו). בעבור ישמרו חקיו (תהי' קה, מה). בנוגע למקומות, בהם באה המלה בתורת מלת יחס בקשר לשם עצם וכדומה, העניין לא כל כך ברור. בכמה פסוקים ייתכן להבין המלה כעין "לשם, לטובת ...", כגון ונשאתי לכל המקום בעבורם (ברא' יח, כו). בעבור הארבעים (ברא' יח, כט, וכן לא, לב). בעבור שמו הגדול (שם"א יב, כב). בעבור עמו ישראל (שם"ב ה, יב). בעבור יהונתן (שם ט, א וז), בפסוקים אחרים נראית יותר קביעת הסיבה, כגון בעבור אברהם עבדי (ברא' כו, כד). בעבור ארון האלקים (שם"ב ו, יב). בעבור האדם (ברא' ח, כא), ויש שמשמעות המלה אינה ברורה, כגון ארורה האדמה בעבורך (ברא' ג, יז = ביחס אליך?). במקרה אחד בולטת קביעת התכלית: בעבור זאת העמדתך בעבור הראתך את כחי (שמות ט, טז), והוא המקביל ביותר לפסוק הנידון כאן.

על ההבדל שבין מלת "בעבור" למלת "בגלל" עומד גם המלבי"ם בפירושו; לעומת הר"ו"ה הכיר המלבי"ם שפירושי רש"י וראב"ע אינם מזדהים, ודוחה הוא את של הראב"ע ותופס את של רש"י. ואחרי הדיון דלעיל יש לשאול אם לא להצדיק גם את פירוש הראב"ע.

כנראה היו שני הפירושים קיימים כבר בימי הקדמונים, שכן מצינו בתרגום אונקלוס: בדיל דא (= לשם זה), ולעומת זאת בתרגום יונתן: מן בגלל מצוותא דא, ובפשיטא: מטל הנא (= מפני זה, מסיבה זו), וכן הוא בתרגום השבעים.

השורות האלה באו כדי להבליט את הביאורים השונים, ולא כדי לחדש דבר מה. כאמור, קשה להכריע בין הפירושים הניתנים, אף על פי שנדמה לי שהדעת נוטה לצד רש"י; כי אין מקביל מוכיח יותר ממה שזכר: בעבור זה – בעבור זאת. גם האחרון שבמפרשי התורה, משה דוד קאסוטו, הלך באותו הכיוון: בעבור זה. בעבור שאנחנו בני ישראל נקדיש את חיינו לעבודתו (פירוש על ספר שמות, תשי"ב, עמ' 104). ואין זו הפעם היחידה שתפיסה מסורתית מתאשרת על-ידי מחקר לשוני.

הערות לחג הסוכות

כלל גדול הוא מתקופות קדומות עד ימינו אנו שחג הסוכות, "החג" לפי סימון המשנה, מוקדש לשמחה ולעליונות. דיני החג האופייניים, סוכה ולולב, מתאימים מכל הבחינות לעניין זה, ואין חג אחר שבו מרגיש היהודי את המושג "שמחה של מצוה" בתוקף כמו בחג הסוכות דווקא. "אף על פי שכל המועדות מצוה לשמחה בהן" אמר הרמב"ם בחיבוריו "בחג הסוכות היתה במקדש יום שמחה יתירה שנאמר ושמחתם לפני ה' אלקיכם שבעת ימים" (ויק' כג, מ). מי שיושב בסתר עליון וחונך בביטחון לעזרתו, אינו מפחד בזמן שאין ג חזק מעל לראשו, ובמבחר ההגון והנעים מתוך פירות הארץ המתאחדים למצות הלולב, הוא רואה גם כן סימני השנחה עליונה.

א

מצות לולב מקומה בראש בפולחן הקהילה, ואילו מצות סוכה מיוחדת לבית. היא תופסת מקום הבית במשך שבוע זה, וזה לשון המשנה (סוכה ב, ט): "כל שבעת הימים אדם עושה סוכתו קבע וביתו עראי", ז"א, לפי הפירוש הגיתן למשפט ההוא בברייתא (סוכה דף כח, ב) אוכל ושותה ומטייל בסוכה – כנראה מדברת הברייתא בהווה והסוכות שלהן היו ברובן על הגג – ומובן שצריכין לסדר את הסוכה לפי מנהגי דירתם ולהכניס בה את כל הנוחיות שרגילין בה, כדי שתהא השהייה בה אהובה ונעימה. באותה ברייתא נאמר בפירוש: "היו לו כלים נאים מעלן לסוכה מצעות נאות מעלן לסוכה", וכל הפוסקים, לרבות שולחן ערוך (אורח חיים תרלט, א) קיבלו את הכלל הזה לדין. לדאבונו נשתנה קיום המצוה מבחינה זו – אולי בהשפעת דלותם ועניותם של המוני היהודים או מפחד הגשם בחג בארצות אירופה וכדומה – ועל פי רוב מסדרים סוכות בתכלית הפרימיטיביות, רק כדי לצאת ידי חובתן. אף בארצנו הקדושה אפשר למצוא סוכות, גם במקומות העומדים לרשות הקהל כגון במסעדות או במלונות מדרגה גבוהה, שסידורן ונייח מתנגד בהחלט לסידורי הבית שהן שייכות לו, והאורחים מסתפקים בשהייה עראית לזמן קצר ועושים את הבית קבע ולא הסוכה, בניגוד לדברי חז"ל. גם המנהג המצוי אצלנו, לקשט את הסוכה בשמות ה"אושפיזין", נראה לי יותר יותר כמצות אנשים מלומדה, ורבים אינם יודעים את משמעותו. לפי השקפת

1. הלכות לולב ח, יב.

המקובלים מבקרים אורחים חשובים, אברהם, יצחק, יעקב, יוסף, משה, אהרן ודוד, בסוכה ויושבים על יד בעל הבית כדי לשמוח עמו והמנהג נתפשט להזמין את האורחים הנ"ל, ה"אושפיון", בכל יום אחד מהם, באופן סמלי לסעודה. אגב אורחא, נדרש באותו המקור שהחלק בסעודה המיועד לאושפיון עילאין יהא לטובת העניים³, ולכן צריך כל יהודי להזמין עני לכל סעודה ולהשביעו ממיטב שולחנו – ודווקא במצוה זו אינם מקפידים כל כך אף-על-פי שהיא מתקבלת על הדעת גם מטעמים מוסריים גרידאובלי לתלות אותה בטעמים מיוחדים על דרך הנסתר. מי שרוצה לקיים את המצוה כמשמעותה, ישתדל לסדר את הסוכה כעין דירה, כדי לדור בה ממש, לאכול ולשתות בה, ולישון בה.

ב

במשנה מדובר על הלולב כעל עניין ידוע, וכן על המצוה לנענע אותו בשעת קריאת ההלל, ורק על הפסוקים בהם צריכין לנענע את הלולב יש חילוקי דעות בין התנאים⁴. מקיים המצוה צריך אפוא לדעת את סידור הנענועים ואת ביצועם וגם הקטנים צריכים ללמוד אותם. "קטן היודע לנענע חייב בלולב", כך נאמר במשנה⁵, ולפי הביאור הניתן לזה בברייתא⁶ שומעים שאביו מאפשר לו את קיום המצוה, ומחנך אותו ומדריך לו כמו שמחנכין לשאר המצוות וללמוד תורה. ולכן יש לשמוח על מה שנוהגים כאן בארץ, שקניית לולב ואתרוג אינה קשורה בהוצאות מרובות, לקנות אותו גם לקטנים, כי אין חג בין חגי ישראל שמצוותיו מתאימות למטרת החינוך כל כך כמו חג הסוכות, ואין מצוה משמחת ומלמדת יחד, כמו מצות לולב.

ג

הנענועים בלולב ובפרט ההקפות בלולב מסודרים הם על דוגמת עבודת בית המקדש וזכרונות אלה יקרים היו לעם בכל תקופה. כדאי להביא כאן דברי ר' יוסף יחפא האן (ש"ל-שצ"ט): "מה מאד יש לדקדק להתאמץ להקפות עם הלולב, ואילו לא היה צריך לקנות אתרוג ולולב רק למצות ההקפה בלבד יהיה מן הראוי לקנותו בדמים יקרים, כי ענין ההקפה הוא זכר להקפת המזבח לכן ענינה גדול ונכבד⁷."

2. עיין זוהר אמור דף קג, ב: א"ר אבא, אברהם וחמשה צדיקיא ודוד מלכא שריין מדוריהן עמיה. הה"ד בסכות תשבו שבעת ימים וכו'. ... כי הא דרב המנוא סבא כד הוה עייל לסוכה הוה חדי וקאים על פתחא דסוכה מלגאו ואמר גומן לאושפיון וכו'.
3. שם, דף קד, א: ועכ"ד בעי למחדי למסכני מ"ט בנין דחולקא דאינן אושפיון וכו'.
4. סוכה ג, טו: והיכן היו מנענעין, בהודו לה' תחילה וסוף, ובאנא ה' הושיעה נא. דברי ב"ה. וב"ש אומרים אף באנא ה' הצליחה נא וכו'.
5. סוכה ג, טו.
6. ירושלמי סוכה ג, טו (דף נד, א): יודע לנענע חייב בלולב, יודע להתעטף חייב בציצית, יודע לדבר אביו מלמדו תורה וכו'. בקצת שינויים בבבלי סוכה דף מב, א: תנו רבנן קטן היודע לנענע חייב בלולב להתעטף חייב בציצית לשמור תפילין אביו לוקח לו תפילין יודע לדבר אביו מלמדו תורה וק"ש וכו'.
7. יוסף אומץ, ס' תתרמח.

בימי רבותינו הראשונים קשרו מנהג זה למסורת עתיקה, בה נאמר על סדר ההקפה שכל ישראל גדולים וקטנים נוטלים את לולביהן בידיהם הימנית ואתרונגיהן בידיהן השמאלית ומקיפין הקפה אחת, ובזמן הזה שאין מזבח חזן הכנסת עומד כמלאך ה' צבאות וספר תורה בורצו והעם מקיפים אותו דוגמת המזבח⁸, ואילו הרמב"ם מסתפק להעיר על העובדה הפשוטה שכבר נהגו ישראל בכל המקומות להניח תיבה באמצע בית הכנסת ומקיפין אותה בכל יום כדרך שהיו מקיפין את המזבח וזכר למקדש⁹. יש להבין שמצאו דרך להחיות גם כן זכר חגיגה זו שהיתה בימי הבית שיא השמחה והעליזות, היינו שמחת בית השואבה או ניסוך המים, שעליה נאמר במשנה (סוכה ה, א) שכל מי שלא ראה שמחת בית השואבה לא ראה שמחה מימיו. שמחת בית השואבה התחילה במקדש ממוצאי י"ט הראשון של החג, אבל מה שנוהגין היום לעשות לזכר חגיגה זו, היינו שמתאספים באיזה ערב של חול המועד ושרים ומרקדים ואומרים שירות ותשבחות, בפרט שירי המעלות, ושותים לחיים של אושר ושלום, כל זה נראה לי קצת רחוק מן המקור וקצת מלאכותי, ואין זכר למנהג זה בפוסקים.

ד

אבל ישנם בחג הסוכות גם נימוקים של רצינות וכובד ראש שהשפיעו על צורת החגיגה. אין זה מקרה, שמנענעים את הלולב, לפי פקודת המשנה, מלבד ב'הודו', דווקא בפסוק "אנא ה' הושיעה נא", וגם בהקפות במקדש נהגו לומר פסוק זה או דוגמתו¹⁰. הרי לפי המסורת נידונים בחג על המים¹¹, ובארץ ישראל התלויה בטל ומטר באופן מיוחד מבינים היטב שמחשבה זו שולטת בכל החג. ניסוך המים הנוצר לעיל מפורש במקורות העתיקים כבקשה על שנה טובה וגשומה¹², ויש שנותנים טעם כזה גם לנענועים בלולב¹³. מאמר תלמודי שדורשים בו את הפסוק "ואתי יום ים ידרושן" (ישע' נח, ב) לענין שופר וערבה¹⁴ מגשר כך בין הימים הנוראים לסוכות, ומקשר את החתימה שעל חיי האדם עם החתימה על המים שנקבעה כביכול ליום האחרון שלו, היינו ביום הושענא רבה. על סמך זה נקרא יום הערבה גם בספרות ההלכתית יום החיתום¹⁵,

8. מסורת זו נמצאת בכמה ראשונים, כגון אור זרוע, ח"ב, ס' שטו. ראב"ה, ס' תרצב (ח"ב, עמ' 397) ותרגום (עמ' 408) ומובאות שם מירושלמי, ובירושלמי שלפנינו ליתא. וראה את כל החומר בהערות הר"א אפסוביצר לס' ראב"ה עמ' 397. העניין מובא גם כן במדרש שוחר טוב לתהלים (דף קט במהדורת בובר) ובאריכות בילקוט תהלים, רמז תשנ.

9. הלכות לולב ז, כג.

10. במשנה (סוכה ד, ה): בכל יום מקיפין את המזבח פעם אחת ואומרים אנא ה' הושיעה נא, אנא ה' הצליחה נא. ור' יהודה אומר, אני והו הושיעה נא.

11. במשנה (ר"ה א, ב): בארבעה פרקים העולם נידון... ובחג נידונין על המים.

12. ירושלמי ר"ה א, ג (דף נו, ב): אמור מעתה ניסוך המים בחג כדי שיתברכו לפניך המים.

13. ראב"ה, ס' תרפג (ח"ב, עמ' 386): ירושלמי. למה מנענעים משום לנענע כוחו של קטיגור. ובירושלמי שלפנינו ליתא, אבל הועתק העניין גם בפוסקים אחרים, ועיין הערת ר"א אפסוביצר בראב"ה שם.

14. ירושלמי ר"ה ד, ח (דף נט, ג): א"ר יונה ואתי יום ים ידרושן זו תקיעה וערבה.

15. עיין מחזור ויטרי, ס' שפז: לפי שביום כיפור נחתם לחיים דינו והיום נתקיים בחתימת

ורעיון זה שינה לגמרי את טיב היום ומטרתו, היום המוקדש לשמחה נהיה לאיזה מין יום הדין, מה שמתבטא לא רק בסדר התפילה אלא גם במצב הנפשי המוטל על המתפללים. בקצת קהילות אמרו ביום זה "אבינו מלכנו" ופרקים אחרים לקוחים מסדר הימים הנוראים, ולפי מנהג צרפת הקדום סיימו את תפילת המוסף ב"שמות" כמו ביום הכיפורים בתפילת נעילה¹⁶. אין אנו יודעים מתי התחילו עדות הספרדים לומר ביום זה סליחות וי"ג מדות לפני עלות השחר – עובדה היא שסליחות נדפסו כבר בהוצאות קדומות של המחזור. ידוע ונפוץ המנהג להרבות בנרות ולנץ את התפילות בניגוני יו"כ. אמנם הרמב"ם אינו מדבר על כל המנהגים האלה, והוא מזכיר רק את חיובת הערבה כמנהג הנביאים, אבל התימנים – הנוהגים בכלל מנהגי הרמב"ם – הצטרפו בכל זאת בעניין זה למנהג הכללי.

רעיון שונה מזה נולד כנראה בחוגי המקובלים ונתפשט רק בזמן מאוחר יותר גם בחוגים אחרים, והוא מבאר את יום החתימה בכיוון אישי, כאילו החתימה על גורל בני אדם שנחתמה ביום הכיפורים מתאחרת לבוא בתוקף עד יום הערבה, ועדיין יש לאדם פנאי לשוב בתשובה כדי לשנות את גור הדין. ידועה השקפת התלמוד בנוגע לעשרת ימי התשובה: "בראש השנה יכתבון", צדיקים גמורים נכתבים לאלתר לחיים, רשעים גמורים לאלתר למיתה, בינונים תלויים עד יום כיפור – שבו בינתיים, מוחלים להם, לא שבו, אין מוחלים להם. והנה בא הרעיון החדש שחתימה זו נעכבת ואינה נמסרת לביצוע עד יום הושענא רבה. בספר הזוהר מתואר יום זה כיום יציאת ה"פתקין", היינו פסקי הדין¹⁷, ובספרות הקבלה מנסחים אותו כמסירת הפתקין בידי השלוחים¹⁸. בזוהר נמצא גם כן בפירוש הכלל שמי שזכה לשוב בתשובה שלימה, גורלו תלוי עד יום שמיני עצרת¹⁹. בצורה דומה מופיע העניין גם במדרשים מאוחרים²⁰, מהם אחד (שאיני יודע את מקורו) מתאר את הדבר כאילו נקבע סדר זה בין הקב"ה לאברהם²¹, ואם אימת גור דין על המים הספיקה להטיל על יום זה רצינות וכובד ראש, על אחת כמה וכמה פחד גור דין אישי.

החיים. שבלי הלקט קכא: ויום הערבה הוא יום חתימת הדין. טור אורח חיים, סי' תרסד: ... ומרבים קצת בנרות כמו ב"ה לפי שבחג נידונים על המים והכל הולך אחר החיתום וכל חיי האדם תלויין במים.

16. מחזור ויטרי (שם): ונהנו לומר בקול רם ו' פעמים ה' הוא האלקים ... ועוד אומר שמע ישראל ובשכמליו. ועיין סדר טרויש לר' מנחם ב"ר יוסף, מהדורת וייס, עמ' 36.

17. זוהר אמור דף לב, א: וביומא שביעאה דחג הוא ביומא דדינא דעלמא ופתקין נפקין מבי מלכא.

18. עיין לדוגמא פירוש ר' יעקב עמדין לסדר התפילה, שער התחתון: סוד הו"ר כבר ידעת ... ליל הו"ר הוא ליל חותם מלכות כידוע שבו נמסרין הפתקין ליד הרצים בשליחות אמנם לא נשלם לגמרי עד ש"ע ...

19. זוהר ויחי דף רפ, ב: ואי זכי בתשובה שלימה בדקא יאות תליין ליה עד ההוא יומא דעצרת דהוא יום שמיני דחג.

20. עיין זוהר רות קצר (מס' ילקוט הרועים, עמ' 246), נדפס אצל אייזנשטיין, אוצר המדרשים, עמ' 515: כדי יתיב קב"ה בראש השנה וימא דכיפוריא והושענא רבא בדינא רבא לעיניו בדינא דעלמא ...

21. מובא בהערות (של ר' משה חזן?) למנהגי ר' אייזיק טירנא, סוף סוכות: למה נקרא שמו

בכל זאת – בתפילות המקובלות ובפיוטים (בהושענות) אינה מורגשת השפעת הרעיון הנזכר. כל התפילות מכוונות לעניין המים, לפי ההשקפה העתיקה, ובכולן מתפללים על שנה טובה וגשומה, על גשמי ברכה ועל תבואה טובה ומספיקה.

ה

ועתה, אחרי שיצא גור הדין על המים, ביום השמיני שוב תפילה על גשם? אנו יכולים לקבוע שסתירה זו אינה מפריעה למתפלל, ואולי אפילו אינה מגעת להכרתו. במשנה (תענית א, ב) נקבע שמזכירין גבורות הגשמים – היינו שאומרים את הנוסח "משיב הרוח ומוריד הגשם" – מיום טוב האחרון של החג, והיה מן הראוי להכריז על זה בפני קהל ועדה. הפייטנים תפסו בהזדמנות זו כדי לעטר את תפילת המוסף ב"קרובה", וכמובן היה התוכן שלה שוב תפילה על גשם. ולא ראו בזה עוול לפנות שוב אל אבינו שבשמים בתפילה, כמו שאנו מתפללים במשך כל החורף יתן טל ומטר לברכה". נראה גם כן שהשקפותיהם של בני ימי הביניים בנוגע ליום גור דין על המים לא היו קבועות כל כך, עד שהמתפלל על הגשמים בשמיני עצרת נחשב כ"צועק לשעבר"²².

הושענא רבה? אמר הקב"ה לאברהם, אני יחיד ואתה יחיד, אתן לבניך יום המיוחד לכפר בו עונותיהם זה הושענא רבה. פי' שמי אהיה בגימטריה כ"א ואתה בכ"א, עשרה דורות מאדם ועד נח ועשרה דורות מנח עד אברהם והור"י כ"א ימים לחודש תשרי. א"ל הקב"ה לאברהם, אם אין כפרה לבניך בר"ה יהיה ב"כ, ואם לאו יהיה בהושענא רבה וזה אחדותו של שמי וזה הור"י.

²². אופייני הוא שבספר חסידים, סי' תתשמד נאמר בפירושו: בליל הור"י חותמין ולכך נקרא בצאת השנה, ובשמיני גוזרין על הגשמים במה יתפרנסו החיים.

על קריאת החג

אין אנו נוהגים לתמוה על ענייני המסורת שלנו, וכל אחד מצדיק את המנהגים שחונך בהם. אני מתכוון להעמיד את הקורא על עניינים אחדים ראויים לתשומת לב, מפני שהם חורגים מהרגיל.

א

לפי מנהג האשכנזים קוראים ביום טוב בספר תורה ראשון את פרשת החג ואומרים קדיש על הקריאה, ואחר הקדיש קוראים למפטיר מתוך ספר שני את פרשת קרבנות החג. תמוה העניין, שהרי קריאת פרשת המוספים מחובת היום היא ואינה דומה לקריאת המפטיר בשבתות השנה שאינה אלא חזרה על מה שקרא השביעי, ולפי זה היה צריך לבוא הקדיש אחרי קריאה זו. הספרדים, בניגוד למנהג האשכנזים, נוהגים לומר קדיש על הספר הראשון ועוד קדיש על השני, והוא הדין אצל התימנים, שאפילו אינם מוציאים ספר תורה שני עד שהחזירו את הראשון לארון, ואילו האיטלקים (בני רומא) דוחים את אמירת הקדיש עד לאחר הקריאה השנייה, או הם קוראים איש אחד נוסף בלשון זה: "יעמוד... הקורא פרשת המוספים" שיקרא את הפרשה קודם הקדיש, וחוזרים על הפרשה, או על חלק ממנה, למפטיר. וזהו המנהג שהיה נהוג בימי רבנו תם בפריש ונזכר בתשובותיו (ספר הישר לרבנו תם, חלק התשובות, סי' מז, ה). מאידך גיסא קשה הוא ליישב את המנהג של האשכנזים, אם לא מתוך העיקרון "משום לא פלוג", כדי שיהיה מקום הקדיש לפני הקריאה למפטיר שווה בכל השנה.

ב

נוהגין בשבת חול המועד של סוכות לומר בברכה האחרונה אחר ההפטרה "לקדושה ולמנוחה לששון ולשמחה לכבוד ולתפארת" ולחתום "מקדש השבת וישראל והזמנים" (עיין באר היטב שולחן ערוך, או"ח סי' תרסג), ובחול המועד של פסח אומרים "לקדושה ולמנוחה לכבוד ולתפארת" וחותרמים "מקדש השבת". תמוה העניין, שהרי ההפטרה באה מחמת השבת, שאילמלא שבת אין הפטרה בחול המועד, ומבחינה זו אין הבדל בין סוכות לפסח, שהרי קיימא לן כרב גידל (שבת דף כד א). כידוע מקפידים האשכנזים דווקא על עניין זה, לשם מה באה ההפטרה, והם, בניגוד לשאר עדות, נמנעים מלומר ביום הכיפורים במנוחה את נוסח "על התורה ועל העבודה" להוכחה שהפטרה זו באה

מחמת התענית ולא מחמת קדושת יום הכיפורים. על אחת כמה וכמה יש לתמוה שקיבלו את המנהג הנ"ל.

הראשון שרשם מנהג זה, עד כמה שידיעתי מגעת — הוא ר' חיים פלטיאל, בן דורו של מהר"ם מרוטנבורג (במאה י"ג לספה"ג), ומנהגיו הועתקו והושלמו בהערות על ידי ר' אברהם קלוזנר (מאה י"ד) ועברו ממנו לחיבורי שני תלמידים, המהר"ל ור' איזיק טירנא שקבעו אחר כך את מנהגי האשכנזים במזרח אירופה ובמערבה, אבל כבר העיר הכותב את ההגהות לס' מנהגי ר' איזיק טירנא — הגהות אלו נדפסו יחד עם הטכסט החל מהדפוס הראשון — כדלקמן: "כן הוא בכל המנהגים, וצריך עיון, מאי שנא מחול המועד דפסח שאין חותם בזמנים". מאידך גיסא משתדל המהר"ל בספרו לתת טעם למנהג, ובשם מה"ר ויבש מבאר הוא שבשבת חול המועד סוכות מוציאים שני ספרי תורה, היינו יותר מבשאר ימי חול המועד, מה שאין כן בפסח, שמוציאין בכל ימי חול המועד שני ספרים. והוא עצמו מנסה לנמק את המנהג בזה שימי סוכות חלוקים הם בקרבנותיהם, מה שאין כן בפסח, ומשום זה שבת חול המועד סוכות יתרה על של פסח, אולם, מה עניין ספרי תורה או קרבנות החג אצל ברכות ההפטר? כנראה, מרוב שמחת החג, נתערבכו הרשויות בזמן די קדום, והצדק עם הגר"א שהכריע לטובת הנוסח "מקדש השבת" בין בפסח בין בסוכות (מעשה רב סי' רכו). אבל לא נתקבל פסקו אפילו בירושלם, למרות השפעתו על תלמידיו, וכנראה חל גם על עניין זה העיקרון: מנהג מבטל הלכה.

ג

נהגים לקרוא מגילת קהלת בשבת חול המועד סוכות (ואם אין שבת חול המועד, בארץ ישראל ביום ראשון של סוכות ובחוץ לארץ בשמיני עצרת). ונותנים טעם למנהג, מפני שכתוב בה: תן חלק לשבעה וגם לשמונה. ברוב הקהילות אין מברכין על קריאת חמש המגילות, חוץ ממגילת אסתר, ויש מהאחרונים שרואים בברכה על המגילות ברכה לבטלה (עיין רמ"א אורח חיים סי' תץ ט, וט"ז שם). לא בכל התקופות נהגו כן, אלא הלכו לפי ההלכה הידועה לנו ממסכת סופרים (יד ג): לברך על המגילות אפילו אם אינן כתובות במגילה מיוחדת, המציאות מוכיחה גם כן שבכמה קהילות, אפילו בגרמניה והולנד, נהגו לכתוב את חמש המגילות על מגילות של קלף, עד למאה ה"י"ט, וכל ספרי המנהגים שנדפסו החל בשנת ת"כ לערך באמשטרדם ובגרמניה בשפה המדוברת (ביודית) — עיבודים של מנהגי ר"א טירנא — מכילים את הברכה על המגילות בפירוש.

מאידך גיסא נרשמה מגילת קהלת דווקא כיוצאת מכלל זה. איתא בהגהות למנהגי ר' איזיק טירנא הנ"ל — והנוסח הזה נתקבל גם בכל ספרי המנהגים היהודיים — כדלקמן: "ועל כל המגילות מברכין, חוץ על קהלת (במס' סופרים, וכ"כ רבנו שמחה וכ"ה בהגהות מימוניות הלכות ט באב), וטעמו משום דאינו מטמא את הידיים לעניין תרומה כמו שאר כתבי קודש שגזרו חכמים עליהם, כדאיתא פ"ק דשבת, ואהא לא גזרו, משום דשלמה בחכמתו אמרו ולא ברוח הקודש (במס' מגילה דף י צ"ל ז)". וזה תמוה מאוד, באמת מביא בעל הגהות מימוניות בהל' ט באב את ההלכה ממס'

פעמים, ואח"כ קורין על פה בראשית ברא אלקים עד ויהי ערב ויהי בקר יום אחד, וחותם ומברך לאחריה, ומה שקורין על פה, לפי שאין מוציאין שתי תורות לקורא אחד משום פגמו של ראשון, ודוגמת זה אמרינן ביומא: ובעשור שבחומש הפקודים קורא על פה, ומה שקורא בבראשית, מפני חיבת התורה, שמיד שהשלימו אותה מתחילין בה מחמת חיבתה...". ורואים אנו שגם מנהג זה מתחשב באגדה הנזכרת, אבל בדרך שונה ודי אופיינית.

הנרות הללו

סדר הדלקת נרות חנוכה אצל האשכנזים וספרדים כך הוא: בליל ראשון מברך המדליק שלוש ברכות (אקב"ו להדליק, שעשה נסים, שהחיינו), מכאן ואילך ב ברכות (להדליק ושעשה נסים), ואחריהן הוא אומר נוסח זה (שאני מביא כאן בשלושה סעיפים):

(1) הנרות הללו אנו מדליקים על התשועות ועל הנסים ועל הנפלאות שעשית לאבותינו על-ידי כהניך הקדושים.

(2) וכל שמונת ימי חנוכה הנרות הללו קודש (הם) ואין לנו רשות להשתמש בהם אלא לראותם בלבד.

(3) כדי להודות לשמך על נפלאותיך ועל נסיך ועל ישועתך.

נוסח זה נכתב ונדפס בספרי תפילה של המנהגים השונים עם כל השינויים הרגילים בטכסטים ליטורגיים שהיו בשימוש במשך מאות שנים – השמטות, הוספות, העברות מלים – ונתקבל, כאמור, בכל קהילות האשכנזים וספרדים (ומהספרדים עבר המנהג לאומרו גם אל אנשי תימן). בכל זאת לא בכל תפוצות ישראל נתקבל – אין הוא מופיע במחזורי האיטלקים (מחזור רומא) ולא במחזור רומניא (מנהג ארצות הבלקאן ותוגרמה שאינו מתקיים עוד) – ומה שחשוב יותר, לא בכל התקופות בתולדות ישראל הוא היה בשימוש. בשני התלמודים אין זכר למנהג לומר אחר הדלקת הנרות תפילה, אף-על-פי שבשניהם קובעים באריכות את סדר הברכות וסדרן.¹ הוא הדין לספרות הגאונים, החל בהלכות גדולות עד התשובות האחרונות.² המנהג אינו נזכר בחיבורי הרי"ף והרמב"ם,³ בחיבורים שיצאו מהאסכולה של רש"י (מחזור ויטרי, סידור רש"י וכו')⁴ וגם לא הזכירוהו ר' יצחק אור זרוע (שחי בוינה במאה ה-15) ור' אלעזר בעל ה"הרוקח" (שחי בוורמייזא במאה י"ב-15), ואף מאוחרים בין הפוסקים הראשונים,⁵

1. ירושלמי סוכה ג, ד. בבלי שבת דף כג, א. סוכה דף מז, א.

2. הלכות גדולות, מהדורת הילדסהיימר, עמ' 84. הלכות ראו, מהדורת שלוסברג, עמ' 11. לוח, אוצר הגאונים ב, עמ' 23. כמובן, המנהג אינו נזכר בסדר רב עמרם (דף לו, א במהדורת קירוגל. כך, ב, דף פד, א במהדורת פרומוקין) ולא בסידור רב סעדיה (עמ' רנה).

3. רי"ף שבת, פ"ב, דף י, א, הוצאת וילנא. רמב"ם הלכות מגילה וחנוכה ג, ד.

4. מחזור ויטרי, עמ' 198. סידור רש"י, עמ' 149. פרדס, סי' קצט.

5. אור זרוע כך, ב, סי' שכה. רוקח, סי' רכו. גם בן דורו הראב"ה אינו מביא אותו, עיין כך א, עמ' 265.

כגון ר' צדקיה ב"ר אברהם הרופא, בעל "שבלי הלקט" (איטליה, המאה הי"ד) ור' אהרן הכהן מלוגיל, בעל "ארחות חיים" (מיוקא, המאה הי"ד) – ספרו (שבו מובאות הבאות ארוכות מכמה מקורות הקודמים לו) שימש כידוע מקור לחיבור הנפוץ "כל בו" – עוברים על מנהג זה בשתיקה⁶: או שלא היה ידוע להם כלל או שלא נראה להם ראוי לעיון. ובזה נראה שקבלת מנהג זה (וגם קבלת הטופס לאמירה) קשורה בסמכותו של איש אחד שהיתה לו השפעה גדולה על הדת של יהודי אשכנז בימי הביניים ועל מנהגיהם בפרט: ר' מאיר ב"ר ברוך (מהר"ם) מרוטנבורג, שחי בגרמניה במאה הי"ג. תלמידיו מודיעים בחיבוריהם על כך שהוא נהג לומר את הנוסח הנ"ל על סמך המקור היחיד הקדום, בו נזכר: היינו מסכת סופרים, שנכתבה בארץ-ישראל אחרי חתימת התלמוד בתקופת הגאונים, ובה מובאים כמה עניינים חשובים מפולחן היהודים בתקופת חיבורה, כגון קריאת התורה, הפטרות וכו'. אבל מכאן מתחילים הקשיים. גרסין במסכת סופרים (כ, ו) לפי גרסת רוב כתבי-היד:

וכיצד מברכין? המדליק מברך שלש: בא"י אמ"ה אקב"ו להדליק נר של חנוכה, ואומר: הנרות הללו אנו מדליקין על התשועות ועל הנסים... (כל הנוסח הידוע עד) ועל ישועתך. [ואומר] ברוך שהחיינו ואומר ברוך שעשה נסים. אלו למדליק. אבל הרואה אינו אומר ביום הראשון אלא שתיים שהחיינו ואשר עשה נסים. מכאן ואילך מברך להדליק ושעשה, והרואה אומר אשר עשה.

מקור הלכה זו – כך נראה גם מהניסוח – הוא מאמר ר' חייא ב"ר אשי (בשם רב), שבת דף כג, א. ברם יש כאן שתי סטיות משיטת התלמוד: א) שהוא מכניס את ברכת שהחיינו של יום א' בין שתי הברכות במקום לסדר אותה בסוף; ב) שהוא מפסיק את סדר הברכות באמירת נוסח "הנרות הללו". לפי זה איננו מקבל עלי להכריע, אם יש לראות בנוסח הנרות הללו הוספה מאוחרת לטכסט המקורי של מסכת סופרים – באמת חסר נוסח זה בכתב-יד חשוב אחד, כ"י פריס – או שהוא שייך למקור עצמו. אם יש בפנינו הוספה, גם היא די קדומה. מכל מקום התחילו באיזו תקופה שהיא לומר בארץ-ישראל נוסח זה או נוסח דומה; אחרת לא היינו יכולים להבין מדוע נכנס לתוך הטכסט.

אשר למנהגו של מהר"ם מרוטנבורג, עליו אין הידיעות אחידות. לפי מה שאנו קוראים בהגהות מיימוניות, היינו נוטים לחשוב שהמהר"ם הצטרף בכל, גם בסדר הברכות והפסקתן, למנהג המתואר במס' סופרים. שאר עדי המנהג (כגון מרדכי, רא"ש, רשב"ץ) מביאים את ההלכה מתוך מסכת סופרים בגרסא שונה, כאילו כתוב שם שהמדליק אחרי שהדליק אומר הנרות הללו, וקובעים על זה את מנהגו של מהר"ם.

6. שבלי הלקט השלם, סי' קפה. ארחות חיים, הלכות חנוכה ח-ט. כל בו, סי' מד.

7. רא"ש, שבת ב, ח. מרדכי, שבת רסח. הגהות מיימוניות, חנוכה ג, ב. תשב"ץ, סי' תקעו, ועוד. כל החומר נמצא בהוצאת ר"ז כהנא, ר' מאיר ב"ר ברוך מרוטנבורג, תשובות פסקים ומנהגים, סי' תרח.

בצורה זו עבר המנהג מתוך הראש אל ס' ארבעה טורים של בנו ר' יעקב ב"ר אשרי, וממנו נתקבל לתוך פירוש התפילות לר' דוד אבודרהם, תלמידו של האחרון. ממקורות אלה נתקבל המנהג גם אצל הספרדים, וכאן לפנינו איפוא אחד העניינים שהנהיגו הספרדים בהשפעת פסקים אשכנזיים.

אבל מה מטרתה של אמירת נוסח זה? לפי עניות דעתי תמהו עליו פחות מדי. לכאורה הוא נאמר כדי לתאר לקבוע ולהגדיר את מטרת המצוה. אבל אין אצלו הנהגה להסביר ולהגדיר מצוות אלא לקיים אותן בלי שום הצהרה או הסברה. כל מה שיוצא מכלל זה, יש בו משום סיבה מיוחדת. הדיבורים על פסח מצה ומרור לפי משנת רבן גמליאל ("שאנו אוכלין על שום מה?") כלולים בחובת "והגדת לבנך", אם לא נניח שמקורם בטעם חיצוני (ואין כאן המקום להאריך בזה). וידי הביכורים (ארמי אבד אבי) מקורו בפירוש בתורה. הסבר מצות העירובין (בעירובי תבשילין חצרות או תחומין), המיועד ברוב המקרים לנוכחים, נחוץ לקביעת תנאי העירוב שאינם מובנים מאליהן. אף קיום מצות סוכה אינו דורש הסבר או הבעה בפה, אף-על-פי שהיה מסתבר לתת לו איזה הסבר שהוא, מפני שבפירוש כתוב: למען ידעו דורותיכם וכו' (ויק' כג, מג). יש אפוא להודות שהסבר כזה חורג ממסגרת הרגיל.

עוד יותר תמוה שניתן הסבר זה בצורת תפילה או פנייה אל הקב"ה. היה מתקבל על הדעת יותר, לו ניתן בפנייה אל הנוכחים. על כל פנים משפט כגון "אין לנו רשות להשתמש בהם אלא לראותם בלבד" עושה רושם די מוזר בתפילה.

אבל גם הנוסח עצמו מעמיד אותנו בפני קשיים, וכפי הנראה לא היה הטכסט שהגיע לידי מהר"ם מרוטנבורג נקי משיבושים. בטכסט שלנו שלושה סעיפים. שני הראשונים קשורים זה בזה, אם גם קשר רופף. בנוגע לשלישי אינו נראה שום המשך הגיוני. רק אגב אורחא אני מעיר שהמלים "הנרות הללו אנו מדליקים על התשועות ועל הנסים" אינן מתקשרות כהוגן לפי סגנון עברי. מלים אלה "על התשועות ועל הנסים" לקוחות כנראה מנוסח ההודאה מתוך העמידה, ושם ההמשך מובן מאליה. וקשה ליחס מלים אלה למקור מסכת סופרים, כי שם ניתן נוסח ההודאה יותר מצומצם ופשוט ושונה לגמרי מנוסחתנו (כ, ח). הסעיף האחרון ("כדי להודות לשמך...") נראה כנוסח שונה (או מתוקן) לסעיף הראשון, ואם הוא הנכון, יתוקן במידת מה הקושי הלשוני שסימנתי. על הטכסט המקורי אפשר לשער רק השערות. נראה לי שמטרת הנוסח היא להזהיר את בני ביתו שלא ישתמשו באור הנרות. אזהרה שכזאת נראית נחוצה, כי כל הנרות שמדליקין במשך השנה, מדליקין לשם שימוש. ובאמת, מכל הדינים הקשורים בנרות חנוכה נזכר כאן רק דין זה. לפי זה אפשר לשער שהנוסח המקורי, בפנייה אל בני הבית, היה כעין זה:

הנרות הללו אנו מדליקין לזכר הנסים והנפלאות שעשה לנו הקב"ה בימים ההם ובזמן הזה על ידי כהניו הקדושים. וכל שמנות ימי חנוכה הנרות הללו קודש הם ואין לנו רשות להשתמש בהם אלא לראותם בלבד.

נוסח כעין זה נתערבב כנראה עם נוסח 'על הנסים' הידוע וגרם לכך שנהפך לנוסח כעין תפילה.

סמכותו של מהר"ם מרוטנבורג ושמרנותם של היהודים בקיום המצוה החביבה עליהם לפי הפרטים והדקדוקים שהנהיגו קדמוניו ז"ל, הן הן ששמרו על הנוסח המקובל, למרות כל הקשיים הכרוכים בו.

זוטות לחנוכה

א

במשנה (מגילה ג, ו) נקבעה פרשת הנשיאים לקריאה בחנוכה. טעם לקביעה זו לא ניתן שם ואנו רגילים להסתפק בפירוש, שכשם שבזמן גמר המשכן עשו חנוכת המזבח, כך גם החשמונאים אחרי נצחונם, והדמיון הזה מצדיק את בחירת פרשה זו. אבל במדרש יודעים לתת טעם יותר מפורט. גרסין בפסיקתא רבתי ו (דף כג, א): "את מוצא זאת החנוכה שאנו עושים זכר לחנוכת בית חשמונאי על שעשו מלחמה ונצחו לבני יון ואנו עכשיו מדליקין. וכך בשעה שנגמרה מלאכת המשכן עשו חנוכה כמו שכתוב זאת חנוכת המזבח" (במד' ז, פד). ולהלן (כד, א): "א-ר חנינא בעשרים וחמשה בכסלו נגמרה מלאכת המשכן, ועשה מקופל עד אחד בניסן". ונמצינו למדין, שגם דמיון התאריך השפיע על החכמים לבחור קטע זה לחנוכה.

ב

מאלף תמיד להשוות מנהגי שאר העדות עם מנהגי האשכנזים, במקומות שיש שינוי ביניהם. שינוי כזה אנו מוצאים גם בטכס הדלקת הנרות. האשכנזים נוהגים לברך בליל ראשון את שלוש הברכות ובשאר הלילות את שתי הברכות לפני ההדלקה, והספרדים מדליקין אחרי הברכה הראשונה, שהיא ברכת המצוה. נוהג האשכנזים נזכר בפירוש בספר המהרי"ל (מאה י"ד-ט"ו) כמנהג עצמו, והאחרונים קיבלוהו כעין דין ומנמקים, שמאחר שכל המצוות מברך עליהן עובר לעשייתן, הוא צריך לומר את כל הברכות שכן גוש אחד כאחד לפני קיום המצוה. והגר"א² השתדל להוכיח סידור זה אפילו מנוסח התלמוד. אבל לא בכל הזמנים ראו בברכות גוש אחד שכזה. במסכת סופרים (כ, ו) מובא סדר שונה לגמרי: שם הוא מברך את הברכה הראשונה ומצרף תיכף את כל נוסח הנרות הללו³ (שגם אנו רגילים לאמרו) – והדעת נתנת שהמדליק הדליק תיכף אחרי הברכה – ואחריו ברכת שהחיינו, ובסוף, כנראה על הראייה, את ברכת שעשה נסים. ושוב מנהג אחר מובא בספר האבודרהם (מאה י"ד)³ בשם ר' יונה ז"ל שבליל ראשון מברך כל שלשתן קודם ההדלקה דכל המצוות מברך

1. עיין רמ"א, ש"ע, אורח חיים, סי' תרעו, ב.

2. הגר"א, ש"ע, אורח חיים, סי' תרעו, ב: הגה ויברך... ר"ל אף שעשה ושהחיינו צריך עובר לעשייתן כמ"ש בפיג' דמגילה ל"ש אלא לאחריה וכו' כל המצוות כולן וכו' לפניה מאי וכו'.

3. הועתק גם כן בדרכי משה בטור אורח חיים, סי' תרעו.

עליהן עובר לעשייתן, ובליל שני מברך קודם ההדלקה 'להדליק', ו'שעשה נסים' אחר הדלקת נר ראשון, קודם שידליק נר שני שהוא נס אותו היום, וכן בליל ג' קודם שידליק נר ג', וכן בד' וכן בכולם. ומה שהוא מוסיף 'ולא ראיתי שנוהגין כן' פחות מעניין בהקשר זה.

ג

נוסח הברכה 'אקביו להדליק (ולא 'על הדלקת') נר חנוכה' אחיד בכל העדות, בניגוד לדיוקו של הרמב"ם (הלכות ברכות יא, יא) שכל העושה מצוה... אם עשה אותה לעצמו מברך 'לעשות' ואם עשה לאחרים מברך 'על העשייה' והנה הדלקת הנרות אחת המצוות שאפשר לקיימן גם על-ידי שלוחו. אבל מכבר השיגו על כלל זה שקבע הרמב"ם, שאי אפשר לעמוד בו ואין בו ממש⁴ שהרי אנו מברכים 'להפריש חלה', 'לקבוע מזוזה', ומאידך 'על אכילת מצה', 'על פדיון הבן', 'על הטבילה', 'על נטילת לולב' ועוד. ויש לומר שכמה ניסוחים נמצאו בימי הקדמונים שבחלקם נשמרו ובחלקם יצאו מהשימוש, לפעמים ניסוחים שונים לאותה המצוה – די לזכור 'להניח תפילין' = 'על מצות תפילין', 'להתעטף בציצית' = 'על מצות ציצית', 'לאכל מצה' (נוסח רב עמרם גאון) = 'על אכילת מצה' וכד'.

ד

היו אפילו פוסקים שרצו לקבוע הבדל בין ברכת נר שבת לברכת נר חנוכה בזה, שבחנוכה מברך 'להדליק נר חנוכה' ובשל שבת יברך 'להדליק נר של שבת', והטעם 'כי בחנוכה אסור ליהנות לאורה, על כן אומרים בקיצור להורות כי לצד החיוב מדליק, אבל לא בשבת שהוא לצרכו גם כן' (כך נמצא בספרי הדינים שנדפסו עם סידורי הספרדים). באמת אין שום הבדל בין ניסוח 'נר חנוכה' (שגם הגר"א המליץ עליו⁵) ובין 'נר של חנוכה' (או שלחנוכה) שנדפס ברוב הסידורים, שכן האחד הוא על-פי שפת המקרא והשני על-פי שפת החכמים (כמו שאנו רגילים לברך 'בקדושתו של אהרן' במקום 'בקדושת אהרן' בברכת הכהנים).

ה

כידוע רגילים אנו, וגם עדות הספרדים והתימנים, להצהיר לאחר ברכות נר חנוכה כעין הצהרה, בנוגע למטרת הדלקה זו: 'הנרות הללו אנו מדליקין...'. על תולדות קבלת מנהג זה (שלמעשה תלויה בסמכותו של מהר"ם מרוטנבורג) ועל הקשיים שבנוסחו, עמדתי במקום אחר⁶, ומכיוון שוודאי לא לכל קוראי 'טורי ישרון' יש גישה אליו, אחזור כאן על ראשי הדברים: נראה בעליל ששלושת המשפטים של הצהרה זו:

4. עיין ערוגת הבושם לר' אברהם ב"ר עזריאל (המאה הי"ג), מהדורת אורבך, ב, עמ' 66–38. ספר המכריע לר' ישעיה די טראני, סי' סא.
5. מעשה רב, הלכות חנוכה, סי' רלא. גם כתבי-היד של התלמוד הבבלי נותנים בחלקם 'נר חנוכה' ובחלקם 'נר של חנוכה', ואין משם הכרעה.
6. דעות, בטאון הנוער האקדמאי הדתי, גליון ח (חנוכה תשי"ט), עמ' 5–3 [לעיל, עמ' 399–402].

- 1) הנרות הללו אנו מדליקים על התשועות ועל הנסים ועל הנפלאות שעשית לאבותינו על-ידי כוהניך הקדושים.
- 2) וכל שמונת ימי חנוכה הנרות הללו קודש (הם) ואין לנו רשות להשתמש בהם אלא לראותם בלבד.
- 3) כדי להודות לשמך על נפלאותיך ועל נסִיך ועל ישועתך.

אינם מצטרפים צירוף הגיוני, ועוד יותר תמוה שמצהירים הצהרה זו בצורת תפילה או פנייה להקב"ה. מלבד זה יש להתפלא על הסבר מטרת מצוה לעומת קיום שאר המצוות שאנו מקיימים בלי הסבר שכזה. ויוצאים מן הכלל, אכילת מצה ומרור או מצוות העירובין השונים, מתבארים היטב מתוך חובת 'ההגדה' ומתוך הצורך להתנות תנאי העירוב המיוחד (עירוב תבשילין, חצרות, תחומין). ודווקא צורך זה היה כנראה מורגש גם בנוגע לנר חנוכה, שהרי במקור העתיק בו נמצא נוסח זה, מסכת סופרים כ, ו, מקדימים לו 'ומתנה ואומר הנרות הללו' וכו', היינו לקבוע שהדלקה זו, לעומת שאר הנרות שנהגים להדליק, היא רק לשם זכר הנסים ולא לצורך המשתמשים בהם, ובוה יש בוגם הזהרה לבני ביתו שלא להשתמש בהם. וכנראה היה הנוסח המקורי בצורת הצהרה בעלמא ('הנרות הללו אנו מדליקים לזכר הנסים והנפלאות שעשה לנו המקום... וכל ח' ימי חנוכה הנרות הללו קודש הם (ר"ל מיוחדים למטרה זו) ואין לנו רשות להשתמש בהם אלא לראותם בלבד') בפנייה אל בני ביתו ובהשמטת המשפט האחרון שאינו אלא העתקה מנוסח 'על הנסים'.

1

גם נוסח 'על הנסים' אחיד הוא בכל העדות, פרט לעניין אחד. בסוף הנוסח בסידורי הספרדים 'ועשית עמהם נסים ונפלאות ונודה לשמך הגדול שלה'. נוסח זה הוא רק קיצור של הנוסח המקורי כמו שהיה לפני הראשונים ונשאר עד היום רק בסידור התימנים: 'כשם שעשית עמהם נסים וגבורות כך עשה עמנו נסים וגבורות בעת ובעונה הזאת'. המשפט הזה היה לעדות כתב-היד מלפנים גם במנהג האשכנזי והוסר משם על-ידי מהר"ם מרוטנבורג, בנימוק, שאין שואלין צרכיהן לא בג' הראשונות ולא בג' האחרונות. (ייתכן שנימוק זה השפיע גם על הספרדים לשנות את הנוסח ולהשאיר אותו קטוע). וכבר השיג עליו ר' דוד אבודרהם והצדיק את הנוסח שנמצא גם בסידורי הגאונים והרמב"ם, כי צרכי רבים מותר לשאול אפילו בג' ראשונות ואחרונות, שכן אנו אומרים זכרנו לחיים, וכתוב לחיים טובים, ובמודים דרבנן כן תחינו וכו'. אבל גם כאן התגברה סמכותו של מהר"ם מרוטנבורג על מתנגדיו.

2

כידוע אומרים על הנסים גם בברכת המזון, ומי ששכח לאומרו אינו צריך לחזור. מכל מקום רואים שהנוסח הזה היה חביב על העם עד כדי כך, שהציעו הפוסקים למי

7. תשב"ץ, קעא. הגהות מיימוניות בסדר תפלות כל השנה, נוסח ברכות התפלה וסידורן ב. מהר"ם מרוטנבורג, תשובות, פסקים ומנהגים, מהדורת יצחק זאב כהנא, סי' תריב.

ששכח אותו בברכת המזון להשלים אותו בסוף בין השורות המתחילות 'הרחמן', והשלימו אפילו עם העובדה, שנוסח 'הרחמן' חובר בנסתר ונוסח 'על הנסים' בלשון נוכח, בין שאומרים – כך נוסח בעל 'ארחות חיים' – 'הרחמן הוא יעשה לנו נסים ונפלאות כמו שעשה לאבותינו בימים ההם בזמן הזה. על הנסים' וכו', בין שמצרפים אותו – כך נוסח ה'כל בו' – בצורה זו: 'הרחמן עשה לנו נסים ונפלאות כמו שעשת לאבותינו' וכו'.

אבל בכלל יש לתמוה גם על התוספת לנוסח על הנסים (ראה הסעיף הקודם) גם על הנוסח שלפניו, שהרי קיימא לן שאינו ראוי לבקש נסים מהקב"ה. וידוע סיפור התלמוד (שבת דף נג, ב) על האיש שנבראו לו דדים כדי להניק את בנו שהלל אותו ר' יוסף: בא וראה כמה גדול אדם זה שנעשה לו נס, ולהיפך גינה אביי: כמה גרוע אדם זה שנשתנו בשבילו סדרי בראשית. ובמקום אחר (תענית דף כ, ב): 'א"ר ינאי לעולם אל יעמוד אדם במקום סכנה ויאמר עושין לי נס, שמא אין עושין לו נס, ואם תמצוי לומר עושין לו נס מנכין לו מזכויותיו'. גם על תמיהה זו אין כנראה תירוץ אלא שכל הכלל אינו חל בזמן שמבקשים לטובת הרבים.

ח

אחרי הכל תמוהה העובדה שחג האורים עובר בכל שנה בקיום מצות הדלקת הנרות ומצוות הלל והודאה. אבל בלי להשאיר שום זכר למאורעות שגרמו לכך, שלא כימי הפורים שקריאת המגילה מלמדת את העם על המאורע. נכון שלפי דעת חז"ל (יומא דף כט, א) מגילת אסתר היא סוף כל הנסים, ונס חנוכה לא ניתן להכתב (מגילה דף ז, א, תוספות ד"ה 'נאמרה'). אבל כבר דורות קדומים הרגישו את החסרון, ובתקופת הבית השני – כך דעת רוב המלומדים – חובר הסיפור בארמית שמופיע בספרות לפי שמות שונים כגון מגילת בני חשמונאי, או מגילת בית חשמונאי, מגילה יוונית, מגילת חנוכה, ובפרט בשם מגילת אנטיוכוס. חיבור זה תורגם גם לעברית כמה פעמים וזכה להפצה מפתיעה, ובכמה עדות קבעוהו באיזה יום מימי חנוכה, ברובם בשבת חנוכה, לקריאה פומבית בציבור⁸. בקהילות אשכנז לא זכה הספר בהכרה רשמית שכוז, אף-על-פי שנדפס גם כן בכמה סידורי תפילה. נדמה לי שרצוי היה לחדש נוהג זה גם בזמננו.

8. על מגילת אנטיוכוס, תולדותיה וגלגוליה, עיין במאמר המאלף של נתן פריד, סיני סד (תשכ"ט), עמ' קח והלאה. שם הוא פירסם גם כן נוסח עברי חדש של מגילת אנטיוכוס. ועיין גם כן במאמר 'עניינות מגילת אנטיוכוס' של אותו המחבר, בספר השנה 'ארשת' ד, עמ' 166 והלאה. על נוסח עברי שבדפוס הראשון עיין בפרוטרוט י' יואל ברבעון קרית ספר לו (תשכ"ב), עמ' 132 והלאה.

סדר רב עמרם גאון

מהדורת דוד הדגרד, לינדשטט 1951

Seder R. Amram Gaon; Hebrew text with critical apparatus, translation with notes and introduction, by David Hedegard. Pt. 1. Lund, P. Lindstedt, (1951). XL, 202, [1], 84, [3] p. 80.

"The Hebrew text composed and matriced by M. Spitzer's Printing Office, Jerusalem, Israel, 1951".

סדר רב עמרם גאון, העתיק שבטופסי סידורי תפילות שהגיעו אלינו, לא יצא לאור בדפוס עד שנת תרכ"ה, בה נדפסה מהדורת נחמן נתן קורנל המבוססת על כתב-היד העתיק והמשובש ביותר גם יחד (הנמצא כעת במוזיאון הבריטי, מס' 206), בהעתקה בלתי מדויקת ובקיצורים רבים לא רצויים, אבל בהוספת כמה לשונות של הראשונים שהסדר מובא בהם. מחקר מקיף על מסורת הנוסח של הסדר ועל ליקויי המהדורה הנ"ל כתב א' מרכס בשנתון JJLG 5 (פרנקפורט 1907), עמ' 341 ואילך, בו מסר פרטים גם על שאר כתבי-יד הסדר, וביניהם בפעם הראשונה על כתבי-יד זולצברגר (כעת בבית-המדרש לרבנים בניו יורק). מאמר זה נכתב בתורת הקדמה ראשונה למהדורה מדעית של הטכסט שהתכוון מרכס להוציא או, ושלא זכינו לראותה עד עתה בדפוס.

בינתיים יצאה לאור מהדורה שניה, מעובדת על-ידי אריה ליב פרומקין בשם סדר רע"ג השלם (ירושלם תרע"ב), שונה בהרבה מהקודמת לה, כי המהדיר ביסס אותה בעיקר על כתב-יד שבספריה בודליאנה באוקספורד (א') מפני חשיבותו בעיניו, אבל השתמש גם בשאר כתבי-יד על-פי הידיעות ששאב ממאמרו של מרכס, והוסיף פירוש רחב מלא חומר חשוב מתוך התלמודים ומקורות עתיקים אחרים. גם מהדורה זו לא התאימה לדרישת המלומדים, בקושי רואים מתוך מדור חלופי הגרסאות מה כתוב באמת בכל כתב-יד, והרעיון המוזר של המהדיר לצרף את ה"סדר" לסידור תפילות מודרני לפי מנהג האשכנזים, גורם לקושי נוסף בשימוש הספר. עדיין אין בידינו מהדורה מדעית, מבוססת על המסורת הישירה (של כתב-היד) והבלתי ישירה (היינו לשונות שהובאו על-ידי אחרים) בתוספת חילופי גרסאות באספקלריא מאירה ובציון המקורות שמהם שאב המחבר, ועוד מחכים המלומדים להופעת עבודתו של מרכס.

והנה יצאה לאור עתה להפתעתנו מהדורה חדשה של החלק הראשון, עם מבוא, שינויי נוסחאות, תרגום אנגלי ופירוש ארוך, על-פי השוואה מדויקת של שלושת כתבי-היד הקיימים, פרי עטו של מלומד נוצרי, שמטרתו לתאר את תפילת היהודים בתקופת הבית השני לשם הבנת כתבי ה"ברית החדשה". המהדיר סבור שידיעת פולחן היהודים הקדום נחוצה לשם תפיסת הוראתו של ישו הנוצרי בנוגע לתפילה עצמה ותפיסת הופעתו ופעולתו בבתי הכנסיות של זמנו, ומאחר שתיאור מלא של הפולחן היהודי אינו ניתן לא במשנה ובתלמוד ולא בכתבי פילון ויוסף בן מתתיהו, נאלץ החוקר לחזור לטופס העתיק ביותר שבידינו, על אף העובדה שהוא מאוחר בזמן, כדי לקבל רושם חי ומקיף של האווירה במקומות שישו הנוצרי יצא ונכנס בהם, ומכיוון ששתי המהדורות שיצאו עד היום אינן מדויקות, ניגש הוא בעצמו לעיבוד חדש של הטכסט, והגיש מהדורה ביקורתית המאפשרת לו להמשיך במחקרו.

המהדיר הקדים לספר מבוא, בו השתדל להסביר לקורא כמה בעיות חשובות, כגון היחס שבין תפילת היהודים לכתבי הברית החדשה, טיבו של סדר רע"ג, מסורת הטכסט ומקורותיו, התפילות הכלולות בו, בפרט הבעיה, עד כמה מזדהה התפילה שבסדר רע"ג עם התפילה הקדומה של תקופת הבית השני – שאלה, שעליה עונה המהדיר בעיקר בחיוב. לדאבונו הוא עובר בקיצור על השאלות הכרוכות בקביעת הטכסט. הוא מודיע אמנם על כתבי-היד, אבל בעיקר הוא מסתמך על מאמרו של מרכס, בלי לנקוט עמדה עצמאית. אין אנו לומדים מפיו דבר על העקרונות שלפיהם הוא קובע את הטכסט. כמובן, במצב המסורת כמו שהיא לפינוי, ולפי טיבם של כתבי-היד שאף אחד מהם אינו נקי משגיאות גסות, אין לקבוע את הטכסט אלא על-פי מבחן הגיוני של הנוסחאות (אקלקטיקה). בכל זאת היה צריך לבדוק את היחס שבין עדי הטכסט (נבעו ממקור יחיד, ארכי-טיפוס?) וגם יחסם למקורות המובאים בסדר עצמו (ונדמה לי שאלה מהווים את רוב הטכסט). ידוע גם למהדיר שמהדורה "ביקורתית" אמיתית צריכה להתבסס גם על המסורת הבלתי ישירה (גם מרכס הבלויט דבר זה במאמרו), אבל הוא מודה (עמ' XXII) שרק חלק מן ה"לשוונות", כגון מחזור ויטרי, סידור רש"י, הטורים, עמדות לרשותו (אחרים, כגון ארחות חיים, מנהיג, הונוחו). יש להצטער, שהספר – על-כל-פנים החלק העברי – לא יצא בצורה מוצלחת. מוזר כמה מתקשים המורחנים בתיאור עובדות פשוטות במדור חילופי הנוסחאות, וכמה הם מתרחקים מהצורה הנהוגה בטכסטים יווניים ולטיניים שהיתה יכולה לשמש דוגמה מובהקה. מה בלתי נאה לקריאה הוא ספר שהמשך המלים נפסק בו תמיד במספרים (לפעמים יותר מאחד); מה קשה להתמצא בו, אם כמה ספרות (כגון עמ' ב, מס' 7) רומזות לעמוד אחר. גם מבחינת הדפוס עצמו אין הספר משיע את רצונו. פירוד הברות הוא חידוש לרעה בטכסט מדעי (ובפרט בלתי מנוקד), וגם מספר השגיאות עובר על המידה הרגילה. גם חוסר פיסוק הגיוני ממעט את ערך הספר

1. עמ' יד, שו' 18: בן (במקום: בין). עמ' לט, שו' 9 מלמטה: תמא (במקום: תימא). עמ' ס, מס' 86 באפראט צ"ל: מ משמיט סעיף עב – עח. רק חלק מהשגיאות תוקן במדור התיקונים.

וגרם לפעמים אי-הבנה גמורה, כגון עמ' כד, שו' 8: 'בית הלל אומרים קורין בין יושבין בין עומדין בין מטין עומדין וקורין יושבין וקורין קתני'. (אם בכלל נוסח זה נכון הוא, צריך להפסיק בנקודה אחרי 'בין מטין', ולהבין את המלים הראשונות כפרפרזה לברייתא המובאת אחר-כך בציטוט מילולי).

גם הרבה המהדיר להביא שגיאות חסרות-ערך בכתבי-היד בתורת 'שינויים'. כבר מומן למדו הבלשנים שלא להגזים בדייקנותם בשטח זה, אלא להבליט את השינויים החשובים ולהבליע שגיאות מקריות, כשאינן ללמוד מהן משהו על מהלך מסורת הטכסט.

בעבודתו הקפיד המהדיר להשמיט מתוך כתבי-היד (שכל אחד מהם נשתבש בתוספות ואינטרפולציות) מה שאינו שייך לנוסח רע"ג, וכנראה הצליח בביקורתו. בזה ניקה את הטכסט מכמה תוספות ושיבושים והתקדם באופן בולט על קודמיו, בפרט על פרומקין.

בקביעת הטכסט הוא מעדיף כנראה את כ"ז (מסתמא בעקבות מרכס) במקומות שיש בהם ספק (כגון עמ' יא, מס' 93: בעיריות. עמ' ג, מס' 23: האי פסוקה במקום זה, לעומת כ"א), ויש להתפלא על שלא בחר בנוסחו הנכון במקומות אחרים, כגון עמ' יב, מס' 96: שבשטא היא; עמ' ט, מס' 43: ברוך מקדש את שמו ברבים (ידאי 'אתה ה' תוספת מאוחרת היא). בכלל בחירת הגרסאות סובייקטיבית היא מאוד. לפעמים יוצא נוסח בלתי מובן, כגון עמ' טו, שו' 4 מלמטה: לא (צ"ל: ולא). עמ' כא, שו' 1 בהשמיע אונים ובדקדוק שפתים האותיות (וכאן דווקא נותן ז' נוסח הגון, וכנראה נכנס בשאר כתבי-היד גלוסימה). לפעמים טועה המהדיר בהעדיפו נוסח ז': עמ' נח, מס' 30 יש לגרוס: מצוה מן המובחר. לפעמים יש שיבוש בכל כתבי-היד: עמ' יא, מס' 38 חסר: וברוך (עיי' גרסת התלמוד ותרגומו ופירושו של המהדיר). עמ' ה, מס' 51 צ"ל: וקיי' ל (במקום: דתנן, לפי נוסח התלמוד, ובאמת אינו מדובר כאן על המשנה). עמ' נח, שו' 14 צ"ל: ומורה (השגיאה תוקנה כבר על-ידי פרומקין).

קושי מיוחד נגרם על-ידי התפילות עצמן, וכידוע שונה נוסח התפילות בכל כתב-יד לפי מגוון הכותב, ואין לקוות שגניע לידי נוסח אחיד ונקבע מה שהיה בחיבור רב עמרם עצמו. על השאלה, אם התפילות בכלל היו נכללות בחיבורו של הגאון, עונה המהדיר בחיוב, וזה בנימוקים משכנעים (בניגוד לדעתו של אלבוך ואחרים). חלק התפילות הוא נותן בקביעת איזה נוסח על-פי כתבי-היד הידועים (לפעמים בטעויות)². אבל בחלקם התיימש מאפשרות כזו והעמיד את נוסח שלושת כתבי-היד זה על יד זה בשלושה טורים, בלי להיכנס לשום ביקורת או הבחנה. לויתור כזה אינני רואה צורך. באמת אי-אפשר לקבוע טכסט כאילו יצא מפי המחבר, אבל אין עובדה זאת נוטלת מאתנו את היכולת לתאר מה שבמסורת, והגני נותן שתי דוגמאות:

2. כתבי-היד מתאימים כמעט תמיד לאיזה נוסח תפילה ידוע ברבים. עמ' עב, מס' 69 צ"ל: אמת מלכנו אפס זולתו (כמו מא) או להשמיט את העל (כמו ז), אבל לא להתפשר; עמ' עא, מס' 59 אפשר להכריע בין: לא תסור (כמו בנוסח ספרד) ובין: אל תסור (כמו נוסח איטליה, ז), אבל אין לקבוע: אל תסור.

יתגדל ויתקדש שמיא רבא (אמן) בעלמא די ברא כרעותיה וימליך מלכותיה
 בחייכון וביומיכון ובהייהון דכל בית ישראל בעגלא ובזמן קריב ואמרו (וענין
 הצבור) אמן יהא שמיא רבא מברך לעלם ולעלמי עלמא (ואומר) יתברך (אמן)
 ישתבח ויתפאר ויתרום ויתנשא ויתהדר ויתעלה ויתקלס שמיא דקדושא בריך
 5 הוא (אמן) לעילא מכל ברכתא ושירתא תושבחתא ונחמתא דאמירן בעלמא
 ואמרו אמן.

2 ובהייהון ז: ובחיי אמן | ואמרו חס' מ: ואמרו אמן חס' א | וענין הצבור חס' מ | 3 ואומר
 חס' מ | יתברך (ויתברך ז) אמן זמ: יתברך שמיא דקדושא בריך הוא אמן א | 4 ויתפאר
 חס' ז | 5 אמן חס' מ | דאמרן ז

ברוך שאמר והיה העולם ברוך אומר ועושה ברוך גוזר ומקיים ברוך עושה
 בראשית ברוך מרחם על הארץ ברוך מרחם על הבריות. ברוך משלם שכר טוב
 ליראיו ברוך אל חי לעד וקיים לנצח ברוך הוא וברוך שמו.
 בא"י אמ"ה האל המלך הגדול המהולל בפי עמו המשובח המפואר כלשון כל
 5 חסידיו ועבדיו. ובשירי דוד עבדך ה' אלדינו בתשבחות ובזמירות נהודך נגדלך
 ונרוממך ונעריצך ונמליכך ונזכיר שמך מלכנו אלדינו יחיד חי העולמים משובח
 עדי עד בא"י מלך מהולל בתשבחות.

1 העולם: ברוך הוא חס' ז | בראשית: ברוך אל חי לעד וקיים לנצח ברוך מעביר אפלה
 ומביא אורה חס' א | 2 ליראיו: ברוך שאין לפניו לא עולה ולא שכיחה ולא משוא פנים
 ולא מקח שוחד חס' א (בהשטת המלים ברוך אל חי לעד וכו'): ברוך מעביר ... אורה.
 ברוך שאין לפניו עולה ולא שכיחה ... שוחד. צדיק הוא בכל דרכיו. ובשבת אומר ברוך אשר
 נתן שבת מנוחה לעמו ישראל. ובמועד אומר ברוך אשר נתן מועדי שמחה וחגי נדבה לעמו
 ישראל חס' מ | 3 וברוך שמו: ברוך זכרו לעולמי עד חס' מ | 4 המלך: הגדול
 והקדוש אב הרחמן חס' אמן | המהולל בפי עמו חס' ז | המפואר: והמתנשא חס' ז תמיד
 חס' א | 5 עבדך: נהללך חס' אמן | בתשבחות ז: בשבחות א בשבחיו מ | ובזמיריו מ |
 נהודך חס' א

בצורה כזו אני מתאר לי את הדפסת התפילות, והמהדיר היה יוצא ידי חובתו
 בהערה קצרה על טיב טכסט זה. מיותר היה להדפיס אותו שלוש פעמים, כל שכן
 לתרגם כל אחת מהנוסחאות, שאין בהן משום סמכות מיוחדת³.

כללו של דבר, אין אנו רואים במהדורה החדשה מהדורה "ביקורתית" ממש, אבל
 כבר הדגשנו שיש בה התקדמות ניכרת על הקודמות, מפני שהיא מבוססת על כל
 כתבי-היד והולכת בכיוון הביקורת.

אשר לתרגום האנגלי, אין לו חשיבות מיוחדת לגבי הקורא היהודי דווקא, אבל חשוב
 הוא להפצת ידיעת הסידור בקהל הרחב. בכלל עשוי התרגום בדייקנות ובצורה
 הגונה, אף-על-פי שנמצאות בו גם אי-הבנות. אני רושם כאן את הכולטות ביותר.

3. במקרה אנו יודעים שרע"ג ביטל את הברכה עוטה (עוטר) ישראל בתפארה (שבלי הלקט
 השלם, סי' ד. לין, אוצר הנאונים, ברכות, סי' שעב), ובכל זאת אין לייחס סמכות מיוחדת
 לכתב-יד א על שהשמיט אותה (אולי בטעות?).

עמ' 57: "ומחמירין בבדיקת טרפות" אין פירושו: the examination of forbidden food אלא בדיקת טרפות הבהמה אחר השחיטה.

עמ' 119: "אלו שמועות של שלשה שאכלו כאחד כגון תשעה ועבד תשעה וארון" וכו' וכו' אין פירושו: these traditions concerning three who eat together אלא השמועות שבפרק שלשה שאכלו (ברכות דף מז, ב, מצוטט על-ידי המהדיר עצמו).

עמ' 136: "אם ת"ח הוא יעסוק בשמעתא דגיד הנשה כגון שלש כתות של מלאכי השרת" וכו' אין פירושו: if he is a scholar, shall he study the tradition about the sinew of the thigh, e.g. about three parties of . . . angels (בלתי מובן לגמרי!), אלא בשמעתא שבפרק גיד הנשה (חולין דף צא, ב).

עמ' 59 שו" 3: "וכיון דאמרין כל העובר מאן דמשני מתקרי עבריינא" אני מבין כך: וכיון דאמרין כל העובר על דברי חכמים וכו' (עיין ברכות דף ד, ב. עירובין דף כא, ב. שבת דף מ, א [המקום האחרון מובא גם בביאור המהדיר]) נמצא שכל המשנה נקרא עברין, ותרגום עברין contravener, transgressor נכון יותר מאשר renegade.

עמ' 58, שו" 4 מלמטה: "ואיכא בידיהו תרתי דר' נחמן ודבתר בת קול" אין פירושו: afterwards the divine voice they have against them two sayings of R. Nahman b. Isaac and (א) מאמרו של ר' נחמן בר יצחק (ברכות דף יא, א), (ב) המצב שלאחר יציאת בת קול. ובוה מתבטל גט כל מה שכתב המהדיר בביאורו למקום הנ"ל.

למרות שגיאות כאלה יהיה התרגום לעזרת המלומדים הנוצרים, בפרט בצירוף ביאורו של המהדיר.

בביאור מראה המהדיר בקיאות רבה בספרות הנוגעת בעניין, והוא הצליח לקרב את החומר ללבם של הקוראים. מפתיע אותנו, עד היכן הצליח להתעמק בשאלות המסובכות הכרוכות בנושא. הביאור מבוסס בעיקר על משנה ותלמוד, הרמב"ם, החיבורים שיצאו מבית-מדרשו של רש"י, הטורים, אבודרהם. יש להצטער על שלא עיין גם בספרות הגאונים, כגון ה"אוצר" ובעל הלכות גדולות. ונדמה לי שנעלם ממנו סידור הגיון לב לר"א לנדסהוט (קניגסברג 1845), שהיה יכול לעזור לו יותר מסידור "עבודת ישראל" לר"י בר.

אוסף עוד הערות מועטות:

עמ' 20: היה מן הצורך להוסיף מלה על סידור ברכות התפילין, המתנגד למסורתנו התלמודית (ברכות דף ס, ב. מנחות דף לו, א), וגם לעמוד על הצורה המשונה "לשום" (במקום "להניח") הנמצאת, עד כמה שידוע לי, רק כאן ומעוררת חשד מסויים.

עמ' 46: המלה התנכית "קלס" אינה מזדהה כלל וכלל עם המלה המשנית קלס שהיא מלה יוונית (עיין המלונים ואחרון אחרון חביב מאמרו של ש' ליברמן, עלי עין, ספר היובל שוקן, תשי"ב, עמ' 75-81).

עמ' 59: אין זה נכון, שמה שמביא הטור ס"ג בשם רע"ג: "מי שרוצה להחמיר לעמוד כשהוא יושב ולקרונה מעומד לא יאות עבד ונקרא עבריינא" אינו נמצא

בכתב־יד סדר רע"ג, אלא מורכב הוא (בציטוט לא מלה במלה) מתוך שני מקומות, עמ' כא, שר' 2 מלמטה ועמ' כד, שר' 11.

עמ' 70: נכנס המהדיר במקצת לשאלה העתיקה בנוגע למספר ברכות העמידה, אבל אינו מבליט ביותר את עמדתו בעניין. כידוע טען אלבוגן, שהמספר המקורי היה תמיד שמונה עשרה ברכות, בכללם ברכת המינים, ורק בבבל חלקו את הברכה ט"ו לשנים. המהדיר עומד על קשיים ידועים שבטענה זו, אבל אינו יכול להכחיש את הנימוקים ההכרחיים שאלבוגן מתבסס עליהם. אמנם כל הבעיה אינה שייכת לפירוש הטכסט, ואין להאריך בזה.

עמ' 111: קא תני תנא בבריייתא י"ח ברכות: נראה לי שרומז הוא על תוספתא ברכות ג, כה (צוקרמנדל).

עמ' 124: צורת הברכה על נשיאת כפיים "אשר קדשנו במצותינו וצונו" (לעומת הצורה הנהוגה "אשר קדשנו בקדושתו של אהרן") נמצאת גם בס' יראים, סי' טו; בה"ג; שאילתות דר"א; אשכול (אלבק) א 47: אוצר הגאונים סוטה עמ' 260. העניין דורש עוד עיון מיוחד.

עמ' 136: החומר השלם על תשובת ר' צמח גאון נמצא באוצר הגאונים ברכות סי' קלו.

כללו של דבר, עבודתו של המהדיר יש בה משום תרומה רצויה לספרותנו, ויש לקוות שתשמש להפצת ידיעת תפילת היהודים בחוגים המעוניינים. אולם מסופקני אם השיג המהדיר מטרתו העיקרית, לתת תיאור התפילות שבימי ישו הנוצרי, במידה מרובה. המהדיר עצמו אומר (מבוא, עמ' XXX) ששני מאורעות השפיעו במידה ניכרת על סידור העבודה, צמיחת הנצרות וחורבן הבית. לאמיתו של דבר, לא פגעה צמיחת הנצרות בקנה מידה גדול בתפילה עצמה, אם לא בעניינים המיוחדים שציין המהדיר. מאידך גיסא, גרם חורבן הבית לשינויים מרובים בסדר התפילות גם בבית הכנסת גם בבית (כגון בברכת המזון). אבל אף אם לא נעמוד על שינויים אלה, יש לומר באופן כללי, שאנו יכולים ללמוד מתוך סדר ר' עמרם משהו על מבנה התפילות ועל סדר העבודה הנהוגים בימי הבית השני, אבל אין אנו מקבלים רושם נכון על נוסח התפילות. מטבע התפילות הנשמר בו אינו מקורי כלל וכלל, אלא חלו בו תוספות ואינטר־פולציות. ביקורת הלשון והסגנון מוכיחה זאת על כל צעד ושעל. אין אנו יכולים לקבוע, כמה מהאינטרפולציות היו קיימות כבר בימי הגאונים, וכמה מהן יש לייחס למעתיקים. אבל יש להניח בוודאות, שנוסח התפילות בימי הבית השני היה אחיד יותר בצורתו, שקוף יותר במבנהו, וקצר יותר בטופסו. על העובדה הזאת רציתי להעיר ולהדגיש יותר מאשר היא נראית בעבודתו של המהדיר.

סדור רב סעדיה גאון

יוצא לאור על-ידי י' דודזון, ש' אסף, י' יואל, ירושלים תש"א

מאז התחילו מלומדים יהודים להוציא טכסטים לפי עקרונות מדעיים פחות או יותר, טושטש כמעט לגמרי הבדל התפקידים של קביעת הנוסח ופירושו. המהדירים ראו צורך להוסיף לכל הפחות את המקורות שמחברם שאב מהם – עניין ששייך בהחלט לפירוש הטכסט – ורוב החיבורים המעובדים לא גרמו קושי להבנה ולא דרשו פירוש חוץ ממה שעל נקלה הוסיפו בהוצאותיהם. והנה גם ההוצאה שלפנינו שומרת על המנהג הזה, והשתתפו בה, מלבד החלק הפיוטי שלה, הר"ש אסף ור"י יואל. לפי הודעת המהדירים בהקדמתם חילקו את העבודה ביניהם באופן ש' יואל קיבל עליו את השוואת כתבי-היד, את תרגום החלק הערבי לעברית ואת ההשגחה על עבודת הדפוס. הר"ש אסף הוסיף את ה"לשונות" מתוך הסידור אצל מחברים מאוחרים, ציין את המקורות ורשם חומר רב השייך לביאור דברי המחבר. לא נאמר בפירוש מי קיבל עליו את האחריות לקביעת הנוסח עצמו, אבל מתקבל על הדעת שאחרי עיבוד החלק הערבי על-ידי ה' יואל יצא השאר כתוצאה מעבודה משותפת בין שני המהדירים, אף-על-פי שרק השני מרצה בהקדמתו על מסורת הנוסח בכתבי-היד והראשון נוגע רק בהבאות.

כידוע נדפסו מכבר המקומות המעניינים ביותר שבסידור (כגון ברכות קריאת שמע, ברכות י"ח, פיוטים שונים כגון עבודת יו"כ, נוסח ההגדה של פסח). בכל זאת הפתיעה מאד צורת הסידור בכל היקפו את המלומדים שחיכו להדפסתו כמה עשרות שנים, ויש להודות למהדירים על אשר קיבלו על עצמם את כל טורח ההוצאה. בפרט עבודת התרגום של החלק הערבי לעברית, שרק על ידה ראו הסידור להפצה בחוגי היהודים, נראית לי מוצלחת מאד, מפני שהיא מתאימה יפה לשפה ההלכתית הנהוגה אצלנו.

נביט קודם כל מעט על מסורת הנוסח. הגיע לידינו כתב-יד יחיד (א) מכיל כמעט כל הטכסט, כתב-יד מהודר, כתוב בכתב נפלא ובניקוד מדויק, ועוד מספר די גדול של קטעים המכילים כמעט כולם רק שורות אחדות של הטכסט חוץ מאחד (אדא) שהיקפו רחב יותר. למרות קטנותם, מאפשרים הקטעים הנ"ל ביקורת רצייה על נוסח א. לפי דברי ה' יואל יוצא מהשוואת הגרסאות, שישנם שני ענפי מסורת מובדלים לגמרי, שבראשון תלוי אא ובשני יתר כתבי-היד. המהדיר רואה את כ"י אא כיסוד הנגן למהדורה ביקורתית ומדגיש ארבעה יתרונות שלו: א) הכתב היפה והמדויק,

(ב) הניקוד המדויק, (ג) הנוסח הערבי המעובד היטב, (ד) מיעוט השגיאות. אבל יש להעיר שמכל המעלות האלה, שייכות שתי הראשונות רק לכותב עצמו ולא למקורו; כלומר, שמקורו בזמן כתיבת כתב־היד אולי כבר היה משובש. ובזה נגלה חסרון גדול בבדיקת כתב־היד (לא רק של א'): לא ניתן אף באחד מהם איזה תאריך שהוא ואיזו השערה על תקופת כתיבתם. יכול להיות שמצד הפאליאוגרפיה העברית אי אפשר לחלק כתב־יד לתקופה מסוימת, ואפילו לא להכריע אם הוא שייך למאה ה' אם ל־ד; יכול להיות שהמהדיר, שהכיר את כתב־היד כמעט כולם רק מצילומים ולא מראייה, לא העז לקבוע את התקופה: על־כל־פנים היה חשוב מאוד לדעת אם למשל א' נכתב במאה ה', זמן חיבור הסידור, או בתקופה מאוחרת. כדאי הוא גם כן לשים לב למוצאם של כתב־היד. הקטעים נמצאו כולם בעיזה המצרית: אבל מעניין מאוד ללמוד שא' הגיע לאוקספורד מארם צובה, ומי יודע אם לא תרמו ידיעה כזו אפילו למוצא הנוסח שלו.

בנוגע לחילופי הגרסאות נהגו כאן להכניס הגרסא של א' לנוסח החיבור בכל המקומות שהיא קיימת, ולהעביר את גרסאות שאר כתב־היד לחלק שגיני הנוסחאות, "כי אין לבלבל ולערב את המסורות השונות". בזה נהגו מנהג של זהירות הנהוג בין רוב המזרחנים, אבל לעניות דעתי, זהירות כזו מוגזמת קצת. אם טכסט נשמר במסורות שונות, מעיקרא קרוב לוודאי שלא תמיד ישמור ענף אחד את הגרסא הנכונה, ומוכן מאליה שטכסט ביקורתי נבנה על השוואת נוסחאות שונות. המהדיר הוא המכריע בין הנוסחאות ולא הקורא. אבל אם ימצא הקורא "לפעמים בשינויי הנוסחאות גרסא טובה יותר מאשר בפנים הסידור", הוא זוכה בזכות בחירה שאינה נשמרת לו כרגיל כי אם במקרים הקיצוניים ביותר שהמהדיר אינו מכיר בהם איזה עיקרון של הכרעה. בכלל צריכין להתחשב ברוב קוראים המשתמשים בנוסח הטכסט בלי האפראט ומצטטים אותו לפי הנוסח הנקבע על־ידי המהדיר. גם בלאו הכי לא היה המהדיר פטור מ"ערוב המסורות" אלא נאלץ להכניס גרסאות אחרות בכל מקומות שא' בלתי שלם; צורך זה הודגש כהוגן בהקדמה, אבל לצערי אינו בולט כל כך בנוסח עצמו.

עוד יש לנו להתחשב בעובדה אחרת. נוסח התפילות הנקרא בסידור רס"ג לא חובר על ידו אלא מובא מהמנהגים הנהוגים בתקופתו. הוא צריך אפוא להיחשב כמצטט מתוך מחברים אחרים. ובזה זקוק המהדיר למסורת התפילות הנ"ל לפי המנהגים השונים, חיבורי גאונים אחרים וכדומה, מפני שלפעמים דווקא שם יכול להימצא הנוסח ההגון והנכון שלא נשמר בכתב־היד שלנו. בנוגע לענין הזה אין המהדורה שלנו מספיקה, מפני שהר"ש אסף מסתפק לעתים קרובות ברמיזה ל"אוצר התפלות" שנמצא בו חילופי גרסאות רבים (נאספו שם לא תמיד באופן מדויק), אבל מוותר על תוצאות ההשוואה. בניגוד לזה קיים את התפקיד השני, תפקיד אסיפת ה"לשונות", במובן המלא ביותר. קשה יהיה למצוא "לשון" ששכח להביא, והשתמש אפילו במקורות בלתי מודפסים, והביא אותם במלואם כדי שיוכל הקורא לעיין בהם בלי לעיין בספרים אחרים. לצערנו דווקא "לשונות" אלה אינן פוריות ביותר לקביעת הטכסט, מפני שרוב המחברים לא הביאו את דברי הסידור מלה במלה אלא הזכירו את סברות המחבר וכדומה. במקומות המעטים שמחבר מביא את הטכסט מלה במלה

ובנוסח שונה מאָא, מדגיש המהדיר את העובדה, אָף-על-פי שאינו מכיר כי דווקא עובדה כזאת אינה מכרעת על טיב הנוסח אלא רק מוכיחה שנוסח זה היה לעיני המחבר המצטט: מכריעות תמיד רק סיבות הגיוניות. ובכן בעיקר אנו מכירים מן ה"לשוניות" רק את הפצת הסידור והשפעתו בדורות שונים. והחלק הזה של הקדמתו ראוי באמת לקריאה מעל לכל.

כיצד לדון על עניין מסורת הנוסח של הסידור? האם באמת נוסח אָא מקור הגון כל-כך? ביחס לשאלות אלו אני מגביל את המחקר בעיקר בנוסח התפילות. מתברר שכי-אָא (או מקורו) טועה בסוגים אחדים של שגיאות. אשתדל להביא מהם דוגמאות אחדות, שהן מתבררות מתוך השוואת נוסח-הפנים בשינויי-הנוסחאות.

א) השמטה ממלה לאותה מלה המזדמנת באותה סביבה: עמ' לג, שו' 11: כי בחר ה' בציון... כי יעקב בחר לו (הפסוקים האלה נמצאים בכל הנוסחאות הידועות). – עמ' מא, שו' 2: ופי אלחול יענך ה' ביום צרה אלי אכ'ר אלמזמור. – עמ' מג, שו' 1-3: פלא בד... לנפסה (לכאורה גרמה לטעות ה"אמן" הכפולה). – עמ' פב, שו' 25 עד פג, שורה 3: וד'לך כלחמאן... שהכל נהיה בדברו. – עמ' צד, שו' 22: ונקול אן אלמאם אד'א בלג פי צולה אלג'מאעה. – עמ' צח, שו' 12: אלמברך בורא פרי הגפן ובורא עצי בשמים ת'ם ברוך. – עמ' קמ, שו' 12: מה לך הים... ככני צאן. – השמטה אחרת גדולה נמצאת עמ' כד, שורה 6 אָף-על-פי שאין רואים בגלוי את הסיבה. בהתחשב בזה אולי נבוא לידי דעה אחרת גם על השמטת פסקאות כעין עמ' לו, שורה 15: וכולם עושים באימה רצון קוניהם וכ' או עמ' לט, שורה 2: כדבר האמור בשירי עזיך.

ב) שגיאות בולטות: עמ' כז, שו' 22: הושיענו... וקבצנו והצילנו... (מורכב בטעות משני פסוקים ד"ה א טז, לה ותהלים קן, טז). – עמ' לג, שו' 16: הובא תהלים קלג, ג, במקום קמו וקמו. – עמ' צח, שו' 11: להכניס בבריתו (כלי נשוא) – עמ' קב, שו' 14: אשר אתה שמך נקרא עלי. – עמ' קטו, שו' 2: היא תחלת באהבה מקרא קדש.

ג) תרתי דסתרי באותו כתב-היד: עמ' יג, שו' 19 מביא אָא נוסח "המאיר לארץ" בשינויים חשובים ממה שהובא עמ' לו, שורה 6 ועמ' לו, שורה 6. – עמ' כז, שו' 18: ובצל כנפיך תסתירנו – ההוספה הזאת נשמטה עמ' קכד, שורה 7. – עמ' קי, שו' 5: נצח נצחים – עמ' כז, שורה 25: לנצח נצחים. – עמ' קלה, שו' 10: ויתן לנו – שורה 22: ותתן לנו. – עמ' קמ, שו' 16: יגיענו – עמ' קמה, שורה 6: הגיענו. – עמ' קג, שו' 9: בשמחה – שורה 22: באהבה. – עמ' ריט, שו' 14: והנחילנו בשמחה וששון מועדי קדישך – עמ' רכב, שורה 14: והנחילנו באהבה את יום הזכרון הזה. – עמ' רנו, שו' 4: כשם שעשית נסין לראשונים... – ההוספה הזאת חסרה בנוסח פורים עמ' רנו, שורה 14.

ד) הוספה שנכתבה במקור של אָא למעלה מהשורה ולא נכנסה במקום הנכון: עמ' יד, שו' 9: כי מלך פועל ישועות... עד בישועתך. – עמ' קטו, שו' 2: (עיין לעיל; מלת "באהבה" נכנסה במקום בלתי נכון או נשנתה ללא צורך). – עמ' קיט, שו' 17: ולשון ששמת בתוך פינן (צ"ל אחרי י"רוח ונשמה שנפחת באפנו" לפי הסדר ההגיוני). – עמ' קפו, שו' 18: ונקדישך ונעריצך (שייך לעמ' קפה, שו' 13). – עמ' רנו, שו' 3: ומן

אלנאס מן זייד פיה (שייך אחרי המלים וקבעו שמונת ימים הלל והודאה לשמך שגמר בהן המשפט הקודם). – עמ' רסא, שו' 6: ברוך אתה ה' (ששייך לפני "מוחל וסולח", שו' 5).

ה' הר"ש אסף בהקדמתו, עמ' 30, דיבר על מקומות אחדים שנוסח ה"לשונות" שונה מא. לדאבונא שכח להזכיר את המקום החשוב ביותר בנוסח הקדיש עמ' לה, שורה 12 שהשמיט בו א"א את שתי המלים "ויבע משיחיה". גם על המקרים הבודדים שההבאות מתנגדות לכל כתב-היד אינו מאריך לדבר. מדוע לדוגמא השמיטו כולם את הפסקא "כאמור לעושה אורים גדולים כל"ח" (עמ' יג, שו' 21) בניגוד למקור הישן המובא שם, ומדוע לא העיר אפילו במלה אחת על השאלה המעניינת איך נהג הרס"ג ביחס לחתימת הברכה מתוך פסוק (עיין פחד יצחק אות ב, דף נג).

1) בכמה מקומות מודיעה צורת התפילה השקולה בפירוש על חסרונות א.א. עמ' לח, שו' 17 (בקדושה) ברעש גדול (צ"ל בקול רעש גדול). – עמ' צא, שו' 2 (בברכת הלבנה) כדי שלא ישנו (צ"ל שלא ישנו). – שם, שו' 3 (בברכת הלבנה) עטרת לעמוסי בטן (צ"ל: עטרת תפארת). – עמ' קיד, שו' 5 (בברכת מעין ז) ורצה והניח בקדושה (מלה אחת יוצאת מהמשקל; רצה חסר בקטעים).

2) גלוסימות (באורים שנכנסו במקום המלה המבוארת או על ידה). עמ' קיד, שו' 4: כי הוא משים שלום (מסתמא באור ל"אדון השלום"). – עמ' קיט, שו' 16: רפיתנו (במקום דליתנו). – עמ' קכא, שו' 3: ועשו בו מנוחה (כפי הנראה ביאור ל"וקראו אותו עונג").

נמצא אפוא שאף-על-פי שכי"א נקי משינויים עצמאיים אין לסמוך עליו בלי חקירה מדויקת אלא, אם יש צורך בזה, לחשוך בו אפילו במקומות שאין בהם מסורת אחרת, ומחוייבים אנחנו לשמוח לא רק על קיום כתב-היד החשוב הזה אלא גם על קיום הקטעים. גם הקטעים אינם שומרים את הנוסח הנכון וגם הם אינם נקיים מכל סוגי השגיאות הנ"ל (כדי להזכיר רק דוגמא לסוג השלישי: אד"מא מביא פעמיים, עמ' לד ועמ' קכ את נוסח ישתבח באופן שונה); אבל בהשוואת כל עדי הטכסט המשובשים כאן אלו וכאן אלו, כאן בהשמטות וכאן בהוספות, ומקומות אחרים שנשמרו בצורתה המקורית, מתברר שנוסח התפילות היה לעיני הרס"ג פשוט ומקורי יותר מכל הנוסחאות שנשתמרו במנהגים הידועים, ומתברר גם כן שלא מן הנמנע להגיע אל הנוסח שלו (ולא כדעת מארכס ביחס לסרע"ג, עיין JLG 5 (1907), עמ' 352). מאידך גיסא נראה שאף אחד מכתב-היד ששמרו את הסידור אינו ישן כל-כך עד שיהיה קרוב לזמן חיבורו.

קשה לומר אם למרות קטנותם של הקטעים היה מן האפשר להכיר את יחסם אהדדי, כלומר, אם אפשר להגיע לידי "רצנויה" אמיתית, על-כל-פנים אינני בטוח שכל הקטעים מסכימים ביניהם בניגוד לא. מהם מסכימים יפה דווקא לא"א (פרטים קטנים מיוחדים לכל כתב-יד אינם באים בחשבון), ומהם מתנגדים בכלל. לשאלה הזאת יש להקדיש מחקר מיוחד.

המהדיר מסדר את שינויי הנוסחאות באופן שה"אפראט" מכיל את הנוסח בכל המקומות, ששונה בהם נוסח כתב-היד. אין עדיין מנהג קבוע בניסוח חילופי נוסחאות

במהדורות עבריות, וגם טרמינולוגיה למושגים הבלשניים המתאימים חסרה עד היום. ה' יואל פותר את השאלה בהבאת שני הנוסחאות, אחד בטכסט ואחד באפראט, כמובן בקיצור נמרץ ובהשמטת הפסקאות השוות שציין בנקודות. לעניות דעתי היה רצוי להנהיג את מנהג מהדירי הטכסטים הרומיים והיווניים, המבליט יותר את השינויים. לדוגמא: נוסח הטכסט: ומחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית: תמיד חס' אָד מא טַלַּה (ולא, כמו במהדורה: מחדש... יום מעשה...). את זה אני מעיר בפירוש מפני שהמהדיר אינו נוהג מנהג אחד אלא לפעמים הוא מתקרב מאד למנהג הרצוי. אולי כדאי גם כן שלא להטעין את האפראט בשגיאות בולטות או בלתי מעניינות ובלתי חשובות הנמצאות כמעט תמיד בטכסטים ממין זה, כגון ברכות הודאות במקום ברכות והודאות. רמיזה כללית על דברים כאלה בהקדמה מספיקה כמעט תמיד, והאפראט נעשה יותר שקוף. אבל יש להודות שהשוואת כתבי-היד נעשתה בתכלית הדייקנות והזהירות – היתה לי ההזדמנות לעיין בצילום אָאובכ"אָד מא – והאפראט, גם בצורתו הנכחית, אינו משאיר שום ספקות על הגרסאות השונות. נוצר אפוא בסיס נאמן לכל העבודות העתידות על סידור הרס"ג.

בנוגע להערות שהוסיף הר"ש אסף לביאור הטכסט ולביסוסו, אוסיף רק מלים אחדות. בקיאותו המצוינת בספרות התלמודית והגאווית ובספרי ה"פוסקים" הכשרה אותו להאיר באופן נפלא את עיני הקוראים אודות פסקי הרס"ג ולברר את המקורות ששאב מהם. יש רק להצטער על שלא הרחיב את ביאורו על כל המקומות שהיה נדרש בהם (חסרה למשל כל הערה לעמ' מה, שו' 18 ביחס לרשות להתפלל תפילת י"ח כמה פעמים שהוא רוצה). כבר הזכרתי לעיל שבכמה מקרים הביא את ה"לשונות" בלי להתחשב בנוסח שלהן, אף-על-פי שהיה חשוב מאד לשמוע את דעתו. בכלל הוא מעוניין יותר בענייני ההלכה הכרוכים בנוסח התפילה מאשר בנוסח עצמו, ולשינויים שהוא תופש בהם יש כמעט תמיד איזו חשיבות הלכתית. אבל אפילו על שינויים בברכות ידועות כגון עמ' פח, שו' 4 רופא חלי כל בשר, עמ' צא, שו' 5 מחדש ראשי חדשים, עמ' קא, שו' 15 על כיסוי הדם, שו' 25 להפריש חלה (שהנוסח שלהן אינו שווה בכל המנהגים) עבר בשתיקה. לפעמים הוא מעיר (כגון עמ' כו, שו' 17) ש"הנוסח קרוב מאד לנוסח תימן", או (עמ' קי, שו' 1) שברכת אשר כלה מעשיו ביום השביעי נהוגה במנהג רומי (לא העיר ששם אין הברכה השניה נמצאת). מקומות אחרים השאיר בלי כל הערה ממין זה (לדוגמא לנוסח "מאהבתך" עמ' קיא, שו' 19 שנשמר אך ורק במנהג רומי). השתמש במידה רחבה בסידור "אוצר התפלות" להרא"ל גורדון ולפעמים גם בסידור "עבודת ישראל" לר"י בער; נראה שנעלם מעיניו סידור "הגיון לב" להרא"ל גנדסהוט (קניגסברג 1845) החשוב ביותר לדיון בתולדות הסידור. מדי פעם בפעם מפתיע שפע החומר הנאסף על ידו והידיעות החשובות שמסר לנו בהערותיו, אבל פעמים רבות יש להצטער שהסתפק באסיפה. גם הפרק שהקדיש ליחס בין סידור רס"ג וסידורים אחרים אינו מיישב את דעת הקורא: לא רק שהקורא היה מרוצה אילו מצא את הפרטים האלה באופן שיטתי מתחת לטכסט, אלא החומר הנחקר אינו מספיק לדיון השאלות, מכיוון שהסתפק בשאלת בחירת הטכסטים אבל לא ניגש לחקירת הנוסח בפרטיו.

יורשה לי לצרף עוד הערות אחדות. עמ' יג, שו' 19 היה צריך לרמוז אל אלבונן, Studien, עמ' 20, ולדבר על עניין "כאמור לעושה אורים גדולים" (עיין לעיל). – עמ' טו, שו' 18: הגרסא "אמת יציב" הנמצאת בכתב-יד אחד נגד כתב-יד אחר מתקבלת על הדעת בהשוואה לנוסח "אמת אמונה" בערבית, אף-על-פי שהיא מתנגדת לנוסח "אמת ויציב" הנזכר בפירוש במשנה (ברכות ב, ב. תמיד ה, א). – עמ' טז, שו' 5: נוסח "עוזר את אבותינו" חשוד מאד ונראה כגלוסימה למה שנהוג בכל המנהגים "עזרת אבותינו", שהיה ודאי גם לפני הרס-ג. – שם, שו' 18 "מפי עוללים ויונקים": הנוסח ידוע ממחזור רומניא שנמצא בו בתפילת ערבית. – שם, שו' 19: "ונאמר גואלנו" וכו' היה צריך להדפיס באותיות שונות מפני שלכאורה אינו שייך לנוסח הרס-ג אלא מיוחד לכתב-יד יחיד ששמר את הפסקא הזאת. הנוסח הנדרש הוא "קיים עלינו", עיין עמ' לח, שו' 6.

בכלל יש להצטער שהמהדירים לא שמו לב לשינויים בברכת הגאולה. דווקא בשינויי הנוסחאות נמצא במקומות שונים במקום "ה' ימלוך לעולם ועד" נוסח "ה' מלכנו" שאינו ידוע משום מנהג; עיין עמ' לח, שו' 5–8; כז, 11; ק, 11–12 וכדומה. עמ' יז, שו' 20 וכו': בנוגע לנוסח י"ח ברכות מסתפק המהדיר לרמוז למאמרו של פינקלשטיין. השוואה מדויקת, למשל עם נוסח הרמב"ם, היתה מראה על כמה התאמות מעניינות. בכלל נוסח רס-ג קצר יותר מפני שהוא מוותר על משפטי "כי" המסיימים. אבל צריכין להדגיש שהמסורת שלנו תלויה כאן רק בא"א, ואפשר מאוד שהוא מעובד לפי איזה עיקרון.

עמ' לז, שו' 9 היה צריך להעיר על הצורה השקולה של הפיוט, על כל פנים לציין שהוא מסודר על-פי א"ב, וכמה מלים שייכות לכל אות. זה חסר גם כן בתפילות אחרות בצורה פיוטית.

עמ' לט, שורה 3 היה צריך להעיר על הבדל הנוסח בין תפילת יחיד לתפילת ש-ץ בברכה השלישית. באמת הרס-ג וכדוגמתו הרמב"ם הם היחידים המשתמשים בשני נוסחאות ("לדור ודור" – "ואתה קדוש"). זה נשאר עד היום בנוסח אשכנז שלנו המושפע מן הרמב"ם במידת-מה. אין פלא בסידור רס-ג שהוא מבחין כידוע באופן ניכר בין תפילת יחיד לתפילת ציבור, אבל השינוי בולט מכל המנהגים הישנים, כגון רומא, רומניא, צרפת, השומרים על הנוסח "לדור ודור" ומאידך גיסא מנוסח ספרד השומר על נוסח "אתה קדוש" גם בתפילת יחיד גם בחזרת הש-ץ.

עמ' פו, שו' 9: בנוגע לחתימה "על הארץ ועל פרי הגפן" הנמצאת כידוע בכמה פוסקים אף-על-פי שאינה נמצאת בתלמוד היה צריך להראות את המקור. כידוע גם הרמב"ם ולאחריו התימנים חותמים "על הארץ ועל הפירות" לפי הגמרא (עיין גם נוסח הגר"א).

עמ' קב: לפי מה שאנחנו רואים, נוסח ברכת המזון הנקבע על-ידי הרס-ג הוא קצר מאד עד שאי-אפשר להשוותו עם אחד המנהגים המקובלים. מעניין שהוא מוותר בנוסח "רצה והחליצנו" (עמ' קג, שו' 15) על תוספת הנוסח "והראנו ... בנחמת ציון עירך" וכו' שהיא החתימה הישנה של ברכת הנחמה המיועדת לשבת, המסתיימת "כי אתה הוא בעל הישועות ובעל הנחמות. בא"י מנחם את עמו ישראל בבנין ירושלים" (עיין

גם כן נוסח הגר"א). הרס"ג ממשיך במקומו בנוסח הידוע "ובנה את ירושלים בקרוב" וכו'.

עמ' קי, שו' 1: בכל כ"א כפי הנראה הנוסח מקוצר מפני שהוא מביא רק את הנוסח הפיוטי המיועד לשבת אבל חוזר רק במקצת על ההמשך הרגיל. השווה את הקטעים ואת מנהג רומי כיום. עובדה זו אינה בולטת מההוצאה.

עמ' קיא, שו' 19: "מאהבתך ה' אלקינו" וכו'. הנוסח ידוע לנו לא רק ממחזור רומא אלא גם מהמחזור שלנו מתפילה שמתפללים אחרי סליחות י"כ, למשל מחזור היידנהיים מנהג אשכנז (רעדלהיים תקצ"א), סליחות שחרית, עמ' 6.

עמ' קיג, שו' 4: "הנח לנו כי אתה אבינו". הנוסח הידוע לנו מסידור רע"ג אינו נמצא בשום מנהג ידוע; מצאתי אותו רק בין ברכות הפטרה במחזור ארם צובה, ויניציה רפ"ז (הספריה הלאומית, ירושלים).

עמ' קכב, שו' 13. סדר הפסוקים כמו שנדפס בהוצאה הוא חשוד מאוד מפני שאין להכיר שום עיקרון של סדר.

בכלל יש להעיר שנוסח התפילות לפי הרס"ג, אף-על-פי שהוא כמעט הקדום ביותר שהגיע לידינו (כידוע לקה סדר רב עמרם גאון, הקודם לרס"ג בתקופתו יותר מהסידור שלנו, בהוספות ובשיבושים) אינו שונה בעיקרו מהמנהגים הידועים. כבר בתקופתו השתנו התפילות מצורתן המקורית והורחבו בהוספות, בהכפלות הלשון וכדומה. מי שחשב למצוא בו נוסח עתיק יומין המתקרב לנוסח התקופה התלמודית, מופתע לרעה. אבל הוא מוסיף ידיעות פרטיות מעניינות ויסודיות לחקר תולדות העבודה בישראל, ויצטרף מצתה, בנוגע לעניינים שונים, למקורות רבי-הערך, סרע"ג ומחזור ויטרי.

בכל זאת יש להתפלא על מיעוט השפעת הסידור, בדורו ולדורות. הר"ש אסף (מבוא, עמ' 23) מבאר זאת בנימוקים חשובים ורציניים. קודם כל הוא רואה בעובדה שחלק הדינים כתוב בערבית עיכוב גדול להפצת הסידור. כמו כן הוא מדיש את העובדה שסידור רס"ג הוא יצירת היחיד "הכתובה בלשון יחיד וטבועה בחותמו האישי והמקורי של היוצר הגדול". לא האריך בשאלה מה ומי גרם לחיבור הסידור. בכל זאת אני מתאר לי שגם הסידור הזה, כמו הקודם לו, חובר לרגלי דרישה מיוחדת מצד איזו קהילה. ובוה מתברר ההבדל העיקרי ב"י שני הסידורים. סרע"ג נכתב ברוח התלמודית ובלשון תהלכתית השגורה בפי תלמידי חכמים, מבוסס על כל המקורות ועל ויכוח סברות שונות שהוא מציג לפני קוראיו; ואילו סידור רס"ג נתחבר ודאי לטובת המון העם שלא ידעו איך להתנהג והיו זקוקים להדרכה מבראשית. לעניות דעתי גם נימוק זה בא בחשבון. מפני שדווקא הדורות האחרונים לא היו זקוקים להדרכה כזאת. הר"ש אסף משער שאף-על-פי שבטוח הוא שהסידור נתחבר בהיות מחברו בבבל (ובאמת מוכיח את זאת בהוכחות ברורות) נתחבר בשביל יהודי מצרים, אך אינו מוסיף הוכחה לדבריו. – ודאי גם הסדר המשונה של הסידור עיכב במובן מה את הפצתו.

1. מעניין שהוא כולל את י"כ בין התעניות בהתאם לשיטת הקראים!

המנהג שנהג או הנהיג באמת עצמאי מאוד ואינו מתאים לא למנהג ארץ-ישראל ולא למנהג בבל, לפי מה שאנחנו יודעים. כאן מתעוררת מעצמה שאלת היחס שבין פסקי ה"פוסקים" והמנהגים שהתפתחו לא תמיד בהתאם להשקפות הפוסקים אלא גם בניגוד להם. לפי דעתי לא נחקרה עדיין השאלה בכל הקיפה, על-כל-פנים לא תוארה כהוגן. בנוגע לרס"ג אנו רואים כיצד הוא מכריע בכל דבר ודבר בין המנהגים השונים, והכרעתו מבוססת, כמו הכרעות כל הקדמונים, על ידיעתם העמוקה והרחבה בשני התלמודים. רחוקים היו הדורות האלה ממנהג פוסקים אחרונים שהשתדלו ליישב את המנהגים שנתפשטו, אף נגד הלכה פסוקה, ברבות השנים. בטלה השאלה, לאיזה מנהג הוא בעצמו הצטרף. כבר העיר פינקלשטיין שבנוסח י"ח ברכות שלו מתאים חלק הברכות לנוסח ארץ-ישראל ורובם לנוסח בבל. את זאת אנו מוצאים בכל הסיידור. נוסח "לדור ודור" לקוח מארץ-ישראל² ונוסח "אתה קדוש" מבבל. נוסח "מאהבתך" שוב מארץ-ישראל וכו'. יחס זה הולך וגמשך בכל הסיידור. איני חושב שדיון זה מוטעה, בפרט בהתחשב בפוסק מאוחר מאוד, עצמאי גם הוא כמוהו, שבנה את נוסח תפילתו לפי עקרונות דומים: הגר"א. אין ספק שיצא הוא ממנהג אשכנז של תקופתו, היינו של ימינו אנו. ובכל זאת הרכיב כמה עניינים לקוחים ממנהגים שונים מספרי פוסקים קדומים על הנוסח הרגיל שהונח בו, ובפרט קבע עניינים מיוחדים לתלמידיו שעלו ארצה. לדוגמא: הוא מכניס אמירת י"ג מידות בשני וחמישי מנוסח ספרד; הוא חותם בשם ומלכות אחרי ברכת מודים דרבנן ובורא נפשות רבות לפי הירושלמי; הוא מבחין בברכה השלישית בברכת המזון בין נוסח חול לנוסח שבת לפי הרי"ף; הוא תופש בנוסח הארוך של "יחדשהו הקב"ה" בשביל האשכנזים שבארץ-ישראל כמו שהוא נהוג בנוסח ספרד וכו'; הוא מסדר את עניין הקרובות ופיוטים אחרים בשבתות ובחגים, אפילו בתפילות טל וגשם, באופן שונה לגמרי ממנהג אשכנז הידוע; הוא אוסר כל שינוי בברכות ומואס בנוסח "עושה השלום" הנהוג זה מאות שנים באשכנז. כמו כן הוא שומר את חתימת "המחזיר שכינתו לציון" גם אחרי תפילת "ותערב" המקובלת יחד עם חתימתו הישנה "שאותך לבדך" במוספי החגים באשכנז. עובדות אלו, הידועות לנו יותר, מאחר שהנהגותיו נתקבלו דווקא בחוגי האשכנזים שבארץ-ישראל, מוכיחות שהפוסק עומד ברשות עצמו ואינו משתעבד למנהג המקובל בתקופתו.

הגדה שלמה מאת הרב מנחם כשר

הגדה שלמה... עם חילופי נוסחאות... בצירוף מבוא... מאת הרב מנחם מ. כשר. ירושלים תשט"ו.

ההגדה השלימה שניתנה לנו מאוצר כתבי הרב מ' כשר היא מפעל גדול ותרומה הגונה לחקר שטח זה של הליטורגיה היהודית. היא כוללת טכסט עם מנגנון חילופי נוסחאות מכתבי-יד והטפסים העתיקים שבפוסקים, עם אוסף פירושי הראשונים וקצת אחרונים מפורסמים, וקודם לה מבוא בארבעים פרק ונספחו לה כמה נספחים. המחבר מודיע בפתח דבר קצר שמרוב טרדותיו בעריכת ה"תורה שלמה" שלו התעכבה עבודה זו, ולכן מסר את החומר להרב ש' אשכנזי לעריכה. אינו מסומן בפירוש חלק העורך והמחבר בעבודה, ויש להניח שאין חילוקי דעות ביניהם בכל השאלות הכרוכות בה. בקיאות נפלאה בספרות התלמודית ובספרות הראשונים מכשרת את המחבר להתגבר על החומר הרב, והיא המפתיעה מדי פעם בפעם בכל עבודתו. זוהי הפעם הראשונה שמופיע נוסח ההגדה של פסח עם חילופי נוסחאות, כמו שמעיר המחבר בצדק בפתח דבר, וגם אוסף שיטתי של פירושים להגדה בהיקף גדול כזה (לעומת המהדורות הרבות שהופיעו במזרח אירופה עם קטעי פירושים מכל התקופות) עדיין לא היה בידינו.

א

המבוא הגדול כולל פרקים מסוגים שונים, כולם חשובים כשלעצמם, בסעון יפה ובתיאור ברור. באחדים מהם עוסק המחבר בהרכב הספר ובמבנהו, כגון בנוסח הגאונים רב עמרם ורב סעדיה ובנוסחאות הגיוה (פרקים ח-י); באחרים מטפל הוא באריכות בחלקי ההגדה עצמה: סימני הסדר (טז), הא לחמא והמשפט "בבהילו יצאנו ממצרים" (יט), מה נשתנה, על סדר השאלות ומספרן (כ), ארבעה בנים (כב), יכול מר"ח (כג), צא ולמד [ועל המיעוטים] ועברתי - והכיתי [כד], רבן גמליאל ו"לפיכך" (כו), ברכת הגאולה (כח), שפוך חמתך (לג), ברכת השיר (לד), ההוספות להגדה (לה) והפיוטים (לו), ונוסף גם פרק מיוחד הכולל המקורות והמקבילות (יא); סוג שלישי כולל בירורים ומחקרים הלכתיים: שבת הגדול (יב), כל חמירא (יג), סידור הקערה (יד), הסיבה (טו), הקידוש בליל פסח וד' הכוסות (יז), הטיבול הראשון (יח), עבדים היינו, על חובת הסיפור (כא), מצה, מרור, כריכה ואפיקומן (כט-לב), וגם סתם מחקרים תלמודיים (מחלוקת האמוראים [בעניין מתחיל בעות], ושיטת רבנו חננאל ג), מסיים בשבח (ה), באור מעשה דרב נחמן (ו), ואותנו הוציא (ז), ליל שימורים (ח),

פסח מצרים בהבדל לפסח דורות (לט). כפי שאנו רואים, יש כאן תכנית רב-גונית, והיא בלולה עוד יותר על-ידי צירוף עניינים אחרים (לעתים רחוקים מאוד) לפרקים הנ"ל, כגון: לענין המצה שאלת מצה בערב פסח (כט), לענין משנת רבן גמליאל שאלת הקרבת קרבן פסח בזמננו (כו), לענין "עבדים היינו" מחקר על תאריך יציאת מצרים (כא). בסוף המבוא באה ביבליוגרפיה מקיפה (א) של כל כתבי-יד ההגדה שבאו לידיעת המהדיר ושל כל קטעי הגניזה שהשתמש בהם, גם של כתבי-יד התלמוד ומפרשיו שעליהם ביסס את מחקרו, (ב) של דפוסי ההגדה שהשתמש בהם, וחיבורי הראשונים וכמה אחרונים שכתבו על הלכות פסח או על סדר ליל פסח. הקורא נהנה באופן מיוחד מרשימת קטעי הגניזה ומעיבודם (שגם הוא נעשה כאן כמעט בפעם הראשונה אף-על-פי שבמהדורותיו הקודמות כבר העיר המהדיר עליהם פה ושם). לדאבונו חסר במבוא פרק על מסורת הטכסט ותולדותיו. רשימת כתבי-יד ההגדה ניתנה בעמ' 217 לפי ספרו של איטלינר¹. המהדיר לא רדף אחרי כתבי-יד ההגדה אלא לקחם מן הנמצא בספר הנ"ל, אף-על-פי שמחברו מטפל במיוחד בהגדה המצויירת ולא הרחיב את מחקרו לכתבי-יד המרובים הנמצאים בספריות פומביות ופרטיות בלי קישוטים, לרבות אלה הנמצאים בתוך סידורים, מחזורים וכו', ואם יש להודות שכלול חומר רב וחשוב בספרים המצויירים, יש לומר מאידך גיסא שהחומר המעובד אינו שלם כלל וכלל.

החשובים ביותר בין פרקי המבוא הם העוסקים בחלקי ההגדה ובנוסחה, והם הם העניינים הראויים להימצא במבוא לספר, והיה רעיון מוצלח לאחד בפרק מיוחד (לו) שינויי כתיב וניקוד כדי שלא לנפח את "חילופי הנוסחאות". שאר העניינים הכלולים במבוא אינם שייכים הנה או על-כל-פנים לאו דווקא. ענייני ההלכה קשורים בהגדה של פסח קשר לא מהודק, והמחקרים התלמודיים בכלל אין מקומם כאן, אבל סמבון יש לכל מחבר הזכות שלא לצמצם את דיבורו לנושא שהוא עוסק בו, ובלי ספק ייהנו קוראים רבים מבקיאיותו ומחריפותו המופיעות דווקא בפרקים אלו. חבל שלא איחד גם את מנהגי הסדר (שנע בהם אנב אורחא, כגון במנהג לפתוח את הדלת ב"שפוך", או בפרקים שונים, כגון דצ"ך עד"ש (כה) במנהג לשפוך מן הכוס, ליל שימורים (לח) ומנהגיו, או השמיטם כלל, כגון כוס של אליהו) בפרק מיוחד.

שיטת המחבר היא להסביר את השיטות השונות שבספרות, להתווכח, לחקור ולדרוש, כדי להבליט את ההבדלים שביניהן, לברר את המקורות, אבל לא להכריע ביניהן. הוא מסתפק בזה להציע לפני הקורא חומר רב ולתת מקום למחקר נוסף. בסוף נשאר הרושם כאילו כל שיטה ושיטה מוצדקת היא. הקורא של ימינו היה רוצה יותר בחוות דעת המחבר בכמה עניינים, אבל כנראה ממשיך הוא בדרך התלמודים. מאידך גיסא יש להודות שהוא מתרחק מכל הרמוניזציה בין השיטות. אשר לפרטים מסויימים, יש להעיר:

עמ' 23. מבואר מה שנמצא בירושלמי, פסחים י, ה: רב אמר מתחלה צריך להתחיל בעבר הנהר ישבו אבותיכם וגו', כאילו הוא אומר "צריך להתחיל מתחלה" כדי

1. Die Darmstädter Pessach-Haggadah. Textband. Leipzig 1927

להימנע מתיקן הטכסט; אכן אין זה כנראה מתאים לסגנון התלמודי, ולפי עניות דעתי, אין להכחיש שיש כאן טעות.²

עמ' 28. מביא המהדיר את תשובת רב נטרוני גאון לפי סרעג, עמ' 206 = אוצר הגאונים פסחים, עמ' 89 באריכות, ויש להתפלא שלא תיקן את השיבושים הבולטים שבה או לכל הפחות העיר עליהם: וְכִי עֲבָדִים הֵינּוּ לֹא מִן הַתּוֹרָה הוּא. ואמרת לבנך עבדים היינו לפרעה. ויאמר יהושע אל כל העם לא מתחילה עובדי עז, שכך שנינו: מתחיל בגנות ומסיים בשבח, ואמרנו מאי גנות, רב אמר עבדים היינו וכו'.³

עמ' 34. ביאור המהדיר למעשה דר' נחמן פסחים דף קטז, א שאחרי תשובת עבדו פתח ואמר ר"ג היה אומר נראה כמטעה. לפי המשך הדברים היה ר' נחמן צריך לפתוח מעניין קרוב לתשובת עבדו ולא בעניין אחר, היינו ב־עבדים היינו (או, כמו ששיערו בשולי כ"י מיוכן ב: ב"לפ"כ). ובטעות השמיטו כתבי־יד אחדים את המלים שפתח בהם. גם אין זה ברור, אם בתקופת התלמוד הקדימו בנוסח ר"ג היה אומר, היינו בנוסח שאינו מיועד לאמירה.

עמ' 38–39. פירושו למלים רבא אומר צריך שיאמר ואותנו הוציא משם צודק במה שהוא מוסב על נוסח האמירה, היינו שצריך לומר פרשת עבדים היינו עד הפסוק וְאוֹתָנוּ – אבל אין זה בקשר למעשה דר' נחמן כלל.

עמ' 40. לדעת המהדיר נמצא נוסח רב עמרם גאון בסידורו, אף־על־פי שאין הוא שם בשלמותו, אלא רק בהתחלת הפסקאות וסופן. אכן בכ"א (אוקספורד) של סדר רעג אין כל סימון הפסקאות אלא כתוב: ואומר כל ההגדה עד גאל ישראל, ניסוח שמתקבל על הדעת (והוא מתאים להלכות מהרי"ץ גיאת II, עמ' קב, הלכות גדולות (מהדורת הילדסהיימר), עמ' 144, הלכות פסוקות לרב יהודאי גאון, עמ' טו). וכנראה היה נוסח ההגדה ידוע ברבים, מה שאין כן נוסח התפילה. מפני זה נראה לי סימון הפסקאות בשאר כתבי־יד (ז, ב) כהוספה מאוחרת. כמובן, אין זה מכחיש קביעת המחבר על הרכב ההגדה אצל רעג, הידוע לנו בכל זאת מתשובת רב נטרוני שהוא מביא.

עמ' 42. פרק י עוסק בקטעי גניזה (המתוארים על־פי מקורות שפורסמו בהם)⁴, ומונה המהדיר כאן 17 קטעים, ואילו להלן, עמ' 202 נמנים לפחות 32 קטעים. כפי הנראה לא היו ביד המהדיר קטעי אוסף אדלר (בסמינריון התיאולוגי היהודי בניו־

2. לי נראה שצ"ל: רב אמר מתחילה (ברור שהירושלמי מבאר כאן את דברי המשנה מתחיל בגנות, וכיה הגרסא ברוב כתבי־יד הבבלי) <ו> צריך להתחיל (באמירת הפסוק) בעבר הנהר וכו'.

3. על־פי השערה אני קורא: וכי עבדים היינו... לא מן התורה הוא, <דכתיב> ואמרת לבנך עבדים היינו לפרעה. <גם אין להתחיל> ויאמר יהושע אל כל העם <א> לא מתחלה עובדי עז, שכך שנינו... מאי גנות? רב אומר <מתחלה ושמואל (?)> אמר עבדים היינו וכו'.

4. חבל שעבר בשתיקה על עיבוד קטע עתיק (מס' 16, שפורסם על־ידי גרינסטון) בידי הר"א אפסטיבצר (REJ 63 (1912), עמ' 124, גם בעברית ב־הארץ יד ניסן ת"ש, עמ' 11), ועיין ההגדה שלי [סדר הגדה של פסח, הוצאת שוקן, ירושלים ותל־אביב, תש"ח], עמ' 7.

יורק) ולא הקטעים שבדרופסי קולג', וחסרים גם-כן אחדים (ביניהם חשובים) שבקמברידג'. בכלל לא ברור, לאן הגיעו הקטעים שתוארו בשעתם על-ידי אברהם JQR ט (1897), עמ' 520 והלאה, שברובם אינם קיימים באוסף שבקמברידג'.

עמ' 106. הכרזת "בבהילו יצאנו ממצרים" בה פותח נוסח הרמב"ם, נדרשת על-פי שיטות חז"ל, כאילו היא מוסבת לאכילת מצה בחיפז. לפי עניות דעתי, אין לה שום קשר לנוסח "הא לחמא" ולא לאכילת מצה, אלא היא נולדה ממנהגי העם לפתוח את הסדר בקריאה כזו.

עמ' 113. דעתו של המהדיר על השאלות נראית לי מוטעית. הוא צודק במה שלמד מכמה קטעי הגניזה שזמן רב אחר החורבן המשיכו לשמור על שאלת הצלי, וכנראה לא רק לזכר למנהג הקודם, אלא מפני שהקפידו לאכול בשר צלי דווקא (עיין מה שכתב ג' אלון, תולדות היהודים בא"י בתקופת המשנה והתלמוד, כרך א, עמ' 164–166). אבל לשאלת ההסיבה (שמייחס לה המהדיר עתיקות יתרה) אין זכר בספרות התלמודית (כנראה אינה מופיעה בטופסי ההגדה לפני סידור רס"ג), ודעתו שהעדר השאלה במשנה אינו מוכיח שלא היתה קיימת, אינה מניחה את דעתנו. הנה שאלת המרורים חסרה בירושלמי, וברור שלא היתה, ולא היה צורך בה, ועיין בכלל מה שכתבתי בהגדה שלי עמ' 9 ועמ' 29.

עמ' 115. ביאורו החדש למלת הסיבה, שמלבד משמעותה "הטיה על הצד השמאלי" יש לה עוד משמעות, "היקף סביב הכסאות לשבת לסעודה" הוצע מכבר על-ידי צבי קארל בפירושו למשנת פסחים (לכוב תרפ"ה), אבל לא נתקבל על-ידי החוקרים. באמת קשה להבין את הניגוד "יושבין – מסובין" על-פי ביאור זה, ועיין גם-כן משנה ברכות ו, ו והמקומות המקבילים בתוספתא ובירושלמי.

עמ' 120. בפרק יב עוסק המהדיר בברייתא על ארבעת הבנים ושינויי הנוסחאות שבה, אבל עובר בשתיקה על השאלה המסובכת של הקומפוזיציה של המדרש, וודאי חושב הקורא למצוא כאן חוות דעת המהדיר עליה. אנב אורחא אני מעיר שהמאמרים המובאים בעמ' 122–123 מתוך מדרש לקח טוב נמצאים גם במדרש שכל טוב עמ' 154, 158, בן דורו.

עמ' 177. קובע המהדיר שמנהג אמירת הפסוקים "שפוך חמתך" וכו' נתקבל בכל תפוצות ישראל אף שלא נזכר לא אצל רס"ג ולא אצל רמב"ם. כדאי להעיר שאינו נזכר גם בסדר רע"ג ולא בהלכות גדולות ולא בהלכות מהרי"ץ גיאת ולא בשבלי הלקט ולא בסדר הערוך לרש"י (מחזור ויטרי 281) ולא בראב"ה. ואשר לדעת ר' יהודה ב"ר יצחק, מורו של בעל סמ"ג, שכבר בימי התלמוד הירושלמי נהגו לומר "שפוך" (סמ"ג, דפוס וויציאה, דף קיח, ב) אינו יכול לקחת ידיעה זו מהסמ"ג, בפרט שהגרסא שם משובשת.

עמ' 183. פרק לה עוסק בהוספות להגדה של פסח, רובן על-פי סידור רס"ג. כל הקוראים יתנו תודה למהדיר על הדפסתן. לדאבונו ניתן הטכסט כאן בצורה המקרית שנמצאת במקורות, והמהדיר נמנע מלתקן אף שגיאות בולטות. – אשר לדרשה "ומנין שנתן לנו את ממונם", מקורה במכילתא דרשב"י, מהדורת אפשטיין, עמ' 32 (מהדורת הופמן, עמ' 25).

עמ' 202 והלאה ניתנת הביבליוגרפיה, ומעניינים כאן במיוחד קטעי הגניזה (32) שהיו בידי המהדיר. כאמור לעיל, השמיט המהדיר מקטעי קמברידג' אחדים, כגון מס' 123, 126 (ברכת המזון), 133 (עתיק, עם שינויים רבים), 136 (כולל ברכת המזון פיוטית), 138 (20 עמוד, עתיק), 140 (10 עמודים, עם שינויים רבים). לפי מה שאני יכול להכיר, מזדהה הקטע קמבר' 107 עם זה שפרסם אברהמס ב-X, JQR, כקטע I (עמ' 43), 108 עם אברהמס II (עמ' 44), 109 עם אברהמס XII (עמ' 50), 132 עם אבר' III (עמ' 46). בקטע שהוא מסמן 17 (ראה גם צילומו בעמ' 33) נתהפכו העמודים: עמ' 1 מתחיל ... יצחק ויעקב, עמ' 4 כולל את הפיוט, ואין קשר ביניהם. בקטע 32 (קמבר' 152) נרשמו 4 עמודים; בידי יש צילום של 2 עמודים נוספים.

ב

אחרי המבוא בא הטכסט (על-פי מנהגו האשכנזי) עם מנגנון רחב, בו מאחד המהדיר נוסחאות כתב-יד שהשתמש בהם, לרבות קטעי הגניזה, והטפסים הידועים מהספרות ההלכתית, אמנם רק עד הסעודה, והחלקים שאחריה ניתנים בלי שום עיבוד, אלא בטכסט גרידא. במדור מיוחד "הערות וציורים" מציע המהדיר את תוצאת עבודתו, ושם מוצא הקורא שוב חומר רב וחשוב.

כמובן, אין כאן טכסט ביקורתי, ולא היתה כוונת המהדיר לקבוע איזה נוסח או לתקן את הנוסח המקובל על-פי החומר המאוסף. הנוסחאות ניתנות כמות שהן, ולפעמים מרחיב הוא עליהן ביאור בהערות. גם כאן אין שום הכרעה מצד המהדיר על איזו נוסחא כשרה או פסולה, נאמנה או משובשת, והוא מתייחס אליהן כאילו היו כולן שינויים עתיקים שנבעו מאיזו מסורת עתיקה. לכן יש לומר, שהקורא מפיק ידיעות מעניינות מאוד ממנגנון זה (לדוגמא: כל קטעי הגניזה הקיימים גורסים את כם בשאלת החכם, לעומת הרבה שגורסין אותנו, או שלשון נוכח בתשובה לרשע (לי ולא לך. אילו היית שם) נמצאת רק בקטעי הגניזה), אבל הדיון עליהן נשמר לקורא עצמו.

בהקמת המנגנון קבע המהדיר סימנים לכתב-יד כנהוג, אבל לדאבונו הם אינם מוצלחים. אין זה הגיוני להשתמש באותה האות למטרות שונות. רעיון טוב הוא לקבוע סימן ק1 ק2 וכו' לקטעי הגניזה שבקמברידג', אבל אין לסמן בו בזמן את כ"י קויפמן ק, כ"י קראופורד ק24, כ"י קורפו ק25. הקורא אינו יכול לשמור בזכרונו פרטים כאלה. ועוד: המהדיר רושם במנגנון את הגרסאות הסוטות ממה שניתן בטכסט למעלה, כנהוג, ויש לחשוב ששאר המקורות אינם סוטים ממנו. אבל מאחר שחלק הגון מהם הם קטעים, אינם קיימים בכלל ברוב המקומות, ואין ללמוד מאומה על הנוסח שלהם. היה אפוא נחוץ לסמן בכל המקומות עד היכן מגיעים הקטעים, כי הקורא אינו זוכר את הפרטים הניתנים לו בביבליוגרפיה בשעת קריאת הטכסט. שלישי: לשון המנגנון צריכה להיות ברורה וכשרה להבין בלי עזרת מדור אחר. אבל איזה קורא יוכל להבין ברישומים כמו (ע' ב/ג) ג' "בחר-אויב" או ג' "ויבחר-ידידיו" או (ע' נו) "מני-הים", שדובר כאן על ההוספות הפיוטיות ששמע עליהן במבוא או שהסברן נמצא במדור ההערות?

להשלמת המנגנון אני מוסיף הערות אחדות ממה שבא לידי:
 עמ' ה. הפסקא הא לחמא חסרה, לפי המהדיר, בקטע ק23, אבל היא חסרה גם בקטעים ג, 4, א8.
 עמ' י. אינו בולט שברוב כתבי-היד סדר השאלות הפוך.
 עמ' יב. אינו בולט שכל ההגדה הראשונה (היינו הפסקאות עד "מתחלה") חסרה בקטעים ג, 4, א5, א6, ק2.
 עמ' כז. "מתחלה... ויאמר יהושע אל כל העם" חסר ג, ק2.
 עמ' לג-לד. אינו בולט שבקטע ג ובקטע ק133 (שלא היה לפני המהדיר) חסר כמעט כל המדרש.
 עמ' לו. "מצוינים שם לגוי". רישום זה מטעה, מפני שהמלה "לגוי" שייכת למטה, וחוזרים כתבי-היד עליה: "לגוי גדול ועצום".
 עמ' לז. הוספת הפסוק "ואעבר עליך", הניתנת בטכסט על-פי האר"י חסרה כמובן בכל כתבי-היד, וזה לא נרשם.
 עמ' מא. "ירא... תחין". יש שיבוש כאן גם בקטעים אחרים.
 עמ' מד-מה. חזרת "ועברתי... והכיתי..." חסרה גם בקטעים ג, ק2 ובעוד קטעים.
 עמ' סא. שהיו אבותינו... על שום מה, חס' גם ג.
 עמ' סב. "מצה על שום שנגאלו". גם ג, ק113, 142.
 עמ' סו. אינו בולט שברוב קטעי הגניזה חסרה ההוספה "מיגון לשמחה... לגאולה".
 עמ' סז. ההוספה הגרשמת מתוך כ"פ "מפרך לחופש... והעבירו בגורי ים סוף ברגל" נמצאת בקטע ק141 (שלא היה לפני המהדיר).
 עמ' סט. "שיר חדש" חס' גם ק20, כמו בקטעים אחרים.

גם באוסף הפירושים הרחב והרב-גוני, שנאסף על-ידי המהדיר בהגיון ובבקיאות רבה, מתאפק הוא מכל חוות דעת מצדו. הפירושים מסודרים זה אחר זה, אף אם הם מתנגדים זה לזה – הבחירה היא ביד הקורא, בלי הדרכת המהדיר. הם ניתנים לא תמיד בלשון מקורם או מקורם העתיק ביותר, אלא לפעמים בניסוח המהדיר, בקיצורים ובשינויים, לפעמים בסדר שונה. ובוה שונה אוסף זה מהאוספים הקודמים, בפרט ממהדורת אייזנשטיין, בה נמצא מבחר פירושים במלואם, ששם מופיע גם הצד הספרותי שבהם, ואילו כאן שולט הצד הענייני. מאידך גיסא רואה הקורא כאן את שלשלת הקבלה שביניהם וניתן לו בזה חומר לתולדות הדרוש. כמובן, יש משהו פרובלימטי בפירוק הצורה המקורית. פירושים ששייכים ביחד ניתקו לפעמים לגמרי ממקומם, כגון ביאור המלים "וכפר בעיקר", הנוכח אנב אורחא בשבלי הלקט כפירוש ר' בנימין אחי המחבר, וכאן מופיע לחוד. פירושים שונים גם במחבריהם, גם בעניינם, מאוחדים לעתים במספר אחד, כגון בסי' פט. לפעמים יוצא עניין מוזר, כגון בסי' עא, בו מובא פירוש רש"י למלים "ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים" בתוספת מחאת הרשב"ץ: ואינו נראה לי זה הפירוש, וכו'. בתורת דוגמא אני גותן כאן את פירוש הרשב"ץ לעניין ארבעה הבנים: "וענין ד' בנים הוא כי ידוע הוא כי הונכסים לפרדס והם המעמיקים בחכמות הפנימיות הם חלוקים במחקרם, יש מי שהתחיל

בחקירה כהוגן והשלימה ועלתה בידו כהוגן וזה נק' נכנס בשלום ויצא בשלום, וזה נקרא בהגדה חכם, יש שהעמיק בה והתחילה והשלימה ונטה בה אל הכפירה והחזיק בה, וזה הנקרא מקצץ בנטיעות כמי שנכנס לפורס וקצץ בנטיעות הרכות שלא תצמחנה עוד והפסיד הפרס כן הפסיד החכמה וכפר בעיקר האלהות, וזה הנקרא רשע בהגדה. יש מי שהתחיל בחקירה ולא יכול להשלימה מפני עומקה ושאר בתמימותו עד שמת, וע"ז נאמר הציץ ומת, וזה הנקרא בהגדה תם. יש מי שנתבלבלה דעתו בחקירה... וזה הנקרא בהגדה שאינו יודע לשאול. – בניסוח המהדיר מופיע פירוש זה כדלקמן: "ארבעה בנים: הם ארבעה שנכנסו לפרס החקירה: החכם נכנס בשלום ויצא בשלום, כלומר, התחיל בחקירתו כהוגן והשלימה כהוגן. הרשע קיצץ בנטיעות הרכות שבפרס החכמה וכפר בעיקר. התם הציץ ומת, כלומר התחיל בחקירתו ולא השלימה מפני עומקה, ומת בתמימותו, ושאנו יודע לשאול" וכו'. ויש לומר שבפירוש נתמעט ממקוריותו ומיפיו.

אנו מתפללים שפירושים פשוטים ומשכנעים חסרים לגמרי, כגון הפירוש "ויליף נטויה – נטויה" (לקח טוב, במקום) או הרמז לסימן דצ"ך עד"ש באח"ב שלפי מדרשים עתיקים היה חקוק במטה משה (תנחומא בובר, שמות יג, א). מאידך גיסא מוצא הקורא פירושים נדירים ולעיתים מפתיעים, כגון סי' רלח את הלחץ: "לרבות דוחק השכינה שהיא בצרת ישראל", מכ"י דארמשטאט. סי' רלח * "לא ע"י מלאך המות בא לאדם בזמן שהוא ער ומרגיש", ממלמד התלמידים.

אשר לצורה החיצונית, אין סידור הפירושים מוצלח, מפני שהמקורות מופיעים מתחת לטכסט בעירוב מראי מקומות התנ"ך וכדומה והערות המחבר, והיה יותר הגיוני להתחיל בכל פעם בסימן המקור העתיק ביותר ולסמן את שאר המקורות בסוף ההבאה, ולא תחת הטכסט. הסידור הנוכחי מכביד על השימוש, כמו שהוא מכביד גם באוצר הגאונים המפורסם. בכל אופן יודו הקוראים למהדיר על העבודה העצומה שהשקיע באוסף הפירושים וישתמשו בו בתועלת רבה לקיום מצות סיפור יציאת מצרים.

ג

בנספחים שבסוף הספר כלולים שוב עניינים שונים הקשורים פחות או יותר בהגדה של פסח ונותנים לקורא חומר לעיון ולהבנת הסדר: נוסח רס"ג וכנגדו נוסח הרמב"ם במילואם, בתוספת קצת שינויי נוסחאות. – פירוש ר' יוסף גיקטיליה ור' משה בן שם טוב מעיר לראון. – שרח אלהגדה (הביאור הערבי) על-פי הנוסח שיצא מכבר על-ידי פרידלנדר, בתוספת תרגום עברי בידי נח בראון. – מדרש הלניסטי על יציאת מצרים, היינו חלק מספר "חכמת שלמה" מהכתובים האחרונים, בתרגום מ' שטיין ובהערות. – מאמרו של המהדיר על כוס חמישי. – מאמרו של המהדיר על מצה בערב פסח שחל להיות בשבת⁵.

5. בחלקו חזר מאמר זה על מה שכתב כבר במבוא בפרק כט, והוא כנראה מחמת חוסר עריכה.

הפרק הכולל את נוסח רס"ג והרמב"ם כמעט אינו מוסיף כלום על מה שהסביר המהדיר במבוא, וגם הכתובים האחרונים בהוצאת כהנא (בהם נמצא ס' חכמת שלמה) נפוצים מאוד, והיה אולי מספיק להעיר על זה במקום להדפיס את הטכסט. במקום הפירושים הניתנים כאן, מסתמא מחמת נדירותם, היינו מעדיפים הדפסת פירושים אחרים כמו רש"י, רשב"ם, ריטב"א (גם הם נדירים) או הרשב"ץ (שלא נדפס זה למעלה ממאה שנה). מאידך גיסא רואה אני ערך בתרגום השרח הערבי. משני המאמרים ההלכתיים יהנו המעוניינים הנאה גדולה.

אני חוזר על מה שקבעתי בהתחלה, שלמרות ההערות שהצעתי כאן, אני רואה בספר מפעל גדול, ולואי שיזכה המהדיר להוציאו במהדורה מושלמת בקרוב.

מחקר הליטורגיה היהודית בגרמניה

התפילה בבית-הכנסת, צורותיה, נוסחאותיה והתפתחותה – כשם שעוררו את עניינו של הציבור היהודי כולו, כן העסיקו ברציפות את המלומדים. המחקר בליטורגיה היהודית במאה התשע-עשרה מקורו בפולמוס על צורת הפולחן או לפחות הושפע ממנו. השינוי הגדול שחל במאה השמונה-עשרה ובמאה התשע-עשרה ביחס למסורת היהודית השפיע גם על התפילה וסדריה בבית-הכנסת. יתר על כן, לא נטעה אם נאמר, שדיונים סביב נושא זה היו לעתים אף למרכז תשומת הלב של הקהילות. בצד ויכוחים מעשיים יותר, כגון איזה מנהג או נוסח יש לקיים או לבטל בשעה שחלו השינויים בתנאי החיים ובהשקפותיו של הציבור היהודי, התפתחה בחינה מחודשת של הליטורגיה כולה.

אופייני הוא ליהודי גרמניה, וייאמר זאת לזכותם של כמה ממנהיגיהם הרוחניים, שלהצעותיהם המעשיות נתלווה מחקר מדעי. כך היה מחקר הליטורגיה לתופעה אופיינית של *Die Wissenschaft des Judentums*, ולא מקרה הוא, שהספר שבו החל ה-*Wissenschaft des Judentums* – כוונתי ל-*Gottesdienstliche Vorträge* של צונץ – כבר חודר עמוקות לתחום הליטורגיה. מלומדים יהודים, בין שנולדו בגרמניה ובין שחיו ופעלו בה, נטלו חלק נכבד מאד בפיתוח חקר הליטורגיה, ומטרתו של מאמר זה לתאר זאת.

מלומדים שנבדלו זה מזה בהשקפותיהם הדתיות, בהכשרתם ובמעמדם, תרם כל אחד מהם את חלקו. היו ביניהם נציגים של בית המדרש הישן – למדנים שפקחו עיניהם לבעיותיו של העידן החדש ללא הכשרה פורמאלית ומודרנית, ולעומתם אנשים שאיחדו בתוכם למדנות רבנית מעמיקה עם השכלה אקדמית; היו ביניהם רבנים שעיסוקם המדעי לא הפריע לעבודתם בתוך הקהילה ולעומתם מורים אקדמאים שבתחום משרותיהם היו רחוקים מן הקהילה מרחק רב. מוצאים אנו ביניהם נציגים של היהדות האורתודוקסית המחמירה ביותר, בצד מצדדי הרפורמה הראדיקאלית, ובהם גם אלה שעמדו בין שני הקצוות. שלושת בתי המדרש לרבנים בגרמניה היו מיוצגים על-ידי מיטב מוריהם.

אמנם, עוד לפני תקופת האמנציפציה נעשו נסיונות לשפר את ספרי התפילה על-ידי קביעת טקסטים מהימנים והוספת פירושים ענייניים; נזכיר את שלמה הנאו (1687–

- 1746) ויצחק סטנוב (1732–1804). אולם רק החל במאה התשע-עשרה התקדמו המלומדים בכיוונים אלה בדרך שיטתית. המטרות היו שלוש:
1. הוצאה לאור ופירוש של המקורות העתיקים המבהירים ומאירים את תולדות התפילה.
 2. חיבור פירושים לספרי התפילה.
 3. חקר תולדות התפילה ונוסחיה לפי שיטות המחקר ההיסטורי והספרותי.

א

בתחילת המאה התשע-עשרה היה המידע על המקורות ההיסטוריים של התפילה היהודית זעום. הוא כלל רק הערות מעטות שבספרי הפוסקים וכמה מובאות שלוקטו מתוך התלמודים וממסכת סופרים הבתרת-תלמודית. מלומדים יהודים בגרמניה מילאו תפקיד חשוב בקריאת ספרי המקורות, בהוצאתם לאור ובניתוחם. עזרה בכך חברת 'מקיצי נרדמים' (שנוסדה בליק בשנת 1864 ואחר כך עברה לברלין). אולם יש לציין, שמאמצים אלה החלו מאוחר למדי, זמן רב אחרי שכבר נעשו מחקרי היסוד בתולדות התפילה, בחלקם על סמך כתבי-היד של אותן יצירות. כן יש לציין, שבאותה תקופה לא נדפסו המקורות החשובים ביותר וקצתם אף לא היו ידועים אלא מעט. סדר רב עמרם גאון, סידור רב סעדיה גאון ומחזור ויטרי עדיין לא הופיעו בדפוס ומקורות אחרים נודעו רק בדפוסים מלאי שיבושים. כמו כן יש לשים לב לכך, שהמקורות שהוצאו לאור היו בעיקרם הלכתיים. הם דנו בראש וראשונה בדיני התפילה, ואילו נוסח התפילות, החיגוי כל כך עבורנו, תפס במחקר מקום משני בלבד.

כאן עלינו להזכיר את המהדורה והפירוש למקור העתיק ביותר, הוא מסכת סופרים. היא הוצאה לאור על-ידי יואל מילר (ליפציג-וינה תרל"ח), מי שהיה לאחר זמן מורה ב-Hochschule für die Wissenschaft des Judentums. הטקסט שמילר השתמש בו לפירסום זה היה לקוי ולאחר זמן פירסם היגער נוסח חדש לגמרי. אך למרות חסרונות אלה מכיל פירושו של מילר הערות ביקורתיות מועילות רבות על תולדות התפילה, שאין לוותר עליהן גם היום. למחבר זה אנו חבים תודה גם על מהדורה של החיבור הבתרת-תלמודי 'חילוף מנהגים' (וינה תרל"ח). מהדורה זו שימשה בסיס למהדורות מאוחרות יותר.

סדר רב עמרם גאון, העתיק מכל ספרי התפילה, נודע רק במאה התשע-עשרה מתוך כתב-יד פגום מאד. אלכסנדר מרכס (Marx) הניח את היסוד למהדורה מדעית במאמרו Untersuchungen zum Siddur des Gaon R. Amram (Jahrbuch der jüd. lit. Gesellschaft 1907, p. 341ff). ובחלק העברי עמ' 1–38). בהגיון רב השווה במאמר זה את כתבי-היד המצויים ומחקר הוספות מאוחרות. תכניתו להוציא לאור מהדורה ביקורתית של מקור חשוב זה לא יצאה לפועל והצורך בה קיים עד היום. הסידור העתיק השני, סידור רב סעדיה גאון, פורסם רק לאחרונה. הוא נתגלה על-ידי שטיינשניידר בכתב-יד באוכספורד והיה ידוע גם לצונץ. בונדי, רבה של מיינץ, עשה עבודת הכנה יסודית להוצאתו לאור ותיאר את מבנהו ותוכנו של הסידור במאמר Der Siddur des Rabbi Saadia Gaon (Frankft. a. Main, 1904, Wis-

senschaftliche Beilage zum Rechenschaftsbericht der jüd. liter. Ges. für 1902 und 1903). אך הוא לא זכה להשלים את המלאכה. הסידור יצא לבסוף לאור בירושלים בשנת תש"א על-ידי 'דוידון, ש' אסף ו' יואל בהוצאת מקיצי נרדמים. ' יואל התקין את הנוסח ותרגם את החלקים הערביים לעברית, ובכך איפשר לחוג רחב יותר את הגישה לספר זה.

סידור הרמב"ם, המובא במהדורותיו המודפסות רק בצורה מסורסת, זכה למחקר מדעי לראשונה על-ידי 'אלבוגן במאמרו Der Ritus in Mischna Torah הקובץ. Moses Maimonides, Vol. I, Breslau 1908, p. 319ff. אלבוגן גם גילה, שעלינו לחפש את החלקים החסרים במהדורותיו בסדר התפילות של מנהג תימן. מחזור ויטרי, שמקורו בבית מדרשו של רש"י, פורסם על-ידי ש' הורוויץ בלייפציג (טיפולו בטקסט אינו משביע רצון) וצורפו אליו הערותיו החשובות של א' ברלינר (ברלין 1889–1893). סידור רש"י, גם הוא מבית מדרשו של רש"י, הותקן לדפוס עם הערות בידי שלמה בובר ויצא לאור לאחר מותו על-ידי יעקב פריימן (ברלין תרע"ב). מקור אחר – לא פחות חשוב – השייך אף הוא למסורת הצרפתית, הוא 'ספר מחכים' לר' נתן ב"ר יהודה, שפורסם לראשונה על-ידי יעקב פריימן ב'האשכול' (כרך ששי, קרקוב תרס"ט, עמ' 94 ואילך). א' ברלינר ניסה להוציא לאור, על-פי כתב-יד שבלונדון, את ספרו של שבתי בן יצחק סופר, אחד המקורות המאוחרים ביותר (המאה השש-עשרה – השבע-עשרה). רק ההקדמה יצאה לאור, אך גם מתוכה ניתן ללמוד הרבה.

לענין מקורות התפילה חשוב איסופם ופירושם של ה"מנהגים". גם בשטח זה תרמו המלומדים היהודים בגרמניה את חלקם. בספרו Rabbinische Ceremonialgebräuche in ihrer Entstehung und geschichtlichen Entwicklung dargestellt (Berlin 1837) דן משה בריק (Brück) בין השאר בקידוש לבנה, תפילת 'עלינו' וברכת כהנים, ומתח ביקורת על כמה מנהגים שמקורם לדעתו באמונות טפלות. אברהם ליוון, רבה של Peiskretscham (שלויה עלית) היה שיטתי יותר וקרוב יותר למקורות. בספרו 'מקורי מנהגים' (ברלין תר"ז) הוא דן בהרבה מנהגים הקשורים לתפילה, כגון הנענועים של המתפללים, ההתנהגות בבית-הכנסת, השימוש בלשון העברית בתפילה, קריאת התורה, מכירת המצוות, הוספת קטעים שונים לתפילה, מבנה תפילת העמידה, הקדושה וסדר ליל פסח. חשיבות הספר קיימת עד היום, אף שבתחומים רבים התקדם המחקר ונתגלו מקורות חדשים. תיאור מפורט מאוד של מנהג מקומי – מנהג פרנקפורט – ניתן על-ידי שלמה גייגר – אחיו הבכור של אברהם גייגר – ב'דברי קהלות' (פרנקפורט ע"נ מ"ן 1862).

חשובים יותר הם המאמצים שנעשו לשיפור ספרי התפילה עצמם. נוסחאות התפילות והפיוטים היו בתחילת תקופת האמנציפציה במצב רע מאד. אף-על-פי שעוד במאה השמונה-עשרה עסקו חכמים אחדים בטקסטים אלה, הם היו – כדברי צונץ – 'מכוסים עשבי בר'. היה זה ר' וולף היידנהיים (הרו"ה, 1757–1832) שחולל שינוי יסודי. הוא ההדיר את הטקסטים בשם לב במיוחד לכללי הדקדוק, הסביר פעמים רבות (אמנם לא בכל מקרה) את נימוקיו בבחירת הגרסאות וגם שיפר את התסדיר

הטיפוגראפי. איש זה, אשר הצטיין כדקדקן, פרשן ומדפיס, נודעה לו השפעה רבה ביותר. עד היום, נוסח היידנהיים – עם קצת תיקונים מאוחרים יותר – הוא נוסח ספרי התפילה שלנו.

סידור התפילה של היידנהיים זכה לתפוצה רבה, בין במהדורות הגדולה עם תוספת פיוטים ובין במהדורה קטנה יותר, ושתי המהדורות נדפסו פעמים רבות מחדש, הן ברשות המחבר והן שלא ברשותו. בקצת מן המהדורות הוסיף היידנהיים תרגום לגרמנית שיש לציין במיוחד, שכן הוא אחד התרגומים הראשונים לגרמנית והוא עולה בהרבה על תרגומי קודמיו, י' איכל (Euchel) – תקמ"ו – תקמ"ח, ודוד פרידלנדר – תקמ"ו.

המפעל הגדול הראשון אחר היידנהיים הוא הסידור 'הגיון לב' שיצא לאור על-ידי ה' עדלמאן (קניגסברג 1845) עם פירוש יסודי מאת אליעזר ל' לנדסהוט. בפירוש זה התחקה לנדסהוט אחרי המקורות של התפילות השונות וקידם הרבה את חקר ייסודן והזמן שבו נתקבלו לתוך סידור התפילה. מחקר זה נעשה בדרך ביקורתית גלויה וחוגים חרדים מסויימים התקשו לקבל זאת. הטקסט של התפילות אינו מבואר, פרט להערות של עדלמאן פה ושם, שבהן הוא מפרש מחדש קטעים שונים בדרך אפולוגטית, הנראית לנו היום כהתרפסות מוגזמת.

בסידור שהוציא לאור יחיאל מיכל זק"ש עם תרגום (תרי"ח 1858) אין חולשות מסוג זה. הטקסט שלו מהימן בכמה מקומות אף מזה של היידנהיים. תרגום קטעים שיריים ניתן כאן באותו סגנון שהביא לאחר מכן לפרסומו של המחזור של זק"ש. התרגום עשה רושם בעיקר בשל השפה הבהירה והנאה. גם לחוקרים צמחה תועלת מן התרגום כי בו נתון גם הפירוש הנכון של קטעים קשים (כגון פרקי אבות).

פירוש יסודי לנוסח הסידור ניתן על-ידי זעליגמן דוב בער ב'סדור עבודת ישראל' (רעדלהיים 1868). בער היה יורשו הרוחני של היידנהיים. הוא התעניין במיוחד בשאלות דקדוק והיה בר סמכא בתחום זה, גם בשל הסתמכותו על חומר שבכתב-יד. בפירושו הארוך הוא מביא סימוכין לטקסט ומציין את המקבילות מהתנ"ך ומהספרות הבתר-מקראית. אך הוא העדיף בדרך בולטת את צורות הדקדוק והכתיב המקראיות על פני הצורות של לשון חכמים, ודרך זאת בוודאי אינה מוצדקת. לעומת הגישה הביקורתית יותר של לנדסהוט כלפי מקור התפילות ואופן חיבורן, אפשר לכנות את גישתו של בער – אורתודוקסית. למרות זאת חב לו המחקר תודה על כמה שיפורים אף בהשוואה למפעלו של היידנהיים: הוא טיפל במדקדק בחומר המקורות, עד כמה שזה היה ידוע לו, ובעיקר יש להזכיר שהוא פירש בקצרה, על-פי דרכו של היידנהיים, את הפיוטים שבסידור (יוצרות, סליחות, הושענות).

נוסף לסידור התפילה התעניינו המלומדים גם במחזור, הוא סדר התפילות לחגים. גם כאן עומדת לעינינו בתחילת המאה התשע-עשרה המהדורה המונומנטאלית של המחזור בתשעה כרכים של וולף היידנהיים (רעדלהיים תק"ס ואילך). הוצאה זאת כוללת תרגום לגרמנית ופירוש מקיף שאינו עוסק בתפילות אלא מתרכז כולו בפיוטים ומסביר אותם בדרך שיטתית. בקיאותו המופלגת בתלמוד ובמדרש איפשרו להיידנהיים להבין את הרמיזות הרבות שבפיוטים ולהציע את המקורות לפני הקוראים. היידנהיים

השתמש בכתב-יד של מחזורים שהיו ללא ספק מהימנים יותר מן הדפוסים. בדרך זו הצליח להוציא לאור נוסח מתוקן של הפיוטים שעלה על זה של כל קודמיו. על כן מובן, שמהדורת מחזור זו עדיין משמשת לחוקר כמהדורה העיקרית. מאידך גיסא אין לראות בכך סוף הדרך. היידנהיים אמנם השתמש בשינויי נוסח שבכתב-יד, אך – כדרך החוקרים בומנו – לא ציין אותם. ועוד: חלקים שונים במחזור לא פורשו, ויש חלקים שלא תורגמו. אף מובאת לעתים גרסא לא נכונה, ויש קטעים שלא פורשו כהלכה. כללו של דבר, נותר מקום לעבודה נוספת, וגם אותה יש לזקוף לזכות החוקרים בגרמניה.

כראשון עלינו להזכיר את אייוק ברלין. במהדורתו (הנובר תקצ"ז–תקצ"ט) תוקן הטקסט בכמה מקומות לעומת היידנהיים והפירוש הורחב במחצית לערך. בסך הכל מוסיפה מהדורתו ידיעות רבות ויש לראות בה את המושלמת מבין מהדורות המחזור המצויות. באותן שנים הוציא לאור ר' פירסטענטהאל את מהדורת מחזורו (קרוטושן תקצ"ח). תוספותיו פחות חשובות משל א' ברלין אך אין הן מחוסרות ערך. כבר בחייו של היידנהיים, ובמידה מסוימת ללא קשר עמו, תרגם ופירש משה בידענן (Büdinger) את המחזור (מץ תקע"ז), וגם במהדורה זו יש דברים טובים אחדים שאינם במהדורת היידנהיים. לעומת כל אלה יכולה מהדורת המחזור של י"מ זק"ש (ברלין תרט"ז 1855) להיחשב כצעד גדול קדימה. זק"ש, שתרגם לפני כן פיוטים משרת הקודש של יהודי ספרד, היה מאומן היטב בבואו לתרגם את מחזור אשכנז-פולין. המורכב רובו ככולו מן החומר הרגיש של הפיוט של ארץ-ישראל, אשכנז וצרפת. יכולתו בתרגום שירה מחוכמת זאת מעוררת את הערצתנו אף היום. בבקאותיו בתלמוד ובמדרש ובכושר ההבחנה הבלשנית שלו יכול הוא להשתוות להיידנהיים וטיפולו בטקסט אף מראה שיפור ניכר לעומת היידנהיים. בנספח עברי מיוחד נימק את תיקוניו בטקסט של היידנהיים. בתרגומיו לסטנצות גרמניות מצא ביטוי הולם לרוב הפיוטים ובהוסיפו הערות שוליים להבהרת משמעות הטקסט הקל על הציבור הרחב את הגישה אליו. אמנם, טעמנו בעיניי שירה נשתנה מאז אמצע המאה התשע-עשרה, ובוודאי דברים אחדים במבחר אוצר המלים של תרגום זה נראים בעינינו היום מוזרים וחורגים, אך אין לזקוף זאת לחובתו. הטענה, שהושמעה מדי פעם, כאילו זק"ש היה רק חרוזן ולא היה משורר, אינה מוצדקת.

היידנהיים עסק גם בסדר הסליחות, אך פירושו נדפס רק לאחר מותו (סליחות לפי מנהג אשכנז, רעדלהיים תקצ"ד 1833). המהדורה המפורשת הראשונה במאה התשע-עשרה היתה זו של שלום (בן יעקב) הכהן. הוא נולד בפולין אך גר בהמבורג. הוא הוציא את הסליחות בשתי מהדורות (עם תרגום לגרמנית): מנהג בוהמיה-הונגריה (אלטונה תקפ"ג) ומנהג אשכנז (רעדלהיים תקצ"ד) הכוללת גם פירוש חלקי על-פי רשימותיו של היידנהיים. גם ר' פירסטענטהאל הוציא לאור מהדורה של סליחות עם הערות לשלושת המנהגים שהיו נהוגים בגרמניה המזרחית – מנהג פולין, מנהג בוהמיה ומנהג פוזנא (ברסלאו תקפ"ג). מהדורה זו הופיעה אחר כך בשלוש הוצאות נפרדות (קרוטושן 1839). מהדורה נוספת, המבוססת על הטקסט של היידנהיים, הוכנה על-ידי זליגמן בער (רעדלהיים תרט"ז), בצירוף תרגום חדש, חופשי למדי, אך קריא מאוד.

הקנינות לתשעה באב, ובהם פיוטים קשים במיוחד, תורגמו על-ידי היידנהיים, פירסטענטהאל ובער. בער גם חיבר להן פירוש מצויין (רעדלהיים תרכ"ג). בתפילות לאבלים, ובכלל זה כל המנהגים הקשורים לפטירה, עסק א"ל לנדסהוט בהקדמתו ל'סדר בקור חולים מעבר יבוק וספר החיים' (ברלין תרכ"ו). צבי בנימין אויערבך נתן פירוש מופתי עם תרגום למנהגי ברית מילה בספרו 'ברית אברהם' (הלברשטאט תר"ך).

המשותף לכל המהדורות של ספרי התפילה שזכרו עד כה הוא, שבתקופה הראשונה ניתנו כל התרגומים באותיות עבריות, ולרוב באותיות יהודיות-אשכנזיות קורסיביות, ומאוחר יותר באותיות גותיות אך כל הפירושים נכתבו ונדפסו עברית, ומבחינה זאת לא היתה התחשבות רבה בקהל הרחב ששוב לא שלט בשפה העברית. פרט לזק"ש – שהערותיו במחזור באות במקום פירוש, ובער – בכמה הערות שלו במהדורות הסליחות והקנינות שלו, לא ראה איש צורך להבהיר את התרגום על-ידי הערות שוליים. רק לקראת סוף תקופה זו פירסם אלי מונק את ספרו *Die Welt der Gebete* (פרנקפורט ע"ג מ"ן 1933–1935), שהוא פירוש בגרמנית לסידור, לפי השקפה מסורתית.

נוסח ההגדה של פסח, ששימש עד המאה התשע-עשרה רק בסיס לדרושים חופשיים, נתפרש בדרך עניינית על-ידי המלומדים האלה: היידנהיים (רק קטעים אחדים, רעדלהיים תקפ"ב), צ"ה עדלמאן (Edelmann, דנציג-קניגסברג תר"ה 1845), א"ל לנדסהוט. במבוא למהדורתו (ברלין 1855) עסק לנדסהוט גם בבדיקת מקורות הטקסט ומ' שטיינשיידר הוסיף הערות היסטוריות רבות ערך. דוד קסל (Cassel) הוסיף לתרגומו פירוש תמציתי והערות קולעות רבות (ברלין תר"ל 1870). גם פירושים אלה הם בעברית. רק צ"ב אויערבך נתן במהדורתו (הלברשטאט תרל"א 1871) כמה הערות בגרמנית בנוסף לכמה הסברים בעברית. מאוחר יותר הוציא י"מ יפת מהדורה של ההגדה עם פירוש גרמני, שהיה אמנם מיועד במיוחד לאנשים צעירים, אך עם הרבה הערות מדעיות (פרנקפורט ע"ג מ"ן 1884). גם מהדורתי (ברלין 1936) היא נסיון להסביר את ההגדה לקהל דובר גרמנית.

ב

בד בבד עם העבודות על הטקסט של ספרי התפילה ועל ביאורם נוצרו באותה תקופה מחקרים רבים על תולדותיה, מבנה ואופיה של התפילה היהודית, וגם בהם חלק נכבד לחוקרים היהודים שגרמניה. מחקרים אלה מצטיינים במגעם ההדוק עם המדע האקדמי, בידיעה הולכת וגדלה של השיטות הפילולוגיות – וכמה חוקרים הצטיינו בכך במיוחד – בהעדר כל דוגמטיות בפתרון בעיות מדעיות טהורות, ולבסוף – בגילויים ההדרגתיים של מקורות חדשים שבכתב-יד.

נוכל למדוד יפה את מידת ההתקדמות בחקר התפילה, אם נעיין בספר *Historisch-kritische Darstellung des jüdischen Gottesdienstes* מאת שלום הכהן (הנוכח לעיל, לייפציג 1819). ספר זה עוסק בעיקר בתקופת המקרא והבית השני, נותן סקירה שטחית ביותר על התפילה בימי הביניים ומבטא זלזול בפיוט. חיבור כזה –

אין מה ללמוד ממנו וראוי הוא לשכחה. לכן יש למנות את ראשיתה של הספרות המדעית בתחום זה בהופעת ספרו של המלומד הגדול יוֹהַן ליפמן ליאופולד צונץ מתוקנת – לאחר מותו של צונץ – על-ידי ג' בריל (Bruell) 1892; בזמנו תורגם לעברית ועודכן על-ידי ח' אלבק, ירושלים תש"ז. להערכתו המדעית של הספר אין זה רלוונטי, שמגמתו היתה גם להוכיח שמבחינה היסטורית מוצדק ההיתר לדרוש בבית-הכנסת בשפת הדיבור המקומית. אולם חשוב ביותר שהוכח בו, שהדרשה בציבור היתה תמיד חלק אינטגרלי של התפילה. פרק 21 מכיל סעיף רב משקל על תולדות התפילה, ומה שחשוב במיוחד – על תפילות הקבע, עם הערות פותחות אופקים על דרך חיבורן. בשני סעיפים דן המחבר על תחילתו של הפיוט ועל תקופת שיאו, כשכוונתו להראות את המעבר מן הדרשה לפיוט.

צונץ עסק בחקר התפילה והפיוט משך כל חייו. מאמרו המפורט *Der Ritus von Avignon* (Allg. Zeitung d. Judentums 1839, p. 11) על מנהג דרום צרפת הוא דוגמה למחקר מקיף השם דגש שווה על תיאור המנהג ועל תולדותיו. הפרק *jüdischen Dichter der Provence* (Zur Geschichte und Literatur 1845, p. 459ff.) צמח מתוך עיסוקו המתמיד במחזורים של מנהג פרובנס; אמנם הוא מגיש בו רק רשימה של הפייטנים ושל יצירותיהם, הן בשדה הפיוט והן בשטחים אחרים. עתה אנו מגיעים אל ספרו *Die Synagogale Poesie des Mittelalters* (ברלין 1855) ומהדורה שניה מתוקנת על-ידי אהרון פריימן, פרנקפורט ע"ג מיין 1920). זהו פרי עבודה של עשר שנים ותרומת יסוד לחקר תולדות התפילה וצורותיה. אמנם יש לציין, שלספר זה קדמו מחקריהם של ש"י רפפורט, ש"ד לוצאטו ו"ל דוקס. דוקס נולד בפרסבורג ובילה רוב ימיו בגרמניה. ספריו הם: משה אבן עזרא (אלטונה 1837). *Zur Kenntnis der neu-hebr. religiösen Poesie* (Frankfurt a.M. 1842). אך בעיקר יש להזכיר את מחקרו של י"מ זקש *Juden in Spanien* (Berlin 1845). זקש כינס מתוך מחזורי מנהגים שונים מבחר נאה של פיוטים. הספר כולל תרגום אמנותי ותיאור חייהם ודמותם של הפייטנים. בפרק מיוחד תיאר את התפתחות התפילה והדגיש את תולדות הפיוט. ספר חשוב זה, שהוא חיוני לחוקר אף בימינו, היה מן החלוצים באותם שטחי מחקר אשר הם גם נושאי הקירותיו של צונץ.

אלבוגן ניתח את הספר *Die Synagogale Poesie* (במאמרו MGWJ 68, 1924, p. 108) והדגיש נכונה את ההבחנות החדשות שבו, בייחוד בפרק 'פיוט, סליחה'. צונץ היה הראשון שתיאר את צורותיו ואת מבנהו האורגני של הפיוט והזיקה של לשונו ללשון התלמוד והמדרש. הנספחים בספרו של צונץ גדושים הערות בהן הוא חושף תכונות אופייניות רבות של לשון הפיוט ותוכנו. כך עולים לפנינו הקרובה, המעריב והיוצר, ובייחוד הצורות השונות של הסליחה. צונץ ביכר את הסליחה על פני צורות פיוט אחרות וזה מפר במידת מה את האיוון שבין נושאי הספר.

ספרו הבא *Der Ritus des synagogalen Gottesdienstes, geschichtlich entwickelt* (Berlin 1859), *Synagogale Poesie* לא צויין כהמשכו של

אף-על-פי שבמובן מסויים יש להתייחס אליו כך. יותר משאר ספריו מוסיף הוא לידיעותינו על סדר התפילה בבית-הכנסת ומבהיר את תולדותיו. צונץ פותח במקורות הבת-ר-תלמודיים העתיקים ביותר – פסקי הגאונים; הוא דן בסידורי התפילה הראשונים – סדר רב עמרם גאון, סידור רב סעדיה גאון, מחזור ויטרי, וסידור רש"י (כולם טרם ראו אור בימיו). לאחר מכן יש רשימות ביבליוגרפיות מפורטות על פירושים למחזור מימי הביניים, עם דגש מיוחד על השפעתה של הקבלה. אחר כך הוא דן במפורט בספרות הלכות התפילה, החל בבעלי התוספות והרמב"ם ושאר הפוסקים בימי הביניים בספרד, אשכנז וצרפת, ועד לפירוש הגדול לסידור מאת ר' דוד אבודרהם ואוספי המנהגים כגון 'המנהיג', ר' אברהם קליזנר, 'המהרי"ל ור' אייזיק טירנא. אחר כך בא תיאור מדויק של המנהגים השונים ברחבי העולם: מנהג ספרד (קסטיליה), קטלוניה, פרובנס, צפון אפריקה, ציילון, קוטשין, סין, מנהג צרפת, אשכנז ופולין (ומה שקדם לו בימי הביניים), האשכנזים באיטליה, ולבסוף מנהג רומא, אפוליה, יוון (רומניה), קורפו וכאפה. צונץ שם לב במיוחד להבדלים בתפילת יום כיפור, תשעה באב וסוכות. בתארו את מנהג ספרד הוא משחזר את סדרי הפיוטים ליום הכיפורים, פרי עטם של שישה פייטנים גדולים (יוסף אבן אביתור, שלמה אבן גבירול, יצחק אבן גיאת, משה אבן עזרא, יהודה הלוי ואברהם אבן עזרא). לאחר שליקט אותם ממחזורי המנהגים השונים. הוא דן בשינויי המנהגים הרבים באמירת סליחות ומציין את ימי התעניות המקומיים. בפרק הבא הוא מתאר כיצד סירסו וקיצרו הקהילות את הפיוטים והדביקו קטעים זה לזה. כמו כן מתוארים השינויים השונים שעברו על הפיוטים, חדירתם של רעיונות קבליים והנוקים שנגרמו על-ידי הצנזורה. לבסוף, לאחר סקירה על מנהג הקראים, הוא מרחיב את הדיבור על ההתנגדות העוברת לפיוט, על השינויים שהוכנסו בימיו לתפילה, על הריפורמה ועל הבעיות האקטואליות של זמנו. בנספחים יש שפע של הערות. צונץ מגלה שליטה גמורה בכל הגושים שהוא עוסק בהם, בקיאות מפליאה וידיעה מושלמת בחומר הנדפס ושכתבי יד. מאידך, מבנה הספר מסורבל והסגנון לעתים מזער, דבר המקשה על קריאתו. לכן לא זכה הספר להשפיע על המשך המחקר, כראוי לו. נחוץ מאוד שספר זה יעובד מחדש, ומה גם שהמחקר לא נעצר מאז ימי צונץ. העיזה בקהיר החזירה לידינו את שרידי נוסח ארץ-ישראל הקדום. צונץ סבור היה, שההבדל העיקרי בין המנהגים השונים הוא במבחרי הפיוטים. לתפילות הקבע לא הקדיש תשומת לב מספקת ובתחום זה דרושה בדיקה נוספת. ובכל זאת צדק אלבוגן בקובעו, שעלינו לראות בצונץ את חלוץ מחקר התפילה לכל תחומיה.

זכותו של צונץ היא, שהפיוט הוצא מתחום מחקר התפילה במשמעותה המצומצמת ונעשה חלק של תולדות הספרות. אך, על אף עיסוקו הרב במחקר הפיוט, גילה צונץ בספרו האחרון *Literaturgeschichte der synagogalen Poesie* (Berlin 1865) גם דברים חשובים בתחום התפילה. בפרק *Vorkalirisches*, העוסק בקטעים העתיקים ביותר של הסידור שלנו, קבע צונץ בצדק שרבים מהם אכן שייכים לתחום הפיוט. תוספת רצויה מאוד לרשימות שבספרו של צונץ *Literaturgeschichte* ניתנה על-ידי א"ל לגדסהוט, שכבר הזכרנוהו לעיל, בספרו 'עמודי העבודה', רשימת ראשי

הפייטנים ומעט מתולדותיהם' (ברלין תרי"ז-תרכ"ב). ספר זה יצא לאור מספר שנים לפני ה-Literaturgeschichte ומוקדש לצונץ. זוהי רשימת פייטנים לפי סדר הא"ב הכוללת פרטים ביוגרפיים וביבליוגרפיים רבי ערך, ואף נדפסו שם לראשונה כמה פיוטים. רשימותיו של לנדסהוט אינן מלאות ומסגנונו ניכר שהוא היה אוטודידקט. אף-על-פי-כן יש ערך בר-קיימא למחקריו בשל יסודיותם ומהימנותם ובצדק משתמשים בספר זה עד היום.

בהקשר זה מן הראוי להזכיר עוד ספר, אף-על-פי שהוא קשור לנושא שלנו רק בעקיפין. כוונתי ל-Real-Encyclopaedie für Bibel und Talmud של י' המבורגר ובייחוד לכרך השני (סטרליץ 1883). אף שהוא מתעלם ממחקריהם של צונץ ו"קס ומסתפק בהגשת חומר מן התלמוד והמדרש בלבד, יש להעריך את הלמדנות והחריפות של המחבר. אפילו בימינו יכול הקורא להודקק לערכים, כגון: הלל, שמע, שמונה-עשרה, קדיש, קדושה – לפחות עד שתושלם 'האנציקלופדיה התלמודית'.

חקר התפילה לא היה נושא מרכזי במחקריו של ישראל לוי, אך השקפותיו של חוקר מצויין ועצמאי זה הן גם חדשות וגם מבוססות היטב. במאמרו Ein Wort über das jüdische Gebet. Ein populärer Vortrag (MGWJ 35, 1886, p. 109ff.) מנתח את רעיונות המונותאיזם שהם לדעתו היסוד למהות התפילה היהודית. נושאים כגון היחס שבין התקופה העתיקה – שבה לא היה נוסח תפילה קבוע – לבין התקופה המאוחרת יותר; הקשר שבין בית-הכנסת לעבודה בבית המקדש; תולדות ה'מעמדות' שהם, למשל, המקור לתפילת נעילה; תפילת ערבית שהיתה בתחילה חובה רק בליל שבת; היחס המקורי שבין החזן והקהל – כל אלה מוצעים לקורא בסגנון נעים וללא ראוותנות. לוי מייחס את מקור 'סדר התפילה' לתקופת רבן גמליאל השני, אך הוא סבור שתפילת העמידה עתיקה יותר. למחבר השקפה ביקורתית וברורה על צורתה המקורית של תפילת העמידה בזמן הבית ועל השינויים שחלו בה. הוא הראשון שקבע, שתפילת העמידה כללה בראשיתה שבע-עשרה ברכות בלבד, וכי רק משנוספה לה ברכת המינים מנתה 'שמונה עשרה' ברכות. אחריו המשיך אלבון וביסס תיאוריה זאת. לוי גם מעיר הערות בעלות ערך על צורת הברכות, צורת הרבים שבה נקבעה לשון התפילות, ועוד. בסוף המאמר יש ניתוח של תפילת שמונה-עשרה. במחקר מאוחר יותר דן לוי בסדר ליל פסח בשיטה דומה.

פיליפ בלוך היה אחד הראשונים שהכניס את חקר תורת הסוד לתוך מדעי היהדות. מאמרו Die Yorde Merkava, die Mystiker der Gaonen-Zeit und ihr Einfluss auf die Liturgie (MGWJ 37, 1893, p. 18ff.) עדיין משמש יסוד להערכת השפעתה של תורת הסוד הבתר-תלמודית על התפילה. הוא ניתח את תכונותיה העיקריות והוכיח את השפעתה, ביחוד בהימנונות שונים, ב'קדושה' הנאמרת פעמיים בכל יום וב'קדיש'. גישה שונה לחלוטין היתה לקואפמן-קוהלר. הוא נולד בגרמניה והיגר לאמריקה בשנת 1869. מאמרו Über die Ursprünge und Grundformen der Synagogen Liturgie (MGWJ 37, 1893, p. 441ff.) הוא מייחס את החלקים הקדומים ביותר של הסידור – הברכות שלפני קריאת-שמע, קדושה, אבינו מלכנו, – לאיסיים ולחסידים הראשונים שבתקופה הקדם-תנאית. הוא כתב גם

מאמר על 'שמע' בתוך Journal of Jewish Lore I, p. 255 ff. אך לא יכולתי להשיגו. דיון ממצה על תפילת שמונה-עשרה והרכבה אנו מוצאים במאמרו של ד"צ הופמן Das Schmone-Esreh Gebet (Isr. Monatsschrift, Beilage zur jüd. Presse 1899, Die erste Mischnah בספר פרט לסקירה על סדר ליל פסח בספר (p. 48f, 1900 p. 2. Berlin 1882 p. 8ff. 16ff.) בתרגום עברי, המשנה הראשונה, תרע"ד) מאמר זה הוא – לפי מיטב ידיעתי – היחיד שבו עסק חוקר זה בליטורגיה.

כמעט בעת ובעונה אחת, וללא קשר ביניהם, עסקו שני מלומדים בניתוח מעמיק של מנהגי ליל הסדר. היו אלה ישראל לוי: Ein Vortrag über das Ritual des Pesach- Der Sederabend (Berlin: Baneth) בנעט (Breslau 1904) וגם הוא מבוסס על הרצאה. שניהם מנסים להסביר את סדר ליל פסח מתוך השוואה לאופי הסעודה בעת העתיקה, כלומר למנהגי האכילה של תקופת המשנה, שכמותם אנו מוצאים גם בסעודה היוונית-הרומית. אולם מחוץ לזה שונות היו גישותיהם של שני החוקרים. לוי העיר במחקר זה הערות אחדות אשר המחקר עתיד היה להמשיך ולהשתמש בהן.

אחד התלמידים המצויינים של לוי היה י' אלבוגן. יותר מכל אחר אימץ לעצמו את שיטתו ובנה על הנחותיו. התפילה ומנהגיה, תולדותיהם ובעיותיהם, נעשו לנושא המרכזי של מחקריו. למזלו של המחקר זכה אלבוגן כבר בראשית דרכו המדעית בתחרות נושאת פרס על מאמר שפורסם אחר כך MGWJ Geschichte des Achzehngebets (46, 1902 p. 330ff.) על בסיס מסקנותיהם של ש"ר, צונץ, לגנדהוט, בער ובעקבות הערותיו של מורו לוי (על מאמרו של לוי משנת 1886 ראה לעיל) ביקש לקבוע את דרכי התהוותן של הברכות השונות ואת תולדות צירופן לתוך תפילת העמידה. לדעתו היו בה בתחילה שבע-עשרה ברכות ולאחר מכן שמונה-עשרה (במנהג הבבלי תשע-עשרה) ברכות. ואמנם שאלת מספרן של הברכות תופסת מקום רב במאמר. כידוע נמתחה ביקורת מחושים שונים על דעתו בדבר מספרן של הברכות. אך, אף שהוא סייג אחר כך במידה ניכרת מסקנות שונות שהגיע אליהן בפרסומו הראשון, אופייני הוא לאלבוגן שהחזיק בהשקפתו זו שבאה לו מלוי. בחלקו השני של המאמר דן אלבוגן בכל ברכה בנפרד, בשינויים שחלו בהן – עד כמה שניתן להסיק משהו על כך מן המקורות – ובשינויי הנוסח שלהן במנהגים השונים.

אלבוגן עצמו הודה לאחר זמן בצער, שהמקור החשוב ביותר לתולדות תפילת העמידה – נוסח ארץ-ישראל הקדום – נעלם מעיניו. ואמנם במחקר אחר Studien zur Geschichte des jüdischen Gottesdienstes (Berlin 1907) השלים את החסר. בספר זה שני מחקרים נפרדים. בראשון דן אלבוגן בזמנן ובנוסחן של תפילות הקבע של יום חול, קריאת שמע ותפילת העמידה, ויש בו חומר חדש מן העיוה ודעות חדשות על סמך הספרות התלמודית ועל סמך נוסח התפילות עצמן. המחבר גילה במחקר זה עניינים חדשים לעומת מחקרו הקודם ואף תיקן כמה ממסקנותיו הראשונות. המחקר השני הוא על תולדות ה'עבודה', היא מערכת הפיוטים המתארים את סדר העבודה של הכהן הגדול ביום הכיפורים. כאן מפגין אלבוגן את יכולתו המזהירה לחדור ללשונו ולרוחו של הפיוט. הוא מגדיר את מבנה ה'עבודה' ואת צורות פיוטיה ומביא

רשימה של תשע-עשרה מערכות 'עבודה' מן הגזירה בקהיר וממחזורי העדות ומתאר את עיקרן. בנספח הוא מעתיק 'עבודות' שלא נודעו עד ימיו והציע בזה טקסטים חדשים לחוקרים. יש רק להצטער שאלבון לא הדפיס מחדש (בנוסח מתוקן) גם את ה'עבודות' שכבר נדפסו מקודם במחזורים בהוצאות לקריות.

בעיות התפילה בבית-הכנסת העסיקו את אלבון כל ימיו. הוא הכיר היטב את המקורות וכשרונו למחקר ביקורתי – שהיה ללא משוא פנים ואף פעם לא היה הרסני – איפשר לו, יותר מכל קודמיו, ליטול על עצמו לתאר את התפילה היהודית תיאור מקיף בשיטה היסטורית-ביקורתית. ספרו העיקרי *Der jüdische Gottesdienst in seiner Geschichtlichen Entwicklung* (Leipzig 1913) [בעברית: י"מ אלבון, התפילה בישראל בהתפתחותה ההיסטורית, תל-אביב תשל"ב] הופיע כחלק מן הסידרה *Grundriss der Gesamtwissenschaft des Judentums* שיצאה לאור על-ידי *Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaft des Judentums*. במבוא מגדיר המחבר בבירור את העקרונות שביסוד ספר זה. ככל הסידרה מיועד היה ספר זה לא רק למומחים אלא גם לציבור רחב יותר. לכן משתדל הוא להגיש תמונה כוללת של סדר התפילה. הוא משקיף על התפילה כעל יחידה שלימה אחת ומתארה כך. לכן מוקדש החלק הראשון לתיאור מפורט של התפילה המסורתית כיום עם ניתוח מקורותיה של התפילות העיקריות והתפתחותן עד ימינו. לראשונה בתולדות המדע זוכה בספר הזה מערכת תפילות הקבע ל'מקום מרכזי, ואילו הפיוט, שהוא עיטור התפילה, תופס את מקומו ברקע. אלבון עצמו הדגיש הבדל זה שבין ספרו לבין ספרי קודמיו (וצונץ בכלל), שכן בשבילם היה לפיוט תמיד מקום בראש. עובדה זאת יש להדגיש הדגשה יתרה והיא במידה מסוימת הנותנת לספר את משמעו. שליטתו המוחלטת של אלבון בנושא על כל פרטיו, המתגלה היטב בייחוד בהערותיו, איפשרה לו לבחון בדיוקנות את כל המסקנות הקודמות, כולל מסקנותיו שלו, ולהגיע לממצאים ולהיבטים חדשים מרובים. בשל המקום והזמן שבהם נתפרסמו מחקריו, עומד מנהג אשכנז במרכז, אם כי הוא מתייחס גם למנהגים אחרים. אולי היינו מצפים לבדיקה יותר יסודית ויותר עקיבה של המנהגים הלא-אשכנזיים.

החלק השני מתאר את התפתחות סדר התפילה בשלביה העיקריים: תקופת הבית השני, תקופת המשנה והתלמוד, הפיוט הקדום – והוא מזכיר, בהסתמכו על צונץ, את היסודות האמנותיים של הפיוט ואת השפעתם על התפילה. לאחר מכן הוא דן בסיפורי התפילה בימי הביניים, באוספי המנהגים הראשונים, בשנויים בתפילה ובסדריה שנוולו בהשפעת קבלת האר"י והחסידות, ולבסוף – תנועת הרפורמה בגרמניה ובשאר ארצות והשפעתה על הפולחן היהודי. בנושא האחרון הגיעה סקירתו של אלבון לזמנו הוא ונגעה בפרשה היסטורית שטרם נסתיימה בשעת כתיבת הדברים. בחלק השלישי דן המחבר בארגון בית-הכנסת: בעלי התפקידים בקהל, החזן והשמש ומעמדם, ארגון קריאת התורה ושירת הקהל. אלבון מעבד בחלק זה בדרך חדשה לגמרי את המקורות הרלוונטיים לנושא, כי מעולם לא נחקרו נושאים אלה לפניו בשיטתיות.

אלבון ראה תמיד בספרו נסיון ראשון. הוא המשיך לעסוק בו כל הימים, תיקן וחדש את ההערות – כי לא היתה לו הזדמנות להוציא לאור מחדש את הספר כולו. המהדורה השלישית הופיעה בשנת 1931. הספר נחשב לספר יסוד בעיני מלומדים יהודים ולא יהודים כאחד והשפעתו על המחקר היתה ניכרת.

כחוקר הליטורגיה היה אמנם אלבון יורשו הרוחני של צונץ, אך בשיטות המחקר הלך אחרי מורו ישראל לוי. אלבון עצמו ידע, ואף ציין זאת במבוא לספרו, שמחקריו טעונים השלמה. הוא דן בעיקר בתוכן התפילות ולא הסב תשומת לב רבה לצורתן. היחס שבין תפילות הקבע לפיוט הקדום לא הובהר כראוי. כן חסרות בספרו כמה וכמה הפניות לניסוחי עדות שונות אשר היו יכולות להסביר תופעות עיקריות בתולדות התפילה. עם זאת ספרו של אלבון הוא הטוב והכולל ביותר על התפילה וסדריה בבית-הכנסת ומחברו נחשב לסמכות עליונה במקצוע זה. כבר לפני חיבור ספר זה פרסם אלבון מחקרים חשובים שונים וגם לאחריו חזר לדון בבעיות הקשורות בתפילה ובפיוט. מסגרת המאמר אינה מאפשרת לפרט את הכל, אבל ראוי לציין אחדים מהם: המאמר *Eingang und Ausgang des Sabbat nach talmudischen Quellen* (Festschrift für Israel Lewy, Breslau 1911, p. 173ff.) לשאלות ליטורגיות; *Die Tefilla für die Festtage* (MGWJ 55, 1911, p. 426ff.; *ib.* 58, 1914, p. 323ff.); מחקר מעמיק הכולל טקסטים חדשים רבים מן העזיזה; סקירתו *Synagogale Poesie* (MGWJ 68, 1924, p. 107ff.) אשר כוללת את ההערכה הביקורתית על יצירתו של צונץ שזוכרה לעיל; *Die Feier der drei Wallfahrtsfeste im zweiten Tempel* (Jahresbericht der Hochschule f.d. Wissenschaft des Judentums 46, Berlin 1928) עם הנוסח השלם של תפילת הגשם לר"א הקליר; לנושא זה הקדיש גם מאמר מעמיק נוסף (HUCA 3, 1926, p. 215 ff. וכן על תפילת טל של הקלירי (*ib.* p. 222 ff.); וכן *Kalir-studies on a Neilah poem* (*ib.* 4, 1927, p. 405 ff.). באנציקלופדיות אלו: *Encyclopaedia Judaica* (Berlin 1928), *Jüdisches Lexikon, Die Religion in Geschichte und Gegenwart, Universal Jewish Gottesdienst und synagogale Poesie* (Volksschriften über die jüd. Religion 6–7, 1914).

אברהם ברלינר פרסם את ספרו *Randbemerkungen zum täglichen Gebet* (Berlin 1909) עוד לפני שיצא ספרו העיקרי של אלבון, ואלבון מזכירו לעתים. אין זה מחקר שיטתי על הסידור, כי אם עיסוק במבחר בעיות הנוגעות לנושא. הדברים נכתבו בסגנון פופולארי, אם כי צוינו כל מראי המקומות במקורות. ברלינר מתייחס כאן בעיקר לתקופה של הסידור שבדפוס – משנת 1500 עד 1800. הוא דן בשינויים שבאו בעקבות הצנזורה ובהשפעת הקבלה – והוא מתנגד חריף לקבלה – כשלנגד עיניו עומד בכל עת יישום הלכה למעשה של מחקרו על סדר התפילה ועל המתפללים של תקופתו. בסגנונו יש משהו מן הניבוב והוא גולש יותר מדי לתיאור נסיונו האיש. לא אחת הוא עומד על דעתו בפסקנות רבה ומתנגד יתר על המידה לכל חידוש – כל אלה אינם משאירים רושם נעים. אף-על-פי-כן ניתן להפיק תועלת מן

הספר. הוא דן בנפרד בבעיות הבאות: כפל פסוקים בסוף קטעי מקרא בסידור; תפילת עלינו; ברכת כהנים; קידוש בבית-הכנסת. דרך אנב אנו מוצאים פירושים נכונים רבים לקטעים שונים בסידור המבוססים על חומר רב מן המקורות. הכרך השני (1912) מכיל כמה השלמות. הוא נופל בערכו מן הכרך הראשון אך גם בו יש כמה עניינים חשובים: פירוש ל'קדיש' ברוח רבנים משכילים מימי הביניים בדרך שכלתנית, המתקבלת גם על דעת האדם המודרני, אך אינה עומדת בפני הביקורת ההיסטורית; הברכה 'שלא עשני גוי' – כאן מעדיף ברלינר את הנוסח 'שעשני ישראל'; סדר התפילות שלפני קריאת התורה ולאחריה; בסוף יש הערות רבות הנוגעות למחזור ולהגדה של פסח.

המאמר Der Einheitsgesang (Jahresbericht Rabbinerseminar, Berlin 1908/9–1910) הוא מחקר מאלף של ברלינר על שיר הייחוד.

דעתו של אלבון על תפילת העמידה, בייחוד בעניין מספר הברכות, נתקלה בביקורת חריפה של קאופמן-קוהלר במאמרו The origin and composition of the eighteen benedictions (HUCA I, 1924, p. 387ff.) הישנה שלו בדבר החסידים הראשונים, וקובע – בניגוד למלומדים האחרים – שעוד בימים קדומים מאד היו לתפילת העמידה שמונה-עשרה ברכות. לפי דעתו בוטלה בתקופה מאוחרת יותר הברכה החמש-עשרה מטעמים פוליטיים. את מקורן של תפילות החול והשבת הוא מייחס לאיסיים, אף זאת בהתאם להשקפה שהביע כבר קודם לכן. חשובה היא הפנייתו ל'תפילת שבת' יוונית-נוצרית שנשתמרה בספר השביעי של הקונסטיטוציות האפוסטוליות.

א' בנעט, שאת חיבורו על ליל הסדר הזכרנו לעיל, העיר כמה הערות חשובות לנוסח הסידור במאמרו Textkritische Bemerkungen (MGWJ 70, 1926, p. 50ff.) מאמר זה גרם לוויכוח בין כמה מלומדים. הוא גם כתב שני מאמרים מעמקים היטב על פירושם חומנם של פיוטים שונים.

על הברכה הרביעית בברכת המזון כתב ח' אלבק במאמרו Die vierte Eulogie des Tischgebets (MGWJ 78, 1934, p. 430ff.) הוא הצביע על קוים דומים בתפילת שמונה-עשרה ונתן בזה הסבר משכנע בדבר זמן חיבורה של ברכה זאת.

אחד מתלמידיו של אלבון היה ארתור שפניר (Spanier), שלדאבן לב כל ידידיו נספה באופן טרגי בברק-בליזן. הוא טיפל בענייני תפילה בחמישה מאמרים. במאמר Überreste der palästinensischen Vocalisation in Gebetbüchern (MGWJ 73, 1929, p. 482ff.) עסק בכמה צורות דקדוקיות יוצאות מן הכלל בטקסט התפילה ובדרך ניקודן. במאמר שני Zur Formengeschichte des altjüdischen Gebetes (MGWJ 78, 1934, p. 438ff.) הוא דן במבנה ה'ברכה' ועורר את תשומת לב החוקרים בכמה הערות חדשניות. הוא המשיך בדרך זאת במאמר Die erste Benediktion zum jüd. Gebet (MGWJ 80, 1936, p. 339ff.) המאמר des Achtzehngebetes (MGWJ 81, 1937, p. 71ff.) הוא נסיך להשתמש בנוסח היוני של הברכה. כפי שנמצא ב'קונסטיטוציות האפוסטוליות', להסברו והערכתו של Dubletten in Gebetstexten (MGWJ 83, 1939, p. 438ff.) במאמרו האחרון.

142ff. p.) עסק – אמנם לא בצורה ממצה – בבעיית היווצרן של כמה נוסחאות ברכה והרכבן יחד של גרסאות שונות לכלל נוסחה אחת – תהליך שתחילתו עוד בימי התלמוד. מותו בטרם עת מנע ממנו להמשיך ולפתח מחקרים אלה.

תלמיד אחר של אלבון, גוסטב יעקב אורמן, תרם לנושא הליטורגיה בדיסרטציה
Das Sündenbekenntnis des Versöhnungstages (Diss. Bonn 1930, שלו
1934 (Frankfurt a.M.)), בעבודה זאת נתפרסמו לראשונה טקסטים חשובים מן
העיצה מן הווידיי שבתפילת יום הכיפורים.

מאז ימי ציוץ הכירו הכל – אם כי לא הכל נהגו בהתאם להכרה זאת – שהשימוש הזהיר בכתבי־יד ובנוסחים עתיקים שבדפוס חייב לשמש בסיס לכל מחקר. ציוץ עצמו נתן שיעור לדוגמה בחיבורו Ritus von Avignon כיצד לתאר מנהג בתשומת לב מירבית. בעקבותיו נעשו מפעלים דומים, נזכיר כמה מהם: תיאורי כתבי־יד המרובים מאת שטיינשניידר המצטיינים בבחירות ובמהימנות; מאמרו של א' ברלינר Aus dem arabischen Gebetritual (Magazin für die Wissenschaft d. Juden-B. Ziemlich, Das Machsor Nürnberg (ib. Vol. 2-3); עבודתו של (tums Vol. 12-13), תיאור מפורט של אחד מכתבי־יד החשובים ביותר של מנהג אשכנז; כתב־יד אחר תיאר מ' גינסברגר במאמרו Eine Siddur-Handschrift in Hattstatt (ib. 19, 1892, p. 110); מאמרו של פיליפ דה־האס Ungedruckte Stücke aus Breslauer Machsorhandschriften (Breslau 1906) רבות למחזור שלנו; הספר B. Italiener, Die Darmstädter Pessach Haggadah (Leipzig 1927) מתאר לפרטיהם הרבה כתבי־יד של ההגדה של פסח. המחבר נוטה להסיק מסקנות מפליגות על סמך שנייני נוסח קלים.

עוד בימיו של צונץ נעשה חקר הפיוט ענף מיוחד, ונפרד ממחקר התפילה. תשומת הלב הופנתה יותר ויותר אל אישיותם של הפייטנים ואל השפעתם על תולדות הפיוט. כהוכחה לכך די אם נזכיר את מאמריו של דוד רוזין *Reime und Gedichte des jüd. theol. Seminar, Breslau 1885–1894*; את תרגומי שירי יהודה הלוי לגרמנית על-ידי פ' רוזנצרגוא-ב כהן ואת 'מבחר השירה העברית' מאת ח' בראדי ומ' ינר (ליפציץ 1922). המכון לחקר השירה העברית, שנוסד על-ידי ו' שוקן לאחר מלחמת העולם הראשונה ובראשו עמד ח' בראדי, שם לו למטרה להרחיב מחקרים אלה ולקבוע שיטה לפרסומם. המכון הועבר לאחר מכן לירושלים. מאז שנת 1935 הופיעו כרכי 'ידיעות המכון לחקר השירה העברית', שכללו עבודות של מנהליו הראשון ושל שותפיו לעבודה במכון – מנחם זולאי, חיים שירמן וא"מ הברמן. 'ידיעות' כוללות טקסטים חשובים אשר מחקר הליטורגיה מפיק מהם תועלת רבה. מלבד 'ידיעות' פרסמו מלומדים אלה מחקרים מיוחדים, כגון: שירי החול של משה אבן עזרא, מהדורת ח' בראדי (ברלין תרצ"ה – ירושלים תש"ב) אשר לא זכה להמשיך את עבודתו בשירי הקודש של רמב"ע; פיוטי הפייטן הקדום ינאי הוצאו לאור על-ידי מ' זולאי (ברלין תרצ"ח); מבחר השירה העברית באיטליה – על-ידי ח' שירמן (ברלין תרצ"ד); פיוטי ינאי לשמע ישראל מהדורת זולאי; תפילות מעין שמונה-עשרה על-ידי א"מ הברמן (ברלין תרצ"ו).

Zum Machsor Yannai (Jahrbuch der jüd. literarischen Gesellschaft 20, 1929, p. 21ff. כלולים לראשונה קטעים מפיזי יני מן הגניזה מתורגמים ומפורשים, חולאי השתמש בהם אחר כך במהדורתו השלימה. אוסף ביבליוגרפי מעניין מאוד של פיוטים מתקופות מאוחרות יותר נותן לנו מאמרו של נחום ואהרמן Der Wiederhall der Ereignisse von 1648/49 in der synagogalen Dichtung (MGWJ 1936, p. 282ff.).

אין גם להתעלם מיצירות הנוגעות בגבול מחקר הליטורגיה רק לעתים, כגון מפעליהם ההיסטוריים של יוסט, גרץ והרצפלד, אשר גם אלבון נזקק להם תדיר. דרך אגב ראי להזכיר את מאמריו של שמעון אפושטיין Beiträge zur Geschichte der jüdischen Liturgie und Literatur im gaonäischen Zeitalter (MGWJ 52, 1908, p. 462ff.) ודן בפיוט של תקופת הגאונים. גינר קליין שיחזר בנספח של ספרו Der älteste christliche Katechismus (Berlin 1909, p. 256 ff.) את הנוסח המקורי של תפילת pater noster והראה מקבילות מעניינות לתפילה היהודית.

אולם בזה עדיין לא תיארו את מלוא ההשפעה של המלומדים היהודים בגרמניה במחקר הליטורגיה. האסכולה שלהם הגיעה אל מעבר לגבולות גרמניה והשפיעה על מלומדים רבים שלא נולדו בגרמניה ומעולם לא פעלו בה, אלא שקיבלו בה את הכשרתם או חלק מהכשרתם או למדו מפי מלומדים בני גרמניה. נזכיר כאן כמה מאלה שחקר התפילה חב להם הרבה: מ' גסטר, ב'ז באכר, ד' קאופמן, א' ביכלר, ש' קראוס, ל' גינצבורג, א' אפטוביצר, א' מרמורשטיין, י' מאן, י'ב לאוטרבך וא'א פינקלשטיין, כולם אנשים החורגים מתחומי סקירה זאת. מכאן שסקירה על הישגיהם של יהודי גרמניה אינה בהכרח זהה עם תיאור התקדמות המחקר הליטורגי בכלל, ובהכרח אין היא יכולה להיות שלימה. ובכל זאת, יכולים יהודי גרמניה להסתכל בגאווה על הישג נציגיהם בייחוד בתחום זה, אשר בו מופיעים שמותיהם של גדולי המלומדים היהודים. מאידך גיסא, אל לנו לשכוח שהרבה טרם נעשה, ושעדיין לפנינו מלאכה רבה. כפי שראינו לדאבוננו, נשארו ספרי התפילה במצב שבו השאירים היידנהיים לפני מאה ועשרים שנה. בכל מקצועות מדעי הרוח חוק הוא, שטקסטים צריכים להיקבע על סמך השוואה מדוקדקת של כתבי־היד, שיש לחקור את מקורות המסורת של הטקסט במידת האפשר ושהפירוש יסתמך על הקביעה הביקורתית של הטקסט. עדיין רחוקים אנו מלהגיע למצב מושלם כזה בספרי התפילה שלנו. המנהגים השונים, שניתוחם היסודי עשוי להבהיר הרבה את בעיות נוסח הסידור, המחזור והפיוט, כמעט שלא נוצלו. יש גם פער רחב בין סדר התפילה בבית־הכנסת לבין המחקר הספרותי: הפרסומים והפירושים לשירת ימי הביניים שיצאו לאור לאחרונה עדיין לא השפיעו במידה מספקת על ספרי התפילה שלנו, והלא הם ששמרו והויו אוצרות שירה אלה במשך הדורות.

נוסף לכך, על אף כמה נסיונות בכיוון הנכון, עדיין קיימת הונחה של מחקר תפילות הקבע לעומת חקר הפיוט. שינוי בגישה זאת רצוי מאוד.

אולם השפעת המלומדים היהודים בגרמניה ותלמידיהם מורגשת בכיוון שונה לגמרי: הם יצרו חדשות בפרקטיקה הליטורגית עצמה. בהתאם להשקפותיהם התיאולוגיות

והפילוסופיות, הם שינו, קיצרו והוסיפו בגופו של נוסח התפילה ובכך שינו את סדר התפילה המסורתי, מי מעט ומי הרבה. אלבוגן הראה בהבלטה רבה כיצד קבוצות שונות ביהדות גרמניה נרתעו מלהכניס שינויים רדיקאליים בתפילה, וכיוון שלא רצו לנתק את עצמם מיסודות התפילה המסורתית, הסכימו לריפורמה מתונה. תנועה זאת התפשטה מגרמניה לשאר ארצות אירופה ומעבר לה. אף באותן קהילות, שבהן התנגדו לכל שינוי מטעמים של השקפה או נאמנות סנטי-מנטאלית, השתדלו להוסיף רוממות רוח לתפילה על-ידי שירה מסודרת ודרשות קבועות. אולם תיאור עניין זה יחרוג מעבר לגבולות מאמרנו.

חיבורי דר' דניאל גולדשמידט

רשימה ביבליוגרפית*

Zentralblatt für Bibliothekswesen,
50 (1932), pp. 189–192.

תרצ"ה

Der Brevierdruck des XV. 5
Jahrhunderts. *Beiträge zur
Inkunabelkunde*, hrsg. von
der Gesellschaft für Typen-
kunde des XV. Jahrhunderts,
vii [1935], p. 1–47.

השתתפות במערכת של: Gesamtka-
talog der Wiegendrucke Band 1–7,
Leipzig 1925–1938.

תרצ"ו

Die Seder Hagada של פסח 6
Pessach-Haggada, herausge-
geben und erklärt von E. D.
Goldschmidt . . . Berlin,
Schocken Verlag, 1936. 115,
[1] p. (Bücherei des Schocken
Verlags, 54).

מהדורה שנייה: ברלין 1937.

תרצ"ז-תרצ"ח

Constantin Ho- 7
henlohe, Einfluss des Chris-
tentums auf das Corpus juris

תרפ"ה

Studia Aeschinea. Berlin 1
1925. 174 l. Diss.

תרפ"ח

Discours d'Eschi- 2
ne, Tome I: Contre Timar-
que — Sur l'ambassade infid-
èle. Texte établi et traduit
par Victor Martin et Guy de
Budé, Paris 1927.
Gnomon, 4 (1928), pp. 212–217.

תרפ"ט

Oratio quae inter 3
Lysiacas fertur octava . . .
recensuit et explicavit P. An-
tonius Müller, Münster i.W.
1926.
Gnomon, 5 (1929), pp. 121–124.

תרצ"ב

Die Quedlinburger 4
Italafragmente bearbeitet von
Hermann Degering u. Albert
Boekler, Berlin 1932.

* על יסוד הרשימה שערך נפתלי בן מנחם (עיין בדברי המבוא שבראש הספר). המאמרים
אשר קובצו בספר זה סומנו בכוכב.

ישראל דודון, שמחה אסף,
יששכר יואל, ירושלים תש"א.
קרית ספר י"ח (תש"א-תש"ב), עמ'
342-336.

תש"ג-תש"ד

14* סדור תפלות כ"י מהמאה החמש-
עשרה.

קרית ספר כ' (תש"ג-תש"ד), עמ'
176-171.

הנוסח "למעלה מכל הברכות".

קרית ספר כ"א (תש"ד-תש"ה), עמ'
64.

תש"ה

15 לזכרו של: Dr. Hans Levy.
Mitteilungsblatt, ידיעות, Jahrg. 9
(Tel-Aviv 1945), no. 30, p. 2.

תש"ו

16 ביקורת על: המוסיקה בישראל
מימי קדם עד ימינו אלה... מאת
פ[טר] גרדנויץ, בהשתתפות אפ-
רים טרוכה [דרור], ירושלים
תש"ה.

יד לקורא א, חוב' א-ב (תש"ו), עמ'
36-35.

תש"ו-תש"ח

17* מנהגי ר' חיים פלטיאל.

קרית ספר כ"ג (תש"ו-תש"ז), עמ'
330-324; כ"ד (תש"ז-תש"ח), עמ' 73-
160, 83.

18 ביקורת על: ההמנונות ההומריים.
תרגם מיוונית שלמה שפאן. ערך
והקדים מבוא משה שניב, ירו-
שלים תש"ו.

יד לקורא א, חוב' ז-ט (תש"ז), עמ'
205.

19 ביקורת על: סידור תפלה שלמה
לכל ימות השנה, מפורש על-ידי

civilis; eine rechtshistorische
Studie zum Verständnisse der
sozialen Frage, Wien 1937.

קרית ספר י"ד (תרצ"ז-תרצ"ח), עמ'
344-342.

8 ביקורת על: Ludwig Köhler,
Theologie des A.T., Tübingen
1936.

קרית ספר י"ד (תרצ"ז-תרצ"ח), עמ'
183-182.

9 ביקורת על: Der Mišna-
Traktat Tamid, ed. A. Brody,
Uppsala 1936.

קרית ספר י"ד (תרצ"ז-תרצ"ח), עמ'
188-187.

10 ביקורת על: Septuaginta, ed.
Alfred Rahlfs, Stuttgart 1935.

קרית ספר י"ד (תרצ"ז-תרצ"ח), עמ'
32-31.

תרצ"ח-תרצ"ט

11 ביקורת על: Biblia hebraica,
ed. Rud. Kittel, Stuttgart
1937.

קרית ספר ט"ז (תרצ"ח-תרצ"ט), עמ'
185-183.

תרצ"ט-ת"ש

12 ביקורת על: A.L. Williams,
*Adversus Judaeos; a bird's-
eye view of Christian apo-
logiae until the renaissance*,
Cambridge 1935.

קרית ספר ט"ז (תרצ"ט-ת"ש), עמ'
85-84.

תש"א-תש"ב

13* ביקורת על: סדור רב סעדיה
גאון... יוצא לאור על-ידי

- תשט"ו
26* לקט שכחה ופאה למחזור אפ"ם.
קרית ספר ל' (תשט"ו), עמ' 118-136,
278-264.
- תשט"ז
27* השלמה למחזור ליום הכפורים
בתוך עלון נדפס וכי"י.
קרית ספר ל"א (תשט"ז), עמ' 146-
151.
- 28* סדר תענית ציבור במחזור רומא.
ספר זכרון לשלמה ס' מאיר, ירושלים
תשט"ז, עמ' 77-89.
- 29 ספרון המוסר לאפיקטיטוס. העתיק
מיוונית ד. גולדשמידט.
שי לישעיהו; ספר יובל לר' ישעיהו
וולפסברג [אביעד] בן הששים, תל-
אביב תשט"ז, עמ' 326-340.
- 30 ביקורת על: Septuaginta, Vetus
Testamentum Graecum, vol.
16, 1-2, ed. Joseph Ziegler,
Göttingen 1952.
קרית ספר ל"א (תשט"ז), עמ' 317-
319.
- תשי"ז
31 ההגדה בתולדות עמנו.
מחניים; מסכת לחייל לחג הפסח, לב
(תשי"ז), עמ' 103-106.
- 32* ביקורת על: הגדה שלמה ... עם
חילופי נוסחאות ... בצירוף
מבוא ... מאת הרב מנחם מ. כשר,
ירושלים תשט"ז.
קרית ספר ל"ב (תשי"ז), עמ' 8-12.
- 33* Studies on Jewish Liturgy by
German-Jewish Scholars.
Leo Baeck Institute — Year Book,
2 (London 1957), pp. 119-135.
- י[עקב] אמוראי — ז[למן] בהרב
[שלמה זלמן אריאל], תל-אביב
(1946).
יד לקורא א, חוב' י"ב (תשי"ז), עמ'
296-295.
- 20 סדר הגדה של פסח על-פי
מנהג אשכנז וספרד. מוגה ומבואר
על-ידי דניאל גולדשמידט ...
ירושלים ותל-אביב, שוקן, תש"ח
(1947), 78 עמ'.
- תש"ט
21 הערות לשלושת תרגומיו של
הירונימוס לס' תהלים.
ספר יוחנן לר', ירושלים תש"ט, עמ'
45-38.
- 22 Zum Sukkothfeste.
אחוד שיבת ציון, ראש השנה תשי"
1949.
- תשי"א
23* ליקוטי מנהגים מהמאה הי"ג.
קרית ספר כ"ז (תשי"א), עמ' 280-283.
- תשי"ב
24* מפיטיו של ר' שלמה הכבלי.
תרביץ כ"ג (תשי"ב), עמ' 203-209.
(= ספר היובל לכבוד פרופיסור
אליקים ג. וייל, ירושלים תשי"ג, עמ'
67-73).
- תשי"ג-תשי"ד
25* ביקורת על: Seder R. Amram
Gaon; Hebrew text with
critical apparatus, translation
with notes and introduction,
by David Hedegård, 1, Lund
1951.
קרית ספר כ"ט (תשי"ג-תשי"ד), עמ'
75-71.

ירושלים, מוסד ביאליק, תש"ך.
יא, 144 עמ', XL לוחות 4.
הדפסה שנייה – תשכ"ד; הדפסה
שלישית – תשכ"ט.

תשכ"א

43 לזכרו של הפרופ' א.ג. וייל.
יד לקורא ו, חוב' ג (תשכ"א), עמ'
173–172.

הופיע גם בגרמנית: Gotthold
Weil zum Gedächtnis.
Mitteilungsblatt, Jahrg.
28, Tel-Aviv 1960, no. 19, p. 6.

44* קטעי פוסט קדום של סדור ספרדי.
אוצר יהודי ספרד, ספר ד, תשכ"א,
עמ' 113–108.

45 הגדה של פסח.

האנציקלופדיה העברית, כרך יג.
תשכ"א, עמ' 347–338.

46 ביקורת על: Psalteri hexapli
reliquiae, cura . . . Iohannis
Mercati, ed. Pars 1, [Città del
Vaticano] 1958.

קרית ספר ל"ו (תשכ"א), עמ' 323–
325.

תשכ"ב

47 שלוש עשרה מידות.
מחניים; מסכת לחיילי צה"ל לימים
הנוראים, ס (תשכ"ב), עמ' 63–62.

48* על קריאת החג.
מחניים; מסכת לחיילי צה"ל לחג
הסוכות, סא (תשכ"ב), עמ' 49–48.

תשכ"ג

49 תורה נביאים וכתובים
(הוגהו בעיון גמרץ על-ידי ד.
גולדשמידט, א.מ. הברמן, מ.

תש"ח

34* הערות לחג הסוכות.
מחניים; מסכת לחיילי לימים הנוראים
וחג הסוכות, לג (תש"ח), עמ' 125–121.

35* סדר התפלה של הרמב"ם על-פי
כ"י אוכספורד.

ידיעות המכון לחקר השירה העברית
בירושלים, כרך ז, תש"ח, עמ' 183–
213.

36 תרגומי המקרא ליוונית מאת
יהודים בני המאה ה"ז.
קרית ספר ל"ג (תש"ח), עמ' 134–131.

תש"ט

37* בעבור זה . . . / לבירור ההגדה.
מחניים; מסכת לחיילי לחג הפסח, לח
(תש"ט), עמ' 168–167.

38* מחזור ק"ק וורמייזא.
קרית ספר ל"ד (תש"ט), עמ' 396–388,
522–513.

39* הנרות הללו.
דעות, גל' ח (תש"ט), עמ' 3–5.

40* על סדר הסליחות כמנהג מדינת
קוילין.
ארשת א (תש"ט), עמ' 96–91.

41* על תענית בכורות.
דעות, גל' ט (תש"ט), עמ' 5–3.

תש"ך

42 הגדה של פסח; מקורותיה
ותולדותיה במשך הדורות בצירוף
הנוסח הבדוק ותצלום ההגדה
העתיקה ביותר מן הגניזה הקאה"ר
רית עם דפיוגמא מתוך הגדות
כתובות ומודפסות יקרות המצי"
אות, מאת דניאל גולדשמידט . . .

תשכ"ה

57 סדור תפלת ישראל והוא סדר התפלה לפי נוסח האשכנזים בארץ ובחוץ לארץ בצירוף תוספות שהושמטו בידי הצנזור ותפילות הנהוגות במדינת ישראל (סודר ונערך על-ידי דניאל גולדשמידט, הוגה על-ידי ישעיהו גבריאלי) ... תל-אביב, "מסדה", (תשכ"ה). 320 עמ'.

58(*) סדור תפלת ישראל והוא סדר התפלה לפי מנהג קהלות החסידים (לרבות חסידי חב"ד) והוא נוסח האר"י ז"ל הנקרא בפי העם נוסח ספרד בצירוף תוספות שהושמטו בידי הצנזור ותפילות הנהוגות במדינת ישראל (סודר ונערך על-ידי דניאל גולדשמידט, הוגה על-ידי ישעיהו גבריאלי) ... תל-אביב, "מסדה", (תשכ"ה). 340 עמ'.

59 סדר הסליחות כמנהג ליטא וקהילות הפרושים בארץ ישראל. מוגה ומבואר בידי דניאל בהר"ר שלמה גולדשמידט ... ירושלים, מוסד הרב קוק, תשכ"ה. 24, [1], רס עמ'.
הדפסה שנייה, ירושלים תש"ל.

60 סדר הסליחות כמנהג פולין ורוב הקהילות בארץ ישראל. מוגה ומבואר בידי דניאל בהר"ר שלמה גולדשמידט ... ירושלים, מוסד הרב קוק, תשכ"ה. 24, ריז עמ'.
הדפסה שנייה, ירושלים תש"ל.

מדן) ... (ירושלים), הוצאת קורן, (תשכ"ג). [3], שעד, [5] עמ'. 2°.

50 וטיקן, ספריית הו' - ויטרי. - ולנטינוס. - זמירות. - זנו-ביה. - זקש, יחיאל מיכל.
האנציקלופדיה העברית, כרך טז, תשכ"ג, עמ' 37; 122-121; 359; 869-870; 905-906; 973-974.

51 לזכרו של ארתור ראו: Arthur Rau zum Gedenken.
Mitteilungsblatt, ידיעות, Jahrg. 31 (Tel-Aviv 1963), no. 6, p. 10.

תשכ"ד

52* על מחזור רומניא ומנהגו. ספונות, ספר ח, תשכ"ד, עמ' רה-רלו.

53 קידוש והבדלה. מחניים; מסכת לחיילי צה"ל מוקדשת לשבת, סה-פו (תשכ"ד), עמ' 48-53.

54 לדמותו של ר' שמעון אפנשטיין ז"ל.
הצפה, כב מנחם-אב תשכ"ד 31.7.1964.

55 שיר עבריי-איטלקי לפורים. תורת חיים; עלון לליבון בעיות השעה, תשכ"ד, מס' 29-30 (8-9), עמ' 11-8.

56 לכבוד פליקס וולטש: Bibliothek- ar aus Neigung <Felix Weltsch>.
Mitteilungsblatt, ידיעות, Jahrg. 32 (Tel-Aviv 1964), no. 40 p. 3-4.

(*) המבוא הובא לעיל, עמ' 315.

430–431; 507–508; 604–606; 709–712.

תשכ"ט

67 תפילה בציבור ועבודה שבלב.
מ.ת.ת. ביטאון להגות יהודית, גליון
ג-ד (תשכ"ט), עמ' 102–111.

68* תפילות לערב ראש חודש.
קריית ספר מ"ד (תשכ"ט), עמ' 129–140.

Drei hebräische Frühdrucke: 69
(Haggada šel Pesah, Schema
für Berechnung des jüdischen
Kalenders, Megillat Antiochos).
Beiträge zur Inkunabelkunde, 3.
Folge, No. 4, 1969, pp. 152–154, 6
facsim.

תש"ל

70 מחזור לימים הנוראים
לפי מנהגי בני אשכנז לכל ענפיהם,
כולל מנהג אשכנז (המערבי) מנהג
פולין ומנהג צרפת לשעבר. מוגה
מעובד ומבואר בידי דניאל בהר"ר
שלמה גולדשמידט... כך א.
ראש השנה – כך ב, יום כפור.
ירושלים, ח. קורן, תש"ל. סב.
[1], 328; נד, [2], 797 עמ'.

71* סדר עבודת יום-הכפורים לר'
אברהם אבן עזרא.
ספר אדם-נח, ירושלים תש"ל, עמ'
שא-ש"ד.

Bonetto de Latis e i suoi 72
scritti Latini e Italiani.
Scritti in memoria di Enzo Sereni,
Gerusalemme 1970, pp. 88–94.

61* שמואל דוד לוצאטו, מבוא
למחזור בני רומא,
בצירוף ביאורים וסקירה על
המנהג, מאת דניאל גולדשמידט,
וביבליוגראפיה של מחזורים
וסידורי תפילה איטליאני מאת
י. יוסף כהן... תל-אביב, דביר,
תשכ"ו. 137, [2] עמ', [20]
לוחות. 4°.

62 טל, תפילת-

האנציקלופדיה העברית, כרך יח,
תשכ"ו, עמ' 726.

Le texte des prières du manu- 63*
scrit Reggio du Mahzor
Vitry.
REJ, cxxv, 1966, pp. 63–75.

Il rabbinato livornese e la 64
riforma del 1818.
*Scritti sull' 'Ebraismo in memoria
di Guido Bedarida*. Firenze 1966,
pp. 77–86.

תשכ"ח

65 סדר הקינות לתשעה
באב כמנהג פולין וקהילות
האשכנזים בארץ ישראל. מוגה
ומבואר בידי דניאל בהר"ר שלמה
גולדשמידט... ירושלים, מוסד
הרב קוק, (תשכ"ח). קסד עמ'.
הדפסה שנייה, ירושלים תשל"ב.

Ascher ben Jechiel. — Cha- 66
jjim Paltiel ben Jakob. —
Mordechai ben Hillel. —
Meir ben Baruch.
Germania Judaica, II, 1968, pp.

הרב קוק, (תשל"ב, 1971). 24.
קצט עמ'.

78 ההיתר להתפלל עם העבריים.
טורי ישרון כ"ד (תשל"ב), עמ' 8-9.

79* זוטות לחנוכה.
טורי ישרון כ"ו (תשל"ב), עמ' 6-8.

80 מהדורת הסליחות שהוצאתי לאור.
הצפה, כח אלול תשל"ב, 7.9.72.

81* מעריב לליל ז' של פסח לר' יוסף
טוב עלם.
טורי ישרון כ"ט (תשל"ב), עמ' 9-10.

82* על דפוס קדום של מחזור ספרדי.
קרית ספר מ"ז (תשל"ב), עמ' 711-719.

תשל"ו
83* שני מעריבים לראש השנה.
קובץ על יד, ספר ח (יח), ירושלים
תשל"ו, עמ' 229-234.

תשל"ח
84* מחזורים כמנהג קהילות יוון. (*)
ספונות, ספר י"ג (= ספר יוון, ג),
ירושלים, תשל"א-תשל"ח, עמ' קג-קצ.

תשל"א

73* וידוי (אשמנו בדבור ראשון).
טורי ישרון כ' (תשל"א), עמ' 4-6.

74* ספרו — ספרו (למילון לשון
הפיוטים).
לשונו ל"ה (תשל"א), עמ' 312-315.

75 תשעה באב שחל להיות במוצאי
שבת. (עם קינה מאת ר' אלעזר
הרוקח).
טורי ישרון כ"ב (תשל"א), עמ' 6-7.
10.

Haggadah, Passover. — 76
Landshuth, Eliezer. — Li-
turgy. — Prayer Books.
Encyclopaedia Judaica, 1971, vol.
7 columns 1079-1095; vol. 10 col-
umns 1413-1414; vol. 11 columns
392-402; vol. 13 columns 985-
989.

תשל"ב

77 סדר רב עמרם גאון; ערוך
ומוגה על-פי כתבי-יד ודפוסים
עם השלמות, שינויי-נוסחאות
ומבוא בידי דניאל בהר"ר שלמה
גולדשמידט... ירושלים, מוסד

(*) המאמר נתפרסם בספר זה על-פי גליונות ההגהות (עוד לפני שיצא ספר יוון ג' לאור)
בעזרתו האדיבה של פרוס' מאיר בניהו.

מפתחות

מפתח התפילות

סדר התפילות וקטעי התפילה להלן הוא כנהוג בסידורים ובמחזורים של מנהג אשכנז. קטעי תפילה שנוכרו בערכים מיוחדים יש לבדקם גם בערכים הכוללים (כגון: "ותנה תוקף" נזכר בערך מיוחד והוא כלול גם בערך "פיוטי מוסף יום א' וב'").

חול

שחרית

ברכת ציצית 404 39

ברכת תפילין 411 404

ברכות השחר 441 304 290-289 252 238-237 221 189 155-154 126-124 67 23 11

ברכות התורה ר' בקריאת התורה

קטעים אחרי ברכות השחר 409 305 290 238 193-192 156-155 126

קדיש דרבנן 293 204-203

ברוך שאמר 410 305 290 253 239 193 188 156 127 67

פסוקי דזמרה 415 305 290 239-238 234 194-193 188 156 127 68-67

ישתבח 416 305 291 194 188 156 128-127 68

קדיש (כללי וחצי קדיש) 437 416 410 291 203 156 128 68

ברכות קריאת שמע 320 305 291 253 241-240 197-195 190-188 158-157 135 129-128 68 25-24

420 418-415

עמידה (שמונה עשרה) 306-305 292-291 272 200-198 190-189 159-158 153 131-129 69-68 26-25

קדושה 412 320-316 הוספות ושינויים ר' בימים המיוחדים

קדושה 437 415 317 202 190 158

ברכת השנים, טל ומטר 251 200 153 48

מודים דרבנן 415 405 306 292 189 159 131

ברכת כהנים 431 412 320 306 292 188 מוסף ברגלים

אלהי נצור 253 221

הבינו 311 298 188

תפילות לפני תחנון 306

אבינו מלכנו ר' ימים נוראים

תחנון 420 370-369 306 293 204 160 131 70 61 40

והוא רחום 306 293 161 70-69

קדיש לפני הוצאת ספר-תורה 57 47

הוצאת ספר-תורה 221

אל ארך אפים 293 62

ברכות התורה 304 294 290 238 192 189-188 156-155 153 131 126 67

קדיש אחרי קריאת התורה 63 59 56 42

יהי רצון, מי שברך 160 131

למנצח 159 40

מפתח התפילות

ובא לציון 70 131 159 188 204–205 293 307
קדיש תתקבל 64 131 159 203 221 234 243
עלינו 29 70 90–91 131 160 431
שיר של יום 131 205 293
אין כאלהינו, פטום הקטורת 47 72 131–132 153–154 209 293
תפילות פרטיות 292
סדר הטבת חלום 312
בקשות 314

מנחה 131 293

ערבית 26–27 72 131–132 153–154 160 190 197–198 223 235 293 307 418
קריאת שמע על המטה 72 162 189

ברכות

ברכת המזון 70–71 160–162 189 190 215 297–298 304 311–312 415 418–420 441
ברכת המזון לאבלים 153
ברכה על מים אחרונים 55
שבע ברכות 38 189
ברכה מעין שלוש 71–72 189 254 418
ברכות הנהגין 415
בורא נפשות 420
סדר מאה ברכות 311
ברכות על מצוות 404 417
קביעת מזוזה 404
טבילה 404
ערוב חצרות 38 64
הפרשת חלה 52 404
הפרשת תרומות ומעשרות 52
ברית מילה 415 434
תחנון בברית מילה 61
אל ארך אפים בברית מילה 62
ברית מילה בתענית 43 61
ברית מילה בתשעה באב 59–60

סדיון הבן 404
צדוק הדין 153
תפילת הים 312
תפילות לאבלים 434

שבת

קבלת שבת וערבית
ברכת נר שבת 404
קבלת שבת 162
במה מדליקין 132 162

מפתח התפילות

ברכות קריאת שמע ועמידה של ערבית 73 132 153 162-163 190 205 221 293 307 320 415 417 419
ברכה מעין שבע 73 132 189 416
קידוש ליל שבת 163 293

שחרית

ברוך שאמר 133
ססוקי דזמרה 133 163 194-195 223 253 294 307
נשמת 24 73 85 133-134 153 163 194-195 223 234 250 253 294 307 415-416
קדיש לפני ברכו 294
ברכת יוצר 24 73 134-135 163 240 253 294 307 416
פיוטי יוצר 173
עמידה של שחרית 26 73 135 163 206 253 294 307
קדושה 26 73 135 142 253 321
מזמורים לפני הוצאת ספר-תורה 169-172
הוצאת ספר-תורה 73 163 254 294
הפטרות לכל השנה 169-172
הפטרה לחתן 50-51
ברכות ההפטרה 135 163 188 216 253 279 294 308
יקום פורקן 74 80 150 154
מי שברך 74 164 243-244
אב הרחמים 44 58 150
ברכת החודש 74 135 154 164 294 420

מוסף

עמידה של מוסף 26 74 136 153 164 190 206 250 294 308 321
קדושה 26 74 135 153 164 294 308
יגדל ואדון עולם 136

מנחה

עמידה של מנחה 74 136 153 154-155 164 190 206 251 308 321
צדקתך צדק 61 136 164 419

ערבית למוצאי שבת 136 154
אתה חונתנו 74 132 153 164 200 294 308
יהי נועם 63 136
יתן לך 47 63 74-75 136 164 308
הבדלה 45 75 137 294 308
פיוטים 173 294

ראש חדש והלל

סדר יום כפור קטן בערב ראש חודש 9 322-340
מזמורים לערבית של ראש חודש 137
יעלה ויבא 75 137 165 200-201 294 308
הלל וברכות הלל 27 64 137 138 165 253-254
מוסף 75 137 153 165 206-207 308

מפתח התפילות

שחרית לשבת ור"ה (פיוטים) 12 138 169 173 224–225 227
מוסף לשבת ור"ה 26 75 137 165 207 294 308
קדושה 138
ברכת הלבנה 38 75 164–165 294 308 431

ראש השנה

סליחות בחודש אלול 9 31–37 144 176 255 312–313
ידוי ותחנון בסליחות 40 61 369
סומני זכור ברית 251 341–344
קדיש אחר הסליחות 40
שבת לפני ר"ה (פיוטים) 272
הכרזה 144
ערב ר"ה תחנון ולמנצח 40 61 63
התרת נדרים 251

ערבית

ערבית ליל שני, זמנה 43
פיוטי ליל א' וב' 84 92 145 176 231 267 376–380
פסוקים לפני עמידה 166
עמידה של ראש השנה 27–28 77 145 166–167 208–210 250 279 309 415 420
ותודיענו 41
קידוש ליל א' וב' 41 63 146

שחרית

פסוקי דזמרה 85
שיר המעלות ממעמקים 221
פיוטים ביום א' 18 82 85–88 146 176 222 231–232 250 267 272–273 277–280 280
פיוטים ביום ב' 19 92–95 147 232 267 273 277–280
קדושה 87
אבינו מלכנו 9 28 41 63 77 88 146 167 243 256 279 309–310
קריאת התורה והפטרות 19 41–44
יקום פורקן 43 63
ברכת תקיעת שופר ושהחיינו (ב' ימים) 42
תקיעות 19 42–43 88 146 217 221 267 273 310

מוסף

הגני העני ממעש 85
עמידה של מוסף 28–29 78 168–169 210–213 256 279–280 298 310 415
פסוקי קרבנות 43
פיוטי יום א' וב' 19 43 82 89–92 95–96 146–147 210–213
ונתנה תוקף 154
קדושה 96
פיוט עושה שלום 169
הבדלה במוצאי ר"ה 43

מפתח התפילות

עשרת ימי תשובה

סליחות 31-37 144 176 255
שינויים בעמידה י"ח 43 203 209
ענינו בתענית 43
אבינו מלכנו 43
פיוטים לשבת שובה 9 169
אבינו מלכנו בשבת שובה 217

צום גדליה

סליחות ופיוטים 147 313
תחנון בסליחות ושחרית 43 61
קריאת התורה 43

יום הכיפורים

ערב יום הכיפורים
סליחות 43
מזמור לתודה 57
תחנון 40 43-61 63
למנצח 43 61
סדר מלקות 251
מנחה 43-61 64-148

מעריב

כל נדרי 19 44 82 96 148 168 272 298-299 310 313
שהחיינו 19 44 237
סדר מעריב 19 44 148-149 221 235 267 274 277-280 282-298 299-313
פיוטי מעריבים 9 124 250
פסוק לפני העמידה 168
תפילת שבע ליו"כ 29-30 78 148-149 168 190 208-209 213-215 236 299 310 416
ידרי 21 29 30-78 79-102 147 168 214-215 237 242 256 280 301 310 369 420
ויכולו, ברכת מעין שבע, במה מדליקין 44
סליחות ליו"כ (כללי) 36 169 283-288 344-348
סליחות לליל יו"כ 19 44 82 97-103 149 237 274 372
אבינו מלכנו (בשבת) 44
כתר מלכות 311
שירי הייחוד 441

שחרית

פסוקי דזמרה 195 239-240 299 311
שיר המעלות ממעמקים 221
ברכת הפותח לנו 19
סדר שחרית ופיוטים 19-20 103-107 149 222 241-243 251 256 267 274-275 277-281 313 363-368
קדושה ליו"כ 44 105-106 114 242 245
סליחות 209 149 242-243 255 274-275 301
תענו 243 280

מפתח התפילות

קריאת התורה, הפטרה 44

הזכרת נשמות 44

מוסף

עמידה 30 79 213-214 244 311

סדר מוסף ופיוטים 20-21 44 107-113 149 244-245 251 256 267-268 275-278 281 313

סדר העבודה 20-21 82 110-113 149 245 251 275-276 313 349-362 438-439

סליחות 9 21 113 149 235 245

קידוש של יו"כ 82

מנחה

סדר מנחה, פיוטים וסליחות 9 21-22 44 82 113-114 149 221-222 245-246 251 255 268 276-278 282

313-314

ברכות ההפטרה 44 295

נשיאת כפיים 44

אבינו מלכנו 114

נעילה

עמידה 30 79 149-150 169 209 215 246 280 301 311

סדר נעילה, פיוטים וסליחות 9 21-22 44 82 114-121 149-150 176 221-222 230 246-247 268-269 276-278

282 301-302 314

אבינו מלכנו 120

שמות 22 44-45 121 150 221

מוצאי יום הכיפורים

סדר מעריב והבדלה 45 121

תחנון בין יו"כ לסוכות 45 61 63

יוצרות לשבת בין יו"כ לסוכות 169

רגלים (כללי)

הכרזה לרגלים 154

ענינו, תחנון, למנצח בערב יו"ט 40 61

ערוב תבשילין 38 401

ערבית

במה מדליקין בליל יו"ט ושבת 45-46

מזמורים ביו"ט במוצאי שבת 63

מעריבים (כללי) 124 154 375 381

עמידה לרגלים 27 45 76 166 207-208 309

ותודיענו 41 47 76 166 188

יכולו ומעין שבע בליל יו"ט ושבת 41 45

יקנה"ז 41 46

ערבית ביו"ט שני של גלויות 43 56

שחרית ומוסף

רשיות לנשמת 169

מפתח התפילות

ברכות קריאת שמע 221
יוצרות למועדים 169 154
קרובות למועדים 420 173–172
יוצר לשבת ויו"ט 229–228
יוצר לשבת חול המועד 229
קריאות התורה 38
ברכות הפטרה 216
הזכרת נשמות 255 63 38
יקום פורקן בשבת ויו"ט 56 47
עמידה של מוסף 295 208 166 27
ותערב 420 255–254

מוצאי יום טוב
במה מדליקין (ביו"ט בערב שבת) 41
ערבית 47
אתה חוננתנו 57 43
יהי נועם ויתן לך 63 57 47
הבדלה 57 47 45 43

אסרו חג
תחנון 61 49
למנצח 40
ענינו 40

סוכות
יום ראשון ושני
סדר ערבית ופיוטים 176 151–150
יעלה ויבא 45
קידוש, נטילת ידים, לישב בסוכה 46
יקנה"ז בליל שני 47
אושפיון, סדר הזמנות 391
סדר שחרית ופיוטים 233 221 151–150 46 22
ברכת לולב 394 47–45
הלל 392–391 48–46
קריאת התורה 395 47–46
מוסף 221 150 47
עושה שלום 169
סדר השענוגות 391 312 300–299 249–247 219 169 151 47 23

חול המועד ושבת חוה"מ
קריאת התורה 48–47
שמחת בית השואבה בזמן הזה 392
פיוטים לשבת חוה"מ 375 169 151 22
קריאת קהלת 397–396 48 23 11
קריאת התורה והפטרה בשבת חוה"מ 395 48

מפתח התפילות

הושענא רבה

סליחות 393

שחרית 151 47

אבינו מלכנו 393

מוסף 151

קדושה במוסף 47

שמות 393

שמיני עצרת

סדר ערבית ופיוטים 175 151

קידוש וברכת ישיבה בסוכה 64 48

סדר שחרית ופיוטים 234–233 151 22

הלל קריאת התורה הזכרת נשמות 48

סדר מוסף 152–151 22

משיב הרוח 48

תפילת הגשם 440 420 394 256 250 221 151 124 22

עושה שלום 169

שמחת תורה

סדר ערבית ופיוטים 152

קידוש 64 48

סדר שחרית ופיוטים 234 67 22

הקפות 23 48

קריאת התורה 397 222–221 152 63 49–48

ברכות התורה 152

רשויות לחתנים 48 23

שבת בראשית

פיוטים 224 169 17

חתן בראשית בשבת בראשית 397

פיוטים לשאר שבתות מיוחדות 173 9

חנוכה

תחנון בערב חנוכה 49

מגילת אנטיוכוס 406 253

על הנסים 415 405 308 294 253 202 165 138 76 49

ברכת הגרות 404–403 400–399 294 138 49 42

הגרות הללו ומעוז צור 405–404 402–399 253 138

שיר לחנוכה 253

ברכת המזון בחנוכה 406

קרובת שמונה עשרה 250 152 138

הלל 49

תחנון, א"א אפים, למנצח 50

קריאת התורה (גם ר"ח טבת) 403 50–49

מפתח התפילות

שבת חנוכה

פיוטים 138 169 173 224

קריאת התורה 50

עושה שלום למוסף 169

מוצאי שבת 49

תעניות (כללי)

תפילה לתענית יחיד 311

סליחות בתעניות (כללי) 9 40 169 175–176 433 436

סליחות לשני חמישי ושני 9 293

עניני 40–41 76–77 138 165 201 (ור' ערב פסח)

קרובות לתעניות (כללי) 124 147 169

עמידת שמתה עשרה עם סליחות 40

אבינו מלכנו במנחה בערב שבת 43

תענית בשבת, צדקתך צדק, אבינו מלכנו 43

עשרה בטבת

סליחות 139 300–301

קרובה ופיוטים 138 312

תחנון 253

ארבע פרשיות (כללי) 50 250

שבת שקלים פיוטים 11 139 173 225 271

שבת זכור פיוטים 11 139 173 225–226 271 295

תענית אסתר

סליחות 51 139 301 312

קרובה ופיוטים 139 271 253 312

תחנון 62

קריאת התורה 51

צדקתך צדק בייג בשבת 61 63

פורים

סדר מעריב (גם מוצאי שבת) 51 61 63

על הנסים 25–26 51 76 139 166 201–202 295 309 415

ברכות המגילה 51 139–140 295 309

קרובה ופיוטים 11 124 173 307

תחנון א-א אפים למנצח (גם פורים קטן ושושן פורים) 51 61–63

הלל 64

קריאת התורה 51

שבת פרה והחודש פיוטים 12 140 173–174 226 271

מפתח התפילות

שבת הגדול

פיוטים 12 140–141 169 174 227 253 295 309
הכרזה לפסח 140–141

פסח

תחנון בחודש ניסן 61

ערב פסח

בעור חמץ 51 254 295
מזמור לתודה 57
תענית בכורות 384–386
ענינו 385

יום ראשון ושני

סדר מעריב ופיוטים 12 141–142 174 254
הגדה של פסח 52–56 141 166 251 254 295 309 387 401 421–428 434
קידוש בליל פסח 52 54 64 405
ברכת מעין שלוש לאחר קידוש 52–53
נטילה ראשונה וברכה 53
ברכה על המצה 404
סדר שחרית ופיוטים 12 142–143 174 227–228 295
הלל, קריאת התורה ומוסף 56
תפילת טל 12 56 124 250 254 295 309 420 440
עושה שלום 169

חול המועד ושבת חוה"מ

מזמור לתודה 57
הלל 57–58
קריאת התורה 57 395
מעריבים לשבת חוה"מ 375
פיוטים 12 142 174 295
קריאת שיר השירים 23 58 254 396
ברכת הפטרה 57

יום שביעי ואחרון

סדר מעריב ופיוטים 12 142–143 381–383
קידוש 57 64
סדר שחרית ופיוטים 12 17 143 229–230 295
קריאת התורה ופיוטים 12–17 58
הזכרת נשמות 58
ספירת העומר 56 143

שבועות

הכרזה בשבת הגדול של שבועות 143
פיוטים לשבת הגדול של שבועות 142 169 174 255

מפתח התפילות

תחנון בערב שבועות 58

סדר מעריב ופיוטים 174 143 17 9

קידוש 58

פיוטי שחרית ומוסף, שני ימים (כולל אזהרות) 230 175-174 169 154 143 17 11

קריאת רות 396 143 58 23

קריאת התורה עם תרגום ופיוטים 255 251 58 18-17

הזכרת נשמות 58

י"ז בתמוז

סליחות, קרובה ופיוטים 312 143

שבת חזון פיוטים 255 169

תשעה באב

ערב תשעה באב

מנחה 61 59

צדקתך צדק בשבת 63 59

ערבית

סדר ערבית 144 59

קדיש תתקבל 63

קריאת איכה 59

ברכה על המגילה 396

קיעות 169 63 59

יהי נועם ואתה קדוש 63 61 59

שחרית

סדר שחרית 144 63-62 60-59

ציצית ותפילין 59

קרובה ופיוטים 312 300 144 124 18

קיעות 360 312 265-255 175 144 18

אמירת ירמיה ואיוב 144 59 11

מנחה

קריאת התורה והפטרה 60

נחם 300 201 166 144 77 60

נשיאת כפיים 60

תחנון 60

מוצאי תשעה באב לאחר שבת 63-62 60

שבת נחמו פיוטים 231 175 169

הפטרות ז' דנחמתא 169

מפתח המנהגים

א. מנהגי קהילות, עדות וארצות

אוראן 296

אורלייאנס 381 107 90 86

אלזאס 36 31

אנגליה 86

אפוליה 436

אפ"ם 363 314 121-80 36 30 27 19

אראנץ 283-279 276-272 265 246 233-232 217 116

ארגיל 314 302 296-295 282 276-272 249-248 246 242 239 234-225

ארים צובא 419 276 274 249-247 242 234-233 230

ארץ ישראל (המנהג הקדום) 438 436 420 375 319 184 157 155 153

אשכנז (כולל ומערבי) 114 110-108 105 103 101 98 92-87 85-82 80 75-73 70-68 66 37-36 31 30-9

-275 256-251 249-247 231 229 217 184 179-178 175-149 146 143-142 140-139 135 131 124 120 118

375-374 369 364-363 341 335-330 325 323 321-315 307 303 300-299 297-296 293 290-289 281 276

442 439 436 433 420-418 407 403 399 395 381

אשכנזים באיטליה 436 363 330 255 252 116 113 107 104-103 92-91 88-87 85 36 31 30

אשכנזים בסלוניקי 256-252

וורמייזא 375 151 81 36 31 30-9

חסידים 369 321-315

טריפולי (ונ'רבה) 296 247-244 242-241 239 235-234 180 179 116 87

כסה 436 152

ליטא (זאמוט) 381 374 341 276 31

ליסלוא 350

נירבורג ופיורדא 36 31

סיסיליה 273 250-222 217

ספרד (קאשטיליה) 163-152 131 129-128 123 107 105 92-91 88 85 82 74-73 70-68 66 30-27 25-23

271-265 252-251 249-247 239 235 232-231 228 226 221 217 191-190 180-178 175 172-167 165

(= קאשטיליה בסלוניקי) 401 399 395 393 385 376 369 329-326 323-317 315-289 277 275 273

436 420 418 409 404-403

עדן 230

פאס 296 276-273 249-248 233

פחנא (נורדנא) 433 341 118 113 81 31

פולין 375 373-372 364-363 344 341 331 290 233 228 181 167 151 114 110-108 105 96 94 89-82 36 31

436 433

פורטוגאל 271

סיהם מעהרין ואונגרן 433 36 31

סלאס 344 36 31

מפתח המנהגים

סרובאנס (אויניק, קארפינטראץ)	87 225 228 248-249 275 289 349-350 435-436 442
סרס	236
ציילן	436
צרפת (ר' גמ אפ"ם, מחזור רטרי ועוד)	29 42 66-67 74 82-80 84 86-88 90-91 105-107 110 114
	118 121 123 149 153-156 168 235 251 272 292 363-364 372-373 381 418 420 436
קאטאלוניה	232 341 246 272-279 280 296 436
קוגין	234
קילן	31-37
קורפו	152 250-252 436
קרוסוב	152
רומא	23 28-30 36 69 77-78 82 84-85 87 88 91-92 98-100 105-108 114 124 128 136-138 149 153-186
	177 217 222-220 233 235 247-251 255 275 292 294 298-299 300 304 311 326-323 341 375 399 420 436
רומניא	24 26-69 84-85 87-88 90 105-108 118-119 122-152 153-169 173-178 217-220 225-226
	228 233-235 241 243 247-252 256 276-281 375 399 418 420 436
שוואבן שווייץ	31 344
שיגלי	228 436
תניס	225 230-233 237 242 272-276 281-282
תימן	23 27-29 30 92 99 153 156 179-180 182 187 189-190 192-216 227-228 231-234 237 239 248-
	249 273 275 276-281 294 321-320 349 393 395 399 404-405 417 431
תלמסאן	116 244-245 247 272-276 281-282 296
ב. מקורות	
אבודרהם	88 115 164 178 240 274 293 317 401 403 411 436
ס' המהרי"ל	24 28 30 39 61 62 105 369 375 385 396 403 436
מחזור רטרי (הנדרס)	12 14 16-18 23 24 29 42 44 47 49 51-55 60 66 68 70 73 75-77 80 84
	87 88 90 107 114 118 158 160 165 169 176 238 375 384 392-393 397 399 408 419 424 430-436 436
מחזור רטרי, כ"י רג"י	66 79 158 381
ס' המחכים	80 96 105 106-114 118 121 363 431
ס' המנהיג	47 88 105 408 436
מנהגי ורמיוזא לר' יוסף יוספא שמש	9
מנהגי ר' חיים פלטיאל	38 61-62 105 369 396
ס' מנהגים לר"א קליונר	39 40-43 46 49 51-59 105 369 396 436
ס' מנהגים לר' יצחק אייזיק טירנא	39 105 369 393 396 436
סדר טרייש	48 80 84-85 105-107 114-115 118 121 363 393
סדר רב עצמרם גאון	23 24 29 30 48 53 56 88 105 114 120 123 131 137 153-154 158 161 163 167-169
	179 190 274 282 369 397 404 407-412 419 424-430 436
סדר התפילה של הרמב"ם	24 26 28 30 88 92 156-157 165 167-169 187-216 294 321 399 418
	424 428 431
סדור רב סעדיה גאון	23 24 28 30 53 153 157-158 160 162-163 169-179 182 190-191 294 397
	413 420-424 428 430-436 436
סדור ר' שמואל ב"ר ברוך	61-62
סדור רש"י	44 51-52 63 80 384 397 399 408 436
ס' הפרדס	40 80 384 399
ור' עוד מפתח האישים (כגון ר"א הרוקח, מהר"ם מרוטנבורג)	

מפתח האישים

פייטנים ופוסקים
ור' גם במפתח המקורות

ר' אברהם אבן עזרא 115-117 152 172 223 240 295 301-302 314 349 362-387 389-436 442
ר' אברהם די בוטון 283
ר' אברהם בן יצחק (בעל ס' האשכול) 412
ר' אברהם ב"ר עזריאל 373 404
ר' אהרן מלוניל (בעל אורחות חיים) 88 385-386 397 400
רב אחאי (ב' השאילתות) 44 412
ר' אליא ב"ר בנימין הלוי 122
אליה (פיטן) 100
ר' אליהו מוילנא (הגר"א) 46 53 87 396-397 403-404 420
ר' אליעזר בן יואל הלוי (הראב"ה) 47 48 51 55 59-62 64 385 392 399 424
ר' אליעזר ממיץ (בעל ס' יראים) 40 42 55 61 412
ר' אליעזר בן נתן (ראב"ן) 50
ר' אלעזר ב"ר יהודה (הרוקח) 19 28 38 47 63 64 88 105 341 385 399
ר' אלעזר הקליר 45 107 123 124 138 139 142 144 151 154 172 250 440
ר' אפרים 43
ר' אשר (הרא"ש) 45 53 131 385 400
בנימין (פיטן) 183 341
ר' בנימין ב"ר אברהם הרופא 426
ר' בנימין בן מאיר אשכנזי 252 256-265
ר' בנימין בר שמואל 142
ר' ברוך 49 (ואולי הוא הסמוך)
ר' ברוך ב"ר שמואל ממנצא 53 61
ר' גרשום ב"ר יהודה מאור הגולה 36 44 64 101 341
ר' דב בר המגיד ממזריטש 315
ר' דוד 45
ר' דוד בן בקודה 99 313
רב האי גאון 39 40 51 178
ר' חזקיה סלמה 266 269-271
ר' חיים ויטאל 315 329
ר' חיים יוסף דוד אוזלאי (חיד"א) 323
ר' חיים ב"ר יצחק אלפאנדארי 328
ר' חננאל 421
רב יהודאי גאון (ובעל הלכות גדולות) 51 55 56 423

מפתח האישים

- ר' יהודה החסיד 62
 ר' יהודה הלוי 98 154 221 239 295 308 313 372 436 442
 ר' יהודה ב"ר יצחק (שירליאון) 424
 יהודה בר יצחק? (פיטן) 377
 ר' יהודה בן יקר 376
 ר' יהודה מודינא 323
 ר' יוחנן בן יהושע הכהן 143
 ר' יום טוב ב"ר אברהם (הריטב"א) 428
 ר' יום טוב ב"ר יבחק מיואני 372
 ר' יונה (גירונדי) 403
 ר' יונה אבן ג'נאח 387–388
 יוסי בן יוסי 313
 ר' יוסף אבן אביתור 116 239 246 313 314 436
 ר' יוסף ב"ר אברהם מולכו 217
 ר' יוסף ג'יקטילה 427
 ר' יוסף טוב עלם 55 381–382
 ר' יוסף יוספא האן 391
 ר' יוסף בן יעקב 115
 ר' יוסף פיאמנטא 397
 ר' יוסף קארו 217 322 385
 ר' יוסף רחאניס 328
 ר' יחיאל 385
 ינאי 364 442–443
 ר' יעקב ב"ר יהודה לנדא (בעל ס' אגור) 55 385
 ר' יעקב ב"ר יקר 45 49
 ר' יעקב עמדין 322 393
 ר' יעקב תם 40 42–43 85 217 395
 ר' יצחק (ר"י הזקן) 52 55 59
 ר' יצחק ב"ר אברהם (אחיו של הר"ש משאנץ) 48
 ר' יצחק אור זרוע 47 106 392 399
 ר' יצחק אלפסי 178 384 399
 ר' יצחק אבן גיאת 45 98 239 241–246 313 423–424 436
 ר' יצחק ב"ר יהודה ממנצא 43 64
 ר' יצחק לוריא (האר"י) 293 315–316 426 439
 ר' יצחק למפרונטי 186
 ר' יצחק ב"ר מאיר מנרבונא 341
 ר' ישעיה דטראני (בעל ס' המכריע) 404
 ר' ישעיה הורביץ (בעל השל"ה) 322
 ר' ישראל בעל שם טוב 315
 ר' ישראל ג'רה 279
 ר' מאיר הכהן (בעל הגהות מימוניות) 53 385 396 400 405
 ר' מאיר ברבי יצחק ש"ץ 13–14
 ר' מאיר ב"ר משה די בוטון 283
 ר' מאיר (מהר"ם) מרוטנבורג 27 38 61 320 396 400 402 404 405
 ר' מנחם מיואני 54

מפתח האישים

- ר' מסימפוטטי? 55
 ר' מרדכי (בן הלל) 400 397 385 60 59
 ר' משה ב"ר אברהם (פיטן) 335-332
 ר' משה איסרליש 403 396 322 217
 ר' משה אלמושנינו 284-283
 ר' משה זכות 326
 ר' משה חזן 393
 ר' משה ממעצא 55
 ר' משה מקוצי (בעל הסמ"א) 424 385 48
 ר' משה בן נחמן 388-387 177
 ר' משה אבן עזרא 442 436 314-313 302-301 240-239
 ר' משה פיונטי 219
 ר' משה קורדובירו 323-322
 ר' משה בן שם טוב 427
 ר' משולם 40
 ר' משולם ב"ר קלונימוס 372 149
 רב נטרונאי גאון 423
 ר' נסים (גירונדי) 313 245 179 177 149
 ר' נחן נטע הנובר 331-330
 ר' סעדיה לונגו 283
 רב פלטרי גאון 46
 ר' פינחס בר יוסף הלוי 272
 ר' צדקיה ב"ר אברהם (בעל שבלי הלקט) 426 412 410 399 397 385 62 55 53 47
 ר' קלונימוס הזקן 364
 ר' קלונימוס בן יהודה 341
 ר' שבתי בן יצחק סופר 431
 ר' שלמה הכבלי 374 372 348-341 149
 ר' שלמה אבן גבירול 436 362 314 313 311 309 238 154
 ר' שלמה בן יצחק (רש"י) 428 389 388 177 97 60 52 51 48 41 40
 המקורות)
 שמואל (פיטן) 379 370
 ר' שמואל אבוהב 331
 ר' שמואל בן אברהם הלוי בונפנט 341
 ר' שמואל בן מאיר (רשב"ם) 428 387
 ר' שמואל די מדינה 271 217
 ר' שמואל מגדס סולה 178
 ר' שמחה מוטררי 396
 ר' שם טוב בן ארטוטיאל 314 301
 ר' שמעון בר יצחק 372 219 147 102 92 89 83 19
 ר' שמעון בר צמח דוראן (רשב"ץ) 428
 ר' שמשון ב"ר צדוק (בעל תשבץ, תלמיד מהר"ם) 426 405
 ר' שניאור זלמן מליאדי 316
 רב שריירא גאון 178
 תשובות גאונים 106 60 39

מפתח הפיוטים

במפתח זה נרשמו כל הפיוטים אשר נזכרו בספר. פיוטים שהובאו בספר בשלמותם סומנו על ידי °. אחרי שם כל פיוט נרשם בסוגריים מספרו ב'אוצר השירה והפיוט' מאת י' דרדזון.

אבליה נבלה הארץ (א 302) 176	אאביך (א 3) 18
אבלה נבלה תמה (א 303) 176	אאגרה (א 4) 142
אבלה נפשי וחשך (א 304) 34	אאדה (א 5) 144 18
אבליל אלף (א 306) 143	אאדרך חן בשמים (א 8) 251
אבן בוחן פנה מיוקרת (א 309) 336 281 267	אאמיץ לגורא ואיום (א 13) 151 22
אבן חוג מצוק (א 314) 146 86	אאמיר אאדיר (א 15) 281
אבן מעמסה (א 315) 150 118	אאמיר אותך (א 18) 150 22
אבן שתיה בית הבחירה (א 319) 248 151 23	אאסיד נור (א 25) 146 87
אבן שתיה בקדש (א 320) 241	אב ידעך (א 47) 251 150 22
אבני קדש (א 323) 244	אב ינחם בנים בחכיון (א 4803) 144
אברהם היה אחד (א 332) 37 35	אב לורו (א 14) * 239
אברכה את ה' אשר (א 388) 225	אב לרחם (א 53) 35
אברכה את ה' בכל עת (א 391) 227	אבאר מצות סוכה (א 72) 233
אגני אז כעמד (א 399) 139	אבאר קצת פלאי (א 73) 227
אגני בהעמיקו (א 401) 301	אבאר שם (א 74) 241
אגני בקש לעשות (אחרי א 403) 139	אבדנו מארץ (זכור ברית) (א 86) 34 22
אגני הנותן רחמים (א 404) 225	336 101
אגני עליך (א 405) 139	אבוא בנבורות ה' אלהי (א 99) 231
אגני קם לאבד (א 406) 253	אבואה ברשיון (א 127) 281 275
אגדיל שיר ושבח (א 199) * 233	° אבונן דבשמיא (א 139) 13
אגודות קדושות (א 122) * 245	אבות העולם (א 140) 336
אגודת הדס (א 121) * 233	אבות עולם אמת (א 142) 176
אגן המזג אז חסר (א 446) 143	אבות עולם ישני מכפול (א 143) 176
אגן הסהר (א 447) 95 82	אבותי כרבת ריבם (א 148) 33
אדבר מישרים (א 460) 174 142	אבותינו בהיותם בניה הנס (אין באוצר) 173
אדברה בצר רוחי אליך (א 465) 139	אבי אבי לך אקרא (א 158) 139
אדברה תחנונים (א 473) 36 19	אבי מלכי וקדושי (א 186) 255
אדום אמרה (א 476) 175	אביה מלך אז (א 198) 175
אדום אשר מלך (א 477) 174	אביון אשר כפיו (א 199) 222
אדון אם מעשים (אחרי א 483) 147 94	אביוני עמך עניים (א 204) 34
אדון אמני (א 484) 17	אבכה לקשה יום (א 282) 255
אדון אמן ראובן (א 485) 230	אבל אנחנו חטאים (א 287) 36 21
אדון ארץ ושמים (א 139) * 229	אבל אעורר (א 288) 18

- אדוני האדונים השקיפה (א 801) 22 275
 ה' חוסה על ישראל עמך (א 817) 336
 ה' יגוני קראוני (א 831) 301 312
 ה' יהמו רחמיך (א 844) 336
 ה' יום לך אערוך (א 849) 145 267 277
 ה' יחיד גדול וגורא (א 858) 336
 ה' יחיד לבות כל בני אדם (א 861) 336
 ה' ישפות לנו (א 873) 221
 ה' מה אדם הלא בשר ודם (א 886) 275
 ה' נגדך כל תאוות ואם לא אעלנה (א 920)
 149 231 274 281 323 336
 ה' עד מתי תעשן (א 941) 313
 ה' עשה למען שמך וחוסה על עמך (אחרי
 א 946) 336
 ה' רצה נא מחמד הילולי (א 1003) 274
 ה' שומרי לביתך (א 1017) 35
 ה' שועת עמך הקשיבה (א 1019) 336
 ה' שמעה ה' סלחה (א 1031) 725 ואחרי א 1031
 21 34
 ה' שמעה תפילת הלילה (א 1035) 101
 ה' שמעה תפילת הנעילה (א 1038) 119
 ה' שמעתי שמעך יראתי, ה' שמעתי (א 1042)
 336
 ה' שעה נודד מקנו (א 1045) 336
 אדיר אדירים ביוסי (א 1057) 143
 אדיר אדירים חונן דל (א 1058) 140
 אדיר אשר נעלה סוד פלאו (א 1062) 226
 אדיר באדירים בקי (א 1065) 248
 אדיר באלים (א 1066) 248
 אדיר ביועורו (א 1068) 108
 אדיר במרום מחולל (א 1077) 234
 אדיר בעונו וכל מחולל (א 1077) 229
 אדיר בשמי מרומים (א 1079) 251
 אדיר דר מתוחים (א 1082) 12 253
 אדיר הוא יבנה (א 1086) 254
 אדיר היקר עין אדר היקר
 אדיר ונאה בקדש (א 1092) 11
 אדיר ונאור בורא דוק (א 1095) 276 313 336
 אדירי איומה (א 1133) 87 146
 אדירי ישרון (א 1134) 273
 אדם איך ניקה (א 1139) 149
 אדם אם יבא (הבט ממרום) (א 1140) 21
 אדם ובהמה (א 1165) 23 151 248
 אדמה מארר (א 1198) 23
 אדר היקר העיר מזבולי (א 1208) 273
 אדן אשר רוכב (א 491) 146
 אדן בינה הניגנו (א 492) 33
 אדן בעונו יוצרי (א 495) 151
 אדן בפקדך אנוש (א 496) 34
 אדן בשפטך אנוש (א 498) 20 34
 אדן דין אם ידוקדק (א 499) 34
 אדן האדונים בוחן לבבות (א 500) 247
 אדן היושב על חונן (א 509) 276 301 314
 אדן המושיע (א 523) 23 151
 אדן הסילחות מה נספר (א 525) 275
 אדן העולמים צור (א 530) 336
 אדן חסדך בל יחדל (א 536) 139 226
 אדן כתקח מועד (א 549) 34
 אדן לשמך עשיתי (א 557) 226
 אדן משפט בקרבך (א 563) 34 36
 אדן עולם אשר מלך (א 575) 136
 אדן עולם אשר נעלם (א 579) 139
 ° אדן עולם אתחנן על יצרי (אין באוצר)
 283
 אדן שעה תחן (א 614) 146
 אדן שת ארוכה (אין באוצר) 152
 ה' אבי עד (א 619) 241
 ה' אבינו אתה (א 176) * 35 37
 ה' אל רחום וחנן עין אזכרה אלהים
 ה' רם על כל אל (אין באוצר) 237
 ה' אל אדיר (א 646) 281
 ה' אלוהי אברהם יצחק וישראל (א 663)
 35
 ° ה' אלוהי בשועי אליך (אין באוצר) 268
 270
 ה' אלוהי האלהים (א 675) 175
 ה' אלוהי הצבאות יושב הכרובים (א 682)
 175 274 282 336
 ה' אלוהי הצבאות גורא בעליונים (א 686)
 34 97
 ה' אלוהי ישראל צדיק אתה (אתה צדיק)
 (א 703) 35
 ה' אלוהי ישראל שוב מחרון אפך (א 708)
 293 307
 ה' אלוהי נשען על רחמיך (א 715) 336
 ה' אלוהי רבת צררוני (א 717) 20 36 255
 ה' אלוהיכם לכל קוראיו (א 720) 273
 ה' אם גדל עוני (א 749) 336
 ה' בקול שופר ישמיע (א 782) 273 278
 ה' דלו עיני למרום (א 794) 336

- אוילי המתעה (א 1807) 36 34
 אוילים מדרך פשעם מעונותיהם (א 1811) 35
 אוימתי בחיל כפור (א 1813) 150 107 22
 אוירי ערץ (ארץ) (א 1815) 147 94
 אוריך קייתך (א 1816) 33
 אולפי דת (אין באוצר) 139
 אום אני חומה (א 1829) 23
 אום אשר כך דבוקה (א 1830) 140 12
 אום יפה כתרצה (אין באוצר) 151
 אום כאישון נצרת (א 1835) 151 22
 אום נצורה כבבת (א 1838) 299 23
 אומללנו בנפש אנושה (א 1848) 276
 אומן ישעך בא (א 1857) 249 151 23
 אומן לאור חיים (א 1858) 234
 אומן שלא קם כמוהו (א 1861) 152
 אומץ אדירי (א 1868) 89
 אומץ אדרך מי מלל (א 503*) 246
 אומץ יוסף טהר ידיים (א 1878) 35
 אומר בשיר משיבת (א 1888) 224
 אומר לצפון תני (א 1905) 142
 אומרים קדוש קדוש עיין אראלים וחשמלים
 לאלפים
 אומרת אני מעשי (א 1918) 12
 אוני פטרי רחמתיים (א 1921) 12
 אוספו אבות ובנים (א 1924) 176
 אוספו החבובות (א 1926) 143
 אופל המוני נה לעיני (א 1927) 143
 אור דברו נר לרגלי (א 1941) 227
 אור יום הנף (א 1958) 12
 אור ישע מאושרים (א 1962) 174 142 12
 אור לשביעי גש (א 1973) 12
 אור נונה עטיית מעילו (א 1977) 149 108
 אורח חיים לצדיק מישרים (א 2009) 139
 אורח חיים מוסר (א 2010) 17
 אורח צדקה ועלמות (א 2016) 34
 אורי ישעי על הים נלה (א 2026) 12
 אורי יבקע (א 545*) 232
 אורך ואמתך שלח (א 2035) 35
 אות ברית בינו (א 2045) 341
 אות זה החודש (א 2051) 140 12
 אותות ימי הנאולה (א 2068) 140
 אותותך ראינו (א 2075) 12
 אותותינו ולא ראינו (א 2079) 176
 אותך אדרוש ואליך אתודע (א 2082) 20 19
 102
 אדר יקריו ופאר הדרייו (א 1213) 241
 אדרת ממלכה (א 1224) 146
 אדרת תלבושת (א 1225) 149
 אהבוך נפש להודך (א 1236) 174 142 12
 אהבת עולם אהבתך עמי (א 279*) 229
 אהבת עוז ותוקף (א 1258) 34 21
 אהבתי מעון בית משכנותיך (א 1271) 115
 אהגה כיונים הגיון (א 1281) 144
 אהה ליום אשר בו נתכה חמתך (א 1315)
 143
 אהוב נא שערי ציון (אין באוצר) 144
 אהוביך אהבוך (א 1387) 58 12
 ° אהוביך אליך קרב (א 1388) 376
 ° אהובת נער בלבבך (אין באוצר, עיין
 א 8079) 314 301
 אהובת נער באבות משולשת (א 1398) 248
 אהודה לשם משפיל ומרומם (א 1404) 173
 אהל צדק ומקדש קדש (א 1686) 241
 אהל שכן אם רקן עיין אם אפס רובע הקן
 אהלי איכה גלו קדושים (א 1429) 175
 אהלי אשר תאבת (א 1432) 175 18
 אהלל בצלצלי שמע (א 1459) 173
 אהלל למאיר תהו (א 1474) 138
 אהלל רם ואומר (א 358*) 242
 אהללה אלהי אשריה עוז (א 1494) 96 43
 אהללך אדון אוכירך איום (אין באוצר)
 173
 אהללך בקול רם (א 1506) 20
 אודה עלי פשעי לצור מעוזי (א 1603) 33
 אורך ה' כי אנפת בי הראיתיני (א 1624) 35
 אורך יושב תהלות (א 1650) 244
 אורך כי עניתינו מועד מסרך (א 1655) 12
 אחוזי בידם ארבעה מינים (א 1691) 381 151
 אחילה לאל אחלה פניו (א 1701) 96 91 43
 311 245 221 126 118 110
 אחילה קירות לבי (א 1709) 176
 אי כי ירד אש (א 1718) 336
 אי לי על שברי נחלה וגברה (א 1744) 255
 אי לי על שברי נחלה מכתי (א 1745) 18
 ארב בעת נכנס (א 1768) 175
 ארבים קמו עלי (א 1776) 176
 אריה לי כי גרתי משך אהלי קדר (א 1787)
 176
 אריל יעץ (א 1800) 139
 אריל כהכניס תרף בהיכל (א 1803) 144

מפתח הפיוטים

- 273 אוכיר קצת נוראות (א 2254)
 ° אוכירה סדר עבודה (א 2267) 350
 אוכרה אלהים (א 2275) 33 20
 אוכרה מצוי אשר קראני (א 2287) 139
 אוכרה מקדם פלאיך לשמך (א 2292) 22
 אוכרה שנות עולמים (א 2302) 12 254
 אוכרה שש חנוכות (א 2303) 224
 אוכרה תמיד יום מותי (אין באוצר) 336
 אומר לאל המיוחד (א 2330) 276
 אומרה למפיק מאויי (א 2345) 275
 אונך לי הטה אלהי אבי (א 2356) 237
 אורחי מעבר הנחר (א 2375) 34
 אחד לבדו באין סמוך (א 2411) 276
 אחד קדוש אש אוכלה אש (א 2418) 105 94
 114
 אחד רבה אמונתך (א 2421) 226
 אחדת יום זה (א 2427) 104
 אחוה נפלאות יוצר שחקים (א 2439) 142
 אחוה פלאות רוות (א 2450) 226
 אחות אשר לך כספת (א 2446) 151 22
 אחות פתשן (ייעין אחוה פלאות) (א 2450)
 139
 ° אחות קטנה הנחלת (אין באוצר) 22
 אחות קטנה תפלותיה (א 2451) 272 267 231
 אחוה אחוה אלים מלאכים ממליכים (אין באוצר) 139
 אחוה צירים (א 2461) 176
 אחינו ישראל הסעורים (א 2511) 176
 אחלה היום את פני (א 2517) 248
 אחלה פני בורא (א 2524) 140
 אחלה פניך באימתה (א 2525) 274
 אחלי יכוננו היום (א 680) * 251
 אחלך ביראה (א 2537) 173
 אחנן לשוכן שחקים (א 2539) 146
 אחר עצם היום (א 2570) 149
 אחרה עת פדותי (א 2575) 228
 אחרי שובי נחמתי (א 2590) 275
 אחריך דוד נרוצה (אין באוצר) 336
 אחשוורוש והמן הרע (א 2597) 140
 אי כה אמר (א 2624) 18
 אי פתרוס (א 2628) 12
 איה איתן אב המון (א 2640) 175
 איה כל נפלאותיך (א 2651) 255 34
 איה קנאתך וגבורתך (א 2660) 34
 איה רחמים גואמים (א 2663) 176
 255 אותך כל היום קרנו (א 2084)
 95 89 אז אמרתי הנה באתי (אין באוצר)
 300 אז בבוא יום (א 2090)
 230 אז בבוא מלך אשר (א 560) *
 140 אז בהיות כלה (א 2096)
 18 אז בהלוך ירמיה (א 2098)
 142 אז בהעביר סוררים (א 2099)
 35 אז בהר המור דן יונת אלם (א 2101)
 281 267
 אז בחטאינו חרב (א 2104) 312 18
 אז בטרם עולם נברא (א 561) * 240
 אז ביום כפור סליחה הורית (א 2106) 103
 149
 אז במלאת ספק (א 2108) 18
 אז בסכות נבוגי לחשים (א 2109) 144
 אז בקומם עלי איבי (א 2118) 140
 אז בקשוב עניו (א 2120) 152 22
 אז ברבות חטאים (י 105) 246
 אז בשפוט רמתי (א 2121) 176
 אז טרם נמתחו (א 2130) 35
 אז ימלא שחוק פינו (א 565) * 251
 אז כגולגל שעבוד הורים (א 2138) 141
 אז כל בריות נוצרו (א 2139) 222 221
 אז כסאך טרם הדומך (א 2140) 242
 אז כעני עבדים (א 2142) 151 23
 אז להודיע נבורות (א 569) * 229
 אז לפנות ערב (א 2146) 118
 אז לשעבר אבותינו (א 572) * 226
 אז מאד שמחו (א 573) * 234
 אז מאז ומות (א 2149) 11
 אז מאז בכל (א 2150) 87
 אז מקדם הקדמת (א 2159) 34
 אז מראש הודחתי (א 2161) 140
 אז מרחם אמי (א 2164) 222 221
 אז קשתי וחרבי (א 2173) 34 21
 אז רוב נסים (א 2175) 141
 אזהרת ראשית (א 2186) 143
 אזון תחן והסכת (א 2192) 33
 אוכור ואאנח (א 2212) 139
 אוכור חסדי ה' (א 588) * 224
 אוכור מעללי יה (א 2218) 138
 271 אוכיר חסדי אל נאמן אשר רחם (א 2237)
 אוכיר חסדי גורא (א 2239) 227
 אוכיר סלה (א 2249) 11
 אוכיר צדקתך בינות אנשים (א 597) * 239

- אימין נשאתי (א 2976) 19 103 149
 אימת גוראותיך (א 2979) 12
 אין אלוה מבלעדיך (א 2990) 229
 אין כמידת בשר (א 3022) 33
 אין כמוך באדירי מעלה (א 3026) 104
 ° אין לנו לא ארמון על משפטו (א 3048) 21
 ° אין לנו לא אשם (א 3050) 268 276 290 313
 אין לנו לא שבח (אין באוצר) 281
 אין לפענח ולפרוש (א 3055) 152
 אין מי יקרא בצדק (א 3060) 33
 אין מלה בלשוני (א 3061) 268 274
 אין ערוך אליך (א 3071) 108
 איסב רשותא מכולכן (א 3097) 12
 איש האלהים מנן גאלני (א *819) 234
 ° איש יאמר לה' מחסהו (אין באוצר) 268
 269
 איש עניו חלה (א *832) 35
 איש תם יושב אהלי (א 3174) 267 281
 איש תשבי ישולח (א 3176) 249
 אישן עצל ואתעורר (א *838) 224
 ° אית חזותא ודונמא (א 3195) 12
 איתגבר בחיליה (א 3197) 18
 איתן האזרחי השכיל (א 3203) 35 37
 איתן הכיר אמונתך (א 3204) 21 113 251
 אך אתים בחין (א 3215) 104
 אך כך לדל מעוז (א 3218) 20 34
 אך כך לדל עזרה (א 3219) 34
 אך כך מקוה ישראל (א 3220) 35
 אך במתח דין (א *322) 20 34
 אך זה היום יום (א 3223) 312
 אך חנן אתה ורחום לכל פועל (אחרי
 א 3224) 104 108
 אכון לחלות פניך (א 3249) 245
 אכלו משמנים (א 3261) 253
 אכפרה פני מלך רב (א 3288) 36
 אכתיר בעוזו למלך (א *856) 224
 אכתיר זר תהלה (א 3301) 22 150
 אל אדון יוצר רוח (א 3314) 240
 אל אדון על כל המעשים ברוך ומבורך
 (א 3320) 134 163 221 240
 אל אדיר השוכני (אין באוצר) 150
 אל אדיר רב חילו (א 3339) 21 114
 אל איום ונורא מכין הרים (א 3355) 273
 אל אל אשא דעי (א 3362) 245
 אל אל גדול ומהולל (א 3371) 230 231
 איום אלוהים שעה (א 2664) 176 251
 איום ונורא שכלל (א 2674) 150
 איום זכור נא לשואלי מים (א 2675) 151
 איום ינאם (אין באוצר) 175
 איום מבראשית (א 2676) 138
 איום צוה בדת (א 2680) 225
 איום תמים דעים (א 2682) 95
 איומה בחר ילבין כצמר (א 2689 = ה 478)
 19
 איומה לנף ירדה (א 2697) 138
 איומה נכונה כשחר (א 2706) 174
 איומה עד מתי (א 2708) 150
 איומתך סודרת (א 2721) 151
 איחד צורי (א 2728) 321
 איך אוכל לבוא עדיך (א 2745) 35
 איך אופל בית הלהב (א 2749) 144
 איך אזלת ידי (א 2750) 336
 איך אשא ראש וארים פנים (א 2767) 21 36
 איך חרב בכחשי רב (א 2781) 144
 איך ידידות נפש (א 2783) 300 312
 איך גוי חטאתי (א 2828) 144
 איך גוי שודר (א 2829) 312
 איך נמכרו (נמסרו) בנים (א 2831) 139
 איך נפלה חומת (א 2834) 139
 איך נפתח לפניך (א 2838) 33 175 336
 איך תנחמוני הבל (א 2860) 18 175
 איכה אבי אשו (א 2865) 144
 איכה אהובים נאמנים (א 2867) 144
 איכה אלי קונו (א 2871) 18 144 255
 איכה אצת (א 2875) 18 144
 איכה אשפתו (א 2881) 18 144
 איכה את אשר כבר (א 2882) 18
 איכה ישבה בדר ענונה (א 2900) 18
 איכה ישבה חבצלת (א 2904) 18
 איכה צאן ההריגה (א 2916) 312
 איבה ראש הפסגה (א 2919) 143
 איכה תפארתתי (א 2923) 18 144
 איככה אוכל פנים (א 2927) 95
 איככה אפשה פה (א 2928) 33
 אילו פומי ניבי (א 2935) 12
 אלי הצדק (א 2943) 276 301 314
 אלי מרום אומרים הלולו (א 2944) 149
 אלי צבאות מחנות רום (אין באוצר) 176
 אילת אהבים מתנת סיני (א 2960) 17 143 175
 אילת אהבים גידי אומר (א 2961) 275

אל נא תיסד ארמק (א 3883) 248
 אל נא תעינו כשה אובר (א 3886) 151 23
 אל נלה בסיני (א 3901) 174 143
 אל נורא עלילה (א 3911) 314 302 282 276 246
 אל נערץ בסוד גלגלו (א 3927) 234
 אל נערץ בסוד קדושים רבת מזמור שיר
 (א 3937) 300
 אל נשגב בהודו (א 3946) 227
 אל עבדיך המצא קונם (א 3947) 36
 אל עושה נפלאות (א 3955) 12
 אל עיר גבורים כעלה עניו (א 3961) 143
 אל ראשון באין סוף (א 1083*) 227
 אל רוחו שפרה שמים (א 4011) 251
 אל רחום שמך (א 4019) 336 103
 אל רם ונשא אתה בקרבנו (אין באוצר)
 333
 אל רם מקור חכמה (א 4038) 336
 אל תעש עמנו כלה (א 4808) 306 293 282
 אלה אוכרה ונפשי עלי (א 4273) 34 21 12
 312 300
 אלהא עלם מלקדמין (א 4321) 14
 אלהי אל תדיני כמעלי (א 4362) 267 145
 336 273
 אלהי אני מפיל לפניך (א 4375) 336
 אלהי בשר עמך (א 4403) 336
 אלהי הרוחות הושיעה נא (א 4424) 23
 אלהי הרוחות לכל בשר (א 4426) 231
 אלהי מעשיו מה נפלאו (א 4490) 272
 אלהי נגדך כל תאותי ושרעפי (א 1207*)
 232
 אלהי נשמה שנתת בי טהורה ואתה משמרה
 (א 4500) 226
 אלהי עז תהלתי רפאני (א 4507) 336
 אלהי צור אחדו (א 4534) 89
 אלהי קדושי בוחרי (א 4537) 149
 אלהי קדם מעונה ישובב (א 4544) 143
 אלהי קדם נעלה (א 4547) 230
 אלהי שוב פקוד (א 4553) 151
 אלהים ה' חילי בקראי (א 1226*) 35
 אלהים אין בלתך לדור דורים (א 4620) 34
 אלהים אל בך יצדקו (א 4624) 281 275
 אלהים אל דמי לדמי (א 4626) 255 34 20
 אלהים אל מי אמשילך (א 4635) 313 275 267
 אלהים אלי אתה אשחרך בסוד (א 4649)
 313 277

אל אל יקו זרע אמת (אין באוצר, עיין
 א 8079) 117
 אל אלהי הרוחות יודע תעלומות (מ 1153)
 140
 אל אלהים ה' אדמה (א 3415) 249
 אל אלהים בך יצדקו עיין אלהים אל בך
 אל אמונה אתה (א 3458) 251
 אל אמונה בערכך דין (אחרי א 3458) 89
 אל ארך ורב חסד נוצר לאלפים חסד
 (א 7634) 235
 אל אשר מעשיו עצומים (א 3480) 234
 אל אשר סוגל כל שביעי (א 3481) 232
 אל באפך פן תמעיט (א 3487) 34 20
 אל בדתך האמרתנו (א 3491) 227
 אל בימין רמה (א 898*) 229
 אל בית המלך לבוא נקראתי (א 3503) 237
 אל בפלסך כל מעשים (א 3511) 251
 אל ברוב עצות (א 3513) 222 109
 אל בשפלנו גם בנפלטנו (א 3524) 224
 אל דורשיך חברו (אין באוצר) 314
 אל המדבר בצדקה (א 3588) 336
 אל המתנשא לכל לראש (א 3592) 139
 אל הר המור גבעת הוריה (א 3603) 35
 אל השקיף ממכון שבתו (א 936*) 233
 אל חי גבור עושה פלא (א 3625) 336
 אל חי יואל ומנה (א 3637) 233
 אל חי יפתח השמים (א 3643) 151
 אל טוב וסלח אדמתנו הצלח (א 3678) 151
 אל ימעט לפניך את כל התלאה (א 3713) 34
 אל יפתח אוצר מעלה (אין באוצר) 152
 אל ישעך צמאתי ואערוך (א 3733) 312
 אל ישראל נקראת לפנים (א 3735) 228 143
 אל לך עז ועטרת (א 3753) 152
 אל למושעות בארבע שבועות (א 3754) 23
 151
 אל מי אנוסה לעזרה ואל מי (א 3781) 176
 אל מי מנואלי דם אצעק (א 3786) 336
 אל מעמדי שבתי (א 3843) 275
 אל מתנשא לכל לראש בחר באום (א 3853)
 11
 אל נא, פיוטים הפותחים "אל נא" עיין גם לפי
 המלה הבאה.
 אל נא זכור לאילת אוהבך (א 3862) 336
 אל נא רפא נא תחלואי (א 3875) 181 33
 אל נא תומכי בדי ערבה (א 3881) 249

- אלהים אליך באו מיחליך (א 4654) 150
 אלהים אמן אום (א 4657) 248
 אלהים אמן איומה (א 4658) 248
 אלהים אתה ידעת (א 4670) 337
 אלהים אתה צורי (א 4673) 149
 אלהים בישראל גדול נודעת (א 4685) 34
 אלהים ביתה מושב יחידים (א 4686) 17
 אלהים בצעדך הכות (א 4691) 381
 אלהים בקדש חזיתך (א 4692) 231 140
 אלהים דבר לעניו (א 4702) 225
 אלהים דר במרומך (א 4703) 222
 אלהים הוא אשר ברא (א 1238 *) 224
 אלהים חיים ומלך עולם רב עלילה
 (א 4722) 378
 אלהים כוננת אשר נעשה (א 4741) 173
 אלהים למשפטך (א 4752) 275
 אלהים לנו מחסה ועז ביום כסה אין
 באוצר) 379
 אלהים מה טובו מחנות (א 5758) 281 244
 אלהים נצב בעדת אל (א 4768) 272
 אלהים פלאי סודיך (א 1251 *) 234
 אלהים צוה דתותיו (א 4779) 228
 אלהים צמאו לך נפשות גולים (א 4782) 226
 אלהים שלח עזרה (א 4790) 37 35
 עיין גם לעתים בלי אורא
 אורא אוסל אלמנה (א 4805) 337
 אורא אורך תורתי (א 4806) 337
 אורא אל תעש עמנו כלה (א 4808) 337
 אורא הושיענו למען שמך בצר לנו (א 4820)
 337
 אורא היה עם סיפיות (א 4821) 245 96 91
 337
 אורא טל תן (א 4823) 142
 אורא תאיר אורנו תבנה (א 4835) 313
 337
 אורא תאיר אורנו תבריק (א 4836) 281
 אורא תאמן אוהל (א 4837) 144
 אורא תאמר למחות (א 4838) 337
 אורא תתן אחרית לעמך (א 4843) 337
 אורא תתנחם לרחם ציון (א 4844) 144
 אלהינו לך יאתה (א 4846) 138
 אלהינו שבשמים אין לנו (א 4852) 337
 אלו לאלו שואלים עיין אילי מרום אומרים
 אלו שלש מצות (א 4868) 139
 אלוה מכין תבל (א 4309) 139
- אלי אתה ארומך (א 4924) 246
 אלי בזרוע רמה (א 1286 *) 231
 אלי עדתי והלילי (א 4969) 312 300
 אלי צורי וישועתי (א 4977) 140
 אלי ציון ועריה (א 4980) 255 144
 אליהו הנביא (אחרי א 4999 וכן א 5001) 294
 אליך ה' אקרא איום (א 5012) 255 36 33
 אליך ה' אקרא משגב (א 5020) 278
 אליך ה' נשאתי עיני (א 5029) 337
 אליך ה' שועתי בצר לי (א 5032) 35
 אליך אקרא עיין אליך ה' אקרא
 אליך לב נפש (א 5066) 36
 אליך נשאות עיניו (א 5081) 33
 אליך שבו (א 5093) 150
 אליכם אקרא נמהרים (א 5114) 275
 אלים ביום מחסן (א 5126) 254 142
 אלימו כען דמינכן (א 5130) 12
 אלכה וירדתי על ההרים (א 5141) 255
 אלכה לי ואשובה (א 5142) 140
 אללי לי אל תאיצו (ב 19) 175
 אללי לי כי באו רוב (רנע) (א 5154) 255 18
 אלמד ארחות אלהי (א 5158) 274
 אלצני ביום זה (א 5185) 147
 אם אמרי אשכחה (א 5215) 33
 אם אפס רובע הקן (א 5226) 337 126 36 35
 אם ארך קץ תשועת (א 5227) 227
 אם אשמנו כתולע (א 5235) 282
 אם אשר בצדק נתיישנה (א 5239) 146 86
 אם חסדך שכחנו (א 5323) 273
 אם יתקע שופר בעיר ותרועה (א 5362) 144
 175
 אם לא למענו (עיין אומץ אדירי) (א 1868)
 89
 אם לא תדעי נפשי אחריתך (א 5375) 240
 אם לבבי בעצתו (א 5382) 151
 אם עונינו ענו בנו ה' עשה למען שמך כי
 רבו (א 5455) 369
 אם עונינו ענו בנו אתאנו לך (א 5456) 98 35
 373
 אם עונינו רבו להגדיל (א 5459) 33
 אם קמי לחרדתי (א 5476) 225
 אם תאכלנה נשים פרים (א 5503) 18
 אם תאכלנה נשים פרים (א 5504) 144
 אם תעירו תל נותיכם (א 5542) 144
 אמנן מומי (א 5566) 18

- אמרי הגיוני אשר (א 5922) 142
 אמרי טוב טעמי (א 1577 *) 231
 אמרו נגורנו לנו (א 5943) 35
 אמרתי לפושעים (א 5965) 149 20
 אמרתי שמעו אמונים (א 5970) 144
 אמרתי שכו מני (א 5971) 18
 אמרתך צרופה (א 5973) 93
 אמת אומנתי (א 5978) 138
 אמת אנעים לאלי (א 5988) 228
 אמת אתה אדוני האדונים (א 5991) 150
 ° אמת בספרך בראת (א 5998) 268 117
 אמת ויציב דבריי הנעימים (א 6012) 140
 אמת לא שלחך (א 6051) 151
 אמת עלי לספר (א 6071) 143
 אמת צדק ומישרים (א 6073) 174
 אמת ראשון לכל ראשון (אין באוצר) 150
 אמתך וחסדך אל תרחק (א 6089) 140
 אנא ה' הושיעה עם עזרתך (א 6147) 337
 אנא ה' חטאנו עינינו (א 6153) 337
 אנא ה' חתמנו (א 6154) 276
 אנא ה' רחמיך יראו (א 6167) 337 313
 אנא אוון חין תאבי (א 6171) 23
 אנא אוון שועת חנון (א 6175) 108
 אנא אחו כס (א 6178) 249 248
 אנא אל אחד ומבייש (א 6181) 248
 אנא אל אחד ושמו אחד (א 6182) 321 248
 אנא אל גורא האירה (א 6192) 275
 אנא אלהי אברהם (א 6206) 337
 אנא אלהים חיים תכתוב (א 6219) 104
 אנא אתקנת עלמא (א 6237) 17
 אנא בקראנו לקול (א 6245) 337 313 276
 אנא דודי ברח מני (אין באוצר) 337
 אנא דורשי טללינו (אין באוצר) 314
 אנא האל הנקדש (א 6263) 248
 אנא הבורא עולמו בימים ששה (א 6271) 299 248
 אנא הואל סלוח (א 6277) 36 20
 אנא הושיעה נא בני עפר (א 6280) 150 22
 אנא המיחד לכבודו (א 6288) 248
 אנא המקדים לעולם (א 6290) 249
 אנא הצליחה נא (א 6294) 251
 אנא השם בכסאו חיות ארבע ופניהם (א 6297) 248
 אנא השם הנכבד והנורא (א 6301) 3621
 אנא ישר מערכי (א 6329) 299
- אמון חלה פני יוצר (א 1510 *) 234
 אמון יוכח ודרכו (א 5581) 274
 אמון יום זה (א 5582) 309 230
 אמון מרובע (א 5585) 174
 אמונה עלי תולע (אין באוצר) 152
 ° אמוני לבב הבינו מה נראה (א 5607) 352
 אמוני נבונים בתקעם (א 5611) 176 145 84
 אמוני עתים אפסו (א 5614) 176
 אמוני נוצר (א 5617) 241
 אמוניך שעה בשועם (א 5621) 35
 אמונים אשר נאספו (א 5622) 151 22
 אמונים בני מאמינים (א 5627) 101 36 34 21
 337
 אמונים החסודים (א 1515 *) 142
 אמונת אום נזירת (אחרי א 5635) 21
 אמונת אומן עצות מרחוק (א 5638) 34 20
 אמונת השורש (א 5642) 274
 אמונת עתים אצלו (א 5647) 143
 אמונתך אצחצחה (א 5653) 282
 אמונתך בעליונים (א 5656) 105
 אמיץ ברוב גדלו (א 5699) 139
 אמיץ גזר ומקים (א 5700) 273
 אמיר דאתאמר בנבואה (א 5710) 16
 אמל ורבך (א 5713) 140
 אמנם אלהי הרוחות ביום (א 5735) 144 143
 אמנם אלוהי עולם (א 5737) 36
 אמנם אנחנו חטאנו והערינו (א 5743) 36 21
 98
 אמנם כן יצר (א 5763) 372
 אמנם עינו ופשענו (א 5773) 341
 אמני דודי (א 5778) 174
 אמנת מאז ארשת (א 5780) 34
 אמצני אלהי (א 5791) 247
 אמצת עשור (א 5793) 103 19
 אמר יצחק לאברהם (א 5812) 18
 אמר שומר אתא בוקר (א 5823) 337
 אמרו לאל תודה (א 5837) 151
 אמרו לאלהים אל מלך בעולמו (א 5860) 108
 אמרו לאלהים ארך אפים (א 5862) 104
 אמרו לאלהים מה נעלה (א 5867) 142
 " אמרוט שער עם ראש (א 5899) 257
 אמרות ה' אמרות טהורות (א 5901) 140
 אמרות ה' נחמות (א 5905) 255
 אמרות ימים לימים (א 5913) 226

- אנא כעב ודוני (א 6332) 279
 אנא מהרה כלה (א 6337) 176
 אנא רחום אל תפן (א 6363) 151
 אנא רחם ציון (א 6364) 144
 אנא רצה עם (א 1724 *) 227
 אנא רצני בעמדי לפניך (אין באוצר) 151
 אנה אדון עולם (א 6377) 275
 אנה אלך אכלה (א 6378) 175
 אנה אלך ואנה אועק (אחרי א 6379) 144
 אנטסה לעזרה פצתי עדיך (א 6396) 96
 אנטסה לעזרה פצתי עדיך (א 6398) 37 35 34
 אנש במה יצדק (א 6423) 35
 אנש מה יזכה (א 6476) 104
 אנש עד דכא תשב (א 6499)
 אנחתי ונאלמתי (א 6543) 144
 אני אמרתי אל מוציא (א 6580) 249 248
 אני ברוב חסדך אבוא (א 6631) 34
 אני נבר לרב כחשי (אין באוצר) 278
 אני הוא השואל (א 6654) 36
 אני חכמה שכנתי ערמה אלפים (א 6692)
 143
 אני יום אירא (א 6696) 255 33
 אני לבדי נלכדתי (א 6719) 143
 אני מוכיר היום (א 6742) 314 280
 אני עבדך בן אמתך (א 6756) 34
 אני עטרת תפארת (א 6759) 337
 אני קטן מאד מן החסידים (א 6768) 227
 אני קראתיך כי תעני (א 6773) 34
 אנכי אדיר באדירים (א 6792) 174
 אנכי אנכי אנכי מנחם (א 6796) 144
 אנכי אנכי הוא מנחמם (אחרי א 6796) 144
 אנכי בסיני (א 6803) 175
 אנכי גדול בנעדים (א 6805) 17
 אנכי שמעת ונתאימו (א 6820) 17
 אנסיכה מלכי (א 6823) 91
 אנעים זמר במקהלות (א 6829) 226
 אנעים זמר ואיטיב (א 6830) 233
 אנעים חכי (א 1837 *) 233
 אנקת אסיר ושוועתו (א 6840) 337
 אנקת מסלדיך תעל (א 6844) 22
 אנשי אמונה (אמונה) אבדו (א 6850) 34 33
 312 306 281 274 267 242 237
 אנשי אמונה (אמונה) עברו (א 6856) 337 34
 אנשי חסד הנושאים (הוד) קולם (א 6865)
 313 276 268
- אנשי לבב שמעו לי (א 6875) 274
 אנשי משמר ואנשי מעמד (א 6878) 37 36
 אסב רשותא (א 6892) 16
 אסדר בשרי (א 1862 *) 251
 אסיר מעל (א 6924) 274
 אסיר תקוה לקץ ימין (א 6931)
 אסירי תקותם (א 6936) 239
 אסירים אשר בכושר (א 6937) 12
 אסלד (א 6943) 95
 אספו עלי רעות (א 6957) 144
 אספר נפלאות יוצר שחקים (א 6975) 142
 אספרה אל חוק (א 6979) 140
 אסר רכבו בשלישי (א 6991) 143
 אסתופף באולמך (א 6992) 89
 אסתר ומרדכי לבם נתך (א 6995) 140
 אעדיף כל שמונה (א 6998) 250 138
 אעורר בכי ואניר (א 7002) 143
 אעזבה מחשבות און (א 7015) 274
 אעיר יגוני עם אשר (א 7018) 143
 אעירה שחר אישוני לב (א 7030) 239
 אעמוד במשמר מנעמי (א 7046) 239
 אעניד לך תפארה והלל (א 7052) 152
 אערון מדברי דתי (א 7064) 337
 אערון שבחי ימי (א 7070) 227
 אערון שועי בבית שועי (א 7071) 151 23
 אף אורח משפטיך (א 7090) 89
 אף ברי (א 7091) 151 124
 אפאר לאל חי (אין באוצר) 151
 ° אפאר למלכי (א 7102) 251 113
 אפד מאז לשפט היום (א 7106) 89 19
 אפורי שש (א 7109) 313 267
 אפסוי חלש (א 7115) 176
 אפחד במעשי (א 7117) 96 43
 אפיל תחנתי לפניך (א 7123) 274 246
 אפיק מען (א 7128) 151
 אפיק רנן (א 7129) 12
 אפיקי מים נחלים (א 7130) 144 143
 אפס אמת בלתיך (א 7140) 232
 אפס בלתיך בעת צרה (א 7142) 234 227
 אפס גאון עזי (א 7143) 274
 אפס וזולתך בקרב (א 7146) 143
 אפס יש מבלעדיך (א 7147) 237
 אפס מויה (א 7148) 36 21
 אפסו אמונים (א 7152) 139
 אפסו אנשי שכל (א 7153) 176

- אריוך דמעתי (א 7606) 176
 אריות הדיחו (שה) פזורה (א 7608) 37 35
 ארך אפים ורב חסד עיין אל ארך ...
 ארכו הימים ודבר חזון (א 7641) 33
 ארכין ה' שמיא (א 7648) 255 143 17
 ארעא ורקיעא עיין ארקא ורקיעא
 ארעד ואפחד (א 7671) 149 146 107 86
 ארץ התמוטטה (א 7682) 313 267
 ארץ לא מטוהרה (א 7691) 255
 ארץ מטה ורעשה (א 7694) 143 17
 ארץ צבי עיין אשרי עין
 ארשה ארש (בראש) רחשון (א 7709) 142
 ארשת שפתי פציתי (א 7713) 282 246
 ארשת שפתינו יערב (א 7714) 96 92 91 19
 ארתכי תרשישים עיין מלך עליון
 אש תוקד בקרבי (א 7736) 312 300 18
 אשא בכי ונהי (א 7741) 255
 אשא דעי בצדק (א 7745) 91
 אשא דעי למרחוק אספרה (א 7751) 139
 אשא כנפי שחר תהלות (א 7757) 34
 אשא לבבי אל כפים (א 7759) 150
 אשאלה טל (א 7800) 228
 אשחר תשועתך (א 7888) 183 182
 אשיחה ואהמה (א 7905) 255
 אשירה ואמרה לשמך גואלי (א 8006) 35
 אשכול אוי (א 8069) 173 139 11
 אשכולות שדים נכונו (א 8073) 140
 אשכימה שחר יום (א 8076) 281
 אשל צדק היום (א 8079) 301 116–114 82
 314
 אשלם לאלהי חי נדרים (א 8082) 143
 אשלש תפלות החוק (א 8084) 276
 אשמינו תבלע במצולות (א 8102) 251
 אשמנו באומר (א 8112) 337
 אשמנו בדבור ראשון (אין באוצר) 370
 אשמנו מכל עם (א 8115) 339 337 312 243
 אשמעה ברכה (א 8119) 152
 אשמרה אליך עוי (א 8121) 35
 אשמתנו גדלה (א 8138) 144
 אשמתנו כי רבה (זכור ברית) (א 8140) 342
 אשנן מפעלות שוכן (א 2156*) 227
 אשען במעש אורח (א 8145) 251 149
 אשפוך כמים (כים, כיום) מי דמעות
 (א 8148) 245
 אשפוך שיה תחנן (א 8154) 176
 אפסו אשים ובטלו (א 7154) 34
 אפפו והקיפו (א 7158) 176
 אפפוני רעות (אין באוצר) 139
 אפתח נא שפתי (א 7199) 221
 אפתח פי בשיר ובזמרה (אין באוצר) 151
 אפתחה שערי רגעי (א 7240) 233
 אצבעותי שפלו (א 7244) 18
 אצולת אומן (א 7256) 12
 אצללה ברכותיך (א 7282) 275
 אצלתיך קנתי (א 7283) 142
 אקדמות מלין (א 7314) 17
 אקדמך בלב נשבר עתירה (א 7316) 143
 151
 אקום להודות לך אלהי (א 7341) 274
 אקומה ולב אכינה (א 7352) 139
 אקונן במר נששי (א 7356) 312
 אקרא אל אלהים קולי (אחרי א 7373) 35
 אקרא בצר רוחי (א 7384) 152
 אקרא בשמך להחיוק (א 7390) 337 35
 אקרא יומם ולא אדמה (א 7393) 140
 אקריב שי שירי (א 7415) 251
 אקשטה ואביטה במכוני (אין באוצר) 144
 אקשטה כסל (א 7419) 151
 אראלי מעלה אומרים (א 7450) 337
 אראלים בשם תם (א 7453) 113
 אראלים וחשמלים זה אל זה (א 7455) 268
 אראלים וחשמלים לאלפים (א 7457) 140
 228
 אראלים צעקו חוצה (א 7461) 176
 ארבעה כתינ (א 7467) 16
 ארבעה לילין (א 7468) 16
 ארבעה עמדו על הים (א 7480) 215
 ארבעה פרקים בכל שנה (א 7482) 225
 ארומם שם האל המיוחד (א 1999*) 242
 ארוממך חזק (א 7543) 268
 ארוממך כי נשגב (א 7547) 234 230
 ארון הקודש עיין אשרי עין
 ארוסת אמונה (א 7556) 174
 ארוי הלבנון אדירי התורה (א 7564) 255
 ארוי לבנון שברת (א 2007*) 229
 ארחות אראלים יקדישו (א 7569) 143 17
 175
 ארחץ בנקיון כפות (א 7577) 151 22
 אריד בשיחי בשיחי (א 7589) 35
 אריה ביער דמיתי (א 75798) 34

- את חיל (א 8533) 18 86 146
 את יום השמיני (א 8541) 152
 את לחש עיין אין ערוך אליך
 את נפשך גוי (א 8570) 247
 את פני ה' בבקש (אין באוצר) 139
 את צום השביעי (א 8593) 34
 את שם ה' אברך (א 8609) 246
 את שם אלהינו (א 2262 *) 224
 את שמועתנו מי האמין (א 8614) 139
 אתא ודוגמא (א 8619) 12
 אתאנו אליך רב העלילה (א 8624) 337
 אתאנו לחלות פניך (א 8627) 337 221
 אתה אבדת פרעה (א 8645) 175
 אתה ה' אלהינו עיין אתה הוא ה'
 אתה אהבת עמך (א 8660) 11
 אתה אל מסתתר בחביון (א 8670) 242
 אתה אלהי מלכי (א 8683) 35
 אתה אלהי עמדי (א 2277 *) 234
 אתה אמרת אבקש (א 8699) 275
 אתה אמרת הטב איטיב (א 8700) 18
 אתה בקרבנו מלך (א 8712) 95 90
 ° אתה ברחמיך הרבים (א 8716) 20
 אתה גלית סודך (א 8720) 176
 אתה הארת יומם (א 8745) 143 12
 אתה הוא ה' אלהינו עד שלא (א 8749) 337
 אתה הוא אלהינו בשמים (א 8770) 89 86 19
 146 113 108 104 95
 אתה הוא האלהים הון (א 8773) 337
 אתה הוא המעלנו (א 8774) 175
 אתה הוא מבין עתידות (אין באוצר) 140
 אתה המאזין עתירה (א 8787) 337 173
 אתה הנחלת (א 8788) 143 17
 אתה הרואה עלבון (א 8793) 35
 אתה חלקי וצור (א 8800) 35
 אתה כוננת מישרים (א 8814) 272
 אתה כוננת עולם ברב חסד (א 8815) 82
 251 149 110
 אתה כוננת עולם מראש (א 8816) 313 268
 אתה מבין תעלומות (א 8820) 102 20 19
 אתה מלא רחמים (א 8821) 11
 אתה מקדם אלהינו (א 8824) 35
 אתה צרי (אין באוצר) 139
 אתה תקום תרחם (א 8858) 175
 אתה תשמע מן השמים (א 8864) 175
 אתי לצוען (א 8878) 225
 אשפוך שיחי לפני אל (א 8155) 233
 אשפוך שיחי לפני צורי (א 8157) 34
 אשפיל לך לבי ועיני (א 8161) 151
 ° אשר אורך עלינו (אין באוצר) 334
 אשר אימתך באראלי (א 8178) 108 20
 אשר אין כערכך באדירי מעלה אין
 באוצר) 251
 אשר בגלל אבות בנים גדל (א 8188) 23
 אשר בחרתיך זרע אברהם (אין באוצר)
 279
 אשר הניא (א 8215) 173 51
 אשר יצר שחקים (א 8269) 140
 אשר מי יעשה (א 8307) 147 94
 אשר נודע בישראל (א 8312) 150
 אשר נתן למלכי (א 8313) 145
 אשר נטה שחקים (א 8315) 148
 אשר נקדש בסוד (א 8320) 140
 אשר שמענו ונדעם (א 8345) 226
 אשרו המוני (א 8350) 140
 אשרי כל חוסי (א 8406) 12
 אשרי עין ראתה אהלנו (א 8421) 21
 אשרי עין ראתה ארון הקדש (א 8423) 276
 אשרי עין ראתה ארץ צבי (א 8427) 268
 אשרי עין ראתה ישראל יחד (א 8429) 245
 אשרי עין ראתה שושנת השרון (א 8434) 268
 313 281
 אשריך אום קדוש (א 8443) 22
 ° אשריך ישראל מי כמוך עם נושע בה'
 בדיניך (אין באוצר) 377
 אשריכם ישראל (א 8459) 222
 אשת נעורים האהובה (א 8470) 35
 אשתחזה אפים ארצה (א 8480) 281
 את ה' בהמצאו (א 8496) 35
 את ה' דרשתי (א 8497) 139
 את אומץ אמונתך עיין אמונתך אצחצה
 את אשר בקשתי (א 2246 *) 226
 את הברית ואת החסד (א 8517) 36
 את המלך ה' (א 2252 *) 232
 את הקול קול יעקב (א 8520) 255 34
 את הרשום בכתב (א 8521) 271
 את השם הנכבד נאה (א 8523) 151 22
 את זבחי הבאתי (א 2253 *) 246
 את חוק האל (א 8526) 271
 את חטאי אני מוכיר (א 8531) 337
 את חטאי נוכח (א 8532) 275

במקדשך לב צורח (אין באוצר) 338
 במקהל מצער אחויו סער (ב 808) 282 246
 במרומי ערץ כסא שבתך (ב 818) 313 267
 בני עליון בנבהי שחקים (ב 997) 268 242
 בני תבל כולם יענו במהללם (ב 1022) 228
 230
 בנים שמעו לי ילדי איתני (ב 1042) 227
 בנר חנוכה אודך (ב 1070) 138
 בנשף קדמתי (ב 1074) 314 302 276 150
 בעלותו ההרה (ב 1139) 143
 בפתחך אנכי ראש דברותיך (ב 1256) 231
 בצאתו מן הדביר שלם בלי פגע (ב 1263)
 245
 בצל שדי אחסה (ב 1278) 231
 בצר לי אקרא ה' (ב 1280) 338
 בצר פקדונך (ב 1285) 229
 בקהל אנשים ובתוך מקדש (ב 1294) 229
 בקר אערוך לך ואצפה רם (ב 260) 233
 בקר וערב שם אל להודות (ב 265) 276
 ברביעית עורכת (ב 1385) 314 282 246
 ברוח נשברה (ב 1398) 95
 ברוך אל אשר נעלם ממראה (ב 1414) 228
 ברוך אל מושיב יחידיים (ב 1416) 229
 ברוך אל עליון אשר נתן (ב 1418) 295
 ברוך אל ראשון בלי תחלה (ב 173*) 239
 ברוך אל ראשון לא ככל ראשון (ב 1420)
 230
 ברוך אשר אשש דוק וחוג (ב 1425) 281 274
 ברוך אשר יצר עולמו וצבאות מעלה
 (ב 1429) 227
 ברוך אשר קדמון נקרא (ב 1434) 229
 ברוך יוסד שמים וארץ ושכללם (ב 1662)
 230
 ברום לגלגל סובב (ב 1683) 150
 ברח דודי אל מכון לשבתך (ב 1689) 12
 ברח דודי אל שאנן ניה (ב 1692) 12
 ברח דודי עד ייערה עלינו רוח (ב 1688)
 174
 ברח דודי עד שתחפץ (ב 1695^a) 174 142 12
 ברחמיך הרבים באנו לפניך כדלים
 וכרשים (ב 1702) 313 301
 ברית נפקד אשר נעקד (ב 1718) 249
 ברכו אלהים אל רם ונעלם (ב 1732) 230
 ברכי נפשי... ברכי אצולה מרוח הקדש
 (ב 1746) 338 274 221

אתי מלבנון כלה (א 8891) 12
 אתינא לקדמך (א 8900) 337
 אתית יום גאלתני (א 8903) 174 142
 אתית עת דודים (א 8904) 12
 אתיתי לחנך (א 8906) 93 19
 אתלונן בצל מחורב (א 8910) 176 150
 אתמיד בבכיה (א 8931) 175 144
 אתן לבקר חסדך (אין באוצר) 173
 אתן לפועלי צדק (א 8942) 93
 אתן תהלה לאל המהולל (א 8958) 110 82
 149
 אתנה תוקף כסוף (א 8965) 173
 באו אדומים בני ארורים (ב 19) 175 144
 באנו ליחד שם האל (ב 58) 312
 באפד חשן נקבעת (ב 62) 281
 באשמורת הבוקר (ב 70) 338 35
 בבכי יונת אלם (ב 113) 276
 בדעתו אביע חידות (ב 162) 142 124 12
 בהיות ארון בית קדש הקדשים (ב 175) 21
 בהיכלך שמיר ושית (ב 181) 338
 בורא עד אנה יונתך במצודה (ב 275) 338
 בזכות אהרן רון ירון עמך (ב 291) 249
 בזכרי על משכבי (ב 296) 278 277
 בחילה על זאת אספדה ואילילה (אין באוצר) 338
 בחכמה יסדת עולם (ב 348) 241
 בחכמתך אורת הוד (ב 351) 241
 בטרם אמון תחלת כל תחלה (ב 413) 275
 338
 בטרם שחקים וארקים נמתהו (ב 427) 338
 בטרם שמש בחדרו (ב 429) 222
 בטרם שמש יבא (ב 430) 222
 בידך כל נחויים (ב 464) 225
 ביום צעקי מצר ופח מוקשי (ב 503) 225
 ביום שבת קדש (ב 514) 300
 בימים ההם ובעת ההיא (ב 529) 144
 בכו אחים וגם ספדו (ב 612) 144
 בלבי אש להבה (ב 694) 338
 בליל זה יבכין (ב 721) 312
 בליל כפור ועשור (ב 727) 99
 בליל עשור להתכפר (ב 728) 274
 בלילי על משכבי (ב 734) 99
 במה אקדמך אכף לך (ב 765) 225
 במוצאי יום מנוחה (ב 776) 173
 במוצאי מנוחה (ב 779) 33

- הכל יודוך אל בפי מהללם (ה 608) 224
הלא זה יום יחיד בו יכסר (ה 638) 242
הללו ורע הקדש לנאדר בקדש (ה 709) 225
המבדיל בין קדש לחול חטאתנו (ה 741) 22
המבדיל בין קדש לחול ... יצוה (ה 742) 276
המלך ה' רום ותחת קונה (ה 765) 273 146
° המפיל ונושא (אין באוצר) 250
הן עם חדר ישתחו (ה 839) 338
הנקדש באלפי אלפים (ה 920) 105
הסכת ושמע ישראל (ה 939) 86
השכל והדת שני מאורות (ה 1124) 230
השכם והערב לצורי (אחרי ה 1125) 276
התכן מתחת (ה 1226) 106
התעוררו תמהים ראות (ה 1248) 274 239
ואילו פינו מלא כים שיר לאל תמים פעלו
(ו 41) 230
ואילו פינו שירות מלא (ו 42) 231
ואלהי יעקב אשר על כס הוחק חלץ
(ו 31*) 242
ואמר אדיר שוכן מרומי (ו 32*) 240
וארץ אכף לאלהי (ו 66) 241
וארץ אקוד ואשתחוה (ו 67) 274
וארץ אשא בשיר קולי (ו 68) 246
וארץ אשפיל ואפיל תחנתי (ו 69) 313 281
וארץ שפל רומי (ו 72) 312
ואת גי חטאתי (ו 78) 18
ואתאונן ואקונן (ו 79) 18
ואתה און (ו 81) 90
ובו אנחם עיין תריק חנית
ובכן אדיר אלהי אבי בעת תפלת אליהו
הנביא (ו 105) 246
ובכן מה נהדר כהן גדול עיין כאחלמה
קבועה
ובכן מי לא ייראך וכו' (כל הפיוטים)
(ו 114) 363 256 106
ובכן משה אמר (ו 115) 144
ובכן נפשי ונפשי ימיה תקוה (ו 116) 244
ובכן על כי על יוצרי ישעי (ו 117) 244
ובכן קנייך יורו ויגידו (ו 119) 242
ובעת ובעונה הזאת (א 3048) 21
והוה בסוף ארבע מאות (אין באוצר) 12
והוה כד שלח (ו 154) 12
וחיות ארבע אשר כס עומסות (ו 187) 22
וחיות ארבע נושאות כסא (ו 188) 222
בשיר אענה כי הנה (ב 1819) 137
בשם אל חי הגיון (ב 1852) 150
בת בני בת בכורי (ב 1915) 228
בת עמי לא תחשה (ב 1931) 338
בת עמי תייליל (ב 1935) 312 300
בתקתי ורוע מבלהיך (ב 1981) 143
גבהי שמים לך כסא כבוד (ג 15) 313
גדול עיוני ולחטוא הוספתי (ג 96) 36
גן נעול אוה (ג 176) 12
גן נעול אוספו אראלים (ג 177) 174 142
גורשים מבית תענוגיהם (ג 194) 312
דודי לי ואני לו כי הוא מחמדים כולי
(ד 150) 228
דודי שליט (ד 166) 12
דוסק פתחי ישנה (ד 191) 151
דיינו עיין כמה מעלות טובות
° דלתין הלילה לשבי פשע הותרו (ד 260)
100 99
דעכו כאש קוצים (א 6543) 144
דעני לעניי ענין (ד 327) 338
האדיר בשמי עליות (ה 14) 106
האוחז ביד מדת משפט (ה 19) 96 95 87
146 118 114 106
האל הנורא הנקרא ממערב (ה 61) 275
האל העירה וראה (ה 63) 227
האמן כפי שחקים (ה 94^א) 106
הבט ממרומך עיין אדם אם יבא
° הגויים אימים (ה 178) 366
° הגויים אפס (ה 179) 365
הורדי מאין הפוגות (ה 352) 255
הורית דרך תשובה (אחרי ה 352) 34
הושענא למענך אלהינו 299 47 23
הושענא מארור וארפד (ה 362) 249
החדש הזה אמנתי לקהל שושנה (ה 368) 226
החרשים שמעו מפי נוראות (ה 379) 275
הטה אלהי אונך (ה 392) 175 13
היה לאין מחמד כל עין (אין באוצר) 261
היום אמרר בבכי (ה 450) 143
היום הרת עולם (ה 468) 178 147 96 91 43
היום יודע אל רם על כל (ה 473) 282 276
היום יסנה (ה 480) 118
היום תאמצנו (ה 500) 221 152 142 92 22 19
היכל ה' ומקדש הדומו (ה 522) 242
הימצא חן כעין בוחן (אין באוצר) 338
הכל יאמירוך אל אמונה (ה 607) 173

- זכר פורים לא יעבר (ז 146) 139
 זכר תחלת כל מעש (ז 149) 91
 זכריכם נכתב לחיים כל מתי (ז 161) 232
 חג האסיף תקופת השנה (ח 31) 150
 חודש ישועה חדש לי (ח 74) 338
 חולת אהבה רעית צבי (ח 86) 225
 חטאנו ארומם עיין ארומם שם
 חי ה' וברוך צורי אהלל בשמי מרומים
 (אין באוצר) 338
 חיים יוצרי גוהי (ח 256) 140
 חיים שאלנו ממך (ח 259) 338
 חיים שאלתי ממך (ח 260) 139
 חלתה פני אדוניה (ח 351) 312
 חנון קבל תחנוני (אין באוצר) 314
 חנונו ה' חנונו (ח 414) 34
 חנניה מישאל ועזריה (ח 421) 18
 חסדי ה' קהל אמוני (ח 438) 338
 חסדי האל אניד בסוד (ח 443) 225
 חסדך (אל) בל תמש (ח 457) 150
 חסל סדור פסח (ח 467) 254
 חק ומשפט גורא הקים ביעקב (ח 124) 230
 חרדו רעיוני (ח 512) 273
 חרדים לבית תפלהם (ח 516) 274
 טל תן (א 4823) 142
 טמן רשתו ודרך קשתו (ט 137) 255
 יאבתי פצות פה (י 10) 147
 יאמר לשכולה אחיו בניך (י 53) 144
 יאתה לך יקר תפארת (י 72) 273
 יגדל אלהים חי ושתבח (י 195) 136 92
 יגדל נא חסדך לעם מלא (י 204) 273
 יד תתיר לבן מעתיר (י 302) 242
 ידי דלים נחלשים מלהשיג די כפרם (אחרי
 י 342) 232
 ידי רשים נחלשים (י 351) 272 267
 ידידות נעורים עד אן תשי (י 450) 228
 ידידי השכחת חנותך בבין שדי (י 499) 226
 ידידי מה אנוש עפר ואפר (אין באוצר) 152
 ידידיך מאמש חין ותפלה סדרו (י 571) 247 150
 ידידים ודודים לביתך תחבר (י 576) 226
 ידידים לבית אל חשו (י 585) 275
 ידידים נצרו כדת דר מרומים (י 590) 233
 ירך תנחני אל חי עושי (י 629) 251
 ידעו הבנים השוכבים (י 647) 276
 יה איום וכור היום (י 696) 268 249 245 150
 338 313 281 275
- וחיות אשר הנה מרובעות (ו 189) 96 90
 וחיות בוערות בכס רם (ו 190) 118
 ויאהב אומן (ו 197) 11
 ויאתיו כל לעבדך (ו 201) 110 106 96 95 90
 146 118
 ויבא ארו ראש קצינים (ו 202) 173 139
 וידבר אביר שרי וגוהי (ו 208) 229
 ויהי איש אחד תקיף רמתי (ו 213) 232
 ויהי הכל במאמר אדון עולמים (ו 219) 224
 ויהי הכל במאמרו (אין באוצר) 85
 ויהי הכל במשרים אמרו ועמדו בכלם
 (ו 221) 229
 ° וישע אדון איומה (ו 229) 382
 וישע ה' אום למושעות (ו 231) 143
 וישע אור ישראל (ו 239) 17
 וישע שושני פרח (ו 245) 12
 ויכון עולם על מליאתו (ו 248) 144
 וירד אב לנביאים (ו 255) 174
 וירד אביר יעקב (ו 257) 381 143 17
 וכל העם רואים את הנראה ואת הנשמע
 (ו 287) 143
 וכל לוהטו משלהביותיך (ו 290) 175
 וכשחטאו ישראל במדבר (ו 300) 338 36 34
 ומרדכי ידע את כל אשר נעשה (ו 418) 139
 ומשה עלה (ו 434) 143
 ונתנה תוקף (ו 451) 96 90 19
 ועמך תלואים (ו 468) 90
 ועתה בנים שירו (ו 477) 17
 ועתה גלוי... שאין לנו לא אשם עיין אין לנו
 לא אשם
 ותיק וחסיד אתה (ו 531) 338
 זה אל זה ישאלון (ז 27) 275
 זה היום אשש (ז 53) 176 151
 זוּעַק בקראו גרונו (ז 84) 281 274
 זכור אב נמשך אחריו (ז 91) 251
 זכור ה' מה היה לנו (ז 99) 312
 זכור איכה אנו שפתנו (ז 108) 144
 זכור אשר עשה צר (ז 111) 18
 זכור את אשר עשה ויהי (ז 112) 11
 זכור ברית עיין אבדנו מארץ (ועיין הפיוטים
 המפורטים בעמ' 341)
 זכור ברית אב המוני (ז 114) 341
 זכור סגן אשר נגן (ז 132) 249
 זכות משה אל תנשה (ז 138) 249
 זכות נשמר וברית שמר (ז 139) 249

- יום מימים הוחס (י' 1837) 107
 יום מעמד סיני אשים (י' 1840) 143
 יום מעמד סיני עת בא (י' 1841) 230 143
 יום נלחמו בי יחד (י' 1861) 338
 יום עירום אעמוד מצדקתי (י' 1875) 241
 יום עלות תורה ישלם (אין באוצר) 150
 יום פדותי בעדו כל שואלי יעציבני
 (י' 1887) 234
 יום צדו צעדי (י' 1895) 281 241
 יום צעקו (זעקו) שבים (י' 1898) 274 267 241
 313 281
 יום רכב על עב קל (י' 1921) 139
 יום תקופותי אזכור, צדק עמך דינימו (אין
 באוצר) 314
 יונה חפשה בנשות היום (י' 2018) 245
 יונה לקונה באמרותיה סודרה באונה
 (י' 2037) 231
 יונה מה תהגי ומה תהמי (י' 2040) 231
 יונה מעונה מה תען בשיחיה (י' 2044) 228
 יונה מצפצפת בקול (י' 2045) 282
 יונה נשאתה על כנפי נשרים (י' 2056) 228
 יונה שוכבת בינות שפתיים (י' 2068) 244
 יונת אלם מוזח האור (א' 1208) 273
 יוסף תקיף יצריה (י' 2161) 18
 יוספים שנית לעמוד (י' 2162) 276 268 244
 313 281
 יוצר אורים פודה וגואל (י' 2188) 230
 יוצר במאמרו פועל דוק וחלד (י' 2194) 230
 יוצר הכל הקדים חובש למכה (י' 2199) 139
 יוצר ובורא ונאור בנבורה (י' 2208) 232
 יוצר וסומך סמכני פדני (י' 2209) 232
 יוצר יצר בחכמה יצורים (י' 2213) 233
 יוצר יצר מאורות בחכמה (י' 2214) 229
 יוצר נשמות בפגרי יצורים (י' 2111) 239
 יוצר עולם יצר בחכמה (י' 2228) 231
 יוצר רום בבינה (י' 2237) 273
 יוצר שמי ערץ ובורא חייליה (י' 2239) 224
 יושב בנבחי מרומים (י' 2278) 33
 יושב בחגי השבי (י' 2279) 224
 יושב בכס נקדש (י' 2280) 226
 יושב בשמים שעה (י' 2300) 301
 יושב על כסא המרכבה (י' 2329) 230
 יחד יודו בני אדמות (י' 2436) 234
 יחד ערכו רנניכם (י' 2446) 233
 יחדו ברננים האל (י' 2453) 225
- יה אנה אמצאך מקומך נעלה ונעלם (י' 770)
 227
 יה אשר אשפוך לפניו כשי שיחה (י' 779) 246
 282 276
 יה אשר גאה גאה (י' 780) 338
 יה המצא לעמך פדיום (י' 838) 338
 יה זכור את יום העקדה (י' 863) 232
 יה מלאך שמך בקרב (י' 971) 273
 יה נמצא ולא נרצה (י' 1023) 338
 יה שלח אורו (י' 1138) 174 142
 יה שמך ארוממך (י' 1143) 338 272 267 232
 יה שמע אבינוך (י' 1146) 338 268 221
 יהו כל יצורים אמר אדיר (י' 1184) 227
 יהו כל יצורים אמר קוני (י' 1185) 231
 יהי אור אמר עוטה (י' 1215) 226
 יהי רצון... שנת ארץ תתן יכולה (י' 1348)
 245
 יהיו נא אמרי פי (י' 1465) 222
 יודו אלהים כל צבא עולם (י' 1513) 227
 יודע ריום ומבין כל לחשים (י' 1559) 232
 יום אחד בשנה (י' 1598) 237
 יום אכפי הכבדתי (י' 1605) 312 300 18
 יום אסדר את בקשתי (אין באוצר) 314
 יום אשר אשמנו יוצלל (י' 1624) 275 20
 יום אשר הוחק (י' 1625) 22
 יום אתא לכפר פשעי ישנה (י' 1628) 149
 יום באתי ליחדך שעני יוצרי (י' 1632) 237
 יום באתם לחלות פני אל רמים (י' 1633) 245
 יום בהמן אף אל חרה (י' 1635) 225 139
 יום בשם בן יאיר קרא (י' 1651) 225 139
 יום זה אלי אשוררך (י' 1708) 233
 יום זה אמרו חכמים בשופר אל לתקוע
 (י' 1709) 278 267
 יום זה כמו ענין משכו ימללו (י' 1713) 227
 יום זה דר במרומים (י' 1718) 277 267
 יום זה הואל והדרש לשואל (י' 1720) 246
 יום זה הנחילנו על ידי חוזה (י' 1722) 227
 יום זה יהי משקל (י' 1724) 338 325
 יום זה עריצים (י' 1745) 143
 יום זעקו עיני יום צעקו
 יום להטיב תקרא מי זה יכיל טובך (י' 1812)
 237
 יום ליבשה נהפכו מצולים (י' 1814) 229 140
 יום לריב תעמוד ולדין עמים לבי (י' 1831)
 273 242

מפתח הפיוטים

- יחדוך אל רעיוני (י' 2459) 230
יחדי איומה לאין עוד מלבדו (י' 2460) 227
יחו לשון חזות אישון (י' 2474) 231
יחודך ליחד אפקח עיני (י' 2477) 228
יחיד הרב את ריב עמו (י' 2532) 225
יחיד ומיוחד ראשון ואחרון (י' 2544) 227
יחיד ונאדר בשמי מרומים ראה (י' 2546) 233
יחיד שקל בפלס הרים (י' 2618) 225
יחידה שובי ואל נא תגורי (י' 2642) 232
יחידים הקדימו (קדמו) (י' 2660) 282 246 116
יחידים קמו בכל דור (אין באוצר) 139
יחידתי אלהי את שמרת (י' 2662) 226
יחלת עבדיך (י' 2721) 301
יטריח (עיין א' 7091) 151
ילל במרר שאי (י' 2867) 144
ימי האדם צבא (י' 2904) 275
ימים מאז הוקדשו (י' 2948) 138
ימין אל גלתה בנוף והיתה רוחה (י' 2974) 227
ינוב פי (גיב) יקשיח (י' 3030) 279
ינוחמו ירוחמו בני איש תם (י' 3037) 231
ינתן לי בשאלתי נפשי (י' 3057) 225
יספה שלישיית להקריב מנחה (י' 3103) 245
יספת אלהים לנחלתך ונכבדת בזכרם (י' 3107) 244
יעזוב רשע נתיבו (י' 3136) 276
יעירוני בשמך רעיוני (י' 3149) 231 143
יעירוני ימי קדם (י' 3151) 143
יעלה ויבוא אצלך זכרון (י' 3162) 272
יעלה תור לבוא קץ דרור (אין באוצר) 295
יעלה תחנונו מערב (י' 3181) 19
יעלו לאלף ולרבבה (י' 3184) 273 232 145
יעלת (יעלה) יפת קול מה טובו דברייך (י' 3166) 226
יענה את מהלל יוצרו אסיר נענה (י' 3233) 229
יענה בבור (כבוד) אבות (י' 3234) 267 241
יענו חיות בלי נשמע קולם (י' 3241) 229
יענו חכמי לב שואל (י' 3242) 238
יענו שפתי חסדך (י' 3243) 230
יערת דבש על לשונך (י' 3302) 338
יעשה תבואה ופרי (י' 3303) 274
יפה לאל הלל הכל מחולל (י' 3339) 244
- יפטירו שפתי לאל שיר (י' 3385) 251
יפי שירי ומנעמי רגני (י' 3390) 224
יפת פעם ובין אומות נדוחה (י' 3456) 228
יפתח ארץ לישע (י' 3466) 256 151
יצב גבול שמם (י' 3490) 233
יצו האל לדל שואל (י' 3497) 313 281 266
יצייב פתגם (י' 3527) 16
יצר עזוב חטא ומעל (י' 3560) 274
יצרי ראשית צרי (י' 3566) 268
יצרת מאורות בשמי רקיעיך (י' 3569) 228
יקום יעקב כי קטן הוא (י' 3601) 338
יקירים אדירים משרתי אל בהדומו (י' 3620) 233
יקר אדון הנפלאות לא שבעה עין לראות (י' 3628) 228
יקרב לפניך שועי (י' 3655) 150
יראי ה' הללוהו זרע (י' 3758) 233
יראי ה' הללוהו כל (י' 3759) 273
יראים מבקשי פניך (י' 3773) 93
ירושלים למיניך (למוניך) (י' 3861) 234
ירנן ישרון לקונוהו (י' 3898) 232
ירצה עם אביך (י' 3917) 313 280 98
ירצה צום עמך (י' 3920) 237
ירצה צור אין כערכו (י' 3921) 273
יש לפעולתך שכרים (י' 3948) 175
ישובן עמך לבצרון (י' 4002) 93
ישועתך גלה לעדה (י' 4010) 338
ישועתך גלה מקדם האל (י' 4011) 229
ישורון עמך היום (י' 4023) 150
ישורון צא וחיש קדם ליוצרך (י' 4024) 140
ישורו עם אל (אין באוצר) 295
ישירון כל בני איתן (י' 4057) 151
ישמעני אלהים בקראי לגדו (י' 4130) 338
ישן אל תרדם (י' 4132) 338 275
ישני לב מה לכם (י' 4154) 275
ישעו יחיש אלהיכם (י' 4171) 226
ישעך זכירו (י' 4188) 140 138
ישראל בחירי אל ילדי איתניך (י' 4216) 338
ישראל בחירי אל עבדיך (י' 4217) 239
ישראל בחירי לעם בחרתיך (י' 4218) 242
ישראל משתחווים להדרת קודש (י' 378) 98
ישראל נושע בה' תשועת עולמים (י' 4234) 33 22

- כרם אשל ידיד משמח (כ 536) 174
 כשחטאו ישראל במדבר עיין וכשחטאו
 כשענית לאברהם אבינו (כ 551) 339
 כת יש למעלה נקראים מבטלי גזרה (כ 560)
 339
 לא אומר אמרת (אחרי ל 8) 106
 לא אשם ולא אישים עיין אין לו ...
 לא חטור לעולם עיין מי אל כמוך אדיר
 לאדיר (תקעו לאדיר) וגורא (ל 118) 273
 לאוהב צדקות (ל 123) 251
 לאל הברוך נעימות נותנים (ל 190) 139
 לאל חי אין לו ערך (ל 193) 229
 לאל נערץ בסוד קדושים מעריצים (ל 210)
 138
 לאל סודר דין (אין באוצר) 147 94
 לאל עורך דין (ל 216) 146 105 94 87 19
 לב ולשון אכונן (ל 243) 230 143
 לב נפש נשפך כמים (א 5066) 339 36 34
 לבורא כל וכל יכול (ל 317) 224
 לבי למואב הלא (ל 382) 144
 לדוברת יחודך (ל 473) 139
 ליושב תהלות (אחרי ל 704, גם א 5708) 108
 ליל שמורים אור לישראל (ל 724) 12
 ליל שמורים אור עולמו גלה (ל 725) 142
 ליל שמורים אותו אל חצה (ל 726) 141 12
 174
 לילה אליך ה' שועתי (ל 730) 149
 לילה אקדמה פניו (ל 731) 149
 לילה ממעון קדשך מן השמים (ל 735) 149
 לילה שקד עמך (ל 736) 149
 לך ה' הצדקה באותות אשר הפלאת
 (ל 765) 175 18
 לך ה' הצדקה תלבשת כי אמת עשית
 (ל 782) 255 22
 לך אלי יחידתי (ל 802) 339
 לך אלי תשוקתי (ל 809) 339 282 278
 לך לשלום נשם (ל 860) 309 228
 לך שדי איומתך מחכה בגלותה (ל 884) 224
 לך תיאות תהלה מושל נאיונו (ל 894) 242
 לכה דודי (ל 928) 162
 לכו נפיל פנינו (ל 956) 339
 למה ה' תעמוד ברחוק (ל 1023) 34
 למודך וגם יידיך ישראל (ל 1073) 249
 ° למי אוי למי הוי הוי למי צרות למי
 קינים (ל 1085) 260
- ישראל עבדיך לפניך נאספים (י 4236) 313
 ישראל עמך תחנה עורכים (י 4248) 255 33
 ישרו דרכי מסלה (י 4252) 231
 ישרים כיום מבקשי פניך (י 4268) 245
 ישתבח להדרת קודש עיין משתחווים
 להדרת ...
 יתגדל שמך ממעון כסאך (י 4324) 152
 יתרומם צור זמם פדות (י 4376) 227
 יתרת כל גביר יכול למול הודך (י 4379) 244
 כאהל הנמתח (כ 6) 20
 כאור בקוע באשנבו (כ 10) 276
 כאחלמה קבועה (כ 15) 313 268
 כאיל על מים תערוג ותהים (כ 17) 233
 כבודו אהל כהיום ברחמים (כ 61) 19 18
 146 85
 כבודו אות ברבואות משובחות (כ 66) 11
 כבודו אמוניו ינקה מאשמתם (כ 69) 149
 כבודו יגלה על (עם) עמומים (אין באוצר)
 151 22
 כבודו לא יודעים אופנים (כ 76) 175
 כבודו מלא רום (כ 77) 143
 כבודו מלאכים מתנים (כ 78) 143
 כה אמר תקיף צור פודה וגואל (כ 106)
 232
 כהושעת אב המון (כ 108) 23
 כהושעת אלים (כ 110) 151 23
 כהושעת ילידי אהב (כ 122) 299
 כי אם מאס מאסתנו (כ 183) 144
 כי אנו עמך (א 4831) 21
 כי ה' שופטנו עיין או אמרתי
 כי הנה כחומר (כ 203) 35 22
 כי מקדישך (כ 218) 118 114 106 96 95
 כי על רחמיך הרבים (כ 219) 338
 כי רכובו בערבות (כ 223) 114
 כך גורו רבותינו סנהדרין (אחרי כ 239) 140
 כל אלה בהיות ההיכל (א 3050) 313 275
 כל המיחלים לישע (כ 302) 275
 כל הנקרא בשמי (כ 311) 231
 כל יצר וסרעף (כ 333) 239
 כל שנאן ושרף יסלסלך (כ 392) 148
 כל שנאני שחק (כ 393) 89
 כמה אלהי טובות גמלתני (כ 433) 142
 כמה מעלות טובות (כ 455) 309
 כסא כונן בחסדך (אחרי כ 494) 36 34
 כספר לעמך ישראל (אין באוצר) 313

- מה יתרון לאדם כעוף יתעופף (מ 413) 246
281
מה לאחותי כי חשבה (מ 417) 230
מה מתקו טעמי שבת (מ 527) 138
מה נעים ביום זה שירך בת נדיב (מ 566)
229
מה נפש נוכחת תשיב (מ 580) 241
מה רבו מעשיך ה' מה אמונה עיין מה אמונה
מה רבו פלאיך ועצמו מוראיך (מ 611) 241
מה תשאלני אותי שאלני על מה זה (מ 650)
234
מהלל מלכך רעיה (מ 684) 149
מוחל שגיאות עמו ועונוי (אין באוצר) 339
מוסר מכיל עולם (מ 777) 244
מוסר אל תפרע (מ 781) 227
מושיע חוסים הושיע (אחרי מ 823) 312
מושל על היצורים (אין באוצר) 295
מוחטאתי אדאג תמיד (מ 926) 276
מחי ומסי ממית ומחיה (מ 927) 339
מחנות אילי קודש יקותיאל (מ 938) 174
מחנות עליונים כלם כאחד (א 1062) 140
226
מחסי לשחר פניך קמתי (מ 944) 273
מי אדיר אפסיך (מ 981) 363 256 106
° מי אדר והוד (מ 983) 17
מי אל כמוך אדיר המלוכה (מ 987) 235
מי אל כמוך נושא עץ – עיין אנשי משמר
(א 6878) 37 36
מי אשש בלתיך אדמה (מ 994) 230
מי גבר יחיה (אין באוצר) 152
מי ימלל גבורות חייליך (מ 1095) 149 108
256
מי ימלל גבורתו (מ 1098) 241
מי יעמוד בסודך (אין באוצר) 231
מי יערוך אליך מענה (מ 1110) 256 20
מי יתן ראשי מים (מ 1122) 18
מי יתנה חוקיך תהלתך (מ 1129) 105
מי יתני עבד אלוה (מ 1135) 273
מי כמוך אומר ומקים (מ 1148) 138
מי כמוך אופני מעוני (מ 1149) 139
מי כמוך אל אדיר ונאור (מ 1151) 225
מי כמוך אל אלהי הצבאות (מ 1152) 139
מי כמוך אל יוסד (מ 1156) 230
מי כמוך אלהי ישראל (מ 1161) 229 228
מי כמוך ים בדברו גזר (מ 1179) 138
למי תמכתי אור כשד (ל 1115) 175
למען אב אץ (ל 1125) 299
למען אב ידעך מבין מנאצים (ל 1132) 249
למען אב מאס אשורים (ל 1134) 248
למען אב נמשך אחריך כמים (ל 1138) 249
למען אורח ורח ממורח (ל 1148) 247
למען איתן (ל 1149) 151 23
למען אמתך (ל 1151) 249 247 151 23
למען ידעו דורותיכם (ל 1155) 151
למען תהלות שם קדשך (ל 1158) 175
למען תמים (ל 1159) 151 23
למען תשתבח למען תתפאר (ל 1160) 249
למענך אדיר באדירים (ל 1161) 248
למענך אלהי רצה עם לך שחר (ל 1170)
339 313 267
למענך אלהינו (אחרי ל 1171) 312
למשפט כונן כסאו (ל 1190) 273
למתי צפנת (אין באוצר) 139
לנו כטל תהיה נפרח כשושנה ... אלי כך
אילותי (ל 1203) 229
לנו כטל תהיה נפרח כשושנה ... אמיר
אל האמירו (ל 1204) 230 227
לנו כטל תהיה נפרח כשושנה ... ישומו
על בשתם (ל 1205) 228
לנוחלי דתך חקים ישרים (ל 1211) 233
לענינו עשקו עיין אשמנו מכל עם
לפליטת בן בכור (ל 1290) 140
לקהל המוניך (אין באוצר) 143
לקנאה המלוכה (אין באוצר) 251
לשוני בוננת (ל 1428) 309
מאד חלתי וחלתי (מ 12) 244
מאריך אף ומשיב חימה (מ 119) 139
מבורך זה היום מכל הימים (מ 136) 274
מבטח כל היצור (מ 145) 309
מבית צבי ארמונה (מ 173) 176
מבשר אומר יתן ה' (מ 183) 146
מבשר לעם שפל ונבוה (מ 186) 226
מגדל עז שם ה' להנצל (אחרי מ 198) 273
מגדל עז שם ה' נפשי רוממת (מ 199) 150
מדי ימים ימימה (מ 251) 143
מדי שנה (בשנה) קינה (מ 256) 312
מדמי הלבבות וחלבי הכליות (מ 263) 268
313
מה אמונה נאה לדרוש (מ 282) 241
מה דורך בחורה (אין באוצר) 142

- מלך עלין אמיץ המנושא (מ 1654) 94
מלך עלין ארתכי תרשישים (מ 1655) 89
95
מלך עתיק ימים (מ 1658) 146
מלך שדי השוכן רומה (מ 1676) 273
מלך תחן עיין אסלד
מלכותך גלה לעם צועקים (מ 1688) 232
° מלכותם באבדך (מ 1692) 367
מלכי ואלהי הנה באתי (מ 1711) 339
מלפניך משפטנו יצא (מ 1767) 150
ממחצית שקל תקחו (מ 1774) 271 139
ממיצר קראתיך (אין באוצר) 139
ממלון מטתי צורי תהלל (מ 1792) 228
ממעון קדשך מן השמים השקיפה המוני
(אין באוצר) 149
ממרום הבט נא עמך (מ 1818) 150
ממרום לבן (לבית) ערום (מ 1820) 275
מנחם חיש להניס את יגוני (מ 1885) 231
מסוד חכמים ונבונים (מ 1923) 95 93 89 85
151 142 114 113 107 103
מעון קדשך עמך אוסף (מ 1974) 149
מעונה אלהי קדם בך בטחתי (מ 1980) 149
מעלות השחר קראתיך הרב (מ 2029) 276
מעשה אלהינו עיין אדיר בריעודו
מעשיך אין ערוך אלימו (מ 2056) 241
מעשיך אמיץ דולי אותותיו (מ 2057) 244
מפלטי אלי צורי וסתרי (מ 2096) 149 36
339
מציל ממעמקי יגונים לא ישכילו (מ 80*)
239
מצעק מעלות שחר (מ 2164) 302 282 276
314
מצרי ערי יצרי (מ 2171) 339
מקבץ המוני יופיע אורה (מ 2179) 140
מקור עיני על עוני (מ 2238) 339 268
מראש מקדמי עולמים (מ 2286) 275
מרדכי לבב ארגמן ועלי עץ נתלה המן
(מ 2300) 226
מרום וקדוש גדלך לא נחקר (מ 2331) 231
מרום וקדוש שעה (מ 2336) 313 275 267
מרום יחיש ישועה (מ 2341) 232
מרום מרום שמי קדשו יפן ברחמיו איומתו
(מ 2355) 227
מרומום אל בישראל, בצדקה שמו נקדש
(מ 2380) 232
- מי כמוך שוכן בשמי קדם בגבורה (מ 1196)
140
מי כמוך שוכן עד (מ 1197) 142
מי כמוך שומר עמך ישראל (מ 1200) 140
מי כמוך שמים כוננת בתבונה והארץ
(מ 1203) 151
מי כמוך שמים כוננת בתבונה חלוקים
(מ 1204) 146 138
מי כמוך שמים נטית בגבורה ותנועתם
(מ 1206) 146
מי כמוך שמים נטית ובאצילותך (מ 1208)
143
מי כמוך שמים נטית כיריעה (מ 1209) 139
מי כמוך שמים בגבורה (מ 1202) 140
מי לא ייראך וכו' עיין ובכן מי לא וכו'
מי עלה שמים וירד (מ 1242) 143
מי שענה לאברהם אבינו (מ 1278) 103
מיוחד באהיה אשר אהיה (מ 1309) 339
מיוחד כל יום שם האל (מ 1338) 276
מיחדים שם האל (מ 1339) 312
מיכאל מימין מהלל עיין אל אדיר רב
מישך שדרך (ח 421) 18
מלאה הארץ ישמע באוני (מ 1459) 242
מלאה ימינך טובות (מ 1460) 242
מלאכי צבא מעלה (מ 1474) 273
מלאכי צבאות אראלי (מ 1475) 151
מלאכי רום אל מול אל (מ 57*) 245
מלאכי רחמים משרתי עלין (מ 1478) 33
מלאכים ממליכים (מ 1480) 140
מלאכים מרופפים (אחרי מ 1480) 176 106
מלך אדיר רם ונשא יזכור את בריתו
(מ 1525) 232
מלך אזור גבורה (מ 1529) 145 85 18
מלך אין קצה לנסיו (מ 1536) 232
מלך אמון (מ 1543) 147 92 19
° מלך אמיץ בהדר עזו (אין באוצר) 379
מלך אמיץ ואיום (מ 1544) 222 146
מלך אמיץ כח (מ 1545) 147 92
מלך במשפט יעמיד ארץ עלין (מ 1572)
146 87
מלך זכור אהבת רעים (א 4534) 89
מלך מלט מרעה עיין אאפיד
מלך מלכים רם על רמים (מ 1621) 35
מלך עלין אל דר (מ 1653) 146 94 87 19
147

- ° נפש אויביו יקלע ואמן עלי תולע (נ 421)
288
נפשי אל צור ילדך (נ 475) 276
נפשי יחידתי (נ 512) 339
נפשי עז תדרכי (נ 540) 339
נפשי תודה אל אל רעות על הנסים ועל
התשועות (נ 559) 224
נשמת אהובים אמונים משוררים (נ 664) 230
נשמת אלוה באפו כמעין גים (נ 668) 227
נשמת אמוני איומה באי מועד (נ 670) 232
נשמת אמוניך קוראים בנרוך (נ 671) 228
נשמת אסירי עונות (נ 673) 274 232
נשמת דחופים רדופים ביד בחוזה (נ 676)
231
נשמת ידועי חלאים אנשי מכאובות (נ 714)
225
נשמת ידידי עליך (נ 718) 272
נשמת ידידים הנחלת להם חכמה ישבחוך
(נ 720) 231
נשמת ידידים מקוים קץ (כוס) תנחומים
(נ 724) 233
נשמת יושבי גים חכמה תענם (נ 28*) 239
נשמת ילדיך הנאולים ממיצר (נ 746) 228
נשמת יראיך יודעך רועי (נ 752) 233
נשמת ישראל עמך להללך מתועד (נ 764)
229
נשמת ישורן החונג ימי חגיגתו (נ 755) 233
נשמת ישורן יום זה (נ 756) 273
נשמת ישרים תמימים וחכמי בית הועד
(נ 768) 226
נשמת להקת עם אל מיוחדים אדיר מעולם
(נ 771) 234
נשמת מכתירים בנזר ורביד (נ 777) 224
נשמת מפוזרת מביתה וממעונה (נ 781) 231
נשמת מקהלות ישראל מהללים בחבת
(נ 782) 226
נשמת משמעין על השקלים מאז כהעדתה
(נ 783) 225
נשמת נדיבי עם שואלים נשם מלא (נ 786)
233
נשמת נחלי דתותיך שוכן שמי ערץ (נ 787)
224
נשמת שבטי ישורן לישעך שואפים (נ 806)
230
נשמת שבטי ישורן סגולת (נ 807) 229
- מרן די בשמיא לך מתחננין (מ 2425) 339
מרשות אלהי האלהים (מ 2456) 48 23
מרשות האל הגדול (מ 2473) 48 23
משאנת כפירים (מ 2517) 144
משאת כפי מנחת ערב (מ 2519) 36 149 339
משביח שאון ימים (מ 2521) 173
משה אמר ברכה (ו 115) 144
° משה ואהרן בכחניו ושמואל בקוראי שמו
קוראים אל ה' ממרומו (אין באוצר) 332
משה עבד מלך נאה על כל נאה (מ 2542)
229
משה קבל תורה מסיני (אין באוצר) 143
משוכה תקוה ותוחלת במכה אנושה נחלת
(מ 2557) 233
משול יצר עבור יוצר (מ 2559) 148
משנכנס אדר מרבבים העם לשמח (מ 2656)
253
משרתיו עומדים אהובים ונחמדים (מ 2672)
12
משתחיים (נא ישתחו) להדרת קדש
(י 378*) 313 281 274
מתגרת כפיך רופפו השמים (מ 2686) 229
מתוך דבר תורה ממן בפי ודבש (מ 2691)
251
מתרצה ברחמים (מ 2792) 339
נא המלא רחמים ייין איום תמים דעים
נאור מקור חיים (נ 50) 275
נאמירך באימה (נ 57) 105
נבוכדנצר אכלני (נ 61) 144
נדיבי עמים (נ 143) 140
נדע ככל המון גם בהמוני (נ 207) 231
נורא מכל ואיום הדרש לשועתי (נ 256) 275
נוראות או מי עד הפלית לגלות פלאך
(נ 260) 244
נוראות וולת אוכרה מקדם פלאך אין
באוצר) 151
נחלה שפרה לי ייין אור ישע
נחמו נחמו עמי יאמר אלהיכם (נ 285) 300
נחמו נחמו עמי יאמר אשכול כפר (נ 286)
300
נחשב כצנ באיתון (אחרי נ 300) 108
נסה עלינו (נ 368) 301
נעלה ברוב אונים (נ 390) 140
נפלאתי אל ראשון נשמע ולא נחזה (נ 412)
244

- סוד ה' מכל נבצר (ס 61) 225
 סלח נא אשמתנו (כי) רבה (ס 147) 35
 סלח נא לעון העם הזה כגודל מדותיך
 (ס 149) 339
 ספדי והילילי תורת יקותיאל (ס 200) 300
 312
 עב קל ממרומיך (ע 1) 222 150
 עברו העברים בים (ע 37) 143
 עד אנה בכיה בציון (א 2104) 312
 עד יום מותו (א 6476) 104
 עד מתי ה' ביום זה (ע 88) 312
 עד מתי אלי תשב בגלות (ע 90) 251
 עדתי לאל מיוחדת (ע 132) 139
 עוד אתנה פדיון למתי המוני (ע 144) 230
 עוד יאמרו לאל במקדש (ע 145) 227
 עומדות היו רגלינו בשעריך ירושלים
 (ע 189) 339
 עורה נא ימינך רמה (ע 239) 339
 עורו נאום חוזה לפדות השבויה (אין
 באוצר) 232
 עורי איומתי בראש אשמורת (ע 254) 148 147
 עושה כל וכל יכול מעשי מה נפלאו
 (ע 287) 225
 עושה פלא במצרים (ע 290) 142 141
 עינו לך צופיה ענו משמי עליה (ע 409)
 268
 על אלה אני בוכיה עיני עיני יורדה מים
 (ת 410) 18
 על ארמון אשר נטש (ע 440) 144
 על בלי מה אדמות (ע 446) 224
 על היכלי אבכה יומם ולילה (ע 466) 339
 על זאת תאכל הארץ (ע 495) 176
 על זה היה דוה (ע 497) 312
 על חורבן ציון יהמה (ע 516) 339
 על ישראל אמותו (ע 524) 104
 על מה חכמה מאנש נפלאה (ע 546) 227
 על עב קל עיני עב קל
 על עם הקדש מי יעך הזה (ע 584) 226
 עלי מחשב אלהי אעלו נר מחשב (ע 650)
 225
 עם ה' חזק ונתחזקה (ע 698) 35
 עמוסיך וחוסריך תשוב אל מתנשא (ע 750)
 233
 עמקו מחשבותיך ועצמו נפלאותיך (ע 787)
 241
- ענה עני שפל כל השפלים (אחרי ע 797)
 339
 ענו קדושת אל כל עם המונו (ע 805) 225
 ענו אבינו ענו (ע 830) 339 313 103
 עשה למענך אל עלין (ע 975) 225
 עשית ארבעה אדנים (ע 993) 242
 עת שערי ציון להפתח ... אני מזכיר היום
 (אחרי ע 1052) 314
 עת שערי רצון ... באחרית נסה בסוף
 העשרה (ע 1053) 314 276 273 268
 פי יספר צדקתך כל היום תהלתך (פ 60)
 244
 פרה אמרה קשה (פ 186) 173 140
 פרשו עלי (פ 216) 295
 פתח לנו שער (פ 243) 118 22
 צאינה וראינה דרך מישרים (צ 21) 174
 צאינה וראינה ישרת יקרה מפנינים (צ 23)
 174
 צאצאיה כן פקוד עיני אם אשר בצדק
 צבי נא חזיון יתבשרו שוממותיה (אין
 באוצר) 231
 צור אין צורה לו בגבורה (אין באוצר) 238
 צור אשר מנוף נאלנו (צ 186) 234
 צור המקרא בצור ישראל (צ 189) 224
 צור לבבי רב החסדים (צ 208) 151
 צור שוכן עלי שמים (צ 229) 251
 צורי שדי (אין באוצר) 295
 ציון הלא תדעי (צ 289) 144
 ציון הלא תדרשי לשלום ידידיך (צ 290)
 255
 ציון הלא תשאלי לשלום אסיריך (צ 292)
 144 18
 ציצת חבצלת (צ 330) 281
 צמאה לך אל גם כך רותה נפשי (צ 346)
 233
 צמח צדיק אצפצף עיני אדר היקר העיר
 צפה בבת תמותה (צ 373) 108
 צפרתי משחר (צ 384) 282
 צרי טבח הכינו ויאמרו זאת קיינו (צ 417)
 225
 קדוש אדיר בעליתו (ק 20) 149
 קול אהלה תתיפח (ק 72) 339
 קול בני איתני (ק 4) 246
 קול יחידך היום יושפר (ק 95) 232
 קול לילה אשמיעה (ק 97) 312 300

- רם פלאיך ראו יום זה בעת עלו (ר 921)
229
רעה בשבטך עם יקוה סדיום (ר 965) 232
° רעי מיודעי בני עמי בואו (ר 974) 258
רצה עליון מדל אביון (ר 1026) 340
שאו מרום עיניכם (ש 34) 271
שאי עין יחידתי (ש 64) 142
שאי קינה במינה (ש 65) 312
שארית תם הטוב (ש 158) 140
שב לשלום (עיין לך לשלום) 273
שב מן הפסילים (ש 163) 273
שבויה עניה בארץ נכריה (אין באוצר) 230
שבוים בגלות לאל ייחלו (ש 177) 231
שבחי נפשי לצורך (ש 255) 228
שבט יהודה בדוחק ובצער הישאנ (אחרי
ש 260) 277 278 340
שביעי לעם זו קדשת (ש 278) 224 228
שבעה עמודי הוד (ש 283) 150
שברה לבי אנחתי (ש 292) 147
שבת הכסא (ש 313) 35
שבת וחנוכה נגשו (ש 317) 138
שבת סורו (ש 337) 144 18
שבתי וראה (ש 348) 94
שדי אשר יקשיב (ש 369) 150
שדי הוציא אור תעלומה (ש 377) 231
שדי מאז קניתי (ש 396) 234
שדי מרום הופעת (ש 400) 228
שדי ראה לחצנו ושלח (ש 415) 230
שדי שוכן עליונים (ש 426) 228
שדי שוכן שמי וכולים (ש 429) 229
שואף כמו עבד ישאף (ש 461) 147 232 267
273
שובב בירחי ראש (ש 479) 140
שובה שובה למענוך (אין באוצר) 295
שובה שביטנו נשיר (ש 505) 228
שוחר אל החרדים (ש 565) 148
שוכן עליינם (ש 619) 139
שוכני בתי חומר (ש 632) 268 276 282 314
340
שולחה ממעונה (ש 640) 139
שולחתי במלאכות (ש 641) 93
שולמית יספה שועה (ש 647) 281
שוממתי ברוב יגוני (ש 655) 34 281
שומר ישראל שמור שארית ישראל ואל
יאבד (ש 673) 313 340
- קול יעקב יקרא ממעמקים (ק 100) 245
קול מבשר עיין אמן ישעך בא
קול שופר הדרור (ק 121) 273
קומה אלהים עזרתה (ק 177) 139 226
קומי וספדי תורה (ק 213) 300 312
קוראי מגלה הם ירעו (ק 242) 139
קנינך ארבעה יסודות (ק 392) 242
קראו יום זה יום בשורה (ק 430) 225
קראו מלאכי שלום אלפי הצבאות (ק 431)
230
קראתי מצרה (ק 441) 246 268
קראתיך איום ממעמקי (ק 442) 341
° קרב אורך לעניה (ק 443) 185
° ראה אויבי כי רבו ונפשי היתה למס
(אין באוצר) 284
... ראש דבוקים בשעות חמשה (אין
באוצר) 314
ראשו אזור עטרת שלום (ר 233) 174
ראשו כתם פז (עיין אור ישע מאושרים) 12
142 174
ראשון אמצת לפרח שושנים (ר 236) 12 140
174
ראשון לציון אלהיכם ובשרכם (ר 241) 140
רבו יתרי מפלאות יוצרי (ר 284) 241
רבשע אתודה על עבירות קלות וחמורות
(ר 459) 267
רבשע בראותי בחורותי (ר 479) 268 301
314
רבשע בראותי כי רד יומי (ר 481) 339
רבשע ויהי בעלות המנחה בהעלותי על
לבבי (ר 513) 268 339
רבשע חשבתי בניב לחשי (ר 530) 339
רבשע כארי נוהם יקום בקרבי יצר
מחשבות לבי (אין באוצר) 286
רבשע מודים אנחנו לך על כל הטובות
שעשית (ר 550) 339
רבשע קודם כל דבר (ר 613) 245 251 313
339
רוממו אדיר ונורא (ר 741) 104
רועה ישראל האוינה (ר 762) 21 22 33
רחום וחנן חטאנו ... אדון הסליחות בוחן
לבבות (ר 805) 339
רחם נא קהל עדת (עיין אז כעיני עבדים)
151 23
רחמנא אדכר לן (ר 841) 267 339

- שומרון קול תתן (ש 686) 312 300 144 18
 שונא אלי יבכה (אין באוצר) 314
 שופט כל הארץ (ש 712) 340 267 36 34 20
 שוקיו עמודי שש (ש 741) 140
 שור או כשב או עז חק בתעודה (ש 725) 228
 שוררו לאל ידידים (ש 749) 140
 שושן עמק איזמה (ש 765) 251 149 107 20
 שופת השמש (ש 776) 295
 שחורה ונאה קוראין (אין באוצר) 150
 שחי לאל יחידה החכמה (ש 802) 150 142
 233 222 152
 שחר אבקשך צורי (ש 822) 151
 שחר קמתי להודות (ש 849) 340 149 35
 שחרחרת חרס נטי מחמתו (ש 851) 233
 שחרים לבית האל ישימון (ש 859) 229
 שחרית אקדמה (ש 860) 140
 שחרונך בקשונך (ש 861) 175 34
 שחרתיך בכל שחיר ונשפי (ש 865) 233
 שחרתיך מחולל כל נפשים (ש 868) 226
 שטר עלי בעדים וקנין (ש 881) 313 280 274
 שיר אהבה חדש (ש 916) 140 139
 שיר אענה כי הנה מבשר (ש 924) 173
 שיר חדש אשירה תחת מוספנו (אין באוצר) 314
 שירו ילדי אמוני (ש 1039) 274
 שירו לאל נבוני (ש 1056) 138
 שיר לאלהים מכל נעלם (ש 54*) 239
 שירו נאמני משכילי ונבוני (ש 1073) 142
 שיש ושמחי בת ציון (ש 1136) 340
 שיש נות יושר (ש 1139) 141
 שכולה אכולה למה תבכי (ש 1145) 233
 שכורה ולא מיין (ש 1158) 312 300 18
 שכחי יגונך (ש 1162) 232
 שכם אחד מתי המוני (ש 1184) 149
 שכם אחד קראנוך בשמך (ש 1185) 231
 שכנך איתי לנהור (ש 1192) 148
 שלח רוחך (ש 776) 309
 שליט יוצר כל פועל (ש 1360) 224
 שלישית שוקדת משלשת צוחה (ש 1363) 282
 שלש עשרה מדות גמר העניו (ש 1385) 340
 שלשת ישני חברון צעקו (ש 1407) 340
 שמו מפארים עדת (ש 1461) 93
 שמור דת חנכה להבין ולהורות (ש 1478) 225
 שמור לבי מענה (ש 1482) 309 230 143
- שמחו איתני עיין אמרו לאלהים מה נעלה
 שמים וחילם ובני אדם (ש 1594) 228
 שמים נטית עיין מי כמוך שמים נטית
 שמיני חג עצרת חג לה' (ש 1606) 234
 שמם הר ציון בעונות אבותינו (ש 1630) 268
 340 313
 שמם נתיב גלגל (ש 1631) 144
 שמע לקול אונקת אסיר צור (ש 1688) 251
 שמע קולי אשר ישמע בקולות (ש 1738)
 עיין גג ענה עני 340 282 280 278 277 145
 שמרתי יום גלות כשומרת יבם (ש 1888) 225
 שמש וירח וכוכבי שמים (ש 1897) 255
 שמש עלה נא זורח (ש 1935) 226
 שנאנים שאננים (ש 1946) 281 277 267
 שני ויתים (ש 1960) 138
 שני ימים מקרימים (ש 1962) 278
 שעה אלי שועי (ש 1995) 140
 שעה זכרון דתי כמעשה (ש 2001) 274
 שעה נאסר (ש 2008) 143 139
 שעה עליון לחשי (ש 2012) 312
 שעה עליון לקול אביון (ש 2015) 301 139
 שעה קולי בהתעטפי (ש 2022) 275
 שערי ארמון (ש 2064) 106
 שערי שמים בלולי אש (ש 2076) 35
 שעריך בדפסי ה' פתחה (ש 2080) 340
 שפל רוח שפל ברך (ש 2103) 277 267 150
 שקלי מתי אהי שוקל (ש 2163) 225
 שרי קדש היום איש ברעהו (ש 2184) 21 20
 36
 שרפים יעידון ויאמרו אמת (ש 2206) 230
 שרש בנו ישי (ש 2214) 295 143
 שש אנכי (ש 2225) 341
 ששוני רב בעמדי (ש 2247) 143
 תא שמע מרי עלמא (ת 4) 35
 תאות נפש לשמך (ת 19) 103
 תאיר גונה (ת 22) 222 154
 תאלת זו (ת 23) 146 86
 תאמץ אהל עיין אריא תאמץ ...
 תבא לפניך שועת חנון (ת 33) 33
 תהום השטף (ת 107) 183
 תהומות הדום (ב 162) 142 12
 תהלות כבודך (ת 126) 90
 תוחלת ישראל חסד לא נעזב (ת 150) 35
 תורה הקדושה (ת 180) 34
 תחברשת אלפת (ת 212) 95

תעלת צרי תרף וחובש למזור (ת 431) 345 34	תחרות רונן הניח (ת 229) 35
תענה אמונים (ת 437) 151 23	תחת אילת עופר (ת 231) 142
תענה אנקת נתונים (ת 438) 340 183	תכפר ותסלח עיין אפאר למלכי
תענו מן השמים (ת 441) 280 243	תמהים מחובבם (ת 305) 275
תערוג אליך אלהים (ת 448) 340	תמהנו מרעות (ת 307) 312 306 267 242 237
תערוג אליך כאיל על אפיקים (ת 449) 34	340
תפלה לעני כי יעטוף רוחו (ת 469) 222	תמו פסי עבודת בית עולמים (ת 311) 37 35
תפלה תקח תחינה תבחר (ת 473) 34	תמור עבודת מזין (ת 319) 34
תפן במכון לכס שבת (ת 478) 89	תמיד תתלונן (ת 327) 109
תפן בעני ודוחק (ת 479) 21	תמים פעלך (ת 332) 93
תקעו לאדיר עיין לאדיר	תמימי אורח חיל אורו (ת 334) 281 244
תקרב ותרצה ותבחר (ת 510) 274	תנתן לי בשאלתי נפשי (ת 406) 226
תריק חנית (ת 533) 144	תסתר לאלם (ת 410) 18
תשוב אלי טרם יטכס (אין באוצר) 139	תעה לבבי אחרי התוהו (ת 413) 242
תשוב תרחמנו שוב שבותנו (ת 549) 35	תעוב שמלות ובשחת (ת 415) 37 34
תתנחם לרחם עיין אוֹא תתנחם . . .	תעלה תפלתנו למעון שמך (ת 429)
תתנו לשם (ת 594) 23	36 20

Some Liturgical Poems of Shelomo ha-Bavli	341
Abraham Ibn Ezra's <i>Avodah</i> for Yom Kippur	349
Addendum to the Mahzor for Yom Kippur	363
The Confessional	369
<i>Sifro-Sipero</i>	372
Two <i>Ma'arivim</i> for Rosh Hashanah	375
A <i>Ma'ariv</i> for the Seventh Day of Passover by R. Joseph Tobelem	381
Concerning the Fast of the Firstborn	384
"Because of this": A Comment on the Haggadah	387
Marginal Notes on the Feast of Tabernacles	390
The Festival Scripture Readings	395
"These Candle Lights . . ."	399
Notes on Hanukkah	403
The Seder Rav Amram Gaon	407
The Prayerbook of Rav Saadiah Gaon	413
"The Complete Haggadah" by Rabbi Menahem Kasher	421
Studies on Jewish Liturgy by German-Jewish Scholars	429
 A Bibliography of the Publications of Dr. E. D. Goldschmidt	 445
 INDICES:	
Prayers	455
Liturgical Rites	466
Persons	468
Piyyutim (Liturgical Poems)	471

C O N T E N T S

Dr. Daniel Goldschmidt: An Appreciation by E. E. Urbach	1
The Mahzor of Worms	9
The Penitential Liturgy (<i>Selihot</i>) in the Rite of Cologne	31
Rules and Liturgical Practices of R. Hayyim Paltiel	38
Some Thirteenth Century Variae:	61
a. From the Prayerbook of R. Samuel ben Barukh. 61	
b. Prayer Rules collected by a disciple of R. Hayyim. 62	
c. Miscellany. 64	
The Reggio Ms. of Mahzor Vitry	66
Postscript and Reconsiderations on the Mahzor of Asti, Fossano and Moncalvo	80
Mahzor <i>Romania</i> and its Ritual	122
The Liturgy of the Jews of Rome	153
Order of Prayers for Public Fasts According to the Roman Rite	177
The Oxford Ms. of Maimonides' Book of Prayer	187
Prayerbooks of the Greek Communities:	217
a. Mahzor <i>Romania</i> 218.	
b. Italian Rite 220.	
c. Sicilian Rite 222.	
d. Rite of Corfu 250.	
e. The Ashkenazim 252.	
f. Castillian Rite 265.	
g. The Portuguese 271.	
h. Mahzor Catalonia 272.	
i. Mahzor Aragon 279.	
A Fifteenth Century Manuscript Prayerbook	289
Fragments of a Printed Spanish <i>Siddur</i> of Early Date	297
An Early Printed Sephardi Mahzor	303
On the Liturgy of Hassidic Communities	315
Prayers for the Eve of the New Moon	322

First Edition 1978
Second Edition 1980
Reprinted 1996

©

All rights reserved by
The Magnes Press
The Hebrew University
Jerusalem 1996

ISBN 965-223-366-8

Printed in Israel

ON JEWISH LITURGY

Essays on Prayer and Religious Poetry

by

E. D. GOLDSCHMIDT

THE MAGNES PRESS, THE HEBREW UNIVERSITY, JERUSALEM